ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

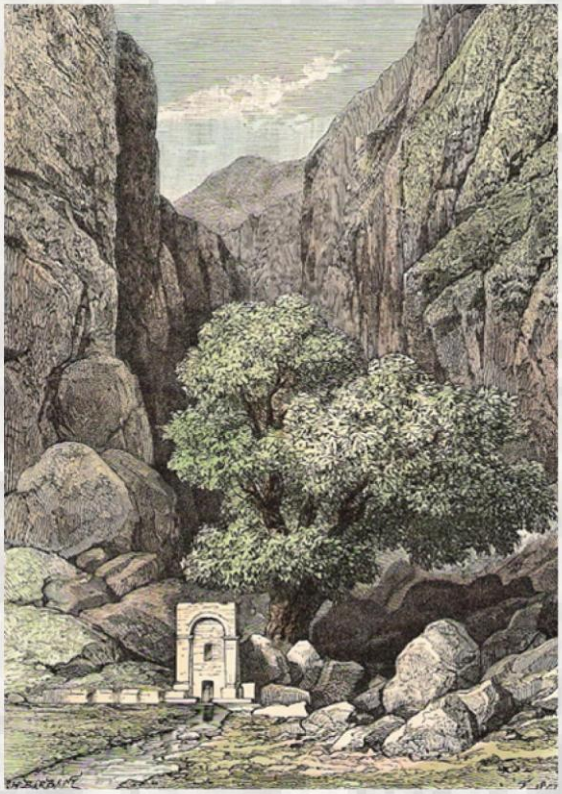
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(13ο ε-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

54. CHRISTIAN AUGUST BRANDIS

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γερμανός **Christian August Brandis** γεννήθηκε στις 13 Φεβρουαρίου του 1790 στο Hildesheim και πέθανε στις 21 Ιουλίου του 1867 στη Βόννη. Υπήρξε φιλόλογος και ιστορικός της φιλοσοφίας. Εκπαιδεύτηκε στο Πανεπιστήμιο του Κιέλου.

Το 1812 αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης, με μια διατριβή με θέμα *"Commentationes Eleaticae"*(είναι μια συλλογή κομματιών από τον Ξενοφάνη, Παρμενίδη και Μέλισσο). Για κάποιο χρονικό διάστημα φοίτησε στο Πανεπιστήμιο του Γκέντιγκεν και το 1815 παρουσίασε στο Βερολίνο ως εναρκτήρια διατριβή του το δοκίμιό του:*"Von dem Begriff Geschichte der Philosophie ".*

Το έτος 1816 αρνήθηκε τη θέση του έκτακτου καθηγητή στη Χαϊδελβέργη, για να συνοδεύσει τον BG Niebuhr στην Ιταλία ως γραμματέας της Πρωσσικής Πρεσβείας. Στη συνέχεια βοήθησε τον Immanuel Bekker στην προετοιμασία της έκδοσης του Αριστοτέλη.

Το έτος 1821 έγινε καθηγητής της φιλοσοφίας στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο της Βόννης, και το 1823 δημοσίευσε το έργο του : *"Aristotelius et Theophrasti Metaphysica"*. Από το 1836 έως το 1839 ήταν δάσκαλος του νεαρού βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα. Σπουδαίο του έργο ήταν το: *"Handbuch der Geschichte der Griechisch - Romischen Philosophie".*

Σχόλια

Ο **Brandis** στις ταξιδιωτικές του περιγραφές και πληροφορίες για τη γη του Απόλλωνα και τη γύρω περιοχή, είχε ως κύριο οδηγό του τις αναφορές του Ulrichs. Έχεις την αίσθηση ότι αυτός δεν έχει πάει μόνο να επισκεφτεί τους Δελφούς, αλλά μοιάζει να θέλει να ανακαλύψει όσα έχει αναφέρει σχετικά ο Ulrichs. Παρόλα αυτά, για τα κρίσιμο θέμα της θέσης του Ναού του Απόλλωνα θα εμπιστευόταν μόνο τον πρώτο σημαντικό άλλα άτυχο ερευνητή του Δελφικού Ιερού, τον Otfried Müller, ο οποίος λόγω της έντονης ερευνητικής του εργασίας στο Δελφικό ύπαιθρο χτυπήθηκε από τις ακτίνες Απόλλωνα και πέθανε στην Αθήνα όπου και τάφηκε.

Ο Brandis διασχίζοντας από βορρά την κοιλάδα του Κηφισού και πλησιάζοντας τους Δελφούς από την νοτιοανατολική πλευρά του Παρνασσού, παρατηρεί και σημειώνει την υστέρηση στην ανάπτυξη των χωριών του κάμπου, παρότι εύφορων, σε σχέση με τα ορεινά χωριά της Δαύλειας και της Αράχοβας, τα οποία είχαν και αυτά υποστεί όχι λιγότερες καταστροφές κατά την εθνική εξέγερση. Για τα δυο αυτά χωριά άφησε μόνο καλά λόγια στο χαρτί του.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Mittheilungen uber Griechenland"*,**
Christian August Brandis, Leipzig 1842.

Σκίτσα ταξιδιού

Ας επιστρέψουμε όμως στη νοτιοανατολική περιοχή του Παρνασσού, από τη Φωκίδα (εννοεί τη βόρεια) προς Δαύλεια. Περίεργο που τα ευρισκόμενα εδώ χωριά είναι πολύ καλύτερα χτισμένα και έρχονται πολύ πιο γρήγορα σε άνθηση απ' ό,τι αυτά στην πολύ πιο εύφορη κοιλάδα του Κηφισού.

Στο Τουρκοχώρι, τη Βελίτσα, το Δαδί, τα σπίτια υστερούν κατά πολύ σε σύγκριση με τα εξαίρετα καλοχτισμένα διώροφα σπίτια στα χωριά, όπως η Δαύλεια και η Αράχοβα, παρόλο που τα τελευταία χωριά υπέφεραν εξίσου πολύ στο πόλεμο όπως τα πρώτα.

Η Δαύλεια έχασε όλα της τα δέντρα, που τη στόλιζαν παλαιότερα. Παρόλα αυτά, τα σπίτια που είναι χτισμένα κατά γραφικό τρόπο σ' ένα λόφο, ήδη περιβάλλονται και πάλι ως επί το πλείστον από καλοδιατηρημένους κήπους και ήδη τα μονοπάτια - φυσικά και δεν ένωσαν τα σπίτια με κανονικούς δρόμους - περνούν ανάμεσα από χαρούμενους θάμνους ροδιών και συκιών. Ψηλά πάνω από το χωριό φαίνεται στην άκρη του οροπεδίου του Παρνασσού, στη σκιά των αειθαλών δασών, η διάσημη στην ιστορία του πολέμου Μονή Ιερουσαλήμ.

Ο περαιτέρω δρόμος προς τους Δελφούς, το διαμάντι της Φωκίδας, ξεκινάει από τη σημερινή Δαύλεια, είναι για λίγη απόσταση κατηφορικός, περνάει έναν απότομο βράχο γεμάτο αρχαία λείψανα τειχών της αρχαίας Δαυλίδας, μπαίνει σε ένα φαράγγι που σχηματίζεται από το χείμαρρο Πλατανιά, μεταξύ του Παρνασσού και ενός άλλου μακρόστενου βουνού, μερικώς στη σκιά των πλατάνων, από τα οποία ο χείμαρρος έλαβε την ονομασία του, και φτάνει στη διάσημη Σχιστή, που τώρα έχει πάρει το όνομα του κατεστραμμένου χωριού Μπαρδάνα, όπου ενώνονται οι δρόμοι από την Άμβρυσσο (Δίστομο), Λιβαδειά και Δαύλεια και όπου εκεί σκότωσε ο Οιδίποδας τον πατέρα του Λάιο.

Μερικά παλαιά τείχη στην κοιλάδα του Πλατανιά θυμίζουν τον τόπο συνέλευσης των πόλεων της Φωκίδας, λείψανα τειχών στη Σχιστή, τον τάφο του Οιδίποδα.

Μετά, ο δρόμος ανεβαίνει ένα στενό φαράγγι (τα στενά του Ζεμενού) και φτάνει σε ένα απομονωμένο χάνι με ωραίο βρύση μπροστά του, και μετά συνεχίζει ανεβαίνοντας από ένα απογυμνωμένο φαράγγι μεταξύ της Κίρφεως και του Παρνασσού προς τον Πλειστό, που πηγάζει βόρεια από το οροπέδιο

του Παρνασσού και κατά μήκος του οποίου ποταμού περνάει ο πιο άνετος δρόμος προς την πεδιάδα των Σαλώνων.

Αφήνοντας πίσω μας δεξιά σε ένα εξέχοντα λόφο τα ερείπια της Κυπαρίσσου ή Αιολίδας, στρεφόμαστε προς το ψηλό βουνό της Αράχοβας, ένα μεγαλοπρεπές χωριό ευρισκόμενο σε γραφική τοποθεσία σε ένα ύψωμα μέσα στα δέντρα.

Το χωριό αυτό βρίσκεται σε υψόμετρο πολύ μεγάλο και πολύ βραχώδες για την καλλιέργεια κηπευτικών στο εγγύτερο περίγυρο, αποζημιώνεται όμως από τα όμορφα αμπέλια, που ντύνουν τις τραχιές βουνοπλαγιές και τα φαράγγια, κυρίως προς την πλευρά των Δελφών.

Τους αγρούς και τα βοσκοτόπια του τα έχει το χωριό σε μια ψηλή κοιλάδα του Παρνασσού, ενώ ελιές υπάρχουν στην κοιλάδα του Πλειστού.

Δεν είναι εύκολο να βρει κανείς σε ένα ελληνικό χωριό περισσότερους υγιείς και όμορφους ανθρώπους και περισσότερη χαρά ζωής απ’ ό,τι στην Αράχοβα.

Τα παλιά τείχη που βρίσκονται δυτικά του χωριού, πιθανώς λείψανα της Ανεμώρειας, δεν προλάβαμε να τα δούμε.

Ανάμεσα σε αμπέλια συνεχίζει ο δρόμος σαν φίδι κατηφορικά προς τους Δελφούς, περνώντας μερικά υψώματα από τα οποία βλέπει κανείς αριστερά στη βαθιά, γεμάτη ελαιώνες, κοιλάδα του Πλειστού, δεξιά δε στο ψηλό βράχο που ανεβαίνει κατακόρυφα πάνω από το ιερό τόπο.

Το ότι σύντομα θα φτάναμε εκεί, μας το ανάγγειλαν τα λείψανα ενός τετράγωνου φυλακίου ύψους 4 έως 5 ποδιών και πολλοί τάφοι μέσα σε βράχους, μεταξύ των οποίων ξεχώρισε κυρίως ένας λαξευμένος καθαρά στο βράχο που είχε διπλή θύρα, η οποία φανερά είχε φύγει από την παλιά της θέση και είχε κατακαθίσει.

Στην πόρτα αυτή δεν λείπουν και τα στρογγυλά πόμολα ή μάλλον οι εσοχές για τα μεταλλικά πόμολα, αυτά που κάποτε μάλλον ήταν τοποθετημένα.

Έπειτα ακολουθούν δίπλα από τους τάφους και δεξιά του δρόμου μερικοί σαρκοφάγοι, που εκσκάφτηκαν υπό τον Κόμη Καποδίστρια, ένας μάλιστα με ανάγλυφη παράσταση του κυνηγιού του Μελέαγρου, ένα λεπτεπίλεπτο αν και ρωμαϊκό έργο.

Αριστερά τεράστια θεμέλια, πιθανώς για τους τέσσερις μερικώς ήδη επί Παυσανία κατεστραμμένους ναούς, μεταξύ των οποίων ο πιο σημαντικός ήταν αυτός της Αθηνάς της Προναίας ή Προνηίης.

Μετά από αυτά, το μικρό Μοναστήρι της Παναγιάς που περιβαλλόταν από ελιές και άλλα δέντρα, παράρτημα της μεγάλης Μονής Ιερουσαλήμ πάνω από τη Δαύλεια, και αυτό πάνω στα παλαιά θεμέλια του Γυμνασίου, που όχι μόνο περιβάλλουν και φέρουν το κήπο και την εκκλησία της Μονής, αλλά είναι μάλιστα πολύ μεγαλύτερα.

Κομμάτια από κίονες, τρίγλυφα και άλλα λείψανα έχουν μερικώς εντοιχιστεί στο καινούργιο κτήριο, εν μέρει όμως βρίσκονται διάσπαρτα εδώ, όπως και πάνω σε εκείνα τα άλλα θεμέλια.

Από το Μοναστήρι φτάνει κανείς σε 6 έως 8 λεπτά στην Κασταλία Κρήνη, κάτω από τη βαθιά χαράδρα, μέσα από την οποία το χειμώνα πέφτει ένας χείμαρρος, ενώ τον υπόλοιπο χρόνο αργοτρέχει ή στάζει το νερό του μόνο.

Ο ένας των μεγάλων βράχων από τους οποίους σχηματίζεται η χαράδρα, είναι αναμφίβολα η ξακουστή Υάμπεια των αρχαίων, για τον άλλο αμφισβητείται, εάν πρόκειται για τη Ναυπλία ή εάν αυτή βρίσκεται μάλλον πιο δυτικά.

Πάνω σε λαξευμένα στο βράχο γλιστερά σκαλοπάτια μπορεί κανείς να σκαρφαλώσει 20 έως 30 πόδια μέσα στη χαράδρα.

Κάτω από την ανατολική κορυφή (Υάμπεια) πηγάζει η Κασταλία Κρήνη μέσα από το βράχο και μέσα από ακόμα και σήμερα ορατά ερείπια διοχετεύεται το νερό δεξιά της χαράδρας στη μεγάλη κρήνη την οποία σύμφωνα με τον Ulrichs την ονομάζουμε λουτρά των προσκυνητών και όχι της Πυθίας.

Και αυτό το λουτρό είναι λαξευμένο στο βράχο με τα αντίστοιχα σκαλοπάτια και τις αρχιτεκτονικές διακοσμήσεις πάνω από αυτό, μία προμετωπίδα σε μορφή αετώματος, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τα λίγα εναπομείναντα ίχνη.

Σήμερα, αυτό το ιερό του θεού των Δελφών είναι αφιερωμένο στο Άγιο Ιωάννη. Αν και δεν αποδίδουν πλέον θαυματουργή ιαματική δύναμη στο νερό της Κασταλίας Κρήνης, δροσιστικό και αναψυκτικό είναι ακόμα και σήμερα.

Δίπλα από μια τούρκικη κρήνη στην οποία το νερό κατεβαίνει, ένα πέτρινο παγκάκι παρέχει ένα ομορφότατο κάθισμα για ξεκούραση κάτω από ένα πλάτανο, ο οποίος δυστυχώς αργοπεθαίνει και τον οποίο θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ως απόγονο αυτού που φύτεψε εδώ κάποτε ο Αγαμέμνονας.

Αν στραφεί κανείς προς την πηγή, βλέπει σε απόσταση 30 έως 40 ποδιών το λουτρό και τη χαράδρα με τα μεγαλοπρεπή απόκρημνα βράχια μπροστά του που εκτείνονται, ανατολικά προς τα Αράχοβα, δυτικά προς τους Δελφούς.

Αν κοιτάξει κανείς στην απέναντι πλευρά, έχει μπροστά του το γεμάτο από αναρριχόμενα φυτά και θάμνους φαράγγι, μέσα από το οποίο το νερό της Κασταλίας τρέχει προς τον Πλειστό.

Αριστερά, το Μοναστήρι με το περίβολό του και τα τεράστια θεμέλια, πάνω από αυτό και στην άλλη πλευρά του Πλειστού, οι ψηλές βουνοκορφές της Κίρφεως γεμάτες αειθαλή δέντρα, δεξιά τα πολλά άνδηρα των παλαιών Δελφών, που υψώνονται αμφιθεατρικά το ένα πάνω στο άλλο, και πάνω στα ψηλότερα το μικρό χωριό Καστρί με το Στάδιο πάνω από αυτό.

Για την ξενάγηση στα λίγα λαβυρινθικά λείψανα των Δελφών χρειάζεται

ένας οδηγός γνώστης της αρχαιολογίας, και αυτόν θα τον βρει κανείς τον καιρό αυτό σε ένα γερμανικό βιβλίο, που ξεπερνάει στην παραστατική σαφήνεια και την επιμελή έρευνά του ακόμα και τις ανεκτίμητης αξίας πληροφορίες του Leake.

Ο Ulrichs είχε ακολουθήσει τα πολλά επιμήκη τείχη των ανδήρων και των θεμελίων, πάνω στα οποία κείτονται το χωριό Καστρί και ένα μέρος των λιβαδιών του, έπειτα μας οδηγεί στην εκκλησία και την πηγή του Αγ. Νικολάου, για την οποία θεωρεί ότι πρόκειται για τη διάσημη Πηγή Κασσοτίδα, και μετά στην καταπράσινη δάφνη στον περίβολο της εκκλησίας, στα κοντινά και αποδεδειγμένα λιγοστά λείψανα της Λέσχης και του Θεάτρου, πιο κάτω και πιο ανατολικά στα ερείπια του ναού που έχουν επικαλυφθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος από τα σπίτια και τα καλύβια του χωριού Καστρί.

Μετά ανατολικά, ανεβαίνοντας στα ερείπια του Σταδίου κάτω από τις Φαιδριάδες Πέτρες και στην κρήνη Κέρνα, την οποία αποκαλεί δημοτική κρήνη των Δελφών.

Ακόμα και οι λαξευμένοι στο βράχο τάφοι στο δρόμο προς το Χρισσό, μεταξύ των οποίων τράβηξε την προσοχή μας κυρίως ένας μικρός τάφος λαξευμένος σε ένα βράχο που βρίσκεται στο έδαφος.

Επισκεφτήκαμε και τα παλιά τείχη και τα λείψανα οικοδομημάτων στο παρεκκλήσι του Αγ. Ηλία, που βρίσκεται αριστερά στον ίδιο δρόμο.

Για πολλά, τώρα ακόμη αμφίβολα, σημεία της τοπογραφίας των Δελφών θα κρίνουν κάποτε οι εκτεταμένες εκσκαφές.

Μόνο το οξυδερκές βλέμμα του Otfried Müller θα κατάφερνε ίσως να μαντέψει από τώρα, βάσει των υπαρχόντων στο φως της ημέρας κομματιών των τοίχων, την κάτοψη και τη μορφή του μεγάλου ναού του Απόλλωνα, αν δεν τον είχαν χτυπήσει ακριβώς εκεί οι ακτίνες του θεού στη υπηρεσία του οποίου κατά προτίμηση είχε αφιερωθεί και οι οποίες ακτίνες είχαν δώσει τέλος στη ζωή του.

Να μου επιτραπεί να περιγράψω, με λίγα λόγια μόνο, πώς δείχνουν οι Δελφοί σε αυτόν που ανεβαίνει από το Κρισσαϊκό Κόλπο.

Από το Χρισσό, το χωριό που βρίσκεται σε όμορφη τοποθεσία στο πρώτο πλάτωμα του βουνού, λίγες εκατοντάδες πόδια μόνο πάνω από το κάμπο των Σαλώνων, επιβλέπει κανείς τον κάμπο αυτό που είναι καλλιεργημένος με ωραιότατες ελιές, τις ψηλές ράχες των βουνών από πάνω και στην άλλη πλευρά το μεγάλο κόλπο.

Όταν έχει κανείς φτάσει τις αγροτικές αποθήκες του Καστριού, μισή ώρα έξω από το χωριό, εμφανίζονται στη Δύση η ψηλή κορυφή του Κόρακα, στο Νότο τα βουνά μεταξύ Αχαΐας και Αρκαδίας, στην Ανατολή οι Φαιδριάδες Πέτρες και οι πρόποδες του Παρνασσού, μέχρι ψηλά στην Αράχοβα, ταυτόχρονα με την άνω και την κάτω κοιλάδα του Πλειστού και την πράσινη

Κίρφι.

Λίγα βήματα πιο πέρα ανοίγονται η δυτική και νοτιοδυτική πλευρά μπροστά στα μάτια μας φανερώνοντας τις επιμέρους κορυφές.

Η βαθιά τραχιά κοιλάδα όμως, με τα απόκρημνα βράχια της, και οριοθετημένη από ψηλούς κατακόρυφους όγκους βράχων στο Βορρά, και με την ήχο της που αντηχεί απανωτά, βρίσκεται απλωμένη στην ιερή της μοναξιά αμφιθεατρικά μπροστά στο βλέμμα μας.

Ως τέλεια - αν και διακοσμημένη με αριστουργηματικά κτίσματα - πρέπει να φαινόταν η μεγαλοπρεπής κοιλάδα και στον περιηγητή της αρχαιότητας ανεβαίνοντας από τις ηλιόλουστες ακτές της θάλασσας.

Η Κασταλία Κρήνη βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του βουνού και μάλιστα κάτω από ένα γκρεμό ύψους 100 ποδιών, που χωρίζεται στα δύο από δυο μυτερά βράχια. Και οι δυο κορυφές υψώνονται πάνω από το Καστρί και, επειδή αποτελούν μέρος του Παρνασσού, τις αποκαλούσαν συχνά λανθασμένα κορυφές του Παρνασσού.

Η Κασταλία Κρήνη κάνει στον κάθε περιηγητή μεγάλη εντύπωση. Τα παλιά μαρμάρινα τάματα, που βρίσκονταν κάποτε κατά μήκος του δρόμου προς την κρήνη, κείτονται τώρα διάσπαρτα κάτω από τις πέτρες στο δρόμο και ποδοπατιούνται.

Τα κυρίως λείψανα της κρήνης αποτελούνται από μια μεγάλη τετράγωνη ρηχή λεκάνη στην οποία οδηγούν λαξευμένα στο μαρμάρινο βράχο σκαλοπάτια. Αυτό είναι αναμφίβολα το λουτρό της Κασταλίας, όπου κάποτε η Πυθία έπλενε το σώμα της και έλουζε τη κόμη της, για να καθίσει στη συνέχεια στο ναό του Απόλλωνα στο τρίποδο.

Δελφοί (Α΄ όψη)

55. AUBREY DE VERE

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ιρλανδός **Aubrey Thomas De Vere** ήταν ποιητής και λόγιος. Γεννήθηκε στο Curragh Chase του Country Limerick, στις 10 Ιανουαρίου του 1814. Πέθανε στις 20 Ιανουαρίου του 1902. Ήταν ο τρίτος γιος του Sir Aubrey De Vere Hunt (1788-1846).

Ο Aubrey Thomas εκπαιδεύτηκε στο Trinity College του Δουβλίνου, και στα είκοσι οκτώ του χρόνια πρωτοδημοσίευσε έργα του. Ήταν συνεχώς απασχολημένος μέχρι το θάνατό του με την ποίηση και την κριτική. Τα χαρακτηριστικά της ποίησής του ήταν υψηλή σοβαρότητα και ένας καθαρός θρησκευτικός ενθουσιασμός. Η έρευνά του σε θέματα πίστης τον οδήγησαν στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και σε πολλά από τα ποιήματά του, κυρίως τα σονέτα του που έχουν τον τίτλο: *"St Peters Chains"*(το 1888) έκανε πλούσιες προσθήκες με λατρευτικό στίχο.

Ήταν μαθητής του Wordsworth, του οποίου την ήρεμη στοχαστική γαλήνη συχνά επαναλαμβάνει με μεγάλη ευστοχία.

Σχόλια

Ο **Aubrey Thomas De Vere** πραγματοποίησε την ημερήσια επίσκεψή του στους Δελφούς ερχόμενος από τη Σκάλα των Σαλώνων[Ιτέα], όπου ναυλοχούσε το καράβι που τον έφερε εκεί.

Η ταξιδιωτική περιγραφή του είναι άκρως λογοτεχνική, βρίσκεται πολλές φορές στα όρια της ποίησης. Δεν θα μπορούσε να ήταν και διαφορετική, αφού ο ίδιος ήταν ποιητής και το Δελφικό τοπίο τον καταγοήτευσε, ως φύση και ως αρχαιολογικός χώρος, και του κέντρισε τη φαντασία για το ένδοξο παρελθόν και τη μεγάλο ιστορικό του φορτίο.

Ο αναγνώστης διαβάζοντας τις γραμμές του ευχαριστείται πραγματικά, και αφήνεται στην απολαυστική περιγραφή του. Βεβαίως, έχει κάνει και τα λαθάκια του, καθόσον η ιστορία φαίνεται ότι δεν ήταν το *"φόρτε"* του. Έτσι, αναφέρει ότι ο τριπλούς χάλκινος όφις των Δελφών - δώρο των Ελλήνων για τη νίκη τους στη μάχη των Πλαταιών - είχε βρεθεί στο στρατόπεδο των Περσών στη μάχη του Μαραθώνα! Αλλά τα λάθη είναι ανθρώπινα...

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Picturesque Cketches of Greece and Turkey"*,**
Aubrey De Vere, London 1850.

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΕΛΦΟΥΣ

[...] Καθώς ανεβαίναμε, ο αέρας δρόσισε από πιο ψυχρές ριπές ανέμου από τις χιονισμένες περιοχές, και όσο στένευαν τα λαγκάδια ψήλωναν οι πυκνές σκιές.

Σε αντίθεση, πράγματι, με τους λευκούς βράχους στην απέναντι πλαγιά και με το μικρό λευκό σύννεφο που εμφανίστηκε απρόσμενα στο φαράγγι μας από μια γειτονική κοιλάδα (γιατί κάθε κοιλάδα έχει το δικό της αεράκι που κυκλοφορεί απ' άκρο σ' άκρο σαν μέσα σε αυλό ενός μουσικού οργάνου), εκείνες οι σκιές, θολές και υγρές σε όλες τις θέσεις, απλώνονται κάτω από την προεξοχή του βράχου, σκούρες σαν τις φτερούγες ενός κορακιού.

Κάθε λίγο, προσπερνούσαμε θαλάμους σκαμμένους στον απότομο βράχο, που είναι δύσκολο να πεις, για τι προορίζονταν. Οι μεγαλύτεροι έμοιαζαν με πέτρινους ναούς, οι μικρότεροι ήσαν προφανώς κρύπτες για ενταφιασμό, κατασκευασμένοι ίσως πριν αρχίσουν οι Έλληνες να καίνε τα σώματα των νεκρών.

Όλα αυτά τα μικρά παρεκκλήσια είναι εντελώς συμμετρικά και σχεδόν τελείως σκοτεινά. Η οροφή καθενός συνίσταται από ένα τόξο στο βράχο

απέναντι από την είσοδο, και σε κάθε άκρη υπάρχει ένα στενόμακρο κοίλωμα σκαμμένο στην πέτρα που μοιάζει με σαρκοφάγο, και πάνω από κάθε σαρκοφάγο ο βράχος είναι θολωτός, ώστε να σχηματίζει ένα είδος σάβανου.

Καθώς πλησιάζαμε προς το Δελφικό ιερό, αυτά τα μνημειακά παρεκκλήσια έγιναν όλο και περισσότερα, και περάσαμε επίσης πολλά κελιά λαξευμένα στο βράχο, τα οποία σαφώς προορίζονταν για αναθηματικές προσφορές.

Εδώ και εκεί συναντούσαμε τυχαία τεμάχια από πελεκημένες πέτρες και τις θεμελιώσεις των ισχυρών τοίχων των πλατυσμάτων, που κάποτε κοσμούνταν με ναούς ή που κάποιος δρόμος περνούσε μακριά, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση του εδάφους, μετατρέποντας τα συμμετρικά πλατύσματα του βουνού και του γκρεμού σε μια κανονική αρχιτεκτονική.

Μια ώρα, αφού είχαμε εισέλθει στη στενή κοιλάδα, φτάσαμε στο χωριό Καστρί, χτισμένο στη γειτονιά, εάν όχι ακριβώς πάνω στη θέση των Δελφών.

Η αρχαία πόλη χάνεται εδώ και εκεί ανάμεσα στο νέο χωριό, όπως οι στρογγυλές πέτρες σ' ένα δρόμο που βαθμιαία φανερώνει το χαλίκι, με το οποίο είχαν στρωθεί ή όπως κάποια αιώνια θρησκεία που εξαναγκάζεται σε υποχώρηση λόγω επικράτησης νεότερων δοξασιών.

Περιπλανώμενος στους στενούς δρόμους του χωριού, συχνά συναντούσα ένα γιγαντιαίο κιονόκρανο, που τόνιζε τα εκλεπτυσμένα διακοσμητικά του σχέδια, ανάμεσα σε αγριόχορτα που είχαν φυτρώσει γύρω του ή ένα θραύσμα από γείσο θριγκού σκαλισμένο με τόση ακρίβεια σαν να επρόκειτο για βωμό.

Σε πολλές θέσεις, πράγματι, τα σπίτια ήσαν κατά το ήμισυ νέα και κατά το ήμισυ παλιά. Τα χαμηλότερα τμήματα των τοίχων ή τουλάχιστον τα θεμέλια, συνίσταντο από αρχαία τοιχοποιία, πάνω στην οποία στερεωνόταν μια σύγχρονη υπερδομή από κροκάλες, λάσπη, ξύλο και άχυρο.

Το αποτέλεσμα ήταν μοναδικό και μου θύμισε ότι κατ' αυτόν τον τρόπο είχε προφανώς στηριχθεί πάνω στα θεμέλια των σπουδαίων θρησκευτικών αντιλήψεων ολόκληρο το οικιακό και κοινωνικό σύστημα της Ελλάδας - ένα γεγονός, ωστόσο, καθόλου ασυνήθιστο για μια ελληνική ή εντέλει για μια οποιαδήποτε αρχαία πολιτεία.

Η τοποθεσία του χωριού Καστρί, έτσι φωλιασμένη ψηλά ανάμεσα στους βράχους του, μοιάζει πολύ με αυτή ενός ελβετικού χωριού που βρίσκεται σε κάποιο αιθέριο υψόμετρο, εν μέσω των γκρίζων προεξοχών των βράχων του και των χλοερών πλαγιών. Η διαφορά, ωστόσο, είναι τόσο κτυπητή όσο και η ομοιότητα, και έγκειται σ' αυτή τη θαυμάσια αρμονία της οργιώδους βλάστησης με τη μεγαλοπρέπεια που χαρακτηρίζει το ελληνικό τοπίο.

Γύρω από το Καστρί υπήρχαν περιοχές δενδρόκηπων λευκών από τα άνθη μηλιάς, και άκοπων με μπλεγμένα κλαδιά χρυσοπράσινων λεμονόκηπων με τα χλωμά κίτρινα φρούτα και τα μαλακά φύλλα, τα νεότερα απ' αυτά ημιδιαφανή.

Η λιγοστή χλόη μεταξύ των γκρεμών κυμάτιζε με ανεμώνες (η σχεδόν ψιλή λουλουδένια κατασκευή που μπορεί να αντέξει το *"βάρος"* του χρώματος) σε άτακτη σειρά με το λινάρι και τα μοσχομπίζελα.

Η αύρα βαριά από τον πορτοκαλεώνα αντάμωνε με το πιο υγιεινό θαλασσινό αεράκι, που άρπαζε ένα άνθος από την αμυγδαλιά ή έριχνε ένα πούπουλο από τα φτερά ενός αετού πάνω στην καρδιά της λόχμης από μυρτιές.

Σε πολύ κοντινή απόσταση, λίγο πιο πέρα, βρίσκεται η ιερή ρωγμή πλησίον της οποίας στεκόταν το μαντικό ιερό, από την οποία αναδυόταν αυτός ο μεθυστικός ατμός, με τον οποίο ο Απόλλωνας διασκόρπιζε κάποτε, όπως πιστεύεται, την ικανότητα της έμπνευσης.

Η ρωγμή είναι ένα στενό χάσμα στα βράχια, που σ' αυτό το σημείο πλησιάζουν πολύ μεταξύ τους και είναι εντελώς επίπεδα. Το μήκος της είναι σημαντικό, το πλάτος της μειώνεται βαθμιαία και είναι τόσο ψηλή, που ο ουρανός από πάνω φαινόταν ότι μοιάζει σαν μια λωρίδα ιώδους κορδέλας.

Παρακείμενος σε αυτή τη ρωγμή ήταν ο ναός του Απόλλωνα, η επιφάνεια του βράχου, σε ορθή γωνία με το χάσμα, αποτελούσε τον εσωτερικό τοίχο αυτού του ναού και όχι απλώς διατηρεί τα σημάδια της σμίλης, αλλά έχει επιπλέον και διαφορετικό χρώμα από τους υπόλοιπους τοίχους.

Η υπερμεγέθης αναθηματική πλάκα είναι ακόμα άθικτη από το στίγμα του καιρού και της βλάστησης, αλλά η κορυφή και οι παρυφές της πλαισιώνονται από κίτρινα λουλούδια, ένα είδος που δεν έχω συναντήσει πουθενά αλλού, από τα οποία έκοψα μια χεριά, ως ενθύμιο.

Δεν έχει απομείνει κανένα άλλο ίχνος του Ναού του Μαντείου. Εξαφανίστηκε μαζί με όλους τους ιερούς θησαυρούς του και τα μυστήριά του. Ψάχνουμε ματαίως για το μυστηριακό τρίποδο, από το οποίο η Πυθία, έχοντας εισπνεύσει τις αναθυμιάσεις, εκστόμιζε προς κάθε κατεύθυνση τις προφητείες της εν μέσω σπαρακτικής έκστασης, η οποία τρομοκρατούσε τους ιερείς που την παρατηρούσαν, και μερικές φορές της αποστερούσε τη ζωή.

Το ιερό του δεν περιέχει πλέον τα δώρα των βασιλιάδων Ασιατών και Ευρωπαίων, ούτε τη δονούμενη κωνική πέτρα, που θεωρείτο ότι ήταν το κέντρο της γης, το σημείο όπου συναντήθηκαν τα δυο περιστέρια που είχε ελευθερώσει ο Δίας από τις αντίθετες άκρες του κόσμου.

Το ίδιο, μάταια, ψάχναμε για το μπρούντζινο τριπλό ερπετό, που βρέθηκε στο περσικό στρατόπεδο μετά τη μάχη του Μαραθώνα και είχε αποτεθεί εδώ για αιώνες.

Εν τούτοις, οι Δελφοί έχουν ακόμη τα μνημεία τους, ακόμα κι αν αναζητάς το Ναό του Μαντείου (τον πυρήνα της ελληνικής θρησκείας) βρίσκεις, όπως και στην περίπτωση της θέσης των Ελευσινίων μυστηρίων, ένα κενό. Ένα τέτοιο κενό ίσως δεν είναι προς θλίψη. Ο διακαής πόθος να υπήρχε ένα ορατό

μνημείο είναι αφ’ εαυτού ένα πνευματικό μνημείο και το μέγιστο από τα ιερά της αρχαίας θρησκείας, αν και εξαφανίστηκε, διέφυγε τουλάχιστον μια χειρότερη βεβήλωση.

Αυτός ο ναός, το άνοιγμα των πυλών του οποίου κάθε άνοιξη δονούσε τον αρχαίο κόσμο με ελπίδα και φόβο, και έστελνε ένα ρίγος προσδοκιών στις καρδιές των απανταχού βασιλέων, κατέρρευσε και κανείς δεν γνωρίζει πότε κατρακύλησε από τα θεμέλιά του στη λήθη χωρίς θόρυβο, όπως η φωλιά του πουλιού που χτίστηκε ανάμεσα στις γρηπίδες.

Ο θησαυρός του Κροίσου, αξιομνημόνευτου για την ευσέβειά του καθώς και για τα πλούτη του, έχει επίσης χαθεί και ψάχνουμε ματαίως για τρεις χιλιάδες αγάλματα μπρούντζινα, χρυσά και μαρμάρινα, που κοσμούσαν κάποτε τους δρόμους των Δελφών.

Η Αίθουσα του Αμφικτιονικού Συνεδρίου, το πολιτικό κέντρο της Ελλάδας, και το Σώμα, τα ψηφίσματα του οποίου κάθε ελληνική πολιτεία είχε ορκιστεί να τα επιβάλλει ενόπλως, έχει επίσης εξαφανιστεί.

Λιγοστά ίχνη ενός αρχαίου Σταδίου είναι ακόμα ορατά, καθώς επίσης και πολλά θραύσματα από τους τοίχους της πόλης. Το πρωτεύον μνημείο, ωστόσο, των κλασικών χρόνων και των θρυλικών ονείρων είναι κάποιο που η Φύση δημιούργησε και που η Φύση συντηρεί, και το ανανεώνει κάθε στιγμή καθώς κινείται γρήγορα - η Κασταλία πηγή, τροφοδοτούμενη από ψηλά από τα παρνάσσια χιόνια, αφρίζει και ηχεί αρμονικά στη λεκάνη, πελεκημένη γι’ αυτό (το σκοπό) στο βράχο και πέφτοντας από την ψηλή περιοχή, επί της οποίας στέκονταν οι Δελφοί, μέσα στη ρεματιά που είχαμε ιχνηλατήσει στην πορεία μας προς τα εκεί, ανακατεύει τα νερά της με τον ποταμό Πλειστό, που αφού δέχεται κάποιους παραπόταμους στη ροή του, κυλά ελικοειδώς δια μέσου της πεδιάδας της Κίρρας και ησυχάζει στα νερά του κόλπου της Κρίσσας.

Ήπια απ’ αυτή την πηγή και έπλυνα και το πρόσωπο και τα χέρια μου. Κατά πόσο παρέχει ακόμα το χάρισμα της ποιητικής έμπνευσης, όπως και τότε που χόρευαν οι Μούσες γύρω της, δεν μπορώ να το πω. Μπορώ να βεβαιώσω, ωστόσο, ότι καθαρότερο ή δροσερότερο νερό δεν υπάρχει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ
ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΑΠΟ ΔΕΛΦΟΥΣ

Νανουρισμένος από το κελάρυσμα της Κασταλίας Πηγής, και ξεδιψασμένος από τη δροσιά της, μετά τη γλυκιά κόπωση μιας μακριάς ανάβασης, ξάπλωσα στο γρασίδι σε ονειρική κατάσταση μεταξύ ύπνου και ξύπνου μέχρι προχωρημένης ώρας, τόσο που οι οδηγοί μας ανυπομονούσαν να επιστρέψουν.

Αποχαιρέτησα τους Δελφούς όχι χωρίς θλίψη, αλλά με μια έντονη αίσθηση

ότι είναι λιγότερη η θλίψη, όταν εγκαταλείπεις κάτι αναγνωρισμένης αξίας σε σχέση με κάτι μικρότερης αξίας, καθώς στην πρώτη περίπτωση κάποιος κουβαλά αθάνατες αναμνήσεις και ιδέες που ίσως αποτελέσουν το σπόρο για λαμπρότερα οράματα από εκείνα που έχει χάσει.

Πηγαίνοντας προς Δελφούς συχνά, λόγω της λαχτάρας μου, προχωρούσα βιαστικά, κατά την επιστροφή μου, όμως, μου άρεσε να χασομερώ και έτσι είχα περισσότερες ευκαιρίες να εξετάσω προσεκτικότερα το τοπίο.

Εκείνο το τοπίο ένωνε στοιχεία που μόνο η Φύση μπορεί να συνδυάσει αρμονικά, παρουσιάζοντας, καθώς ήταν, την αληθινή φύση όλων των ειδών της υλικής ομορφιάς που εξυψωνόταν, και αναζωογονείτο από ένα αποκλειστικά δικό της πνεύμα.

Έχω ήδη αναφερθεί στη σύνδεση της μεγαλοπρέπειας και του πλούτου, δεν μου φαίνεται λιγότερο αξιοσημείωτη η σχέση του μυστηρίου με τη χαρά.

Οι προεξέχοντες γκρεμοί που πρόβαλλαν ανάμεσα στα σύννεφα συγκινούσαν τις ψυχές, χωρίς ίχνος μελαγχολίας του βουνού. Οι χιονισμένες του οροσειρές δεν είχαν ούτε στοιχειωμένη ούτε εγκαταλελειμμένη όψη. Αυτό το στοιχείο δεν είναι εύκολο να το αποδώσουμε, αλλά μπορούμε τουλάχιστον να το εξηγήσουμε εν μέρει.

Δεν υπήρχαν ελατοδάση με τα θλιβερά και μονότονα θροΐσματά τους. Δεν υπήρχαν παγετώνες για να μιλήσεις για ατέλειωτο χειμώνα, πιο ψυχρό κι από τάφο.

Αυτά τα βουνά όσο κι αν είναι ψηλά, φέρουν την ηλιόλουστη περιβολή του νότου και ανοίγοντας τα στήθη τους σε νότια έκθεση, μοιάζουν να απολαμβάνουν ένα διπλό μεράδι της εύνοιας του θεού Ήλιου.

Από αυτό το στοιχείο, όπως επίσης κι από το ανοιχτό χρώμα των βράχων τους, η λεία επιφάνεια των οποίων αντανακλά το φως σαν ασπίδα, καθώς και από το φαντασμαγορικό θέαμα της βλάστησης, όπου ένα λουλούδι μπορεί οπουδήποτε να βρει χώρο να φυτρώσει, προκύπτει το γεγονός ότι, από τις αμέτρητες χιονοσκεπείς κορυφές που ακτινοβολούν άνωθέν σου έως τον κρόκο στα πόδια σου, ο χαρακτήρας του σκηνικού είναι θριαμβευτικός, όχι λιγότερο από μεγαλειώδης, που ανυψώνει την ψυχή, χωρίς ποτέ να καταθλίβει την καρδιά, και ότι, παρόλο που προκαλεί σύγχυση λόγω της πολυπλοκότητάς του, δεν συνθλίβει τις ψυχές με δέος.

Ο θεός Ήλιος διατρέχει τον ορεινό λαβύρινθο ανάμεσα στις δάφνες του και καταπνίγει τα φόβητρα του λαβύρινθου μέσα από το φως. Αν δεν υπήρχαν τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, το τοπίο δεν θα είχε γίνει ποτέ τόσο διάσημο από τους Έλληνες.

Όπως και σε μερικά αντιπροσωπευτικά δείγματα του Ιταλικού Γοτθικού στυλ, στα οποία έγινε μια προσπάθεια να συνδυαστεί εκείνο της απεραντοσύνης, που ανήκει στη γοτθική αρχιτεκτονική, με μια φανταχτερή

ομορφιά της λεπτομέρειας και μιας ανερχόμενης εορταστικής εκδήλωσης, έτσι και σ' αυτά τα Δελφικά βουνά, η φύση φαίνεται αποφασισμένη να καταπλήξει και να μαγέψει χωρίς να καθυποτάξει. Το μυστήριο γίνεται πιο ανάλαφρο, αλλά το θαύμα παραμένει.

Αυτή η ιλαρότητα της επίδρασης ήταν πιο ευδιάκριτη κατά την επιστροφή μου από τους Δελφούς απ' ό,τι στη διαδρομή μου προς τα εκεί, επειδή, καθώς κατεβαίναμε τους λόφους, η ρεματιά ξεδιπλωνόταν μπροστά μας αφήνοντας, κάθε στιγμή, πιο εκτεταμένη και πιο ποικίλη θέα.

Σε κάθε βήμα, τα βουνά γύρω από τη θάλασσα συγκεντρώνονταν στο οπτικό πεδίο σε ακόμα πιο φανταστικούς συνδυασμούς, ενώ ανταυγάζοντας ανάμεσα στις στενές κοιλάδες του, ο Κόλπος του Λεπάντο (Ναυπάκτου) φαινόταν πότε σαν ποτάμι, πότε σαν θάλασσα και πότε σαν μια σειρά από λίμνες διαφορετικού μεγέθους και φαινομενικά σε διαφορετικά επίπεδα.

Θεωρώ ότι αυτό το κομμάτι του παρνασσικού τοπίου είναι αυτό που προκαλεί μεγαλύτερο δέος, αλλά όχι το ομορφότερο. Η πιο εξαίσια θέση θα έλεγα, είναι να βρεθείς λίγο πιο πέρα από τη γραμμή, όπου ο ορεινός μηνίσκος βυθίζεται στην πεδιάδα και στη συμβολή των τριών φαραγγιών.

Εδώ απλώνεται ο ελαιώνας, τον οποίο διέσχισα το πρωί. Στην επιστροφή μου είχα περισσότερο χρόνο να τον εξερευνήσω και στο κέντρο του ανακάλυψα μια σκηνή που δυσκολεύτηκα να αποχωριστώ.

Ήταν μια μικρή έκταση με χλόη, που είχε δημιουργηθεί κοντά σε ένα από τα ξέφωτα του ελαιώνα, η οποία είχε ένα πλούσιο χαλί από λουλούδια και κοιτώντας μέσω των ανοιγμάτων του δάσους των ελιών διακρινόταν μια χιονισμένη κορυφή.

Μέσω αυτού του χλοοτάπητα, ήδη ονοματισμένα ποτάμια ακολουθούσαν τη διαδρομή τους από τον Παρνασσό προς τη θάλασσα. Εμποδιζόμενα στην πορεία τους από μερικά βράχια, χωρίζονταν σε αναρίθμητα ρυάκια, τα οποία διακλαδιζόμενα ευρέως προς όλες τις κατευθύνσεις χαλιναγωγούσαν το χαλικώδες έδαφος με άργυρο, πότε κυλώντας αθόρυβα έξω της κοίτης τους, πότε αναμειγνυόμενα, πότε διασταυρούμενα μεταξύ τους, αλλά μπλέκοντας διαρκώς τα τραγούδια τους καθώς επίσης και το χορό τους.

Θα μπορούσε κάποιος να φανταστεί ότι όλες οι νύμφες της αρχαίας μυθολογίας αντάμωσαν σ' αυτή τη γαλήνια τοποθεσία για να συνεχίσουν κάποια ανώτερη γιορτή. Πράγματι, καθώς συνδιαλέγονταν, μπορούσα σχεδόν να φανταστώ ότι άκουγα την εξέλιξη των ιστοριών τους, παρακολουθώντας όσο μπορούσα τις φωνές τους, όπως μετατρέπονταν από σοβαρές σε εύθυμες. Μεταξύ αυτών υψωνόταν μια ανθισμένη δάφνη καλοσχηματισμένη σαν την ίδια τη Δάφνη. Ήταν δέντρο όχι θάμνος, μια κόρη του δάσους, λυγερή και εντυπωσιακή με στιλπνά φύλλα, λαμπερά σαν τα κελαρύσματα εκείνων των χειμάρρων και έκανε ότι μπορούσε για να προστατευτεί απ' τις δυνατές

ακτίνες του Φοίβου.

Γύρω από αυτή τη δάφνη κυλούσαν τα ρυάκια, όπως και γύρω από πολλούς κέδρους και φουντωτά αρμυρίκια και από πολλές όχθες λευκές από τους νάρκισσους.

Παντού γύρω από το δάσος (των ελιών) απλώνονταν τα παρακλάδια των βουνών, και η θάλασσα, που ακουγόταν αμυδρά σε απόσταση (στο βάθος), λύγιζε προς τα μέσα σαν αν ήθελε να το συναντήσει.

Εάν θα μπορούσα να κατασκευάσω ένα ναό με μια ευχή, θα το έκανα σ' αυτόν τον ανοιχτό χώρο. Με τόσο πολλά πράγματα να με καθυστερούν στο δρόμο μου, δεν ήταν παρά αργά το σούρουπο που ξανασυνάντησα, στην ακτή το πλήρωμα του καραβιού μου.

Σύντομα ανακάλυψα ότι ακόμα κι αν είχα επιστρέψει νωρίτερα δεν θα κέρδιζα τίποτα. Ο ήχος της θάλασσας, που είχα ακούσει από μακριά, ήταν ένα σημάδι αναταραχής, αν και εκείνη τη στιγμή ο άνεμος δεν ήταν δυνατός. Πριν φτάσω όμως στην ακτή, η θύελλα είχε ξεσπάσει και τίποτα δεν μπορούσε να πείσει τους ναυτικούς να σηκώσουν άγκυρα.

Οι Έλληνες είναι έμπειροι ναυτικοί, αλλά οι ακτές τους δεν έχουν τόσους πολλούς όρμους, κολπίσκους και λιμάνια που να τους επιτρέπουν να είναι παράτολμοι, και όπως όλοι οι άντρες, που έχουν πολλές εναλλακτικές λύσεις, είναι αναποφάσιστοι.

Αργά τη νύχτα, διαπιστώνοντας ότι δεν επρόκειτο να γίνει τίποτε, αποβιβάστηκα ξανά, αφήνοντας μισή ντουζίνα λεμβούχων στο πλοίο, μαζί με δυο - τρεις χωρικούς, στους οποίους είχα υποσχεθεί ένα ταξίδι στην απέναντι πλευρά του Κόλπου.[…]

Δελφοί (Β΄ όψη)

56. ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ: *"JOHN MURRAY"*

Ο **εκδοτικός οίκος *"John Murray"*** ιδρύθηκε στο Λονδίνο το 1768 από τον **John Murray** (1745-1793). Τον διαδέχτηκε ο γιος του **John Murray II**, ο οποίος έκανε την εν λόγω επιχείρηση σημαντικό πνευματικό πόλο της Βρετανίας, με μεγάλη επιρροή.

Ήταν φίλος πολλών κορυφαίων συγγραφέων της εποχής του. Εξέδωσε έργα της Jane Austin, Sir Walter Scott, Washington Irving κ.α. Το σπίτι και γραφείο του στην οδό Albemarle 50, στο Mayfair, έγινε κέντρο ενός μεγάλου λογοτεχνικού κύκλου.

Πιο αξιοσημείωτος συγγραφέας του **John Murray II** ήταν ο Λόρδος Βύρων, που έγινε στενός φίλος και ανταποκριτής του. Το έργο του Βύρωνα: *"Προσκύνημα του Childe Harold"* ξεπούλησε μέσα σε πέντε μέρες και έκανε τον ποιητή να αναφωνήσει: *"Ξύπνησα ένα πρωινό και βρήκα τον εαυτό μου διάσημο."*

Ο **John Murray III** ξεκίνησε τα *"Εγχειρίδια Murray"* το 1836, μια σειρά ταξιδιωτικών οδηγών από τους οποίους προέρχονται οι σύγχρονοι ταξιδιωτικοί οδηγοί. Τα δικαιώματα για τους εν λόγω οδηγούς πωλήθηκαν γύρω στο 1900 και στη συνέχεια αποκτήθηκαν το 1915 μέσω των γνωστών *"Μπλε Οδηγών".*

Το έτος 2002 ο εκδοτικός οίκος John Murray εξαγοράστηκε από την Headline Hodder που αυτή αποκτήθηκε στη συνέχεια, το 2004, από το Γαλλικό οίκο Lagardere Group.

Σχόλια

Ο ταξιδιωτικός οδηγός για την Ελλάδα από τον εκδοτικό οίκο **John Murray,** πρέπει να ήταν ένα έγκυρο, με ακριβείς και κατατοπιστικές πληροφορίες, ταξιδιωτικό κείμενο, αν κρίνουμε από τις αναφορές του σχετικά με τους Δελφούς και την ευρύτερη περιοχή τους. Επομένως, σίγουρα ήταν πολύ χρήσιμος ο ταξιδιωτικός αυτός οδηγός, για όσους εκείνη την εποχή αποφάσιζαν να πραγματοποιήσουν ένα ταξίδι στην Ελλάδα.

Ο Δελφοί και η ευρύτερη περιοχή τους εντάσσονται στη διαδρομή 11 με τίτλο: *"Πάτρα προς Αθήνα μέσω Μεσολογγίου, Δελφών, Βοστίτσας και Κορίνθου".* Αναφέρεται στο σύγχρονο χωριό Καστρί και τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών, στην Αράχοβα, στο Κωρύκιον Άντρον και στην κορυφή του Παρνασσού. Δίνει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για αποστάσεις και χρόνους διαδρομών, για θέματα εξασφάλισης καταλύματος, για προμήθεια εφοδίων και οδηγών.

Την Αράχοβα την εντάσσει στη διαδρομή του, επειδή το χωριό αυτό

παρείχε καλύτερους οδηγούς και εφόδια για ανάβαση στο Κωρύκιον Άντρον και στην κορυφή του Παρνασσού, τη Λιάκουρα.

Δίνει πολλά κατατοπιστικά στοιχεία για τον Αρχαιολογικό χώρο των Δελφών, εστιάζει στην Κασταλία πηγή και το Στάδιο, αναφέρεται στο μοναστήρι της Παναγίας που βρισκόταν τότε πάνω από το αρχαίο Γυμνάσιον και στη εκκλησία του Αγία Ηλία (Μοναστήρι το ονομάζει) που βρισκόταν πάνω από το ναό του Απόλλωνα. Μέχρι και τον έξυπνο ντόπιο οδηγό για την επίσκεψη των ερειπίων αναφέρει, χωρίς όμως να μιλάει για το... *"ξύρισμα"* που θα υποστεί ο ξένος μετά το τέλος της ξενάγησής του.

Επίσης, δίνει στοιχεία για το Κωρύκιον Άντρον και την ανάβαση του Παρνασσού, ώστε ο περιηγητής να εκτιμήσει, με τις επί τόπου καταστάσεις που θα βιώνει, εάν αξίζει ή όχι να επιχειρήσει αυτές τις επισκέψεις. Δίνει και εναλλακτικές διαδρομές και προτάσεις, ώστε η άφιξη και η αποχώρηση να είναι χωρίς ταλαιπωρίες και καθυστερήσεις.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Handbook for travelling in Grece"*,**
John Murray, London 1854.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ 11

ΠΑΤΡΑ ΠΡΟΣ ΑΘΗΝΑ, ΜΕΣΩ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ, ΔΕΛΦΩΝ, ΒΟΣΤΙΤΣΑΣ (ΑΙΓΙΟΥ) ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Από το Χρισσό στο Καστρί ξεκινά μια κακοτράχαλη ανάβαση, που διαρκεί από 1½ έως 2 ώρες. Παντού φαίνονται πολυάριθμοι ταφικοί θάλαμοι και ανοίγματα που προξενήθηκαν από σεισμούς.

Τα πάντα τριγύρω είναι τραχιά και βραχώδη, η αρμόζουσα προσέγγιση σε ένα ιερό σκοτεινής και μυστηριώδους δεισιδαιμονίας. Σε όλο το δρόμο προς τους Δελφούς η θέα του Κόλπου εμφανίζεται ως μια μικρή λίμνη μέσα από ένα άνοιγμα μεταξύ των βουνών.

Το Καστρί, που τώρα κατέχει την τοποθεσία και έχει ξαναλάβει την ονομασία Δελφοί, έχει προσφάτως αυξηθεί πολύ σε μέγεθος και έχει πολλά καλά σπίτια. Το σπίτι που συνήθως ενοικιάζεται από ταξιδιώτες παρέχει (για την Ελλάδα) πολύ υποφερτή στέγαση και από τα παράθυρα διαθέτει μια ωραία θέα της κοιλάδας.

Ξεκούραση μετά την άφιξη στην Κασταλία Πηγή.

Το Καστρί εκτείνεται σ' ένα ύψωμα στη νότια πλευρά του Παρνασσού, κάτω ακριβώς από αρκετούς ψηλούς κατακόρυφους γκρεμούς, όπου ένα βάραθρο από τον αποκομμένο βράχο επιτρέπει την κάθοδο των νερών της Κασταλίας πηγής προς τη θάλασσα.

Ένας ευφυής ξεναγός θα προσφέρει πρόθυμα τις υπηρεσίες του, για να συνοδεύσει τον ταξιδιώτη στα ερείπια. Μπορούν ακόμα να ανιχνευτούν τα θεμέλια των πλατυσμάτων πάνω στα οποία στεκόταν κάποτε η πόλη των

Δελφών.

Η πόλη καταλάμβανε μια ημικυκλική καμπύλη του βουνού και παρουσίαζε την εμφάνιση ενός τεράστιου φυσικού θεάτρου. Κοντά στην πηγή και στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου υπάρχει μια μαρμάρινη επιγραφή προς τιμήν του αυτοκράτορα Αδριανού, που δηλώνει ότι: *«Το Συνέδριο των Αμφικτιόνων υπό την εποπτεία του ιερέα Πλουτάρχου, από τους Δελφούς, τιμά τη μνήμη του αυτοκράτορα».*

Πάνω σε μια κολώνα σ' αυτή την εκκλησία υπάρχει ακόμα μια επιγραφή, στην οποία γίνεται μνεία για μια υψηλή ιέρεια των Αχαιών.

Η Κασταλία Πηγή βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του χωριού, κάτω ακριβώς από ένα γκρεμό ύψους περίπου δυο χιλιάδων ποδιών, πάνω στην κορυφή του οποίου ένα χάσμα στο βράχο τον ξεχωρίζει σε δυο αιχμηρούς γκρεμούς, που δεσπόζουν από πάνω. Οι Δελφοί ενίοτε έχουν λαθεμένα περιγραφεί ως οι κορυφές του Παρνασσού. Αυτές είναι οι κορυφές, που είναι τόσο φημισμένες στα κείμενα των αρχαίων.

Αυτή η πηγή, τόσο εύκολα ταυτισμένη με την πηγή έμπνευσης της ελληνικής ποίησης, και συνδυάζοντας έντονη γραφική ομορφιά με τοπικό ενδιαφέρον, πρόσθετε στην εικόνα, που από την παρούσα της εμφάνιση παρέχει τον τρόπο με τον οποίο παλιότερα ετιμάτο και διακοσμείτο, καθιστώντας την μια από τις πιο εντυπωσιακές σκηνές που μπορούσε να παρατηρηθεί.

Τα ερείπια της πηγής αποκαλύπτουν μια ευρύχωρη τετράγωνη αβαθή λεκάνη, με εσωτερικά σκαλοπάτια κομμένα στον ασβεστολιθικό βράχο, θεωρούμενη είτε ότι ήταν το Μπάνιο, εντός του οποίου η Πυθία συνήθιζε να λούζεται προτού να θρονιαστεί στον τρίποδα στο ναό, είτε ότι προοριζόταν προς χρήση των προσκυνητών.

Στην απέναντι πλευρά βρίσκεται ένα πέτρινο κάθισμα vivoque sedilia saxo (αυτοφυής πέτρινος θρόνος). Η στέρνα γεμίζει με το νερό της πηγής. Στον κατακόρυφο γκρεμό που υψώνεται πίσω από τη στέρνα, υπάρχουν κοιλώματα για αναθηματικές προσφορές.

Στα δεξιά, ένα κοίλωμα μεγάλου μεγέθους διατηρείται ακόμη σε ευλάβεια από τους κατοίκους, όντας σήμερα ένα παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη. Η πρόσοψη του βράχου καλύπτεται από κισσό και πολύβλαστους θάμνους και αναρριχητικά φυτά.

Το σπήλαιο στη σχισμή πάνω από την πηγή ήταν παλιότερα προσιτό μέσω σκάλας σκαμμένης στο βράχο, αλλά πλέον παραμένει ένα τμήμα των σκαλοπατιών.

Το νερό της πηγής πέφτει προς τα νότια σε ένα βαθύ και στενό αυλάκι μέσα στον Πλειστό, και έχοντας ενωθεί με αυτό το ποτάμι κυλά δια μέσου του Χρισσού στον Κρισσαίο Κόλπο. Στο πρώτο τμήμα της ροής του διασχίζει τα

ερείπια του Γυμνασίου, όπου τώρα στέκει το Μοναστήρι της Παναγιάς. Ανάμεσα στην πηγή και το Μοναστήρι βρίσκεται η θέση της αρχαίας πύλης που οδηγούσε προς Βοιωτία.

Τα ερείπια του Γυμνασίου κείνται κατά κύριο λόγο πίσω από το Μοναστήρι. Τα θεμέλια συντηρούνται πάνω σε ένα τεράστιο ανάχωμα από λαξευμένη πέτρα, που προεξέχει από το επικλινές έδαφος, έτσι ώστε να σχηματίζει μια οριζόντια έκταση˙ ολόκληρη η πύλη είναι χτισμένη πάνω στο ίδιο σχέδιο.

Εντός του Μοναστηριού βρίσκονται κιονόκρανα από κολώνες, σπασμένες ζωφόροι και τρίγλυφα. Πίσω από το ιερό [Αγία Τράπεζα] υπάρχουν θραύσματα από μαρμάρινο θώκο.

Το Στάδιο βρισκόταν στο υψηλότερο τμήμα της πλαγιάς πάνω στην οποία είναι χτισμένο το Καστρί, λίγο πιο δυτικά, πάνω από το χωριό. Η κατάστασή του είναι πολύ πιο ατελής απ' αυτή (του Σταδίου) των Αθηνών, ωστόσο ορισμένες από τις θέσεις παραμένουν.

Είναι φτιαγμένο από τον ίδιο ασβεστόλιθο, όπως οι γκρεμοί γύρω από τους Δελφούς, και μάλιστα οι θέσεις στην ανώτερη άκρη είναι λαξευμένες στο βράχο. Το μήκος, σύμφωνα με τον Clarke είναι 660 πόδια, ξεπερνώντας εκείνο του Σταδίου της Ολυμπίας, που ήταν μόλις 603 πόδια.

Η πολυσυζητημένη ερώτηση για τη θέση του φημισμένου **ναού του Απόλλωνα** μπορεί πλέον να θεωρηθεί ως αποσαφηνισμένη. Τα θεμέλια έχουν προσφάτως ανακαλυφτεί και καθοριστεί πέρα από κάθε εύλογη αμφιβολία, μέσω της έρευνας του καθηγητή Ulrichs και του πρόσφατα απωλεσθέντος C. O. Müller. Καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο τμήμα του πάνω μισού της πλαγιάς, στην οποία είναι εγκατεστημένες οι καλύβες του Καστριού, και η ανακάλυψη ορισμένων επιγραφών σ' αυτή τη θέση, στις οποίες γίνεται μνεία των ιερέων και ορισμένων στοιχείων σχετικά με το Ιερό, επιβεβαίωσε ότι ο ναός θα πρέπει να ήταν σε κοντινή απόσταση.

Από το χαμηλότερο άκρο του Σταδίου έχεις μια ωραία θέα των Σαλώνων, του Κρισσαίου κόλπου, του Γαλαξειδιού και του Κορινθιακού κόλπου και των βουνών της Αχαΐας.

Μοναστήρι του Προφήτη Ηλία. Στην εκκλησία υπάρχουν δυο μαρμάρινα ευμεγέθη επιστύλια. Κρίνοντας από τα τεράστια θεμέλια ενός κτηρίου εδώ, είναι πιθανόν αυτό το Μοναστήρι να έχει ανεγερθεί επί της τοποθεσίας ενός από τους κύριους ναούς των Δελφών.

Οι τοίχοι εκτείνονται σχεδόν ως μια εσοχή στο βράχο, που ήταν μάλλον ταφικό ή μαντικό σπήλαιο. Μέσα σχηματίζονται καμάρες προς τα δεξιά και αριστερά, και μια σε πρόσθιο χώρο, επενδεδυμένη με χρωματιστό στόκο, και επάνω ένα κεφάλι ταύρου περίτεχνα σκαλισμένο.

Απ' αυτό το σπήλαιο η θέα εκτείνεται πάνω σε ολόκληρη την αρχαία πόλη των Δελφών, προς την Κασταλία πηγή και το Γυμνάσιο στην είσοδο από

Βοιωτία.

Για να σχηματιστεί μια ακριβής ιδέα του τι ακριβώς ήσαν οι Δελφοί, πρέπει να φανταστούμε ένα αρχαίο θέατρο με πέτρινα πλατύσματα στη θέση των καθισμάτων [θέσεων] ικανού εύρους [πλάτους], για να χωρούν ναούς και πάνω από αυτά τα ημικυκλικά πλατύσματα, το Στάδιο να αποτελεί δεσπόζουσα κατασκευή των σειρών, και η Κασταλία πηγή και το Γυμνάσιο να βρίσκονται στο δεξιό άκρο. Το μπροστινό απ' αυτά τα πλατύσματα είναι από κυκλώπεια τοιχοποιία, προσαρμοσμένη προς τη φυσική κλίση του βράχου. Έχουν απομείνει αρκετά, για να επιτρέψουν σ' ένα επιδέξιο αρχιτέκτονα να συγκροτήσει ένα ακριβές σχέδιο των Δελφών.

Είναι εξαιρετικά πιθανόν, μερικά αξιόλογα υπολείμματα της αρχαίας τέχνης να είναι θαμμένα κάτω από τα θεμέλια και τα ερείπια των Δελφών, γιατί την εποχή του Παυσανία, 200 χρόνια μετά την πτώση του Μαντείου σε αφάνεια, περιέχει ακόμα τεράστιες συλλογές από ζωγραφιές και γλυπτά. Ο χρυσός και τα ασήμι λεηλατήθηκαν από διαδοχικούς κατακτητές, που όμως αγνοούσαν την αξία των μαρμάρων.

Ο μεγάλος πλούτος του Ιερού, όταν ήταν παγκοσμίως φημισμένο, είχε καταγραφεί από κάθε αρχαίο ιστορικό. Πρόσφατες ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν από την Αρχαιολογική Κοινωνία των Αθηνών, ανακάλυψαν λίγους τοίχους, σχεδόν πλήρως καλυμμένους με επιγραφές, και τις τοποθεσίες των τριών ναών που είχαν μνημονευτεί από τον Παυσανία.

Η πόλη των Δελφών όφειλε την αφετηρία της καθώς επίσης και τη σπουδαιότητά της στο φημισμένο Μαντείο και το ναό του Απόλλωνα, που ετιμάτο από τις πρώιμες εποχές μέχρι την τελική πτώση του παγανισμού, ως το εθνικό κέντρο της ελληνικής φυλής.

Η Αράχοβα είναι ένα μεγάλο χωριό σε απόσταση 2 ωρών διαδρομή από το Καστρί, τοποθετημένο στην επικλινή πλαγιά του Παρνασσού, φημισμένη για το κρασί της και τη μακροζωία των κατοίκων της. Είναι καλύτερο μέρος για να εξασφαλίσεις οδηγούς για την κορυφή του βουνού εδώ απ' ό,τι το Καστρί, και όντας σε μεγαλύτερο υψόμετρο από το Καστρί, είναι μικρότερη η ανάβαση για εκείνους που επιθυμούν να επισκεφτούν το Κωρύκιον Άντρον, αν και δεν είναι ο πιο άμεσος δρόμος σε σύγκριση με αυτόν από Δελφούς.

Δεν είναι, ωστόσο, κακό σχέδιο να γίνει η ανάβαση του Παρνασσού από Δελφούς, και η επιστροφή στην Αράχοβα, έχοντας στείλει τις αποσκευές με το συνηθισμένο δρόμο, ενόσω ο ταξιδιώτης είναι στο βουνό. Έτσι θα εξοικονομηθεί χρόνος.

Ένας ντόπιος οδηγός θα πρέπει να προσληφθεί, καθώς ο Αθηναίος ταξιδιωτικός υπηρέτης (δεν θα μπορούσε να φανεί χρήσιμος), γιατί τα μονοπάτια στις υψηλότερες οροσειρές συχνά σβήνονται από χείμαρρους ή αλλάζουν κατεύθυνση μέσα σε λίγα χρόνια.

Ανάμεσα στην Αράχοβα και στο Καστρί παρατηρούνται μερικές κόγχες λαξευμένες στους βράχους. Ιδιαιτέρως σε μια περιοχή κοντά στους Δελφούς, εμφανίζεται μια ευμεγέθης πόρτα λαξευμένη στην πέτρα, που είχε μεταγενέστερα σπάσει από ένα σεισμό· αυτή η πόρτα πιθανόν να υποδείκνυε την είσοδο σ' ένα τάφο από κάτω ή δίπλα σ' αυτή.

Υπάρχει ένα σπήλαιο εδώ με μια εκκλησία εντός και μια μεγαλοπρεπής αειθαλής βελανιδιά στην είσοδο, αλλά κανένα ίχνος κάποιου αρχαιολογικού χώρου. Η θέα από το χωριό εκτείνεται, πάνω από τις επίπεδες κορυφές των αντικρινών λόφων, προς τον Κορινθιακό κόλπο, και πάνω από τους ορεινούς όγκους της Αχαΐας διακρίνεται η χιονοσκεπής αρκαδική οροσειρά.

Αφήνοντας το δρόμο προς Δελφούς για την κορυφή του Παρνασσού, ο ταξιδιώτης σκαρφαλώνει τους γκρεμούς προς τα δυτικά του σύγχρονου χωριού, μέσω ενός πολύ απότομου και τραχιού ζιγκ-ζαγκ μονοπατιού, και, όταν φτάνει σε ένα αξιοσημείωτο ύψος, εκπλήσσεται που βρίσκεται στην είσοδο μιας καλλιεργήσιμης πεδιάδας αρκετής έκτασης, όταν ίσως δεν θα περίμενε να δει τίποτα άλλο παρά βράχια και χιόνι. Ψηλά πάνω απ' αυτό το εκτεταμένο επίπεδο προς τα βορειοανατολικά υψώνονται οι κορυφογραμμές του Παρνασσού, συχνά καλυμμένες από χιόνι και κρυμμένες στα σύννεφα. Αυτή η πεδιάδα δεν μπορεί να είναι μικρότερη από 4 ή 5 μίλια διαγωνίως.

Ένα μεγάλο πληκτικό χωριό (Καλύβια) βρίσκεται στο κέντρο αυτής (της πεδιάδας)και στα αριστερά διακρίνεται μια λίμνη με όχθες που αναδύονται πάρα πολύ όμορφα. Αυτή η λίμνη καθώς και ακόμη μια παραδίπλα εικάζεται ότι είναι οι δεξαμενές της Κασταλίας Πηγής.

Η θέα προς τα Νότια εκτείνεται σε βάθος και είναι εντυπωσιακή. Το βουνό Κίρφι μοιάζει να καταλήγει σε ένα επίπεδο οροπέδιο πολύ καλλιεργημένο και διακοσμημένο με χωριό, και τα βουνά της Πελοποννήσου συμπληρώνουν το τοπίο.

Κωρύκιον Άντρον. Αφού διασχίσεις αυτή την πεδιάδα προς τα βόρεια, μια απότομη ανάβαση οδηγεί προς το στόμιο του Κωρύκιου Άντρου, που είναι ένα ωραίο μεν αλλά όχι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο σπήλαιο, σε σχέση με άλλα που δεν ήσαν τόσο διάσημα στην κλασική εποχή.

Η στενή και χαμηλή είσοδος του σπηλαίου διευρύνεται αμέσως σε μια αίθουσα μήκους 300 ποδιών και σχεδόν 200 (πόδια) πλάτος, και γύρω στα 40 (πόδια) ύψος στο κέντρο της.

Οι σταλακτίτες κρέμονται από ψηλά έχοντας περίτεχνους σχηματισμούς σε όλο το μήκος της οροφής και πέφτουν σαν κουρτίνες κατά μήκος των πλαϊνών τοιχωμάτων.

Το βάθος των πτυχώσεων είναι τόσο έντονο και συνεπώς οι μάζες που αιωρούνται στον αέρα είναι τόσο μεγάλες, που το ανάγλυφο αυτών των φυσικών κουρτινών είναι τόσο τέλειο και φανταχτερό, όσο θα μπορούσε

κάποιος να επιθυμήσει. Δεν μοιάζουν συμπαγείς μάζες ή επιπλέον απλές επενδύσεις του βράχου, αλλά πρόκειται για βαθμιαία αύξηση των αιώνων, εναποτεθειμένη στις πλέον απλές και μεγαλοπρεπείς μορφές και τόσο άφθονες και ευμεγέθεις, ώστε να εναρμονίζονται με τις διαστάσεις και την επιβλητικότητα του σπηλαίου.

Οι σταλαγμίτες κάτω και στις πλευρές της αίθουσας είναι ακόμα περισσότερο φανταστικοί στις μορφές τους από τα από πάνω κρεμασίδια και χτυπάνε στο μάτι με μια φανταστική ομοιότητα με τεράστιες ανθρώπινες φιγούρες. Στο τέλος αυτού του μεγάλου θόλου ένα στενό πέρασμα οδηγεί κάτω σε μια υγρή κλίση των βράχων.

Οι σχηματισμοί σταλαγμιτών στην είσοδο αυτού του δεύτερου περάσματος είναι τόσο άγριοι, όσο η φαντασία μπορεί να συλλάβει, και της πλέον λαμπρής λευκότητας. Η επιγραφή που μια φορά χαράχτηκε, ότι το σπήλαιο ήταν αφιερωμένο στον Πάνα και τις Νύμφες, έχει εξ ολοκλήρου εξαφανιστεί.

Η δεύτερη αίθουσα έχει μήκος εκατό πόδια και υπάρχει ένα ακόμα άνοιγμα. Όταν οι Πέρσες βάδιζαν κατά των Δελφών, οι κάτοικοι κατέφυγαν στο Κωρύκιο σπήλαιο, και αυτό πάλι χρησιμοποιήθηκε στην Ελληνική Επανάσταση. Το σπήλαιο ονομάζεται από τους ορεσίβιους Σαρανταύλι, οι σαράντα αυλές, και αυτές λένε ότι χωράνε 3.000 πρόσωπα.

Η ανάβαση του Παρνασσού από εδώ απαιτεί 4 ½ με 5 ώρες. Διασχίζοντας την πεδιάδα που μοιάζει με κρατήρα, στην οποία βρίσκονται τα *«Καλύβια»* ή Καλύβες - τα καλοκαιρινά ενδιαιτήματα των Αραχοβιτών - ο ταξιδιώτης αρχίζει την πραγματική ανάβαση του κεντρικού όγκου του Παρνασσού, η βάση του οποίου καλύπτεται με μεγαλοπρεπή έλατα, αν και μετά η βλάστηση αρχίζει να εξαφανίζεται. Από εκεί η ανάβαση συνεχίζει στη βορειοανατολική πλευρά του βουνού, που πλέον γίνεται ζοφερή και φτωχή από βότανα και ακόμα ψηλότερα το χιόνι μένει σε μπαλώματα όλο το χρόνο.

Στην κορυφή του βουνού, στον πυθμένα μιας λεκάνης, υπάρχει μια μικρή πεδιάδα [οροπέδιο] με σχήμα κρατήρα που περιέχει μια αρκετά μεγάλη λακκούβα παγωμένη. Οι πλαγιές του κρατήρα υψούμενες σε κορυφογραμμές γύρω από το οροπέδιο, είναι τα πλέον ανυψωμένα σημεία του Παρνασσού.

Η ανάβαση στα ψηλότερα είναι πολύ δύσκολη, καθώς οι πλαγιές του καλύπτονται στους 9 από τους 12 μήνες από ένα παγετώνα με σκληρό και γλιστερό πάγο. Είναι σε υψόμετρο 8.000 πόδια πάνω από τη θάλασσα.

Ο Παρνασσός με τις πολλές κορυφές του και τα υψίπεδά του καλείται από τους ορεσίβιους Λιάκουρα, ίσως μια παραφθορά του *«Λυκώρεια»*, της αρχαίας ονομασίας του υψηλότερου σημείου. Η θέα από την κορυφή του Παρνασσού με καθαρό καιρό υπερβαίνει σε μεγαλείο και ομορφιά σχεδόν κάθε άλλη πανοραμική θέα.

Ο Κορινθιακός Κόλπος, που κατά τη διάρκεια ενός σημαντικού τμήματος

της ανάβασης, μοιάζει να μειώνεται στο μέγεθος μιας λίμνης, τώρα μοιάζει όχι μεγαλύτερος από μια μάντρα.

Προς τα βόρεια, πέρα από την πεδιάδα της Θεσσαλίας, εμφανίζεται ο Όλυμπος με τις πολλές του κορυφές, ντυμένος με αστραφτερό χιόνι. Τα άλλα βουνά της Βόρειας Ελλάδας, όπως η επιφάνεια του ωκεανού σε μια ηρεμία κυμάτων, υψώνονται σε απέραντους σωρούς, αλλά το μάτι περιφέρεται πάνω από κάθε ένα απ' αυτά. Ο Ελικώνας είναι ένα από αυτά και είναι σαφώς μικρότερου ύψους από τον Παρνασσό.

Ένα από τα κύρια βουνά στην Πελοπόννησο δημιουργεί μια μεγαλόπρεπη φιγούρα σ' αυτήν την περιοχή των βουνών. Είναι κοντά στην Πάτρα και πρέπει να είναι μια κορυφή του Παναχαϊκού.

Ο ταξιδιώτης κοιτάζει προς τα νότια στην Αχαΐα, Αργολίδα, Ηλεία και Αρκαδία, σαν επάνω από μια μακέτα. Το Αιγαίο και το Ιόνιο χάνονται στον ορίζοντα προς τα ανατολικά και τα δυτικά.

Ο Άθως βρίσκεται προς τα βορειοανατολικά και ενδεχομένως είναι ορατός με πολύ καθαρό καιρό, ενώ η Πίνδος με τα παρακλάδια της φαίνεται να διασχίζει την Ήπειρο.

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η θαυμάσια θέα που συναντά το μάτι του ταξιδιώτη πάνω στην κορυφή. Αν λόγω μη ευνοϊκού καιρού εμποδιστεί στην ανάβασή του, θα πρέπει να περιμένει, εάν είναι δυνατόν, για μια αλλαγή του καιρού, παρά να χάσει την ευχαρίστηση ενός τόσο μεγαλοπρεπούς θεάματος. Όταν ο χρόνος το επιτρέπει, ο ταξιδιώτης θα πρέπει να αφιερώσει τουλάχιστον τρεις μέρες σ' αυτό το τμήμα της εκδρομής. Την πρώτη νύχτα μπορεί να προμηθευτεί κατάλυμα σε ένα από τα καλύβια στο Καστρί.

Η Αράχοβα θα του παρέξει καλύτερη στέγαση για τη δεύτερη νύχτα, και με την προϋπόθεση έναρξης της ανάβασης του Παρνασσού πολύ νωρίς το πρωί, η επιστροφή στον Κόλπο (Κορινθιακό) μπορεί να επιτευχθεί το ίδιο βράδυ.

Η κατάβαση από την κορυφή του Παρνασσού προς την Αράχοβα δεν κρατάει πάνω από πέντε ώρες. Οι ταξιδιώτες που δεν επιθυμούν να γυρίσουν στο Γαλαξείδι, μπορούν να στείλουν το καράβι τους στα Άσπρα Σπίτια και έτσι να κερδίσουν χρόνο.

Η κατάβαση σ' αυτή την περίπτωση γίνεται μέσω του χωριού του Διστόμου, που κατέχει τη θέση της αρχαίας Αμφρύσσου ή Αμβρύσσου. Η άλλη κατάβαση είναι προς το Γαλαξείδι απ' όπου ο Κόλπος διασταυρώνεται προς τη Βοστίτσα (Αίγιο).

Οι ταξιδιώτες που επιθυμούν να κατεβούν από τους Δελφούς στα καράβια τους, μπορούν να μπαρκάρουν στη Σκάλα των Σαλώνων αντί του Γαλαξειδιού, όπως και όντως γίνεται μερικές φορές η περίπτωση. Καθώς η Σκάλα είναι 5 ή 6 ώρες κοντύτερα στην ίδια κατεύθυνση.

57. STEPHEN OLIN

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Stephen Olin** γεννήθηκε στο Leicester του Vermont στις 2 Μαρτίου του 1797 και πέθανε στο Middletown του Connecticut, στις 15 Αυγούστου του 1851. Αμερικανός εκπαιδευτικός, χρημάτισε και υπουργός. Αποφοίτησε από το Middlebury College το 1820.

Χειροτονήθηκε στην Επισκοπική Εκκλησία των Μεθοδιστών, ενώ δίδαξε στην Tabernacle Ακαδημία της Νότιας Καρολίνας και εκτέλεσε ποιμαντορία στο Τσάρλεστον.

Έγινε καθηγητής της Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Γεωργίας το 1827. Ήταν ο πρώτος Πρόεδρος του Randolph Macon College (1834-1837) και αργότερα έγινε πρόεδρος του Wesleyan University (1839-1851).

Το 1844, κατά τη γενική διάσκεψη των Μεθοδιστών, ο Olin ζήτησε από το φίλο του επίσκοπο James Andrew να παραιτηθεί από τη θέση του, με την αιτιολογία ότι κατείχε σκλάβους. Ο Olin επικρίθηκε και αυτός, επειδή η πρώτη σύζυγός του (Mary E. Bostwick, την οποία παντρεύτηκε το 1827) κατείχε και

αυτή σκλάβους.

Σχόλια

Ο **Stephen Olin** έφτασε στους Δελφούς, από τα δυτικά, το πρωί της 10ης Δεκεμβρίου του 1839. Αφού περιεργάστηκε το χωριό Καστρί και τον αρχαιολογικό χώρο, την ίδια μέρα κατευθύνθηκε προς την Αράχοβα, όπου και διανυκτέρευσε σε σπίτι σχετικά ευκατάστατου Αραχοβίτη, ένεκα γνωριμίας του διερμηνέα του με τον αδελφό αυτού του Αραχοβίτη, που ήταν μεγαλέμπορος (!) στην Αθήνα. Την άλλη μέρα (11η Δεκεμβρίου) έφτασε στη Λιβαδειά.

Κατά την επίσκεψή του στην περιοχή των Δελφών και τη γύρω περιοχή, επικεντρώνεται μάλλον πιο πολύ στη σύγχρονη ελληνική ζωή παρά στην ελληνική αρχαιότητα. Ίσως αυτός να ήταν και ο λόγος που δεν αναζήτησε το Κωρύκιον Άντρον και το μνήμα του Λάιου και ούτε βεβαίως ενδιαφέρθηκε να γνωρίσει τον Παρνασσό. Όταν όμως βρέθηκε στους Δελφούς, δεν άφησε αρχαιολογική θέση και γωνιά, που να μην την επισκεφτεί. Μάλιστα, κατόρθωσε ο ίδιος και η παρέα του να ανεβούν στη σπηλιά που βρίσκεται πάνω από την Κασταλία πηγή, κάτι που δεν είχαν καταφέρει παλιότερα ούτε ο Wheler ούτε ο Clarke.

Είναι ενημερωμένος και διαβασμένος για το Δελφικό Ιερό. Δεν είναι τυχαίο που αναφέρεται στην τοποθεσία, όπου οι *"βαλτοί"* του βασιλιά Περσέα έστησαν ενέδρα κατά του βασιλιά της Περγάμου Ευμένους του Β΄. Οι περιγραφές του για την καθημερινή ζωή των Ελλήνων εκείνα τα χρόνια, μοιάζουν με ακτινοσκόπηση. Η ματιά του είναι διεισδυτική, η κρίση του ψυχρή έως ωμή, αλλά όχι άδικη, απλώς δεν εκφράζει κάποια συμπάθεια ή κατανόηση. Η παραμονή και διανυκτέρευσή του στην Αράχοβα του έδωσε μια καλή ευκαιρία, για να σχηματίσει λεπτομερέστερη γνώμη για τον καθημερινότητα των κατοίκων της.

Γενικώς, δεν του άρεσαν τα χωριά της περιοχής, ούτε δηλαδή το Χρισσό, ούτε το Καστρί, ούτε και η Αράχοβα. Επισημαίνει όμως την εργατικότητα των Καστριτών και Αραχοβιτών, βλέποντας τις συνθήκες με τις οποίες καλλιεργούσαν, κάνει τις συγκρίσεις του με την αμερικανική ζωή της υπαίθρου, βλέπει με οξύνοια τις αιτίες της δυστυχισμένης ζωής των Ελλήνων, επισημαίνει όμως τη διάθεση αυτών να ζήσουν σε μεγαλύτερες πόλεις, μακριά από τις βαριές αγροτικές δουλειές της υπαίθρου, καθώς και τη ροπή τους για το εμπόριο και την κερδοσκοπία. Γράφει σχετικά:

"Υποπτεύομαι, επίσης, ότι υπάρχει μια απροθυμία για τις γεωργικές ασχολίες. Μου φαίνεται ότι οι άνθρωποι δείχνουν μια αναμφισβήτητη προτίμηση για την αστική ζωή, ωστόσο άθλια, με κάποιο ασήμαντο εμπόριο ή εμπορική κερδοσκοπία. Μου κάνει εντύπωση ότι ο αριθμός των καταστημάτων

σε όλες τις πόλεις και τα μεγάλα χωριά που έχω δει, είναι δυσανάλογος του πληθυσμού και των επιχειρήσεων. Καθετί υποδιαιρείται, και τα αντικείμενα του εμπορίου και των εμπορευμάτων, που εκτείνονται σε μια ντουζίνα καταστημάτων, θα έπρεπε να είναι μαζεμένα σ' ένα."

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Greece and the golden horn"*,**
Stephen Olin, New York 1854.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ

Ο δρόμος μάς οδηγούσε δια μέσου μιας όμορφης και εύφορης πεδιάδας όχι μεγάλου πλάτους, αν και λέγεται ότι έχει μήκος δέκα μίλια μέχρι τα Σάλωνα, τα οποία ήσαν σε απόσταση έξι μιλίων στα αριστερά μας, στο δρόμο μας από τη Σκάλα (Ιτέα) προς τους Δελφούς. Περάσαμε μέσα από ένα όμορφο και εκτεταμένο ελαιώνα, δυο μίλια από τη Σκάλα. Άλλος ένας ακόμη πιο μεγάλος εκτείνεται στα αριστερά μας, μακριά προς τα Σάλωνα.

Όταν κοιτάξαμε προς τα πίσω από τον ψηλό λόφο που ανεβαίναμε, προσεγγίζοντας το Χρισσό, ανοίχτηκε μπροστά μας μια εξαιρετική θέα. Στα δεξιά, βρισκόταν η κοιλάδα που προανέφερα, μιλώντας για τα Σάλωνα, κατάφυτη με πλούσια ελαιόδεντρα και κοντά σε εκείνη (την κοιλάδα) η πόλη, χτισμένη στην πλαγιά του βουνού σε μια περίβλεπτη και γοητευτική τοποθεσία.

Πέρα από την πόλη υπήρχε μια πενιχρή πρασινάδα, που ωστόσο έδινε ένα διαφορετικό και χαρούμενο τόνο στο φόντο, σε αρμονία με τη θαυμάσια πεδιάδα πιο κάτω.

Πιο ψηλά, πάνω στο βουνό, ήταν ένας ανεμοδαρμένος γυμνός βράχος σαν αυτούς που βρίθουν σ' αυτή τη χώρα. Στο βάθος του ορίζοντα, η κορυφή ήταν καλυμμένη με χιόνι, που λαμποκοπούσε στον ήλιο με πολύ ιδιαίτερη λάμψη. Ολόκληρη η κοιλάδα περιβαλλόταν από βουνά μεγάλου ύψους.

Στα αριστερά μας ή μάλλον μπροστά μας, κείται η όμορφη κοιλάδα, την οποία είχαμε μόλις διασχίσει, η Σκάλα και ο κόλπος των Σαλώνων, το Γαλαξείδι που κατέχει την απέναντι πλευρά του Κόλπου, και οι οροσειρές στο βάθος του ορίζοντα.

Το χωριό Χρισσό έχει σίγουρα εκατόν πενήντα σπίτια περίπου, χτισμένα με τοίχους από τεράστιες λασπώδεις πλίνθους, ξηραμένες στον ήλιο, που στην

Αμερική δεν θα άντεχαν ούτε για ένα χρόνο, λόγω του κλίματος. Οι δρόμοι είναι στενοί, βρώμικοι και απότομοι.

Από αυτό το χωριό, η διαδρομή διαρκείας περίπου δυο ωρών προς Δελφούς, μέσω ενός ψηλού βραχώδους βουνού, ήταν τόσο ανώμαλη και πρωτόγονη, όσο δεν θα μπορούσαμε να επιθυμήσουμε. Τα άλογά μας, καθώς ήταν κακά, φύλαξαν τα πόδια τους θαυμάσια.

Στα δεξιά αυτού του άγριου και επικίνδυνου δρόμου, και όχι λιγότερο από χίλια πόδια πιο κάτω απ' αυτόν, υπάρχει ένα βαθύ φαράγγι η - σχεδόν ξηρή - κοίτη του ποταμού Πλειστού, που στους Δελφούς δέχεται τα νερά της Κασταλίας πηγής. Πέρα απ' αυτό το ρέμα υψώνεται απότομα η Κίρφι, ένα ψηλό και σχεδόν απόκρημνο βουνό από τελείως γυμνή πέτρα.

Κατά μήκος του Πλειστού, η κοιλάδα που συνδέεται με αυτή των Σαλώνων, κοντά στο Χρισσό, συνεχίζει απρόσκοπτα προς Δελφούς, αν και συχνά στενεύει σε οκτώ ή δέκα ρόντα [1 ροντ απόσταση ίση με 5,5 γιάρδες] κοντά στη θέση του βουνού. Είναι βεβαίως εύφορη και χαμογελά με ελιές και λίγα μπαλώματα από σιταροχώραφα.

Όλη η κατηφοριά [πλαγιά] ανάμεσα στο δρόμο μας και σ' αυτή τη θαυμάσια πεδιάδα, απόκρημνη και αδιάβατη καθώς φαινόταν, είναι υπό καλλιέργεια, εκτός από εκεί όπου τα βράχια είναι τελείως γυμνά. Είναι φτιαγμένη με πεζούλια με μια επιδεξιότητα και επιμέλεια που δεν έχω ξανασυναντήσει στην Ελλάδα.

Κάθε σημείο όπου είτε έχει διατηρηθεί λίγο έδαφος στην αρχική βάση του πάνω στο βράχο είτε έχει αποτεθεί από τη βροχή, καλλιεργείται προσεκτικά. Όπου είναι εφικτό, οδηγούνται βόδια στα στενά μονοπάτια, για να τραβήξουν το αλέτρι. Όταν αυτό δεν είναι δυνατόν, τα σημεία καλλιεργούνται με την τσάπα και την αξίνα.

Ορισμένα μικρά χωράφια, που μόλις και κατέχουν τέσσερα ή πέντε τετραγωνικά ρόντα, εξασφαλίζονται από πλατύσματα και σπέρνονται με σιτάρι. Αυτός το μοτίβο επαναλαμβάνεται σε όλη τη διαδρομή από το Χρισσό προς Δελφούς.

Σχεδόν στη μέση, νομίζω, μεταξύ αυτών των θέσεων, είδαμε αρκετούς τάφους λαξευμένους στην πρόσοψη του βουνού. Η είσοδος είναι ημικυκλική, βάθος τρία ή τέσσερα πόδια, με μια εκσκαφή επαρκούς εύρους, ώστε να δέχεται ένα ανθρώπινο σώμα, και καλυπτόταν με μια μεγάλη πέτρινη πλάκα. Αυτές οι σαρκοφάγοι, ωστόσο, έχουν σπάσει και τα περιεχόμενά τους έχουν αφαιρεθεί. Μια απ' αυτές ήταν πολύ μεγαλύτερη σε διαστάσεις σε σχέση με τις προαναφερθείσες. Το ημικύκλιο μπορεί να έχει διάμετρο περίπου δέκα πόδια. Το βάθος είναι τουλάχιστον οκτώ πόδια και υπάρχουν τρεις σαρκοφάγοι, μια μπροστά στην είσοδο και από μια εκατέρωθεν αυτής.

Ανεβαίναμε ένα ψηλό βουνό, μέσω ενός δύσβατου, τραχιού και ανώμαλου

μονοπατιού, προσπελάσιμου μόνον από τα άλογα της περιοχής, μέσα στο σύγχρονο χωριό Καστρί, που βεβαίως βρίσκεται πάνω στη θέση των αρχαίων Δελφών. Η είσοδος βρίσκεται κοντά στο πέρασμα [στενό] όπου ο Περσέας, βασιλιάς της Μακεδονίας, έστησε ενέδρα για τη δολοφονία του Ευμένη, βασιλιά της Περγάμου. Πέρα από τους συνειρμούς που ανήκουν σ' αυτή τη φημισμένη τοποθεσία, δεν έχω ξαναδεί τοποθεσία καλύτερα επιλεγμένη, για να εμπνεύσει θαυμασμό και δέος.

Ολόκληρη η κοιλάδα των Δελφών, που κάτω απ' αυτό το όνομα περιλαμβάνει ολόκληρη την περιοχή που ορίζεται από τα γύρω βουνά, αποτελείται από πετρώδεις λόφους και απότομες πλαγιές. Η άμεση θέση της αρχαίας πόλης έχει μια τόσο μεγάλη κλίση, που ένας πεζός ανεβαίνει από τη χαμηλότερή της παρυφή με εξαιρετική δυσκολία.

Οι ναοί και τα σπίτια ήσαν χτισμένα πάνω σε πλατύσματα, που υψώνονταν το ένα πάνω από το άλλο, σαν τις θέσεις ενός αμφιθεάτρου. Θα ήταν αδύνατο να στηριχτεί η θεμελίωση ενός οικοδομήματος οποιουδήποτε μεγέθους χωρίς τέτοιους τοίχους. Η επιφάνεια σχηματίζει γωνία με τον ορίζοντα (κλίση) ελάχιστα μικρότερη από σαράντα πέντε μοίρες.

Αυτά τα πλατύσματα κατασκευάστηκαν με τον πιο στέρεο τρόπο, από μεγάλα μπλόκια από τεράστιες πέτρες. Πολλά υπολείμματά τους παραμένουν σε άριστη κατάσταση. Πράγματι, συνιστούν τα πιο σημαντικά από τα ερείπια των Δελφών και αποδεικνύουν καθαρά την κλίμακα της μεγαλοπρέπειας και της στερεότητας της μάζας, πάνω στην οποία κατασκευάστηκε αυτή η φημισμένη πόλη.

Δυο από τους πιο αξιόλογους και καλοδιατηρημένους απ' αυτούς τους επιβλητικούς τοίχους, τώρα υποστηρίζουν το υπεράξιο βάρος των χριστιανικών εκκλησιών. Και οι δυο είναι παλιές - μεσαίου μεγέθους - κατασκευές και δημιουργούν μια μελαγχολική αντίθεση με τα έργα που άλλοτε φιλοξενούσαν ναούς και θέσεις κατοικίας σ' αυτή την ιερή τοποθεσία. Ορισμένα απ' αυτά τα θραύσματα των αρχαίων πλατυσμάτων εκτείνονται σε μήκος είκοσι ή τριάντα γιάρδες- και ένα από αυτά μπορεί να φτάνει έως και τα είκοσι πέντε πόδια σε ύψος.

Ένα από τα πρώτα αντικείμενα που ελκύει την προσοχή του ταξιδιώτη, που επισκέπτεται τους Δελφούς, είναι η κλασική πηγή της Κασταλίας. Η κατάσταση στην οποία βρίσκεται, με δυσκολία θα διαψεύσει ακόμα και τις πιο υπερβολικές προσδοκίες.

Η κοιλάδα στη βόρεια πλευρά της ορίζεται από το βουνό Παρνασσός, που εδώ είναι πολύ ψηλός και σχεδόν κατακόρυφος. Η εμφάνισή του είναι άγρια στο έπακρο. Τα γκρίζα και σπασμένα βράχια είναι εντελώς γυμνά.

Πολλές τεράστιες μάζες, χαλαρωμένες ίσως από κάποια μεγάλη αναταραχή (σεισμό), έχουν κυλήσει κάτω από ψηλά και κείτονται σε άγρια αταξία στους

πρόποδές του. Άλλες έχουν απειλητική όψη. Αυτή είναι η όψη του βουνού κατά μήκος ολόκληρης της ανατολικής πλευράς της κοιλάδας, η οποία εκτείνεται τόσο άμεσα κάτω από την απότομή τους πλευρά. Από αυτή την κοιλάδα η κορυφή του βουνού δεν είναι ορατή, καθώς από αυτή τη θέση η κορυφή φαίνεται να χάνεται ανάμεσα στα σύννεφα.

Στο ακριβές σημείο που αναβλύζει η πηγή, υπάρχει μια βαθιά ρωγμή στα βράχια, προφανώς λόγω κάποιου σεισμού, και εκατέρωθεν του χάσματος υψώνονται κάθετα δυο προεξέχοντες βράχοι ύψους μεταξύ εκατό και διακοσίων ποδιών.

Από τη βάση του βράχου, προς τα δεξιά, ξεπηδάει προς τα έξω η Κασταλία πηγή. Υπάρχει μια μόλις και μετά βίας αντιληπτή οριζόντια σχισμή, σε ύψος όχι πάνω από δυο ή τρία πόδια από την επιφάνεια του εδάφους.

Σ’ αυτήν εισάγεται μια υδρορροή [κρουνός] ή πρωτόγονη [χοντροκομμένη] σκάφη, δια μέσου της οποίας το νερό ξεχύνεται σε ένα άφθονο ρεύμα. Αυτό συλλέγεται σε μια τετράγωνη λεκάνη, λαξευμένη σε στερεό βράχο βάθους 3 ή 4 ποδών. Η κάθοδος προς αυτήν γίνεται μέσω αρκετών σκαλοπατιών, επίσης λαξευμένων στο βράχο.

Το βουνό πάνω απ’ αυτή την πηγή, και απ’ τις δυο πλευρές της, έχει κοπεί μέχρι ύψος είκοσι ή τριάντα πόδια σε τελείως λεία όψη. Σε αυτές υπάρχουν αρκετές κόγχες, που πιθανόν προορίζονταν για αγάλματα ή αναθήματα. Μεταξύ αυτών και της πηγής είχε σκαφτεί ένα είδος παρεκκλησίου, αφιερωμένου, χωρίς αμφιβολία, στην κυριαρχούσα θεότητα, και τώρα, σύμφωνα με τα λεγόμενα, είναι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη.

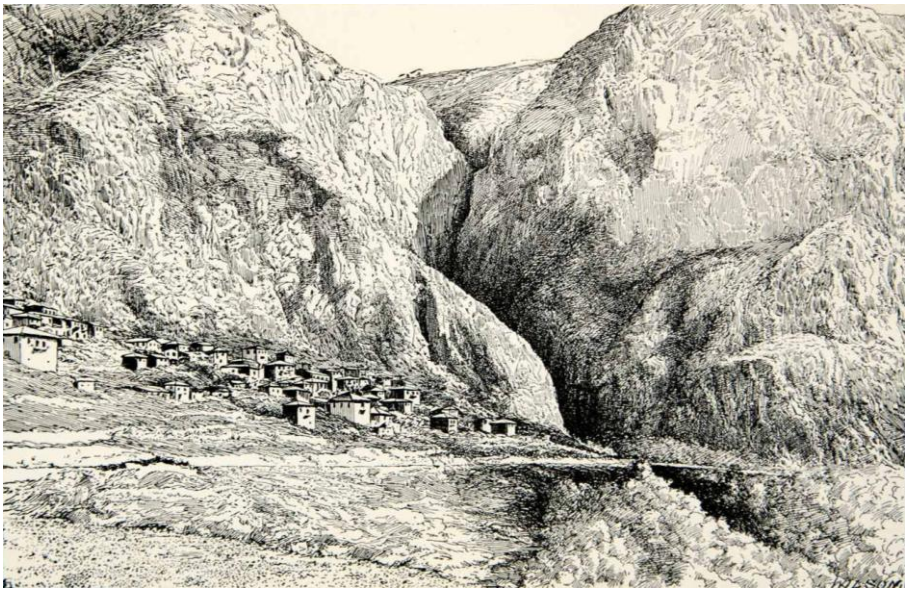
Το νερό είναι καθαρό και ευχάριστο και όχι, όπως έχει παρουσιαστεί, ασυνήθιστα κρύο. Από την πηγή, το νερό ρέει γρήγορα, διασχίζοντας την απότομη πλαγιά των Δελφών, δια μέσου μιας πολύ βαθιάς και φιδωτής ρεματιάς.

Οι ψηλές της όχθες στολίζονται από λίγα σεβαστά ελαιόδεντρα. Πολλά ψηλά βράχια κρέμονται πάνω απ’ αυτό το κλασικό ποτάμι. Άλλα κείτονται κατά μήκος της βαθιάς κοίτης προξενώντας μια διαδοχή από άγριους μικρούς καταρράχτες.

Το μήκος αυτού του μικρού ποταμού - ίσως θα μπορούσε καταλληλότερα να ονομαστεί ορμητικός χείμαρρος - μπορεί να είναι μισό μίλι. Εισέρχεται στον Πλειστό μεταξύ δυο κάθετων βράχων, υποθέτω όχι λιγότερο από πενήντα πόδια ύψος, ούτε σε απόσταση μεταξύ τους περισσότερο από είκοσι πόδια.

Η αρχαία πόλη των Δελφών διαιρείτο σε δυο τμήματα από αυτό το ενδιαφέρον ποτάμι.

Οι δυο ψηλοί προεξέχοντες βράχοι πάνω από την πηγή, που θεωρούνταν ιεροί, έδωσαν στο ποιητικό βουνό Παρνασσός το όνομα

Καστρί και Κασταλία Πηγή.

δικόρυφος. Ο ένας προς τα δεξιά καλείτο Υάμπεια, ο άλλος Ναυπλία. Από τον πρώτο γκρέμισαν τον Αίσωπο, τον ποιητή των μύθων, και η Ναυπλία ήταν ο Ταρπήϊος[1] βράχος των Δελφών, από τον οποίο γκρεμίζονταν εκείνοι που ήσαν απεχθείς στους θεούς ή τους ιερείς των.

Ψηλά πάνω από την καθαγιασμένη πηγή, φαίνονται να καλύπτουν το βράχο κισσός και αρκετοί θάμνοι, μερικοί απ' αυτούς ανθισμένοι. Η συκιά που λέγεται: *«ότι στέλνει τις ρίζες της μέσα στις σχισμές του βράχου, ενώ τα κλαδιά της που απλώνονται ευρέως ρίχνουν μια δροσερή και αναζωογονητική σκιά πάνω απ' αυτή την ενδιαφέρουσα θέση»* έχει εξαφανιστεί.

«Ο μεγαλοπρεπής πλάτανος μπροστά από την πηγή, την προστατεύει από τις ακτίνες του ήλιου, που πέφτει πάνω της μόνον λίγες ώρες τη μέρα» είναι ακόμα στη θέση του, αλλά δεν χαροποιεί και δεν προφυλάσσει πλέον την Κασταλία πηγή, καθώς δεν απέχει πάνω από έξι ή επτά ρόντα.

Σ' αυτήν την εμπνευσμένη τοποθεσία, οι ταξιδιώτες παίρνουν ακόμη ποιητική έμπνευση. Το χάσμα που χωρίζει τους δυο ιερούς βράχους δεν είναι πάνω από πέντε ή έξι γιάρδες ευρύ. Οι κορυφές αυτών των ψηλών γκρεμών πλησιάζουν η μια την άλλη σε σχέση με τις βάσεις τους. Η Υάμπεια γέρνει προς τη Ναυπλία. Υποθέτω αυτό το χάσμα προχωρά προς τα πίσω στο βουνό, για

[1] [**Ταρπήϊα πέτρα** ήταν ο απότομος βράχος στη μεσημβρινή πλευρά του Καπιτωλίου λόφου στη Ρώμη, απ' όπου γκρεμίζονταν οι εγκληματίες, μη δούλοι, για ορισμένα κακουργήματα, για τα οποία είχαν καταδικαστεί.]

αρκετές εκατοντάδες πόδια, ελαττούμενο σε βάθος όχι βαθμιαία, αλλά έτσι ώστε να σχηματίσει τρεις ταράτσες ή πλατύσματα, που υψώνονται κατά διαστήματα το ένα πάνω στο άλλο. Αυτά είναι προσβάσιμα μέσω αρχαίων σκαλοπατιών λαξευμένων στο μαρμάρινο βράχο.

Ο Wheler και ο Clarke δεν κατάφεραν να ανεβούν αυτά τα σκαλοπάτια, αν και δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη δυσκολία. Τα σκαλοπάτια αυτά, φθαρμένα απ' την αρχαία χρήση, έχουν γίνει γλιστερά, και έχουν μια σχετικώς ακατάλληλη [άβολη] κλίση πάνω απ' το χάσμα. Τα ανέβηκα, ωστόσο, και εγώ και η παρέα μου χωρίς βλάβη. Το τρίτο πλάτυσμα είναι απρόσιτο. Βλέποντάς το από το δεύτερο πλάτυσμα, έχει την όψη του στόματος ενός σπηλαίου. Πέταξα σ' αυτό αρκετές πέτρες που ενόχλησαν μερικά άγρια πουλιά που είχαν βρει καταφύγιο εκεί. Αυτά πέταξαν ψηλά, κάνοντας πολύ θόρυβο, ανάμεσα στις ψηλότερες κορυφές του Παρνασσού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18
ΔΕΛΦΟΙ

Νοτιοανατολικά της πηγής και σε απόσταση τριακοσίων ή τετρακοσίων γιαρδών βρίσκονται τα ερείπια του αρχαίου Γυμνασίου. Ένα τμήμα του κατέχεται από μια εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία.

Η τοποθεσία είναι γνωστή από την περιγραφή των αρχαίων συγγραφέων και ταυτοποιείται σαφώς από ορισμένους συμπαγείς τοίχους, που είναι θαυμάσια διατηρημένοι και πιθανόν αποτελεί το πλάτυσμα που στήριζε την κατασκευή.

Η εκκλησία έχει ανακατασκευαστεί μια ή περισσότερες φορές και φέρει ακόμα μερικούς αρχαίους στύλους (τέσσερις) στον πρόναό της, και άλλα θραύσματα μαρμάρου στους τοίχους της.

Πράγματι, φαίνεται να δεσπόζει μια φιλοδοξία των ανθρώπων να στολίζουν όχι μόνο εκκλησίες, αλλά και ιδιωτικά σπίτια, ακόμα αποθήκες ή άθλιες [μίζερες] καλύβες με μερικά μεγαλοπρεπή υπολείμματα της αρχαιότητας. Βλέπεις θραύσματα από τέλεια και λαμπρά επεξεργασμένα μάρμαρα στους τοίχους ενός στάβλου.

Τα σπίτια, χτισμένα με τεράστιες πλίνθους ξηραμένες στον ήλιο, έχουν ως αγκωνάρια τα τεράστια μπλόκια [πέτρες] που σχημάτιζαν τα πλατύσματα των Δελφών.

Ο συνδυασμός είναι αλλόκοτος [γκροτέσκος] αλλά όχι μη κατασκευάσιμος. Αποτελεί μια εξαιρετική και εντελώς απαράμιλλη επίδειξη σύγχρονης επιδεξιότητας και τόλμης, το να αφαιρέσεις μια απ' αυτές τις μάζες από τη θέση της και να την τοποθετήσεις σ' ένα νέο τοίχο. Πράγματι, σπάνια φαίνονται πάνω από δυο ή τρία πόδια ύψος. Δεν είναι εύκολα κατανοητό με τι

τεχνική αυτή η εκπεσμένη και απολίτιστη ράτσα κατάφερε να κατεδαφίσει τα έργα των προγόνων της. Αυτοί μπορούν να κατασκευάζουν μόνον τέτοια, καθώς είναι τα πιο ελαττωματικά και άχαρα.

Η έρευνα των ταξιδιωτών και των αρχαιοδιφών δεν έχει καταφέρει να οριστικοποιήσει τις ακριβείς θέσεις, για τις περισσότερες από τις μεγαλοπρεπείς κατασκευές, που είναι γνωστό ότι είχαν στολίσει αυτήν την ιερή μητρόπολη.

Ο θαυμάσιος ναός του Απόλλωνα έχει πλήρως καταστραφεί τόσο, που ακόμα και η πιο λεπτομερής έρευνα δεν κατάφερε να φέρει στο φως ένα καλά αυθεντικοποιημένο ίχνος [υπόλειμμα].

Το Στάδιο, ωστόσο, είχε μια τόσο ιδιαίτερη θέση και ήταν κατασκευασμένο από τέτοια άφθαρτα υλικά, που έχει κατακτήσει μια τιμητικότερη μοίρα. Βρίσκεται προς τα δυτικά, στο πιο ψηλό κομμάτι των Δελφών, πάνω από το σημερινό χωριό. Η ανάβαση σ' αυτό είναι σχεδόν αδύνατη και αποτελεί ακόμα ένα παράδειγμα της υψηλότερης αξίας που έδιναν οι αρχαίοι Έλληνες για μια ψηλότερη και επιβλητική, σε σχέση με μια βολική, θέση.

Το Στάδιο που είναι στενόμακρης μορφής, όπως αυτό των Αθηνών, είχε μήκος πάνω από εξακόσια πόδια. Οριζόταν βορείως από την πλευρά του βουνού, ανατολικώς και δυτικώς από υψηλούς βράχους και προς τα νότια από μια απότομη πλαγιά προς την πόλη. Εδώ ένα μεγαλοπρεπές πλάτυσμα, ένα αξιόλογο τμήμα του οποίου παραμένει, κατασκευάστηκε για να το στηρίζει. Οι πέτρες είναι λαξευμένες και συμπαγείς, μήκους μιας έως τέσσερις γιάρδες. Αρκετά πέτρινα καθίσματα παραμένουν. Στην ανατολική πλευρά έξι σειρές είναι λαξευμένες στο συμπαγή βράχο.

Η κοιλάδα των Δελφών είναι απομονωμένη από τον υπόλοιπο κόσμο λόγω των ψηλών βουνών. Ο Παρνασσός προς τα βόρεια και η Κίρφι προς τα νότια υψώνονται και την επισκιάζουν σαν Κυκλώπειες επάλξεις [παραπέτα].

Προς τα δυτικά, το υψόμετρο είναι μικρότερο αν και πολύ σημαντικό, ενώ το κύκλωμα των βουνών προς τα ανατολικά συμπληρώνεται από πολλές εξάρσεις και σπασμένες κορυφογραμμές, ανάμεσα στις οποίες η κοιλάδα είναι ανεπαίσθητα ταιριασμένη και χαμένη σε ένα αλπικό φόντο.

Το χωριό Καστρί είναι ένα από τα πιο συνωστισμένα, βρώμικα και μίζερα [φτωχικά] σε μια χώρα, όπου όλα είναι ήδη αρκετά δυστυχισμένα. Οι δρόμοι κάνουν ζιγκ-ζαγκ χωρίς λόγο. Είναι τόσο στενοί, που μόλις και μετά βίας μπορείς να περάσεις έφιππος πάνω στο μουλάρι σου, και τόσο απότομοι, σαν να είναι φτιαγμένοι για να ελέγξουν την επιδεξιότητα αυτού του έξυπνου ζώου.

Επί πλέον αυτών των δυσκολιών υπάρχει και η αηδία από άφθονους σωρούς από κοπριά και δυσάρεστα εντόσθια σφαγμένων ζώων. Κάτω από τέτοιες συνθήκες φθάσαμε κοντά στην ιερή Κασταλία πηγή. Και εδώ, σαν να

ήθελε να μας διδάξει, πόσο κοντά βρίσκονται το θαυμαστό και το γελοίο - πόσο κοντινός γείτονας είναι η αίσθηση του ωραίου με τη χοντροκοπιά - η προσέγγισή μας προς την πηγή της ποιητικής έμπνευσης κυριολεκτικά μπλοκαρίστηκε, όχι από την ιερή φρούρηση των εννέα φρουρών, που φύλαγαν τις πύλες του Απόλλωνα από τον αμύητο, αλλά από ακριβώς δώδεκα πλύστρες, της πιο αγροίκας και μη κλασικής ράτσας, μισοντυμένες με μαλλιαρού υφάσματος μισοφόρια από άβαφο μαλλί, κουρελιασμένα και βρώμικα που έφταναν ακριβώς κάτω από το γόνατο! Έπλεναν βρώμικα ρούχα στο ποτάμι, ακριβώς κάτω από τη λεκάνη, εντός της οποίας έπεφτε το νερό που πήγαζε από την ιερή πηγή!

Φεύγοντας από τους Δελφούς, ακολουθώντας το δρόμο για τη Θήβα και την Αθήνα, περάσαμε από μερικά ερείπια που ήσαν έξω από τα τείχη της πόλης. Μια μπερδεμένη μάζα από μεγάλες λαξευμένες πέτρες, με μερικά θραύσματα από κολώνες, έδειχνε ίσως τη θέση κάποιου ναού ή κάποιας άλλης σημαντικής κατασκευής.

Ήταν ένα αρχαίο νεκροταφείο, και πολλές ογκώδεις σαρκοφάγοι, σκαμμένες σε μεγάλα κομμάτια από λαξευμένη πέτρα, μήκους περίπου επτά ή οκτώ ποδιών και πλάτους και ύψους κοντά τρία ή τέσσερα (πόδια), κείτονταν διασκορπισμένα πάνω στο έδαφος. Απ' όλες είχαν ανοιχτεί τα ογκώδη καπάκια τους, μερικά από τα οποία βρίσκονται σπασμένα το ένα δίπλα στο άλλο. Φυσικά δεν έχει παραμείνει τίποτα απ' τους προηγούμενους ενοίκους. Μια από λευκό μάρμαρο είναι μόνο εν μέρει ξεθαμμένη. Φαίνεται ότι είχε ανακαλυφτεί πρόσφατα. Το καπάκι είναι ολόκληρο, αν και έχει απομακρυνθεί. Έχει ορισμένες όμορφες εμβληματικές φιγούρες σκαλισμένες και στις δυο εξωτερικές πλευρές της. Μου έκαναν εντύπωση δυο, εξαιρετικής τεχνικής, ανάγλυφοι αετοί.

Η κοιλάδα των Δελφών, σε όλη της την έκταση, επιδεικνύει μια βελτιωμένη και πιο επιμελή καλλιέργεια από ό,τι είχα δει μέχρι τώρα στην Ελλάδα. Ελαιόδεντρα κατέχουν πολύ από το χαμηλότερο τμήμα της.

Τα πλατύσματα, πάνω στα οποία ήταν κάποτε χτισμένη η αρχαία πόλη, είναι σπαρμένα με σιτάρι, και για πολλά μίλια κατά μήκος του δρόμου οι πλαγιές των βουνών καλλιεργούνται ως το ψηλότερο δυνατό σημείο. Τα ψηλότερα τμήματα αυτών των πλαγιών ταρατσώνονται με πολύ μόχθο, αν και αδέξια, και φυτεύονται με τα κλήματα που φαίνονται να ευδοκιμούν καλά, σχεδόν μέχρι την αλπική ζώνη. Πολλοί αρμακάδες υψώνονται ανάμεσα σ' αυτά τα αμπέλια, πάνω στα οποία οι μικρές πέτρες από την καλλιεργήσιμη γη συσσωρεύονται σε σωρούς, σε τέτοιο ύψος που μοιάζουν με χαμηλές πυραμίδες.

Ο δρόμος μας, κατά μήκος της πλαγιάς του βουνού, ανέβαινε θεωρώ πολύ περισσότερο από χίλια πόδια πάνω από το επίπεδο της κοιλάδας στα δεξιά

μας. Μετά από περίπου τρεις ώρες, ανεβήκαμε ακόμα ψηλότερα, σε κάτι που φαίνεται να είναι ένας οβελίσκος του βουνού Παρνασσός.

Ο καιρός, ο οποίος κατά τη διάρκεια του πρωινού μέχρι τις δυο το μεσημέρι ήταν τόσο ζεστός, που έπρεπε να προφυλάσσομαι από τις ακτίνες του ήλιου με μια ομπρέλα, έγινε τώρα έντονα κρύος.

Ο δρόμος μας συνέχιζε να ανεβαίνει και να γίνεται πιο απότομος και δύσκολος, μέχρις ότου φτάσαμε λίγο μετά το δειλινό στο χωριό Αράχοβα. Αυτό το μέρος έχει το πολύ διακόσια σπίτια, χτισμένα άτεχνα με την τεχνοτροπία της χώρας, πάνω στο πιο ψηλό μέρος της κορυφογραμμής. Δεν θα μπορούσε να βρεθεί μια πιο άγρια και δυσπροσάρμοστη θέση. Οι στενοί βρώμικοι δρόμοι είναι πολύ απότομοι.

Οι άνθρωποι είναι χωρικοί που καλλιεργούν τα αμπέλια και τις ελιές, τους οποίους χαζεύαμε με πολύ ευχαρίστηση τις τελευταίες δυο ώρες της ανάβασης, καθώς και σε μια περιοχή ακόμα πιο βόρεια. Η σοδειά αυτών των χωραφιών, καθώς και η καύσιμη ύλη που σ' αυτή την αιθέρια θέση αποτελεί ένα σπουδαίο θέμα, μεταφέρεται από τα βαθιά λαγκάδια και τις απότομες πλαγιές, όπου φυτρώνουν, στην κορυφή του ψηλού και σχεδόν απρόσιτου βουνού. Πιθανόν δεν πέρασε ποτέ από το μυαλό αυτών των πρωτόγονων αντρών ότι θα μπορούσε να γίνει μια καλύτερη ρύθμιση από αυτή την επαχθή, που χωρίς αμφιβολία είχαν κληρονομήσει από τους προγόνους τους.

Η τοποθεσία είχε το πλεονέκτημα του καλού νερού και έχει τη φήμη ότι είναι εξαιρετικά ευνοϊκή για μακροζωία. Η απόμερη και δύσκολη θέση της πρέπει, όπως φαίνεται, να παρέχει στους κατοίκους της το πλεονέκτημα [την ευλογία] της ασφάλειας από τη βία του πολέμου.

Αυτό το ήσυχο χωριό, ωστόσο, αποτέλεσε το σκηνικό μιας σφοδρής μάχης μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων, και, όπως και άλλες πόλεις αυτής της χώρας καταστράφηκε.

Μείναμε σ' αυτό το χωριό, όχι σε συνηθισμένο χάνι, αλλά σε μια γνωριμία του διερμηνέα μας, που είχε ένα αδελφό μεγαλέμπορο στην Αθήνα. Ήταν ένας ιδιοκτήτης και γεωργός πλουσιότερος και σεβάσμιος από συνηθισμένους χωρικούς. (Αυτό το γεγονός) μου έδωσε την ευκαιρία να σχηματίσω κάποια γνώμη για το στυλ και τα ντόπια έθιμα αυτής της τάξης - κάτι που πολύ επιθυμούσα.

Το σπίτι είναι χτισμένο με το συνηθισμένο χωριάτικο τρόπο, εν μέρει από μικρές πέτρες, όλων των πιθανών σχημάτων, τοποθετημένες σε ένα κονίαμα φτιαγμένο από άργιλο, και εν μέρει από ηλιοξηραμένες πλίνθους μεγάλου μεγέθους. Ένας τοίχος κατασκευασμένος απ' αυτές, στην αρχή δείχνει τις διαφορετικές στρώσεις από τις οποίες συντίθεται, αλλά μετά από μια μακριά έκθεση στον καιρό, εμφανίζει απλώς μια ομοιόμορφη επιφάνεια γης ή αποξηραμένης λάσπης. Μια τέτοια κατασκευή θα καταστρεφόταν από τις

μεταστροφές της αμερικανικής άνοιξης. Εδώ αντέχει για χρόνια.

Όταν πρωτοαντίκρισα τα μικρά [ασήμαντα] και κακής όψης σπίτια, από τα οποία αποτελούνταν κατά κύριο λόγο όχι μόνο τα γεωργικά χωριά, αλλά και οι πόλεις, σκέφτηκα ότι αυτά ήσαν φτηνές και βιαστικές κατασκευές, που υψώνονταν γρήγορα μετά τις ερημώσεις λόγω της Επανάστασης, και θα αντικαθίσταντο από καλύτερες (κατασκευές), μόλις το επέτρεπαν οι συνθήκες.

Μετά από προσεκτική εξέταση των παλιών τοίχων που καλύπτουν σημαντικό τμήμα της επιφάνειας σ' όλες τις πόλεις της Ελλάδας, έχω ανακαλύψει ότι είναι ομοιόμορφα χτισμένα με τον ίδιο πρωτόγονο τρόπο. Θεωρώ ότι η αρχιτεκτονική της χώρας ήταν τόσο σημαντική και πολυδάπανη τώρα, όσο ήταν τουλάχιστον για δυο αιώνες ή κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Το σπίτι που μας προσφέρθηκε για φιλοξενία, πατώθηκε με ακατέργαστα μαδέρια, μια ασυνήθιστη πολυτέλεια εδώ, όπου βλέπεις τη γυμνή γη σχεδόν πίσω από κάθε ανοικτή πόρτα στα χωριά. Δεν υπήρχαν τζάμια, αν και υπήρχαν παράθυρα στο δωμάτιο που διανυκτερεύσαμε. Στη θέση τους δυο μικρές τρύπες στην κεραμιδοσκεπή λειτουργούσαν ως φεγγίτες. Η οικογένεια καθόταν πάνω σε μερικά παλαιά στρώματα πεταμένα κάτω γύρω από τη φωτιά. Υπήρχε ένα είδος καπνοδόχου, αλλά ο περισσότερος καπνός περνούσε από τα παράθυρα στην οροφή.

Στα περισσότερα από τα σπίτια που έχω δει αυτή είναι η μόνη πρόνοια, η φωτιά να ανάβεται πάνω σε ένα είδος τζακιού, ακριβώς κάτω απ' αυτά τα ανοίγματα. Ο καπνός φυσικά διεισδύει στο δωμάτιο και εξαφανίζεται σιγά - σιγά.

Αρνηθήκαμε να καθίσουμε πάνω στο δάπεδο, και όταν ζητήσαμε καρέκλες ή υποκατάστατα αυτών, μας προσφέρθηκαν μερικές πολύ χοντροκομμένες καρέκλες. Είδαμε επίσης ένα χοντροκομμένο τραπέζι. Λιγοστά απαραίτητα σκεύη μαγειρικής και μαχαιροπήρουνα έκαναν το σύνολο του νοικοκυριού. Δεν χρησιμοποιούνταν ούτε κρεβάτια ούτε σκελετοί κρεβατιών. Αντί γι' αυτά χρησιμοποιούνταν μια ψάθα [χαλάκι], μια παλιά καπότα, πεταμένη πάνω στο δάπεδο ή πάνω σε χαμηλούς πάγκους. Πιστεύω ότι οι άνθρωποι κοιμούνται με τα ρούχα τους, τουλάχιστον έχω δει πολλούς να κάνουν έτσι.

Το τραπέζι και οι καρέκλες αυτής της οικογένειας μπορεί να θεωρούνται, υποθέτω, πολυτέλειες, καθώς στα πιο πολλά από τα καταλύματά μας δεν τα βρήκαμε - τουλάχιστον σπανίως τα χαιρόμαστε και τα δυο μαζί στο ίδιο σπίτι. Με λίγα δολάρια θα μπορούσε να επιπλωθεί το σπίτι ενός χωρικού σ' αυτό το συνηθισμένο στυλ. Δεν έχω δει πουθενά, εκτός ίσως στην Ιρλανδία, ένα τρόπο ζωής τόσο άβολο, όπου κυριαρχεί βαθιά φτώχεια σε τέτοια έκταση, που δεν αφήνει τίποτα στις μάζες, πέρα από ελάχιστα μέσα μιας δυστυχισμένης ύπαρξης.

Στην Ελλάδα, η ιδέα της άνεσης δεν φαίνεται να επιθυμείται ανάμεσα στους χωρικούς. Εκείνοι που έχουν τα μέσα δεν έχουν επιθυμίες. Το πιο φτωχό καλύβι στις Ηνωμένες Πολιτείες περιέχει αρκετά αντικείμενα, τα οποία γι' αυτούς όχι μόνο θα ήταν ανήκουστες πολυτέλειες, αλλά ούτε θα μπορούσαν να εικάσουν τη χρήση τους. Η καθαριότητα είναι εντελώς αδιανόητη. Κάθε τι - η είσοδος, τα πατώματα, τα τραπέζια, τα σκεύη μαγειρέματος, τα μαχαιροπήρουνα, τα ρούχα, οι ίδιοι οι άνθρωποι είναι αηδιαστικά βρώμικα.

Όσον αφορά στην τροφή, κρίνοντας απ' ό,τι έχω δει, και κυρίως απ' ό,τι έχω ακούσει από τους Έλληνες αλλά και από ξένους που είναι εξοικειωμένοι με τις συνήθειές τους, είμαι σίγουρος ότι η συντήρηση πέντε Ελλήνων κοστίζει λιγότερο από αυτή ενός Αμερικανού ανειδίκευτου εργάτη. Ένα μαύρο, χοντροκομμένο, αλλά όχι άνοστο ψωμί, που κοστίζει συνήθως λιγότερο από δυο σεντς ανά πάουντ, και λίγες ελιές, που κοστίζουν μόλις και μετά βίας το ένα δέκατο μέρος αυτού του συνόλου, αποτελούν σχεδόν τη μόνη τροφή τους.

Η χρήση ζωικής τροφής συμπεριλαμβανομένων των: τυρί, βούτυρο και γάλα, καθώς επίσης και το κρέας, απαγορεύονται από την Εκκλησία για αρκετούς μήνες το χρόνο. Σχεδόν ολόκληρο το χρόνο είναι Σαρακοστή, για τις μάζες που δεν σκέφτονται να φάνε κρέας.

Είναι ίσως δύσκολο να καθορίσεις τις αιτίες που έχουν οδηγήσει σ' ένα τρόπο ζωής τόσο λιτοδίαιτο και εγκρατή. Ενδεχομένως, να προέρχεται από τους αρχαίους Έλληνες. Φοβάμαι ότι δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε ότι πέραν των μεγάλων πόλεων προχώρησε ποτέ ο πολιτισμός. Ίσως, η βάρβαρη Κυβέρνηση υπό την οποία αυτός ο λαός είχε τόσο πολύ υποβιβαστεί, άσκησε την επιρροή της πάνω στους τρόπους της ζωής τους.

Σ' ένα σύστημα νόμιμης λεηλασίας και αρπακτικότητας, η κατοχή της ιδιοκτησίας γίνεται έγκλημα και κάθε σημάδι πολυτέλειας και ανέσεων αποφεύγονται επιμελώς λόγω προνοητικότητας και φόβου. Όποια κι αν είναι η αιτία, είναι αναμφισβήτητο ότι ένας εδώ συναντά με λίγες αποδείξεις αυτόν τον πολιτισμό που έχει διεισδύσει παντού, που ποτέ δεν υφίσταται χωρίς να εμφανίζονται οι ευπρέπειες [καλοί τρόποι] και οι ευκολίες [ανέσεις] της συνηθισμένης ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19
ΛΙΒΑΔΕΙΑ

11η Δεκεμβρίου. Η διαδρομή μας προς τη Λιβαδειά, μια απόσταση επτάμιση ωρών, σύμφωνα με τα μέτρα αυτής της χώρας, που επιτρέπει περίπου τρία μίλια την ώρα, μας οδήγησε μέσω ενός από τα πιο απομονωμένα μέρη που είχα δει μέχρι τώρα στην Ελλάδα, αν και πολύ μακριά από το να είναι το πιο τραχύ ή άγονο. Θυμάμαι ότι είδα μόνο δυο ανθρώπινες κατοικίες

σε απόσταση δεκαπέντε μιλίων.

Μεγάλο τμήμα αυτής της περιοχής είναι πολύ ορεινό για καλλιέργεια, αλλά περάσαμε και ανάμεσα από μια μεγάλη έκταση που είχε καλλιεργηθεί και ήταν πλέον προφανώς ικανή μιας πολύ προσοδοφόρου γεωργίας. Κατακλύζεται, ωστόσο, από κοπάδια προβάτων και γιδιών που βόσκουν.

Στην Ελλάδα υπάρχουν τεράστιες εκτάσεις διαθέσιμης γης που παραμένουν ανεκμετάλλευτες, πιο άχρηστες απ' ό,τι οι εγκαταλελειμμένες εκτάσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς η φύση εδώ δεν καλύπτει αυτές τις εκτάσεις με νέα ανάπτυξη δασικών δέντρων. Με την εξαίρεση λίγων υπανάπτυκτων πεύκων, δεν έχω δει μέχρι τώρα ένα δασικό δέντρο στην Ελλάδα.

Δεν είναι εύκολο να εικάσω γιατί, σε μια χώρα σαν κι αυτή, η οποία με 800.000 κατοίκους και βεβαίως λιγότερο από 8.000 τετραγωνικά μίλια καλής γης, που δεν μπορεί να θεωρηθεί αραιοκατοικημένη, ένα τόσο μεγάλο τμήμα καλλιεργήσιμης γης παραμένει ακαλλιέργητο.

Η τεράστια έκταση των δημοσίων γαιών, με ένα από τα πιο παράλογα συστήματα διοίκησής τους - το άδικο σύστημα της συλλογής εσόδων μέσω tythes(;) που τείνουν να αφήσουν κατ' ευθείαν έξω από την καλλιέργεια όλες τις υπόλοιπες εκτάσεις εκτός από αυτές της πρώτης ποιότητας - η έλλειψη δρόμων και η επακόλουθη έλλειψη καλών προσιτών αγορών μαζί με μια κυριαρχούσα έλλειψη κεφαλαίου, είναι πιθανόν οι κύριες αιτίες. Υποπτεύομαι, επίσης, ότι υπάρχει μια απροθυμία για τις γεωργικές ασχολίες. Μου φαίνεται ότι οι άνθρωποι δείχνουν μια αναμφισβήτητη προτίμηση για την αστική ζωή, ωστόσο άθλια, με κάποιο ασήμαντο εμπόριο ή εμπορική κερδοσκοπία.

Μου κάνει εντύπωση ότι ο αριθμός των καταστημάτων σε όλες τις πόλεις και τα μεγάλα χωριά που έχω δει, είναι δυσανάλογος του πληθυσμού και των επιχειρήσεων. Καθετί υποδιαιρείται, και τα αντικείμενα του εμπορίου και των εμπορευμάτων, που εκτείνονται σε μια ντουζίνα καταστημάτων, θα έπρεπε να είναι μαζεμένα σ' ένα.

Η περιοχή, ακριβώς δίπλα από τη Λιβαδειά, όπου διανυκτερεύσαμε, είναι πολύ καλή […]

Δελφοί - Αδριανός (Α΄- Β΄ όψη).

58. C. SCHAUB

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Ο **Schaub** έφτασε από τη Γραβιά στην Άμφισσα και από εκεί πήγε στους Δελφούς. Ανέβηκε μέχρι το Κωρύκιον Άντρον, επέστρεψε και διανυκτέρευσε στο Καστρί και τράβηξε την άλλη μέρα ανατολικά. Διέσχισε την Αράχοβα με προορισμό τη Λιβαδειά μέσω Δαύλειας.

Η ταξιδιωτική περιγραφή του είναι ποικίλη και πολύ ενδιαφέρουσα. Είναι έτοιμος να βαδίσει σε κάθε σημείο του αρχαιολογικού χώρου που θα του υποδειχθεί από τον οδηγό του. Δεν τον ενδιαφέρει όμως η εξιχνίαση αρχαιολογικών λεπτομερειών - αρχαίων επιγραφών κλπ.

Παρατηρεί εκτός από τις αρχαιότητες και τη σύγχρονη ζωή του τόπου. Αποτυπώνει καταστάσεις και δίνει πληροφορίες, που είναι χρήσιμες ειδικά για μας σήμερα.

Από τις αναφορές του παίρνουμε μια ιδέα το πώς έδειχναν την εποχή εκείνη οι Δελφοί - Καστρί. Δεν μπόρεσε ούτε και αυτός να ξεφύγει από το Δήμαρχο - ξενοδόχο Χαγιάτα, ο τελευταίος βρήκε διάφορους τρόπους, για να εκμεταλλευτεί και αυτόν τον ξένο επισκέπτη.

Ο Schaub μας μετέφερε την πληροφορία του καπάτσου ξενοδόχου ότι εκείνα τα χρόνια τα...*"θύματά"* του, ετησίως, ανέρχονταν σε πενήντα (50)! Επίσης, μας γνωρίζει, ποιος ήταν ο δράστης της καταστροφής της πιο ωραίας, μαρμάρινης, σαρκοφάγου των Δελφών, που είχε έρθει στο φως με εντολή του Κυβερνήτη Καποδίστρια.

Ήταν ένας ξένος πρόξενος στη Ζάκυνθο, που προχώρησε στο βανδαλισμό της σαρκοφάγου, γιατί δεν εξασφάλισε τρόπο να την αρπάξει ολόκληρη.

Το Κωρύκιον Άντρον δεν του έκανε ιδιαίτερη εντύπωση, διέσωσε όμως κάποιους θρύλους, που υπήρχαν γι' αυτό.

Για την Αράχοβα η μόνη πληροφορία που μας άφησε είναι ότι η εκκλησία του Αϊ-Γιώργη είχε ένα ψηλό καμπαναριό, πράγμα που δεν ήταν συνηθισμένο την εποχή εκείνη στην Ελλάδα.

Περνώντας από το Ζεμενό - Σχιστή οδό ο Δελφιώτης συνοδός του μέχρι τη Λιβαδειά, τον πληροφόρησε ότι στην περιοχή αυτή είχε δράσει κατά των Τούρκων κάποιος Μπουρτουβάς - Μπούρας, που συνέχισε μετά ως ληστής στα ίδια μέρη και είχε εξολοθρευτεί λίγα χρόνια πριν την άφιξη του Schaub.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

“Les Thermopyles et Delphes”,
C. Schaub, 1840.

[…] Είχα αποχαιρετίσει τους δυο μουλαράδες μου, είχα επίσης διώξει τους δυο τελευταίους άνδρες της συνοδείας μου, μετά που τους είχα πληρώσει, και τους είχα αναθέσει να τα κανονίσουν με εκείνους, που είχαν προηγηθεί στην ίδια υπηρεσία από τη Γραβιά, οι οποίοι λογαριάζοντας μάλλον αυτήν την τελική πληρωμή, δεν μου είχαν ζητήσει τίποτα, όταν μ’ άφησαν.

Έπειτα, συνέχισα το ταξίδι μου πεζός, έφυγα για τους Δελφούς μόνο μ’ έναν αγωγιάτη και ένα άλογο, που το ίππευε ο Αντώνης και που ήταν φορτωμένο με την ελαφριά αποσκευή μου. Ακολούθησα πρώτα την κοιλάδα, που πάει από τα Σάλωνα μέχρι τη θάλασσα. Αυτή η κοιλάδα είναι ίσια και καλά καλλιεργημένη.

Σε μιάμιση λεύγα από τα Σάλωνα αρχίζει ένα αληθινό δάσος από ελιές, που παρατείνεται έως τον κόλπο του Γαλαξειδιού και του οποίου οι καρποί είναι πολύ φημισμένοι. Κάποτε επεκτεινόταν σχεδόν μέχρι την ίδια την πόλη των Σαλώνων, αλλά το κοντινότερο μέρος της είχε καταστραφεί κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Στην είσοδο του ελαιώνα αυτού, γύρισα το κεφάλι και είδα τις ψηλές γκρίζες κορυφές, στους πρόποδες των οποίων είναι κτισμένη η πόλη.

Μετά ανέβηκα αριστερά και έφτασα σ’ ένα μικρό πλάτωμα, που ακουμπά στην οροσειρά του Παρνασσού. Εκεί άλλοτε, ήταν τα σύνορα μεταξύ Λοκρίδας και Φωκίδας. Για δυο ώρες περίπου, ακολουθούσα ένα μονοπάτι λαξευμένο στην πλαγιά του Παρνασσού, ανάμεσα σε σχιστώδεις και ασβεστολιθικούς βράχους.

Έκανε πολλές στροφές, λόγω των γκρεμών και των κοιλοτήτων τού βουνού. Έβλεπα σχεδόν συνέχεια, μέσα σ’ ένα γραφικό πλαίσιο, τον κόλπο του Γαλαξειδιού ή της Κρίσσας, καθώς και ένα μικρό μέρος του κόλπου της Κορίνθου έως την απέναντι ακτή.

Σιγά-σιγά εμφανίζονταν οι δυο περίφημες κορυφές ή μάλλον οι δυο απότομοι βράχοι, που ονομάζονταν κάποτε ο ένας *«Υάμπεια»* και ο άλλος *«Τιθορέα»,* και κάτω από τους οποίους βρίσκεται το Καστρί, χωριό χτισμένο πάνω στην τοποθεσία των αρχαίων Δελφών.

Τα καλλιεργημένα χωράφια μου ανάγγειλαν ότι πλησιάζαμε τις κατοικίες. Περάσαμε δίπλα σε αρκετά μικρά σπήλαια, που ήταν νεκροθάλαμοι και όπου διακρίναμε ακόμα πολύ φανερά δυο ή τρεις άδειους τάφους. Τα ξεπεράσαμε και σε λίγο σε μια στροφή της πλαγιάς, είδαμε το Καστρί σε απόσταση ολίγων λεπτών.

Αυτό το χωριό δεν είναι παρά μόνο μια συγκέντρωση φτωχών σπιτιών από ξερολίθια ή από πλίνθο, που κατοικήθηκαν ξανά μετά από τον πόλεμο και τοποθετήθηκαν χωρίς τάξη πάνω στην κλίση του βουνού.

Από το αρχαίο μεγαλείο τη πόλης του Απόλλωνα, δεν μένει τίποτα. Μονάχα οι βράχοι της, οι φυσικές πηγές της και μερικά έργα λαξευμένα στην πέτρα μαρτυρούν την τοποθεσία της. Δεν υπάρχει ούτε χάνι, ούτε μαγαζί στο Καστρί, σ' αυτόν τον τόπο, που ήταν άλλοτε το ραντεβού τόσων χιλιάδων προσκυνητών.

Ζητήσαμε την οικία του Δήμαρχου ή Πρόεδρου του Χωριού. Μας έδειξαν ένα απλό και ταπεινό σπίτι, όπως όλα τα άλλα, με μια πόρτα τόσο χαμηλή που αναγκάστηκα να σκύψω το κεφάλι μου για να περάσω.

Ο Δήμαρχος έλειπε, είχε πάει στο βουνό να κόψει ξύλα. Μας δέχτηκε η γυναίκα του και μπήκαμε σε μια μεγάλη σάλα, όπου το μοναδικό έπιπλο ήταν ένα μακρύ ντιβάνι ακουμπισμένο στον τοίχο.

Μετά από ένα ελαφρύ γεύμα που περιλάμβανε τις προμήθειές μας και το σταφύλι, που μας πρόσφερε η κυρία δημάρχου, άρχιζα να εξερευνώ τις αρχαιότητες του τόπου, συνοδευόμενος από έναν ξεναγό του Καστριού.

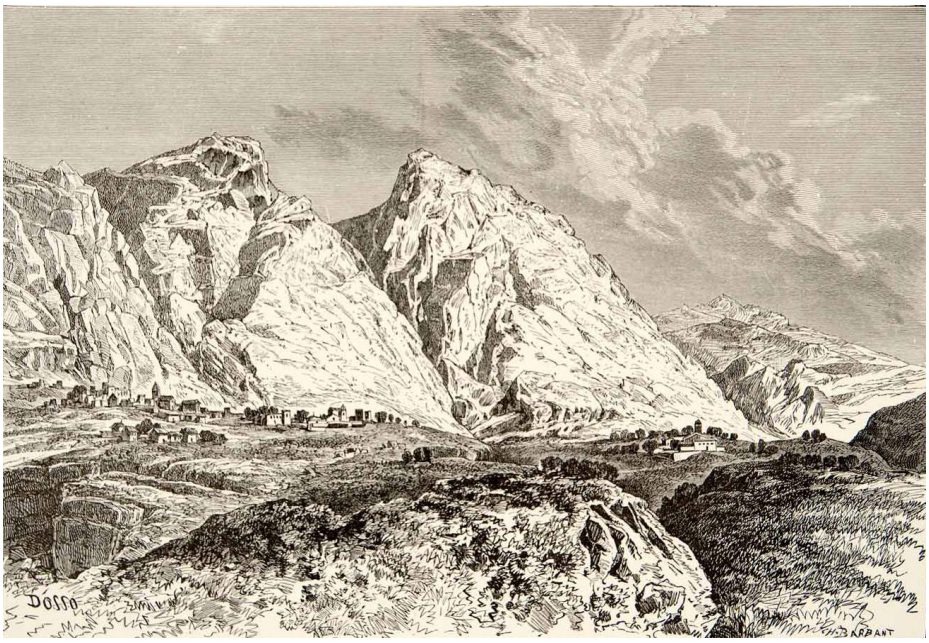
Πήγα πρώτα στην Κασταλία Πηγή. Αυτή η πηγή αφιερωμένη, παλιά, στις Μούσες, πηγάζει κάτω από τον ένα απ' τους δυο βράχους του Παρνασσού, χύνεται σε μια τεχνητή δεξαμενή, τώρα γεμάτη χόρτα και λάσπες, ύστερα, το νερό που βγαίνει από ένα άνοιγμα της πέτρας, κυλάει είτε σ' ένα αρδευτικό κανάλι, είτε σε μια χαράδρα που φαρδαίνει πιο κάτω, και είναι φυτεμένη με αμπέλια και ελιές.

Κοντά στη δεξαμενή, μερικές γυναίκες και κοπέλες έπλεναν τα ρούχα τους. Είχαν ανάψει φωτιά κάτω από τα καζάνια που τους χρησίμευαν για την μπουγάδα τους. Σίγουρα, δεν ήταν κόρες βασιλιάδων. Δεν μπορούσαν όλες να συγκριθούν με την ωραία Ναυσικά, όμως σε αρκετές απ' αυτές δεν έλειπε η χάρη.

Με χαιρέτησαν σύμφωνα με τον τοπικό τρόπο, με το χέρι στην καρδιά και τα βλέμματα τους με συνόδευαν, ενώ πλησίαζα το βράχο για να πιω το νερό της πηγής της έμπνευσης.

Επάνω, και σε κάθε πλευρά της πηγής, ο βράχος είναι λαξευμένος και λείος σε μια έκταση σαράντα με πενήντα πόδια ύψος και φάρδος. Δεξιά, βλέπουμε δυο κοιλότητες, η μια πάνω στην άλλη. Η ανώτερη είναι τώρα το ξωκκλήσι του Αϊ-Γιάννη, όπου φτάνουμε μέσω μιας ασχημάτιστης σκάλας, η δεύτερη λέγεται *«το λουτρό της Πυθίας»,* είναι γεμάτη νερό και δεν μπορούμε πια να μπούμε μέσα.

Αριστερά της Κασταλίας Πηγής αναβλύζει μια άλλη πηγή, στο κάτω μέρος της χαράδρας που χωρίζει τους δυο βράχους. Ανέβηκα σ' αυτήν την

Δελφοί και Κατοπτήριος χώρος.

χαράδρα από μια πάρα πολύ φθαρμένη και ολισθηρή σκάλα, που σε λίγη απόσταση σταματά τελείως.

Μου είπαν ότι, αρχικά ανέβαινε μέχρι την πάνω άκρη της χαράδρας, και χρησίμευε στους παλιούς κατοίκους των Δελφών για να φτάνουν κατευθείαν, και σε λίγο χρόνο, στα χωράφια και στα περιβόλια τους πάνω ψηλά στον Παρνασσό.

Έπειτα με πήγαν, λίγα λεπτά πιο πέρα από την Κασταλία Πηγή, σ' ένα βράχο που λέγεται Πνύκα και πάνω στον οποίο απεικονίζονται ο ήλιος, η σελήνη και επτά αστέρια, προφανώς οι Πλειάδες.

Είχε σκιστεί από κεραυνό ή από κανένα σεισμό. Αυτό είναι, κατά τα λεγόμενα του ξεναγού μου, η εκδίκηση του Δία. Επειδή ο Απόλλωνας φιλοδοξούσε να γίνει ο πρώτος των Θεών, ο Δίας τον τιμώρησε για το θράσος του αυτό, κεραυνοβολώντας το βωμό του.

Η Πυθία, μετά την έμπνευσή της στο άντρο της, ερχόταν προς το βράχο αυτό για να χρησμοδοτήσει.

Λίγο πιο μακριά βλέπουμε ανοικτούς τάφους, που ανακαλύφτηκαν από τις ανασκαφές, και μεταξύ τους μια σαρκοφάγο από ωραίο λευκό μάρμαρο, την οποία ο ξεναγός μου ονόμαζε *«Κάσσα του Διονυσίου»* και που ήταν παρόμοια μ' εκείνη που είχα δει κοντά στο Θησείο στην Αθήνα.

Τα ανάγλυφα των πλευρών της απεικονίζουν γρυπαετούς και παραστάσεις

του Έρωτα. Δυστυχώς, είναι σπασμένη.

Μου είπαν ότι ένας Ευρωπαίος πρόξενος εγκαταστημένος στη Ζάκυνθο, που ήθελε να την πάρει μαζί του, αφού δεν πήρε την άδεια, την κατάστρεψε με βαρβαρότητα. Επιστρέφοντας προς το χωριό, μπήκαμε στην αυλή ενός μικρού Μοναστηριού. Σε μια μεριά υψωνόταν μια πάρα πολύ απλή εκκλησία.

Από την άλλη βρισκόταν ένα χοντροφτιαγμένο κτήριο μ' ένα, επίσης χοντροφτιαγμένο, μπαλκόνι στον πρώτο όροφο και πάνω στον οποίο βλέπαμε διαφορετικά γεωργικά εργαλεία. Ήταν η κατοικία δυο καλόγερων. Έλεγαν ότι είναι φτωχοί και οι επισκέπτες δεν μπορούσαν να κάνουν άλλο παρά να τους δίνουν ελεημοσύνη. Το Μοναστήρι είναι περιτριγυρισμένο από ελιές, μερικές απ' αυτές είναι πάρα πολύ παλιές.

Συνάντησα εκεί μια γυναίκα περίπου σαράντα με πενήντα χρονών που μου έκανε εντύπωση. Το μαντίλι που σκέπαζε το κεφάλι της πλαισίωνε φανερά ένα πρόσωπο αρχαίου τύπου, με τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται γενικώς στη θεά Αθηνά. Εξέφραζαν ταυτόχρονα ενέργεια και σοφία.

Πήρα μετά ένα μονοπάτι που έπρεπε να μ' οδηγήσει στο Κωρύκιον Άντρον, άλλοτε αφιερωμένο στο θεό Πάνα και στις Μούσες, που βρίσκεται στον Παρνασσό σε μια αρκετά μεγάλη απόσταση. Ο κάτοικος του Καστριού που με συνόδευε σαν ξεναγός, ανήκε στην εθνική φρουρά. Πήρε το τουφέκι του για προφύλαξη.

Η άνοδος αρχίζει μεταξύ του χωριού και του πιο δυτικού βράχου από τους δυο, ο οποίος αντανακλούσε τις ακτίνες του μεσημεριανού ήλιου. Ο δρόμος περνάει κοντά στα ερείπια του αμφιθέατρου και κοντά σε μια βρύση, με το όνομα *«Κέρνα»,* ίδια μ' εκείνη που είχα δει όταν πέρασα την Οίτη, και όπου γυναίκες έπλεναν τα ρούχα τους.

Ύστερα, ανεβαίνουμε σε ζιγκ-ζαγκ και, μετά από μια ώρα πορείας, φτάνουμε στο επίπεδο των κορυφών των δυο βράχων, οι οποίοι είναι οι μόνοι ορατοί από το Καστρί, και βρισκόμαστε στην άκρη ενός μεγάλου οροπεδίου. Περνάμε δίπλα σε δυο χαράδρες που χωρίζουν την αρχή του οροπεδίου. Η μια είναι η ίδια που κατεβαίνει ανάμεσα στους δυο βράχους προς την Κασταλία Πηγή, οι πλαγιές της είναι απότομες και πιθανώς να είναι εκεί, κατά τον Ηρόδοτο, που οι κάτοικοι των Δελφών έριξαν τον Αίσωπο, διότι είχε κοροϊδέψει το θεό τους.

Το οροπέδιο κατά ένα μέρος είναι καλυμμένο από δάση και θαμνώδεις εκτάσεις και κατά το άλλο μέρος είναι καλλιεργημένο με χωράφια. Υπάρχει κι ένα χωριό ή μάλλον μια σειρά από καλύβες, που κατοικούνται μόνο στις εποχές του οργώματος, της σποράς και της συγκομιδής. Μερικές απ' αυτές χρησιμεύουν στους βοσκούς για καταφύγιο.

Πάλι μια ώρα δρόμου και φτάνουμε κάτω από ένα ψηλό λόφο. Ο Αντώνης έδεσε το άλογό του σ' ένα δέντρο και σκαρφαλώσαμε για μισή ώρα ανάμεσα

σε χαλάσματα βράχων και μικρά έλατα ανακατεμένα με αγκαθωτούς θάμνους. Ανακαλύψαμε επιτέλους την είσοδο του σπηλαίου, που έχει περίπου δώδεκα πόδια φάρδος επί τέσσερα με έξι ύψος. Τότε ο εθνικός φρουρός μας πυροβόλησε δυο φορές για να φοβίσει, όπως έλεγε, τα ζώα και τους διαβόλους που κατοικούσαν εκεί.

Όταν ο μακρύς ήχος των εκπυρσοκροτήσεων σταμάτησε, μπήκαμε μέσα, ο καθένας κρατώντας ένα μικρό κερί. Διασχίζουμε πρώτα μια αίθουσα περίπου εκατό βήματα κατά πλάτος και μήκος. Έπειτα ανεβαίνοντας πάνω σ' ένα ολισθηρό έδαφος, βλέπουμε δεξιά και αριστερά κάποια ανοίγματα που επεκτείνονται μακριά.

Επειδή δεν παρατηρούσα τίποτε ενδιαφέρον, γύρισα βιαστικά προς την είσοδο για να απολαμβάνω τη θαυμάσια θέα, την οποία, όσο πιο πάνω από το Καστρί ανεβαίναμε, κερδίζαμε συνεχώς σε έκταση και σε μεγαλοπρέπεια. Όπου και αν ήμασταν, στην αρχή του οροπεδίου ή στην είσοδο του σπηλαίου, βλέπαμε ένα μεγάλο μέρος του κόλπου της Κορίνθου και τα βουνά του βόρειου Μοριά.

Διέκρινα παρά πολύ καλά το γραφικό κόλπο του Γαλαξειδιού και τα όρη τριγύρω του. Πιο κοντά μας, νότια του Καστριού, υψωνόταν το βουνό που ονομάζεται Κίρφις από τους ταξιδιώτες, και Άγιος Ηλίας από τους ντόπιους, όνομα ενός Μοναστηριού που βρίσκεται εκεί. Ανάμεσα στα πράσινα δάση του, βλέπαμε ένα καλλιεργημένο οροπέδιο και το χωριό Δεσφίνα.

Ο λόφος στην πλαγιά του οποίου βρισκόμασταν, μας έκρυβε τις ψηλότερες κορυφές του Παρνασσού, αλλά από εκεί, βλέπαμε όλο το οροπέδιο που είχαμε διασχίσει, τα δάση του, τα χωράφια του, τις καλύβες του. Δυο ή τρία κοπάδια βοσκούσαν. Μη φαντάζεστε όμως ότι αυτά τα κοπάδια τρέφονται από ένα ωραίο και φρέσκο χορτάρι, όπως βλέπουμε στις Άλπεις, Το γκαζόν είναι κάτι άγνωστο στην Ελλάδα, ιδιαίτερα το καλοκαίρι, τα ζώα δεν τρώνε παρά μόνο τα φύλλα των αγκαθωτών θάμνων, και μερικά ξερά χόρτα.

Κοίταζα με θαυμασμό αυτό το αχανές πανόραμα και μετά κατέβηκα από το λόφο. Ο Αντώνης φοβούμενος μήπως δεν ξαναβρεί το άλογό του - που θα μπορούσε άνετα να το έχει κλέψει ένας βοσκός - είχε ήδη κατεβεί. Σταματήσαμε λίγο για ένα ελαφρύ κολατσιό και ενώ τρώγαμε, ο εθνικός φρουρός μάς μιλούσε για τις φήμες που κυκλοφορούν στην περιοχή, σχετικά με το σπήλαιο. Υποστήριζε ότι τα μεσημέρια ακουγόταν ένα μουρμουρητό και ότι μ' έναν πυροβολισμό όλα ξαναγίνονταν σιωπηλά. Μας βεβαίωσε ότι μια φορά ο διάβολος είχε πιάσει έναν άνδρα και τον είχε κάνει μουγκό για την υπόλοιπη ζωή του.

Μας διηγήθηκε επίσης την ιστορία, μάλλον πιο πιθανή, ενός Άγγλου ταξιδιώτη που είχε μείνει πίσω από τους συντρόφους του και που έψαχνε για καιρό την είσοδο του σπηλαίου. Τελικώς, περιπλανιόταν αρκετές μέρες στο

βουνό, πριν φτάσει εξουθενωμένος από την κούραση και την πείνα προς κάποια σπίτια από την άλλη μεριά του Παρνασσού.

Θα μπορούσα κι εγώ να του μιλήσω για έναν νεαρό άνδρα από την Ιθάκη, ονόματι Οδυσσέα, που ενώ κυνηγούσε στα δάση του Παρνασσού με τους αδερφούς της μητέρας του τραυματίστηκε στο πόδι από ένα αγριόχοιρο και, ότι χάρη στην ουλή του τραύματος αυτού, τον αναγνώρισε η τροφός του, όταν, μετά από πολλά χρόνια απουσίας, επέστρεψε στο νησί του. Αλλά, όσο θαυμάσιο θα ήταν αυτό το διήγημα, αφού τα δάση του Παρνασσού είναι γεμάτα από λύκους και αγριόχοιρους, ίσως ο ακροατής μου να ήταν τόσο δύσπιστος, όσο ήμουνα εγώ απέναντί του.

Ο ήλιος έδυε πίσω από μια κοντινή κορυφή και πήραμε το δρόμο της επιστροφής. Μπροστά μας, τα βουνά του Μοριά χρύσιζαν, αλλά οι κορυφές τους ήταν σκοτεινές, όταν φτάσαμε στην άκρη του οροπεδίου. Μόνο η ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού, που είναι τελείως γυμνή, ήταν ακόμα φωτισμένη, ήταν κόκκινη προς το βιολετί. Ενώ βράδιαζε κατέβαινα με τον Αντώνη, από ένα δρόμο όπου βρίσκονταν ακόμα μεγάλα υπολείμματα μιας αρχαίας σκάλας λαξευμένης στο βράχο και αρκετά καλά διατηρημένη, μάλλον από εκεί περνούσαν οι πομπές που ανέβαιναν για να θυσιάζουν προς τιμήν του θεού Πάνα.

Επιστρέφοντας, βρήκα το Δήμαρχο που μου ζήτησε να γράψω το όνομά μου πάνω στο ευρετήριο του. Η γυναίκα του όμως το είχε χάσει κι αυτός προσπάθησε μάταια να το βρει. Εμένα θα μου άρεσε όμως, να γνωρίζω τους ταξιδιώτες που είχαν επισκεφτεί τους Δελφούς πριν από μένα. Το μόνο που έμαθα ήταν, ότι κάθε χρόνο έρχονταν εκεί περίπου καμιά πενηνταριά ξένοι.

25 Αυγούστου. Την παραμονή είχα διακόψει την επίσκεψη των αρχαίων του Καστριού για ν' ανεβώ στο σπήλαιο του Πάνα. Σήμερα το πρωί, μου έδειξαν κάποια κομμάτια επιγραφών που τώρα αποτελούν μέρος των τοίχων των άθλιων σπιτιών. Με πήγαν μέσα από μια αυλή και έναν κήπο, όπου κοιμόντουσαν ακόμα μερικά άτομα, που είχαν περάσει τη νύχτα έξω, προς έναν τοίχο γεμάτο επιγραφές, που είχε ανακαλυφτεί πριν δυο μήνες από τις ανασκαφές που έγιναν υπό την διεύθυνση του περίφημου Πρώσου επιστήμονα, κυρίου Charles Ottfried Müller, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Göttingen, συγγραφέα ενός βιβλίου με θέμα τους Δωριείς, και που εργαζόταν σ' ένα άλλο βιβλίο σχετικά με την Ιωνική φυλή.

Οι επιγραφές σκέπαζαν ένα διάστημα δώδεκα με δέκα πέντε πόδια μήκος επί εφτά με οκτώ πόδια ύψος, αλλά σε μερικά μέρη οι γραμμές είναι εκεί κομμένες και δεν αντιστοιχούν από την μια πέτρα στην άλλη. Φαίνεται πως ο τοίχος χτίστηκε με πέτρες που προέρχονταν από αλλού και πάνω στις οποίες υπήρχαν ήδη επιγραφές. Ο κύριος Müller, ενώ προσπαθούσε να τις διαβάσει, κάτω από τον καυτό ήλιο του Ιουλίου, έπαθε ένα εγκεφαλικό επεισόδιο. Τον

πήγαν στην Αθήνα, αλλά το ταξίδι τον οδήγησε στο θάνατο. Πέθανε λίγο μετά. Όσο για μένα, δεν διακινδύνευσα, διότι όταν βρισκόμουνα μπροστά στις επιγραφές, ο ήλιος ήταν ακόμα κρυμμένος πίσω από μια προέκταση του Παρνασσού. Εξάλλου, δεν είχα σκοπό να κάνω την ίδια δουλειά και να μείνω εκεί, ώσπου να ανακαλύψω το κλειδί και το νόημα των δυσανάγνωστων γραφικών χαρακτήρων. Τέλος, με πήγαν στη μέση του χωριού και μου έδειξαν εκεί δυο ή τρεις πέτρες, των οποίων οι γωνίες αγγίζονται σχηματίζοντας μια τρύπα, όπου διακρίνουμε μια βαθιά κοιλότητα. Αυτό επίσης, λένε, το ανακάλυψε ο κύριος Müller και, κατά τα λεγόμενά του, εκεί βρισκόταν κάποτε ο ναός του Απόλλωνα. Ευχόμαστε να γίνουν ανασκαφές σ' αυτό το μέρος που τις σταματούσε η γειτνίαση κάποιων σπιτιών.

Γύρισα να αποχαιρετίσω το Δήμαρχο, που ενώ είχα πληρώσει πολύ καλά, για την ενόχληση που του είχα προκαλέσει, επικαλέστηκε πάλι τη γενναιοδωρία μου για μια επιπλέον αμοιβή, και έπρεπε να ικανοποιήσω αυτή την απληστία, για την οποία άλλοι ταξιδιώτες έχουν ήδη διαμαρτυρηθεί.

Πήρα το δρόμο της Θήβας, συνοδευόμενος από έναν εθνικό φρουρό με πρασινωπό χρώμα δέρματος και ξανθό μουστάκι - τον οποίο μου είχε επιβάλλει ο Δήμαρχος. Έμαθα αργότερα ότι ο ίδιος τον είχε διατάξει να μ' ακολουθήσει μέχρι τη Λιβαδειά και να τον περιμένει εκεί. Συμπέρανα ότι σκόπευε να έρθει στο μεγάλο πανηγύρι της Λιβαδειάς και χρειαζόταν μια συνοδεία για την επιστροφή του. Αυτή τη συνοδεία την είχε κάνει να ταξιδέψει πρώτα με έξοδα δικά μου. Ενώ φεύγαμε από το Καστρί, ο εθνικός φρουρός μου γέμισε το τουφέκι μου, με τη μακριά κάνη. Μου είπε ότι για δυο χρόνια ήταν στρατιώτης του Μπουρτουβά - Μπούρα, του περίφημου αρχηγού του ανταρτοπόλεμου, που ύστερα έμεινε κλέφτης και σκοτώθηκε εδώ και δυο ή τρία χρόνια. Νομίζω ότι, μάλλον και στο τελευταίο επάγγελμα, βοηθούσε εκείνον τον αρχηγό. Μου έδειξε πάνω στην Κίρφι, ένα μέρος όπου ο Μπούρας είχε σκοτώσει και κλέψει δέκα Τούρκους εμπόρους. Με μεγάλη ευχαρίστηση ξαναπέρασα μπροστά στην Κασταλία Πηγή, κοντά στην οποία οι γυναίκες είχαν φέρει τα μεγάλα σκαφίδια τους και είχαν ήδη ανάψει φωτιά. Λένε ότι η πηγή αυτή κρατάει ακόμα κάτι από την αρχαία φήμη της και ότι στέλνουν από τα γύρω χωριά γυναίκες να πλύνουν τα ρούχα τους στα ποιητικά νερά της.

Ακολουθούσα για δυο ώρες ένα μονοπάτι διαμορφωμένο κατά μήκος της πλαγιάς του Παρνασσού. Οι πλαγιές του Παρνασσού είναι καλυμμένες, ως ένα μεγάλο ύψος, με αμπέλια που τα υποστηρίζουν μικροί τοίχοι, σχηματίζοντας έτσι ταράτσες, τη μια πάνω από την άλλη. Βλέπουν στο Νότο και ο Παρνασσός τα προστατεύει από τους βόρειους ανέμους. Πρέπει να είναι καλής ποιότητας. Περάσαμε τα αμπέλια και φτάσαμε στην Αράχοβα. Αυτό το χωριό τοποθετημένο πολύ ψηλά πάνω από τις κοιλάδες, διαθέτει δυο εκκλησίες, η μια αφιερωμένη στον Αϊ-Γιώργη, σκεπάζεται από ένα ψηλό καμπαναριό,

πράγμα πολύ σπάνιο στην Ελλάδα. Σταματήσαμε για λίγο, αλλά ο δήμαρχος ήθελε να βεβαιωθεί εάν δικαιούμουν μια συνοδεία και για πρώτη φορά αναγκάστηκα να δείξω την άδεια κυκλοφορίας του Υπουργείου Εσωτερικών. Ο εθνικός φρουρός απ' τη μεριά του, παρουσίασε το φύλλο πορείας, που του είχε παραδώσει ο δήμαρχος του Καστριού. Αυτές οι προφυλάξεις μάλλον είχαν παρθεί εν όψει του προσεχούς πανηγυριού της Λιβαδειάς.

Από την Αράχοβα, ο δρόμος κατεβαίνει σε μια άγονη κοιλάδα και έπειτα ανεβαίνει σε μια όχι απότομη πλαγιά προς την κορυφή μιας κλεισώρειας που λέγεται Ζεμενό. Σ' αυτό το οροπέδιο έλαβε χώρα μια μάχη μεταξύ των Τούρκων και της συμμορίας του Μπούρα. Ο εθνικός φρουρός μου που είχε συμμετάσχει σ' αυτήν μου έδειξε μια μάντρα από θάμνους και πέτρες. Εκεί, το ιππικό των εχθρών επιτέθηκε σ' ένα απόσπασμα στο οποίο υπηρετούσε, και τραυματίστηκε στο χέρι, αλλά κατάφερε να ξεφύγει με το απόσπασμα πάνω στα γειτονικά βουνά. Μετά από κάθοδο μιας ώρας, φτάνουμε στην *«Σχιστή Οδό»* - κατά το Σοφοκλή˙ πρόκειται για ένα σταυροδρόμι σχηματισμένο από την ένωση τριών δρόμων. Ο ένας έρχεται από τους Δελφούς - ο δικός μας - ο δεύτερος από την Λιβαδειά περνώντας από τη Χαιρώνεια και τη Δαύλεια - αυτόν που σκόπευα να πάρω - και ο τρίτος έρχεται από τη Λιβαδειά, αλλά περνά από το Δίστομο. Αυτός ο τελευταίος, αντί να ενωθεί κάθετα με τους δυο άλλους, χωρίζεται σε δυο διακλαδώσεις διαμορφώνοντας δυο γωνίες, με αποτέλεσμα να έχουμε ένα τρίγωνο περικυκλωμένο από δρόμους και θάμνους. Σ' αυτό το μέρος, ο Λάιος σκοτώθηκε από τον γιο του Οιδίποδα μετά από έναν καυγά που προκάλεσε η στενότητα του δρόμου. Εκτός από το κλασικό ενδιαφέρον που συνδέεται με τον τόπο αυτό, δεν παρουσιάζει τίποτα αξιοπαρατήρητο ούτε γραφικό.

Βρισκόμουν τώρα στο τέλος της οροσειράς του Παρνασσού. Είχα ακολουθήσει τη νότια πλαγιά του από τα Σάλωνα και σκεφτόμουνα για να πάω στη Λιβαδειά, να περάσω από την πεδιάδα της Δαύλειας, της οποίας η προέκταση σχηματίζει την πεδιάδα της Χαιρώνειας. Έστριψα, λοιπόν, αριστερά και φτάνοντας σε μια δεύτερη κλεισούρα ή δεύτερο οροπέδιο, ονόματι, όπως το προηγούμενο, Ζεμενό, σταματήσαμε να φάμε κοντά σε μια μικρή πηγή και δυο ή τρία απομονωμένα δέντρα μας πρόσφεραν τη σκιά τους για μεσημεριανό ύπνο. Επάνω στην πλαγιά του Παρνασσού, διακρίναμε το μοναστήρι του Αγίου Ηλία (ή των Ιεροσολύμων, ανάλογα με το χάρτη), που φημίζεται για τα πλούτη του και που κατοικείται από τριάντα ή σαράντα μοναχούς. Ίσως δεν θα είναι άτοπο να κάνω εδώ μια μικρή παρέκβαση πάνω στο θέμα των μοναστηριών και των Ελλήνων παπάδων.

Έχω πει ήδη, ότι στο Μοναστήρι των Δελφών ζουν μόνο δυο Μοναχοί. Στην Αρκαδία όμως, βρήκα ένα τελείως έρημο, ενώ ένα άλλο, μερικά λεπτά από την Αθήνα, χρησιμεύει σήμερα για πυριτιδαποθήκη.

59. JEAN A. BUCHON

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος ερευνητής (Μεσαιωνοδίφης) **Jean Alexandre Buchon** γεννήθηκε στο Menetou-Salon της Γαλλίας στις 21 Μαΐου του 1791. Πέθανε στις 29 Αυγούστου του 1849. Ήταν φλογερός φιλελεύθερος και έλαβε ενεργό μέρος στους κομματικούς αγώνες της χώρας του.

Κατά τη διάρκεια του 1822 και τα επόμενα χρόνια ταξίδεψε στην Ευρώπη και την Ανατολή, στο πλαίσιο των επιστημονικών του ερευνών.

Καμία από τις εκδόσεις του δεν μπορεί να περιγραφεί ως τέλεια ακαδημαϊκή, αλλά έχουν αποδειχτεί εξαιρετικά χρήσιμες για την ιστορία, καθώς και εκείνες που αφορούν στην Ανατολή έχουν την ιδιαίτερη αξία της πρωτογενούς έρευνας.

Σχόλια

Η διαδρομή του **Buchon** είναι: Μοναστήρι Οσίου Λουκά - Ζεμενό - Αράχοβα - Δελφοί - Χρισσό. Στο Ζεμενό πιθανόν ξεκουράστηκε στην εκεί πηγή κάτω από πλατάνια, έχοντας απέναντι το ξωκκλήσι του Αγίου Αθανασίου, γιατί κάνει ιδιαίτερη αναφορά της τοποθεσίας αυτής.

Στη συνέχεια, πέρασε από την Αράχοβα, για την οποία δεν έκανε καμία ιδιαίτερη μνεία. Το μόνο που περιέγραψε από την περιοχή της, ήταν η μεγάλη θέα που απλωνόταν μπροστά του.

Όταν μπαίνει στους Δελφούς παρατηρεί τους τάφους, φέρνει στο νου του την ατυχή εκστρατεία του Γαλάτη Βρέννου, τον οποίο αποκαλεί προγονό του, στέκεται στην Κασταλία πηγή από την οποία, όχι μόνο πίνει νερό, αλλά ως γνήσιος Γάλλος, φίλος των γεύσεων, ξεριζώνει από εκεί κάποιο νεροκάρδαμο, το οποίο και απολαμβάνει...σαλατικά!

Ανεβαίνει στο Στάδιο, παρατηρεί το χωριό, και ως άνθρωπος που ασχολείται με την πολιτική, κριτικάρει την Ελληνική Κυβέρνηση, που δεν υλοποιούσε το σχέδιο της μεταφοράς του οικισμού Καστρί και ανασκαφής του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών.

Επίσης, καταγγέλλει με καυστικότητα και ειρωνεία τις κομπίνες, που μεταχειρίζονταν οι επιτήδειοι στους Δελφούς, που πουλούσαν στους καλόπιστους ξένους επισκέπτες κάλπικα αντίγραφα αρχαιολογικών αντικειμένων δήθεν ως γνήσια.

Είναι ενδιαφέρον το περιστατικό που περιγράφει, σχετικά με την ξαφνική εμφάνιση κάποιου αρματωμένου νεαρού ληστή μπροστά στον Όθωνα (κατά την πρώτη επίσκεψη του βασιλιά στους Δελφούς), για να παραδοθεί και αμνηστευθεί, και τη λαθεμένη αντιμετώπισή του από τον αντιβασιλέα Άρμαρσμπεργκ. Κατεβαίνοντας προς το Χρισσό έχει μόνο καλά λόγια να πει για

το χωριό αυτό, ότι δηλαδή είναι ωραίο, με γερά σπίτια και οι κάτοικοί του ζουν μια άνετη ζωή.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"La Grece Continentale et la Moree, Voyages sejour et etudes historiques en 1840 et 1841 "*, J. - A. Buchon, Paris 1843.**

XII

ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ - ΤΑ ΣΑΛΩΝΑ - Η ΚΛΕΙΣΟΥΡΑ - ΒΟΔΟΝΙΤΣΑ

Ο δρόμος του Μοναστηριού του Οσίου Λουκά προς στους Δελφούς, ακολουθεί κατά μήκος τις πλαγιές της Κίρφεως ή Ξεροβουνιού, στις διακλαδώσεις του με τον Παρνασσό ή Λιάκουρα.

Μετά από μισή ώρα άνοδο συναντάμε ένα μικρό παρεκκλήσι σε ονειρεμένη τοποθεσία, δίπλα σε μια βρύση, που ρέει άφθονα κάτω από τη σκιά πελώριων πλατανιών (πρόκειται για το ξωκκλήσι του Αϊ-Θανάση στο Ζεμενό). Πιθανώς να υπήρχε εκεί, άλλοτε, ένας θρησκευτικός σταθμός για τους προσκυνητές, που πήγαιναν στους Δελφούς, διότι η διαδρομή αυτή φαίνεται ότι ακολουθεί τον αρχαίο δρόμο.

Αφού περάσαμε τις χαράδρες της οροσειράς της Κίρφεως, βλέπαμε την είσοδο του βαθιού φαραγγιού που υπερείχε των αρχαίων Δελφών.

Στην αρχή του φαραγγιού, ψηλά στα βουνά, στα έσχατα όρια της γόνιμης γης, και στις υπώρειες των χιονισμένων κώνων που δίνουν μεγαλοπρέπεια στο αυστηρό μέτωπο της Λιάκουρας, εμφανίζεται προσεκτικός σκοπός η Αράχοβα.

Κάποια μαύρα δάση από πεύκα φαίνονται να έχουν τοποθετηθεί δίπλα στην ακτή - κατά κάποιο τρόπο - του παραλίγο παγόβουνου, σαν φράγμα, για να σταματήσουν την εισβολή των χιονιών.

Στην άλλη άκρη του φαραγγιού, ψηλά επίσης, κάτω από τους βράχους, με το ζεστό χρώμα του πορφυρού, βρίσκεται το χωριό Καστρί, κτισμένο πάνω στα ερείπια των διάσημων Δελφών.

Χρειάζεται ακόμα δυο ώρες, με το άλογο αγωγιάτη, για να παρακάμψουμε ή να ανεβούμε όλους τους λόφους μέχρι το Καστρί, που δεν χάνεται σχεδόν από τα μάτια, αλλά όσο προχωράμε η θέα γίνεται όλο και πιο ωραία.

Κάτω από τους λόφους, περνάμε μικρές καλά φυτεμένες και καλά ποτισμένες κοιλάδες, ενώ παρακολουθούμε τη δροσερή κοιλάδα του Πλειστού.

Μόλις φτάνουμε πάνω από τους λόφους, βλέπουμε τον κόλπο των

Σαλώνων, τον κόλπο της Κορίνθου και μακριά τα βουνά της Πελοποννήσου. Πλησιάζοντας λίγο περισσότερο, εξαφανίζεται η θάλασσα πίσω από τις κορυφές της Κίρφεως και βρισκόμαστε, μέσα σε τείχη από ψηλά βουνά, απομονωμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο. Πρέπει να ήταν όμορφο το θέαμα, όταν τις μέρες γιορτής φαίνονταν από εκεί οι πομπές που έρχονταν συγχρόνως από δυο αντίθετα μέρη, είτε από την Κρίσσα είτε από την Αράχοβα.

Με τα πρώτα βήματα στο ιερό έδαφος, περνάμε ανάμεσα σε τάφους. Κάποιοι είχαν κτίσει σ' αυτό το μέρος του δρόμου - όπως ένας χριστιανός των παλαιών καιρών θα είχε κτίσει το δικό του κοντά στην Ιερουσαλήμ ή στην κοιλάδα Ιωσαφάτ - άλλοι παρασύρθηκαν από την πτώση των πάνω βράχων, των οποίων τα τεράστια θραύσματα κείτονται σπαρμένα γύρω - γύρω και, ανάμεσα τους, ο αρχαιολόγος μπορεί να ψάχνει για την πέτρα που δόθηκε στον Κρόνο, για να την καταβροχθίσει, και που την έδειχναν οι αρχαίοι πάνω από τον τάφο του Νεοπτόλεμου.

Συνεχίζοντας λίγο πιο πάνω βρίσκεται ένας μεγάλος τάφος, κάθετος και ανοικτός, σαν να είχε μόλις βγει ο νεκρός σπάζοντάς τον. Το εσωτερικό αναπαριστά κάτι σαν πόρτα πλαισιωμένη από χοντρά καρφιά.

Μόνο ένας ισχυρός σεισμός, απ' αυτούς που γίνονται συνεχώς εδώ, θα μπορούσε να ξεριζώσει και να ρίξει τόσα μεγάλα κομμάτια βράχων, όπως αυτά μέσα στα οποία είχαν τοποθετήσει τους τάφους.

Ένας τέτοιος σεισμός τρόμαξε το Γαλάτη Βρέννο, τον πρόγονό μας, και τους θαρραλέους στρατιώτες του, όταν το 279 π.Χ., περνούσαν από τις Θερμοπύλες για να φτάσουν στους Δελφούς, με στόχο τη λεηλασία των θησαυρών του ναού.

Οι τάφοι συνεχίζονται αδιάκοπα μέχρι το Μοναστήρι του Αγίου Ηλία (εννοεί της Παναγίας), αλλά ανοιγμένοι και άδειοι από τα λείψανά τους.

Η δίψα για το χρυσό από τη μια μεριά, και από την άλλη η επιθυμία να κατέχει κανείς κάποια αρχαία αντικείμενα, δαχτυλίδια, σκουλαρίκια, βραχιόλια προκάλεσαν τη βεβήλωση όλων των αρχαίων τάφων και θα συνεχίζεται αυτό όσο μένουν τάφοι προς ανασκαφή.

Άδικα έκτισαν οι αρχαίοι μεγαλοπρεπή μνημεία, όπως τον τάφο των Ατρειδών στις Μυκήνες και τις πυραμίδες στην Αίγυπτο, για να συγκεντρώνουν την τέφρα των οικογενειών τους, άδικα έσκαβαν τους βράχους τους πιο σκληρούς, τις πλαγιές των χειμάρρων τις πιο δύσβατες και άδικα επίσης άλλαζαν τη ροή των ποταμών, για να φτιάχνουν ένα απαραβίαστο άσυλο.

Όλα ψάχτηκαν και η σκόνη των αρχαίων γενιών ρίχτηκε στους ανέμους από τις επόμενες γενιές, οι οποίες με τη σειρά τους θα γνωρίσουν την ίδια μοίρα εκ μέρους των απογόνων τους.

Μερικά βήματα πέρα από το Μοναστήρι του Αγίου Ηλία (Παναγίας),

Το Καστρί, δυτική άποψη.

ρέει ένα μικρό ποτάμι, του οποίου η πηγή είναι πολύ αριστοκρατική, αφού βγαίνει από την Κασταλία Πηγή, που βρίσκεται λίγο πιο πάνω, δεξιά του δρόμου.

Ένας χείμαρρος κατεβαίνει από τον Παρνασσό, περνώντας από μια ρωγμή ανάμεσα σε δυο απόκρημνους βράχους. Την Ναυπλία και την Υάμπεια από την οποία λένε οι κάτοικοι των Δελφών έριξαν τον μυθοποιό Αίσωπο. Στην άκρη αυτής της στενής ρωγμής, ο χείμαρρος μπαίνει σ' ένα κοντό θολωτό πέρασμα και κυλάει μέσα σε μια δεξαμενή σκαμμένη στο βράχο από την ίδια τη φύση, αλλά που την μεγάλωσε λίγο το ανθρώπινο χέρι. Η δεξαμενή αυτή που έχει περίπου τριάντα πόδια μήκος και δέκα φάρδος είναι η Κασταλία Πηγή, στην οποία λουζόταν η Πυθία πριν χρησμοδοτήσει. Σήμερα, τη σκεπάζει το πιο ωραίο και καλύτερο νεροκάρδαμο με το οποίο έφτιαξα μια σαλάτα, προς τιμήν του Απόλλωνα και της Πυθίας.

Πάνω από την Κασταλία Πηγή, στην πλαγιά ενός κάθετου βράχου με ύψος περισσότερο από εκατό πόδια, βρίσκονται λαξευμένα κοιλώματα. Το μεσαίο, το μεγαλύτερο, προφανώς να περιείχε ένα άγαλμα του Απόλλωνα, και τα δυο άλλα, εκείνα του θεού Πάνα και της νύμφης Κασταλίας. Ένα τέταρτο κοίλωμα, δεξιά, είναι κλειστό με τοίχους και μετατράπηκε σε παρεκκλήσι αφιερωμένο

στον Άγιο Ιωάννη, μάλλον διαδέχτηκε το *«Ηρώον»* που ήταν αφιερωμένο στον Αντίνοο. Σ’ όλη την Ελλάδα, η χριστιανική θρησκεία εγκατάστησε τις Εκκλησίες της στους ίδιους τους τόπους τους αγιασμένους από την αρχαία πίστη και το θρησκευτικό συναίσθημα του νέου θρησκεύματος βρέθηκε δυνατότερο, λόγω του σεβασμού που έδειχναν για πολύ καιρό στην αρχαία λατρεία.

Καθισμένος σε μια πέτρα, με το κελάρυσμα του χείμαρρου, δίπλα στην Κασταλία πηγή, που την κλείνουν από τη μια πλευρά δυο πελώριοι βράχοι και που από την άλλη ανοίγει προς μια βαθιά κοιλάδα, αληθινή μοναξιά περιτριγυρισμένη από ωραία σχηματισμένα βουνά, θα μπορούσα να νιώσω εύκολα την αίσθηση του θρησκευτικού σεβασμού, που έπρεπε να κυριεύει τη φαντασία των επισκεπτών και να τους ετοιμάζει να δεχτούν με περισσότερη αυστηρότητα τις αποφάσεις του χρησμού.

Κάτω από την Κασταλία Πηγή, σε απόσταση λίγων βημάτων, αρχίζει το χωριό Καστρί, που μπορεί να έχει πάρει το όνομα αυτό από ένα φράγκικο Κάστρο κτισμένο σ’ αυτό το μέρος για να φυλάει το πέρασμα. Καλύπτει το χώρο του ναού του Απόλλωνα και κάποιων άλλων ναών. Λίγο πιο ψηλά φαίνονται οι μαρμαρένιες κερκίδες του Σταδίου, τα ερείπια του Θεάτρου, του Γυμναστηρίου και άλλων μνημείων. Από εκεί, φαίνονται η Κρίσσα και ο κόλπος της Κορίνθου.

Ήταν η ιερή και μνημειώδης περιοχή των Δελφών. Η κοσμική και κατοικημένη περιοχή βρισκόταν στην ημιπλαγιά και ο χώρος καθιερωμένος στους αγώνες και στην πάλη, πιο κάτω προς την πεδιάδα και κοντά στην Κρίσσα και τη θάλασσα.

Το έδαφος, από το βάθος της χαράδρα όπου ρέει ο Πλειστός ως το πάνω μέρος του λόφου, πάνω στον οποίο είχαν κτίσει το ναό και τα δημόσια μνημεία, είναι ακόμα υποστηριγμένο από ταράτσες (πεζούλια) αρχαίας κατασκευής, τοποθετημένες σε ορόφους με πολύ μέριμνα και που χρησιμεύουν για τα υπέροχα αμπέλια του Καστριού, διότι, η βουνοπλαγιά των Δελφών δεν είναι πια φημισμένη παρά μόνο για το κρασί της, δυνατό και ελαφρύ ταυτόχρονα.

Σ’ αυτή τη νόμιμη βιοτεχνία των σημερινών κατοίκων των Δελφών, πρέπει να προσθέσουμε μια άλλη πολύ λιγότερο νόμιμη, αυτή των πλαστών αρχαιοτήτων. Κάθε ταξιδιώτης ή μιλόρδος, όπως τον ονομάζουν εδώ κάθε ξένο, που τρέχει για τη χαρά του ταξιδιού, είναι σίγουρος ότι θα βρει οτιδήποτε ζητήσει. Θέλει παλιά χάλκινα, παλιά νομίσματα, παλιά λυχνάρια, παλιά δαχτυλίδια, παλιές χαραγμένες πέτρες, θα του προμηθεύσουν όλα φρεσκοφτιαγμένα στην Αθήνα, στη Σύρα ή στην Κέρκυρα, με τη βοήθεια παλιών προτύπων για μερικά, και εκμαγείων για τα άλλα, και τοποθετημένα για αρκετό καιρό μέσα σε χώμα με κοπριά, για να μιμηθούν τη σκουριά ή το αρχαίο χρώμα, και εάν το επιθυμείτε, θα ανακαλυφτούν μπροστά σας.

Έτσι, τα έργα τέχνης που βρέθηκαν μ' αυτό τον τρόπο, θα πάνε ύστερα στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Αγγλία, για να πλουτίσουν τα επαρχιακά μουσεία και τα γραφεία των ερασιτεχνών, και θα προσφερθούν για τις πιο επιστημονικές μελέτες των τοπικών Ακαδημιών.

Βλέπουμε όμως καμιά φορά στους Δελφούς αληθινά αρχαία, αν και για μένα, δεν βρήκα ν' αγοράσω παρά μόνο κάποια νομίσματα των Βιλλεαρδουίνων, πριγκίπων και πριγκιπισσών της Αχαΐας, και των λα Ρος, δουκών των Αθηνών, αλλά πάνω από όλα, αυτά που βλέπουμε παντού, είναι τα ίχνη των αρχαίων μνημείων.

Δεν μπορεί να σκάβει κανείς στο Καστρί για να κτίσει μια καλύβα, χωρίς να συναντήσει κάποιο κομμάτι ελληνικού τοίχου, κάποια θραύσματα στύλων ή και ανάγλυφων από μάρμαρο. Στο περιβόλι μιας καλύβας, είδα ξαπλωμένη στο έδαφος, τη μετόπη ενός ναού και λίγα βήματα πιο πέρα, ωραία υπολείμματα από ανάγλυφα.

Πρόσφατες ανασκαφές έβγαλαν στο φως τους τοίχους ενός ναού ενώ, μόλις βρέθηκε ένα μακρύ τμήμα τοίχου, που αποτελείτο από μεγάλες πολυγωνικές πέτρες, λαξευμένες με πολύ προσοχή, και πάνω στον οποίο βρίσκονται γραμμένες πολλές επιγραφές διαφόρων εποχών, σε αρκετά μεγάλη αφθονία, ώστε να γεμίζουν ένα τόμο χωρίς τις σκέψεις και τις εξηγήσεις των Γερμανών και Ολλανδών σχολιαστών.

Η Ελληνική Κυβέρνηση είχε μια καλή ιδέα. Να γίνουν ανασκαφές στο Καστρί, στις θέσεις των καλυβιών του χωριού, και να αποζημιωθούν οι κάτοικοι δίνοντάς τους γη, στην κάτω κοιλάδα, για να ξανακτίσουν τα σπίτια τους. Δυστυχώς, τον περισσότερο καιρό, τα σχέδια μένουν στο χαρτί…

Παρόλο που είχαν αγοραστεί οι νέες οικοδομές με την υπόσχεση μιας αποζημίωσης που δεν ερχόταν και, αφού στο Καστρί συνέχιζαν να παντρεύονται, να κάνουν παιδιά τα οποία μεγάλωναν και ζητούσαν καινούργια σπίτια για να εγκατασταθούν, αποφάσισαν να παραβούν τις κυβερνητικές απαγορεύσεις και για να μην έχουν να ξαναρχίζουν τα ίδια, έκτιζαν αυτή την φορά γερά σπίτια, πέτρινα, με την βοήθεια των ερειπίων που υπήρχαν εκεί. Έτσι ώστε η Κυβέρνηση, εάν αργότερα επανερχόταν στο σχέδιό της, να ήταν αναγκασμένη, για πέτρινα σπίτια, να πληρώνει δέκα φορές περισσότερο απ' όσα θα πλήρωνε για καλύβες από καλάμια ή ξύλο. Έτσι, καθυστερώντας συνέχεια τις καλύτερες προθέσεις και μη παίρνοντας μια γρήγορη και σαφή απόφαση, χάνουμε την ευκαιρία να κάνουμε κάτι καλό.

Τα καινούργια κτίσματα στους Δελφούς είναι μια απόδειξη του κακού, που μπορεί να προκαλέσει η καθυστέρηση και η αναποφασιστικότητα επάνω στα πράγματα. Σε ό,τι αφορά τους ανθρώπους, οι συνέπειες δεν είναι λιγότερο κακές.

Μου διηγήθηκαν, ενώ ήμουνα στους Δελφούς, ένα γεγονός που είναι ένα

παράδειγμα. Ο βασιλιάς Όθων, ακόμα ανήλικος, είχε έρθει σ' αυτό το μέρος της Ελλάδας με τον αντιβασιλέα το Βαυαρό κύριο Άρμαρσμπεργκ.

Ο θόρυβος του πολέμου μόλις είχε σταματήσει και οι κάτοικοι των βουνών, συνηθισμένοι τόσο καιρό στην κλέφτικη ζωή που, κατά τη διάρκεια της τούρκικης δουλείας, τους πρόσφερε τη δόξα μιας εθνικής ανεξαρτησίας, δεν μπορούσαν ξαφνικά να δεχτούν την κανονική τάξη των δυτικών κοινωνιών.

Οι ληστείες διαδέχτηκαν τις πειρατείες, εξαφανισμένες πια λόγω της αυστηρής βούλησης των Ευρωπαίων ναυαγών, και κανένας δρόμος δεν ήταν ασφαλής. Είτε από φόβο, είτε από συμπάθεια, οι χωριάτες, προμήθευαν σε τρόφιμα και σε όπλα τους εχθρούς της καινούργιας κοινωνίας, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να τους πιάσουν.

Η κυβέρνηση βρήκε τότε έναν τρόπο που πέτυχε καλύτερα. Πρόσφερε αμοιβή χίλια ή δυο χιλιάδες φράγκα σ' αυτόν που θα έφερνε το κεφάλι των ληστών, σημαδεμένων ως δημόσιων εχθρών, και από την άλλη υποσχέθηκε, σε όσους παραδίνονταν σ' ένα δεδομένο χρονικό διάστημα, να προσφέρει κάποια μέσα, κανονικά και τίμια, ώστε να εξασφαλίσουν τη μετέπειτα δραστηριότητά τους. Πολλοί υπέκυψαν και έγιναν χρήσιμοι άνθρωποι. Άλλοι πιο δύσκολοι, σκοτώθηκαν από τα στρατεύματα, που τους κυνηγούσαν ή τους παρέδωσαν αυτοί που τους φιλοξενούσαν καταναγκαστικά. Μερικοί γύρισαν στα τούρκικα βουνά της άνω Θεσσαλίας, όπου συνέχισαν τη ζωή *«των κλεφτών και αρματολών»*. Λίγοι επέζησαν αυτού του γενικού κυνηγιού.

Μια τρομερή συμμορία τριών αδελφών, είχε καταφέρει να αποφύγει όλες τις καταδιώξεις και άντεχε ακόμα, στην οροσειρά του Παρνασσού. Αυξήθηκε η προσφορά για τα κεφάλια τους, αλλά κανείς δεν τολμούσε να ριψοκινδυνεύσει για να κερδίσει.

Μια μέρα, ο νεαρός βασιλιάς Όθων, που μόλις είχε επισκεφτεί τα περίχωρα των Δελφών, είχε καθίσει στο γρασίδι μαζί με τα μέλη της αντιβασιλείας και απολάμβανε ένα ομηρικό γεύμα σερβιρισμένο πάνω σε πράσινα κλαδιά, όταν παρουσιάστηκε μπροστά του ένας ωραίος νέος, ντυμένος και οπλισμένος, όπως είναι τα παλληκάρια. Ένα μεγάλο μουστάκι τού σκέπαζε τα χείλια, ενώ ένα πλατύ μαχαίρι για κυνήγι και δυο μακριά πιστόλια στόλιζαν τη ζώνη του. Με πεποίθηση, απευθύνθηκε στο νεαρό βασιλιά. *«Υποσχεθήκατε ένα ποσό σε όποιον θα σας παρέδιδε το κεφάλι μου. Νάτο! Μέχρι τώρα, πίστευα ότι είχα βρει στην κλέφτικη ζωή μια όχι άτιμη χρήση της δύναμής μου, και τα αδέρφια μου το πίστευαν μαζί μου. Οι δικοί μου, μου λένε ότι άλλοι καιροί απαιτούν άλλες συνήθειες. Εξηγήστε μου τα νέα οφέλη που μου επιφυλάσσει η νέα σας ζωή και πώς θα μπορούσα να υπηρετήσω την Ελλάδα, την πατρίδα μου σε οτιδήποτε άλλο επάγγελμα. Τα αδέρφια μου περιμένουν στο βουνό το αποτέλεσμα της προσπάθειάς μου».*

Ο βασιλιάς Όθων ήταν ανήλικος. Ακούοντας αυτά τα περήφανα λόγια,

στρέφει το βλέμμα του προς τον αντιβασιλέα Άρμαρσμπεργκ επικαλούμενος μια γρήγορη συναίνεση, για να δώσει το χέρι στο γενναίο παλληκάρι και ίσως να κάνει έναν τίμιο και κανονικό πολίτη από έναν πρώην κλέφτη. Μια λέξη από καρδιάς θα είχε κερδίσει τον άνθρωπο των βουνών, αλλά δεν προσφέρθηκε.

Ο κύριος Άρμαρσμπεργκ απάντησε ότι θα εξέταζε την υπόθεσή του και ότι θα αποφάσιζε. Το παλληκάρι όμως πήγε στη φυλακή για να περιμένει την απόφαση, η οποία καθυστερούσε πάρα πολύ και, αφού η φυλάκιση του ήταν αφόρητη, δραπέτευσε, γύρισε στα φαράγγια του Παρνασσού, διηγήθηκε στα αδέρφια του ό,τι είχε δει, και οι τρεις ξανάρχισαν ένα μακρύ και φοβερό πόλεμο κατά της κοινωνίας που τους απόρριπτε αντί να τους αγκαλιάσει. Και ύστερα από πολύ καιρό, αυτοί οι ίδιοι που είχαν σπείρει τον τρόμο στη χώρα υπέκυψαν. Η νεότητα, η ομορφιά και η γενναιότητά τους έγιναν αφορμή για μπαλάντες που τραγουδιούνται μελαγχολικά στις καλύβες.

Έφυγα από τους Δελφούς από ένα δρόμο, αντίθετο μ’ εκείνο με τον οποίο είχα έρθει, και κατέβηκα προς το Χρισσό. Είναι ένα πολύ ωραίο χωριό με γερά σπίτια και οι κάτοικοι του φαίνονται να ζουν με άνεση.

Δελφοί - Αμφικτιονία στατήρας (Α΄ όψη).

Δελφοί - Αμφικτιονία στατήρας (Β΄ όψη).

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

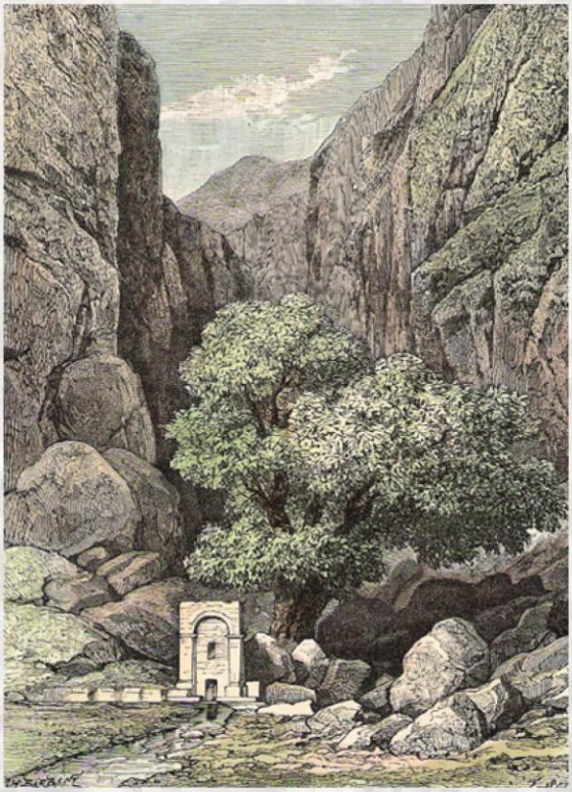
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(14ο ε-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

60. GHRISTIAN ANDERSEN

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Δανός συγγραφέας **Hans Christian Andersen** (1805-1875) είναι σήμερα πιο πολύ γνωστός ως συγγραφέας παιδικών παραμυθιών. Γεννήθηκε στη μικρή πόλη Όντενσε της δανικής νήσου Φύεν.

Έμεινε ορφανός από πατέρα σε μικρή ηλικία και, επειδή η μητέρα του έγινε αλκοολική και παντρεύτηκε για δεύτερη φορά, εγκατέλειψε την πόλη του και πήγε στην Κοπεγχάγη για αναζήτηση καλύτερης τύχης. Αρχικά, μαθήτευσε σε ραφείο. Από την ηλικία των δώδεκα ετών έγραφε ποιήματα και φιλοδοξούσε να μπει στο θέατρο. Απορρίφτηκε όμως λόγω του παρουσιαστικού του. Δοκίμασε να σπουδάσει μουσική, αλλά μετά από ασθένεια έχασε τη φωνή του, και έτσι εγκατέλειψε και αυτόν τομέα.

Ο Διευθυντής του θεάτρου Κόλλεν όμως, αφού διέγνωσε το ποιητικό ταλέντο του Andersen, τον βοήθησε να τελειώσει τις εγκύκλιες σπουδές του. Στη συνέχεια, κατόρθωσε να λάβει κρατική υποτροφία και σπούδασε στο Πανεπιστήμιο. Αργότερα, με βασιλική επιχορήγηση, περιηγήθηκε πολλές

Ευρωπαϊκές χώρες μελετώντας τη φιλολογία τους. Ειδικότερα, στις 31 Οκτωβρίου του 1840 ξεκίνησε ένα μακρινό ταξίδι που κράτησε μέχρι τις 31 Ιουλίου του 1841. Στο ταξίδι αυτό είδε τη Γερμανία, την Αυστρία, την Ιταλία, την Ελλάδα και την Ανατολή (Τουρκία) και γύρισε στη Δανία από το Δούναβη.

Στις 19 Μαρτίου του 1841 αντίκρισε την Ελλάδα. Στον Πειραιά κατέβηκε στις 22 Μαρτίου. Την εποχή εκείνη υπήρχε εκεί μια ολόκληρη μικρή παροικία Δανών. Στην Αθήνα κατόρθωσε και έγινε δεκτός από τους βασιλείς. Γνωρίστηκε επίσης με τους Γερμανούς καθηγητές, που βρίσκονταν στην Ελλάδα την εποχή εκείνη, το L. Ross και τον H. N. Ulrichs.

Ο Andersen είναι πολύ ειλικρινής συγγραφέας, δηλαδή δεν θέλει να μας μιλήσει για κάτι που δεν είδε ή δεν έζησε ο ίδιος. Μετά την επιστροφή στην πατρίδα του εξέδωσε το σημαντικό έργο του *"Παζάρι ενός ποιητή"*, που μέρους αυτού είναι το *"Οδοιπορικό του στην Ελλάδα".*

Ο Andersen έζησε φτωχός σε όλη του σχεδόν τη ζωή. Μόνο στα τέλη του βίου του αναγνωρίστηκε η αξία του και πέθανε τιμημένος. Στη διεθνή λογοτεχνία παραμένει κυρίως γνωστός ως ο συγγραφέας παιδικών παραμυθιών. Τα παραμύθια του, που έχουν μεταφραστεί σε όλο τον κόσμο, πρωτοεκδόθηκαν το έτος 1842 σε τρεις τόμους και συμπληρώθηκαν το έτος 1861. Τα θέματα των παραμυθιών του είναι ποικίλα, αλλά όλα τους τα διακρίνει λεπτή ψυχολογία, βαθύ αίσθημα και ζωηρή φαντασία.

Σχόλια

Ο **Andersen** κατά την παραμονή του στην Ελλάδα δεν μπόρεσε να πάει, τελικώς, στους Δελφούς, όπως σχεδίαζε, λόγω δυσμενών καιρικών συνθηκών. Όμως η παρέα που έκανε αυτός στην Αθήνα με τους Ulrichs, Ross, καλούς γνώστες των Δελφών, τον βοήθησε να κατατοπιστεί πολύ καλά σχετικά με την περιοχή αυτή. Όταν λοιπόν αποφάσισε να φτιάξει το αφήγημά του, το οποίο είχε για υπόθεση την αδελφοποίηση δυο αγαπημένων φίλων στην περιοχή των Δελφών (το έθιμο της αδελφοποίησης τον είχε πολύ εντυπωσιάσει), είναι τόσο παραστατικός, που νομίζεις ότι γνώριζε την περιοχή αυτή πολύ καλά, επειδή είχε ζήσει κάποτε και ο ίδιος εκεί.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"Οδοιπορικό στην Ελλάδα",
Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, Αθήνα 1999.

Κατά τα τέλη του Μάρτη αποφάσισα να κάνω μια εκδρομή στους Δελφούς. Έτσι θα μπορούσα να γιορτάσω τη μεγάλη επέτειο των γενεθλίων μου στις δύο

Απριλίου πάνω στον πραγματικό Παρνασσό. Μα δεν το ’θελαν, φαίνεται, οι θεοί.

Οι κοιλάδες γύρω στους Δελφούς ήταν χιονισμένες, τα ποτάμια πλημμυρισμένα και το κρύο δυνατό και σκληρό. Έτσι έμεινα στην Αθήνα. Εκεί οι Μούσες με αντάμειψαν με τα πιο παράξενα τραγούδια και μουσικά κομμάτια που άκουσα στην Ελλάδα.

Όταν κατέβηκα απ’ την Ακρόπολη, όπου πέρασα μόνος το πρωινό μου, βρήκα στο τραπέζι ένα γράμμα από τον Ross. Με προσκαλούσε λέγοντας ότι, αφού δεν πήγα εγώ σήμερα στον Παρνασσό, ο Παρνασσός είχε έρθει σε μένα. Τι άλλο μπορούσα να ζητήσω;

Στην Αθήνα έτυχε να βρίσκονται δυο πλανόδιοι ραψωδοί, νεαροί Έλληνες απ’ τη Σμύρνη, που θα μου τραγουδούσαν τα καλύτερα δημοτικά τραγούδια. Θα τους ακούγαμε όμως μέσα στο σπίτι, γιατί έβρεχε ακόμα αδιάκοπα και φυσούσε ένας δυνατός αέρας[...]

Συνθήκη φιλίας

Τελευταία κάναμε μια μικρή εκδρομή και τώρα πια μ’ όλη την καρδιά μας επιθυμούσαμε μια μεγαλύτερη. Για που όμως; Στη Σπάρτη; Στις Μυκήνες; Στους Δελφούς;

Υπάρχουν χίλιοι δυο τρόποι που σε ξεσηκώνουν για ένα ταξίδι. Πηγαίνεις καβάλα, ανεβαίνεις βουνίσια μονοπάτια και περνάς από θάμνους και αγκάθια. Και ένας μόνος ταξιδιώτης προχωρεί σαν ολόκληρο καραβάνι. Ο ίδιος πηγαίνει μπρος καβάλα μαζί με τον αγωγιάτη του, ένα άλογο κουβαλάει τη βαλίτσα, τη σκηνή και τα τρόφιμα, και κάνα δυο χωροφύλακες ακολουθούν για να τον προστατέψουν. Κανένα χάνι με έτοιμο στρωμένο κρεβάτι δεν τον περιμένει ύστερα από ένα τέτοιο κουραστικό ταξίδι. Πολλές φορές η σκηνή είναι η μόνη στέγη του στην απέραντη άγρια φύση και ο αγωγιάτης μαγειρεύει πιλάφι για βραδινό. Χιλιάδες κουνούπια βουίζουν γύρω από τη μικρή σκηνή. Η νύχτα είναι φοβερή και το πρωί περνάς από πλημμυρισμένα ποτάμια. Πρέπει αλήθεια να κάθεσαι πολύ γερά στ’ άλογό σου, για να μη σε παρασύρουν τα νερά.

Και το κέρδος σου ύστερα απ’ όλες αυτές τις ταλαιπωρίες; Αλήθεια, είναι το μεγαλύτερο που υπάρχει. Το πιο δυνατό. Εμπρός σου ξαπλώνεται η φύση σ’ όλη τη δυνατή ομορφιά της και κάθε μια γωνιά κρύβει ένα θησαυρό ιστορικό, που τον γεύονται μάτια και νους.

Ο ποιητής μπορεί να τραγουδήσει, ο ζωγράφος να δώσει τον πλούτο αυτό σε εικόνες, μα το άρωμα της πραγματικότητας, που διαπερνά και ριζώνει μια για πάντα στις σκέψεις του προσκυνητή, δεν εκφράζεται με τίποτε.

Με διάφορα μικρά σχέδια προσπάθησα να αποδώσω την Αθήνα και τα

περίχωρά της. Μα πόσο άτονη είναι η εικόνα αυτή! Τίποτε δεν προσφέρει από την Ελλάδα. Τίποτε από το θλιμμένο πνεύμα της ομορφιάς της, που η μεγαλοσύνη και η θλίψη του δεν λησμονιέται ποτέ από έναν ξένο.

Ο μοναχικός βοσκός εκεί πάνω στο βράχο θα μπορούσε ίσως καλύτερα, αν διηγηθεί ένα περιστατικό της ζωής του, να ανοίξει διάπλατα στα μάτια σου τη χώρα αυτή, παρά εγώ, που δεν έχω στα χέρια μου άλλο από εικόνες. Άσ' τον λοιπόν να μιλήσει, λέει η Μούσα μου, και ο βοσκός εκείνου του βουνού μάς ιστορεί ένα παράξενο, ωραίο έθιμο: τη συνθήκη φιλίας.

***

Το σπίτι μας ήταν χτισμένο με λάσπη και οι παραστάδες ήταν μαρμάρινες ραβδωτές κολόνες, που βρέθηκαν εκεί κοντά όπου χτίστηκε το σπίτι. Η στέγη, που άγγιζε σχεδόν τη γη, είχε χαλάσει και μαυρίσει πια. Τον καιρό όμως που την έβαλαν ήταν από ανθισμένες ροδοδάφνες και φρέσκα κλαριά δάφνης, κομμένα από τα κοντινά βουνά.

Πόσο λίγο χώρο είχε γύρω στο σπίτι μας! Τόσο, που τα γυμνά μαύρα βράχια υψώνονταν απότομα πάνω μας. Ψηλά κρέμονταν σύννεφα σαν άσπρες ζωντανές μορφές. Ποτέ δεν άκουσα ένα πουλί να κελαηδεί, ποτέ δεν χόρεψαν οι άντρες με τους ήχους της γκάιντας. Μα ο τόπος αυτός απ' τα παλιά ακόμα χρόνια είναι το ίδιο ιερός. Το όνομα είναι το ίδιο ως τα σήμερα. Είναι οι Δελφοί. Τα σκοτεινά αυστηρά βουνά, σκεπασμένα με χιόνια, και εκείνη η κορφή, που γυάλιζε περισσότερο στον πορφυρό ήλιο του δειλινού, ήταν ο Παρνασσός. Από εκεί κατέβαινε το ρυάκι που περνούσε από το σπίτι μας. Αυτό που κάποτε ήταν ιερό, τώρα θολώνει απ' τα πόδια των γαϊδουριών, μα πάλι τρέχοντας γίνεται το ίδιο διάφανο.

Πόσο ζωντανά θυμάμαι κάθε κομμάτι από εκείνη την ιερή, απέραντη μοναξιά του τόπου. Ανάβαμε φωτιά στη μέση της καλύβας, και όταν ο σωρός της πυρωμένης χόβολης φλόγιζε πια, ψήναμε πάνω το ψωμί. Και όταν το πυκνό χιόνι σκέπαζε σχεδόν το καλύβι, η μητέρα μου ήταν τόσο χαρούμενη.

Κρατούσε τότε το κεφάλι μου στα χέρια της, φιλούσε το μέτωπό μου και έλεγε εκείνα τα τραγούδια που δεν τα τραγουδούσε πριν, γιατί δεν άρεζαν στους Τούρκους, τους αφέντες μας. Τραγουδούσε:

Πέρα κει στον Όλυμπο,
κει στα κοντοελάτια,
Κάθονταν γεράλαφος
κι ούλο κλαιν τα μάτια του,
Χύνουν δάκρυα κόκκινα,
κόκκινα και πράσινα,
Και ούλο καταγάλαζα.
Ζάρκαδος επέρναγε,

στέκει και τον ρώταγε:
-Τ' έχεις βρε γεράλαφε
και ούλο κλαιν τα μάτια σου;
Χύνουν δάκρυα κόκκινα,
κόκκινα και πράσινα
Και ούλο καταγάλαζα;
-Ήρθαν Τούρκοι στο χωριό,
έχουν και λαγωνικά
εβδομήντα δυο σκυλιά.
-Γω τα παίρνω στο κοντό
και τα ρίχνω στα νησιά,
Στα νησιά, στα πέλαγα.

Ίσα με το δειλινό
πιάσανε το ζάρκαδο,
Κι ίσα με το θάμπωμα
πιάσαν' το γεράλαφο.

Καιγόταν η μάνα μου, τραγουδούσε, τα μάτια της βούρκωναν, και ένα απ' τα δάκρυα απόμενε στις μακρές της βλεφαρίδες, μα το έκρυβε και γύριζε τα μαύρα ψωμιά στη στάχτη. Έσφιγγα τότε τις γροθιές μου και έλεγα: *"Θα τον σκοτώσουμε τον Τούρκο"*. Και αυτή ξανάλεγε του τραγουδιού τα λόγια:

"Και τα ρίχνω στα νησιά, στα νησιά στα πέλαγα. Ίσαμε το δειλινό πιάσανε το ζάρκαδο, κι ίσα με το θάμπωμα πιάσαν' το γεράλαφο."

Πολλά μερόνυχτα απομείναμε μόνοι στο καλύβι μας, ώσπου νάρθει ο πατέρας. Περίμενα να μου φέρει κοχύλια απ' τον κόλπο του Λέπαντου ή ίσως ακόμα ένα μαχαίρι κοφτερό, γυαλιστερό. Μα τούτη τη φορά μας έφερε ένα παιδί. Ένα τόσο δα γυμνό κοριτσάκι, που το 'κρυβε κάτω απ' την προβιά του τυλιγμένο σ' ένα δέμα. Όταν το λύσανε το δέμα και η μητέρα μου κράτησε το κοριτσάκι πάνω της, αυτό δεν είχε άλλο από τρία ασημένια νομίσματα δεμένα στα μαύρα της τα μαλλιά.

Ο πατέρας διηγήθηκε για τους Τούρκους, που σκότωσαν τους γονείς του παιδιού. Μας διηγήθηκε τόσα πράματα, που τα έβλεπα όλη τη νύχτα στα όνειρά μου. Η πληγή ήταν βαθιά. Η χοντρή προβιά ήταν κοκκαλωμένη από το αίμα. Το κοριτσάκι θα ήταν η αδερφή μου. Ήταν τόσο όμορφο, τόσο πεντακάθαρο. Ούτε τα μάτια της μητέρας μου δεν ήταν πιο γλυκά απ' τα δικά της.

Η Αναστασία, έτσι τη λέγανε, θα ήταν η αδελφή μου, γιατί ο πατέρας της ήταν *"δεμένος"* με το δικό μου, δεμένος σύμφωνα μ' ένα παλιό έθιμο, που το κρατούμε ως τα σήμερα. Στα νιάτα τους αδερφοποιήθηκαν και διάλεξαν την

πιο όμορφη κι αγνότερη κοπέλα ολόκληρης της περιοχής να τους ενώσει με την αδερφοσύνη. Πολλές φορές ξανάκουσα γι' αυτή την όμορφη, παράξενη συνήθεια. Τώρα η μικρή έγινε η αδελφή μου. Καθόταν στα γόνατά μου, της έφερνα λουλούδια και φτερά απ' τα άγρια πουλιά.

Μαζί πίναμε απ' τα νερά του Παρνασσού, κοιμόμασταν δίπλα-δίπλα κάτω από τη στέγη του καλυβιού, ενώ η μητέρα πολλούς χειμώνες ακόμα τραγουδούσε για τα πράσινα, τα κόκκινα και τα αχνά γαλάζια δάκρυα. Μα ακόμα δεν ήξερα πως οι χιλιάδες λύπες που καθρέφτιζαν τα δάκρυα αυτά ήταν του ίδιου του λαού μας.

Μια μέρα ήρθαν τρεις Φράγκοι αλλιώτικα ντυμένοι, με κρεβάτια και τέντες στα άλογά τους. Πάνω από είκοσι αρματωμένοι Τούρκοι τους συνόδευαν, γιατί ήταν φίλοι του Πασά και είχανε ένα γράμμα του μαζί τους. Ήρθαν μόνο και μόνο να δουν τα βουνά μας, να ανεβούν στον Παρνασσό με τα χιόνια και τα σύννεφά του και να δουν τα παράξενα μαύρα, απόκρημνα βράχια γύρω απ' το καλύβι μας.

Δεν τους χωρούσε το καλύβι μας, ούτε άντεχαν τον καπνό που έφευγε απ' τη χαμηλή πόρτα. Και έστησαν τις σκηνές τους στο λίγο χώρο κοντά στο καλύβι μας. Έψηναν αρνιά και πουλιά και έχυναν γλυκά, δυνατά κρασιά. Οι Τούρκοι όμως δεν τόλμησαν να πιούν. Όταν έφυγαν, τους ακολούθησα αρκετή ώρα στο δρόμο και η μικρή μου αδελφή, η Αναστασία, κρεμόταν σε μια προβιά στη ράχη μου.

Ένας απ' τους Φράγκους με έστησε κοντά σ' ένα βράχο και με ζωγράφισε. Έτσι καθώς στεκόμασταν εκεί, μοιάζαμε μ' ένα μόνο πλάσμα. Ποτέ δεν το σκέφτηκα, μα η Αναστασία και εγώ ήμασταν σαν ένας άνθρωπος ή καθισμένη στα γόνατά μου ή κρεμασμένη στη ράχη μου. Ως και στα όνειρά μου ήμασταν πάντα μαζί.

Δυο ώρες αργότερα φτάσανε άλλοι άνθρωποι στο καλύβι μας. Ήταν αρματωμένοι με μαχαίρια και τουφέκια. Ήταν Αρβανίτες, με θράσος καθώς έλεγε η μητέρα μου και τόλμη. Έμειναν πολύ λίγο. Ένας απ' αυτούς κρατούσε την αδελφή μου στα γόνατά του, και όταν αυτός έφυγε, εκείνη είχε μόνο δυο απ' τα τρία ασημένια νομίσματα στα μαλλιά της. Βάλανε καπνό σε κομματάκια χαρτιού, ενώ ο μεγαλύτερος δεν ήταν σίγουρος για το δρόμο που θα έπρεπε να πάρουν. *"Να φτύσω πάνω φτύνω τη μούρη μου, να φτύσω κάτω, φτύνω τα γένια μου"*. Μα έπρεπε κάποτε να διαλέξουν έναν δρόμο. Έτσι φύγανε και ο πατέρας μου τους συνόδεψε. Σε λίγο ακούστηκαν τουφεκιές και ύστερα από λίγο ακούστηκαν πάλι.

Ήρθαν στρατιώτες στο καλύβι μας και πήραν τη μητέρα μου, εμένα και την Αναστασία. Οι ληστές, μας είπαν, είχαν για καταφύγιο το καλύβι μας, γι' αυτό έπρεπε να φύγουμε. Είδα τα πτώματα των ληστών, είδα το πτώμα του πατέρα μου και έκλαιγα ώσπου να κοιμηθώ.

Όταν ξύπνησα, βρισκόμασταν στη φυλακή. Εκεί δεν ήταν χειρότερα απ' το καλύβι μας. Μας έδιναν κρεμμύδι και ρετσίνα, που την έχυναν από ένα δερμάτινο ασκί. Στο σπίτι μας δεν είχαμε βέβαια καλύτερο κρασί.

Πόσο καιρό ήμασταν φυλακισμένοι ούτε ξέρω. Μα πέρασαν φαίνεται πολλά μερόνυχτα. Όταν βγήκαμε από κει, ήταν το άγιο Πάσχα μας και κουβαλούσα στη ράχη μου την Αναστασία, γιατί η μητέρα μου ήταν άρρωστη. Περπατούσε πολύ σιγά και αργήσαμε τόσο να φτάσουμε στη θάλασσα, στον κόλπο του Λέπαντου.

Μπήκαμε σε μια εκκλησία, που γυάλιζαν οι εικόνες της με το χρυσό βάθος. Τι όμορφοι που ήταν οι άγγελοι αυτοί! Μου φαινόταν πως το ίδιο όμορφη ήταν και η μικρή μας Αναστασία. Κάτω στο πάτωμα ήταν μια κάσα γεμάτη λουλούδια. Ήταν ο κύριός μας. *"Ο Χριστός μας ξαπλωμένος εκεί σαν τα όμορφα λουλούδια"* έλεγε η μητέρα μου. Και ο παπάς αναφώνησε: *"Χριστός ανέστη!"* Όλος ο κόσμος φιλιόταν, ο καθένας κρατούσε ένα αναμμένο κερί στο χέρι του. Έτσι και εγώ με τη μικρή μας Αναστασία πήραμε από ένα.

Οι γκάιντες ηχούσαν, οι άνθρωποι χόρευαν έξω απ' την εκκλησία κρατημένοι απ' τα χέρια και οι γυναίκες έψηναν το πασχαλιάτικο αρνί. Μας κάλεσαν να καθήσουμε κοντά στη φωτιά. Ένα αγόρι μεγαλύτερο από μένα τύλιξε τα χέρια του γύρω από το λαιμό μου, με φίλησε και είπε: *"Χριστός ανέστη!"* Έτσι γνωριστήκαμε για πρώτη φορά ο Αφθανίδης και εγώ.

Η μητέρα μου ήξερε να πλέκει ψαράδικα δίχτυα και εδώ στον κόλπο τα πλήρωναν καλά. Έτσι μείναμε αρκετό καιρό κοντά στη θάλασσα, στην όμορφη θάλασσα, που η γεύση της έμοιαζε με τα δάκρυα και τα χρώματά της φέρνανε στο νου το κλάμα του λαφιού. Πότε ήταν κόκκινη, πότε ήταν πράσινη, πότε πάλι ήταν γαλάζια.

Ο Αφθανίδης ήξερε να κυβερνά τη βάρκα και εγώ καθόμουν μέσα με τη μικρή μου Αναστασία. Προχωρούσαμε στη θάλασσα σαν ένα σύννεφο στον αέρα. Όταν χαμήλωνε ο ήλιος, τα βουνά γίνονταν μαβιά, η μια σειρά πάνω στην άλλη και εκεί μακριά ήταν ο Παρνασσός χιονόσκεπος, με τις βουνοκορφές του να γυαλίζουν σαν φλογισμένο σίδερο στο βραδινό ήλιο.

Το φως αυτό φαινόταν σαν να έβγαινε από μέσα του, γιατί έλαμπε ώρα ακόμα πολλή στο γαλάζιο λαμπερό αέρα, ώρα πολλή μετά το ηλιόγερμα. Τ' άσπρα θαλασσινά πουλιά χτυπούσαν τα φτερά τους στη ράχη της θάλασσας. Παντού όμως βασίλευε τόση σιωπή, όση και στους Δελφούς ανάμεσα στους μαύρους βράχους.

Ήμουν ξαπλωμένος ανάσκελα στη βάρκα, η Αναστασία ακουμπούσε στο στήθος μου και τ' αστέρια πάνω μας γυάλιζαν ακόμα πιο δυνατά απ' τα καντήλια της εκκλησίας μας. Τα ίδια αστέρια, στην ίδια θέση εκεί ψηλά, όπως τότε που καθόμουν στους Δελφούς μπροστά στο καλύβι μας. Στο τέλος, νόμιζα πως ήμουν κιόλας εκεί. Τότε ταράχτηκε η θάλασσα και η βάρκα κουνήθηκα

δυνατά. Έβγαλα μια φωνή.

Η Αναστασία είχε πέσει στη θάλασσα, μα ο Αφθανίδης, γρήγορος όσο και εγώ, την τράβηξε σε λίγο και την απόθεσε κοντά μου. Της βγάλαμε τα ρούχα, τα στείψαμε και της τα φορέσαμε πάλι. Το ίδιο έκανε και ο Αφθανίδης με τα ρούχα του και μείναμε εκεί έξω, ώσπου να στεγνώσουμε.

Και κανένας δεν ήξερε πόσο φοβηθήκαμε για τη ζωή της αδελφής μου, για το ψυχοπαίδι μας, που στη ζωή του τώρα είχε μια θέση και ο Αφθανίδης.

Ήρθε το καλοκαίρι. Ο ήλιος έκαιγε τόσο πολύ, που τα φυλλόδεντρα μαραίνονταν, και η σκέψη μου γύριζε στα σκιερά βουνά μας, στα δροσερά νερά. Το ίδιο λαχταρούσε και η μητέρα μου. Και μια βραδιά ξεκινήσαμε για εκεί. Τι ήρεμα και σιωπηλά που ήταν! Είδαμε το θυμάρι που ακόμα μοσχοβολούσε, μ' όλο που ο ήλιος είχε ξεράνει τα φύλλα του.

Κανένα βοσκό δε συναντήσαμε, κανένα καλύβι δεν προσπεράσαμε. Παντού σιγαλιά και μοναξιά. Ένα μόνο πεφταστέρι μου έλεγε πως κάτι ακόμα ζούσε εκεί πάνω στον ουρανό. Δεν ξέρω, αν ήταν ο καθάριος γαλανός αέρας που έλαμπε ή των αστεριών οι αχτίδες, μα διακρίναμε τόσο καλά τις γραμμές των βουνών!

Η μητέρα μου άναψε φωτιά, έψησε κρεμμύδια που έφερε μαζί της και εγώ κοιμήθηκα με τη μικρή μου αδελφή πάνω στο θυμάρι, χωρίς να φοβηθούμε το φοβερό σμιδράκι[1], που από το λαιμό του πετιέται μια φλόγα. Ούτε καν το λύκο ή το τσακάλι, γιατί η μητέρα καθόταν δίπλα μας και νόμιζα πως έφτανε αυτό.

Φτάσαμε στο παλιό μας σπίτι, μα το καλύβι μας δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένας σωρός χαλίκια, που έπρεπε να τα ξαναχτίσουμε. Μια δυο γυναίκες βοήθησαν τη μητέρα μου και σε λίγες μέρες είχαν χτίσει τους τοίχους και βάλανε μια καινούργια στέγη από ροδοδάφνες.

Η μητέρα έπλεκε καλύμματα για μπουκάλια από δέρματα και φλούδες και εγώ φύλαγα το μικρό κοπάδι των παπάδων. Η Αναστασία και οι μικρές χελώνες ήταν η αγαπημένη μου συντροφιά. Μια μέρα μας επισκέφτηκε ο καλός μας Αφθανίδης. Λαχτάρησε τόσο να μας ξαναδεί, έλεγε, και έμεινε δυο ολόκληρες μέρες μαζί μας. Ξαναγύρισε μετά ένα μήνα και μας είπε πως θα πήγαινε με ένα μεγάλο πλοίο στην Πάτρα και την Κέρκυρα. Αισθανόταν την ανάγκη να μας αποχαιρετήσει πριν φύγει και έφερε ένα μεγάλο ψάρι στη μητέρα μου. Ήξερε να διηγείται τόσο πολλά πράματα, όχι μόνο για τους ψαράδες εκεί κάτω στον κόλπο του Λέπαντου, μα και για βασιλιάδες και ήρωες, που άλλοτε βασίλεψαν στην Ελλάδα, όπως σήμερα οι Τούρκοι.

[1] [**Σμιδράκια** είναι φωσφορικές ύλες που φαίνονται σαν φωτιές τη νύχτα, σε περιοχές ελώδεις όπου υπάρχουν πτώματα ζώων κλπ. Οι φωτιές αυτές κινούνται αναλόγως τα ρεύματα του αέρα. Η αμάθεια όμως και η δεισιδαιμονία τα νόμισε φαντάσματα και τα ονόμασε χαμοδράκια, δηλαδή δράκους που βγαίνουν από τη γη.]

Έχω δει τριανταφυλλιές να βγάζουν μπουμπούκια και σε λίγες μέρες να γίνονται ανθοί ολόκληροι. Πριν να το καταλάβω είχαν κιόλας γίνει μεγάλοι, ρόδινοι και ωραίοι ανθοί. Έτσι και με την Αναστασία. Ήταν ένα όμορφο, ώριμο πια κορίτσι και εγώ ένα δυνατό παλληκάρι. Τα τομάρια στο κρεβάτι της μητέρας και της Αναστασίας τα είχα γδάρει ο ίδιος από τους λύκους που είχε χτυπήσει το τουφέκι μου. Πόσα χρόνια πέρασαν!

Μια βραδιά ήρθε ο Αφθανίδης, λυγερός σαν κυπαρίσσι, δυνατός και ηλιοκαμένος. Μας φίλησε όλους και είχε να διηγηθεί τόσα πολλά για τη μεγάλη θάλασσα, για τα φούρια της Μάλτας και για τα παράξενα μνήματα της Αιγύπτου. Όσα έλεγε ήταν τόσο παράδοξα, σαν τα συναξάρια των παπάδων. Τον κοίταζα με τόσο σεβασμό!

"Πόσα πράματα ξέρεις! του είπα, *και διηγείσαι τόσο όμορφα!"*

"Εσύ όμως κάποτε είπες κάτι ακόμα πιο ωραίο, είπε.

Μου διηγήθηκες κάτι που ποτέ δεν έφυγε απ' το μυαλό μου, το παλιό έθιμο της αδερφοσύνης. Ένα έθιμο που ποθώ αλήθεια να το ζήσω και εγώ. Ας πάμε και εμείς, αδελφέ μου, σαν τον πατέρα σου και τον πατέρα της Αναστασίας στην εκκλησία. Η πιο όμορφη, η αγνότερη κοπέλα είναι η Αναστασία, η αδελφή μας. Αυτή θα μας κάνει σταυραδέρφια. Κανένας λαός δεν έχει ωραιότερο από το ελληνικό αυτό έθιμο!"

Η Αναστασία ρόδισε σαν φρέσκο τριαντάφυλλο και η μητέρα μου φίλησε τον Αφθανίδη. Μια ώρα μακριά απ' το καλύβι μας, εκεί που τα βουνά έχουν λίγο χώμα καρπερό και τα δέντρα ρίχνουν τη σκιά τους, βρίσκεται ένα ξωκκλήσι. Φορούσα τα καλά μου: τις πλούσιες δίπλες της άσπρης φουστανέλας, το κόκκινο σφιχτοτεντωμένο γιλέκο και το φέσι με την ασημένια φούντα, μαχαίρια και πιστόλια.

Ο Αφθανίδης φορούσε τη γαλάζια φορεσιά του, όπως φορούν όλοι οι Έλληνες ναύτες. Μια ασημένια πλάκα με τη Θεοτόκο κρεμόταν στο στήθος του. Το ζωνάρι του ήταν τόσο ακριβό, που μόνο οι πλούσιοι κύριοι μπορούσαν να το φορέσουν.

Ήταν εύκολο να καταλάβει όλος ο κόσμος πως πηγαίναμε σε γιορτή. Μπήκαμε μέσα στη μικρή, ερημική εκκλησία. Ο βραδινός ήλιος έλαμπε μέσ' από την πόρτα στο αναμμένο καντήλι και στις πολύχρωμες εικόνες με το χρυσό βάθος. Γονατίσαμε στο σκαλοπάτι της Αγίας Τράπεζας και η Αναστασία στάθηκε μπροστά μας.

Ένα μακρύ άσπρο ρούχο ακουμπούσε ελαφρά, απαλά πάνω στο κορμί της. Τον άσπρο λαιμό και το στήθος της τα σκέπαζαν πολλά αλυσωτά νομίσματα, καινούργια και παλιά, που σχημάτιζαν ένα ολόκληρο φαρδύ γιορτάνι. Τα μαύρα της μαλλιά, δεμένα σε μια μόνο μπούκλα πάνω στο κεφάλι της, τα κρατούσε ένα μικρό σκουφί από ασημένια και χρυσά νομίσματα, που βρέθηκαν σε αρχαίους ναούς. Ωραιότερο στολίδι δεν είχε καμιά Ελληνίδα

κοπέλα. Στο πρόσωπό της έλαμπαν τα μάτια της. Ήταν σαν δυο αστέρια. Προσευχηθήκαμε και οι τρεις. Και ύστερα αυτή μας ρώτησε: *"Θέλετε να μείνετε φίλοι σ' ολόκληρη τη ζωή, ακόμα και στο θάνατο;"*

Απαντήσαμε, ναι. *"Θα θυμάται ο καθένας σας πως ό,τι γίνει και αν γίνει, ο αδελφός του είναι ένα κομμάτι απ' αυτόν τον ίδιο; θα μοιραστείτε τα μυστικά και την τύχη σας; Μπορείτε να θυσιαστείτε, να υπομείνετε σαν νάταν για την ίδια την ψυχή σας;"* Και επαναλάβαμε το, *"ναι".*

Και έβαλε εκείνη το ένα μας χέρι μες το άλλο, μας φίλησε στο μέτωπο και πάλι προσευχηθήκαμε σιωπηλά. Τότε βγήκε ο παπάς από την πόρτα της Αγίας Τράπεζας, ευλόγησε και τους τρεις μας και μια ψαλμωδία από ιερωμένους ακούστηκε πίσω από το τέμπλο. Είχαμε ορκιστεί αιώνια φιλία. Όταν σηκωθήκαμε, είδα τη μητέρα, που στεκόταν δίπλα στην πόρτα, να κλαίει βαθιά με την καρδιά της.

Τι χαρά που γέμισε τότε το μικρό καλύβι και τις πηγές των Δελφών! Το βράδυ, πριν φύγει ο Αφθανίδης, καθόμασταν και οι δυο σκεφτικοί στην πλαγιά του βουνού, ενώ το χέρι του ήταν περασμένο στη μέση μου. Λέγαμε για το κατάντημα της Ελλάδας και για τους άντρες που μπορούσες να τους έχεις εμπιστοσύνη. Ξέραμε πια τόσο καθαρά ο ένας τις σκέψεις του άλλου! Τότε άρπαξα το χέρι του.

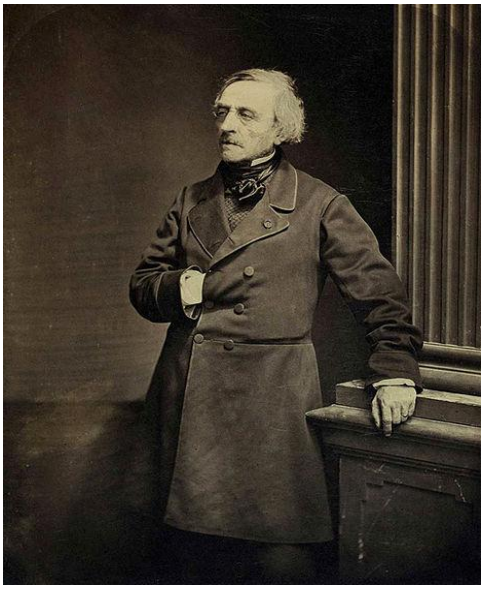
"Πρέπει να μάθεις ακόμα ένα πράμα. Ένα πράμα που μέχρι τώρα μόνο ο Θεός και εγώ το ξέρουμε. Όλη η ψυχή μου είναι γεμάτη από αγάπη. Μια αγάπη δυνατότερη από της μάνας μου και από τη δική σου..."

"Ποιον αγαπάς;" με ρώτησε ο Αφθανίδης και άναψε η όψη και ο λαιμός του. *"Αγαπώ την Αναστασία "* είπα, και το χέρι του τρεμόπαιξε μες το δικό μου. Έσκυψα, τον φίλησα στο μέτωπο και ψιθύρισα: *"Δεν της το είπα όμως ποτέ. Και ίσως να μη μ' αγαπά εκείνη. Μην ξεχνάς, αδερφέ μου, ότι την έβλεπα κάθε μέρα, ότι μεγάλωνε κοντά μου, ότι έγινε κομμάτι της ψυχής μου" "Και δικιά σου πρέπει να γίνει! είπε εκείνος, δικιά σου!" Δεν μπορώ να σου πω ψέματα, ούτε το θέλω. Και εγώ την αγαπώ. Μα αύριο θα φύγω. Θα ξαναϊδωθούμε σ' ένα χρόνο και τότε θα είστε παντρεμένοι, έτσι δεν είναι; Έχω λίγα χρήματα. Είναι δικά σου, να τα πάρεις, πρέπει να τα πάρεις."*

Ροβολούσαμε αμίλητοι το βουνό. Αργά τη νύχτα φτάσαμε στο καλύβι της μάνας μου. Η Αναστασία τρεμούλιασε και δάκρυσε και εγώ δεν έβλεπα παρά μόνο αυτή και δε σκεφτόμουν παρά μόνο εκείνη. Έβαλα το χέρι μου γύρω στη μέση της και είπα: *"Ναι, σ' αγαπώ".* Τότε έσμιξε το στόμα της με το δικό μου και τα χέρια της μ' αγκάλιασαν. Η λάμπα έπεσε στο πάτωμα και το σκοτάδι μας τύλιξε, όπως την καρδιά του αγαπημένου, του καημένου μας Αφθανίδη.

Σηκώθηκε πριν φέξει ακόμα, μας φίλησε όλους για τον χωρισμό και ξεκίνησε. Πριν φύγει, έδωσε στη μητέρα όλα τα χρήματά του για μας. Η Αναστασία ήταν η αρραβωνιστικιά μου και σε λίγες μέρες η γυναίκα μου.

61. JEAN JACQUES AMPERE

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος **Jean Jacques Ampere** ήταν φιλόλογος και άνθρωπος των γραμμάτων. Γεννήθηκε στις 12 Αυγούστου του 1800 στη Λυών. Ήταν ο μοναδικός γιος του μεγάλου μαθηματικού-φυσικού Andre-Marie Ampere. Η μητέρα του πέθανε, όταν αυτός ήταν νήπιο. Μελέτησε τα δημοτικά τραγούδια και γενικώς τη λαϊκή ποίηση των Σκανδιναβικών χωρών κάνοντας ένα εκτεταμένο ταξίδι στη Βόρεια Ευρώπη. Όταν επέστρεψε στη Γαλλία το 1830, έδωσε μια σειρά διαλέξεων πάνω στη σκανδιναβική και την πρώιμη γερμανική ποίηση. Καρπός αυτών των διαλέξεων ήταν το έργο του *"De l' Histoirela poesie".* Ήταν πραγματικά ο πρώτος που εισήγαγε στους Γάλλους τα σκανδιναβικά και γερμανικά έπη. Στη συνέχεια, μετακινήθηκε στο Παρίσι, όπου δίδαξε στη Σορβόνη και έγινε καθηγητής της Ιστορίας της Γαλλικής λογοτεχνίας στο Γαλλικό Κολέγιο.

Ένα ταξίδι του στη Βόρεια Αφρική το 1841 ακολουθήθηκε από ένα ταξιδιωτικό γύρο στην Ελλάδα και Ιταλία, συντροφιά με τον Prosper Merimee. Το 1848 έγινε μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας και το 1851 επισκέφτηκε την Αμερική. Στη συνέχεια, ασχολήθηκε με το κύριο έργο του: *"Le Histoire romain a Rome"* (4 τόμοι, 1861-1864) μέχρι το θάνατό του στο Pau, στις 27 Μαρτίου του 1864.

Υπήρξε στενός φίλος της φημισμένης Μαντάμ Ρεκαμιέ και του Σατωμπριάν. Είχε επίσης επισκεφτεί το μεγάλο Γκαίτε στη Βαϊμάρη.

Σχόλια

Η περιγραφή του Ampere για τους Δελφούς και τον Παρνασσό έχει κάτι το ποιητικό, που βγάζει θαυμασμό για την αρχαία εποχή. Δεν είναι ταξιδιωτικό κείμενο, αλλά μάλλον φιλολογικό. Μάλιστα, εάν δεν έγραφε στο τέλος της αναφοράς του: *"Ένα βράδυ στο Δραχμάνι με βρίσκει στους πρόποδες του Παρνασσού και ακολουθώντας το βλέμμα των ορνέων, που πετούν πάνω στις πλαγιές, φτάνω να θυμηθώ τους μυθικούς στίχους",* θα νόμιζες ότι όσα γράφει είναι προϊόν μελέτης του για την περιοχή Δελφών - Παρνασσού, και έχουν γραφεί στο Παρίσι, χωρίς να έχει πατήσει το πόδι του στην ιερή γη του Απόλλωνα και των Μουσών. Στη σύντομη αναφορά του πασχίζει να δείξει ότι υπάρχει στις μέρες του κάτι ακόμα στο Καστρί, που δεν έχει αποκοπεί από την αρχαιότητα, και αναφέρει το δέντρο της δάφνης του Απόλλωνα, που ήταν φυτρωμένο στον περίβολο της εκκλησίας του Αγίου Ηλία (κοντά στη θέση του αρχαίου ναού του Απόλλωνα), και στο νερό της Κασταλίας που τρέχει ακόμα.

Κείμενο

Από το βιβλίο:

"La Poesie grecque en Grece, J.J. Ampere"
(Les ascensions celebres aux plus hautes montagnes du globe, par Zurcher et Margolle, Paris 1869)

Οι Έλληνες είχαν τοποθετήσει την κατοικία των Μουσών, θα έλεγα την πηγή της ποιητικής έμπνευσης επίσης, εκεί που είναι η κατοικία των θεών, πάνω στις ψηλές κορφές, εκεί όπου η γη μοιάζει ν' αγγίζει τον ουρανό. Οι Μούσες κατοικούσαν τον Όλυμπο, το βουνό των Πιερίων, τον Ελικώνα, και ιδίως τον Παρνασσό. Ο Παρνασσός είναι ένα από τα πιο ωραία βουνά της Ελλάδας. Επάνω στις χιονοσκέπαστες πλαγιές περπατούν μέσα στην καθαρότητά τους οι αγνές Μούσες. Οι κορυφές του Παρνασσού είναι συχνά τυλιγμένες από σύννεφα. Ποιος έχει δει τη Λιάκουρα χωρίς πέπλο; λέει ο Λόρδος Βύρων.

Αυτή η λεπτομέρεια συμφωνεί με τον προορισμό που η αρχαία μυθολογία είχε αποδώσει στο θείο βουνό. Η ποιητική δημιουργία είναι ένα μυστήριο, που την τυλίγει με μυστηριώδη σύννεφα. Στους Έλληνες όλες οι εμπνεύσεις ήταν αδελφές. Ο Παρνασσός καθιερώνει το σύνδεσμο του ποιητικού ενθουσιασμού και του θρησκευτικού ενθουσιασμού.

Όσο οι Θυιάδες ιερουργούν εκεί στους χορούς τους που εμψυχώνουν τις μανίες του Βάκχου, η Πυθία καθισμένη πάνω στον τρίποδα εισπνέει τις χρησμολόγους αναθυμιάσεις του βουνού. Ο Απόλλων εκεί είχε το ναό του, στη θέση του οποίου υπάρχει αυτή την ώρα μια δάφνη, εικόνα της έμπνευσης, που

δεν έχει πεθάνει. Οι Μούσες εκεί πλένονταν μέσα στην Κασταλία Πηγή, που κυλά ακόμα, και το νερό της αξιόλογα καθαρό και ελαφρύ είναι ένα θαυμαστό σύμβολο της ποιητικής διαύγειας των Ελλήνων. Ευφυής λαός ν' αρπάζει τις φυσικές σχέσεις των τόπων με τις ιδέες που έρχονται να εκφράσουν τους μύθους προσηλωμένους σ' αυτούς τους τόπους.

Οι αρχαίοι είχαν τοποθετήσει το ναό του Απόλλωνα στους πρόποδες των απότομων βράχων που λέγονται Φαιδριάδες, που αντανακλούν ακόμα σήμερα με όλη τους τη δύναμη τα βέλη του Θεού. Γι' αυτούς ο Θεός του φωτός και της ζέσης ήταν ο θεός των στίχων. Αυτοί του είχαν αφιερώσει μια απόκρημνη κορυφή σχεδόν απρόσιτη. Η τελειότητα της τέχνης φωτεινή και φλογερή, που κανένα μονοπάτι δεν φτάνει για να αναρριχηθεί, και στην οποία κανείς δεν υψώνεται παρά πετώντας με μια πτήση θεϊκή.

Πάνω από τον τόπο των αρχαίων Δελφών υψώνεται η διπλή κορυφή, που τόσο συχνά γίνεται επίκληση από τους ποιητές. Υπερέχει το σπήλαιο πολύ γραφικό, απ' όπου εκρέει η πηγή της Κασταλίας.

Ο κ. Ulrichs παρατηρεί ότι μερικοί Λατίνοι ποιητές, όπως ο Οβίδιος και ο Λουκιανός, που δεν είχαν έρθει στους Δελφούς, πιστεύουν ότι οι δυο κορυφές στους πρόποδες των οποίων ήταν κτισμένη η πόλη, σχηματίζουν το ύψιστο σημείο του Παρνασσού. Όμως ο Παρνασσός δεν έχει πραγματικά παρά μια κορυφή, και αυτό είναι αλήθεια, μέσα σ' όλες τις αισθήσεις, τουλάχιστον του αρχαίου Παρνασσού.

Ένα βράδυ στο Δραχμάνι με βρίσκει στους πρόποδες του Παρνασσού και ακολουθώντας το βλέμμα των ορνέων, που πετάνε πάνω στις πλαγιές, φτάνω να θυμηθώ τους μυθικούς στίχους.

Είναι μάταιο, χιμαιρικό ότι στον Παρνασσό ένας ποιητής χρειάζεται πρωτάκουστη προσπάθεια διαλογισμού, να με πείσει ότι αυτό το υπερήφανο βουνό που υψώνεται εκεί μπροστά μου, λούζοντας μέσα στους βιολετιούς τόνους του βραδινού τους βράχους του, τα έλατά του, τα βάραθρά του, ήταν ο Παρνασσός του Boileau. Αντί τούτου, τον Παρνασσό αυτόν που έβλεπα μπροστά μου τον βρίσκω μέσα στους αρχαίους ποιητές και ιδίως στον Ευριπίδη.

Παρατηρώ με θαυμασμό τους βράχους, που λάμπουν τόσο ζωντανά στον ήλιο του μεσημεριού, και εκτιμώ τόσο πολύ την έκφραση του ποιητή στις Φοίνισσες :

" Ὦ Βράχε ακτινοβόλα φωτιά!
Ὦ λαμπρότης στη διπλή κορφή!"

62. ETIENNE REY

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος ζωγράφος **Etienne Rey** (1789-1867), υπήρξε από τους πρώτους καθηγητές της Σχολής Καλών Τεχνών στη Λυών και διευθυντής του Μουσείου και της Σχολής Σχεδίου στη Βιέννη.

Ήταν εξαιρετικός δάσκαλος, δημοσίευσε εγχειρίδιο για την τεχνική της εγκαυστικής και υπήρξε μέλος πολλών καλλιτεχνικών εταιρειών.

Ταξίδεψε σε μεγάλη ηλικία στην Ανατολή, το 1843, συντροφιά με τον επίσης ζωγράφο και συνάδελφό του **A. Chenavard** και τον αρχιτέκτονα **J. M. Dalgabio**.

Ξεκίνησαν από τη Μασσαλία και μέσω Ιταλίας και Μάλτας περιηγήθηκαν για πέντε μήνες την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και για μικρό χρονικό διάστημα την Αίγυπτο.

Οι αποτυπώσεις του Rey με θέματα της Αθήνας, από την περίοδο του Όθωνα, και οι υπόλοιπες, κυρίως από την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα, τη Σύρο, την Κωνσταντινούπολη, την Τρωάδα και την περιοχή της Σμύρνης, δημοσιεύτηκαν σχεδόν είκοσι χρόνια μετά το ταξίδι του, γιατί ο Rey θέλησε να χαράξει ο ίδιος τις λιθογραφίες από τα πρωτότυπα σχέδιά του. Πέθανε πριν προλάβει να δει την έκδοση των έργων του.

Σχόλια

Η εκλεκτή περιηγητική ομάδα: ζωγράφου **Rey** - αρχιτέκτονα **Chenavard** - αρχιτέκτονα **Dalgabio**, πήγε στους Δελφούς με σκοπό να δει και να βιώσει τον αρχαιολογικό χώρο, κυρίως όμως να παρατηρήσει και να αποτυπώσει τοπίο, χωροταξία, αρχαία αρχιτεκτονική και διακόσμηση, λόγω ειδικότητας τους.

Έφτασαν το απόβραδο της 26^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843 (με το παλιό ημερολόγιο) στην Αράχοβα, προερχόμενοι από τη Λιβαδειά.

Μετά τη διανυκτέρευσή τους εκεί, ξεκίνησαν το πρωί της επόμενης μέρας για τους Δελφούς, όπου περιηγήθηκαν τον αρχαιολογικό χώρο, είδαν τα υπάρχοντα εκεί μνημεία, ορισμένα εκ των οποίων ο Rey αποτύπωσε με το χρωστήρα του.

Ο Rey μάλιστα στο οδοιπορικό του κάνει μια ιστορική αναδρομή σε κύρια γεγονότα που σχετίζονταν με το εν λόγω ιερό.

Ομολογεί πως αυτός και η παρέα του δεν ήσαν κατάλληλα προετοιμασμένοι για να επιχειρήσουν ανάβαση στην κορυφή του Παρνασσού, παρόλα αυτά έχοντας διαβάσει περιγραφές παλιότερων περιηγητών από τη Λιάκουρα, αποφασίζει να μνημονεύσει το τι μπορεί να δει κάποιος, όταν φτάσει και ανέλθει στην πιο ψηλή κορφή του Παρνασσού.

Στην επιστροφή του στην Αράχοβα την ίδια μέρα (27 Σεπτεμβρίου 1843)

συναντά ένα τσούρμο παιδιά, τα οποία του δείχνουν με υπερηφάνεια ότι γνωρίζουν Γαλλικά ακόμα και Λατινικά, πράγμα που τον ξαφνιάζει ευχάριστα. Έχει μόνο καλά λόγια να πει και για το χωριό και τους κατοίκους του. Μάλιστα, βρήκε το χρόνο να αποτυπώσει, από ανατολικά, την Αράχοβα του 1843, η οποία έγινε ωραιότατη γκραβούρα, που αποτελεί την πιο παλιά και σπάνια εικόνα που διαθέτουμε για την Αράχοβα.

Και άλλοι ξένοι επισκέπτες είχαν εξυμνήσει την ομορφιά των Αραχοβιτών, κυρίως δε των Αραχοβιτισσών, το γεγονός όμως ότι εκφράστηκε με εξαιρετικά λόγια ένας ζωγράφος, που μάλιστα τύχαινε να είναι καθηγητής στη Σχολή Καλών Τεχνών της Λυών, ο οποίος θα είχε δει πάρα πολλά ανδρικά και γυναικεία μοντέλα να του ποζάρουν, αυτό πιστεύω δίνει μια εξαιρετική και έγκυρη πιστοποίηση της ανθρώπινης ομορφιάς, που αντίκρισε κάποτε στην Αράχοβα.

Την άλλη μέρα το πρωί αναχώρησαν, παίρνοντας όχι το δρόμο προς Ζεμενό αλλά το δρόμο, αυτόν πιο βόρεια, που οδηγεί μέσα από το βουνό του Παρνασσού κατευθείαν στη Μονή της Αγιαρσαλής (Ιερουσαλήμ) και από εκεί η ομάδα κατευθύνθηκε προς την Ελάτεια, που τότε ονομαζόταν Δραχμάνι.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

***"Voyage pittoresque en Grece et dans le Levant, fait en 1843-1844"*, Etienne Rey, Lyon 1868.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ο ΚΟΛΠΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΑΣ, Η ΚΑΖΑ, ΤΟ ΟΡΟΣ ΚΙΘΑΙΡΩΝΑΣ, ΟΙ ΠΛΑΤΑΙΕΣ, Ο ΕΛΙΚΩΝΑΣ, Ο ΑΣΩΠΟΣ, ΤΑ ΛΕΥΚΤΡΑ, Η ΘΗΒΑ, Η ΛΙΒΑΔΕΙΑ, Η ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ,ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ, Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ, Η ΑΡΑΧΟΒΑ, ΤΟ ΔΡΑΧΜΑΝΙ, Ο ΜΩΛΟΣ, ΟΙ ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ, Ο ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ, Η ΑΛΑΜΑΝΑ, Η ΛΑΜΙΑ.

[…] Ο Κυβερνήτης που μας είχε προφτάσει, είχε σταματήσει σ' αυτό το μέρος και περίμενε να τον σερβίρουν αναψυκτικά. Εκεί επίσης χωρίσαμε. Έφυγε για τη Λαμία κι εμείς πήραμε το δρόμο προς τους Δελφούς, περνώντας από την Αράχοβα[2], όπου φθάσαμε κατά τη δύση του ήλιου. Βρήκαμε για τη νύχτα ένα κατάλυμα.

Την Τετάρτη, 27 Σεπτεμβρίου, φεύγουμε για τους Δελφούς, στις εφτά το πρωί. Το κρύο είναι τσουχτερό, η γη σκεπασμένη με λευκή πάχνη αρκετά παχιά.

[2] Μεγάλο χωριό φημισμένο σ' όλη την Ελλάδα για το κρασί του και για την ομορφιά των κατοίκων του.

Οι Δελφοί του Rey, το 1843.

Ακολουθούμε ένα φαράγγι του Παρνασσού, από δρόμους λαξευμένους στο βράχο που δεν γνωρίζουμε στις χώρες μας. Σε λίγο, μια θύελλα και μια καταρρακτώδης βροχή έρχονται να προστεθούν στις δυσκολίες, ήδη αρκετά μεγάλες, του δρόμου αυτού.

Ύστερα από μερικές ώρες μιας δύσκολης πορείας, βλέπουμε ξαφνικά την πόλη των Δελφών, ακουμπισμένη ανάμεσα στους δυο περίφημους βράχους που στεφανώνουν τον Παρνασσό.

Η πόλη αυτή απλώνεται σαν μια γραμμή αρκετά μακριά, και οι κατοικίες της μας φάνηκαν συγκεντρωμένες μ' έναν γραφικό τρόπο. Τοποθετημένοι στους πρόποδες του Παρνασσού, οι Δελφοί χρωστάνε τη φήμη τους στο μαντείο του Πύθιου Απόλλωνα και στους αγώνες, που τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια, από το 586 π.Χ., μετά από την καταστροφή της Κίρρας.

Ο πλούτος των κατοίκων των Δελφών εξηγεί τις πολλαπλές εισβολές τις οποίες υπέστησαν εκ μέρους των Φωκέων. Η κυβέρνηση τους ήταν αριστοκρατική. Ο ναός και τα κτήματά του καταλάμβαναν το μεγαλύτερο μέρος της έκτασης.

Οι Δελφιώτες ζούσαν μαλθακά. Ο Αίσωπος πλήρωσε με τη ζωή του τα επιγράμματα, που τους είχε αφιερώσει. Οι Δελφοί, προσθέτουν οι κ. κ. JOANNE και ISAMBERT, ήταν η πνευματική μητρόπολη του παγανισμού. Οι αρχαίοι τίποτα δεν επιχειρούσαν χωρίς τη συμβουλή του χρησμού.

Το 584 π.Χ. ο ναός καταστράφηκε από πυρκαγιά. Οι φόροι που μαζεύτηκαν σ' όλη την Ελλάδα επέτρεψαν την ανοικοδόμησή του. Κόστισε 300 τάλαντα. Τα έργα τα διηύθυνε ο Σπίνθαρος, Κορίνθιος αρχιτέκτων.

Το 480 π.Χ. ο Ξέρξης έστειλε ένα στρατιωτικό απόσπασμα να τον λεηλατήσει. Αλλά η πτώση δυο τεράστιων βράχων που σκότωσε πολλούς στρατιώτες, τρόμαξε τους άλλους που το έβαλαν στα πόδια.

Το 357 π.Χ. οι Φωκείς διέπραξαν τη λεηλασία που έγινε αφορμή για τον Ιερό πόλεμο, που σταμάτησε το 346 π. Χ. με την παρέμβαση του Φίλιππου.

Το 279 π.Χ. οι Γαλάτες πορεύτηκαν προς τους Δελφούς, αλλά διασκορπίστηκαν σαν τους Πέρσες, λόγω υπερφυσικών φαινομένων. Αργότερα, ο Σύλλας λεηλάτησε το ναό. Ο Νέρωνας έκλεψε πεντακόσια αγάλματα και κατάργησε το Μαντείο.

Ο Αδριανός και ο Αντωνίνος του ξανάδωσαν το μεγαλείο του. Ο Κωνσταντίνος πήρε τα περισσότερα αγάλματα για να διακοσμήσει την πρωτεύουσά του.

Το Μαντείο χρησιμοποιήθηκε εκ νέου από τον Ιουλιανό, που το συμβουλεύτηκε, και καταργήθηκε τελείως από το Θεοδόσιο.

Στην τοποθεσία της πόλης των Δελφών βρίσκεται τώρα το χωριό Καστρί.

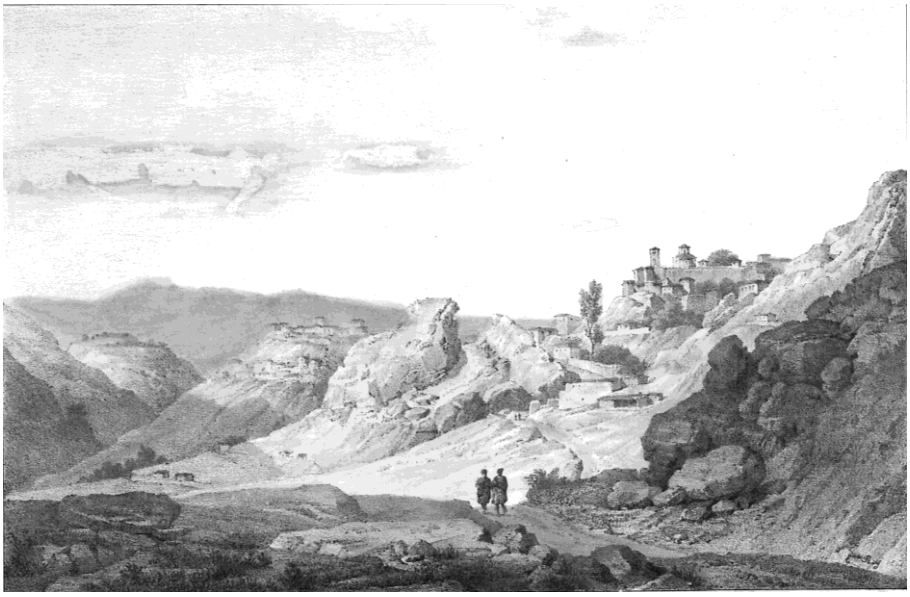
Πολλά αρχαία κομμάτια βρίσκονται ενσωματωμένα μέσα στους τοίχους των καινούργιων σπιτιών. Πριν φτάσουμε στην πόλη, διασχίσαμε τα νερά της Κασταλίας πηγής, που βγαίνουν ανάμεσα στις δυο κορυφές του βουνού, όπου έμεναν ο Απόλλωνας και οι Μούσες, και που τόσο την εξύμνησαν οι ποιητές. Έπειτα συνεχίζουμε ως το σπίτι του Φράγκου. Αφήσαμε τα ρούχα μας τα βρεγμένα και μετά από ένα ελαφρύ γεύμα, ο οδηγός της Κυβέρνησης μας πήγε στα αξιοθέατα.

Το νερό της Κασταλίας πηγής που πρώτα ρέει σχεδόν αδιόρατο, ανάμεσα στους βράχους, σχηματίζει σε λίγο ένα ρυάκι, που ρίχνεται σε μια τετράγωνη δεξαμενή σκαμμένη μέσα στην πέτρα και στην οποία κατεβαίνει κανείς από μερικά σκαλοπάτια.

Στην αρχαιότητα, η πηγή αυτή προμήθευε το ιερό νερό του ναού των Δελφών. Όλοι οι προσκυνητές έπρεπε, εκεί να λυτρωθούν και να λουστούν πριν παρουσιαστούν μπροστά στο χρησμό. Από τις κορυφές: *«Ναυπλία»* και *«Υάμπεια»,* που δεσπόζουν πάνω από την πηγή, έριχναν τους εγκληματίες.

Ύστερα, οι οδηγοί μας, μας πήγαν στο Μοναστήρι της *«Κοίμησης της Παναγίας»*. Βρίσκεται σ' ένα μικρό οροπέδιο με πολλά παλιά ελαιόδεντρα. Μέσα στον κήπο είδαμε ωραία μαρμαρένια υπολείμματα από στύλους, από γείσα, από κίονες κι ένα θαυμάσιο ανάγλυφο που παρουσιάζει έναν άντρα. Αυτό το τελευταίο είναι της καλύτερης εποχής, λένε ότι πρόκειται για τον Όμηρο, αλλά η νεότητα του σώματος δεν μας επιτρέπει να συμφωνήσουμε μ' αυτήν τη γνώμη. Έκανα κάποια σχέδια απ' αυτά τα διάφορα κομμάτια, μερικά απ' τα οποία είναι καταπληκτικά όμορφα.

Παρατηρήσαμε, επίσης, τα υπολείμματα ενός θεμελιακού τοίχου από

Η Αράχοβα του Rey, το 1843.

ωραία υλικά και του οποίου η συναρμολόγηση είναι εν μέρει κυκλώπειου τρόπου. Αυτά τα τεράστια υποστηρίγματα ήταν μάλλον ταράτσες τοποθετημένες η μια πάνω στην άλλη, λόγω της κλίσης του εδάφους, για να θεμελιώνουν το περιτείχισμα του Ιερού Χώρου.

Ο κύριος CHENAVARD σημείωσε μια επιγραφή αφιερωμένη στον Απόλλωνα τον Πύθιο. Όμως, αυτό που μας φάνηκε το πιο ενδιαφέρον, είναι τα ερείπια δίπλα στο σπίτι του Φράγκου, είτε λόγω της ομορφιάς των κομματιών, είτε λόγω της θέσης που έπρεπε να κατείχε το κτήριο από το οποίο προέρχονταν. Ανάμεσά τους, μας τράβηξε την προσοχή μια τεράστια επιγραφή οκτώ μέτρων μάκρος - ίσως και περισσότερο - και δυο μέτρων ύψος - πάνω από το έδαφος. Αναφέρεται στα δώρα που έκαναν οι δικαστικοί στο ναό του Απόλλωνα, και έχει περίπου εξήντα γραμμές.

Μετά πήγαμε στο Στάδιο που είναι σκαμμένο μέσα στο βράχο και ακόμα πολύ ορατό. Από εκεί, μπορεί κανείς να πάρει μια ιδέα από το Θέατρο του οποίου το ημικύκλιο φαίνεται αρκετά καλά, αλλά δεν μένει πια ούτε μια πέτρα πάνω στην άλλη.

Η υπερβολική κλίση του εδάφους, μάλλον επιτάχυνε την κατάρρευση του μνημείου αυτού. Απ' αυτό το μέρος, βλέπουμε διαδοχικά, όλους τους τόπους που ανέφερα, και παρά τη βροχή και τη σφοδρή θύελλα, προσπάθησα να σχεδιάσω το θαυμάσιο αυτό τοπίο.

Πάντως, την πιο όμορφη θέα, την έχουμε από πιο ψηλά, στο πάνω μέρος του Παρνασσού. Για την ανάβαση αυτή - που δεν ήμασταν σε θέση να την

επιχειρήσουμε - πρέπει κανείς να αποφεύγει τους απότομους βράχους, που ορίζουν το οροπέδιο ανατολικά, και να σκαρφαλώνει το βουνό από τη βόρειο-ανατολική πλευρά.

Όσο ανεβαίνουμε, οι λάκκοι με χιόνι πολλαπλασιάζονται, ενώ βλέπουμε τους απόκρημνους και δασώδεις βράχους, που ορίζουν την πεδιάδα του Λιβαδιού, και φτάνουμε στην κορυφή του Γεροντόβραχου.

Εκεί δίπλα υψώνεται η Λιάκουρα που τον ξεπερνά (το Γεροντόβραχο) είκοσι τέσσερα μέτρα, και στην οποία (Λιάκουρα) είναι συχνά αδύνατο ν' ανεβείς, λόγω του χιονιού και των πάγων, που τη σκεπάζουν.

Η κούραση του ταξιδιώτη αποζημιώνεται όμως μ' ένα πανόραμα από τα πιο όμορφα της Ελλάδας, και ανακαλύπτει την Οίτη, την Όθρυ, την Πίνδο και τα παρακλάδια της, τον Όλυμπο, το Πήλιο, την Όσσα και το Άγιον Όρος πέρα από τον κόλπο της Θεσσαλονίκης.

Οι πεδιάδες της Βοιωτίας, η λίμνη Κωπαΐδα, το Αιγαίο Πέλαγος με τα νησιά του προσφέρονται επίσης στο βλέμμα του. Η οροσειρά του Ελικώνα, ο κόλπος της Κορίνθου και οι κυματισμοί των βουνών του Μοριά, απλώνονται ως εκεί που φτάνει το μάτι του. Τέλος, δυτικά βλέπει τα βουνά της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας, και στο βάθος, το Ιόνιο Πέλαγος.

Αφήνουμε τους Δελφούς στις τέσσερις η ώρα και παίρνουμε το δρόμο για την Αράχοβα, όπου φτάνουμε στο τέλος της ημέρας. Μετά από το γεύμα, ήπιαμε τσάι και η κουβέντα γεμάτη ευθυμία που ακολούθησε, μας πήγε μέχρι την ώρα του ύπνου που τίποτα, κείνη την νύχτα, δεν τάραξε.

Την Πέμπτη 28 Σεπτεμβρίου, φύγαμε από την Αράχοβα στις επτά το πρωί. Θαυμάσαμε το περήφανο και κομψό παρουσιαστικό των ανδρών της πόλης αυτής και των γυναικών, που θα μπορούσαν να γίνουν τα καλύτερα μοντέλα για την γλυπτική. Η γραφική ενδυμασία τους, προσθέτει ακόμα στην φυσική κομψότητά τους.

Λίγο πιο πέρα από την πόλη, ενώ είχαμε σταματήσει για να κάνουμε ένα σχέδιο της εύπορης κοιλάδας, που μόλις είχαμε αφήσει, μια ομάδα παιδιών από την Αράχοβα μας πλησίασε δείχνοντάς μας τα βιβλία τους και κάνοντάς μας ερωτήσεις σχετικά με τη Γαλλική γλώσσα, που μαθαίνουν στα σχολεία τους, καθώς και τα Λατινικά. Ο ένας απ' αυτούς, ηλικίας περίπου δεκατεσσάρων χρόνων, εκφραζόταν ήδη αρκετά καλά στα Γαλλικά, στα Λατινικά και στα Ιταλικά.

Τελειώσαμε τα σχέδιά μας και πήραμε το δρόμο αριστερά της Αράχοβας και της Λιάκουρας (Παρνασσού). Περνώντας, είδαμε το Μοναστήρι της *«Ιερουσαλήμ»* κτισμένο μέσα σ' ένα πευκοδάσος με αιωνόβια δένδρα, και φτάσαμε στο Δραχμάνι μετά από μιας ώρα πορεία.

Την Παρασκευή, 29 Σεπτεμβρίου, στις έξι ή ώρα το πρωί, φεύγουμε από το Δραχμάνι. Ο ήλιος δεν έχει βγει και η θύελλα είναι ακόμα πολύ έντονη. Ο

Παρνασσός, εν μέρει θαμπός λόγω των σύννεφων, μας κρύβει τη βορειοδυτική του πλευρά, την τρίτη, που είχαμε δει, όταν πηγαίναμε γύρω από το βουνό, στο ταξίδι μας στους Δελφούς[…]

Δελφοί (Α΄- Β΄ όψη)

Δελφοί (Α΄- Β΄ όψη)

63. ANTOINE MARIE CHENAVARD

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Antoine Marie Chenavard** γεννήθηκε στις 4 Μαρτίου του 1787 στη Λυών της Γαλλίας από μια αστική οικογένεια που ασχολείτο με την Τέχνη. Ξεκίνησε τις σπουδές του στην Ecole des Beaux Arts της Λυών και το 1809 έγινε δεκτός στην Ecole des Beaux Arts των Παρισίων.

Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Ακαδημαϊκής Αρχιτεκτονικής Εταιρείας της Λυών και δίδαξε στη Σχολή Καλών Τεχνών της Λυών από το 1823 έως το 1861. Υπήρξε σημαντικός Γάλλος αρχιτέκτονας.

Έγινε πλήρες μέλος της Ακαδημίας Επιστημών Γραμμάτων και Τεχνών της Λυών το 1830. Μαζί με τον αρχιτέκτονα J. M. Pollet έφτιαξε την Εθνική Όπερα της Λυών. Πέθανε στις 29 Δεκεμβρίου του 1883 και τάφηκε στο νεκροταφείο Loyasse της Λυών.

Σχόλια

Από την περιγραφή του **Chenavard,** που μπορεί να θεωρηθεί συμπληρωματική εκείνης του συνοδοιπόρου του Rey, μαθαίνουμε κάποια επιπλέον στοιχεία για τους Δελφούς όχι όμως ουσιαστικά. Κυρίως κάποιες πρόσθετες ιστορικές πληροφορίες. Μιλάει, βέβαια, και αυτός για τη συνάντηση, που είχαν με παιδιά της Αράχοβας, και μάλιστα δίνει και το όνομα Δημήτρης, για εκείνο το παιδί που εκτός από Γαλλικά γνώριζε και Λατινικά. Από τις αναφορές του μαθαίνουμε ότι μετά το Δραχμάνι (Ελάτεια) η παρέα αυτή των περιηγητών τράβηξε για το στενό των Θερμοπυλών.

Κείμενο

Από το βιβλίο :

"Voyage en Grece et dans le Levant, fait en 1843-1844",
A.M. Chenavard, Lyon 1849.

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΑ - Η ΘΗΒΑ - Η ΛΙΒΑΔΕΙΑ - ΤΟ ΑΝΤΡΟ ΤΟΥ ΤΡΟΦΩΝΙΟΥ- Η ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ - ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ - Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ- Η ΑΡΑΧΟΒΑ […]

[…] Την επομένη, αφού περάσαμε κοντά στην Δαύλεια, όπου είχε γίνει το φρικτό δείπνο που είχε ετοιμάσει η Πρόκνη και η Φιλομήλα για τον Τηρέα, ακολουθήσαμε στη βάση του Παρνασσού, ένα μακρύ φαράγγι, μάρτυρα του φόνου του Λάιου, και φτάσαμε στους Δελφούς, που βρίσκονται στην πλαγιά του βουνού.

Οι Δελφοί ήταν η μεγαλύτερη πόλη της Φωκίδας. Στους παλιούς καιρούς, ο Παρνασσός είχε ήδη κτίσει μια πόλη σε αυτόν τον τόπο, και από εκεί το βουνό πήρε το όνομά του: Παρνασσός. Οι Δελφοί ονομάζονταν επίσης Πυθώ, και έτσι τους ανέφερε ο Όμηρος.

Οι Πυθικοί αγώνες αποτελούνταν παλιά από αγώνες ποίησης και μουσικής και το έπαθλο πήγαινε σ' αυτόν που είχε γράψει και τραγουδήσει τον καλύτερο ύμνο προς τιμήν του Απόλλωνα.

Αργότερα, πρόσθεσαν τις ιπποδρομίες, τις αρματοδρομίες, τον αγώνα δρόμου των οπλισμένων ανδρών και το Παγκράτιο. Ο νικητής έπαιρνε ένα δάφνινο στεφάνι.

Το πρώτο πράγμα που κάνει εντύπωση, μπαίνοντας στην πόλη, είναι η διπλή κορυφή, που τόσο την εξύμνησαν οι ποιητές. Είναι δυο ψηλοί και κάθετοι βράχοι από τη μέση των οποίων βγαίνει η Κασταλία Πηγή. Οι δυο βράχοι αυτοί ονομάζονταν *«Ναυπλία»* και *«Υάμπεια»*.

Οι Δελφιώτες έριχναν τους ιερόσυλους από την Υάμπεια, αλλά έχοντας θανατώσει άδικα τον Αίσωπο, δεν την χρησιμοποιούσαν πια και τους έριχναν

από την Ναυπλία.

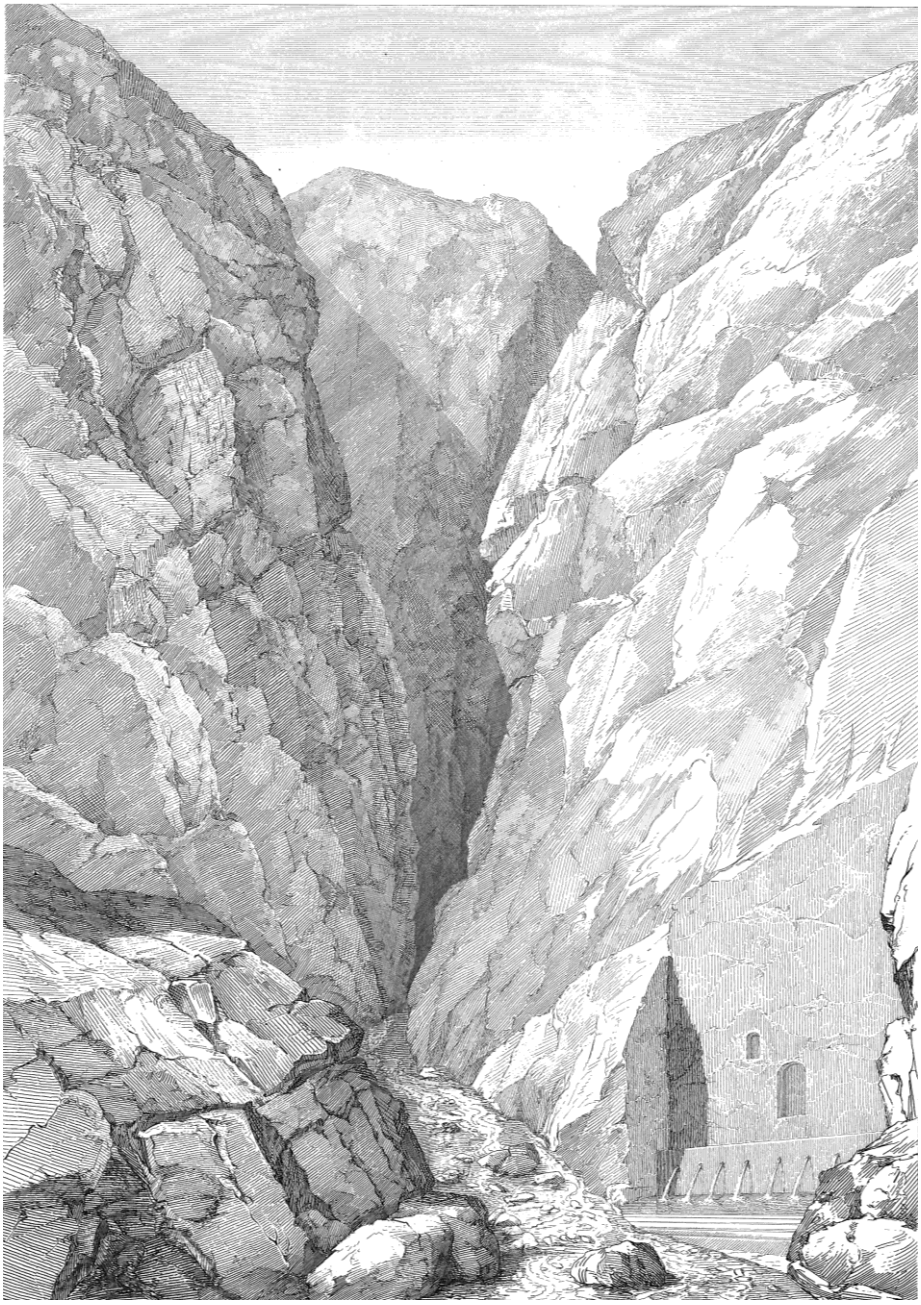
Ο Παρνασσός απλώνεται από τον κόλπο της Κορίνθου μέχρι την οροσειρά της Οίτης. Ξεπερνάει δε σε ύψος όλα τα βουνά της Ελλάδας. Η ποιητική φαντασία των Ελλήνων τον είχε κάνει τόπο διαμονής του Απόλλωνα και των Μουσών. Πάντως, θα ήταν λάθος να περιμένει κανείς να βρει, σ' αυτά τα μέρη, ένα ρομαντικό τοπίο. Η φύση εκεί είναι μεγαλειώδης αλλά και άγρια, οι βράχοι είναι γυμνοί και τα ρυάκια είναι χείμαρροι.

Ένα μέρος του νερού της Κασταλίας πηγής ρέει, ακόμα και σήμερα, προς το αρχαίο λουτρό, σκαμμένο στη βάση του βράχου Υάμπεια. Μερικά σκαλοπάτια, κι αυτά σκαμμένα στην πέτρα, χρησίμευαν για να μπαίνουν μέσα, και τα βαθουλώματα προορισμένα για τις προσφορές, μαρτυρούν ότι ο τόπος αυτός ήταν αφιερωμένος σε μια θεότητα.

Στην μέση της πόλης, βλέπουμε τα υπολείμματα του διάσημου σ' όλη την Ελλάδα και μέχρι στους δυτικούς λαούς, ναό του Απόλλωνα. Καλύπτει μια μεγάλη έκταση και μερικοί δρόμοι κατέληγαν εκεί. Αυτός ο ναός ήταν στην αρχή, πολύ μικρός και κατασκευασμένος από δάφνες που προέρχονταν από τα Τέμπη. Μετά, κάποιος Πτεράς από τους Δελφούς τον έκτισε πιο γερό. Κατά τον Ηρόδοτο, τον ξανάχτισαν από χαλκό… αλλά καταστράφηκε και έλιωσε λόγω φωτιάς.

Κτίστηκε για τέταρτη φορά από τον Αγαμήδη και τον αδελφό του Τροφώνιο, που μετά από τη ληστεία του θησαυρού του ναού και το φόνο του αδελφού του, εξαφανίστηκε μέσα στη γη, μισάνοιχτη κάτω από τα πόδια του. Ο ναός αυτός κάηκε την πρώτη χρονιά της 58^{ης} Ολυμπιάδος, το 543 π.Χ., και τον ξανάχτισαν για τελευταία φορά οι Αμφικτίονες με τις δωρεές που οι λαοί έκαναν γι' αυτό το σκοπό. Ο Σπίνθαρος από την Κόρινθο ήταν ο αρχιτέκτονας. Ανάμεσα στα πλούσια στολίδια του ναού, υπήρχαν κρεμασμένα στους κίονες διάφορα απομεινάρια των εχθρών, μεταξύ άλλων χρυσές ασπίδες, ένδοξα μνημεία της νίκης των Αθηναίων κατά των Περσών, στο Μαραθώνα.

Στις ανασκαφές, βρέθηκαν τμήματα στύλων δωρικού ρυθμού με επένδυση από μαρμαρόσκονη, μαρμάρινους κίονες ιωνικού ρυθμού μεγάλων διαστάσεων, κομμάτια στολισμένης κορωνίδας που ανήκε μάλλον στο αέτωμα του κτηρίου και τέλος, ένα μέρος του υπόβαθρου το ναού, μαρμάρινο και κυκλώπειο. Το ορατό μέρος του τοίχου αυτού έχει οκτώ μέτρα μήκος. Το σκεπάζει μια επιγραφή που αναφέρει τα τιμητικά διατάγματα υπέρ των ευεργετών τού ναού, τα ονόματα μιας οικογένειας αρχιτεκτόνων που εργάστηκαν στην οικοδόμηση του, και επίσης μια απελευθέρωση σκλάβου λόγω της αφιέρωσης του στο Θεό.

Εκεί που σμίγει η Υάμπεια με τη Ναυπλία.

Η επιγραφή αυτή χωρίζεται στα δυο από ένα βαθύ σκάλισμα με μορφή λύρας. Στην εποχή του SPON, κανένα υπόλειμμα του μνημείου αυτού δεν ήταν

ορατό, και όσον αφορά στην τοποθεσία του, περιορίστηκε αυτός σε εικασίες.

Δεν μένει τίποτα από το Θέατρο, για το οποίο έλεγε ο Παυσανίας ότι ήταν θαυμάσιο και συνεχόμενο με τα τείχη του ναού, αλλά το Στάδιο που βρισκόταν ακριβώς από πάνω, αναγνωρίζεται ολόκληρο.

Φαίνονται ακόμα οι κερκίδες που χρησίμευαν για καθίσματα για τους κριτές των Πυθικών Αγώνων. Είναι λαξευμένες στο βράχο και βρίσκονται στη βόρεια άκρη. Το υπόλοιπο ήταν κτιστό με πέτρες του Παρνασσού και ο Ηρώδης ο Αττικός του έκανε μια επένδυση από πεντελικό μάρμαρο.

Από αυτό το σημείο η θέα απλώνεται έως τον κόλπο της Κρίσσας και το όρος Κυλλήνη στην Πελοπόννησο. Τέλος, υπήρχε στην πεδιάδα που από τους Δελφούς οδηγεί στην Κίρρα, το λιμάνι τους, ένας ιππόδρομος για ιππικά αγωνίσματα των Πυθικών αγώνων.

Κάτω από την Κασταλία πηγή βρίσκεται ένα Μοναστήρι όπου, ανάμεσα σε αρχαία υπολείμματα, διακρίνεται ένα ανάγλυφο που απεικονίζει το γυμνό κορμό μια ανδρικής μορφής φυσικού αναστήματος, σε στάση τοξότη. Το κομμάτι αυτό είναι της καλύτερης εποχής της τέχνης. '

Οι καλόγεροι λένε ότι πρόκειται για τον Όμηρο, είναι προτιμότερο μάλλον να βλέπουμε εκεί έναν Απόλλωνα. Η στάση του, η νεότητά του και το ιδεώδες που κυριαρχεί σ' όλο το σώμα του, επιτρέπουν την εικασία αυτή. Εκεί, βλέπουμε επίσης τοίχους κτισμένους από ογκόλιθους οριζόντια τοποθετημένους· είναι ό,τι απόμεινε από το Γυμναστήριο.

Σ' αυτό το μέρος, ο Οδυσσέας που βρισκόταν στον παππού του τον Αυτόλυκο, τραυματίστηκε πάνω από το γόνατο από ένα θηλυκό αγριόχοιρο που κυνηγούσε, και χάρη στην ουλή που του είχε αφήσει, τον αναγνώρισε η Ευρύκλεια. Εκείνη τη στιγμή, μας έπιασε μια φοβερή καταιγίδα, έτρεχε το νερό πάνω στους βράχους και έπεφτε σαν χείμαρρος στην κοιλάδα. Όμως, δεν μπορούσαμε να φύγουμε από αυτούς τους τόπους που θα αφήναμε για πάντα.

Καμία πόλη της Ελλάδας δεν ήταν πιο διάσημη λόγω της μεγαλοπρέπειας των θρησκευτικών τελετών για τις οποίες ερχόντουσαν όλοι οι λαοί. Ούτε πιο πλούσια σε μνημεία, σε έργα τέχνης και σε πολύ ακριβές δωρεές, καθώς και καμία πόλη δεν ερέθιζε περισσότερο την απληστία των λαών που ήρθαν, στη σειρά, να λεηλατήσουν τα πλούτη της και να καταστρέψουν τα μνημεία της.

Ο ναός του Απόλλωνα από την αρχή ήταν εκτεθειμένος στις επιδρομές των άπληστων και ασεβών ανθρώπων των Περσών του στρατού του Ξέρξη, έπειτα του Βρέννου με τους Γαλάτες του, του Σύλλα που λεηλάτησε μαζί με το ναό των Δελφών, εκείνον του Ασκληπιού στην Επίδαυρο κι εκείνον του Δία στη Ήλιδα, τους τρεις πιο διάσημους και πιο πλούσιους ναούς της Ελλάδας. Και στο τέλος ο ναός αυτός δεν ξέφυγε από την ασέβεια του Νέρωνα.

Φύγαμε από τους Δελφούς για να πάμε στην Αράχοβα. Φτάναμε κοντά

στην κωμόπολη και ήδη, σχεδιάζαμε τη θέα της κοιλάδας που μόλις είχαμε διασχίσει, όταν μας πλησίασε μια ομάδα νεαρών Ελλήνων με έξυπνα μάτια και γελαστή φυσιογνωμία. Ο ένας απ' αυτούς, που ονομαζόταν Δημήτρης ρίχνοντας μια ματιά στο βιβλίο του SPON που είχα μαζί μου, το πήρε, διάβασε άψογα τον τίτλο και το μετάφρασε. Ήξερε και Λατινικά. Κάποιοι από αυτούς έσπευσαν, για να μας δείξουν ότι και αυτοί μάθαιναν τη γλώσσα μας.

Η Αράχοβα βρίσκεται στην πλαγιά του Παρνασσού. Οι άνδρες εκεί, όπως και σ' όλη την Ελλάδα, έχουν ένα ωραίο ανάστημα και οι γυναίκες είναι οι ομορφότερες που δεν έχουμε δει πουθενά αλλού. Η ομορφιά τους έγινε παροιμιώδης στην Ελλάδα. Δεν έχουν την ομορφιά και τις χάρες της Αφροδίτης των Μεδίκων.

Οι γυναίκες της Αράχοβας φαίνονται να είναι πλασμένες κατά τον τύπο της Αφροδίτης της Μήλου ή της Ήρας του Καπιτωλίου.

Οι ενδυμασίες τους είναι γενικά πλούσιες και γραφικές. Τα φαρδιά σκουλαρίκια δεμένα μεταξύ τους με μια ελαφριά αλυσίδα, που κρέμεται κάτω από το πηγούνι και ανεμίζει σαν κολιέ ή το μεγάλο έλασμα από σκαλιστό ασήμι που περνά κάτω από πηγούνι ανεβαίνει από την άλλη μεριά του προσώπου και δένεται στα μαλλιά, φαίνονται να είναι ένα στολίδι πολύ της μόδας ανάμεσα τους.

Προχωρήσαμε προς τα βόρεια. Διασχίσαμε το Κνημίδιο όρος περνώντας από στενά μονοπάτια σκαλισμένα σε βράχους ορθωμένους πάνω σε βάραθρα. Από αυτές τις κορυφές βλέπαμε το ορεινό νησί την Εύβοια.

Ήδη είχαμε φτάσει στη βάση του βουνού και προχωρούσαμε σε δάση με βελανιδιές με πεύκα και με συκομοριές, όταν είδαμε ένα πλήθος από οπλισμένους άνδρες, ξαπλωμένους, με τα άλογά τους δίπλα τους.

Σκεφτήκαμε ότι είχαμε πέσει σε μια ενέδρα ληστών. Κοιτάξαμε τους οδηγούς μας και μπροστά στην ηρεμία τους, νομίσαμε ότι ήταν σύμφωνοι μ' αυτούς στους οποίους θα μας παρέδιναν. Αλλά γρήγορα καταλάβαμε το λάθος μας. Ήταν οδηγοί μουλαριών, οπλισμένοι όπως πάντα, που είχαν φέρει το εμπόρευμά τους στις γειτονικές πόλεις και που, σαν εμάς, είχαν έρθει να ξεδιψάσουν σε μια πηγή και να ξεκουραστούν κάτω από την σκιά των μεγάλων δένδρων που την περιβάλλουν.

Φτάσαμε στην παραλία, και μπήκαμε, την 30 Σεπτεμβρίου, στο φαράγγι των Θερμοπυλών που αναγνωρίσαμε αμέσως, τόσο που έμοιαζε με τις περιγραφές που μας άφησαν οι ιστορικοί.[…]

64. RAOYL DE MALHERBE

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Μαρκήσιος **Raoul de Malherbe**, Γάλλος φιλόλογος και ποιητής, ήρθε στην Αθήνα το έτος 1843. Η άφιξή του ξεσήκωσε κύμα αντιδράσεων, διότι η εφημερίδα *"ΑΙΩΝ"* τον χαρακτήρισε λύκο του Παπισμού.

Αναφορικά με το εν λόγω Μαρκήσιο, ο Μακρυγιάννης γράφει ότι, όταν ο Κωλέτης ήταν πρεσβευτής της Ελλάδας στο Παρίσι, του έστειλε από εκεί μια συστατική επιστολή γι' αυτόν τον περιηγητή. Ο Μακρυγιάννης, συγκεκριμένα, γράφει στα απομνημονεύματά του: *"Ήθελε* (ο Malherbe) *και ελληνικά τραγούδια, του έφκιασα μερικά".*

Σχόλια

Η περιγραφή του **Malherbe** για τους Δελφούς είναι σύντομη, όπως σύντομη ήταν και η επίσκεψή του εκεί. Αυτός αρχικά έφτασε στη Σκάλα των Σαλώνων (Ιτέα), στη συνέχεια ανέβηκε στους Δελφούς, όπου όμως δεν διανυκτέρευσε, γιατί δεν βρήκε στο σπίτι του τον καπετάνιο από το Καστρί, για τον οποίο κόμιζε μια συστατική επιστολή.

Έτσι ό,τι μπόρεσε είδε, δηλαδή κάποιες σαρκοφάγους εδώ και εκεί, και μάλιστα εκείνη την ωραία τη μαρμάρινη, αλλά ακρωτηριασμένη σαρκοφάγο, που όπως έχουμε δει την είχαν περιγράψει και άλλοι περιηγητές, και της οποίας την περιγραφή δεν μπόρεσε και αυτός να αποφύγει. Είδε επίσης σκαλιστούς τάφους, αρχαίους αναλημματικούς τοίχους και βεβαίως την Κασταλία πηγή με τις γύρω Φαιδριάδες πέτρες.

Για το χωριό των Δελφών δεν έχει καλά λόγια να πει. Το *"εκτελεί"* με μια χαρακτηριστική φράση: *"ένα μισερό χωριό με περίπου εκατό σπίτια τοποθετημένα κατά μήκος ενός μοναδικού δρόμου"*.

Αφήνει μάλιστα και μια πληροφορία που δεν περιποιεί τιμή για τους Καστρίτες, για το πώς αντιμετώπιζαν τους εκεί αρχαίους θησαυρούς. Μιλάει για ένα ιωνικό κιονόκρανο, που είδε στην αυλή ενός σπιτιού, το οποίο χρησίμευε ως σκάφη για τα κατοικίδια ζώα!

Την ίδια μέρα γύρισε πίσω προς το Χρισσό, όπου τον υποδέχτηκε ο δήμαρχος και οι κάτοικοι με χαρά. Εκεί γευμάτισε και ξεκουράστηκε, για να συνεχίσει προς Σάλωνα με προορισμό πλέον τη Ναύπακτο.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"L' Orient 1718-1845. Histoire, politique, religion, moeurs, etc", M. Raoul de Malherbe, Paris 1846.

Η Σκάλα-Τα Σάλωνα-Το χάνι-Ο Χαράλαμπος-Η αναχώρηση για το Καστρί- Οι λεπτομέρειες του δρόμου των Δελφών- Η αρχαία σαρκοφάγος - Τα ερείπια του ναού του Απόλλωνα-Δρόμος των τάφων-Το Χρισσό-Τα Σάλωνα-[…]-Η άφιξη στη Ναύπακτο.

Ύστερα από περίπου μια ώρα πορείας σ' αυτά τα επικίνδυνα μονοπάτια, διακρίναμε το Καστρί, πάνω από τα κεφάλια μας, σ' ένα απόκρημνο μέρος του Παρνασσού. Μπήκαμε σ' ένα χωράφι σκεπασμένο με αρχαία υπολείμματα από τάφους χωμένους κατά το μισό στο χώμα, τους περισσότερους ανοιγμένους και σκεπασμένους.

Μια μόνο λευκή μαρμάρινη σαρκοφάγος σε καλύτερη κατάσταση από τους άλλους τάφους, μας φάνηκε πάρα πολύ καλά δουλεμένη. Η ιωνικού ρυθμού κορωνίδα της γύρω-γύρω, πλαισίωνε απ' τη μια μεριά ένα ανάγλυφο, που απεικονίζει μια θυσία, και απ' την άλλη δυο γρυπαετούς αντιμέτωπους, ανάμεσα στους οποίους ορθώνεται μια λαμπάδα. Το σκέπασμα, που βρίσκεται μερικά βήματα από εκεί, απεικονίζει μια γυναίκα μισοξαπλωμένη πάνω σε μαξιλάρι που βουλιάζει κάτω από το βάρος της. Το κεφάλι της μάλλον ακουμπούσε πάνω στο χέρι της, αλλά αυτό το μέρος του αγάλματος λείπει.

Από εκεί βλέπαμε μεγάλα κομμάτια από αρχαίους τοίχους, που χρησιμοποιούνται ακόμα για την υποστήριξη των αναβαθμών και ορίζουν την τοποθεσία των Δελφών, οι οποίοι έπρεπε να ήταν χτισμένοι σε αμφιθέατρο, διότι δεν υπάρχει εκεί κανένα πλάτωμα που θα μπορούσε να χρησιμεύσει για βάση μιας πόλης και το Καστρί βρίσκεται σε μια πλαγιά.

Ανεβήκαμε πάλι και βρεθήκαμε απέναντι σε δυο κόκκινους βράχους, από τους κόλπους των οποίων βγαίνει, από ένα ρήγμα, ένα ωραίο νερό που πέφτει σε καταρράκτη. Είναι η Κασταλία Πηγή, που κατεβαίνει από τους βράχους, τις Φαιδριάδες, από όπου κάποτε οι κάτοικοι των Δελφών έριξαν τον Αίσωπο.

Ήπιαμε το νερό της πηγής αφιερωμένης στον Απόλλωνα, και ύστερα μπήκαμε μερικά βήματα πιο πέρα, στο Καστρί, που δεν είναι παρά μόνο ένα μισερό χωριό με περίπου εκατό σπίτια τοποθετημένα κατά μήκος ενός μοναδικού δρόμου. Είχαμε μια σύσταση για έναν καπετάνιο, Έλληνα, αλλά

Μερική άποψη του Δελφικού Σταδίου.

είχαμε τη ατυχία να μην τον βρούμε σπίτι του, και αυτό μας εμπόδισε να μείνουμε στους Δελφούς, όπως το είχαμε προβλέψει.

Αρκεστήκαμε να επισκεφτούμε, στην αυλή ενός σπιτιού, ό,τι απομένει από το ναό του Απόλλωνα, μια επιγραφή τέλεια διατηρημένη και μισοθαμμένη, ένα ιωνικό κιονόκρανο που χρησιμεύει σαν σκάφη για τα κατοικίδια ζώα, δυο τρεις κορμούς στύλων κι ένα σύντριμμα μετόπης που απεικονίζει σε ανάγλυφο, ένα μέρος από άλογο. Πόσες πολύτιμες ανακαλύψεις θα έκαναν οι αρχαιολόγοι στους Δελφούς τώρα που η Ελλάδα είναι ελεύθερη![3]

Φεύγοντας από τους Δελφούς, για να κατεβούμε στο Χρισσό, περάσαμε από το δρόμο των τάφων. Ο βράχος μας δείχνει κάθε στιγμή ανοίγματα

[3] Είναι ο οδηγός μας που μας είπε ότι το μέρος αυτό ήταν η τοποθεσία του ναού του Απόλλωνα. Δεν το δίνω για αυθεντικό. Μπορεί τα υπολείμματα που βρέθηκαν εκεί να μην ανήκουν στο έδαφος όπου κείτονται σκορπισμένα.

λαξευμένα στην πέτρα για ενταφιασμούς. Τα περισσότερα είναι θολωτά και περιέχουν μόνο έναν τάφο. Άλλα, πιο ευρύχωρα, ήταν προορισμένα για αρκετούς. Αυτά είναι τα πιο φανερά και τα καλύτερα διατηρημένα ερείπια αυτής της Ιερουσαλήμ του Παγανισμού, και οι τάφοι της, όπως και στην άλλη, είναι τόσο πολυάριθμοι, που και οι δυο πόλεις θα άξιζαν επίσης την ονομασία της νεκρόπολης. Σήμερα, η βασιλεία του Απόλλωνα πέρασε. Οι ναοί του έχουν καταστραφεί και κείτονται σκεπασμένοι από τη σκόνη των αιώνων. Μόλις που μπορούμε να προσδιορίσουμε την τοποθεσία τους και ο σταυρός, μόνος, ορθώνεται πάνω από τα ερείπια.

Ο δρόμος που οδηγεί στο Χρισσό είναι πολύ πιο φαρδύς απ' εκείνον που ανεβαίνει στους Δελφούς, αλλά σχεδόν εξίσου χαλασμένος και κακός. Το Χρισσό είναι περίπου δυο λεύγες νότια των Δελφών, επίσης στο βουνό. Όταν φτάσαμε, βρήκαμε κάποιο Χαράλαμπο που μας περίμενε με τις αποσκευές μας, μπροστά στο σπίτι του Δήμαρχου. Αυτός ο τοπικός άρχοντας μας δέχτηκε με εγκαρδιότητα και μας πρόσφερε ένα γεύμα, το οποίο το χρειαζόμασταν πολύ. Ενώ βγαίναμε από την οικία του, μας χαιρέτησε με μια επευφημία που δεν την περιμέναμε καθόλου. Ένα μεγάλο πλήθος είχε συγκεντρωθεί για να μας δει να παρελαύνουμε. Ακούσαμε και μια φωνή που μας ευχόταν καλό ταξίδι στα γαλλικά.

Από έναν απότομο δρόμο κατεβήκαμε από το Χρισσό που βρίσκεται στους πρόποδες της Κίρφεως, και ύστερα ανοίχτηκε μπροστά μας μια μεγάλη και καλά καλλιεργημένη πεδιάδα, στην άκρη της οποίας διακρίναμε τα λευκά σπίτια των Σαλώνων. Δυο ώρες μετά την αναχώρησή μας από το Χρισσό, μπαίναμε στα Σάλωνα.[…]

Ειδώλια Νεολιθικής εποχής στο Κωρύκιον Άντρον.

65. ANTOINE DE LATOUR

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος **Antoine de Latour** γεννήθηκε στο Saint Yrieix-la-Perche το 1808 και πέθανε στο Sceaux το 1881. Υπήρξε συγγραφέας και ασχολήθηκε με την ισπανική κουλτούρα. Καθοδήγησε την εκπαίδευση του Δούκα του Montpensier, γιου του βασιλιά Λουδοβίκου Φιλίππου. Αργότερα, ο Latour έγινε ο πρώτος γραμματέας του, όταν ο Δούκας παντρεύτηκε την Infanta Luisa Fernanda, αδελφή της Ελισάβετ ΙΙ.

Μετά την επανάσταση του 1848, επειδή απογοητεύτηκε λόγω των φιλομοναρχικών του ιδεών, μετακινήθηκε με την προστασία του Δούκα προς την Ισπανία και έζησε πολλά χρόνια εκεί δείχνοντας ενδιαφέρον για την Ισπανική Τέχνη και Κουλτούρα.

Ο Δούκας Montpensier λόγω του ότι ήταν φίλος της πολιτικής ίντριγκας αναγκάσθηκε να αφήσει τη Μαδρίτη και εγκαταστάθηκε στη Σεβίλλη και εκεί ακολουθήθηκε από τον πιστό φίλο και γραμματέα Latour.

Ο Latour, όντας συγγενής του ρομαντισμού, παρασύρθηκε από τη μορφή του Miguel de Manara, για τον οποίο έγραψε και μια βιογραφία. Έγινε στενός φίλος της Cecilia Bohl de Faber, με την οποία έκανε μεγάλο αγώνα απέναντι στον Petro Antonio de Alarcon και άλλους συγγραφείς. Αφιερώθηκε στην ποίηση και στη συγγραφή ταξιδιωτικών βιβλίων, μερικά εκ των οποίων είναι γραμμένα πάνω σε θέματα της Ισπανίας και ιδιαίτερα του Τολέδο και της Ανδαλουσίας.

Στα έργα του υπάρχουν αρκετά λάθη, επειδή ο συγγραφέας θεωρούσε τον εαυτό του μελετητή, αλλά ήταν απλά ένας πολύ αστείος, ευχάριστος και διασκεδαστικός συγγραφέας. Μετέφρασε και επιμελήθηκε το έργο του Alessandro Manzoni και τις αναμνήσεις καθώς και τα άπαντα του Honore de Bueil Racan.

Σχόλια

Ο **Antoine de Latour**, που συνόδευε το **Δούκα Montpensier** στο ταξίδι του στην Ελλάδα, τον ακολούθησε όπως ήταν φυσικό και στην εκδρομή που πραγματοποίησε ο εν λόγω Δούκας στους Δελφούς.

Η εκδρομή αυτή ξεκίνησε από τη Σκάλα των Σαλώνων (Ιτέα), ήταν μονοήμερη και μετά την ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο τέλειωσε με ψήσιμο ενός ολόκληρου αρνιού εκεί κοντά στο Μοναστήρι της Παναγίας.

Ο Γάλλος πρίγκιπας φαίνεται ότι είδε το πώς λιμπίζονταν το ψητό αρνί, όσα παλληκάρια το έψηναν, και τους κάλεσε να συμφάγουν... πριγκιπικά. Ο Latour είναι πολύ σύντομος στις περιγραφές του. Μας δίνει όμως μια ενδιαφέρουσα πληροφορία για τα ελαιόδεντρα, που είδε γύρω από το Μοναστήρι των

Δελφών.

Γράφει σχετικά: *"....στην ταράτσα που σχηματίζουν, βρίσκεται μια ντουζίνα ελιές, από τις πιο χοντρές και μάλλον τις πιο παλιές που έχουμε δει στην Ελλάδα".* Φαίνεται ότι μέχρι τότε επιζούσαν, ίσως στην περιοχή των Δελφών, ελαιόδεντρα από την αρχαιότητα.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Voyage de S.A.R. Monseigneur le Duc de Montpensier, a Tunis, en Egypte, en Turquie et en Grece, lettres"*, Antoine de Latour, Paris 1847.**

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ

[…] Το πλοίο σάλπαρε ξανά, αλλά πολύ αργά για να φτάσουμε πριν από τη νύχτα στον όρμο του Ναυαρίνου. Στα χαράματα περνούσε μπροστά από το ιστορικό Μεσολόγγι, όπου χαιρέτησε τη μνήμη του λόρδου Βύρωνα, ενώ λίγο αργότερα μπροστά στη Ναύπακτο χαιρέτησε εκείνη του Don Juan της Αυστρίας, και μπαίνοντας στον κόλπο της Κορίνθου αγκυροβόλησε στο σημείο της ακτής, το πιο κοντινό από την Κρίσσα.

Μια εκδρομή στους Δελφούς ήταν η απασχόληση της επόμενης ημέρας. Τα Καστρί που αντικατέστησε την ιερή πόλη του Απόλλωνα, βρίσκεται τρεις ώρες μακριά από τη θάλασσα.

Βρήκαμε εύκολα άλογα στην περιοχή και στις εφτά, ο Πρίγκιπας σήμανε την αναχώρηση. Ακολούθησε για λίγο μια κοιλάδα γεμάτη με συκιές και ελιές από τις καλύτερα καλλιεργημένες στην Ελλάδα.

Έπειτα, με στροφή δεξιά στο βουνό, έφτασε σ' ένα όμορφο χωριό κτισμένο σε αμφιθέατρο. Ήταν το Χρισσό, όπου τον δέχτηκαν με ενθουσιασμό. Εκεί, βρήκε κάποιους κάτοικους των Σαλώνων, της αρχαίας Άμφισσας, που τον κάλεσαν να έρθει να τους επισκεφτεί.

Βγαίνοντας από το Χρισσό, διακρίναμε τη διπλή κορυφή του Παρνασσού. Ανάμεσα στο Καστρί και στην τοποθεσία του Χρησμού, ο βράχος παρουσιάζει κοιλότητες για αρχαίους τάφους, και κάτω από το χωριό βλέπουμε ακόμα υπολείμματα των τεράστιων τοίχων, που υποστήριζαν το υπέδαφος των Δελφών πάνω στην πλαγιά του βουνού.

Μερικά βήματα ακόμα και φτάνεις στο ίδιο μέρος όπου ο Απόλλωνας χρησμοδοτούσε. Σε λίγη απόσταση από το Καστρί, ο βράχος χωρίζεται πράγματι και σχηματίζει κάτι σαν άντρο ανοιγμένο προς τον ουρανό και όπου δεν μπαίνει κανείς εύκολα. Εκεί, καθόταν η Πυθία.

Δεξιά ρέει μια μικρή πηγή, της οποίας τα νερά μαζεύονται σ' ένα είδος

πισίνας, χωρίς πολύ βάθος, όπου κάποτε κατέβαιναν μέσα από τρία ή τέσσερα σκαλοπάτια που φαίνονται ακόμα. Είναι η Κασταλία Πηγή όπου η Πυθία έκανε μπάνιο πριν καθίσει πάνω στο Τρίποδο.

Πάνω από την πηγή υπήρχαν μερικά κτίσματα. Τα ίχνη τους φαίνονται ακόμα στο βράχο. Το νερό της Πηγής είναι εύγευστο και δροσερό.

Αριστερά από το ρυάκι που βγαίνει από την πηγή και στο οποίο κάποιες γυναίκες έπλεναν τα ρούχα τους, υψώνεται ένα Μοναστήρι αξιοπαρατήρητο μόνο από το γεγονός, ότι έχει αντικαταστήσει το ναό του Απόλλωνα.

Κάτι γιγάντια κομμάτια τοίχων ορίζουν ακόμα τα έξω τείχη του ναού. Στην ταράτσα που σχηματίζουν, βρίσκεται μια ντουζίνα ελιές, από τις πιο χοντρές και μάλλον τις πιο παλιές που έχουμε δει στην Ελλάδα.

Το γεύμα σερβιρίστηκε καταγής, κάτω από μια απ' αυτές τις ελιές. Όμως, πριν καθίσει πάνω στη ρίζα που θα του χρησίμευε για κάθισμα, ο Πρίγκιπας ήθελε να δει, λίγο πιο πέρα, μερικούς τάφους, των οποίων τα υπολείμματα που ανακαλύφτηκαν πρόσφατα, είχαν σκορπιστεί στα χωράφια. Παρατήρησε ειδικά μια σαρκοφάγο σκαλισμένη με μεγάλη δεξιότητα.

Ένας από τους οδηγούς του την είχε δει, πριν λίγα χρόνια, ολόκληρη καθώς έβγαινε μόλις από το χώμα. Αλλά, αυτός ο τελευταίος θησαυρός που έμεινε από την αρχαία λαμπρότητα των Δελφών, δεν γλύτωσε από το ανηλεές σφυρί των διαδόχων του λόρδου Έλγιν και η σαρκοφάγος έγινε κομμάτια.

Τα παλληκάρια του Καστριού έψηναν το κλασικό αρνί, και ο Πρίγκιπας τους κάλεσε να λάβουν μέρος στο γεύμα του. Μετά ακολούθησε μια εικόνα(;) που μας φάνηκε ότι λόγω της αυστηρής γειτνίασης των Δελφών, ήταν πιο σοβαρή από το συνηθισμένο.

Αλλά, ο δρόμος προς τα Σάλωνα όντας πολύ μακρινός, μας ανάγκασε ν' αφήσουμε το ποιητικό θέαμα και να ρίξουμε μια τελευταία ματιά στους Δελφούς και το βράχο τους.

Η τοποθεσία των Σαλώνων έχει ένα τελείως διαφορετικό χαρακτήρα, και μας ξάφνιασαν το Κάστρο που υπερέχει της πόλης και το αλπικό τοπίο, που την περιβάλλει και που δεν περιμέναμε να δούμε στην Ελλάδα.

Αλλά ο Πρίγκιπας αναγνώρισε την Ελλάδα, από τον τρόπο που οι προύχοντές της, του μίλησαν για τη Γαλλία.

Στις επτά το βράδυ, είχε ανέβει πάνω στο *«Gomer»,* σαλπάραμε αμέσως, και την επομένη, τα χαράματα, η Αυτού Υψηλότης του βρισκόταν μπροστά στην Πάτρα[…]

66. VALERIE GASPARIN

Βιογραφικά στοιχεία

Η **Valerie de Gasparin** ήταν Ελβετίδα συγγραφέας, Καλβινίστρια στο θρήσκευμα. Γεννήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου του 1813 στη Γενεύη. Πέθανε στις 16 Ιουνίου του 1894 στο Pregny-Chambesy. Παντρεύτηκε το Γάλλο Agenor Etienne de Gasparin. Είχε γράψει πάνω από ογδόντα (80) λογοτεχνικά και δημοσιογραφικά έργα, κυρίως πάνω σε θρησκευτικά θέματα. Το 1859 ίδρυσε με το σύζυγό της στη Λωζάνη την Ecole Normale de Gardes - Malades,το πρώτο μη εκκλησιαστικό σχολείο για ελεύθερες νοσοκόμες.

Μερικά από τα έργα της είναι: *"Nouvelles"*, το 1833, *"Voyage d' une ignorante dans le midi de la France et I' Italie"*, το 1835,*"Le Mariage du point de vue Chretien",* το 1843,*"Camille"* (Μυθιστόρημα), το 1866, *"Des corporations monastiques au sein du protestantisme"*, το 1885.

Σχόλια

Η **Valerie de Gasparin** έφτασε στην περιοχή στις 20 του Νοέμβρη (με το νέο ημερολόγιο) του 1847. Ο καιρός είχε αρχίσει να χειμωνιάζει, το κατάλαβε αυτό καλά, όταν ανέβηκε από τους Δελφούς στην Αράχοβα.

Πρώτα ξεμπάρκαρε στη Σκάλα των Σαλώνων (Ιτέα), βρήκε εκεί Χρισσαΐτες οδηγούς με τα μουλάρια τους, και αφού διέσχισε το Χρισσό, έφτασε στους Δελφούς.

Στους Δελφούς ήπιε νερό από την Κασταλία, και είδε τις μεγάλες αλλαγές που είχαν συμβεί εκεί. Μας δίνει την πληροφορία για την ύπαρξη καμπαναριού στο Μοναστήρι της Παναγίας, έτσι μαζί με τις άλλες επιμέρους περιγραφές, που έχουν δώσει άλλοι περιηγητές, μπορούμε νοερά να

συνθέσουμε την εικόνα της Μονής αυτής.

Ανατρέχει στο παρελθόν του ιερού του Απόλλωνα, για το οποίο έχει την κατηγορηματική άποψη ότι εκεί λάμβανε χώρα μεγάλη απάτη, σκέφτεται όσους έφτασαν κάποτε εδώ για να ληστέψουν τους πλούσιους θησαυρούς του Μαντείου, στέκεται κυρίως στο Βρέννο, καθότι Γαλάτης.

Την εντυπωσίασε το Χρισσό, ως χωριό το βρήκε όμορφο με χαριτωμένα άσπρα σπίτια και κήπους. Για το Καστρί το μόνο που είχε να πει ήταν ότι όλα τα καινούργια σπίτια είχαν αρχαίες λαξευμένες πέτρες. Την Αράχοβα τέλος, την περιέγραψε απλώς ως χαρακτηριστικό χωριό ριγμένο πάνω στις πλαγιές του Παρνασσού.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Journal d' un voyage au Levant ",
Gasparin Valerie, Paris 1848.

ΙΣΜΕΝΟ (ΖΕΜΕΝΟ)

Δευτέρα 8 Νοέμβρη 1847, το βράδυ.

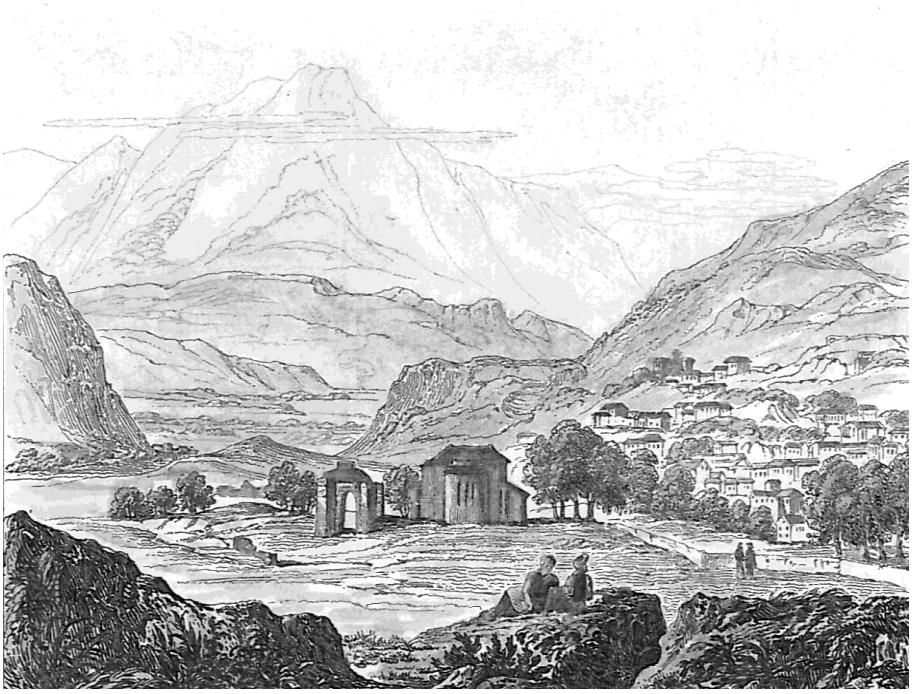
Το πρωί μας φέρνουν τα μουλάρια. Μας ανεβάζουν εμάς και τις αποσκευές μας επάνω στα σαμάρια. Και, νά μας, κουρνιασμένοι ψηλά σαν να ήμασταν πάνω σ' αυτήν την καμήλα που ερχόταν από τον Ισθμό στη Σκάλα, και απολάμβανε τις καπαριές.

Ανεβαίνουμε στο Χρισσό, όμορφο χωριό που υπερέχει του κόλπου. Πορευόμενοι, βλέπουμε τα τελευταία σπίτια των Σαλώνων, μισοκρυμμένα πίσω από το βουνό. Το Χρισσό έχει χαριτωμένα άσπρα σπίτια, καθαρά που περιβάλλονται από κήπους. Στο βάθος της κοιλάδας ελιές. Γύρω μας αμπέλια σε πεζούλες.

Οι αγωγιάτες μας είναι από το Χρισσό, όλοι με ωραίες φουστανέλες με γιλέκα λίγο πολύ τρύπια, αλλά πάντα κεντημένα. Ο οδηγός του μουλαριού μου μόλις είχε παντρευτεί. Αφήνει τη γυναίκα του για μια εβδομάδα, και γι' αυτό τραγουδά μελαγχολικούς σκοπούς, αλλά ξεσπάει στα γέλια κάθε φορά που προφέρω κάποια από τις τρεις ελληνικές προτάσεις που μου έμαθε ο Francois. Γράφω εδώ το άσμα του νεόνυμφου.

(Ακολουθεί στο βιβλίο της πεντάγραμμο με νότες)

Η μητέρα του και η νεαρή γυναίκα του μας προσφέρουν πορτοκάλια, όταν περνάμε.

Άποψη Χρισσού από τη Σκάλα των Σαλώνων.

Συνεχίζουμε το δρόμο μας. Το βουνό είναι ξερό, αλλά είναι ο Παρνασσός. Εξάλλου, το έδαφος έχει αυτήν την όμορφη κίτρινη απόχρωση που εναρμονίζεται τόσο καλά με τον ουρανό της Ελλάδας. Δεν έχουμε προχωρήσει ούτε μια ώρα, που σε μια στροφή του δρόμου ανακαλύπτουμε τους Δελφούς. Κλιμακώνονται κάτω από δυο τεράστιους βράχους από όπου βγαίνει η Κασταλία Πηγή. Νά η ιερά οδός. Αριστερά, την πλαισιώνουν τάφοι λαξευμένοι στο βράχο. Κατεβαίνουμε. Οι αρχαίες λαξευτές πέτρες χρησιμεύουν σαν θεμέλια σε όλα τα σπίτια. Τις βρίσκουμε σε κάθε τοίχο. Ένας σταυρός από στύλους υψώνεται δίπλα σε μια καινούργια κατοικία. Θεωρείται ότι εκεί ήταν το άντρο της Πυθίας. Πίνουμε, αυτό εννοείται, το νερό της Κασταλίας Πηγής. Δυστυχώς! Δεν γινόμαστε ποιητές.

Αυτή η τοποθεσία είναι θαυμάσια, τα άσπρα σπίτια σπαρμένα στη βραχώδη πλαγιά, λίγο πιο κάτω το καμπαναριό του Μοναστηριού, που βγαίνει ανάμεσα στις ελιές. Οι απότομοι και βαθιά σχισμένοι βράχοι, που ορθώνονται σαν φρούριο πίσω και, έπειτα, είναι και οι μεγάλες αναμνήσεις που πλανιούνται πάνω απ’ αυτόν τον τόπο. Πόσες φορές, ορδές λεηλατών και άπληστοι στρατοί δεν έχουν ριχτεί πάνω στα πλούτη του ναού και πάνω στο θησαυρό; Από τον κλέφτη της Εύβοιας, έως το Νέρωνα, που άρπαξε πεντακόσια μπρούντζινα αγάλματα!

Οι Ορχομένιοι, ο Πύρρος, ένα μέρος του στρατού του Ξέρξη, οι Φωκείς, οι Γαλάτες του Βρέννου, ήρθαν με τη σειρά τους να ορμήσουν πάνω στους πλούσιους Δελφούς. *«Οι Γαλάτες,* λέει ο Παυσανίας*, δεν ήταν επιδέξιοι στις πολεμικές τέχνες, όμως το θράσος και το θάρρος τους ήταν απίθανα. Δεν ήξεραν παρά μόνο να ορμούν πάνω στον εχθρό με μια τυφλή σφοδρότητα σαν τα θηρία. Τραυματισμένοι είτε από το τσεκούρι, είτε από το σπαθί, δεν παρατούσαν τον αγώνα ούτε εγκατέλειπαν το απειλητικό και πεισματάρικο ύφος, που τους ήταν φυσικό. Έμεναν οργισμένοι ως την τελευταία πνοή. Μερικοί έβγαζαν από την πληγή τους το θανάσιμο βέλος που τους είχε πετύχει, για να το ρίξουν πάνω στους Έλληνες ή για να χτυπήσουν όσους βρισκόντουσαν κοντά τους»* . Ένας σεισμός, ο κεραυνός, το χιόνι και ο πάγος τρομάζουν το στρατό του Βρέννου. Οι κάτοικοι των Δελφών επωφελούνται από την κατάσταση και βγαίνουν να τους αντιμετωπίσουν. Ο Βρέννος πληγώνεται και οι Γαλάτες το βάζουν στα πόδια. Ο Παυσανίας έβλεπε ακόμα στους Δελφούς, ένα πλήθος από αγάλματα και ζωγραφιές, καθώς και τα αποφθέγματα στα προαύλια του ναού από τους επτά σοφούς της Ελλάδας.

Πόσα ψέματα βγήκαν απ’ αυτόν τον τόπο! Πόσες ψυχές, δυστυχώς, ήρθαν εδώ διψασμένες κι έφυγαν γεμάτες απάτη! Τώρα απ’ αυτές τις πομπές, από αυτήν τη φρίκη του τρίποδα, απ’ αυτήν την μεγαλοπρέπεια του θησαυρού, δεν μένει παρά μόνο ένα χωριό κάτω από δυο απόκρημνους βράχους. Ανεβαίνουμε ακόμα. Διασχίζουμε την Αράχοβα, χαρακτηριστικό χωριό ριγμένο πάνω στις πλαγιές του Παρνασσού. Από εκεί, βλέπουμε την κορυφή του… όταν τη βλέπουμε (ελλιπές και ασαφές). Σήμερα, είναι κρυμμένη σ’ ένα μανδύα από ομίχλη. Ο αέρας που διώχνει και σχίζει κάθε τόσο τα σύννεφα, μας δείχνει, εδώ ένα δάσος με έλατα, εκεί έναν βράχο, παντού ένα παχύ στρώμα από χιόνι. Αυτός ο αέρας μας φέρνει το χειμώνα. Αισθανόμαστε παγωμένοι. Ο Απόλλωνας και οι Μούσες, είτε κατοικούν τον Ελικώνα, είτε περιφέρονται πάνω στον Παρνασσό, πρέπει, για την ώρα και αντίθετα με το συνηθισμένο, να φορέσουν κάποιες καλές και ζεστές ρόμπες. Εμείς που δεν έχουμε, κατεβαίνουμε από τα μουλάρια μας και τρέχουμε μέσα στην πεδιάδα και το κρύο μέχρι το Χάνι του Ισμενό (Ζεμενό), μοναχικό κτήριο σ’ ένα φαράγγι του βουνού.

Δελφοί - Αδριανός (Α΄- Β΄ όψη).

67. GUSTAVE FLAUBERT

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος **Gustave Flaubert** θεωρείται μεταξύ των σημαντικότερων δυτικών μυθιστοριογράφων. Είναι γνωστός κυρίως για την πρώτη δημοσίευση του μυθιστορήματος *"Madame Bovary"*, το 1857, καθώς για την ευσυνείδητη αφοσίωσή του στην τέχνη και για το λογοτεχνικό ύφος του. Γεννήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου του 1821, στη Rouen, στην περιοχή της Άνω Νορμανδίας της Γαλλίας. Ήταν ο δεύτερος γιος του χειρουργού Achille - Cleophas Flaubert και της Ann Justine Caroline.

Άρχισε να γράφει σε νεαρή ηλικία, ήδη από τα οκτώ του χρόνια, σύμφωνα με ορισμένες πηγές. Εκπαιδεύτηκε στην πατρίδα του, που δεν την εγκατέλειψε παρά μόνο το 1840, όταν πήγε στο Παρίσι για να σπουδάσει νομικά. Στο Παρίσι ήταν ένας αδιάφορος φοιτητής και βρήκε την πόλη δυσάρεστη. Έκανε μερικές γνωριμίες, συμπεριλαμβανομένου και του Βίκτωρα Ουγκώ.

Προς τα τέλη του 1840 ταξίδεψε στα Πυρηναία και την Κορσική. Το 1846, μετά από ένα επεισόδιο επιληψίας, έφυγε από το Παρίσι και εγκατέλειψε τα

νομικά.

Από το 1846 έως το 1854, ο Flaubert είχε μια σχέση με την ποιήτρια Louise Colet. Μετά την αναχώρηση από το Παρίσι, ο Flaubert επέστρεψε στο Croisset, κοντά στο Σηκουάνα, κοντά στη Ρουέν, και έζησε με τη μητέρα του στο σπίτι τους για το υπόλοιπο της ζωής του. Πραγματοποιούσε όμως περιστασιακές επισκέψεις στο Παρίσι και την Αγγλία, όπου προφανώς είχε ερωμένες. Ο Flaubert δεν παντρεύτηκε ποτέ. Σύμφωνα με το βιογράφο του Emil Faguet, η σχέση του με τη Louise Colet ήταν η μόνη σοβαρή ρομαντική σχέση. Επισκεπτόταν μερικές φορές πόρνες. Το τέλος της σχέσης του με τη Louise Colet τον οδήγησε στο να χάσει το ενδιαφέρον του για το ρομαντισμό και επεδίωξε την πλατωνική συντροφιά, ιδιαίτερα με άλλους συγγραφείς. Με το δια βίου φίλο του Maxime du Camp, ταξίδεψε στη Βρετάνη το 1846.

Στα πλαίσια ενός μεγάλου ταξιδιού του στη Μέση Ανατολή που άρχισε το 1849, επισκέφτηκε την Ελλάδα (το 1851) και την Αίγυπτο. Στη Βηρυτό προσβλήθηκε από σύφιλη. Πέρασε πέντε εβδομάδες στην Κωνσταντινούπολη το 1850. Επισκέφτηκε επίσης την Καρθαγένη το 1858, για να διεξαγάγει μια έρευνα για το μυθιστόρημά του Salammbo.

Ο Flaubert ήταν ένας ακούραστος εργάτης του πνεύματος και παραπονιόταν συχνά στις επιστολές του για την επίπονη φύση της εργασία του. Ήταν κοντά στην ανιψιά του Caroline Commanville και είχε στενή φιλία και αλληλογραφία με τη Γεωργία Σάνδη. Περιστασιακά επισκεπτόταν φίλους του, όπως τον Εμίλ Ζολά και το Ιβάν Τουργκένιεφ.

Το 1850, μετά την επιστροφή του από την Αίγυπτο άρχισε την εργασία του για το μυθιστόρημά του*"Madame Bovary".* Γι' αυτό το έργο χρειάστηκε πέντε χρόνια, για να το γράψει, σε συνέχειες, στο Revue de Paris μέχρι το 1856. Η κυβέρνηση άσκησε αγωγή κατά του εκδότη και του συγγραφέα με την κατηγορία της ανηθικότητας. Ο Flaubert και ο εκδότης του τελικώς αθωώθηκαν.

Ο Flaubert απέφευγε επιμελώς το ανακριβές, το αφηρημένο και το αόριστο, την ακατάλληλη έκφραση. Ως συγγραφέας ήταν σχεδόν σε ίσα μέρη ρομαντικός, ρεαλιστής και καθαρά στυλίστας. Άσκησε μεγάλη επιρροή πάνω στους: Guy de Maupasant, Edmont de Goncort, Alphonse Daudet, Emil Zola καθώς και στο Κάφκα.

Το 1870 ήταν μια δύσκολη χρονιά γι' αυτόν. Πρώσσοι στρατιώτες κατέλαβαν το σπίτι του κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1870. Η μητέρα του πέθανε το έτος 1872, και αυτός στη συνέχεια έπεσε σε οικονομική στενότητα. Έπασχε από αφροδίσια νοσήματα, λόγω της άστατης ζωής του και η υγεία του χειροτέρεψε. Πέθανε από εγκεφαλική αιμορραγία στις 8 Μαΐου του 1880, σε ηλικία 58 ετών και θάφτηκε στη Ρουέν.

Σχόλια

Είναι μεγάλη τιμή που την περιοχή των Δελφών επισκέφτηκε κάποτε ο μεγάλος Γάλλος συγγραφέας **Flaubert.** Βεβαίως, από την ταξιδιωτική περιγραφή του ο αναγνώστης έχει απαιτήσεις, περιμένει κάτι περισσότερο από ανάλογες άλλων ξένων επισκεπτών. Από τις πρώτες κιόλας αράδες του καταλαβαίνεις ότι η περιγραφή θα κινηθεί λογοτεχνικά. Ερχόμενος από Χαιρώνεια-Δαύλεια τον εντυπωσιάζει ο Παρνασσός, τον οποίο ζωγραφίζει με τη λογοτεχνική του πένα.

Είναι μέρες Χριστουγέννων και επειδή το χάνι στο Ζεμενό είναι κλειστό, αναγκάζεται με τη συνοδεία του να καθίσει, παρότι βρέχει, κοντά στην βρύση που υπήρχε εκεί κοντά για να γευματίσει. Σαν καλός Γάλλος δεν ξεχνά να μας αναφέρει το μενού: αδύνατο ψητό κοτόπουλο και τα αυγά του ταξιδιώτη, όπως λέει ο ίδιος. Εκεί διασταυρώνεται με άλλο καραβάνι ξένων περιηγητών, που ίσως ερχόταν από Δελφούς και κατευθυνόταν ανατολικά.

Η Αράχοβα, έτσι όπως είναι κτισμένη, του κάνει αίσθηση και την παρομοιάζει με κάποιο χωριό Zafed της Συρίας. Αρχίζει να κατεβαίνει προς τους Δελφούς, παρατηρεί τη θέα από ψηλά.

Ο αρχαιολογικός χώρος των Δελφών, το χωριό Καστρί, το σπίτι που φιλοξενείται και διανυκτερεύει και οι άνθρωποι περιγράφονται σαν να είναι στοιχεία μιας πλοκής ενός μυθιστορήματος, χωρίς ίχνος ρομαντικής χροιάς. Μάλιστα σε μια συγκεκριμένη περίπτωση περιγραφής χρήσης αρχαίου χώρου για...σωματικές ανάγκες, παρά είναι ρεαλιστής. Δεν δίνει ιστορικές αναφορές, όπως θα έκανε ένας σχολαστικός επιστήμονας, προσπαθεί να αισθανθεί και να περιγράψει το όλον που αποπνέει ο χώρος των Δελφών, χωρίς όμως να χάσει τις ενδιαφέρουσες λεπτομέρειές του. Είναι ίσως ο μοναδικός από τους γνωστούς ξένους επισκέπτες, που εκθειάζει την ομορφιά των κατοίκων των Δελφών.

Συνήθως οι ξένοι επισκέπτες εντυπωσιάζονταν από τις Αραχοβίτισσες. Αυτός, βεβαίως, επειδή διήλθε βιαστικά από την Αράχοβα και μάλιστα με συνθήκες βροχερού καιρού, δεν είχε την ευκαιρία να αντιληφθεί την ομορφιά των γυναικών τη Αράχοβας. Μιλάει επίσης για άλλη μια σκανδαλιά του Βύρωνα, συγκεκριμένα είδε το όνομα του μεγάλου ποιητή και φιλέλληνα γραμμένο όχι αυτή τη φορά στην Κασταλία πηγή με μπογιά, αλλά χαραγμένο πάνω σε κάποιο μαρμάρινο στύλο, ο οποίος βρισκόταν μπροστά στην εκκλησία του Μοναστηριού της Παναγίας.

Εν πάση περιπτώσει, νιώθουμε ευτυχείς, που ο μεγάλος στυλίστας Flaubert μας άφησε τις εντυπώσεις του αυτές από την επίσκεψή του στην περιοχή μας.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Oeuvres completes, Notes de voyages"*,**
Gustave Flaubert, Paris 1910.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΣΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ

Από την ΚΑΖΑ (Ελευθερές), στην ΚΟΚΛΑ (Πλαταιές), στο ΕΡΗΜΟΚΑΣΤΡΟ (Θεσπιές), στη ΛΙΒΑΔΕΙΑ, στο ΚΑΣΤΡΙ (Δελφοί), στη ΓΡΑΒΙΑ, στις ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ, στο ΜΩΛΟ, στην ΚΑΠΡΑΙΝΑ (Χαιρώνεια), στον ΚΙΘΑΙΡΩΝΑ, στον ΕΛΙΚΩΝΑ, στον ΠΑΡΝΑΣΣΟ.

4-13 Ιανουαρίου 1851

Σήμερα, **4 Ιανουαρίου 1851**, φύγαμε από την Αθήνα στις 9 η ώρα το πρωί, συνοδευόμενοι από ένα δραγουμάνο, ένα μάγειρα, έναν χωροφύλακα και δυο μουλαράδες[…]

Τρίτη 7

Παρόλο που είχαμε σηκωθεί στις πεντέμισι, φύγαμε δυο ώρες αργότερα, λόγω της βραδύτητας του Γιώργη. Τίποτα δεν ήταν έτοιμο και ο χωροφύλακας (τον αλλάξαμε) δεν είχε φτάσει.

Ο Παρνασσός, στην ανατολή του ήλιου, έδειχνε όλα του τα χιόνια. Ήταν σαν δυο αιχμηρά τμήματα που προεξέχουν, στηριγμένα σε πλατιές βάσεις, που έκαναν στο μάτι τη μετάβαση. Κορυφή πλακουτσωτή και λεπτή, λευκή και λαμπερή σαν βερνικωμένο φίλντισι.

Το φως που κυκλοφορούσε επάνω έμοιαζε με μια γυαλάδα από ρευστό ατσάλι. Σε λίγο ήρθε μια ροζ απόχρωση, ύστερα έφυγε και ξανά έγινε λευκό με μαύρες γραμμές εκεί που φαίνεται η χλόη, εκεί που δεν έπεσε το χιόνι.

Πίσω μας, ένα μέρος του ουρανού, όλο κόκκινο, στριμμένο σε χοντρές σπείρες, με κυματοειδή ανάγλυφα, και μεταξύ τους λεκέδες σκούρου και σταχτί.

Εδώ η κοιλάδα (τέλος της πεδιάδας του Ορχομενού) είναι αρκετά φαρδιά. Από τις δυο μεριές, οι πλαγιές των βουνών, όχι ψηλές, πλαταίνουν. Δέσμες από νάνους βελανιδιές, συνέχεια του χτεσινού μικρού δρόμου, πολύ λάσπη, δρόμος απαίσιος για τα άλογα.

Ο Γιώργης, με το άλογο του, έπεσε σε μια τρύπα γεμάτη νερό που του έφτανε μέχρι τις μασχάλες. Το άλογο έφυγε από τη μια μεριά, ο άνθρωπος από την άλλη. Μόλις βγήκε, τον βλέπω που ξαναρίχνεται μέσα με οργή. Ήταν για να σώσει το σάκο με τις προμήθειες. Γύρισε στην άκρη της τρύπας, δεν τον είχε βρει. Όχι πολύ εκνευρισμένος, περίμενε με στωική ηρεμία, τις αποσκευές,

που μας ακολουθούσαν από μακριά για να αλλάξει.

Ο Παρνασσός είναι μπροστά μας. Υπήρχε ένα φαράγγι σε κάθε άκρη του. Πρέπει να πάρουμε το αριστερό. Από εκεί βλέπω τρία επίπεδα του εδάφους, που δεν διακρίνονται εύκολα: πρώτα ένα μικρό στρογγυλό βουνό, όλο πράσινο χωρισμένο από το πίσω, και προς εμάς.

Έπειτα, πίσω από αυτή την πράσινη μάζα, ένα άλλο βουνό πιο χοντρό, που ξεπερνάει το προηγούμενο σε ύψος και σε φάρδος και που είναι κοκκινωπό. Τέλος, ξεπερνώντας τα άλλα, στο τρίτο επίπεδο, ο Παρνασσός, λευκός, με τις δυο μεγάλες πλαγιές του και την πράσινη βάση του.

Ο δρόμος στρέφεται αριστερά, και, για τον Ελικώνα, φαίνεται ότι αποφεύγει το βουνό. Μας φαίνεται όμως ότι πάμε μόνο να πάρουμε τον Παρνασσό, που βρίσκεται τώρα δεξιά μας, από πίσω.

Είμαστε σε μια ευρεία κοιλάδα στο βάθος της οποίας ρέει ένα ρυάκι, μετρίου μεγέθους, που πέφτει από βράχο σε βράχο σ' ένα μεγάλο βάραθρο. Το νερό, πάνω στα άσπρα χαλίκια, ανάμεσα σε απόκρημνες όχθες, μου φάνηκε, έτσι και οι πέτρες, να έχει ένα κυανό χρώμα, αλλά πολύ χλωμό, σαν όλα αυτά να είχαν πλυθεί με λουλάκι. Ο δρόμος ακολουθεί αυτόν τον χείμαρρο, που περνάμε αρκετές φορές πότε αριστερά, πότε δεξιά.

Το βουνό, αριστερά, είναι πού και πού χαραγμένο κατά μήκος, με γραμμές του πράσινου του μπουκαλιού σε φόντο σκούρο, σαν να ήταν από σινικό μελάνι. Είναι τα έλατα που κατεβαίνουν από τις μεγάλες μαύρες μάζες που βρίσκονται αμέσως μετά τη ζώνη του χιονιού.

Ανάμεσα στα έλατα κι εμάς, μεγάλη σκαμμένη πλαγιά, σκεπασμένη με πράσινο. Δεξιά το βουνό τελειώνει σε τμήματα φυσικών τοίχων, τοποθετημένα κατακόρυφα πάνω στην πλαγιά του βουνού. Σταματούν και ξαναρχίζουν σαν, το διάστημα μεταξύ τους, να ήταν μια ρωγμή που τους είχε κατεδαφίσει.

Στρέφουμε απότομα αριστερά. Υπάρχει μια άλλη διέξοδος προς το δρόμο. Εκεί βρίσκεται η τοποθεσία του διχαλωτού δρόμου του Οιδίποδα. Τάφε του Λάιου πού είσαι;

Στις δώδεκα παρά τέταρτο φτάνουμε στο χάνι Ζεμενό, κοντά σε μια μικρή βρύση, όπου βλέπουμε ένα γαϊδούρι, μια Αγγλίδα μ' ένα καπέλο και μια πλεκτή ζακέτα, δυο Άγγλους και έναν Έλληνα, που ταξιδεύει μαζί τους και τους εκμεταλλεύεται, κατά το Γιώργη, ο οποίος ανεβασμένος σ' ένα σωρό στρωμάτων πάνω στο μουλάρι του, κουβεντιάζει μαζί μας.

Όμως, έχουμε Χριστούγεννα και το χάνι είναι κλειστό. Γεύμα στη βρύση, μ' ένα αδύνατο κοτόπουλο και τα συνηθισμένα αυγά του ταξιδιού. Βρέχει. Χαιρετάμε τον Παρνασσό, σκεπτόμενοι τον ερεθισμό, που θα προκαλούσε η θέα του σ' έναν ρομαντικό του 1832, και ξαναφεύγουμε. Η βροχή μάς εμποδίζει, πράγματι, να δούμε τον τόπο μέχρι το χωριό Αράχοβα.

Από μακριά, διακρίνοντας τους άσπρους τοίχους των σπιτιών του, πίστεψα

ότι υπήρχε χιόνι πάνω στο χορτάρι. Το χωριό είναι μεγάλο, σε μια βουνοπλαγιά, με τοποθέτηση ίδια με αυτή του χωριού Zafed της Συρίας.

Μετά από το χωριό, χωράφια με αμπέλια, και στο πάνω μέρος τους στις άκρες του δρόμου, κτιστές σκάφες των οποίων το βάθος, που έχει μια μεγάλη κλίση, ξεχειλίζει, μέσω ενός στενόμακρου ανοίγματος, σ' ένα είδος μικρού πηγαδιού όπου μαζεύεται ο χυμός του σταφυλιού.

Ο δρόμος έχει πάντα μια κλίση. Τώρα έχουμε τον Παρνασσό πίσω μας. Τον περάσαμε. Σε λίγο, στην προοπτική μιας πολύ βαθιάς χαράδρας, ανάμεσα στα βουνά, βλέπουμε ένα κομμάτι θάλασσας.

Η χαράδρα μεγαλώνει, φτάνουμε επάνω της. Αριστερά, δέκα βήματα από το δρόμο ελληνικά ερείπια: Ξερολιθιές από τετράγωνες πέτρες, η κατασκευή ήταν τετράπλευρη.

Περπατήσαμε πριν λίγο πάνω σε τμήματα ενός αρχαίου δρόμου, πολύ πιο φαρδύ από το χτεσινό και το σημερινό, που πήραμε το πρωί φεύγοντας από Λιβαδειά. Εγκάρσιες γραμμές από πέτρες που βγαίνουν, σε διαστήματα το πολύ δυο ή τριών μέτρων, από το επίπεδο του πλακόστρωτου, και συγκρατούν τα πόδια των αλόγων.

Στο βάθος της χαράδρας, ρέει, λευκό σαν χέλι από φίλντισι, ένα ρυάκι που στριφογυρίζει σ' έναν ελαιώνα. Προχωράει και φαρδαίνει στην πεδιάδα όπου θα περάσουμε αύριο.

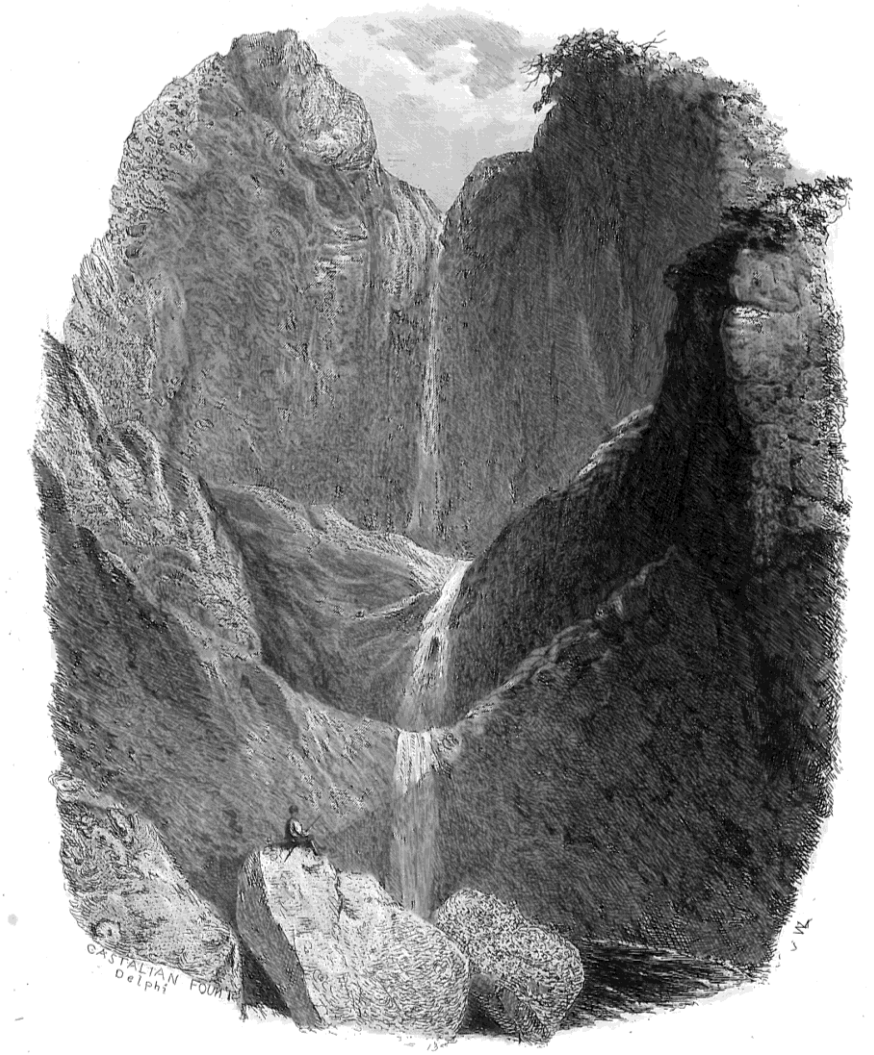
Αριστερά, ο κόλπος των Σαλώνων εισχωρεί μέσα στη στεριά. Μετά από τον κόλπο, βουνό. Έπειτα, ένα άλλο, και τρίτο πνιγμένο στην ομίχλη, και πιο πλάι δεξιά, άλλα ακόμα που συνωστίζονται σαν κεφάλια γιγάντων που σπρώχνονται για να δουν.

ΔΕΛΦΟΙ. Στο πρώτο επίπεδο δεξιά, το βουνό των Δελφών. Καθώς φτάνουμε, δυο απότομοι βράχοι (λαξευμένοι πολυεδρικά σαν μια ατέλειωτη συσσώρευση αποκεφαλισμένων στύλων κλιμακωμένων κατά μήκος τους), σε καστανοκόκκινη απόχρωση με πρασινάδες στις επίπεδες κορυφές του κάθε βράχου.

Είναι ένα εμπνευσμένο τοπίο! Είναι ενθουσιώδες και λυρικό! Τίποτα δεν του λείπει: το χιόνι, τα βουνά, η θάλασσα, η χαράδρα, τα δένδρα, η πρασινάδα. Και τι βάθος!

Περνάμε κοντά στην Κασταλία Πηγή ή μάλλον στη μέση της (το σιντριβάνι βρίσκεται δεξιά και ο καταρράκτης αριστερά), αφήνοντας απ' αυτήν την πλευρά, ελιές μεγάλου αναστήματος και λαμπρού πράσινου.

Πηγαίνουμε σ' ένα σπίτι, δεν έχει τζάκι. Πάμε σ' ένα άλλο, όπου στο δωμάτιο που προορίζεται για μας, δυο κουβέρτες είναι απλωμένες

Ρεμβάζοντας στην Κασταλία Πηγή.

καταγής από τις δυο μεριές του τζακιού, που το βράδυ μας πνίγει με τον καπνό του. Ο Γιώργης μας συστήνει, για να μας χρησιμεύσει σαν οδηγός, κάποιον χωροφύλακα που αρθρώνει λίγα Γαλλικά.

Βγαίνουμε μαζί του, μας δείχνει πρώτα, μέσα σ' ένα βράχο, μια σπηλιά με τρεις άδειους τάφους, κόγχες σκαμμένες στον ίδιο το βράχο και μια καμάρα από κάτω. Όλα αυτά μου φαίνονται χριστιανικά και μου μοιάζουν με τους τάφους των κρυπτών, όπως στις κατακόμβες της Μάλτας. Εδώ μαζεύονται όλοι οι χέστες του τόπου. Περπατάμε πάνω σε μια τρομακτική ποσότητα κουράδων

όλων των διαστάσεων.

Μικρή ελληνική εκκλησία με υπόλειμμα τοίχου, σε ορισμένα σημεία φαίνεται ελληνικό και σε άλλα κυκλώπειο (παρόλο που οι πέτρες είναι μικρές γι' αυτό).

Μέσα στην εκκλησία, μια πέτρα με μια επιγραφή όπου διαβάζουμε τη λέξη *«βιβλιοθήκη».* Κοιμητήριο γύρω από την εκκλησία, χωρίς τάφους ούτε σταυρούς, μόνο μικρά ξύλινα κουτιά (προορισμένα για τα κεριά) σκεπασμένα με πέτρες.

Μετά από ένα ή δυο χρόνια εγκαταλείπουν το κουτί και αυτό είναι όλο. Πέρα απ' αυτό κανένα επιτάφιο μνημείο!…Εκεί κοντά, το έδαφος φαίνεται να σχηματίζει ένα θέατρο και ένα τμήμα κοίλης κατασκευής.

Το Στάδιο μας λέει ο οδηγός ήταν πιο ψηλά. Επιστρέφοντας προς την πηγή, περνάμε μπροστά σ' ένα μεγάλο τμήμα τοίχου που υποστηρίζει το έδαφος. Είναι το μεγαλύτερο ερείπιο των Δελφών.

Καθώς φτάναμε στην πηγή, μια γυναίκα με κόκκινο μαντήλι, στεκόταν όρθια δίπλα στον καταρράκτη, πέρα απ' το δρόμο, κάτω απ' τις ελιές. Μια παρέα παιδιών μας ακολουθούσε, μερικές γυναίκες έπλεναν ρούχα.

Για να φτάσουμε στη δεξαμενή, γεμάτη νεροκάρδαμο, ανεβαίνουμε σε χοντρές μαρμαρένιες πέτρες πιο πέρα από τη δεξαμενή, τετράγωνο σκάψιμο στο βράχο, έτσι και από ψηλά, στολισμένο με ξερούς κορμούς κισσού.

Σ' αυτήν την επιφάνεια τρεις κόγχες, ένα σύγχρονο παρεκκλήσι, από ξερολιθιά (καλύπτει το ηρώο του Αντίνοου;) πιο αριστερά πάρα πολύ ψηλό φαράγγι στενό σαν διάδρομος.

Το νερό κυλάει πάνω στους βράχους από πράσινο μάρμαρο και κόκκινο μάρμαρο με πράσινες εγκάρσιες γραμμές. Κατεβαίνουμε, αριστερά του δρόμου, μέσα στα ελαιόδεντρα, στην κατηφόρα, ένα μεγάλο τετράγωνο στο σχισμένο στα δυο βράχο, με σφήνες, σαν να ήταν κολλημένος εκεί, ένας μεγάλος πίνακας.

Ανάμεσα στις ελιές, η εκκλησία της Παναγίας. Είναι η τοποθεσία του Γυμνάσιου, μια γυναίκα και δυο παιδιά μας κοιτάζουν από το ξύλινο μπαλκόνι του σπιτιού τους που βρίσκεται στην αυλή.

Μπροστά στην εκκλησία υπάρχουν μαρμαρένιοι στύλοι. Είναι σκεπασμένοι με ονόματα και πάνω στον έναν απ' αυτούς διαβάζεται: ‘‘*BYRON”* γραμμένο λοξά από αριστερά προς τα δεξιά, χαραγμένο λιγότερο βαθιά απ' όσο είναι στο στύλο του φυλακισμένου του Chillon.

Τίποτα στην εκκλησία. Στην αυλή, κακό ανάγλυφο ανθρώπινης μορφής σε φυσικό μέγεθος (στάση σηματοδότη σιδηρόδρομου), με γεννητικά όργανα αμφιβόλου φύλου (ερμαφρόδιτος;). Όμως είναι άνδρας, τα μπράτσα και οι καρποί τεράστια, τα πλευρά και οι μύες της κοιλιάς έντονα τονισμένα, δυσάρεστο σύνολο.

Πίσω από την εκκλησία, ένας αρχαίος τοίχος υποστηρίζει ένα πλάτωμα ή ταράτσα, εγκαταλειμμένη βρύση.

Γυρίζουμε στις πεντέμισι, στεγνώνουμε κοντά στη φωτιά, παρόλο που σκάω από τη ζέστη, ειδικά στο πρόσωπο. Μάλλον λόγω της βροχής. Βρέχει ακόμα. Ένας βοσκός είπε στο Γιώργη ότι θα έχουμε καλό καιρό αύριο, γιατί ακούγεται το λάλημα των πετεινών. Μακάρι ο Θεός !

Μένω έκπληκτος μπροστά στην ομορφιά των ανθρώπων εδώ. Να η ανδρική μορφή σε όλη της τη λάμψη· οι γυναίκες, πολλές ξανθιές, λιγότερο όμορφες συγκριτικά με τα παιδιά, και οι έφηβοι υπέροχοι.

Ένας που είχε ένα τουφέκι, η μύτη του προεξείχε λίγο, με πλούσια μαλλιά που βγαίνουν από το σκούφο του, πέρασε κοντά μας, κάτω από τη βρύση με γκλίτσα βοσκού για να πιάνει τα πρόβατα από το πόδι.

Καστρί (Δελφοί), 9 η ώρα και μισή

Τετάρτη 8. Το δωμάτιο όπου κοιμηθήκαμε χτες είχε καλή όψη. Τυλιγμένος στο γούνινο παλτό μου, και με τη βεδουΐνικη κουβέρτα μου πάνω στα πόδια μου, την παρατηρούσα για πολύ ώρα, καπνίζοντας την πίπα μου, ξαπλωμένος πάνω στο κρεβάτι μου.

Ήμουνα στη δεξιά γωνία, ένα φως τοποθετημένο πάνω στο τζάκι, κοιτούσα τα δοκάρια, τα μαυρισμένα από τον καπνό. Το ένα ήταν φωτισμένο και ξεχώριζε, γκρι, από τα άλλα.

Οι τοίχοι είχαν ένα χρώμα σοκολατί σκούρο, όλο το υπόλοιπο σκονισμένο. Το μεγάλο στρογγυλό τζάκι, το τραπέζι στη μέση.

Στις γωνίες, σωροί από ελιές που ξέραιναν, στη μια και στην άλλη, τσουβάλια όπως - όπως: ένα αληθινό θεατρικό ντεκόρ (γερμανικό δράμα), νυχτερινή σκηνή, η αυλαία μόλις σηκώθηκε.

Έβρεχε όλη τη νύχτα, μέσα στον ύπνο μου άκουγα την καταιγίδα που κατέβαινε από το βουνό των Δελφών. Σήμερα η κακοκαιρία ηρέμησε. Κόκκινα σύννεφα, όταν φύγαμε.

Αφήνουμε το Καστρί και λίγο μετά, ο δρόμος στρέφεται δεξιά. Έχουμε αριστερά μας, κάτω στο βάθος του βάραθρου των Δελφών, τον ελαιώνα που πλαταίνει μόλις φτάσει στην πεδιάδα. Εκεί, ένα κενό, λιβάδι, και άλλος ελαιώνας.

Στη βάση του βουνού όπου βρισκόμαστε, η Κρίσσα. Πιο μακριά, ο κόλπος των Σαλώνων (γυρίζοντας το κεφάλι, διακρίνουμε πίσω μας τα βουνά της Πελοποννήσου), στην ακτή του οποίου βρίσκεται το Γαλαξείδι.

Απέναντι, στις πλαγιές του βουνού, απ’ την άλλη μεριά, τρία χωριά: το τελευταίο και το πιο μεγάλο, τα Σάλωνα.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

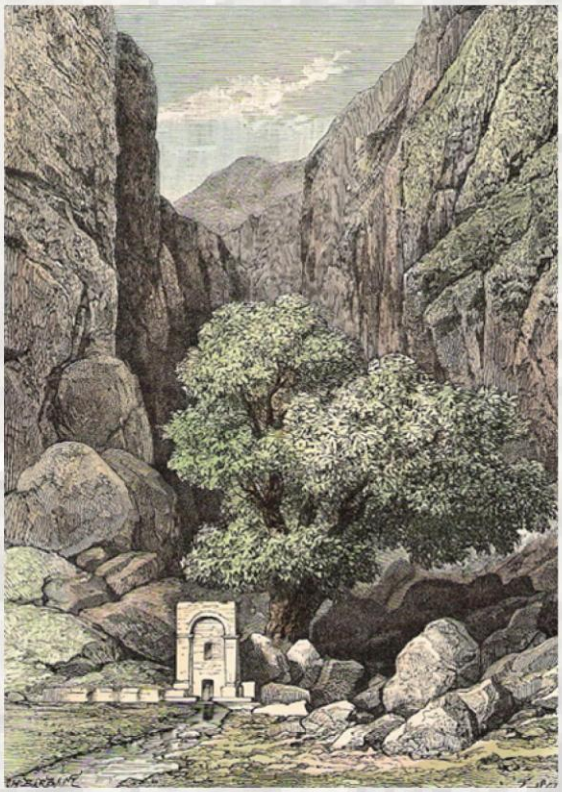
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(15ο ε-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

68. HENRY BAIRD

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αμερικανός **Henry Martin Baird** ήταν ιστορικός και εκπαιδευτικός. Ήταν γιος ενός πρεσβυτεριανού ιεροκήρυκα και συγγραφέα, που εργάστηκε τόσο στις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και στην Ευρώπη.

Γεννήθηκε στην Pennsylvania, στις 17 Ιανουαρίου του 1832. Πέρασε οκτώ από τα νεανικά του χρόνια με τον πατέρα του στο Παρίσι και στη Γενεύη. Το 1850 αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης και στη συνέχεια έζησε για δυο χρόνια στην Ιταλία και την Ελλάδα.

Ήταν σπουδαστής στο Union Theological Seminary στη Νέα Υόρκη την περίοδο 1853-1855. Το 1856 αποφοίτησε από το Princeton Theological Seminary. Ήταν δάσκαλος, για τέσσερα χρόνια, στο College of New Jersey (σημερινό Πανεπιστήμιο του Princeton). Επίσης, από το 1859 μέχρι το θάνατό του, ήταν καθηγητής της Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης.

Είναι καλύτερα γνωστός ως ιστορικός των Ουγενότων. Το έργο του, που εμφανίστηκε σε τρία μέρη: *"Ιστορία της ανόδου των Ουγενότων της Γαλλίας",*

"Οι Ουγενότοι και ο Ερρίκος της Ναβάρας" και "Οι Ουγενότοι και η ανάκληση του διατάγματος της Νάντης", περιγράφεται από το 1911 στην Encyclopedia Britannica ως εξής: *"Χαρακτηρίζεται από προσεκτική πληρότητα, από δικαστική αντίληψη και από επιστημονική σκέψη υψηλού επιπέδου".*

Δημοσίευσε, επίσης, τη *"Σύγχρονη Ελλάδα"* (το 1856), μια βιογραφία του πατέρα του: *"Η ζωή του Rev. Robert Baird"* και το *"Theodore Beza, ο σύμβουλος της Γαλλικής Μεταρρύθμισης".* Πέθανε στην πόλη της Νέας Υόρκης, το Νοέμβριο του 1906.

Σχόλια

Ο **Henry Martin Baird** έφτασε στους Δελφούς είτε στα τέλη το 1851 είτε στις αρχές του 1852 από τα δυτικά, μαζί με κάποιον κ. Η. του οποίου το πλήρες όνομα ακόμη και τη λέξη κύριος αρνήθηκε να αναφέρει, ίσως από ζήλεια ή από δυσαρέσκεια που θα προήλθε κατά το ταξίδι τους στην Ελλάδα. Αρχικά, δεν τον ενθουσίασε και πολύ το Δελφικό τοπίο. Γράφει σχετικά: *" Η πρώτη μου εντύπωση ήταν ένα συναίσθημα απογοήτευσης για τις μικρές διαστάσεις της και μπορούσα μόλις και μετά βίας να πείσω τον εαυτό μου ότι αυτή ήταν πράγματι η παγκοσμίως ξακουστή θέση του Μαντείου. "*

Ακόμη, δεν τον ενθουσίασαν ούτε τα ερείπια στον αρχαιολογικό χώρο, με εξαίρεση τη φημισμένη Κασταλία πηγή. Όταν όμως απόκτησε τη συνολική εικόνα της περιοχής αυτής άλλαξε γνώμη και γράφει: *" Ακόμη και στην εγκατάλειψή τους οι Δελφοί είναι πανέμορφοι, καμιά άλλη τοποθεσία δεν θα μπορούσε να είναι πιο κατάλληλη για το ιερό του θεού από ό,τι αυτή η απομονωμένη κοιλάδα. Αλλά όταν οι ναοί τους και τα μεγαλοπρεπή ανάκτορα ήσαν στην αρχική τους δόξα, ελάχιστες τοποθεσίες θα μπορούσαν να παρουσιάσουν μια πιο υπέροχη θέα από αυτή που αποκαλυπτόταν στα μάτια των προσκυνητών του παγανισμού καθώς, σε επιβλητική πομπή, διέσχιζαν τους λόφους, που έδιναν την εντύπωση της απομόνωσης των Δελφών από τον υπόλοιπο κόσμο."* Μάλιστα, το Δελφικό τοπίο τον εντυπωσίασε τόσο που τον ενέπνευσε να στιχουργήσει! Από τον Baird μαθαίνουμε ότι οι Καστρίτες ήθελαν πια να αναγνωρίζονται ως ανώτεροι των γειτόνων τους Αραχοβιτών. Φαίνεται, οι συχνές επισκέψεις των ξένων περιηγητών στο χωριό τους, είχαν εκθρέψει σ' αυτούς ένα είδος σωβινισμού και υπερηφάνειας, που δεν άξιζαν πραγματικά, εάν κρίνουμε από την κατάσταση του χωριού τους και την καθημερινότητά τους σε σχέση με αυτή των γειτόνων τους Αραχοβιτών.

Η βούλησή του Baird ήταν να ανεβεί στο Κωρύκιον Άντρον και στην κορυφή του Παρνασσού. Ο χειμωνιάτικος καιρός δεν βοηθούσε, παρόλα αυτά παρέβλεψε τις συμβουλές των ντόπιων, γιατί δεν είχε εμπιστοσύνη στα λόγια τους. Όχι μόνο έφτασε στο Κωρύκιον Άντρον, αλλά προσπάθησε να μπει και στις εσώτερες αίθουσες του σπηλαίου. Στη συνέχεια, τράβηξε για την κορυφή

του Παρνασσού, αλλά οι καιρικές συνθήκες και τα υπάρχοντα χιόνια εμπόδισαν να πραγματοποιήσει αυτό του το στόχο. Κατέβηκε με αθυμία στην Αράχοβα, όπου είχε προηγουμένως στείλει τις αποσκευές του.

Έκανε βόλτα μέσα στο χωριό και αυτό που του έκανε μεγάλη εντύπωση ήταν οι φορεσιές των γυναικών, ειδικότερα οι κόκκινες και χρυσοκεντημένες ποδιές τους, καθώς και οι μακριές κοτσίδες τους. Παρότι έμαθε ότι στο χωριό υπήρχε δάσκαλος με πανεπιστημιακή μόρφωση, δεν τον αναζήτησε λόγω του προχωρημένου της ώρας. Την άλλη μέρα ξεκίνησε για τη Λιβαδειά.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Modern Greece a narrative residence and travels in that country"*, Henry Baird, New York 1856.**

ΔΕΛΦΟΙ - ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ - ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ

"Κάτω απ' το διστακτικό φως της εκλεκτής σελήνης
και κάποιων αμυδρών άστρων,
διαβατάρικων στο θόλο τ' ουρανού,
στέκουν οι κορφές του Παρνασσού μπροστά μου,
με φήμη απ' την αρχαιότητα δυνατή."

ΔΕΛΦΟΙ, Ένα Ελεγείο

Ήταν ήδη αργά, ωστόσο, προτού καν να ξεκινήσουμε, το πρωτεύον πράγμα, τα άλογά μας, έπρεπε να μπουν μέσα στο καΐκι. Σ' αυτή τη δυσάρεστη προσπάθεια κάποια παραδόθηκαν με πάρα πολύ καλή διάθεση, ενώ άλλα έδειξαν πολύ γελοία συμπεριφορά, αφηνιάζοντας και τινάζοντας τα πόδια τους στον αέρα.

Ο Η. και εγώ περάσαμε το πρωινό κολυμπώντας στον Κόλπο και επισκεπτόμενοι τα μεγάλα μαγαζιά της Βοστίτσας (Αιγίου). Τελικώς, ξεκινήσαμε με ένα ελαφρύ αλλά ευχάριστο αεράκι, με κατεύθυνση σχεδόν κατευθείαν προς τα ανατολικά για το ακρωτήριο Ανδρομάχη. Εάν φυσούσε δυνατότερα, θα μπορούσαμε εύκολα να είχαμε φτάσει στη Σκάλα των Σαλώνων πριν το σούρουπο. Αλλά ο άνεμος εξασθένησε, καθώς στρίψαμε στο ακρωτήρι και μπήκαμε στον Κρισσαίο Κόλπο, στο βάθος του οποίου βρισκόταν το λιμάνι του προορισμού μας. Ακινητοποιηθήκαμε λόγω νηνεμίας, ωστόσο, εν μέσω ενός θαυμάσιου πανοράματος των βουνών· με τον Παρνασσό και τον Ελικώνα προς βορρά να είναι πιο ευδιάκριτα, και την Κυλλήνη, το Χελμό και τον Ερύμανθο προς νότο.

Τα στρώματά μας απλώθηκαν πάνω στο κατάστρωμα, καθώς η μπόχα στη μικρή καμπίνα ήταν εντελώς ανυπόφορη. Το πρωί, στο χάραμα, ήμασταν ακόμα ακινητοποιημένοι καναδυό μίλια από τη χθεσινοβραδινή μας θέση. Κατά τις οκτώ η ώρα προσπεράσαμε την πόλη του Γαλαξειδιού και αγκυροβολήσαμε απέναντι στη Σκάλα (Ιτέα) ή το χώρο αποβίβασης της μεγάλης πόλης των Σαλώνων, που βρίσκεται λίγα μίλια στην ενδοχώρα. Εδώ βιώσαμε μιαν ακόμα καθυστέρηση μια-δυο ώρες προτού ξεκινήσουμε για τους Δελφούς. Σκεφτήκαμε ότι δεν άξιζε τον κόπο να προχωρήσουμε προς τα Σάλωνα, τη θέση της αρχαίας σημαντικής πόλης της Άμφισσας, και, συνεπώς, πήραμε έναν κατ' ευθεία δρόμο δια μέσου του Χρισσού.

Η πεδιάδα, που διασχίζαμε έφιπποι, αρδευόταν από άφθονα ρυάκια, τα οποία κατέβαιναν από τους λόφους, και καλυπτόταν με τα πιο θαλερά αμπέλια που είχα δει μέχρι τώρα στην Ελλάδα. Δεν πέρασε πολύ ώρα προτού να εισέλθουμε σε ένα πανέμορφο ελαιώνα. Ως συνήθως, τα δέντρα προμηθεύονταν την υγρασία μέσω ενός συστήματος καναλιών, που διακλαδίζονταν σε πλήθος από ρηχά κανάλια, καθένα από τα οποία περιέτρεχε το κάθε δέντρο. Ακριβώς μετά τον ελαιώνα, διασχίσαμε έφιπποι το χώρο κοντά από το χωριό του Χρισσού, που δείχνει μερικά κατάλοιπα της μακρινής αρχαιότητας στη μορφή πολυγωνικών τοίχων.

Οι Δελφοί κείτονταν σε μια κοιλάδα πιο πέρα και τα τείχη τους διέτρεχαν κατά μήκος της κορυφογραμμής του λόφου πίσω από το Χρισσό, αλλά σε απόσταση λίγων εκατοντάδων γιαρδών ή πιο μακριά. Για λίγα λεπτά της ώρας, καθώς πλησιάζαμε, τα τείχη μάς φάνηκε ότι διασχίζαμε το κοιμητήριο της πόλης του Πύθιου Απόλλωνα. Ορισμένα από τα μνήματα ήσαν κυρίως σαρκοφάγοι λαξευμένοι σε συμπαγή βράχο, ενώ άλλα ήσαν θάλαμοι περισσότερο ή λιγότερο πρωτόγονης κατασκευής.

Ξεπεζέψαμε από τα άλογα και εισήλθαμε σε έναν, καταφανώς τον πιο τέλειο. Αποτελείτο από μια και μοναδική κοιλότητα, πάνω στις τρεις πλευρές της οποίας ήσαν λαξευμένα δοχεία για το νεκρό, που είχε λειώσει εδώ και πολύν καιρό. Είναι σπάνιο να βρεθεί κάποιο ίχνος των καλυμμάτων αυτών των σαρκοφάγων. Στον τοίχο, πίσω από δυο σαρκοφάγους, ήσαν μικρές εσοχές, σχεδιασμένες, προφανώς, για την υποδοχή αγαλμάτων των καταχθόνιων ή προστατευτικών θεοτήτων και ίσως των φανών που κρατιούνταν αναμμένοι εκεί από την αφοσίωση των επιζώντων φίλων.

Βρήκαμε ένα δεύτερο τάφο εντελώς ίδιο με τον προηγούμενο, και λίγο πιο πέρα απ' αυτόν, μια τρίτη ανασκαφή του τύπου μιας ημικυκλικής θέσης με θέα προς τη Δελφική κοιλάδα.

Αυτή η φημισμένη κοιλάδα ανοίχτηκε μπροστά μας ξαφνικά, καθώς ανεβαίναμε γοργά προς τους ψηλούς και απότομους γκρεμούς προς τα βόρεια. Η πρώτη μου εντύπωση ήταν ένα συναίσθημα απογοήτευσης για τις

μικρές διαστάσεις της και μπορούσα μόλις και μετά βίας να πείσω τον εαυτό μου ότι αυτή ήταν πράγματι η παγκοσμίως ξακουστή θέση του Μαντείου.

Οι Δελφοί χτίστηκαν, αντί σε κάποιο επίπεδο κομμάτι του εδάφους, πάνω σε μια απότομη πλαγιά, που πιθανόν εκτεινόταν σε μήκος όχι πάνω από ένα μίλι, και σίγουρα ούτε μισό μίλι σε πλάτος, εξαιτίας των βράχων που έστεκαν πάνω στα κακοτράχαλα βουνά στην απέναντι πλευρά. Κάτω χαμηλά, κυλάει ο Πλειστός ποταμός· πιο πέρα υψώνεται η απόκρημνη πρόσοψη του βουνού Κίρφεως· και πιο πάνω στα βορειοανατολικά υπάρχουν δυο εντυπωσιακοί απόκρημνοι βράχοι, ανάμεσα στους οποίους σε μια σχισμή πηγάζει η Κασταλία πηγή.

Προφανώς, η κοιλάδα μόλις και μετά βίας θα μπορούσε να καλλιεργηθεί χωρίς την κατασκευή των πλατωμάτων. Συνεπώς, βρίσκουμε πολυάριθμους τοίχους διαφόρων χρονικών περιόδων κατασκευασμένους, τόσο για τον προαναφερόμενο σκοπό, όσο και για να χρησιμεύουν ως έρεισμα των πλατωμάτων πάνω στα οποία βρίσκονταν τα πολυάριθμα οικοδομήματα. Αυτοί οι τοίχοι σχηματίζουν ένα από τα πλέον ελκυστικά χαρακτηριστικά της τοποθεσίας.

“ Ακόμα μπορούσα να διακρίνω αμυδρά αναβαθμούς,
ξεμακραίνοντας απ’ τους εκατέρωθεν γκρεμούς,
ένα θέατρο: σκαλοπάτια, θήκες λειψάνων
και πλούσια εμβλήματα μεγαλείου ελληνικού.
Θέση απ' όπου το ’σκασαν θεοί, προσκυνητές.
Μόνο, και χωρίς μίσθωμα, αυτά που παραμένουν,
οι αγιασμένοι θόλοι των ευσεβών νεκρών. ”

Το μάλλον απλό στην όψη χωριό Καστρί κατέχει την ακριβή θέση του φημισμένου ιερού του Απόλλωνα, από το οποίο διασώζονται ελάχιστα ίχνη. Μια εκκλησία του Προφήτη Ηλία είναι χτισμένη πάνω στα θεμέλια του αρχαίου οικοδομήματος, ίσως το *«Μέλαθρο των Αμφικτιόνων»* - (οι Αμφικτίονες) οργανισμός που συναντάται κατ’ εναλλαγή εδώ και στις Θερμοπύλες.

Στο ψηλότερο τμήμα της πλαγιάς ανακαλύψαμε το Στάδιο, τόσο παραχωμένο, που συνεχώς μπαζώνεται από τους λόφους, ώστε εμφανίζονται μόνον οι δυο τελευταίες σειρές θέσεών του. Οι Δελφικοί αγώνες τελούνταν περιοδικώς εδώ προς τιμήν του θεού της προφητείας και του χρησμού.

Το Θέατρο ήταν ακριβώς παρακάτω, αλλά το μόνο που έχει απομείνει είναι το αποτύπωμα του σχεδίου του πάνω στο έδαφος, και παραδίπλα είναι η Κασσοτίδα πηγή. Γενικώς, τα ερείπια των Δελφών δεν προσφέρουν ικανοποίηση, με εξαίρεση τη φημισμένη πηγή της Κασταλίας που

επισκεφτήκαμε μετά. Ήταν φτιαγμένη από μια παλιά παράξενη ανοικτή στέρνα στενόμακρης μορφής, λαξευμένη σε συμπαγή πέτρα και στη βάση ενός κατακόρυφου βράχου, στον οποίο είναι ορατές ακόμα τρεις κρύπτες για αγάλματα.

Υπήρχε ένα μυστικό αυλάκι πίσω, τώρα εκτεθειμένο σε θέα, με αντικειμενικό σκοπό να τραβά έξω το παραπανίσιο νερό. Μπροστά από την πηγή υπάρχουν τρία ή τέσσερα σκαλιά που οδηγούν κάτω σ' αυτή τη στέρνα. Το πλαϊνό της στέρνας είναι τόσο σπασμένο, έτσι ώστε τώρα το νερό τρέχει σαν απλό ρυάκι. Μερικές Καστρίτισσες έπλεναν ρούχα εκεί, ενώ άλλες έρχονταν κάθε τόσο για να αντλήσουν νερό.

Ο όλος εσωτερικός χώρος, όπου άλλοτε η Πυθία συνήθιζε να πραγματοποιεί τον εξαγνισμό της προτού εισέλθει στο ναό, είχε καταληφθεί από μια πυκνή βλάστηση από λίγα αγριόχορτα και θάμνους και το λουτρό ήταν αδύνατο. Αρκεστήκαμε να γευτούμε λίγο από το ιερό νερό. Αυτή, λοιπόν, ήταν η φημισμένη θέση του Μαντείου, όπου ένα φρενήρες κορίτσι, με τις παραληρηματικές κραυγές του επηρέαζε τα συμβούλια και των πιο απόμακρων Μοναρχών και καθόριζε τις τύχες του κόσμου.

Ακόμη και στην εγκατάλειψή τους οι Δελφοί είναι πανέμορφοι, καμιά άλλη τοποθεσία δεν θα μπορούσε να είναι πιο κατάλληλη για το ιερό του θεού από ό,τι αυτή η απομονωμένη κοιλάδα. Αλλά όταν οι ναοί τους και τα μεγαλοπρεπή ανάκτορα ήσαν στην αρχική τους δόξα, ελάχιστες τοποθεσίες θα μπορούσαν να παρουσιάσουν μια πιο υπέροχη θέα από αυτή που αποκαλυπτόταν στα μάτια των προσκυνητών του παγανισμού, καθώς, σε επιβλητική πομπή, διέσχιζαν τους λόφους, που έδιναν την εντύπωση της απομόνωσης των Δελφών από τον υπόλοιπο κόσμο.

Το μικρό χωριό Καστρί έχει διαδεχτεί όλη αυτή τη δόξα. Τα σπίτια του είναι ίσως κάπως πιο αξιοπρεπή από εκείνα των γύρω περιοχών και οι κάτοικοι του αξιώνουν κάποιου είδους ανωτερότητα σε σχέση με τους γείτονές τους, τους Αραχοβίτες, που είναι πιθανώς αρβανίτικης καταγωγής.

Έχοντας ευχαριστηθεί από μια επίσκεψη σε καθένα από τα ερείπια της αρχαιότητας και έχοντας επιθεωρήσει επισταμένως τις επιγραφές, η ανακάλυψη των οποίων κόστισε τη ζωή του στο διαπρεπή Müller[1],

[1] Παρά τις συμβουλές των φίλων και γνωστών του στην Αθήνα, αυτός επιχείρησε μια περιοδεία στη Βοιωτία και τη Φωκίδα το κατακαλόκαιρο. Στους Δελφούς απασχολήθηκε πολύ στην επιστασία μερικών ανασκαφών πάνω σε ένα τμήμα της θέσης του ναού του Απόλλωνα, όπου ανταμείφθηκε με την ανακάλυψη ιδιαιτέρως πολύτιμων επιγραφών. Τέτοια ήταν η ανυπομονησία του να μάθει το περιεχόμενό τους, που, χωρίς να περιμένει ώσπου να δροσίσει η μέρα ή μέχρι να μεταφερθούν οι επιγραφές σε κάποια σκιερή θέση, κάθισε κάτω από τον ήλιο για να τις αντιγράψει. Ένας βίαιος πυρετός ήταν το αποτέλεσμα αυτής της απερίσκεπτης έκθεσης και

προχωρήσαμε προς το ιδιωτικό σπίτι, όπου θα μέναμε. Ο Νικόλας, εν τω μεταξύ, είχε ζητήσει πληροφορίες σχετικά με τη δυνατότητα πραγματοποίησης του εγχειρήματος για ανάβαση στο βουνό Παρνασσός. Το αποτέλεσμα ήταν ότι μας έφερε δυο με τρεις άντρες που παρίσταναν ότι είναι έμπειροι οδηγοί. Αυτοί μας απέτρεψαν από το να το επιχειρήσουμε και μας συνέστησαν ότι η μεγάλη ποσότητα χιονιού που είχε πέσει προσφάτως, καθιστούσε αδύνατο το να φτάσουμε στην κορυφή του βουνού.

Ούτε που ξέραμε πόσο έπρεπε να τους εμπιστευθούμε, ενθυμούμενοι το δόλιο οδηγό μας στη Στύγα, και δεν ήμασταν και τόσο σίγουροι ότι ο Νικόλας (που αντιπαθούσε όλες τις ορεινές περιηγήσεις) δεν τους είχε πείσει να μας πουν αυτή την ιστορία. Το περιστατικό έδειξε ότι οι εικασίες μας ήσαν εσφαλμένες, αλλά, εν πάση περιπτώσει, είχαμε καταλήξει να επισκεφτούμε το Κωρύκιον Άντρο, και δεν θα έπρεπε να χάσουμε καθόλου χρόνο για να επισκεφθούμε τον Παρνασσό.

Το πρωινό που επιλέξαμε για την ανάβαση ήταν φωτεινό. Στις τέσσερις η ώρα, σκαρφαλώναμε το βουνό πίσω από τους Δελφούς, έχοντας αφήσει οδηγίες στους αγωγιάτες μας να προχωρήσουν με τα άλογά μας και τις αποσκευές μας κατευθείαν προς την Αράχοβα, ένα μικρό χωριό σε κάμποση απόσταση πάνω από το Καστρί και πάνω από τον Πλειστό, όπου θα έπρεπε να κατεβούμε.

Τα μουλάρια που είχαν μισθωθεί για την περίπτωση, δεν ήταν καθόλου αξιόλογα από πλευράς καλαισθησίας, και με πολύ μεγάλη τάση αδυναμίας στα γόνατα. Ο μόνος ανασταλτικός παράγοντας στην τάση τους να πέσουν ήταν ένα καπίστρι, και για να τα κατευθύνουμε ήταν αναγκαίο κάπου- κάπου να κτυπάμε μια κλωτσιά στη μια ή την άλλη πλευρά του κεφαλιού αναλόγως της περιπτώσεως. Αν εξαιρέσουμε, ωστόσο, το γεγονός ότι μια ή δυο φορές προσγειωθήκαμε με τα πόδια περνώντας πάνω από τα κεφάλια των μουλαριών μας, δεν υποφέραμε και κάνα μεγάλο μπελά.

Σύντομα, φτάσαμε σε ένα υπερυψωμένο οροπέδιο, δυο χιλιάδες πόδια ή και περισσότερο πάνω από το επίπεδο της θάλασσας, η έκταση του οποίου μου έκανε αρκετή κατάπληξη, διασχίσαμε έφιπποι κάποια απόσταση απ' αυτή την περιοχή και στη συνέχεια ξεπεζέψαμε, για να σκαρφαλώσουμε μέχρι την είσοδο του Κωρύκιου Άντρου.

Είναι ένα ευρύχωρο σπήλαιο όχι σπουδαίας ομορφιάς, αλλά που αξίζει μια επίσκεψη για τις ιστορικές του συνδέσεις. Όταν ο Ξέρξης εισέβαλε στην Ελλάδα, όπως μας λέγει ο Ηρόδοτος, οι Δελφιώτες έστειλαν τις γυναίκες και τα παιδιά τους στην Αχαΐα και από αυτούς ορισμένοι αποσύρθηκαν στην

επέστρεψε στην Αθήνα μόνον για να αργοσβήσει, και θάφτηκε στο γειτονικό λόφο του Κολωνού.

Άμφισσα, άλλοι προς τις κορυφές του Παρνασσού και το Κωρύκιον Άντρον. Εκεί παρέμεναν στα κρησφύγετά τους μέχρις ότου ο Απόλλωνας υπερασπίστηκε την τιμή του, κατατροπώνοντας τους ιερόσυλους εισβολείς, πάνω στους οποίους οι Δελφιώτες έπεσαν και έσφαξαν ένα σημαντικό αριθμό απ' αυτούς.

Περάσαμε διαμέσου αρκετών σκαρφαλωμάτων με λιανοκέρια στα χέρια μας, έχοντας βγάλει τα παπούτσια μας για να περπατάμε πιο σταθερά στα ολισθηρά δάπεδα. Οι οδηγοί μας, για να επισπεύσουν όσο το δυνατόν περισσότερο την επίσκεψή, μας συνέστησαν να περιοριστούμε στις κύριες αίθουσες, αλλά εμείς εξερευνήσαμε το πιο αξιόλογο τμήμα έρποντας ή μπουσουλώντας δια μέσω ενός ή περισσότερων χαμηλών περασμάτων. Το Κωρύκιον Άντρον ήταν αφιερωμένο στον Πάνα και τις Νύμφες. Σήμερα οι χωριάτες το ονομάζουν Σαρανταύλι ή σαράντα αίθουσες.

Αφού φύγαμε από το σπήλαιο διασχίσαμε έφιπποι την πεδιάδα προς τα Καλύβια ή θερινό χωριό, που ανήκει στην Αράχοβα, όπου μέχρι στιγμής δε συναντήσαμε ούτε ψυχή. Στη γειτονική περιοχή υπήρχε μια μεγάλη βουνίσια λίμνη, της οποίας η μόνη διέξοδος είναι υπόγεια, δημιουργώντας, καθώς λέγεται, την Κασταλία πηγή στους Δελφούς. Και τώρα άρχισε η ανάβαση του καθ' αυτού βουνού του Παρνασσού, που υψώνεται από αυτή την ψηλή πεδιάδα. Στην αρχή, η διαδρομή μας διήλθε μέσα από ένα δάσος πεύκης και δένδρων ελάτης, που έφταναν μέχρι την περιοχή όπου το χιόνι έκανε την πρώτη εμφάνισή του σε μεγάλα τμήματα.

Εκεί υποχρεωθήκαμε να ξεπεζέψουμε, αν και συνήθως είναι δυνατή η πορεία ακόμα πιο πέρα με μουλάρια. Τώρα άρχισαν οι μπελάδες μας. Ο οδηγός μας, καθώς επίσης και ο χωρικός που μας συνόδευε, ήταν εντελώς ασυνήθιστος σε πορεία στο χιόνι, και από το να εμπιστευθεί τον εαυτό του πάνω στο χιόνι, ακόμα για μικρή απόσταση, προτιμούσε να μας οδηγήσει γύρω-γύρω, σε διπλάσια ή και τριπλάσια απόσταση. Σύντομα, ωστόσο, δεν ήταν πλέον δυνατόν να αποφύγουμε το χιόνι, και τότε δυνάμωσαν τα παράπονα των Ελλήνων για τις κακουχίες που υφιστάμεθα.

Σε συνθήκες καλοκαιρίας θα ήταν εύκολο να φτάσουμε στην κορυφή εντός μιάμισης ώρας, αλλά στο τέλος κάνα δυο ωρών, κάτι το βάθος του χιονιού, κάτι ο παρακαμπτήριος δρόμος που είχαμε πάρει και κάτι η βραδύτητα των *«ορεσιβίων μας»,* ήμασταν ακόμη μακριά από την ψηλότερη κορυφή, ωστόσο αρκετά ψηλά, ώστε να έχουμε μια εξαιρετική θέα. Θα ήταν ακόμα πιο εκτεταμένη, εάν δεν είχε γίνει κάπως ομιχλώδης η ατμόσφαιρα προς τον ορίζοντα.

Ήταν σαφώς αδύνατο να φτάσουμε στην κορυφή και να επιστρέψουμε αυθημερόν. Ο Η. που φαινόταν υπερβολικά απογοητευμένος, πρότεινε να κατασκηνώσουμε για τη νύχτα στην πρώτη καθαρή από χιόνι θέση του

εδάφους που θα συναντούσαμε, και να κάνουμε την ανάβαση την επαύριο. Στους υπόλοιπους δεν πολυάρεσε η ιδέα της έκθεσης στο νυχτερινό αέρα σε εγγύτητα με το χιόνι, χωρίς περισσότερη προστασία απ' ό,τι μπορούσε να μας προσφέρει ένα πανωφόρι που διαθέταμε, αλλά δυσκολευτήκαμε στο να πείσουμε τον Η. να εγκαταλείψει το σχέδιό του.

Πράγματι, ήταν πολύ βασανιστικό, σαν το μαρτύριο του Τάνταλου, το να είμαστε τόσο κοντά στην κορυφή του Παρνασσού και εντούτοις να αποτυγχάνουμε να την κατακτήσουμε. Όπως αποδείχτηκε, ήταν σωστό που δεν παραμείναμε, γιατί την επόμενη μέρα οι κορυφές του βουνού τυλίχτηκαν σε σύννεφα, που σίγουρα θα μας είχαν αποστερήσει από την ποθητή μας θέα. Πολύ απρόθυμα πήραμε κατεύθυνση προς την Αράχοβα, και οι Έλληνες που είχαν αρνηθεί, κατηγορηματικά, να συνεχίσουν πιο πέρα με την πρόφαση της κούρασης, σηκώθηκαν άλλη μια φορά και οδήγησαν το δρόμο.

Φτάνοντας στην Αράχοβα κάναμε βόλτα μέσα στο χωριό, το οποίο είναι χτισμένο γραφικά σε βουνοπλαγιά. Η ενδυμασία των γυναικών ήταν ιδιαίτερη. Είχαν τα μαλλιά μακριά που κρέμονταν στην πλάτη τους σε μακριά κοτσίδα, ενώ οι κόκκινες φανελένιες ποδιές και τα κοντά φορέματά τους προσέδιδαν μια εντελώς γραφική εμφάνιση. Προηγουμένως, είχα μάθει για την ύπαρξη δημοδιδάσκαλου στο χωριό, που είχε σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, αλλά καθώς η ώρα ήταν πλέον πολύ προχωρημένη και η περιήγησή μας κουραστική, αποφασίσαμε να μην τον αναζητήσουμε.

Από την Αράχοβα το πρόγραμμά μας ήταν να προχωρήσουμε προς την πόλη της Λιβαδειάς και στείλαμε τις αποσκευές μας κατευθείαν προς τα εκεί. Για κάνα δυο ώρες τις συνοδέψαμε μέχρι που φτάσαμε στο στενό πέρασμα της Σχιστής, ανάμεσα στο βουνό της Κίρφεως και τη βάση του Παρνασσού.

Στη Σχιστή, στην αρχαιότητα καθώς και στους σύγχρονους καιρούς, τρεις μεγάλοι δρόμοι συναντιούνται, οδηγώντας αντίστοιχα προς Δελφούς, προς Λιβαδειά και Θήβα, και προς τη Δαύλεια. Ήταν εδώ που, σύμφωνα με τους τραγικούς ποιητές, ο Οιδίποδας συνάντησε τυχαία τον πατέρα του, Λάιο, τον οποίο, σκότωσε αγνοώντας την αλήθεια και έτσι εκπλήρωσε την προφητεία του Δελφικού Μαντείου.

Είναι μια ερημική τοποθεσία, στην οποία οι βουνίσιες πτυχώσεις κοιτάζουν αφ' υψηλού, σε τέλεια αρμονία με μια τέτοια αιματοβαμμένη πράξη. Αλλά προς τα ανατολικά η στενωπός ανοίγει και αποκαλύπτει τη θέα ενός τμήματος της χαριτωμένης πεδιάδας της Βοιωτίας με τη λίμνη της Κωπαΐδας στη μέση.

69. HERMANN HETTNER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γερμανός **Hermann Theodore Hettner** ήταν ιστορικός της τέχνης και της λογοτεχνίας. Γεννήθηκε στις 12 Μαρτίου του 1821 στο Leisersdorf της Σιλεσίας και πέθανε στις 29 Μαΐου του 1882.

Στα Πανεπιστήμια του Βερολίνου, Halle και Heidelberg επικεντρώθηκε στη μελέτη της φιλοσοφίας, αλλά το 1843 έστρεψε την προσοχή του στην αισθητική, την τέχνη και τη λογοτεχνία. Προκειμένου να σημειώσει πρόοδο με τις μελέτες του αυτές, πέρασε τρία χρόνια στην Ιταλία και, μετά την επιστροφή του, έκανε τις σχετικές δημοσιεύσεις του.

Έγινε υφηγητής για την αισθητική και την ιστορία της τέχνης στη Χαϊδελβέργη και, αργότερα δέχτηκε μια πρόσκληση ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Ιένας, όπου δίδαξε ιστορία τέχνης και λογοτεχνίας.

Το 1855 διορίστηκε διευθυντής των βασιλικών συλλογών αρχαιοτήτων και του μουσείου των γύψινων εκμαγείων της Δρέσδης. Στη συνέχεια, προστέθηκε και η θέση του διευθυντή του ιστορικού μουσείου και μια καθηγεσία στο βασιλικό Polytechnikum.

Το πιο σημαντικό έργο του είναι: *"Η Ιστορία της Λογοτεχνίας του 18ου αιώνα"*, το οποίο εμφανίστηκε σε τρία μέρη, αφιερωμένο αντίστοιχα στην αγγλική, γαλλική και γερμανική λογοτεχνία, μεταξύ 1856 και 1870.

Σχόλια

Ο **Hermann Hettner** έφτασε στους Δελφούς το έτος 1851, ερχόμενος από ανατολικά. Δίνει γενικά πλάνα της Παρνασσίας Νάπης και του Παρνασσού. Θέλει ο αναγνώστης του να πάρει μια ιδέα, τόσο για την ευρύτερη περιοχή των Δελφών, όσο και για το μυθικό βουνό.

Η Αράχοβα, γι' αυτόν: *"Στα μισά περίπου της διαδρομής μεταξύ Λιβαδειάς και Δελφών, σπάει τη μονοτονία"* και είναι: *"μια ευχάριστη κωμόπολη, τετρακοσίων έως πεντακοσίων σπιτιών, γραφικά προσκολλημένη σε μια απότομη πλαγιά του Παρνασσού".*

Για να απολαύσει τη συνολική θέα της Παρνασσίας Νάπης ανέβηκε στο βράχο του ρολογιού της Αράχοβας. Στα χρόνια βεβαίως της επίσκεψής του δεν είχε κατασκευαστεί το εν λόγω ρολόι. Και όταν αναφέρεται στους Δελφούς, πάλι γενικά πλάνα δίνει, και εντοπίζει με απογοήτευση την κατάντια του αρχαίου Δελφικού μεγαλείου.

Για τα αγάλματα - ευρήματα των Δελφών ο αρχαιολόγος Πιττακής του δίνει την πληροφορία, στην Αθήνα, ότι αυτά φυλάσσονταν στην αποθήκη κάποιου Καστρίτη ονόματι Φράγκου, για την αποφυγή παράνομων αγοραπωλησιών.

Η άρνηση όμως του Φράγκου να του επιτρέψει να επισκεφτεί τα φυλασσόμενα ευρήματα, για να δει, να διαπιστώσει και εκτιμήσει το μεγαλείο και την αισθητική αξία των αγαλμάτων, πρέπει να του προξένησε βαθύτατη λύπη, διότι ο Hettner δεν ήταν όποιος κι όποιος επισκέπτης αλλά ένας *"καθ' ύλην αρμόδιος"* - καθότι ιστορικός της τέχνης με ακαδημαϊκές περγαμηνές - Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του : "*[...], έτσι όλες οι θερμές μας παρακλήσεις δε στάθηκαν ικανές να μας εξασφαλίσουν μια ματιά σ' αυτά.[...]* "

Ο Φράγκος πρέπει να ήταν το ίδιο πρόσωπο που τέθηκε, αργότερα, μπροστάρης στον αγώνα των Καστριτών για την ακύρωση του σχεδίου μεταφοράς του χωριού τους με σκοπό την έναρξη συστηματικών αρχαιολογικών ανασκαφών. Αποτέλεσμα αυτού του αγώνα ήταν η καθυστέρηση του εν λόγω προγράμματος για πενήντα περίπου χρόνια!

Εντύπωση κάνει το ωραίο ποίημα που παραθέτει στο τέλος του πεζού κειμένου του, μέσα από το οποίο με ωραίες ποιητικές εικόνες καταφέρνει να μεταφέρει τον αναγνώστη στα αρχαία χρόνια των ιερέων του Απόλλωνα, στα χρόνια της Πυθίας, στα χρόνια του εξαγνισμού στα διαυγή νερά της Κασταλίας, στα χρόνια των χρησμών, που οι πιστοί περίμεναν από το Φοίβο με αγωνία, ερχόμενοι στο Μαντείο του απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Athens and the Peloponnese with sketches of Northern Greece", Herman Hettner, Edinbourg 1854.

ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ

Οι Δελφοί κείτονται στη νοτιοδυτική πλαγιά του Παρνασσού. Συνεπώς, ερχόμενος από τη Βοιωτία, πρέπει να ταξιδέψεις γύρω από σχεδόν ολόκληρο το βουνό. Πόσο μεγαλοπρεπής και επιβλητική η γαλήνη αυτών των θεόρατων συσσωρευμένων ορεινών όγκων !

Ο Παρνασσός έχει υψόμετρο περίπου επτά χιλιάδες πεντακόσια (7.500) πόδια· και όπως σχεδόν όλα τα βουνά της Ελλάδας συνίσταται από γυμνό σε βλάστηση, γαλαζωπό-γκρι, ασβεστολιθικό πέτρωμα· ένα δάσος από βαθυπράσινα έλατα σχηματίζουν μια στενή ελικοειδή παρυφή κατά μήκος της βάσης του, ενώ η κορυφή καλύπτεται από αστραφτερό χιόνι.

Οι ορεινοί όγκοι του Παρνασσού δεν είναι τόσο αποσαρθρωμένοι, όσο εκείνοι του Ελικώνα· είναι πιο συνεκτικοί και συμπαγείς. Κι όμως ακόμη και σ' αυτή την ενότητα, τι ποικιλομορφία - σ' αυτή την ηρεμία, τι κίνηση!

Αυτοί οι απόκρημνοι βραχώδεις τοίχοι υψώνονται απότομα, αλλά σε συνεχείς μεγαλόπρεπα λιτές γραμμές· εκτεταμένα κεκλιμένα υψίπεδα παρεμβάλλονται, από τα οποία καινούργια βάραθρα ξεκινούν, ίσως επιβλητικότερα και ψηλότερα από τα προηγούμενα αλλά με το ίδιο λιτό και συνεχές περίγραμμα.

Κι έτσι συνεχώς ανοδικά, σε μια εναλλαγή μεταξύ απότομων αναβάσεων και ομαλών επιφανειών, η αλληλοδιαδοχή συνεχίζεται αδιάκοπα και πάντοτε αρμονικά (προς τα πάνω), μέχρι την κορυφή όπου το βουνό συγκεντρώνεται σ' ένα επιβλητικό γαλήνιο όγκο, από τον οποίο, απ' όσο (τουλάχιστον) μπορεί να ειδωθεί από χαμηλά, μόνη πού και πού ξεπετάγεται θαρραλέα καμιά φιλόδοξη κορυφή.

Μια στενή βαθιά κοιλάδα, δια μέσου της οποίας ρέει ο Πλειστός, χωρίζει τον Παρνασσό από την οροσειρά της Κίρφεως, που τρέχει παράλληλα μ' αυτόν και εκτείνεται έως τον Κορινθιακό κόλπο.

Στην είσοδο αυτής της κοιλάδας βρίσκεται η ξακουστή τριπλή οδός, η Τρίοδος, όπου ο δρόμος από τους Δελφούς χωρίζεται σε τρεις διακλαδώσεις. Αυτή προς τα αριστερά πηγαίνει προς Δαύλεια, η δεξιά διακλάδωση οδηγεί προς την Κόρινθο μέσω της Αμβρύσσου, και ο μεσαίος δρόμος πηγαίνει προς Λιβαδειά.

Ήταν εδώ, που ο ατυχής Οιδίποδας συνάντησε τον Λάιο, και αγνοώντας ότι

ήταν ο πατέρας του, τον σκότωσε σε ένα μοιραίο ξέσπασμα θυμού. Υπάρχουν εδώ ακόμη αρκετοί σωροί από πέτρες, υπολείμματα του ανεπιτήδευτου μνημείου, που, σύμφωνα με τον Παυσανία, κάλυπτε στον τάφο του Λάιου και του ηνιόχου του.

Ο δρόμος, βαθμιαία ανηφορικός, συνεχίζει κατά μήκος αυτής της απομονωμένης κοιλάδας. Η περιοχή είναι ερημική και μονότονη, στα δεξιά οι απότομοι βράχοι του Παρνασσού, στ' αριστερά η γυμνή από βλάστηση (στη θέση αυτή) Κίρφι.

Είναι αρκούντως κατανοητό ότι στ' αρχαία χρόνια οι κακοποιοί είχαν εδώ τα απόμερα λημέρια τους, από τα οποία εφορμούσαν για να ληστέψουν τους ευσεβείς οδοιπόρους και να αρπάξουν τα αφιερώματα, που κόμιζαν (προς) το Δελφικό Ιερό.

Στα μισά περίπου της διαδρομής μεταξύ Λιβαδειάς και Δελφών, η Αράχοβα σπάει τη μονοτονία. Η Αράχοβα, η αρχαία Ανεμώρεια, μια ευχάριστη κωμόπολη, τετρακοσίων έως πεντακοσίων σπιτιών, είναι γραφικά προσκολλημένη σε μια απότομη πλαγιά του Παρνασσού.

Από μια μυτερή βραχώδη κορυφή (ο σημερινός βράχος του ρολογιού της Αράχοβας), που δεσπόζει της εκκλησίας, υπάρχει μια θέα τέτοιας εκπληκτικής και ποικίλης μεγαλοπρέπειας, που μόνο η Ελλάδα, η χώρα των βουνών και των ακτών, μπορεί να επιδείξει.

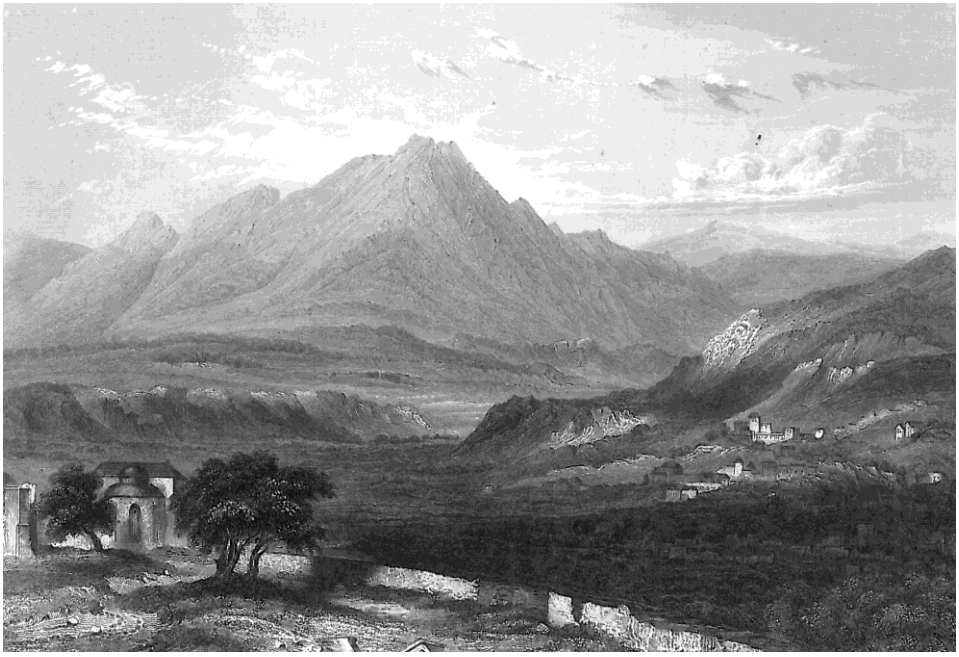
Στα πόδια μας οι άγριες κοιλάδες και λόφοι που ενώνονται με την οροσειρά της Κίρφεως και θεωρούνται ως η απόληξη του Παρνασσού· πίσω απ' αυτές τα γαλανά νερά του Κορινθιακού κόλπου· πέρα απ' αυτόν η χιονοσκεπής Κυλλήνη και το δαντελωτό περίγραμμα των βουνών της πελοποννησιακής ακτής από τη Σικυώνα μέχρι τη Βοστίτσα [Αίγιο].

Οι Δελφοί ωστόσο, αν και βρίσκονται σε απόσταση μόνο δύο ωρών, δεν είναι ορατοί· καλύπτονται πίσω από τους προεξέχοντες πρόποδες του βουνού. Οι Δελφοί συνεχίζουν να παραμένουν αθέατοι, μέχρι να τους πλησιάσεις εντελώς.

Στ' αρχαία χρόνια, η πρώτη άποψη αυτής της απομονωμένης, ιερής, γαλήνιας κοιλάδας των Δελφών θα πρέπει να επιδρούσε στο θεατή με μια σχεδόν υπερφυσική δύναμη - τόσο συγκλονιστική και απρόσμενη είναι.

Ακόμα και σήμερα, παρόλο που η αρχαία μεγαλοπρέπεια και η θρησκευτική καθαγίαση του χώρου έχουν ανεπιστρεπτί εξαφανιστεί, παραμένει άκρως εντυπωσιακή.

Φανταστείτε μια στενή κοιλάδα, περικυκλωμένη από βράχια, με το απώτερο σημείο της να μοιάζει εντυπωσιακά με το κοίλο ενός αρχαίου θεάτρου. Το κοίλο σχηματίζεται από την ήπια εσωτερική καμπύλη μιας

Κρισσαίον πεδίον

ανωφέρειας του Παρνασσού· αυτή είναι η βόρεια πλευρά της κοιλάδας. Στην ανατολική προεξέχουν δυο γιγάντιοι απόκρημνοι βράχοι, που ονομάζονται Φαιδριάδες· ενώ η δυτική πλευρά καταλαμβάνεται από ακόμα ένα προεξέχοντα ορεινόν όγκο, χαμηλότερου μεν από τους βράχους στ' ανατολικά, αλλά που το ύψος του φαντάζει μεγαλύτερο λόγω των κορυφών των βουνών της Λοκρίδας και Αιτωλίας, που ξεπροβάλλουν πάνω από αυτόν.

Προς τα νότια, το ημικύκλιο κόβεται σε μια ευθεία γραμμή από την οροσειρά της Κίρφεως, στους πρόποδες της οποίας ο Πλειστός ελίσσεται σε μια βαθιά ρεματιά.

Στις αρχαίες, ένδοξες εποχές των Δελφών, οι κατοικίες και οι λαμπροί ναοί της πόλης υψώνονταν στο πιο απομακρυσμένο και κυκλικό άκρο της κοιλάδας ο ένας πάνω στον άλλο, όπως οι σειρές των καθισμάτων σ' ένα θέατρο, πάνω σε πλατώματα εν μέρει φυσικά, εν μέρει τεχνητά, μερικά εκ των οποίων είναι ακόμα ορατά. Πάνω σ' ένα από τα υψηλότερα αυτά τα πλατώματα βρίσκεται το αρχαίο και σεβαστό μαντείο που έδωσε στην πόλη υπόσταση και φήμη, στεγασμένο μέσα στο μεγαλοπρεπή Ναό του Απόλλωνα, τριγύρω από τον οποίο υψώνονταν επιβλητικά αγάλματα και τα θαλερά δέντρα του ιερού άλσους. Αυτοί οι κάποτε τόσο υπέροχοι Δελφοί είναι σήμερα ένα εξαθλιωμένο χωριουδάκι που ονομάζεται Καστρί, επειδή οι άνθρωποι που εγκαταστάθηκαν εδώ, θεώρησαν ότι οι ερειπωμένοι τοίχοι που βρήκαν, ήσαν τα ερείπια ενός

αρχαίου φρουρίου - ενός παλαιού κάστρου. Το ιερό χάσμα, από το οποίο ο προφητεύων θεός εξέδιδε τις μαντικές κρίσεις του μέσω της εμπνευσμένης λαλιάς της ιέρειάς του, έχει εξαφανιστεί εν μέσω ερειπίων και χαλασμάτων, χωρίς να αφήσει ίχνη της προηγούμενης ύπαρξής του.

Φτωχικές καλύβες έχουν χτιστεί πάνω στα θεμέλια του μεγάλου ναού, που περιέβαλε αυτή τη μαντική σχισμή, και μόνον απομονωμένα θραύσματα από κίονες δωρικού ρυθμού (φτιαγμένες) από τόφο [πορώδη πέτρα] και μαρμάρινοι κίονες ιωνικού ρυθμού μας υπενθυμίζουν πένθιμα την περίοδο των περασμένων μεγαλείων.

Από το μεγαλοπρεπές προστέγασμα [είσοδος με στέγαστρο και κολώνες] της αρχαίας Λέσχης, που είχε διακοσμήσει ο διάσημος Πολύγνωτος με τους πίνακές του, δεν παραμένει παρά το δάπεδο, το οποίο αποτελεί τώρα τμήμα μιας αποθήκης σπιτιού, στην οποία φυλάσσονται άχυρο και γεννήματα. Εάν προσθέσουμε τα ερείπια της αρχαίας Παλαίστρας, πιο πέρα χαμηλά στον κήπο του γυναικείου Μοναστηριού της Παναγίας, και κοντά σ' αυτά τα θεμέλια τεσσάρων μικρών ναών, ένας από τους οποίους, με κυκλική μορφή και με μια γενική ομοιότητα με το Ρωμαϊκό Πάνθεο, είναι αφιερωμένος στην Προναία Αθηνά, έχουμε αναφέρει εν συντομία ό,τι έχει διασωθεί από τους αρχαίους Δελφούς.

Η κατάσταση όσον αφορά στα γλυπτά είναι σχεδόν χειρότερη. Οι ίδιοι οι Δελφοί, που, παρά τις ρωμαϊκές λαφυραγωγήσεις μπορούσαν ακόμα και επί εποχής Πλίνιου να καυχώνται για ένα θησαυρό με πάνω από τρεις χιλιάδες αγάλματα, δεν έχουν τώρα τίποτε παρά λίγα θραύσματα γλυπτών στον τοίχο του προαυλίου του γυναικείου μοναστηριού, και ένα πλήθος ωραίων αλλά σοβαρά κατεστραμμένων σαρκοφάγων της ρωμαϊκής περιόδου, σε μερικά μισάνοιχτα μνημεία στην είσοδο της ιεράς οδού.

Οι Αθηναίος αρχαιολόγος Πιττακής μάς είχε πει ότι ορισμένα νεοερευθέντα ανάγλυφα είχαν δοθεί προς φύλαξη στο σπίτι ενός κυρίου Φράγκου, ιδιοκτήτη της περιοχής, που συγκροτεί τον αρχαίο περίβολο του ναού. Ο κύριος Φράγκος, ωστόσο, ήταν πολύ μυστικοπαθής σχετικά με αυτές τις ανακαλύψεις, πιθανόν λόγω των λαθραίων αγοραπωλησιών που διενεργούνταν, έτσι όλες οι θερμές μας παρακλήσεις δε στάθηκαν ικανές να μας εξασφαλίσουν μια ματιά σ' αυτά.

Τα ανθρώπινα έργα, ωστόσο, όσο υπέροχα κι αν είναι, όσο κι αν εξυμνούν τη μεγαλοφυΐα των δημιουργών τους, υπόκεινται στην καταστροφή και τη φθορά. Ο χρόνος και οι θύελλες δεν έχουν προκαλέσει μεταβολή στη φυσιογνωμία του τοπίου. Στην κορυφή του Δελφικού λόφου μπορείς ακόμα να δεις τα καθίσματα του Σταδίου λαξευμένα στη φυσική πέτρα και όχι μακριά κελαρύζουν τώρα, όπως και στο παρελθόν, στη βάση ενός ψηλού και επιβλητικού γκρεμού, τα νερά αυτής της διαυγούς πηγής, που ο Ουλέριχος,

εξειδικευμένος στη δελφική τοπογραφία, είχε κρίνει ότι είναι η Δέλφουσσα, η αρχαία πηγή της πόλης των Δελφιωτών.

Και περίπου εκατό βήματα πιο κάτω συναντάμε ακόμα μια πηγή, την Κασσοτίδα, της οποίας η καθαγιασμένη *«αιώνια πηγή πότιζε την πυθική δάφνη και τις ιερές μυρτιές του αιώνιου άλσους του θεού».* Βλέπουμε επίσης και την ξακουστή πηγή της Κασταλίας, στα ασημοκάθαρα και καθαγιασμένα νερά της οποίας έλουζαν και εξάγνιζαν τους εαυτούς των οι ιερείς του θεού, καθώς και όλοι όσοι ζητούσαν τη συμβουλή ή τη συγχώρεση του θεού. Ακριβώς πάνω από την Κασταλία πηγή υψώνονται οι γυμνοί γκρεμοί των Φαιδριάδων, ύψους εννιακοσίων ποδών, από τις οποίες στα αρχαία χρόνια έριχναν τους εγκληματίες που είχαν διαπράξει ύβρι έναντι του δελφικού ιερού.

Ένα βαθύ φαράγγι, δια μέσου του οποίου κατρακυλάει ένας χείμαρρος, διασχίζει αυτά (τα βράχια) τόσο εντυπωσιακά και γραφικά σε δυο ξεχωριστές μάζες, που αποτελεί την κύρια αιτία, που οι Ρωμαίοι ποιητές συνήθιζαν σχεδόν πάντα να ονομάζουν τον πολυκόρυφο Παρνασσό ως δίκορφο - δηλαδή με διπλή κορυφή.

Οι άνθρωποι μπορεί να λένε ότι θέλουν (αλλά) η καθαγίαση που απλώνεται σε μια τοποθεσία, για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα και με τόσο σεβασμό, της αποδίδει κάτι βαθιά μυστηριώδες. Αυτή η κρουσταλλένια πηγή της Κασταλίας, αυτά τα πέτρινα σκαλοπάτια που οδηγούν χαμηλά προς αυτήν, εκείνες εκεί οι κόγχες στο βράχο για την υποδοχή των ιερών αναθηματικών αγαλμάτων, δίνουν ακατάπαυστη απασχόληση στη φαντασία και την παρακινούν να ανακαλέσει το ένδοξο παρελθόν πίσω στη ζωή γι' ακόμα μια φορά, έξω από τα σκουπίδια και τα ερείπια κάτω από τα οποία κείται ενταφιασμένο.

" Δες! Με τ' άτια του και το λαμπρό του άρμα
ο Ήλιος ακτινοβολεί πάνω απ' τη γη.
Και σε φυγή τρέπονται τ' άστρα από τη λάμψη του τη θεϊκή.
Στην άγια νύχτα,
τ' απρόσιτα του Παρνασσού υψώματα αντιφεγγίζουν,
λουσμένα στο φως της μέρας που χαράζει,

που ξημερώνει με ευλογία στους θνητούς·
και η γλυκύτατη ευωδία των μυρτιών

(ψηλά) ως το γείσο του ναού αναδύεται·
και η Πυθία στον ιερό της τρίποδα θρονιάζεται,
και στης Ελλάδας το λαό τ' αντίφωνα απαγγέλει
που άκουσε από το θεό, σε έκσταση.

Δέλφιοι ιερείς τ' Απόλλωνα, εμπρός!
Πηγαίν'τε στην αργυρόχροη πηγή της Κασταλίας,
και όταν δροσοσταλίδες του διαυγή ποταμού
σας εξαγνίσουν, σπεύστε να μπείτε στο ναό,
και αποφεύγοντας τα λόγια θλιβερών οιωνών,
τίποτα άλλο, παρά μονάχα ευχάριστα οι ερωτώντες,
τη βούληση του θεού
από τα ευοίωνα ας ακούσουν. "

Δελφοί (Α΄ όψη)

Δελφοί (Β΄ όψη)

70. EUGENE YEMENIZ

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Eugene Yemeniz** (1828-1880) ήταν άνθρωπος τον Γραμμάτων, και χρημάτισε Πρόξενος της Ελλάδας στη Λυών της Γαλλίας.

Σχόλια

Η ταξιδιωτική περιγραφή του **Yemeniz** είναι, πράγματι, μια από τις πιο ενδιαφέρουσες για την περιοχή, με ποικιλία αναφορών, εικόνων και γεγονότων.

Ξεκινάει εκτενώς με ένα θρύλο, ίσως και πραγματικό περιστατικό, που σχετιζόταν με το όνομα μιας τοποθεσίας (Νυμφόβρυση) πριν την Αράχοβα, μάλλον λίγο πριν φτάσει κανείς στην περιοχή της Στενής, ερχόμενος από τα μέρη της Δαύλειας.

Το περιστατικό αυτό σχετιζόταν με ένα ιψενικό τρίγωνο μεταξύ μιας κοπέλας με το όνομα Δέσπω και των παλληκαριών Κώστα και Αλέξη, που τη διεκδικούσαν - και οι τρεις τους με καταγωγή από Αράχοβα - το οποίο αυτό τρίγωνο είχε μοιραία κατάληξη. Στη συνέχεια, ο Yemeniz εισέρχεται στην Αράχοβα, για την οποία έχει μόνο υμνητικά λόγια να πει, και για το χωριό και για τους κατοίκους της.

Φιλοξενήθηκε από τον πρώην δήμαρχο Αλέξανδρο Αλεξανδρογιάννη, πιθανόν γιο του γνωστού Αραχοβίτη προεστού και αγωνιστή του ΄21 Γιάννη Αλεξανδρογιάννη. Πριν την ετοιμασία του δείπνου, ανέβηκε ο Yemeniz και ο Αμφιτρύωνάς του για μια βόλτα μέχρι τον Αϊ-Γιώργη, την ώρα του εσπερινού.

Οι εικόνες που δίνει από τη θέση αυτή για το δειλινό, όπως το βιώνει εκεί, είναι εκπληκτικές. Ο αναγνώστης νιώθει έντονα ότι βρίσκεται και αυτός μαζί και παρακολουθεί την ώρα που αρχίζει ο ήλιος να βυθίζεται στα βουνά της Φωκίδας και πέφτουν οι πρώτες σκιές της νύχτας στα γύρω υψώματα του Παρνασσού.

Στο μενού που ετοίμασε και πρόσφερε η γυναίκα του Αλεξανδρογιάννη υπήρξε και μια ελαφρά μερίδα από… φλερτ, την οποία ο Yemeniz ως γνήσιος Γάλλος δεν μπόρεσε να αποσιωπήσει.

Όταν φτάνει στο Καστρί δεν ενθουσιάζεται καθόλου, γι’ αυτό το *“στολίζει”* με το όνομα μίζερο χωριό. Περιεργάστηκε τον αρχαιολογικό χώρο, είδε τις σαρκοφάγους, τους λαξευτούς τάφους, τα αρχαία τείχη και την Κασταλία πηγή, τέλος ανέβηκε στο Κωρύκιον Άντρον.

Στην περιγραφή του για την όλη περιοχή των Δελφών χρησιμοποιεί ρομαντικές αποχρώσεις, προσπαθεί να φανταστεί το ένδοξο παρελθόν, νιώθει την υποβλητικότητα του ιερού χώρου. Και όταν βλέπει τον ψηλό Καστρίτη βοσκό με κάπα από κατσικότριχα να συζητεί και να χαριεντίζεται με μερικές

νέες γυναίκες, που έπλεναν στην Κασταλία έχοντας λυτά τα μαλλιά τους, νιώθει σαν σε όραμα να βλέπει μπροστά του εικόνες μυθολογικές, τον Φαύνο και τις Ναϊάδες...

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Voyage dans le Royaume de Grece"*,**
Eugene Yemeniz, Paris 1854.

ΦΩΚΙΔΑ
[...]

II. ΝΥΜΦΟΒΡΥΣΗ

Αφήνοντας την πεδιάδα της Χαιρώνειας ακολουθούμε ένα ρυάκι με αμμώδεις όχθες που μας οδηγεί, μέσα από μερικές στενές μικρές κοιλάδες, ανάμεσα σε αρκετά ψηλά βουνά και που μας γοητεύει με τα δροσερά νερά του και τη σκιά, τόσο σπάνια και τόσο επιθυμητή στην Ελλάδα, των θάμνων συσσωρευμένων στην κάτω άκρη της βουνοπλαγιάς. Το τοπίο είναι χαριτωμένο και μελαγχολικό. Η μεγάλη σιωπή της φύσης, η αρμονία και η ηρεμία των περιγραμμάτων, ξεκουράζουν το σώμα και εμπνέουν την περισυλλογή της ψυχής.

Μια μπλε και διαφανής ομίχλη ανέβαινε από τις κοιλάδες, εξουδετέρωνε το φως της ημέρας και άπλωνε πάνω στα βουνά ένα μυστήριο πέπλο, που τα μεγάλωνε, τα απομάκρυνε και τα έκανε να χάνονται, το ένα μέσα στο άλλο. Στην έξοδο αυτού του δαιδαλώδους πράσινου, συναντάμε τους πρώτους βράχους του Παρνασσού. Ένας από αυτούς, κλείνει το γραφικό δρόμο και περάσαμε πεζοί στη βάση του, δίπλα σ' ένα γκρεμό, ενώ από την κορυφή του έβγαιναν δυο μικροί καταρράκτες. Ο βράχος αυτός λέγεται *«Νυμφόβρυση»*.

Να, ο παλιός και ποιητικός μύθος που διηγείται την ιστορία της ονομασίας του. Δυο νεαροί της Αράχοβας, ο Κώστας και ο Αλέξης, ήταν σφοδρά ερωτευμένοι με μια νεαρή κοπέλα με το όνομα Δέσπω και ο καθένας διεκδικούσε το χέρι της. Η επιλογή ήταν δύσκολη, διότι ήταν και οι δυο εξίσου νέοι, ωραίοι και γενναίοι. Η Δέσπω όμως, αισθανόταν μια κρυφή και ακατανίκητη αδυναμία για τον πρώτο. Δεν τολμούσε να τη δηλώσει λόγω των απειλών του Αλέξη, που είχε πει αρκετές φορές, ότι, εάν ο Κώστας την κέρδιζε, θα τους σκότωνε και τους δυο πριν από την ημέρα του γάμου τους.

Και μέσα στο στόμα ενός άνδρα σαν τον Αλέξη, αυτά τα λόγια δεν ήταν φανφάρες. Η Δέσπω το ήξερε καλά και για να βάλει ένα τέλος στη φιλονικία προσπαθούσε να βρει ένα μέσο που δεν θα επέτρεπε να τηρήσει τη μακάβρια

υπόσχεση του. Δεν βρήκε τίποτα καλύτερο, από το να δώσει το χέρι της ως έπαθλο των κατορθωμάτων που θα έπρεπε να εκτελέσουν. Ανακοίνωσε την απόφασή της στους δυο αντίζηλους. Εκείνοι, με μεγάλη αυτοπεποίθηση ο καθένας, δέχτηκαν. Έδωσαν τα χέρια και ορκίστηκαν ότι, εκτός από την αποστολή που θα είχαν να εκπληρώσουν, δεν θα έκανε τίποτα ο ένας κατά του άλλου. Και τέλος, ότι ο ηττημένος θα παραχωρούσε χωρίς αντίσταση το βραβείο που δεν είχε μπορέσει να αποκτήσει.

Η Δέσπω ενεργούσε τότε με μεγάλη και τυφλή απερισκεψία. Εξέθεσε το δικό της μέλλον και τη ζωή του αγαπημένου της στην τύχη, σε μια μοιραία περίσταση. Όντως, ποιος της έλεγε ότι ο εραστής της θα ήταν πάντα πιο δυνατός και ότι η μοίρα δεν θα έπαυε να του είναι ευνοϊκή; Αλλά, δεν ένιωθε φόβο. Υπήρχε μέσα στην αγάπη της, μια τόσο υπερήφανη έπαρση και μια τόσο δυνατή πίστη που δεν αμφέβαλλε, ούτε μια στιγμή, ότι το αντικείμενο της αγάπης αυτής θα νικούσε τον αντίπαλό του, αφού είχε ήδη κατακτήσει την πιο δύσκολη, την πιο σπουδαία νίκη: τη καρδιά της. Πόσες ριψοκίνδυνες πράξεις, πόσοι τολμηροί αγώνες έγιναν ανάμεσα στους δυο νεαρούς, χωρίς να έχει ούτε ο ένας ούτε ο άλλος το πλεονέκτημα!

Οι αδιάφοροι έβλεπαν με λύπη αυτή την ασταμάτητη πάλη, όπου κινδύνευαν κάθε μέρα, τα δυο παλληκάρια, τα πιο γενναία και τα πιο όμορφα του χωριού. Οι παρατηρήσεις ήταν άχρηστες. Όντως, τι να κάνει κανείς κατά της υπερηφάνειας, που διακινδυνεύει, και το φλογερό πάθος των ερωτευμένων. Τι να κάνει προπάντων κατά της ιδιοτροπίας μιας πεισματάρας κοπέλας; Πάντως, ένα τελευταίο καπρίτσιο της, αποφάσισε για την μοίρα των τριών.

Μια μέρα που η Δέσπω γύριζε από τη Λιβαδειά, ενώ περνούσε δίπλα στο βράχο που αναφέραμε, παρατήρησε μια τούφα κοκορέτσας που έβγαινε από μια ρωγμή, μερικούς πήχεις κάτω από την κορυφή. Οι μνηστήρες της την συνόδευαν διότι, στα διαστήματα ανάμεσα στους ιπποτικούς αγώνες τους, δεν την άφηναν, ώστε να μείνουν οι τύχες τους ίσες, και να μη βρει την ευκαιρία, αυτός που θα έμενε παρών, να βλάψει τον απόντα.

Με μια ματιά κατάλαβε η Δέσπω ότι ο ένας από τους δυο θα υπέκυπτε στην έσχατη δοκιμασία που σκόπευε να τους επιβάλλει. Ο βράχος ήταν κάθετος. Ο γκρεμός κάτω ανοιχτός. Η τούφα της κοκορέτσας απομονωμένη και σαν κρεμασμένη κατά τύχη στη λεία επιφάνεια του βράχου. *«Βλέπετε - τους είπε - αυτή την τούφα ρεβιθιάς*[κοκορέτσας], *εκεί ψηλά; Καταλάβατε έτσι δεν είναι;»*

Και η τρελή κοπέλα συνέχισε ήρεμα την πορεία της, ενώ οι δυο αντίπαλοι ορμούσαν προς την κορυφή. Ο καθένας προχωρούσε από ένα διαφορετικό δρόμο, χωρίς φόβο και χωρίς δισταγμό, γιατί ήταν ευκίνητοι σαν σκίουροι και η βαθύτητα του βάραθρου δεν τους έκανε καμία εντύπωση, δεν πάθαιναν

ίλιγγο λόγω της συνήθειας που είχαν αποκτήσει με τον κίνδυνο, και του πάθους τους που τους εμψύχωνε. Ο Αλέξης και ο Κώστας έφτασαν μαζί στην κορυφή του βράχου και είδαν αρκετά μακριά κάτω, την τούφα της κοκορέτσας. Κοιτάχτηκαν μια στιγμή, σιωπηλά και με φόβο. Δίσταζαν, και έμοιαζαν να συμβουλεύονται μεταξύ τους. Η απόπειρα φαινόταν αδύνατη.

Πρώτος ο Κώστας αποφάσισε διότι, ξέροντας ότι τον αγαπούσε η Δέσπω, ένιωθε πιο δυνατός. Το μάτι του είχε διακρίνει μερικά πόδια από την τούφα, μια στενή ανωμαλία της λείας επιφάνειας του βράχου. Έκανε το σταυρό του, άρχισε να γλιστράει στην απότομη πλαγιά και έφτασε με ματωμένα χέρια σ' εκείνο το μέρος. Αυτή τη φορά, πίστεψε ότι είχε νικήσει και, ταραγμένος από τη σύγχυση του κινδύνου και τη χαρά της επιτυχίας, έσκυψε προς τη ρεβιθιά. Δυστυχώς, ήταν πολύ μακριά! Και στην προσπάθειά του να τεντωθεί, έχασε την ισορροπία του και έπεσε στο βάθος του γκρεμού.

Ο Αλέξης έβγαλε μια κραυγή γεμάτη φρίκη. Η ζήλια του δεν μπόρεσε να πνίξει τον μεγάλο πόνο που ένιωσε. Πάντως δεν υποχώρησε, αφού είχε υποσχεθεί να περάσει από τις ίδιες δοκιμασίες με τον Κώστα και να διακινδυνεύσει το ίδιο. Παρόλο που νόμιζε το θάνατο σίγουρο, έψαξε κάποιο μέσο για να πετύχει. Βλέποντας μερικά βήματα πιο πέρα μια αδύνατη ελιά, έκοψε το πιο χοντρό κλαδί και το σκάλισε δίνοντάς του την μορφή ενός γάντζου. Μ' αυτόν τον τρόπο, πήρε τον φρικτό δρόμο που είχε ακολουθήσει ο Κώστας, γιατί δεν υπήρχε άλλος.

Έφτασε στο ίδιο σημείο και με την βοήθεια του μακριού γάντζου του, κατόρθωσε να ξεριζώσει την τούφα της κοκορέτσας και την έφερε κοντά του. Η χαρά του έδωσε δύναμη. Ξανά ανέβηκε πιο δύσκολα απ' ό,τι είχε κατεβεί και πήρε τρέχοντας το δρόμο για την Αράχοβα. Η Δέσπω είχε γυρίσει σπίτι της εδώ και ώρες. Καθισμένη στο παράθυρό της, κοίταζε στο δρόμο. Κανένα μοχθηρό προαίσθημα δεν της είχε προαγγείλει το θλιβερό τέλος του εραστή της. Τον αγαπούσε, οπότε ήταν ο πιο δυνατός και ο πιο επιδέξιος, η αγάπη της ήταν γι αυτόν μια αήττητη αιγίδα.

Ονειρευόταν την ημέρα του γάμου της και τις γιορτές του. Προκαταβολικά, χαμογελούσε στον αγαπημένο της. Πόσο θανάσιμο ήταν τότε το χτύπημα, όταν είδε εκείνον που δεν περίμενε, να έρχεται θριαμβευτικά! Το βλέμμα της θόλωσε. Η χλομάδα σκέπασε το μέτωπό της. Όμως, σηκώθηκε και πήγε στην πόρτα, να περιμένει τον Αλέξη και πριν μιλήσει αυτός, του είπε: *«Μην μπεις, δεν υπάρχει πια, είμαι δική σου. Την κοκορέτσα που μάζεψες θα είναι το γαμήλιο μπουκέτο μου. Σε οκτώ μέρες θα ιδωθούμε».*

Τι έγινε ύστερα στην ψυχή της Δέσπως και ποια λύση ετοίμαζε; Έφτασε η μέρα του γάμου, και οι κοπέλες ήρθαν να βοηθήσουν τη Δέσπω στο ντύσιμό της. Οι νεαροί έκαναν τα ίδια για τον Αλέξη. Την ώρα του συμποσίου, ο γαμπρός πήρε το δρόμο του σπιτιού της αρραβωνιαστικιάς του,

συνοδευόμενος από τη χορωδία των θορυβωδών και εύθυμων νεαρών ανδρών.

Η Δέσπω τον περίμενε ανάμεσα στις φιλενάδες της. Το παλιό πέπλο την σκέπαζε από την κορυφή μέχρι κάτω και το μπουκέτο από την κοκορέτσα φαινόταν, στο στήθος της, κάτω από το λεπτό ύφασμα.

Οι νεαροί προσπαθούσαν να μαντέψουν την έκφραση του κρυμμένου προσώπου της νύφης. Ήξεραν την ιστορία της. Τι θα έλεγε; Έκλαιγε ή έλαμπε από ελπίδα το βλέμμα της; Η καρδιά της είχε παρηγορηθεί ή σκόπευε κάποια εκδίκηση;

Οι άνδρες τελείωσαν τα παραδοσιακά τους τραγούδια και ήρθε η στιγμή για την νύφη να αποκαλυφθεί για να φανεί η παρθενική και σεμνή ομορφιά της και να τραγουδήσει στη σειρά της, όπως το ήθελε το έθιμο.

Η κοπέλα που έπρεπε να τη βοηθήσει, την πλησίασε και άνοιξε το πέπλο που τη σκέπαζε ολόκληρη. Παράξενο πράγμα! Τα μάτια της νύφης ήταν κλειστά, το στόμα της μισάνοιχτο, το μέτωπό της χλωμό, τα χέρια της παγωμένα. Το μπουκέτο από την κοκορέτσα είχε πέσει στα πόδια της … Η Δέσπω δεν υπήρχε πια.

Αφού δεν μπορούσε ούτε να προδώσει τον όρκο ούτε να εκτελέσει τη θυσία, είχε πεθάνει και η ψυχή της είχε ξαναβρεί την ψυχή του αγαπημένου της. Οι κάτοικοι της περιοχής λένε ότι από τότε, δυο δίδυμες πηγές αναβλύζουν από το βράχο στη θέση της ρεβιθιάς. Οι ψυχές των δυο εραστών έγιναν ξωτικά αυτού του τόπου, που τον ονόμασαν *«Νυμφόβρυση»*.

III. ΑΡΑΧΟΒΑ

Για να φτάσετε στην Αράχοβα, πρέπει να ανεβείτε για τρεις ώρες από έναν απόκρημνο δρόμο, στην πλαγιά του Παρνασσού. Ήδη διακρίνουμε το χωριό που ορθώνεται γύρω από ένα βράχο, του οποίου η τελευταία άκρη, αιχμηρή σαν βέλος, βγαίνει από το συγκρότημα των σπιτιών που τα ξεπερνά μερικούς πήχεις.

Δεν φτάσαμε ακόμα, παρ’ όλο που ακούμε καθαρά τις κραυγές των παιδιών που παίζουν στις πλαγιές. Όχι, έχουμε ακόμα να περπατήσουμε μια ώρα, να κατεβούμε σχεδόν κάθετα σε κάποια χαράδρα, όπου χάνουμε από τα μάτια μας τα σπίτια του χωριού, έπειτα να ανεβούμε πάλι ένα βράχο πιο ψηλό, ώσπου να φτάσουμε στο τελευταίο πάτωμα των γραφικών αυτών βάσεων και μπαίνουμε στην Αράχοβα από ανηφορικούς και στραβούς δρόμους, λαξευμένους στον ίδιο το βράχο που δεν τον σκεπάζει ούτε μια σπιθαμή χώμα.

Η Αράχοβα είναι φημισμένη στην Ελλάδα για το εξαιρετικό κρασί που παράγουν οι βραχώδεις βουνοπλαγιές της. Πρέπει να πω ότι δεν το βρήκα

καλύτερο από αυτό που είχα πιει αλλού, διότι το φτιάχνουν όπως παντού στην υπόλοιπη Ελλάδα. Το αφήνουν να ζυμωθεί με ρετσίνι και κουκουνάρια, πράγμα που του δίνει, περίπου, τη γεύση ενός γλυκού αφεψήματος από τερέβινθο. Δεν πρέπει όμως αυτό να είναι ένας λόγος για να αποφύγετε την ανάβαση προς την Αράχοβα, γιατί η Αράχοβα είναι μοναδική στην Ελλάδα. Έχει και μια άλλη φήμη, λιγότερο αβλαβή και με περισσότερη αξία απ' αυτήν του κρασιού της. Είναι, ή μάλλον ήταν, ένα φυτώριο κλεφτών, καταφύγιο όλων των ληστών που μάστιζαν τα φαράγγια του Παρνασσού, εκείνα των Θερμοπυλών και τα σύνορα της Τουρκίας. Ούτε κι αυτό δεν πρέπει να είναι αφορμή για να υποχωρήσετε. Μ' έναν πιστό οδηγό, γνωστό, που έχει φίλους παντού, έστω και στους εχθρούς, είστε τελείως ασφαλείς.

Η Αράχοβα είναι το πιο ρομαντικό, το πιο γραφικό και το πιο τολμηρά τοποθετημένο χωριό της Ελλάδας. Από το ψηλό βράχο στο οποίο είναι κτισμένο, σαν αετοφωλιά, βρίσκεστε στο επίπεδο όλων των βουνών της Βοιωτίας.

Από την αντίθετη μεριά, πέρα από το στενό και υπέροχο φαράγγι που σχηματίζουν οι βράχοι των Δελφών, οι κορυφές της Κορινθίας, εκείνες της Αργολίδας και κάποιες από τη Λακωνία, κατανέμονται στον ορίζοντα, και, από ένα μεγάλο άνοιγμα των βράχων, διακρίνεται σε πρώτο επίπεδο, ένα τμήμα του κόλπου της Ναυπάκτου, που αντανακλά στον ουρανό.

Πάνω από το κεφάλι σας, βρίσκονται οι τελευταίες κορυφές του Παρνασσού και τα μοναχικά χιόνια του. Στα πόδια σας, μαύροι άβυσσοι και υπόξανθοι χείμαρροι που διασταυρώνονται σε όλες τις κατευθύνσεις. Τέλος, οι αξιομνημόνευτοι βράχοι των Δελφών. Τι παρηγοριά για την κούραση και τις δυσκολίες του ταξιδιού!

Η ράτσα της Αράχοβας είναι καταπληκτική, έχει τα ίδια φυσικά προνόμια με τον τόπο που κατοικεί. Η δύναμη και η ομορφιά της, πρωτόγονες, διατηρήθηκαν άθικτες από τον καθαρό και υγιεινό αέρα, από την αναγκαιότητα να κάνουν μια λιτή ζωή και να έχουν γερά και ακούραστα μέλη μέσα στα βουνά αυτά τα απρόσιτα, στους δύσκολους δρόμους και την άγρια μοναξιά. Όλα εδώ είναι έντονα και ωραία, συναντάμε γερά παιδιά, με στρογγυλά μάγουλα, που μπαίνουν στη ζωή χωρίς να έχουν να παλεύουν με τη φύση ούτε να την υποβοηθούν.

Βλέπουμε περήφανες κοπέλες, γερές μητέρες, αθλητικούς νεαρούς και ρωμαλέους γέρους που πεθαίνουν, χωρίς να γνωρίζουν τις αναπηρίες κατά τα προχωρημένα γηρατειά της ηλικίας τους. Γι' αυτό το λόγο, η Ελλάδα βρήκε σ' αυτά τα μέρη του Παρνασσού, τους πιο σκληρούς πολεμιστές της και τους πιο φοβερούς υπερασπιστές της ελευθερίας της.

Και γι' αυτό ακόμα, η κλέφτικη ζωή, με τους κινδύνους της, τους αγώνες, τη στέρηση, την ανεξαρτησία της, είναι φυσική σ' αυτούς τους ανθρώπους για

τους οποίους είναι ένα μέσο, για να αξιοποιήσουν τις δυνάμεις που τους μοίρασε η φύση.

Ο οδηγός μου με πήγε σ' έναν καλό άνθρωπο, ονόματι Αλέξανδρο Αλεξανδρογιάννη, που μας δέχτηκε εγκάρδια. Πριν δυο μέρες ήταν ακόμα Δήμαρχος της Αράχοβας. Την ημέρα που φτάσαμε, δεν ήταν πια παρά μόνο ένας απλός πολίτης. Πράγματι, η Αθήνα είχε στείλει μια επιτροπή για να καταστείλει τις πολυάριθμες ληστείες που γίνονταν σ' όλη τη Φωκίδα και να δικάσει τους αυτουργούς των.

Οι αρχές υποπτεύονταν και το Δήμαρχο της Αράχοβας, τον πιο πλούσιο κάτοικο του τόπου, κι έψαξαν όλο το σπίτι του. Ευτυχώς, δεν βρέθηκε τίποτα παράνομο. Ωστόσο, η υποψία της κυβέρνησης τον είχε προσβάλλει και παραιτήθηκε από την Δημαρχία. Έτσι τον βρήκαμε, υπό την επήρεια αυτού του θλιβερού γεγονότος.

Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε να είναι πολύ ευγενικός και πολύ πρόθυμος, αφού μάλιστα ήθελε να μας αποδείξει πόσο άδικοι ήταν οι άνθρωποι μαζί του. Μόλις ζεστάθηκα και ένιωσα ξεκούραστος, μου πρότεινε να κάνουμε μια βόλτα στο χωριό, πριν την ώρα του δείπνου. Δέχτηκα. Διασχίσαμε τους στενούς και στραβούς δρόμους, και φτάσαμε πάνω από το χωριό, σ' ένα μικρό οροπέδιο, που μόνο μια βαθιά χαράδρα χωρίζει από τις τελευταίες κορυφές του Παρνασσού.

Μια εκκλησία κτίστηκε εκεί, πάνω από τα πτώματα εκατοντάδων Ελλήνων που, σ' αυτό το στενό μέρος, πολεμούσαν για μέρες τους Τούρκους, τους ανάγκασαν να καταφύγουν στο βουνό, όπου πέθαναν από την πείνα. Η εκκλησία επισκευάστηκε τελευταία. Είναι ευρύχωρη κι πλούσια στολισμένη. Οι τοίχοι της σκεπάζονται από καινούργιες και λαμπερές τοιχογραφίες και ανάμεσα στους στύλους καίγονται μεγάλες χάλκινες λάμπες.

Όταν μπήκαμε, δυο γέροι παπάδες, καθισμένοι στα ψηλά και βαθιά στασίδια τους έψελναν τον εσπερινό. Ο πρώην Δήμαρχος δεν γνώριζε καλά την Αγία Γραφή και δεν ήταν εξοικειωμένος με τα ονόματα του Μαρτυρολογίου. Οπότε, όταν άρχισε να μου εξηγεί τα διάφορα θέματα των εικόνων, βρέθηκε αρκετές φορές ανίκανος να κατονομάσει τους αγίους και τις αγίες που απεικόνιζαν.

Τότε, ο ένας από τους παπάδες, σταματούσε το ψαλμό του, με κοίταζε πάνω από τα γυαλιά του, σαν να με γνώριζε, και μου φώναζε δυνατά, ενώ ο άλλος συνέχιζε, το όνομα που δεν μπορούσε να προφέρει ο ξεναγός μου. Γύρω από την εκκλησία, μικρά μνημεία από κεραμίδι, έδειχναν τάφους και, στους πιο πρόσφατους, έκαιε ακόμα το λιβάνι που ανάδινε το μελαγχολικό και ευλαβές άρωμά του. Ακουμπισμένος σε μια ράμπα δεν σταματούσα να κοιτάζω το θέαμα.

Ήταν βράδυ και έδυε ο ήλιος. Πρέπει στο ηλιοβασίλεμα να θαυμάσει κανείς

την Ελλάδα· είναι η λαμπρή στιγμή της ημέρας και νομίζω ότι πουθενά αλλού ο ήλιος δεν φωτίζει τόσες καταπληκτικές ομορφιές και δεν βγαίνει από τον ορίζοντα με περισσότερη πομπή και λάμψη. Η φύση, εξαντλημένη από τη ζέστη της ημέρας, ξυπνάει τότε. Τα πουλιά τραγουδούν, τα βουνά σκοτεινά και άλλα πνιγμένα στο φως, παίρνουν απρόβλεπτες μορφές. Γίνεται μια νέα δημιουργία και η ψυχή αγάλλεται για να συμμερίζεται την γενική έμπνευση. Οι λαμπερές ανταύγειες φιλονικούν με το σκοτάδι, ο νους δημιουργεί φαντάσματα, τα όνειρα αντικαθιστούν την πραγματικότητα, το παρόν σβήνεται και το παρελθόν ξαναγεννιέται.

Η Βοιωτία χανόταν μέσα σε γκρίζους ατμούς. Κάποια αστέρια άρχιζαν να σπινθηροβολούν επάνω της και, ενώ μια πυκνή σκιά σερνόταν στα πόδια μου, μέσα στις αβύσσους και πάνω από τους βράχους των Δελφών, ο ορίζοντας της Πελοποννήσου φλεγόταν και τα βουνά σαν διαφανή, μας επέτρεπαν να δούμε την απέραντη πυρκαγιά που τα φώτιζε.

Αυτό το λαμπρό σούρουπο, χλόμιαζε ήδη και ο μικρός κόλπος της Ναυπάκτου, που εμφανιζόταν ανάμεσα σε δυο μαύρους βράχους, περιβεβλημένος από σκιές, αντανακλούσε ακόμα τις τελευταίες λάμψεις του ουρανού. Έμοιαζε με το κόκκινο και ματωμένο μάτι ενός καταπτοημένου τέρατος. Ο σύντροφός μου, είχε αφεθεί σαν εμένα στο ρεμβασμό και φύγαμε μόνο όταν νύχτωσε τελείως.

Μετά από το δείπνο ο Αλεξανδρογιάννης, πανευτυχής που είχε βρει έναν ξένο που μιλούσε τη γλώσσα του, ανοιγόταν όλο και περισσότερο. Πρώτα, με ρώτησε για τα πράγματα στη Γαλλία. Είχε ακούσει για τις κατακτήσεις του Ναπολέοντα και τον θαύμαζε πολύ. Αγαπούσε και τους Βουρβώνους και λυπόταν την εξορία του, διότι είχε πολεμήσει για τη χώρα του και ήξερε πόσο οι βοήθειες που είχαν στείλει οι τελευταίοι βασιλιάδες αυτής της δυναστείας, επηρέασαν την μοίρα της Ελλάδας.

Από την πολιτική, πέρασε στα προσωπικά του. Μου είπε ότι ήταν πλούσιος, και ότι την περιουσία του, την είχε κερδίσει με μεγάλο κόπο, όταν γύρισε από τους πολέμους της ανεξαρτησίας. Μου μίλησε για το παιδί του, ένα αγόρι έξι ή επτά ετών, έξυπνο και επιδέξιο που λογάριαζε να το στείλει να σπουδάσει στη Γαλλία. Δεν αμφέβαλλε καθόλου ότι, σε ανάμνηση της φιλοξενίας του, θα γινόμουν αργότερα, ο προστάτης του γιου του.

Με θεωρούσαν ήδη κηδεμόνα αυτού του μικρού κλέφτη. Και για να σφραγίσει τη φιλία μας, ήθελε οπωσδήποτε, να μου κάνει την τιμή της υπογραφής του, που έγραφε σ’ ένα κομμάτι χαρτί. Επιθυμούσε όμως να του δώσω μια κάρτα μου, που βρισκόταν δεν ξέρω πως στο πορτοφόλι μου, και που μάλλον ήταν η μοίρα της να περάσει στα χέρια του καινούργιου φίλου μου, γιατί τις είχα χάσει όλες, πριν μπαρκάρω για την Ελλάδα.

Του την παρέδωσα μη ξέροντας ακριβώς, αν του άφηνα ένα τεκμήριο

επικίνδυνο για μένα ή ένα διαβατήριο ασφαλείας για την πορεία που είχα να κάνω την άλλη μέρα μέσα στα φαράγγια των Δελφών. Η συνέχεια μου απέδειξε ότι ήταν μόνο από συμπάθεια που μου είχε ζητήσει την κάρτα μου. Η σύζυγός του Αλεξανδρογιάννη, μια ψηλή και όμορφη γυναίκα περίπου είκοσι πέντε χρόνων. Το χτένισμά της ήταν κομψό και πρωτότυπο.

Μια στενόμακρη, λευκή λινή εσάρπα κεντημένη με μεταξωτές κλωστές διαφόρων χρωμάτων, ήταν περιπεπλεγμένη με τα μαλλιά της. Την συγχάρηκα για την κόμμωσή της και αφού ήμουνα περίεργος να μάθω πώς γινόταν, πήγε να φέρει μια ίδια εσάρπα, καθαρή και σιδερωμένη, με την οποία, αφού έβγαλε την άλλη, χτενίστηκε αργά και χαριτωμένα μπροστά μου. Έπειτα ξανάβαλε τη δική της και με ρώτησε, εάν θα θυμόμουν καλά τον τρόπο χτενίσματος που μου είχε δείξει. Της απάντησα πως, ναι, και μ' ανάγκασε να δεχτώ την εσάρπα που είχε χρησιμεύσει για την επίδειξη.

Εάν ο μικρός Αλεξανδρογιάννης ερχόταν στη Γαλλία θα ένιωθα γερά μπλεγμένος ανάμεσα στην υπογραφή του πατέρα και την εσάρπα της μητέρας.

IV. ΟΙ ΔΕΛΦΟΙ (ΤΟ ΚΑΣΤΡΙ)

Το Καστρί είναι το όνομα ενός μίζερου χωριού πάνω σ' ένα βράχο σαν αετοφωλιά. Είναι επίσης το τωρινό όνομα της τοποθεσίας του αρχαίου ναού του Απόλλωνα. Σε λίγη απόσταση από την Αράχοβα, ανεβαίνοντας μονοπάτια, όπου μόνο ο κλέφτης ριψοκινδυνεύει χωρίς φόβο, φτάνουμε σε κάποιες κοιλότητες βράχου, αφιερωμένες άλλοτε στο θεό Πάνα και στη νύμφη Κωρυκία.

Μια μακριά επιγραφή, σχεδόν κατεστραμμένη, αναφέρει το Κωρύκιον Άντρον, του οποίου η είσοδος ήταν βατή και για τα άλογα στην εποχή του Παυσανία. Ο ίδιος επιβεβαιώνει ότι ήταν η πιο ευρύχωρη και η πιο όμορφη σπηλιά που είχε δει ποτέ.

Σήμερα, τα νερά και οι κατολισθήσεις έχουν καλύψει ένα μεγάλο μέρος. Στο Κωρύκιον Άντρον, οι Θυιάδες, ιέρειες γεννημένες στην Αθήνα μαζεύονταν κάποια εποχή του χρόνου, καλώντας τις γυναίκες της Φωκίδας και τις ξένες, που λόγω της πίστης τους έρχονταν στους Δελφούς.

Έπειτα, με τη βοήθεια κάποιων μυστηριωδών πνευματικών πρακτικών, μαινόμενες, ενδυναμωμένες και έξαλλες, διάβαιναν τα πιο άβατα μονοπάτια και έφταναν έτσι στην ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού. Εκεί, χαμένες μέσα στα σύννεφα, παραδίδονταν, προς τιμήν του Διονύσου, σε παράξενες μανίες και απερίγραπτα όργια.

Κάποια υπολείμματα από μαρμάρινες σαρκοφάγους υπάρχουν κρυμμένα κάτω από τα αμπέλια που σκεπάζουν σε αυτή τη μεριά την πετρώδη πλαγιά της κοιλάδας.

Κάτω από τις Φαιδριάδες.

Υπάρχει μια υπόγεια καμάρα στην οποία μπαίνουμε εύκολα. Πάνω στο βράχο υπάρχουν τα ίχνη των μεντεσέδων και των τεράστιων καρφιών μιας πόρτας, που έκλεινε, λένε, ένα μυστικό δρόμο που οδηγούσε στο τρίποδο της Σίβυλλας. Μερικοί στύλοι που υποστήριζαν το προπύλαιο μιας φτωχής εκκλησίας, τοποθετημένοι ανάποδα, με τα κιονόκρανα κάτω και τη βάση πάνω από την αδεξιότητα των κατοίκων.

Ένας θεμελιακός τοίχος που θεωρείται ότι ανήκει στο ναό του Απόλλωνα και στον οποίο βρίσκεται μια μακριά και καλά διατηρημένη επιγραφή, η οποία αναφέρεται στα διατάγματα που εκδόθηκαν προς τιμήν των ευεργετών του ναού, στους αρχιτέκτονές του και επίσης στην απελευθέρωση ενός σκλάβου, λόγω της αφιέρωσής του στο Θεό.

Και τέλος, κατά μήκος του μοναδικού μονοπατιού, κάποιες κόγχες περισσότερο ή λιγότερο μεγάλες, λαξευμένες στο βράχο, και στις οποίες, μερικές φορές, η εικόνα της Παναγίας αντικατέστησε τα πλούσια αναθήματα των απίστων, είναι τα μόνα που θυμίζουν στο θλιμμένο ταξιδιώτη, την ύπαρξη των υπέροχων Δελφών. Ούτε ναός, ούτε επίχρυσα αγάλματα να λάμπουν στον ήλιο. Ούτε χοροί, ούτε αγώνες, ούτε ιερές πομπές, ούτε συγκεντρωμένο

πλήθος.

Οι Αμφικτίονες που ρύθμιζαν τη μοίρα της Ελλάδας δεν υπάρχουν πια. Ούτε οι κατακτητές που ανυπομονούσαν να αρπάξουν από τον Ουρανό το μυστικό του μέλλοντός τους. Δεν υπάρχουν πια φιλόσοφοι να υποκλίνονται μπροστά στο πιο σοφό και το πιο αληθινό, ίσως, ρητό που γέννησε το πνεύμα του παγανισμού: *«Γνώθι σαυτόν».*

Όλα εξαφανίστηκαν, όπως την επόμενη μέρα μιας γιορτής. Οι λαμπρές κατασκευές, η μουσική, οι χοροί και ο λαός που αναζητούσε την ευθυμία. Η χλομή και θλιμμένη Σίβυλλα φαίνεται να είναι η μόνη κάτοικος σ' αυτούς τους σκοτεινούς και ερημικούς τόπους.

Σ' ένα απ' αυτά τα όνειρα που γεννά εύκολα η φαντασία, την βλέπει κανείς να περνά άμοιρη ιέρεια, δυστυχισμένη από τη δόξα της και την ακούσια γνώση της, καθώς οδηγείται από αυστηρούς ιερείς που την αναγκάζουν να καθίσει στο μοιραίο τρίποδο που ο Θεός την περιμένει με τις μανίες του, το παραλήρημά του, τα βάσανά του και τα σκοτεινά ψέματά του.

Αυτή η θλιμμένη ανάμνηση είναι η μόνη που μας συγκινεί, όταν επισκεπτόμαστε τους Δελφούς. Παντού μισάνοιχτα βάραθρα και χάσκουσες άβυσσοι, ήχοι που αντιλαλούν και μαύροι βράχοι σαν καμένοι από τη φωτιά. Τέτοια ήταν και τέτοια είναι η κοιλάδα των Δελφών. Εάν τα πλούτη και τα μεγαλεία που έκρυβαν τρομερά μυστήρια έχουν εξαφανιστεί, η φύση έμεινε η ίδια.

Σήμερα, όποιος, όπως κάποτε ο Φώκος, θέλει να ονειροπολεί, να βρίσκει σκιά ή να μαζεύει άνθη, πρέπει να περνά στην αντίθετη πλευρά του Παρνασσού για να βρει τα αρμονικά και πράσινα δάση της Δαύλειας.

Κάποιες ελιές φυτρώνουν στο βάθος της κοιλάδας, στην είσοδο της οποίας γίνονται όλο και περισσότερες για να σχηματίσουν, στην πεδιάδα, μεγάλο δάσος που απλώνεται μέχρι τον κόλπο.

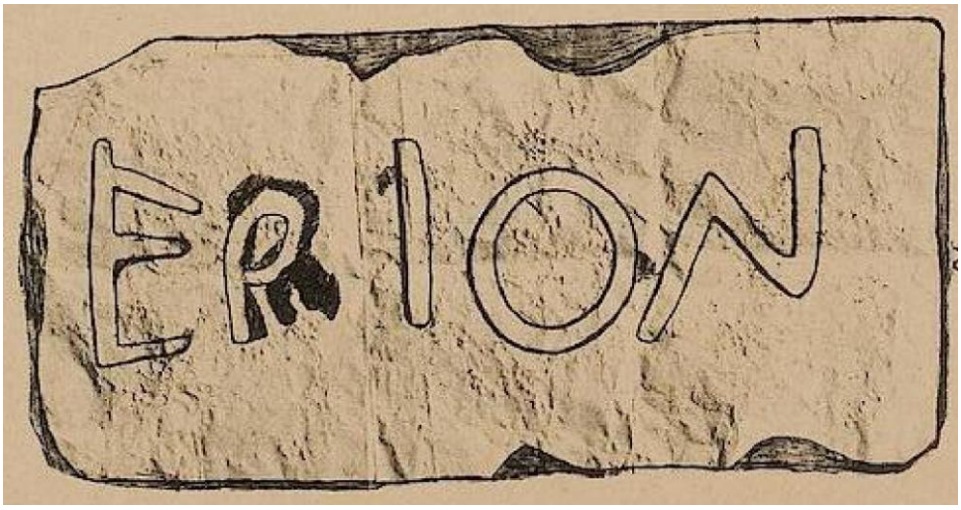
Την νύχτα, αν ξυπνήστε, ακούτε τον αέρα που, ερχόμενος από τη θάλασσα, χτυπά αδιάκοπα πάνω στα ρήγματα των βράχων με λυπηρούς λυγμούς. Όμως, όχι μακριά από εκεί, στον όρμο και στην παραλία της Κρίσσας, ο ίδιος αέρας, γλυκός και μελαγχολικός τραγουδάει και αναστενάζει.

Στους Δελφούς γίνεται ένα κουφό μουγκρητό, ένα παρατεταμένο παράπονο, που γεμίζει την ψυχή με θλίψη και σας κάνει να φοβάστε, μήπως ο αρχαίος χρησμός έχει ξαναβρεί τη φωνή του, για να σας φανερώσει όλα τα θλιβερά πράγματα, που σας φυλάει η μοίρα. Σ' ένα μέρος μόνο το πνεύμα μπορεί να ηρεμεί. Εκεί που δυο ή τρεις βράχοι ενωμένοι, σαν τα πελώρια τείχη ενός κυκλώπειου κτίσματος, σχηματίζουν μια τεράστια γωνία.

Μέσα από το ρήγμα που χωρίζει έναν απ' αυτούς τους βράχους στα δυο, ρέει δροσερή και καθαρή η Κασταλία Πηγή, το νερό της οποίας έπιναν οι αρχαίοι για να εξαγνιστούν πριν συμβουλευτούν το χρησμό.

Όταν έφτασα, πέντε - έξι γυναίκες έπλεναν τα ρούχα τους. Τα λυτά μαλλιά τους ανέμιζαν ή έπεφταν πάνω στο στήθος τους ή σέρνονταν μέσα στο νερό, και από τις άκρες τους έβγαιναν μικρές σταγόνες που έμοιαζαν με χάντρες. Μια λινή πουκαμίσα που κρατιόταν μόνο σ' έναν ώμο, σκέπαζε ελάχιστα τα στήθη τους και ανοιγόταν περισσότερο με κάθε τους κίνηση.

Μιλούσαν και γελούσαν μ' έναν ψηλό βοσκό ντυμένο μ' ένα παλτό από κατσικότριχα. Η σκηνή ήταν μυθολογική. Ο Φαύνος και οι Ναϊάδες, τίποτα δεν έλειπε. Με χαριτωμένο τρόπο μου έδωσαν μια σανίδα για να διασχίσω ένα μικρό σιντριβάνι και να φτάσω στην ίδια την πηγή όπου, σαν ευσυνείδητος περιηγητής, επιθυμούσα να ξεδιψάσω.

Δελφική επιγραφή.

71. ΤΗΟΜΑΣ CHASE

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Thomas Chase** (1827-1892) ήταν γιος του Antony και της Lydia (Earle) Chase και καταγόταν από το Worcester των Ηνωμένων Πολιτειών. Αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο του Harvard το 1848 και αργότερα δίδαξε σε αυτό για ένα χρόνο.

Ο Chase άρχισε να διδάσκει στο Haverford το έτος 1855 όπου δίδαξε Φιλοσοφία, Κλασική και Αγγλική Φιλολογία. Βοήθησε την Αμερικανική Επιτροπή που συστήθηκε για την αναθεώρηση της Βίβλου, από το έτος 1881 έως το έτος 1884. Το 1875 ονομάστηκε Πρόεδρος του Haveford College, μια θέση από την οποία παραιτήθηκε το 1886 για λόγους υγείας.

Παντρεύτηκε την Alice Underhill Cromwell το έτος 1860 και απέκτησε μαζί της τέσσερις γιους και μια κόρη.

Σχόλια

Ο καθηγητής **Thomas Chase** ταξίδεψε στην Ελλάδα το 1853. Έχοντας ως ένα από τους προορισμούς του τους Δελφούς, έφτασε αρχικά στην Αράχοβα.

Εκδήλωσε φαίνεται εκεί την πρόθεσή του να ανεβεί στην κορυφή του Παρνασσού, άλλαξε υποζύγια (μουλάρια), και του δόθηκε ως οδηγός ένα δεκάχρονο αγόρι (τσοπανόπουλο), για να τον οδηγήσει προφανώς στη στρούγκα συγγενών του, όπου θα διανυκτέρευε πριν να επιχειρήσει την ανάβασή του στην πιο ψηλή κορφή, τη Λιάκουρα.

Από την όλη σχετική περιγραφή του, προκύπτει ότι έμεινε πολύ ευχαριστημένος σχεδόν κατενθουσιασμένος, τόσο από τη διαδρομή προς το Λιβάδι και στη συνέχεια προς την αραχοβίτικη στρούγκα, όσο και από την εκεί φιλοξενία των τσοπάνηδων, από τη διανυκτέρευσή του ψηλά στο μυθικό βουνό, και κυρίως από την ανάβασή του στην ψηλή κορυφή του Γεροντόβραχου - στην κορυφή της Λιάκουρας, όπως προκύπτει από τα λεγόμενά του, δεν μπόρεσε να ανεβεί λόγω της ύπαρξης χιονιού και πάγου - και τη θέα που απόλαυσε από εκεί ψηλά, ακόμα και από την κάθοδό του, προκειμένου να συνεχίσει το ταξίδι του προς του Δελφούς, με ενδιάμεσο σταθμό το Κωρύκιον Άντρον.

Ενδιαφέρουσα είναι και η πληροφορία του σχετικά με την... *"τσοπάνικη χαρά",* που είχε στηθεί κοντά στη στρούγκα, όπου έπαιζαν οι νεαροί τσοπάνηδες στις ώρες της σχόλης τους. Φαίνεται ότι τη συγκίνηση του αυτή τη συμμερίστηκαν και όλα τα μέλη της παρέας του, απόδειξη το ποίημα που παραθέτει στο κείμενό του, το οποίο συντέθηκε επάνω στο βουνό από τον συνοδό του **John Stuart Blackie**, και το οποίο θα αναφέρουμε και θα σχολιάσουμε σε άλλη θέση.

Το Κωρύκιον Άντρον δεν τον ενθουσίασε ιδιαίτερα, ούτε ακόμα και οι Δελφοί, γι' αυτό δεν κάνει εκτενή περιγραφή τους. Επισκέφτηκε, βεβαίως, όλες τις βασικές θέσεις του αρχαιολογικού χώρου, ήπιε και τις εννέα γουλιές (όσες είναι και αρχαίες μούσες) από την Κασταλία Πηγή, για να εξασφαλίσει έμπνευση. Κυρίως ανέφερε το ρόλο του Μαντείου κατά την Αρχαιότητα.

Κατά την επιστροφή του διασχίζει πάλι την περιοχή της Αράχοβας, βλέπει τα αμπέλια και σκέφτεται ότι το τόσο ωραίο κρασί, που παράγεται εκεί, καταστρέφεται από τη συνήθεια των ντόπιων να χρησιμοποιούν σε αυτό ρετσίνι. Έχει όμως καλά λόγια να πει για τον Αραχοβίτη χανιτζή, που του πρόσφερε το αραχοβίτικο κρασί.

Γράφει σχετικά: *"Είναι λυπηρό να σκέφτεσαι ότι το άφθονο προϊόν αυτών των πλούσιων αμπελιών θα καταστραφεί, όπως γίνεται κάθε χρόνο, από τη σχεδόν γενικευμένη ελληνική συνήθεια της προσθήκης ρετσινιού μέσα στο κρασί, το οποίο μεταδίδει μια γεύση ανυπόφορη για έναν Φράγκο, αν και αποδεκτή στη γεύση των ντόπιων. Γευτήκαμε ένα δείγμα από αυτό το άθλιο [απαίσιο] ανάμειγμα στο Χάνι της Αράχοβας, στο οποίο παρέμενε αρκετή από την αρχική αξία, για να δείχνει ότι θα μπορούσε να είναι ένα κρασί της πιο σπάνιας νοστιμιάς [γεύσης], εάν δεν είχε καταστραφεί από το ρετσίνι.*

Ο οικοδεσπότης, που μας πρόσφερε αυτό το κρασί, ήταν ένας άντρας με επιβλητική φιγούρα και κλασικά χαρακτηριστικά. Είναι πιθανόν το παλιό ελληνικό αίμα να είχε διατηρηθεί σε αυξημένο βαθμό καθαρότητας στην περιοχή του Παρνασσού· σε κάθε βαθμό ο αρχαίος τύπος του προσώπου και της σιλουέτας απαντάται συχνά."

Η έξοδός του από την περιοχή γίνεται κάτω από δύσκολες συνθήκες, αφού στη Σχιστή οδό τους πέτυχε ισχυρή μπόρα που τους έκανε μούσκεμα.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Hellas her monuments and scenery",
Thomas Chase, Cambridge 1863.

ΑΝΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

Στην Αράχοβα αλλάξαμε τα άλογά μας με μουλάρια.

" Πάνω στο βουνό του Παρνασσού
παίρνεις μουλάρι για ανέβασμα,
και όχι Μούσα.
Εκτός από μύθο και μορφή."

Και τραβήξαμε σε ένα απόκρημνο μονοπάτι που προχωρούσε ελικοειδώς ανάμεσα σε αμπέλια, κατά μήκος των απότομων πλαγιών του βουνού, μέσω του οποίου φτάσαμε σύντομα σε ένα ύψωμα, που δέσποζε σε μια ευρεία κοιλάδα στην άλλη πλευρά, εύφορη και πλήρως καλλιεργημένη, αν και σε τόσο μεγάλο υψόμετρο, και ποικιλμένη από ένα μικρό καλοκαιρινό χωριό με πέτρινα σπίτια χωρίς παράθυρα [καλύβια] και δυο μικρές λίμνες νερού.

Είχαμε πλέον αφήσει τα αμπέλια και τις καλλιέργειες πίσω χαμηλά και στρίβοντας προς τα δεξιά, μπήκαμε σύντομα σε ένα δάσος από ψηλά όμορφα έλατα με μακριές γενειάδες γκρίζων βρύων [μούσκλια].

Μπροστά μας, πάνω σε ένα μικρό γαϊδούρι, ακολουθούμενο από το πουλάρι του, ένα όμορφο αγόρι, περίπου δέκα χρονών, καθόταν με το πλάι και έσπαζε την ησυχία αυτής της ερημιάς με τη φλογέρα του. Λαχταρήσαμε την ύπαρξη ενός ζωγράφου, για να αποτυπώσει για πάντα τη σκηνή.

Ανεβαίνοντας και κατεβαίνοντας βραχώδεις λόφους και δια μέσου θαλερών αείφυλλων άλσεων, συνεχίζαμε το δρόμο μας, μέχρις ότου από μια από τις κορυφές είδαμε μια μεγάλη κοιλάδα, περικυκλωμένη από βραχώδεις, αλλά καλυπτόμενους με δένδρα λόφους, των οποίων οι κορυφές σχημάτιζαν

το όριο βλάστησης του βουνού. Κοντά στο κέντρο της κοιλάδας υπήρχε ένα πρωτόγονο μαντρί, χτισμένο από πέτρες διαλεγμένες από εκεί κοντά και καλυμμένο εν μέρει από χοντρά κλαδιά έλατου, εν μέρει από μια τέντα από ύφασμα από μαύρο γίδινο μαλλί.

Στην είσοδο ήταν μια χαρούμενη ομάδα τσοπάνηδων, που διασκέδαζαν στριφογυρίζοντας πάνω σ' ένα μακρύ οριζόντιο πάσσαλο, συνδεδεμένο στο κέντρο του με ένα άξονα σ’ έναν κατακόρυφο στύλο, μπηγμένο σταθερά στο έδαφος, και επιτρέποντας στους εαυτούς των να ξαπλώνουν στη μια από τις δυο άκρες του οριζόντιου πασσάλου ή να κρέμονται απ’ αυτές, μια συνδυασμένη κίνηση περιστροφής και ταλάντωσης.

Ο μικρός μου ραψωδός άφησε τα γαϊδούρια του να βοσκήσουν ελεύθερα και ενώθηκε μ’ αυτή τη βουκολική παρέα που σε λίγο σκορπίστηκε, για να μαντρώσει και αρμέξει γάλα από τα πολυπληθή κοπάδια προβάτων τους, που βοσκούσαν στους γύρω λόφους.

Το απλό γεύμα που μας προσφέρθηκε από τους ακολούθους μας εμπλουτίστηκε από νοστιμότατες γουλιές φρέσκου γάλακτος, δωρισμένο από τους τσοπάνηδες, και από σβώλο φρεσκοπηγμένου τυριού. Φρέσκα χοντρά κλαδιά από περιποιημένα έλατα μεταφέρθηκαν από τις γειτονικές πλαγιές και απλώθηκαν κάτω από ένα μεγάλο δέντρο, κοντά στο μαντρί, για κρεβάτια μας.

Μια μεγάλη φωτιά από ξερά χοντρά κλαδιά άναβε στα πόδια μας, και τυλιγμένοι μέσα σε χοντρές κάπες κοιμηθήκαμε βαθιά κάτω από τον καθαρό έναστρο ουρανό, μέσα στον καθαρό αέρα και τη χωρίς υγρασία νύχτα, νανουρισμένοι με το μουσικό ήχο των κουδουνιών των προβάτων, τους γλυκούς ήχους της φλογέρας των τσοπάνηδων, την καθαρή κραυγή του κούκου, και το ευκρινές γάβγισμα των τσοπανόσκυλων που αντιλαλούσαν από τα βουνά.

Αναπαυόμενοι γύρω από τη φωτιά, οι τσοπάνηδες εξιστορούσαν τις ληστρικές τους ιστορίες έως αργά μέσα στη νύχτα· έπειτα τους πήρε ο ύπνος και κανένας ανθρώπινος ήχος δεν έσπαζε την απόλυτη γαλήνη της μοναξιάς του βουνού.

Ποτέ ξανά δεν είχα απολαύσει γλυκύτερο ύπνο. Ελαφρά και ανεπαίσθητα αποκοιμήθηκα, χωρίς καμία από τις ανοησίες και τα βάρη που συχνά απλώνονται πάνω από τα πολιτισμένα δώματα, και ξύπνησα να χαιρετίσω την υπέροχη αυγή με το πιο καθαρό κεφάλι και τους πιο χαλαρούς σφυγμούς. Στο πρώτο φως της μέρας ανηφορίσαμε ξανά και ξεκινήσαμε για την κορυφή (του Παρνασσού). Σύντομα, φτάνοντας στο όριο της βλάστησης, παρατηρήσαμε τις μακρές γκρίζες κορυφογραμμές του Παρνασσού να απλώνονται ψηλά πάνω από μας, με μικρά μπαλώματα χιονιού να φωλιάζουν στα κοιλώματα των πλευρών του.

Ο Παρνασσός και η Κίρφι από τον Καρακόλιθο.

Συνεχίσαμε πάνω - κάτω, μέσω της βραχώδους διαδρομής, έως ότου φτάσαμε στην κορυφογραμμή: ο μεγάλος στόχος επιτεύχθηκε και αφήνοντας τα γαϊδούρια πατήσαμε πάνω στον αιώνιο βράχο και συνεχίσαμε το δρόμο μας προς τις θριαμβευτικές κορυφές. Στις όχθες σε μικροσκοπικά ρέματα που κυλούσαν από παχιά στρώματα χιονιού, μαζέψαμε ντελικάτα crosures, βιολέτες και άλλα λουλούδια θαυμάσιων αποχρώσεων, μερικά εκ των οποίων είχαν σκαρφαλώσει, για να εκπέμψουν την ομορφιά τους, σχεδόν πάνω στις πιο ψηλές κορφές.

Στα ανατολικά, ένα υπέροχο πανόραμα διακοπτόταν μόνο σε μικρά μέρη του ορίζοντα, στα νοτιοανατολικά, όπου μια κορυφή λίγο ψηλότερη απ' αυτή στην οποία στεκόμαστε, αλλά απρόσιτη εξαιτίας του χιονιού και του πάγου, εμπόδιζε τη θέα. Όλη η Ελλάδα απλώνεται γύρω μας. Μακριά στα βόρεια, μέσα στο μπλε του ορίζοντα, αλλά ευδιάκριτος και καλοσχηματισμένος στην καθαρή ατμόσφαιρα, υψωνόταν ο μεγάλος και όμορφος Όλυμπος, με τις απλωμένες κυματιστά κορυφές να λάμπουν απ' το χιόνι. Λίγο προς τα δεξιά του, ο χαρακτηριστικός κώνος της Όσσας στεκόταν ευδιάκριτος και στη συνέχεια η οροσειρά του Πηλίου˙ στα αριστερά, η μακριά οροσειρά της Πίνδου, η τεράστια ραχοκοκκαλιά της Ελλάδας με την Όθρυ να τρέχει απ' αυτήν προς τα ανατολικά.

Ο κόλπος του Ζητουνιού[Λαμίας], πιο πέρα οι Θερμοπύλες, η Εύβοια με την καλή θάλασσα σε κάθε πλευρά (γιατί μπορούσαμε να δούμε όλη την

επιφάνεια του νησιού) και μερικά από τα νησιά του θαυμάσιου Αιγαίου που στόλιζαν αυτή την πλευρά της εικόνας.

Στα δυτικά, υψώνονταν τα βουνά της Ακαρνανίας και Αιτωλίας, με τις κορυφές τους χιονοσκέπαστες και με τις πλευρές τους που έδειχναν μια πλούσια ποικιλία χρωμάτων, από το πλούσιο βαθύ κόκκινο και καφέ και γκρι της χαμηλότερης περιοχής, ως το πράσινο των δένδρων της κεντρικής ζώνης και των σπασμένων βράχων και του χιονιού των ψηλότερων κορυφών.

Προς τα νότια, ο Κορινθιακός Κόλπος απλωνόταν σε μακρά έκταση, με τα νερά του σε αυτό του απαλού μπλε λουσμένα στο δυνατό φως του ελληνικού ουρανού, το χαρακτηριστικό των ελληνικών θαλασσών.

Πέρα μακριά, έστεκαν τα βουνά του Μοριά με καθαρές γραμμές και με ποικιλία, με χιόνι να ακτινοβολεί σε πολλές από τις κορφές τους και τις πλαγιές τους με πολλές αποχρώσεις. Και όλα αυτά τα χρώματα στο πλούσιο ποικιλόχρωμο τοπίο αγκαλιάζονταν και καλύπτονταν από το βαθύ μπλε του ουρανού, στον οποίο, κοντά στον ορίζοντα, αιωρούνταν λίγα μακριά σύννεφα ντελικάτης σύστασης που με τα πιο εξαίσια κοκκινίσματα καλωσόριζαν τις πρώτες ακτίνες του ήλιου.

Όταν, επιτέλους, είχαμε αποχαιρετήσει τα στρώματα χιονιού πάχους δέκα και δεκαπέντε ποδιών, και αποχαιρετήσαμε τις κορφές, οι οποίες είχαν ξεφυτρώσει στα οκτώ χιλιάδες πόδια ψηλότερα από τη γειτονική θάλασσα, καινούργιες ομορφιές του τοπίου ξεδιπλώθηκαν, καθώς κατεβαίναμε τις βραχώδεις πλαγιές του βουνού.

Καθώς φτάσαμε στη δενδρώδη περιοχή, χιλιάδες εξαίσιες μικρές εικόνες άγριων λαγκαδιών του πράσινου και του γκρίζου, φανταστικών διακλαδώσεων και αναμειγνυομένων περιγραμμάτων βράχων και δέντρων, αντίκρισαν τα μάτια μας· το μπλε του Κόλπου [Κορινθιακού] που φώλιαζε μεταξύ βουνών που τον αγκάλιαζαν, ήσυχο σαν μια εσωτερική λίμνη, την πόλη και τις καλλιεργήσιμες πλαγιές, τους απότομους γκρεμούς και τις χιονοσκέπαστες κορφές.

Έπειτα, τι ωραίο συναίσθημα, καθώς χαιρετήσαμε την αγαπητή κοιλάδα της ανάπαυσής μας της περασμένης νύχτας, τους ήσυχους τσοπάνηδες, και τα μελωδικά κοπάδια. Εδώ πάλι ξαποστάσαμε πάνω στους αειθαλείς κορμούς, και καθώς καταπραΰναμε την πείνα μας, ακούγαμε το τραγούδι των πουλιών πάνω από τα κεφάλια μας, τις μελωδικές νότες από τις φλογέρες των τσοπάνηδων και το απαλό κουδούνισμα των προβατοκουδουνιών, και παρακολουθούσαμε τους τσοπάνηδες να γνέφουν στα σκυλιά τους για να προσέχουν τα κοπάδια ή να κουβεντιάζουν πάνω στο γρασίδι μπροστά από το πρωτόγονο καλύβι τους. Για πρώτη φορά έδωσα πλήρη πίστη σε όλους εκείνους τους ποιητές που έχουν υμνήσει την ευδαιμονία και την ειρήνη της βουκολικής ζωής.

Κατεβαίνοντας προς την πεδιάδα, με το μικρό χωριό της [τα Καλύβια του Λιβαδιού], το οποίο αναφέραμε κατά την ανάβαση, το διασχίσαμε και σκαρφαλώσαμε έναν πολύ απότομο λόφο, κοντά στην κορυφή του οποίου βρίσκεται το Κωρύκιον Άντρο, αφιερωμένο στον Πάνα και τις Κωρύκιες νύμφες, αλλά πιο ενδιαφέρον στις ποιητικές συνθέσεις απ' αυτό καθ' εαυτό το ίδιο. Είναι ένα αρκετά μεγάλο σπήλαιο, με ένα γλιστερό δάπεδο και μια επιβλητική οροφή στολισμένη με σταλακτίτες κομψού σχήματος, αλλά μουντού χρώματος.

Πάλι πάνω στο λόφο και στην κοιλάδα, μεταξύ μεγάλων δέντρων και από ένα λιόπρινο-παραμελημένη βελανιδιά, φτάσαμε επιτέλους στην απότομη κατηφοριά με ζιγκ-ζαγκ, κάτω στην απότομη πλευρά του βουνού προς τους Δελφούς.

Προς τα κάτω, σ' αυτή την πλευρά, περπατήσαμε ένα γλιστερό μονοπάτι και μια πρωτόγονη σκάλα, όντας πολύ επίφοβη του να σπάσεις τα μούτρα σου από το κατέβασμα αυτής, έφιππος.

Το Καστρί, όπως ονομάζεται η νέα πόλη, είναι ένα βρώμικο ακανόνιστα δομημένο χωριό, με στενούς επικίνδυνους δρόμους, και από κάθε άποψη - εκτός από τη γοητευτική τοποθεσία - λιγότερο ποιητικό στην όψη του όσο είναι δυνατόν.

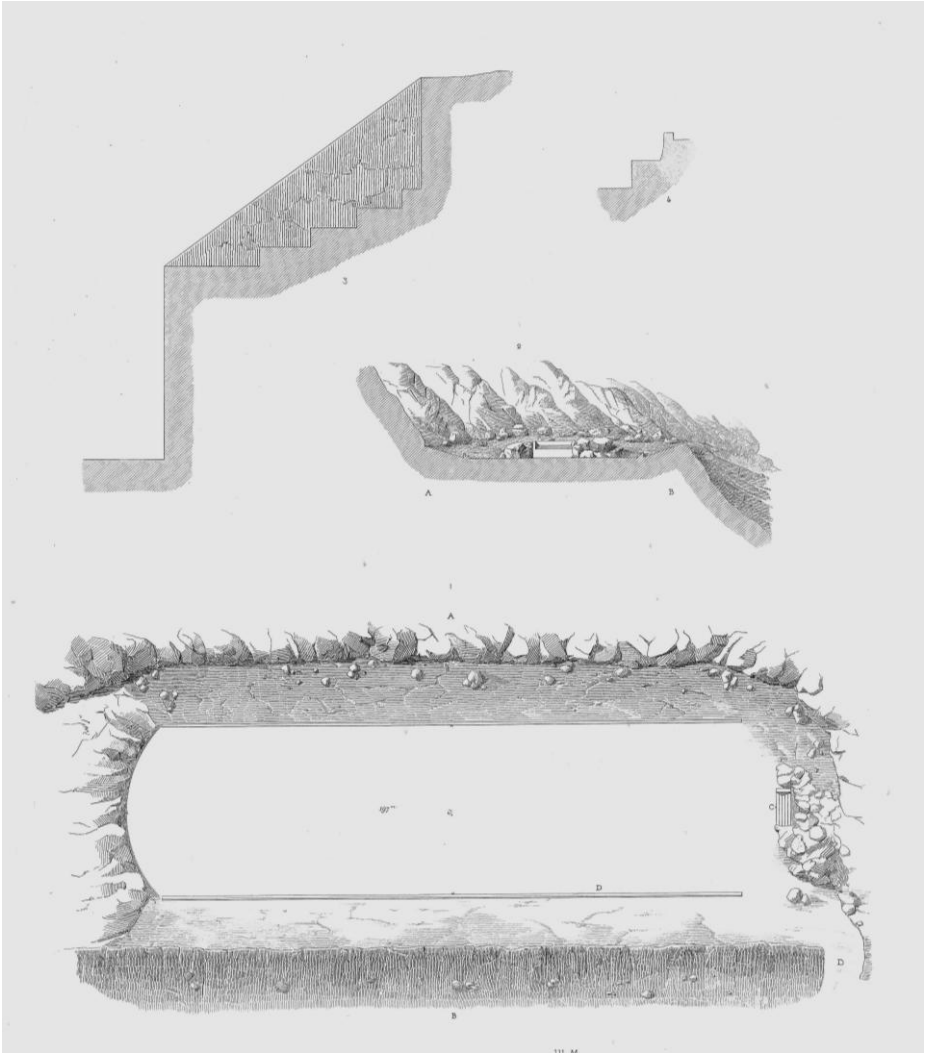
Οι γυναίκες που έπλεναν τα άπλυτα ρούχα στη δημόσια πηγή σ' έναν από τους δρόμους - την Κασσοτίδα - θύμιζαν ταυτοχρόνως και από την ομοιότητα και από την αντιδιαστολή, τις πριγκίπισσες του Ομήρου.

Η αρχαία πόλη των Δελφών έστεκε σε ένα εξαίρετο φυσικό αμφιθέατρο, στην πλευρά μιας ορεινής θέσης που ενώνεται με την οροσειρά του Παρνασσού και, με το αντικρινό τείχος του βουνού της Κίρφεως, περιβάλλει ένα εκτεταμένο και πολύ ρομαντικό φαράγγι.

Διαδοχικοί αναβαθμοί για θέσεις ανέγερσης κτηρίων είχαν δημιουργηθεί πάνω στην πλευρά του λόφου, υποστηριζόμενοι από ογκώδεις τοίχους (από ορθογώνιες και σε μια ή δυο περιπτώσεις από πολυγωνικές πέτρες), μεγάλα τμήματα των οποίων παραμένουν ακόμα.

Ακριβώς πίσω από την πόλη ξεφυτρώνει ένα εντυπωσιακό ύψωμα κρημνώδους βράχου με μια σχισμή στο κέντρο, που σχηματίζει δυο κορυφές, με πρόσοψη στο νοτιά, και ονομαζόμενες στους αρχαίους χρόνους: οι Φαιδριάδες ή *«οι απαστράπτουσες»*. Αυτές για τους ποιητές είναι ο δικόρυφος Παρνασσός, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι παρά μόνον ένα παρακλάδι αυτού του σπουδαίου βουνού.

Στα ριζά αυτής της σχισμής εκβάλλουν ακόμα τα νερά της Κασταλίας πηγής. Μια εκβάθυνση στο βράχο, που ονομάζεται το Μπάνιο της Πυθίας, δέχεται το ρυάκι που από εκεί κυλάει προς τα κάτω στις πλαγιές προς την άγρια

Αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες του Δελφικού Σταδίου,
δια χειρός Chenavard.

χαράδρα κάτω χαμηλά. Ο πέτρινος τοίχος δίπλα στην πηγή κόβεται δαντελωτά με τεχνητές μεγάλες και μικρές κόγχες για αφιερωματικά αναθήματα. Ήπια (σαν υποδειγματικός Ρωμαίος) εννιά γουλιές από την ποιητική νεροπηγή μια (γουλιά) για κάθε Μούσα. Όχι μακριά, προς τα βορειοδυτικά από την Κασταλία πηγή, βρίσκονται τα υπολείμματα του Σταδίου.

Το περίγραμμά του μπορεί ακόμα να ανιχνευθεί και μερικές χοντροκομμένες θέσεις στο βράχο διατηρούνται στο από πάνω άκρο. Ευρισκόμενο στο υπερυψωμένο πλάτωμα, προσφέρει μια άποψη του Κόλπου

(Κορινθιακού) και της γοητευτικά άγριας γραφικής χαράδρας κάτω από την πόλη. Λίγο πιο κάτω, κοντά σε μερικούς λαξευμένους στο βράχο τάφους, απολαύσαμε μια γοητευτική άποψη από τον ελαιώνα της πεδιάδας στο στόμιο της ρομαντικής χαράδρας, στην οποία οι Δελφοί προεξέχουν του Χρισσού, του Γαλαξειδιού και της Σκάλας των Σαλώνων (Ιτέας) της παραλίας, του κόλπου και των βουνών της απέναντι ακτής του Μοριά, μεταξύ των οποίων η Κυλλήνη είναι ευδιάκριτη.

Ακόμα πιο χαμηλά στο ευχάριστα τοποθετημένο Μοναστήρι της Παναγίας, διατηρούνται λίγα όμορφα υπολείμματα της αρχαίας τέχνης - ένα πνευματώδες και καλοδουλεμένο ανάγλυφο, που παρουσιάζει ένα άρμα οδηγούμενο από τέσσερα επιβλητικά άλογα προς ένα βωμό, ένα κεφάλι λιονταριού, θραύσματα ανάγλυφων, αρχιτεκτονικά στολίδια, τρίγλυφα και κολόνες.

Σε ένα άλλο Μοναστήρι είδαμε μερικές παλιές στήλες και επιγραφές και πάνω σε μερικές πέτρες, κοντά στη θέση του Πύθιου ιερού, είναι μερικές πολύ μακριές και καλοδιατηρημένες επιγραφές, που ανακαλύφτηκαν από το Müller και έχουν αντιγραφεί από τους ακαταπόνητους Γερμανούς αρχαιολόγους.

Ακόμη, όπως παλιά, οι Μούσες του ποιητικού βουνού ασκούν τη γοητεία τους. Το παρακάτω τραγούδι γράφτηκε από το δόκιμο συνοδό μου, όταν ήταν φρέσκος από την έμπνευσή του. Με την ευγένεια του συγγραφέα του, μου επιτρέπεται να το παραδώσω στους αναγνώστες μου. Ο καθηγητής διατηρεί τη σύγχρονη λαϊκή ορθογραφία και προφορά.

Ένα τραγούδι του Παρνασσού
από τον John Stuart Blackie

[...]

Σημείωση: Ο **John Stuart Blackie** παρουσιάζεται στο παρόν βιβλίο ξεχωριστά, στη συνέχεια, ως ανεξάρτητος περιηγητής μαζί φυσικά με το εν λόγω ποίημά του, δεδομένου ότι έχει εντοπιστεί το βιογραφικό του.

ΑΠΟ ΔΕΛΦΟΥΣ ΠΡΟΣ ΑΘΗΝΑ

Ποιο είναι το μυστικό της ισχυρής επιρροής που το Πυθικό Μαντείο άσκησε για τόσους αιώνες μέσα στον Ελληνικό κόσμο; Όχι, σίγουρα, η απλοϊκή ψευδής δεισιδαιμονία ούτε, όπως ορισμένοι από του Χριστιανούς Πατέρες είκασαν, η δράση διαβολικών πνευμάτων. Η αληθινή του πηγή, όπως ο Curtius παρουσίασε στην αξιοθαύμαστη Ιστορία του της Ελλάδας, βρίσκεται στην

ευφυΐα, στη γνώση, στη σοφία και στην προορατικότητα του Δελφικού Ιερατείου.

Συστηματικοί παρατηρητές της πορείας των γεγονότων σε κάθε περιφέρεια [επαρχία] της Ελλάδας και όλου του αρχαίου κόσμου, βαθιοί μελετητές της ανθρώπινης φύσης, και κληρονομώντας ισχυρά ρητά της πρακτικής σοφίας από τους προκατόχους τους, μέσω δικαιολογημένης άσκησης των ανθρώπινων ικανοτήτων, τούς δόθηκε η δυνατότητα να δίνουν την καλύτερη σοφή συμβουλή και συχνά να προβλέπουν την έκβαση των επιχειρήσεων, ενώ είχαν την πανουργία σε αμφίβολες περιπτώσεις να δίνουν ένα διφορούμενο λόγο. Αυτοί ήσαν οι ουσιαστικοί λόγοι που οι Δελφοί αποτέλεσαν το πραγματικό κέντρο της Ελλάδας - την κλείδα της ελληνικής ενότητας, ο οδηγός της ελληνικής δράσης.

Καθώς προχωρούσαμε έφιπποι έξω από τους Δελφούς το πρωί, σταματήσαμε να εξετάσουμε μερικές σαρκοφάγους και τάφους κοντά στο δρόμο στη λοφοπλαγιά πιο βορειότερα από την πόλη. Ιδιαιτέρως γοητευτήκαμε από μια σαρκοφάγο από καθαρό λευκό μάρμαρο, με τις πλευρές της διακοσμημένες με ανάγλυφα εξαίσιου φινιρίσματος, η δε πλάκα που κάποτε αποτελούσε το κάλυμμα [καπάκι] και τώρα κείται δίπλα, είχε στην κορυφή ένα ακρωτηριασμένο, αλλά άκρως ωραίο και ζωντανό [πιστό] άγαλμα μιας γυναίκας σε μια πλαγιασμένη στάση.

Η σαρκοφάγος ήταν σπασμένη στα δυο, αλλά τα κομμάτια διατηρούνται, και μπορούσαν εύκολα να συγκολληθούν, έτσι ώστε να αφήνει ελάχιστο ίχνος τραυματισμού.

Ανάμεσα σε άγρια λαγκάδια, και, διαμέσου μιλίων και μιλίων από αμπέλια πάνω στις λοφοπλαγιές σε αναβαθμούς (πλατώματα), διασχίσαμε, έφιπποι την περιοχή της Αράχοβας.

Είναι λυπηρό να σκέφτεσαι ότι το άφθονο προϊόν αυτών των πλούσιων αμπελιών θα καταστραφεί, όπως γίνεται κάθε χρόνο, από τη σχεδόν γενικευμένη ελληνική συνήθεια της προσθήκης ρετσινιού μέσα στο κρασί, το οποίο μεταδίδει μια γεύση ανυπόφορη για έναν Φράγκο, αν και αποδεκτή στη γεύση των ντόπιων.

Γευτήκαμε ένα δείγμα από αυτό το άθλιο [απαίσιο] ανάμειγμα στο Χάνι της Αράχοβας, στο οποίο παρέμενε αρκετή από την αρχική αξία, για να δείχνει ότι θα μπορούσε να είναι ένα κρασί της πιο σπάνιας νοστιμιάς [γεύσης], εάν δεν είχε καταστραφεί από το ρετσίνι.

Ο οικοδεσπότης, που μας πρόσφερε αυτό το κρασί, ήταν ένας άντρας με επιβλητική φιγούρα και κλασικά χαρακτηριστικά. Είναι πιθανόν το παλιό ελληνικό αίμα να είχε διατηρηθεί σε αυξημένο βαθμό καθαρότητας στην περιοχή του Παρνασσού· σε ικανό βαθμό ο αρχαίος τύπος του προσώπου και της σιλουέτας απαντάται συχνά.

Στην Αράχοβα καθώς και στο Καστρί και σε αρκετά άλλα γειτονικά χωριά στην εγγύς περιοχή, τα κεραμίδια των σκεπών συγκρατούνται στη θέση τους με πέτρες τοποθετημένες πάνω τους. Η ίδια συνήθεια επικρατεί σε ορισμένα μέρη της Ελβετίας, και το ότι αυτό επικρατούσε στην αρχαία Ελλάδα, επίσης, συμπεραίνεται από τη μελέτη του Θουκυδίδη, που περιγράφει τις εκπλήξεις που επεφύλασσαν οι Πλαταιείς σε ένα απόσπασμα των Θηβαίων, στις οποίες (εκπλήξεις) οι γυναίκες και οι δούλοι αναπαρίστανται [περιγράφονται] να εκτοξεύουν στους παρείσακτους πέτρες και κεραμίδια από τις κορυφές των σπιτιών.

Δια μέσου άγριων και γραφικών λαγκαδιών και επιβλητικών φαραγγιών, συνεχίσαμε το δρόμο μας έτσι, που η μακριά γκρίζα γυμνή πέτρα των υψωμάτων του Παρνασσού ήταν σε πλήρη θέα στα αριστερά. Ανάμεσα σ' αυτά τα βουνίσια περάσματα (όχι μακριά από την Τρίοδο όπου ο Οιδίποδας συνάντησε τον πατέρα του Λάιο), μας βρήκε μια ζωηρή μπόρα - η πρώτη βροχή που είχαμε δει εδώ και ένα μήνα σ' αυτήν την ασυννέφιαστη περιοχή - και είχαμε μουσκεφτεί για τα καλά, μέχρι να φτάσουμε στο Χάνι μας στη Λιβαδειά.

Καθώς κάποιος πλησιάζει τη Λιβαδειά από τον Παρνασσό, λόφοι από αλλούβιο σχηματισμό με χαλαρό εύφορο έδαφος, παίρνουν τη θέση των από τα βράχια σχηματισμένων βουνών. Αυτή η αλυσίδα των καλλιεργήσιμων λόφων εκτείνεται σχεδόν μέχρι τη Θήβα. […]

Αγγείο Νεολιθικής εποχής στο Κωρύκιον Άντρον.

72. JOHN STUART BLACKIE

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **John Stuart Blackie** γεννήθηκε στις 28 Ιουλίου το 1809 στο Lanarkshire της Σκωτίας και πέθανε στο Εδιμβούργο στις 2 Μαρτίου του 1895. Ήταν Σκωτσέζος διανοούμενος, άνθρωπος των Γραμμάτων. Μορφώθηκε αρχικά στη New Academy και στη συνέχεια στο Κολλέγιο Marischal στο Aberdeen. Αφού παρακολούθησε μαθήματα στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, αφιέρωσε τρία χρόνια για να σπουδάσει Θεολογία.

Το 1829 πήγε στη Γερμανία και αφού σπούδασε στο Γκαίτινγκεν και στο Βερολίνο συνόδεψε τον Bunsen στην Ιταλία. Τα χρόνια που ξόδεψε στο εξωτερικό ήταν η αιτία να μην πραγματοποιήσει παλαιότερή του επιθυμία, για να εισέλθει στο χώρο της Εκκλησίας. Αργότερα, απέκτησε μια δυνατή αγάπη για τις κλασικές σπουδές και τα Γράμματα γενικώς. Μια μετάφρασή του στον Φάουστ του Γκαίτε, η οποία τυπώθηκε το 1834, είχε σημαντική επιτυχία και απέσπασε μάλιστα την επιδοκιμασία του Carlyle.

Το 1842 παντρεύτηκε. Η φήμη του αυξήθηκε από μια μετάφραση του Αισχύλου που τυπώθηκε το 1850, με αποτέλεσμα να διοριστεί το 1852 στην καθηγεσία *"των Ελληνικών"* στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου,

διαδεχόμενος τον George Dunbar, μια θέση που κράτησε για τριάντα χρόνια.

Ο Blackie ήταν κάπως εκκεντρικός στις μεθόδους του, αλλά τα μαθήματά του άσκησαν επίδραση στους ακροατές του. Ένα ταξίδι του στην Ελλάδα το 1853 επιτάχυνε το δοκίμιό του *"Πάνω στην εκμάθηση της Γλώσσας των Ελλήνων"*, ένα θέμα που ήταν πολύ αγαπημένο του στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Αυτός υιοθέτησε για τον εαυτό του την μοντέρνα ελληνική προφορά και πριν το θάνατό του άφησε κληροδότημα για υποτροφίες σε φοιτητές για ταξίδι στην Ελλάδα, με σκοπό την εκμάθηση των Ελληνικών στην Αθήνα. Ο Blackie στην πολιτική του ζωή ήταν ριζοσπάστης και Σκωτσέζος εθνικιστής, ένας άφοβος και ανεξάρτητος τύπος που είχε μεγάλη ικανότητα και ευστροφία στη συζήτηση. Η εκκεντρικότητά του τον έκανε έναν από τους πιο χαρακτηριστικούς τύπους του Εδιμβούργου στην εποχή του. Μάλιστα εμφανιζόταν ως σώφρων βοσκός με πλατύγυρο καπέλο και ένα μεγάλο μπαστούνι.

Σχόλια

Το ποίημα που ακολουθεί είναι δημιούργημα *"ἐν τῷ γεννᾶσθαι"*, κατά την ανάβαση δηλαδή του Blackie από την Αράχοβα μέχρι την κορυφή του Παρνασσού (συγκεκριμένα τον Γεροντόβραχο), σύμφωνα με την πληροφορία που μας άφησε ο σύντροφός του στο ταξίδι αυτό στην Ελλάδα και συνάδελφός του καθηγητής Thomas Chase. Μέσα στις δεκατρείς στροφές του ποιήματός του ο Blackie κατόρθωσε όχι μόνο να περιγράψει όλες τις βασικές σκηνές - στιγμές, που βίωσε κατά την ανάβασή του στον Παρνασσό, τις οποίες ο συνταξιδιώτης του Chase αποτύπωσε μακροσκελώς σε πεζό λόγο, αλλά και εξέφρασε επί πλέον ένα πλήθος συναισθημάτων του και βεβαίως τη μεγάλη του αγάπη για την Ελλάδα και τους Έλληνες.

Εκφράζει τη χαρά του που οι Έλληνες είναι επιτέλους ελεύθεροι και εύχεται το δέντρο της ελευθερίας να θεριέψει για να αγκαλιάσει όλους του Έλληνες, μια ευχή που έγινε εν πολλοίς πραγματικότητα στα επόμενα εξήντα χρόνια από το ταξίδι του αυτό. Το εν λόγω ποίημα στη μετάφρασή του (σε ελεύθερη απόδοση) σίγουρα χάνει πολύ από την ποιητική του γοητεία, όπως άλλωστε κάθε μετάφραση ποιήματος, όμως έστω και έτσι απομένουν αρκετά στοιχεία, για να μας κεντρίσουν το ενδιαφέρον και να μας ταξιδέψουν ποιητικά πάνω στον Παρνασσό, στο βουνό των απανταχού της γης ποιητών. Από το ποίημά του αυτό μπορούμε να εικάσουμε ότι τον εκκεντρικό τύπο του σοφού βοσκού με το μεγάλο ραβδί, που είχε υιοθετήσει στη Σκωτία, ίσως και να τον εμπνεύστηκε από την ανάβασή του στον Παρνασσό, όπου φιλοξενήθηκε εκεί ψηλά από Αραχοβίτες τσοπάνηδες. Μάλιστα, όχι μόνο συνέφαγε και συνομίλησε μαζί τους, αλλά και κοιμήθηκε τη νύχτα στο μαντρί, για να μπορέσει να κατακτήσει το άλλο πρωί την ψηλή κορφή του Παρνασσού.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Hellas her monuments and scenery"*,**
Thomas Chase, Cambridge 1863.

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ
(Σε ελεύθερη μετάφραση)

Αράχοβα,
στις ψηλές, βραχώδεις πλαγιές σου
βλασταίνουν χλωροπράσινα κλήματα.
Ιεροί Δελφοί,
στους ρηγματωμένους σου γκρεμούς,
ρέει αμόλυντα η Πηγή.
Και απ' τον Κρισσαίο Κόλπο,
η θάλασσα αντικαθρεφτίζει.
Και ενώ κυλάει δοξαστικά η μέρα
απ' το φωτεινό πόλο τ' ουρανού,
θα ανέβω σε ύψη που εντυπώνουν,
απ' τη σκηνή αυτή εδώ κάτω.
και θα 'ρθω καβάλα σε γοργό ουρήα(μουλάρι),
επιβλητικέ μου Παρνασσέ!
Ω! Επιβλητικέ μου Παρνασσέ!

Με προσοχή σκαρφάλωνε τα βράχια,
πάλευε στις πέτρες με σίγουρο το βήμα,
κρατήσου στ' αρχαία κόκκαλα της Γης.
Έχω διαβάσει για άτια μάχης
που πύρινο ανασαίνουν ήλιο,
και Εγγλέζους λόρδους,
σ' αγώνες, για την χρυσή την κούπα.
Μα όταν απ' τα βράχια των Δελφών
ανεβαίνω,
το ρωμαλέο ουρήα μου εξυμνώ,
που πάει αργά με σίγουρο το βήμα,
στο ανέβασμά σου Παρνασσέ!
Ω! Παρνασσέ!

Τώρα, σταματημένος σ' απότομο γκρεμό

που την κοιλάδα ελέγχει,
νιώθω σε κράσπεδο χιτώνα σου
μ' ώμους βαμμένους στα λευκά.
Κοιτάζω κάτω τις καλύβες,
τα κόκκινά τους τα σκουφιά,
κάτω σε ισιάδα χαμηλά
πνιγμένη στα σιτάρια.
Αυτή τη νύχτα
το σπίτι του ζευγά τόσο κοντά,
δεν θα το ξαναδώ.
Και όλο βαδίζω πάνω-κάτω
πάνω-κάτω,
δεξιά - αριστερά.
Μα σαν οι αρμοί μου
τρανταχτούν γερά,
τότ' είμαι πιο κοντά σου Παρνασσέ μου!
Ω! Παρνασσέ μου!

Φρόνιμα, όπως και το πλοίο
που το φυσά μαϊστράλι,
αδιάκοπα όπως το κύμα
βιδώνει προς την αμμουδιά,
έτσι κι ο καλός μου ουρήας
βαδίζει στην ανηφοριά.
Κάτω απ' τα βαθυπράσινα τα πεύκα,
κόντρα σκούρα στη λάμψη τ' ουρανού,
πεύκα σε μέθη μυστική
απ' του χιονιού τη δρόσο,
πλαγιά - πλαγιά
ως τη ράχη σου,
μεγάλε Παρνασσέ μου!
Ω! Παρνασσέ μου!

Πόσο γλυκιές στον Παρνασσό
είναι του κούκου οι νότες!
Άκου!
Κουδούνια ευκρινή
των πλανητών προβάτων.
Κοίτα!
Μικρό βοσκόπουλο

επί του πώλου όνου,
να παίζει τη φλογέρα του
ωσάν γιδοβοσκός.
Παίξε ν’ ακούσουν μακριά,
τα αηδόνια είναι πιο κάτω.
Και όλα μαζί
κούκος, αυλός, γλυκόηχα κουδούνια.
Αγέρωχέ μου Παρνασσέ!
Ω! Αγέρωχε μου Παρνασσέ!

Τσοπάνηδες του Παρνασσού,
στο άψε - σβήσε στήνουνε
φυλλοσκεπή καλύβα.
Κρατούνε στο κονάκι τους
φρέσκο τυρί και γάλα.
Τρώνε και πίνουν
και φυλούν αμέτρητα κοπάδια.
Κρύβουν μια πρόσχαρη ψυχή.
Και όταν τα μπάσουν στο μαντρί
τα πρόβατα τ’ απόβραδο,
γύρω από στύλο παίζουν,
παίζουν και ταλαντώνονται,
γελούν, μιλούν και πίνουν.
Θυμούνται ιστορίες τους
στις ζωηρές φωτιές τους,
που φέγγουν κάτω από ξερή
και ξάστερη νυχτιά.
Αγέρωχέ μου Παρνασσέ!
Ω! Αγέρωχέ μου Παρνασσέ!

Ξαπλώστε στρωματσάδα
πα σε χλωρά κλαδιά.
Σιμά λαμπρή η φωτιά,
πάνω μας τα’ άστρα τα λαμπρά
διαβαίνουνε αργά.
Μη ζητάς παπλωματένιο
κάλυμμα εδώ.
Αυτή η τραχιά σου κάπα
φτάνει να σε τυλίξει,
ως της αυγής

τις πρώτες ηλιαχτίδες.
Έτσι παλιά κοιμότανε
κι ο Οδυσσέας
κι ο ένδοξος ο Αχιλλέας.
Κι έτσι αρμόζει τώρα,
για κάθε ρωμαλέο ταξιδευτή εδώ,
στον επιβλητικό τον Παρνασσό!
Ω! Στον επιβλητικό τον Παρνασσό!

Τώρα που αργοσβήνουν
οι λάμψεις της νυχτιάς
κι ο ουρανός στις άκρες
παίρνει να γκριζάρει,
άδραξε το μονοπάτι
πιστέ μου ουρήα.
Σήμερα θε να πατήσω
την κορφή!
Γι' αυτό σκαρφάλωνε τα βράχια,
προχώρα μέσα από τις πέτρες·
με προσοχή, σίγουρο βήμα,
κρατήσου
στα αρχαία κόκκαλα της Γης.
Τώρα, ισχνά και λιγοστά
μοιάζουν τα διάσπαρτα τα πεύκα.
Μπαλώματα από λευκό χειμερινού μανδύα
απλώνονται παχιά στον Παρνασσό!
Ω! Στον Παρνασσό!

Χιόνι-πέτρα, πέτρα-χιόνι
παντού γύρω,
βράχια πάνω στα βράχια.
Κι όμως υπάρχει,
να! ένα χαριτωμένο
ανοιχτογάλαζο λουλούδι
ξεφυτρώνει!
Το θαυμαστό μικρό
"Μη με λησμόνει".
Στις ηλιόλουστες γωνίτσες
που ποτίζονται απ' το χιόνι
"νησίδες" λάμπουν,

πρασινάδας.
Πέρα μακριά, εκτείνονται
λευκές κορφογραμμές
ενός φρικώδους προμαχώνα.
Μα η ξένοιαστη καλοκαιρινή αύρα
φιλά τις κορφές σου Παρνασσέ μου!
Ω! Παρνασσέ μου!

Γενναιόδωρα στρέφεται
η ματιά τριγύρω,
μ' ατένιση εκστατική.
Απ' τις εδώ ψηλές κορφές
δες πολυποίκιλες εικόνες.
Να, ο Όλυμπος
χαιρετίζει τους Θεούς.
Και η Πίνδος
σκίζει τα ουράνια.
Και εκεί στα νερά του Ζητουνιού
κείτονται υψηλόφρονες Σπαρτιάτες.
Απ' τα βραχώδη της Ακαρνανίας όρη
στο χιόνι τού απόκρημνου Μοριά.
Λόφοι πάνω σε λόφους,
θάλασσες μέσα σε θάλασσες.
Και εσύ απ' τον Παρνασσό
πιο μέγας!
Ω! Απ' τον Παρνασσό πιο μέγας!

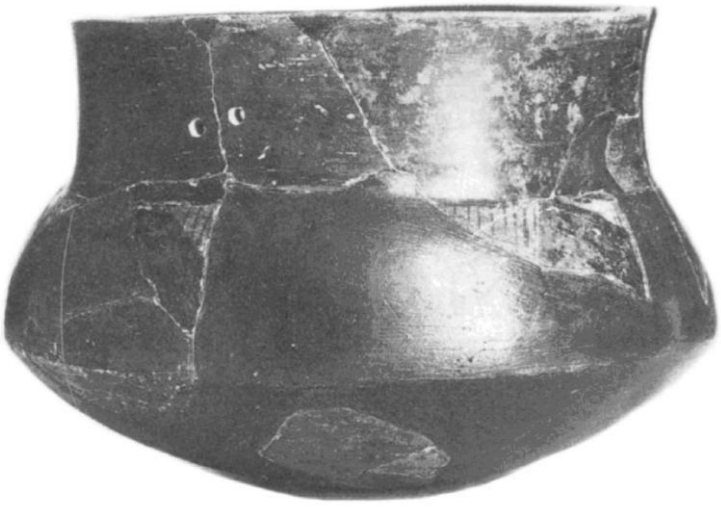
Εκεί η καταπράσινη Ζάκυνθος,
ηλιόλουστο νησί
με άφθονη σοδειά κρασιού
που λάμπει.
Πιο κει απ' το δυνατό οχυρό
της πλούσιας Κορίνθου,
η μυθική πηγή που ρέει.
Δίπλα η ξακουστή Αθήνα
με τον πολυθρύλητό της βράχο
με κίονες ερειπωμένους
των αγνών της ιερών
να στέκουν γαλήνια στο χρόνο.
Και όλη να απλώνεται εμπρός σου

η θαυμαστή Ελλάδα.
Μπορείς να πιστέψεις στο θέαμα;
Ας είσαι ευγνώμων στο Θεό
που σ' έφερε εν τέλει
προσκυνητή στον Παρνασσό!
Ω! Στον Παρνασσό!

Ρωμαίοι, Τούρκοι κύκλωσαν
για χρόνια,
τη θαυμαστή ετούτη γη.
Πολλές κι οι πληκτικές οι πύλες
που αποκαλύπτουν
τη σκληράδα των Δόγηδων.
Αλλά η Χώρα πια
έχει πετάξει πέρα μακριά
τις αλυσίδες της.
Δεν θα μπορούσε να είναι σκλάβα,
η αξιαγάπητη Ελλάδα.
Είναι ελεύθερη ξανά,
σε στεριές και θάλασσες.
Μπορείς να πιστέψεις όσα βλέπεις;
Παρόλο που το θέριεμα της λευτεριάς
είναι αργό,
τρανεύει, δεν θα χαθεί ποτέ ξανά,
παντού γύρω απ' τον Ιερό Παρνασσό!
Ω! Τον Ιερό Παρνασσό!

Τώρα γέμισε την κούπα
με Σαντορινιό,
αυτό μπορεί να εξάψει
αισιόδοξα το αίμα.
Και ενώ κατεβαίνω απ' την κορφή
πάνω στο στιβαρό ουρήα,
ολοζώντανος ο Παρνασσός!
Ολοζώντανα τα βράχια και τα πεύκα,
κατάφυτες γωνίτσες,
γκρίζοι προμαχώνες.
Οι βοσκοί και οι καλύβες τους
τα πρόβατα να πλανιώνται
μεσ' τη μελωδία.

Αντίο όμορφο βουνό!
Αιώνια ας ευδοκιμούν
τ’ αμπέλια για τους ελεύθερους Έλληνες,
στις ψηλές πλαγιές της Αράχοβας,
που πλαισιώνουν τις παρυφές
του επιβλητικού Παρνασσού!
Ω! Του επιβλητικού Παρνασσού!

Αγγείο Νεολιθικής εποχής στο Κωρύκιον Άντρον.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

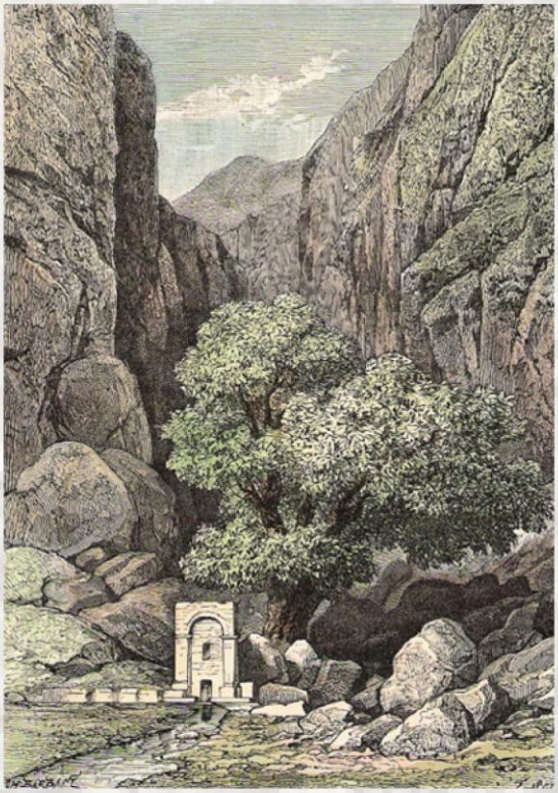
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(16ο ε-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

73. WILHELM V. VISCHER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ελβετός **Wilhelm V. Vischer** [πατήρ], ήταν διάσημος στην εποχή του ως καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Βασιλείας. Γεννήθηκε στις 30 Μαΐου του 1808 στη Βασιλεία της Ελβετίας.

Μετά τις σπουδές του στο Hofwyl επέστρεψε στη Βασιλεία και σπούδασε ιστορία και κλασική φιλολογία. Αργότερα, πέρασε ένα εξάμηνο στη Γενεύη και το 1825 έως το 1828 στη Βόννη και την Ιένα, όπου άκουσε τους: Barthold Georg Niebuhr, Friedrich Gottlieb Welcker και Karl Wilhem Gottling.

Μετά την ολοκλήρωση του διδακτορικού του στην Ιένα κλήθηκε στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Με την επιστροφή του στη Βασιλεία, διορίστηκε το 1836 ως τακτικός καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας. Μέχρι το θάνατό του δίδαξε και πραγματοποίησε έρευνα σε αυτή τη θέση, ακόμη ασχολήθηκε με την ιστορία της ελληνικής επιγραφικής και την αρχαιολογία. Κατά τα έτη 1845, 1846 και 1857 ήταν πρύτανης στο ίδιο Πανεπιστήμιο. Το Φεβρουάριο του 1874 έγινε αντεπιστέλλον μέλος της Πρωσικής Ακαδημίας Επιστημών.

Το 1853 επισκέφτηκε σχεδόν ολόκληρη την Ηπειρωτική Ελλάδα και δημοσίευσε το 1857, στη Βασιλεία, το ογκώδες οδοιπορικό του με τίτλο: *"Erinnerungen und Eindrucke aus Griehenland".* Μολονότι το σοβαρό αυτό περιηγητικό βιβλίο είναι γραμμένο για ένα ανάμικτο αναγνωστικό κοινό, εν τούτοις είναι ένα πραγματικό ορυχείο πληροφοριών, παρατηρήσεων και περιγραφών για την Ελλάδα πριν περίπου από 150 χρόνια.

Οι ιστορικές περιγραφές του Vischer εκτείνονται σ' ένα τόξο που αρχίζει από την αρχαιότητα και τελειώνει με τις πολύ προσωπικές του εντυπώσεις, συμπεριλαμβανομένων και των συχνών ληστειών στις διάφορες περιοχές. Γράφει κατά το πνεύμα του Κοραή *"με νουν και φιλανθρωπίαν"*. Ο φιλελληνισμός του δεν είναι της τρέχουσας γερμανικής μορφής, δηλαδή ένας ενθουσιασμός για την αρχαία Ελλάδα, σύγκριση με τη συγκαιρινή, με αποτέλεσμα την απογοήτευση και τις βαριές κατηγορίες των Ευρωπαίων ταξιδιωτών.

Ο Vischer παίρνει το μέρος των Ελλήνων, δείχνει κατανόηση και ανθρωπιά για την εξελικτική γένεση του λαϊκού χαρακτήρα των Ελλήνων και σημειώνει στο τέλος τα εξής: *"Οι περισσότεροι από τους Ευρωπαίους αυτούς* (που κατηγορούν τους Έλληνες) *βρίσκονται στην Ελλάδα για να κάνουν μ' αυτόν ή εκείνο τον τρόπο την τύχη τους. Αν δεν τα καταφέρουν, φταίνε γι' αυτό οι Έλληνες, αν ο Ρωμιός ξεπεράσει σε πονηριά και επιδεξιότητα τον ξένο, που συχνά είναι πολύ πιο ασυνείδητος από τον ντόπιο, τότε τον δυσφημίζει ο ξένος διαδίδοντας ότι είναι ένας πανούργος απατεώνας. Στο θέμα αυτό πρέπει να σημειώσω, ότι οι ίδιοι οι ξένοι με προειδοποίησαν επανειλημμένως να προφυλαχτώ μάλλον από τους αλλοδαπούς της Ελλάδας παρά από τους Έλληνες. "*

Το πρακτικό πνεύμα του Ελβετού δεν μένει αδιάφορο απέναντι στα μεγάλα προβλήματα του Νέου Ελληνικού Κράτους. Λόγου χάρη, τον απασχολεί η αποξήρανση της Κωπαΐδας και τα οφέλη που θα προέκυπταν για τη γύρω περιοχή.

Πέθανε στις 5 Ιουλίου του 1874 και ο τάφος του βρίσκεται στο Wolf.

Σχόλια

Η περιγραφή του καθηγητή **Vischer** έχει πληρότητα και ενδιαφέρον, και ως προς τις αναφορές που κάνει και ως προς τις τοποθεσίες που επισκέπτεται.

Πέρασε τη Σχιστή οδό, σταμάτησε στο χάνι στο Ζεμενό και επισκέφτηκε την Αράχοβα ερχόμενος σε επαφή με τους ανθρώπους της. Παρατήρησε και θαύμασε τις αραχοβίτικες καλλιέργειες (αμπέλια και σπαρτά στο Λιβάδι), διέτρεξε όλο τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών και το χωριό Καστρί, και ανέβηκε στο Κωρύκιον Άντρον. Τέλος πάτησε την κορυφή του Παρνασσού, τη Λιάκουρα.

Ο Vischer παρατηρεί και ιστορεί όχι μόνον το παρελθόν του τόπου, τον οποίο επισκέπτεται αλλά και τη σύγχρονη ελληνική ζωή που βλέπει σε κάθε βήμα του. Έχει καλά μελετήσει τον Ulrichs και άλλους προηγούμενους περιηγητές, τους οποίους επικαλείται σε κάποιες περιπτώσεις.

Εισέρχεται στην Αράχοβα από την περιοχή του Ζεμενού προερχόμενος από το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά. Παρατηρεί με προσοχή τη Στενή και ανατρέχει σε όσα μυθολογικά - ιστορικά σχετίζονται με αυτήν. Τον εντυπωσιάζει, που οι κάτοικοι της γύρω περιοχής έχουν ξεχάσει, λίγες δεκαετίες μετά την απελευθέρωση, το τούρκικο χωριό Μπαρδάνα, που βρισκόταν κάπου πριν την είσοδο της Σχιστής Οδού και είχε καταστραφεί τελείως.

Στην αυλή του χανιού στο Ζεμενό όπου ξεκουράστηκε για λίγη ώρα, είδε έναν αρχαίο κίονα. Πιθανόν προερχόταν από το Παλιόκαστρο που βρισκόταν λίγο πιο πέρα. Τον Πλειστό τον βρήκε αρκετά πλούσιο σε νερό, το Παλιόκαστρο το ταυτοποίησε και αυτός με την Κυπάρισσο ή την Αιολίδα, αποδεχόμενος την άποψη του Ulrichs.

Όταν έφτασε στην Αράχοβα τον εντυπωσίασε η επιμελής αμπελοκαλλιέργεια των Αραχοβιτών, για τους οποίους επικαλείται το χαρακτηρισμό μέσα σε εισαγωγικά των *“ελληνοποιημένων σλάβων”* του Φαλλμεράγιερ, που εκείνη την εποχή είχε αρχίσει να γίνεται της μόδας στους ανθελληνικούς κύκλους της Ευρώπης.

Ο ίδιος έχει βεβαίως τις αμφιβολίες του, διότι μόλις μπήκε στο χωριό συνάντησε τρεις κοπέλες τόσο όμορφες, που σπάνια, όπως έγραψε, μπορούσε κανείς να συναντήσει στην υπόλοιπη Ελλάδα. Μάλιστα, λέει, ότι η προέλευση του ονόματος της Αράχοβας δεν είναι άμαχητο τεκμήριο για την ελληνικότητα ή μη των κατοίκων, και ρίχνει την ιδέα, μήπως σε τέτοια απρόσιτα μέρη, όπως η Αράχοβα, είχαν καταφύγει οι αρχαίοι Φωκείς, για να μπορέσουν σωθούν και να επιβιώσουν. Όπως τέλος ομολογεί, στην Αράχοβα βρήκε ένα *“εντελώς ελληνικό τύπο ανθρώπου”*.

Στους Δελφούς παρατηρεί κάθε θέση και στοχάζεται όμορφα, για το τοπίο και την ιστορία του. Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι, παρόλο που ήταν αρχαιοελληνιστής φιλόλογος, εντούτοις δεν έκανε καμία αναφορά σε επιγραφές που σίγουρα συνάντησε εκεί. Δεν μπαίνει καν στον κόπο να αντιγράψει ούτε και την πιο μικρή επιγραφή. Μας αφήνει όμως την πληροφορία για τη δάφνη του Απόλλωνα, που βρισκόταν στην εκκλησία του Αγίου Ηλία (πάνω από το ναό του Απόλλωνα) και ήταν ξερή στις μέρες του.

Επίσης, κάνει αναφορά για τον πλάτανο, που ήταν φυτρωμένος στην Κασταλία πηγή, όπως κάποτε και ο πλάτανος, τον οποίο είχε φυτέψει εκεί ο βασιλιάς Αγαμέμνονας περαστικός από το Μαντείο. Σύμφωνα με πληροφορία του Vischer, το νεότερο πλάτανο, που είχαν δει αρκετοί περιηγητές στην

Κασταλία, με εντολή κάποιου ωφελιμιστή δήμαρχου, όπως λέει ο ίδιος, τον έκοψαν οι Καστρίτες για να φτιάξουν οι αθεόφοβοι...ξύλινους κουβάδες και βαρέλια! Ο ωφελιμιστής αυτός δήμαρχος των Δελφών πολύ πιθανόν θα ήταν ο περιβόητος...Χαγιάτας, τον οποίο είχαν κακοχαρακτηρίσει άλλοι περιηγητές, για τα ξενοδοχειακά του ωφελιμιστικά κατορθώματα.

Στο Κωρύκιον Άντρον, όταν ανέβηκε, θαύμασε το σπήλαιο αλλά και *"κάρφωσε"* τον συμπατριώτη δούκα Muskau, για την απρέπειά του να χαράξει και αυτός το όνομά του στην κατοικία του Πάνα και των Νυμφών.

Ο Vischer συνέχισε για τη Λιάκουρα, την οποία και ανέβηκε. Ήταν τυχερός, που ο καιρός δεν τον εμπόδισε και έτσι απόλαυσε από εκεί την πανοραμική θέα όλης σχεδόν της Ελλάδας. Σίγουρα το αρνί, που είχε δώσει εντολή να ψηθεί στην τελευταία στάνη του Αραχοβίτη βοσκού, θα είχε μεγαλύτερη νοστιμιά, όταν επέστρεψε κατακουρασμένος, αλλά ευτυχής από τη Λιάκουρα. Εάν μάλιστα του προσφέρθηκε και φέτα Παρνασσού, που είναι πολύ πιθανόν, τότε θα κατάλαβε ότι για τη γεύση του τυριού δεν μετράει το μέγεθός του (είχε περήφανα υποστηρίξει προς στους τσοπάνηδες του Παρνασσού ότι τα τυριά στη πατρίδα του τη Γερμανία ζύγιζαν πενήντα (50) οκάδες), αλλά η νοστιμιά του.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Erinnerungen und eindrucke aus Griechenland",
W. Vischer, Basel 1857.

Από το Μοναστήρι του Όσιου Λουκά στράφηκα και πάλι προς τον Παρνασσό, προς την κοιλάδα που οδηγεί ανάμεσα σε αυτόν και την Κίρφι, που λέγεται τώρα Ξεροβούνι, προς τους Δελφούς. Οι δρόμοι από την Άμβρυσσο και τη Δαυλίδα συναντιούνται στην είσοδο προς την κοιλάδα αυτή και ενώνονται για να πάνε στους Δελφούς.

Εδώ βρίσκεται η Σχιστή, το διάσημο σταυροδρόμι, όπου σύμφωνα με το θρύλο ο Οιδίποδας σκότωσε τον πατέρα του Λάιο χωρίς να το ξέρει. Στο Σοφοκλή, που περιγράφει τόσο το συμβάν όσο και την τοπογραφία με φανταστική παραστατικότητα, ο Οιδίποδας έρχεται με τα πόδια από τους Δελφούς, ο πατέρας του δε με μικρή ακολουθία από τη Δαυλίδα. Ο απότομος τρόπος με τον οποίο ο Λάιος και ο υπηρέτης του απαιτούν να κάνει άκρη, οδήγησε στο μοιραίο τσακωμό.

Το τοπίο ανταποκρίνεται και σήμερα ακόμη απόλυτα σε αυτή τη φρικτή πράξη, μόνο που μάλλον είναι ακόμα πιο έρημο και καταθλιπτικό απ' ό,τι στην αρχαιότητα. Πρόκειται για ένα από τα πιο άγρια και ερημικά μέρη στην

Ελλάδα. Πουθενά δεν φαίνεται ανθρώπινη κατοικία, ούτε ίχνος από ανθρώπινο πολιτισμό στο ευρύτερο περίγυρο, τα βουνά είναι σχεδόν γυμνά, αραιά και πού υπάρχουν κάποιοι φτωχικοί θάμνοι.

Στο σημείο ακριβώς όπου συναντιούνται οι δρόμοι, θυμίζουν μερικά κακομοίρικα πουρνάρια το άλσος με τις βελανιδιές του Σοφοκλή, και κάποιες στοιβαγμένες πέτρες επιτρέπουν στη φαντασία να τις φαντάζεται σαν τον τάφο του Λάιου και του ηνιόχου του, τον οποίο έδειχναν παλιότερα εδώ. Αντί του τριπλού αμαξόδρομου (τριπλαί αμαξιτοί) υπάρχουν σήμερα μονοπάτια για μουλάρια μόνο.

Το τούρκικο χωριό Βαρδάνα (Μπαρδάνα), που άλλοτε βρισκόταν εκεί κοντά και σύμφωνα με το οποίο το σημείο της Σχιστής λέγεται ότι αποκαλούταν σταυροδρόμι των Βαρδάνων (Μπαρδάνας), έχει εξαφανιστεί εδώ και καιρό και είναι τόσο ξεχασμένο, που κάμποσοι κάτοικοι της γύρω περιοχής, τους οποίους ρώτησα σχετικά, δεν ήξεραν καν αυτό το όνομα και έλεγαν το μέρος αποκλειστικά Στενό. Διότι από τη Σχιστή ο δρόμος ανεβαίνει αρκετά απότομα μέσα σε ένα στενό φαράγγι και λίγο πιο πάνω βρίσκονται τοίχοι από μαζεμένες πέτρες, άτεχνα και βιαστικά φτιαγμένοι, όπως τους βρίσκει κανείς συχνά στην Ελλάδα, για να παρέχουν στους σκοπευτές προστασία από τον εχθρό. Αυτούς εδώ τους έφτιαξε ο Οδυσσέας το 1823 ενάντια στους Τούρκους, που έρχονταν από τη Βοιωτία.

Μισή ώρα πιο πάνω βρίσκεται το Χάνι του Ζεμενού με μία πλούσια κρήνη. Στην περιοχή αυτή, η δολοφονία του Λάιου αποδίδεται ανενδοίαστα σε ληστές, και στη σημερινή εποχή τέτοιοι ληστές μαστίζουν συχνά την περιοχή.

Λίγες μέρες πριν περάσω μάλιστα, λυμαινόταν την περιοχή μία συμμορία που ήδη ανέφερα πιο πάνω στο κεφάλαιο Κάπραινα, μέχρι που οι θαρραλέοι Αραχοβίτες έδωσαν τέλος στα κακουργήματά τους. Επιτέθηκαν στους ληστές, τραυμάτισαν τον έναν και τον συνέλαβαν. Οι υπόλοιποι τράπηκαν σε φυγή με κατεύθυνση προς τις ακτές και πέρασαν με βάρκα μέσα από τον Κορινθιακό Κόλπο στην Πελοπόννησο. Και πρόσφατα ακόμη (1856) έγιναν μάχες σε αυτή την περιοχή, κατά τις οποίες εξολοθρεύτηκαν οι ληστρικές συμμορίες, που δημιουργήθηκαν από το ρωσικό πόλεμο και μετά.

Και μετά το Ζεμενό πρέπει να ανεβαίνει κανείς για αρκετή ώρα, για να φτάσει στο διάσελο από το οποίο το νερό ρέει ανατολικά προς την κοιλάδα του Κηφισού, δυτικά δε προς τον κάμπο των Σαλώνων. Αυτό το διάσελο συνδέει τον Παρνασσό με την πολύ χαμηλότερη και ξερή Κίρφι. Πέρα από το διάσελο κατεβαίνει μέσα σε ένα φαράγγι του Παρνασσού ο Πλειστός, τον οποίο βρήκα αρκετά πλούσιο σε νερό.

Και εκεί που τον περνάει ο δρόμος, βρίσκονται, εν μέρει δεξιά σε ένα πλάτωμα, εν μέρει κοντά στο ίδιο το ποτάμι, αρκετά ασήμαντα ερείπια, ίσως αυτά της Κυπαρίσσου ή των Αιολιδών, άλλα ίσως και τα δύο ονόματα να

δηλώνουν μία και την ίδια πόλη. Η πρώτη αναφέρεται μόνο στον Όμηρο, ενώ οι Αιολίδες κάηκαν στους περσικούς πολέμους και ίσως να μην αναστηλώθηκαν ποτέ, πάντως δεν αναφέρονται πλέον.

Η πόλη πρέπει να έλεγχε πλήρως το διάσελο. Από εδώ, ο δρόμος οδηγεί κατευθείαν στα Σάλωνα, ακολουθώντας τον Πλειστό στο βαθύ του φαράγγι, ενώ δεξιά, ένας άλλος δρόμος σκαρφαλώνει στις πλαγιές του Παρνασσού μέχρι την Αράχοβα.

Οι απότομες πλαγιές έχουν διαμορφωθεί σε πολλά σημεία με πεζούλια και είναι φυτεμένα με μεγάλη φροντίδα με αμπέλια, που δίνουν ένα εξαιρετικό κρασί και μας παρέχουν μια απόδειξη της εργατικότητας των *«ελληνοποιημένων σλάβων»* της Αράχοβας, όπως τους λέει ο Φαλλμεράγιερ.

Το χωριό βρίσκεται σε υψόμετρο ψηλότερο των τριών χιλιάδων ποδιών πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, σε τοποθεσία εξαιρετικά γραφική, και ανεβαίνει αμφιθεατρικά στην πλαγιά, πάνω - πάνω η εκκλησία, στην οποία ο Καραϊσκάκης έστησε στους απελευθερωτικούς πολέμους (1826) μια πυραμίδα από τα κεφάλια των Τούρκων, αφού είχε εξολοθρεύσει μια ισχυρή εχθρική στρατιά με τη βοήθεια του κρύου και της πείνας.

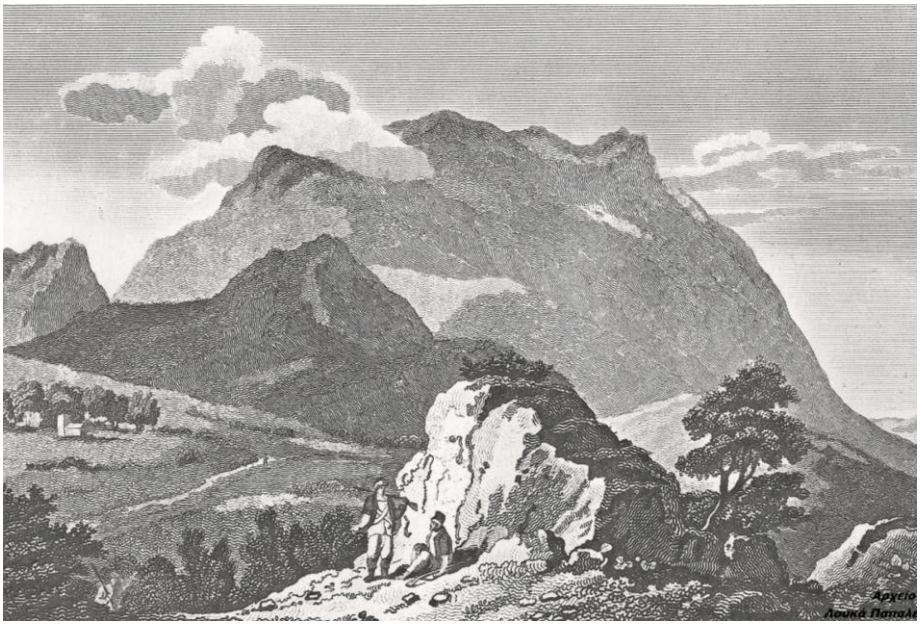
Η Αράχοβα κάνει ευχάριστη εντύπωση στον, από την πεδιάδα της Βοιωτίας ερχόμενο, περιηγητή, όχι μόνο λόγω της καθαρής και όμορφης εμφάνισης των σπιτιών της, αλλά και λόγω της γερής και όμορφης διάπλασης των κατοίκων της. Μόλις μπήκα στο χωριό συνάντησα τρεις κοπέλες, τόσο όμορφες που σπάνια τις συνάντησα αλλού στην Ελλάδα.

Μπορεί να είναι οι Αραχοβίτες πράγματι σλαβικής προέλευσης, όπως υποδηλώνει το όνομα του χωριού, αυτό όμως δεν είναι πλήρης απόδειξη. Μπορεί όμως και εδώ, όπως συμβαίνει αναμφίβολα και σε άλλα σημεία των βουνών, να έχουν διατηρηθεί απόγονοι των παλαιών Φωκέων, πράγμα που δεν μπορώ να το κρίνω εγώ.

Πάντως, βρίσκουμε εδώ τώρα έναν εντελώς ελληνικό τύπο ανθρώπου, επιδέξιο, εργατικό, έναν τύπο ανθρώπου που ασχολείται με επιμονή και επιτυχία κυρίως με την γεωργία, παρόλο που λέγεται συχνά αδίκως το αντίθετο για τους σημερινούς Έλληνες.

Τα χωράφια και λιβάδια τους, που βρίσκονται ψηλά σε ένα πλάτωμα του Παρνασσού, είναι εξίσου προσεκτικά καλλιεργημένα, όπως οι αμπελώνες κοντά στο χωριό.

Παρόλο που στην ίδια την Αράχοβα λείπει κάθε ίχνος αρχαίου οικισμού, ο Ulrichs υποψιάζεται ότι εδώ βρισκόταν η παλαιά Ανεμώρεια, που αποτελούσε τα σύνορα της περιοχής των Δελφών προς την υπόλοιπη Φωκίδα, και αναφέρει κάποια λείψανα τειχών δυτικά του χωριού. Εγώ είδα στην αυλή του χανιού, όπου έκανα μεσημεριανό διάλειμμα, έναν αρχαίο κίονα, που όμως

Μια στάση στον Καρακόλιθο.

φυσικά μπορεί να προέρχεται από αλλού. Σημαντική πόλη πάντως δεν υπήρχε στην αρχαιότητα εδώ, σε καμία περίπτωση.

Πάνω από την Αράχοβα ανεβαίνει ο Παρνασσός σε μια απότομη και βραχώδη πλαγιά, που σήμερα λέγεται Πετρίτης και που είναι το Κατοπτήριο της αρχαιότητας, το βουνό-σκοπιά δηλαδή, απ' όπου ο Απόλλωνας είδε το δράκο Πύθωνα στους Δελφούς και τον σκότωσε.

Από αυτή την πλαγιά πάει κανείς στο οροπέδιο και στην κορυφή του Παρνασσού, ενώ στους πρόποδές του περνάει ο δρόμος που οδηγεί σε δυο ώρες περίπου προς το ασήμαντο χωριό Καστρί, που είναι χτισμένο πάνω στα ερείπια των Δελφών.

Πιο κάτω η κοιλάδα ήταν πολύ επιβλητική ήδη, εδώ όμως ο χαρακτήρας της γίνεται φανταστικό θεϊκό μεγαλείο και καμία άλλη περιοχή της Ελλάδας δεν συγκρίνεται μάλλον με τους Δελφούς. Όποιος έχει δει το φαράγγι, καταλαβαίνει και σήμερα ακόμη, γιατί πίστευαν ότι εδώ και πουθενά αλλού θα τους φανερώνεται η θέληση των θεών.

Οι βράχοι στη βόρεια πλευρά του τόπου, που λέγονταν στην αρχαιότητα Φαιδριάδες, σήμερα όμως Φλεμπούκος ο ανατολικός, Ροδινή ο δυτικός, ανεβαίνουν κατακόρυφα. Ανάμεσά τους μπαίνει ένα στενό χάσμα μες στο βουνό και από εκεί πέφτει από ψηλά ένας χείμαρρος. Στους πρόποδες του Φλεμπούκου συμβάλλει με την Κασταλία Πηγή και τρέχει σε κοίτη απόκρημνη προς τον Πλειστό, που περνάει βαθιά στην κοιλάδα σε απόσταση ενός

τετάρτου και κάτι.

Στο απόκρημνο έδαφος, μεταξύ των βράχων και του Πλειστού, βρισκόταν ημικυκλικά η παλαιά πόλη με τα πολλά της ιερά και κοσμικά κτήρια. Από την άλλη πλευρά του Πλειστού υψώνεται, πιο μαλακά και χαμηλά απ' ό,τι οι βράχοι του Παρνασσού, η Κίρφι, που με τις εν μέρει πράσινες πλαγιές της δημιουργεί ωραία αντίθεση με τους γυμνούς γυαλιστερούς βράχους των Φαιδριάδων.

Προς τα πάνω βλέπει κανείς από το σημείο της παλαιάς πόλης μέχρι την εκκλησία της Αράχοβας, προς τα κάτω όμως η θέα περιορίζεται άμεσα από μια βραχώδη προεξοχή του Παρνασσού, πάνω στην οποία κατεβαίνουν τείχη που έχτισε στο ιερό πόλεμο ο Φωκέας στρατηγός Φιλόμηλος.

Η κοιλάδα των Δελφών ήταν κλειστό ιερό, μικρό όπως κάθε ελληνικό έργο τέχνης, τέλειο όμως στις μορφές του. Μόνο όταν πάει κανείς στις αποθήκες των Καστριτών και την παραδίπλα ευρισκόμενη εκκλησία του Αγ. Ηλία, που βρίσκονται κάτω από την αναφερόμενη προεξοχή, όπου κάποτε ήταν αναμφίβολα ο τόπος συνάθροισης των Αμφικτιόνων, τότε μόνο βλέπει και τον Κρισσαϊκό κάμπο νοτιοδυτικά και το βλέμμα τον φτάνει από πάνω από τη θάλασσα μέχρι τα βουνά της Πελοποννήσου.

Στο μεγαλείο της φύσης, που προκαλεί αυτή καθ' αυτή θρησκευτικό δέος, προστίθεται στους Δελφούς το χάσμα απ' όπου ανέδυαν ατμοί, στους οποίους απέδιδαν δυνάμεις ευφορίας, και έτσι δημιουργήθηκε σε παλαιότατα χρόνια ένα Ιερό, όπου οι άνθρωποι πίστευαν ότι είναι σε άμεση επικοινωνία με τους θεούς και ότι ακούν τη θέλησή τους.

Στην αρχή, λέγεται, η ίδια η θεά της Γης φανερωνόταν εδώ από τα βάθη της γης, μέχρι που μετά από αλλεπάλληλες μεταβιβάσεις, το μαντείο δόθηκε στον Απόλλωνα, το μεγάλο θεό του φωτός, τον υιό του Δία, που μεταξύ όλων των ελληνικών θεών, απομακρύνθηκε περισσότερο από όλους τους θεούς από πρωτόγονη θεότητα της φύσης, για να φτάσει σε πνευματικά και ηθικά ύψη και να κηρύττει εδώ το θέλημα του πατέρα του στους ανθρώπους. Διότι ως προφήτης του Δία εμφανίζεται ο Απόλλωνας στους Δελφούς.

Με την εξάπλωση και καθιέρωση της ελληνικής φυλής έγιναν οι Δελφοί σταδιακά το γενικό ελληνικό εθνικό ιερό που επέβλεπε θρησκεία, ήθη και τάξη. Η σημασία του εξαπλώθηκε πολύ πέρα από τα στενά όρια της Ελλάδος. Όχι μόνο από τις πιο μακρινές αποικίες, αλλά και από μη ελληνικούς λαούς, από την Ιταλία και την Μικρά Ασία έρχονταν αποσταλμένοι των πόλεων και βασιλιάδων για να μάθουν τη θέληση των θεών και να λατρεύουν το Θεό.

Μπορεί ο καθένας να σκέφτεται ό,τι θέλει για το μαντείο, πρέπει πάντως να παραδέχεται ότι οι Δελφοί, σαν σύνολο, κατείχαν άξια θέση και δρούσαν με ευεργετικότατο τρόπο. Διότι, δεν πρέπει να φανταζόμαστε ότι η προφητεία του μέλλοντος ήταν η κύρια δουλειά των μαντείων και κυρίως αυτού των

Δελφών. Πολύ σημαντικότερη ήταν η επίλυση ζητημάτων της επικοινωνίας των λαών, της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής για τα οποία δεν υπήρχαν διατάξεις δικαίου, και τότε το μαντείο των Δελφών αγόρευε, κατά κανόνα με πνεύμα το δίκαιο και το ορθό, την επιείκεια και τον ανθρωπισμό.

Μπορεί κανείς να συγκρίνει τη σημασία του από πολλές απόψεις με την εκκλησία του πρώιμου Μεσαίωνα. Με αυτό το πνεύμα, προς την κατεύθυνση της προστασίας του ανθρωπισμού και της παιδείας, έχει σχέση και το γεγονός ότι οι Δελφοί έγιναν έδρα της πιο σημαντικής Αμφικτιονίας, που συνεδρίαζε εναλλάξ εδώ και κοντά στις Θερμοπύλες.

Αρχικά, το ιερό των Δελφών δείχνει να μην ήταν ανεξάρτητο, όπως και η Ολυμπία και άλλα μέρη λατρείας και αγώνων. Φαίνεται ανήκε στην κοντινή πόλη Κρίσσα, σταδιακά όμως αυξήθηκε ο αριθμός των κατοίκων γύρω από το ναό, σχηματίστηκε κοινότητα και υπό την ισχυρή προστασία των Αμφικτιόνων έγινε ανεξάρτητη πόλη, απέκτησε την πλήρη της ισχύ όταν στο Α΄ Ιερό πόλεμο η Κρίσσα καταστράφηκε και τα εδάφη της αφιερώθηκαν στο δελφικό θεό.

Ευνοούμενη από τη Σπάρτη αποχώρισε τελικά εντελώς από τη φωκική συμμαχία και έτσι έγινε, κατά κάποιο τρόπο, εντελώς ελεύθερη από τα κοσμικά συμφέροντα του κάθε κράτους και της κάθε φυλής. Εδώ έπρεπε να κυβερνάει ο θεός και μόνο. Οι αγώνες που μετά τον Α΄ Ιερό πόλεμο διεξάγονταν κάθε τέσσερα χρόνια, ήταν οι δεύτερες σε λαμπρότητα και ιερότητα μετά από αυτούς της Ολυμπίας.

Το χαρακτήρα ενός καθαρού ιερού διατηρούσε πάντως η πόλη των Δελφών, ως προς το γεγονός ότι πάντα έμεινε μέρος ανοιχτό και που, ευρισκόμενη υπό την προστασία του θεού, δεν είχε ανάγκη τα τείχη. Μόλις στο Γ΄ Ιερό ή Φωκικό πόλεμο ο Φιλόμηλος έχτισε τείχη στην προαναφερόμενη προεξοχή του Παρνασσού στην δυτική πλευρά της πόλης. Προς τα ανατολικά το στενό παρείχε από τη Σχιστή και πέρα επαρκή μέσα υπεράσπισης.

Το κέντρο των Δελφών αποτελεί φυσικά ο ναός του Απόλλωνα που αναστηλώθηκε μετά από πυρκαγιά τον 6^{ο} π.Χ. αιώνα. Οι Αλκμεωνίδες από την Αθήνα, που επί Πεισιστράτου και Ιππία ζούσαν εξορισμένοι μακριά από την πατρίδα τους, είχαν αναλάβει με συμφωνία την ανοικοδόμηση του ναού, τον έκαναν όμως πιο πολυτελή απ' ό,τι ήταν υποχρεωμένοι κατά τη συμφωνία, χρησιμοποιώντας στην πρόσοψη μάρμαρο της Πάρου αντί του συμφωνημένου ασβεστόλιθου (πωρόλιθου). Εργολάβος ήταν ο Κορίνθιος Σπίνθαρος. Επρόκειτο για δωρικό ναό με κίονες σε ιονικό ρυθμό στο εσωτερικό του, όπως και φαίνεται ακόμα από τα λείψανα. Στο σηκό βρίσκονταν, πέρα από τα αγάλματα του Δία και του Απόλλωνα, ο ιερός βωμός και η ομφάλια πέτρα που θεωρείτο το κέντρο της γης.

Στο άδυτο ήταν το χάσμα, πάνω από το οποίο ήταν τοποθετημένο το τρίποδο της Πυθίας. Στο Ιερό ανήκε, πέρα από τον ίδιο το ναό, ένας άλσος με

δάφνη, η πηγή Κασσοτίς, η Λέσχη, ένα κτήριο δηλαδή που ήταν καθορισμένο για συζήτηση και παρέα, με δύο διάσημους πίνακες του Πολυγνώτου, οι Θησαυροί στους οποίους φυλαγόταν ένα μέρος των αναθημάτων, το θέατρο όπου διεξάγονταν οι δραματικοί και λυρικοί αγώνες, το Βουλευτήριο των Δελφών και μερικά άλλα οικοδομήματα και πολυάριθμα αγάλματα.

Αυτό το κύριο μέρος των Δελφών, γύρω από το οποίο δημιουργήθηκε η πόλη, βρισκόταν δυτικά από τον αναφερόμενο χείμαρρο που κατεβαίνει ανάμεσα στις Φαιδριάδες, κάτω από το βράχο που σήμερα αποκαλείται Ροδινή. Έξω από το χώρο του ιερού βρισκόταν η δημοτική κρήνη Δέλφουσα, το Στάδιο και ο χώρος συνάθροισης των Αμφικτιόνων.

Ανατολικά καταρχήν βρίσκεται η Κασταλία Κρήνη, στη χαράδρα όπου κατεβαίνει ο χείμαρρος από τον Παρνασσό, και από την άλλη πλευρά του ρέματος, στο σημερινό δρόμο προς την Αράχοβα, το Γυμνάσιο, ο ναός της Αθηνάς Προναίας και μερικοί άλλοι ναοί και ιερά ηρώων.

Το μεγαλύτερο μέρος των κατοικιών των Δελφών απλώνονταν πιο κάτω προς τον Πλειστό. Η πόλη, χτισμένη σε άνδηρα, με τα πιο όμορφα κτήρια πιο ψηλά, ακριβώς κάτω από τα κατακόρυφα βράχια του Παρνασσού, πρέπει να πρόσφερε κάποτε ένα μεγαλειώδες θέαμα. Σήμερα, τα λείψανα, κυρίως στην περιοχή του ιερού, είναι θαμμένα κάτω από τα ερείπια, πάνω στα οποία μάλιστα είναι χτισμένα ως επί το πλείστον τα σπίτια του Καστριού. Και όμως μπορεί να αναγνωρίζει κανείς τη θέση τών κυρίως οικοδομημάτων από τα θεμέλια και άλλων λειψάνων κάτω από τα ερείπια και τα σπίτια.

Φαίνεται ένα αξιοσημείωτο κομμάτι των τειχών που περιέβαλαν το όλο ιερό, θεμέλια του ναού και τμήματα δωρικών και ιονικών κιόνων του ίδιου, τμήματα των διαζωμάτων και μερικά καθίσματα του Θεάτρου, τα θεμέλια των ευρισκόμενων στην ανατολική πλευρά της πόλης ναών και άλλα λείψανα εντός και εκτός της ιερής περιοχής. Πιο καλά διατηρείται το Στάδιο που το μισό είναι λαξευμένο στο βράχο. Στην προεξοχή του βουνού, κάτω από τα τείχη του Φιλόμηλου, είναι λαξευμένοι πολλοί όμορφοι τάφοι και κόγχες, κοντά στην εκκλησία του Αγ. Ηλία υπάρχουν τεράστια θεμέλια του συνεδρίου των Αμφικτιόνων, και ανατολικά της παλαιάς πόλης προς την Αράχοβα, ένας βράχος αριστερά του δρόμου είναι γεμάτος λαξευμένους τάφους, και σε ένα τεράστιο σχισμένο ογκόλιθο βλέπει κανείς λαξευμένη μια μεγάλη δίφυλλη πύλη, σαν να ήθελαν να σημαδέψουν την είσοδο στα βάθη της γης σε αυτή τη σχισμή.

Λίγο πιο πέρα απλώνεται, και από τις δυο πλευρές του δρόμου, ένα είδος νεκροταφείου, όπου βρίσκονται διάσπαρτα πλήθος σαρκοφάγοι, και κάμποσοι τάφοι που είναι χτισμένοι με παράξενο τρόπο, είναι ανοιχτοί. Δεν έχω όμως σκοπό να δώσω λεπτομερή περιγραφή των παλαιών Δελφών ούτε αναλυτική απαρίθμηση των υπαρχόντων λειψάνων. Ήθελα να επισημάνω απλώς ότι με τη

βοήθεια των τελευταίων μπορούμε να σχηματίσουμε αρκετά καθαρή ιδέα της τότε μορφής του τόπου.

Πιο καλά συνειδητοποιεί κανείς την αρχαιότητα στις αναφερόμενες πηγές. Ακόμα και σήμερα, η κύρια κρήνη της πόλης, η παλαιά Δέλφουσα, σήμερα Κέρνα, δίνει άφθονο νερό, ακόμη και σήμερα η Κασσοτίς, που κάποτε πότιζε το ιερό άλσος με τις δάφνες, ποτίζει ένα μικρό κήπο στην εκκλησία του Αγ. Νικολάου, όπου και ευδοκιμούσε μέχρι πριν λίγα χρόνια η μοναδική δάφνη σε όλη την κοιλάδα των Δελφών. Εγώ είχα προλάβει να τη δω, αν και ξεραμένη. Μου είπαν ότι πέρσι ξηράθηκε. Πιο όμορφη και αναλλοίωτη, τέλος, βλέπει κανείς την μεγαλοπρεπή Κασταλία, να ρέει το νερό της στην ίδια λεκάνη, όπου κάποτε ήταν υποχρεωμένοι να πλένονται όσοι ήθελαν να εισέλθουν στο ναό για να ακούσουν τη φωνή του θεού.

Σε μια μεγάλη παλαιά εσοχή στο βράχο υπάρχει σήμερα ένα μικρό παρεκκλήσι του Αγ. Ιωάννη. Μέχρι πριν λίγα χρόνια βρισκόταν λίγα βήματα από την Κασταλία, στην Κρήνη, όπου τώρα διοχετεύεται το νερό, ένας πανάρχαιος πλάτανος, για τον οποίο ο Ulrichs ήδη έγραφε ότι στερείται των κλαδιών του. Από τότε η καταστροφή συνεχίστηκε. Όπως μου είπαν στο Καστρί, ένας δήμαρχος με νου ωφελιμιστικό, αποφάνθηκε ότι όφελος δεν υπάρχει και έδωσε εντολή να τον κόψουν και να φτιάξουν βαρέλια και κουβάδες από το ξύλο του. Και αυτό το δέντρο ήταν το μοναδικό στο είδος του σε όλη την κοιλάδα.

Τώρα, η περιοχή του Καστριού είναι σχεδόν άδεντρη. Χωράφια με σιτάρι σκεπάζουν τις καλλιεργήσιμες πλαγιές και μόνο η Μονή της Παναγιάς, που βρίσκεται ανατολικά της Κασταλίας στη θέση του παλαιού Γυμνασίου, περιβάλλεται από όμορφες ελιές και μουριές[1]. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κάτω από τα ερείπια βρίσκονται πλούσιες ανακαλύψεις, σχετικά με την τοπογραφία και την ακριβή γνώση των οικοδομημάτων, αλλά υπάρχουν εδώ πολύ περισσότερες δυσκολίες απ' ό,τι στην Ολυμπία, επειδή πάνω από τα ερείπια υπάρχουν κατοικίες.

Το αν υπάρχει ακόμα το προφητικό χάσμα θα μπορούσε να διαπιστωθεί μόνο μετά από εις βάθος τακτοποίηση του χώρου.

Με τους Δελφούς ο Παρνασσός συνδέεται κατά τέτοια τρόπο ούτως ώστε δεν γνωρίζει κανείς επαρκώς τους Δελφούς, αν δεν έχει ανεβεί και στα ύψη

[1] Στην αυλή της Μονής είδα δυο κομμάτια ενός πολύ ωραίου ανάγλυφου, τα καλύτερα κομμάτια του γλυπτού που τώρα είναι στους Δελφούς. Το ένα παριστάνει μια άμαξα με τέσσερα άλογα. Τα άλογα διατηρούνται πλήρως, ενώ από την άμαξα μόνο ένα μικρό μέρος με το τεντωμένο χέρι του ηνίοχου. Το άλλο δείχνει σε πολύ απαλό ανάγλυφο μια αντρική μορφή από το στήθος μέχρι τη μέση της γάμπας. Τα δύο χέρια είναι τεντωμένα προς τα δεξιά σαν για μάχη. Από τότε ο Bursian αναφέρθηκε σε αυτά στην Αρχαιολογική εφημερίδα του Gerhard 1854, σελ. 480.

του βουνού. Λέγεται ότι οι ίδιοι οι κάτοικοι των Δελφών ζούσαν στα αρχαιότατα χρόνια ψηλά στο βουνό στην πόλη Λυκώρεια.

Ένα διπλό, φτιαχτό, λαξευμένο στο βράχο μονοπάτι, ανεβαίνει σαν φίδι στο δυτικό βράχο, τη Ροδινή· το ένα είναι το σημερινό μονοπάτι για μουλάρια, το άλλο, λίγο πιο κοντό, η σκάλα με κάπου χίλια λαξευμένα στο βράχο σκαλοπάτια. Τα μουλάρια που είχα πάρει μαζί μου για μένα και τον αχθοφόρο μου, αδίκως, διότι έκανα σχεδόν όλο το δρόμο με τα πόδια, πήραν το πρώτο μονοπάτι, ενώ εγώ τη σκάλα.

Όταν φτάνεις στην κορυφή του κύριου βράχου, συνεχίζει ο δρόμος λιγότερα απόκρημνος ανάμεσα στη Ροδινή και το Φλεμπούκο περνώντας ένα δασώδες φαράγγι. Δεξιά στην κορυφή του Φλεμπούκου, που στην αρχαιότητα λεγόταν Υάμπεια, βρίσκεται ένας ερειπωμένος πύργος ονόματι Ελαφόκαστρο, για τον οποίο δεν γνωρίζω σε ποια εποχή ανήκει επειδή τον είδα από μακριά και μόνο.

Ανάμεσα σε ψηλές κορυφές συνεχίζει κανείς μέσα από ένα αρκετά στενό φαράγγι, περνάει τα Καλύβια των Καστριτών, δηλαδή το θερινό τους οικισμό, σε ένα πολύ μεγάλο, περιτριγυρισμένο από βουνά οροπέδιο, όπου βρίσκονται τα προσεκτικά καλλιεργημένα χωράφια των Αραχοβιτών.

Τα νερά τα προερχόμενα από τα γύρω βουνά μαζεύονται στη νότια άκρη του οροπεδίου, σε μια μικρή λίμνη, που λέγεται ότι το χειμώνα πλημμυρίζει όλο το οροπέδιο, το καλοκαίρι δε αποξηραίνεται τελείως και η απορροή γίνεται υπογείως από μια καταβόθρα που διοχετεύει το νερό κάτω από το Καστρί στον Πλειστό. Ψηλά στα βουνά βρίσκουμε δηλαδή και πάλι το φαινόμενο των κλειστών κοιλάδων.

Το νερό της λίμνης, που κατά την άφιξή μου ήταν αρκετά μεγάλη, πήρε από τη μεγάλη περιεκτικότητα σε σίδηρο, εντελώς κόκκινο χρώμα, και βρίσκει κανείς διάσπαρτα σε όλο το οροπέδιο πολλούς, κάπως πορώδεις σιδηρόλιθους. Το νερό που μπαίνει στη λίμνη αντιθέτως είναι εντελώς διαυγές. Δέντρα υπάρχουν μόνο λίγα στο οροπέδιο.

Αριστερά, υψώνεται ένα στρογγυλό βουνό όπου βρίσκεται το περίφημο Κωρύκιον Άντρον, ένα σπήλαιο που παρείχε και παρέχει στους κατοίκους της γύρω περιοχής ευπρόσδεκτο και καλά κρυμμένο καταφύγιο. Διότι η στενή είσοδος του, που σε νεότερες εποχές στένεψε και άλλο με ένα τοίχο, βρίσκεται τόσο ψηλά στο βουνό, που χρειάζεσαι μισή ώρα από το οροπέδιο για να σκαρφαλώσεις μέχρις εκεί.

Στο εσωτερικό βρίσκεται καταρχήν ένας τεράστιος και ψηλός προθάλαμος, που οροθετείται από ένα τοίχο από σταλαγμίτες. Πάνω από αυτό ανεβαίνει κανείς με αρκετή δυσκολία στο δεύτερο και ψηλότερο θάλαμο, όπου έχουν την αρχή τους διάφοροι διάδρομοι που εισέρχονται σε ακόμη ανεξερεύνητα

Οι Γαλάτες στο Πύθιο Ιερό, λίγο πριν τον πανικό τους.

βάθη του βουνού και για τους οποίους οι κάτοικοι της περιοχής αφηγούνται διάφορους θρύλους.

Ο Αραχοβίτης οδηγός μου ισχυρίστηκε ότι δύο από αυτούς έχουν μήκος τριών ωρών, πράγμα που πάντως δεν το έχει ελέγξει ο ίδιος. Αντί μίας εξαφανισμένης επιγραφής που έλεγε ότι το άντρο είναι αφιερωμένο στο Πάνα και τις Νύμφες, σήμερα είναι χαραγμένα στους τοίχους πολυάριθμα ονόματα νεότερων περιηγητών. Στην πιο πίσω και ψηλή γωνία που μπορούσα να

φτάσω βρήκα χαραγμένα με μεγάλα γράμματα το όνομα του Δούκα Pückler.

Οι καλύβες και αποθήκες των Αραχοβιτών, τα Καλύβια τους δηλαδή, που κατοικούνται μόνο πρόσκαιρα κατά την καλλιέργεια των χωραφιών, δείχνουν παρά ταύτα κομψά και καθαρά και ακουμπάνε το βουνό στη βόρεια άκρη του οροπεδίου. Περνώντας αυτά ανεβαίνει κανείς μια στενή δασωμένη κοιλάδα. Εδώ δεν υπάρχει πλέον καλλιεργημένη γη.

Τα έλατα που συναντάμε ακόμη είναι συχνά, ναι μεν, μεγάλα και πολύ γραφικά, άλλα συνήθως έχουν φυτρώσει στραβά και διαβεβαιώνουν αυτά που ήδη οι αρχαίοι έλεγαν για την κακή καταλληλότητα του ξύλου τους για κατασκευές. Ακόμα πιο ψηλά αρχίζουν και σπανίζουν και αυτά. Υπάρχουν πλέον μόνο γυμνά βοσκοτόπια ανάμεσα σε βράχια με μερικές μάντρες, πρόχειρες στέγες για βοσκούς δηλαδή, φτιαγμένες από στοιβαγμένες πέτρες και κλαδιά ελάτου, όπου φτιάχνουν κατσικίσιο και πρόβειο τυρί σε μικρούς τενεκέδες.

Οι άνθρωποι κούναγαν με αμφιβολία το κεφάλι, όταν τους έλεγα ότι στην πατρίδα μου φτιάχνουν τυριά βάρους 50 κιλών. Στην πιο ψηλή καλύβα άφησα τα μουλάρια και τον αχθοφόρο μου για να ψήσει ένα αρνί στη σούβλα, ενώ εγώ ανέβηκα με τον Αραχοβίτη οδηγό μου το τελευταίο και εντελώς γυμνό μέρος του βουνού, που βρίσκεται βορειοδυτικά. Μέχρι το μαντρί χρειάστηκα τέσσερις ώρες περίπου, χωρίς να υπολογιστεί ο δρόμος για το Κωρύκιον Άντρο (το είχα επισκεφτεί την ημέρα πριν από την Αράχοβα).

Λίγο πιο ψηλά βρίσκαμε αξιοσημείωτες επιφάνειες με χιόνι και ο οδηγός μου προσπαθούσε με μεγάλη προσοχή να περνάει ανάμεσά τους χωρίς να τις πατήσουμε. Τα κατάφερε αρκετά καλά και μιάμιση ώρα αργότερα φτάσαμε σε μια ράχη που ο ίδιος την αποκαλούσε κορυφή. Όταν όμως φτάσαμε πάνω είδα ότι δεν ήταν η κορυφή αλλά μόνο η ανατολική επέκταση του Γεροντόβραχου, ο οποίος βρίσκεται από άποψη ύψους πιο κοντά στην κυρίως κορυφή που λέγεται σήμερα Λικέρι.

Το όνομα του Γεροντόβραχου ερμηνεύουν οι κάτοικοι της γύρω περιοχής με το ότι στην αρχαιότητα έριχναν από εκεί τους κουρασμένους από την ζωή γέρους, ένας μύθος, που στην αρχαία Ελλάδα βρίσκει την αναλογία του στη νήσο Κέα και αλλού σε κάμποσους λαούς που έχουν χαμηλό επίπεδο πολιτισμού.

Μεγάλες επιφάνειες με χιόνι και μία αρκετά βαθιά κοιλάδα, το Αλώνι του Διαβόλου, μας χώριζαν από το Λικέρι, και ο οδηγός μου, παρ' όλο που ήταν γερό και γυμνασμένο παλληκάρι πείσθηκε με τα χίλια ζόρια μόνο να με συνοδέψει μέχρις εκεί. Όταν όμως είδαμε πάνω στο Λικέρι δύο άτομα πήρε θάρρος. Ήταν δύο Αμερικάνοι, που τους συνάντησα μετά στο μαντρί.

Τώρα βάδισε ακόμη και σε βαθιά χιόνια, όσο το δυνατόν πάντως στα χνάρια, που δημιούργησα εγώ και οι ορειβατικές μου μπότες, και

παραδέχομαι ότι τα μυτερά κόκκινα παπούτσια του δεν ήταν κατάλληλα για ανάβαση βουνού. Έτσι κατεβήκαμε στο Αλώνι του Διαβόλου και ανεβήκαμε την χιονισμένη κορυφή του Λικεριού, όπου φτάσαμε επιτέλους μετά από μιάμιση ώρα ανάβασης. Δηλαδή χρειαστήκαμε από το Καστρί εφτά ώρες.

Το Λικέρι, στο όνομα του οποίου διατηρείται με μικρή παραλλαγή η παλαιά ονομασία Λυκώρεια, βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά του όλου όγκου, πάνω από τη Δαύλεια και τη Βελίτσα, και εξέχει σημαντικά από τις άλλες πέντε με έξι κορυφές, σαν απομονωμένη πυραμίδα. Κατά τις γαλλικές μετρήσεις έχει ύψος 2.459μ. ή 8.196 ελβετικά πόδια. Για να εκτιμήσουμε σωστά αυτό το γεγονός πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι απέχει λίγες ώρες από τη θάλασσα μόνο, ότι ο όγκος όλος δηλαδή ξεχωρίζει στο μάτι από το υπόλοιπο τοπίο. Πρόκειται για το ύψος του Ουριρότστοκ (σ.Μ. βουνοκορφή στην κεντρική Ελβετία) πάνω από τη λίμνη της Λουκέρνης.

Η θέα που απολαμβάνει κανείς στην ύψιστη κορυφή, όπου βρίσκεται μια μικρή πυραμίδα από στοιβαγμένες πέτρες, είναι τεράστια και φανταστικά όμορφη και θέλω να την περιγράψω σε γενικές γραμμές μόνο. Δυστυχώς ο ουρανός, ναι μεν δεν είχε σύννεφα, είχε όμως λίγη υγρασία. Πάντως ήμουν τυχερός που δεν περιόρισαν σύννεφα το βλέμμα μου, όπως το έπαθε δύο φορές ο Ross στα βασιλικά ταξίδια του με το βασιλιά Όθωνα.

Ακριβώς κάτω μου έβλεπα προς Βορρά και Ανατολή τις κοιλάδες και πεδιάδες της Φωκίδας και της Βοιωτίας, που αυτή την εποχή του χρόνου ήταν ακόμη πράσινες: κυρίως την άνω και την κάτω κοιλάδα του Κηφισού και τη λίμνη Κωπαΐδα, πιο πίσω τα όρη των ακτών της Βοιωτίας, Μεσσάπιο, Πτώο, τα Οπούντια Όρη και την Κνημίδα, και πέρα από αυτά τα βουνά της Εύβοιας.

Πιο δεξιά και νοτιοανατολικά πρώτα-πρώτα οι διάφορες ράχες και κοιλάδες του φαρδιού Ελικώνα, μετά βλέπεις την Πάρνηθα και άλλες κορυφές της Αττικής χερσονήσου, τον Κιθαιρώνα και τα βουνά της Ίσθμιας. Πάνω και ανάμεσα από τα βουνά πλανιέται το βλέμμα πάνω στην ανοιχτή θάλασσα που χάνεται μακριά μέσα στη υγρασία του ορίζοντα. Με εντελώς καθαρό ουρανό διακρίνονται πολλά νησιά.

Αν στραφούμε τώρα προς το Νότο εξέχει, πέρα από τον Κορινθιακό Κόλπο και πίσω από τη λεπτή λωρίδα της ακτής της Αχαΐας, η πολύ απόκρημνη και όμορφη οροσειρά της Βόρειας Πελοποννήσου, από την οποία εξέχουν ως ψηλότερες και χιονισμένες της κορυφές ο Χελμός (Αροάνια) και η Ζήρεια (Κυλλήνη).

Πιο περιορισμένη είναι η θέα προς τη Δύση, και όμως πιο ωραία απ' όλες. Διότι πάνω από τις γυμνές και άγριες κοιλάδες των υψωμάτων του Παρνασσού, που έχει κανείς καταρχήν μπροστά του, περνάνε από τα μάτια σε σχεδόν ίσια γραμμή, από το Κορινθιακό Κόλπο μέχρι την Οίτη, τα βουνά της Λοκρίδας και της Αιτωλίας, Γκιώνα, Βαρδούσια, που ξεπερνάνε ακόμα και το

Λικέρι κατά περισσότερα από εκατό πόδια και δείχνουν, τουλάχιστον την εποχή που τα είδα εγώ, απόλυτα σαν αληθινά αλπικά βουνά με μόνιμο χιόνι. Βόρεια, τα βουνά αυτά ενώνονται με τη χαμηλότερη, ως κατά το πλείστον δασωμένη Οίτη, που περιφράζει κατά γραφικό τρόπο την κοιλάδα του Κηφισού και που με την ανατολική της πλευρά, τον Καλλίδρομο, ενώνεται και πάλι με την Κνημίδα.

Πέρα από την Οίτη όμως φτάνει το μάτι βόρεια μέχρι τα βουνά της Θεσσαλίας, το Πήλιο, τη στρογγυλή Όσσα (σήμερα Κίσαβος) και αχνά, στο υπερπέραν, το παλαιό όρος των Θεών, ο μεγαλοπρεπής Όλυμπος (σήμερα Έλυμπος), το ψηλότερο και ομορφότερο βουνό της Ελλάδος δίπλα από το οποίο η Όσσα δείχνει σαν νάνος.

Όποιος έχει ανεβεί το Ρίγκι [σ. Μ. βουνό στην κεντρική Ελβετία] θα καταλάβει καλά ότι είναι σχεδόν αδύνατον με μια και μόνο επίσκεψη, ακόμα και με το χάρτη στο χέρι, να διακρίνει όλες τις κορυφές και τις κοιλάδες που απλώνονται διάσπαρτα ανάμεσα στους κύριους όγκους. Αυτό το γεγονός όμως δεν μειώνει τη γενική εντύπωση. Η μισή Ελλάδα βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας, αλλά όχι σαν χάρτης, διότι ο αριθμός των άλλων βουνών παραείναι μεγάλος, μάλλον σαν πανοραμικός πίνακας.

Η φαντασία είναι πολύ απασχολημένη στο θέαμα αυτό, πρέπει να συμπληρώσει αυτό που ξεφεύγει από το φυσικό μάτι. Και πιστέψτε με, θα ήταν δύσκολο να περιγράψω τα αισθήματα και τις σκέψεις που σε διακατέχουν εδώ, όταν το μάτι πλανιέται στα βουνά της Αρκαδίας, το λίκνο του Ερμή, στην έδρα των Μουσών στον Ελικώνα, προς την κορυφή του Ολύμπου, και επιστρέφει και πάλι στην κορυφή αυτή όπου ο Δευκαλίων και η Πύρρα κάποτε προσγειώθηκαν για να ιδρύσουν ένα καινούργιο ανθρώπινο γένος και κάτω από τις βραχώδεις πλαγιές της οποίας βρίσκεται το ιερό του Απόλλωνα, ο *«ομφαλός της γης».*

Όλη η μυθολογία και θρησκεία των Ελλήνων ξετυλίγεται μπροστά μας. Αν όμως το μάτι μας πέφτει στη ράχη του Καλλίδρομου, πάνω από τις Θερμοπύλες, στη πεδιάδα της Χαιρώνειας κάτω μας ή ξέρω κι εγώ σε πόσα σημεία, τότε αναδύει η ιστορία: οι άθλοι της ελληνικής ηρωικής περιόδου, οι καταστροφικές έριδες στις οποίες ο ίδιος ο λαός κατασπαραζόταν, και οι τελευταίες μάχες με δύστυχο τέλος, στις οποίες προσπαθούσε ένδοξα να προστατεύσει την παλιά του ελευθερία, όλα αυτά περνάνε από τη ψυχή μας. Το όρος αυτό είναι κυριολεκτικά το κέντρο της ελληνικής χώρας. Ακόμα και το γεγονός ότι η θέα είναι περιορισμένη προς τη Δύση δείχνει να έχει σημασία: Οι περιοχές πίσω από εκεί ποτέ δεν ήταν εξ ολοκλήρου ελληνικές.

Και το ότι στο κέντρο της ελληνικής ζωής βρίσκεται το εθνικό ιερό του Απόλλωνα, και αυτό δεν είναι τυχαίο. Η αρχαία πελασγική Δωδώνη, όπου λατρευόταν και προφήτευε ο θεός στην άτυπη μορφή λατρείας των

πρωτόγονων θεοτήτων της φύσης, βρισκόταν στα βουνά της ημιβαρβαρικής Ηπείρου, ο Όλυμπος δε, η ευχάριστη κατοικία τω θεών, και αποκλειστικά των θεών, βρισκόταν στα όρια της ελληνικής ζωής και δεν ήταν συνήθως προσιτός στο βλέμμα των θνητών λόγω των σύννεφων.

Το μέρος όμως όπου ο πάντοτε νέος υιός το Δία Απόλλωνας φανέρωνε τη θέληση του πατέρα του, όπου η επικοινωνία με τους θεούς γινόταν άμεσα, αυτό το μέρος έπρεπε να είναι ανάμεσα στις κατοικίες των ανθρώπων. Το κέντρο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και της χώρας ήταν δηλαδή ο Παρνασσός.

Σήμερα, οι βοσκοί της Λιάκουρας θεωρούν, όπως μας λέει ο Ulrichs, το βουνό τους ψηλότερο σημείο του κόσμου και πιστεύουν ότι βλέπουν από την κορυφή τα βουνά της Πόλης, της Κωνσταντινούπολης δηλαδή, της τέως πρωτεύουσας, και κανένας Έλληνας δεν μπορεί να βγάλει από το μυαλό του να την φαντάζεται ως έδρα μιας νεοβυζαντινής αυτοκρατορίας.

Τελικά, επιτρέψτε μου την παρατήρηση, ότι θα συνιστούσα στον περιηγητή που θέλει να κάνει την ανάβαση του Παρνασσού, να πάει από την Αράχοβα στο οροπέδιο και να διανυκτερεύσει στα Καλύβια, για να φτάσει το άλλο πρωί νωρίς στην κορυφή και να κατεβεί μετά στο Καστρί. Κι εγώ έκανα πρώτα το δρόμο από την Αράχοβα, αλλά μόνο μέχρι το Κωρύκιον Άντρον, απ' όπου αναγκάστηκα να κατέβω στο Καστρί, επειδή είχα στείλει τις αποσκευές μου κατευθείαν εκεί. Διότι δεν είχα αρχικά σκοπό να ανέβω την κορυφή, επειδή οι άνθρωποι ισχυρίστηκαν ότι αυτή την εποχή του χρόνου δεν είναι ακόμα προσιτή.

Όταν πείστηκα για το αντίθετο και αποφάσισα να ανέβω, δεν μπορούσα να μείνω στο οροπέδιο λόγω του ότι δεν είχα ούτε τις αναγκαίες κουβέρτες ούτε τρόφιμα μαζί μου για να περάσω τη νύχτα στην ακατοίκητη περιοχή αυτή. Και επομένως έκανα το κάτω μισό του δρόμου τρεις φορές, αφού από την κορυφή γύρισα στο Καστρί.

Από το Καστρί πήρα το δρόμο με δυτική κατεύθυνση προς Σάλωνα. Τρία τέταρτα μόνο χρειάζεται κανείς περίπου για να κατεβεί στο βραχώδη και μερικώς απότομο δρόμο προς το κάμπο, όπου στο δεξί χέρι βρίσκεται το ευπρεπές χωριό Χρισσό ανάμεσα σε δέντρα και στην πλαγιά του Παρνασσού, στο αριστερό δε προβάλλει προς το Νότο ένας γυμνός λόφος που περιβάλλεται από παμπάλαια πολυγωνικά τείχη. Είναι το λεγόμενο Στεφάνι, τα ερείπια της παλαιάς Κρίσσας που ελέγχει από αυτή την πλευρά πλήρως την πρόσβαση προς την κοιλάδα των Δελφών[2].

[2] Τις θέσεις της Κρίσσας και της Κίρρας ξεχώρισε και καθόρισε σωστά πρώτος ο Ulrichs στο βιβλίο του Ταξίδια και Έρευνες, αργότερα ο Preller σχολίασε τη σχέση μεταξύ των δυο πόλεων αυτών (στις αναφορές της Βασιλικής Σαξονικής Επιστημονικής Εταιρίας, κατηγορία φιλολογίας και ιστορίας, 1854, σελ, 119 επ.) Στο Στεφ. Βυζ. αναφέρεται μια

Η Κρίσσα ήταν στα αρχαία χρόνια μια διασημότατη πόλη στην οποία αρχικά ανήκε κατά πάσα πιθανότητα το Δελφικό ιερό. Εδώ ανατράφηκε σύμφωνα με το μύθο ο Ορέστης στο βασιλιά Στρόφιο μαζί με τον υιό αυτού Πυλάδη. Και αργότερα ήταν η πόλη πλούσια και ισχυρή μέχρι την καταστροφή της στο Α΄ Ιερό πόλεμο.

Μέχρι πριν λίγο υπήρχε εντός των κυκλικών τειχών ένας άτεχνος βωμός με δυο στρογγυλά βαθουλώματα ή εσοχές για φωτιά, και μια από τις παλαιότερες ελληνικές επιγραφές που έλεγε ότι ο βωμός ήταν αφιερωμένος στην Αθηνά και την Ήρα. Τώρα τελευταία εξαφανίστηκε ο βωμός αυτός[3].

Κάτω από το Στεφάνι απλώνεται, από το Χρισσό έως τα Σάλωνα και από τον Παρνασσό έως τη θάλασσα, ο όμορφος Κρισσαίος κάμπος. Η λωρίδα του κοντά στη θάλασσα είναι άγονη και ξερή, το μεγαλύτερο πάνω μέρος του όμως ανήκει στα πιο εύφορα και καλοκαλλιεργημένα μέρη όλου του βασιλείου, και είναι κατανοητό ότι ήταν δύσκολο στους αρχικούς κατοίκους να αφήσουν ακαλλιέργητο έστω και ένα κομμάτι από τη γη αυτή ως απαγορευμένη. Διότι μετά τον Α΄ Ιερό πόλεμο, ένα μέρος του κάμπου ήταν αφιερωμένο στο θεό και η καλλιέργειά του απαγορευόταν. Η παραβίαση αυτής της απαγόρευσης από τους κατοίκους της Άμφισσας, οδήγησε το 339 π.Χ. στον πόλεμο των Αμφικτιόνων κατά της Άμφισσας και ήταν επίσης αφορμή για τον πόλεμο της Μακεδονίας κατά της Αθήνας και των συμμάχων της που τελείωσε με τη μάχη της Χαιρώνειας.

Μεγάλο μέρος του κάμπου καλύπτει σήμερα ένας θαυμάσιος ελαιώνας και όταν ήμουν εκεί ξεχώριζε όμορφα το γαλαζοπράσινο των ελιών από το κόκκινο των ανθών από τις δάφνες και ροδιές που οργιάζουν σε υγρά σημεία.

Στα παραδίπλα χωράφια ευδοκιμούσε το σιτάρι, πράγμα που δεν εμπόδιζε όμως τον αχθοφόρο μου να τα διασχίσει πατώντας τα. Προς τα Σάλωνα, τη θέση των ελιών και του σιταριού παίρνουν αμπελώνες, μπροστά από τους οποίους ήταν χτιστοί ληνοί από τους οποίους ρέει ο πατημένος χυμός σταφυλιού σε δοχεία, που είχαν όψη σαν μικρές δεξαμενές.

κατά τα άλλα άγνωστη φωκική πόλη Στεφάνι. Μήπως το όνομα αυτό αντιστοιχεί στο σημερινό Στεφάνι;

[3] Πρόκειται για την επιγραφή αριθ. Ι του Corpus Inscriptorum Graecorum. Το γεγονός ότι η επιγραφή εξαφανίστηκε το ανέφερε πρώτος ο Welcker (Μικρά Γραπτά, 3ος τόμ., σελ. 281), που όμως πρόλαβε και είδε τον ακρωτηριασμένο βωμό. Εγώ πάντως δεν μπορούσα να τον βρω στην από τον Ulrichs περιγραμμένη θέση, παρά της προσπάθειες ανεύρεσής του και παρόλο που παρατήρησα αμέσως τα θεμέλια και ερείπια που αυτός ανέφερε (Ταξίδια, σελ. 21). Αντί αυτού, είδα μερικές εκατοντάδες βήματα έξω από το Στεφάνι προς το Χρισσό, στην εκκλησία της Παναγιάς, ένα μεγάλο ογκόλιθο δουλεμένο σαν βωμό με τα στρογγυλά βαθουλώματα της εσχάρας ή εσοχές για φωτιά. Μερικά σκαλοπάτια οδηγούν στο βωμό. Επιγραφή όμως δεν υπάρχει εκεί.

Τα Σάλωνα βρίσκονται στη θέση της παλαιάς Άμφισσας, της σημαντικότερης πόλης των Οζολών Λοκρών, στη βορειοδυτική γωνία του κάμπου, απλωμένη ανάμεσα σε κήπους, στις πρώτες απαλές πλαγιές των βουνών της Λοκρίδας και Αιτωλίας, μόνο μισή ώρα περίπου από τις δυτικές υπώρειες του Παρνασσού.

Τα σπίτια, αν και χτισμένα τα πιο πολλά από πηλό, είναι όμορφα και αρκετά μεγάλα, και πάνω από την πόλη, πάνω σε έναν απόκρημνο λόφο, κυριαρχούν τα γραφικά ερείπια του μεσαιωνικού κάστρου των αρχόντων των Σαλώνων, που είναι χτισμένο πάνω στα γερά λείψανα της αρχαίας ακρόπολης.

Κάτω από, και ανάμεσα, στους τοίχους των φράγκικων κτηρίων βρίσκονται μεγάλα κομμάτια ελληνικού τείχους, από λίθους, εν μέρει τετράγωνους και εν μέρει πολυγωνικούς. Ακόμα διατηρούνται πλήρως δύο πύλες και στο εσωτερικό υπάρχει δοχείο νερού, που στο κάτω μέρος είναι αρχαίο, στο πάνω μεσαιωνικό. Από το βράχο του κάστρου πηγάζει μια πλούσια πηγή, της οποίας το νερό τρέχει προς την πόλη και τρέφει μια σειρά από κρήνες.

Δελφοί - Αμφικτιονίας (Α΄ όψη)

Δελφοί - Αμφικτιονίας (Β΄ όψη)

74. BAYARD TAYLOR

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αμερικανός **Bayard Taylor** γεννήθηκε στις 11 Ιανουαρίου του 1825, στο Chester County της Pennsylvania των ΗΠΑ. Πέθανε στις 19 Δεκεμβρίου του 1878 στη Γερμανία.

Ήταν ποιητής, κριτικός της λογοτεχνίας, μεταφραστής και ταξιδιωτικός συγγραφέας. Ήταν ο τέταρτος γιος του Ιωσήφ και της Ρεβέκκας Taylor. Ο πατέρας του ήταν ένας εύπορος αγρότης και ο νέος Bayard εκπαιδεύτηκε αρχικά σε μια Ακαδημία του West Chester και αργότερα στο Unionville.

Σάλπαρε για την Ανατολή ως ανταποκριτής της εφημερίδας *"The New York Tribune"*. Ο νεαρός ποιητής πέρασε μια ευτυχισμένη περίοδο διερχόμενος από την Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία και την Ιταλία. Κατά την επιστροφή του στην Αμερική αποφάσισε να εκδώσει τα άρθρα του σε μορφή βιβλίου. Αυτό το ευχάριστο βιβλίο είχε μεγάλη απήχηση, και ο συγγραφέας του αναγνωρίσθηκε ως άνθρωπος των γραμμάτων. Του ζητήθηκε να δουλέψει ως βοηθός συντάκτης για το περιοδικό τού Graham για λίγους μήνες το έτος 1848.

Το επόμενο ταξίδι του, όταν ο πυρετός για την αναζήτηση χρυσού ήταν στο

αποκορύφωμά του, ήταν στην Καλιφόρνια, ως αποσταλμένος της Tribune. Από αυτήν του την αποστολή επέστρεψε μέσω Μεξικού, και το βιβλίο του, με τίτλο *"El Dorado",* που εκδόθηκε το 1850, είχε μεγάλη επιτυχία.

Ο Taylor πάντα θεωρούσε τον εαυτό του ιθαγενή της Ανατολής, και ήταν μεγάλη του η χαρά, όταν βρέθηκε, το 1851, στις όχθες του ποταμού Νείλου, αποθηκεύοντας στη μνήμη του αμέτρητα αξιοθέατα και ομορφιές της Αιγύπτου, σε πολλά από τα οποία έδωσε στη συνέχεια έκφραση με μετρική μορφή.

Από την Αγγλία, προς το τέλος του 1852, έπλευσε για την Καλκούτα. Από εκεί προχώρησε προς την Κίνα και στη συνέχεια πήγε στην Ιαπωνία. Μετά την επιστροφή του στην πατρίδα του απέκτησε μεγάλη επιτυχία στην καριέρα του δημόσιου ομιλητή, και είχε πολλές προσκλήσεις από διάφορες πόλεις. Μετά από δυο χρόνια άρχισε πάλι τα ταξίδια του, αυτή τη φορά στη Βόρεια Ευρώπη, όπου μελέτησε τη σουηδική ζωή, γλώσσα και λογοτεχνία.

Η πρώτη του σύζυγος May Agnew πέθανε μέσα σε ένα χρόνο από το γάμο τους, και τον Οκτώβριο του 1857 παντρεύτηκε τη Μαρία Hansen κόρη του Γερμανού αστρονόμου Peter Hansen. Ο επόμενος χειμώνας του(1858) δαπανήθηκε στην Ελλάδα.

Το 1862 εισήλθε στη διπλωματική υπηρεσία ως γραμματέας της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Αγία Πετρούπολη, και το επόμενο έτος έγινε ο Αμερικανός Επιτετραμμένος στη ρωσική πρωτεύουσα.

Το 1864 επέστρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες και συνέχισε ενεργά τους λογοτεχνικούς άθλους του, εκδίδοντας το πρώτο από τα τέσσερα μυθιστορήματά του. Το 1874 πήγε στην Ισλανδία.

Λίγους μήνες μετά την άφιξή του στο Βερολίνο ο Taylor πέθανε, στις 19 Δεκεμβρίου του 1878. Το σώμα του θάφτηκε στην Πενσυλβάνια. Η εφημερίδα New York Times τον χαρακτήρισε ως *"ένα μεγάλο ταξιδιώτη, τόσο στην ξηρά και στη θάλασσα όσο και στο χαρτί".* Το σπίτι του, που ο ίδιος έχτισε στο Kennett, διατηρείται ως εθνικό ιστορικό αξιοθέατο.

Σχόλια

Ο **Bayard Taylor** ταξίδεψε στην Ελλάδα το χειμώνα 1857-1858. Έφτασε στους Δελφούς από ανατολικά και κατευθύνθηκε στη συνέχεια προς τα δυτικά, παρακάμπτοντας όμως τα Σάλωνα, με κατεύθυνση την περιοχή της Δωρίδας.

Η περιγραφή του ξεκινάει επεισοδιακά, πρώτα από το χάνι της Χαιρώνειας, όπου ο χανιτζής παρότι τους κοίμισε μαζί με τα άλογα, εν τούτοις τους χρέωσε υπερβολικό τίμημα. Ο τσακωμός και οι εκατέρωθεν βρισιές πήγαν *"σύννεφο".* Εκεί έμαθε και για την ευαισθησία των αλόγων στο φαγητό. Παραλίγο όμως τη γνώση αυτή να την πληρώσει και με το παραπάνω. Γράφει σχετικά: *"Στη*

συνέχεια, κάποιοι χωρικοί, των οποίων τα άλογα είχαν σταβλιστεί για τη νύχτα στο υπνοδωμάτιό μας, απαίτησαν να πληρωθούν για τη σίτιση των ζώων τους, επειδή είπαν ότι είχαμε ταΐσει τα δικά μας στο στάβλο, κάτι που τους υποχρέωσε να ταΐσουν και τα δικά τους άσκοπα. Οι Έλληνες πιστεύουν ότι, εάν ένα άλογο δει ένα άλλο άλογο να τρώει, χωρίς να τρώει και αυτό, θα ασθενήσει και ίσως ψοφήσει. Μέχρι να ανακαλύψω αυτό το γεγονός, εκπλησσόμουν όταν έβλεπα φτάνοντας σε ένα χάνι, όλα τα άλογα να απομακρύνονται από το στάβλο μέχρις ότου ταϊστούν τα δικά μας, οπότε και τα επέστρεφαν πάλι."

Πλησιάζοντας τη Δαύλεια, έχει μπροστά του τον επιβλητικό ορεινό όγκο του Παρνασσού και η προσμονή της επίσκεψής του, σε λίγο, στη γη του Απόλλωνα τον φλογίζει. Έτσι, εμπνέεται ποιητικά και με λυρική διάθεση εκφράζει την εσωτερική του ανάγκη για ταξίδια, μόνος, ζητώντας την ελευθερία του ως φυγάς, και καταλήγει, προβάλλοντας τη μοναξιά του πάνω στη Δαύλεια των αηδονιών και της Φιλομήλας, με το λυρικότατο στίχο:

"Lone Daulis and the high Cephissian vale!"

Όταν κατόπιν έφτασε στο Χάνι του Ζεμενού έλαβε χώρα άλλο επεισόδιο. Αυτή τη φορά οι πρωταγωνιστές ήσαν Αραχοβίτες που είχαν έρθει στον εκεί χανιτζή, για να τους λύσει ως επιδιαιτητής τη μεταξύ τους διαφορά. Η περιγραφή του Taylor είναι θαυμάσια, σχεδόν κινηματογραφική, ο αναγνώστης νομίζει ότι βρίσκεται και αυτός παρών και βιώνει την όλη βιαιότητα του συμβάντος.

Έφτασε στην Αράχοβα μέσα σε πολύ ισχυρό αέρα, και τότε θυμήθηκε ένα από τα πρώτα ποιήματα που είχε διαβάσει μικρός με τίτλο: *"Θύελλα στους Δελφούς"*. Φαίνεται, η μοίρα του είχε προτυπώσει το ταξίδι του αυτό στην έδρα του Απόλλωνα. Στην Αράχοβα αναγνωρίζει την αρχαία ελληνική ράτσα, βλέπει στο παρουσιαστικό μιας κοπελιάς, που γεμίζει τη στάμνα της στη βρύση, μιαν Αφροδίτη της Μήλου! και σε ένα εκεί τσοπανόπουλο, το Φαύνο του Πραξιτέλη!

Χωρίς καθυστερήσεις έφτασε στους Δελφούς και αμέσως κατευθύνθηκε με τη συνοδεία του στο σπίτι που θα διανυκτέρευαν. Το επώνυμο του οικοδεσπότη του: Τριανταφύλλου. Η φιλοξενία πήγε φαίνεται καλά, διότι δεν εκφράστηκαν παράπονα. Παρότι ο καιρός δεν βοηθούσε, έκανε τη βόλτα του στον αρχαιολογικό χώρο, πήγε στην Κασταλία πηγή, έκοψε και αυτός από το περίφημο νεροκάρδαμο που φύτρωνε εκεί, και το γεύτηκε.

Φαίνεται ή δεν του αρκούσαν οι ρουφηξιές από την Κασταλία και ήθελε και... μπουκιές, για μεγαλύτερη ποιητική έμπνευση ή ήταν σίγουρος ότι κατείχε την ποιητική τέχνη, και επομένως ζήτησε κάτι πιο υλικό και γευστικό από την αρχαία Πηγή. Στη συνέχεια, περπάτησε και στις άλλες ενδιαφέρουσες θέσεις. Το χειμωνιάτικο εκείνο δειλινό στην κοιλάδα του Απόλλωνα δείχνει ότι

τον είχε συνεπάρει. Έτσι, αποφάσισε να το αποτυπώσει όχι μόνο με λόγια αλλά και με σκίτσο, όπως το βίωνε πάνω στη ένδοξη δελφική γη, ξεδιπλώνοντας το ζωγραφικό και ποιητικό του ταλέντο.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Greece and Russia"*,**
Bayard Taylor, New York 1859.

Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΤΗΣ ΔΩΡΙΔΑΣ

Το Χάνι της Χαιρώνειας ήταν μια απλή καλύβα, όπου η μόνη θέση για τα κρεβάτια μας ήταν στο στάβλο, ανάμεσα στα άλογα. Ωστόσο, οι οπληφόροι φίλοι μας ήσαν αρκετά ήσυχοι και έτσι, τίποτε δεν ενόχλησε τον ύπνο μας παρά μόνο το λάλημα των πετεινών. Αλλά ο πανδοχέας αυτού του ξενοδοχείου αξίωσε όχι λιγότερα από τρία (3) δολάρια για την ενοικίαση του κατάλυμματός μας, και παρευθύς επακολούθησε μια από εκείνες τις τρομερές λογομαχίες, στις οποίες ο Φρανσουά ήταν ένας παλαίμαχος μαχητής. Επίθετα κτυπούσαν και βροντούσαν το ένα κατά του άλλου σαν σπαθιά. Ο πανδοχέας χτυπήθηκε ξανά και ξανά με βίαια ξαφνικά μετωπικά χτυπήματα και ακόμα ο γενναίος διερμηνέας μας δεν γλίτωσε μερικές σοβαρές προσβολές.

Στη συνέχεια, κάποιοι χωρικοί, των οποίων τα άλογα είχαν σταβλιστεί για τη νύχτα στο υπνοδωμάτιό μας, απαίτησαν να πληρωθούν για τη σίτιση των ζώων τους, επειδή είπαν ότι είχαμε ταΐσει τα δικά μας στο στάβλο, κάτι που τους υποχρέωσε να ταΐσουν και τα δικά τους άσκοπα.

Οι Έλληνες πιστεύουν ότι, εάν ένα άλογο δει ένα άλλο άλογο να τρώει, χωρίς να τρώει και αυτό, θα ασθενήσει και ίσως ψοφήσει. Μέχρι να ανακαλύψω αυτό το γεγονός, εκπλησσόμουν όταν έβλεπα φτάνοντας σε ένα χάνι, όλα τα άλογα να απομακρύνονται από το στάβλο μέχρις ότου ταϊστούν τα δικά μας, οπότε και τα επέστρεφαν πάλι.

Το πρωί τρομακτικά μαύρα σύννεφα αιωρούνταν πάνω από τον Παρνασσό και σκούρα μπλε σκοτεινιά, εναλλασσόμενη με λωρίδες δυνατής λιακάδας, χώριζαν σε τετράγωνα την ευρεία κοιλάδα του Κηφισού - τον κύριο δρόμο μέσω του οποίου οι Πέρσες και οι Μακεδόνες βάδισαν κατά της Ελλάδας.

Καθώς κινούμαστε στις παρυφές της πεδιάδας, διαβαίνοντας έφιπποι προς τη νοτιοανατολική άκρη του Παρνασσού, ο Φρανσουά έδειξε ένα χωριό που κρεμόταν στη σκοτεινή πετρώδη πλαγιά. *«Αυτή είναι η Δαύλεια»* είπε, η αρχαία Δαυλίς, γενέτειρα του αηδονιού!

Οι λόχμες δίπλα σε κάθε ρυάκι αντηχούσαν με εξαίσια τραγούδια τού

πουλιού του πάθους και της θλίψης.

“ Θα προσπαθήσεις άλλη μια φορά
την πτήση σου και η αίσθηση σε κατακλύζει
άμοιρε φυγά.
Ο φτερωτός μεταβάλλεται ακόμα μια φορά
και γι’ ακόμα μια φορά αντιλαλεί
με αγάπη και μίσος, θρίαμβο και οδύνη.
Έρημη Δαύλεια, υψηλή κοιλάδα του Κηφισού! ”

Αμέσως μετά, εισήλθαμε σε μια βαθιά στενωπό που οδηγούσε αποκλειστικά προς τη νότια βάση του Παρνασσού προς τους Δελφούς. Η περιοχή ήταν βραχώδης και άγονη, κατάφυτη μόνο με κύτισο (θαμνώδης τριανταφυλλιά) και σχίνο και μου θύμισαν μερικά από τα άγρια τοπία της Σκωτίας. Αυτός ο τόπος είναι η έδρα των ληστών που ακόμα αφθονούν σ’ αυτά τα βραχώδη λημέρια.

Ένα τσοπανόπουλο, που φύλαγε το κοπάδι του από μαύρα γίδια, μας φώναξε: *«Οι ληστές έχουν κατεβεί, έχετε συναντήσει κανένα απ’ αυτούς;»* Μας πληροφόρησε ότι, πριν πέντε μέρες είχαν απαγάγει έναν πλούσιο Έλληνα, τον οποίο κρατούσαν σε μια σπηλιά, κάπου στα βράχια που υψώνονταν πάνω από τη στενωπό. Αξίωσαν τριάντα χιλιάδες δολάρια ως λύτρα για την απελευθέρωσή του και δεν θα τον παρέδιναν μέχρι την καταβολή των χρημάτων.

Περνώντας από την τοποθεσία όπου ο Οιδίποδας σκότωσε τον πατέρα του και το άγριο φαράγγι της Σχιστής, φτάσαμε, γύρω στις έντεκα, στο Χάνι του Ζεμενού, αρκετά ψηλά πάνω στις πλαγιές του Παρνασσού, του οποίου η χιονοσκέπαστη κορυφή έσκιζε τον ουρανό τυλιγμένη σε ένα ομιχλώδες πέπλο πυκνής χιονόπτωσης. Ο αέρας ήταν φρικτός. Φυσούσε με τρομακτική ένταση με παγερή ψύχρα, κοκαλώνοντας τα άκρα μας και παγώνοντας μέχρι και το αίμα στις φλέβες μας.

Μια χιονοθύελλα μαινόταν γύρω από την υψηλότερη κορυφή του Παρνασσού, που ακτινοβολούσε πού και πού με μια εκτυφλωτική λευκή ανταύγεια μόλις τα σύννεφα έφευγαν. Ενόσω προγευματίζαμε, μια συντροφιά βοσκών κατέφτασε. Αντί αρκαδικές γκλίτσες, κράταγαν μουσκέτα (όπλα) και στιλέτα, και δεν είχα καμιά αμφιβολία ότι φρόντιζαν κάτι άλλο εκτός από τα πρόβατά τους. Ήσαν άγριοι, θαυμάσιοι τύποι με μια λεβεντιά και το αρχαίο ελληνικό αίμα στις φλέβες τους.

Δυο απ’ αυτούς είχαν έλθει να προσφύγουν στον υπεύθυνο του Χανιού ως διαιτητή, ο ένας κατηγορώντας τον άλλον για κλοπή δυο προβάτων, ενώ ο τελευταίος αξίωνε αποζημίωση για την καταστροφή που προκλήθηκε στα

σιτηρά του από οκτώ πρόβατα που ανήκαν στον πρώτο.

Ήταν μια διφορούμενη περίπτωση, δύσκολη να κριθεί και ο ήπιος μικρόσωμος διαιτητής εντελώς τα έχασε με τη θύελλα που μαινόταν γύρω του. Οι γροθιές σφίγγονταν, οργισμένες λέξεις εκσφενδονίζονταν πέρα - δώθε, στιλέτα ξεθηκαρώνονταν και κάθε στιγμή πίστευα ότι θα δω αιματοχυσία. Ήταν ένα άγριο συναρπαστικό επεισόδιο σε μοναδική συμφωνία με τη θύελλα που λυσσομανούσε έξω, και έκανε το κτήριο να σείεται εκ θεμελίων.

Καθώς συνεχίζαμε το ταξίδι μας κατά μήκος της νοτιότερης πλευράς του Παρνασσού, ψηλά πάνω από τη χαράδρα - που ανάμεσα σ' αυτήν και ένα σύμπλεγμα από γυμνές βουνοκορφές σχηματίζεται ένα ακρωτήρι μεταξύ των κόλπων των Σαλώνων και των Άσπρων Σπιτιών - αρκετές φορές κόντεψα να πέσω από το άλογο λόγω της έντασης του ανέμου.

Ένα από τα πρώτα ποιήματα που διάβασα, ως παιδί ήταν το: *«Καταιγίδα στους Δελφούς»* της κυρίας Hemans που άρχιζε ως εξής :

«Πέρα μακριά, ανάμεσα στις σκιές των Δελφών,
μια περσική σάλπιγγα ηχούσε».

-και αν και ξεχασμένο για χρόνια, επανήλθε στη μνήμη μου, καθώς αντιμετωπίζαμε τις ριπές του ανέμου που έδειχναν να προστατεύουν ακόμη το ιερό του Θεού. Εν τούτοις, σε δυο ώρες φτάσαμε στο χωριό της Αράχοβας, που είναι χτισμένο παρά πολύ γραφικά στην απότομη βουνοπλαγιά, στο μέσο ενός τεράστιου αμφιθεατρικού ημικυκλίου από αμπελώνες σε αναβαθμούς. Η περιοχή ήταν σχεδόν ολοκληρωτικά εγκαταλειμμένη, με τους κατοίκους να είναι στα χωράφια τους ή επάνω στο βουνό με τα κοπάδια τους. Ωστόσο, οι ελάχιστοι που είδαμε, επιβεβαίωσαν την ορθότητα του ισχυρισμού ότι όντως στον Παρνασσό, καθώς και στις πλαγιές του Ταΰγετου, μπορεί ακόμα να ανευρεθούν ίχνη από το αρχαίο ελληνικό αίμα. Εδώ ζουν ακόμα οι φόρμες του Φειδία - ο ρωμαλέος τύπος πληβείου, αυτής της εξευγενισμένης ομορφιάς που τον εφοδίασε με τα μοντέλα των ηρώων, ημίθεων και θεοτήτων.

Οποιοδήποτε ξυπόλητο κορίτσι, που γεμίζει τη στάμνα του στην πηγή, θα μπορούσε να είναι μια Αφροδίτη της Μήλου, σε μια ανώτερη κοινωνική σφαίρα. Ο βοσκός που κοιμάται πάνω σε μια υπήνεμη πλαγιά κάτω από τα βράχια, είναι ήδη ένας Φαύνος του Πραξιτέλη και ίσως ένας Θησέας ή ένας Περσέας· και αυτά τα παιδιά δεν χρειάζονται παρά το θέλγητρο της γύμνιας για να αναδειχτούν σε Έρωτες, Γανυμήδες και Ψυχές.

Η σαφής συμμετρία των χαρακτηριστικών, το μικρό μέτωπο, το βραχύ πάνω χείλος, το στρογγυλευμένο πηγούνι, η υπέροχη αρμονία των άκρων και αυτό το τέλειο πλάσιμο του κορμού, που ούτε αποκρύπτει ούτε επιδεικνύει υπερβολικά τη μυϊκή ανάπτυξη, είναι όλα εδώ - έτσι που το σώμα να μπορεί να ιδωθεί μέσα από τη συγκάλυψή του.

Οι γνήσιοι Έλληνες διαφέρουν από τους Αλβανούς και την μπασταρδεμένη

τουρκο-σλαβο-βενετική φυλή, που αποτελεί το κύριο μέρος του πληθυσμού σε καθετί - σε χαρακτήρα, διάπλαση, φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά και δραστηριότητες - και δεν μπορώ να καταλάβω, που αυτοί οι ενθουσιώδεις ταξιδιώτες επιμένουν να ανακαλύπτουν σε κάθε έναν που φέρει το ελληνικό όνομα, έναν απόγονο του Περικλή ή του Λεωνίδα ή του Ομήρου.

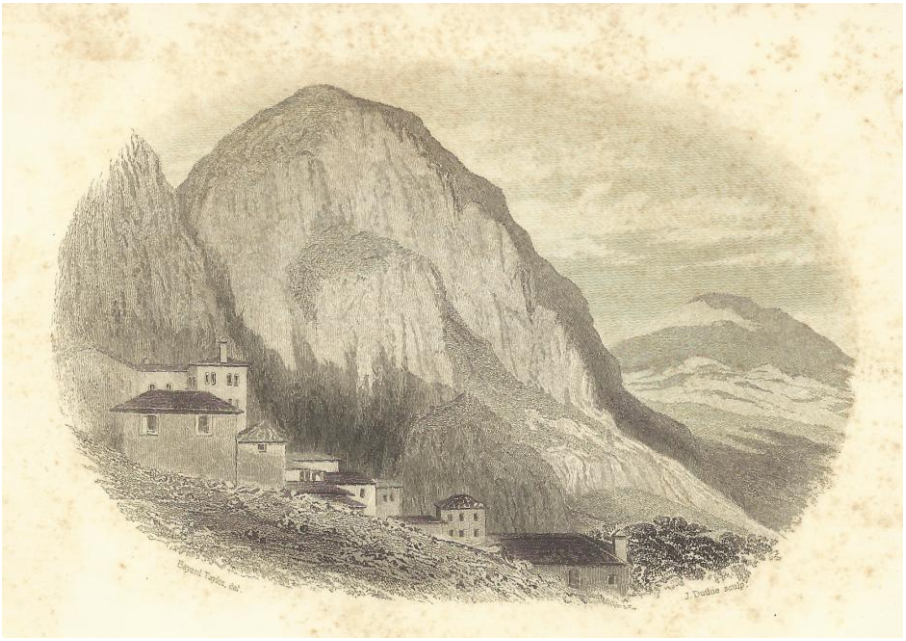
Καθώς φεύγαμε από την Αράχοβα, προχωρώντας προς Δελφούς, το βαθύ φαράγγι άνοιξε, αποκαλύπτοντας μια μπλε στιγμιαία θέα του Κορινθιακού κόλπου και των βουνών της Αχαΐας. Τρομακτικοί γκρεμοί του γαλαζωπού γκρι ασβεστόλιθου υψώνονταν πάνω στα δεξιά μας, ψηλά πάνω από την πλαγιά των Δελφών, που εμφανίζεται κατά μήκος μπροστά μας. Το ότι πλησιάζαμε στην ιερή τοποθεσία έγινε φανερό από τους λαξευμένους στο βράχο τάφους.

Διαβήκαμε μια κλειστή στροφή του βουνού και τότε, ξαφνικά έστεκαν μπροστά μας οι θεόρατοι τοίχοι, που στηρίζουν την από πάνω περιοχή του Παρνασσού, μεγαλοπρεπώς απέναντι στον ουρανό, και η σχισμή ακριβώς στο μέσο ενός τρομερού ρήγματος διαιρεί τις δίδυμες κορυφές, οι οποίες δίνουν το όνομα στην περιοχή.

Στον πυθμένα αυτού του χάσματος εκβάλουν τα νερά της Κασταλίας και γεμίζουν μια πέτρινη λεκάνη στην πλευρά του δρόμου. Πιο πέρα και πάνω σε ένα εκτενές κεκλιμένο ορεινό αναβαθμό, ανατολικά προσανατολισμένο, ήταν χτισμένη κάποτε η πόλη των Δελφών και τώρα στη σύγχρονη εποχή το χωριό Καστρί. Ο Φρανσουά μάς συνόδευσε μέχρι το λόφο στο σπίτι του κυρίου Τριαντάφυλλου, ενός ευδιάθετου ηλικιωμένου ατόμου που με τη γυναίκα του μας υποδέχτηκαν με τον πιο εγκάρδιο τρόπο. Ενοικίαζαν το δεύτερο όροφο με δυο δωμάτια, το ένα εκ των οποίων είχε ένα ευρύχωρο τζάκι όπου μαγείρευαν το φαγητό. Η στέγη και η φωτιά ήσαν κατά το πλείστον καλοδεχούμενα σε μας, όπως και οι κούπες κόκκινου ρετσινούχου κρασιού που μας πρόσφερε η κυρία Τριανταφύλλου, με τον αέρα μιας Πυθίας.

Ένας απόστρατος στρατιώτης, που ήταν κατ' όνομα υπεύθυνος για τη φροντίδα των αρχαιοτήτων - ένας εύκολος τρόπος συνταξιοδότησης από τους ταξιδιώτες - μας είχε μυριστεί από μακριά και τώρα πρόσφερε τις υπηρεσίες του ως ξεναγός. Στην αρχή ήμασταν απρόθυμοι να κινηθούμε, αλλά η ζεστασιά και το δελφικό κρασί γρήγορα επανέφεραν όλο τον ενθουσιασμό, που είχε σβηστεί από τους ανέμους του Παρνασσού, και εξορμήσαμε. Όπως μπορείτε να φανταστείτε, ο πρώτος μας περίπατος ήταν στο ιερό του Δελφικού Μαντείου στο βάθος της ρωγμής ανάμεσα στις δυο κορυφές.

Η λαξευμένη πρόσοψη του βράχου, με ένα κοίλωμα, όπου υποτίθετο ότι εκεί ήταν που καθόταν η Πυθία πάνω στον τρίποδά της και ένα μυστικό πέρασμα κάτω από το δάπεδο του ναού [άδυτου], είναι όλα αυτά που έχουν

Το Καστρί, με φόντο την Υάμπεια.

απομείνει. Η Κασταλία πηγή αναβλύζει ακόμη στη βάση, μέσα σε μια μεγάλη τετράγωνη λεκάνη που ονομαζόταν το *"Λουτρό της Πυθίας"*, και τώρα ήταν βουλωμένο από λάσπη, αγριόχορτα και πέτρες. Μεταξύ των αγριόχορτων διέκρινα ένα με γνώριμη όψη, το ξερίζωσα και το δοκίμασα. Νεροκάρδαμο εντυπωσιακού μεγέθους και γεύσης! Δεν σκεφτόμαστε πλέον τον Απόλλωνα και το Ιερό του, αλλά σκαλίζοντας με το χέρι βαθιά μέσα στη λάσπη της Κασταλίας, μαζέψαμε τεράστια χερόβολα από το ανίερο βοτάνι, που πλύναμε μέσα στην ιερή πηγή και το στείλαμε στο Φρανσουά για σαλάτα. Στη συνέχεια, κατεβήκαμε σε ένα μικρό Μοναστήρι πάνω στην απέναντι πλαγιά της χαράδρας. Στο εσωτερικό προαύλιο, στην πόρτα της μικρής υπέροχης εκκλησίας, ακουμπούσαν τρία ή τέσσερα αρχαία γλυπτά. Ένα ήταν ο κορμός ενός άντρα σε φυσικό μέγεθος και πολύ καλά κατασκευασμένος. Ένα άλλο, μικρότερο, όλο ενεργητικότητα, αναπαριστούσε τέσσερα άλογα ζεμένα σε ένα άρμα.

Το Μοναστήρι βρίσκεται πάνω σε ένα αρχαίο πλάτυσμα (που υποστηριζόταν)από καλοδουλεμένα τετράγωνα μπλόκια, που ο παλαίμαχος στρατιώτης είπε ότι κάποτε στήριζε ένα σχολείο ή Γυμνάσιο - ποιος ξέρει; Παντού μέσα και γύρω στο Καστρί υπάρχουν τμήματα όμοιων πλατυσμάτων, μερικά εκ των οποίων στηρίζονται από τοιχοποιία πρώιμης περιόδου. Από το ναό του Απόλλωνα απέμειναν μόνον μεγάλες πέτρες, μαρμάρινοι σπόνδυλοι

κιόνων και η επιγραφή που κόστισε στο δυστυχή Ottfried Müller τη ζωή του.

Καθώς ο ήλιος έδυε, κάθισα πάνω στα μαρμάρινα μπλόκια και σκιτσάρισα το αθάνατο τοπίο. Ψηλά πάνω από μένα, στα αριστερά, δέσποζαν οι θεόρατες δίδυμες κορυφές του ανοιχτογάλαζου βράχου, μισοκρυμμένες από τη σκιά της πλαγιάς του υπερκείμενου βουνού, κατά το μισό λουσμένες στη βαθυκίτρινη λάμψη του ηλιοβασιλέματος.

Εμπρός μου απλωνόταν κατά κύματα η οροσειρά του Παρνασσού, διαιρεμένη από δυο βαθιές παράλληλες κοιλάδες, ενώ ο Ελικώνας στο βάθος σκοτείνιαζε σαν από μια καταιγίδα κάτω από το βάρος των συγκεντρωμένων σύννεφων. Απέναντι αυτής της άγριας αχανούς θέας τα διασκορπισμένα σύννεφα έριχναν φαρδιές λωρίδες ψυχρής μπλε σκιάς, που εναλλάσσονταν με ζώνες από έντονο πορτοκαλί φως, από το οποίο τα βουνά έμοιαζαν να καίγονται με μια διαυγή λάμψη.

Ο μανιασμένος άνεμος σφύριζε και ούρλιαζε πάνω στους σωρούς των ερειπίων και λίγοι βοσκοί που επέστρεφαν ήσαν τα μόνα πρόσωπα που μπορούσες να δεις. Αυτή η τοποθεσία, για χιλιάδες χρόνια αποτελούσε τον ιερό τόπο όπου αγόρευε το τρομερό Μαντείο της Ελλάδας! Και όμως τι ήταν αυτό; Ένα ειδεχθές σινάφι ιερατείου, ταχυδακτυλουργίας, εξαπάτησης και δόλου.

Μόνο το ιδεώδες φωτοστέφανο ιερότητας, με το οποίο είχε επικαλυφθεί το βουνό και η κρήνη της ποίησης, είχε δώσει στο όνομα των Δελφών τόσο ευχάριστο ήχο. Το έδαφος όπου φύτρωσαν οι ελιές του Πλάτωνα είναι πιο γνήσια καθαγιασμένο.

Όταν στέκεσαι μπροστά στο απογυμνωμένο ιερό, σκέφτεσαι λιγότερο τις ασαφείς προτάσεις που εκστομίστηκαν εκεί, τα λόγια της μοίρας για την Ελλάδα, από το μυστικό πέρασμα που έστεκε ακάλυπτο κάτω από τη θέση της Πυθίας - την απάτη κάτω από το πρόσχημα της έμπνευσης. Αλλά όπως ήταν τότε, έτσι είναι και τώρα, και έτσι θα είναι πάντα. Μήπως δεν γίνεται υγρό το αίμα του αγίου Ιανουαρίου μια φορά το χρόνο; Δεν δακρύζουν και δεν αιμορραγούν εικόνες, καθώς και οστά σκελετών δεν πέφτουν πάνω στα τραπέζια των γιατρών;

Όταν επιστρέψαμε στο αρχοντικό του Τριαντάφυλλου βρήκαμε τους Τριανταφυλλαίους, μικρούς και μεγάλους, στο δείπνο τους. Το γεύμα τους συνίστατο από λίγο κρέας μοσχάρι και κρεμμύδια, με ψωμί και εκλεκτό κρασί. Η ηλικιωμένη κυρία μου έδωσε ποτήρι και ο σύζυγός της διάλεξε ένα εκλεκτό κομμάτι κρέας και μου το πρόσφερε στο πιρούνι του ως ένδειξη φιλοξενίας. Ενώ απουσιάζαμε, ο Φρανσουά είχε εκμεταλλευτεί την ευκαιρία και ικανοποίησε τη δική του αλλά και τη δική τους αγάπη για κουτσομπολιό, δίνοντας όλων των ειδών τις πληροφορίες αναφορικά με μας. Όταν, συνεπώς, πήρα το ποτήρι με κρασί, η κυρία Τριανταφύλλου σηκώθηκε σαν μια Πυθία με

εκτεταμένα χέρια και παρακινούμενη από το δελφικό πνεύμα πρόφερε μια προφητική φράση.

Το τι είπε, εσύ αναγνώστη μου δεν χρειάζεται να το μάθεις. Αρκεί το ότι το Μαντείο δεν έχει ακόμα βουβαθεί. Μίλησε σε μένα και κάτω από τη μαγεία της τοποθεσίας το πίστεψα. Εκπληρώθηκε; Ε, λοιπόν, όχι.

Ο Φρανσουά κοιμήθηκε ανάμεσα στους Τριανταφυλλαίους και εμείς σ' ένα εξωτερικό δωμάτιο. Νανουρισμένοι από έναν άνεμο που απειλούσε να ρίξει το σπίτι κάτω.

Το πρωί φυσούσε ακόμα τόσο βίαια που εγκατέλειψα την πρόθεσή μου να επισκεφτώ το Κωρύκιον Άντρον, ειδικά καθώς πληροφορηθήκαμε ότι το υψηλότερο οροπέδιο του Παρνασσού ήταν ακόμα καλυμμένο με χιόνι. Πήγαμε, ωστόσο, προς το Στάδιο των δελφικών αγώνων που βρίσκεται κατά μήκος της λοφοπλαγιάς, πάνω από το χωριό.

Αποχωριζόμενος τους φιλικούς οικοδεσπότες μας, βγήκαμε έξω από την αρχαία πύλη των Δελφών, που ήταν λαξευμένη σε συμπαγή βράχο. Στρίβοντας τη γωνία του βουνού μας ανοίχτηκε μπροστά μας μια λαμπρή θέα του πλούσιου, καλυμμένου από ελιές, Κρισσαίου πεδίου, του Κορινθιακού κόλπου, με τον Ερύμανθο και το Παναχαϊκό πιο πέρα, και τα εκθαμβωτικά βουνά της Δωρίδας προς τα δυτικά. Η κατάβαση προς την πεδιάδα ήταν ανώμαλη και δύσκολη, και μας πήρε δυο ώρες.

Στην απέναντι βουνοπλαγιά κείται η ακμάζουσα πόλη των Σαλώνων. Δεν την επισκεφτήκαμε, αλλά κατευθυνθήκαμε προς τα δεξιά, πάνω από την πορεία του χείμαρρου, μέσα στους λόφους της Δωρίδας.[...]

Δελφοί - Αμφικτιονίας στατήρας (Α΄ -Β΄όψη)

75. EMILY A. BEAUFORT

Βιογραφικά στοιχεία

Η Ιρλανδή **Emily Anne Beaufort** (1826-1887), ήταν το έβδομο παιδί του Sir Francis Beaufort, υδρογράφου και αξιωματικού του Βασιλικού Πολεμικού Ναυτικού της Βρετανίας, ο οποίος έγινε διάσημος για την ομώνυμη κλίμακα των ανέμων *"Beaufort"* που εφηύρε, και της Alice Magdalena Wilson.

Σχόλια

Η **Emily Anne Beaufort** ταξίδεψε στην Ελλάδα μαζί με την αδελφή της, ερχόμενη από τη Μέση Ανατολή, κάπου ανάμεσα στα τέλη του 1858 και τα μέσα του 1859. Στην περιοχή των Δελφών πρέπει να έφτασαν την άνοιξη του 1859. Ο Παρνασσός είχε ακόμη χιόνια στις κορυφές του, οι ροδιές όμως είχαν ανθίσει στη Δαύλεια, σύμφωνα με το οδοιπορικό της.

Η εκδρομή τους προς τους Δελφούς, ενώ ξεκίνησε με τις πιο καλές συνθήκες, κατέληξε άσχημα, όταν έφτασαν στο Καστρί. Ο λόγος ήταν ο διερμηνέας τους, ο οποίος βλέποντας, φαίνεται, τα πολύτιμα αντικείμενα που κουβαλούσαν μαζί τους, μεθόδευσε με δόλιο τρόπο, μέσω *"στημένου"* ατυχήματος στην πιο πρόσφορη θέση της διαδρομής, την καταλήστευση των πολύτιμων αποσκευών τους.

Έγιναν ανακρίσεις στο Χρισσό, μάλιστα στήθηκε και δίκη, η οποία όμως εξάντλησε τον περισσότερο χρόνο της για να καταγράψει τα στοιχεία των μηνυτών παρά για να βρει την αλήθεια της υπόθεσης και να καταλογίσει ευθύνες. Έτσι, ο ένοχος της κλοπής δεν βρέθηκε, και γι' αυτό η Beaufort βρίσκει την ευκαιρία μέσα από το οδοιπορικό της να σαρκάσει τη δίκη *"αλά Ελληνικά"* που διεξήχθη τότε στο Χρισσό.

Οι αδελφές Beaufort κατάλαβαν ποιος κρυβόταν πίσω από την κλοπή, αλλά δεν μπορούσαν να το αποδείξουν. Η Emily Ann στο κείμενό της ενοχοποιεί καθαρά το διερμηνέας τους ως τον εγκέφαλο της κλοπής. Αυτός ο άνθρωπος πρέπει να γνώριζε καλά την περιοχή (ανθρώπους και τοποθεσίες). Δεν είναι τυχαίο ότι όταν οι αδελφές Beaufort έφτασαν στην Αράχοβα, τις οδήγησε σε φιλικό του σπίτι, για να διανυκτερεύσουν. Επομένως, μπορούσε εύκολα να σκηνοθετήσει το όλο συμβάν της κλοπής.

Όταν, επιστρέφοντας στην Αθήνα, είπαν τον πόνο τους σε κάποιους αξιωματούχους, εισέπραξαν ως παρηγοριά: *«είναι αυτό ακριβώς που μπορείς να περιμένεις στην Ελλάδα».* Μια φράση που δυστυχώς ακούγεται ακόμη για πολλές κακοδαιμονίες σε αυτή τη χώρα.

Κατά τα άλλα το οδοιπορικό αυτό κείμενο έχει ενδιαφέρον και είναι καλογραμμένο. Για το ότι είναι λειψό όσον αφορά τους Δελφούς, δεν ευθύνεται η ίδια αλλά ο διερμηνέας της, ο Σπύρος, ο οποίος τις εξανάγκασε,

με τον τρόπο του, σε εσπευσμένη αναχώρηση από τον αρχαιολογικό χώρο. Γι' αυτήν, η Αράχοβα ήταν ένα αναπτυγμένο ελληνικό χωριό με πολύ εργατικούς και ευτυχισμένους ανθρώπους.

Κάνει επίσης διαφήμιση όχι μόνο για την εργατικότητα των Αραχοβιτών (γράφει: *"Οπουδήποτε μπορούσαν να σταθούν ανθρώπινα πόδια φυτεύονταν αμπέλια, τα πιο καλά αμπέλια και τα πιο έξυπνα φροντισμένα, που είχαμε δει στην Ελλάδα."*), αλλά και ενός αραχοβίτικου υφαντού κατάλληλου για πολλές χρήσεις.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Egyptian Sepulchres and Syrian Shrines",
Emily Beaufort, London 1861.

Ο ΠΑΡΘΕΝΩΝΑΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

[…] Ήταν ήδη η ώρα 8 π.μ. και ψηνόμασταν από τον καύσωνα, ένας ανυπόφορος ήλιος έλαμπε πάνω στην πεδιάδα της Δαύλειας, την αρχαία Δαυλίδα, που μας πήρε δυο ώρες να τη διασχίσουμε, και που φαινόταν όλο και ζεστότερη, εξαιτίας της πολύ όμορφης θέας των αυστηρών γκρίζων βράχων και των αστραφτερών χιονιών πάνω στον Παρνασσό μπροστά μας, και παρά τον παγετώνα που φανταζόμασταν ότι μπορούσαμε να διακρίνουμε ανάμεσα στις βουνοκορφές.

Τελικώς, αρχίσαμε να ανεβαίνουμε τον απότομο λόφο - στα ριζά του Παρνασσού - και να πλησιάζουμε τους πυκνοφυτευμένους δενδρόκηπους με ροδιές - φορτωμένες με ανθούς - μέσα στους οποίους κρύβονται τα μικρά σπίτια της Δαύλειας.

Όλα τα αηδόνια του κόσμου κατάγονται από τα πουλιά αυτών των αλσυλλίων, γιατί εδώ ήταν που η δύστυχη Φιλομήλα έγινε το πρώτο δείγμα εκείνων των μικρών τραγουδιστών.

Μπήκαμε σ' ένα δροσερό και ευάερο δωμάτιο σε ένα από τα σπίτια της Δαύλειας και ξαπλώσαμε να ξεκουραστούμε έως τις δύο το μεσημέρι. Τίποτε δεν θα μπορούσε να είναι πιο γοητευτικό από την ξεκούραση από τη διαδρομή μας εκείνη τη μέρα. Και μας παρηγόρησε για το ότι δεν καταφέραμε να ανεβούμε στον Παρνασσό από τη Δαύλεια, κατεβαίνοντας προς την Αράχοβα, όπως επιθυμούσαμε να κάνουμε, καθώς και η έντονη ζέστη και η έλλειψη ύπνου μας είχαν αφαιρέσει τόση δύναμη, που πραγματικά φοβηθήκαμε να επιχειρήσουμε ένα τόσο εξαντλητικό εγχείρημα, ειδικά καθώς δεν είχαμε σκηνές, για μια νυκτερινή ανάπαυση καθοδόν.

Από τη Δαύλεια το μονοπάτι ανεβαίνει και ανεβαίνει δροσιζόμενο από αναζωογονητικές βουνίσιες αύρες. Οι εικόνες αλλάζουν σε κάθε βήμα, τη μια στιγμή ανάμεσα σε στενά ελικοειδή περάσματα, έπειτα πάνω από επιβλητικές ορεινές κορυφές, άγονους βράχους και επιβλητικούς γκρεμούς, σε αντίθεση με μικρά πράσινα λιβάδια και οργιώδεις θαμνότοπους.

Και αφού περάσαμε έναν απομονωμένο βράχο, με το όνομα: *"Πύργος του Ληστή",* όπου είκοσι πέντε απ' αυτούς συνελήφθησαν ανέτως την περασμένη χρονιά μετά από πολλές ανεπιτυχείς προσπάθειες, αφού περικυκλώθηκε το λημέρι τους, ξαφνικά στρίψαμε προς τα δυτικά και ακολουθήσαμε ένα μακρύ, στενό και απόκρημνο φαράγγι, που ήταν πολύ μεγαλοπρεπές και όμορφο, με το βουνό του Παρνασσού στα δεξιά να υψώνεται κατακόρυφα προς την κορυφή, με μπαλώματα χιονιού πάνω στις πλαγιές, με τον σκυθρωπό βράχο να μοιάζει ψυχρός και αλπικός, και στα αριστερά τις απότομες πλαγιές του όρους Elemon [θέλει να πει Ελικώνα, ενώ πρόκειται για την Κίρφι (Ξεροβούνι)], καλυμμένο από πυκνό δάσος από αγέρωχα έλατα και άλλα δέντρα, ενώ κάτω βαθιά στον πυθμένα έρρεε ορμητικά ένα μικρό ρυάκι.

Αυτό είναι το πέρασμα της Σχιστής, και ακριβώς στην αρχή του είναι η στενωπός όπου ο Οιδίποδας συνάντησε και σκότωσε τον πατέρα του Λάιο. Από ό,τι ακούσαμε, φοβάμαι, ότι αυτό σηματοδότησε την έναρξη για σημαντικό αριθμό φόνων που έχουν διαπραχθεί από εκείνη την άτυχη μέρα.

Καθώς συνεχίζαμε, οι εικόνες γίνονταν ακόμα πιο πλούσιες και ποικίλες. Οπουδήποτε μπορούσε να σταθεί ανθρώπινο πόδι ήταν φυτεμένα αμπέλια, τα πιο εκλεκτά φυτά και τα πιο σωστά φροντισμένα που είχαμε δει στην Ελλάδα. Κάθε αμπελώνας είχε το δικό του πέτρινο πατητήρι, αλλά τα σταφύλια πατιούνται για δεύτερη φορά στα σπίτια των χωρικών.

Ο δρόμος προχωρούσε κατά μήκος απότομων και στενών βραχωδών προεξοχών, που προκαλούσαν αρκετό ίλιγγο, και τα βράχια φαίνονταν θαυμάσια ρηγματωμένα στις άκρες από τους σεισμούς που, όπως λέγεται εδώ, δεν είναι κάτι ασυνήθιστο. Ο αέρας είναι βαρυφορτωμένος με το άρωμα του κίτρινου και του άσπρου κύτισου και το πλούσιο αγιόκλημα να αναρριχάται παντού.

Καθώς ανεβαίναμε την τελευταία κορυφογραμμή, ανοίχτηκε μπροστά μας ένα τόσο μεγαλοπρεπές πανόραμα με τη θέα ολόκληρου του φαραγγιού, με τον Κορινθιακό κόλπο και την Πελοπόννησο λίγο πιο πέρα, που λυπηθήκαμε πολύ για το ότι δεν είχαμε φτάσει πέντε λεπτά νωρίτερα, για να προφτάσουμε το ηλιοβασίλεμα σε όλο του το μεγαλείο να πυρακτώνει το τοπίο.

Το φως αργόσβηνε πάνω στις κορυφές του βουνού και έβαφε βυσσινί το χιόνι πάνω στις πέντε βουνοκορυφές του Pentebro(;) και των άλλων βουνών του Μοριά, σε τέλεια ομορφιά.

Η Αράχοβα ήταν ακριβώς μπροστά μας, σφιχταγκαλιασμένη πάνω στην

πολύ απότομη πλαγιά του Παρνασσού με ένα εμφανώς θαυμαστό τρόπο, και ήμασταν πολύ χαρούμενοι που διασχίζαμε τους μπερδεμένους δρόμους της περιοχής, πριν πέσει τελείως το σκοτάδι.

Οι άνθρωποι ήσαν όλοι έξω απολαμβάνοντας τη βραδιά μετά την καθημερινή τους εργασία και ήταν τόσο χαρούμενοι και γραφικοί. Οι άντρες ντυμένοι με ζωηρά χρωματιστά ρούχα να καπνίζουν και να φλυαρούν, οι γυναίκες κάθε μια με μια έντονα κατακόκκινη και κίτρινη μάλλινη ποδιά, δεμένη στη μέση τους, και άφθονα ασημένια κοσμήματα στα κεφάλια τους, με τις ρόκες να στροβιλίζονται στα χέρια τους, έκαναν τόση φασαρία, καθώς υπήρχαν όμορφα στρουμπουλά πλάσματα με τις λαλίστατές τους γλώσσες και τις υψηλότονες φωνές τους!

Ο διερμηνέας μάς πήγε σε ένα όμορφο δωμάτιο σε ένα πολύ ευρύχωρο σπίτι, που ανήκε σε έναν από τους φίλους του, όπου περίπου δεκαπέντε (15) γυναίκες και παιδιά, μερικά απ' αυτά πολύ όμορφα, μας περικύκλωσαν για τις επόμενες δυο ώρες, για να εξετάσουν και ανταλλάξουν χειραψία με τους ενδιαφέροντες ξένους· τα ενδύματα ιππασίας μας και τα καπέλα μας προξένησαν τεράστια κατάπληξη.

Μας είπαν ότι το καλύτερο κρασί στην Ελλάδα παραγόταν εδώ και ως εκ τούτου ήμασταν ανυπόμονοι να το δοκιμάσουμε, αλλά το βρήκαμε με δυσάρεστη γεύση, έτσι διαποτισμένο (κορεσμένο) με ρετσίνι και ξίδι που κανένας από μας δεν μπόρεσε να ρουφήξει μια δεύτερη γουλιά.

Οι Αραχοβίτες φημίζονται και για μια ακόμα παραγωγή που είναι πράγματι καλή και όμορφη - ένα έντονα παχύ - γυναικείο τουΐντ (ύφασμα), χρησιμοποιούμενο για καρπίτια και μαξιλάρια και καλύμματα καναπέ κλπ, είναι ζεστό και με χρώματα καλαίσθητα τακτοποιημένα σε σχέδια (μοτίβα) και παρόμοια με τα *«manta»* του Ισπανού χωρικού ή μάλλινες εσάρπες, που είναι ωστόσο από πιο ζωηρά χρώματα.

Οι γυναίκες μάς τάισαν το πρωί με το πιο εκλεκτό τους σταρένιο ψωμί, φτιαγμένο μόνο ως πρόσφορο προς τον παπά και σφραγισμένο με ιερά σύμβολα, και τις αφήσαμε στις 8 π.μ., ακολουθώντας ένα όμορφο μονοπάτι κατά μήκος της βραχώδους πλαγιάς, που έβλεπε κάτω στη μεγάλη υποκείμενη κοιλάδα και κάτω από βαθιά σκιά, με άγριες τριανταφυλλιές, αγιόκλημα, αγκαθωτή βελανιδιά (πουρνάρι), zakkhoum (;) κλπ., και μετά από περίπου δυο ώρες έφιππη διαδρομή στρίψαμε σε μια στροφή και φτάσαμε πάνω από τους Δελφούς, μια από τις πιο ιερές τοποθεσίες σε όλη την Ελλάδα, το Μαντείο των οποίων ετιμάτο μέχρι μια σχετικώς πρόσφατη εποχή, από τους Έλληνες και τις αποικίες τους.

Το βουνό εδώ ξεμακραίνει από την κοιλάδα σε ένα επικλινές ημικύκλιο, γύρω από το οποίο, σαν θέσεις ενός θεάτρου, βρίσκονταν τα πλατύσματα πάνω στα οποία ήταν εγκατεστημένη η πόλη των Δελφών στα αρχαία χρόνια.

Τμήματα από την πελασγική λιθοδομή που στήριζε αυτά τα πλατύσματα, είναι ακόμα πολύ εμφανή κάτω από τα σύγχρονα σπίτια. Χωρίς αμφιβολία, η εμφάνιση αυτής της εξαιρετικά τοποθετημένης πόλης, εξωραϊσμένης με πλούσια κτήρια και με τόσο έξοχη θέα, θα πρέπει να ήταν πολύ μεγαλοπρεπής.

Στο πιο βαθύ τμήμα του ημικυκλίου ο βράχος είναι σχισμένος σε ένα βάραθρο, στο κάτω μέρος του οποίου έρεε ο χείμαρρος του Πλειστού. Είναι ξερός τώρα, και οι γκρεμοί δεν είναι πολύ μεγάλου ύψους, αλλά πρέπει να έχουν αποτελέσει ένα άριστο φόντο στο ναό, κατασκευασμένο από παριανό μάρμαρο, που κάποτε σκέπαζε τη μικρή στέρνα, στην οποία η ιέρεια έπαιρνε το μπάνιο της, όταν επρόκειτο να παραδώσει το χρησμό της.

Τα σκαλιά μέσω των οποίων κατέβαινε στην Κασταλία πηγή παραμένουν ακόμα, αλλά στη λεκάνη την ίδια τώρα οργιάζουν τα αγριόχορτα και περιέχει μόνο μια μισόξηρη λακκούβα˙ πίσω απ’ αυτή, στην πρόσοψη του βράχου υπάρχει μια σειρά από κρύπτες, μεγάλες και μικρές, μια από τις οποίες είχε μετατραπεί σε ελάχιστο παρεκκλήσι, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη.

Υπάρχει επίσης ένα κανάλι [δίοδος] λαξευμένο στο βράχο, που οδηγούσε το ρυάκι πέραν του ναού, και που επίσης φαινόταν άνυδρο.

Η πηγή φαινόταν να γεμίζει λίγες γιάρδες πιο κάτω, όπου αρκετές γυναίκες έπλεναν ρούχα με τη βοήθεια των αντρών και των αγοριών, και όλα αυτά μαζί με την υπερβολική βρωμιά, την παραμέληση της όλης τοποθεσίας, είναι πράγμα πλέον ιδιαιτέρως μη ρομαντικό και μη ελκυστικό.

Κατεβήκαμε στο Μοναστήρι, χτισμένο πάνω σε θέση μεγάλου ναού, και βρήκαμε ορισμένα λεπτοδουλεμένα θραύσματα γλυπτών τριγύρω με μερικές δωρικές κολόνες και άλλα ερείπια, και η θέα τους - κάτω από επιβλητικά γέρικα ελαιόδεντρα, ορισμένα από αυτά ίσως ηλικίας και χιλίων ετών - ήταν ωραιότατη.

Ενώ παρατηρούσαμε γύρω μας, ένας ενωμοτάρχης και ένας απλός στρατιώτης κατέφθασαν με ένα χαιρετισμό και ανακοίνωσαν ότι είχαν αποσταλεί από τη Σκάλα (Ιτέα) κατόπιν εγγραφής διαταγής από το Υπουργείο των Εσωτερικών από την Αθήνα, για να εξυπηρετούν τις εντολές μας και για να μας συνοδέψουν ως τη Σκάλα. Είχαν φτάσει την προηγούμενη νύχτα και είχαν προετοιμάσει ένα σπίτι για μας, για να κοιμηθούμε ή να πάρουμε πρωινό.

Για όλο αυτό ο διερμηνέας μας δεν μας ενημέρωσε, παρά μόνο αφού αυτοί φύγανε, αλλά μας είπε μόνο ότι επειδή έτυχε να βρίσκονται εκεί, μας προσέφεραν ευγενικά τις υπηρεσίες τους, εάν θέλαμε κάτι, και μας πρότεινε να τους δώσουμε ένα μπουρμπουάρ, και να τους διώξουμε.

Αυτοί αρνήθηκαν τα χρήματα, αλλά λίγο αργότερα απομακρύνθηκαν, αφήνοντάς μας να προγευματίσουμε πολύ άβολα κάτω από τον ήλιο κοντά στην πηγή.

Περιηγητές και αγωγιάτες.

Είχαμε ζητήσει ένα κάποιο σπίτι, αλλά ο διερμηνέας μάς διαβεβαίωσε ότι στο χωριό δεν υπήρχε κανένα κατάλληλο για να πάμε και ότι θα ήταν καλύτερα να πάρουμε το πρωινό μας στην ύπαιθρο.

Έκανε τόση ζέστη σ' αυτή τη δίχως ίσκιο τοποθεσία, που ήμασταν πρόθυμοι να συνεχίσουμε έφιπποι την πορεία μας όσο το δυνατόν συντομότερα, αν και σκοπεύαμε να παραμείνουμε στους Δελφούς μερικές ώρες, για να απολαύσουμε τη θέα που είναι έξοχη και προς τα βόρεια και προς τα νότια. Έτσι, ρίχνοντας μόνο μια βιαστική ματιά στο Στάδιο, που άξιζε να το επιθεωρήσουμε, και σε ένα τάφο λαξευμένο στο βράχο, δίπλα στο κράσπεδο του δρόμου, συνεχίσαμε την πορεία μας, έχοντας στείλει τα μουλάρια με τις αποσκευές να προηγούνται δέκα λεπτά νωρίτερα από μας.

Ο δρόμος ήταν υποφερτά κακός, αλλά ευρύς και καλά προστατευμένος από τον γκρεμό στην εξωτερική πλευρά. Ωστόσο, μετά από ένα τέταρτο της ώρας, ακούσαμε μια δυνατή κραυγή: *«Σπύρο! Σπύρο!»* προς την οποία ο διερμηνέας μας για λίγο, δεν έδωσε σημασία.

Όταν όντως άκουσε, με προσοχή ανακοίνωσε ότι οι αγωγιάτες είχαν λοξοδρομήσει ή μάλλον ότι είχαν αλλάξει πορεία από το μοναδικό δρόμο και ότι για να σώσουν ένα από τα μουλάρια που ήταν σε σημείο πτώσης από το

χείλος του γκρεμού, έπρεπε να κόψουν τις τριχιές που ασφάλιζαν τις αποσκευές μας, ότι το δικό του παγούρι κλπ. που ήταν δεμένα στο ίδιο μουλάρι, ήταν εντελώς άθικτα, γιατί ήταν τοποθετημένα στην εσωτερική πλευρά, αλλά ότι όλα τα πράγματά μας που ήταν δεμένα στην εξωτερική πλευρά του μουλαριού είχαν βρεθεί στον πυθμένα της κοιλάδας!

Μας πρότεινε να συνεχίσουμε προς το Χρισσό - μιάμιση ώρα μακρύτερα - και να περιμένουμε την άφιξη των μουλαράδων, που προσπαθούσαν να περισυλλέξουν τα πεσμένα αντικείμενα.

Η ζέστη ήταν πλέον έντονη και δεν μπορούσαμε να κάνουμε κάτι καλύτερο, έτσι βλέποντας ένα ωραίο, καθαρό σπίτι στο χωριό, ζητήσαμε την άδεια να μπούμε και, λαμβάνοντας ένα εγκάρδιο καλωσόρισμα, εγκατασταθήκαμε γρήγορα σε ένα ευρύχωρο και ευάερο δωμάτιο με στρώματα τοποθετημένα καταγής, για να ξεκουραστούμε.

Μετά την αναμονή μιας εκνευριστικής ώρας, αξιώσαμε από το Σπύρο να ειδοποιήσει τους στρατιώτες που είχαν έλθει να μας συναντήσουν στους Δελφούς, και στον πηγαιμό του να φροντίσει τις αποσκευές.

Επέστρεψε σε μια ώρα με ένα δέμα φτιαγμένο με ένα από τα ρούχα μας, που περιείχε λίγα βιβλία, ρούχα κλπ., όλα τα πράγματα που δεν ήταν προς χρήση από τους ευρέτες, μερικές εγκύκλιες πιστωτικές επιστολές, των οποίων ευτυχώς δεν γνώριζαν την αξία, αλλά φυσικά ούτε ένα νόμισμα μισής πέννας από περίπου 50 λίρες σε κέρματα, ούτε ένα πουγκί με πετράδια τουρκουάζ και αντίκες από τη Συρία, που πιθανόν θα προσφέρονταν προς πώληση σε ταξιδιώτες στην Ελλάδα για τα επόμενα πέντε χρόνια.

Ότι το κιβώτιο είχε πέσει στο γκρεμό ήταν πιθανόν αλήθεια, γιατί είχε συντριβεί τελείως. Τα ρούχα είχαν σκιστεί και τα βιβλία είχαν καταστραφεί, αλλά το κατά πόσο η πτώση τους ήταν τυχαία ή προκαθορισμένη δεν θα το μάθουμε ποτέ.

Γιατί οι φρουροί μας είχαν επιμελώς απομακρυνθεί ή γιατί τα μουλάρια απομακρύνθηκαν από ένα πασίγνωστο δρόμο ή γιατί τα επίσημα έγγραφα, τοποθετημένα μαζί με τα χρήματα, σε μια δερμάτινη τσάντα τόσο γερή και παχιά που καμία πτώση δεν θα μπορούσε να τη σχίσει, να την ανοίξει ή να σπάσει την κλειδαριά, είχαν βγει και μας επιστράφηκαν ατσαλάκωτα, ενώ όλα τα υπόλοιπα των πολύτιμων περιεχομένων της τσάντας είχαν κάνει φτερά - είναι ερωτήματα για τα οποία μάλλον δεν θα λάβουμε ποτέ μια πιο σαφή απάντηση εκτός από: *«είναι αυτό ακριβώς που μπορείς να περιμένεις στην Ελλάδα»,* η φτωχή παρηγοριά που μας απονεμήθηκε μετέπειτα από πολλές ανώνυμες πηγές.

Με την επιστροφή μας στην Αθήνα, έγινε ό,τι ήταν δυνατόν για να ανακαλύψουμε τον ένοχο, αλλά φυσικά δεν ανακαλύφτηκε τίποτε αξιόλογο. Ζητήσαμε την προσέλευση του Δήμαρχου του Χρισσού, ο οποίος συγκρότησε

ένα τακτικό δικαστήριο στο χώρο διαμονής μας, καταγράφοντας τις καταθέσεις μας, κατά το οποίο ζητήθηκε από την αδελφή μου να ορκιστεί πάνω σε ένα θαυμάσιο αντίγραφο των Ευαγγελίων, επενδεδυμένο με ασημένια ανάγλυφα, και υποβάλλοντας την σε τουλάχιστον εκατόν πενήντα άσχετες ερωτήσεις, που θα είχαν διασκεδάσει πάρα πολύ ένα αγγλικό δικαστήριο, οι οποίες άπτονταν τη γέννησή της και την καταγωγή της, ομολογία πίστης και μόρφωσης, εάν είχε πάει σε σχολείο ή όχι κλπ. κοντολογίς συντάσσοντας ένα σύντομο βιογραφικό της σημείωμα, το οποίο θα πρέπει αναμφίβολα να αποτελούσε μια ενδιαφέρουσα εγγραφή στα αρχεία του Χρισσού.

Είχε σκοτεινιάσει προτού καταφέρουμε να ξεφύγουμε και είχαμε να κάνουμε μπροστά μας μια δύσκολη κατάβαση μέσα στο σκοτάδι ως τη Σκάλα (Ιτέα). Ήταν ολισθηρή και πολύ ενοχλητική, αλλά ήμασταν μια μεγάλη συντροφιά - μισή ντουζίνα στρατιώτες μας συνόδευαν, για να κλείσουν το θέμα μετά την πτώση του αλόγου. Μας πείραξε επίσης, που χάσαμε την όμορφη θέα καθώς διασχίζαμε την κατάφυτη πεδιάδα.

Ο αέρας ήταν πολύ θερμός και αποπνικτικός, αλλά ευωδιαστός και οι πυγολαμπίδες χόρευαν γύρω μας. Φτάσαμε στο ατμόπλοιο στις 11 μ.μ., ένα μικροσκοπικό ελληνικό ατμόπλοιο από την Πάτρα.[...]

Αττικό πιάτο στο Κωρύκιον Άντρον.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

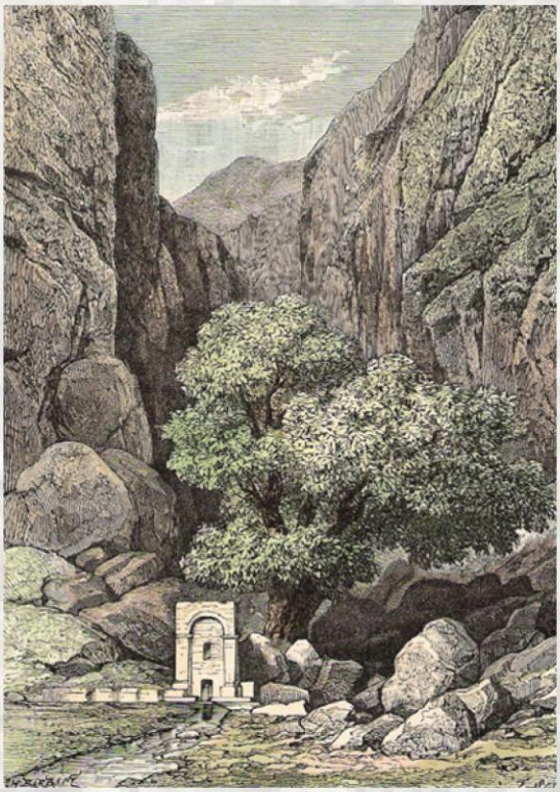
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(17ο ε-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

76. DORA D' ISTRIA

Βιογραφικά στοιχεία

Το όνομα **Dora d' Istria** είναι το φιλολογικό ψευδώνυμο της Ρουμάνας (με φαναριώτικη καταγωγή) πριγκίπισσας **Ελένης Γκίκα - Κόλτσοφ Μασάλσκυ**, θυγατέρας του πρίγκιπα Μιχαήλ Γκίκα, υπουργού των Εσωτερικών της Βλαχίας.

Γεννήθηκε στο Βουκουρέστι στις 22 Ιανουαρίου του 1828 και πέθανε στη Φλωρεντία στις 17 Νοεμβρίου του 1888. Ήταν ωραιότατη, μορφώθηκε άρτια και ήταν προικισμένη πνευματικά. Δάσκαλός της στις κλασικές σπουδές, υπήρξε ο εμβριθής ελληνιστής Γρηγόριος Παπαδόπουλος.

Ταξίδεψε από νεαρής ηλικίας στις Ευρωπαϊκές χώρες και επισκέφτηκε πόλεις όπως: Βενετία, Δρέσδη, Βιέννη και Βερολίνο, απ' όπου επέστρεψε στη Βλαχία είκοσι μόλις χρόνων (το 1848). Ένα χρόνο αργότερα, το 1849, παντρεύτηκε τον πρίγκιπα Αλέξανδρο Μασάλσκυ, υπασπιστή του τότε τσάρου της Ρωσίας. Ο γάμος της όμως, δεν κράτησε παρά μονάχα 6 έτη και το 1855, αφού χώρισε, εγκαταστάθηκε στη Φλωρεντία απ' όπου ξεκινούσε τακτικές

περιοδείες στη χερσόνησο της Βαλκανικής.

Γνώριζε εκτός από τα Ρουμανικά και: Ιταλικά, Γερμανικά, Γαλλικά, Λατινικά, Αρχαία και Νέα Ελληνικά, Ρωσικά και Αλβανικά. Είχε γνώσεις πάνω σε πολλά επιστημονικά θέματα, είχε φιλελεύθερες απόψεις σχετικά με θρησκευτικά και πολιτικά θέματα, καθώς και ταλέντο στην παρουσίαση των θέσεών της.

Ήταν ζωγράφος, μέλος πολλών επιστημονικών εταιρειών, όπως και της Ιταλικής Ακαδημίας. Ονομάστηκε επίσης επίτιμος πολίτης, τόσο από το Ελληνικό Κοινοβούλιο όσο και από πολλές Ιταλικές πόλεις. Τέλος, ήταν η πρώτη γυναίκα που ανέβηκε στο Mont Blanc της Ελβετίας, την 1^{η} Ιουνίου του 1860.

Όλα σχεδόν τα έργα της τα έγραψε στη Γαλλική γλώσσα. Το πρώτο της έργο, που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1835, είχε τίτλο: *"Ο μοναχικός βίος στην Ανατολική Εκκλησία"* και αποκάλυψε το φιλελεύθερο πνεύμα της, διότι στο βιβλίο αυτό υποστήριξε ότι, τόσο στη Δυτική όσο και στην Ανατολική Ευρώπη, οι Μοναχοί υπήρξαν, κατά τη γνώμη της, στοιχεία οπισθοδρομικά και επομένως εμπόδια στην πρόοδο του πολιτισμού.

Το 1856 εκδόθηκε στη Γενεύη το βιβλίο της *"Η Γερμανική Ελβετία"* (τόμοι 4) απ' όπου διαφαίνεται η επίδραση των σπουδών της στη Γερμανία. Το 1860 εκδόθηκε στη Ζυρίχη το δίτομο έργο της με θέμα : *"Οι γυναίκες της Ανατολής",* το οποίο μεταφράστηκε στην Ελληνική γλώσσα το 1861 από την Αιμιλία Σκουζέ. Ακολούθησε το δίτομο έργο της: *"Περί γυναικών υπό γυναικός"*. Τέλος, το 1863 εκδόθηκαν σε δυο τόμους οι εντυπώσεις της από τις περιηγήσεις της ανά την Ελλάδα με τίτλο: *"Εκδρομές στη Ρούμελη και στο Μοριά".* Από το έργο της αυτό διαφαίνεται ο θαυμασμός της για τη Νέα Ελλάδα.

Μεγάλο, επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μελέτες της για την ποίηση των Αλβανών και των Οθωμανών, που δημοσιεύτηκαν στην *"Επιθεώρηση των δυο κόσμων"* και έδωσαν ώθηση στο να αναπτυχθεί στο εξωτερικό το ενδιαφέρον για τους λαούς της Βαλκανικής. Ακόμη δημοσίευσε σε διάφορα περιοδικά μελέτες: *"Περί του Ρουμανικού Έθνους", "Περί των Ιονίων Νήσων"* και συγκέντρωσε τα δημοσιευμένα κατά καιρούς στις εφημερίδες και περιοδικά άρθρα της με τίτλο: *"Στις όχθες των Ελβετικών λιμνών "*.

Η Dora d' Istria εκτιμήθηκε πολύ στην Ευρώπη και συνδέθηκε με φιλία με εκλεκτές προσωπικότητες, όπως με το Γαριβάλδι στην Ιταλία. Πολλοί άνθρωποι ασχολήθηκαν με τη βιογραφία και τη δράση της.

Σχόλια

Το κείμενο που αφιερώνει η **Dora d' Istria** στην Αράχοβα και τους Δελφούς, δεν είναι μόνον μια ταξιδωτική περιγραφή έστω εκτενής, είναι κάτι πιο σύνθετο και πιο σημαντικό. Σίγουρα το έγραψε στο γραφείο της με την ησυχία

της, έχοντας όμως μπροστά της τις λεπτομερείς σημειώσεις της, που είχε κρατήσει κατά τη διάρκεια του ταξιδιού της. Το γραπτό της αυτό είναι ένα σημαντικό δοκίμιο για πολλά θέματα, που απασχολούσαν την Ελλάδα την εποχή εκείνη, τα οποία θίγει παίρνοντας αφορμή από τις εν λόγω επισκέψεις της. Λόγου χάρη, όταν περιγράφει την ανάβασή της προς το Ζεμενό, αναφέρεται στα θέματα της αντίστασης των υπόδουλων ραγιάδων κατά των Τούρκων, στη ζωή των αρματολών και των κλεφτών. Όταν φτάνει στην Αράχοβα, αναφέρεται σε θέματα, που άνοιξε ο ανθέλληνας Φαλλμεράγιερ με τις τραβηγμένες και κακόβουλες θεωρίες του περί της σλαβοποίησης της ράτσας των Ελλήνων. Ξεσκεπάζει επίσης την υποκρισία των Ευρωπαϊκών χωρών στο θέμα που αφορούσε τις ληστείες, αναφέροντας ότι τέτοια φαινόμενα συνέβαιναν τότε και στις πιο οργανωμένες Ευρωπαϊκές χώρες του καιρού της. Ακόμη, την ενδιαφέρει η οικονομική ανάπτυξη του τόπου και γενικότερα της Ελλάδας. Δίνει συμβουλές οικονομικής και εμπορικής φύσης στους Αραχοβίτες. Δίνει πολύτιμα, για μας σήμερα, πλουτοπαραγωγικά στατιστικά στοιχεία, που αφορούσαν την Αράχοβα, τους Δελφούς αλλά και ολόκληρη την Ελλάδα.

Όταν επισκέπτεται τους Δελφούς, ξεδιπλώνει τον ορθολογισμό της με αφορμή τους χρησμούς της Πυθίας και όταν περιγράφει το Μοναστήρι της Παναγίας, γίνεται πολύ επικριτική για την πορεία, που έχει πάρει η χριστιανική εκκλησία στις μέρες της. Το έργο της όμως εκτός από σημαντικό δοκίμιο είναι και περίφημο λογοτέχνημα, σε μικρές μεν αλλά όμορφες δόσεις, όταν δηλαδή δίνει καταπληκτικές εικόνες, περιγράφοντας το καλοκαιρινό δειλινό, όπως το βιώνει ανεβαίνοντας στην Αράχοβα από την πλευρά του Ζεμενού και τη βραδινή της φιλοξενία στο σπίτι του Αραχοβίτη δημάρχου από την οικοδέσποινα Ασήμω, την οποία θαυμάζει και απολαμβάνει κάθε κίνησή της, σαν σχεδόν να την έχει ερωτευθεί.

Ο αναγνώστης νομίζει ότι την ακολουθεί και βρίσκεται και αυτός παρών στο δειλινό και απόβραδο εκείνο στην Αράχοβα, απολαμβάνοντας τα χρώματα του ηλιοβασιλέματος πάνω στα βράχια του Παρνασσού, της Κίρφεως και της βαθιάς χαράδρας (Παρνασσίας Νάπης) του Απόλλωνα και από την άλλη τη φιλοξενία της Ασήμως. Πέραν των άλλων, το αφήγημα της Dora d' Istria είναι ένα εγκώμιο, ένας ύμνος για την Αράχοβα, διότι βρίσκει στο χωριό αυτό και τους κατοίκους του κατάλληλο τεκμήριο, για να υποστηρίξει τις εδραιωμένες από πριν φιλελληνικές της θέσεις, κόντρα σε όσους Ευρωπαίους αμφισβητούσαν τους Νεοέλληνες.

Γράφει συγκεκριμένα: "*Οι συγγραφείς που υποστηρίζουν την υπεροχή των Οθωμανών σε σχέση με τους χριστιανούς της Ανατολής, θα έπρεπε να περάσουν μερικές μέρες στην Αράχοβα. Διέσχισα όλη μας την Ήπειρο από την Πετρούπολη μέχρι η Μασσαλία, από τη Νάπολη ως τη Reval, από την Οστάνδη*

ως το Λιβόρνο, από το Helsingfors ως την Οδησσό, από το Koenigsberg ως τη Βενετία και πουθενά δεν έχω δει έναν τόσο προικισμένο πληθυσμό όσο είναι οι Αραχοβίτες."

Στο τέλος της διαδρομής της κάνοντας σκέψεις για τη Δωρίδα, Φθιώτιδα και συγκεκριμένα τη Λαμία, που εκείνη την εποχή ήταν ακριτική περιοχή του νεοσύστατου νεοελληνικού κράτους, κάνει τη ακόλουθη διαπίστωση και ταυτόχρονα προτροπή και πρόρρηση: *"Πάντως στη Λαμία, όπως και παντού στην Ελλάδα, δεν σκέφτονται τόσο πολύ να αμυνθούν ή να προστατευθούν από μια παρακμασμένη αυτοκρατορία, όσο να της αποσπάσουν όλα όσα κρατάει ακόμα από την Ελληνική γη. Η εύπορη Θεσσαλία είναι μια από τις πρώτες κατακτήσεις, που θα πρέπει να επιχειρήσουν οι διάδοχοι των Μπότσαρη και Καραϊσκάκη"*.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Excursions en Roumeli et en Moree", Madame Dora d' Istria, Zurich/Paris 1863.

Ενώ μιλούσα με τον παπά και με τους ενορίτες του, τα μάτια μου γύριζαν συνεχώς προς τον Παρνασσό. Από το Δίστομο, η θέα του φημισμένου βουνού είναι πράγματι εντυπωσιακή. Σαν προχωρούσα, το έβλεπα σκεπασμένο από τη μια μεριά με έλατα, ενώ από την άλλη, δεν μου πρόσφερε παρά μόνο ογκώδεις και βραχώδεις μάζες. Η κύρια κορυφή της οροσειράς λέγεται Λιάκουρα, η διπλανή της, και περισσότερο δενδροφυτευμένη, Ζεμενό.

Συχνά, πάνω απ' αυτά τα όρη, πλανιέται ο αετός, ο βασιλιάς των αιθέρων. Στα δάση περιπλανιόνται ελάφια, ζαρκάδια και γαζέλες. Και είναι εκεί, στα καταφύγιά τους όπου προσέφυγαν οι τελευταίοι κλέφτες. Ο τάφος του καπετάνιου των χωροφυλάκων Μέγα, που μου έδειξαν δεξιά, ενώ ακολουθούσα τα δύσβατα μονοπάτια του βουνού, είναι ένα μνημείο του τελευταίου αγώνα που έδωσαν σ' αυτά τα άγρια μέρη εκείνοι, οι εκτός νόμου άνθρωποι, οι καταδικασμένοι σε εξαφάνιση, όπως και οι καλόγεροι, λόγω τη ανάπτυξης μιας τελείως καινούριας τάξης πραγμάτων.

Ενώ ο Μωάμεθ ο Β΄ έβλεπε μια μερίδα των λαών της χερσονήσου διατεθειμένη να υποκύψει μπροστά στους Τούρκους, η Ήπειρος (Νότια Αλβανία) και η Ρουμανία αντιστέκονταν στους νικητές του Βυζαντίου. Δυο ήρωες, που θα ταπείνωναν την ημισέλινο και θα ετοίμαζαν με τα κατορθώματά τους την αναγέννηση των εθνοτήτων της Ανατολικής Ευρώπης, ο Huyand, γιος ενός βογιάρου της Mircea - le Vieux και ο Γεώργιος Καστριώτης ο Σκιπιτάρος, πολεμιστής, ήταν άνδρες, που κάλεσε η Θεία Πρόνοια, για να

χρησιμεύσουν σαν τείχος στη χριστιανική Ευρώπη κατά του ισλαμισμού, που απειλούσε να εισβάλει παντού και να αφανίσει το έργο του Ελληνορωμαϊκού πολιτισμού.

Μετά το θάνατο του διάσημου Αλβανού που του άξιζε ο τίτλος του νικητή της ασιατικής βαρβαρότητας, οι ατρόμητοι άνδρες που είχαν αγωνιστεί υπό τις διαταγές του δεν παραιτήθηκαν και δεν δέχτηκαν τη σκλαβιά. Μόλις έκλεισε τα μάτια του, τα όρη της Χιμάρας, οι οροσειρές της Κάτω Αλβανίας, τα φαράγγια του Ολύμπου και του Παρνασσού, τα ψηλά μέρη της Μάνης και του Ξηρομέρου, οι κορυφές του Βάλτου γέμισαν από συμμορίες αχαλίνωτες που παρενοχλούσαν τους κατακτητές με μια μανία μοναδική.

Συγκεντρωμένοι στις πιο ισχυρές θέσεις της Ηπείρου και της Ακαρνανίας, προκάλεσαν τόσο μεγάλο τρόμο στους Τούρκους που εκείνοι τελικά πήραν μέτρα, των οποίων οι συνέπειες ήταν αναμενόμενες: Αναγνώρισαν τις συμμορίες και τους έδωσαν μια νόμιμη οργάνωση. Ο αρχηγός κάθε σώματος αρματολών ονομάστηκε *“καπετάνιος”*, οι στρατιώτες κράτησαν την ονομασία τους *“παλληκάρια”* και ο υπαρχηγός τους *“πρωτοπαλλήκαρο”.*

Ο πρώτος Έλληνας που πήρε ένα δίπλωμα από τις Μουσουλμανικές Αρχές, ήταν ο καπετάνιος μιας επαρχίας της Αιτωλίας, από εκεί που αργότερα θα προερχόταν ο Καραϊσκάκης. Εκτός από τη στρατιωτική αρμοδιότητα απέκτησε και ένα μέρος της Δημόσιας Διοίκησης που μοιραζόταν με τον αρχιεπίσκοπο και τον Καδή.

Αυτός ο ευεργετικός θεσμός πέτυχε γρήγορα. Σαράντα χρόνια μετά την άλωση του Βυζαντίου, ο Όλυμπος είχε μια εθνοφρουρά. Η Ήπειρος, η Λιβαδειά, τα νησιά Εύβοια και Κρήτη και η Πελοπόννησος, οργάνωσαν τις δικές τους αυτόχθονες εθνοφρουρές. Άλλοι καπετάνιοι αρνήθηκαν οποιοδήποτε συμβιβασμό. Μερικοί εκπατρίστηκαν μαζί με τις οικογένειές τους που προστάτευαν, στο τέλος του δέκατου πέμπτου και κατά τη διάρκεια του δέκατου έκτου αιώνα. Οι πιο άκαμπτοι επέμεναν σε μια ανεξαρτησία γεμάτη κινδύνους και σαν τον Προμηθέα, τον επαναστάτη που έλαβε το όνομα *“κλέφτης”*, γιατί είχε κλέψει τη φωτιά του ουρανού, δεν ντράπηκαν καθόλου για την ονομασία *“κλέφτες”*, που τους έδωσαν οι Τούρκοι και οι Έλληνες υποτελείς της Οθωμανικής κυριαρχίας.

Ο κύριος Ζαμπέλιος που μελέτησε σοβαρά τη ζωή των *“κλεφτών ”*, τους συγκρίνει με τους *“outlaw”*, που στην Αγγλία αντιστάθηκαν για πολύ καιρό στη νορμανδική κατάκτηση, και των οποίων το όνομα έγινε ευρύτερα γνωστό χάρις στον Augustin Thierry. Η διαφορά μεταξύ *“outlaw”* και *“κλεφτών”* είναι υπέρ της τιμής των τελευταίων, διότι, δεν θα ήταν δίκαιο να θέσουμε στο ίδιο επίπεδο τους Νορμανδούς πρίγκιπες που ξεκίνησαν το μεγαλείο της Αγγλίας, με τους διαδόχους του Μωάμεθ του Β΄ που κατάντησαν τους πλούσιους, τους οποίους ύμνησαν οι αθάνατοι ποιητές της αρχαίας Ελλάδας, σε μια χώρα που

μπορεί να συναγωνιστεί παρά μόνο με την *“επικράτεια του παπά”*. Αλλά ο λαός κατάλαβε τον αληθινό χαρακτήρα των κλεφτών. Ήταν τιμή το να είσαι κλέφτης, έλεγε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, και η καλύτερη ευχή που μπορούσε να κάνει μια μητέρα στο γιό της, ήταν να γίνει *“κλέφτης”*.

“Κλέφτης” σήμαινε πράγματι, ο χειραφετημένος από την τυραννία. Κάθε ειλικρινής πατριώτης για χάρη των υπηρεσιών τους, ξεχνούσε τις υπερβολές τους και έδειχνε διατεθειμένος να συγχωρήσει πολλές από τις πράξεις, κυρίως κλοπές, αλλά και βαρβαρότητες, αυτών των ανίκητων στρατιωτών της εθνικής ανεξαρτησίας. Ενώ ντρεπόταν για τους αρχιεπισκόπους που γονάτιζαν υπερβολικά συχνά μπροστά στον παντοδύναμο ισλαμισμό, ένιωθε υπερήφανος με τη σκέψη ότι οι Τούρκοι, τόσο υπερόπτες στον κάμπο, δεν τολμούσαν χωρίς τρόμο να κοιτάζουν το βουνό φοβούμενοι μήπως δουν τη λάμψη των σπαθιών, που σαν εκείνο του Κοντογιάννη έφερναν χαρακτηριστικές επιγραφές: *“Αυτός που δεν φοβάται τους τυράννους, που ζει ελεύθερος στον κόσμο, εναποθέτει την τιμή του, τη δόξα του, τη ζωή του, στο σπαθί του”.* Άλλωστε, η ζωή των κλεφτών είχε και μια ποιητική πλευρά, που άρεσε στην οξεία φαντασία του Νότου.

Μέσα στον καταυλισμό του, ο κλέφτης απολάμβανε ενστικτωδώς την άγρια ομορφιά του βουνού. Χαιρετούσε με τον ενθουσιασμό ενός ελεύθερου παιδιού της Φύσης *“τα δάση, τα ψηλά βουνά, τις κρυστάλλινες πηγές, τις φημισμένες από το φεγγάρι νύχτες”*. Αλλά πιστός στις αρχαίες παραδόσεις του γένους του, ασχολείτο περισσότερο με την ανθρώπινη ομορφιά, παρά με τα μεγαλεία του έξω κόσμου. Περιποιείτο με ζήλο τα τεράστια μουστάκια του και την κόμη του τη μακριά, όσο εκείνη των παλιών Merovingiens.

Ήταν περήφανος για τα ευέλικτα μέλη του, για την ωραία κορμοστασιά του, για τα διαπεραστικά του μάτια, για την πολεμική του φυσιογνωμία. Η ενδυμασία του είχε κάτι το ηρωικό και θεατρικό. Πάνω στο κεφάλι του, ένα μακρύ φέσι κόκκινο που έγερνε με κομψότητα, ένα κεντημένο σακάκι με φαρδιά μανίκια ανοιγμένα στο πλάι σκέπαζε τους ώμους του, ένα γιλέκο με πολλές σειρές από κουμπιά προστάτευε το στήθος του, μια μεταξωτή ή μάλλινη ζώνη τού έσφιγγε τη μέση, μια λευκή φούστα με πολλές πτυχές έπεφτε μέχρι τα γόνατά του, ένα παλτό μεταξένιο στο χρώμα της φούστας κρεμόταν ανέμελα στην πλάτη του, οι γάμπες του ήταν σκεπασμένες με κεντητές γκέτες και ασημένιες πόρπες σαν μικρές ασπίδες που έλαμπαν στον αστράγαλο και στα γόνατα, δεν φορούσε παπούτσια αλλά σανδάλια.

Κρατούσε μαζί του ένα ολόκληρο οπλοστάσιο, τα προσωπικά του αντικείμενα και την περιουσία του: ένα τουφέκι στο χέρι, ένα σπαθί στο πλευρό του μ' ένα χάλκινο φλιτζάνι, ένα ζευγάρι πιστόλια και ένα μαχαίρι δεμένα με ένα λουρί, ένα κουτί γεμάτο με μυαλό προβάτου, για το καθάρισμα των όπλων του, και τέλος μια ζώνη που του χρησίμευε για χρηματοκιβώτιο.

Η εξαιρετική λιτότητα των λαών του Νότου επέτρεπε στους *“κλέφτες”* να αντέχουν εύκολα τις παρατεταμένες νηστείες. Όμως χάρη στους βλάχους, τσοπάνηδες του βουνού, τελούσαν ευχάριστα τις γιορτές της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ένας γεροκλέφτης έψηνε πάνω σ’ ένα φλογερό καμίνι ένα ολόκληρο πρόβατο, ομηρικό γεύμα, περιφρονημένο δυστυχώς από τους Δυτικούς. Ένα πλούσιο κρασί έρεε άφθονο, ενώ τα παλληκάρια τα πιο σεβαστά λόγω της ηλικίας τους και της πείρας τους, διάβαζαν το μέλλον στην ωμοπλάτη του ζώου.

Τα τραγούδια και ο χορός διαδέχονταν το συμπόσιο. Στους ήχους του νταουλιού ξεκινούσαν πολεμικά άσματα, τα οποία είχαν συνθέσει χωριάτες και βοσκοί, αμόρφωτες αλλά παθιασμένες ραψωδίες της σκλαβωμένης Ελλάδας. Αυτοί οι ύμνοι, λέει ο Κολοκοτρώνης, ήταν αληθινά στρατιωτικά δελτία.

Όσο για τους χορούς, ο Μπάυρον τους περιέγραφε με ρεαλισμό, αλλά μ’ αυτή την ειρωνεία που ο συγγραφέας του *“Ντον Ζουάν”* δεν μπορούσε να ξεχάσει: *“Τα φώτα τη νύχτας ήταν αναμμένα στο γιαλό... πριν η σιωπηλή ώρα του μεσονυχτίου περάσει, τα παλληκάρια άρχισαν να χορεύουν. Ο καθένας άφησε το σπαθί του και κρατώντας ο ένας τον άλλον από το χέρι ξεκίνησαν ουρλιάζοντας ένα βάρβαρο τραγούδι.*

Ο Child Harold, σε απόσταση, κοιτάζει με κάποια ευχαρίστηση τα παιχνίδια τους και τη σκληρή, αλλά και αθώα χαρά τους. Και πράγματι, ήταν ωραίο να βλέπει κανείς τη βάρβαρη, αλλά και σεμνή ευθυμία τους, τα πρόσωπα όπου καθρεφτίζονταν η φλόγα, τις χειρονομίες τους γεμάτες ζωηράδα, τα λαμπερά μαύρα μάτια τους, τα μακριά μαλλιά τους, που έπεφταν σε μπούκλες μέχρι τη ζώνη, ενώ τραγουδούσαν μαζί εκείνα τα λόγια μισό με μελωδία μισό με κραυγές”.

Τα γεγονότα, που ανέφερα, αποδείχνουν ότι οι *“κλέφτες”*, οι πρόδρομοι των στρατιωτών της ανεξαρτησίας, βοήθησαν αναμφισβήτητα, όταν ήταν αναγκαίο να παρενοχλούν με οποιοδήποτε τρόπο τους Τούρκους, τους αφέντες της Χώρας. Οι καλόγεροι επίσης εξυμνούσαν χρήσιμα το θρησκευτικό συναίσθημα έναντι των μαθητών του προφήτη. Αλλά στο Ελληνικό Βασίλειο, όπου δεν βρίσκεται πια ούτε η σκιά ενός Τούρκου, το έργο των *“κλεφτών”* και αυτό των καλογέρων έχει φανερά τελειώσει! Τα καινούργια έργα ζητούν καινούργιους εργάτες.

Η κλέφτικη ζωή, μετά από το τέλος της επανάστασης, έτεινε όλο και περισσότερο να μπερδευτεί με την απλή ληστεία. Ύστερα από έναν τόσο μακρύ αγώνα, όπου η κοινή σωτηρία ήταν ο υπέρτατος νόμος, δεν ήταν εύκολο για όλους όσους είχαν συνηθίσει σε μια περιπετειώδη ζωή, να δεχτούν μια κανονική ζωή.

Μιλήσαμε πολύ για τους ληστές της Ελλάδας , που έγιναν καμιά φορά στα μυθιστορήματα, οι αντικαταστάτες κάποιων γερασμένων ηρώων του Ducray Dumesnil, του συγγραφέα του *“Victor ou l' enfant de la foret”.* Αλλά οι υπερβολές που κατηγορήθηκαν ή που προμήθευσαν θέματα στη γόνιμη φαντασία των συγγραφέων ήταν συνέπεια των περιστάσεων.

Μετά από κάθε κοινωνική αναταραχή, είναι δύσκολο να επιβάλλει κανείς το νόμο στα πιο απείθαρχα στοιχεία του πληθυσμού. Πόσοι κακοποιοί επωφελήθηκαν από τη Γαλλική επανάσταση, για να πλουτίσουν αισχρά; Μήπως δεν είδαμε τις δυτικές επαρχίες να μαστίζονται απ’ αυτούς τους *“chauffeurs”,* που στολισμένοι με τη λευκή κονκάρδα έκαιγαν τα πόδια των ανθρώπων για να τους υποχρεώσουν να τους δώσουν τα χρήματά τους; Έπρεπε, αναγκαστικά, να οργανωθούν κινητές μονάδες για να απαλλαχτεί η Γαλλία απ’ αυτή τη μάστιγα.

Στη Νότια Ιταλία, ύστερα από την ίδρυση του ιταλικού βασιλείου, οι οπαδοί του Πάπα και των Βουρβώνων της Νάπολης, οργάνωσαν συμμορίες ληστών, των οποίων τα κατορθώματα είναι ακόμα ζωντανά σ’ όλες τις μνήμες.

Στην Ελλάδα, οι αποφάσεις της διπλωματίας είχαν αυξήσει τον αναβρασμό που ακολουθεί τις επαναστάσεις. Οι Ηπειρώτες, οι Θεσσαλοί, οι Μακεδόνες που είχαν, όσο και άλλοι Έλληνες, δικαίωμα στην ανεξαρτησία, και που είχαν λίγο πολύ δραστικά πάρει μέρος στον Εθνικό αγώνα, έμειναν υπό τον ζυγό των Μουσουλμάνων. Η γραμμή των συνόρων που τους χωρίζει από τους αδελφούς τους, παρουσιάζει πολλά σημεία απρόσιτα, και σ’ ένα μεγάλο βαθμό κατάλληλα στη διαμόρφωση συμμοριών, των οποίων η καταδίωξη είναι πάρα πολύ δύσκολη, διότι τους είναι πολύ εύκολο να περνάνε από τη μια χώρα στην άλλη, γλιτώνοντας έτσι την τιμωρία που αξίζουν.

Η γνωστή απάθεια των Οθωμανικών Αρχών επιδεινώνει ακόμα περισσότερο το πρόβλημα. Σε μια έκθεση που παρέδωσε στις Μεγάλες Δυνάμεις την 28^{η} Ιουνίου 1856, η Ελληνική Κυβέρνηση επέμενε σ’ αυτήν τη δυσκολία. “*Οι αιτίες της ληστείας, έλεγε, προέρχονται κυρίως από το ελλιπές σύστημα που υιοθέτησαν οι Τούρκοι για τη φύλαξη των συνόρων τους. Έχουν εμπιστευτεί τη φρούρηση των συνοριακών επαρχιών σε στρατιωτικούς αρχηγούς, που καταδιώκοντας τους ληστές κατ’ αποκοπή, σφετερίζονται τα χρήματα που τους δόθηκαν για τη συντήρηση των στρατιωτών και συνθηκολογούν με τους κακοποιούς για να μην έχουν να τους πολεμούν. Αυτοί αφού διαπράξουν τις καταστροφές τους, γυρίζουν στην Τουρκία, όπου βρίσκουν ένα σίγουρο καταφύγιο και όπου τους προσλαμβάνουν σαν “calgis” ή χωροφύλακες ώσπου να βρουν ευκαιρία για καινούργιες “εκδρομές”. ”*

Φτάνει, άλλωστε, να ρίξουμε μια ματιά σε μια εγκληματική στατιστική, για να καταλάβουμε, πόσο οι δυτικές κυβερνήσεις και οι καλύτερα οπλισμένες δυσκολεύονται να περιορίσουν τη ληστεία. Δεν θα μιλήσω για τη ρωμαίικη

κυβέρνηση που δεν μπορούσε ποτέ να την καταργήσει. Αλλά στο Λονδίνο και στο Παρίσι, οι φόνοι είναι μάλλον πιο συχνοί απ' όσο ήταν οι ληστές το 1856 στα ελληνικά σύνορα.

Σταμάτησα στο Χάνι της Αράχοβας, για να αναπνεύσουμε τον καθαρό και ζωογόνο αέρα αυτών των υψωμάτων. Εδώ, η ατμόσφαιρα δεν ήταν καυτή, όπως στην Αθήνα, ούτε βαριά και αποπνικτική, όπως στον κάμπο της Λιβαδειάς. Ζήτησα να τοποθετήσουν το χαλί μου κάτω από ιτιές με φύλλα αχλαδιάς. Ένα μεγαλοπρεπές πλατάνι με φαρδιά φύλλα, που άξιζε να βρεθεί σ' ένα ειδύλλιο του *“Moschus”*, απλωνόταν πάνω σε μια πέτρινη βρύση.

Ένα κοπάδι προβάτων και κατσικιών έπινε στην πηγή. Τρία παλληκάρια με φουστανέλα, ξαπλωμένα κάτω από τη σκιά του πλατανιού συζητούσαν, ίσως για την ευτυχία να περάσουν την Όθρυ, για να πάνε να απελευθερώσουν τους αδελφούς τους από τη Θεσσαλία. Φαινόταν ότι ζήλευαν το πέταγμα των *“eperviers”,* που πλανιόνταν πάνω απ' τα κεφάλια τους σχηματίζοντας μεγάλους κύκλους.

Η Ελλάδα, το βλέπουμε παντού, πνίγεται μέσα στα υπερβολικά στενά σύνορά της. Ένας πεπειραμένος πολιτικός σαν το βασιλιά Λεοπόλδο, αρνήθηκε να ηγηθεί του Ελληνικού Έθνους, εκτός και αν η Ευρώπη αποδεχόταν να του δώσει μια έκταση που θα επέτρεπε την ανάπτυξή του.

Κάποιοι συγγραφείς ισχυρίζονται, σήμερα, ότι η Ευρώπη είχε δίκιο να απορρίψει την ιδέα αυτή, διότι οι Έλληνες δεν είναι, λένε, ανώτεροι των Οθωμανών, όπως λεγόταν το 1821. Αυτή την άποψη, την οποία όλες οι εφημερίδες αφοσιωμένες στην Αυστρία επεκτείνουν σε όλους τους ανατολίτες, λόγω ζήλου που δείχνουν προς την Τουρκία, σύμμαχοι των Αποστολικών Αυτοκρατοριών, δεν είναι σύμφωνη με τα γεγονότα. Φαίνεται ότι ξεχνάμε, ότι η χριστιανική ανατολή αντιπροσωπεύει μια θρησκευτική και κοινωνική Αρχή χίλιες φορές ανώτερη του Ισλαμισμού, αρχή της οποίας οι ατομικές αδυναμίες, δεν εμποδίζουν τις εφαρμογές της.

Ένας λαός σαν τους Έλληνες, που αναγνωρίζει τη μοναδικότητα του γάμου, που καταδικάζει τη σκλαβιά και τη δουλεία, του οποίου το κοινωνικό σύνταγμα βασίζεται γερά σε μια κοινωνική οργάνωση πραγματικά εξαιρετική, που έχει για τη μελέτη, το εμπόριο και τη ναυτιλία μια ικανότητα που δεν την αμφισβητούν ούτε οι πιο θερμοί αντίπαλοί του, μπορεί να τοποθετηθεί στην ίδια γραμμή με τους απαθείς και στενοκέφαλους δογματικούς μιας θρησκείας που προωθεί τη σκλαβιά, την αδιαφορία, την αμάθεια και το πιο αναιδή αισθησιασμό;

Η τιμιότητα μερικών Τούρκων - τιμιότητα που δεν αμφιβάλλω - δεν ασκεί καμιά επιρροή πάνω στην Κυβέρνηση της Αυτοκρατορίας. Η ισότητα είναι χωρίς αμφιβολία ένας θεσμός που τον εκτιμούν περισσότερο από κανέναν άλλο οι πολιτισμένοι λαοί. Δυστυχώς, στην Τουρκία, όσοι λαμβάνουν μέρος

στις κρατικές υποθέσεις, έχουν πάρει συνήθειες τόσο αντίθετες με την εντιμότητα, που τα συμφέροντα της χώρας τους διακινδυνεύονται συχνά από την αναιδή πλεονεξία τους.

Τα διηγήματα του κυρίου δούκα D' Almazan για την πολιορκία του Καρς, δημοσιευμένα το 1860 στην Revue des Deux-Mondes περιέχουν κάποιες αποκαλύψεις που δεν μπορούν να ξεχαστούν στη Δύση. Ενώ, εκείνη την εποχή, η ίδια η ύπαρξη της Τουρκίας κινδύνευε λόγω της απληστίας των πρακτόρων τους, βλέπαμε στον πόλεμο για την ανεξαρτησία των Ελλήνων, τους Έλληνες, τόσο υπερήφανους για τα πλούτη τους, να τα θυσιάζουν με μια αυταπάρνηση υποδειγματική για τον ιερό σκοπό της πατρίδας. Αυτά τα δείγματα της πατριωτικής γενναιότητας δεν μοιάζουν με τη συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων, στην πολιορκία του Καρς. Τέτοιου είδους συγκρίσεις ξεπερνούν όλες τις θεωρίες. Όποια και να είναι τα ελαττώματα και τα στραβά των χριστιανών της Ανατολής, ακόμη και αν δεν καταλαβαίνουν παρά μόνο το μισό από τη διδασκαλία του χριστιανισμού, το Ευαγγέλιο θα ενέπνεε πάντα, και στους πιο κακούς μαθητές του, διαφορετικά αισθήματα από την Ηθική του Προφήτη της Μέκκας!

Ούτε σωστό είναι να θεωρούμε την αντρεία των Τούρκων ανώτερη της γενναιότητας των χριστιανών. Οι Οθωμανοί του Αμπντούλ Αζίζ δεν είναι πια οι στρατιώτες του Σουλεϊμάν του μεγαλοπρεπή! *“L' osmanli n' est bon qu' au plat”,* λένε συνέχεια οι φιλοπόλεμοι Σκιπιτάροι. Τα καλύτερα στρατεύματα της Τουρκίας, αυτά που την προστάτευσαν από τον περίφημο πρίγκιπα Ευγένιο και αργότερα από τη Ρωσία, είναι το τάγμα των Αλβανών (1.250.000) και των Σέρβων της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης (620.000) των οποίων οι πατέρες είχαν αγκαλιάσει το μουσουλμανισμό για λόγους καθαρά πολιτικούς. Αλλά, οι χριστιανοί αδελφοί τους αξίζουν, εάν δεν τους ξεπερνούν. Τα κατορθώματα του Scanderbeg, οι πόλεμοι της χριστιανικής Ηπείρου (Νότιας Αλβανίας) κατά του Αλή Πασά, οι νίκες του Tsenigeorge Milosh και του Ombrenovitch, το απέδειξαν με τον πιο λαμπρό τρόπο. Χάρις στις νίκες αυτές, περισσότερο από ένα εκατομμύριο Σέρβοι κυβερνώνται τώρα από πρίγκιπες της ράτσας τους.

Τη στιγμή που ακολουθούσα την πλαγιά του βουνού που κατεβαίνει προς την Αράχοβα, ο ήλιος έδυε. Σ’ ένα κλίμα τόσο ζεστό όσο είναι της Ελλάδας, εκείνη η ώρα έχει μια γοητεία που δύσκολα θα την καταλάβαιναν οι κάτοικοι των κρύων χωρών της Δύσης. Η φύση εξαντλημένη από την βαριά ζέστη, ονομαζόμενη, *“το βάρος της ημέρας”*, από το Ευαγγέλιο το γραμμένο στην Ανατολή, φαίνεται να ξαναγεννιέται σαν από θαύμα. Τα άνθη πεσμένα από το βάρος τους, ανασηκώνονται. Τα πουλιά, μουγκά μέχρι τώρα, αρχίζουν τη μελωδική τους συναυλία. Τα παιχνίδια του φωτός δίνουν στο τοπίο μια μαγική και μεταβαλλόμενη όψη. Ενώ γαλαζωπές σκιές απλώνονται πάνω στον κάμπο, ενώ το σκοτάδι πυκνώνει μέσα στις βαθιές χαράδρες, ενώ τα βουνά παίρνουν

λαμπερές και απερίγραπτες αποχρώσεις η φλεγόμενη δύση χλομιάζει όλο και περισσότερο και κάποια ντροπαλά αστέρια ρίχνουν στο διάστημα τις άγιες ασημένιες ακτίνες τους.

Ο Θεός που λατρευόταν στους Δελφούς, πριν λούσει τους αθάνατους ίππους του στο Ιόνιο Πέλαγος, φαινόταν να χαμογελάει στις κοιλάδες του Παρνασσού, ποτέ δεν είχε κατεβεί με τόση μεγαλοπρέπεια από το άρμα του. Λαμπερός, με αιώνια νεότητα, μοιάζει, η όμορφη χώρα που του έκτισε τόσους βωμούς, να έχει πάνω στο αθάνατο μέτωπό του, το στολισμένο με φωτοστέφανο, κάτι από την αρχαία αυστηρότητα των Ολυμπίων.

Στη μοναξιά, στην οποία προχωρούσα, ήταν εύκολο, για μια στιγμή, να ξεχνάει κανείς τις μεταβολές τις οποίες υπέστησαν οι ιδέες και ο ίδιος ο κόσμος , από την εποχή που οι θεοί έσκυβαν πάνω στη γη, και να βρεθεί για λίγο στον καιρό όπου ο γιος της Λητούς σκότωνε με τα χρυσά βέλη του, τα τέρατα που γεννιόντουσαν από το χάος. Στις θλιβερές αβύσσους του βουνού, πετούσαν αϊτοί και γύπες, και μου φαίνονταν ότι οι χαμένες λάμψεις του ετοιμοθάνατου φωτός έκαναν να σπινθηροβολήσουν τα λέπια των Υδρών και των Πυθώνων.

Για λίγη ώρα, πέρασα από φαράγγια τόσο στενά, που το μονοπάτι πήγαινε πάνω σε γκρεμούς. Ξαφνικά σε μια στροφή του δρόμου διέκρινα τη λευκή Αράχοβα, χτισμένη γύρω από μια κορφή του βράχου, του οποίου η τελευταία άκρη δεσπόζει στη μέση των σπιτιών. Νόμιζα ότι ήμουνα κοντά και όμως για αρκετή ώρα ακόμα, και για μεγάλη χάρη μου ίππευα σ' αυτό το δρόμο ανάμεσα σε θαυμάσια αμπέλια, πότε ανεβαίνοντας, πότε κατεβαίνοντας με αποτέλεσμα να χάνω πού και πού την Αράχοβα από τα μάτια μου.

Η Αράχοβα βρίσκεται σε μια ωραία τοποθεσία. Μια βυζαντινή εκκλησία περιτριγυρισμένη από δέντρα υπερέχει των σπιτιών, τα οποία γερά πέτρινα χωρίζονται από κήπους. Μερικά έχουν έναν όροφο πάνω απ’ το ισόγειο και τότε μοιάζουν απόλυτα με τις αρχαίες ελληνικές κατοικίες, των οποίων το πρώτο πάτωμα χρησίμευε σαν γυναικωνίτης. Σ' εκείνα που έχουν δυο ορόφους, τα παράθυρα είναι τοποθετημένα κάτω από τη στέγη, εκεί που τα πλαισιώνουν τα κλίματα αμπελιού κάνοντας παράξενες γιρλάντες. Δύσκολα προχωρά κανείς με άλογο σ’ αυτά τα στενά και απότομα δρομάκια που ανεβαίνουν στο βουνό. Η θέα του κόλπου της Κορίνθου που διακρίνουμε ανάμεσα σε δυο μαύρους βράχους, σαν μια μπλε σκούρα λουρίδα, προσθέτει στη γοητεία του τόπου.

Οι συγγραφείς που υποστηρίζουν την υπεροχή των Οθωμανών σε σχέση με τους χριστιανούς της Ανατολής, θα έπρεπε να περάσουν μερικές μέρες στην Αράχοβα. Διέσχισα όλη μας την Ήπειρο από την Πετρούπολη μέχρι η Μασσαλία, από τη Νάπολη ως τη Reval, από την Οστάνδη ως το Λιβόρνο, από το Helsingfors ως την Οδησσό, από το Koenigsberg ως τη Βενετία, και πουθενά

δεν έχω δει έναν τόσο προικισμένο πληθυσμό όσο είναι οι Αραχοβίτες.

Εδώ είμαστε στην ίδια την εστία της ελληνικής ράτσας, αφού σ' αυτά τα ύψη ο μύθος τοποθετεί την άφιξη της Κιβωτού του Δευκαλίωνα, του Έλληνα Νώε, ύστερα από ένα απ' αυτούς τους κατακλυσμούς που αναστάτωσαν τον πρωτόγονο κόσμο και των οποίων η ανάμνηση διατηρήθηκε σε όλες τις παραδόσεις. Η οικογένεια που διέφυγε από τις μεγάλες αυτές καταστροφές, δεν μπορούσε να διαλέξει καλύτερο τόπο διαμονής. Οι πέτρες του Παρνασσού ήταν άξιες να δημιουργήσουν ένα λαό προορισμένο σε μια εξαιρετική μοίρα. Επίσης, παρά τις τόσες καταστροφές, κράτησε θαυμάσια τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του: το ψηλό μέτωπο, τα ζωηρά και πλατιά ανοιγμένα μάτια προστατευμένα από φρύδια - πολύ καμπτά - το διάστημα ανάμεσα στα μάτια, αρκετά μεγάλο, που παρουσιάζει μια ελαφρά κάμψη στη γραμμή της μύτης, η οποία είναι ίσια ή λίγο καμπτή, το πάνω χείλος κοντό, το σαγόνι προεξέχον και καλά στρογγυλευμένο, η φυσιογνωμία εκφραστική, η μέση ελεύθερη, το γόνατο λεπτό, το χέρι και το πόδι μικρά, η γάμπα μυώδης, η κορμοστασιά μεσαία. Άλλωστε, και στα μέρη όπου ο ελληνικός τύπος έχει φθαρεί, μας είναι πάντα εύκολο να τον αναγνωρίσουμε.

Ένας από τους πιο σοβαρούς εθνογράφους της Ευρώπης, ο κ. Alfred Maury από το Γαλλικό Ινστιτούτο, δεν διστάζει να λέει ότι, και οι Λατίνοι, εξ αιτίας της διασταύρωσης με τους Ετρούσκους, τους Γαλάτες και τους Λιγούριους, *"διατηρήθηκαν λιγότερο αγνοί"* από τους Έλληνες, και ότι *"είναι πιο δύσκολο να αναγνωρίζουμε στους σημερινούς Ρωμαίους, τους απογόνους των κυρίαρχων του κόσμου, παρά τη φυσιογνωμία του αρχαίου Έλληνα στον νέο Έλληνα, ο οποίος από πνευματική και ηθική άποψη δεν έχει αλλάξει."*

Ένας άλλος συνεργάτης της Revue des Deux Mondesio κύριος Cyprien Robert καθηγητής στο College de France, που μελέτησε με προσοχή την Ανατολική Ευρώπη, δεν διστάζει να ονομάσει *"επιπόλαιους τουρίστες"* όσους πηγαίνουν επαναλαμβάνοντας ότι *"η Ελλάδα πέθανε, ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν μπορούν να ξαναζούν και ότι ο νέος Έλληνας είναι ένας βάρβαρος"* και προσθέτει: *"Εάν κάναμε τον κόπο να εμβαθύνουμε στην ελληνική ψυχή, θα βλέπαμε ανάμεσα στην αρχαία και στη σημερινή Ελλάδα, λιγότερες διαφορές παρά αναλογίες"*. Αφού έτσι είναι, γιατί να ξαφνιαζόμαστε *"που συναντάμε συχνά, κάτω από τα φτωχά ρούχα τους τύπους που απαθανάτισε η αρχαία τέχνη; "* Είναι τα λόγια του κυρίου Beule. Τώρα που ανέφερα τα ονόματα των κυρίων Maury, Robert και Beule, στα οποία θα έπρεπε να προσθέσω και εκείνα των Vilaimain, Saint-Marc-Girardin, Ampere, Leveque, καθηγητών στη Σορβόνη ή στο College de France, εξηγείται, γιατί οι ιδέες που προσπαθεί να διαδώσει ο Fallmerayer δεν βρίσκουν ανταπόκριση στις όχθες του Σηκουάνα.

Αυτός ο υπερόπτης, οξύθυμος και ματαιόδοξος, που υπέφερε από μια μονομανία πολύ συνηθισμένη στη χώρα του, όπου μπερδεύονται αρκετές

φορές τα παράδοξα με τις ανακαλύψεις, πίστευε πως το όνομά του προοριζόταν για την αθανασία, γιατί είχε ανακαλύψει ότι δεν υπήρχαν πια Έλληνες! Με ένα ζήλο που αντιλαμβάνεσαι περισσότερο σε ένα Πανσλαβιστή παρά σ' ένα Τεύτονα, λαχταρούσε να προσθέσει ακόμα ένα καινούργιο λαό στους αμέτρητους πληθυσμούς σλαβικής καταγωγής εγκατεστημένους στην Ανατολική Ευρώπη. Σαν να ήθελε να σλαβοποιήσει όλο το σύμπαν. Οι Ρώσοι, έξυπνοι, δεν θαυμάζουν έναν τόσο ωραίο ζήλο, διότι ξέρουν πολύ καλά ότι αυτά τα όπλα μπορούν ανά πάσα στιγμή με το πρώτο σύνθημα να στραφούν εναντίον όσων θα είχαν την απερισκεψία να τα χρησιμοποιήσουν.

Μήπως δεν είδαμε σε μια ημιεπίσημη συλλογή, τη Revue Contemporaine, ένα συγγραφέα να αμφισβητεί τη σλαβικότητα του ρωσικού λαού και με το ζήλο του προς *"καθολική και συντηρητική Πολωνία",* να υποβιβάζει τους νικητές της, λέγοντάς τους *"Ουράλιους";* Το *"κύκνειο άσμα"* του Fallmerayer ήταν μια ατέλειωτη διατριβή κατά των Ελλήνων, γεμάτη με απρεπείς εκφράσεις, με ανούσιες ασυναρτησίες και με βαρείς αστεϊσμούς, τους οποίους η αφέλεια μερικών αναγνωστών τους έπαιρνε μάλλον για ευφυολογήματα. Αλλά η σύνεση υπερισχύοντας της περηφάνιας, απέτυχε να υιοθετήσει τέτοιες παράξενες αερολογίες, τρόπο δράσης που θα βρίσκει πάντα οπαδούς στους αξιολύπητους ανθρώπους που συκοφαντούν τους λαούς, τις οικογένειες ή τα άτομα.

Δεν συμπεριφέρθηκε έτσι ο καθηγητής κ. Γ. Γ. Παπαδόπουλος όταν στο *"Siecle d' Athenes"* (αριθ. 1914, 1915, 1917)απάντησε με τόση ευγένεια και τόση ευπρέπεια στον Τιρολέζο λιβελογράφο. Ήδη άλλοι Έλληνες επιστήμονες, ανάμεσα στους οποίους πρέπει να αναφέρουμε τους κ. κ. Λευκία και Παπαρρηγόπουλο, είχαν αποδείξει σε ποιες εύθραυστες βάσεις στηριζόταν η θεωρία του. Αυτοί που δεν θα μπορούσαν να διαβάσουν το κείμενο του κ. Παπαρρηγόπουλου στην ελληνική γλώσσα, για τις σλάβικες αποικίες της Πελοποννήσου, θα βρουν μια περίληψή του σ' ένα λόγο τού ιδίου καθηγητή, μεταφρασμένο στην 91^{η} έκδοση του *"Spectateur de l' Orient".*

Δημοσίευσα και εγώ στην *"Revue Suisse"* του 1860, μερικές παρατηρήσεις, που όξυναν σε μεγάλο βαθμό την οργή του άσπονδου εχθρού του Ελληνικού Έθνους. Θα ευχόμασταν για το συμφέρον της Γερμανίας, να σταματήσει ο τύπος της, τουλάχιστον μια μερίδα του, αυτές τις συκοφαντικές κατά των εθνών δηλώσεις, που κάνουν για τους Γερμανούς περισσότερους εχθρούς παρά φίλους. Είναι άραγε τόσο ενωμένοι και τόσο δυνατοί, για να αντιμετωπίσουν έτσι αντιπάλους στην Ανατολή και στη Δύση, για να εξεγείρουν εναντίον τους τούς Λατίνους, τους Σλάβους, τους Έλληνες και τους Μαγυάρους.

Αυτές οι απερίσκεπτες βολές προκαλούν φυσικά αντίποινα, λίγο πολύ βίαιες και αυστηρές κρίσεις, πάνω στη φήμη των γερμανικών χωρών, κρίσεις

που, εμπνευσμένες από συγγραφείς που ανήκουν στη λατινική ράτσα, συνοδεύονται από ένα εύκολο κατανοητό συναίσθημα. *“Εκεί ακριβώς”,* λέει η Αυτού Μεγαλειότης ο Duc d' Aumale περιγράφοντας τη Γερμανία του 1860*, εκεί που, όπως στη Βαυαρία υιοθετήθηκαν οι συνταγματικές μορφές με κάποιες συνέπειες, συχνά, δεν ήταν παρά μόνο μια μηχανή που κάλυπτε μια αυστηρή, σχεδόν απόλυτη εξουσία. Με την υπουργική δουλοπρέπεια, τη δωροδοκία του τύπου, οι πρίγκιπες ξανάβρισκαν έμμεσα αυτά που φαίνονταν να εγκαταλείπουν”.*

Η γυναίκα του δήμαρχου της Αράχοβας στον οποίο έμεινα, ήταν ένας από τους ομορφότερους τύπους της περιοχής αυτής. Η Ασήμω ήταν η κόρη του Μέγα, του αξιωματικού που είχε δείξει τόση τόλμη κατά των κλεφτών. Ήρθε μ’ ένα χαρούμενο ύφος, που με εξέπληξε, να μου προσφέρει το κλασικό μάτσο από βασιλικό που αυτή τη φορά το συμπλήρωνε ένα κόκκινο γαρύφαλλο.

Οι γυναίκες της Αράχοβας δεν έχουν ποτέ αυτό το ύφος το μελαγχολικό, που παίρνουν γενικά οι γυναίκες στην Ανατολή. Είναι σβέλτες σαν τα ζαρκάδια του Παρνασσού και εύθυμες. Αγαπούν τη μουσική, το χορό αλλά και την ποίηση - αυτοσχεδιάζουν εύκολα και δίστιχα... Το πέρασμα του Απόλλωνα σ’ αυτά τα βουνά, όπου η λατρεία του ήταν τόσο πομπώδης, άφησε ίχνη, γιατί σε κανένα μέρος της Ελλάδας δεν βρίσκουμε έναν τόσο μεγάλο αριθμό λαϊκών τραγουδιών.

Ακόμη και μετά από τη δημοσίευση των σοβαρών συλλογών του έμπειρου διδάκτορα Theodore de Fauriel και του κόμη De Marcellus, κι άλλων, έκανα κι εγώ μια άφθονη συγκομιδή τραγουδιών από την Αράχοβα. Η Ασήμω με μεγάλη χάρη, μου έδειξε το σπίτι της.

Μερικές κοπέλες από το χωριό μού έφεραν η καθεμιά ένα κλαράκι βασιλικό και γαρύφαλλα, ώστε το μπουκέτο μου να γίνει τεράστιο. Η Ασήμω με οδήγησε στον κήπο της, όπου ήταν στρωμένα και με μαξιλάρια, κάποια απ' αυτά τα ωραία και γερά χαλιά της Αράχοβας, των οποίων τα χρώματα είναι ανεξίτηλα. Μου πρόσφερε λουλούδια και μικρά κλαδιά από δαμασκηνιές γεμάτα με φρούτα, και κάθισε δίπλα μου.

Μπροστά μας ένα παλληκάρι γύριζε, πάνω σε μια φωτιά φτιαγμένη από κλαδιά ξερού θυμαριού, το κατσικάκι του δείπνου μας. Το ζώο είχε διαλεχτεί με πολύ προσοχή, όπως τα αρνιά που λέγονται *“κλέφτικα αρνιά”*. Μετά που το σκότωσαν, το έγδαραν και το άδειασαν, το έτριψαν μέσα και έξω με λίπος και αλάτι.

Έπειτα, η κοιλιά ράφτηκε σε τέσσερα σημεία. Στο τέλος, του βάζουν ένα μάτσο στο στόμα και το σουβλίζουν μ' ένα μακρύ παλούκι που τοποθετείται πάνω σε δυο ξύλινες διχάλες. Ύστερα πέρασαν τα εντόσθια καλά καθαρισμένα, κομμένα σε φέτες και με καρυκεύματα, στη σιδερόβεργα που χρησιμεύει σ’ αυτούς τους βουνίσιους σαν μπαστούνι, και τα έβαλαν στο πλάι, για να τα

ψήσουν σε μεγάλη φωτιά, ένα τέταρτο πριν τελειώσει το ψήσιμο του κατσικιού. Ενώ κοίταζα τις ετοιμασίες του Ομηρικού αυτού συμποσίου, θαύμαζα τους τρόπους, τους προσφιλείς και συγχρόνως συγκρατημένους της συντρόφου μου, τη λαμπερή, αλλά και σεμνή ομορφιά της, και βεβαίως δεν ξέχασα να εξετάσω τις λεπτομέρειες του ντυσίματός της.

Αυτή η ενδυμασία, ίδια μ' αυτήν που φορούν συνήθως οι άλλες γυναίκες της Αράχοβας, αποτελείται από μια πολύ καθαρή και αρκετά λεπτή πουκαμίσα, από έναν μάλλινο και λευκό χιτώνα, στενό και κεντημένο με χρώματα στις άκρες, και από δυο λουρίδες, κόκκινες για τις κοπέλες και γαλάζιες για τις παντρεμένες, που κάνει το γύρω του σώματος και στεριώνουν πάνω στην κοιλιά μια μάλλινη ποδιά.

Ένα χρωματιστό μαντίλι δεμένο με κομψή αμέλεια σκέπαζε το κεφάλι, από όπου έπεφτε στην πλάτη μια χοντρή κοτσίδα πλεγμένη με μαύρο μαλλί, που σταματούσε στη μέση με στενές μάλλινες κορδέλες. Στο μέτωπο, τα κυματιστά μαλλιά ήταν χωρισμένα στη μέση και δυο τούφες σαν αμελείς μπούκλες, πλαισίωναν τα μάγουλα.

Η οικοδέσποινά μου ήταν χαριτωμένη έτσι ντυμένη. Το δέρμα της ήταν λευκό, τα φρύδια της τοξοειδή και ωραία, τα χείλη της ροδοκόκκινα και τα δόντια της αστραφτερά. Παρόλο που είχε δυο παιδιά, απ' τα οποία το ένα ερχόταν συχνά να κυλιστεί στα γόνατά της, η μέση της ήταν λεπτή σαν αυτή μιας νεαρής κοπέλας.

Ενώ ψηνόταν το κατσικάκι, η Ασήμω μού διηγήθηκε την ιστορία του πατέρα της και του άνδρα της. Πάνω στο βράχο που ονομάζεται *"Ζιμενοκούλια"*, όπου μου είχαν δείξει το μνημείο του Μέγα, έγινε μια μάχη μεταξύ των χωροφυλάκων και του περίφημου βλάχου της Ηπείρου Νταβέλη, ατρόμητου αρχηγού των κλεφτών της περιοχής.

Η μάχη κράτησε τρεις ώρες. Ο Μέγας που διοικούσε τους χωροφύλακες πέθανε, αλλά και οι κλέφτες του Νταβέλη εξολοθρεύτηκαν. Για εκδίκηση, άλλοι κλέφτες απήγαγαν το 1858, το γαμπρό του Μέγα και τον πήγαν στο βουνό.

Ο Δήμαρχος απέκτησε ξανά την ελευθερία του, μόνο όταν η γυναίκα του πλήρωσε λύτρα 15.000 δρχ. Την ιστορία αυτή διαδέχτηκαν τα λαϊκά τραγούδια, που επαναλάμβαναν μαζί οι κοπέλες και τα παλληκάρια μέσα στον κήπο. Κατέγραψα ένα:

"Καλύβα, παλιοκάλυβα καλαμοσκεπασμένη.
Μια κοπελιά κάθεται και περνάει χρυσά νομίσματα.

Γυναικεία ενδυμασία της περιοχής Δελφών.

Μαλώνει με τον ήλιο, και του λέει:
Βγες ήλιε μου, για να βγω κι εγώ
Κι εσύ, αν λάμπεις, ήλιε μου,
τη χλόη μαραίνεις.
Αλλά εγώ αν λάμπω, ήλιε μου

μαραίνω παλληκάρια.
Μαραίνω τους εννιά αδερφούς, τα δεκαοχτώ ξαδέρφια."

Ήρθαν οι προύχοντες της πόλης και η κουβέντα αντικατέστησε τη μουσική. Μιλήσαμε για τους πόρους του τόπου. Μου είπαν ότι υπάρχουν 2.600 ψυχές στην Αράχοβα, ότι έχουν ένα δημόσιο σχολείο, όπου συχνάζουν αγόρια και κορίτσια, ότι κατασκευάζουν εξαιρετικά χαλιά και ότι καλλιεργούν 80.000 ελιές και 3.200 στρέμματα αμπελιών. Τους συγχάρηκα για τα αποτελέσματα αυτά. Πράγματι, ένα μεγάλο μέρος της Ελλάδας θα μπορούσε να τους ζηλέψει, παρόλο που άλλες πολιτείες έχουν μια πιο προχωρημένη παιδεία.

Μια βιομηχανία χωρίς το μειονέκτημα των εργοστασίων, μια γεωργία προχωρημένη όσο το επιτρέπει η φύση του εδάφους. Τι καλύτερο να ελπίζουν; *"Η αμπελοκαλλιέργεια* τους έλεγα, *θα μπορούσε να δώσει θαυμάσια προϊόντα. Πιο τυχερό από τη Μεγάλη Βρετανία περιορισμένη στη μπίρα, και από την ίδια τη Γαλλία που δεν έχει αμπέλια σε όλους τους νομούς της, το Βασίλειο της Ελλάδας έχει κρασί σ' όλες τις επαρχίες του και όλα τα είδη ευδοκιμούν στο έδαφός του.*

Το λευκό κρασί της Θήρας είναι από τα καλύτερα της Ευρώπης και το δικός σας, της Αράχοβας, εκτιμάται σε όλη την Ελλάδα.

Δυστυχώς, οι διαδικασίες παραγωγής και συντήρησης δεν είναι καλές. Το κρασί κακά φτιαγμένο δεν διατηρείται. Το ρετσίνι που χρησιμοποιείτε για να μη χαλάει, είναι ένα φάρμακο χειρότερο και από το πιο κακό, διότι δεν επιτρέπει την εξαγωγή του κρασιού. Η παράξενη γεύση που του δίνει, δεν αρέσει στους ξένους.

Μήπως, ο καλύτερος τρόπος για να καλύψετε το μεγάλο έλλειμμα μεταξύ των αγορών και των πωλήσεών σας, θα ήταν να κάνετε προσπάθειες για να εξασφαλίσετε, από τη γη σας, σοδειές από τις οποίες θα μπορούσατε να επωφελείστε, πουλώντας τες σ' όλη την Ευρώπη, και για παράδειγμα να αυξάνετε την εξαγωγή του κρασιού;

Η Ρωσία που αγοράζει το κρασί της Θήρας, θα μπορούσε να αγοράσει και τα κρασιά της ηπειρωτικής Ελλάδας, εάν είχατε κι εσείς ένα αξιόλογο προϊόν για την εξαγωγή. Δεν αγνοώ ότι η παραγωγή αυξήθηκε πολύ, αφού η έκταση των αμπελιών πέρασε από 25.000 στρέμματα, την εποχή του πολέμου για την ανεξαρτησία, σε περισσότερα από 700.000 στρέμματα. Αλλά, η παραγωγή αυτή, που αρκεί για την κατανάλωση, μπορεί να αυξηθεί ακόμα, ώσπου να καλύπτει όλες τις ζητήσεις του εξωτερικού."

Η πολιτική που είναι πολύ δημοφιλής στην Ανατολή δεν άργησε να κάνει την εμφάνισή της. Άλλωστε στην Ελλάδα, σ' όλες τις τάξεις της κοινωνίας, αγαπούν με πάθος αυτό το είδος κουβέντας. Ένας απ' αυτούς τους βουνίσιους, που ανήκε στο φιλογαλλικό κόμμα, υπερασπίστηκε θερμά την πολιτική της

Ο Ιωάννης Μέγας

Γαλλίας. Τα επιχειρήματά του θα έβρισκαν αντιπάλους στους οπαδούς των Ρώσων και των Άγγλων, εάν το δείπνο δεν έθετε ένα τέλος στη συζήτηση. Μας σέρβιραν πρώτα το κοκορέτσι. Αυτό το φαγητό είναι πολύ πικάντικο, έπρεπε να ανοίξει την όρεξη των καλεσμένων. Είχε νυχτώσει και αφήσαμε τον κήπο για να φάμε το κατσικάκι στο σπίτι, όπου είχαν τοποθετηθεί χαλιά και μαξιλάρια γύρω από ένα σοφρά. Έφεραν το ψητό που άχνιζε ακόμα, μέσα σε ένα κορμό δέντρου κομμένο στη μέση και σκαμμένο. Το γερό παλληκάρι, μ' ένα τεράστιο μαχαίρι που έβγαλε από το ζωνάρι του, το έκοψε με δεξιότητα και πρόσφερε τα κομμάτια. Όταν μάζεψε τα κόκκαλα των ωμοπλατών, τα έβαλε με μεγάλη προσοχή μπροστά από τη λάμπα για να εξετάσει την κατεύθυνση των κόκκινων γραμμών που τα διέσχιζαν. Μας έδειξε τα φανερά σημάδια μιας προσεχούς μάχης μεταξύ Χριστιανών και Τούρκων, παίρνοντας μάλλον τις επιθυμίες του για κάποιες αποκαλύψεις του μέλλοντος. Οι προφήτες εκτίθενται συχνά σ' αυτού του είδους τις αυταπάτες!

Ήταν σ' ένα τέτοιο συμπόσιο, παρόμοιο μ' αυτό που μόλις διηγήθηκα, που έγινε μια πραγματική θλιβερή σκηνή της Ελληνικής Επανάστασης. Έχω πει ήδη,

ότι ο ατρόμητος Οδυσσέας Ανδρούτσος είχε το πάθος και τη μνησικακία ενός Αχιλλέα. Έχοντας ξεσπάσει η διχόνοια μεταξύ του ορμητικού καπετάνιου και της εκτελεστικής εξουσίας, τον κάλεσαν στην Κόρινθο για να λογοδοτήσει για τη συμπεριφορά του. Εξοργισμένος που αμφισβητούσαν την πίστη του αποσύρθηκε στα περίχωρα της Αράχοβας με μια εκατοντάδα παλληκαριών. Είχε, λέει ένας σατιρικός ποιητής της εποχής (Ράμφος), *"το άγριο ύφος ενός κλέφτη, ματιά αλεπούς, την αλαζονεία του Οσμανλή, τους κροτάφους ξυρισμένους, κόκκινα τσαρούχια"* και περπατούσε στους δρόμους *"συνοδευόμενο από μια μακριά σειρά δορυφόρων"*.

Ένας τέτοιος άνθρωπος δεν ήταν πρόθυμος να υπακούσει στις διαταγές μιας κυβέρνησης, στην οποία δεν συμμετείχε κανένα παλληκάρι. Οι κύριοι Α. Μαυροκορδάτος και Νέγρης ήταν, ο μεν πρώτος αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας, ο δε δεύτερος αρχικαγκελάριος του Κράτους. Αποσυρμένος (ο Οδυσσέας) στα βουνά του, όπως ο γιος του Πηλέα στη σκηνή του, αφέθηκε σ' όλη την παραφορά της οργής του. Αραγμένος πότε σε μια έρημη κορυφή πότε σ' ένα σπήλαιο, ξυπνούσε ταραγμένος από μοχθηρά φαντάσματα, έτρεχε στα όπλα του, ξεσπούσε σε κραυγές και κατάρες που απευθύνονταν προπάντων στο Νούτσο και στον Παλάσκα, διαλεγμένους για να τον διαδεχθούν και, όπως λεγόταν, να τον συλλάβουν για να τον οδηγήσουν αιχμάλωτο στην Κόρινθο. Αλλά, όταν παρουσιάστηκαν, η οργή του φάνηκε ξαφνικά να καταλαγιάζει, θυμήθηκε ότι ο Παλάσκας τον είχε σώσει στο Χάνι της Γραβιάς και ότι ο Νούτσος τον είχε κρατήσει εν ζωή αρκετές φορές, την εποχή που αυτός ο αξιωματικός κυβέρνησε την Ήπειρο, τον καιρό του Αλή Πασά. Ενώ οι τρεις καπετάνιοι, με σταυρωμένα τα πόδια, επωφελούνταν ήσυχα από τη φιλοξενία του Οδυσσέα, που έπινε *"στην ελεύθερη Ελλάδα"*, ο Νούτσος του μιλούσε με την καλοπροαίρετη οικειότητα του παλιού ανώτερου. Ο Παλάσκας, όχι τόσο εύπιστος, έβλεπε με ανησυχία τον αριθμό των παλληκαριών του Οδυσσέα να αυξάνει.

Στο τέλος του γεύματος, μ' ένα νεύμα του αρχηγού τους, όλοι οι στρατιώτες μπήκαν στη σκηνή: *"Σύντροφοι,* τους είπε, αφού σηκώθηκε απότομα ο τρομερός γιος του Ανδρούτσου, *ήμουνα ο καπετάνιος και αδερφός σας. Το χέρι μου σας υπερασπίστηκε στις μάχες, και το κεφάλι μου στις συνεδριάσεις. Με αποκήρυξαν γιατί αφοσιώθηκα στα συμφέροντά σας!"* Τα παλληκάρια απάντησαν με κραυγές μίσους και ο Οδυσσέας συνέχισε ειρωνικά δείχνοντας το Νούτσο και τον Παλάσκα: *"Τώρα έχετε μπροστά στα μάτια σας το βασιλιά και το στρατηγό σας" - "Εσύ είσαι ο μοναδικός καπετάνιος μας",* φώναξαν οι στρατιώτες. "*Αν είναι έτσι,* πρόσθεσε ο Οδυσσέας, με μια αλλοιωμένη φωνή και με ορθωμένα τα μαλλιά, *βγάλτε από μπροστά μου τους φονιάδες"*. Μερικές στιγμές αργότερα, μια εκπυρσοκρότηση ανάγγειλε ότι οι δυο αρχηγοί είχαν πεθάνει.

Το αίμα που χύθηκε από το γιο του Ανδρούτσου ήθελε εκδίκηση. Είτε από τύψεις είτε από σύνεση, ο Οδυσσέας που είχε πάρει το μέρος των εχθρών της χώρας του, παραδόθηκε στον Γκούρα, πρώην πρωτοπαλλήκαρό του. Ο Γκούρας τον έστειλε στην Αθήνα, όπου τον έκλεισαν μέσα στο κάστρο. Ένα πρωί τον βρήκαν νεκρό στους βράχους και είπαν ότι είχε σκοτωθεί ενώ προσπαθούσε να δραπετεύσει. Αλλά οι δυτικοί που βρίσκονταν τότε στην Ελλάδα, πίστευαν ότι φοβούμενοι μήπως ξεσπάσει μια εξέγερση στους κόλπους των οπαδών του, οι καπετάνιοι του Γκούρα τον είχαν παρασύρει πάνω στα τείχη του κάστρου, από όπου τον είχαν ρίξει κάτω.

Δυστυχώς, οι άνδρες που θυσιάζουν τη χώρα τους στη μνησικακία τους, δεν υπάρχουν μόνο στην Ανατολική Ευρώπη, όπως λέγεται ή γίνεται υπαινιγμός τόσο συχνά. Μήπως ο Pichegru και ο Moreau - για να αναφέρω κάποια ονόματα - δεν εγκατέλειψαν όλα τα πιστεύω τους και όλα τα καθήκοντά τους για να εκδικηθούν τον Ναπολέοντα; Κοιτάζοντας στη Δρέσδη το μνημείο που δείχνει το μέρος, όπου ο στρατηγός Hohenlinden χτυπήθηκε μέσα στους ζυγούς των συμμάχων, παραξενευόμουν που άκουγα τόσο συχνά να επικρίνουν τους Ανατολίτες σαν μια μολυσμένη από όλα τα βίτσια ράτσα, για πράξεις που αφθονούν στη σύγχρονη ιστορία των Δυτικών Κρατών.

Την επομένη, στις εννιά, έφυγα από την Αράχοβα για να πάρω την Ιερά οδό που οδηγούσε στο διάσημο ιερό των Δελφών. Με λύπη αποχωρίστηκα από την Ασήμω, η οποία, σαν να μοιραζόταν το ίδιο συναίσθημα, μου πρόσφερε πάλι, ενώ είχα ήδη ανεβεί στο άλογό μου, ένα μπουκέτο βασιλικού ζητώντας μου να μην την ξεχάσω.

Όλοι οι Αραχοβίτες ήταν στο κατώφλι των σπιτιών τους για να με δουν να φεύγω. Μπορούσα έτσι να περιεργαστώ με άνεση την κόμμωση μερικών γυναικών, που φορούσαν ένα κόκκινο και αρκετά ψηλό φέσι με γύρω λουρίδες κεντημένες με χρυσό.

Πριν αφήσω την πόλη, πήγα μέσα σε ένα πλάτωμα διαμορφωμένο σε ταράτσα, όπου βρίσκεται μια ευρύχωρη εκκλησία με πλούσια διακόσμηση από πολύχρωμες τοιχογραφίες, και αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο. Εκεί έγιναν τα τελευταία επεισόδια της μάχης της Αράχοβας που κέρδισε ο ρουμελιώτης Καραϊσκάκης. Στην είσοδο της ταράτσας, η οποία είναι γεμάτη από μικρούς κεραμικούς τάφους, βλέπει κανείς φανταστικούς πρίνους με τεράστιους και ψηλούς κορμούς. Τα τείχη εμποδίζουν τη θέα, που όμως είναι θαυμάσια. Διακρίνουμε κάτω τις κόκκινες στέγες της πόλης σκεπασμένες με χοντρές πέτρες σαν τα σαλέ των Άλπεων. Δεξιά, η θέα χάνεται στα βουνά της Άμφισσας και στον κόλπο της Κορίνθου. Αριστερά, πίσω, ορθώνονται οι κορυφές του Παρνασσού.

Νομαρχία Φθιώτιδας και Φωκίδας

Η Φωκίδα οφείλει την αξία της στο ιερό των Δελφών. Αλλιώς η Αθήνα, η Σπάρτη και η Θήβα δεν θα είχαν απασχοληθεί - παρά μόνο λίγο - μ' αυτήν την μικρή ορεινή χώρα, που περικλείεται από ψηλές κορυφές και στην οποία δεν έμπαινε κανείς παρά μόνο περνώντας από φαράγγια, προστατευμένη, από τη μεριά των Θηβαίων από τον Παραποτάμιο, και από τη μεριά των Θεσσαλών από την Ελάτεια.

Εκτός από τις ωραίες πεδιάδες, βόρεια και ανατολικά του Παρνασσού, ποτισμένες από το βοιωτικό Κηφισό, η Φωκίδα αποτελείται από κοιλάδες που έτρεφαν ένα δραστήριο πληθυσμό. Οι πόλεις κτισμένες πάνω σε βράχους, περιτειχισμένες από τείχη και πύργους, έβρισκαν σ' ένα ομοσπονδιακό σύστημα που κάλυπτε όλη την επαρχία, τη δυνατότητα να αντιστέκονται στη Θεσσαλία και Βοιωτία.

Χάρη στην οργάνωσή της και στο θάρρος των κατοίκων της, η Φωκίδα θα ήταν μια ευτυχισμένη χώρα, εάν δεν την απειλούσε συνέχεια η απληστία των ιερέων του Απόλλωνα. Είναι αλήθεια ότι η λατρεία του γιου της Λητούς, την έκανε ένα από τα πολιτικά και θρησκευτικά κέντρα της Ελλάδας, αφού το δικαστήριο των Αμφικτιόνων έδρευε στους Δελφούς την Άνοιξη και αφού οι Δελφοί ήταν ένα από τα πιο πολυσύχναστα ιερά όλων των ελληνικών χωρών.

Ο Παρνασσός και οι Δελφοί έχουν ακόμα σήμερα το προνόμιο να τραβάνε στα φτωχά χωριά της Φωκίδας τους ξένους, που αγαπούν τις παραδόσεις της κλασικής Ελλάδας. Μήπως, ο Byron ο ίδιος δεν φώναξε: *"Ω! Παρνασσέ, πόσες φορές ονειρευόμουν το όνομά σου το ιερό!"* Είναι αυτές οι αναμνήσεις που κάνουν εντύπωση και όχι η θέα του βουνού, όταν έχει δει κανείς τα Καρπάθια και τις Άλπεις.

Σε σύγκριση με τις μεγάλες οροσειρές, ο Παρνασσός δεν είναι παρά μόνο ένα βουνό τρίτης κατηγορίας, όπου αναπτύσσονται φυτά υποαλπικού τύπου και όπου το χιόνι κρατάει μόνο το εν τρίτο του χρόνου. Όμως, από τις κορυφές του απολαμβάνουμε ένα θαυμάσιο ορίζοντα. Από τη μια πλευρά το βλέμμα χάνεται στα βουνά της Εύβοιας, από την άλλη η θέα απλώνεται μέχρι τα όρη της Πελοποννήσου.

Ο Παρνασσός ο ίδιος, με τους βράχους του, τα βάραθρά του και τα έλατά του, είναι ένα από τα πιο αξιόλογα βουνά της Ελλάδας. Και καταλαβαίνουμε πολύ καλά, γιατί ο γιος της Λητούς προτιμούσε αυτόν το φλογερό βράχο, που αστράφτει τόσο ζωηρά κάτω από τις ακτίνες του ήλιου, απ' όλους τους τόπους όπου τον εξυμνούσαν οι θνητοί.

Καταλαβαίνουμε επίσης, γιατί οι Θυιάδες, ερεθισμένες από τη μανία του Διονύσου, έψαχναν τα πολυάριθμα σπήλαια του βουνού για να κρύψουν τα φιλήδονα όργιά τους. Αρκετές φορές η Ελλάδα τις είχε δει ξεμαλλιασμένες και

μισόγυμνες να τρέχουν σαν χείμαρρος, στις πόλεις και στα χωράφια, ρίχνοντας τρομερές κραυγές. Η αντίθεση που φαίνεται στην πρώτη ματιά, ανάμεσα στις αηδιαστικές σκηνές και την ηρεμία των Μουσών, οι οποίες ήταν αφιερωμένες στην αγνότητα, δεν είναι τόσο παράξενη όσο θα το πιστεύαμε. Ο ασκητισμός προκαλεί, σ' όλες τις λατρείες, περίεργες αντιδράσεις. Δεν είναι μήπως από τα μεσαιωνικά μοναστήρια που έβγαιναν εκείνες οι υστερικές καλόγριες, των οποίων οι ασυγκράτητες παρέες σκανδάλιζαν τους πληθυσμούς;

Και τους μυστικούς ερημίτες του Port - Royal, δεν τους διαδέχτηκαν οι convulsionnaires de Saint-Medard; Μήπως η ανιδιοτελής αγάπη του Fenelon δεν κατέληξε στους διφορούμενους εκστασιασμούς της κυρίας Cuyon, που αγανακτούσαν τον Bossuet;

Φεύγοντας από την Αράχοβα, πήρα το δρόμο που ακολουθεί κατά μήκος τις υπώρειες του Παρνασσού. Είχα στα πόδια μου τη στενή και βαθιά κοιλάδα, όπου ρέει ο ποταμός Πλειστός, ανάμεσα στις πλαγιές του Παρνασσού και της Κίρφεως, κατευθυνόμενος προς τον Κόλπο της Κρίσσας.

Μερικές χούφτες χιονιού που απέμειναν στο βάθος των ρηγμάτων, μαρτυρούσαν ότι ο χειμώνας στη Φωκίδα δεν είναι τόσο γλυκός όσο στην πεδιάδα της Αττικής. Πολλοί άνθρωποι αυταπατώνται με αυτές τις λέξεις: *"Κλίμα της Ελλάδας"*. Όταν πρόκειται για μια ορεινή χώρα, το κλίμα διαφέρει πολύ από το ένα καντόνι στο άλλο. Στην Ιταλική Ελβετία, το Airolo έχει, το χειμώνα, το κλίμα της Ρωσίας και το Lugano το κλίμα της Λομβαρδίας. Έτσι και στο Ελληνικό Βασίλειο, η ορεινή περιοχή του εσωτερικού υφίσταται ένα μακρύ και σκληρό χειμώνα, σε αντίθεση με την Αττική.

Το καλοκαίρι, εάν δεν βρίσκουμε παρά μόνο υπολείμματα χιονιού στις κορυφές του Παρνασσού, σπάνια απολαμβάνουμε τη διαυγή ατμόσφαιρα της Αττικής. *"Ποιος είδε τη Λιάκουρα χωρίς πέπλο;"* λέει ο Byron. Όμως, την ημέρα που ανέβαινα τις πλαγιές του μεγαλοπρεπούς όρους, από το οποίο οι στίχοι του Boileau προσπαθούσαν να απομακρύνουν όποιον *"ριψοκίνδυνο ποιητή"*, οι αέρηδες είχαν καθαρίσει τον ουρανό από τα σύννεφα. Ο λευκός Πήγασος της Θήβας που μ' έφερε, είχε ευτυχώς ικανοποιήσει τη δύστροπη διάθεσή του στα φαράγγια του Οσίου Λουκά.

Φτάνοντας στους Δελφούς, με τη φαντασία γεμάτη από κλασικές αναμνήσεις, νιώθουμε πρώτα κάποια έκπληξη. Η τοποθεσία είναι τόσο περιορισμένη, που δύσκολα φαντάζεται κανείς μια τόσο σπουδαία πόλη όσο τους Δελφούς. Οι βράχοι της Κίρφεως και του Παρνασσού με τη διπλή κορυφή του - διπλή κορυφή που δεν είναι όπως μερικοί ποιητές μας έκαναν να το πιστεύουμε το ανώτερο σημείο του Παρνασσού - περικυκλώνουν μια μικρή, βαθιά και κυκλική κοιλάδα που μοιάζει να είναι χωρισμένη από την υπόλοιπη Φωκίδα. Μας ξαφνιάζει που τίποτα εντυπωσιακό δεν μένει από το ιερό, ένα από τα φημισμένα του πολυθεϊσμού.

Πριν μπούμε στους Δελφούς, φαίνεται ότι μας απασχολεί περισσότερο ο νικηφόρος χριστιανισμός παρά η θρησκεία που κατάστρεψε. Κοντά στο ναό της Αθηνάς Προναίας, τον αφιερωμένο στην παρθένο θεά, η λατρεία της οποίας, όπως της Λητούς και της Άρτεμης της μητέρας και αδελφής του Απόλλωνα, συνδεόταν με την λατρεία του θεού, βρίσκεται το Μοναστήρι *"της Κοίμησης της Θεοτόκου"*.

Η αυστηρή Παναγία των Ελλήνων, τόσο διαφορετική από τις ιταλικές *"Madones",* κράτησε μήπως κάποια χαρακτηριστικά απ' αυτήν την Παλλάδα, που ανάμεσα στις θεότητες του Ολύμπου προανήγγειλε ήδη την αποθέωση της παρθενίας; Στους Δελφούς, μας φαίνεται ότι ο κύκλος των επαναστάσεων που τοποθέτησαν πάνω στο θρόνο των Ολύμπιων τον Χριστό, τη μητέρα του και τους μαθητές του, έχει ολοκληρωθεί οριστικά.

Όλα μοιάζουν ερειπωμένα, και όταν περπατάς στο θλιμμένο Μοναστήρι της *"Κοίμησης της Παναγίας"* αναρωτιέσαι ακούσια, εάν ο Χριστιανισμός ο ίδιος δεν έχει αντικατασταθεί από κάποια καινούργια θρησκεία. Δεν είναι η θρησκεία του Ευαγγελίου που πεθαίνει, αλλά τα συστήματα που είχαν βρει τον τρόπο να συγχέονται μαζί της. Έτσι και ο Ρώσος Raskol, κυρίως συντηρητικός, αναγκάζεται να παραδεχτεί ότι πρέπει τα τελευταία Μοναστήρια να κλείσουν.

Το Μοναστήρι είναι ανάμεσα σε αιωνόβιες ελιές. Μπαίνουμε από μια αρκετά χαμηλή πόρτα σε μια αυλή όπου στη δεξιά πλευρά και μπροστά στην εκκλησία αραδιάζονται δυο σειρές πρόχειρα κτισμένων κελιών με μια σκεπή που προεξέχει, προστατεύοντας το εξωτερικό διάδρομο που περνά κατά μήκος του.

Στην είσοδο της εκκλησίας, ακουμπισμένα στους στύλους που υποστηρίζουν το προπύλαιο, κάποια ανάγλυφα με θέματα που παραξενεύουν για ένα χριστιανικό μνημείο. Τοιχογραφίες πολλές, αλλά όχι καλλιτεχνικές, σκεπάζουν σχεδόν όλη την εκκλησία. Μετά που την επισκέφτηκα, ανέβηκα [;]

Από εκεί έβλεπα ένα αμφιθέατρο από μαύρους βράχους σαν κεραυνωμένους. Δεξιά στο πιο κοντινό μου ύψωμα κλιμακώνονταν τα σπίτια του χωριού των Δελφών. Το βάθος της κοιλάδας ήταν κατάφυτο με ελιές και η πυκνή βλάστησή τους έκανε αντίθεση με τη φαλακρότητα των βράχων. Οι ελιές που γίνονται όλο και περισσότερες προς την είσοδο της μικρής κοιλάδας, κατεβαίνουν μέσα από την πεδιάδα μέχρι τον κόλπο της Κρίσσας.

Κοιτάζοντας ξανά το Μοναστήρι, μου έκανε εντύπωση η εγκατάλειψή του. Δεν μένουν πια τώρα παρά μόνο ένας καλόγερος και ένα καλογεροπαίδι δέκα ετών, ντυμένο σαν χωριάτης, που μόνο η βρώμα του και ο σκούφος του δηλώνουν το επάγγελμά του. Δεν υπάρχει πιο μορφωτικό θέαμα από το να βλέπεις, μέσα στα άθλια ρούχα τους, τους τελευταίους αντιπροσώπους του μυστικισμού, που όπως όλες οι αντιδραστικότητες, χάθηκε από τις υπερβολές

των αρχών του.

Όλα τα σωστά πνεύματα, όλοι οι αληθινοί επιστήμονες συμφωνούν σήμερα ότι, εάν ο ελληνικός παγανισμός ασχολούνταν αποκλειστικά με την υγεία, τη φυσική δύναμη και τη φυσική ομορφιά, οι υποτιθέμενοι υπερασπιστές της θρησκείας του πνεύματος, θα δούλευαν διαρκώς στην παρακμή των νοημάτων και των χαρακτήρων, αποδυναμώνοντας συστηματικά τα εργαλεία των οποίων η ενεργητική συνδρομή είναι απαραίτητη στην ψυχή, την πιο χειραφετημένη από τις αισθήσεις.

Εάν οι Έλληνες παρουσίασαν στον κόσμο έναν πολιτισμό που δεν έχει ακόμα ξεπεραστεί, από κάποιον άλλο, δεν πρέπει αυτό να αποδοθεί στις υψηλές τάσεις της ινδοευρωπαϊκής ράτσας, αλλά σε μια ανώτερη υγιεινή, ξεχασμένη εδώ και αιώνες, που ενδυναμώνει αυτές τις τάσεις. Μπορούμε να αποδίδουμε στον αρχαίο ελληνικό πληθυσμό αυτά που γράφει ο συγγραφέας του *“Κλίματος της Ιταλίας”*, διδάκτωρ Ed. Corriere για τους Ρωμαίους. *“Το μπάνιο, με τον αρχαίο τρόπο, έπαιζε ένα αναζωογονητικό και τονωτικό ρόλο. Το ένστικτο, σύμφωνο με την ιατρική της εποχής, είχε καταλάβει ότι μια ανταγωνιστική επιρροή έπρεπε να εναντιωθεί στις ερεθιστικές συνθήκες του κλίματος. Σίγουρα η ράτσα επωφελήθηκε απ' αυτά[...] Οι επαναστάτες άρχισαν, και μαζί τους, το έργο της καταστροφής[...] Τα μπάνια εξαφανίστηκαν από τα έθιμα, όχι τόσο εξ αιτίας μιας αλλαγής μέσα στις επιστημονικές ιδέες, όσο της αντίδρασης κατά των πράξεων[...] που απορρίπτει η θρησκεία. Ποτέ πόλεμος δεν εισέπραξε πιο πλήρη επιτυχία σ’ όλη τη χερσόνησο[...] Εάν η φυσική κατάσταση και η μεγαλοφυΐα της ράτσας ήταν τόσο διαφορετικές ανάλογα με τις περιόδους, είναι γιατί πότε βρίσκονταν υπό τις επιρροές που πολεμούσαν ή κατάφερναν να εξουδετερώσουν τις τοπικές,[...] ή πότε η έλλειψη επιρροών άφηνε το κλίμα να δράσει με όλη του τη δύναμη.”*

Στους Αθηναίους η υγιεινή ασχολείτο και με λεπτομέρειες που απαξιώνονται τώρα στην ανατολή. Αφού τους άρεσε πολύ το κρασί, και αφού ο Σόλωνας τους είχε απαγορεύσει να το πίνουν ανόθευτο, μελέτησαν προσεκτικά την ποσότητα νερού που μπορούσε να γίνεται ανεκτή, δίχως να χάσει τα ευεργετικά του προσόντα. Και σε αυτό το λαό που έδωσε τόσα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά αριστουργήματα, η διαλογή των τροφίμων ήταν άξια προσοχής. Πιστοί στον υγιεινό νόμο, που επιβάλλει στους παμφάγους μια ποικίλη διατροφή, φρόντιζαν να συγκεντρώνουν στο τραπέζι τους το κρέας, το ψάρι και τα λαχανικά.

Το κρέας, τόσο μέτριο τώρα στην Ελλάδα, ήταν πολύ ικανοποιητικό, και τα κοτέτσια, στις μέρες μας τόσο ελλιπή, ήταν στην πόλη και στην εξοχή, γεμάτα περιστέρια, πάπιες, φασιανούς, πουλιά και χήνες ταϊσμένες με δεξιότητα. Έτρεφαν φασιανούς, πουλιά που είχαν φέρει οι Αργοναύτες από τις όχθες του Φάσι... Το κυνήγι ήταν: ζαρκάδια, αγριογούρουνα, λαγοί και διαφορετικές

ποικιλίες πουλιών. Το ψάρεμα, που δεν ήταν παραμελημένο, όπως σήμερα, έδινε τα καλύτερα ψάρια της θάλασσας και των ποταμών.

Η αγορά της Αθήνας πρόσφερε επιπλέον λαχανικά και φρούτα όλων των ειδών, σύκα και ελιές της Αττικής, μήλα της Εύβοιας, χουρμάδες της Φοινίκης, κυδώνια της Κορίνθου, αμύγδαλα της Νάξου, σταφύλια γνωστά με το όνομα του Νικόστρατου. Η καλλιέργεια των λαχανόκηπων, ξεχασμένη από τους Έλληνες του δέκατου ένατου αιώνα, και η τέχνη του μπολιάσματος δεν απείχαν πολύ από τη δεξιότητα των ζαχαροπλαστών και από το ταλέντο των φουρνάρηδων. Οι τελευταίοι πουλούσαν ένα λευκό και εξαίσιο ψωμί.

Τους τρόπους χρήσης όλων των πόρων αυτών, τους είχαν εκθέσει οι κλασικοί *"του τραπεζιού"*, μέσα στο *"Σικελός μάγειρας"*, ο Νουμήνιος της Ηράκλειας, ο Φιλόξενος της Λευκάδας, ο Ακτίδης της Χίου, ο Τυνδαρικός της Σικυώνας και προπάντων ο Αρχιστράτης, συγγραφέας ενός ποιήματος που δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο ίδιο μ' εκείνο του Berchoux. Η σημασία που έδιναν οι Αθηναίοι στην υγιεινή φροντίδα και στην ευμάρεια, θα φανεί μάλλον υπερβολική στον ψεύτικο και υπεροπτικό ιδεαλισμό της εποχής μας.

Αλλά όταν θα δούμε την *"πνευματοκρατική"* γενιά, που κατέχει τη σκηνή της ιστορίας σήμερα στην Ευρώπη να παράγει ένα Σωκράτη, έναν Πλάτωνα, ένα Φειδία, ένα Σοφοκλή, έναν Περικλή και ένα Θουκυδίδη, θα της επιτρέψουμε να καυχησιολογήσει για την ανωτερότητά της σε σχέση με τους *"υλιστές"* της Αθήνας!

Ποια αριστουργήματα της ιδεαλιστικής έμπνευσης βγαίνουν από αυτά τα θλιβερά Μοναστήρια, όπου προστατεύονται οι άνδρες, λίγο πολύ αγράμματοι, που ισχυρίζονται ότι προσωποποιούν τη δύναμη του πνεύματος; Είναι οι μοναχοί, είναι οι θαυμαστές των ιδεών και των θεσμών του Μεσαίωνα που έγραψαν τα πιο λαμπρά έργα της σύγχρονης πνευματοκρατίας, το "*Discours de la Methode", "Les Nouveaux essays sur l' entendement humain", "Les Essais sur les facultes intectualles", "La critique de la raison pure"?* Ποτέ πρόσωπα δεν ήταν πιο απαλλαγμένα από τις μοναστικές αυταπάτες όσο οι Descartes, Leinbitz, Reid και Kant.

Βγαίνοντας από το Μοναστήρι, από τη μικρή πόρτα του λαχανόκηπου, βρίσκουμε με στροφή δεξιά, το υπόβαθρο του ιερού περιβόλου του ναού της Αθηνάς Προναίας. Επάνω στο υπόβαθρο περικυκλωμένο από τεράστιες ελιές, φυτρώνει μια ροδιά.

Αυτός ο ναός που δεν έχει πια για στολίδι, παρά μόνο τα κόκκινα λουλούδια ενός δενδρυλλίου, ήταν κάποτε διάσημος στον κόσμο, και όταν η πλούσια Μασσαλία, αυτή η κόρη της Ελλάδας, την ομορφιά της οποίας είχα θαυμάσει λίγους μήνες πριν (Μάιος 1860), θέλησε να ευχαριστήσει τη θεά που δόξαζε μ' έναν ειδικό τρόπο για τις νίκες κατά των Καρχηδονίων, έστειλε στην Αθηνά Προναία ένα μεγάλο άγαλμα από μπρούντζο.

Πριν ανεβώ στο ναό του Απόλλωνα, αφού είχα περάσει το Γυμναστήριο, σταμάτησα στην Κασταλία Πηγή, που βρίσκεται στην είσοδο του στενού και βαθιού χάσματος που χωρίζει τις Φαιδριάδες Πέτρες. Οι Μούσες αγαπούσαν αυτή τη διαυγή πηγή και τους άρεσε...

Το σπίτι του οικοδεσπότη μου ήταν κτισμένο ακριβώς στην τοποθεσία του Ιερού. Μοιάζει με όλα τα παλιά ελληνικά σπίτια. Είχε στο ισόγειο μια μεγάλη σάλα μ' ένα τεράστιο τζάκι και μια ξύλινη σκάλα, που οδηγούσε στον πρώτο όροφο και τέλειωνε σε μια καταπακτή, από όπου μπαίναμε σ' ένα μεγάλο δωμάτιο επιπλωμένο με σεντούκια, καλυμμένα από χαλιά τοποθετημένα κατά μήκος των τοίχων, και με σιδερένιο κρεβάτι κοντά στο οποίο κρεμόντουσαν, γαντζωμένα στον τοίχο, έξι τουφέκια, πιστόλια, γιαταγάνια και ένα στρογγυλό κουτί από λευκοσίδηρο, που περιείχε τα λείψανα που τα θεωρεί το παλληκάρι μια πιο σίγουρη προστασία από τα όπλα. Απέναντι από το κρεβάτι, μια πόρτα άνοιγε σ' ένα πολύ μικρό ξύλινο μπαλκόνι γεμάτο γλάστρες με βασιλικό, από όπου έβλεπες ένα μεγαλειώδες τοπίο περικυκλωμένο από γιγαντιαίους βράχους. Ο βασιλικός παίζει ένα μεγάλο ρόλο στην ελληνική ζωή. Μόλις μπήκα στο σπίτι, η οικοδέσποινα μου πρόσφερε ένα κλαδάκι μαζί με το γλυκό και τον καφέ.

Από το γνωστό ναό του Απόλλωνα δεν μένουν παρά μόνο μερικά τεμάχια του υπόβαθρου, σκεπασμένα με επιγραφές ρωμαϊκής εποχής. Ενώ τις αποκρυπτογραφούσε ο σοφός αρχαιολόγος Ottfried Müller, ο εφευρέτης των Δωριέων, χτυπήθηκε, όπως εκείνη η οικογένεια της Νιόβης που θαύμασα στους Uffizi της Φλωρεντίας, από τα βέλη του Απόλλωνα, δηλαδή στην κοινή γλώσσα του καιρού μας, οι καυτές ακτίνες του ήλιου της Ανατολής του προκάλεσαν έναν εγκεφαλικό πυρετό από τον οποίο και πέθανε. Του ανήγειραν ένα μνημείο στα περίχωρα της Αθήνας, έτσι και στον Charles Lenormant, τον καθηγητή του Γαλλικού κολεγίου που και αυτός έγινε θύμα του ζήλου του για την πρόοδο της αρχαιολογικής επιστήμης. Είναι κρίμα, σκέφτηκα, που ο θάνατος του Müller αποθάρρυνε τους αρχαιολόγους και που προς στιγμήν, τα ερείπια των Δελφών μένουν ανεξερεύνητα.

Όταν επισκέπτεται κανείς τα ερείπια αυτά, αποκτά την πεποίθηση ότι, καλά οργανωμένες ανασκαφές, θα έβγαζαν από το ιερό έδαφος αρχιτεκτονικούς , επιγραφικούς και πλαστικούς θησαυρούς. Είναι πολύ άσχημο που έκτισαν, σε μια ανέμελη εποχή, το τωρινό χωρίο επάνω στην αρχαία πόλη, γιατί εμποδίζει τις ανασκαφές. Έτσι το Θέατρο βρίσκεται τώρα περικυκλωμένο μέσα σε αρκετά σπίτια, και οι πέτρες του Σταδίου χρησιμοποιήθηκαν για κτίσιμο. Πάντως, μπορούμε να αναγνωρίσουμε τα τείχη του μνημείου, όπου συγκεντρωνόταν το ελληνικό έθνος και ξεχνούσε προσωρινά τις διαφωνίες που του έγιναν τόσο μοιραίες, για να γεμίσει με το αίσθημα της εθνικής ενότητας. Φαίνεται ότι ο Απόλλωνας ήταν ο κατάλληλος για να ενδυναμώνει αυτό το

αίσθημα της ενότητας.

Υπάρχει σύμβολο πιο εκφραστικό ενός λαού που νίκησε την ανατολική βαρβαρότητα, που φώτισε και εκπολίτισε την Ευρώπη, απ' αυτόν το νικητή των τεράτων που προέρχονταν από τη πρωτόγονη λάσπη, το Θεό - Ήλιο, έννοια, στις ιδέες των αρχαίων, του φωτός που ακτινοβολεί πάνω στη φύση και στην έμπνευση, που φωτίζει τα πνεύματα!

Οι ανασκαφές του 1861 από τους κυρίους Wescher και Faucart, μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας, απέδειξαν ότι οι εικασίες μου δεν ήταν λάθος. Αυτοί οι κύριοι είχαν ως αποστολή να ανασκάψουν τον κυκλώπειο ή πολύγωνο τοίχο, που κάποτε υποστήριζε την ταράτσα πάνω στην οποία ορθωνόταν ο ναός.

Ο Ottfried Müller είχε καθαρίσει εννέα ή δέκα μέτρα αυτού του τοίχου του καλυμμένου με επιγραφές, όταν πέθανε. Οι καινούργιες ανασκαφές πρόσθεσαν, στις πενήντα επιγραφές που είχε βρει ο Müller, άλλες περίπου πεντακόσιες, οι οποίες χωρίζονται σε τρεις τάξεις:

1η :αυτές που σχετίζονται με την απελευθέρωση των σκλάβων, η οποία είχε στην ιερή πόλη, έναν χαρακτήρα απόλυτα θρησκευτικό.

2η :αυτές που σχετίζονται με δημόσιες πράξεις του Αμφικτιονικού Συμβουλίου, έχοντας γενικώς για θέμα την παραχώρηση των πολιτικών δικαιωμάτων σε ξένους που είχαν κριθεί άξιοι της πόλης και του ναού.

3η :αυτές που είχαν σχέση με τους δημόσιους αγώνες.

Η πρώτη σειρά επιγραφών ρίχνει ένα καινούργιο φως πάνω στην κατάσταση των σκλάβων στην ελληνική κοινωνία. Δείχνουν με ποια ευπροσηγορία και με ποια ανθρωπιά οι Έλληνες αντιμετώπιζαν τους σκλάβους, ενώ οι Ρωμαίοι τους μεταχειρίζονταν με ανελέητη αλαζονεία.

Η δεύτερη σειρά αποδείχνει ότι τον καιρό της διάλυσης της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου, οι Δελφοί ήταν για τα μέλη της ελληνικής ράτσας, ένα θρησκευτικό κέντρο, όμοιο μ' αυτό που ήταν η μεσαιωνική Ρώμη για το Ρωμανο-Γερμανικό κόσμο. Έλληνες από την Ασία, την Αφρική, την Ταυρίδα, τη Σικελία, τη Μεγάλη Ελλάδα, τη Μασσαλία κλπ., συμπεριλαμβάνονται στους ξένους που απέκτησαν τα πολιτικά δικαιώματα της ιερής πόλης. Το έθιμο να απονέμει τέτοια τιμή, διατηρείται στην παπική Ρώμη που παρέχει, ακόμα και σήμερα, τον τίτλο του *"Ρωμαίου Πολίτη"* σε πρόσωπα αφοσιωμένα στα συμφέροντα της θεοκρατίας. Φαίνεται ότι οι ιερείς των Δελφών είχαν τον ίδιο πατριωτισμό με τους ιερείς της Ρώμης, διότι διαβάζουμε σε μια επιγραφή το όνομα ενός Ρωμαίου Titus Quinctius Flamininus, ήρωα της μάχης του Αώου και της *"Κυνός Κεφαλών"*.

Οι επιγραφές της τρίτης σειράς αναφέρονται στους δημόσιους αγώνες, που είχαν θεσπίσει οι Αθηναίοι και οι Αιτωλοί, με κοινά έξοδα, για να εξυμνήσουν την ήττα των Γαλατών που νικήθηκαν χάρις στην παρέμβαση του θεού, του

οποίου ήθελαν να λεηλατήσουν το ναό.

Πάντα οι ιερές πόλεις ισχυρίζονταν ότι βρίσκονταν υπό την προστασία των ουράνιων δυνάμεων, έτσι και η καθολική Ρώμη που πιστεύει ότι, το χέρι των Αγγέλων σταμάτησε, πάνω από το κεφάλι του Πάπα, το τρομερό ξίφος των Ούνων.

Χωρίς να μιλώ για τα άλλα αρχιτεκτονικά και γλυπτικά υπολείμματα, που ανακαλύφτηκαν σ' αυτές τις ανασκαφές, θα αρκεστώ να αναφερθώ σε μια ωραία και κολοσσιαία μαρμαρένια σφίγγα, πολύ διαφορετική από τις αιγυπτιακές σφίγγες. Έχει στήθος και φτερά αετού, σώμα λιονταριού και οι κοτσίδες που πέφτουν πάνω στο λαιμό και στους ώμους δείχνει ότι είχε ανθρώπινο κεφάλι. Αναγνωρίζουμε σ' αυτήν, τη σφίγγα που περιγράφει ο Σοφοκλής και της οποίας ο Οιδίποδας μάντεψε το αίνιγμα.

Στους αρχαίους καιρούς οι Έλληνες είχαν, όπως οι Ινδοευρωπαίοι της Ασίας, διάφορες ηλιακές θεότητες. Ο Ήλιος στην κανονική πορεία του ήταν ο Sourga των Ινδών. Ο Ήλιος που καίει, ο Φαέθων, ο Ήλιος που εξαγνίζει την ατμόσφαιρα ή που σκοτώνει με τις ακτίνες του, ο Απόλλωνας, παρόμοιος με τον εντυπωσιακό Roudra των Βεδών, το θεό τοξότη που ρίχνει μακριά τα βέλη του, που σώζει και τιμωρεί, που γιατρεύει και χτυπάει.

Οι Δωριείς αγαπούσαν τους Ουράνιους θεούς, όσο οι Ίωνες τους θαλασσινούς. Ο Απόλλωνας έγινε κατεξοχήν δωρικός θεός και η αδελφή του η Άρτεμις, σεληνιακή θεότητα, λατρεμένη ειδικά από τους δωρικούς πληθυσμούς. Ο Απόλλωνας και η Άρτεμις είχαν για μητέρα τη Λητώ, τυλιγμένη, λέει ο Ησίοδος, μ' ένα σκοτεινό πέπλο και στην οποία εύκολα αναγνωρίζουμε μια προσωποποίηση της νύχτας, που φαίνεται να γεννά τον ήλιο και τη σελήνη.

Όλα τα χαρακτηριστικά του μύθου του Απόλλωνα εκφράζουν τη δράση του ήλιου, ευεργετική για τους ανθρώπους, αλλά και βλαβερή για τα όντα και τα φαινόμενα που εκθέτουν σε κίνδυνο την εξέλιξη της ανθρωπότητας. Υπό το όνομα του Ασκληπιού, του υιού του, που είναι αυτός ο ίδιος, έχει σαν τον Roudra, *"χίλια φάρμακα για τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας"*. Κυνηγώντας τα θλιβερά ζώα της νύχτας, τους αρουραίους και τους λύκους, δρα σαν προστάτης των χωραφιών.

Διαλύοντας το σκότος από τη διάνοια και δίνοντάς της το χάρισμα της προφητείας, της επινόησης και των στίχων, παρέχει στο ανθρώπινο είδος την *"ευεργετική πνοή",* για την οποία μιλούν οι λάτρεις του Roudra. Η πάλη εναντίον του φιδιού, που καταλογίζεται σ' όλους τους ηλιακούς θεούς, δεν έχει καμία μυστική έννοια. Στις Βέδες, Ahi το φίδι και Vrita ο δράκος, είναι το έμβλημα του σύννεφου που απλώνει στον ουρανό τις σκοτεινές πτυχές του. *"Ο Idra,* λέει η Rid Beda*, θανάτωσε το βίαιο Ahi, που δεσμεύει τα νερά και τα έριξε προς τη θάλασσα".*

Ο Αντίπατρος ο Στωικός είχε καταλάβει ότι *"οι αναθυμιάσεις της υγρής γης που ανεβαίνουν στην ατμόσφαιρα σαν ελικοειδή κύματα και ύστερα κατεβαίνουν προς τα χαμηλότερα μέρη ξετυλιγμένες σαν φίδι, και τις οποίες λιγόστευε και τελικά απορροφούσε η κάψα των θείων ακτίνων του ήλιου, είχαν εμπνεύσει το μύθο του καταβεβλημένου από τον Απόλλωνα Δράκου".*

Εάν το φίδι είναι, στον ουρανό, το σύμβολο του σύννεφου, στη γη αντιπροσωπεύει το ποτάμι που φιδοσέρνεται και ξεχειλίζει. Είναι η Ύδρα του ομηρικού ύμνου που *"προκαλεί αμέτρητα δεινά, στο πλήθος των ανθρώπων"* μέχρι που *"ο δυνατός Απόλλων τη χτυπάει μ' ένα τρομερό βέλος"* και που *"η μάστιγα των θνητών υποκύπτει στην τρομερή ζέστη του Ήλιου"* .

Αυτές οι εκφράσεις αποδείχνουν καθαρά ότι οι ακτίνες του ήλιου και της σελήνης ήταν για τους Έλληνες τα βέλη του Απόλλωνα και της Άρτεμης. Στους πληθυσμούς που ασχολούνταν αρχικά με την ποιμενική ζωή και το κυνήγι, η τάση τους να προσωποποιούν τα πάντα, έμελλε να δώσει στις δυο θεότητες, που μοιράζονταν τη μέρα και τη νύχτα, ασχολίες σύμφωνες με το είδος ζωής του λαού.

Τα θεία φώτα, τα οποία η Rid Beda συγκρίνει με αγελάδες, έγιναν το κοπάδι του ήλιου, που τις ξεπερνάει σε λάμψη, και η ψυχρή Άρτεμις, που φωτίζει με τις ασημένιες ακτίνες της τον κυνηγό που καρτερεί στο δάσος, μεταμορφώθηκε σε αυστηρή θεά του κυνηγιού. Όμως πρέπει να διαχωρίσουμε αυτή την Άρτεμη των πρώτων καιρών, από τις θεότητες που συνδέθηκαν και αφομοιώθηκαν μαζί της, όπως την ασιατική Άρτεμη των Εφεσίων, που προκάλεσε τόσα βάσανα στον Άγιο Παύλο.

Η αδελφή των Διοσκούρων, του Κάστορα και του Πολυδεύκη, η Ελένη, φαίνεται να ήταν, σαν την Άρτεμη, μια απλή προσωποποίηση της λευκής και ατάραχης θεότητας της νύχτας. Η ρουμανική μπαλάντα *"Ο Ήλιος και το Φεγγάρι"*, δίνει πράγματι στην αδελφή του Απόλλωνα το όνομα Ελένη, που δεν απέχει πολύ από το όνομα που δίνουν οι Έλληνες στον πλανήτη.

Στο ρουμάνικο ύμνο: *"Η ωραία Ελένη με τα χρυσά μαλλιά"* δε μοιάζει πολύ με την άγρια παρθένα που τιμώρησε σκληρά τον αδιάκριτο Ακταίωνα. Πάντως, η ιστορία του Ενδυμίωνος - στον οποίο ο κύριος Max Müller, έβλεπε δικαίως τη δύση του ήλιου - δείχνει ότι στο βάθος, η Άρτεμη δεν ήταν τόσο αδιάφορη στην ομορφιά ενός θεού που αγαπούσε τόσες νύμφες, οι οποίες ήταν συνήθως αρκετά δυστυχισμένες μετά τους έρωτές τους. Αλλά για τη Δάφνη, την Αυγή - στους Ινδούς Dahana σημαίνει αυγή - η μοίρα της δεν ήταν μήπως να την κυνηγά ο ήλιος και ύστερα να πεθαίνει στην αγκαλιά του;

Η ανθρωπότητα θα ήταν πολύ ευτυχισμένη, εάν οι φιλοσοφικές και ποιητικές έννοιες που ανακαλύπτουμε σ' όλες τις θρησκείες, χρησίμευαν για την εξύψωση της ψυχής των λαών προς τις γαλήνιες περιοχές του ιδεώδους. Αλλά η φιλοσοφία και η φιλαργυρία τις εκμεταλλεύονται μ' ένα τόσο

παράτολμο τρόπο, που τα πνεύματα τα πιο θρήσκα, αποθαρρύνονται τελείως, όταν πρόκειται έστω και μόνο να σκιαγραφήσουν την ιστορία τους. Ανάμεσα στα ινδοευρωπαϊκά έθνη, οι Έλληνες, λαός κυρίως πνευματικός και χλευαστικός, ήταν ίσως οι λιγότερο πρόθυμοι να υποστούν το ζυγό της θεοκρατίας. Σ' αυτούς δεν υπήρχαν κάστες σαν τους Βραχμάνους της Ινδίας, τους Μάγους της Περσίας και τους Δρυίδες της Γαλατίας.

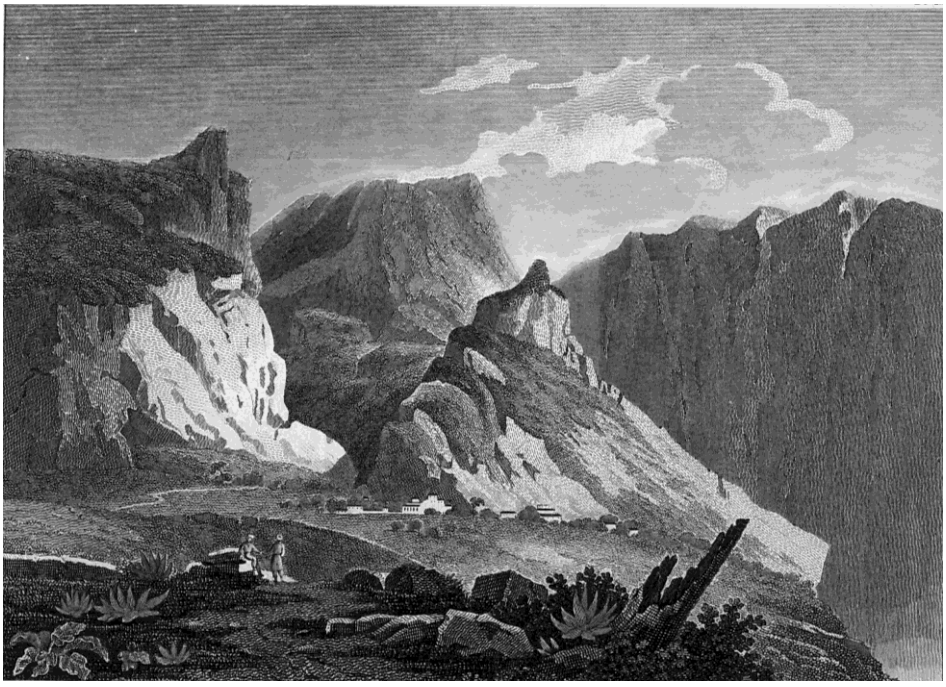
Πάντως, η αυτοκρατορία της προλήψεως είναι τόσο δυνατή, ακόμα και στους λαούς τους πιο προικισμένους, που οι Δελφοί είδαν να ανανεώνονται μεταξύ των συμπατριωτών του Αριστοφάνη, οι σιχαμερές απάτες και οι αισχρές παράνομες διακινήσεις, που πλουτίζουν και μαζί ατιμάζουν αυτές τις ιερατικές συντεχνίες, ικανές για να ικανοποιήσουν την απληστία τους να κάνουν τους μοναχούς και τα σπίτια να πετούν στον αέρα.

Οι Έλληνες που παρήγαγαν τόσες μεγαλοφυΐες, σαν τον Αναξαγόρα, το Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, μόλις πατούσαν το ιερό έδαφος των Δελφών γινόντουσαν θύματα των πιο γελοίων φόβων και των πιο τρελών ονειροπολήσεων. Ο Πλούταρχος διαβεβαιώνει ότι γινόταν στους Δελφούς μια συνεχής διακίνηση θαυμάτων. Οι κυβερνήσεις και ο κόσμος έρχονταν με σεβασμό να ζητήσουν από την Πυθία το μυστικό του μέλλοντος.

Ομολογώ ότι το ανθρώπινο είδος δύσκολα κάνει χωρίς χρησμούς, αφού και το 1861, μια καθολική εφημερίδα του Τορίνου έγραφε, εκθειάζοντας μια απόφαση του Πάπα κατά της εθνικής γιορτής της 2ης Ιουνίου, *"Ο Χρησμός του Βατικανού μίλησε"*! Εν τούτοις, πρέπει να αναγνωρίσουμε μια πρόοδο: Ένας γέρος, λίγο πολύ ήρεμος, είναι ένας χρησμός λιγότερο παράξενος από μια καημένη γυναίκα, που εκστασιαζόταν υπό την επήρεια των αναθυμιάσεων που έβγαιναν από ένα άντρο που είχε ανακαλυφτεί από κατσίκες. Όμως, τα λόγια της, μεταφρασμένα, από τους *"προφήτες"* και τους *"αγίους"*, αποφάσιζαν για την τύχη των πόλεων και των λαών!

Η πολιτική της Ελλάδας αφηνόταν έτσι στις παραξενιές ή μάλλον στους υπολογισμούς ενός εγωιστικού και άπληστου ιερατείου, που επωφελούνταν από την άμετρη συρροή των προσκυνητών, για να εισπράττει τεράστια κέρδη, είτε πουλώντας τις απαντήσεις της Πυθίας, είτε ζητώντας ένα μερίδιο από τα θύματα, είτε εκμεταλλευόμενο την ανίατη ευπιστία των μαζών, όπως εκείνοι οι Ναπολιτάνοι ιερείς που πρόσφεραν στο βασιλιά Φερδινάνδο το Β΄ και την αυλή του, τα μαλλιά που είχαν κοπεί επίσημα από το κεφάλι ενός Χριστού από ελεφαντοστούν[...]

Τέτοιοι παραλογισμοί δεν μας εκπλήσσουν, όταν ξέρουμε την επιρροή των θεαμάτων πάνω στην φαντασία των μαζών. Και οι Δελφοί ήταν ο καταλληλότερος τόπος, με τους βράχους τους, τα σπήλαιά τους τα γεμάτα από μυστηριώδεις θορύβους, τις ηφαιστειογενείς αναθυμιάσεις τους, για να δρα πάνω στο νου των ανθρώπων. Μόλις ο πιστός ταξιδιώτης πλησίαζε τη

Οι Δελφοί και ο Παρνασσός, κατά φαντασία.

λατρεμένη πόλη, τα μάτια του γοητευμένα γέμιζαν με θαυμασμό. Χιλιάδες από αναθηματικά μνημεία που καθρέφτιζαν τις καυτές ακτίνες του ήλιου και φαινόντουσαν χρυσαφένια, του έδειχναν ότι οι λαοί και οι βασιλιάδες μοιράζονταν την πίστη του.

Ο ναός του Απόλλωνα, του οποίου το αέτωμα από παριανό μάρμαρο υπερείχε της πόλης, του φαινόταν το ιερό όπου μια ισχυρή θεότητα εκδηλωνόταν μέσα από συνεχή θαύματα. Απ' όλες τις πλευρές έβλεπε να πορεύονται *"θεωρίες"* από όμορφους νεαρούς και θαυμάσια ντυμένες παρθένες, που έδειχναν ένα θρησκευτικό ενθουσιασμό που ανέβαζε ακόμα περισσότερο την μαγεία. Οι ύμνοι που τραγουδούσαν μετέδιδαν ευγενικά τις υψηλότερες εμπνεύσεις της ιερής ποίησης. Όσο προχωρούσε ο προσκυνητής, το μεγαλείο των πομπών που τον περικύκλωναν, ενθουσίαζε την ψυχή του, ενώ δρούσε πάνω στην ευαισθησία του. Θαύμαζε με σαγηνεμένο μάτι μέσα στον περίβολο του ναού τις λαμπρές προσφορές προς τιμήν του θεού.

Το χρυσό άγαλμα του Απόλλωνα που βρισκόταν στο ιερό, μέσα σ' ένα σύννεφο αρωμάτων, του φαινόταν η ίδια η έκφραση του θεϊκού μεγαλείου του γιου της Λητούς - ο Απόλλων του Belvedere δίνει μια σωστή ιδέα του αγάλματος αυτού - και άθελά του, η συγκίνηση γέμιζε την καρδιά του, διότι σ' ένα φιλότεχνο λαό, οι τέχνες ασκούν μια δυνατή γοητεία. Ο Αιμίλιος Παύλος, ο

ίδιος, εξετάζοντας το άγαλμα του Δία στην Ολυμπία, εντυπωσιάστηκε σαν να είχε δει τον ίδιο το θεό.

Καταλαβαίνουμε ότι ένας βάρβαρος σαν το Βρέννο, το Γαλάτη, που τόλμησε να επιτεθεί στους Δελφούς, μπορούσε να κοροϊδέψει τις πομπώδεις επιδείξεις τους και να πει ειρωνικά ότι: *"Οι αθάνατοι που ασχολούνται όλη την ημέρα με το να διασπείρουν αγαθά στους ανθρώπους, δεν χρειάζονται να τους συγκεντρώνουν θησαυρούς"*.

Στις μέρες μας, μήπως δεν βλέπουμε κάποιους άξεστους Αγγλοσάξωνες να κοιτάζουν χωρίς καμιά συγκίνηση τον *"αντιπρόσωπο του θεού"* να ευλογεί *"την πόλη και το Σύμπαν"*; Όμως, ένας γιος της παθιασμένης για τις τέχνες Ελλάδας, ένας μεσογειακός άνθρωπος ανοιχτός σε όλες τις εντυπώσεις, ο αδελφός ή γιος ενός απ' αυτούς τους ανθρώπους που καταδίωξαν τον Αναξαγόρα, που καταδίκασαν το Σωκράτη να πιει το κώνειο, δεν θα μπορούσε να συλλογίζεται σαν έναν άγριο της περιοχής του Σηκουάνα ή του Ροδανού! Όταν ο πιστός αυτός λάτρης του Απόλλωνα, υπερδιεγερμένος από τα αρώματα και το λιβάνι, έβρισκε στο παραλήρημα της Πυθίας, αναμφισβήτητες αποδείξεις της θείας οργής, μπορούσε να αμφιβάλλει την παρουσία ενός θεού; Όταν η καημένη προφήτισσα, ταραγμένη από μέσα ανάλογα μ' αυτά που χρησίμευαν στο άντρο του Τροφωνίου, χλόμιαζε, έτρεμε, ούρλιαζε, έσχιζε το ιερό βέλο που σκέπαζε τα σηκωμένα μαλλιά της, πως να αμφισβητήσει το θαύμα;

Μήπως ο Balltus, ένας μορφωμένος ιερέας του αιώνα του Βολταίρου, δεν αγανακτούσε, όταν άκουγε τον Fontenelle να αποδίδει σε φυσικές αιτίες τους χρησμούς του παγανισμού; Μήπως δεν είδαμε, στη μέση του δέκατου ένατου αιώνα, Γερμανούς και Γάλλους φιλοσόφους να μαζεύουν από το κρεβάτι των υστερικών καλογριών τα ακαταλαβίστικα λόγια που έβγαιναν από τα χείλη τους και ύστερα, αμέτρητες εκδόσεις των φαντασιώσεων εκείνων να πλημμυρίζουν τις χώρες του Καντ και του Βολταίρου;

Η συνέλευση των Αμφικτιόνων που λάμβανε μέρος στους Δελφούς, πρωτεύουσα της Ελληνικής Λίγκας, και ένα από τα δυο μεγάλα κέντρα της λατρείας του Απόλλωνα, αναγκαστικά χρησίμευε στους ιερείς σαν μέσο εναντίον εκείνων που αποκαλούνταν *"ιερόσυλοι"*.

Θα μπορούσε, όμως αυτή η Συνέλευση να είχε εξυπηρετήσει καλύτερα την Ελλάδα, μετατρέποντας σε μια γερή συνομοσπονδία τον ανταγωνισμό των ελληνικών πολιτειών. Δυστυχώς, ο ομοσπονδιακός δεσμός δεν ήταν αρκετά δυνατός για να συγκρατεί τόσο δύσκολα κράτη, όπως η Σπάρτη και η Αθήνα. Οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν έτσι ανάμεσα στις πόλεις και ο πανελλήνιος χαρακτήρας των γιορτών στους Δελφούς και της Ολυμπίας, συνέβαλαν δυνατά στο να αναπτυχθεί παράλληλα, στους Έλληνες, ένα αίσθημα αδελφότητας που θα το απλώσει αργότερα ο χριστιανισμός σ' όλο το ανθρώπινο γένος.

Η καινούργια θρησκεία, γεννημένη σε μια σημιτική χώρα, δεν μπορούσε να θριαμβεύσει στην Ελλάδα παρά μόνο, εάν έκανε τεράστιες παραχωρήσεις στην εθνική παράδοση. Για παράδειγμα, η λατρεία του ήλιου άφησε βαθιά ίχνη στη φαντασία των Ελλήνων. Ο άγιος Ηλίας που κυκλοφορεί στον ουρανό μ' ένα άρμα από φωτιά, του οποίου ο θόρυβος παράγει τη βροντή, μήπως δεν είναι μια μετατροπή του θεού Ήλιου;

Οι Σλάβοι της Ανατολής και του Νότου έχουν, μετά από τους Έλληνες, αποδώσει τον ίδιο ρόλο σ' έναν προφήτη του οποίου η ανάληψη πρόσφερε ένα πλούσιο θέμα για τη φαντασία των ανθρώπων της Ανατολής. Ο Klaproth μας το δείχνει αποκαλύπτοντας το μέλλον μέσα σε όνειρα, μέχρι και σε μερικά καντόνια του Καυκάσου.

Στην περίοδο 24 Ιουνίου - 6 Ιουλίου αντιστοιχεί η πιο μεγάλη λαμπρότητα του Ήλιου, αφού η μακρύτερη μέρα του χρόνου συμπίπτει με το θερινό ηλιοστάσιο την 20 - 21 Ιουνίου. Η γιορτή του αγίου Ιωάννη έγινε σ' όλη την Ευρώπη ένα είδος ηλιακής γιορτής. Άρα, επειδή ο Απόλλων, θεός του ήλιου, ήταν και θεός των χρησμών, καμιά στιγμή δεν ήταν καταλληλότερη για μια νεαρή Ελληνίδα, από την παραμονή της γιορτής αυτής, για να συμβουλευτεί τις μοίρες.

Την παραμονή της γιορτής ανάβουν φωτιές στους δρόμους της Αθήνας. Τις είδα κι εγώ επιστρέφοντας από μια επίσκεψη, να καίγονται, ενώ αγόρια και κορίτσια πηδούσαν με μεγάλη ευθυμία τις μικρές φλεγόμενες εστίες αναμμένες από αντικείμενα για πέταμα. Όσο για τις μεγάλες, που είχαν ετοιμαστεί με μεράκι, όταν πρόκειται να σβήσουν αποσπούν κομμάτια για να τις πηδήξουν.

Σε μια τέτοια μέρα αφιερωμένη στην ανάμνηση του θεού της μαντείας, μια νεαρή κοπέλα που κλείνεται, μετά από τον εσπερινό, σ' ένα σκοτεινό δωμάτιο, εάν πρόκειται να παντρευτεί στο τέλος της χρονιάς και δει μέσα στον καθρέπτη της την εικόνα του μελλοντικού συζύγου της, θεωρείται πολύ τυχερή. Επίσης, ο κλήδονας είναι ένα έθιμο που συνηθίζεται στις ίδιες περιστάσεις.

Πάντα την παραμονή της γιορτής, αγόρια και κορίτσια μαζεύονται σ' ένα σπίτι της γειτονιάς, γύρω από ένα δοχείο γεμάτο νερό, στο οποίο, όσοι θέλουν να συμμετάσχουν στο παιχνίδι, ρίχνουν είτε ένα δαχτυλίδι, είτε ένα κλαδί, είτε μια σφραγίδα. Αυτά τα αντικείμενα είναι συνήθως δεμένα σ' ένα μάτσο από λουλούδια. Σκεπάζουν το δοχείο μ' ένα φουλάρι, που πρέπει να είναι κόκκινο - καμιά φορά το σφραγίζουν - και το βγάζουν έξω. Την ημέρα της γιορτής του Προδρόμου, το βράδυ, οι νεαροί μαζεύονται ξανά. Φέρνουν ένα αγοράκι και του δένουν τα μάτια.

Μια γυναίκα με καλή μνήμη και προικισμένη μ' αυτό το ταλέντο αυτοσχεδιασμού, που κατέχουν σε μεγάλο βαθμό οι γυναίκες της Ελλάδας,

απαγγέλλει δυο ή τέσσερις στίχους, ενώ το παιδί βγάζει τα αντικείμενα από το δοχείο.

Σ' αυτόν ή σε αυτήν που ανήκει το στοίχημα απευθύνονται οι στίχοι, που θεωρούνται αρχικά σαν μια αληθινή μαντεία. Ήταν μια καλή ευκαιρία για τις κοπέλες, να γνωρίζουν τις αρετές ενός άνδρα που ήταν το μόνιμο αντικείμενο της απασχόλησής τους.

Αυτό το έθιμο που τείνει να μετατραπεί, όπως και πολλά άλλα που δανείστηκαν από τα αρχαία χρόνια, σ' ένα απλό κοινωνικό παιχνίδι, συνδέεται φανερά με τον αρχαίο κλυδωνισμό, που αποκαλούσε *"χρησμό"* τα επιφωνήματα που πρόσφερε κατά τύχη ένας μάντης ή οποιοδήποτε άτομο που εθεωρείτο προικισμένο με το χάρισμα της μαντείας.

Μπορούμε επίσης, για να εκμεταλλευτούμε τη γιορτή του Αγίου Ιωάννη, και να μάθουμε το μέλλον, να λειώνουμε μολύβι και να το ρίχνουμε στο νερό, προφέροντας μερικά λόγια, για να βρούμε στα σχήματα κάποιες ενδείξεις από τις οποίες η μαντική τέχνη επωφελείται πολύ καλά.

Στην υδρομαντεία έριχναν μια πέτρα στο νερό και εξέταζαν τα κυκλικά κύματα που προκαλούσε. Δεν θα τελείωνα ποτέ, εάν ήθελα να μιλήσω για όλες τις μεθόδους που χρησιμοποιούν οι Έλληνες για να αντικαταστήσουν την Πυθία και τους άλλους χρησμούς.

Η μαντεία που μελετάει τα κόκκαλα, και ειδικά την ωμοπλάτη, ενός ψητού αρνιού, είναι φανερή μετατροπή της αρχαίας εξέτασης των εντοσθίων των θυμάτων που αναφέρει τόσο συχνά ο Όμηρος.

Η κοπέλα που θέλει να ξέρει αν την αγαπούν, καταφεύγει σε ένα πιο χαριτωμένο μέσο: κρατάει ένα φύλλο τριαντάφυλλο πάνω στο χέρι της, το χτυπάει και, αν κάνει θόρυβο, η ένδειξη είναι ευνοϊκή. Ξέρουμε ότι στη Δωδώνη και στους Δελφούς το θρόισμα των φύλλων των βαλανιδιών και μιας ιερής δάφνης αποκάλυπτε το μέλλον. Αλλά η μεγάλη πηγή των μάντεων είναι τα όνειρα. *"Ο ύπνος,* έλεγε με έκπληξη ο Pouqueville, που είχε σπουδάσει την ιατρική επί Dupois*, αντί να δώσει ένα τέλος στις αναταραχές, έγινε η ευκαιρία χιλιάδων ανησυχιών για το θερμό κεφάλι ενός Έλληνα"*.

Πηγαίνουν ακόμα να κοιμηθούν κάτω από τις μοιραίες βαλανιδιές στη Δωδώνη στην Ήπειρο, όπου οι Πελασγοί είχαν ένα μαντείο τόσο διάσημο, όσο το μαντείο των Δελφών για τους Έλληνες.

Μ' ένα από τα τόσα συχνά στην ιστορία γυρίσματα της τύχης, το τρομερό ιερατείο, που εκμεταλλευόταν με τόσο δόλο τις ψευδαισθήσεις και το φόβο της ανθρωπότητας, που μπορούσε να δημιουργεί καινούργιους θεούς, να διατάζει ανθρώπινες θυσίες, να καταδικάζει σε εξαφάνιση και σε ερείπωση πληθυσμούς που κατηγορούνταν για σφετερισμό των αγαθών της, δεν άφησε πάνω στον Παρνασσό παρά μόνο ίχνη ανάξια της τεράστιας εξουσίας που ασκούσε.

Η πλούσια πόλη που ήταν το κέντρο της κυριαρχίας δεν είναι πια παρά μόνο ένα χωριό πάνω στο βράχο που δεν έχει ούτε χίλιους κατοίκους. Οι Δελφιώτες μη έχοντας πια σαν τον πατέρες τους, τις αποκαλύψεις και τα θαύματα, ψάχνουν στην εργασία πόρους λιγότερο εύκολους αλλά πολύ πιο τίμιους. Καλλιεργούν φακές που είναι δικαίως φημισμένες.

Στα βουνά θαύμαζα όμορφες κατσίκες που δεν ανακαλύπτουν πια χρησμούς, αλλά δίνουν έναν έξοχο τυρί. Το τυρί που παράγεται στην Ελλάδα αξίζει την εκτίμηση των ξένων που το αγοράζουν - το 1859 αγόρασαν τυρί αξίας 553.400 δρχ.

Στους Δελφούς, εκτός από τα αμπέλια που παράγουν 15.000 οκάδες κρασί, ασχολούνται κυρίως με την καλλιέργεια των ελαιόδεντρων, από τα οποία βγάζουν 30.000 οκάδες λάδι και 20.000 οκάδες βρώσιμες μαύρες ελιές αρίστης ποιότητας. Η ελιά ήταν κατεξοχήν το δέντρο της αρχαίας Ελλάδας. Οι αθηναϊκοί νόμοι είχαν πάρει μέτρα για τη διατήρησή του πολύτιμου αυτού δέντρου. Κανείς δεν είχε το δικαίωμα, στην ίδια του τη γη να ξεριζώσει περισσότερες από δυο ελιές το χρόνο, εκτός εάν επρόκειτο για ένα έθιμο που επέτρεπε η θρησκεία.

Ο πολίτης που παραβίαζε το νόμο αυτό, ήταν αναγκασμένος να πληρώσει 100 δρχ. στον καταδότη και άλλες 100 δρχ. στο δημόσιο ταμείο. Τα παραπτώματα σχετικά με διάφορα είδη ελιών, οδηγούνταν μπροστά στον Άρειο Πάγο και το γνωστό δικαστήριο δεν δίσταζε να στέλνει επιθεωρητές για να φροντίζουν την καλή συντήρησή τους. Βλέπουμε ότι η φροντίδα των δέντρων δεν έγινε, όπως το έχουν πει τόσες φορές, δημοφιλής στην Ευρώπη, χάρις στους Γερμανούς.

Σίγουρα οι στρατιώτες του Αλάριχου στην Ελλάδα, περισσότερο έκοψαν παρά φύτρωσαν ελιές. Οι εισβολείς που ακολούθησαν, αποτελείωσαν το κακό. *“Τα γεωργικά πλούτη που καταστράφηκαν στην περιοχή της Μεσσηνίας, όπου βρισκόμασταν,* λέει ο συνταγματάρχης Boryi de Saint Vincent*, είναι αμέτρητα. Με θλίψη στην ψυχή, βλέποντας τα κάρβουνα που μαρτυρούσαν μια τόσο απίστευτη πράξη βαρβαρότητας, δεν μπορούσαμε να καταλάβουμε για ποιο σκοπό είχε διαταχτεί.”*

Από την εποχή εκείνη, της οποίας οι καταστροφές δεν έχουν ακόμα επανορθωθεί, αφού για εφτά χρόνια η γη και η καλλιέργεια είχαν εγκαταλειφθεί, τα ζώα είχαν εξοντωθεί και οι κατοικίες είχαν ερειπωθεί, ο αριθμός των μπολιασμένων ελιών αυξήθηκε σημαντικά. Από 2.300.000 το 1834, πέρασε στα 7.400.000 το 1857. Το 1858 τον εκτιμούσαν σε 8.000.000. Οπότε το λάδι τείνει να γίνει ένα σπουδαίο προϊόν ανταλλαγής. Η εξαγωγή του απέφερε 47.871 δρχ. το 1852, 740.000 δρχ. το 1858 και 286.000 δρχ. το 1859.

Θα μπορούσε όμως η πώληση να είναι πολύ πιο σημαντική. Αντί να καίνε μια τόσο πολύτιμη ουσία όσο το ελαιόλαδο, πράγμα που δεν γίνεται πουθενά

αλλού, θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν κεριά από λίπος ή ρετσίνι. Αλλά το καλύτερο θα ήταν να υιοθετήσουν τις μεθόδους συγκομιδής και κατασκευής που χρησιμοποιούνται στη Γαλλία. Φαίνεται ότι το συνιστά ο Υπουργός Οικονομίας. *"Η εισαγωγή μιας τόσο μεγάλης ποσότητας αποδείχνει την κακή συγκομιδή των προϊόντων αυτών που εντάσσονται στα κύριά μας γεωργικά προϊόντα".*

Δεν βρήκα στην Προβηγκία τόσο ωραίες ελιές όσο εκείνες της Ελλάδας. Όμως, το λάδι του Aix, χάρις στην εξυπνάδα των κατασκευαστών, είναι τόσο γλυκό και τόσο αρωματικό που το επιζητούν σ' όλη την Ευρώπη... αλλά και στην Ελλάδα! Η μεικτή αξία των ελιών της Γαλλίας εκτιμάται στα 30.000.000 φράγκα. Οι Έλληνες που δίδαξαν στην Προβηγκία την καλλιέργεια των ελιών, μήπως θα έπρεπε σήμερα να αντιγράψουν τις ικανότητες των Προβηγκιανών εμπόρων; Η Γαλλία που τους έδωσε ένα στρατό για να διώξουν τις ορδές του Ιμπραήμ, θα τους έστελνε ευχαρίστως μερικούς ειδικούς για την παρασκευή λαδιού.

Υπάρχουν και άλλα δένδρα που φυτρώνουν καλά, όσο η ελιά, στο ελληνικό έδαφος όπως: η αμυγδαλιά, η λεμονιά, η πορτοκαλιά, η βερικοκιά, η ροδιά, η τζιτζιφιά, και που θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν. Τα φρούτα των δέντρων αυτών, μπορούν εύκολα να μεταφερθούν, γιατί το βερίκοκο μετατρέπεται σε πάστα και σε μαρμελάδα. Η κερασιά κι αυτή θα φύτρωνε μάλλον στα βουνά, διότι βγαίνει πολύ καλά στην Ελβετία στις πλαγιές των Άλπεων, αλλά και στο Oberland Bernois.

Ήδη, η Ελλάδα πουλά φρέσκα φρούτα αξίας 759.511 δρχ. Όσο για τις συκιές, έχουν ήδη δώσει τόσο καλά αποτελέσματα, που μπορούμε χωρίς φόβο να συνιστούμε την καλλιέργειά τους.

Οι ταξιδιώτες που σαν εμένα δεν ξεπερνούν τους Δελφούς, δεν μπορούν να έχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα των πόρων που κατέχει η Νομαρχία της Φθιώτιδας και Φωκίδας. Η αρχαία Δωρίδα είναι μια όμορφη και πράσινη κοιλάδα που ποτίζεται από το Βοιωτικό Κηφισό. Η κοιλάδα του Σπερχειού επίσης δεν θα πρόσφερε λιγότερους πόρους σε μια γεωργία έξυπνη και δραστική.

Το ποτάμι είναι στενό αλλά βαθύ, διασχίζει μια χαμηλή και ελώδη γη. Και αφού ανάλογα με την εποχή, μπορεί κανείς να το περάσει πεζός, δεν προστατεύει καλά τα σύνορα. Επιπλέον, τα προσχώματά του έχουν τροποποιήσει την όψη των Θερμοπυλών.

Η θάλασσα υποχώρησε μερικά χιλιόμετρα και το πέρασμα που άλλοτε ήταν περιορισμένο μεταξύ κυμάτων και βουνών, είναι σήμερα φαρδύ και εύκολο. Είναι αλήθεια ότι απ' την άλλη μεριά του Σπερχειού, υψώνεται η Οίτη με βράχους και δάση, και μη έχοντας άλλα περάσματα παρά φαράγγια θα παρουσίαζε εν ανάγκη, μια δεύτερη γραμμή άμυνας.

Σ' αυτήν την περιοχή που συνορεύει με την Τουρκία, η Λαμία, πρωτεύουσα της Νομαρχίας Φθιώτιδας και Φωκίδας, έτσι τοποθετημένη στην βάση της Όθρυος, μοιάζει μ' ένα φρουρό που παρακολουθεί τους Οθωμανούς.

Πάντως, στη Λαμία, όπως και παντού στην Ελλάδα, δεν σκέφτονται τόσο πολύ να αμυνθούν ή να προστατευθούν από μια παρακμασμένη αυτοκρατορία, όσο να της αποσπάσουν όλα όσα κρατάει ακόμα από την Ελληνική γη.

Η εύπορη Θεσσαλία είναι μια από τις πρώτες κατακτήσεις που θα πρέπει να επιχειρήσουν οι διάδοχοι των Μπότσαρη και Καραϊσκάκης. Μετά από το γεύμα στους Δελφούς, πήρα το δρόμο του Χρισσού, χωριό που βρίσκεται στη θέση της αρχαία Κρίσσας.

Δελφοί - Αμφικτιονίας (Α΄ όψη)

Δελφοί - Αμφικτιονίας (Β΄ όψη)

77. FREDERIKA BREMER

Βιογραφικά στοιχεία

Η **Fredrika Bremer** ήταν συγγραφέας και φεμινίστρια - ακτιβίστρια, και είχε μεγάλη επίδραση στην κοινωνική ανάπτυξη της Σουηδίας, ιδίως σε φεμινιστικά θέματα.

Γεννήθηκε στις 17 Αυγούστου του 1801 στο Turku της Φιλανδίας. Πέθανε στις 31 Δεκεμβρίου του 1865 στο Arsta έξω από τη Στοκχόλμη. Μετακόμισε με την οικογένειά της στη Στοκχόλμη όταν ήταν τριών ετών. Ο πατέρας της είχε χαρακτηριστεί κάπως σαν τύραννος στο σπίτι, και η μητέρα της ήταν μια κοσμική. Αυτή και οι αδελφές της μεγάλωσαν για να ζήσουν στην αριστοκρατία.

Ένα ταξίδι στην Ευρώπη, το 1821-1822, ήταν η τελευταία πινελιά τής ανατροφής της πριν από το κοινωνικό της ντεμπούτο. Δεν ήταν άνετη όμως σε αυτό το ρόλο. Μάλιστα, δεν παντρεύτηκε ποτέ. Το 1828 έκανε το ξεκίνημά της ως συγγραφέας, ανώνυμα, με μια σειρά μυθιστορημάτων που δημοσιεύτηκαν μέχρι το 1831, και υπήρξε συνέχεια στον τομέα αυτό. Κατέχει τιμητική θέση στη Σουηδική λογοτεχνία, ως πρωτοπόρος συγγραφέας ρεαλιστικών

μυθιστορημάτων. Τα μυθιστορήματά της επικεντρώθηκαν σε θέματα γάμου των γυναικών.

Η φήμη της διαδόθηκε γρήγορα πέρα από τα σύνορα της πατρίδας της. Κατά τη διάρκεια των πολλών μακροχρόνιων ταξιδιών της στο εξωτερικό, κέρδιζε παντού τη φιλία ηγετικών προσωπικοτήτων στο χώρο του πολιτισμού. Μέχρι το 1840 ήταν αναγνωρισμένη στην πολιτιστική ζωή της Σουηδίας και είχε μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες. Πολιτικά ήταν μια φιλελεύθερη, που ένιωθε συμπάθεια για το σοσιαλισμό του αγγλικού εργατικού κινήματος.

Από το 1849 έως το 1851 ταξίδεψε μόνη της στις Ηνωμένες Πολιτείες και προς το νησί της Κούβας. Στην Κούβα λατρεύτηκε από τους κατοίκους λόγω της συμμετοχής της στον απελευθερωτικό αγώνα της νησιωτικής αυτής χώρας. Επισκέφτηκε επίσης την Ελβετία, την Ιταλία, την Ελλάδα και την Παλαιστίνη, μεταξύ του 1856 και του 1861, και έγραψε δημοφιλείς ταξιδιωτικές εντυπώσεις.

Ειδικότερα, στην Ελλάδα έμεινε σχεδόν δυο χρόνια, από τον Αύγουστο του 1859 έως και το Μάιο του 1861. Το αποτέλεσμα του ταξιδιού αυτού ήταν το βιβλίο της: *“Η ζωή στον Παλαιό Κόσμο”,* που αποτελείται από 1.250 πυκνοτυπωμένες σελίδες, από τις οποίες οι 500 αναφέρονται στην Ελλάδα, και το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1852 και γνώρισε μεγάλη επιτυχία.

Κάτω από την επίδραση των τρομακτικών συνεπειών του πολέμου της Κριμαίας, έγραψε το 1854 ένα εκτενές άρθρο με τις απόψεις της για το ρόλο των γυναικών στον αγώνα για την ειρήνη. Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε ταυτόχρονα στη Σουηδία, Αγγλία, Γερμανία, Γαλλία, Ρωσία και Η.Π.Α., και το σκεπτικό της ήταν να δημιουργηθεί από γυναίκες μια Ομοσπονδία Ειρήνης που θα περιλάμβανε όλες τις χώρες του κόσμου.

Η Bremer επεδίωξε την πλήρη χειραφέτηση της γυναίκας. Πέτυχε στην πατρίδα της τον καθορισμό της ενηλικίωσης της άγαμης κόρης, την ίδρυση ειδικών σχολείων για τις γυναίκες και συντέλεσε κατά πολύ στην τελείως κοινωνική και πολιτική εξίσωση των δυο φύλων. Ήθελε ένα νέο είδος οικογενειακής ζωής, που δεν θα επικεντρωνόταν μόνο στα αρσενικά μέλη της οικογένειας, αλλά θα έδινε μεγαλύτερο χώρο στις γυναίκες, για να αναπτύξουν το δικό τους ταλέντο και την προσωπικότητά τους.

Σχόλια

Το οδοιπορικό της **Bremer**, που αναφέρεται στους Δελφούς και τη γύρω περιοχή τους, είναι εκτενές, ενδιαφέρον και σημαντικό. Η Bremer μαζί με τη συνοδεία της έφτασε στη γη του Απόλλωνα τον Οκτώβριο του 1860.

Έμεινε μια βραδιά εκεί και την επόμενη μέρα ξεκίνησε για την Αράχοβα με σκοπό να ανεβεί στον Παρνασσό και το Κωρύκιον Άντρον. Δυστυχώς, ο πονοκέφαλος που την ταλαιπωρούσε από τους Δελφούς - υπέφερε συχνά από

ημικρανίες - δεν της επέτρεψε να πραγματοποιήσει το σχέδιό της.

Το κείμενό της είναι καλογραμμένο και προσφέρει πάρα πολλές πληροφορίες. Αναφέρεται στην αρχαιότητα, περιγράφει τον αρχαιολογικό χώρο με αρκετή λεπτομέρεια, πιο πολύ όμως προσπαθεί να δώσει ιστορικές αναφορές στον αναγνώστη. Δεν είναι όμως αδιάφορη για τη σύγχρονη ελληνική ζωή που βιώνει στο μέρος αυτό.

Έμεινε στο σπίτι μιας Καστρίτισσας, έτυχε μάλλον καλής περιποίησης, όσο το επέτρεπαν οι τότε συνθήκες, έκανε και τις αγορές της σε αρχαία νομίσματα από τους ντόπιους πωλητές, οι οποίοι την προσέγγισαν αμέσως. Βεβαίως, πήρε και κάποιο κομματάκι αρχαίου μαρμάρου από τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών, έτσι για σουβενίρ.

Η Bremer παρότι έφτασε εκεί καλά διαβασμένη, βρήκε χρόνο να διαβάσει και άλλα χρήσιμα βιβλία για τους Δελφούς, που είχε φαίνεται μαζί της, με σκοπό να κατατοπίσει καλύτερα τους αναγνώστες της. Το όλο Δελφικό τοπίο την είχε συνεπάρει. Θα επιθυμούσε για λίγο καιρό να ζήσει στο χώρο αυτό.

Την Αράχοβα τη γνώρισε σε στιγμές τρύγου. Βρήκε τους Αραχοβίτες στα αμπέλια. Τις έκανε φοβερή εντύπωση η βρώμικη αμφίεση των τρυγητών (*"φουστανέλες, οι οποίες είχαν ίσως μια φορά υπάρξει λευκές, αλλά τώρα έμοιαζαν σαν να είχαν βγει από ένα εργοστάσιο καπνού."* (!). Πρόκειται για τις λεγόμενες *"λεριάρες"* φουστανέλες, οι οποίες πράγματι... ζύγιζαν κάτι παραπάνω από το κανονικό τους, λόγω της διηνεκούς απλυσιάς τους, και όμως αυτές ήσαν καμάρι για τα τότε παλληκάρια του χωριού, διότι φανέρωναν εργατικότητα και δύναμη, ήσαν τρόπον τινά οι εργατικές φόρμες της εποχής.

Για την Αράχοβα γράφει σχετικά: "*Η Αράχοβα είναι ένα μεγάλο χωριό που βρίσκεται πάνω σε ένα από τα υψίπεδα του Παρνασσού. Οι κάτοικοί του, τρεις χιλιάδες σε αριθμό, είναι πλούσιοι από την καλλιέργεια του αμπελιού και τη βιοτεχνία του μάλλινου ρουχισμού. "*

Οι Αραχοβίτισσες δεν της έκαναν και τόσο εντύπωση για την ομορφιά τους παρά μόνο για την εργατικότητά τους. Έμεινε στο σπίτι της Ρεγκίνας Παπασταθόπουλου, εκείνης που είχε υποδεχτεί τον Όθωνα και την Αμαλία με τα ποιήματά της.

Η Bremer φαίνεται ότι ενθουσιάστηκε μαζί της, γι' αυτό την παρομοίασε με Σουηδέζα χωρική, σημειώνει μάλιστα ότι αυτή η γυναίκα έδινε πολλή μεγάλη σημασία στη γνώση και στα γράμματα, και γι' αυτό δυο από τους γιους της σπούδαζαν τότε στην Αθήνα.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

“Greece and Greeks”,
Frederica Bremer, London 1863.

Δελφοί, 25 Οκτωβρίου.

[...] Αλλά την ίδια την κορυφή του Παρνασσού, παρόλα αυτά, δεν τη βλέπουμε, καθώς είμαστε τώρα ανάμεσα στους λόφους του Παρνασσού, που είναι μακριοί και πολυάριθμοι, όπως οι αυλικοί του βασιλιά κρύβουν τον ίδιο το βασιλιά, εάν πάει κάποιος να τον ενοχλήσει στο παλάτι του.

Παρόλες τις ελικοειδείς κινήσεις μας, κρατούσαμε συνεχώς μια πορεία προς τα βόρεια και πίσω μας απλώνεται η ίδια θαυμάσια θέα προς τα νότια. Προς τα βόρεια οι ορεινοί όγκοι υψώνονται ακόμα πιο απότομα και αυτό γινόταν πιο ακαταμάχητα, σαν να έκλειναν το δρόμο μας.

Τώρα, ωστόσο, κινούμαστε γύρω από ένα βράχο που προβάλλει από τα αριστερά και ξαφνικά μια κοιλάδα ανοίγεται μπροστά μας στην καρδιά του βουνού με πιεστικό και μελαγχολικό χαρακτήρα, αλλά με κάποιους ελαιώνες και κατάφυτες πλαγιές, καθώς επίσης στα αριστερά ένα μεγάλο χωριό που έμοιαζε να κατεβαίνει, σαν να ήταν με σκαλοπάτια από τη βάση του ψηλού βράχου κάτω προς την κοιλάδα.

Είναι το χωριό Καστρί, που στέκει όπου παλιότερα βρίσκονταν οι Δελφοί. Ψηλά επάνω από την κοιλάδα, στην πιο μακρινή απόσταση προς τα βόρεια, λάμπει η λευκή εκκλησία και οι ελαιώνες της Αράχοβας. Είμαστε τώρα πάνω σ’ ένα ευρύχωρο και υποφερτά επίπεδο πλάτωμα, και στρίβοντας προς τα αριστερά ακολουθούμε ένα μονοπάτι κατά μήκος του βράχου, που τώρα μας κλείνει τη θέα προς τα νότια. Είμαστε σε υψόμετρο δυο χιλιάδων ποδών πάνω από τη θάλασσα και είμαστε περικυκλωμένοι από βουνά από όλες τις πλευρές. Η βαθιά κοίτη του Πλειστού, πλούσια με τις ελιές της, τέμνει την υψίπεδη κοιλάδα και ταυτοχρόνως κρύβεται μέσα σ’ αυτή.

Διασχίζουμε θέσεις που είναι πλακοστρωμένες με σκοπό το αλώνισμα των δημητριακών σύμφωνα με την ανατολίτικη πρακτική. Αφήνουμε στα δεξιά μια μικρή εκκλησία που οι αγωγιάτες μας ονομάζουν Άγιος Ηλίας, και στα αριστερά, στο βράχο, πολλές καμάρες κενοταφίων και σπήλαια της πρώιμης αρχαιότητας. Στο μεταξύ, είμαστε στο χωριό Καστρί και εκεί αποκτούμε ένα υποφερτά καθαρό δωμάτιο που ανήκει σε μια σεβαστή χωρική, το σπίτι της οποίας μαζί με ένα συγκρότημα άλλων σπιτιών στέκει ακριβώς πάνω από την ίδια τη θέση, όπου στεκόταν ο αρχαίος ναός του Απόλλωνα με το Πυθικό Μαντείο.

Αυτή η ανακάλυψη έγινε μέσω των ανασκαφών, που ο νέος Γερμανός

Οι Δελφοί και ο Παρνασσός κατά φαντασία.

αρχαιολόγος Ottfried Müller, συνέχισε εδώ πριν κάποια χρόνια και οι οποίες αποκάλυψαν αρκετά σπουδαία υπολείμματα σήμερα, μεταξύ των οποίων είναι ένας λευκός μαρμάρινος τοίχος που πιθανόν ανήκε στο περιστύλιο του ναού, και πάνω στον οποίο είναι χαραγμένες λίστες από δούλους, που είχαν προσφερθεί στην υπηρεσία του ναού - γιατί οι ελεύθεροι Έλληνες αγόραζαν και πουλούσαν δούλους και το δουλεμπόριο γινόταν δίπλα στην κατοικία των θεών.

Πολύ χαρακτηριστικό είναι ότι ένα από τα πρώτα μνημεία του ναού του Απόλλωνα που πρωτοανακαλύφτηκαν ήταν επίσης ένα από αυτά που έδειχναν τη βαρβαρότητα των πιστών του Απόλλωνα. Η ανασκαφή στους Δελφούς σταμάτησε, όταν ο νεαρός Müller που αντέγραψε τις επιγραφές από το λευκό μάρμαρο, κάτω από την υπεριώδη ζέστη του ήλιου, έλαβε ένα τόσο δυνατό χτύπημα του ήλιου και ως συνέπεια αυτού πέθανε.

Αυτό που είδαμε, τώρα, στη συγκεκριμένη τοποθεσία ήταν, με εξαίρεση τους προαναφερθέντες τοίχους, κυρίως θραύσματα από διαζώματα, τρίγλυφα, κολόνες και κιονόκρανα, εν μέρει Δωρικού (ρυθμού), εν μέρει Ιωνικού (ρυθμού), από ωραίο λευκό μάρμαρο και πολλές άλλες, ακρωτηριασμένες αποδείξεις του αρχαίου όμορφου ναού που έστεκε εδώ. Θα προτιμούσα πάρα πολύ να είχαν συνεχιστεί οι ανασκαφές και να δω το τι περισσότερο θα ερχόταν στο φως. Αλλά θα χρειάζονταν μεγάλα χρηματικά ποσά, για να εξαγοραστεί και κατεδαφιστεί το σπίτι που τώρα καλύπτει το μεγαλύτερο

ποσοστό της θέσης.

Ξεκινώντας από τα θεμέλια του ναού, έχοντας προσλάβει τον οδηγό τον οποίο μας είχε συστήσει η επιστολή του κυρίου Σωτηριάδη, πήγαμε πάνω προς τις Φαιδριάδες ή λαμπερές πέτρες, δυο κάθετους βράχους ύψους χιλίων ποδών, ένα είδος φυσικού οβελίσκου από φωτεινή κόκκινη πέτρα, στη βάση των οποίων βρίσκονται το αρχαίο Στάδιο και το Θέατρο των Δελφών, καθώς επίσης και δυο από τις φημισμένες πηγές. Από τα πρώτα είδαμε κυρίως τα θεμέλια και μερικά πέτρινα σκαλοπάτια, αλλά όσον αφορά τις τελευταίες (πηγές),προμηθευόμενες από τα σύννεφα και τα βουνά, ρέουν το ίδιο άφθονα και φρέσκα σήμερα, όπως έκαναν χίλια χρόνια πριν, όταν πότιζαν τα ιερά δέντρα δάφνης του Απόλλωνα.

Πιο ψηλά κείται η Δέλφουσα, σύμφωνα με τον Ulrich η αρχαία Κέρνα, με ένα όμορφο τοίχο κρήνης από λευκοκίτρινη παρνασσιώτικη πέτρα, από την οποία ρέουν δυο δυνατά εξαίσια καθαρά ρυάκια νερού μέσα σε μια λεκάνη, και από εκεί ως ρυάκια βρίσκουν το δρόμο τους κάτω προς την κοιλάδα.

Οι γυναίκες του Καστριού στέκονταν γύρω πλένοντας και κοπανώντας κόκκινα και λευκά μπερδεμένα ρούχα ή κλώθοντας τουλούπες μαλλιού πάνω σε ρόκες, ενώ παιδιά και εξημερωμένα αρνιά έπαιζαν στα πόδια τους. Όλες αυτές οι γυναίκες φορούσαν σκούρο κόκκινο ύφασμα, στερεωμένο πάνω από μια λευκή μάλλινη ζακέτα στολισμένη με μαύρο κορδόνι. Στα κεφάλια τους φορούσαν τη λευκή μαντίλα ως προστασία απέναντι στον ήλιο. Όλες φαίνονταν δυνατές και υγιείς, λίγες απ' αυτές ήσαν πολύ όμορφες.

Πίσω από την όμορφη πηγή υψωνόταν ένας ψηλός απότομος βράχος, σχηματίζοντας από φυσικού του ακατέργαστη εσοχή και στεφανωμένη από μια μάζα χρυσοκίτρινων και λευκών κρόκων και πράσινων θάμνων. Ήταν μια εικόνα για ζωγραφιά! Λίγο πιο χαμηλά, και πιο κοντά στο χωριό, βρεθήκαμε στην Κασσοτίδα πηγή που οι αρχαιολόγοι θεωρούν ότι είναι αυτή, το νερό της οποίας έρρεε δια μέσου των ιερών αλσών του ναού του Απόλλωνα και του Άδυτου ή του ιερού των ιερών.

Η Κασσοτίδα βρίσκεται ακριβώς πάνω από τη θέση του ναού και στη γειτονιά της στέκει η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, στον κήπο της οποίας θα μπορούσε να είναι, όπως πριν μερικά χρόνια, ένας απόγονος, όπως λεγόταν, του ιερού δέντρου δάφνης από το Κήπο του Ναού. Την ψάξαμε ματαίως.

Η Κασσοτίδα πηγή είναι τόσο άφθονη και τόσο καθαρή όσο η Δέλφουσα, και εδώ, όπως και εκεί, οι γυναίκες στέκονταν γνέθοντας με τις ρόκες τους ή πλένοντας μακριά ρούχα - η προετοιμασία των οποίων φαίνεται να αποτελεί τη βιοτεχνική εργασία των γυναικών του Καστριού- περιτριγυρισμένες από παιδιά, ήμερες κατσίκες και πρόβατα, δημιουργώντας μια πολύ όμορφη εικόνα. Από αυτό το σημείο, ακολουθώντας ένα καλό δρόμο με θαλερούς θάμνους και πολύχρωμους κρόκους στα όριά του, κατά μήκος των

Φαιδριάδων πετρών και κάτω προς την Κασταλία πηγή, περίπου δέκα λεπτά απόσταση νοτίως της θέσης του ναού, άδειες σπηλιές και ιερές κόγχες εμφανίζονται εδώ και εκεί στη πρόσοψη του γηγενούς βράχου, κατά μήκος του οποίου παλαιότερα στέκονταν χιλιάδες αγάλματα θεών και ηρώων.

Στην πηγή της Κασταλίας ο βράχος σχηματίζει μια γωνία και σ' αυτή τη γωνία υπάρχει ένα είδος πέτρινης πύλης ή μιας γιγάντιας ρωγμής ή χάσματος, έξω από την οποία πάνω σε προεξοχές και μάζες βράχου, οι χείμαρροι του χειμώνα και της άνοιξης εξακοντίζονται προς τα κάτω από ένα ύψος διακοσίων ποδιών. Αυτή την εποχή ήταν εντελώς στεγνός ο χείμαρρος και μπορούσες να σκαρφαλώσεις μέσα στον σαν σπήλαιο θόλο της. Οι δυο βράχοι που σχηματίζουν τη γωνία ονομάζονται ο μεν ένας *«Ροδίνι»* ο δε άλλος *«Φλεμπούκος».* Από αυτούς τους βράχους, τις Φαιδριάδες, γκρεμίζονταν τα αρχαία χρόνια οι εγκληματίες που ήσαν ένοχοι ιεροσυλίας λόγω λεηλασίας του ναού των Δελφών ή άλλα παραπτώματα. Ακόμα και ο Αίσωπος θανατώθηκε σ' αυτή την τοποθεσία μ' αυτόν το φριχτό τρόπο, ίσως επειδή η πνευματώδης γλώσσα του ήταν πολύ οξεία για τους ευάλωτους θεούς των Δελφών. Είναι στη βάση αυτών των φριχτών βράχων και σ' αυτή τη ζοφερή βραχώδη πύλη, απ' όπου η κρήνη της Κασταλίας πηγής αναβλύζει ήρεμη και διαυγής σαν ασήμι και βεβαίως αρκετά εγκιβωτισμένη.

Προφανώς, δεν είναι τόσο δυνατή και πλούσια πηγή, όπως αυτή της Δέλφουσας, αλλά παρόλα αυτά τόσο ικανή για να γεμίζει μια μεγάλη λεκάνη στη βάση του Φλεμπούκου και να δημιουργεί ρυάκια άφθονης ροής, τα οποία πιο χαμηλά εφοδιάζουν με νερό νεροτριβές μαλλιών και μπουγάδες και λίγο πιο πέρα μια τούρκικη βρύση, όπου επίσης οι χωρικοί σταματάνε για να ποτίσουν τα άλογα και τα γαϊδουράκια τους. Η λεκάνη τώρα ονομάζεται το Λουτρό της Πυθίας. Ήταν εκεί όπου οι προσκυνητές, που ήθελαν να συμβουλευτούν την Πυθία, υποχρεώνονταν να εξαγνιστούν, προκειμένου να εισέλθουν στο ναό του Μαντείου δαφνοστεφανωμένοι.

Ήταν τέτοια η βούληση της Πυθίας, σύμφωνα με ένα αρχαίο ελληνικό επίγραμμα, τα εξάμετρα του οποίου παίρνω την ελευθερία να μεταφράσω σε ρυθμική πρόζα: *«Είσελθε με αγνή καρδιά στο ναό του θεού του φωτός, όταν έχεις φρεσκολούσει τα μέλη σου στην Πηγή της Αγνότητας. Μια σταγόνα, ω προσκυνητή, αρκεί να εξαγνίσει το καλό, αλλά ούτε ο ωκεανός του κόσμου δεν μπορεί να ξεπλύνει τα σημάδια της ενοχής. »*

Το δάπεδο του ναού ραντιζόταν επίσης κάθε πρωί με νερό από την Κασταλία πηγή. Υπάρχει ένας διαδεδομένος μύθος σχετικά με την προέλευση του ονόματος της πηγής, που δεν είναι πολύ επαινετός για τον Απόλλωνα, όπως είναι και πολλές άλλες από τις ερωτικές περιπέτειες που ασχημίζουν την ωραία εικόνα του, και ως εκ τούτου θα προσπεράσουμε το μύθο αυτόν χωρίς περαιτέρω προσοχή. Επιπροσθέτως, πρέπει να βιαστούμε για άλλα σημαντικά

χαρακτηριστικά των Δελφών, προτού η κάψα του ήλιου γίνει πολύ καταπιεστική.

Έχοντας πιει από το νερό της πηγής, που μου φάνηκε μάλλον χλιαρό παρά δροσερό και καθόλου αναζωογονητικό, προχωρήσαμε κατά μήκος του δρόμου, που σ' αυτό το σημείο προχωράει ελικοειδώς προς τον Πλειστό, και προσπεράσαμε ένα νεαρό πλατάνι, το μοναδικό στην κοιλάδα των Δελφών, που λέγεται ότι είναι ένας απόγονος, απογόνου, απογόνου, δεν γνωρίζω πόσες πολλές γενιές βγαίνουν, απ' αυτό το πλατάνι που φύτεψε ο Αγαμέμνονας εδώ, όταν έφτασε στους Δελφούς, για να συμβουλευτεί την Πυθία σχετικά με τον Τρωικό πόλεμο.

Ακολουθώντας τον ευχάριστο σκιερό δρόμο, φτάσαμε στην τοποθεσία όπου βρισκόταν το αρχαίο Γυμνάσιο, πάνω σε ένα ψηλό, τεχνητά υπερυψωμένο, πλάτωμα. Σημαντικοί τοίχοι στέκονται ακόμη απομεινάρια από το παλιό κτήριο και παραδίπλα βρίσκονται ελαιώνες της ίδιας αρχέγονης ομορφιάς, όπως ο ελαιώνας στην πεδιάδα, με τον ψηλό, παχύ φυλλώδη θόλο τους, τις βαθιές σκιές τους, τις λαμπερές ηλιαχτίδες από πάνω τους και το τιτίβισμα των πουλιών, τις μόνες φωνές που ακούγονταν σ' αυτό το σιωπηλό, μοναχικό ναό της Φύσης.

Ω! να μπορούσε κάποιος να χτίσει ένα εξοχικό σπιτάκι κάτω από εκείνα τα πανάρχαια δέντρα στο πλάτωμα, με θέα την κοιλάδα των Δελφών και να μπορούσε να ζήσει εκεί, τουλάχιστον για ένα μήνα! Πολύ κοντά στη θέση του Γυμνασίου κείται ο Άγιος Ιωάννης [το σωστό είναι Μοναστήρι της *"Παναγίας Ζυγωτής"*], ένα μικρό Μετόχι ή παράρτημα *«της Αγιαρσαλής»,* Μοναστηριού της Δαύλειας. Ένας μοναχός κατοικούσε εδώ, αλλά τώρα απουσίαζε και απλώς είδαμε το φτωχό, βρώμικο κελί του.

Στην εκκλησία υπήρχαν πολλά θραύσματα αρχαίου αγάλματος, μεταξύ των οποίων ορισμένα ωραία ανάγλυφα, το ένα να παρουσιάζει μια μάχη, το άλλο ένα άρμα νίκης. Υπάρχουν, παραδίπλα, πολλές μαρμάρινες πλάκες με μακριές ελληνικές επιγραφές και αρκετές αρχαίες κολόνες, μια απ' αυτές αναποδογυρισμένη, που υποστυλώνουν την οροφή και το περίστυλο. Στη συνέχεια, προχωρήσαμε προς το πλάτωμα, επίσης υποστηριζόμενο από γερούς, αρχαίους τοίχους, που ονομάζονται *«Μαρμαριά»,* πάνω στους οποίους, από τα αρχαία χρόνια, στεκόταν μια ομάδα από τέσσερις ναούς. Μεταξύ αυτών, ένας αναφέρεται ότι ήταν αφιερωμένος στην Αθηνά Προναία, στην οποία οι προσκυνητές υποχρεώνονταν να θυσιάσουν πριν εισέλθουν στο ιερό της Πυθίας.

Τώρα, δεν υπάρχει τίποτα να δεις στην τοποθεσία, εκτός από μερικά μπλόκια [μεγάλα κομμάτια] μαρμάρου, τμήματα των πεσμένων κιόνων και μικρά θραύσματα από το παλιό ιερό, από τα οποία μαζέψαμε μερικά που φέρουν ίχνη από την προσεκτική κατεργασία του Έλληνα γλύπτη ακόμα και

στις πιο μικροσκοπικές λεπτομέρειες της τέχνης του. Μπορείς να διακρίνεις τις θέσεις των διάφορων ναών. Είναι αρκετά ενδιαφέρον ότι μέχρι τώρα αυτό το έδαφος ούτε καλλιεργείται ούτε χτίζεται. Εδώ ο κύκλος των Δελφικών ιερών σταματάει σ' αυτή την κατεύθυνση και ο δρόμος, στρίβοντας γύρω από το βράχο, αφήνει την κοιλάδα που ανοίγεται προς τα βορειοδυτικά. Κάτω από το πλάτωμα, στο οποίο βρίσκονταν τα ιερά, το έδαφος κλίνει απότομα προς τα κάτω στην κοίτη του Πλειστού. Στην αντίθετη όχθη του ποταμού υψώνεται ο κατάφυτος λόφος της Κίρφεως, που κλείνει την κοιλάδα των Δελφών στα νότια και ανατολικά.

Η κάψα του ήλιου άρχισε να γίνεται ανυπόφορη και, για να αποφύγουμε τη μοίρα του Ottfried Müller, σπεύσαμε στο κατάλυμά μας, σταματώντας αλλά για λίγο, για να παρατηρήσουμε στο Καστρί τη μάζα των πετρών και απορριμμάτων [μπάζων - φερτών] τα οποία, μαζί με μια πλημμύρα, έπεσαν τον προηγούμενο χειμώνα, σαν μια χιονοστιβάδα από τις Φαιδριάδες, και απείλησαν να θάψουν ένα τμήμα του χωριού. Η τρομακτική πορεία των κατερχομένων μαζών αναχαιτίστηκε, ωστόσο, από μερικά βοηθητικά κτίσματα [αποθήκες], μέσω των οποίων το άγριο τρέξιμό τους στράφηκε προς την κοιλάδα, όπου ακόμα παρουσιάζει ένα εκτεταμένο στρώμα από πέτρες μέχρι κάτω προς τον Πλειστό. Αναζωογονηθήκαμε στο πανδοχείο μας με κρέας, ποτό και θαυμάσια σταφύλια. Αγοράσαμε επίσης μερικά παλιά νομίσματα από τους ανθρώπους του χωριού, που έρχονταν πλήθος για να μας προσφέρουν τις συλλογές τους.

Και τώρα αναπαυόμαστε κατά τη διάρκεια των πιο ζεστών ωρών της μέρας, έχοντας προσπαθήσει, μέσω κάποιων εξαιρετικών βιβλίων, να αποκτήσουμε μια ακόμα πιο ολοκληρωμένη γνώση των αρχαίων Δελφών. Είναι επομένως σ' αυτό το σημείο, αναγνώστη μου, που θα συγκεντρώσω πληροφορίες και θα σου παρουσιάσω ορισμένα από τα σημαντικά χαρακτηριστικά των αρχαίων Δελφών. Για να το κάνω, θα ακολουθήσω τον Κικέρωνα, που με είχε συντροφεύσει για πολλά χρόνια και με είχε συνοδεύσει συνεχώς κατά τη διάρκεια αυτού του ταξιδιού - ένας οδηγός που με υποχρεώνει να έχω διάκριση [ορθοφροσύνη]και μεταξύ πολλών αντικειμένων να ξεχωρίζω μερικά από τα υπόλοιπα, να αφήνω άλλα εκτός ή να τα τακτοποιώ σε δευτερεύουσα θέση, και ο οποίος δεν μου επιτρέπει να ξεκουραστώ μέχρις ότου τα τακτοποιήσω, σύμφωνα με συγκεκριμένες απαιτήσεις του δικού μου μυαλού, και από τον οποίο ελάχιστα μπορώ να ξεχωρίσω από τον εαυτό μου.

Ονομάστε αυτόν εσωτερικό Κικέρωνα ή όπως σας αρέσει - αυτί, μάτι, εξυπνάδα ή δαιμόνιό μου˙ είναι το δικό μου μαρτύριο και η ευτυχία μου, η παρόρμησή μου και αυτός που μου παρέχει ειρήνη, ο αυστηρός δάσκαλος και ο ευχάριστός μου φίλος, και ας είναι ό,τι μπορεί να είναι, τον οποίο πρέπει να συνοδεύω, και έτσι πρέπει και εσύ να κάνεις, ας πούμε, εάν με ακολουθείς.

Εδώ στους Δελφούς, αυτός ο πνευματικός οδηγός μου με υποχρεώνει, κατά πρώτον, να γυρίσω πολύ πίσω στο χρόνο σε μια προγενέστερη περίοδο των ιστορικών χρόνων, προτού ο θεός του φωτός λατρευτεί στη σκοτεινή ορεινή κοιλάδα των Φαιδριάδων.

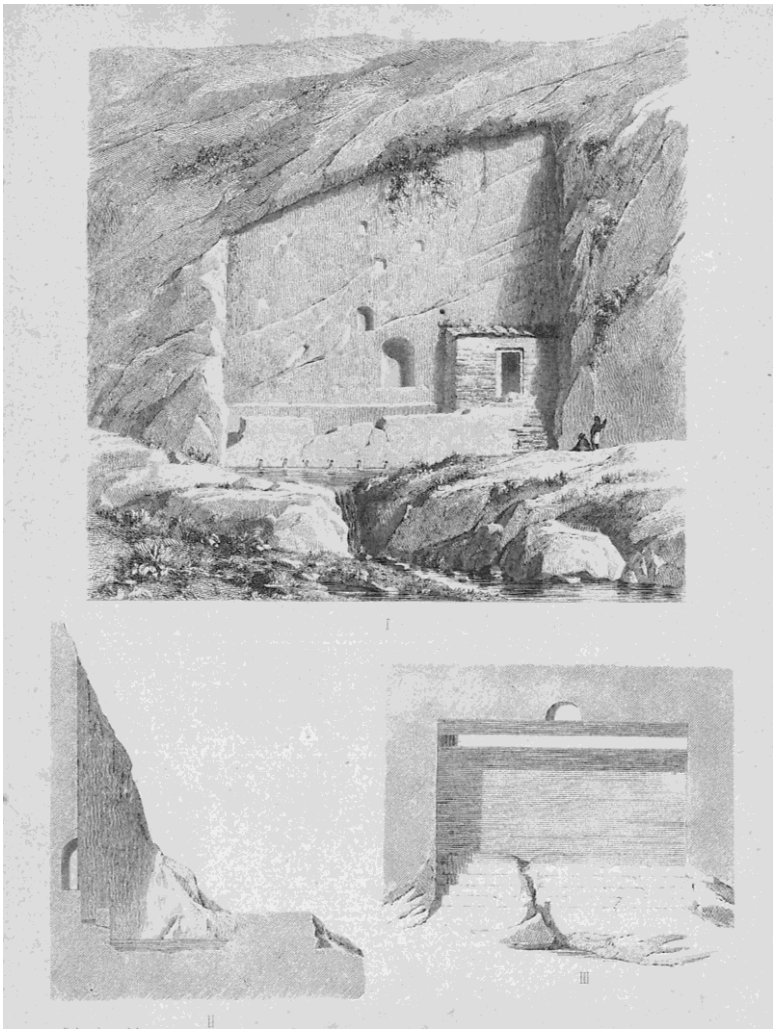
Εκείνη την εποχή λατρευόταν η Γαία, η θεάς της γης. Η πέτρα κέντρο *"ομφαλός",* που θεωρείτο ότι βρισκόταν στο κεντρικό σημείο της γης, αποτελούσε το σύμβολό της και ο χθόνιος δράκος ή ερπετό Πύθων ήταν υπηρέτης της, το φετίχ της, σκληρός και τρομερός για τον άνθρωπο, όπως ήταν αρχικώς η Φύση, και πάντα ως κάποιο βαθμό θα συνεχίσει να είναι.

Εκείνη την εποχή οι ανθρωποθυσίες ήσαν συνηθισμένες στον Ελληνικό λαό και όμορφα κορίτσια - κάποιες φορές και αγόρια επίσης - παραδίδονταν στο ερπετό Πύθων, για να κατευνάσουν την οργή της χθόνιας θεάς. Όμως, ανώτερες και πιο επιεικείς θεότητες έκαναν την εμφάνισή τους στην Κρήτη, ως κατακτητές των απαρχαιωμένων σκληρών θεών, και έτσι κάποια μέρα ήλθε από την Κρήτη ο Απόλλωνας, ο γιος του Δία, στους Δελφούς.

Έχουμε ήδη αναφέρει μέσω ποιου τεχνάσματος έκανε τον εαυτό του να αναγνωριστεί και πώς, παίζοντας τη λύρα του, ετέθη επικεφαλής στη σκοτεινή υψίπεδη κοιλάδα των Φαιδριάδων, σκότωσε το μισητό ερπετό και εγκαθίδρυσε το Ιερό του, για τη διαφώτιση και καθοδήγηση των ανθρώπων, ακριβώς στην ίδια θέση όπου ο Πύθωνας προηγουμένως τους καταβρόχθιζε.
Δεν έχω καμία αντίρρηση στην ερμηνεία εκείνων των ευγενών αρχαιοδιφών, που βλέπουν σ' αυτό το μύθο μια συμβολική περιγραφή ορισμένων φυσικών συμβάντων, και στο ερπετό Πύθωνα ένα έλος ή λίμνη, οι αναθυμιάσεις της οποίας ήσαν ολέθριες για τον ανθρώπινο βίο, και η οποία αργότερα αποξηράνθηκε ή εξατμίστηκε από τον ήλιο, αρκεί να μην αξιώνουν να απορροφηθεί απ' αυτό το γεγονός όλη η σημασία του μύθου, καθώς υπάρχει προφανώς ένας ανώτερος σκοπός και ιστορία σ' αυτό το μύθο. Ίσως αυτό εκφράζεται καλύτερα από μόνο του, ότι δηλαδή ο ομφαλός της Γαίας μετατράπηκε σε ναό του Απόλλωνα και ο Πύθωνας στη μορφή χάλκινου ερπετού[1] χρησίμευε ως ένας τρίποδας για την Πυθία και πραγματοποιείτο έτσι το πέρασμα του πνεύματος της γης, από το οποίο μεθούσε, στην υπηρεσία του Απόλλωνα. Κοντολογίς οι δυνάμεις του φωτός και της πνευματικής καλλιέργειας [πολιτισμού] υπερνικούν εκείνες της βαρβαρότητας και τις μεταβάλλουν σε υπηρέτες τους. Αυτή είναι η ιστορία της Δελφικής λατρείας και της σε όλα υψηλότερης εξέλιξης.

Όσον αφορά στο ιερό των Δελφών και στη λατρεία του Απόλλωνα, κατά την

[1] Ο Δελφικός τρίποδας, που μπορεί κάποιος να τον συναντήσει στο αρχαίο Ιπποδρόμιο στην Κωνσταντινούπολη, συνίσταται από τρία συνελιγμένα κούφια χάλκινα ερπετά. Τα κεφάλια τους, που τα έκοψε ο Μωάμεθ ο ΙΙ, θεωρείται ότι υποστήριζαν το βήμα μέσω του οποίου η Πυθία ανέβαινε στον Τρίποδα.

Λεπτομέρειες της Κασταλίας Πηγής.

εποχή που απέκτησε μεγαλύτερο σεβασμό, καταγράφω τις παρακάτω πληροφορίες που έχω αποκομίσει και από σύγχρονους συγγραφείς. Στην περιγραφή του ναού ακολουθώ τον καθηγητή Ουλέριχο, που ακολούθησε πιστά τα βήματα των αρχαίων Ελλήνων: Παυσανία, Πλούταρχου, Αισχύλου και άλλων.

Η κύρια είσοδος προς το προαύλιο του Πυθικού Ιερού ήταν προς τα νότια από (την πλευρά) της Κασταλίας πηγής. Κοντά σ' αυτή την πηγή στέκονταν δυο μεγαλοπρεπή αγγεία, ένα από χρυσό και το άλλο από ασήμι που περιείχαν καθαγιασμένο ύδωρ προς χρήση των προσκυνητών. Εδώ αυτοί συνήθιζαν να βρέχουν στο τέλος το κεφάλι τους πριν εισέλθουν στο ναό του Μαντείου.

Ο δρόμος προς και από την Κασταλία πηγή ήταν στολισμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος από θησαυρούς και πολύτιμα έργα τέχνης, που ανήκαν στους Δελφούς, από μπρούντζινους και μαρμάρινους ανδριάντες, βωμούς και Θησαυρούς (μικρές αίθουσες θησαυρού ή θησαυροφυλάκια μεγάλα σαν δεξαμενές). Ακόμα και στα χρόνια του Πλίνιου υπήρχαν 3.000 αγάλματα στους Δελφούς[2].

Ο Παυσανίας μνημονεύει, μεταξύ των μνημείων, την πέτρα της Σίβυλλας και ένα μεγάλο βωμό, το δώρο της εταίρας Ροδόπης. Σε όχι μεγάλη απόσταση, επίσης, υπήρχε μια στοά, μακρύς στενός διάδρομος ή Πινακοθήκη, για τα Δελφικά Έργα Τέχνης.

Σε γειτνίαση βρισκόταν το κτήριο του Δελφικού Συμβουλίου, το Πρυτανείο στο οποίο ήταν τοποθετημένος ο βωμός της Εστίας με το άσβεστο πυρ, και κοντά στο Πρυτανείο ένας βράχος, πάνω στον οποίο φημολογείται ότι η Σίβυλλα Ερωφίλη είχε κραυγάσει τις μαντικές της αναγγελίες.

Στον ελεύθερο χώρο μπροστά από το ναό του Απόλλωνα έστεκε, κάτω από τον ανοιχτό ουρανό, ένας μεγάλος βωμός προς σ' εκείνον το θεό, στον οποίο οι άνθρωποι συνήθιζαν να προσφέρουν θυσίες και κοντά σ' αυτόν ένα χάλκινο είδωλο ενός λύκου, το σύμβολο του αιμοσταγή εγκληματία, που το έσκασε από τους διώκτες του, και στον οποίο ο Απόλλωνας πρόσφερε την προστασία του. Οι λύκοι, σύμφωνα με την παράδοση, ήσαν οι πρώτοι που έφεραν χρυσό στους Δελφούς.

Ο τοίχος, ο ιερός περίβολος, που περιέκλειε το ιερό των Δελφών, ήταν μεγάλης έκτασης και εντός των ορίων του ήσαν, ανεξαρτήτως των ναών και των προαυλίων τους, πολλά οικήματα, περισσότερο ή λιγότερο συνδεδεμένα με την υπηρεσία του ναού ή των προσκυνητών.

Τώρα ερχόμαστε προς τον Πύθιο Ναό του Απόλλωνα, τον πιο ιερό ναό των Δελφών. Ήταν φτιαγμένος από λευκό μάρμαρο με χρυσό διάκοσμο, όχι ένας από τους μεγαλύτερους, αλλά σίγουρα ένας από τους ομορφότερους ναούς στην Ελλάδα. Τα αετώματα κοσμούνταν με αγάλματα της Άρτεμης, της Λητούς, του Απόλλωνα, των Μουσών, του δύοντος Ηλίου, του Διονύσου και των Θυιάδων, καθώς επίσης και με ανάγλυφα που αναπαριστούσαν τις μάχες των Ελλήνων ηρώων με τους Τιτάνες ή με τα άγρια θηρία, τη Λερναία Ύδρα, τη Χίμαιρα, τον Πύθωνα και πολλά άλλα. Ασπίδες και αναθήματα κρέμονταν επάνω σε κολόνες έξω από το ναό. Σειρές από μαρμάρινα σκαλοπάτια ικανού ύψους, για να χρησιμοποιούνται ως βολικά καθίσματα, οδηγούσαν στο ναό. Το εσωτερικό αποτελείτο από τρία μέρη: την είσοδο της πρόσοψης

[2] Ο Νέρωνας, μόνο, είχε αφαιρέσει περισσότερα από τετρακόσια μπρούντζινα αγάλματα από εδώ για τη Ρώμη και ο Κωνσταντίνος ο Μέγας έναν αξιόλογο αριθμό χάλκινων αγαλμάτων για την Κωνσταντινούπολη.

(Προστώον), το κεντρικό (Ναός) και το πιο ιερό ή αίθουσα του Μαντείου (το Άδυτο). Στο προστέγασμα που περικλειόταν από ένα κάγκελο, στεκόταν ένα άγαλμα του Ομήρου, ένας ασημένιος λέβητας, το δώρο του Κροίσου, και τρία χρυσά αστέρια σε μια στήλη χάλκινη, δώρο από το λαό της Αίγινας μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Τα επτά Δελφικά γνωμικά των επτά Ελλήνων σοφών, γραμμένα με χρυσά γράμματα ήσαν στερεωμένα πάνω στον τοίχο του πρόναου, σύμφωνα με την εντολή των Αμφικτιόνων, και πάνω απ' αυτά οι λέξεις με τις οποίες η θεότητα του Φωτός χαιρέτιζε τον καθένα που εισέρχονταν: *«Γνώθι σαυτόν».* Εκεί ήταν επίσης τοποθετημένο ένα μεγάλο ξύλινο γράμμα, ένα και μοναδικό Ε, που είχε πολύ μπερδέψει το νου των σοφών, αρχαίων και σύγχρονων, χωρίς αυτοί οι σοφοί, να έχουν καταφέρει να εξηγήσουν τη σημασία του.

Στα κελιά του ναού, οι τοίχοι των οποίων ήσαν ζωγραφισμένοι από τον Ανδοκίδη, έναν δευτεροκλασάτο καλλιτέχνη, στέκονταν αγάλματα του Δία και του Απόλλωνα, του άρχοντα της μοίρας, και αυτού που αναγγέλλει τη μοίρα, και δίπλα σ' αυτούς, δυο από τις θεές της μοίρας.

Ο Παυσανίας περιέγραψε στο ναό ένα βωμό του Ποσειδώνα, του θεού που προξένησε τις πηγές του νερού να ξεπηδάνε από τη γη, και που μαζί με τη Γαία, λατρευόταν στους Δελφούς. Εκεί, επίσης, στεκόταν ένας σιδερένιος θρόνος πάνω στον οποίο ο Πίνδαρος καθόταν, όταν έψαλλε τους παιάνες του ή εγκώμια προς τιμή του Απόλλωνα.

Ο Παυσανίας αναφέρει επιπλέον, ότι υπήρχε εδώ ένας βωμός για την Εστία, με την άσβεστη φωτιά της. *"Αλλά",* συνεχίζει*, "μόνο σε πολύ λίγους επιτρεπόταν η είσοδος προς το ενδότατο του ναού, όπου επίσης υπήρχε ένα ακόμα άγαλμα του Απόλλωνα, φτιαγμένο από χρυσό"*. Κοντά σ' αυτό το βωμό που λεγόταν *"πυρήνας της γενέθλιας γης"* [βωμός της πατρίδας] βρισκόταν η είσοδος προς το πιο ιερό ή το άδυτο του Μαντείου.

Αυτός ο χώρος της Εστίας στο Ναό του Ιερού των Δελφών, μνημονεύεται συχνά από τους Έλληνες ποιητές και συγγραφείς, επειδή ο βωμός και το ιερόν πυρ της Εστίας αποτελούσαν τα σύμβολα της ειρήνης και της ομόνοιας για όλους όσοι είχαν ένα κοινό θρησκευτικό σημείο στη λατρεία του Δελφικού Απόλλωνα, και υπάκουαν στην καθοδήγηση από το Μαντείο του. Καθένας, είτε μεμονωμένος ιδιώτης είτε αποσταλμένος από την Πολιτεία που ήθελε να συμβουλευτεί την Πυθία, είτε σχετικά με την ίδρυση μιας αποικίας ή την καθιέρωση ενός νόμου ή τον κατευνασμό θυμωμένων θεοτήτων ή την αποσόβηση λιμού και επιδημίας ή την απόκτηση γνώσης των μελλούμενων γεγονότων, έπρεπε πρώτα να προσφέρει θυσία πάνω σ' αυτόν το βωμό, ο οποίος, ως εκ τούτου, ονομαζόταν της *"Πυθίας Εστίας"*.

Η φωτιά συντηρείτο με πευκόξυλο και θεωρείτο επίσης ότι ήταν φλόγα εξαγνισμού και συμφιλίωσης. Η Πυθία σ' αυτή τη θέση έκανε χρήση

απολύμανσης, με αναθυμιάσεις από φύλλα δάφνης και αλεύρου, πριν την άνοδό της στον τρίποδα. Όχι μακριά από το κέντρο θυσίας βρίσκεται ο ομφαλός, μια λευκή πέτρα που μοιάζει με ένα αμβλύ κώνο κοσμημένο με *«ιερές ταινίες».* Ήταν επάνω απ' αυτή την πέτρα - την αναπαράσταση της γης - που ο Ορέστης έβαλε τα χέρια του, όταν εξαγνίστηκε από το αίμα της μητέρας του, ρίχνοντας πάνω τους αίμα μικρών χοίρων, το εξαγνισμένο αίμα των οποίων θα απορροφούνταν από τη γη. Με αυτόν τον τρόπο η αρχέγονη προφήτισσα των Δελφών, η πανάρχαια Γαία θα συμφιλιωνόταν. Δίπλα στην πέτρα του ομφαλού, έστεκαν δυο χρυσοί αετοί που πιστευόταν ότι είχαν γνωστοποιήσει στον Δία το κέντρο της γης.

Το Άδυτο ή το ενδότατο μέρος του ναού του Δελφικού Ιερού, λέγεται ότι ήταν θάλαμος που κατέβαινε μέσα στη γη, πάνω από το οποίο υπήρχε μια θολωτή οροφή με ένα άνοιγμα για να επιτρέπει την είσοδο του φωτός. Αυτός ο θάλαμος βρισκόταν στην εσώτατη γωνία του ναού και περιέκλειε ένα σπήλαιο έξω από το οποίο αναδύονταν από τα πανάρχαια χρόνια αποχαυνωτικές αναθυμιάσεις, στις οποίες αποδίδονταν η προφητική επενέργεια. Πάνω από το άνοιγμα αυτού του σπηλαίου, που δεν είναι μεγάλο, στεκόταν ο τρίποδας της Πυθίας και έτσι το πνεύμα τής πιο αρχαίας προφήτισσας, της Γαίας, μπορούσε να φτάσει στην ιέρεια του Απόλλωνα, δια μέσου των κοίλων σωμάτων και ανοιχτών σιαγόνων των χάλκινων ερπετών[3].

Ανάμεσα στους βραχίονες ή μάλλον στα πόδια του τρίποδα κρεμόταν ένα κύπελλο, στο οποίο διατηρούνταν τα δόντια και τα κόκκαλα του αρχαίου ερπετού της γης, και τα οποία κατ' αυτόν τον τρόπο συμμετείχαν στη διαδικασία της προφητείας. Μια κυκλική μεταλλική πλάκα αποτελούσε το καπάκι του ανοίγματος και τη θέση της Πυθίας. Γιρλάντες δάφνης κρέμονταν τριγύρω, έτσι ώστε το δέντρο του Απόλλωνα ένωνε το έντονο άρωμά του με το πνεύμα της Γαίας, που ανέβαινε από τα έγκατα της γης.

Υπάρχει, επίσης, μια πηγή, που αναφέρεται από τον Πλούταρχο, ότι ρέει δια μέσου του Αδύτου, το νερό της οποίας, σε ορισμένες εποχές ανάδινε μια ευωδία και μετέδιδε το προφητικό πνεύμα προς την Πυθία. Ο Παυσανίας λέει ότι αυτό το νερό προερχόταν από την Κασσοτίδα (πηγή).

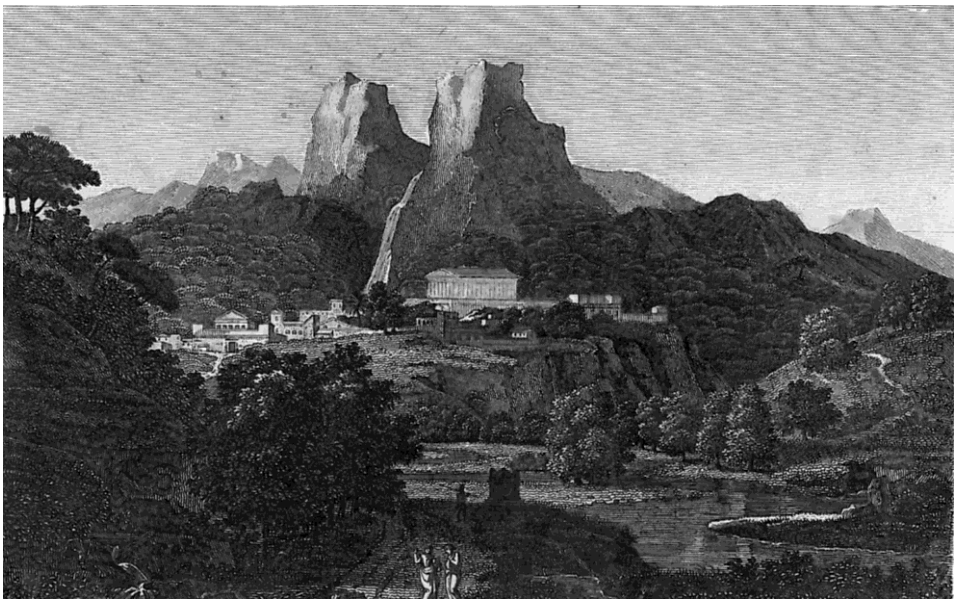
Η Πυθία ήταν στους πανάρχαιους χρόνους ένα νέο κορίτσι, αργότερα μια ηλικιωμένη γυναίκα, επιλεγμένη από ορισμένες παλιές οικογένειες των Δελφών. Ντυμένη με ένα απλό, απέριττο φόρεμα, ανέβαινε στον τρίποδα, όπου μετά από λίγα λεπτά έπεφτε σε μια εκστατική κατάσταση, κατά τη διάρκεια της οποίας, κάποιες φορές, σε ένα είδος παραληρήματος κάποιες

[3] Ο Δελφικός τρίποδας, που έχει διασωθεί στην Κωνσταντινούπολη, στέκεται επίσης σ' ένα βαθιά χτισμένο χώρο που μοιάζει με δεξαμενή, ίσως μια απομίμηση του Δελφικού δωματίου.

άλλες με ήρεμες ικανότητες, αλλά αυξημένη ζωτικότητα, εκστόμιζε λέξεις και προτάσεις, που ερμηνεύονταν προς το πλήθος και καταγράφονταν στη συνέχεια από τους ιερείς του Απόλλωνα. Αυτοί οι προφητικοί λόγοι ήσαν στα πρώιμα χρόνια σε έμμετρο (λόγο), ενώ αργότερα σε πεζό (λόγο).

Ανάμεσα στους χαιρετισμούς με τους οποίους η Πυθία καλωσόριζε εκείνους που έρχονταν να τη συμβουλευτούν, ήσαν οι λέξεις*: « Ευλογημένος είσαι, άνθρωπε, που έρχεσαι στην κατοικία των Θεών»!* ή ένας παρόμοιος χαιρετισμός. Αλλά απέρριπτε τους εγκληματίες που έρχονταν προς αυτήν αναφωνώντας: *«Μακριά από τον τρίποδά μου. Μακριά, Μακριά από τον όμορφο ναό» !*

Πολλά έχουν ειπωθεί για την πηγή έμπνευσης της Πυθίας και για την αξία που μπορεί να αποδοθεί στις προφητείες της. Δεν θα εισέλθω σ' αυτά τα σκοτεινά ερωτήματα, αλλά ένα πράγμα μου φαίνεται βέβαιο κι αυτό είναι ότι η εκστατική κατάσταση της Πυθίας και όλα τα παρόμοια με αυτήν, καθώς επίσης και πολλές από τις προφητείες της, μπορούν να εξηγηθούν μόνο ως προϊόν επιτήδειας παραπλάνησης. Πιστεύω σε μια προφητική δύναμη της ανθρώπινης φύσης, και έχω ορισμένα περιστατικά που είναι ιδιαιτέρως κατάλληλα, ώστε να αποτελέσουν ένα όργανο γι' αυτό το σκοπό. Το ότι αυτή τη δύναμη ορισμένες στιγμές την αποδίδει ένα πρόσωπο με διορατικότητα, είναι εξίσου επιβεβαιωμένο γεγονός στο μυαλό μου, καθώς επίσης ότι σε άλλες (περιπτώσεις) και σε σχέση με πολλά ερωτήματα, την αφήνει σε μια κατάσταση σαν αυτή της υπνοβατικής μαντικής ικανότητας, όταν ξεγελάει και την ίδια και άλλους. Και η Δελφική ιέρεια απ' αυτή την άποψη έχει συνεισφέρει τα μέγιστα σε σχέση με άλλους θνητούς. Ότι αυτή και οι ιερείς που στέκονταν πίσω της απέφευγαν με πολύ μεγάλη φροντίδα, αν και όχι πάντα με επιτυχία, το ενδεχόμενο να θεωρηθεί το Μαντείο ύποπτο ή ικανό για ψευδείς προφητείες, φαίνεται πολύ καθαρά από τη δυσνόητη και αμφιλεγόμενη σημασία που περιέχονταν στις περισσότερες από τις προφητείες της Πυθίας, έτσι ώστε, όπως και εάν το ζήτημα εξελισσόταν, το Μαντείο θεωρούνταν ότι έχει πει την αλήθεια. Άλλες πάλι αμφίσημες αποκρίσεις φανερώνουν μεγάλη πολιτική σοφία, ένα γνήσιο ζήλο για την τιμή της Ελλάδας και την έναρξη μιας ηθικής επίγνωσης. Και όταν εκλαμβάνεται αυτή η άποψη, είναι τότε που η Δελφική λατρεία στον Απόλλωνα στέκει μπροστά ως σπουδαία, όχι μόνο στην ιστορία της Ελλάδας, αλλά στην ιστορία της ανθρώπινης φυλής. Αυτή (η Δελφική λατρεία) μοιάζει να εμπνέεται από το ανθρωπιστικό πνεύμα, όταν η Πυθία χαιρετίζει το Λυκούργο ως *«ένα ευγενή άνδρα, αγαπητό στους θεούς και στους ανθρώπους»* και όταν του υπόσχεται τη συνδρομή του θεού που αγαπά το φως. Πρόκειται επίσης και για μια έμπνευση του ιδίου πνεύματος, που η Πυθία μερικές φορές παροτρύνει σε ανεκτικότητα προς τους αιχμαλώτους και κατηγορεί εκείνους που βεβηλώνουν

Το Δελφικό Ιερό, κατά φαντασία.

το ναό των θεών, επιβάλλοντας επομένως για το λόγο αυτό μια κραυγή προστασίας εκεί.

Ήταν αυτό το ίδιο πνεύμα που την έκανε να αποκαλέσει το Σωκράτη: *«Ο πιο σοφός μεταξύ των ανθρώπων»*. Ήταν σε ένα μεγαλόψυχο πολιτικό πνεύμα που υποστήριζε τον αποικισμό σε άγνωστες ακτές και μέσω αυτού(του αποικισμού) την επέκταση της λατρείας του Απόλλωνα και της ιερής φωτιάς της Εστίας. Καθώς οι άποικοι οπουδήποτε εμφανίζονταν, παρείχαν κέντρα τάξης και ελέγχου, τα οποία όπως αυτά των Δελφών και όντας επίσης σε συντονισμό με το μητρικό Μαντείο, καθοδηγούσαν εκείνους τους ανώριμους ημιπρωτόγονους λαούς σε κοινοπραξίες επιχειρήσεων και σε ενότητα στην πίστη, συμπεριφορές, εκδηλώσεις και έθιμα, και έτσι από τις πολυάριθμες ελληνικές φυλές να γίνει (προκύψει) τελικά ένας ελληνικός λαός[4].

Ήταν η πολιτική οξυδέρκεια, που έκανε το Μαντείο στα χρόνια της πρώτης Περσικής επίθεσης εναντίον της Αττικής, να διακηρύξει τη νίκη στους Έλληνες, μόνον εάν αυτοί αμύνονταν πίσω από *"ξύλινα τείχη"* (τα καράβια τους). Ήταν η πολιτική οξυδέρκεια, που οδήγησε το Μαντείο να αποδοκιμάσει ρητώς την εκστρατεία στη Σικελία, που παρακινήθηκε έντονα από τις άκριτες εικασίες του Αλκιβιάδη, και η οποία είχε τόσο ατυχές αποτέλεσμα. Ήταν μια θαυμαστή διορατικότητα της ανθρώπινης φύσης, που οδήγησε το Δελφικό Μαντείο να

[4] Το Δελφικό Μαντείο λέγεται ότι είχε ιδρύσει περισσότερα από 50 μικρότερα Μαντεία.

θέσει σε κυκλοφορία τέτοιες εντολές σε άτομα δυστυχή που αναζητούσαν συμβουλή που τους εξύψωναν σε ένα ανώτερο πεπρωμένο.

Διότι, για παράδειγμα, όταν ο πλούσιος Βάττος, απ' το νησί της Θήρας, ήλθε στην Πυθία να τη ρωτήσει για ένα γιατρικό για την ελαττωματική εκφορά του λόγου του καθοδηγήθηκε απ' αυτήν να ιδρύσει μια αποικία στη Λιβύη. Ο Βάττος είπε ότι δεν είχε φθάσει ως εκεί για να ρωτήσει για την ίδρυση μιας αποικίας, αλλά για μια θεραπεία για την ελαττωματική του προφορά, και όμως η Πυθία δεν έδωσε άλλη απάντηση απ' ό,τι πριν: *«ότι θα έπρεπε να ιδρύσει μια αποικία στη Λιβύη»*. Αυτή η απάντηση λειτουργώντας σιωπηλά στο μυαλό του Βάττου, τον ώθησε να υπακούσει στην παραίνεση. Μετά από πολλές και μεγάλες δυσκολίες πέτυχε να ιδρύσει μια αποικία στη Λιβύη, η οποία στη συνέχεια αναπτύχθηκε σε μια σπουδαία πόλη, την Κυρήνη. Ο Βάττος, που κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, προφανώς, ξέχασε ή είχε υπερνικήσει την ελαττωματική του άρθρωση, έζησε μακροχρόνια και απολαμβάνοντας τιμές ως κυβερνήτης της νέας πολιτείας της Κυρήνης, την οποία κληροδότησε σε μια ακμάζουσα κατάσταση στους γιούς του.

Δίπλα με τους Δελφούς και αναφορικά με τη λατρεία του Απόλλωνα βρισκόταν το Συμβούλιο των Αμφικτιόνων, ένα σωματείο από είκοσι τέσσερα (24) μέλη επιλεγμένα από δώδεκα (12) γειτονικές πόλεις. Αυτό το Συμβούλιο αφιερώθηκε στη φροντίδα του ναού και της ιερής επικράτειάς του, στην τιμωρία των παραβατών των νόμων, της θρησκείας και της ηθικής. Ήταν υποχρεωμένο να διατηρεί την ειρήνη και την ομόνοια μεταξύ εκείνων των ποικίλων λαών τους οποίους εκπροσωπούσε, αλλά ταυτοχρόνως μπορούσε να κηρύξει ένα *"ιερό πόλεμο"* ή ένα πόλεμο εναντίον όποιου λαού είχε βεβηλώσει ή λεηλατήσει τα ιερά. Κατ' αυτόν τον τρόπο το Αμφικτιονικό Συνέδριο των Δελφών κήρυξε *"ιερό πόλεμο"* εναντίον του πληθυσμού της Κίρρας, που λεηλατούσε τους προσκυνητές στο δρόμο για τους Δελφούς, και κατόπιν κατά των Φωκέων που λεηλάτησαν το ίδιο το Ιερό το 355 - 356π. Χ., έναν πόλεμο που οδήγησε στον αφανισμό του έθνους που λήστευε το Ναό, αλλά επίσης και μετέπειτα στην υποταγή της Ελλάδας, επειδή κάλεσε το Φίλιππο της Μακεδονίας στη χώρα.

Υπήρξαν αρκετά Αμφικτιονικά Συνέδρια στην Ελλάδα. Αυτές οι πολύ πρώιμες ελεύθερες ομοσπονδίες μεταξύ των λαών για κοινή άμυνα, αποδίδονται σ' ένα γιό του Δευκαλίωνα και της Πύρρας, τον αδελφό τού Έλληνα, το Δώρο, και φαίνεται ότι, όπως και η λατρεία του Απόλλωνα ήρθε από τη Θεσσαλία με τους Δωριείς, κατά τη μετανάστευσή τους στη Νότια Ελλάδα. Ο σκοπός του Συμβουλίου ήταν ταυτοχρόνως θρησκευτικός και πολιτικός. Τα μέλη τους δεσμεύονταν με ιερό όρκο : *«Να μην επιτρέπουν την καταστροφή καμίας Αμφικτιονικής πόλης»*- δηλαδή μια πόλη στην οποία συγκαλείτο το ομοσπονδιακό συμβούλιο - *«ποτέ, είτε σε πόλεμο είτε σε*

ειρήνη, να μην διακόπτουν την παροχή του πόσιμου νερού από μια τέτοια πόλη, ότι, εάν κάποια πολιτεία που ενεργούσε ενάντια στα παραπάνω, όλες οι υπόλοιπες θα στρέφονταν εναντίον της σε πόλεμο και θα την αφάνιζαν». Άλλο τμήμα του όρκου ήταν το εξής: *«εάν κάποιος λεηλατήσει την περιουσία του θεού ή είναι γνώστης ή συμβουλεύει οποιαδήποτε βία εναντίον του ιερού, θα τιμωρείται με γροθιές και κλωτσιές, με λόγους και δύναμη [ισχύ] κάθε είδους».*

Δυο Αμφικτιονικά Συνέδρια μνημονεύονται στην ιστορία ως αυτά με την πιο μεγάλη επιρροή, αυτό στις Θερμοπύλες, όπου η Αμφικτιονική Δήμητρα είχε ένα ναό, και ιδιαιτέρως αυτό των Δελφών. Αυτά τα δυο, μαζί με τα Μαντεία της Δωδώνης και των Δελφών, ήσαν οι πιο αρχαίοι θεσμοί στην Ελλάδα για τη θρησκεία και την ηθική καλλιέργεια του λαού.

Από το Μαντείο της Δωδώνης γνωρίζουμε δυο μεγαλόψυχα μηνύματα· αυτό, για παράδειγμα, στο οποίο οι Λακεδαιμόνιοι απειλήθηκαν με την οργή του Δία, εάν αρνούνταν στους εκλιπαρούντες Μεσσήνιους μια ελεύθερη αναχώρηση από την πολιορκημένη τους πρωτεύουσα, ελπίζοντας σε παλιννόστηση, και αυτό, στο οποίο οι Αθηναίοι διατάχτηκαν να κάνουν χρήση της πραότητας προς τους Λακεδαιμονίους που αναζητούσαν προστασία στο βωμό των Ευμενίδων, στο λόφο του Αρείου Πάγου. Επί το πλείστον, ωστόσο, η ικανότητα του Μαντείου χάνεται στο λυκαυγές της Ιστορίας. Αυτό των Δελφών προηγείται μέσα στο χάραμα της Ιστορίας. Βλέπουμε πως, διαμέσου της Πυθίας και εξίσου, ίσως, διαμέσου της διδασκαλίας των σοφών, διαμέσου των ύμνων των ποιητών και όλων των δυνάμεων και των πνευματικών χαρισμάτων, για τα οποία έγινε το Δελφικό ιερό, κέντρο, πραγματοποίησε την υψηλότερη ανάπτυξη των Ελλήνων. *«Γιατί ήταν μια εποχή»*, λέει ο Πίνδαρος, *«όπου βοσκοί, γεωργοί και κυνηγοί από τους Δελφούς έμαθαν να ντύνουν τις σκέψεις τους με ποιητικές εκφράσεις - μια εποχή που ποιητές και διανοούμενοι [στοχαστές], όπως ο Ορφέας, Ησίοδος, Παρμενίδης, Θαλής και άλλοι, έκαναν τις αυλές των Δελφών να ηχούν με παιάνες, μύθους, παροιμίες, σάτιρες και νουθεσίες».*

Βλέπουμε, επίσης πως η ευημερία αυτής της εποχής παρήκμασε βαθμιαία και πως η φήμη του Μαντείου μειώθηκε, όταν η εκκλησιαστική Αρχή των Δελφών έγινε φιλάργυρη του εγκόσμιου θησαυρού, όταν το Μαντείο έγινε καταδεκτικό στο χρήμα και στα δώρα και όταν, κατά τη διάρκεια μιας ειρηνικής περιόδου, ξέχασε τις σημαντικές υποθέσεις του έθνους, για να απασχοληθεί το ίδιο με ασήμαντα ζητήματα, όπως σύμφωνα με τον Πλούταρχο *«ένα γάμο, ένα ταξίδι, την αγορά ενός δούλου, ένα κτήριο και στην καλύτερη περίπτωση ερωτήσεις γύρω από τη συγκομιδή [σοδειά] ή τις ασθένειες των βοοειδών ή του ανθρώπου.»* Αλλά πέρα από αυτές ίσως τις εύλογες αιτίες της παρακμής του Δελφικού Μαντείου και όλων των Μαντείων βλέπω άλλη μια, που θα μπορούσε να προκαλέσει την παρακμή αυτού του

θεματοφύλακα, που στην εποχή του ήταν ισχυρός και εξαιρετικός - η αιτία, δηλαδή, ότι το έργο του ολοκληρώθηκε και ότι τα ήσσονα, ας πούμε, που είχε φέρει προς συζήτηση και είχε κατευθύνει, είχαν τώρα εισέλθει στα χρόνια της ενηλικίωσης. Αυτό έλαβε χώρα στην Ελλάδα, όταν εμφανίστηκαν οι φιλόσοφοι και ίδρυσαν τις σχολές τους. Όσο διαφορετικά κι αν ήσαν αυτά (που πίστευαν) μεταξύ τους, σ' ένα πράγμα ήσαν ακουσίως αλληλέγγυοι, στο να έλκουν πιστούς προσκυνητές από τους Δελφούς.

Η λατρεία του Απόλλωνα είχε δημιουργήσει το υπέροχο άγαλμα του Απόλλωνα, το αριστούργημα της ελληνικής σμίλης - είχε προκαλέσει στην καρδιά των Ελλήνων το δυσδιάκριτο ιδεώδες μιας ανώτερης ανθρωπότητας. Αλλά όταν αυτό το ιδεώδες ήρθε σε επίγνωση, υπό το κριτικό φως της διανόησης, τότε ο Απόλλωνας του ποιητικού λόγου αποσύρθηκε από το προσκήνιο, ώσπου έγινε φάντασμα και η μη διδακτική εξαθλιωμένη ιστορία του, περιφρονήθηκε. Όταν *«ο σοφότατος μεταξύ των ανθρώπων»,* λάτρης της αλήθειας, Σωκράτης, κατήλθε στα βάθη της ανθρώπινης ψυχής και ενστάλαξε με νέα δύναμη το παλιό ρητό: *«Γνώθι σαυτόν»,* τότε ανακάλυψε σ' αυτό το βάθος ένα ναό πιο ιερό και πιο περικαλλή από αυτό των Δελφών - τότε το προφητικό πνεύμα εγκατέλειψε για πάντα το Δελφικό ναό και προσέφυγε στο πιο ιερό της ζωής - την ανθρώπινη ψυχή. Προσπάθησε από τότε να φτιάξει για τον εαυτό του μια εστία. Αλλά με κάθε νέο σκαλί ανόδου στην κλίμακα του Ιακώβ, ακούγεται πάλι η αρχαία νουθεσία στον άνθρωπο, και πρέπει εκ νέου να ανεβεί σε ένα όλο και υψηλότερο χορό, γιατί με κάθε προοδευτικό βήμα ο ορίζοντας του κόσμου και της ανθρώπινης φυλής επεκτείνονται, η διορατικότητά του και η δύναμη της σκέψης ενδυναμώνονται, η συνείδηση εμβαθύνεται. *«Γνώθι σαυτόν»* αναφωνεί και σήμερα ο αρχαίος σοφός από το ναό των Δελφών προς την ανθρωπότητα και σε κάθε άνθρωπο χωριστά, και δεν θα πάψει μέχρις ότου κάθε άντρας και κάθε γυναίκα καθοδηγηθεί από την πάντα παρούσα διάνοιά τους σε μια υψηλότερη αντίληψη απ' ό,τι ο Σωκράτης οδηγήθηκε παλιότερα από το δαιμόνιό του, και το τελευταίο προφητικό άδυτο της Πυθίας έχει καταστεί η πνευματικά αναγεννημένη ανθρώπινη καρδιά.

Οι Δελφοί μετά το δειλινό

Αν και κουρασμένοι από τις περιπλανήσεις της μέρας στη ζεστή λιακάδα, εξαναγκάσθηκα να βγω πάλι έξω, όταν είδα το θαυμάσιο δειλινό να χρυσίζει τις γυμνές βουνοκορφές της Κίρφεως και την απέναντι πλευρά της κοιλάδας των Δελφών. Ήταν το πιο θαυμάσιο δειλινό. Η όψη των Φαιδριάδων, αν και με μέτωπο στο νοτιά, έλαμπαν ζωηρά κόκκινο από την ανάκλαση του ήλιου στα αντικρινά βουνά. Περπατήσαμε, ο κύριος Hansen, ο ανιψιός του κι εγώ, κατά μήκος του δρόμου από τον οποίο είχαμε έλθει, σε αίθουσες τάφων και

σπασμένα έδρανα[5] όπου παλιά το Αμφικτιονικό Συνέδριο είχε οικήματα.

Επάνω στο οροπέδιο, που εκτείνεται απ' αυτό το σημείο ανεβαίνοντας απότομα από την κοιλάδα του Πλειστού, έχεις μια πλήρη θέα πάνω από την υψίπεδη κοιλάδα των Δελφών στα βόρεια, και προς τα νότια πάνω από όλο τον Κορινθιακό κόλπο και τις οροσειρές της Πελοποννήσου, και προς τα δυτικά προς τη θάλασσα, πέρα από την οποία ο Ήλιος βυθίζεται τώρα με γαλήνια μεγαλοπρέπεια. Το θέαμα ήταν ασυνήθιστο και μεγαλειώδες. Πέρα, σε απόσταση, το εύθυμο ηλιόλουστο τοπίο, ο ανοιχτός γαλάζιος κόλπος, εδωδά η κοιλάδα του αρχαίου ιερού καλυμμένη από βαθιές σκιές.

Αλλά οι κορυφές λαμποκοπούσαν ακόμα για αρκετή ώρα με τα χρώματα της ίριδας και όταν ξεθώριασαν και οι βουνοκορφές πήραν ένα σταχτί - γκρι χρώμα, το ολόγιομο φεγγάρι ανέτειλε πάνω από αυτές και έριξε την καθαρή του ασημόχροη φεγγοβόληση στη σκοτεινή και ήσυχη κοιλάδα. Έπειτα, έφτασε η νύχτα με την ιερή ησυχία και ειρήνη, δεν ακουγόταν ούτε μια φωνή, ούτε ένα τιτίβισμα πουλιού. Μόνο οι καθαγιασμένες κρήνες μουρμούριζαν τώρα, όπως έκαναν και χιλιάδες χρόνια πριν.

Και τώρα, πρέπει να αποσυρθούμε στα κρεβάτια μας για τη νύχτα και να κοιμηθούμε στον ιερό χώρο του ναού. Έχω προφητεύσει στο Θεόδωρο ότι θα έχει αποκάλυψη από την Πυθία και - Καληνύχτα!

ΔΕΚΑΤΗ ΕΒΔΟΜΗ ΣΤΑΣΗ

(Ενθύμιο Δελφών - Πρωινό ταξίδι προς Αράχοβα - Παρνασσό, οι πιο αρχαίες εκδηλώσεις και οι πιο πρόσφατες Μούσες- Η μοιραία καθ' οδόν συνάντηση, είσοδος στη Λιβαδειά […])

Θήβα, 28η Οκτωβρίου

Η ζωή μας είναι μερικές φορές σαν μια φωτογραφία. Συγκεντρώνει, σε λίγες στιγμές, μια μικρή αναπαράσταση των σημαντικών εικόνων ή σκηνών. Το πρωί στους Δελφούς, ο ήλιος μου φαινόταν, όπως στη λοιπή Ελλάδα και σχεδόν σε όλα τα μεγάλα αρχαία έθνη, ως μια ευεργετική θεϊκή δύναμη, μέχρι το μεσημέρι είχα - όπως αυτά τα έθνη - μάθει να τον θεωρώ σαν ένα φοβερό δυνάστη, και όταν το επόμενο πρωί ξύπνησα μετά από μια νύχτα αγρύπνιας στο χώρο του Ιερού - όχι όμως ως επακόλουθο των αποκαλύψεων της Πυθίας, αλλά εξαιτίας των μικρών υφερπόντων πραγμάτων αυτού του κόσμου - ο έντονος πονοκέφαλός μου το έκανε τόσο ξεκάθαρο, όσο το φως της μέρας, ότι

[5] Πέτρες κομμένες, κυκλικά τοποθετημένες, πάνω στις οποίες δεμάτια από σιτάρι πετιούνται κάτω για να ποδοπατηθούν από άλογα ή μουλάρια, τα οποία ζευγμένα πλάι- πλάι τρία ή τέσσερα οδηγούνται κυκλικά γύρω από ένα δακτύλιο. Αυτός ο τρόπος αλωνίσματος είναι ακόμα καθολικός στην Ελλάδα, όπως επίσης στη Συρία.

ο Ήλιος, όχι πια ο Απόλλωνας, ήταν μια θεότητα, την οποία εάν εμπιστευόταν κάποιος, δεν θα μπορούσε να περιπλανιέται ατιμώρητος ανάμεσα στα ερείπια του ιερού του Απόλλωνα, ενόσω ο ήλιος έλουζε με λαμπρό φως τον ουρανό. Οι συνταξιδιώτες είχαν ο καθένας με το δικό του τρόπο λάβει μια θαυμάσια εντύπωση της παρακμής της Δελφικής λατρείας. Παρόλο αυτά η πρωινή μας πορεία προς την Αράχοβα ήταν απολαυστική. Ο δρόμος ανέβαινε απότομες ανηφόρες από την κοιλάδα των Δελφών, αλλά ο αέρας ήταν πολύ φρέσκος και διασχίσαμε πολλά και καλά καλλιεργημένα αμπέλια.

Ο τρύγος ήταν ακριβώς τότε σε εξέλιξη. Τα κλήματα ήσαν φορτωμένα με θαυμάσια τσαμπιά σταφυλιών και, απ' όσο μπορούσαμε να δούμε, σε κάθε κτήμα και σε κάθε λόφο μέχρι ακριβώς τους πρόποδες των γρανιτένιων βουνών, άντρες και γυναίκες ήσαν όσο πιο απασχολημένοι γινόταν. Αλλά ω! Ήσαν τόσο βρώμικοι, ειδικά οι άντρες, που μου φαίνονταν ανάξιοι να είναι εργάτες σ' αυτόν τον υπέροχο παρνασσιώτικο αμπελώνα. Οι γυναίκες ξεχώριζαν τα τσαμπιά από τα κλήματα και τα τοποθετούσαν σε μεγάλα καλάθια, τα οποία αδειάζονταν σε μεγάλες πέτρινες στέρνες ή δεξαμενές, που έχουν φτιαγμένες στα κτήματα και μέσα σ' αυτές πατιούνταν από νέους και γέρους ανθρώπους με φουστανέλες, οι οποίες είχαν ίσως μια φορά υπάρξει λευκές, αλλά τώρα έμοιαζαν σαν να είχαν βγει από ένα εργοστάσιο καπνού. Όλο αυτό το ανακάτωμα σταφυλιών που ετοιμάζεται με αυτόν τον τρόπο, αδειάζεται μέσα σε μεγάλα γίδινα ασκιά και μεταφέρεται με γαϊδούρια ή μουλάρια στο χωριό της Αράχοβας. Αγοράσαμε με λίγα χρήματα τόσα σταφύλια, που αρκούσαν για μας και τους αγωγιάτες μας για πάνω από μια ημέρα, και απολαύσαμε τα υπέροχα φρούτα χρώματος κίτρινου και βυσσινί, και συνεχίσαμε έφιπποι την πορεία μας υπό το θερμό πρωινό χαιρετισμό του ήλιου που υψωνόταν. Μετά από σχεδόν τρεις ώρες ανάβαση που τα καλά μας άλογα πραγματοποίησαν για μας, αντικρίσαμε, μέσα από τον ελαιώνα, τη λευκή εκκλησία της Αράχοβας να λάμπει όμορφα ανάμεσα σε γκρίζους βράχους.

Η Αράχοβα είναι ένα μεγάλο χωριό που βρίσκεται πάνω σε ένα από τα υψίπεδα του Παρνασσού. Οι κάτοικοί του, τρεις χιλιάδες σε αριθμό, είναι πλούσιοι από την καλλιέργεια του αμπελιού και τη βιοτεχνία του μάλλινου ρουχισμού. Είχα ακούσει πολλά στην Αθήνα για την ομορφιά των γυναικών. Ωστόσο, δεν εντυπωσιάστηκα απ' αυτό, αν και ήμουν κοντά στην ασχολία τους. Δεν είδα ούτε μια γυναίκα αργόσχολη, καθώς όταν δεν απασχολούνταν στον τρύγο ήσαν απασχολημένες με το γνέσιμο. Μικρά κορίτσια, ακόμη και ηλικίας δέκα ή δώδεκα χρονών, περπατούσαν τριγύρω ή στέκονταν γνέθοντας τουλούπες μαλλιού πάνω στις ρόκες. Το χωριό δεν είναι όμορφο, αλλά έχει αρκετά μεγάλα δίπατα σπίτια. Η σοδειά από τον τρύγο λέγεται ότι ήταν ασυνήθιστα εξαιρετική και άφθονη αυτή τη χρονιά.

Στην Αράχοβα βρήκαμε δυο μεγάλα δωμάτια χωρίς έπιπλα, στα οποία εγκατασταθήκαμε αν και με πολύ φτωχικό τρόπο. Και εδώ, όπως στους Δελφούς, υπήρχαν παράθυρα χωρίς τζάμια, αλλά τα ανοίγματα των παραθύρων έκλειναν από ξύλινα παντζούρια, που όμως απέκλειαν πολύ αναποτελεσματικά την είσοδο του κρύου βοριά, που φύσαγε αυτό το πρωινό στα τρεις χιλιάδες πόδια πάνω από τη θάλασσα. Εδώ υποχρεώθηκα να παραμείνω καθ' όλη την ημέρα μέσα, με τη συντροφιά ενός δυνατού πονοκέφαλου, ενώ οι συνταξιδιώτες μου ανέβηκαν όχι στην ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού, που δεν ενδεικνυόταν με αυτόν τον άνεμο και σ' αυτή την εποχή του χρόνου, αλλά στις χαμηλότερες κορυφές του μέχρι το ονομαστό Κωρύκιον Άντρον, γνωστό από τα αρχαία χρόνια ως αφιερωμένο στον Πάνα και τελευταίως, κατά τη διάρκεια του πολέμου της Ανεξαρτησίας, ως άσυλο για τα γυναικόπαιδα της Αράχοβας, και ακόμα πιο πρόσφατα ως καταφύγιο των ληστών.

Από την Αράχοβα μπορείς σε τρεις ώρες να φτάσεις στην κορυφή του Παρνασσού και από εκεί έχεις μια θέα όλης της Ελλάδας, της θάλασσας και των νησιών γύρω, εάν το επιτρέπει ο άνεμος και ο καιρός. Το να καταφέρω να απολαύσω τη θέα της Ελλάδας από την κορυφή του Παρνασσού ήταν μια από τις επιθυμίες μου, αλλά μάλλον όχι και τόσο έντονη, διαφορετικά θα έπρεπε να έχω κάνει μεγαλύτερη προσπάθεια, για να την πραγματοποιήσω. Αλλά, όταν ο βοριάς και το σουβενίρ μου (πονοκέφαλος) από τους Δελφούς ενώθηκαν προς αποτροπή μου από το να την πραγματοποιήσω (να ανέβω στον Παρνασσό), παρηγόρησα τον εαυτό μου κάπως στο στυλ του πολύ γνωστού ξεγελάσματος στο μύθο, και σκέφτηκα: *«Εάν, μετά απ' όλα αυτά μπορούσε κάποιος να έχει συναντήσει τον Απόλλωνα, και τις Μούσες εκεί πάνω, μπορεί να άξιζε, το να παραμείνω εδώ καναδυό μέρες και το να διακινδυνεύσω για να φτάσω στην κορυφή, αλλά τώρα που η κορυφή κατοικείται μόνον από μεγάλους βουνίσιους αρουραίους, και από μάζες πάγου που ποτέ δεν είναι πλήρως λειωμένες από τις σπηλιές και γκρεμούς του κατά τη διάρκεια του πιο ζεστού καλοκαιριού - τι νόημα έχει;»* Αργότερα, το απόγευμα οι φίλοι μου επέστρεψαν εντελώς εξαντλημένοι, όχι μόνο από την κουραστική αλλά ακόμα και από την επικίνδυνη διαδρομή, και όχι ιδιαιτέρως ικανοποιημένοι, ούτε από το φημισμένο σπήλαιο ούτε από τη θέα επάνω από τα δασωμένα υψίπεδα.

Ο Παρνασσός δεν είναι, όπως συνήθως πιστεύουμε, ένα απομονωμένο ψηλό βουνό, αλλά ένα πλήθος κατάφυτων κορυφών και κορυφογραμμών με ανηφορικές πετρώδεις κορφές, μεταξύ των οποίων απλώνονται εύφορες πεδιάδες και κοιλάδες. Η χαμηλότερη απ' αυτές αποτελείται από αμπελώνες, η ψηλότερη από απέραντα χωράφια δημητριακών και η πιο υπερυψωμένη από βοσκοτόπια και δάσος ελάτης. Η ελάτη του Απόλλωνα βρίσκεται εδώ στο

ντόπιο της έδαφος. Στο μέσον της περιοχής βρίσκονται πολλά χωριά, οι κάτοικοι των οποίων ζουν σε ευμάρεια από τη γεωργία τους και την κτηνοτροφία - το τυρί του Παρνασσού θεωρείται το καλύτερο στην Ελλάδα. Σε μεγαλύτερα υψόμετρα οι χωρικοί είχαν τις θερινές τους καλύβες, όπου οι βοσκοί και οι βοσκοπούλες διαμένουν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, αρμέγουν τα ζωντανά και συνθέτουν βουκολικά ποιήματα.

Η ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού, κάπου μεταξύ επτά και οχτώ χιλιάδες πόδια πάνω από τη θάλασσα, ονομαζόταν στα αρχαία χρόνια Λυκώρεια (η κορυφή των λύκων) και εκεί στους αρχαίους καιρούς υπήρχε ένας βωμός αφιερωμένος στο Λυκωρέα Δία, στον οποίο σύμφωνα με τη Μυθολογία ο Δευκαλίωνας προσέφερε θυσία, όταν προσάραξε σ' αυτό το σημείο με την κιβωτό και σώθηκε από τον κατακλυσμό. Λύκοι υπάρχουν ακόμη στον Παρνασσό και οι κυνηγοί που τους σκοτώνουν μπορούν να υπολογίζουν σε αμοιβή από τους ευγνώμονες βοσκούς.

Στις αρχαίες εποχές ένας μεγάλος αριθμός οπαδών του Βάκχου, που ονομάζονταν Θυιάδες, τιμούσαν με χορούς τα άγρια όργιά τους στα υψώματα του Παρνασσού, όταν με τα ίδια τους τα χέρια κατακομμάτιαζαν, όπως λέγεται, κριάρια που προσφέρονταν θυσία στον Διόνυσο. Κατά τη διάρκεια του πολέμου της Ανεξαρτησίας, ο Παρνασσός ήταν γνωστός ως καταφύγιο για τους Κλέφτες και ο Θεσσαλός Οδυσσέας [το σωστό είναι Λοκρός από την πλευρά του πατέρα του και Πρεβεζάνος από την πλευρά της μητέρας του], είχε εκεί τη σπηλιά του, στην οποία ο κόσμος πιστεύει ότι υπάρχει θαμμένο μεγάλο μέρος θησαυρού. Αργότερα, οι πολυάριθμες σπηλιές και σπήλαια του βουνού κατοικήθηκαν από μια ισχυρή συμμορία ληστών, που για μεγάλο χρονικό διάστημα έθεσαν τα χωριά υπό αναγκαστική εισφορά και κρατούσαν ολόκληρη την περιοχή σε κατάσταση ανασφάλειας, μέχρις ότου εντός ολίγων ετών η κυβέρνηση του βασιλιά Όθωνα έθεσε ένα τέλος σ' αυτό. Εν τω μεταξύ, ούτε οι Κλέφτες ούτε οι ληστές κατάφεραν να εκδιώξουν τις Μούσες από τον Παρνασσό. Οι βοσκοί και οι βοσκοπούλες του είναι σήμερα εκ φύσεως ποιητές, στων οποίων τα ακατέργαστα, αλλά μερικές φορές πολύ εκφραστικά τραγούδια, η αρχαία Ελληνική Μυθολογία έρχεται ξανά στο προσκήνιο συνδυασμένη με τα τρέχοντα γεγονότα, που είναι κατά το κύριο λόγο τραγικού χαρακτήρα.

Σ' ένα τραγούδι ο παλιός γητευτής (ο Χάρος) με το αλαζονικό του ανθρώπινο πρόσωπο παλεύει με ένα νεαρό βοσκό, τον οποίο έχει συναντήσει στα χωράφια και τον ρίχνει στο χώμα. Ο βοσκός εκλιπαρεί να ζήσει για μόνο τρεις μέρες ακόμα: *«δυο που θα φάει και θα πιεί και μια που θα μπορέσει να συναντήσει για μια ακόμα φορά τους συγγενείς του – τη νεαρή γυναίκα του, στην οποία δεν αρμόζει η χηρεία – τα δυο του μικρά παιδιά που δεν θα πρέπει να μείνουν ορφανά από πατέρα.»* Το τραγούδι τελειώνει με τις λέξεις: *«Τα*

πρόβατα που περιμένουν στο λιβάδι για κούρεμα και το τυρόπηγμα που είναι στην καρδάρα» [Πόχω τα πρόβατα άκουρα και το τυρί στην κάδη]. Το τραγούδι, σε όλη την απλότητά του, είναι μια συγκινητική περιγραφή του σπιτιού, όταν ο πατέρας της οικογένειας ξαφνικά πεθαίνει. Ονομάζεται: *«Ο βοσκός και ο Χάρος».* Άλλο ένα ακόμα πιο θλιβερό παρνασσιώτικο μοιρολόι ή τραγούδι θρήνου είναι : *«Το κορίτσι στον Άδη»* θα το αποδώσω κατά λέξη.

« Καλά τόχουν τα βουνά, καλόμοιροι είν' οι κάμποι
που Χάρο δεν παντέχουνε, Χάρο δεν καρτερούνε.
Το Καλοκαίρι πρόβατα και το Χειμώνα χιόνια.
Τρεις αντρειωμένοι βούλονται τον Άδη να τσακίσουν.
Ο ένας το Μάη λέει να βγει κι ο άλλος το Καλοκαίρι.
Κι ο τρίτος το Χινόπωρο, όταν είν' τα σταφύλια.
Κόρη ξανθή τους μίλησε αυτούς στον Κάτω κόσμο.
Πάρτε μ' αντρειωμένοι μου κι εμέ σ' αγέρα κόσμο.
Κόρη βροντούν τα ρούχα σου, φυσούν και τα μαλλιά σου
Χτυπάει και το καλίγι σου και μας νογάει ο Χάρος.
Εγώ τα ρούχα βγάνω τα και τα μαλλιά τα κόβω,
Και τα καλιγοπάποντσα στη σκάλα τα 'πιθώνω.
Πάρτε με αντρειωμένοι μου κι εμέ εις τον Απάνω κόσμο.
Αφήστε με να σας ακολουθήσω,
να δω άλλη μια φορά τη μάνα μου το πώς θρηνεί για μένα.
Να δω και τα αδέρφια μου το πώς θρηνούν για μένα.
Κόρη σένα τα 'δέρφια σου εις το χορό χορεύουν.
Κόρη σένα η μάνα σου στη ρούγα κουβεντιάζει».

Και με αυτές τις πικρές λέξεις αναχώρησης, αυτοί άφησαν τη φτωχή κόρη στον Άδη.

Η ιδιοκτήτρια του σπιτιού (Ρεγκίνα Παπασταθόπουλου) στην Αράχοβα οπού διαμείναμε, η οποία έμοιαζε με Σουηδέζα χωρική, ήταν ποιήτρια. Αυτή είχε συνθέσει στίχους για το Βασιλιά Όθωνα, κατά την πρώτη του επίσκεψη στον Παρνασσό. Όταν ο βασιλιάς, που ήταν τότε νέος, είχε ανεβεί στην κορυφή του βουνού, και επέστρεψε στην Αράχοβα, βρέθηκε περικυκλωμένος στη βραδινή (υπαίθρια) φωτιά από νεαρά κορίτσια του χωριού, που χόρεψαν και αυτοσχεδίασαν αυτό το τραγούδι.

«Καλώς τον βασιλέα μας,
πούρχετ' από το λιβάδι,
πούρχετ' από τον Παρνασσό,
μέσα απ' το Σαρανταύλι.

Και πώς εκαλοπέρασες
σήμερα στο λιβάδι;
Μάζου το Μάη τη δροσιά
και φτιάστηνε μενδέρι,
τι θα διαβεί ο βασιλιάς
να κάνει μεσημέρι.
Μάτια μυγδαλοσχισμένα,
κι απ' τον κόπο 'ντραλωμένα.
Το τι τραγούδι να σου πω,
Βασιλιά, να σ' αρέσει;
Πώχεις αγγελικό κορμί
και δαχτυλίδι μέση.
Τα δυο σου μαύρα μάτια
με κάμανε κομμάτια.
Το μπόγι σου το ταίριασα
σαν μια μηλιά στην πόλη,
Νοπου την έχει ο βασιλιάς
μέσα στο περιβόλι.
Βέργα μου ασημόβεργα
κυπαρισσιού φουντάνι,
Να ζήσει ο βασιλέας μας
κι εμείς ας πάμ' κουρμπάνι.»

Κατά τη διάρκεια της βασιλικής περιοδείας - μια από τις πιο ποιητικές των σύγχρονων καιρών - που ο νεαρός βασιλιάς και η βασίλισσα της Ελλάδας έκαναν διαμέσου του παλιού Ελληνικού Βασιλείου, το ζεύγος χαιρετίστηκε με παρόμοια αυτοσχέδια τραγούδια σε διάφορες περιοχές, όπως εδώ, και με το πέταγμα λουλουδιών, που αν και με καλή πρόθεση, δεν ήταν πάντα ευχάριστο. Η οικοδέσποινά μας, μας περιέγραψε με μεγάλο πάθος και πολλές χειρονομίες τη βασιλική επίσκεψη. Έδινε μεγάλη αξία στη γνώση και στα γράμματα και δυο από τους γιους της σπούδαζαν στην Αθήνα.

Το πρωί της 27ης Οκτωβρίου περάσαμε έφιπποι ανάμεσα σε υψώματα και βραχώδεις κορυφογραμμές του Παρνασσού, ενώ φυσούσε ένας τσουχτερός βορειοδυτικός άνεμος. Αυτό, ωστόσο, δεν με εμπόδισε από το να παρατηρήσω την περιοχή των σιτηρών και του δάσους, δια μέσου των οποίων ταξιδεύουμε και ακόμα τη γραφική τοποθεσία του χωριού της Αράχοβας.

Οι χειμώνες είναι δριμείς σ' αυτή την περιοχή. Τριάντα χρόνια πριν, οι χιονοστιβάδες σε συνδυασμό με το γενναίο ξίφος του Καραϊσκάκη έδιωξαν τον τουρκικό στρατό από τον Παρνασσό. Ο Χειμώνας, ωστόσο, έχει την ποιητικότητά του στην Αράχοβα. Τη συγκεκριμένη εποχή σπουδαίοι γάμοι και

χοροί λαμβάνουν χώρα με τα αυτοσχέδια τραγούδια και όλα τα συμβολικά παιχνίδια που έχουν προέλθει από τη μακρινή αρχαιότητα. Αν και σηκωθήκαμε νωρίς αυτό το πρωί, οι γυναίκες της Αράχοβας ήσαν από νωρίτερα στην εργασία τους και μαζεύονταν γύρω από τις βρύσες για να πλύνουν τα καρπίτια τους. Σε μια βρύση σε τοίχο, κοντά στο κράσπεδο, το άλογό μου κυριευμένο από επιθυμία να πιει, χώθηκε χωρίς καμία τυπικότητα ανάμεσα στις γυναίκες, σπρώχνοντάς τες προς τα δεξιά και αριστερά με τη μουσούδα του, μέχρις ότου μπόρεσε με άνεση να πιει, ώσπου να ευχαριστηθεί η ψυχή του.

Ο ήλιος ανέτειλε και άρχισε να ζεσταίνει όσο, ακολουθώντας ένα ζιγκ - ζαγκ δρόμο γύρω από το βουνό του Παρνασσού, προχωρούσαμε κάτω προς τη Λιβαδειά. Η περιοχή είναι μάλλον ογκώδης παρά υπέροχη από τα ύψη της και τα βάθη της. Από αυτό το σημείο δεν έχεις σωστή θέα του βουνού, παρά μόνο από μεγαλύτερη απόσταση. Διασχίσαμε ιππεύοντας προς ανατολικά διαμέσου στενωπών που έγιναν ακόμα στενότερες. Βγαίνοντας από ένα μακρύ και στενό πέρασμα αυτού του είδους, είδαμε μπροστά μας ένα βράχο ασυνήθιστου σχήματος, κάτι σαν ένα τεράστιο σωρό από πέτρες τοποθετημένες σε κοντινή απόσταση από το άνοιγμα της στενωπού. Σ’ αυτό το σημείο ο δρόμος χωρίζεται και στρίβει προς τα δεξιά γύρω από το βράχο προς τη Λιβαδειά και προς τα αριστερά προς τη Δαύλεια. Εδώ ήταν, σύμφωνα με την παράδοση, που συνέβη η μοιραία και ολέθρια συνάντηση μεταξύ του Οιδίποδα που ερχόταν από τους Δελφούς και του, άγνωστου σ’ αυτόν, πατέρα του βασιλιά Λάιου, που ήταν καθοδόν προς τους Δελφούς, και η οποία συνάντηση καθώς κανένας από τους δυο δεν επέτρεπε στο άρμα του να αλλάξει πορεία προς χάριν του άλλου, οδήγησε στον καυγά που προκάλεσε το θάνατο του πατέρα, γενεσιουργό τέτοιων οδυνηρών συμφορών και τόσο ανήκουστης τραγωδίας. Ήταν επίσης σ’ αυτή τη διασταύρωση που η παρνασσιώτικη ληστοσυμμορία, όχι πολλά χρόνια πριν, περικυκλώθηκε από τον Ελληνικό Στρατό και κατατροπώθηκε. Τα πτώματά τους, σαράντα ή πενήντα τον αριθμό, αφέθηκαν άταφα στα ριζά των βράχων, όπου είχαν το λημέρι τους, και υποστηρίζεται ότι η θέα αυτών των άταφων σωμάτων συνέβαλε, περισσότερο από κάθε τι άλλο, στο να τεθεί ένα τέλος στο σύστημα της ληστείας σ’ αυτή την περιοχή της χώρας. Μια βίγλα στέκει πάνω στο βράχο για να φρουρεί το πέρασμα. Η όλη τοποθεσία έχει μια μελαγχολική εμφάνιση. Είναι το κατάλληλο σκηνικό για τρομερά συμβάντα. Εισήλθαμε στη Λιβαδειά.[…]

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

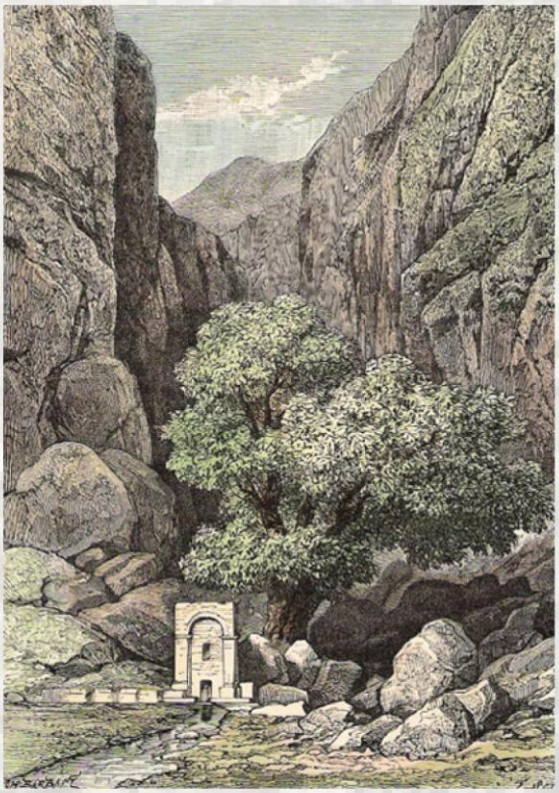
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(18ο ε-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

78. HENRI BELLE

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Henry Belle** ήταν διπλωματικός υπάλληλος και υπηρετούσε στη Γαλλική Πρεσβεία της Αθήνας. Στο έργο του, που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1881, και είναι αρκετά εκτενές, περιγράφει με ιδιαίτερη γλαφυρότητα διάφορες ελληνικές πόλεις και χωριά, που επισκέφτηκε, με παράλληλη αναφορά στην καθημερινότητα των κατοίκων τους, καθώς και σε αρκετά μνημεία της αρχαιότητας.

Επίσης, σ' αυτό τονίζει με έμφαση την προσφορά των Γάλλων στο Νεοελληνικό κράτος, ακόμα και παραποιώντας τα γεγονότα, που υποδουλώνουν το αντίθετο, ενώ δεν διστάζει να παραδεχτεί ότι οι Έλληνες και οι Γάλλοι έχουν κοινά χαρακτηριστικά και είναι λαοί συγγενούς νοοτροπίας.

Σχόλια

Το ταξιδιωτικό κείμενο του **Belle** είναι εκτενές, πλούσιο σε εικόνες και περιγραφές. Μοιάζει σε ορισμένα σημεία με δημοσιογραφική ανταπόκριση απεσταλμένου στα μέρη της Αράχοβας - Δελφών και Παρνασσού. Έρχεται στην Αράχοβα από την πλευρά της Λιβαδειάς μέσω του Καρακόλιθου, μια διαδρομή που δεν την συνήθιζαν όσοι περιηγητές έρχονταν από ανατολικά τις εποχές εκείνες. Αυτοί συνήθως ακολουθούσαν τη διαδρομή Χαιρώνεια (Κάπραινα) - Δαύλεια - Αράχοβα. Όσο πλησιάζει προς τον Παρνασσό ο καιρός επιδεινώνεται και η διαδρομή του προς την Αράχοβα γίνεται κάτω από βροχή και κρύο.

Φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Δήμαρχου, όπου είχε το χρόνο να συζητήσει για τρέχοντα προβλήματα, που απασχολούσαν την περιοχή. Για τους ληστές, και ειδικότερα για την εξολόθρευση της συμμορίας του Νταβέλη από τον Αραχοβίτη Μέγα και την ομάδα του. Ακόμη για το περιστατικό της απαγωγής της κόρης Χαλκιδαίου γαιοκτήμονα από τη συμμορία του Νταβέλη.

Σαν γνήσιος Γάλλος, ευαίσθητος στις γευστικές απολαύσεις, προκειμένου να προστατέψει ή να προετοιμάσει ψυχολογικά άλλους φιλοξενούμενους περιηγητές, που θα ήθελαν να αφεθούν και αυτοί στις παρνασσιώτικες γεύσεις, δίνει με λεπτομέρειες το αραχοβίτικο μενού, το οποίο δοκίμασε και από το οποίο...δοκιμάστηκε ο ίδιος εκείνο το βράδυ της φιλοξενίας στο σπίτι του Δήμαρχου.

Μπορεί βεβαίως να μην τον ενθουσίασαν τα φαγητά, τον ενθουσίασαν όμως οι κάτοικοι του χωριού, τις φάτσες των οποίων αυτός τις βρήκε να μοιάζουν μάλλον με αλβανικές παρά με σλαβικές, όπως υποστήριζε ο εμπαθής Φαλλμεράγιερ. Επειδή οι παρευρισκόμενοι δεν μπορούσαν να του προβλέψουν τον καιρό της αυριανής ημέρας εκνευρίζεται. Μετά από λίγη ώρα

την τιμή της... *“ΕΜΥ Αράχοβας”* τη διασώζει από τον εμπαιγμό και την καταισχύνη η καθησυχαστική πρόβλεψη άρτι αφιχθέντος, στο σπίτι του Δήμαρχου, Αραχοβίτη παρατηρητή του καιρού, ο οποίος τον γεμίζει χαρά και ικανοποίηση, τόση ώστε αποφασίζει την άλλη μέρα να συμμετάσχει με άλλους Αραχοβίτες κυνηγούς σε καρτέρι για μιαν άτακτη αρκούδα, που γυρόφερνε και αναστάτωνε τον Παρνασσό.

Έτσι, το επόμενο πρωινό τον βρίσκει πάνω στην κορυφή, πιθανόν της Βλαχόλακκας, απ’ όπου βιώνει μια απίθανη σε χρώματα αυγή, την οποία και περιγράφει τόσο ωραία. Ακολούθως, τράβηξε για το Κωρύκιον Άντρον όπου παρατηρεί πρόσφατα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας. Είναι οι απότακτοι της Άμφισσας, που κρύβονταν εκεί και με τους οποίους ήλθε σε επαφή μετά την κάθοδό του από την κορυφή του Γεροντόβραχου, την οποία κατέκτησε παρά τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Του δίνεται έτσι η ευκαιρία να αναλύσει και το φαινόμενο των ανυπότακτων, τα αίτια και αποτελέσματά του.

Κατέρχεται, στη συνέχεια, στους Δελφούς με απώλειες, αφού στην αναμπουμπούλα *“γνωριμίας”* με τους προηγούμενους ο συνοδός του από τη Λιβαδειά στραμπούλιξε το πόδι του. Του δίνεται πάλι ευκαιρία για νέες περιγραφές, αυτή τη φορά μιλά για το ... *“ΕΣΥ Δελφών”* και την αποτελεσματικότητά του.

Η πρακτική ιατρική της γριάς Καστρίτισσας ενέπνεε μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στο Λιβαδείτη τραυματία από την επίσημη ιατρική του συνοδού γιατρού από το Αιάκειο της Κορσικής. Ειδικά αυτή η ακαταμάχητη συνταγή της: *“κομπρέσες φτιαγμένες από αγελαδίσιες ακαθαρσίες βρασμένες με κρασί.” ...*

Ο Belle δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον για τους Δελφούς. Φαίνεται από τις περιγραφές του ότι είναι διαβασμένος και κατατοπισμένος για τον αρχαιολογικό χώρο, την Πυθία και τους χρησμούς της, τους Αμφικτίονες, τους θησαυρούς και τους συλητές του Μαντείου, τους πυθικούς αγώνες και όλο το αλισβερίσι, που γινόταν εκεί την αρχαία εποχή.

Το χωριό πάνω στον αρχαιολογικό χώρο το *“εκτελεί”* με την εξής ριπή: “*Το χωριό Καστρί, όπως τα περισσότερα ελληνικά χωριά, είναι ένα μπάχαλο από δρόμους και φτωχά σπίτια, ανάμεσα σε λάσπες και ακαθαρσίες, και το σπίτι που μας είχαν ετοιμάσει δεν φαινόταν πιο νέο από τα άλλα.”*

Αυτό που του κάνει ιδιαίτερη εντύπωση και το σημειώνει είναι ο αέρας, που φυσάει δυνατά στην κοιλάδα του Απόλλωνα. Φαίνεται εκείνη την ημέρα, που βρισκόταν στους Δελφούς, θα είχε *“ξεχύσει το Κρόκι”*, όπως λένε χαρακτηριστικά οι ντόπιοι ακόμα και σήμερα, όταν ο βόρειος άνεμος υπερβαίνει τον ορεινό όγκο του Παρνασσού και κατέρχεται σαρώνοντας κυριολεκτικά την Παρνασσία Νάπη στην περιοχή των Δελφών. Στη συνέχεια, κατευθύνθηκε προς την όμορφη πόλη, όπως ο ίδιος αναφέρει, των Σαλώνων.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

“Trois annees en Grece”, Henri Belle, Paris 1881.

Το πρωί, ο ουρανός είναι μαύρος και ακούμε τη βροντή πάνω από τις ορεινές κοιλάδες του Ελικώνα και του Παρνασσού. Ο Περικλής δεν ήξερε τι να πει για τον καιρό. Οι αγωγιάτες κοίταζαν όλα τα σημεία του ορίζοντα, χωρίς να προφέρουν τίποτα άλλο από το: *«αρχίζει η κακή εποχή»*. Ο οικοδεσπότης μας, μας λέει να μη φύγουμε, αλλά παρόλα αυτά αποφασίζουμε να πάμε μέχρι την Αράχοβα, και αποχωρούμε συνοδευόμενοι από έναν νεαρό της πόλης, τον Αλέξανδρο Σταύρου, που μας τον είχε συστήσει για οδηγό, ο πρόεδρος.

Σίγουρα οι κάτοικοι της Λιβαδειάς δεν συνηθίζουν να βλέπουν ξένους, διότι προκαλούμε σε μεγάλο βαθμό την περιέργειά τους. Έρχονται απ’ όλες τις πλευρές, οι δρόμοι πλημμυρίζουν από κόσμο, τα μπαλκόνια και τα παράθυρα είναι γεμάτα από θεατές και ξαφνικά η μικρή πόλη γίνεται πολύ ζωντανή. Πολλοί μας χαιρετούν και μας εύχονται καλό ταξίδι με κάποιες απ’ αυτές τις ευγενικές και φιλικές εκφράσεις, ποιητικό έθιμο που κρατούν ακόμα οι ανατολίτες.

Ανεβαίνουμε τους πάνω δρόμους της πόλης και ύστερα από ένα παζάρι που μοιάζει τούρκικο, γυρίζοντας το κεφάλι έχουμε μια ωραία θέα πάνω στην πεδιάδα και στη Λιβαδειά με τα σπίτια της, τα γραφικά τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο, φωτισμένα από μια ακτίνα ήλιου που φάνηκε και είναι ένας καλός οιωνός. Πιο πέρα, οι κήποι γύρω από την μικρή πρωτεύουσα, σχηματίζουν μια πράσινη ζώνη, και πιο πέρα ακόμα, πού και πού μέσα στην ομίχλη, ένα σπινθηροβόλημα μας αφήνει να μαντέψουμε την λίμνη Κωπαΐδα μέσα στην ομιχλώδη ατμόσφαιρά της. Το χώμα είναι σκούρο και ξερό, και το μονοπάτι προχωρεί κατά μήκος ενός παλιού τούρκικου, τελείως κατεστραμμένου πλακόστρωτου, αλλά το αποφεύγουμε με προσοχή.

Ακολουθούμε μια κοιλάδα κλεισμένη, νότια, από τον Ελικώνα και τα αντερείσματά του, που πηγαίνουν προς βορρά για να ενωθούν με τον Παρνασσό, και σε λίγο βρισκόμαστε σε πλαγιές γεμάτες από σκίνους, βελανιδιές και μυρτιές.

Δεν βλέπουμε, ούτε σπίτια ούτε χωριά ούτε καλλιέργειες. Η χώρα φαινόταν έρημη και εγκαταλελειμμένη, και όμως η δύναμη της βλάστησης, η φρεσκάδα του πράσινου, η μαύρη όψη της γης και το πάχος του χορταριού που πατούσαμε, μαρτυρούσε τα πλούτη και τις παραγωγικές δυνατότητες του εδάφους.

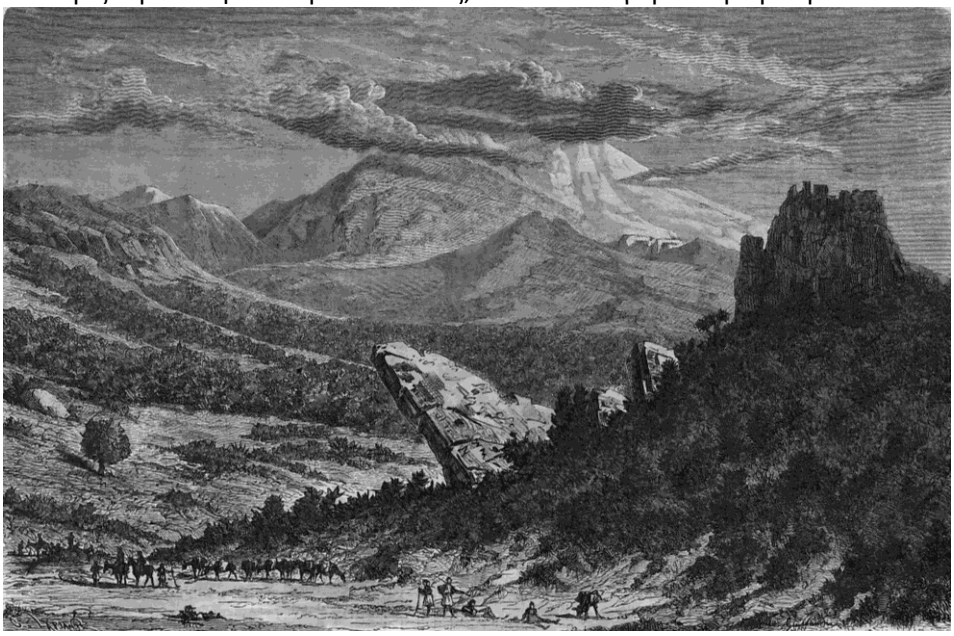
Ο λόφος αυτός σκεπασμένος με δενδρύλλια των οποίων τα σκούρα και λαμπερά φύλλα, όπου σταγόνες βροχής σπινθηροβολούσαν στην παραμικρή ακτίνα που διαπερνούσε τα σύννεφα, σχημάτιζε ένα χαριτωμένο πρώτο πλάνο στο σκοτεινό και μεγαλειώδες βουνό που ορθωνόταν μπροστά μας και που άρχιζε να βγαίνει από τις ομίχλες που το περικύκλωναν από το πρωί. Σιγά - σιγά ξεπρόβαλαν εντυπωσιακές μάζες βράχων και ο ακόμα μισοκαλυμμένος ήλιος υπογράμμιζε τη γιγάντια ανατομία τους, τονίζοντας τις αντιθέσεις μεταξύ φωτός και σκιάς.

Ύστερα από τρεις ώρες δρόμου, σταματάμε κοντά σε μια πηγή που βγαίνει από ένα βράχο με το όνομα *«Κορακόλιθος»* ή βράχος του κόρακα, ένα είδος πλατφόρμας πάνω στην οποία βρίσκονται κάποια υπολείμματα αρχαίων τοίχων, που πιθανώς ανήκαν σ' ένα ορεινό στρατιωτικό φυλάκιο ή φρούριο, και μάλλον ο τόπος ήταν καλά επιλεγμένος, γιατί σήμερα στο ίδιο μέρος υπάρχει ένας σταθμός της χωροφυλακής που επιτηρεί την περιοχή, η οποία πάντα εθεωρείτο ως μια εστία ληστών. Πράγματι, η περιπλοκή των λόφων, η θαμνώδης βλάστηση και η ερημιά είναι ευνοϊκές για τους κακοποιούς.

Ο απαίσιος δρόμος ακολουθεί μια σειρά από κορφές βράχων, όπου φυτρώνουν αυτές οι μικρές αγκαθωτές βελανιδιές που αναφέρει ο Παυσανίας και λέγονται πουρνάρια. Βλέπαμε κάποια παραμορφωμένα πεύκα, πάντα συγκεντρωμένα. Οι κοίτες των χειμάρρων, ελάχιστα βρεγμένες από τις βροχές της νύχτας, χάραζαν το βουνό. Αυτοί οι χείμαρροι, ξεροί το καλοκαίρι, αλλάζουν τελείως το χειμώνα, είτε φουσκώνοντας υπερβολικά με κάθε βροχή, είτε χαμηλώνοντας ξαφνικά. Όταν ο χλιαρός άνεμος που λέγεται *«Μέγας»,* λειώνει πρόωρα τα χιόνια, τα νερά κατεβαίνουν με ορμή και κάνουν αδύνατο το πέρασμα των φαραγγιών. Για αρκετές ώρες, ανεβαίνουμε και κατεβαίνουμε από δύσβατα και δυσάρεστα μονοπάτια κατά μήκος της οροσειράς, που ενώνει την Κίρφι με τον Παρνασσό, του οποίου η γιγάντια μάζα υψώνεται μπροστά μας. Αλλά τα σύννεφα πάλι είχαν μαζευτεί στον ουρανό και μια ψηλή και κρύα βροχή άρχιζε να πέφτει. Τα άλογά μας γλιστρούσαν επάνω στους βρεγμένους βράχους και κόντευαν να πέσουν σε κάθε βήμα, τα παλτά μας μουσκεμένα, κάτω από τις ριπές του βοριά, έμοιαζαν με κάπες από πάγο, και η απογοήτευση καταλάμβανε την παρέα μας.

Ο οδηγός μας, ο Αλέξανδρος Σταύρου, που πρώτα εύθυμος και φλύαρος μας διασκέδαζε με τα ανέκδοτα και τα τραγούδια του, είχε γίνει τώρα σιωπηλός, κλεισμένος μέσα στην χοντρή από γκρίζο μαλλί κάπα του, σαν μια τεράστια κουκούλα, μυτερή, που ίππευε μισοχαμένη στην ψιχάλα. Τα σύννεφα συσσωρεύονταν σε μεγάλες μαύρες σπείρες φορτωμένες με βροχές και καταιγίδες. Το τοπίο έπαιρνε γκρίζες και μουντές αποχρώσεις απελπιστικά μονότονες. Μετά από έξι ώρες βροχής και πάλης με τον αέρα, διακρίνουμε επιτέλους την Αράχοβα πάνω σ' ένα απόκρημνο βράχο.

Νομίζουμε ότι φτάνουμε επιτέλους, αλλά δεν λογαριάσαμε μια βαθιά

Μια στάση για ξεκούραση στον Καρακόλιθο.

χαράδρα που μας χωρίζει από το καταφύγιό μας και θέλουμε περισσότερο από μια ώρα για να την διασχίσουμε. Μπήκαμε στο χωριό περνώντας από ελικοειδείς δρόμους, με σκαλοπάτια λαξευμένα στο βράχο, που παρακάμπτουν άθλια σπίτια κάνοντας ζιγκ-ζαγκ γύρω τους. Ο οδηγός μας, μας πήγε στο δήμαρχο. Ήταν ο πιο ευγενικός και ο πιο φιλόξενος των ανθρώπων. Έριξε ξύλα στο τζάκι και μπροστά στην ωραία φωτιά ξεχάσαμε τις υγρές ταλαιπωρίες της ημέρας.

Ανησυχούσαμε, όμως, για την επομένη, και η άνοδος του Παρνασσού που είχαμε σχεδιάσει φαινόταν αδύνατη. Στις ερωτήσεις μας για τον καιρό, απαντούσαν όλοι *«Τι να ξέρουμε; Ο καιρός είναι στα χέρια του θεού»*. Καλά, αλλά η εξυπνάδα δόθηκε στον άνθρωπο για να αποκτά πείρα με την παρατήρηση. Πώς είναι συνήθως το πράγμα; *«βρέχει μερικές φορές μια μέρα, άλλες φορές δεκαπέντε μέρες, με αέρα ή χωρίς αέρα… πότε το καλοκαίρι, πιο συχνά την άνοιξη και το φθινόπωρο, κι ακόμα πιο συχνά το χειμώνα…»*. Πιο συμπέρασμα να βγάλουμε απ' αυτήν την ανατολίτικη μοιρολατρία; Καλύτερα να αφεθούμε στην τύχη και να μην ψάξουμε πολύ να μάθουμε περισσότερα για τις προθέσεις της.

Το δείπνο, ένα ελληνικό δείπνο, μας περίμενε, γιατί οι προμήθειές μας είχαν λειώσει από τη βροχή. Εάν ένας διάδοχος του βαρόνου Brisse ήθελε να προσθέσει στη γαστρονομική συλλογή του ένα *«αραχοβίτικο μενού»*

ευχαρίστως θα του έδινα ένα:

- ✓ Ντοματόσουπα με νερό και ταγγισμένο λάδι, με φέτες λεμονιού να κολυμπούν μέσα.
- ✓ Βραστό αρνί πιπεράτο, ρύζι με ταγγισμένο λάδι, αγγούρια βραστά με ντομάτες, πάντα με λάδι και λεμόνι.
- ✓ Κατσικίσιο τυρί σκληρό που έμοιαζε με γύψο, κρασί βρασμένο με ρετσίνι και κουκουνάρια, με έντονη τη μυρωδιά του τραγοδέρματος που χρησιμοποιείται, για τη διατήρησή του.
- ✓ Ψωμί ζυμωτό, χωρίς μαγιά, χωρίς αλάτι και μισοψημένο, και για επιδόρπιο στυφές ελιές διατηρημένες στην αρμύρα.

Μόνο που θυμάμαι αυτό το συμπόσιο, το στομάχι μου ξεσηκώνεται. Κατά τη διάρκεια του γεύματος, οι κάτοικοι, όχι τόσο διακριτικοί όσο εκείνοι της Λιβαδειάς, έμπαιναν στην σάλα για να μας δουν, ενώ τρώγαμε. Έτσι, τότε, διαπιστώσαμε πόσο όμορφη και ρωμαλέα είναι η ράτσα αυτών των βουνών, χάρις στον καθαρό αέρα που αναπνέουν οι ντόπιοι και χάρις στη σκληρή και λιτή ζωή που κάνουν. Τα παιδιά, χοντρά και δυνατά, με μάγουλα, είναι γεμάτα ζωή. Οι άντρες με ενεργητικότητα και σκληρά χαρακτηριστικά, έχουν το παράστημα των αθλητών. Οι γέροι, όρθιοι όπως στα νιάτα τους, πεθαίνουν χωρίς να γνωρίζουν την αναπηρία και τη φθορά της ηλικίας. Οι γυναίκες γεροδεμένες, έχουν ένα ύφος λίγο άγριο με το τετράγωνο πηγούνι τους, το μεγάλο στόμα τους που ανοίγει σε δυο σειρές κάτασπρων δοντιών, τα τοξωτά φρύδια τους που ενώνονται και το χαμηλό μέτωπό τους που σκιάζεται από τα μαυροκόκκινα μαλλιά τους.

Σε όλους αναγνωρίζουμε τον τύπο της αλβανικής ράτσας, της ράτσας αυτής που συναντάμε παντού σπαρμένη στο ελληνικό έδαφος και που διαψεύδει φανερά τις σλαβικές θεωρίες του Fallmerayer. Η ενδυμασία των γυναικών είναι για όλες ίδια: μια απλή βαμβακερή πουκαμίσα με λαμέ ρίγες εκρού, ανοικτή στο λαιμό και με μεγάλα κρεμαστά μανίκια, μια κόκκινη ποδιά από πυκνό μαλλί και ένα χοντρό σκούρο πανωφόρι, χωρίς μανίκια και στολίδια, ανοικτό μπροστά που πέφτει μέχρι τα γόνατα. Όλα όσα φορούν αυτές και όσα φορούν οι άνδρες βγαίνουν από τα χέρια τους. Κουρεύουν τις προβατίνες, κλώθουν το μαλλί, το υφαίνουν, ράβουν αυτά τα σακάκια, αυτά τα παλτά και τα στολίζουν ύστερα με κεντήματα βαριά μεν, αλλά ωραία ταχτοποιημένα και με καλλιτεχνικούς συνδυασμούς χρωμάτων. Τροφή, σπίτια, όλα τα παράγουν αυτοί οι βουνίσιοι άνθρωποι και ανταποκρίνονται τόσο καλά στις ανάγκες τους και το ένστικτό τους, που δεν πρέπει να περιμένουμε εκ μέρους τους ένα μεγάλο ζήλο για την αλλαγή και την πρόοδο.

Η κουβέντα ήταν λίγο δύσκολη, γιατί το ελληνικό λεξιλόγιό μας ήταν περιορισμένο και ο Περικλής ο διερμηνέας μας έλειπε πολύ. Ευτυχώς, ένας κάτοικος του χωριού που είχε ζήσει μερικά χρόνια στην Κέρκυρα και που

μιλούσε κουτσά - στραβά κακά Ιταλικά αναμεμειγμένα με αγγλικά, μας χρησίμευσε ως δραγουμάνος.

Μας έκαναν πολλές ερωτήσεις για το ταξίδι μας, τις χώρες που είχαμε διασχίσει, τις πόλεις που είχαμε δει και προπαντός για την Αθήνα, τη λαμπρή πολιτεία της αρχαίας πατρίδας, και για την Κωνσταντινούπολη, τη μεγάλη μητρόπολη μιας ελληνικής αυτοκρατορίας που θα έρθει, αυτούς τους δυο πόλους ανάμεσα στους οποίους ταλαντεύονται αδιάκοπα η ματαιοδοξία και η φιλοδοξία του κάθε Έλληνα. Κάναμε κι εμείς ερωτήσεις, και ο τόπος ήταν ο καταλληλότερος για να μιλήσουμε για τη ληστεία, διότι οι Αραχοβίτες φημίζονται για τη βοήθεια που της πρόσφεραν. Το αρνούνται κατηγορηματικά.

«Τι μπορούσαμε να κάνουμε, μας λέει ένας από τους προύχοντες, ανάμεσα στους ληστές και τους παρανόμους; Την εποχή που ο Νταβέλης και η συμμορία του διέσχιζαν την περιοχή, κάθε μέρα περιμέναμε την επίθεση ή τη λεηλασία. Δεν υπήρχε άλλο μέσο, ή πληρώναμε ή μας βασάνιζαν, έτσι ήταν ο κανόνας. Αν δεν δίναμε το χρήμα ή τις προμήθειες που ζητούσε η συμμορία, όλα, κατσίκες, κατσικάκια, προβατίνες και άλλα ζώα, όλα αρπάζονταν ή καταστρέφονταν από εκδίκηση. Η ζωή και η ελευθερία των ατόμων δεν ήταν καν ασφαλείς. Το να οχυρωνόμαστε, να κλείναμε την είσοδο του χωριού, να αμυνόμαστε με τουφέκια, δεν ήταν δύσκολο, αλλά την ημέρα έπρεπε να δουλεύουμε στα χωράφια και δεν ξέραμε ποτέ αν θα γυρίζαμε το βράδυ.

- Μα, ρώτησα, η κυβέρνηση δεν σας βοηθούσε;

- Ναι, απάντησε με περιφρόνηση, πού και πού η κυβέρνηση έστελνε ένα απόσπασμα παρανόμων, που κάθονταν εδώ σαν αφέντες και έκαναν κατάχρηση των πάντων και δεν πλήρωνα ποτέ. Έπιναν, έτρωγαν, κάπνιζαν και μετά έφευγαν για το βουνό. Σχεδόν πάντα, γύριζαν, χωρίς να έχουν δει τους ληστές, οι οποίοι ληστές εμφανίζονταν πάλι, μόλις οι ένοπλοι του αποσπάσματος γύριζαν την πλάτη.

-Μα εσείς που γνωρίζατε τα μονοπάτια και τα καταφύγια της συμμορίας, γιατί δεν οδηγούσατε τους χωροφύλακες;

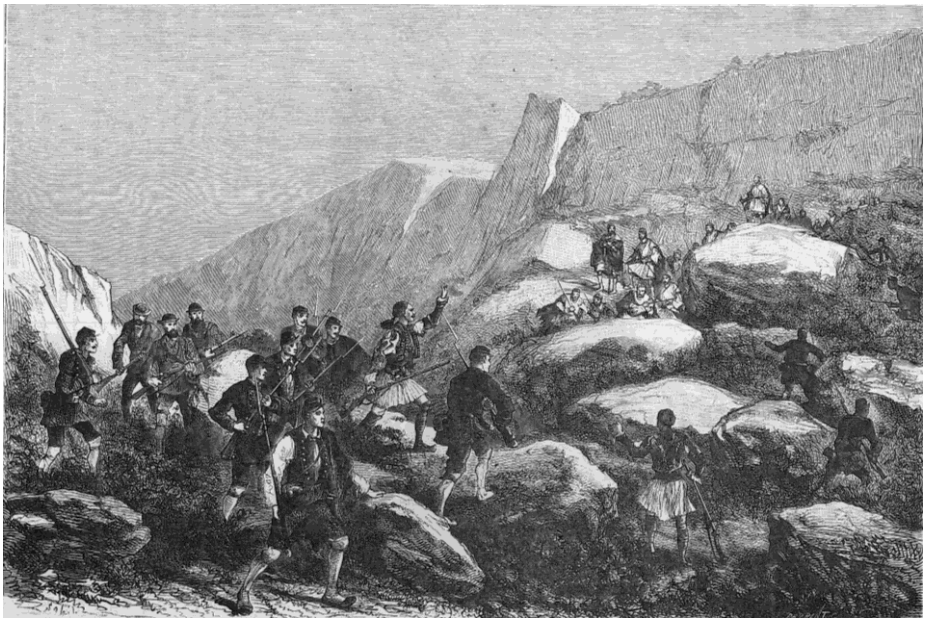
-Δεν θα το τολμούσαμε, γιατί τότε ο θάνατός μας ήταν σίγουρος και θα προκαλούσαμε εκδικήσεις που θα κατέστρεφαν τις οικογένειές μας και τα σπίτια μας. Μας κατηγορούν που ενθαρρύναμε την ληστεία, είναι μια συκοφαντία. Και αν συμβιβαζόμασταν μαζί της, ήταν αυτό ένα αναγκαίο κακό. Άλλωστε, όταν το κακό έγινε πολύ μεγάλο και οι απαιτήσεις του Νταβέλη ανυπόφορες, εμείς, ενωμένοι με τους κατοίκους των γύρω χωριών, πήραμε τα όπλα μας, τον σκοτώσαμε και μετά εξοντώσαμε την συμμορία του.»

Ο συνομιλητής μου είχε απόλυτα δίκιο. Έχουμε πει συχνά ότι τα μέτρα που είχε πάρει η κυβέρνηση ήταν γελοία και στρέφονταν συνήθως κατά των χωριατών. Αλλά, αυτό που δεν έλεγε όμως, είναι πως την ημέρα που η

συμμορία του Νταβέλη περικυκλώθηκε και εξοντώθηκε, οι χωροφύλακες αγωνίζονταν πλάι στους Αραχοβίτες και ο αρχηγός τους σκοτώθηκε στη μάχη. Κάθε φορά που οι αρχές και οι κάτοικοι θα συμφωνούν για μια κοινή δράση η ληστεία θα νικιέται. Πρέπει να προσθέσω όμως ότι η αδιαφορία , αλλά και η συγκατάβαση των πληθυσμών για τους κλέφτες, είναι φυσικά η συνέπεια της απάθειας ή της κακοπιστίας της Κυβέρνησης. Ο λαός είναι έξυπνος, αλλά η κυβέρνηση δεν το ξέρει ή δεν ενδιαφέρεται να το μάθει. Ρωτούσα, εάν υπήρχαν νόμοι ή κανονισμοί που θα επέτρεπαν στον πληθυσμό να αιτεί και να επιτυγχάνει την αποζημίωση των ιδιωτών που είχαν πάθει από τους ληστές. Τίποτα δεν υπάρχει απ' όλα αυτά. Πριν μερικά χρόνια, θεσπίστηκε ένας νόμος που πήγαινε προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά καταργήθηκε ή έπεσε σε αχρηστία. Πάντως, μερικοί ληστές έχουν τη συμπάθεια των χωριατών, είναι οι *«ανυπότακτοι».* Στην κλήρωση - μου το βεβαίωσαν πολλές φορές - ο δήμαρχος κλέβει και κάνει να πέσουν τα κακά νούμερα στους οπαδούς του αντίπαλου κόμματος. Τότε, πολλοί νέοι ισχυρίζονται ότι τους εξαπάτησαν και προτιμούν να πάρουν τα βουνά. Οι φίλοι και οι γονείς τους, τους προστατεύουν και τους τρέφουν. Οι χωροφύλακες δεν τους καταδιώκουν πολύ θερμά και τους δείχνουν μεγάλη επιείκεια.

Άλλοι έγιναν ληστές από αγάπη, όπως ο περιβόητος Κίτσος, που μόλις πριν δέκα χρόνια έσπερνε τον τρόμο σ' όλη τη Βόρεια Ελλάδα. Η ιστορία του είναι αληθινή και τείνει τώρα να γίνει λαϊκός θρύλος. Ο Κίτσος ήταν ένα κομψό παλληκάρι, *«ο πετεινός»* του χωριού του. Αγαπούσε μια κοπέλα που απ' την μεριά της, τον κοίταζε με τρυφερά μάτια. Αλλά στην Ελλάδα, όπως και σ' όλη την Ανατολή, ο αυταρχισμός του πατέρα είναι απόλυτος. Και το καημένο το κορίτσι αρραβωνιάστηκε με τον γιο ενός έμπορου. Την ημέρα του γάμου, ο Κίτσος μπήκε στην εκκλησία και σκότωσε το γαμπρό. Ακολούθησε μια αναταραχή, ακούστηκαν τουφεκιές που πλήγωσαν μερικούς από τους παρόντες.

Ο Κίτσος διέφυγε στον Παρνασσό όπου κρύφτηκε για ένα διάστημα, ενώ δεχόταν επισκέψεις από τους γονείς και τους φίλους του. Ύστερα, έφτιαξε μια συμμορία, λεηλάτησε τα κτήματα του πατέρα της αγαπημένης του κι έπειτα ρίχτηκε στην Αττική, όπου διέπραξε ένα σωρό κακουργήματα. Με βασιλικό βούλευμα, πέρασε γρήγορα από την τρίτη κατηγορία στη δεύτερη και μετά στην πρώτη, δηλαδή προσφέρονταν για το κεφάλι του δυο χιλιάδες δρχ. έπειτα τρεις χιλιάδες και τέλος τέσσερις χιλιάδες. Αλλά πάντα ξέφευγε χάρις στην προστασία κάποιων μελών της Κυβέρνησης. Όσο για τον Νταβέλη, το όνομα του οποίου επανερχόταν συνεχώς στις διηγήσεις των προσκεκλημένων του οικοδεσπότη μας, ήταν ένας Αλβανός, ένας αληθινός Καραγκούνης, που είχε κατεβεί από τα βουνά της Πίνδου με τον συμπατριώτη του Καραμπαλέκη [Καλαμπαλίκη], το 1856. Είχαν εγκατασταθεί με καμιά εξηνταριά κακοποιούς

Εκκαθάριση… λογαριασμών στη Σχιστή.
(Γιάννης Μέγας εναντίον Χρήστου Νταβέλη).

στα φαράγγια του Παρνασσού, από όπου όργωναν όλη την επαρχία, κλέβοντας και σκοτώνοντας δεξιά και αριστερά.

Μια φορά, ο Νταβέλης με είκοσι άνδρες πήγε στην Χαλκίδα και έκλεψε στη μέση τη πόλης, την κόρη ενός πλούσιου γαιοκτήμονα της Εύβοιας, ενώ περίπου τριάντα δικοί του προστάτευαν το δρόμο της επιστροφής. Ήταν Χριστούγεννα, ο οικοδεσπότης έλειπε στην Αθήνα, η γυναίκα του και η οικογένειά του βρισκόταν στο σπίτι, όπου έπαιζαν χαρτιά παρέα μ' έναν Έλληνα δικαστή, μνηστήρα της κοπέλας. Η πόρτα άνοιξε, μπήκαν μέσα δυο άνδρες, ζητούσαν να μιλήσουν σ' έναν απ' τους καλεσμένους. Ο δικαστής τους κοίταξε κατάφατσα και τους είπε: *«Μου φαίνεστε ληστές» -«Νομίζετε»* απάντησαν. Μια στιγμή αργότερα το δωμάτιο γέμισε με ληστές, είκοσι και ο Νταβέλης επικεφαλής, και αποκλειόταν η αντίσταση. Πήραν τα ασημικά και τα κοσμήματα. Έβαλαν να βράσει στη φωτιά ένα δοχείο με λάδι, για να βουτήξουν αργότερα τα πόδια των αιχμαλώτων τους. Ήταν η συνήθης διαδικασία για να μάθουν που ήταν κρυμμένοι οι θησαυροί. Ο ένας ανάγκασε το μνηστήρα της νεαρής κοπέλας να παίξει χαρτιά μαζί του. *«Αν κερδίσεις, του είπε, θα σωθείς, αν χάσεις θα πεθάνεις».* Αλλά κατά τη διάρκεια αυτής της σκηνής, ένας υπηρέτης είχε ξεφύγει και είχε ειδοποιήσει τη χωροφυλακή. Η παρτίδα τελείωνε, το λάδι, ήταν έτοιμο να βράσει, όταν κάποιος φώναξε ότι έρχονταν οι στρατιώτες. Οι κακοποιοί έφυγαν παίρνοντας μαζί τους την

κοπέλα του σπιτιού. Την πήγαν με άλογο μέχρι τον Ελικώνα και ύστερα με πεζοπορία ως τον Παρνασσό, όπου την κράτησαν σε σπήλαιο που λέγεται *«Κωρύκιον Άντρον».* Τα παπούτσια της είχαν φθαρεί και έστειλαν κάποιον από τη συμμορία να αγοράσει άλλα στη Λιβαδειά. Την μεταχειρίζονταν αρκετά καλά. Κάθε μέρα της σέρβιραν ψητό αρνί και αρκετές φορές πήγαν στο Καστρί να φέρουν έναν παπά για να τη λειτουργήσει.

Οι διαπραγματεύσεις για λύτρα πήραν πολύ καιρό και για να πειστούν οι δικοί της ότι ήταν ζωντανή και καλά, πού και πού την έδειχναν, χωρίς βεβαίως να την αφήνουν, στην κορυφή ενός απρόσιτου βράχου. Στο τέλος, ο Νταβέλης της ξανάδωσε τα κοσμήματά της και την έστειλε σπίτι της από έναν άλλο δρόμο, φοβούμενος μήπως οι πιο άγριοι απ' τους άνδρες του προσπαθούσαν να την ξανακλέψουν στη διαδρομή. Αυτή η περιπέτεια και άλλες παρόμοιες τον είχε κάνει να είναι ο τρόμος των γύρω βουνών. Τέλος, αποφάσισαν να κάνουν μια μεγάλη κοινή προσπάθεια για να τον πιάσουν. Περικύκλωσαν όλον τον Παρνασσό και σιγά - σιγά έσπρωξαν τη συμμορία προς το Δερβένι και την Κούλια. Οι κάτοικοι της Αράχοβας είχαν επικεφαλής έναν συμπατριώτης τους, τον Μέγα, τον αρχηγό των χωροφυλάκων. Αυτός σκότωσε τον Νταβέλη, και από τους τριάντα άνδρες της συμμορίας του, είκοσι έξι πέθαναν, αλλά και ο ίδιος ο Μέγας, και πάνω στο λόφο (ακριβώς εκεί που ο Οιδίποδας έγινε πατροκτόνος χωρίς να το ξέρει), ένα μνημείο θυμίζει το θάνατό του και την εξόντωση της συμμορίας.

Ο γιος του Μέγα, ο Γεώργιος, ζει ακόμα στην Αράχοβα και από το στόμα του, μάθαμε τις λεπτομέρειες της ιστορίας αυτής. Επίσης, μας τραγούδησε
ένα τραγούδι προς τιμήν του πατέρα του. Αυτά τα μοιρολόγια, συνήθως τα αυτοσχεδιάζουν οι γυναίκες και λέγονται *«τραγούδια»,* λέξη που ανήκει στους πρώτους καιρούς της ελληνικής ποίησης, τότε που τα δραματικά ποιήματα δεν ήταν τίποτα άλλο από τραγούδια βοσκών. Είναι στους βοσκότοπους των οροπεδίων που γεννήθηκε η μεγάλη Αθηναϊκή τραγωδία. Αλλά η λέξη έμεινε στην κοινή γλώσσα και εμφανίστηκε ξανά, σχεδόν στην αρχαία μορφή της, χρόνια μετά από την εξαφάνιση της Ελληνικής τραγωδίας.

Παρόλα αυτά τα γεγονότα η Κυβέρνηση αρνιόταν την ύπαρξη της ληστείας και όποιος τολμούσε να μιλήσει περί ληστείας με ειλικρίνεια και αποδείξεις , τον κατάγγελλαν και τον τιμωρούσαν. Τότε είναι που ένας Άγγλος, θερμός φιλέλληνας, ο κ. Smith O' Brien, που δεν ήθελε να πιστεύει στη ληστεία και στις καταστροφές που προκαλούσε, έκανε ένα ταξίδι στο εσωτερικό των ελληνικών επαρχιών μέχρι τον Παρνασσό. Παντού όπου έπρεπε να περάσει, οι Αρχές έλαβαν εντολές να αποκρύψουν όλα τα δυσάρεστα γεγονότα και να προσέξουν να μη του συμβεί τίποτα, προπαντός να μην πέσει στα χέρια των ληστών που μάστιζαν τα χωριά. Προσποιήθηκαν τόσο καλά την τάξη και την ασφάλεια, που ο κ. O' Brien μόλις γύρισε στην Αθήνα, δημοσίευσε ένα

γράμμα, στο οποίο αποκαλούσε συκοφαντίες όλες τις κατηγορίες που απευθύνονταν στην Ελλάδα, και περιέγραφε την ύπαιθρο σαν ειδυλλιακή. Αλλά δυστυχώς μια μυστική αναφορά ενός δημόσιου υπαλλήλου, συνένοχου της φάρσας, καταχωρήθηκε στις εφημερίδες και αποκάλυψε όλο το σύστημα απάτης που είχε χρησιμοποιηθεί έναντι του Άγγλου ταξιδιώτη.

Τη στιγμή που, μετά από την ενδιαφέρουσα αυτή συζήτηση, ο οικοδεσπότης μας προσπαθούσε να διώξει τους περίεργους για να μας αφήσουν να κοιμηθούμε, ένας βοσκός αδύνατος, με μια όψη που τον έκανε να μοιάζει με τον Άγιο Ιωάννη τον Βαπτιστή, μπήκε, τινάχθηκε σαν σκυλί που βγαίνει από το νερό και μας είπε ότι η βροχή είχε σταματήσει και ο αέρας είχε γυρίσει νοτιοανατολικά, οπότε μπορούσαμε να έχουμε καλό καιρό την επόμενη μέρα. Τον ρωτήσαμε για την κατάσταση των δρόμων του Παρνασσού, από όπου ερχόταν και, αφού μας είπε ότι ήταν ακόμα βατά και ότι μόνο στις κορυφές θα βρίσκαμε χιόνι, αποφασίσαμε να φύγουμε το πρωί στις τέσσερις.

Νύχτωνε ακόμα, όταν φύγαμε από την Αράχοβα. Μας συνόδευαν ο οδηγός μας ο Αλέξανδρος, ένας αδερφός του Προέδρου και δώδεκα νόμιμοι χωροφύλακες, που φορούσαν πάνω από το παντελόνι της στολής τους, μακριές μάλλινες γκέτες άσπρες, πιασμένες σ' ένα είδος παπουτσιού με κυρτή μύτη και ίσια σόλα, σίγουρα πιο πρακτικά από τις αρβύλες, για να τρέχουν στα βράχια. Με εντολή του Νομάρχη, τους είχαν στείλει από τη Λιβαδειά και ήταν υπεύθυνοι για μας, για όσο καιρό θα μας συνόδευαν.

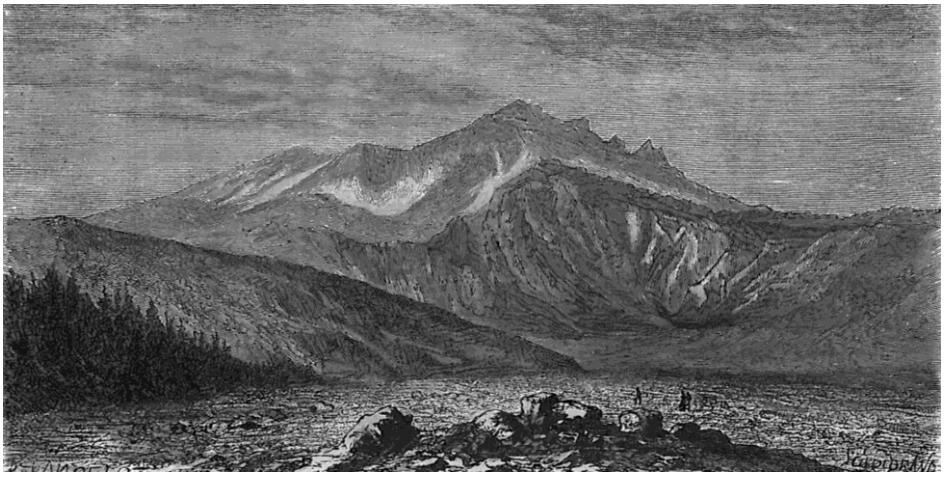
Δυο κυνηγοί από την Αράχοβα που πήγαιναν στο βουνό για καρτέρι αρκούδας, της οποίας τα ίχνη είχαν γίνει αντιληπτά, μας πρότειναν να πάρουμε μέρος στην εκστρατεία τους και να στήσουμε καρτέρι μαζί τους στο μέρος όπου κάθε πρωί το θήραμα ερχόταν, για να φάει αγριοκέρασα και αγριοδαμάσκηνα του δάσους. Ανεβαίνουμε, για μιάμιση ώρα περίπου, ένα δύσβατο βραχώδες και ελικοειδές μονοπάτι ανάμεσα σε βράχους προερχόμενους από κατολίσθηση, πάνω στους οποίους δέσποζαν τα τοιχώματα των Φαιδριάδων.

Μετά από μια κλεισούρα, περπατήσαμε μέσα σε πυκνές λόχμες και σταματήσαμε. Εκεί, σ' ένα είδος ξέφωτου περικυκλωμένου από έλατα, έπρεπε να φυλάξουμε καρτέρι. Στο λίγο φως ενός φαναριού, ελέγξαμε τα ίχνη και πράγματι, στο υγρό χώμα φαινόταν ένα φαρδύ αποτύπωμα ποδιού με πέντε τρύπες, προφανώς τα νύχια του ζώου. Ο καθένας διάλεξε ένα βράχο για να κρυφτεί και περιμέναμε σιωπηλά.

Ο ουρανός γινόταν ροζ παλ, και κάτω περίπου τέσσερις χιλιάδες πόδια από μας, έβλεπα ένα κομμάτι του Κορινθιακού κόλπου που σχημάτιζε μια σκούρο ασημί λουρίδα δίπλα στις απόκρημνες ακτές της Αχαΐας. Ήρεμα, και όταν περνούσε μια πνοή μέσα στα έλατα, ήταν σαν να ακούγαμε το θόρυβο που κάνουν τα μικρά κύματα πάνω στην άμμο, όταν κοιμάται η θάλασσα.

Περιμέναμε και μας ξεγελούσαν οι μικροί θόρυβοι της φύσης, ένα κλαδί που πέφτει, μια πέτρα που κυλάει, ένα ποντίκι που βγαίνει απ' τη φωλιά του. Περιμέναμε ακόμα και η πρώτη λάμψη της ημέρας φώτιζε ήδη τα ψηλά κλαδιά των δένδρων. Όποιος δεν έχει δει την ανατολή του ήλιου παρά μόνο στα κρύα βορινά κλίματά μας, δεν μπορεί να φανταστεί πόσο θαυμάσιο είναι αυτό το θέαμα στα βουνά της Ελλάδας. Η ατμόσφαιρα, πιο διαυγής από την δική μας, παίρνει στα χαράματα ροζ και χρυσαφένιες αποχρώσεις, που σε μας εμφανίζονται μόνο στις ωραίες μέρες του καλοκαιριού, με επιπλέον , τη γλυκιά δροσιά που ανήκει μόνο στις πρώτες ώρες του πρωινού. Τότε καταλαβαίνουμε, γιατί οι αρχαίοι είχαν θεοποιήσει την Αυγή με τα ροζ δάχτυλα. Τελικά, έπρεπε να εγκαταλείψουμε το καρτέρι, δεν θα βλέπαμε την αρκούδα που μάλλον είχε γυρίσει στο λημέρι της, είτε από παραξενιά, είτε από προσοχή, διότι είναι τόσο έξυπνη και πονηρή, όσο είναι λαίμαργη, δεν ριψοκινδύνεψε εκείνη τη νύχτα να 'ρθεί εκεί που την περιμέναμε και είχε πάει να βρει την τροφή της αλλού. Οι δυο κυνηγοί φεύγουν σε μια άλλη κατεύθυνση, για να ξαναβρούν τα ίχνη της και να στήσουν άλλο καρτέρι. Όσο για μας, συνεχίζουμε το δρόμο και φτάνουμε σε λίγο σ' ένα οροπέδιο καλυμμένο από βοσκές και καλλιέργειες, όπου δυο λίμνες με δροσερό και διαυγές νερό, αντανακλούν το πρώτο πρωινό φως. Δυτικά της μεγαλύτερης λίμνης, πάνω σε μια απόκρημνη πλαγιά, ανάμεσα σε μυτερούς βράχους και σε ακανθώδεις θάμνους, βρίσκεται η είσοδος του Κωρυκίου Άντρου, στενό τριγωνικό άνοιγμα, όπου σκύβει κανείς για να μπει σε μια μεγάλη αίθουσα, ενενήντα μέτρα μήκος επί εξήντα φάρδος και δώδεκα ύψος, γεμάτη σταλακτίτες. Ένα δεύτερο πέρασμα, ακόμα πιο στενό από το πρώτο, οδηγεί σε μια άλλη σάλα πιο μικρή, αλλά οι διαφανείς σταλακτίτες που πέφτουν από το θόλο, είναι τεράστια και έχουν τις πιο παράξενες μορφές. Αυτό το σπήλαιο που ήταν αρχικά αφιερωμένο στον θεό Πάνα και στις Νύμφες, έγινε σήμερα το σύνηθες καταφύγιο των ληστών του Παρνασσού. Ο καπνός των φωτιών τους μαύρισαν τα τοιχώματα και έκανε τους λεπτούς και λαμπρούς από ασβεστόλιθο στύλους να….

Κάποια αποκαΐδια μισοκαμένα και ακόμα ζεστά μαρτυρούσαν την πρόσφατη παρουσία κάποιου σ' αυτό το σπήλαιο. Οι οδηγοί μας ξαφνιάστηκαν και συμβουλεύτηκαν μεταξύ τους με χαμηλή φωνή. Οι βοσκοί είχαν ήδη εγκαταλείψει το βουνό για τις χειμερινές βοσκές, και παρόλο που η επιστροφή ληστών στον Παρνασσό δεν είχε γνωστοποιηθεί, δεν ήταν αδύνατον, πάντως, κάποιοι κλέφτες, γνωρίζοντας τα οροπέδια εγκαταλειμμένα να είχαν μείνει εκεί και με την άφιξή μας, να είχαν κρυφτεί σε κάποια χαράδρα. Έπρεπε να προσέξουμε και οι χωροφύλακες χώρισαν σε δυο ομάδες, η μια πορευόταν δίπλα μας η άλλη μπροστά, χτυπώντας δεξιά και αριστερά τους θάμνους.

Νοτιοανατολική άποψη Παρνασσού.

Κατεβαίνουμε, πάλι πάνω σε πέτρες από κατολίσθηση που κυλούν στο πέρασμα των ποδιών μας, την απότομη πλαγιά κάτω από το σπήλαιο. Περπατώντας δίπλα στις λίμνες, φτάνουμε σ' ένα μέρος με καλύβες που λέγεται *«τα Καλύβια της Αράχοβας»*. Εκεί, οι κάτοικοι του χωριού ανεβαίνουν το καλοκαίρι για να μαζέψουν τη βρώμη που έσπειραν το φθινόπωρο και για να βοσκήσουν τα ζώα τους. Τον Οκτώβριο σπέρνουν σ' αυτό το όχι βαθιά οργωμένο με το πρωτόγονο άροτρό τους, χώμα, και αφήνουν τα *«Καλύβια»* για να επιστρέψουν στο χωριό.

Οι καλύβες από σανίδες και κλαδιά ήταν έρημες, όταν περάσαμε. Μπροστά μας, η διπλή κορυφή του Παρνασσού εκτυφλωτική από τα χιόνια της. Αρχίζουμε να ανεβαίνουμε τη βορειοανατολική πλαγιά του βουνού, από ένα απότομο μονοπάτι όπου μόνο το ασφαλές πόδι των μουλαριών μας εμπόδιζε να πέσουμε στους γκρεμούς που ανοιγόντουσαν αριστερά.

Ανεβαίναμε ακόμα, τώρα ανάμεσα σ' ένα ελατόδασος, που σταματάει λίγο πιο πάνω για να αφήνει θέση σε πελώριους βράχους… Στα κοιλώματα που βρίσκονται βόρεια, το χιόνι των προηγούμενων ημερών διατηρείται άθικτο και πυκνό. Πρέπει να κατεβούμε από τα μουλάρια, το μονοπάτι γίνεται τελείως δύσβατο και για τα ζώα. Για να φτάσουμε στην κορυφή του Γεροντόβραχου, σκαρφαλώνουμε, για μια ώρα με πόδια και χέρια σ' ένα χιόνι με πάχος είκοσι πόντους.

Ο αέρας φυσάει δυνατά και το θερμόμετρο δείχνει τρεις βαθμούς κάτω από το μηδέν, αλλά το πανόραμα που προσφέρεται τότε στα μάτια μας, μας αποζημιώνει απόλυτα από την κούραση της ανόδου. Ολόκληρη η Ελλάδα βρίσκεται στα πόδια μας. Ανατολικά, η πράσινη ύπαιθρος της Βοιωτίας, η λίμνη Κωπαΐδα, η Αττική λουσμένη από τον ήλιο, η Εύβοια, το Αιγαίο Πέλαγος

με τα νησιά του. Βόρεια, οι τεράστιες κορυφές της Οίτης, της Πίνδου, του Πηλίου ήδη καλυμμένες από χιόνι και από μακριά ο Όλυμπος και ο Άθως. Νότια, το στενό και άγριο φαράγγι των Δελφών, πέρα από το οποίο βλέπουμε τον κόλπο της Ναυπάκτου που αντανακλά τον ουρανό και ακόμα πιο πέρα, ώσπου φτάνει το μάτι, τα ψηλά βουνά της Πελοποννήσου που τελειώνουν με τις μυτερές κορυφές του Ταϋγέτου.

Δυτικά, πέρα από το χάος των βουνών, η Αδριατική μέσα σ' ένα μαύρο ορίζοντα γεμάτο φουρτούνες. Στα πόδια μας και γύρω μας, σκοτεινοί άβυσσοι διασταυρώνονται σ' όλες τις κατευθύνσεις. Δεν υπάρχουν λέξεις για να περιγράψουμε το μεγαλείο ενός τέτοιου θεάματος, και μόνο όσοι έχουν ανεβεί πάνω στις ψηλές κορυφές, και έχουν πλανηθεί έστω και μια στιγμή πάνω απ' τη γη, θα καταλάβουν την εντύπωση που αισθανθήκαμε στην κορυφή του Παρνασσού απέναντι σ' αυτή την υπέροχη φύση, που φαίνεται να δονείται ακόμα από τις τελευταίες πάλες της Δημιουργίας, και επικεντρώνει, κατά κάποιο τρόπο, κάτω από το βλέμμα μας, όλο τον αρχαίο κόσμο και είκοσι αιώνες ιστορίας.

Η κάθοδος ήταν δύσκολη, και με μια πραγματική ικανοποίηση καθίσαμε γύρω από μια μεγάλη φωτιά που είχαν ανάψει οι αγωγιάτες μας, κάτω από ένα βράχο. Ήταν δώδεκα η ώρα, και θέλαμε ακόμα έξι ώρες για να φτάσουμε στους Δελφούς. Τα απότομα βήματα των μουλαριών και η σκληρότητα των σαμαριών κάνουν την κάθοδο ανυπόφορη και προτιμούμε να προχωρήσουμε πεζοί.

Ο λοχίας της συνοδείας μας, μας λέει να πάρουμε ένα δρόμο πιο σύντομο που περνά στο βάθος μιας χαράδρας, ενώ τα μουλάρια θα κάνουν το γύρω. Ανοίγουμε το δρόμο ανάμεσα σε ακανθώδεις θάμνους και στις απότομες πλαγιές λείων βράχων, που τα ξερά φύλλα κάνουν ακόμα πιο ολισθηρές, και κρατιόμαστε στα κλαδιά και στις ρίζες που βρίσκουμε. Πού και πού διασταυρώνονταν μονοπάτια σχηματισμένα από το πέρασμα των λύκων και των αγριογούρουνων, και ο λοχίας τότε δεν ήξερε πια, από πού να πάμε.

Ο Αλέξανδρος Σταύρου είχε πάει για να αναγνωρίσει το δρόμο. Νομίζαμε ότι τον είχαμε χάσει, όταν τον είδαμε να γυρίζει ταραγμένος. Μόλις πλησίασε το λοχία του είπε χαμηλόφωνα, *«ληστές!».* Πρέπει να πούμε προς τιμήν των χωροφυλάκων ότι δεν έδειξαν τον παραμικρό δισταγμό ούτε αβεβαιότητα και αμέσως, έξι άνδρες μας περικύκλωσαν για να μας προστατέψουν και έξι άλλοι ρίχτηκαν ανάμεσα στους βράχους, για να ματαιώσουν οποιαδήποτε ενέδρα που θα μπορούσε να έχει στηθεί. Ο λοχίας, ο Αλέξανδρος Σταύρου και ο αδερφός του προέδρου πήγαν μπροστά για να βεβαιωθούν, εάν ο συναγερμός ήταν δικαιολογημένος. Και πράγματι, είδαμε μέσα από τους θάμνους και τους βράχους, μια άσπρη ανθρώπινη μορφή να περνάει σέρνοντας, μετά μια δεύτερη, μια τρίτη και άλλες.

Είδαμε επίσης την λάμψη των τουφεκιών τους. Τη στιγμή που ο λοχίας και οι δυο σύντροφοί μας βρέθηκαν μπροστά τους, οι χωροφύλακες που είχαν συμμετάσχει στην ίδια κίνηση, εμφανίστηκαν στην κορυφή κλείνοντας έτσι οποιαδήποτε έξοδο, και ακούσαμε τον κρότο των τουφεκιών που οπλίζονταν. Ήμασταν έτοιμοι να πάμε να βοηθήσουμε αυτούς τους ανθρώπους, που ρισκάρουν τη ζωή τους για μας, όταν ήρθε ο Αλέξανδρος να μας πει ότι δεν επρόκειτο για ληστές, αλλά για ανυπότακτους από την Άμφισσα, κωμόπολη που βρισκόταν απ' την άλλη μεριά του Παρνασσού, στο βορρά.

Οι νεαροί αυτοί, αντί να φορέσουν τη στολή - άλλωστε άσχημη - του ελληνικού στρατού, προτιμούσαν να περάσουν το χειμώνα στο βουνό με τις αρκούδες και τους αετούς, ελπίζοντας σε μια κυβερνητική κρίση που θα έφερνε στην εξουσία το κόμμα στο οποίο ανήκαν, και θα τους επέτρεπε να γυρίσουν ατιμώρητοι στα σπίτια τους. Ήταν αυτοί που έμειναν στο Κωρύκιον Άντρον, όπου είχαμε δει τις στάχτες ακόμα ζεστές, και δεν πίστευαν ότι, σε μια τέτοια εποχή, θα τους ενοχλούσαν οι παραξενιές κάποιων τουριστών. Αποφασισμένοι να αμυνθούν κατά της χωροφυλακής, αλλά μόνο την τελευταία στιγμή, κατέφυγαν σ' αυτήν τη χαράδρα, στην οποία εμείς βρεθήκαμε κατά τύχη.

Οι άνδρες μας δεν έδειχναν πρόθυμοι να επωφεληθούν απ' αυτό το κυνηγητό, ούτε να παλέψουν με συμπατριώτες, τους οποίους μάλλον συμπαθούσαν. Άλλωστε, αυτό ήταν πρόβλημα της χωροφυλακής της Άμφισσας. Τότε άφησαν τα τουφέκια και αντί να ανταλλάξουμε σφαίρες, τους δώσαμε λίγο καπνό, γιατί οι προμήθειές τους είχαν τελειώσει και ο απεσταλμένος των γονιών τους θα ερχόταν μόνο σε μερικές μέρες.

Τέλος, χωρίσαμε με πολλές χειραψίες και πολλές ευχές. Το μόνο σ' αυτήν την περιπέτεια, ήταν ο Αλέξανδρος που, πηδώντας στους βράχους, είχε στραμπουλήσει το πόδι του και πονούσε πολύ. Τον μεταφέραμε μέχρι το μέρος όπου μας περίμεναν τα μουλάρια, τον βάλαμε επάνω σε ένα απ' αυτά και συνεχίσαμε το δρόμο μας. Περάσαμε το ελατόδασος, καμένο από βοσκούς, που τα κλαδιά μισοαπανθρακωμένα διαγράφονταν θλιβερά πάνω στον ουρανό. Προχωρούσαμε πάλι κατά μήκος των Καλυβιών αφήνοντας αριστερά το δρόμο για την Αράχοβα.

Το βράδυ πλησίαζε, τα σύννεφα μαζεύονταν ξανά και η βροχή που απειλούσε εδώ και κάποιες ώρες, άρχισε να πέφτει με φαρδιές σταγόνες, προμήνυμα μιας θύελλας που ευτυχώς πήγε προς το Βορρά αφήνοντας πίσω της κάποιες περιοδικές μπόρες. Το μονοπάτι που κατέβαινε με ζιγκ-ζαγκ σε μια απότομη πλαγιά, που προεξέχει πάνω από το βάραθρο των Δελφών, γινόταν όλο και περισσότερο βρεγμένο και ολισθηρό.

Ήμασταν παγωμένοι και κουρασμένοι. Ο Αλέξανδρος, του οποίου το πόδι είχε πρηστεί πολύ σοβαρά, δύσκολα κρατιόταν στο μουλάρι του και με κάθε

προσπάθεια του ζώου να μη γλιστρήσει, βογκούσε υπόκωφα από τον πόνο. Οι χωροφύλακές μας που περπατούσαν δώδεκα ώρες, πορεύονταν σιωπηλά ο ένας πίσω από τον άλλο και οι αγωγιάτες δεν έριχναν πια τις κραυγές τους που αντιλαλούσαν και ελαττώνονταν σιγά - σιγά πέρα απ' τις κοιλάδες, έως τις κορυφές.

Το μονοπάτι επιτέλους άλλαξε όψη, έγινε λιγότερο κάθετο και λίγο χώμα αναμειγνυόταν με τις πέτρες. Βλέπαμε μικρούς αμπελώνες, και τα σπίτια του Καστριού φάνηκαν, σκαρφαλωμένα σε μια ξερή και απότομη πλαγιά. Πριν φτάσουμε εκεί περάσαμε δίπλα σε δυο αρχαίους τάφους λαξευμένους στο βράχο. Ο ένας είχε μια σταθερή πόρτα σκαλισμένη στον ίδιο βράχο με μόνο ένα μικρό τετράγωνο άνοιγμα για να μπει κανείς στον τάφο. Αλλά, οι σεισμοί έσπασαν από πάνω μέχρι κάτω αυτήν την συμπαγή πόρτα που τώρα γέρνει και πέφτει μπροστά, σαν κάποιος υπόγειος Τιτάνας να την είχε σπρώξει με τον ώμο του.

Το χωριό Καστρί, όπως τα περισσότερα ελληνικά χωριά, είναι ένα μπάχαλο από δρόμους και φτωχά σπίτια, ανάμεσα σε λάσπες και ακαθαρσίες, και το σπίτι που μας είχαν ετοιμάσει δεν φαινόταν πιο νέο από τα άλλα. Απλώσαμε τον Αλέξανδρο πάνω σε προβιές και έστειλαν να φέρουν μια γριά γυναίκα, διότι οι γριές στα ελληνικά χωριά είναι και χειρουργοί και γιατροί. Αυτή που ήρθε μάλλον ήταν εκατό χρονών, τόσο το πρόσωπό της ήταν ζαρωμένο από ρυτίδες. Ψηλάφισε το όλο πρησμένο πόδι, και αρκέστηκε να το σκεπάσει με κομπρέσες φτιαγμένες από αγελαδίσιες ακαθαρσίες βρασμένες με κρασί. Μετά από τρεις μέρες θεραπείας, έλεγε ότι θα μπορούσε (ο Αλέξανδρος) να γυρίσει στη Λιβαδειά με τα πόδια, αν ήθελε. Ο Αλέξανδρος είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στη γριά μάγισσα και αρνήθηκε κατηγορηματικά τη φροντίδα του γιατρού από το Αιάκειο (της Κορσικής) που μας συνόδευε. Με λύπη σχεδόν τον αποχωριστήκαμε την επόμενη μέρα, ήταν εύθυμος, καλός ομιλητής, έξυπνος και λίγο επαναστάτης, με κομψή κορμοστασιά. Άντεχε την κούραση και τον πόνο, και αντιπροσώπευε ακριβώς την ελληνική ράτσα σε ό,τι έχει λαμπρό και ευγενικό.

Η περιοχή όπου βρίσκονται οι αρχαίοι Δελφοί, χαρακτηρίζεται από μια μεγαλειώδη αυστηρότητα και μια σκοτεινή ομορφιά που ξαφνιάζει έντονα τη φαντασία. Σε μια προεξοχή του βουνού που έχει μια ελαφρά κλίση, τοποθετούνται τα δέκα σπίτια του χωριού Καστρί, περικυκλωμένο από αμπέλια και από όχι ψηλές ελιές. Στα διακόσια μέτρα από το χωριό ανοίγει η στενή και βαθιά κοιλάδα του Πλειστού, πέρα απ' την οποία υψώνονται οι βράχοι της Κίρφεως, απότομοι και καλυμμένοι από βλάστηση.

Πίσω από το Καστρί ορθώνονται σαν πελώριος τοίχος οι Φαιδριάδες και πάνω τους κυριαρχεί η διπλή κορυφή του Παρνασσού, αριστοκρατική και πομπώδης, που εμπνέει ένα αίσθημα σοβαρότητας και απλησίαστης

μεγαλειότητας. Λουρίδες από λευκούς ατμούς τυλίγονταν στις τραχιές πλευρές αυτού του μεγαλόπρεπου *«κορυφαίου»* των ελληνικών βουνών. Δεξιά, το βλέμμα ακολουθούσε τη στενή κοιλάδα έως το καμπαναριό της Αράχοβας. Αριστερά, η θέα απλωνόταν στην πεδιάδα των Σαλώνων και στον κόλπο της Κρίσσας. Σ' αυτήν την τοποθεσία μερικών εκταρίων βρισκόταν ο ναός των Δελφών, του οποίου δεν διακρίνουμε πια τα υπολείμματα.

Είχαμε για οδηγό έναν γέρο Δελφιώτη πολύ έξυπνο, που είχε βοηθήσει στις ανασκαφές που είχαν γίνει κατά καιρούς. Είχαμε κυρίως έναν άλλο οδηγό, καλύτερο και ακόμα πιο παλιό, τον Παυσανία, που προχωρούσε, κατά κάποιο τρόπο μπροστά μας, ενώ η λεπτομερής περιγραφή του προκαλούσε ένα πλήθος σκέψεων.

Κατά διαστήματα χάναμε τα ίχνη του, ανάμεσα στα σκουπίδια και στις μοντέρνες καλύβες, αλλά ξαναβρίσκαμε τα αποτυπώματα των βημάτων του, στις ταράτσες τις σκεπασμένες με επιγραφές σχετικές με την απελευθέρωση των σκλάβων, στην ιερά οδό που οδηγούσε ευθεία στην πόρτα του ναού, στο Στάδιο πάνω απ' την πλαγιά, στο Θέατρο ακριβώς κάτω, στη Στοά με τις ζωγραφιές, όπου ήταν εκτεθειμένη η πέτρα, την οποία ο Δίας ανάγκασε τον Κρόνο να καταπιεί. Μέσα σ' όλα αυτά τα θαμμένα και αγνώριστα ερείπια, μόνο οι πηγές είναι ακόμα ζωντανές.

Στην είσοδο ενός γιγάντιου ρήγματος που χωρίζει τις Φαιδριάδες, φαλακρά τοιχώματα εξακοσίων μέτρων ύψους από μπλε γκρίζο ασβεστόλιθο, βγαίνει η Κασταλία Πηγή για να σχηματίζει ένα ρυάκι που πηγαίνει μέσα από μια άγρια χαράδρα να χυθεί στον Πλειστό. Μια τετράγωνη στέρνα λαξευμένη στην πέτρα μαζεύει το νερό που αναβλύζει μέσα από πυκνές λάσπες και που άλλοτε, ήταν το ιερό νερό όπου οι προσκυνητές έπρεπε να εξαγνιστούν πριν παρουσιαστούν μπροστά στον χρησμό, όπως οι πιστοί Ινδοί που βουτούσαν στο Γάγγη πριν μπουν στο ναό, ως τα πόδια του αρχιερέα των βραχμάνων. Πάνω από τη στέρνα υπάρχουν κάποια κοιλώματα λαξευμένα στο βράχο και το μεγαλύτερο μετατράπηκε σε παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννη. Ο βράχος που δεσπόζει της Κασταλίας είναι η Υάμπεια, από όπου έριξαν τον Αίσωπο που κορόιδεψε σ' ένα λόγο του τους ιερείς του Απόλλωνα, για την απάτη και την απληστία τους.

Το Στάδιο τοποθετείται στο πιο ψηλό σημείο της πλαγιάς των Δελφών. Κτίσθηκε από τον Ηρώδη Αττικό, το Ρωμαίο κυβερνήτη που έκτισε επίσης στην Αθήνα το ωραίο θέατρο λαξευμένο στο βράχο της Ακρόπολης. Αυτό το Στάδιο είναι το μοναδικό μνημείο των Δελφών που διατηρήθηκε, παρόλο που έχασε την μαρμάρινη επένδυσή του. Βλέπουμε ακόμα αρκετές κερκίδες σκαμμένες στην πέτρα.

Τα ιερά τείχη περιλάμβαναν άλλα μνημεία: το Θησαυρό όπου κρατιόταν ένα μέρος των δώρων, ένα Θέατρο, την αίθουσα του Συμβουλίου όπου

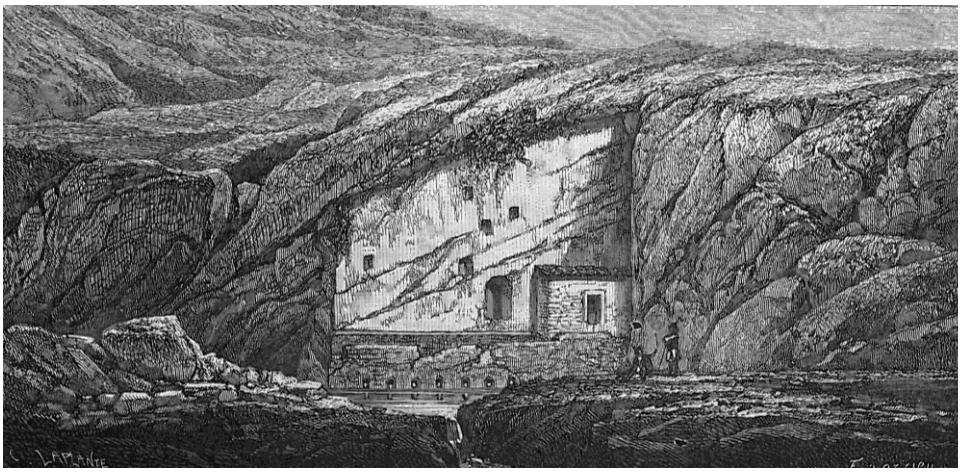
συγκεντρώνονταν οι ιερείς, τη Λέσχη, αίθουσα για κουβέντες όπου μαζεύονταν οι φλύαροι. Ο Πολύγνωτος είχε στολίσει τους τοίχους με ζωγραφιές που απεικόνιζαν την άλωση της Τροίας και τον Άδη.
Όλα αυτά τα κτήρια που εξαφανίστηκαν, ήταν κτισμένα σε μια ταράτσα υποστηριγμένη στη νότια πλευρά από χοντρούς τοίχους, των οποίων βλέπουμε τα ίχνη. Εκεί βρέθηκε ένας κυκλώπειος τοίχος, άθικτος φτιαγμένος από ογκώδεις πέτρες δυο μέτρων, ανώμαλες αλλά λαξευμένες και ενωμένες ακριβώς, χωρίς τσιμέντο ή οποιαδήποτε στερέωση, και των οποίων η επιφάνεια εξομαλύνθηκε μετά από την οικοδόμηση. Μερικές γραμμές ένωσης είναι κυρτές, παράξενη ιδιαιτερότητα που παρατηρείται σπάνια, ακόμη και στη δεύτερη πελασγική εποχή.

Ποιοι ήταν οι Πελασγοί των οποίων οι μεγαλοπρέπειες χάνονται μέσα στη νύχτα των προϊστορικών χρόνων; Και που άφησαν σ' όλες τις μεσογειακές χώρες, αυτά τα αναλλοίωτα τείχη, αυτές τις ακατάλυτες ακροπόλεις, αυτά τα ογκώδη παλάτια, έργα γιγάντων, χωρίς να χαράξουν, όπως το έκαναν οι Αιγύπτιοι της Μέμφιδας και της Γκίζας, οι Σημίτες idumeens της Πέτρας, οι Ασσύριοι της Νινευή, οι Φοίνικες της Τύρου, τον παραμικρό χαρακτήρα, ούτε το παραμικρό ιδεολογικό σημείο, που θα μας έλεγε το όνομά τους, την καταγωγή τους, την ιστορία τους; Όσο για το διάσημο ναό του Απόλλωνα, δεν μένουν απ' αυτόν παρά μόνον κάποιες διασπαρμένες πέτρες και κάποια θεμέλια, των οποίων δεν μπορούμε καν να σημειώσουμε την κατεύθυνση. Μήπως υπάρχουν σημαντικότερα υπολείμματα κάτω από τα σπίτια του Καστριού που θα έπρεπε να απαλλοτριωθούν και να κατεδαφιστούν για να γίνουν συστηματικές ανασκαφές;

Αυτός ο ναός ήταν παλιότερος απ' όλους τους γνωστούς ναούς της Ελλάδας, εκτός από εκείνον της Κορίνθου. Οι τοίχοι ήταν από ασβεστόλιθο, και οι στύλοι, αλλά με μια επένδυση από γυψομάρμαρο, μόνο ή πρόσοψη ήταν μαρμαρένια. Στο ιερό βρισκόταν ο ομφαλός, μια άσπρη πέτρα που εθεωρείτο ο ομφαλός της γης, και γύρω τα δώρα τα προερχόμενα απ' όλο τον ελληνικό κόσμο, απ' τη Μασσαλία, την Κνίδο τα Φάρσαλα, την Κυρήνεια: τέσσερις χιλιάδες αγάλματα, εικόνες νικηφόρων αθλητών, θριαμβευτών στρατηγών, τυχερών βασιλιάδων, διασωσμένων πόλεων.

Δέκα χρυσοί κρατήρες, προσφορά του Γύγη, βασιλιά της Λυδίας, που ζύγιζαν επτακόσια ογδόντα έξι κιλά και που θα άξιζαν σήμερα περισσότερο από τρία εκατομμύρια. Ένας χρυσός μασίφ θρόνος του βασιλιά Μίδα της Φρυγίας, πριν από τα γαϊδουρινά αυτιά. Τέλος το περίφημο χρυσό τρίποδο υποστηριζόμενο από ένα τριπλό φίδι από μπρούντζο, προσφορά των Ελλήνων μετά από τη μάχη των Πλαταιών.

Το τρίποδο κλέφτηκε από τον Νέρωνα για να γίνει κέρματα. Αλλά το μπρούντζινο φίδι υπάρχει ακόμα εν μέρει, μισό θαμμένο στο κέντρο της

Το παρεκκλήσι του Αϊ Γιάννη στην Κασταλία.

Atmeidan, πλατείας της Κωνσταντινούπολης, όπου το είχε φέρει ο Κωνσταντίνος. Το ένα κεφάλι κρατιέται στην εκκλησία της Αγίας Ειρήνης κοντά στο παλιό σεράι και προσφέρει όλους τους χαρακτήρες μιας αληθινής ρεαλιστικής μελέτης της φύσης.

Οι καλοί ιερείς του Απόλλωνα έπαιρναν από όλους, και μαζί με τα βασιλικά δώρα, βρίσκονται κάτι άλλα παράξενα, όπως σούβλες για ψήσιμο αφιερωμένες στο Θεό από την εταίρα Ροδόπη, σύντροφο του Αισώπου στη σκλαβιά. Και το χρυσό άγαλμα, φυσικού αναστήματος, της Φρύνης που είχε φιλοτεχνήσει ο Πραξιτέλης ήταν τοποθετημένο δίπλα στο μεγάλο βωμό του Απόλλωνα, μεταξύ των αγαλμάτων του σοβαρού Αρχιδάμου και του Φιλίππου της Μακεδονίας. Αρκετές φορές ο θησαυρός λεηλατήθηκε. Οι Φωκείς, οι Γαλάτες, ο Σύλλας, άρπαξαν τα συσσωρευμένα μέσα στο ιερό πλούτη. Ο Νέρωνας μόνο σε μια φορά έκλεψε πεντακόσια μπρούντζινα αγάλματα και ο Κωνσταντίνος μετέφερε στην πρωτεύουσά του, όσα έμειναν από τα πλούτη.

Πίσω από το ιερό του ναού, ήταν το Άδυτον ή άντρο της Πυθίας. Στο κέντρο άνοιγε μια άβυσσος από όπου έβγαιναν αναθυμιάσεις που προκαλούσαν έκσταση. Πάνω από το στόμιο της αβύσσου στεκόταν ένα πολύ ψηλό τρίποδο και επάνω του μια πλατφόρμα με τρύπες, όπου καθόταν η Πυθία καθισμένη σ' ένα μπρούντζινο σκαμπό. Στους πρώτους καιρούς διάλεγαν μια κοπέλα, παιδί φτωχών χωρικών και χωρίς παιδιά. Αλλά μετά από την απαγωγή μιας νεαρής Πυθίας, εμπιστεύθηκαν αυτή τη λειτουργία μόνο σε ηλικιωμένες γυναίκες, τουλάχιστον πενήντα χρόνων. Στις μέρες που οι οιωνοί κρίνονταν ευνοϊκοί για να συμβουλευτεί κανείς το Χρησμό, η Πυθία που είχε προηγουμένως λουστεί στο νερό της Κασταλίας Πηγής, και εισπνεύσει αναθυμιάσεις από δάφνη, ανέβαινε πάνω στο τρίποδο. Ένας ιερέας που τον έλεγαν προφήτη, καθόταν

δίπλα της και οι ερωτώντες έμπαιναν στην σειρά πάντα μεμονωμένοι.

Η Πυθία, υπό την επιρροή των αερίων που ανέβαιναν από την άβυσσο, έπασχε από τα συμπτώματα που παρατηρούνται στις δηλητηριάσεις από μονοξείδιο του άνθρακα: ίλιγγοι, ζαλάδες, παραισθήσεις, παραλήρημα. Λαχανιασμένη, ξεμαλλιασμένη, με αφρό στο στόμα, πρόφερε ασυνάρτητα λόγια, που ερμήνευε και στιχουργούσε σε εξάμετρα ο προφήτης για να γνωστοποιηθούν σ' αυτόν που ρωτούσε.

Αυτή η ασυνήθιστη υπερδιέγερση και οι εγκεφαλικές διαταραχές που ακολουθούσαν, δεν ήταν χωρίς κίνδυνο για την καημένη τη γυναίκα, θύμα της δεισιδαιμονίας του λαού και της απάτης των ιερέων, και ο Πλούταρχος διηγείται μια φορά ότι η Πυθία στον παροξυσμό των σπασμών της, έπεσε από το τρίποδο, ρίχνοντας μια τρομερή κραυγή που έδιωξε όλους τους παρόντες. Όταν κάποια στιγμή ο φόβος τους πέρασε, επέστρεψαν κοντά της και την βρήκαν λιπόθυμη. Πέθανε λίγες ώρες αργότερα. Το παραλήρημα της Πυθίας, του οποίου αγνοούμε την αληθινή αιτία, έπρεπε να εντυπωσιάζει τη λαϊκή φαντασία, που πάντα ποθούσε να γνωρίζει το μέλλον ή να επικοινωνεί με τους θεούς που ενέπνεαν τις απαντήσεις της Προφήτισσας. Αυτή η ενστικτώδης ανάγκη για πρόληψη του ανθρώπου, και η δεξιότητα των ιερέων να ερμηνεύουν τις ασυνάρτητες λέξεις μιας γυναίκας, χωρίς λογική και θέληση, και τέλος, η παραδοσιακή λατρεία για τούτο το ιερό, είναι οι αιτίες της πίστης που απολάμβανε για τόσο πολύ καιρό ο χρησμός των Δελφών.

Η επιρροή πάνω στη θρησκεία, στην ηθική και στη πολιτική ήταν πολύ μεγάλη, αλλά δεν ασκήθηκε πάντα ευνοϊκά. Εάν οι αδύνατοι βρήκαν συχνά προστασία, αν τα εγκλήματα καμιά φορά τιμωρήθηκαν κι εάν οι βασιλιάδες συμβουλεύτηκαν σωστά, πρέπει να τονίσουμε ότι ο χρησμός ή μάλλον οι επίσημοι ερμηνευτές του, χωρίς σταθερές ιδέες, χωρίς μεγάλες αρχές και χωρίς απόλυτα …. Δεν είχαν είτε πάνω στους ανθρώπους, είτε πάνω στο σύνολο των υποθέσεων καμία θετική και δυνατή επιρροή. Οι συμβουλές αφορούσαν μόνο ιδιαίτερες περιπτώσεις. Ο χρησμός ευνοούσε πότε την ελευθερία, πότε την τυραννία, και φανέρωνε σε όλους τα μέσα άμυνας και επιτυχίας, χωρίς να νοιάζεται για το δίκαιο, και μάλλον είναι αυτή η αδιαφορία για τη δικαιοσύνη που ασφάλιζε την πίστη του. Ήδη θρησκευτικό κέντρο του ελληνικού κόσμου, οι Δελφοί θα μπορούσαν να είχαν γίνει πολιτικό κέντρο, εάν η Ελλάδα ήταν ικανή να ενωθεί. Θυμόμαστε όλοι την περίφημη συνέλευση των Αμφικτιόνων, ένα είδος μόνιμου συνεδρίου ειρήνης, που ήταν ανίκανο να επιβάλλει τα βουλεύματά του, ούτε μπορούσε να εμπνεύσει το σεβασμό προς αυτό. Κάθε τέσσερα χρόνια γίνονταν στους Δελφούς μια διάσημη γιορτή, οι Πυθικοί αγώνες. Μια μεγάλη *«θεωρεία»* που οδηγούσε μια ιέρεια της Αθήνας, έφευγε από την Αθήνα, αποτελούμενη από μεγάλο πλήθος από προσκυνητές των δυο φύλων και όλων των ηλικιών.

Η τάξη διατηρούνταν με ράβδους, ενώ η αυστηρή ενδυμασία τους είχε ρυθμιστεί με διάταγμα. Κάποιοι έμποροι ακολουθούσαν με τα κάρα τους, γιατί το ταξίδι κρατούσε δέκα μέρες. Στους Δελφούς είχαν στηθεί αμέτρητες τέντες γι' αυτό τον κόσμο και επικρατούσε μια αυστηρή αστυνόμευση κατά τη διάρκεια του προσκυνήματος. Άλλωστε, οι υποχρεωτικές θρησκευτικές πράξεις ήταν απλώς τυπικές διαδικασίες, επιφανειακές, κάποιες ιεροτελεστίες σχολαστικά εκτελεσμένες, όλα για την προσποίηση και τίποτα για τα εσωτερικά ζητήματα της ψυχής. Αυτές οι περιοδικές γιορτές, αυτή η συνεχής συρροή πιστών και περίεργων ήταν για τους Δελφιώτες μια σχολή τεμπελιάς. Χωρίς παραγωγικότητα, χωρίς τέχνη, χωρίς γεωργία, πλούτιζαν σε βάρος των ξένων. Όσοι δεν είχαν θέση ανάμεσα στο πολυάριθμο προσωπικό του ναού ήταν ξεναγοί, έδειχναν τα αξιοθέατα αποστηθίζοντας ένα μάθημα με πολλές ιστορίες θαυμάτων. Άλλοι σκάλιζαν τάματα που πωλούσαν σε μαγαζάκια μπροστά στο ναό, όπως οι πωλητές κομποσκοινιών και σταυρών στην πόρτα των εκκλησιών μας. Όλοι, ιερείς, σκευοφύλακες, ξεναγοί ή έμποροι, ήταν άπληστα παράσιτα, ζητιάνοι, που άρπαζαν από όλα τα χέρια. Αλλά η ώρα της παρακμής σήμανε για το χρησμό των Δελφών. Ο Θουκυδίδης που δεχόταν μόνο το κύρος της λογικής, ο Παρμενίδης, ο Σωκράτης που αναγνώριζε μόνο το κύρος της συνείδησης και ο Αριστοτέλης που υπολόγιζε μόνο το κύρος της επιστήμης, είναι οι αντιπρόσωποι της νέας γενιάς που θα καταπολεμούσε την αρχαία πίστη, και ο Δημοσθένης ο ίδιος κορόιδευε την Πυθία και τους Αμφικτίονες. Επί ρωμαϊκής κυριαρχίας, η χρεοκοπία έγινε ακόμα πιο φανερή. Οι σκεπτικιστές και οι μάγοι μοιράζονταν την εύνοια του κοινού, και στους ναούς, ο Αιγύπτιος θεός με κεφάλι γερακιού, οι φοινικικές θεότητες με την τριπλή σειρά βυζιών, είχαν αντικαταστήσει τους θεούς της παλιάς πελασγικής Ελλάδας. Ο μεγάλος Πάνας είχε πεθάνει! Οι Πυθικοί αγώνες δεν ήταν πια παρά μόνον λαϊκά πανηγύρια, όπου η τσίκνα μπερδεύονταν με τις αναθυμιάσεις τω θυσιών, όπου Ασιάτες ακροβάτες, παλαιστές από την Καππαδοκία, έστηναν τη σκηνή και το σκοινί τους, όπου οι θαυματοποιοί, εγγαστρίμυθοι, που λέγονταν αστεία πύθωνες, κάνοντας θεό την κοιλιά τους, χρησμοδοτούσαν στην πλατεία, ενώ η τελευταία προφήτισσα ούρλιαζε το τελευταίο ψέμα της σ' ένα εγκαταλειμμένο ιερό.

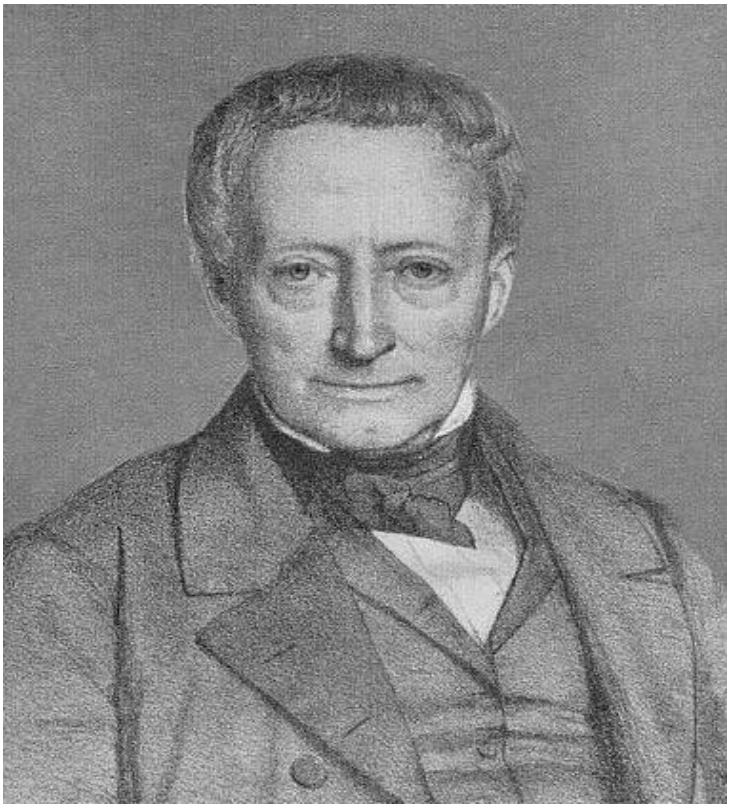
Τέλος, ο χριστιανισμός θριαμβεύει και όλα τότε καταστρέφονται, όλα αφανίζονται, και ο μεγάλος ναός των Δελφών μετατρέπεται σε λατομείο για να χτιστούν τα γύρω χωριά. Έτσι, αυτή η μοναχική και άγρια κοιλάδα και αυτή η ψηλή κορυφή του Παρνασσού έχουν δει όλες τις θρησκείες να διαδέχονται η μια την άλλη. Πρώτα η θρησκεία του λαού προληπτική και πρωτόγονη, όπου οι γυναίκες της Βοιωτίας μεθούσαν στο Κωρύκιον Άντρον και έτρεχαν την νύχτα στα βουνά με τους ιερείς του Διονύσου, κρατώντας θυρσούς και πυρσούς. Ύστερα, η θρησκεία των ποιητών που στεκόταν πάνω από τον κτηνώδη

ρεαλισμό και ανέβαινε στην κορυφή, όπου ο Απόλλωνας, ο θεός της μουσικής, της ποίησης, της νεότητας και της ομορφιάς, δέσποζε ανάμεσα στις μούσες, αντίληψη πιο ιδεώδης και χαριτωμένη, ακόμα πολύ γήινη, αλλά που δανείζεται από τις ψηλές κορφές την μυστηριώδη μαγεία και το λαμπρό φωτοστέφανό τους. Τέλος, το ανθρώπινο πνεύμα που είχε ανεβεί μέχρις εκεί, αφήνει τη γη και πετά προς τον ουρανό. Αλλά ήταν προνόμιο για λίγους να το ακολουθούν στο απέραντο ψάχνοντας το άγνωστο και οι εξαίσιες αφηρημένες έννοιες των φιλοσόφων δεν είχαν ποτέ καμία επιρροή πάνω στα πλήθη.

Για να κατεβούμε από το Καστρί ως τον κόλπο της Κορίνθου, θέλουμε δυο ώρες, αλλά από το πιο απεχθή δρόμο που μπορούσε να δει κανείς. Όσο κατεβαίνουμε, ο φρικτός και άγριος χαρακτήρας που κάνει το βάραθρο των Δελφών τόσο εντυπωσιακό, αλλάζει σιγά - σιγά και οι ελαιώνες φαίνονται πυκνοί και πιο πλούσιοι. Βλέπουμε να ανοίγεται δεξιά η πεδιάδα της Άμφισσας και στο βάθος της, η οροσειρά της Γκιώνας, ακόμα πιο ψηλής από τον Παρνασσό, και τα βουνά της Δωρίδας σκεπασμένα από πυκνά δάση και χαραγμένα από χείμαρρους, περιοχή βουκολική και άγρια που κάνει αντίθεση με τους τεράστιους, απλούς και με αρμονικό περίγραμμα, γυμνούς και λαμπερούς από το φως βράχους, που είχαμε συνηθίσει να βλέπουμε στις ανατολικές επαρχίες. Οι κάτοικοι αυτής της περιοχής είχαν διαφορετική νοοτροπία. Δεν βρίσκεται εκεί κανένα ίχνος τέχνης ούτε πολιτισμού. Αυτοί οι αγροτικοί και άξεστοι πληθυσμοί έμεναν πάντα έξω από το γενικό κίνημα. Η Ελλάδα τέλειωνε στους Δελφούς. Πέρα ήταν ήδη η βάρβαρη Ήπειρος. Ενώ περπατούσαμε με δυσκολίες, οι αγωγιάτες κρατούσαν τα μουλάρια με τις αποσκευές από τα χαλινάρια, για να μην πέσουν στο γκρεμό, ο αέρας είχε δυναμώσει. Σ’ όλη την Ελλάδα βρίσκουμε αυτούς τους τοπικούς αέρηδες, που γεννιούνται σε κάθε φαράγγι ή σε κάθε κοιλάδα που ανοίγουν προς Νότο, και όπου το έδαφος θερμαίνεται από τον ήλιο. Τότε, ο δροσερός αέρας των βουνών κατεβαίνει σε άνισες και ορμητικές ριπές που γεμίζει τα φαράγγια με αναστεναγμούς, γέρνει τα δένδρα, τα ξεριζώνει καμιά φορά, και ρίχνει στους γκρεμούς τους ταξιδιώτες που δεν προσφεύγουν στο προκάλυμμα ενός ψηλού βράχου ή δεν κρατιούνται γερά από ένα θάμνο, περιμένοντας να ηρεμήσει. Αυτός ο αέρας, πιο συχνός το καλοκαίρι παρά το χειμώνα, σηκώνεται πάντα δυο ή τρεις ώρες μετά από την ανατολή του ήλιου, δυναμώνει στη μέση της ημέρας, και σταματά στη δύση του ήλιου. Κατά την διάρκεια της νύχτας κυριαρχεί απόλυτη ησυχία, και καμιά φορά γύρω στα μεσάνυχτα φυσά ένας ελαφρύς νοτιάς, υγρός και δροσερός.

Μετά από δυο ώρες καθόδου φτάσαμε στην Άμφισσα, μικρή πόλη έξι χιλιάδων κατοίκων, χαριτωμένα τοποθετημένη μέσα στη βλάστηση, κατά μήκος ενός λόφου πάνω στον οποίο βλέπουμε ένα παλιό ερειπωμένο Κάστρο ανάμεσα σε ακόμα αρχαιότερα υπολείμματα.

79. FRIEDRICH G. WELCKER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γερμανός **Friedrich Gottlieb Welcker**, γεννήθηκε στις 4 Νοεμβρίου του 1784 στο Grunberg της Έσσης. Αφού σπούδασε κλασική φιλολογία στο Πανεπιστήμιο του Giessen, διορίστηκε το 1803 ως Διευθυντής σε Γυμνάσιο, ένα αξίωμα που συνδυαζόταν με αυτό του Λέκτορα στο Πανεπιστήμιο.

Το 1806 ταξίδεψε στην Ιταλία, στην οποία για περισσότερο από ένα χρόνο εργάστηκε ως ιδιωτικός δάσκαλος στη Ρώμη, στην οικογένεια του Wilhelm Von Humboldt, ο οποίος έγινε φίλος και ανταποκριτής του. Επέστρεψε στο Γκίσσεν το 1808. Τον επόμενο χρόνο διορίστηκε ως πρώτος καθηγητής της ελληνικής λογοτεχνίας και αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της ίδιας πόλης.

Ο φιλελευθερισμός του στην πολιτική τον έφερε σε σύγκρουση με τις Πανεπιστημιακές Αρχές του Γκίσσεν και έτσι αναγκάστηκε να ενταχθεί στο Πανεπιστήμιο του Γκέντιγκεν το 1816, και τρία χρόνια αργότερα έλαβε μια νέα θέση στο Πανεπιστήμιο της Βόννης, όπου ίδρυσε το Μουσείο Τέχνης και τη

Βιβλιοθήκη, της οποίας έγινε ο πρώτος Διευθυντής.

Το 1841-1843 ταξίδεψε στην Ελλάδα και την Ιταλία. Αποσύρθηκε από τη θέση του Διευθυντή της Βιβλιοθήκης το 1854 και το 1861 από τη θέση του καθηγητή, αλλά συνέχισε να διαμένει στη Βόννη μέχρι το θάνατό του, που συνέβη στις 17 Δεκεμβρίου του 1868.

Ήταν πρωτοπόρος στον τομέα της Αρχαιολογίας, και ήταν ένας από τους πρώτους που επέμεναν, σε αντίθεση με τη στενή μέθοδο των παλαιοτέρων οπαδών του Helle, σχετικά με την αναγκαιότητα του συντονισμού στη μελέτη της ελληνικής τέχνης και της θρησκείας με τη φιλολογία.

Εκτός από τις πρώιμες εργασίες του για τον Αριστοφάνη, τον Πίνδαρο και τη Σαπφώ, επιμελήθηκε τον Ακμάνα (το 1815), τον Ιππώνακτα (το 1817), το Θέογνι (το 1826) και τη Θεογονία του Ησίοδου (το 1865). Δημοσίευσε μια Συλλογή Ελληνικών Επιγραφών (στη Βόννη το 1828), την Ελληνική Μυθολογία του (3 τόμοι, το έτος 1862), η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως η πρώτη επιστημονική πραγματεία για την αρχαία ελληνική θρησκεία. Μεταξύ των έργων του στην ελληνική λογοτεχνία είναι : Οι τριλογία του Αισχύλου (το 1824), ο επικός κύκλος και το Ομηρικό ζήτημα (2 τόμοι, το 1835), οι ελληνικές τραγωδίες σε σχέση με τον επικό κύκλο (3 τόμοι, από το έτος 1839 έως το 1841) και άλλα.

Σχόλια

Ο Γερμανός **Welcker** στην περιγραφή του ακολουθεί ένα ύφος τηλεγραφικής ανταπόκρισης. Οι φράσεις του είναι κοφτές λες και θα επιμετρηθούν για να κοστολογηθούν. Παρόλα αυτά δομεί ένα λεπτομερές κείμενο, μέσα από το οποίο εκφράζει άκρα επιστημονική σχολαστικότητα. Έχει διαβάσει κείμενα παλιότερων περιηγητών, κυρίως Γερμανών και ειδικότερα του Ulrichs. Οι περιγραφές του, παρότι κοφτές, είναι λεπτομερείς.

Η Αράχοβα τον ενθουσίασε, αν και δεν στάθηκε καθόλου εκεί. Πέρασε απογευματινές ώρες (γύρω στις έξι (6) η ώρα). Γράφει σχετικά: *"Η Αράχοβα είναι πράγματι το ομορφότερο χωριό της Ελλάδας, τόσο για τον τρόπο κατασκευής των σπιτιών, όσο και για το σχεδιασμό των σοκακιών, ίσως και για το μέγεθος και την όλη τοποθεσία. Φανταστικό, γραφικό και ταυτόχρονα μεγαλοπρεπές λόγω του μεγέθους των βουνών απέναντι, στην Πελοπόννησο".*

Στους Δελφούς έφτασε μετά από δυο περίπου ώρες, όταν είχε αρχίσει να νυχτώνει και είχε κάνει την εμφάνισή του το φεγγάρι, πράγμα που τον εντυπωσίασε ιδιαίτερα. Διανυκτέρευσε σε σπίτι, που είχε μείνει ο αρχαιολόγος Müller και από την εγγραφή (μας θυμίζει... Δήμαρχο Χαγιάτα!), που είδε ο Welcker εκεί, μαθαίνουμε ότι ο άτυχος αρχαιολόγος έμεινε στους Δελφούς εργαζόμενος άοκνα από τις 11 έως 23 Ιουλίου του 1840. Την άλλη μέρα το πρωί αρχίζει συστηματική ξενάγηση πρώτα από την Κασταλία. Μετά πηγαίνει

ανατολικά προς το Λογάρι και νότια στο Μοναστήρι της Παναγίας. Στη συνέχεια, ψάχνει αρχαιολογικά ίχνη μέσα στο χωριό Καστρί και τέλος καταλήγει ψηλά στο αρχαίο Στάδιο.

Γράφει ό,τι σημαντικό πέφτει στη αντίληψή του, μετρά σκαλοπάτια, μετράει αποστάσεις με βήματα, μετράει στρώσεις τοίχων, προκειμένου να δώσει καλύτερη εικόνα στον αναγνώστη του. Σίγουρα έχει δώσει την καλύτερη περιγραφή, από οιονδήποτε άλλο περιηγητή, για τη θαυμάσια μαρμάρινη σαρκοφάγο, εκείνη που, όπως αναφέραμε πιο πάνω, την έσπασε ο αχρείος Άγγλος πρόξενος από τη Ζάκυνθο, αφού δεν του επιτράπηκε να την αφαιρέσει ολόκληρη.

Έκανε όμως και ένα λάθος, συγκεκριμένα όταν έφτασε στο Στάδιο των Δελφών, θεώρησε ότι στον ίδιο αυτό χώρο γίνονταν και οι αρματοδρομίες, πράγμα όμως που δεν ευσταθεί, αφού οι αρματοδρομίες στους Πυθικούς αγώνες γίνονταν σε πλάτωμα κάτω από την αρχαία Κρίσσα.

Δύο η ώρα το μεσημέρι της ίδιας μέρας αναχώρησε από τους Δελφούς προς το Χρισσό. Την ίδια ώρα (δυο το μεσημέρι) είχε ξεκινήσει μια μέρα νωρίτερα από το Βοιωτικό κάμπο με προορισμό τους Δελφούς. Φαίνεται ότι κρατούσε με γερμανική πειθαρχία το ταξιδιωτικό του πρόγραμμα. Δεν το μετέβαλε καθόλου. Όχι μόνο δεν θέλησε να ανεβεί στο Κωρύκιον Άντρον ή στην κορυφή του Παρνασσού, αλλά ούτε καν κάνει κάποια σχετική νύξη - αναφορά.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Tagebuch einer griechischen Reise"*,**
F.G. Welcker, Berlin 1865.

Ξεκινήσαμε λίγο πριν τις δύο. Ορεινός δρόμος που ξεκινάει από τον κάμπο αρκετά ευχάριστος, παρόλο που οι θάμνοι σχεδόν αποκλειστικά είναι πρίνοι. Από εδώ μαύρες κατσίκες στους γυμνούς βράχους πλάι στο δρόμο κοιτάζοντας με περιέργεια, από εκεί ένας μεμονωμένος αγρός με τρυφερή καινούργια πρασινάδα, εκεί πάλι κάτι άλλο, ο Παρνασσός πάντα τόσο κοντά. Οι μαύρες βούλες πάνω του αποδείχτηκαν από κοντά ως, σχετικά μικρά πάντα, δάση πεύκου.

Μιάμιση ώρα ιππεύαμε, πρώτα προς τα πάνω, μετά προς τα κάτω και μάταια ψάξαμε, πού χωρίζεται ο Ελικώνας. Εδώ όμως βλέπει κανείς ένα μεγάλο βουνό πίσω από τις υπώρειες προς τη Δαυλίδα. Αυτή θα είναι η πίσω άκρη του Ελικώνα. Ο δρόμος χωρίζεται τώρα, δεξιά προς τους Δελφούς και αριστερά πηγαίνει ένας προς Κόρινθο, η Τρίοδος. Ένας βράχος, που εξέχει πολύ από την βουνοπλαγιά, δείχνει την κατεύθυνση των δρόμων προς

Δαυλίδα και προς Κόρινθο.

Η Σχιστή οδός δείχνει εξωπραγματική (τώρα Στενή), υπάρχουν πολύ πιο στενοί δρόμοι. Στο άνοιγμα προς Κόρινθο βρίσκεται το κυριότερο σημείο στο μύθο του Οιδίποδα. Ο Παρνασσός στην καινούργια κατεύθυνση είναι σαν κομμένος στη μέση και προβάλλει μια πλαγιά, που δεν έχω δει τίποτα παρόμοιο σε ό,τι αφορά ύψος και μήκος. Καταρράκτες δημιούργησαν χαράδρες, φαίνονται και σπήλαια. Το ψηλό βουνό απέναντι, η Κίρφι, αν δεν απατώμαι, και αυτή πολύ απόκρημνη, με μία ζώνη από πεύκα πάντως.

Μία ώρα περίπου πριν την Τρίοδο βρίσκεται δεξιά του δρόμου, σε ένα χαμηλό λόφο, η Κυπάρισσος ή η πόλη των Αιολιδών. Τείχη φαίνονται από το δρόμο. Μια τόσο απομονωμένη και περίκλειστη πόλη δεν έχω ξαναδεί.

Καλλιεργήσιμη γη έχει δεξιά προς τον Παρνασσό, ενώ στο λόφο δίπλα όπου περνάει ο δρόμος καλλιεργείται ιδιαίτερα πολύ αμπέλι. Λίγο σιτάρι και στην Κίρφι απέναντι από τον Παρνασσό. Από εδώ και πέρα ο δρόμος είναι απόκρημνος, και όχι από την Τρίοδο, και όπως λέει ο Παυσανίας (10,5,3): διότι για μια ώρα με άνεση θα ανέβαινε άμαξα.

Η Αράχοβα είναι πράγματι το ομορφότερο χωριό της Ελλάδας, τόσο για το τρόπο κατασκευής των σπιτιών, όσο και για το σχεδιασμό των σοκακιών, ίσως και για το μέγεθος και την όλη τοποθεσία. Φανταστικό, γραφικό και ταυτόχρονα μεγαλοπρεπές λόγω του μεγέθους των βουνών απέναντι, στην Πελοπόννησο. Εμείς όμως το περάσαμε έτσι (γύρω στις 6), δηλαδή ανεβήκαμε, ανεβήκαμε ψηλά, και μετά κατεβήκαμε. Εντύπωση κάνουν ένα υπέροχο, ψηλό δέντρο, όμοιο με σφένδαμο, λεπτό και όμως γερό, στη μέση του χωριού, και η καινούργια εκκλησία ψηλά πάνω[1].

Για τους Δελφούς δυο ώρες και πέντε λεπτά (Καστρί), από αυτές μιάμιση ώρα αριστερά αμπελώνες, ψηλά και χαμηλά στη βουνοπλαγιά. Ο χτιστοί, στενοί δρόμοι κατεβαίνουν συνέχεια, συχνά με στροφές στις χαράδρες. Μια πολυάριθμη χαρούμενη και γεροδεμένη ομάδα κατοίκων ιππεύει ή περπατάει από τους αμπελώνες στο σπίτι. Το να φτάσεις σε έναν τόπο σαν τους Δελφούς στο φως του φεγγαριού δεν είναι κάτι συνηθισμένο. Μισή ώρα περίπου από εδώ, στο δρόμο ένα τετράγωνο κτίσμα, μήκος και πλάτος εννέα με δέκα βήματα από τετραγωνισμένους λίθους, εννέα με δέκα στρώσεις, σαν πλήρες, μια πόρτα, ούτε φαρδιά ούτε ψηλή. Νομίζω, μάλλον ένας υπαίθριος χώρος παρά ένας τάφος.

Κατάλυμα σε ένα μικρό αλλά καλό σπίτι. Το σιτάρι πρέπει να το φτυαρίζουν πρώτα στην άκρη. 'Ενας καθρέφτης, καλά παντζούρια και κρεβάτια.

Εδώ ήταν εγγεγραμμένος ο Müller από 11 έως 23 Ιουλίου 1840. Δεν ξανάκουσα ποτέ μου τόσα γαϊδούρια να φωνάζουν, όπως αυτή τη νύχτα.

[1] Έξω από το χωριό, προς τους Δελφούς, αρχαία τείχη, ίσως της Ανεμώρειας.

Κοιμήθηκα έξοχα άλλωστε μετά από εννέα ώρες ιππασίας και αφού είχα περπατήσει τη Χαιρώνεια, τον Πανοπέα και τη Δαυλίδα.

22 Μαΐου, Δελφοί. Εφτά η ώρα Κασταλία, κάτω από τις Φαιδριάδες. Έξι σκαλοπάτια οδηγούν σε ένα χώρο πλάτους εφτά βημάτων και μήκους δεκαοχτώ βημάτων, στη δεξιά πλευρά διατηρούνται έξι σκαλοπάτια, στην αριστερή μόνο λίγα, ανάμεσα είναι σαθρός ο βράχος, προς τη μέση μάλιστα κομμένος για να φύγει το νερό. Ο τοίχος απέναντι και στις πλευρές του χώρου καλά πελεκημένος και πίσω με μια μεγαλύτερη, βαθύτερη κόγχη, πάνω από αυτήν δυο μικρότερες και μερικές μικρούτσικες.

Κάτω περνάει ένα τοίχωμα ύψους τεσσάρων ποδιών περίπου, ανάμεσα στο οποίο και του πίσω τοίχου μαζεύεται το νερό, που έφευγε από τουλάχιστον δέκα έως δώδεκα ακόμα και σήμερα ορατά ανοίγματα, σε ευθεία γραμμή, δύο βήματα πάνω από το έδαφος περίπου. Τώρα υπάρχει μόνο μια αποχέτευση λίγο πιο χαμηλά με ένα ξύλινο σωλήνα. Πολύ κοντά, αριστερά, η στενή, βαθιά χαράδρα στους βράχους.

Στη γωνία της λεκάνης της Κασταλίας έχει προστεθεί ένα μικρό παρεκκλήσι, στο οποίο με το ζόρι μπορείς να γυρίζεις γύρω από τον εαυτό σου. Από το Γυμνάσιο ένας τοίχος, μήκος 37 βήματα, που πάει μέχρι κάτω από την Παναγιά, ύψος τέσσερις στρώσεις, πολύ ωραία χτισμένος και πελεκημένος.

Ο υπαίθριος χώρος μπροστά στηρίζεται προς το φαράγγι της πόλης με ένα ανάλημμα μήκους 30 βημάτων και μέχρι δεκατριών στρώσεων, με τετραγωνισμένους λίθους ίδιου ύψους, όμως εξωτερικά μη λειασμένους (maniera grezza, [σ.Μ. ελληνικός τρόπος]) και δεν έχουν τοποθετηθεί όλοι κάθετα σε ευθεία γραμμή.

Στην εκκλησία της Παναγιάς σε αυτό το σημείο έχουν τοποθετηθεί παλαιοί κίονες και μερικά κομμάτια βρίσκονται εκεί στο έδαφος. Μετά έρχονται δυο άλλες αξιοσημείωτες γωνίες, μια πάνω στην άλλη από το Γυμνάσιο, δώδεκα στρώσεις έχει η ψηλότερη, από την οποία συνεχίζει ένα κτίσμα, που στηρίζεται στην κάτω γωνία.

Πιο κάτω στην βουνοπλαγιά και βλέπεις ένα ανάλημμα, μήκος 60 βήματα, ύψος δύο αντρών, αλλά όχι παντού, και διορθωμένο σε πολλές πάνω άκρες που έχουν φύγει, από τις πιο ωραίες πολυγωνικές κατασκευές που έχω δει. Θεμέλια του ναού της Προναίας και άλλων μικρών ναών κατά τον Ulrichs. Στο πλάτωμα πάνω από αυτά φαίνεται ένα κομμάτι τοίχου μήκους τουλάχιστον 60 βημάτων, σε τετραγωνισμένους και πελεκημένους λίθους, που χρησίμευε και αυτός ως ανάλημμα.

Στο δρόμο (προς Αράχοβα) Λογάρι - Ulrichs σελ. 44 - Δυο μεγάλες κόγχες στο βράχο δίπλα δεξιά, και μεγαλύτερες και μικρότερες λίγο πιο μακριά αριστερά, εν μέρει για να τοποθετηθούν στήλες. Κάποιο Ιερό σίγουρα. Από εδώ πιο κάτω, στην βουνοπλαγιά, πέντε βήματα περίπου. Ένα κτίσμα, πλάτος

έξι βήματα, τώρα πλέον μόνο μια στρώση λίθων, πάνω από την οποία τρεις άλλες θολωτές προς τα μέσα, δείχνουν να θέλουν να κλείσουν το μικρό κτίσμα, πράγμα που έγινε με δύο άλλες στρώσεις. Προς τα κάτω δείχνει να ήταν κλειστό. Ο θόλος περνάει μόνο τα δυο τρίτα της όλης γραμμής, όπου μπαίνει εγκάρσια ένας τοίχος.

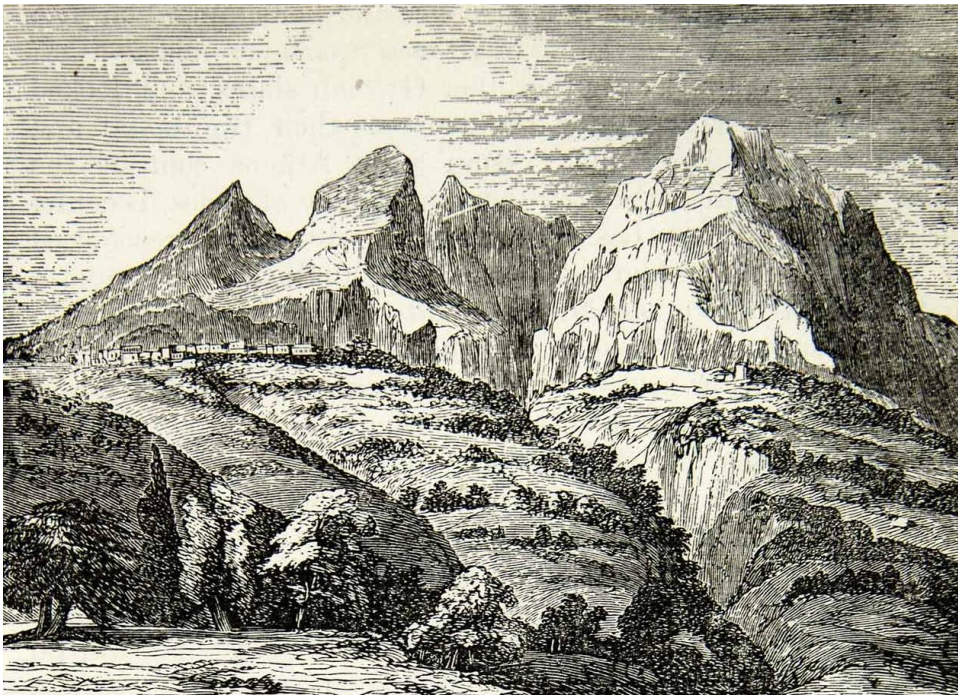
Μπροστά βρίσκονται διάσπαρτα λίθοι, και δείχνει ανάλημμα. Εδώ έπρεπε κανείς να σκάψει. Μάλλον ναός παρά τάφος. Αν δεν ήταν η γειτονιά! Μερικά βήματα πιο δεξιά ένας θολωτός τάφος, όπου κατεβαίνει κανείς σε μια στενή σκάλα, με τοιχώματα από τετραγωνισμένους λίθους. Ένας άλλος, παρόμοιος, μετά από λίγα βήματα.

Ένα όμορφο πλάτωμα πάνω στο οποίο φαίνεται να υπήρχαν τάφοι, διότι πολύ κοντά βρίσκονται σαρκοφάγοι από ντόπια πέτρα, όπως στις Πλαταιές. Επίσης, η γνωστή από μάρμαρο με το κυνήγι της Καλυδώνας, τώρα, από τη μπροστινή πλευρά υπάρχουν μόνο οι δύο άκρες, δεξιά δυο φιγούρες και το κεφάλι του κάπρου, αριστερά τρεις φιγούρες, από τις οποίες η μία κρατάει το σκύλο, που γαβγίζει. Η τελευταία και στις δυο πλευρές είναι μια ήσυχη μορφή, που στέκεται όρθια στηρίζοντας με το δεξί χέρι τα σαγόνι και τυλιγμένη σε ένα μανδύα.

Από την αριστερή μικρή πλευρά υφίσταται ακόμα ένα άλογο και ένας ήρωας με λόγχη, και από μια απεικόνιση της Αρτέμιδος, το κεφάλι και ένα τόξο, η πίσω πλευρά είναι ακόμα άθικτη. Δυο γρύπες, ανάμεσα τους ένα κηροπήγιο και στην κάθε άκρη ένας Ερμηρακλής. Η δεξιά μικρή πλευρά σπασμένη στη μέση.

Η Αλθαία ρίχνει το μοιραίο δαυλό στη φωτιά και ένας ήρωας με λόγχη, με τη χλαμύδα να ανεμίζεται στο μπράτσο, ρίχνεται και αυτός προς τα εκεί. Πριν τη βασιλική κυβέρνηση, έσπασαν οι Άγγλοι, όπως λένε εδώ, τη μπροστινή πλευρά. Από την ξαπλωτή γυναικεία μορφή του καλύμματος δεν υπάρχει το κεφάλι και το μπροστινό μπράτσο. Το στυλ είναι πολύ καλό για σαρκοφάγους.

Πίσω στην Κασταλία. Λίγο πιο κάτω από το επίπεδό της και από την άλλη πλευρά της απορροής της, ένα φανταστικό θεμέλιο μήκους 14 βήματα, ύψος 14 στρώσεις, μια άκρη προς τα μέσα, ίσως να ήταν κάποτε μια τετράγωνη παραστάδα. Μερικά παρόμοια πράγματα, πιο ασήμαντα, πιο πάνω. Ένα από τα ιστορικά σημαντικά σημεία, που θα έβαζα έναν ζωγράφο να το απαθανατίσει είναι το σημείο μπροστά στο μικρό καταρράκτη, που κάνει η Κασταλία πολύ κοντά στο βράχο. Εδώ βλέπεις, εκτός από το μικρό καταρράκτη με την όμορφή του βλάστηση, και τις Φαιδριάδες με το τοίχωμά τους πάνω από την Κασταλία και τη στενή χαράδρα.

Οι Δελφοί από τον Πλειστό.

Πρωινό. Ο τοίχος τον οποίο αντέγραψε ο Müller μήκους 14 βημάτων, τα τελευταία δεν είναι γραμμένα. Ένδεκα (11) μεγάλοι πολυγωνικοί λίθοι που είναι γραμμένοι, πρώτα αριστερά δύο, ένας πάνω από τον άλλο. Μετά ένας παλαιός, μετά ένας πολύ μεγάλος, στον οποίο φτιάχτηκε εγκοπή για το πάνω μέρος μιας ερμαϊκής στήλης σε ανάγλυφο.

Παραδίπλα, κάτω, και στις δύο πλευρές επιγραφές. Από εκεί και πέρα, δεξιά πάντα, δύο λίθοι ενωμένοι ή ο ένας πάνω στον άλλο ή δίπλα από τον άλλο. Οι ανασκαφές θα ήταν εξαιρετικά εύκολες.

Ιδού όμως και η οδυνηρή ανακάλυψη ότι, αν ο Müller είχε συνεχίσει τις ανασκαφές πιο βαθιά, θα μπορούσε να είχε φτιάξει μέσα σε μια μέρα μια τάφρο, που δεν θα έδειχνε μόνο τις επιγραφές πιο βαθιά, αλλά θα του είχε δοθεί η ευκαιρία να τις αντιγράψει όρθιος στη σκιά της τάφρου[2]. Πολύ κοντά ένας σπόνδυλος κίονα με 24 κάθετες ραβδώσεις, διάμετρος τρία πόδια και δύο ίντσες (μέσα στις ραβδώσεις).

Πλευρά μιας σαρκοφάγου, όπως φαίνεται, κείτεται στην εξωτερική άκρη, ούτως ώστε ο ιππέας της εγκάρσιας πλευράς και αυτός απέναντι θα έκαναν την αρχή της επιμήκους πλευράς(Ulrichs σελ. 38, μάχη των Γαλατών;).

[2] Ένα μικρό μέρος των επιγραφών, που γνώριζε ο Ulrichs, εξείχε από το χώμα.

Σπόνδυλος κίονα, διάμετρος εφτά πόδια και δύο ίντσες. Πάνω σε αυτόν βρίσκεται ένα μεγάλο ιωνικό κιονόκρανο. Ένας από τους μικρότερους σπόνδυλους, ένα κομμάτι θριγκού με ένα κρίνο ανάμεσα σε φοινικοειδή διακόσμηση, εξαίσια δουλεία.

Αριστερά πιο πάνω, κοντά, δυο μεγάλοι και άλλοι μικρότεροι σπόνδυλοι από κροκαλοπαγές πέτρωμα. Άγιος Νικόλαος. Σε έναν από τους δυο κίονες της ανάβασης προς τον πρόναο μια επιγραφή, αναμφίβολα γνωστή. Ένας καινούργιος πύργος.

Πίσω ακριβώς ένα σπίτι, πρώην ξενοδοχείο, με ένα τετραγωνισμένο λίθο, με επιγραφή, τοποθετημένο ανάποδα. Πίσω από αυτό το σπίτι, πέντε βήματα πιο πάνω, βλέπεις πέντε στρώσεις λίθων, μήκος κάτω τέσσερα βήματα.

Η συνέχεια βγαίνει από την άλλη πλευρά του σπιτιού, εφτά βήματα, και πάλι σε ένα ελεεινό κτίσμα που χρησιμοποιείται για αποθήκη, πέντε βήματα. Δύο τετραγωνισμένοι λίθοι μέσα σε αυτό, όπως και δύο εξωτερικά φέρουν επιγραφές, πιθανώς, ο αναφερόμενος παλαιός λίθος έχει παρθεί από εδώ. Εδώ ήταν αναμφίβολα το Θέατρο από το οποίο, εκτός του τοίχου, δεν φαίνεται τίποτα, πέρα από μια τοποθετημένη πέτρα, ύψος δύο πόδια, μήκος τρία έως τέσσερα πόδια, που ίσως αποτελούσε κάθισμα.

Η Κασσοτίς (βρύση του Άγιου Νικολάου) λίγα βήματα πιο πέρα, 20 βήματα περίπου πάνω από τον καινούργιο πύργο, στη μέση των δυο μια δάφνη. Ιδού λοιπόν η πέτρα του Κρόνου, η Λέσχη. Πιο ψηλά το χωριουδάκι, ένα μικρό ρυάκι και λίγο μετά η Δέλφουσα, με κρήνη όπως η Κασσοτίς, πολύ κοντά κάτω από τις Φαιδριάδες.

Ακριβώς πάνω από το χωριό το Στάδιο, ο χώρος επαρκεί ακριβώς και μόνο για το Στάδιο, και πιθανώς ελευθερώθηκε μερικώς με απομάκρυνση βράχων. Εδώ ξεκινάει ο βατός για άλογα δρόμος για τις Φαιδριάδες. Το στάδιο πάντα ήταν πολύ στενό και σχεδόν κάθετα κοιτάει κανείς κάτω στο ναό και στην πόλη, καθώς στενεύει το χώρο και ο βράχος στην απέναντι πλευρά.

Από το πολυγωνικό ανάλημμα υπάρχουν εξαίσια λείψανα. Στο Στάδιο βρίσκονται τώρα μεγάλα πεσμένα κομμάτια βράχων, το άκρως πετρώδες έδαφος είναι καλλιεργημένο.

Από την πλευρά των Φαιδριάδων φαίνονται βαθμίδες περιβαλλόμενες με φαρδείς τοίχους. Ανεξάρτητα από το αν άφηναν να μπαίνουν τα άλογα μέσα στο χώρο από αυτή ή την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να καταλάβει κανείς πώς γινόταν αυτό πάνω από τα βράχια.

Στην πλευρά προς την πόλη υπάρχουν ακόμη πολλοί λίθοι από τα καθίσματα, πελεκημένα, όπως αυτά στο θέατρο της Επιδαύρου. Το σύνολο των καθισμάτων δεν υπερβαίνει το πλάτος των οχτώ βημάτων, το όλο Στάδιο 32 βήματα. Σίγουρα οι βράχοι γύρω ήταν γεμάτοι θεατές τότε. Τόσο συγκεντρωμένη η αριστοκρατία στην Ελλάδα, και η τύχη στους αγώνες

ανεβασμένη από την εξαιρετική φύση.

Πόσα άλογα αφηνιάζονταν άραγε από το φόβο λόγω του στενού και βαθύ χώρου; Οι κερκίδες στην μια πλευρά πιθανώς για τους διαιτητές. Οι στάβλοι αναμονής του ξεκινήματος των αλόγων πρέπει να ήταν μπροστά˙ σε αυτές άρα και η επιστροφή, η άφιξη των νικητών.

Στην απέναντι πλευρά δεν υπάρχουν ίχνη οικοδομικού εξοπλισμού. Αν όμως ανεβαίνει κανείς, τότε του ανοίγεται η θέα κάτω προς την Κρίσσα και τον όρμο. Δυστυχώς άρχισε να ψιχαλίζει. Από αυτή την πλευρά ανοίγεται ο χώρος για τους κατοίκους των Δελφών, που δεν ξέρουν πού να τους στεγάζουν. Πολλά πλατώματα, που χρησιμεύουν μερικώς ως αλώνια ή έχουν περιβληθεί με καινούργια τοιχάκια, προέρχονται από την αρχαιότητα. Κείτονται εκεί επίσης πολλά μικρά κομμάτια από κεραμίδια.

Το παρεκκλήσι του Άγιου Ηλία, ερειπωμένο, κατά πάσα πιθανότητα πολύ παλαιό, βρίσκεται σε ένα χώρο, που ο Ulrichs τον θεωρεί οίκο συνέλευσης της Αμφικτιονίας στο προάστιο Πυλαία, την εποχή του Αδριανού. Ένας μακρύς τοίχος, κάπως ακανόνιστος, με ισχυρή τάση προς το πολυγωνικό.

Πιο κοντά στην πόλη, στο μονοπάτι από εκεί, λαξευμένος στο βράχο ένας μεγάλος ψηλός ταφικός θάλαμος, με ψηλή πόρτα και θολωτή οροφή, φαρδιά είσοδος, τρία κοιλώματα με κενά για σαρκοφάγους[3], από τις οποίες δεν υπάρχει κανένα ίχνος πάνω από το μεσαίο κοίλωμα και δυο κόγχες για αναθήματα στον τοίχο. Λίγα βήματα από εκεί ένα στρογγυλό κοίλωμα στο βράχο με παγκάκι γύρω - γύρω, ωραία εξέδρα στη μέση της πόλης. Κάμποσα αναλήμματα από τετραγωνισμένους λίθους εκεί κοντά.

Φάγαμε στις δυο και μετά ιππεύσαμε προς Κρίσσα. Τους όμορφους θολωτούς ανοιχτούς ταφικούς θαλάμους στο βράχο, λίγο πιο πίσω από τον ήδη αναφερόμενο, στη γωνία όπου το βουνό στρέφεται προς το Χρισσό και τα Σάλωνα, τους είδα μόνο περνώντας, και στο γυρισμό είχε ήδη νυχτώσει.

Ο Pückler αναφέρει ακόμη ότι οι σαρκοφάγοι αυτών των κοιλωμάτων βρίσκονται οι περισσότερες σπασμένες διάσπαρτες και μέσα και έξω από τους τάφους. Εγώ προσωπικά δεν είδα τίποτα από τις σαρκοφάγους, αλλά αυτό αποτελεί απόδειξη μόνο για τον πιο μπροστινό τάφο, και, σε ό,τι αφορά τα διάσπαρτα κομμάτια εξωτερικά, μόνο για τις πιο κοντινές σπηλιές.

Για την κατάβαση στο χωριό Χρισσό χρειάζεται μία ώρα με το άλογο. Έχει εξαιρετικά όμορφη τοποθεσία και είναι και μεγαλύτερο και ομορφότερο από το Καστρί. Κάμποσοι δενδρόκηποι και μεμονωμένα δέντρα.

Ο Παρνασσός (Λιάκουρα) δείχνει από αυτή την πλευρά προς τη θάλασσα, σχεδόν εξίσου απόκρημνος, αλλά όχι τόσο ενιαίος όπως από τη Σχιστή. Χιόνια

[3] Ή μήπως, πιο πιθανό, οι σαρκοφάγοι ήταν τα ίδια τα βράχια ούτως ώστε να λείπουν μόνο τα καλύμματα.

δεν φαίνονται ούτε από εδώ.

Οι υπώρειες στις οποίες βρίσκεται το Χρισσό είναι συνδεδεμένες με μια βαθιά χαράδρα με το βραχώδη λόφο που κατεβαίνει κατακόρυφα, και κάποτε καταλαμβανόταν εν μέρει από την Κρίσσα. Είναι καλυμμένος ολότελα με μεγάλες πέτρες και λίγους θάμνους ανάμεσα[4]. Ο αναλημματικός τοίχος έχει πλάτος δέκα βημάτων, στο σημείο όπου ο δρόμος για την εκκλησία των Αγίων Σαράντα, χρησιμοποιούμενος σήμερα από τους βοσκούς, τον συναντά στο ύψος της αρχαίας πόλης. Για περισσότερα σχετικά βλέπε τον Ulrichs.

Τη μεγάλη πόλη αυτή την περπατήσαμε πολύ και αυτό λόγω του ότι δεν μπορούσαμε να βρούμε τον περιβόητο βωμό της Ήρας και της Αθηνάς (Corpus Inscriptorum αριθ. 1), τον οποίο περιέγραψε τελευταίος ο Ulrichs σε μια πραγματεία της Ακαδημίας του Μονάχου και, κατά τη δήλωσή του, βρίσκεται στο σημείο πριν φτάσει κανείς στην εκκλησία των Αγίων Σαράντα.

Μετόπη από το Θησαυρό των Σικυωνίων.

[4] Στο πλάτωμα μεταξύ Χρισσού και της αρχαίας πόλης, όπου βρίσκεται η ερειπωμένη εκκλησίας της Παναγιάς, υπήρξε αναμφίβολα ένας ναός. Ένα κομμάτι πολυγωνικού αναλημματικού τοίχου. Στην εκκλησία έχουν αναμιχθεί άτεχνα μεγάλα οικοδομικά κομμάτια ανάμεσα στην βυζαντινή τοιχοποιία.

80. ARTHUR PENRHYN STANLEY

Sir Thomas Wyse

Sir Arthur Penrhyn Stanley

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Sir Thomas Wyse** γεννήθηκε στις 24 Δεκεμβρίου του 1791. Ιρλανδός πολιτικός και διπλωμάτης ανήκει σε μια οικογένεια, που διεκδικεί την προέλευσή της από ένα άτομο, τον Andrew Wyse από το Devon, ο οποίος λέγεται ότι είχε περάσει στην Ιρλανδία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ερρίκου του Β΄ και είχε εγκατασταθεί κοντά στο Waterford.

Εκπαιδεύτηκε στο Stonyhurst College και στο Trinity College του Δουβλίνου, όπου διακρίθηκε ως λόγιος. Μετά το 1815 πέρασε κάποια χρόνια σε ταξίδια, επισκεπτόμενος την Ιταλία, την Ελλάδα, την Αίγυπτο και την Παλαιστίνη.

Το 1821 παντρεύτηκε την Laetitia κόρη του Lucien Bonaparte, και αφού είχαν διαμείνει για ένα διάστημα στο Viterbo, επέστρεψε στην Ιρλανδία το 1825, έχοντας μέχρι τότε κληρονομήσει τα κτήματα της οικογένειας.

Το 1830, μετά την παρέλευση της Catholic Relief Act του 1829, επέστρεψε στο Κοινοβούλιο για την εκλογική περιφέρεια Tipperary, και συνδεόμενος με το Φιλελεύθερο Κόμμα ψήφισε για τα μεγάλα μέτρα της εποχής της μεταρρύθμισης. Αλλά ήταν ιδιαίτερα ανήσυχος για την εξασφάλιση κάποιας βελτίωσης στην εκπαίδευση του Ιρλανδικού λαού. Ορισμένες από τις προτάσεις του έγιναν δεκτές από τον Edward Stanley, αργότερα, 14^{ο} κόμη του Derby.

Υπήρξε πρόεδρος της επιτροπής που διερεύνησε την κατάσταση της εκπαίδευσης στην Ιρλανδία, και ήταν εν μέρει λόγω των δικών του προσπαθειών που ιδρύθηκαν επαρχιακές σχολές στο Cork, Galway και το Belfast.

Από το 1835 έως το 1841 ήταν Λόρδος του Υπουργείου Οικονομικών. Το 1849 είχε σταλεί ως Βρετανός επιτετραμμένος στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Οθωνικής περιόδου. Ήταν μεγάλη η επιτυχία του στη διπλωματία και έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση και άλλες εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας. Πέθανε στην Αθήνα στις 16 Απριλίου του 1862.

Το έργο του: *"Impression of Greece",* εκδόθηκε στο Λονδίνο μετά το θάνατό του, το 1871. Το υλικό προερχόταν από σημειώσεις που είχε κρατήσει ο ίδιος ο συγγραφέας κατά τις εξορμήσεις του στη Βοιωτία, Φθιώτιδα και Εύβοια. Επίσης εκδόθηκε, το 1865, και ένα άλλο βιβλίο του που αφορούσε το οδοιπορικό στην Πελοπόννησο.

***

Ο **Sir Arthur Penrhyn Stanley** γεννήθηκε στις 13 Δεκεμβρίου του 1815 στο Alderly Edge του Cheshire. Καθηγητής της εκκλησιαστικής ιστορίας και κληρικός. Κοσμήτορας του Γουεστμίνστερ, που είναι γνωστός ως Dean Stanley.

Το 1840 ταξίδεψε στην Ελλάδα και την Ιταλία, και μετά την επιστροφή του εγκαταστάθηκε στην Οξφόρδη, όπου για δέκα χρόνια ήταν δάσκαλος του κολεγίου και σημαίνον στοιχείο στην εκεί πανεπιστημιακής ζωής. Η σχέση του με τους μαθητές του ήταν στενή και στοργική.

Το 1845 διορίστηκε ιεροκήρυκας και το 1847 δημοσιεύτηκαν σε ένα τόμο τα κηρύγματα και δοκίμια τα σχετικά με την αποστολική εποχή, τα οποία βοήθησαν να εδραιωθεί η φήμη του ως ιεροκήρυκα και θεολόγου. Ενδιαφερόταν πολύ για τη μεταρρύθμιση των πανεπιστημίων. Την περίοδο 1852-1853 ταξίδεψε στην Αίγυπτο και τους Αγίους Τόπους.

Το 1856 διορίστηκε καθηγητής εκκλησιαστικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το 1857 ταξίδεψε στη Ρωσία και συγκέντρωσε ένα μεγάλο μέρος υλικού για διαλέξεις του σχετικά με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Το έτος 1862, μετά από επιθυμία της βασίλισσας Βικτωρίας, συνόδεψε τον πρίγκιπα της Ουαλίας σε μια περιοδεία στην Αίγυπτο και Παλαιστίνη.

Παντρεύτηκε τη Λαίδη Augusta Bruce αδελφή του λόρδου Έλγιν, τότε γενικού κυβερνήτη των Ινδιών. Ο θάνατος της γυναίκας του το 1876 τον σημάδεψε βαθιά. Πέθανε στις 16 Ιουλίου του 1881 και τάφηκε στον ίδιο τάφο με τη σύζυγό του.

Ο Stanley ήταν ο πρώτος φιλελεύθερος θεολόγος της εποχής του στην Αγγλία. Επέμενε στα βασικά σημεία της ένωσης μεταξύ των διαφόρων αξιών των Χριστιανών.

Σχόλια

Υπάρχει μια καρμική σχέση μεταξύ του **Sir Thomas Wyse**, της **δεσποινίδας Wyse** (ανιψιάς του Sir Thomas), του **Sir Arthur Penrhyn Stanley** και της Δελφικής γης. Ας δούμε γιατί.

Ο Sir Stanley είχε, για πρώτη φορά, επισκεφτεί τους Δελφούς το 1840, αλλά δεν άφησε τότε καμία γραπτή πληροφορία.

Ο Sir Wyse επισκέφτηκε και αυτός του Δελφούς, όταν είχε έρθει με επίσημη αποστολή στην Ελλάδα (το 1849), αλλά δεν είχε γράψει τότε κάτι σχετικό. Πέρασαν τα χρόνια, ο Thomas Wyse με τη σύζυγό του και την ανεψιά του ζούσαν πια στην Ελλάδα.

Ο Stanley το 1862 επισκέφτηκε πάλι τη χώρα μας, και στη Δελφική γη πήγε πάλι έχοντας μαζί του τον Sir Wyse και την ανεψιά του, που τους συνάντησε στην Αθήνα. Μετά την επίσκεψή τους στους Δελφούς τράβηξαν μαζί για την Πάτρα και εκεί χώρισαν οι δρόμοι τους.

Ο Stanley πήρε το πλοίο για την πατρίδα του και στη διάρκεια του ταξιδιού της επιστροφής άρχισε να γράφει τις ταξιδιωτικές του αναμνήσεις υπό μορφή επιστολών.

Ο Sir Wyse αποφάσισε να γράψει και αυτός τις εντυπώσεις του από την Ελλάδα, όταν όμως εισερχόταν στο κεφάλαιο της Φωκίδας ασθένησε ξαφνικά, διέκοψε την περαιτέρω συγγραφή και λίγο αργότερα πέθανε.

Η ανεψιά Wyse πήρε αργότερα την πρωτοβουλία να εκδώσει τα κείμενα του θείου της και μάλιστα αναζήτησε και περιέλαβε στο ίδιο βιβλίο και τις επιστολές του Stanley. Έτσι το έργο απέκτησε την απαραίτητη πληρότητα, και μάλιστα απέβη χρήσιμο για την Ελλάδα, καθόσον βοήθησε στην ευαισθητοποίηση της αγγλικής κοινής γνώμης γύρω από τα ζητήματα της ελληνικής πραγματικότητας.

Οι επισκέπτες έφτασαν αρχικά στη Σχιστή οδό προερχόμενοι από τη Δαύλεια. Με αφορμή τη θέση αυτή ο Stanley γράφει για το λήσταρχο Νταβέλη, που έδρασε στην περιοχή, και μάλιστα περιγράφει και κατορθώματα της συμμορίας στη Χαλκίδα. Από την άλλη μεριά, όταν φτάνει στην Αράχοβα, συναντά συγγενείς του Μέγα, οι οποίοι μαζί με άλλους Αραχοβίτες - Αραχοβίτισσες του παρουσίασαν τοπικούς χορούς και τραγούδια.

Για την Αράχοβα γράφει χαρακτηριστικά: *"Είναι για μένα από εκείνες τις τοποθεσίες στην Ελλάδα, που χωρίς κάποιο αρχαίο όνομα ή φήμη έχουν, όπως η Ύδρα και τα Ψαρά, acquired or retained περισσότερο από το αρχαίο αίμα και πνεύμα από αυτό πολλών από τις ένδοξες τοποθεσίες των κλασσικών χρόνων."*

Δίνει επίσης και πληροφορίες για τις διαμάχες, που υπήρχαν από τότε ανάμεσα στους *"Παναγίτες"* και τους *"Αγιωργίτες"*, τις οποίες βίωσε και ο ίδιος, όταν οι κοπέλες του πάνω μέρους του χωριού αρνούνταν να χορέψουν σε θέση στο κάτω μέρος του χωριού, όπου υπήρχε καλύτερο χοροστάσι!

Στην Αράχοβα διανυκτέρευσαν, και την άλλη μέρα πρωί ξεκίνησαν για την κορυφή του Παρνασσού. Όταν έφτασαν εκεί, ο καιρός δεν τους ήταν σύμμαχος, ένα άσπλαχνο σύννεφο, όπως γράφει, τους εμπόδισε να απολαύσουν τη θέα από εκεί πάνω. Άρχισε, στη συνέχεια, η κατάβαση προς τους Δελφούς.

Παρότι πέρασαν κάτω από το Κωρύκιον Άντρον δεν επιχείρησαν επίσκεψή του, διότι φαίνεται είχαν δει το σπήλαιο από την προηγούμενη φορά.

Έφτασαν κατακουρασμένοι στο Καστρί, ξαναθυμήθηκαν την πρώτη επίσκεψή τους, βρήκαν τις παλιές γνώριμες θέσεις, φρέσκαραν τα παλιά τους συναισθήματα, είδαν τις νέες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί, τα νέα αρχαιολογικά ευρήματα. Επισκέφτηκαν ξανά κάθε ενδιαφέρουσα θέση.

Ο Sir Wyse στην προσπάθειά του να μαζέψει φύλλα από το πλατάνι της Κασταλίας παγιδεύτηκε και έτρεξε προς βοήθειά του ο Sir Stanley, όπως ο Καλός Ποιμένας της Παραβολής.

Από τους Δελφούς τράβηξαν για το Χρισσό, όπου πάλι διανυκτέρευσαν, και εκεί έφτασαν εγκαίρως τα αραχοβίτικα τραγούδια, όπως τους είχαν υποσχεθεί να τους τα δώσουν καταγραμμένα οι Αραχοβίτες. Είναι αυτά που μεταγλωττίστηκαν και κόσμησαν τελικώς το υπόψη βιβλίο.

Ο sir Stanley πρέπει να έμεινε πολύ ευχαριστημένος από το δεύτερο ταξίδι του στην Ελλάδα, γιατί γράφει σχετικά: "*Για μένα ήταν (πράγματι) μια απόλυτη αναβίωση καταχωνιασμένων συγκινήσεων. Ξαναζωντάνεψε την αρχική μου αίσθηση ότι - με μοναδική εξαίρεση την Παλαιστίνη - δεν υπάρχει κανένα ταξίδι ισάξιο με αυτό το ταξίδι στην Ελλάδα.*

Δεν υπάρχει χώρα, που να συνδυάζει τόσο τη μεστότητα, την ποικιλία, το ρομαντισμό, την ομορφιά της φύσης - μια ομορφιά και ένα ρομαντισμό που αναμφίβολα ανυψώνονται από την ύπαρξη των αρχαίων δογμάτων και ιδεών, που ερμηνεύονται από αυτή σε κάθε ευκαιρία."

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Impressions of Greece", Thomas Wyse and *"Letters from Greece to friends at home"*, Arthur Penrhyn Stanley, London 1871.

II

Αποπλέοντας από Κέρκυρα, 14 Οκτωβρίου

[…]Ακολουθήσαμε το δρόμο που έρχεται από τη Δαύλεια, και φτάσαμε επιτέλους στη διασταύρωση των δυο δρόμων, που έρχονται ο (μεν) ένας από τη Θήβα, ο δε άλλος από τους Δελφούς. Αυτή η διασταύρωση ήταν η

φημισμένη *«Τρίοδος»* ή Τρεις οδοί, όπου ο Οιδίποδας συνάντησε τον πατέρα του Λάιο στη στενή κατάβαση, όταν (ο ίδιος) επέστρεφε από τους Δελφούς και ο Λάιος από τη Θήβα.

Ήταν ο βασιλιάς των Πλαταιών Δαμασίστρατος αυτός, που, βρίσκοντας στο μέσον αυτής της στενής κατάβασης τα νεκρά σώματα του ηγεμόνα από το γειτονικό του βασίλειο και του ηνιόχου του, που δολοφονήθηκε μαζί με το βασιλιά του, ανήγειρε ένα τεράστιο τύμβο από πέτρες. Αυτόν είδε (και περιέγραψε) ο Παυσανίας, όταν - επί βασιλείας Αδριανού - πέρασε από την περιοχή. Η πορεία των τριών δρόμων σηματοδοτείται από παντού από ένα σκουρόχρωμο, κωνικό λόφο, στην κορυφή ή στη βάση του οποίου, πρέπει να είχε ανεγερθεί εις μνήμην του Λάιου τύμβος φτιαγμένος από σωρό διαλεγμένων λίθων. Αλλά με αυτή τη γοητευτική συνέχεια των παραδειγμάτων, από την οποία βρίθει η ελληνική ιστορία και γεωγραφία, τα τελευταία τρία χρόνια η τραγική αυτή τοποθεσία είχε εμπλουτιστεί από ένα δεύτερο κύκλο δραματικού ενδιαφέροντος, που κατά ένα αξιοσημείωτο τρόπο ερμήνευσε και ξαναζωντάνεψε τον αρχικό.

Όσο πλησιάζαμε το λόφο, η ακατάπαυστη φλυαρία των οδηγών και των μουλαράδων εισχωρούσε σε ένα κανάλι, που βάθαινε και διευρυνόταν καθώς κατεβαίναμε τη ρεματιά. Δεν μιλούσαν για τον Οιδίποδα ή το Λάιο, αλλά για τον ξακουστό λήσταρχο Νταβέλη που, στα 1858 [το σωστό είναι 1856] σκοτώθηκε σ' αυτό ακριβώς το σημείο. Ένα απλό περιστατικό αρκεί για να ερμηνεύσει το χαρακτήρα και την σπουδαιότητα αυτού του σύγχρονου ήρωα.

Ήταν Χριστούγεννα, πριν από πέντε περίπου χρόνια, στο σπίτι ενός εύπορου εμπόρου στη Χαλκίδα της Εύβοιας. Ο οικοδεσπότης απουσίαζε στην Αθήνα, αλλά στο σπίτι βρίσκονταν η γυναίκα και η κόρη του, καθώς και ο μνηστήρας της τελευταίας, ένας Έλληνας δικαστής. Η ομήγυρις έπαιζε χαρτιά, όταν άνοιξε διακριτικά η πόρτα από δυο αγνώστους, που ζήτησαν να συναντήσουν έναν από τους καλεσμένους, ο οποίος ήταν γιατρός. Ο δικαστής κοίταξε αυστηρά τους δύο άνδρες και είπε: *«Μου φαίνεστε πολύ για ληστές», «Έτσι νομίζεις;»* του απάντησαν (και) την επόμενη στιγμή το δωμάτιο καταλήφθηκε από μια συμμορία είκοσι ληστών, με αρχηγό τον Νταβέλη. Δεν υπήρχαν περιθώρια αντίστασης. Οι ληστές άρπαξαν τα ασημικά και τα κοσμήματα. Έβαλαν ένα τσουκάλι λάδι να καίει πάνω στη φωτιά - η συνηθισμένη τους τακτική απόσπασης πληροφοριών για τις κρυψώνες του θησαυρού στο σπίτι. Εξανάγκασαν το δικαστή να παίξει χαρτιά με έναν από τους ληστές λέγοντάς του: *«Εάν νικήσεις θα σωθείς, εάν όχι θα πεθάνεις».* Εν τω μεταξύ ένας υπηρέτης είχε διαφύγει και σήμανε συναγερμό. Ακριβώς πριν κάψει το λάδι και πριν τελειώσει η παρτίδα χαρτιών ακούστηκε μια φωνή ότι πλησίαζαν οι στρατιώτες. Οι ληστές τράπηκαν σε φυγή παίρνοντας μαζί τους την κόρη του σπιτιού, τον αδερφό της και το μνηστήρα της. Για δυο μήνες

έμεινε μαζί τους τριγυρνώντας (σε) όλο τον Ελικώνα και τον Παρνασσό, διανυκτερεύοντας σε σπηλιές, ντυμένη με προβιές, επιβιώνοντας με ψητό αρνί και σκέτο νερό, και απολαμβάνοντας μεταχείριση υψίστης ευγένειας από τον Νταβέλη, ο οποίος, όταν κάθε τόσο φθείρονταν τα παπούτσια της, έστελνε στη Λιβαδειά για καινούργιο ζευγάρι. Οι διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωσή της με καταβολή λύτρων ήταν συνεχείς. Για να διαβεβαιώνουν τους δικούς της ότι ήταν σώα και αβλαβής, αλλά και να την κρατούν υπό επιτήρηση, την εμφάνιζαν στην κορυφή απρόσιτων λόφων. Τελικώς, ο Νταβέλης της επέστρεψε τα κοσμήματά της και τη συμβούλεψε να επιστρέψει σπίτι της από άλλο δρόμο, φοβούμενος μήπως η πιο σκληροπυρηνική μερίδα της συμμορίας του εμπόδιζε την επιστροφή της.

Αυτά και άλλα παρόμοια κατορθώματά του, τον είχαν καταστήσει τον ήρωα ή τον τρόμο των γειτονικών βουνών. Στο τέλος, καταβλήθηκε μια συντονισμένη προσπάθεια για να τον συλλάβουν. Αυτός κατέφευγε συχνά στο Μοναστήρι της Αγιαρσαλής, υπό από την προστασία του πατέρα Ιωσήφ. Αλλά οι καιροί είχαν πλέον αλλάξει. Από τους βοσκούς του ηγούμενου στον Παρνασσό μαρτυρήθηκε το λημέρι της συμμορίας και ο παπα-Ιωσήφ και οι μοναχοί του βγήκαν αρματωμένοι σε καταδίωξη. Από τον Ελικώνα επίσης, το μεγάλο Μοναστήρι του Οσίου Λουκά, που έχει δώσει πάμπολλους *«Λουκάδες»* σ’ αυτή την περιοχή, έστειλε (αντιστοίχως) τους Μοναχούς του.

Ολόκληρος ο Παρνασσός περικυκλώθηκε και η συμμορία οδηγήθηκε χαμηλά προς την *«Τρίοδο»* - το πέρασμα (ή Ντερβένι) της Κούλιας. Καθένας από (αυτούς) τους τρεις δρόμους φυλασσόταν από τους χωρικούς των αντίστοιχων προσβάσεων. Τα υψώματα της Δαύλειας περικυκλώθηκαν από τους Δαυλειώτες. Ο δρόμος από τη Θήβα αποκλείστηκε από τους αγρότες του Δίστομου.

Ο δρόμος από τους Δελφούς αποκλείστηκε από τους Αραχοβίτες, που είχαν ως επικεφαλής έναν δικό τους άνθρωπο, το Μέγα, τον αρχηγό των χωροφυλάκων. Αυτός και οι άντρες του σκότωσαν τον Νταβέλη και εξόντωσαν τα είκοσι έξι από τα τριάντα μέλη της συμμορίας. Ο Μέγας ο ίδιος έπεσε στη μάχη, και στην κορυφή του λόφου - στο ίδιο ακριβώς σημείο, όπου ένεκα του φόβου των ληστών ο Οιδίποδας διέπραξε τη μοιραία πράξη της ζωής του - ένα μνημείο τιμά το θάνατό του και την εξάρθρωση της συμμορίας.

Παραμείναμε επί μακρόν πάνω σ’ αυτό το λόφο, και στη συνέχεια ανηφορίζοντας, φτάσαμε σε σημείο με υψόμετρο μεγαλύτερο απ’ ό,τι είχα ανεβεί μέχρι τώρα, ώσπου (ξάφνου) στην κορυφή του ορεινού περάσματος, στην κορυφογραμμή του βουνού, ξεπρόβαλε το όμορφο χωριό της Αράχοβας. Κατά τη γνώμη μου είναι από εκείνες τις τοποθεσίες στην Ελλάδα, όπως η Ύδρα και τα Ψαρά, που χωρίς καμία αρχαία φήμη ή αίγλη, έχουν αποκτήσει ή διατηρήσει περισσότερο αρχαίο αίμα και πνεύμα.

Κρισσαίον πεδίον

(Η Αράχοβα) στέκει πάνω στη διπλή κορυφογραμμή του περάσματος που οδηγεί προς τους Δελφούς. Οι κάτοικοί της φημίζονται για την καθαρότητα της ελληνικής φυλής, τη λιτότητά τους, την ομορφιά τους και (στα πιο πρόσφατα χρόνια) για την αντίστασή τους στους ληστές.

Στα πλαίσια της υπόδειξης της βασίλισσας της Ελλάδας (κατά τη διάρκεια της παράστασής μας στην Αθήνα), ζητήσαμε να παρακολουθήσουμε χορούς και τραγούδια, και τελικώς με κάποια δυσκολία κανονίστηκε να γίνει στην πλατεία του άνω χωριού. Ακόμα και στην Αράχοβα υπήρχε μια διαμάχη μεταξύ άνω και κάτω χωριού και ενώ ο μόνος, επαρκώς μεγάλος για την περίσταση, χώρος βρισκόταν στο κάτω χωριό, οι νεαρές κόρες του άνω χωριού αρνήθηκαν να παραβρεθούν. Τελικώς, βρέθηκε άλλο σημείο και ο χορός κανονίστηκε από το Δήμαρχο του χωριού, που είχε παντρευτεί τη μοναχοκόρη του Μέγα, και του οποίου τα δυο μικρά αγόρια ονομάζονταν το ένα *«Λουκάς»* από το Ερημητήριο (Μοναστήρι) του Ελικώνα και το άλλο *«Μέγας»* από το διαπρεπή παππού του. Ο Δήμαρχος στάθηκε έχοντας τη γυναίκα του και τα παιδιά του στο πλευρό του, ενώ ο Γιώργος, ο γιος του Μέγα, που άστραφτε από ομορφιά και λόγω φυσιογνωμίας και λόγω φορεσιάς, ηγήθηκε της (χορευτικής) ομάδας, που αποτελείτο από τρεις άντρες και έξι γυναίκες. Υπό τον ήχο ενός νταουλιού και με ρυθμικό βήμα, ο χορός άρχισε. Η επισημότητα της κίνησης ήταν ακριβώς αυτό που θα περίμενε κάποιος από έναν αρχαίο χορό, και η κίνηση άλλαζε μόνο από τις απρόσμενες φιγούρες του πρωτοχορευτή, που συνδύαζαν

την άκρατη περιστασιακή ορμή κινήσεων και χειρονομιών με τη γενικότερη απάθεια, με έναν τρόπο που συναντιέται μόνο στα ανατολίτικα ή μεσοανατολίτικα έθνη.

Τα τραγούδια τραγουδιούνταν από τις γυναίκες - φαίνεται ότι στην Αράχοβα οι άντρες δεν τραγουδούν ποτέ - και οι οποίες συχνά αυτοσχεδίαζαν κατά τη διάρκεια του τραγουδιού. Τα τραγούδια ονομάζονται *«τραγούδια»* - μια διδακτική λέξη, καθώς προφανώς ανήκει στις πολύ πρώιμες ημέρες της ελληνικής ποίησης, όταν κάθε δραματικό ποίημα ήταν τραγούδι των γιδοβοσκών.

Απ' αυτό προήλθε η μεγάλη Αθηναϊκή Τραγωδία, αλλά αυτό το αρχαίο όνομα πρέπει να είχε ξεμείνει υπόγεια ως λαϊκή λέξη και έπειτα επανεμφανίστηκε πολύ κοντά στην πρωταρχική της μορφή, πολύ καιρό αφότου η τραγωδία και η κωμωδία - τουλάχιστον όσον αφορά στην Ελλάδα - είχαν θεωρηθεί ολοκληρωτικώς (εξ)αφανισμένες.

Ζητήσαμε επίμονα να μας δώσουν τα τραγούδια καταγεγραμμένα, κάτι που έγινε, και μας τα έστειλαν στο Χρισσό, στο σπίτι του δημάρχου, όπου περάσαμε την επόμενη νύχτα. Όντας πρακτικώς δυσανάγνωστα, μας τα διάβασε δυνατά ο γραμματέας του δημάρχου του Χρισσού, και με τη βοήθεια του Sir Thomas και της δεσποινίδας Wyse, κατέγραψα (καθ' υπαγόρευση) τα παρακάτω, που είναι μια κατά το δυνατόν πιστή μετάφραση. Στα δυο πρώτα, έχει διατηρηθεί η σχετική αταξία του μέτρου και του ρυθμού, ενώ στο τρίτο το θέμα απαιτούσε μια πιο προσεκτική ερμηνεία. Θα φανεί ότι μοιάζουν επακριβώς με τα τραγούδια της συλλογής του Fauriel και επιβεβαιώνουν σημαντικά την αυθεντικότητά τους.

Ο διάλογος με τα πουλιά, η ξαφνική εναλλαγή αφήγησης και συνομιλίας και η ομηρίζουσα επανάληψη ονομάτων και επιθέτων, εμφανίζονται σταθερά σε όλα τα τραγούδια αυτού του είδους.

Τα ακατόρθωτα της υπόθεσης και το βίαιο ύφος είναι πολύ έκδηλα στο αυθεντικό ελληνικό κείμενο. Μπορείς να φανταστείς το ενδιαφέρον που προκαλούν, τραγουδισμένα παρουσία των φίλων και συγγενών του νεκρού, ήδη σύγχρονου ήρωα του Παρνασσού.

ΤΡΑΓΟΥΔΙ Ι

Πώς ο Μέγας αποδεκάτισε τη συμμορία του λήσταρχου Νταβέλη στο Ντερβένι της Κούλιας, στην περιοχή της Αράχοβας.

«Μην ήθελ' έρθ' ο Θεριστής μηδέ κι ο Αλωνάρης
μην ήθελ' έβγη Ντερβέναγας αυτός ο Γιάννης Μέγας
και κυνηγήσ' τους κλέφτες.
Τους πήρε απ' τ' Ακρινό νερό, τους πήγε στο Ντερβένι.
Τους πήγε και τους έκλεισε στο Ζημενό στην Κούλια.

Μην ήθελ' έρθ' ο Θεριστής μηδέ κι ο Αλωνάρης
μην ήθελ' έβγη Ντερβέναγας αυτός ο Γιάννης Μέγας
να βάλει σε σφιξ' τους μπιστικούς σ' όλα τα Μοναστήρια
κλέφτες να μη διαβήκανε στης Λιάκουρας τα μέρη.

Δε σούπα Κακαράπη μου και σε Χρήστο Νταβέλη
Χρήστο Νταβέλ', αρχιληστή.
Στη Λιάκουρα να μη διαβείς, λημέρι να μη στήσεις,
Γιατ' έχ' ο Μέγας τη χωσιά με τους Αραχοβίτες;…

Τους κυνηγ' απ' τ' Ακρινό νερό, τους κλείνει στο Ντερβένι
Και ο Φουντούκης φώναξε με το Ζαφείρ' αντάμα.
- Μέγα αν θέλεις πόλεμο, και κλέφτικο ντουφέκι
έβγα να πολεμήσουμε, αν είσαι παλληκάρι -

Κι ο Μέγας ωσάν τον άκουσε φωνάζει τους συντρόφους:
Σύντροφοι βγάλτε τα σπαθιά, κι αφήστε τα ντουφέκια,
Σήμερα ή θα ζήσουμε, ή όλοι θα χαθούμε!-

Και στα ταμπούρια πήδησε, με το σπαθί 'ς το χέρι.
Και τον Φουντούκη έκοψε, και τον Χρήστο Νταβέλη.
Και ο Ζαφείρης το σκυλί, χάμ' ήταν λαβωμένος.
Πικρό κουμπούρι σήκωσε, με το ζερβί το χέρι,
Μέσ' στο στηθάκι τ' το 'ριξε, τού 'καψε την καρδιά του.

Ψηλή φωνή εφώναξε, τριγύρω τους συντρόφους,
- Πού είσαι Ζυγούρη μ' αδερφέ, πού είσαι Μαυροδήμο;
Να ειπήτε της Ασήμως μου, της μοναχής μου κόρης.
Να μην αλλάξ' της Παναγιάς[5], μη βάλει τα φλουργιά[6] της.
Τ' εμένα με σκοτώσανε, μεσ' του Δερβένι την Κούλια!»

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΙΙ
Επιτάφιος (θρήνος)

«Τον κλαίνε χώρες και χωριά, και τον μοιρολογούνε,
Τον κλαίει και η γυναίκα του, και χύνει μαύρα δάκρυα.

[5] Η μέρα της Παναγίας που είναι η πολιούχος του χωριού, και κατά την οποία μέρα λαμβάνει χώρα η γιορτή του χωριού ή το πανηγύρι.
[6] φλουριά.

Στο παραθύρι κάθεται, την Παναγιά[7] *'γναντεύει.*
-Σηκώσ' απάνω Γιάννη μου, και μη βαριοκοιμάσαι,
Τι σε γυρεύ' η συντροφιά, κι όλα τα παλληκάρια.
Να τους μοιράσεις τα φλουριά, τα κλέφτικα τσαπράζια!
Να πάρεις και τον νταμπουρά, πικρά να τραγουδήσεις,
Το σκοτωμό σου Μέγα μου, να τον μοιρολογήσεις.
(Ο Μέγας αποκρίνεται)
- 'Γω τα τραγούδια μ' τα 'φησα μεσ' του Δερβένι την Κούλια·
'Κει 'λάτε να μ' ακούσετε, το πώς τα τραγουδάω.
Εσείς πουλιά πετούμενα, εσείς πουλιά καημένα.
Περάστ' από τον Παρνασσό, 'ψηλά 'ς τα βλαχοχώρια,
'Πάγετε κι απ' τη Ράχοβα, 'ς τη μέση 'ς το παζάρι.
Εκεί ν' ακούστε κλάυματα, δάκρυα, μοιρολόγια.
Ν' ακούσετε δυο ορφανές, μάνα και θυγατέρα,
Πώς κλαίουν, πώς μοιρολογούν, πώς θλίβονται για μένα!»

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΙΙΙ
Η Μάνα του Νταβέλη

Ι

«Μια τσοπάνισσα, μια κακογερασμένη
Σ' ένα βράχο κάθεται, κάθεται σε μια πέτρα –
Η μάνα του Νταβέλη.
Δείχνει ψηλά 'ς την Αράχοβα,
Κοιτά κάτω 'ς την Κούλια
Στο πέρασμα του σκοτεινού Ντερβένι.
Βλέπει να βγαίνει ένας καπνός, μαύρος παχύς τριγύρω,

Ακούει τα μουσκέτα να κροταλίζουν,
Η ψυχή της λέει ακόμα- μπορεί να βρεθεί
ο κατακτητής, μπορεί να βρεθεί ο Νταβέλης.
Βλέπ' τα πουλιά που έρχονται από εκεί
Και τα ρωτά, τι νέα φέρνουν σήμερα -
«Πουλί, πουλάκι μ', απ' τη Λιάκουρα,
Τι νέα φέρνεις από το βαθύ Ντερβένι;».

[7] Η εκκλησία της Παναγίας, όπου θάφτηκε ο Μέγας.

II

(Το πουλί απαντά)

«Ο γιος σου σήμερα, με το γενναίο Μέγα,
Μάχεται σκληρά να κρατηθεί,
Στο πέρασμα του σκοτεινού Ντερβένι.
Και ο Μέγας ο γενναίος, με γυαλισμένη λόγχη,
έπιασε με έφοδο τη θέση και κέρδισε το ύψωμα,
Και είναι σκοτωμένος,
με όλους του τους άντρες από τη δύναμή του,
Ο γιος σου, ο Νταβέλη σου.»

III

«Η γερασμένη μάνα έσκουξε
κραυγή, όσο δυνατά μπορούσε
«Ανάθεμα, ανάθεμα!»
Σε εσένανε καταραμένη Αράχοβα:
Που ανάθρεψες τον Μέγα, το γενναίο
Που εξόντωσε τη συμμορία και χύμηξε στη θέση
Στο πέρασμα του σκοτεινού Ντερβένι.
Ανάθεμα, Ανάθεμα!»
«Σε εσένανε, καταραμένη Αράχοβα
Με κάθε καταραμένο Αραχοβίτη
Εκεί σκοτωμένος, με όλους του άντρες
από τη δύναμή του
ο αγαπημένος μου, ο Νταβέλης μου!»

«Κατακαημένη Αράχοβα, το Δίστομο κι η Δαύλεια
Νταβέλη, Νταβέλη, μωρέ Χρήστο Νταβέλη.
Τους κλέφτες τι τους κάνατε και τους Κακαραπαίους;
Στο Ζεμενό τους έχουμε τους πολεμάει ο Μέγας,
ο Μέγας απ' τ' ν Αράχοβα κι ο Λούκας απ' τη Δαύλεια.»

15 Οκτωβρίου

Από την Αράχοβα ανεβήκαμε την πλαγιά του βουνού, διακρίνοντας αμυδρά το πλάτωμα, πάνω στο οποίο στέκονται οι Δελφοί, αλλά μόλις απομακρυνθήκαμε από αυτή τη θέα, εκεί, σε ένα ευρύ οροπέδιο, βρήκαμε τα Καλύβια ή *«Καλύβες»*, όπου επρόκειτο να διανυκτερεύσουμε. Καθένας είχε ένα καλύβι για τον εαυτό του και θεώρησα την ευχάριστη νύχτα, που περάσαμε όλοι, ως μια εξαιρετική απόδειξη της άνεσης αυτού του τρόπου περιήγησης. Αντιλαμβάνομαι ότι ένα κρεβάτι και ο σκελετός του κάνουν όλη

τη διαφορά.

Το επόμενο πρωινό ήταν προγραμματισμένη η ανάβαση στον Παρνασσό. Ένα *"άσπλαχνο"* σύννεφο κατέφθασε ακριβώς τη στιγμή της άφιξής μας στην κορυφή, και απέκλεισε τελείως (τη θέα από) τη μια πλευρά. Σε δυο από τις υπόλοιπες πλευρές, σε διαφορετικά σημεία, μπορούσαμε να δούμε τον Κορινθιακό Κόλπο και την Πελοπόννησο, καθώς και την Οίτη και τις Θερμοπύλες. Ως εκ τούτου, το κυρίαρχο αποτύπωμα που μου εντυπώθηκε δεν είναι αυτό κάποιας θέας, αλλά του ίδιου του βουνού: το τεράστιο μέγεθός του, που, τρόπος του λέγειν, καταλαμβάνει όλη την κεντρική Ελλάδα, η ακραία άγρια φύση, τα άγρια δάση ελάτης, που φτάνουν έως τις γυμνές λευκές ασβεστολιθικές κορφές, που είναι θρυμματισμένες κατά τόπους σε σπήλαια όπως εκείνα στο Κάρστ (Karst), κοντά στην Τεργέστη, και όπως ένα σπήλαιο κοντά στη Βηθλεέμ, οι τεράστιες ορθοπλαγιές στην κορυφή που ελίσσονταν σε έξοχους γκρεμούς, σ' έναν από τους οποίους, όπως ανέβαινα, καθόταν ένα μοναχικό κοράκι.

Το απόγευμα πέρασε με την κατάβασή (μας) προς τους Δελφούς. Περνώντας κάτω από το λόφο του Κωρυκίου Άντρου, το οποίο δεν είχαμε το χρόνο να επισκεφτούμε, βρέθηκα πάλι στη διαδρομή που είχα κάνει στα 1840. Η γενική εντύπωση ήταν ακριβώς όπως τη θυμόμουν - οι τερατώδεις (γκροτέσκοι) λευκοί βράχοι, σαν τον Πάνα και σαν το Φαύνο, να ξεπροβάλλουν ανάμεσα στα ανοιχτοπράσινα πεύκα και τα σκουρόχρωμα έλατα. Αλλά, ίσως λόγω του μεγαλείου του απογεύματος, όλο το σκηνικό μού φάνηκε ακόμα πιο όμορφο απ' ό,τι την προηγούμενη φορά. Στο φόντο υψωνόταν η τεράστια λευκή μάζα του Παρνασσού, χρυσίζουσα ή αργυρόχροη λόγω του δύοντος ήλιου. Στο ενδιάμεσο ήσαν τα υψίπεδα των βράχων - με νεραϊδόμορφα σχήματα ή σχήματα σαν Νύμφες και Μούσες - και το δάσος, πιο κάτω ήταν η λίμνη - όπως έμοιαζε - του Κορινθιακού Κόλπου και στο βάθος η είσοδος του Κόλπου της Κρίσσας, περιβαλλόμενη σε απόσταση από την μενεξεδένια οροσειρά των Αρκαδικών βουνών· κάθε τμήμα της θέας τόσο (εντελώς) διαφορετικό από τα υπόλοιπα δύο, και όμως το κάθε ένα από αυτά μια εξαίσια εικόνα. Σε λίγο οι βράχοι άρχισαν να ανοίγουν, και στο σκουρόχρωμο λυκόφως, μακριά, πέρα μακριά, όμοια με την απύθμενη άβυσσο, βρισκόταν η κοιλάδα των Δελφών. Είχαμε κατεβεί από τα αιθέρια ύψη και τα σύννεφα του Παρνασσού οκτώ χιλιάδες πόδια χαμηλότερα, στα βάθη της γης. Τότε ξεκίνησε ο εφιάλτης της κατάβασης (μέσω) των πέτρινων σκαλοπατιών, στην οποία τα μουλάρια αναπηδούσαν από πέτρα σε πέτρα, κατά τις απότομες στροφές του απροστάτευτου γκρεμού.

Είναι αναμφίβολα, το πιο τρομακτικό ορεινό μονοπάτι που είδα ποτέ να επιχειρείται με άλογο ή μουλάρι. Μια λειψή σελήνη (μισοφέγγαρο) εμφανίστηκε, για να φωτίσει - σαν λάμπα με ασθενικό φως - την τελευταία

μας κατάβαση και υπό τη λάμψη της εισήλθαμε στην πόλη του αδελφού της - με τον τεράστιο όγκο του βράχου να κρέμεται πάνω από το μονοπάτι, και την αχανή πλαγιά του αρχαίου ναού να ξεπροβάλλει από κάτω μας. Δεν ήταν παρά το επόμενο πρωί που κοίταξα προσεκτικά και με σαφήνεια το διάσημο Θέατρο. Χάρηκα ξανά ανακαλύπτοντας ότι δεν είχα (ξε)χάσει κανένα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά στοιχεία του, αλλά και πάλι το μεγαλείο και η ομορφιά ξεπερνούσε κατά πολύ αυτό που θυμόμουν.

Αμφότεροι, η δεσποινίς Wyse, που δεν το είχε αντικρίσει ποτέ πριν, και ο Sir Thomas που είχε να το δει πάνω από τριάντα χρόνια, καταγοητεύτηκαν. Πού και πού μπορούσα να ενεργώ ο ίδιος ως ξεναγός (του εαυτού μου), αλλά ένας ευφυής ηλικιωμένος Δελφιώτης μαζί με έναν θαυμάσιο διοικητή από το Χρισσό μάς πήραν υπό τη φροντίδα τους, κι έτσι επιθεώρησα ολόκληρη την περιοχή ακόμα πιο διεξοδικά απ' ό,τι την προηγούμενη φορά. Αυτό μου ξύπνησε πολλές σκέψεις. Και πάλι ο Παυσανίας είχε περιηγηθεί εδώ πριν από εμάς. Ενίοτε χάναμε εντελώς τα ίχνη του μέσα στη σκόνη και την αφθονία των σύγχρονων καλυβιών, άλλοτε πάλι βρισκόμασταν σε αυτά καθαυτά τα βήματά του:

Οι ιερές πηγές συνεχίζουν ακόμα να κυλούν, ζώντας εν μέσω όλων των υπολοίπων που είχαν πεθάνει - των τοίχων των αναβαθμίδων (οι περισσότεροι από τους οποίους έχουν ανασκαφεί από το 1840) καλυμμένων με επιγραφές - αφιερώματα - της Ιεράς οδού, που οδηγούσε κατευθείαν στην πύλη του Ναού - του Σταδίου, με το ορθογώνιο σχήμα του, στο πάνω άκρο της πλαγιάς και του Θέατρου ακριβώς από κάτω. Αυτά ήσαν τα κύρια ορόσημα. Υπάρχουν ένα ή δύο ιδιαιτέρως αξιοπερίεργα.

Μετά την επίσκεψή μου στα 1840, είχα ακούσει ότι στο πίσω μέρος της εκκλησίας, κοντά στο ιερό του ναού, υφίστατο ακόμα ένα δέντρο δάφνης στην ίδια ακριβώς θέση με αυτό που ευδοκιμούσε δίπλα στο θυσιαστήριο. Ρώτησα γι' αυτό. Είχε ξεραθεί από τις ρίζες στη μεγάλη παγωνιά, που έπεσε τη χρονιά που είναι γνωστή ως *«ο Χειμώνας του Parker»,* όταν ο ναύαρχος Parker απέκλεισε την Αθήνα το 1850, αλλά υπήρχε ένα σπασμένο και ξηραμένο κλαδί, από το οποίο - μπορώ να συγχωρηθώ που - έκοψα ένα κομμάτι. Ποιός ξέρει, μπορεί σε ένα αιώνα από τώρα να είναι το μοναδικό κειμήλιο αυτού του αρχαίου δέντρου. Ωστόσο, ένα νέο δέντρο δάφνης είχε φυτευτεί μπροστά από την εκκλησία για να διαιωνίσει τη μνήμη του παλιού.

Ο πλάτανος κοντά στην Κασταλία πηγή, κάτω από τον οποίο η Λητώ γέννησε τα δίδυμα - τον οποίο ο Dodwell τον είχε δει ακμάζον(τα) και εγώ στα 1840 τον είχα προλάβει ως ένα αποσαθρωμένο κορμό - είχε πλέον πέσει και σαπίσει εντελώς. Αλλά υπάρχουν άλλα δύο πλατάνια που μεγαλώνουν εκεί και θα συνεχίσουν την παράδοση.

Κάτω από ένα από αυτά πήραμε το τελευταίο δείπνο μας, αντικρίζοντας

τους δίδυμους βράχους - το μεγάλο αποκορύφωμα του ταξιδιού μας.

Εν μέσω αυτών των ερειπίων υπάρχουν εκτεταμένοι τοίχοι, που πρέπει, πέραν πάσης αμφιβολίας, να είναι εκείνοι της μεγάλης Λέσχης των Δελφών - αφιερωμένης σε μια μεγαλοπρεπή Πινακοθήκη, την οποία ο Παυσανίας περιγράφει με τον τρόπο που θα κατάρτιζε ένα κατάλογο. Σου προτείνει να βγεις έξω από το ναό, να κοιτάξεις την πέτρα που ξέρασε ο Κρόνος, όταν του προσφέρθηκε από το Δία, και στη συνέχεια να κατεβείς προς την Πινακοθήκη, που περιλάμβανε όλες τις σκηνές της Ελληνικής Μυθολογίας. Στέκεσαι εντός της, και βλέπεις ότι όλα έχουν χαθεί. Κοντολογίς, στους Δελφούς - πέρα από κάθε άλλη τοποθεσία που έχω δει - υπάρχει αυτό το φρικτό (συν)αίσθημα ότι στέκεσαι πάνω στον τάφο μιας εξαφανισμένης θρησκείας.

Πόσο θαυμαστή η μεταβολή, εξαιτίας της οποίας αυτή η μαζική μεγαλοπρέπεια έχει αφεθεί να βουλιάξει σε ολικό αφανισμό, και πόσο παράδοξο να βλέπεις τις ρίζες της θρησκείας να ξεπροβάλλουν ακόμα από τα χαλάσματα, και να τις αναζητάς μετά από αυτό το τεράστιο χρονικό διάστημα! Με δυσκολία πείσαμε τους εαυτούς μας να απομακρυνθούν.

Έπρεπε να πάω με τη μακριά ποιμενική μου γκλίτσα να περισυλλέξω ένα χαμένο πρόβατο - που είχε το σουλούπι του Άγγλου Υπουργού - το οποίο είχε σκαρφαλώσει στα βράχια για να μαζέψει μερικά φύλλα από τον ιερό πλάτανο.

Κατά το δειλινό φτάσαμε κάτω στο Χρισσό - όπου και διανυκτερεύσαμε - στη συνέχεια διασχίσαμε τους ελαιώνες και επιβιβαστήκαμε στο πλοίο *«Ατρόμητος»* και ταξιδέψαμε προς την Πάτρα, όπου μετά από ένα πλουσιοπάροχο δείπνο στο σπίτι του Πρόξενου περπατήσαμε συνοδεία του Sir Thomas και της δεσποινίδας Wyse και κάτω από το φεγγαρόφωτο, τους αφήσαμε και επιβιβαστήκαμε στο Ελληνικό ατμόπλοιο για Κέρκυρα και Τεργέστη, και έτσι έκλεισε αυτή η τόσο ενδιαφέρουσα εβδομάδα.

Για μένα ήταν (πράγματι) μια απόλυτη αναβίωση καταχωνιασμένων συγκινήσεων. Ξαναζωντάνεψε την αρχική μου αίσθηση ότι - με μοναδική εξαίρεση την Παλαιστίνη - δεν υπάρχει κανένα ταξίδι ισάξιο με αυτό το ταξίδι στην Ελλάδα.

Δεν υπάρχει χώρα, που να συνδυάζει τόσο τη μεστότητα, την ποικιλία, το ρομαντισμό, την ομορφιά της φύσης - μια ομορφιά και ένα ρομαντισμό που αναμφίβολα ανυψώνονται από την ύπαρξη των αρχαίων δογμάτων και ιδεών, που ερμηνεύονται από αυτή σε κάθε ευκαιρία.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

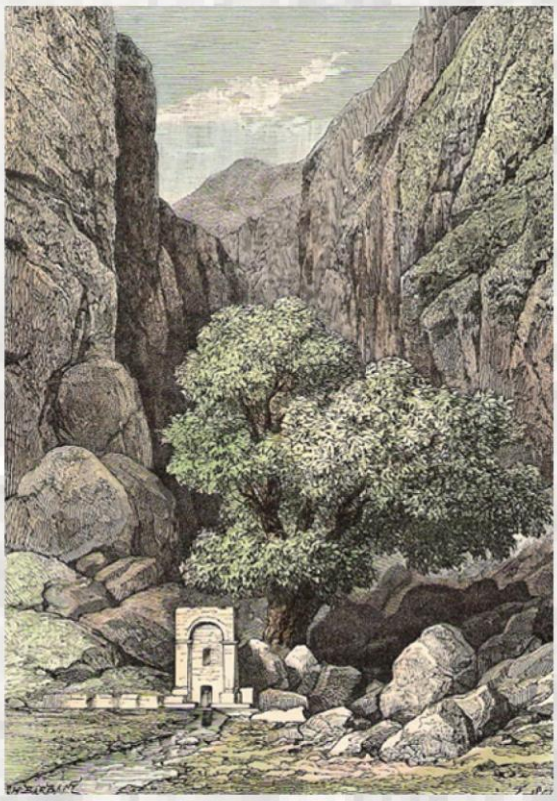
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(19ο ε-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

81. LAURENTIUS B. STENERSEN

Βιογραφικό

Ο **Laurentius Borchsenius Stenersen** γεννήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου του 1843 στο Ullensaker της Νορβηγίας και πέθανε στη Κριστιανία (Όσλο) στις 6 Μαρτίου του 1921. Ήταν κλασικός φιλόλογος και νομισματολόγος.

Ο Stenersen πήρε το πτυχίο Φιλολογίας το 1866 και το 1875 κέρδισε πανεπιστημιακή υποτροφία. Το 1877 έγινε Διευθυντής της Συλλογής Νομισμάτων του Πανεπιστημίου της Κριστιανίας. Το ίδιο έτος (1877) ανακηρύχθηκε διδάκτωρ και την περίοδο 1881-1888 ήταν Διευθυντής του Μουσείου Γλυπτικής. Τέλος, διετέλεσε καθηγητής της κλασικής(κυρίως λατινικής) γλωσσολογίας του εν λόγω Πανεπιστημίου από το έτος 1888 έως το 1914. Έγραψε πολλές πραγματείες πάνω στο νορβηγικό νόμισμα. Επίσης, εξέδωσε τα έργα: *"Φειδίας"*(το 1872), *"Variisque generibus statuarum iconicarum Athenienses"*(το 1877) και *"Catuls digtning"*(το 1887).

Σχόλια

Ο Stenersen έφτασε στους Δελφούς από την πλευρά της Ιτέας, πιθανόν ένα χρόνο μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1870 στη γύρω περιοχή. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι βρήκε ακόμα χαλάσματα στο Καστρί και βίωσε ο ίδιος μετασεισμό μετά βοής, όταν βρισκόταν στον αρχαιολογικό χώρο.

Τον ενθουσίασε, πραγματικά, το Δελφικό τοπίο, το οποίο βρήκε ασύγκριτο σε σχέση με τα ωραιότερα ορεινά τοπία του κόσμου. Γράφει σχετικώς: *"Αυτό το ιδιόμορφο περιβάλλον έχει περηφάνια και μεγαλείο, που δεν μπορεί κανείς να φανταστεί. Σε άλλες ορεινές περιοχές, τόσο στη Νορβηγία, όσο και στην περιοχή των Άλπεων και στην Ελλάδα, συναντάς μέρη όπου η θέα εκτείνεται στις υψηλότερες βουνοκορφές και περιλαμβάνει λίμνες, κοιλάδες και πεδιάδες. Αλλά όπως είδα, η περιοχή των Δελφών είναι απ' τις περιοχές που υπερτερούν, έναντι των άλλων."*

Επισκέφτηκε ολόκληρο τον αρχαιολογικό χώρο, είδε την Κασταλία πηγή μέχρι τα ριζά των γκρεμών απ' όπου ξεπηδούσε ο καταρράχτης της *"Παπαδιάς"*, όπως ονομαζόταν στα χρόνια της επίσκεψής του το χάσμα των Φαιδριάδων (Υάμπειας και Ναυπλίας). Επισκέφτηκε το Στάδιο, είδε διάσπαρτα αρχαία απομεινάρια μέσα στο Καστρί, ανέβηκε πάνω από τις Φαιδριάδες και ατένισε ολόκληρο το Δελφικό τοπίο σε όλο του το μεγαλείο. Είδε τις σαρκοφάγους του αρχαίου νεκροταφείου, και κατέληξε στο Μοναστήρι της Παναγίας (της Ζυγωτής), όπου και φιλοξενήθηκε.

Μαγείρεψε μάλιστα εκεί η συνοδεία του τις τοπικές σπεσιαλιτέ, αφού ο καλόγερος τους έδωσε τα απαραίτητα κουζινικά σκεύη. Και απόλαυσε το

φεγγαρόφωτο της βραδιάς εκείνης μέσα από το χώρο του Μοναστηριού, πράγμα που τον ενθουσίασε ιδιαιτέρως. Είναι ίσως ο μόνος από τους ξένους περιηγητές που περιγράφει την παραμονή του στο Μοναστήρι με περισσότερες λεπτομέρειες.

Την άλλη μέρα ξεκίνησε για τη Σκάλα των Σαλώνων (σημερινή Ιτέα), προκειμένου να πάρει το ατμόπλοιο της γραμμής, ώστε να βρεθεί μέσω του Ισθμού της Κορίνθου στον Πειραιά, και τέλος στην Αθήνα.

Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι, ενώ είναι ειδικός νομισματολόγος, δεν κάνει καμία αναφορά για νομίσματα ή αγορά νομισμάτων στους Δελφούς, όπως έκαναν άλλοι προηγούμενοι απ' αυτόν ξένοι περιηγητές. Ίσως το νομισματικό υλικό που είχε βρεθεί λαθραία από τους κατοίκους του Καστριού είχε πουληθεί, παλιότερα, στους ενδιαφερόμενους...επενδυτές.

Τέλος, στο ταξιδιωτικό του κείμενο κάνει αρκετές αναφορές για το Μαντείο και την προέλευσή του, την Πυθία, τους Ιερείς και τον τρόπο χρησμοδοσίας τους. Δεν ασχολείται όμως ιδιαίτερα με το χωριό Καστρί και τους κατοίκους του. Φαίνεται ότι αυτό που τον ενδιαφέρει πραγματικά είναι μόνον η γνωριμία του με τον αρχαιολογικό χώρο και το Δελφικό τοπίο.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"En reise i Graekenland",
L. B. Stenersen, Kjobenhavn 1875.

Από το Χρισσό μέχρι πάνω υπάρχει ένας δύσβατος και απότομος δρόμος, ο οποίος παραμένει έτσι σε πολλά σημεία από το 1870, τότε που ο σεισμός κατρακύλησε από το βουνό μεγάλους βράχους προς τα κάτω. Το μέρος (αυτό εδώ) στην Αρχαιότητα, πρόσφερε τη δυνατότητα σε κάποιον να το επισκεφθεί εύκολα, όπως φαίνεται από το μεγάλο αριθμό πλοίων που ελλιμενίζονταν στον Κόλπο.

Παντού επικρατεί ένα πέπλο σιωπής, χωρίς να συναντήσω κάποιον περιπλανώμενο κατά τη διάρκεια όλης της διαδρομής. Η σιωπή αυτή διακόπτεται στο ψηλότερο σημείο του βουνού, δύο φορές, από ένα κοπάδι αιγοπροβάτων, το οποίο βόσκει και τρώει γύρω από τους βράχους (του Παρνασσού), όπου υπάρχει βλάστηση ανάμεσα και στις πέτρες. Η πορεία πάνω από το Χρισσό τελειώνει κατά μήκος της κορυφογραμμής του βουνού, όπου ο νεότερος (από το σεισμό) βράχος βρίσκεται εκεί, στη θέση του παλιού, στην περιοχή των Δελφών.

Ο Παρνασσός διαθέτει δύο κατακόρυφες πλαγιές που ενώνονται μεταξύ τους σε γωνία 70 μοιρών, όπως σχηματίστηκαν παλιότερα. Κάτω από αυτές τις

απότομες πλαγιές του βουνού υπάρχει μία στενή κοιλάδα, που διασχίζεται από τον Πλειστό ποταμό, πιο γνωστή, παλαιότερα, ως Κρίσσα. Από την άλλη πλευρά του Πλειστού υπάρχει ένα μικρότερο, αλλά σημαντικό και περήφανο βουνό, η Κίρφι με πολλά μικρά δένδρα και θάμνους.

Ακριβώς κάτω και δυτικά βρίσκεται ο μεγάλος ναός του Απόλλωνα, το Θέατρο και το Στάδιο, και ανατολικά το Γυμνάσιο και ένας μικρότερος αριθμός ναών. Λίγο πιο μακριά, μεταξύ του δάσους και του ποταμού Πλειστού, βρίσκεται η πόλη των Δελφών, αλλά η πλαγιά του βουνού είναι τόσο απότομη που δεν θα μπορούσε να χτιστεί πόλη εκεί. Για αυτό, υπάρχουν ισχυρά θεμέλια και αναλημματικοί τοίχοι με υπόγειες πλάκες που ενώνονται η μια με την άλλη, μέχρι τις εκβολές του Πλειστού.

Καταμετρούνται περίπου 20 τέτοια εδαφικά διαζώματα, όπου εκεί βρίσκονται πολλά όμορφα και θαλερά ελαιόδεντρα. Σύμφωνα με το ανάγλυφο του Παρνασσού, οι εξωτερικές επιφάνειες αυτών των διαζωμάτων είναι καμπύλες προς τα μέσα, έτσι ώστε το σύνολο της περιοχής να μοιάζει με αρχαίο θέατρο.

Αυτή η θέση των Δελφών είναι εντελώς κλειστή και απομονωμένη από τον υπόλοιπο κόσμο, παντού, κάτω από το οπτικό φάσμα των κορυφογραμμών του βουνού. Οι μεγαλύτερες οροσειρές βρίσκονται ανατολικά, όπου υπάρχει ένας μύλος που οδηγεί σε μια απότομη πορεία, ένα μονοπάτι προς τον Παρνασσό, που μεταξύ αυτών, μπορείς να γυμναστείς και να αναρριχηθείς.

Πιο περήφανη και πιο επιβλητική είναι η θέση των Δελφών μπροστά από τους πρόποδες του βουνού. Με ένα αυξανόμενο τείχος από καφεκόκκινες πλαγιές, σε ύψωμα 800 ποδιών πάνω από τους Δελφούς, σχηματίζεται η κνήμη του Παρνασσού, περίπου 2.000 πόδια πάνω από τη θάλασσα. Απέναντι, από την άλλη πλευρά του Πλειστού, βρίσκεται η Κίρφι με μικρότερες, απότομες αλλά καταπράσινες πλαγιές σε μια πολύ όμορφη αντίθεση. Η θέα από τα δυτικά στο χαμηλότερο ύψωμα (των Δελφών) σε ελκύει προς τον Παρνασσό.

Η φύση στους Δελφούς έχει ένα αρκετά ιδιόμορφο, μεγαλοπρεπή χαρακτήρα, που βασίζεται στη γεωμορφία του βουνού σε όλη την περιοχή. Αυτό το ιδιόμορφο περιβάλλον έχει περηφάνια και μεγαλείο, που δεν μπορεί κανείς να φανταστεί. Σε άλλες ορεινές περιοχές, τόσο στη Νορβηγία, όσο και στην περιοχή των Άλπεων και στην Ελλάδα, συναντάς μέρη όπου η θέα εκτείνεται στις υψηλότερες βουνοκορφές και περιλαμβάνει λίμνες, κοιλάδες και πεδιάδες. Αλλά όπως είδα, η περιοχή των Δελφών είναι απ' τις περιοχές που υπερτερούν, έναντι των άλλων.

Στην άλλη πλευρά των Δελφών, υπάρχει ένα ολόκληρο υπέροχο μέρος για κάποιον, να το ανακαλύψει όλο το χρόνο και να εκπλαγεί από την, απείρως, υπέροχη εικόνα που παρουσιάζεται μπροστά του.

Η Ελλάδα είναι αρκετά πλούσια σε φυσική ομορφιά και θαυμάσια τοπία, αλλά στους Δελφούς η φύση ένωσε όλες τις δυνάμεις της, για να δημιουργήσει ένα μέρος, όπου όλοι οι επισκέπτες βαθμολογούν υψηλά την περιοχή αυτή, για την κάθε της χαρακτηριστική ιδιαιτερότητα. Και πράγματι, δεν υπάρχει τίποτα άσχημο ή αποκρουστικό σε αυτό το περιβάλλον. Ο ουρανός είναι τόσο καθαρός πάνω από τη στενή κοιλάδα, ενώ ο ήλιος εκπέμπει ένα φως στη θάλασσα. Η φύση είναι μεγάλη και δύσκολη, αλλά δεν είναι σκληρή ή αποτρεπτική. Η ατμόσφαιρα, που δεσπόζει πάνω από την περιοχή, έχει ένα ελαφρά εορταστικό χαρακτήρα.

Μόλις τελειώνει η ανάβαση, υπάρχει μία τραχιά επιφάνεια στο βουνό, όπου βρίσκεται ένα ίχνος του παλιού μονοπατιού. Εκεί βρίσκεται η θέση στις παρυφές των Δελφών, όπου υπάρχουν μικρές, κυκλικές επιφάνειες σκαλισμένες σε πέτρα.

Για την Ελλάδα και την Ιταλία, δεν υπάρχουν τέτοια ανοιχτά σημεία που να έχουν σκληρό συμπιεσμένο χώμα. Εδώ χρησιμοποιούν δρεπάνια έξω και αλωνίζουν με άλογα ή βόδια που τρέχουν γύρω, όπως σε ένα τσίρκο, και έτσι πατούν τα σιτηρά με τα πόδια των ζώων.

Στα δεξιά, υπάρχει ένα σημείο προς το βουνό και κάθετα προς αυτό, όπου εδώ πολέμησαν οι κάτοικοι με σκληρή μάχη εναντίον των Τούρκων για απελευθέρωση και έριχναν τους κρατούμενους στο λάκκο. Λίγο πιο πέρα, βρίσκεται το νεκροταφείο, κοντά στο ερειπωμένο κάστρο - Εκκλησία. Απέναντι από την αριστερή πλευρά του δρόμου υπάρχουν πολλοί τάφοι και κόγχες. Εκεί κοντά συναντά κάποιος, το μικρό χωριό Καστρί, που βρίσκεται στην αριστερή πλευρά (του βουνού) σαν μια φοβερή φωλιά αγωνιστών και εμφανίζει πραγματική εικόνα ερήμωσης. Ο σεισμός του 1870 κατάστρεψε πολλά σπίτια και πλέον η περιοχή δεν είναι κατοικήσιμη. Ο περισσότερος κόσμος ζει σε ξύλινα σπίτια με αυλές σαν τρώγλες, που βρίσκονται κοντά στα ερείπια. Ίσως να μην έχει προηγηθεί μεγάλο χρονικό διάστημα, από όταν κατέρρευσαν οι οικίες και η εικόνα αυτή παραμένει η ίδια.

Μικρότερες σεισμικές δονήσεις καταγράφτηκαν τον τελευταίο χρόνο, κυρίως το απόγευμα, και ενώ ήμασταν εκεί, ολόκληρο το βουνό σείστηκε και ακούσαμε την πτώση κάποιων βράχων. Η δύναμη του σεισμικού βουητού αντηχούσε στα ορεινά διαζώματα και ήταν σαν κάποιος να βρισκόταν στο Βεζούβιο.

Λίγο μακριά από το Καστρί, στη γωνία που σχηματίζει η οροσειρά, βρίσκεται μια βαθιά, σκοτεινή χαράδρα που διασχίζεται από έναν καταρράκτη, ο οποίος κατεβαίνει από τα χιονισμένα μέρη, ψηλά στο βουνό. Περπατώντας κατά μήκος στο στενό μονοπάτι, συναντούμε στο δεξί μας χέρι ένα Μοναστήρι, ανάμεσα σε ελιές και βατόμουρα. Παρόλο που πέρασε και από εδώ ο σεισμός, η Εκκλησία και τα κτήρια υπέστησαν λιγότερες καταστροφές.

Εδώ υπήρξε η Δελφική Αμφικτιονία, ένας από παλιά φοβερός φύλακας του Πύθιου Ιερού. Πολλά (απομεινάρια) που υπάρχουν εδώ είναι ασυνήθιστα (άγνωστα) και αξίζει να τα προσέξεις. Το σημαντικότερο είναι μία μεγάλη ανάγλυφη σαρκοφάγος, η οποία διατηρείται τόσο καλά, που κάποιος δύσκολα μπορεί να συναντήσει. Έχει θαφτεί τόσο καλά κάτω από το χώμα, που παίρνει σε κάποιον πολλές ώρες για να την παρατηρήσει, από το πρώτο φως της ημέρας μέχρι και τη δύση του Ηλίου. Ωστόσο, αυτό εξασφαλίζει ότι εδώ είναι το μόνο μέρος, όπου προστατεύονταν οι νέοι Καστρίτες ασφαλώς, από κάθε καταστροφή.

Σημαντική λοιπόν η θέση, όπου βρίσκεται ο χώρος της Δελφικής Αμφικτιονίας, αν και δεν εξασφαλίζει οφέλη στους κατοίκους, απ' την έλευση των επισκεπτών. Πιο κάτω συναντούμε έναν εγκάρδιο, λεβέντη και καλά ενημερωμένο άνδρα, που προσφέρεται να μας συνοδεύσει και να μας δείξει όλα, όσα θα θέλαμε. Περπατώντας μερικές εκατοντάδες βήματα μαζί του προς τα ανατολικά, συναντήσαμε τάφους στο βουνό. Συνεχίσαμε προς τους παλιούς Δελφούς κινούμενοι και εκτός των ορίων της πόλης. Στο σημείο αυτό, αρχίσαμε να εξερευνούμε οτιδήποτε μπορούσε να φανεί ενδιαφέρον.

Οι τάφοι εδώ, που βρίσκονται στη δυτική πλευρά των Δελφών, λεηλατήθηκαν και κάποιοι καταστράφηκαν κατά την περίοδο των πολέμων. Από κάτω υπάρχει ένας μεγάλος βράχος που στην εσωτερική πλευρά του είναι χαραγμένη μία επιγραφή, μια εικόνα που συναντιέται συχνά στους ελληνικούς τάφους, ενώ η πέτρα χωρίζεται στη μέση από μια βαθιά ρωγμή. Μεταξύ των πληθυσμών των τάφων είναι προφανές ότι αναγράφεται ο θρύλος αυτού του λίθου.

(Σύμφωνα με την παράδοση) κατά το ειδωλολατρικό παρελθόν, βρισκόταν στην ίδια θέση με το Καστρί, μία πόλη που ονομαζόταν Αδελφοί, χάρη στους δύο βασιλικούς γιους που έφεραν το όνομά τους. Στα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού, έως και την τελική επικράτησή του, εστάλη ένας ιερέας να εξουδετερώσει το (Χριστιανικό) δόγμα. Από εκεί, στην πέτρινη πύλη, ο ιερέας μάζεψε τους κατοίκους και τους μίλησε για την Παναγία και την ύπαρξή της. Αλλά τότε, άνοιξε ο ουρανός ξαφνικά και εμφανίστηκε η Παναγία με το θείο βρέφος στα χέρια της και τότε μία αστραπή σκότωσε τον ιερέα και διέσπασε την πέτρινη πύλη.

Οι κάτοικοι της πόλης των Δελφών το βρήκαν πιο σκόπιμο να κινηθούν δυτικά, στη χώρα των Φράγκων, αφού δεν μπορούσαν να αποκρύψουν και να πληρώσουν το σύνολο των φόρων. Σήμερα, όταν οι ξένοι επισκέπτες έρχονται στην περιοχή και ψάχνουν για σκαλιστές επιγραφές ή άλλα πέτρινα σχήματα, οι Καστρίτες το απαγορεύουν, αφού δεν γνωρίζουν και οι ίδιοι στις περισσότερες περιπτώσεις, ότι οι προκάτοχοί τους, από τους Αρχαίους Δελφούς έχουν θησαυρούς στους τάφους τους. Οι κάτοικοι όμως ομολογούν

ότι δεν έχουν την ίδια θρησκεία με τους Φράγκους και δεν συμμετέχουν στη λατρεία τους.

Μεταβαίνοντας πάλι από το ψηλότερο μέρος προς το Καστρί, συναντούμε στην αριστερή πλευρά ένα μεγάλο πλάτυσμα, όπου πέτρες και άλλα θραύσματα βρίσκονται διάσπαρτα, δείχνοντας ένα ακόμη σημάδι ότι στην Αρχαιότητα υπήρχαν εδώ τουλάχιστον 4 ναοί. Τα ερείπια είναι πολύ ασήμαντα για να τραβήξουν την προσοχή μας. Στον ίδιο χώρο, πήγαμε σε ένα παλιό κτήριο που ονομάζεται Γυμνάσιο Δελφών, όπου όμορφα ανάγλυφα που αξίζουν να τα δούμε, στέκουν εκεί για να τονίζουν το βαθύ χάσμα των γενεών στους τοίχους. Είναι ένα πραγματικά υπέροχο σημείο.

Το τοπίο εδώ της φύσης είναι τόσο άγριο και απότομο με ελάχιστα περιθώρια στο στενό μονοπάτι, με το απότομο φαράγγι στα αριστερά, όπου κατά τη διάρκεια του χειμώνα, το ρέμα οδηγεί κοντά στον ποταμό Πλειστό. Ακριβώς στην είσοδο του φαραγγιού βρίσκεται ανατολικά ένα σπήλαιο, όπου οι Έλληνες με την επιθυμία τους να χρησιμοποιούν τέτοια σημεία για ναούς, έχτισαν ένα μικρό εκκλησάκι για τον Ιωάννη τον Βαπτιστή.

Κάτω από τους πρόποδες του βουνού, υπάρχει μια πηγή με καθαρό και φρέσκο νερό, όπου τα νερά της συγκεντρώνονται σε μία μικρή λίμνη, και οι γυναίκες από το Καστρί καθαρίζουν και πλένουν. Αυτή η πηγή είναι η Κασταλία, όπου στην Αρχαιότητα γίνονταν τελετές (εξαγνισμού). Λίγα χρόνια πριν, η πηγή αυτή έλαμπε και άστραφτε όπως τότε, όμως ο ατυχής σεισμός κατάστρεψε ένα μέρος της και τώρα πια το νερό ρέει επάνω στα χαλίκια και τις πέτρες.

Οι Ρωμαίοι ποιητές διηγούνται ότι το νερό της Κασταλίας συντελεί στην ποιητική έμπνευση, το οποίο κάποιος θα έπρεπε να πιει, όπως η Πυθία, αλλά όλα αυτά αποτελούν μυθιστόρημα για μεταγενέστερους χρόνους. Για τους Έλληνες, πιθανότατα, μεγάλη σημασία έχει η πηγή και το Ιερό, στη λατρεία του Απόλλωνα, και η τεράστια φήμη που είχε, οφειλόταν στην είσοδο του μεγάλου ναού και ήταν χώρος για προσκύνημα για όσους έμπαιναν στον ναό. Κοντά στην είσοδο του μεγάλου ναού υπήρχε και χρησιμοποιείτο αγιασμός σε όλους όσους εισέρχονταν στο εσωτερικό του.

Όπως και στις καθολικές εκκλησίες σήμερα, βρισκόταν εκεί και συγκεκριμένα έξω από τους ελληνικούς ναούς, η κολυμπήθρα, για να βαπτίσει, όσους νέους ανήκαν πλέον στην εκκλησία. Η βάπτιση αυτή, συνέχεια της Κασταλίας ως πηγής, ήρθε να συνεχίσει την ιστορία του ναού Απόλλωνα, το όνομα του οποίου ήταν γνωστό στη λογοτεχνία και την ποίηση. Το νερό της Κασταλίας έχει βοηθήσει στις μισές δενδροφυτεύσεις στο Μοναστήρι, αφού συνδέεται με τις όχθες του Πλειστού, μέσα από απότομα ρέματα σε βάθος 60 μέτρων, τα οποία σχηματίζουν τον καταρράκτη εκεί που ονομάζεται *“Παπαδιά”.* Η ιστορία λέει, συγκεκριμένα, ότι κάποια στιγμή, μια Παπαδιά

έπεσε και χτύπησε στα κοφτερά βράχια.

Από την Κασταλία ξεκινά ένας χαμηλός δρόμος προς το βουνό, ο οποίος είναι δύσβατος προς το Μοναστήρι. Στην πορεία αυτή, υπάρχουν σκαλισμένα πατήματα, τα οποία μπορείς να τα ανέβεις μόνο με αναρρίχηση, με το νερό τον χειμώνα και τον καυτό ήλιο το καλοκαίρι να κάνουν τις πέτρες να γυαλίζουν περισσότερο στο φαράγγι και αυτό είναι άσχημο και ανατριχιαστικό. Τα πατήματα αυτά στο βουνό αυξήθηκαν σε ύψος, απειλητικά, πάνω από 200 πόδια, με ένα ζευγάρι από κοράκια να φοβούνται για τις φωλιές τους και να μεταναστεύουν. Από εκεί βλέπεις ένα απειλητικό, μελαγχολικό σκοτάδι προς τα κάτω, ενώ όταν κοιτάς προς τα πάνω μπορείς να δεις τον καθαρό ουρανό μέσα από ένα άνοιγμα μιας λωρίδας. Ο άγριος χαρακτήρας, πάνω από αυτά τα μέρη, ταιριάζει στο παρελθόν, όπου εδώ ήσαν οι Αρχαίοι Δελφοί.

Από την κορυφή αυτών των απότομων βράχων ρίχνονταν οι ληστές του ναού και άλλοι εχθροί, και τσακίζονταν. Ο Αίσωπος, αυτός ο γνωστός ποιητής, σκοτώθηκε σε αυτό το μέρος, καθώς είχε έρθει ως πρεσβευτής από τον Κροίσο στους Δελφούς, κατηγορήθηκε όμως για αθεΐα και ρίχτηκε από το βουνό στην Κασταλία. Αργότερα, έγινε γνωστή στους Δελφούς, η άδικη καταδίκη σε θάνατο του Αισώπου σε αυτό το μέρος και υπενθυμιζόταν η ιδιότροπη αυτή και άδικη τιμωρία.

Από την Κασταλία δεν υπάρχει μεγάλη απόσταση μέχρι τις καλύβες στο Καστρί. Εδώ, ήταν η πιο εξαιρετική τοποθεσία στους αρχαίους Δελφούς, με το χωριό να βρίσκεται κοντά στο μεγάλο ναό του Απόλλωνα και το Μαντείο, αλλά και σε όλα τα μεγαλοπρεπή κτήρια που κτίστηκαν γύρω από αυτά. Εδώ υπήρχαν σίγουρα συσσωρευμένοι θησαυροί, λαμπρά μνημεία, αγάλματα και άλλα έργα τέχνης σε ποσότητα τέτοια που δύσκολα κάποιος μπορεί να φανταστεί.

Όλο αυτό το μεγαλείο και τα πλούτη των Αρχαίων Δελφών, το έχρηζε ως ένα από τα σημαντικότερα σημεία της Ελλάδος. Σύμφωνα με την Ιστορία, οι διάφορες πόλεις - κράτη έστελναν ένα δώρο προς τιμήν του *“Θεού των Δελφών”*. Γενικά, μέσα από αυτή τη διαδικασία κατασκευαζόταν κάποιο έργο τέχνης στο ιερό ή στο Μαντείο. Και όχι μόνο από την Ελλάδα, αλλά και από άλλες πόλεις - κράτη από μακριά, όταν ήθελαν να πάρουν χρησμό, έστελναν πλούσια δώρα στους Δελφούς, όπως οι Λύδιοι βασιλιάδες της Μικράς Ασίας.

Η αξία (των αγαλμάτων) υπολογίζεται σε τέσσερα εκατομμύρια κορώνες. Επιπλέον, έφθασαν εδώ μεγαλειώδη αγάλματα και δώρα που τα έδιναν στους νικητές των Πυθίων αγωνισμάτων ή για να τους ευχαριστήσουν, μετά το χρησμό του Μαντείου. Ως εκ τούτου, υπήρχαν τεράστια πλούτη συσσωρευμένα στους Δελφούς, με το ναό να κατέχει περισσότερο χρυσό και ασήμι από όλους τους άλλους ναούς μαζί στην υπόλοιπη Ελλάδα. Παρά το

γεγονός ότι ο ναός λεηλατήθηκε πολλές φορές, όπως π.χ. ο Νέρωνας που κατάσχεσε πεντακόσια χάλκινα έργα τέχνης, υπήρχαν ακόμα 3.000 αγάλματα τουλάχιστον. Αλλά στο 2^{ο} αιώνα μ.Χ., ο πλούτος και οι θησαυροί των Δελφών μειώθηκαν σημαντικά, με το μεγαλύτερο μέρος να το αποκτά ο Μέγας Κωνσταντίνος, για να διακοσμήσει τη νέα πρωτεύουσα, την Πόλη, ενώ το υπόλοιπο κομμάτι καταστράφηκε από τους βαρβάρους στο Μεσαίωνα.

Πιθανώς, ένα τμήμα να είναι ακόμα κρυμμένο κάτω από το έδαφος στο Καστρί, αλλά ιδιαίτερα εκτεταμένες ανασκαφές στη θέση αυτή δεν έχουν γίνει ποτέ. Δεν ήταν πλέον τόσο λανθασμένη υπόθεση, που αγόρασε μία εταιρεία (Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή) ακαλλιέργητες περιοχές και οικόπεδα στο Καστρί. Η εγκατάσταση όμως του χωριού σε νέα θέση έχει πράγματι λυπηρές αντιδράσεις στους κατοίκους, οι οποίοι χρησιμοποιούν τα πατρικά τους σπίτια, παρόλο που ο σεισμός συνέτριψε τα περισσότερα. Όμως, οι συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα, δεν αφήνουν, δυστυχώς, σε αυτό το κλασικό μέρος να γίνουν ανασκαφές και μελέτες λεπτομερώς.

Η αναφορά στο παρελθόν, για όλα αυτά τα περασμένα μεγαλεία, είναι ασήμαντη στους χωρικούς εκεί. Βρέθηκαν τμήματα του Ιερού, μερικά ερείπια του αρχαίου Θεάτρου και του επιβλητικού ναού του Απόλλωνα ανάμεσα στις καλύβες στο Καστρί. Ο ναός αυτός δεν ήταν μόνο υπέροχος εξωτερικά, αλλά διέθετε επίσης μία σημαντικά μεγάλη ποσότητα κειμηλίων και μνημείων, μεταξύ άλλων, και μία κωνική πέτρα που ονομαζόταν *“κοίλη Γη’’*(ομφαλός).

Οι Δελφοί θεωρούνται από όλους το κέντρο του κόσμου. Ο μύθος αναφέρει ότι, όταν ο Δίας άφησε δύο αετούς, ένα στην Ανατολή και ένα στη Δύση, συναντήθηκαν πάνω από τους Δελφούς, και έτσι αποδείχτηκε το κέντρο της Γης. Μεγαλύτερης σημασίας ήταν ο ναός του θεού Απόλλωνα, όπου το μαντείο έδινε χρησμούς για τη μοίρα του κάθε ένα. Στο ναό υπήρχε ένα απομονωμένο δωμάτιο, *“το Άδυτον’’*, στο οποίο βρισκόταν το μαντείο. Χτισμένο το μαντείο πάνω σε έναν λόφο, σε μια σπηλιά, όπου εκεί η Πυθία - για τον καθένα που ήθελε να πάρει τον χρησμό - ερχόταν σε κατάσταση μέθης, σε έκσταση και έδινε το χρησμό.

Ο Μύθος πληροφορεί ότι ορισμένοι άνθρωποι είδαν, σε από κάποια αγριοκάτσικα εδώ στο βουνό, ότι ένα από αυτά τα ζώα, με το που ήρθε στον τόπο αυτό, έπεσε σε σπασμούς. Ο βοσκός, που έσπευσε για να δει το ζωντανό, μίλησε με λέξεις σαν προφητεία. Αυτό το φαινόμενο επαναλαμβανόταν και οι άνθρωποι σχημάτισαν την πεποίθηση ότι στο σπήλαιο (χάσμα) υπάρχει μία θεότητα και ότι ο χώρος είναι το κέντρο της γης. Έτσι, δημιουργήθηκε με την πάροδο του χρόνου η πόλη των Δελφών, χτίστηκε ο ναός και οι εργαζόμενοι ιερείς και η Πυθία έδιναν χρησμούς μέσα από το στόμα του Απόλλωνα σε όσους το είχαν ανάγκη.

Οι χρησμοί δίνονταν μόνο σε ορισμένες ημέρες. Οι ενδιαφερόμενοι για το

χρησμό από τους ιερείς, επέλεγαν ποια υπόθεση επιθυμούσαν. Συνόδευαν τον ιερέα και την Πυθία στις θρησκευτικές συμβολικές τελετές κάθαρσης που πραγματοποιούνταν στη σπηλιά. Σύντομα ερχόταν η έκσταση και μέσα από το βουητό έβγαιναν περισσότερο ή λιγότερο κατανοητές λέξεις από τον ιερέα και στη συνέχεια μετατρέπονταν σε ένα σύνολο ως απάντηση. Αυτό ανακοινωνόταν ως χρησμός, δηλαδή ως η αποκάλυψη του Θεού.

Παλαιότερα, έδιναν πάντα την ίδια απάντηση σε συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά όταν οι άνθρωποι άρχισαν να παραπονιούνται ότι ο θεός Απόλλωνας μιλούσε μόνο με διφορούμενο στίχο, τότε προχώρησαν σε πεζό λόγο. Οι αναζητήσεις για τη σημασία των χρησμών αυξήθηκαν έτσι, ώστε κάποιος έπρεπε να βρει δύο ιερείς και έναν τρίτο ως αναπληρωτή. Οι επισκέπτες στο Μαντείο θα μπορούσαν να προσέρχονται, μόνο αν οι ίδιοι και η οικογένειά τους ήσαν άνθρωποι με καλή φήμη.

Στην αρχή, ήταν και η Πυθία ένα νεαρό κορίτσι, αλλά ακόμη και όταν έγινε γνωστή, ήρθε κάποιος να ζητήσει χρησμό και ερωτεύτηκε μια ιέρεια και την απήγαγε. Τότε διαπίστωσαν ότι ήταν ασφαλέστερο να προσλάβουν γυναίκες άνω των 50 χρόνων.

Κατά την ανακοίνωση του χρησμού, μπορούσε να λάβει χώρα απάτη και διαστρέβλωση, και σε πολλές περιπτώσεις αποδείχθηκε ότι οι υπάλληλοι του ναού και οι ιερείς στο μαντείο, συχνά δωροδοκούνταν. Αυτό αφορούσε λιγότερο την Πυθία, διότι μέσα από το βουητό και την κατάσταση της έκστασης, άλλαζαν το τι άκουγαν και τι δεν θα μπορούσε από εκείνα να είναι η απάντηση του Θεού.

Μερικές φορές μπορεί να βρισκόταν σε επικίνδυνη κατάσταση έκστασης και μια ιέρεια μια φορά πέθανε λίγες ημέρες αργότερα. Μία άλλη περίπτωση ήταν οι αντιθέσεις μεταξύ των ιερέων για την πλήρη ελευθερία στο νόημα που απέδιδαν, με τις σκοτεινές λέξεις που έβγαιναν από το στόμα της. Στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν αδύνατο να ελεγχθούν, αν πραγματικά ενήργησαν με βάση την πίστη. Οι απάτες, ωστόσο, στο μαντείο ήσαν ανύπαρκτες, εφόσον η πίστη του ιερέα στους θεούς ήταν σταθερή και ανεπηρέαστη από τις δωροδοκίες.

Γενικά, οι ιερείς ήταν έντιμοι άνθρωποι, που θεωρούσαν την έκσταση της Πυθίας ως θεϊκή έμπνευση, που τα ασαφή λόγια ήταν μία έννοια και για τη δικιά τους πίστη στην εκδήλωση του θελήματος των Θεών. Σε αυτή την παραίσθηση της έκστασης, οι ιερείς αιχμαλωτίζονταν περισσότερο από τους επισκέπτες, και με την ειλικρίνεια και την ευσυνειδησία τους έδιναν αποφάσεις με κύρος και για τα πιο απομακρυσμένα μέρη.

Το Μαντείο των Δελφών δεν έδινε καθοριστικές προφητείες για το μέλλον. Είναι γνωστό ότι πιθανώς το Μαντείο κλήθηκε και γνωμοδότησε γι’ αυτό, με το εξής νόημα, οι χρησμοί να μην διεισδύουν στα μυστήρια της μοίρας, αλλά να

απαντούν αόριστα και ασαφώς ως θεϊκή απάντηση. Γι' αυτό τον λόγο, υπήρχαν οι υπηρέτες του μαντείου που διαμόρφωναν δίκαια τις αποφάσεις προς τους ενδιαφερόμενους, λαμβάνοντας γνώση της κατάστασής τους πριν από κάθε απόφαση.

Μία άλλη υπόθεση ήταν η αμφισβήτηση των χρησμών στη δημόσια ή ιδιωτική ζωή των ενδιαφερομένων, όταν ερχόταν σε αντίθεση με το νόμο μεταξύ αποικιών ή κρατών, κάτι περίπου ίδιο με την Αγία Έδρα στο Μεσαίωνα, όταν εμπλεκόταν και η Δικαιοσύνη στις αποφάσεις. Αργότερα, ωστόσο, όταν άρχισε να αυξάνεται η θρησκευτική πίστη και η ελεύθερη σκέψη, οι ιερείς πλούτιζαν από τα δώρα και τις δωροδοκίες.

Ωστόσο, ποτέ δεν έσβησε το γόητρο του Μαντείου και δεν έχασε την αξία του. Ακόμα και τις τελευταίες ημέρες της Κλασικής Εποχής, συνέχισε ο κόσμος να πηγαίνει στο Μαντείο, μέχρι το Μέγα Κωνσταντίνο, ώσπου να διαδοθεί η νέα πνευματική ζωή και να ολοκληρωθεί η μετάβαση στο Χριστιανισμό. Τώρα πια το περίφημο αυτό Μαντείο έχει εξαφανιστεί από προσώπου γης και ίσως αφήνει κάποια στιγμή το στίγμα του στα σπίτια στο Καστρί, αλλά αυτή η τεράστια δύναμη έχει χαθεί. Οι αγρότες δεν έχουν ιδέα σε ποιον ιστορικό τόπο μένουν και οι ιστορίες για τους Δελφούς έχουν μία διαφορετική ηχώ γι' αυτούς.

Υπάρχουν πλέον ελάχιστα απομεινάρια του ένδοξου παρελθόντος και εξακολουθούν να καταφεύγουν σε παλιές περιγραφές, για να συλλάβουν τη σημασία των αρχαίων οικοδομημάτων και τη θέση τους στην Ιστορία. Ένα πρόβατο, ωστόσο, μια σαφής εικόνα στο τι κυκλοφορεί γύρω από τον Ιερό χώρο των Δελφών, στον υπέροχο, λαμπρό ναό με όλα τα εντυπωσιακά κτήρια και τα αμέτρητα αγάλματα, προκαλεί μια έκπληξη μεταξύ αυτού του αρχαίου φυσικού κάλλους!

Συνεχίζοντας το δρόμο πίσω προς τα Αλώνια, που αποτελούν προάστιο των Δελφών, δεν έχουμε τίποτα καινούργιο να δούμε, ενώ αυξάνονται τα απότομα μονοπάτια ανάμεσα στα σπίτια στο Καστρί μέχρι να φθάσουμε πάνω από την πόλη. Εδώ, βρίσκονται τα ερείπια του Σταδίου, όπου ο χρόνος έχει αφήσει το σημάδι του στον τόπο αυτό. Τώρα η πορεία μας είναι γεμάτη σκοτάδι και λιγότερο εντυπωσιακή, αλλά ωστόσο πρέπει να θαυμάσουμε το πώς οι αρχαίοι Δελφοί βρήκαν χώρο γι' αυτά τα κτήρια σε αυτά τα απότομα, δύσβατα μέρη. Όσο για τα υπόλοιπα, υπήρχε ένα (άλλο) Στάδιο, ο Ιππόδρομος, όπου κάποιος μπορούσε να παρακολουθεί και να στοιχηματίζει, και εκεί έπαιρναν μέρος στον αγώνα, που απαιτούσε μεγάλους χώρους, στην πεδιάδα της Κρίσσας. Αυτό ήταν το τελευταίο σημαντικό μέρος που επισκεφθήκαμε, καθίσαμε δίπλα σε ένα από τα παλιά πέτρινα σκαλοπάτια, γεγονός που επιβαλλόταν μετά από μία έντονη ημέρα, ανεβήκαμε και ιππεύσαμε τα άλογα, για να περάσουμε τα λαγκάδια των πλαγιών του Παρνασσού. Με περπάτημα

έπειτα ανεβήκαμε στα βράχια των Δελφών. Αφού αναπαυθήκαμε εκεί, διαλέξαμε ένα κλαδί από ένα κοντινό δένδρο με φρέσκα αμύγδαλα. Είχαν πικρή γεύση, αλλά ήσαν μαλακά και ζουμερά που θα μπορούσαμε να τα φάμε με ζαμπόν, όπως εμείς. Ρίξαμε μία τελευταία ματιά από την υπέροχη θέα του βουνού, εκτός των Δελφών.

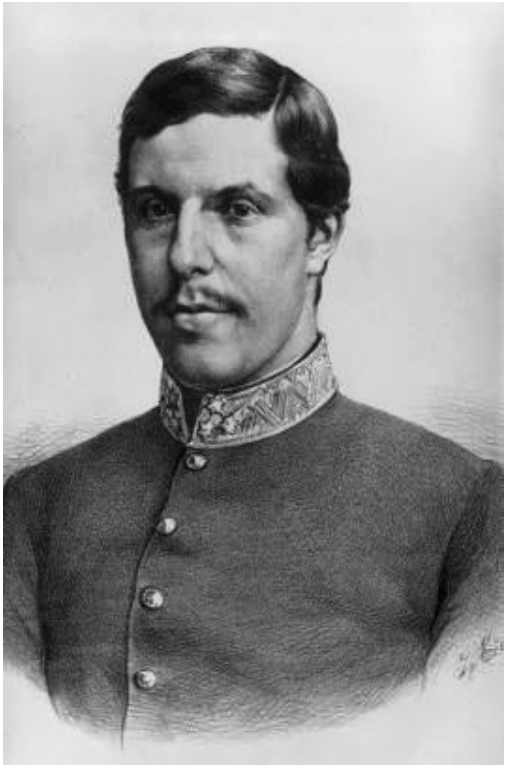
Ακόμη κι αν δεν έχετε κανένα ενδιαφέρον για τα παλιά ερείπια, πρέπει να ακολουθήσετε μία πεζοπορία μέχρι εδώ, που θα περιλαμβάνει την ιστορία των Δελφών, ενός μέρους τόσο περίεργου, επιβλητικού αλλά και πανίσχυρου, με υπέροχη φύση από την πρώτη μέχρι την τελευταία ματιά. Ενώ καθόμασταν εδώ, ο ήλιος άρχισε να εξαφανίζεται πίσω από τα βουνά και άφησε τη σκιά του στην κοιλάδα του Πλειστού και του Καστριού, με τις μοβ ακτίνες να κάνουν κοκκινωπούς τους *"τοίχους"* (των Φαιδριάδων) και στο τέλος να εμφανίζονται σε χρώμα επίχρυσου οι ηλιαχτίδες.

Αφού απολαύσαμε αυτό το ζωντανό θέαμα, κατευθυνθήκαμε στην κατοικία όπου θα περνούσαμε την νύχτα. Συναντήσαμε ένα μοναχικό ιερέα που είχε εγκατασταθεί στο εγκαταλελειμμένο κτήριο στο Μοναστήρι και προσαρμοστήκαμε εκεί άνετα. Το υπνοδωμάτιό μας, το οποίο μας πρόσφερε ο οικοδεσπότης, ήταν επιπλωμένο και άνετο για την ελληνική πραγματικότητα. Είχε καθρέφτες και παράθυρα, καρέκλες και ένα τραπέζι. Όλη η φιλοξενία ήταν προσεχτική, όπως άρμοζε. Με αριστοκρατικό τρόπο μας έδωσε ο οικοδεσπότης την κατσαρόλα και το τηγάνι και κάναμε ένα γευστικό δείπνο, όπως αυτά που γίνονταν εκεί. Όταν φάγαμε, πήρα ένα κάθισμα έξω στον κήπο του Μοναστηριού και έκατσα. Η βραδιά ήταν ήρεμη και ήσυχη, με το ισχυρό φως του φεγγαριού να καλύπτει τις συστάδες των δένδρων και το σκοτάδι τριγύρω να φαίνεται στα λευκά κομμάτια μαρμάρου, που ο σεισμός είχε διασπείρει και που τώρα είχαν όμορφο φωτισμό.

Αναπαυθήκαμε εκεί και είχαμε μία εντελώς διαφορετική αίσθηση στο τοπίο από το πρωί. Τότε, ήταν θαυμάσια με συνολική εντύπωση της ηρεμίας της περιοχής. Όταν επέστρεψα από αυτή την όμορφη εξόρμηση, άκουσα μια ζωηρή μισοτραγουδιστή φωνή από το ερειπωμένο ιερό της Μονής. Ο ιερέας καθόταν εδώ στην άλλη άκρη και με προσοχή διάβαζε βραδινές προσευχές με ευλάβεια για όλους.

Στο μαλακό καναπέ του οικοδεσπότη μας, είχαμε ένα ευχάριστο ύπνο και το επόμενο πρωί πήραμε το δρόμο της επιστροφής για τη Σκάλα (Ιτέα). Μετά από την περιπλάνηση γύρω από την όμορφη κοιλάδα της Κρίσσας, φθάσαμε το μεσημέρι και περιμέναμε μερικές ώρες το ατμόπλοιο, που θα μας πήγαινε την άλλη μέρα στην Κόρινθο. Το επόμενο πρωί φθάσαμε στην Κόρινθο. Επίσης, πήγαμε ως το Καλαμάκι, στην ανατολική πλευρά του Ισθμού, και εκεί χρησιμοποιήσαμε πάλι το ατμόπλοιο για τον Πειραιά, ενώ το απόγευμα ήμασταν στην Αθήνα.

82. LUDWIG SALVATOR

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Ludwig Salvator** γεννήθηκε στις 4 Αυγούστου του 1847 στη Φλωρεντία και πέθανε στις 12 Οκτωβρίου του 1915 στο Brandeis της Βοημίας. Ήταν αρχιδούκας της Αυστρίας και πρίγκιπας της Τοσκάνης. Σήμερα είναι γνωστός κυρίως για τις επιστημονικές σπουδές και μελέτες του στην περιοχή της Μεσογείου. Ήταν ο δεύτερος γιος του βασιλεύοντα Μεγάλου Δούκα της Τοσκάνης, Leopold II και της Maria Antoine της Νάπολης και της Σικελίας.

Ως γόνος του Τοσκανικού κλάδου του Οίκου των Αψβούργων - Λωραίνης, απόλαυσε μια φιλελεύθερη παιδεία. Αντί της ευγενούς εθιμοτυπίας, ο νεαρός αρχιδούκας ασχολήθηκε με τη μελέτη της φύσης και των διαφόρων γλωσσών. Σύντομα συνειδητοποίησε ότι δεν είχε κλήση για μια δημόσια υπηρεσία ή για στρατιωτική καριέρα, αλλά για εξερευνήσεις. Στα τέλη του Φθινοπώρου του 1876 απέκτησε στο Zindis στη Muggia(Trieste) ένα εξοχικό σπίτι. Ο αρχιδούκας έπασχε από την ασθένεια της ελεφαντίασης.

Έκανε πολυάριθμα ταξίδια στα νιάτα του, είχε ξυπνήσει μέσα του η

επιστροφή στη θάλασσα και τις νότιες χώρες. Έτσι με άδεια του αυτοκράτορα, το 1867, πήγε για πρώτη φορά, έχοντας το ψευδώνυμο *"Ludwig Von Neudorf",* για επιστημονικές μελέτες στις Βαλεαρίδες Νήσους.

Το κύριο νησί η Μαγιόρκα και ο λαός της τον εντυπωσίασε τόσο πολύ, ώστε τρία χρόνια αργότερα μετακόμισε στο νησί. Απέκτησε ένα πλοίο, τη *"Γοργόνα",* το οποίο χρησιμοποίησε ως πραγματικό σπίτι του.

Με *"τη Γοργόνα"* ο Ludwig Salvator περιόδευσε στη Μεσόγειο για δεκαετίες, και συνήθως συνοδευόταν από περίπου 20 άτομα, καθώς και σκύλους, γάτες, πουλιά, μαϊμούδες και κάθε λογής ζώα, έτσι ώστε το πλοίο από τους συγχρόνους του λεγόταν, χλευαστικά, *"Η Κιβωτός του Νώε".* Είχε σχεδιάσει ένα ερωτηματολόγιο 100 σελίδων με τίτλο: *"Tabulae Ludovicinae"*, το οποίο κατά τη άφιξή του σε κάθε περιοχή που επισκεπτόταν, αφού συγκέντρωνε τις αρχές του τόπου το Δήμαρχο, το γιατρό, το δάσκαλο, το δικαστή, τον ιερέα, το παρουσίαζε για συμπλήρωσή του, ώστε να συγκεντρωθούν ακριβή στοιχεία, τα οποία στη συνέχεια αξιολογούσε από κοινού με τους υπαλλήλους του.

Έκανε επίσης τοπικούς περιπάτους και περιέγραφε το τοπίο, τη χλωρίδα, την πανίδα, τους ανθρώπους και τον πολιτισμό τους, με όλες τις λεπτομέρειες. Γι' αυτό το σκοπό είχε πάντα μαζί του ένα βαρέλι με μελάνι σε σχήμα σφαίρας, στυλό και χαρτί. Έτσι κατόρθωσε να δημιουργήσει μια πληθώρα σχεδίων που συμπλήρωναν τις περιγραφές του. Το επιστημονικό έργο του είχε σύντομα διεθνή αναγνώριση. Έλαβε τιμητικούς τίτλους από διάφορες Ακαδημίες και λοιπούς φορείς. Ο στενός φίλος του, ο Ιούλιος Βερν, τον είχε πρότυπο για τον ήρωά του *"Mathias Sandorf".* Ο αρχιδούκας ενδιαφέρθηκε επίσης για την πρόοδο της τεχνολογίας. Ήταν εκ πεποιθήσεως ειρηνόφιλος. Είχε φιλία με την αυτοκράτειρα Ελισάβετ *("Σίσυ"*).

Στη Μαγιόρκα απέκτησε σταδιακά με αγορά μεγάλη περιοχή, όπου εξέτρεφε ζώα, όχι για διατροφή αλλά για προστασία τους, για να έχουν το φυσικό τους θάνατο. Για τους τουρίστες εκείνης της εποχής που ήθελαν να βιώσουν αυτό μέρος, είχε φτιάξει ένα παραδοσιακό ξενώνα, όπου οι επισκέπτες απολάμβαναν τρεις μέρες δωρεάν κατάλυμα. Ονομαζόταν *"ο βασιλιάς δίχως στέμμα"* των Βαλεαρίδων νήσων. Φορούσε ξεφτισμένα κοστούμια ή απλά ρούχα. Κατά το δικαστήριο της Βιέννης θεωρήθηκε εκκεντρικός.

Σχόλια

Οι έγγραφες ταξιδιωτικές αναμνήσεις του **πρίγκιπα Salvador** παρότι δεν είναι εκτενείς, ούτε συστηματικές, ούτε επιστημονικά εμβριθείς, ούτε διακρίνεται σε αυτές λογοτεχνική χροιά και υψηλός στοχασμός, εν τούτοις είναι πολύτιμες για μας σήμερα, διότι μας άφησε ενδιαφέρουσες

πληροφορίες.

Ο πρίγκιπας έφτασε στους Δελφούς από την πλευρά του Χρισσού προερχόμενος από τη Σκάλα των Σαλώνων (Ιτέα). Ήταν λίγα χρόνια μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1870, που, ως γνωστόν, είχε το επίκεντρό του στην περιοχή της Αράχοβας. Έτσι, βλέπει το χωριό Καστρί να προσπαθεί να επουλώσει τις μεγάλες πληγές του. Μας λέει επίσης ότι από το φονικό αυτό σεισμό σκοτώθηκαν περισσότεροι από εκατό (100) Δελφιώτες. Δηλαδή ο πληθυσμός του ουσιαστικά είχε αποδεκατιστεί.

Μας δίνει την πληροφορία, για το πότε χτίστηκε η τότε εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Ήταν το έτος 1802. Για το Μοναστήρι της Παναγίας μάς πληροφορεί ότι είχε χτιστεί τριακόσια περίπου χρόνια πριν την χρονολογία επίσκεψής του στους Δελφούς. Αυτό σημαίνει ότι το μοναστήρι των Δελφών πρέπει να είχε ιδρυθεί στα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Επίσης, μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τη μορφή του Μοναστηριού, πράγμα που βοηθάει το σημερινό αναγνώστη, ειδικότερα αυτόν που έχει διαβάσει και συναφείς αναφορές άλλων περιηγητών, να συνθέσει νοερά τη μορφή της Μονής με αρκετά καλή προσέγγιση.

Δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας το γεγονός ότι αυτός, παρότι πρίγκιπας, δεν έδειξε αδιαφορία για το Καστρί και τους κατοίκους του, αντίθετα παρατήρησε και το ντύσιμό τους και περιέγραψε όχι μόνο τα σπίτια τους, αλλά ακόμα και τα υποστατικά τους, τους χώρους δηλαδή που οι Καστρίτες είχαν τις κάδες για τις ελιές και το κρασί τους.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Eine spazierfahrt im Golfe von Korinth"*,**
Ludwig Salvator, Prag 1876.

Φεύγοντας από το χωριό βλέπει κανείς στις αριστερές πλαγιές διάσπαρτους όγκους βράχων που λύθηκαν στο σεισμό, ο οποίος συνέβη πριν τέσσερα χρόνια. Και η εκκλησία του Άγιου Χαράλαμπου με την ωραιότατή της τοποθεσία, που περνάμε, μετατράπηκε σε ερείπια με εκείνο το συμβάν. Λίγο πιο χαμηλά βρίσκεται το περιτοιχισμένο νεκροταφείο του χωριού, ονόματι *«Αγ. Κωνσταντίνος».*

Συνεχίζοντας το δρόμο στις αριστερές πλαγιές που καλύπτονται με μερικά χωράφια, αφήνουμε δεξιά στο βάθος μια μικρή κοιλάδα, όπου οι ελαιώνες φτάνουν μέχρι τα βάθη της. Φτάνοντας σε ένα πλακόστρωτο αλώνι και στην εκκλησία του Αγίου Ηλία, που περιβάλλεται από νεκροταφείο με λυχνίες, φαίνεται στο παρασκήνιο μια γραφική κοιλάδα με το δασώδες όρος του

Ζεμενού και ελαιώνες στα χαμηλά, μετά κοκκινωπές, απότομες, χωματένιες πλαγιές, ενώ στο αριστερό μας χέρι προσφέρεται η θέα του μικρού χωριού των Δελφών στους πρόποδες των Φαιδριάδων και των άγριων φαραγγιών.

Δεν θα μπορούσες να βρεις καταλληλότερο μέρος για να παρασύρεις τα ευκολόπιστα πνεύματα να πιστέψουν στους αινιγματικούς χρησμούς της Απολλώνιας Πυθίας. Σαν αντίκα της σύγχρονης Ελλάδας βρίσκεται εδώ ένας γέρος 82 χρονών, που είχε πολεμήσει προ πολλού υπό τον Μάρκο Μπότσαρη στο Μεσολόγγι και σήμερα δείχνει και εξηγεί στους ξένους τις αρχαιότητες.

Πριν φτάσουμε το χωριό βλέπουμε δεξιά, κάτω από το νεκροταφείο και κάτω από ένα παλαιό θαμνοκυπαρίσσι (Juniperus phoenicea), έναν τοίχο με τετραγωνισμένους ογκόλιθους του παλαιού Ρωμαϊκού κάστρου. Και ένα παράξενο φαινόμενο: Ήδη στην αρχαιότητα βρισκόταν εδώ ο τόπος των νεκρών, διότι εδώ ήταν το προάστιο ονόματι Πυλαία, η τέως νεκρόπολη των Δελφών.

Αριστερά βρίσκεται ένας τάφος με τοξωτή είσοδο, που είναι λαξευμένος στο βράχο. Το εσωτερικό του τάφου, που σήμερα κλείνεται με μια ξύλινη πόρτα, διότι το χρησιμοποιούν ως αποθήκη για καλάμια, έχει θολωτή οροφή και τρία τόξα με κάπως μεγαλύτερες ταφικές κόγχες.

Λίγο ψηλότερα από το δάπεδο υπάρχουν και δυο μικρότερες κόγχες. Το εσωτερικό των κογχών ήταν καλυμμένο με τοιχογραφίες. Φαίνεται ακόμη το κόκκινο περίγραμμα και ένα πουλί στην αριστερή πλευρά του τοξωτού θαλάμου της μπροστινής κόγχης.

Μερικά βήματα πιο πέρα βρίσκεται και πάλι μια λαξευμένη στο βράχο κόγχη με καθίσματα γύρω-γύρω. Στην ημικυκλική πλαγιά του τόπου, που είναι διαμορφωμένη με άνδηρα, βρίσκουμε σε τέσσερα σημεία ερείπια κτηρίων με τετραγωνισμένους ογκόλιθους και μικρότερα κομμάτια κυκλώπειων τειχών κάποιων οικοδομημάτων. Κάτω από το δρόμο φαίνεται ένα μεγαλύτερο κοίλο κτίσμα, που στην κάτω μεριά του στηρίζεται από μια ντουζίνα μισοκατεστραμμένους τετράγωνους στύλους, και εικάζεται ότι πρόκειται για το Συνέδριο, που αναστηλώθηκε από τον Αδριανό. Σε αυτό το κάποτε φτωχό σε νερό μέρος της πόλης, οι Ρωμαίοι διοχέτευαν νερό από τον Παρνασσό. Από τους αγωγούς αυτούς φαίνονται ερείπια στο βουνό, εδώ όμως δεν υπάρχει ίχνος αυτών.

Οι σημερινοί Δελφοί, που λίγα χρόνια πριν λεγόταν ακόμη Καστρί, είναι ένα φτωχό χωριό. Οι κάτοικοί του φοράνε τη φουστανέλα και μεγάλους, μαύρους ή κόκκινους σκούφους, οι γυναίκες φοράνε ενδυμασία που μοιάζει νοτιοσλαβική. Τα σπίτια τους είναι κτισμένα ακανόνιστα στην πλαγιά του βουνού, μερικώς πάνω σε αρχαία θεμέλια, εν μέρει μάλιστα χρησιμοποιήθηκαν στο χτίσιμο αρχαίοι τετραγωνισμένοι ογκόλιθοι για στις κάτω πέτρινες γωνίες. Κατά τα άλλα αποτελούνται από άργιλο, πολλά δε μόνο

από μερικές σανίδες ενωμένες πρόχειρα με καρφιά, άλλα πάλι από άργιλο αναμειγμένο με άχυρο, και όλα αυτά επειδή με το τελευταίο σεισμό, στον οποίο θάφτηκαν πάνω από 100 άτομα, τα σπίτια έχουν καταστραφεί σχεδόν ολοσχερώς.

Κάποιες κεραμιδένιες στέγες είναι καλυμμένες και με πέτρες, τα κουφώματα των θυρών και παραθύρων φτιαγμένα ως επί το πλείστον από ξύλο. Υπάρχουν και λιγοστές πέτρινες τοξωτές πόρτες και πέτρινες σκάλες. Κάποια σπίτια έχουν εισόδους σαν περίπτερα, πάνω σε ξύλινα στηρίγματα, άλλα πάλι, ξύλινα παράθυρα με μικρό τρίτοξο κάγκελο μπροστά. Δίπλα από τα σπίτια συχνά υπάρχουν μεγάλα κωνικά βαρέλια για ελιές και κρασί. Κάποια από αυτά προστατεύονται και με ειδικό υπόστεγο από κεραμίδια.

Ένας ωραίος τοίχος από τετραγωνισμένους λίθους διασχίζει το χωριό, σε μερικά σημεία είναι όμως καλυμμένος με σπίτια. Σε πολύ καλή κατάσταση βρίσκεται και ένα πελασγικό τείχος, που χρησιμεύει ως ανάλημμα για το ναό. Αποτελείται από αριστουργηματικά προσαρμοσμένους ακανόνιστους λίθους, πάνω από τους οποίους είναι τοποθετημένες δυο σειρές χαμηλών τετραγωνισμένων λίθων σαν θριγκός.

Σχεδόν όλοι οι χαμηλότεροι λίθοι του κυκλώπειου τείχους, μήκους 80 μέτρων περίπου - όσο φαίνονται τουλάχιστον πάνω από την επιφάνεια της γης - είναι καλυμμένοι με πολύ μικρές, αλλά καλοδιατηρημένες επιγραφές.

Μπροστά από αυτό το τείχος βρίσκονται πολλά μεγάλα μαρμάρινα κομμάτια, τέσσερα κομμάτια από μαρμάρινους κίονες, κομμάτια από θριγκούς και τέλος ένα κομμάτι ενός τεράστιου κίονα με 44 πολύ φαρδιές ραβδώσεις και διάμετρο 140 εκατοστά. Σύμφωνα με τη σχετική επιγραφή στη βάση, πρόκειται για τον κίονα των Ναξιωτών, που στήθηκε σε ανάμνηση του προνόμιου, που τους απονεμήθηκε να επισκέπτονται πρώτοι το Μαντείο.

Κρίνοντας από τη γραφή, ο κίονας πρέπει να προέρχεται από τον 6^{ο} προ Χριστού αιώνα. Δεν μπορούσε να επιλεχθεί καλύτερη θέση για την τοποθέτησή του, διότι η θέα στην κοιλάδα με την βαθιά κοίτη του Πλειστού είναι εκπληκτική. Λίγο πιο πάνω βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Δίπλα από αυτήν υπάρχει μια πηγή και ένας απομονωμένος πύργος, που μισοκαταστράφηκε από τους σεισμούς και είναι σκεπασμένος από ένα κλήμα, και ο οποίος έχει ένα τόξο κάτω και δυο θολωτά τόξα πάνω.

Η εκκλησία που χτίστηκε το 1802 αποτελείται από ένα άκοσμο χώρο με δυο κίονες, από τους οποίους ο ένας περιέχει ένα αναποδογυρισμένο, αρχαίο, ιωνικό κιονόκρανο. Το σκοτεινό εσωτερικό, με ψηλό θόλο με δυο ανοίγματα, έχει σκέτο σοβά στους τοίχους. Μπροστά από την εκκλησία φυτρώνει μια λεπτή δάφνη, σαν για ενθύμιο στο απολλώνιο ιερό.

Πιο ψηλά από την εκκλησία βρίσκεται η ομώνυμη πηγή, για την οποία οι αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι πρόκειται για την αρχαία πηγή Κασσοτίδα,

όπου βρισκόταν και το Θέατρο, από το οποίο φαίνονται ακόμη κάποια υπολείμματα τοίχων, κοντά σε κάποια σπίτια εκεί γύρω.

Στο λίγο ψηλότερο σημείο, ονόματι Λάκκωμα, κάποια λαξευμένα στο βράχο σκαλοπάτια μας οδηγούν στην σκέψη ότι εδώ βρισκόταν κάποτε το Στάδιο. Κοντά από εκεί, στο σημείο που λέγεται Ναός, εικάζεται ότι βρισκόταν ο παλαιός ναός, άλλα τώρα φαίνεται μόνο ένα θεμέλιο όπου έχουν επισωρευτεί επιχωματώσεις.

Φαίνονται επίσης πολύ κατεστραμμένα υπολείμματα τοίχων. Κατεβαίνοντας από εκεί φτάνει κανείς στην εξέδρα με ένα μικρό κίονα, που βρίσκεται στο έδαφος και ο οποίος κείτεται πάνω σε ένα τοίχο με σχήμα αμβλείας γωνίας, φτιαγμένο μερικώς από τετραγωνισμένους λίθους, μερικώς από κυκλώπειους λίθους με καλή προσαρμογή στους αρμούς.

Λίγο πιο χαμηλά βρίσκεται το Ελληνικό, ένα τείχος μήκους 110 μέτρων, που πάει παράλληλα με το πελασγικό τείχος, και αποτελεί μέρος του νότιου τείχους του περιβόλου. Από το Ελληνικό προχωράει ένα μονοπάτι προς το φαράγγι κάτω από τις Φαιδριάδες, και στο μονοπάτι αυτό βρίσκονται τεράστιοι ογκόλιθοι που έπεσαν εκεί με τον τελευταίο σεισμό.

Στο άγριο φαράγγι με μια έντονη εξοχή βράχου πηγάζει το νερό της Κασταλίας, όπου συνηθίζουν να πλένουν τα ρούχα οι γυναίκες. Ένα λαξευμένο τοίχωμα στο βράχο, που αποτελείται από κοκκινωπό φλεβώδη ασβεστόλιθο, περιέχει μια μεγαλύτερη και τρεις μικρότερες κόγχες. Στη μεγάλη κόγχη πάνω από την οποία βρίσκεται ένα τριγωνικό κοίλωμα, προορισμένο πιθανώς για μια λυχνία, τοποθέτησαν το βωμό μιας εκκλησίας που καταστράφηκε στο σεισμό.

Και στις δυο πλευρές, ο βράχος είναι πιο βαθύς. Παλαιότερα υπήρχαν εδώ οχτώ πηγές που τώρα όμως, λόγω του σεισμού, είναι όλες επισωρευμένες με ερείπια. Η κυρίως φλέβα του νερού, που ρέει κάτω από τα ερείπια, μαζεύεται σε μια καινούργια, ανοιχτή δεξαμενή, που στηρίζεται από τρεις στύλους. Λίγο πιο κάτω βγαίνει το νερό με ένα ανοιχτό αγωγό από την καλυμμένη με πέτρες κοίτη, η οποία μετά κατεβαίνει, ενώ οργιάζει ο κισσός στις όχθες της. Έπειτα περνάει δυο πλατάνια κάτω από πλαγιές βράχων, ενώ αριστερά ξεπηδάει και μια άλλη πηγή. Το χαρούμενο ρυάκι προχωράει μέχρι την Κοίμηση Θεοτόκου, ομορφαίνει το γραφικό τοπίο και ενώνεται τελικά με τον Πλειστό.

Δίπλα από την εκκλησία της Παναγιάς βρίσκουμε ίχνη του αρχαίου Γυμνασίου. Η γωνία διατηρείται άψογα και η αίθουσα λουτρών από την άλλη πλευρά του Μοναστηριού αναγνωρίζεται με ευκολία. Στο μακρύ τείχος φαίνονται τα ίχνη 12 βρυσών, από τις οποίες όμως είναι ορατά μόνο τα ανοίγματα, σαν σιωπηλοί μάρτυρες του νερού, που στέρεψε προ πολλού και που διοχετευόταν με υπόγειους αγωγούς από την Κασταλία. Πιο κάτω κατεβαίνει ένας άλλος τοίχος προς την κοίτη του ρέματος.

Αρκετό ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτή η εκκλησία της Παναγιάς, ηλικίας 300 ετών περίπου, η οποία βρίσκεται στην μέση ενός πλούσιου ελαιώνα και δίπλα από ένα σπίτι με ξύλινα μπαλκόνια, όπου μένουν δύο καλόγεροι.

Μπροστά στην εκκλησία έχουν τοποθετηθεί πολλά αρχαία ευρήματα: κομμάτια από κίονες, μια όμορφη ανάγλυφη παράσταση μιας προτομής ανδρός σε δυο κομμάτια, και τέλος, ένα εξαίσιο τέθριππο άρμα σε χαμηλό ανάγλυφο.

Από τον Ηνίοχο φαίνονται μόνο το μπράτσο και το χέρι, όλα τα υπόλοιπα καταστράφηκαν. Σε άριστη κατάσταση όμως είναι τα άλογα. Επίσης υπάρχει στο μέρος αυτό ένας παλαιός ανάγλυφος μαρμάρινος σταυρός. Ο νάρθηκας της εκκλησίας καταστράφηκε με το σεισμό. Δίπλα της ανύψωσαν τώρα ένα ξύλινο καμπαναριό.

Το εσωτερικό είναι διακοσμημένο με βυζαντινές τοιχογραφίες και έχει ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο με εικόνες σε φόντο χρυσό. Η εκκλησία στηρίζεται από έξι βαμμένες κολόνες με βυζαντινά κιονόκρανα, τέσσερις στις γωνίες και άλλες δύο στις εξέχουσες προς τα έξω κόγχες της αψίδας.

Ο κύριος θόλος και οι δευτερεύοντες θόλοι κατέρρευσαν με τον τελευταίο σεισμό και τώρα η όλη εκκλησία καλύπτεται προσωρινά με μια απλή σκεπή. Στην αψίδα βρίσκεται ένα τεράστιο άγαλμα της Παναγιάς με το θείο βρέφος μέσα σε κύκλο στο στήθος. Πηγαίνοντας από τη Σκάλα των Σαλώνων προς Άμφισσα, ο καλός δρόμος περνάει μετά το γεμάτο πικροδάφνη Ξεροπόταμο [...]

Ο τάφος του Müller στον Κολωνό Αττικής.

83. JOHN P. MAHAFFY

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ιρλανδός **John Pentland Mahaffy** ήταν κλασικιστής και πολυμαθής μελετητής. Γεννήθηκε κοντά στο Vevey της Ελβετίας, στις 26 Φεβρουαρίου 1839, και έλαβε την πρώιμη εκπαίδευσή του ιδιωτικά στην Ελβετία, Γερμανία και αργότερα και με τον πιο επίσημο τρόπο στο Trinity College του Δουβλίνου. Ως φοιτητής, έγινε πρόεδρος της Φιλοσοφικής εταιρείας του Πανεπιστημίου. Ως πανεπιστημιακός του ανατέθηκε μια καθηγεσία στο Trinity College, αναφορικά με την αρχαία ιστορία και, τελικώς, έγινε Κοσμήτορας στο ίδιο Ίδρυμα.

Υπήρξε διακεκριμένος κλασικιστής και αιγυπτιολόγος, καθώς και διδάκτωρ της Μουσικής, άνθρωπος με μεγάλη ευελιξία, δημοσίευσε πολυάριθμες εργασίες σε μια σειρά θεμάτων, μερικά εκ των οποίων ασχολούνται με τον *"χρυσούν αιώνα"* στην Ελλάδα.

Έπαιζε καλό κρίκετ, ήταν ειδικός σε κάποιο είδος ψαρέματος. Είχε θεωρηθεί ως ένα από τα μεγάλα στραβόξυλα του Δουβλίνου, αλλά επίσης είχε θεωρηθεί ως ένα από τα μεγαλύτερα μυαλά του Δουβλίνου.

Ο Oscar Wilde τον είχε χαρακτηρίσει ως τον *"πρώτο και μεγαλύτερο*

δάσκαλό του”. Πέθανε στις 30 Απριλίου του 1919.

Σχόλια

Ο πολυμαθής **Mahaffy** έφτασε στην περιοχή των Δελφών την άνοιξη του 1876, προερχόμενος από τη Δαύλεια. Διανυκτέρευσε στην Αράχοβα και την άλλη μέρα επισκέφτηκε τους Δελφούς. Αφού τέλειωσε την περιήγησή του στον αρχαιολογικό χώρο, αναχώρησε την ίδια μέρα για την Ιτέα, προκειμένου να προφτάσει το ατμόπλοιο, που προσέγγιζε εκεί και κατευθυνόταν προς Πειραιά.

Κατά τη γνώμη του, κάπως έτσι χρησιμοποιούσαν το ιερό αυτό βουνό και οι αρχαίοι προσκυνητές, που ξεκινούσαν με αγωνία από την Αθήνα, για να θέσουν τα ερωτήματά τους, δημόσιας ή ιδιωτικής φύσης, στο θεό Απόλλωνα, μόλις ξεμύτιζαν στις κορυφές του Κιθαιρώνα.

Όταν άρχισε να ανεβαίνει τους πρόποδες του Παρνασσού γοητεύτηκε από την ομορφιά του τοπίου, πρέπει ιδιαιτέρως να τον καταγοήτευσε η Παρνασσία Νάπη. Γράφει σχετικά: *“ Είναι μια περιοχή, στην οποία ευδοκιμεί το αίσθημα όχι της μοναξιάς, αλλά της ταπεινότητας, μια γη με τεράστιο ενδιαφέρον από πλευράς μορφής και χαρακτηριστικών, όπου συναντάς την κατοικία μυστήριου θεού και σκοτεινού γίγαντα, που είναι παρά πολύ τεράστιος σε σχέση με το θνητό άνθρωπο.[...] Διασχίσαμε έφιπποι από τις 8 το πρωί έως το σούρουπο για να φτάσουμε σ’ αυτό το μέρος, και όλη την ημέρα διαμέσου τοπίων που μας έδιναν κάθε στιγμή κάποια νέα ευχαρίστηση και κάποιο νέο ξάφνιασμα, αλλά που θα μπορούσαν να περιγραφούν μόνο από ένα ζωγράφο, και όχι μέσα από κάποιες σελίδες γραπτού, όσο και αν ήταν η περιγραφή ποιητική ή γραφική. Ατυχώς, από τέτοιες περιγραφές πάνω σε χαρτί, που μόνο ο συγγραφέας έχει την ενθυμούμενη εικόνα ξεκάθαρη μπροστά του, κανένας αναγνώστης δεν μπορεί να πιάσει τη λεπτομέρεια και να “καδράρει” για τον εαυτό του μια αντίστοιχη εικόνα.”*

Επίσης, ενθουσιάστηκε από την Αράχοβα και σημειώνει: *“Η Αράχοβα είναι αξιόλογη καθώς είναι μια από τις πολύ λίγες πόλεις της Ελλάδας κάποιας σημασίας (φήμης), που δεν είναι χτισμένη πάνω σε μια ονομαστή αρχαία τοποθεσία. Κάθε πόλη στη σύγχρονη Ελλάδα είναι απλώς ένα υπόλειμμα της αρχαίας. Δεν γνωρίζω παρά τρεις εξαιρέσεις: την Αράχοβα, την Ύδρα και την Τριπολιτσά και απ’ αυτές οι δυο τελευταίες δημιουργήθηκαν από ειδικές και γνωστές περιστάσεις.”*

Όταν έφτασε στην Αράχοβα έπεσε πάνω σε προετοιμασία γάμου, έτσι είχε την ευκαιρία να δει τα προικιά της νύφης και να έρθει σε επαφή με πολύ κόσμο. Πρέπει να τον συμπάθησαν οι κάτοικοι, γιατί του πρότειναν να τον φιλοξενήσουν μέχρι την τέλεση του μυστηρίου του γάμου, που θα λάμβανε χώρα εκεί, σε λίγες μέρες. Μάλιστα, για να μην πλήττει του πρότειναν να

ανεβεί στον Παρνασσό. Το καράβι όμως δεν περίμενε στην Ιτέα και γι' αυτό απέρριψε με ευγένεια την πρόταση φιλοξενίας.

Πρόφτασε όμως να γνωρίσει στην Αράχοβα τη δημοτική μούσα και τους παραδοσιακούς χορούς. Ειδικά κάποιον πυρρίχιο χορό, ο οποίος έχει δυστυχώς εκλείψει στη σημερινή εποχή. Μας τον περιγράφει, όμως, και αυτό έχει σημασία.

Όταν γύρισε στην Αθήνα, συζήτησε με γνωστούς του Αθηναίους τις λαογραφικές του εμπειρίες από την Αράχοβα, αλλά αυτοί του μίλησαν μάλλον απαξιωτικά για την γνησιότητα των χωριάτικων εθίμων. Ο ίδιος όμως, ως σοφότερος που ήταν, είχε τις αμφιβολίες του για τις απόψεις των συνομιλητών του.

Για την περίφημη ομορφιά των Αραχοβιτισσών έχει σαφή και ενδιαφέρουσα άποψη. Γράφει: *" Η ομορφιά των γυναικών της Αράχοβας εξισορροπείται μόνον από τη ρώμη και τη μακροζωία των αντρών, καθώς δεν έχω γνωρίσει άλλους ορεσίβιους αντάξιους με αυτούς, εκτός από εκείνους σε ορισμένες από τις κοιλάδες του Τυρόλου. Αλλά εκεί, όπως είναι ευρέως γνωστό, η ομορφιά περιορίζεται κυρίως στους άνδρες, ενώ στην Αράχοβα φαίνεται δίκαια κατανεμημένη.*

Δεν είδαμε κανένα κορίτσι μοναδικής ομορφιάς. Ο μέσος όρος ήταν ασυνήθιστα υψηλός και όπως θα ήταν αναμενόμενο, δεν ήσαν μόνο πολύ όμορφες, αλλά είχαν αυτό το ιδιαίτερα διάφανο δέρμα και τη σφριγηλή κορμοστασιά που φαίνεται σχεδόν πάντα να εμφανίζεται, όταν ένα καλό κλίμα και καθαρός αέρας συνδυάζονται με ένα πολύ μεγάλο υψόμετρο πάνω από τη θάλασσα. "

Στους Δελφούς, αυτό που του κίνησε το ενδιαφέρον ήταν το τοπίο ως σύνολο. Απ' αυτό ξεχώρισε μόνο τις πηγές Κασταλία, Κασσοτίδα και Δέλφουσα και το Στάδιο. Ένιωσε ικανοποίηση όταν μπόρεσε να ταυτοποιήσει τη θέση της Πυλαίας, απ' όπου ο Αισχίνης είχε εκφωνήσει τον περίφημο λόγου του κατά των Αμφισσέων, που υπήρξε η αιτία της ανάμειξης του Φιλίππου στα πολιτικά πράγματα των πόλεων της Νότιας Ελλάδας.

Ο Mahaffy δεν ενδιαφέρεται ούτε για τάφους ούτε για σαρκοφάγους ούτε για τοίχους και πλατώματα, ούτε ακόμα νοιάζεται και για το χωριό Καστρί, που είναι χτισμένο πάνω στον αρχαιολογικό χώρο. Πιο πολύ τον ενδιαφέρει η ιστορία των Δελφών, η προσφορά του Μαντείου και η επίδραση του Ιερού του Απόλλωνα στον αρχαίο ελληνικό κόσμο.

Κατεβαίνοντας προς την Ιτέα του έκαναν μεγάλη εντύπωση οι καμήλες εν πορεία, που βάδισαν εκεί εκτελώντας μεταφορές (τούρκικο κατάλοιπο), οι οποίες μάλιστα είχαν ως *"αρχηγό"* τους ένα γαϊδουράκι! Πλησιάζοντας προς το ατμόπλοιο της γραμμής είχε το χρόνο και την ευκαιρία να σκεφτεί θέματα και να δώσει προτάσεις, αναφορικά με τον καλύτερο σχεδιασμό των επισκέψεων

των ξένων περιηγητών σε αρχαιολογικούς προορισμούς, όπως π.χ. οι Δελφοί και η Ακροκόρινθος, με τρόπο ώστε, όχι μόνο να εξοικονομούνται χρήματα, αλλά και ο απαραίτητος χρόνος, για να μπορούν οι ξένοι επισκέπτες να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στο Κλεινόν Άστυ.

Γενικώς, το ταξιδιωτικό κείμενο του Mahaffy είναι καλογραμμένο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον, δείχνει άνθρωπο με διεισδυτική ματιά και γνώση, ορθή και ψύχραιμη κρίση, με ισόρροπες αναφορές ανάμεσα στο αρχαίο λαμπρό χθες και στο σήμερα, που ο ίδιος βιώνει επισκεπτόμενος την ευρύτερη περιοχή των Δελφών. Τέλος, ο Παρνασσός δεν του κίνησε το ενδιαφέρον για να επιχειρήσει ανάβαση, διότι γι' αυτόν και την παρέα του ήταν πρόσφατη η ταλαιπωρία του από την ανάβασή του στην Αίτνα της Ιταλίας, όπως ο ίδιος αναφέρει.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Rambles and Studies in Greece"*,**
J. P. Mahaffy, London 1876.

ΑΡΑΧΟΒΑ - ΔΕΛΦΟΙ - Η ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΗΣ ΚΙΡΡΑΣ

Ο προσκυνητής που πήγαινε από την αρχαία Αθήνα προς τον ιερό τόπο των Δελφών, για να συμβουλευτεί το σπουδαίο Μαντείο για μια σημαντική δυσχέρεια στη ζωή του ή για κάποιο μεγάλο κίνδυνο της Χώρας του, καθώς έφθανε στα περάσματα του Κιθαιρώνα, ατένιζε μπροστά του το γιγάντιο Παρνασσό ως προορισμό του.

Για δυο ή τρεις μέρες διέσχιζε τη Βοιωτία έχοντας αυτό το μεγάλο ορόσημο μπροστά του, αλλά δεν γινόταν διαφορετικά παρά μόνο όταν έφτανε στη Λιβαδειά, κατόρθωνε να αφήνει επίπεδους δρόμους και να εισέρχεται σε φαράγγια, όπου απότομοι γκρεμοί και στενά λαγκάδια προσέδιδαν στο μυαλό του ένα τόνο δεισιδαιμονίας και δέους, που κάποτε ενδημούσαν σ' αυτήν την δύσβατη και επικίνδυνη περιοχή.

Ξεκινώντας από τη Λιβαδειά ή από ένα άλλο δρόμο από τη Χαιρώνεια, ο προσκυνητής πρέπει να κάνει το μισό περίπου γύρο του Παρνασσού από την ανατολική στη νοτιοδυτική πλευρά του, και αυτό μπορεί να γίνει μόνον τραβώντας το δρόμο του κατά μήκος χειμάρρων και γκρεμών, ανεβαίνοντας απότομες ανηφοριές και κατεβαίνοντας σε άγρια λαγκάδια. Αυτό το ταξίδι ανάμεσα στις Άλπεις της Φωκίδας είναι ίσως το πιο όμορφο μέρος στην Ελλάδα.

Οι αρχαίοι ιερείς των Δελφών, που ήσαν οι πρώτοι συστηματικοί οδοποιοί

ανάμεσα στους Έλληνες, είχαν κατασκευάσει ένα προσεγμένο δρόμο από τη Θήβα προς τη Φωκίδα, για τη χρήση του από τους προσκυνητές που συνέρρεαν στο ιερό τους. Φαίνεται ότι για να εξοικονομήσουν τη δαπάνη της πλακόστρωσης σε όλο το πλάτος του δρόμου, ισοπέδωσαν ή σκυρόστρωσαν μόνο ένα πέρασμα (διατομής) διπλής τροχιάς - σταθερό πέρασμα - πάνω στο οποίο τα άρματα μπορούσαν να τρέχουν με ασφάλεια.

Αλλά ακούμε από τα αρχαία χρόνια την ενόχληση (δυσκολία) που προκαλούσε η συνάντηση δυο οχημάτων σ' αυτό το δρόμο και τις φιλονικίες που λάμβαναν χώρα, για το ποιο από αυτά θα έπρεπε να βγει απ' το μονοπάτι προς τη βαθιά λάσπη (και να περιμένει). Μπορούμε να συμπεράνουμε απ' αυτό, τη δυσαρέσκεια των περισσότερων πεζών.

Τώρα, όλες αυτές οι δυσκολίες μαζί με τον ίδιο το δρόμο έχουν εξαφανιστεί. Δεν υπάρχουν παρά αμυδρά χαραγμένα διασωθέντα μονοπάτια, τα οποία συχνά υποδηλώνονται μόνο από μοναχικούς τηλεγραφικούς στύλους που φτάνουν πάνω στα βουνά, προφανώς για κάποιο σκοπό, και όλοι οι ταξιδιώτες πρέπει να ιππεύουν ή να περπατούν σε μονή φάλαγγα, εάν δεν θέλουν να διαβούν μέσα από φυτοκάλυψη και δάσος.

Αυτά τα άγρια βουνά δεν προκαλούν στο μυαλό την εντύπωση του οδυνηρού αισθήματος που προξενείται από τις εγκαταλελειμμένες πεδιάδες. Αυτά ποτέ δεν μπόρεσαν να στηρίξουν μεγάλο πληθυσμό και μπορούμε να υποθέσουμε ότι δεν περιείχαν κάτι περισσότερο από διασκορπισμένα χωριουδάκια τσοπάνηδων, που ζούσαν, όπως τώρα, σε σκούρες καφετί μαλλιαρές τέντες από δέρματα ζώων και περιπλανιούνται σε λαγκάδια, φυλάγοντας μεγάλα κοπάδια από παράξενες στην όψη κατσίκες με μακριά γένια και ελικοειδή κέρατα. Ο υπόκωφος ήχος των κουδουνιών τους και η κραυγή του αετού είναι οι μόνοι ήχοι που δίνουν ποικιλία στους ήχους του ορμητικού αέρα, ανάμεσα στα σκοτεινά έλατα, και της πτώσης των χειμάρρων από τα βράχια.

Είναι μια περιοχή, στην οποία ευδοκιμεί το αίσθημα όχι της μοναξιάς, αλλά της ταπεινότητας, μια γη με τεράστιο ενδιαφέρον από πλευράς μορφής και χαρακτηριστικών, όπου συναντάς την κατοικία μυστήριου θεού και σκοτεινού γίγαντα, που είναι παρά πολύ τεράστιος σε σχέση με το θνητό άνθρωπο.

Πιστεύω ότι, ίσως δεν γίνομαι κουραστικός που μιλάω τόσο πολύ για το τοπίο στην Ελλάδα, αλλά εάν αυτές οι σελίδες είναι ένας πιστός καθρέπτης του τι μπορεί να βλέπει και να απολαμβάνει κανείς εδώ, θα ήταν άσκοπο να αρνηθούμε ή να αποφύγουμε τη θαυμάσια ομοιότητα και τη θαυμάσια μοναξιά του ελληνικού τοπίου.

Ο δρόμος μας ξανοίγεται όχι κατ' ευθεία για Δελφούς, αλλά για την ξεχωριστή πόλη της Αράχοβας, που βρίσκεται φωλιασμένη στην κορυφή των γκρεμών, γύρω στα 4.000 πόδια ή και περισσότερο πάνω από το επίπεδο της

θάλασσας.

Προχωρήσαμε έφιπποι από τις 8 το πρωί έως το σούρουπο για να φτάσουμε σ' αυτό το μέρος, και όλη την ημέρα διαμέσου τοπίων που μας έδιναν κάθε στιγμή κάποια νέα ευχαρίστηση και κάποιο νέο ξάφνιασμα, αλλά που θα μπορούσαν να περιγραφούν μόνο από ένα ζωγράφο, και όχι μέσα από κάποιες σελίδες γραπτού, όσο και αν ήταν η περιγραφή ποιητική ή γραφική. Ατυχώς, από τέτοιες περιγραφές πάνω σε χαρτί, που μόνο ο συγγραφέας έχει την ενθυμούμενη εικόνα ξεκάθαρη μπροστά του, κανένας αναγνώστης δεν μπορεί να πιάσει τη λεπτομέρεια και να *"καδράρει"* για τον εαυτό του μια αντίστοιχη εικόνα.

Νιώσαμε ότι πλησιάζαμε την Αράχοβα, όταν είδαμε τις απότομες πλαγιές πάνω και κάτω από το δρόμο μας φυτεμένες με αμπέλια εδώ και εκεί, μια γυναίκα με τη γκρίζα στολή της να μοχθεί πάνω σε μια απότομη πλαγιά, όπου ένα παραπάτημά της θα μπορούσε να προκαλέσει το κατρακύλισμά της πολλές εκατοντάδες πόδια πιο κάτω μέσα σε κάποια κοίτη χειμάρρου.

Σε μια ξεχωριστή τοποθεσία, όπου ο δρόμος γύριζε σε μια θεαματική πλαγιά, γοητευτήκαμε ατενίζοντας ταυτοχρόνως, προς βορρά τη γαλάζια θάλασσα κάτω από την Εύβοια και προς νότο τον Κορινθιακό κόλπο, όπου είναι κοντά οι Δελφοί, και τα δυο, σκέτα μπαλώματα, ανάμεσα στα βουνά, σαν τις μικρές λίμνες που βλέπει κάποιος στους Ιρλανδέζικους χερσότοπους, αλλά που και τα δυο αυτά μέρη ήσαν σπουδαίες αρχαίες, ιστορικές, υδάτινες αρτηρίες του εμπορίου και του πολιτισμού.

Από κάθε μια ψηλή κορυφή μια τέτοια θέα, από θάλασσα σε θάλασσα, δεν είναι καθόλου ασυνήθιστη, αλλά εδώ ήταν ενδιαφέρον και ασυνήθιστο να έχεις αυτή τη θέα, όντας στη ράχη ενός μουλαριού διασχίζοντας μια δημοσιά της Χώρας. Μια στιγμή αργότερα, τα σπίτια της Αράχοβας κυρίευσαν την προσοχή μας, βρίσκονταν απέναντί μας και πολύ κοντά μας, αλλά με ένα μεγάλο χάσμα να μας χωρίζει απ' αυτά, το οποίο ευτυχώς μπορέσαμε να το διαβούμε έφιπποι.

Η πόλη έχει μια αξιοπερίεργη διασκορπισμένη εμφάνιση, με δρόμους που διακόπτονται και ακαθόριστο ρυμοτομικό σχέδιο, που δεν οφείλεται μόνο στην ασυνήθιστη φύση της τοποθεσίας, αλλά και στο γεγονός ότι τεράστιοι ογκόλιθοι, θα μπορούσα να πω βράχια, έχουν κινηθεί αδέσποτα από σεισμούς από πιο ψηλά και έχουν κατρακυλήσει καταμεσής της πόλης. Αυτοί οι βράχοι συνέτριψαν ένα - δυο σπίτια και στάθηκαν εκεί στο μέσο ενός δρόμου. Σύντομα κάποιος έρχεται και χτίζει ένα σπίτι στην ανάντη πλευρά αυτού του βράχου. Άλλοι αποτολμούν στις λοιπές γύρω πλευρές του και έτσι η πόλη *"συνέρχεται",* έως ότου ένας άλλος σεισμός προκαλέσει ένα άλλο τσαλαπάτημα σ' αυτή.

Από το 1870 και μετά αυτοί οι σεισμοί είναι πολύ συχνοί. Στην αρχή ήσαν

πολύ δυνατοί και κατέστρεψαν σχεδόν όλη την πόλη. Αλλά τώρα είναι πολύ ασθενείς σε ένταση και τόσο συχνοί, που μας διαβεβαίωσαν ότι συνέβαιναν κάποια στιγμή σε καθημερινή βάση.

Πιστεύω ότι πρακτικώς αυτό είναι αλήθεια, αν και εμείς, που φτάσαμε βράδυ και φύγαμε νωρίς την επόμενη μέρα, δεν είχαμε την τύχη να βιώσουμε οι ίδιοι τη δόνηση του σεισμού. Αλλά όλη η περιοχή του Παρνασσού φέρνει έντονα τα σημάδια και τις πληγές από αυτή τη φοβερή φυσική μάστιγα.

Η Αράχοβα είναι αξιόλογη καθώς είναι μια από τις πολύ λίγες πόλεις της Ελλάδας κάποιας σημασίας (φήμης), που δεν είναι χτισμένη πάνω σε μια ονομαστή αρχαία τοποθεσία. Κάθε πόλη στη σύγχρονη Ελλάδα είναι απλώς ένα υπόλειμμα της αρχαίας. Δεν γνωρίζω παρά τρεις εξαιρέσεις: την Αράχοβα, την Ύδρα και την Τριπολιτσά και απ' αυτές οι δυο τελευταίες δημιουργήθηκαν από ειδικές και γνωστές περιστάσεις.

Η ευημερία της Αράχοβας δεν είναι και τόσο εύκολα εξηγήσιμη. Παρά τη θαυμάσια και δύσβατη τοποθεσία, το εμπόριο του τόπου είναι, για ελληνική πόλη, πολύ σημαντικό. Τα κρασιά που φτιάχνουν είναι από τα πιο φημισμένα, αν και για μας η ελεύθερη χρήση του ρετσινιού τα καθιστά όλα εξίσου άνευ αξίας. Εκτός από τα κρασιά φτιάχνουν χρωματιστά μάλλινα κιλίμια με όμορφα ποικίλα μοτίβα, που πωλούνται σε υψηλές τιμές παντού στην ελληνική επικράτεια. Χρησιμοποιούνται σε βάρκες, σε σαμάρια, σε κρεβάτια, πράγματι για κάθε δυνατή πρόχειρη χρήση. Τα κιλίμια με τα πολλά σχέδια υφαίνονται με μαλλί σε κομμάτια (φύλλα) και αυτά ενώνονται (ράβονται) μεταξύ τους με τον ίδιο πρωτόγονο, αλλά αποτελεσματικό τρόπο.

Είχαμε μια εξαιρετική ευκαιρία να παρακολουθήσουμε όλον αυτόν τον τρόπο δουλειάς, καθώς βρήκαμε την πόλη σε κάποια έξαψη, λόγω ενός επικείμενου γάμου και πήγαμε να δούμε τη νύφη, την οποία βρήκαμε σε ένα μεγάλο δωμάτιο με χαμηλή από ξύλινα καδρόνια σκεπή, παρέα με μια μεγάλη ομάδα φιλενάδων της και περιτριγυρισμένη από όλες τις πλευρές από τα προικιά της που συνίσταντο, σύμφωνα με την ανατολίτικη πρακτική, σχεδόν αποκλειστικά από αλλαξιές ενδυμάτων.

Παντού γύρω στο δωμάτιο αυτά τα ζωηρά μάλλινα κιλίμια είναι τοποθετημένα σε τέλειες στοίβες και από τη χαμηλή οροφή κρέμονται πολυάριθμα ασπρόρουχα (μακριά σώβρακα) του μελλοντικού συζύγου, γιατί σ' αυτήν την περιοχή, όπως και παντού στην Ελλάδα, οι άντρες φορούν (μακριά) σώβρακα. Η συντροφιά ήταν ντυμένη *"στην εντέλεια"* με φαρδιά άσπρα μανίκια, κεντημένες μάλλινες ποδιές, χρυσά και ασημένια φλουριά γύρω στο λαιμό και μια φαρδιά ταινία ζωηρού κόκκινου χρώματος που φοριόταν χαμηλά γύρω από τη σιλουέτα.

Για να συμπληρώσω την εικόνα, αναφέρω ότι η καθεμιά κρατούσε στο αριστερό της χέρι μια ρόκα, τυλιγμένη με πλούσιο αφράτο λευκό μαλλί και

από το οποίο με το δεξί της χέρι, με το αδράχτι, έγνεθε επιδέξια νήμα, καθώς τριγυρνούσε στο δωμάτιο θαυμάζοντας τα προικιά και χαριτολογώντας με μας και την παρέα της.

Η ομορφιά των γυναικών της Αράχοβας εξισορροπείται μόνον από τη ρώμη και τη μακροζωία των αντρών, καθώς δεν έχω γνωρίσει άλλους ορεσίβιους αντάξιους με αυτούς, εκτός από εκείνους σε ορισμένες από τις κοιλάδες του Τυρόλου. Αλλά εκεί, όπως είναι ευρέως γνωστό, η ομορφιά περιορίζεται κυρίως στους άνδρες, ενώ στην Αράχοβα φαίνεται δίκαια κατανεμημένη. Δεν είδαμε κανένα κορίτσι μοναδικής ομορφιάς. Ο μέσος όρος ήταν ασυνήθιστα υψηλός και όπως θα ήταν αναμενόμενο, δεν ήσαν μόνο πολύ όμορφες, αλλά είχαν αυτό το ιδιαίτερα διάφανο δέρμα και τη σφριγηλή κορμοστασιά, που φαίνεται σχεδόν πάντα να εμφανίζεται, όταν ένα καλό κλίμα και καθαρός αέρας συνδυάζονται με ένα πολύ μεγάλο υψόμετρο πάνω από τη θάλασσα. Είδαμε, επί πλέον, αυτό που ονόμαζαν Πυρρίχιο χορό και ο οποίος συνίστατο από μια αλυσίδα ανθρώπων, πιασμένων χέρι με χέρι, σε μορφή σπείρας, και κινούμενων ρυθμικά, ενώ το εξωτερικό μέλος του κύκλου (σπείρας) εκτελούσε παράξενα και έντονα ακροβατικά.

Η μουσική συνίστατο από το διαπεραστικό ήχο ενός φριχτού κλαρινέτου (πίπιζας), που συνοδευόταν από το κτύπημα ενός μεγάλου τύμπανου. Αυτός που έπαιζε την πίπιζα είχε γύρω από το στόμα του ένα δερμάτινο επίδεσμο, σαν αυτό που βλέπουμε στα αρχαία γλυπτά και ζωγραφιές των παικτών του δίαυλου. Μόλις κάθε κορυφαίος χορευτής κουραζόταν, περνούσε στο τέλος της σπείρας και έχωνε ένα ασημένιο νόμισμα ανάμεσα στο σκούφο και στο μέτωπο του οργανοπαίχτη. Η όλη κίνηση ήταν εξαιρετικά αργή, καθ' όλη τη διάρκεια της γιορτής - το κέντρο της σπείρας, που συχνά καταλαμβανόταν από μικρά παιδιά, με το ζόρι κινείτο και δεν έδινε προσοχή στα του χορού. Γενικώς, η ελληνική μουσική που άκουσα - χορευτική μουσική και περιστασιακώς ποιμενικά τραγούδια - δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μια άγρια και μονότονη μελωδία με δυο ή τρεις κινήσεις και ποικίλματα πάνω σε ψιλή νότα, που στο τέλος κατέβαινε σε μια μακρόσυρτη μονότονη νότα. Οι μουσικοί επαναλαμβάνουν αυτές τις μουσικές περιόδους, που δεν διαρκούν πάνω από τρία μουσικά μέτρα, ξανά και ξανά, με κάποιες μικρές μεταβολές της αποτζιατούρας[1].

Πληροφορήθηκα από αρμόδιους στην Αθήνα ότι όλη αυτή η μουσική δεν ήταν αμιγώς ελληνική αλλά τούρκικη, και ότι η μακρόχρονη σκλαβιά των Ελλήνων έχει καταστρέψει εντελώς τις παραδόσεις της αρχαίας τους μουσικής. Αν και αυτό φαινόταν αναμφίβολα αληθινό από τη μουσική που άκουσα, έχω βάσιμες αμφιβολίες στο εάν ένα αρχαίο χαρακτηριστικό, τόσο γενικό όσο η

[1] [Μικρός φθόγγος δίπλα στον κύριο που παίρνει τη μισή αξία.]

μουσική, μπορεί να έχει εξαφανιστεί εντελώς. Όταν υπάρχουν δημοτικά τραγούδια με σαφή ελληνικό χαρακτήρα, που έχουν διασωθεί δια μέσου σλαβικών και τουρκικών περιόδων, φαντάζει παράξενο αυτά να εκτελούνται με εντελώς ξένη μουσική. Χωρίς πιο ενδελεχή έρευνα, δεν θα βιαζόμουν να αποφασίσω πάνω σε ένα τέτοιο ζήτημα. Δυστυχώς, τα αντιπροσωπευτικά δείγματα για την αρχαία ελληνική μουσική είναι ελάχιστα και πιθανόν πολύ ασήμαντα. Όλα τα διασωθέντα έργα που αφορούν στη μουσική των αρχαίων, αφιερώνονται σε θεωρητικά ζητήματα, που είναι πολύ δύσκολα και όχι ιδιαίτερα επωφελή. Σ' αυτό το αντικείμενο πρέπει να αφιερώσω μια ειδική συζήτηση, με όποια εικονογράφηση είναι δυνατόν να αποκτηθεί τώρα.

Οι κάτοικοι ήθελαν να μείνουμε μαζί τους για μερικές μέρες, που θα μας έδιναν μια ευκαιρία για να παρακολουθήσουμε τη γαμήλια τελετή και επίσης να εκδράμουμε προς τις χιονισμένες κορυφές του Παρνασσού. Αλλά είχαμε μπουχτίσει από αυτό το είδος της διασκέδασης με την ανάβαση στην Αίτνα μόλις πριν λίγο καιρό, και η ταλαιπωρία των πέντε ωρών πάνω στο χιόνι μέσα σε παχιά καταχνιά ήταν πολύ φρέσκια στη μνήμη μας. Άλλωστε, ήμασταν αναγκασμένοι να προφτάσουμε το εβδομαδιαίο ατμόπλοιο στην Ιτέα, όπως ονομάζεται τώρα το λιμάνι των Δελφών, και οκτώ επιπλέον μέρες ή μάλλον νύχτες σ' αυτή την περιοχή ίσως είναι πάρα πολλές, ακόμα και για τον πιο εξωφρενικό λάτρη της περιοχής. Γιατί τα ξύλινα σπίτια της Αράχοβας είναι κατακλυσμένα από κάθε είδους *«ζωή»,* πέρα από κάθε άλλο κτήριο, ούτε ακόμη και τα μπαλκόνια στον παγωμένο νυκτερινό αέρα δεν ήσαν ασφαλή από επιδρομές ζωυφίων. Ως εκ τούτου, ξεκινήσαμε νωρίς το πρωί και ακολουθήσαμε, κατά μήκος των πλευρών των γκρεμών, το δρόμο προς το Μαντείο των Δελφών.

Δεν είναι απορίας άξιο ότι οι Αραχοβίτες είναι φημισμένοι για προλήψεις και θρύλους, και ότι οι ερευνητές των υπολειμμάτων της πίστης της Αρχαίας Ελλάδας σήμερα, έχουν βρει την πιο πλούσιά σοδειά σ' αυτό το βουνίσιο κάστρο, όπου δεν φαίνεται να υπάρχει κανένας λόγος να χαθεί καμία δοξασία. Ειδικότερα, η πίστη στον τρομερό θεό του θανάτου, το Χάρο, που αντιπροσωπεύει όχι μόνο τον αρχαίο Χάροντα, αλλά και τον Πλούτωνα επίσης, είναι εδώ πολύ βαθιά ριζωμένη και πολλά αραχοβίτικα τραγούδια και μπαλάντες μιλάνε για τις φοβερές και αμείλικτες επισκέψεις του. Η μακροβιότητα είναι τόσο συνήθης και τα γηρατειά είναι τόσο θαλερά και κοτσονάτα σ' αυτές τις Άλπεις, που ο θάνατος ενός νέου έρχεται εδώ με πολύ μεγαλύτερη ένταση και πάθος απ' ό,τι σε ανθυγιεινές ή ταλαιπωρημένες κοινωνίες, και έτσι οι επιδρομές του Χάρου δεν υποφέρονται με βαριά (μελαγχολική) σιωπή, αλλά μοιρολογούνται με παράπονα που δεν υπομένονται.

Στις έντεκα η ώρα φθάσαμε, κάτω από ανυπόφορο καλοκαιριάτικο ήλιο,

στην ανηφοριά για την *«πετρώδη Πυθώ»* (Δελφούς), όπου η αρχαία πόλη χτισμένη σε πλατύσματα είχε κάποτε παράσχει καταφύγιο σε προσκυνητές από κάθε γωνιά του (τότε) πολιτισμένου κόσμου. Οι συνήθεις ιστορίες που διαβάζουμε δε μας δίνουν, παρά μόνο μια μικρή ιδέα της ισχυρής επιρροής αυτού του τόπου την εποχή της αίγλης του. Ακούμε ότι το (Μαντείο) συμβουλεύονταν ο Κροίσος ή οι Ρωμαίοι και αντιλαμβανόμαστε τη φήμη του ως ιερό, αλλά έως τα μετέπειτα χρόνια μικρή σημασία αποδιδόταν στην πολιτική και εμπορική του παντοδυναμία.

Η χρονολογία της πρώτης του εμφάνισης κρύβεται στη μακρινή αρχαιότητα. Σύμφωνα με την ιστορία, ένας τσοπάνης που έβοσκε τα κοπάδια του εδώ, παρατήρησε ότι, όταν οι κατσίκες πλησίαζαν στο ατμώδες σπήλαιο, χοροπηδούσαν γύρω τρελά σαν να ήταν κάτω από κάποια παράξενη επήρεια. Πλησίασε να εξετάσει το μέρος ο ίδιος και αμέσως κυριεύτηκε από την προφητική φρενίτιδα (τρέλα). Έτσι, η φήμη της τοποθεσίας εξαπλώθηκε αρχικώς στις γύρω ποιμενικές φυλές και έπειτα σε μια ευρύτερη σφαίρα. Αυτή η πολύ πιθανή αρχή, ωστόσο, δεν βεβαιώνει με σαφήνεια, τι μπορεί βεβαίως να συναχθεί ως συμπέρασμα. Εννοώ την ύπαρξη κάποιας παλιότερης και πρωτόγονης λατρείας, πριν τη λατρεία του Απόλλωνα που ιδρύθηκε εδώ. Δυο επιχειρήματα το ξεκαθαρίζουν αυτό. Στην πρώτη άποψη, αρχαίοι μύθοι μιλάνε σταθερά για την άφιξη του Απόλλωνα εδώ, για τη σύγκρουσή του με τις δυνάμεις της Γης υπό τη μορφή του δράκοντα Πύθωνα, για τον εξαγνισμό του για το φόνο που διέπραξε, και για την παραχώρηση της κυριότητας από τους παλιότερους ιδιοκτήτες.

Αυτός ο ξεκάθαρος υπαινιγμός σε μια προηγούμενη λατρεία, που ήταν έως και εχθρική προς τον Απόλλωνα, αλλά που τελικώς συμβιβάστηκε με αυτόν, υποστηρίζεται από το γεγονός ότι ο Παυσανίας περιγράφει στο Ιερό του Απόλλωνα δυο αρχαίες πέτρες - η μια εκ των οποίων είναι προφανώς ένας αερόλιθος - που απολάμβαναν μεγάλου σεβασμού, αλειβόμενες καθημερινώς με έλαιο και στολιζόμενες με στεφάνια από λουλούδια. Η μια από αυτές αποτελούσε για τους Έλληνες το κέντρο της γης (*«ομφαλός»*) και δίπλα της ήσαν δυο αετοί από χρυσό, για να υπενθυμίζουν το μύθο, σύμφωνα με τον οποίο ο Δίας είχε αφήσει δυο αετούς να πετάξουν από τα άκρα της γης και ότι αυτοί συναντήθηκαν στη μέση της διαδρομής σ' αυτή ακριβώς τη θέση. Αυτές οι αρχαίες και ακανόνιστου σχήματος πέτρες, που βρίσκονται και κάπου αλλού σε ελληνικούς ναούς, δείχνουν την παλιότερη φάση της φετιχιστικής λατρείας, προτού οι Έλληνες ανέλθουν στην τέχνη της λάξευσης ενός αγάλματος ή στη λατρεία της αόρατης θεότητας, χωρίς κάποιου είδους χονδροειδές υλικό σύμβολο. Ο Όμηρος αναφέρει στην Ιλιάδα για το μεγάλο πλούτο του Ιερού, και ο Ύμνος προς τον Πύθιο Απόλλωνα υποθέτει όλα τα πρότερα τελειωμένα. Αλλά βλέποντας ότι ο θεός Απόλλωνας, αν και αρχικώς ήταν θεός της Ιωνίας, όπως

στη Δήλο, εδώ λατρεύτηκε έντονα από τους Δωριείς, δεν θα σφάλλουμε, εάν θεωρήσουμε ότι η άνοδος του Μαντείου στο μεγαλείο του συνέπεσε με την άνοδο και την εξάπλωση των Δωριέων στην Ελλάδα, ένα γεγονός το οποίο δεν μπορούμε να καθορίσουμε χρονολογικά, αλλά το οποίο, σύμφωνα με το μύθο, τοποθετείται αμέσως μετά τον Τρωικό πόλεμο και εμφανίζεται στο κατώφλι της πραγματικής ιστορίας.

Ο απόλυτος σεβασμός των Σπαρτιατών, όταν απέκτησαν μεγάλη δύναμη, επιβεβαίωσε το κύρος του Ιερού και έτσι βαθμιαία έφτασε να κατέχει τη Μητροπολιτική Έδρα, όπως λεγόταν, για τον Ελληνικό θρησκευτικό κόσμο. Φαίνεται ότι η επιρροή αυτού του Μαντείου, την παλιά εποχή, χρησιμοποιείτο σταθερά στην κατεύθυνση των καλών ηθών και του διαφωτισμού. Όταν γειτονικά κράτη ήταν πιθανόν να φιλονικήσουν, το Μαντείο έπαιζε συχνά το ρόλο του ειρηνοποιού και ενεργούσε ακόμα και ως διαιτητής, μια πορεία συχνά υιοθετημένη στην πρώιμη ελληνική ιστορία και κατά την οποία πάλι προσδοκούσαν τα καλύτερα αποτελέσματα, σε σχέση με αυτά της δικής μας κουλτούρας του δέκατου ένατου αιώνα. Έτσι πάλι, όταν πληθυσμός που περίσσευε, αξίωνε έξοδο (για αποικία) συμβουλευόταν το Μαντείο ως προς την κατάλληλη τοποθεσία (περιοχή) και για την επιλογή του κατάλληλου αρχηγού, και έτσι όλη αυτή η θαυμάσια εμπορική ανάπτυξη του έκτου αιώνα π.Χ., εάν δεν παρήχθη, τουλάχιστον καθοδηγήθηκε και προάχθηκε από το Δελφικό Μαντείο. Επιπλέον, προσδιορίζοντας τη λατρεία των άλλων θεών και την εύρεση των νέων υπηρεσιών των μεγάλων δημόσιων ευεργετών, το Μαντείο φαίνεται να ήταν η αναγνωρισμένη Αρχή, λαμβάνοντας έτσι θέση ανάλογη με το Βατικανό στην Καθολική Ευρώπη, ως η πηγή και η αρχή νέων δογμάτων και νέων πίστεων και τελετουργικών τυπικών.

Την ίδια εποχή το θησαυροφυλάκιο του Ιερού ήταν το μεγαλύτερο και το ασφαλέστερο των τραπεζών, όπου και ιδιώτες και κράτη μπορούσαν να καταθέσουν θησαυρούς ή μάλλον ακόμα και τα κράτη φαίνεται να είχαν ξεχωριστές αίθουσες και από τις οποίες, κράτη ή ιερό μπορούσαν να δανειστούν χρήματα με έννομο τόκο σε καιρούς πολέμου και δημόσιας οικονομικής κρίσης.

Η πέτρα των Δελφών έπρεπε να είναι ο ομφαλός ή το κέντρο της Γης και βεβαίως, κατά μια κοινωνική και θρησκευτική έννοια, αυτή ήταν όντως η περίπτωση για όλο τον ελληνικό κόσμο. Συνεπώς, οι ιερείς ενημερώνονταν από αδιάκοπους επισκέπτες από όλα τα μέρη, για όλες τις πρόσφατες εξελίξεις από γενικού προσανατολισμού της πολιτικής, των νέων αναπτύξεων του εμπορίου, των πιο σύγχρονων ανακαλύψεων στις απόμερες και βαρβαρικές χώρες, και ήσαν επομένως ικανοί, χωρίς καθόλου υπερφυσική έμπνευση, να διαμορφώσουν την κρίση τους με ευρύτερη εμπειρία και καλύτερη γνώση από οποιονδήποτε άλλο. Αυτή η συμβουλή, που ήταν πραγματικά σοφή,

προσφερόταν στον κόσμο που τη θεωρούσε ως θεϊκή και ενεργούσε σύμφωνα με αυτήν με ανεπιφύλαχτη πίστη και ζήλο. Φυσικά, το αποτέλεσμα ήταν κατά κανόνα ικανοποιητικό, και έτσι ακόμα και ιδιώτες έφτασαν να το χρησιμοποιούν ως ένα είδος υψηλού εξομολογητηρίου, στο οποίο έφταναν ως προσκυνητές σε ορισμένες σημαντικές κρίσεις της ζωής τους, και θεωρώντας από την απάντηση που έπαιρναν ότι ο θεός φαινόταν να γνωρίζει τα πάντα γύρω από όλες τις υποθέσεις κάθε πόλης, έφευγαν μακριά πλήρως ικανοποιημένοι από τη μαντική αυθεντία του Μαντείου.

Αυτή η μεγάλη και δικαιολογημένη γενική φήμη δεν επηρεαζόταν από σποραδικές διαδόσεις για απαντήσεις κατόπιν δωροδοκίας ή για ανέντιμες ιέρειες. Τέτοια πράγματα πρέπει να συμβαίνουν παντού, αλλά, όπως παρατήρησε ο λόρδος Bacon, από πολύ παλιά η ανθρώπινη φύση επηρεάζεται περισσότερο από καταφάσεις παρά από αρνήσεις, που στην προκειμένη περίπτωση λίγες περιπτώσεις εξαιρετικά ακριβούς προφητείας θα υπερτερούν ενός μεγάλου αριθμού αμφίβολων συμβουλών ή ακόμα και περιπτώσεων αναγνωρισμένης διαφθοράς. Έτσι, η δύναμη των Παπών έχει διατηρηθεί από μερικές απόψεις αμείωτη μέχρι τις μέρες μας, και θεωρούνται ακόμα από πολλούς ως αλάθητοι, παρόλο που ιστορικοί έχουν παρουσιάσει πολλούς φοβερούς βίους μερικών απ' αυτούς, και τους έχουν στιγματίσει ως άντρες πολύ χειρότερους από το μέσο ηθικό άνθρωπο.

Το μεγαλείο ή μάλλον η σχεδόν παντοδυναμία του Δελφικού Μαντείου διήρκεσε από την εισβολή (κάθοδο) των Δωριέων μέχρι τον Περσικό πόλεμο. Βεβαίως, περισσότερο από τρεις αιώνες, μέχρις ότου η θέση που πήρε αναφορικά με τον τελευταίο αγώνα (Ελληνοπερσικό) του έδωσε ένα τέτοιο χτύπημα, από το οποίο φαίνεται ότι δεν κατάφερε να συνέλθει. Όταν πλησίαζε η εισβολή του Ξέρξη, οι ιερείς των Δελφών πληροφορούμενοι επακριβώς για τη πελώρια δύναμη των Περσών, θεώρησαν ότι η όποια αντίσταση ήταν άχρηστη και συμβούλευσαν απόλυτη υποταγή ή φυγή. Σύμφωνα με όλες τις ανθρώπινες πιθανότητες αυτοί δικαιολογούνταν για οτιδήποτε άλλο, εκτός από μια σειρά από γκάφες που αν δεν είχαν γίνει, δεν θα μπορούσαν (οι Έλληνες) ενδεχομένως να είχαν αναχαιτίσει τους Πέρσες. Αλλά σίγουρα, ο θεός όφειλε να τους είχε εμπνεύσει για πλήρη πατριωτική αντίδραση (των Ελλήνων) και έτσι να σώσουν τους εαυτούς τους στην περίπτωση ενός τέτοιου θαύματος, όπως πραγματικά συνέβη. Δεν μπορώ παρά να υποψιαστώ ότι ήλπιζαν να κερδίσουν την εύνοια του Ξέρξη και να παραμείνουν κάτω απ' αυτόν, όπως ήταν μέχρι τότε ένα πλούσιο και προστατευμένο Ιερατείο. Ίσως μάλιστα αυτοί είδαν ακόμα πιο μακριά και κατάλαβαν ότι η επιτυχία των Ελλήνων θα φέρει τις Ιωνικές πολιτείες σε εξέχουσα θέση, αλλά δεν πρέπει να δώσουμε πολύ βάση σ' αυτό. Το αποτέλεσμα ωστόσο κατάδειξε τα αντίθετα.

Οι Έλληνες νίκησαν και οι Αθηναίοι έγιναν οι ηγέτες, οι Αθηναίοι που πολύ

σύντομα ανάπτυξαν ένα κοσμικό και κοσμοπολίτικο πνεύμα και οι οποίοι σε καμιά περίπτωση δεν ένιωσαν δέος από αντιδράσεις που τους είχαν φοβερίσει και αποδυναμώσει, όταν το ίδιο το κουράγιο τους και η επιδεξιότητά τους είχε φέρει σωτηρία, ακριβώς όπως στην περίπτωση της σύγχρονης Ευρώπης το θεολογικό πνεύμα παραμέρισε για μεγαλύτερο διαφωτισμό. Και μπορούμε να φανταστούμε ακόμα και το Θεμιστοκλή, για να μη μιλήσουμε για τον Περικλή και τον Αντιφώντα, να βλέπουν τα Μαντεία σαν κάτι παραπάνω από ό,τι ένα λίγο πιο βολικό τρόπο, να πείσουν τον όχλο να ακολουθήσει μια πολιτική που ήταν δύσκολη να την κατανοήσει. Αλλά δεν πρέπει να γυρίζω τέτοιου είδους σκηνές σε μια ιστορική πραγματεία. Είναι ακόμη καλύτερο, ωστόσο, να πω κάτι σαφές και εύκολα κατανοητό, από το να μαζέψω σε μια υποσημείωση μια σειρά παραπομπών και να πω: *«Για την επιρροή του Δελφικού Μαντείου και την ιστορία του, βλ. Bekker's Anecdota ή Creuzer's Symbolic»* ή ένα πλήθος από άλλα βιβλία που κανένας δεν τα έχει δίπλα του και τα οποία σε καμιά περίπτωση κανένας δεν νοιάζεται να τα συμβουλευτεί.

Σκέφτομαι τους μαθητές που κατηγορούν την άσκηση για την εκμάθηση σε τέτοια μορφή, που γίνεται αποκρουστική και αηδιαστική για το μέσο αναγνώστη. Θα έρθει καιρός που η ελληνική ιστορία και φιλολογία θα χάσουν τη θέση τους στην εκπαίδευσή μας, εάν συνεχίσουμε να τα κρατάμε όλα για τους εαυτούς μας. Πρέπει να διδάξουμε καθέναν, ποιο είναι το μεγαλείο τους και ποιες είναι οι ιδιαίτερες αξίες τους, που δεν μπορούν να αντικατασταθούν από καμία άλλη μελέτη. Γι' αυτό λοιπόν δεν διστάζω να τοποθετήσω μέσα σ' αυτό το λαϊκό βιβλίο (ανάγνωσμα) πολλά πράγματα, που δεν μπορούν να μαθευτούν χωρίς ειδική και συχνά κουραστική έρευνα.

Με κάποια θλίψη γυρίζουμε από το θαυμάσιο παρελθόν των Δελφών στο μίζερο παρόν. Η ιερή σχισμή στη γη, από την οποία ξεπηδούσε ο κρύος ατμός που μεθούσε τις ιέρειες, κλείστηκε και χάθηκε. Καθώς βρισκόταν μέσα στο βωμό του ναού, μπορεί να έχει γεμίσει από τα πεσμένα ερείπια ή μπορεί ακόμα περισσότερο να έχει καταστραφεί τελείως από ένα σεισμό. Αλλά εκτός από αυτά τα φυσικά ενδεχόμενα, μας είπαν ότι οι Χριστιανοί, μετά το κλείσιμο του Μαντείου από το Θεοδόσιο, γέμισαν και έσβησαν τα ίχνη αυτού που θεωρούσαν μια ειδική είσοδο προς την Κόλαση, όπου υπάρχει επικοινωνία με το σατανά.

Οι τρεις μεγάλες βρύσες ή πηγές της πόλης υπάρχουν ακόμα. Η πρώτη και η πιο ελκυστική ξεχειλίζει μεταξύ των Φαιδριάδων πετρών ή δυο λαμπερών κορυφών, που στέκονται σε ύψος 1.000 πόδια πάνω από τους Δελφούς, τόσο κοντά μεταξύ τους, όσο να αφήνουν ένα σκοτεινό και μυστηριώδες φαράγγι ή σχισμή, ούτε είκοσι πόδια ευρύ. Η θέα αυτών των δίδυμων κορυφών, που τόσο έχει εξυμνηθεί από τους Έλληνες ποιητές με το θαυμάσιό τους ρυάκι, την Κασταλία πηγή να ξεπηδά ανάμεσά τους, είναι πράγματι σπουδαία και

πρωταρχική. Ένα μεγάλο τετράγωνο λουτρό είναι λαξευμένο στο βράχο, ακριβώς στη βάση του φαραγγιού, αλλά επίσης ο σεισμός του 1870 που προκάλεσε τέτοια καταστροφή στην Αράχοβα, έδρασε και εδώ, και ένας τεράστιος βράχος σωριάστηκε μέσα στο λουτρό, καλύπτοντας την παλιά κατασκευή, καθώς επίσης και αρκετά αναθηματικά κοιλώματα λαξευμένα μέσα στον πέτρινο τοίχο. Αυτό ήταν το μέρος όπου προσκυνητές γεμάτοι δέος εξαγνίζονταν με καθαγιασμένο νερό.

Στις παλιές καλές εποχές, το Μαντείο έδινε απαντήσεις μόνο στις 17 κάθε μήνα και απ' αυτές μόνο όταν οι θυσίες ήσαν ευνοϊκές. Εάν τα προς θυσία ζώα δεν ήσαν τελείως χωρίς ψεγάδι (κηλίδα), αυτά δεν μπορούσαν να δοθούν προς προσφορά. Εάν δεν έτρεμαν παντού, όταν μεταφέρονταν προς το βωμό του ναού, η μέρα θεωρείτο δυσμενής. Οι ερωτώντες εισέρχονταν στο μεγάλο ναό με εορταστικό ένδυμα, με στεφάνια ελιάς και στέμματα ή μάλλινες κορδέλες, οδηγούμενοι από τους *«οσίους»* ή τους ιερούς φρουρούς του ναού, που ήσαν πέντε από τους πιο ευγενείς πολίτες των Δελφών. Οι ιέρειες, αντιθέτως, που ήσαν τρεις ταυτοχρόνως και ιερουργούσαν εκ περιτροπής, παρόλο που ήσαν κι αυτές Δελφιώτισσες, δεν θεωρούνταν ευγενικής γενιάς.

Όταν η ιέρεια οδηγούνταν πάνω στον ιερό τρίποδα από τον αρχηγό μεταφραστή ή προφήτη, πάνω από τις αναθυμιάσεις, καταλαμβανόταν από παραλήρημα, συχνά τόσο βίαιο, που είναι γνωστό ότι οι όσιοι τρέπονταν σε φυγή από το φόβο και η ιέρεια έχανε τις αισθήσεις της και πέθαινε. Οι ασυναρτησίες της, όσο βρισκόταν σ' αυτήν την κατάσταση, καταγράφονταν προσεκτικά και μετά μειώνονταν, ώστε να βγάζουν νόημα, από παλιά πάντα, σε έμμετρο λόγο από τους παρευρισκόμενους ιερείς, οι οποίοι μετέφραζαν τις ασυνάρτητες λέξεις με μια ειδική αναφορά στα πολιτικά δρώμενα ή σε άλλα περιστατικά των ερωτώντων. Αυτό γινόταν στους πρώιμους χρόνους με εντελώς καλή πίστη. Με την παρακμή της πίστης υπήρξαν φυσικά πολλές περιπτώσεις δωροδοκίας και μεροληψίας, και πράγματι το όλο στυλ και η αξιοπρέπεια του Μαντείου βαθμιαία παράκμασε ακολουθώντας την παρακμή της ίδιας της Ελλάδας.

Όταν, τώρα, τα πλήθη συνέρρεαν και οι πόλεις απαιτούσαν με υπερβολικό ζήλο το δικαίωμα της προτεραιότητας, στο να ρωτήσουν το θεό, φάνηκε πρόσφορο να δίνουν απαντήσεις καθημερινώς και αυτό γινόταν για ιδιαίτερα ξεχωριστούς αλλά ακόμα και για ασήμαντους λόγους. Έτσι, πλέον, οι ιερείς δεν έμπαιναν στη φασαρία να απαντήσουν με έμμετρο στίχο και όταν οι Φωκείς στον Ιερό πόλεμο (355-346 π.Χ.) κατέλαβαν τους θησαυρούς, και διέθεσαν από αυτούς 10.000 τάλαντα για πολεμικούς σκοπούς, το Ιερό υπέστη ένα κτύπημα από το οποίο δεν συνήλθε ποτέ. Επίσης, η ποσότητα των θαυμάσιων αφιερωματικών προσφορών, που δεν ήταν μετατρέψιμα σε ρευστό χρήμα, έκανε το Ιερό το πλέον ενδιαφέρον μέρος στην Ελλάδα, μετά την Αθήνα, για

τους λάτρεις των τεχνών· και τα αγάλματα, οι τρίποδες και άλλα σπάνια που περιγράφονται από τον Παυσανία, αποδίδουν μια θαυμάσια εικόνα του μεγάλου Μαντείου, ακόμα και στην παρακμή του.

Οι πιο φημισμένοι γλύπτες, ζωγράφοι και αρχιτέκτονες είχαν ξοδέψει πολύ μόχθο και μελέτη αναφορικά με τα κτήρια. Παρόλο που ο Νέρωνας είχε μεταφέρει 500 μπρούντζινα αγάλματα, ο ταξιδιώτης (Παυσανίας) εκτιμά ότι τα υπόλοιπα καλλιτεχνήματα ανέρχονταν σε 3.000 και μάλιστα αυτά φαίνεται να ήταν σχεδόν μόνο τα αγάλματα και να μην είχε συμπεριλάβει τρίποδες, πίνακες και άλλες δωρεές.

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος (330 μ.Χ.) μετέφερε, εκτός από ένα σημαντικό αριθμό απ' αυτά για να στολίσει την πρωτεύουσά του, και ειδικότερα τον μπρούντζινο τρίποδα, που σχηματιζόταν από τρία πλεγμένα φίδια με τα κεφάλια τους να στηρίζουν ένα χρυσό αγγείο, και τον οποίο ο Παυσανίας, ο βασιλιάς της Σπάρτης, είχε αφιερώσει ως ηγέτης της Ελλάδας, για να τιμήσει τη μεγάλη νίκη επί του Ξέρξη. Αυτός ο τρίποδας βρέθηκε στημένος σε συγκεκριμένη θέση στην Κωνσταντινούπολη από τα συμμαχικά μας στρατεύματα, στα 1852, και περιέχει τον κατάλογο των πόλεων, σύμφωνα με αφήγηση του Ηρόδοτου, ο οποίος περιγράφει την αφιέρωσή τους και ότι τον τρίποδα τον είδε στους Δελφούς.

Όταν ο αυτοκράτορας Ιουλιανός, ο τελευταίος μεγάλος υποστηρικτής του παγανισμού, θέλησε να συμβουλευτεί το Μαντείο στην πορεία του προς την Περσία το 362 μ.Χ., πήρε την εξής απάντηση: *«Εἴπατε τῷ Βασιλεῖ μηκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην, οὐ παγάν λαλέουσα, ἀπέσβετο καί λάλον ὕδωρ».* Μ' αυτόν τον τρόπο το Ιερό ομολόγησε, ακόμη και στο φλογερό και αισιόδοξο Ιουλιανό, ότι η επιρροή του είχε παρέλθει, και καθώς αυτό ήταν κοντά στην τελευταία του φάση, δήλωσε τη μεγάλη αλήθεια που αρνείτο να δει ο ίδιος - ότι δηλαδή ο παγανισμός είχε παρέλθει για πάντα και μια νέα πίστη είχε ανατείλει για τα έθνη της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Γύρω στο έτος 390 μ.Χ. ο Θεοδόσιος πήρε το Θεό για σύνθημά του και έκλεισε το Μαντείο οριστικά. Ο ναός - με το υπόγειό του των 100 ποδών - με τις δωρικές και ιωνικές κολόνες - με τα θαυμαστά του γλυπτά επάνω στα αετώματα - έπεσε σε παρακμή και αφανισμό.

Το Γυμνάσιο και ο Πρόναος σαραβάλιασαν στους απότομους γκρεμούς. Το προφητικό χάσμα γεμίστηκε από τους χριστιανούς με φόβο και τρόμο και για να αποτραπεί κάθε προσπάθεια επανακατασκευής από τα ερείπια της θέσης και της μορφής του. Οι σύγχρονοι Έλληνες έχτισαν το μίζερό τους χωριουδάκι - Καστρί - πάνω στην ίδια τοποθεσία, έτσι ώστε μόνο μεταξύ των τοίχων και πηγών, που κείτονται απογυμνωμένοι από τους σεισμούς, μπορούμε πλέον να ψάξουμε για μαρμάρινα κιονόκρανα και αναθηματικές επιγραφές. Ένα ή δυο χαρακτηριστικά έχουν παραμείνει αναλλοίωτα. Οι τρεις ωραίες πηγές, στις

οποίες αναμφίβολα οφείλουν οι Δελφοί την πρώτη επιλογή για ανθρώπινη κατοίκηση, είναι ακόμα εκεί. Η Κασταλία για την οποία έχουμε μιλήσει. Η Κασσοτίδα, η οποία οδηγήθηκε τεχνητώς μέσα στο ναό του θεού, και η Δέλφουσα που ήταν υποθέτω, το νερό που χρησιμοποιούνταν σε καθημερινή βάση από τους κατοίκους.

Το Στάδιο, επίσης, μια μικροσκοπική διαδρομή ψηλά πάνω από την πόλη, στο μόνο μέρος όπου μπόρεσαν να βρουν ένα επίπεδο 150 γιαρδών (μήκος), είναι ακόμα εκεί, και κατανοούμε αμέσως πόσο σημαντική ήταν η σημασία των αγώνων σε μια ιερή ελληνική πόλη, όταν σε μια τέτοια κατασκευή, όπως το Στάδιο, θα διεξάγονταν εκεί. Ο πρώτοι αγώνες ήσαν μουσικοί, δηλαδή στο παίξιμο της λύρας, σε απαγγελία και πιθανόν στη σύνθεση αυθεντικών ποιημάτων, αλλά προς το παρόν οι συναγωνισμοί του σώματος της Ολυμπίας άρχισαν να υπερτερούν αυτών της μεγαλοπρέπειας των Δελφών. Επί πλέον, οι Σπαρτιάτες δεν διαγωνίζονταν σε ραψωδίες, που αυτοί αγαπούσαν και έκριναν, αλλά τις άφηναν σε επαγγελματίες καλλιτέχνες. Συμπερασματικά, οι ιερείς των Δελφών ήσαν πάρα πολύ θετικοί για μια συνένωση και όχι διεύρυνση του προγράμματος των αγώνων, και ο Πίνδαρος έχει πανηγυρίσει τους Πυθιονίκες μετά βίας, σε σχέση με εκείνους τους νικητές των μεγάλων αγώνων της Ήλιδας. Υπάρχει επίσης ένα ακόμα στοιχείο στο ποικίλο μεγαλείο των Δελφών. Ήταν εδώ που η θρησκευτική ομοσπονδία της Ελλάδας - η Αμφικτιονία για την οποία ακούμε τόσο συχνά - πραγματοποιούσε τις συναντήσεις της εκ περιτροπής, με αυτές στις πηγές των Θερμοπυλών.

Όταν στάθηκα ψηλά στο Στάδιο των Δελφών, μου ήρθε έντονα η σπουδαία σκηνή που περιγράφεται από τον ρήτορα Αισχίνη, όταν αυτός κοίταξε επάνω στην ιερή πεδιάδα της Κρίσσας και κάλεσε όλους τους πιστούς του θεού να την εκκαθαρίσουν από τους ιερόσυλους Αμφισσείς, που την είχαν καταπατήσει με βοειδή και την είχαν φυτέψει με σπαρτά. Η πεδιάδα, σύμφωνα με αυτόν, είναι εύκολα κατασκοπεύσιμη από τη θέση της συνάντησης - μια δήλωση που δείχνει ότι δεν μπορεί να βρισκόταν στην πόλη των Δελφών, διότι μια μεγάλη πλαγιά του βουνού κρύβει αποτελεσματικά ολόκληρη την πεδιάδα από κάθε τμήμα της πόλης.

Η Πυλαία, ή το μέρος της συνάντησης των Αμφικτιόνων, ήταν ωστόσο έξω και ακριβώς στην άλλη πλευρά αυτής της τεράστιας πλαγιάς, έτσι αυτό που λέει ο Αισχύνης, είναι αλήθεια, αλλά δεν είναι και αλήθεια, όπως το φαντάζεται κάθε συνηθισμένος φοιτητής, ότι στεκόταν στους ίδιους τους Δελφούς. Στην πραγματικότητα ήταν τελείως εκτός της θέας της πόλης, αν και λιγότερο από ένα μίλι μπροστά της.

Δεν υπάρχει μεγαλύτερο κοινό λάθος απ’ ό,τι αυτό μεταξύ των Άγγλων σοφών - και τολμώ να πω ότι δεν υπάρχουν πολλοί που αντιλαμβάνονται την ύπαρξη αυτού του προαστίου της Πυλαίας, που η τοποθεσία της είναι κοντά

μεν, αλλά όχι ορατή από τους Δελφούς. Αυτό βεβαίως δεν το συνειδητοποίησα, έως ότου άρχισα να ψάχνω τη θέση, από την οποία ο Αισχύνης είχε ενδεχομένως εκφωνήσει το φημισμένο αυτοσχέδιο λόγο του. Όταν διαβήκαμε την πραγματική θέση, βρήκαμε τα λόγια του σαφώς επιβεβαιωμένα. Πέρα χαμηλά εκτεινόταν η πεδιάδα από την Άμφισσα μέχρι την Κίρρα σε ορθές γωνίες με το φαράγγι, πάνω από το οποίο βρίσκονται οι Δελφοί.

Οι ποταμίσιες διαδρομές από τις Δελφικές πηγές σχηματίζουν ένα κανονικό ζιγκ-ζαγκ. Όταν αυτές πέσουν από το υψόμετρο πάνω από τα βράχια στην κοιλάδα, σχηματίζουν τον Πλειστό που τρέχει σε ορθές γωνίες προς τα δυτικά, όταν αυτός ο χείμαρρος φτάσει στην πεδιάδα, στρέφεται πάλι προς τα νότια και χύνεται στη θάλασσα στον κόλπο της Κίρρας. Έτσι, κοιτάζοντας από την Πυλαία βλέπεις το επάνω μέρος της πεδιάδας και το φαράγγι προς τα βορειοδυτικά του, όπου η Άμφισσα καταλαμβάνει τη θέση της σε μια τοποθεσία όμοια προς το στόμιο του φαραγγιού των Δελφών.

Οι νοτιότεροι βράχοι από το φαράγγι απέναντι από τους Δελφούς αποκόπτουν τη θάλασσα και την πραγματική παραλία, αλλά μια πολύ πλούσια έκταση καλυμμένη με ελαιώνες και medlar(;)και πικροδάφνες, εκτείνεται κάτω από τα μάτια, αλήθεια μια πεδιάδα άξια για να αγωνίζεσαι γι’ αυτήν και μια κατοχή (κυριότητα) ακόμα περισσότερο πολύτιμη, καθώς ήλεγχε την πρόσβαση των προσκυνητών από τη θάλασσα, έτσι ώστε οι λιμενικοί δασμοί και τα διόδια της Κίρρας ήταν παλιότερα ένας μεγάλος πλούτος και απειλούσε το Μαντείο με φτώχεια. Αυτή η επιβολή διοδίων στους προσκυνητές των Δελφών, εξ αιτίας ενός εθνικού ερωτήματος στις μέρες του Σόλωνα, κατέληξε σε ένα μεγάλο πόλεμο, υποκινούμενο από το Αμφικτιονικό Συνέδριο. Η Κίρρα καταστράφηκε και η γη της αφιερώθηκε στο θεό, για να προστατεύει την άφιξη των προσκυνητών από μελλοντικές δυσκολίες. Έτσι αυτή η μεγάλη πεδιάδα ήταν, υποθέτω, αφιερωμένη στη βοσκή και οι ιερείς πιθανόν επέβαλαν ενοίκιο στους ανθρώπους που διάλεγαν να βοσκήσουν τα βοειδή στην ιερή πεδιάδα.

Οι άνθρωποι της Άμφισσας που δε ζούσαν στην πλευρά της παραλίας, αλλά στην πλευρά της πεδιάδας προς το βουνό, δεν κατηγορήθηκαν ποτέ για ληστεία ή φορολογία των προσκυνητών, αλλά έχοντας αποκτήσει για πολλές γενιές το δικαίωμα της βοσκής, προχώρησαν στην ιδέα του οργώματος των βοσκοτόπων τους και ασκούσαν ανενόχλητοι αυτό το προνόμιο, μέχρις ότου ο κακόβουλος ρήτορας Αισχίνης, για τους δικούς του σκοπούς, παραφούσκωσε τους Δελφιώτες με θυμό διεγείροντας έναν πόλεμο, και έτσι έφερε το Φίλιππο μέσα στην Ελλάδα. Αυτά είναι τα ιστορικά περιστατικά που καλείται να θυμηθεί ο ταξιδιώτης, που διαβαίνει προς τα κάτω στην απότομη κατηφοριά από τους Δελφούς προς την πεδιάδα και μετά στρίβει, διαμέσου των

ελαιώνων, στον κεντρικό δρόμο προς την Ιτέα, όπως ονομάζεται πλέον το λιμάνι των Δελφών.

Λίγες ώρες διαδρομής μας έφεραν κοντά στη θάλασσα. Το πιο παράξενο χαρακτηριστικό αυτής της κοιλάδας, καθώς είδα, ήταν ένα μακρύ καραβάνι από καμήλες δεμένες μεταξύ τους, που οδηγούνταν από ένα μικρό και άθλιο γαϊδούρι. Τα μουλάρια μας και τα άλογα γύρισαν με κατάπληξη για να εξετάσουν αυτά τα ζώα, που μόνο εδώ έχουν διασωθεί, από όλα τα μέρη της Ελλάδας, όπου εισήχθησαν πριν από πολύ καιρό από τους Τούρκους.

Το λιμάνι της Ιτέας είναι ένας από τους σταθμούς, τον οποίο τώρα επισκέπτονται τα ατμόπλοια της Ελληνικής ναυτιλίας και συνεπώς η περιοχή αυτή αναπτύσσεται. Εάν επιτρεπόταν η καθυστέρηση μιας μέρας, για να επιτρέψει στους τουρίστες να ανέβουν στην αρχαία θέση του Μαντείου και εάν η υπηρεσία ήταν ρυθμισμένη καλύτερα, υποθέτω ότι κανένας ταξιδιώτης δεν θα διάλεγε οποιονδήποτε άλλο δρόμο καθ' οδόν προς Αθήνα. Γιατί θα μπορούσε να δει όλες τις όμορφες παραλίες της Ακαρνανίας και Αιτωλίας από τη μια πλευρά και της Αχαΐας από την άλλη, θα μπορούσε να εντάξει τους Δελφούς στη διαδρομή του και μετά θα έφθανε στην Κόρινθο.

Εδώ, πάλι μια μέρα ή ένα μέρος της μέρας θα αφηνόταν για να επισκεφτεί τη θαυμάσια Ακροκόρινθο, για την οποία θα αναφερθώ εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο. Ο ταξιδιώτης μ' αυτόν τον τρόπο θα φτάσει στην Αθήνα, έχοντας ήδη επισκεφτεί ένα σπουδαίο τμήμα της Ελλάδας και θα έχει μεγαλύτερη άνεση για να στρέψει την προσοχή του στα μνημεία και τα σπάνια μέρη των Αθηνών και της Αττικής. Αξίζει να προτείνω αυτά τα πράγματα, επειδή οι πιο πολλοί άνθρωποι που πηγαίνουν προς την Ελλάδα θεωρούν, όπως και εγώ, ότι με μια καλύτερη προηγούμενη πληροφόρηση θα μπορούσαν να εξοικονομήσουν και χρόνο και χρήματα. Σχεδόν θα συμβούλευα να εγκαταλειφθεί το ατμόπλοιο, που πλέει από το Μπρίντεζι, στην Ιτέα, από την οποία ο ταξιδιώτης μπορεί εύκολα να βρει άλογα προς Δελφούς και Αράχοβα και από εκεί προς Χαιρώνεια, Λιβαδειά και δια μέσου των Θηβών στην Αθήνα. Έτσι, θα μπορέσει να φτάσει στην Αθήνα κάνοντας ένα τουρ της ξηράς που θα τον εξοικειώσει με όλη τη Βοιωτία. Στη συνέχεια, θα μπορούσε να πλεύσει από Αθήνα προς την Κόρινθο, να πάρει άλογα και να διασχίσει έφιππος την Πελοπόννησο, πηγαίνοντας πρώτα προς Μυκήνες και Άργος, και παίρνοντας ένα άλλο ατμόπλοιο να κατευθυνθεί προς τη Σπάρτη και διασχίζοντας τη Λακωνία και Αρκαδία έφιππος, να βγει στην Πάτρα όπου θα τον παραλάβει το ατμόπλοιο προς την πατρίδα.

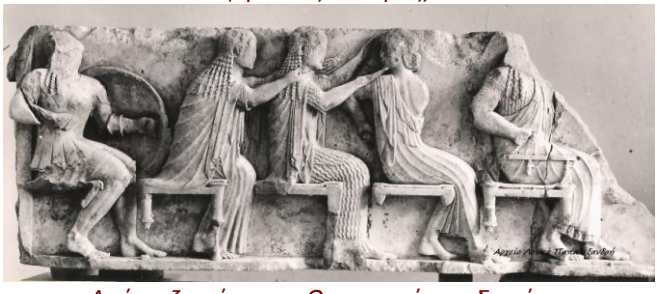
Φυσικά, ειδικές εκδρομές στην Αττική και προς τα νησιά δεν περιλαμβάνονται σ' αυτό το σχέδιο, καθώς αυτά μπορούν εύκολα να πραγματοποιηθούν από την Αθήνα. Αλλά σίγουρα κανένα ταξίδι στην Ελλάδα δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρες, εάν δεν περιλαμβάνει μια επίσκεψη προς το

φημισμένο Ιερό των Δελφών, όπου η αγριάδα και η τραχύτητα της φύσης προτείνει τη δύναμη της γης και του αέρα, που επηρεάζει τις ζωές μας απρόβλεπτα - όπου η τρεμάμενη γη και οι σκισμένοι βράχοι μιλούν για μια δύναμη πάνω από τη δύναμη των θνητών ανθρώπων - και όπου ένα μεγάλο θρησκευτικό σύστημα βασισμένο σ' αυτές τις φυσικές ελπίδες και φόβους, απέκτησε ηθική αυτοκρατορία σε όλα τα έθνη και την εξάσκησε για αιώνες προς τον εξαγνισμό και εξευγενισμό της ελληνικής φυλής.

Το Μαντείο είναι επί μακρόν σιωπηλό, οι ιέρειες ξεχασμένες, ο ναός όχι μόνο σαραβαλιασμένος αλλά κατεστραμμένος και όμως οι σπουδαίες ρήσεις εκείνου του ανώτερου ναού δεν ξεχάστηκαν ούτε πέθαναν. Και αυτό, επειδή έχουν συνεισφέρει το μεράδι τους και έχουν προσθέσει τα στοιχεία τους προς τη γενική πρόοδο του κόσμου και τη χειραφέτηση του ανθρώπου από την ανηθικότητα και από τη δεισιδαιμονία στην αληθινή ελευθερία της καλής και της φωτισμένης συνείδησης.

Από τη ζωφόρο του Θησαυρού των Σιφνίων (Τρωϊκός Πόλεμος).

Από τη ζωφόρο του Θησαυρού των Σιφνίων.

84 . HABBO G. LOLLING

Βιογραφικά στοιχεία

Σύμφωνα με τον Rufus B. Richardson, η κλασική αρχαιολογία υπέστη μια ανεπανόρθωτη απώλεια με το θάνατο του **dr. Habbo Gerhard Lolling** που προέκυψε, μετά από μια σύντομη ασθένεια, στις 22 Φεβρουαρίου του 1894. Η γεμάτη δράση ζωή του από την ηλικία των είκοσι τεσσάρων ετών έως τη στιγμή του θανάτου του, όταν αυτός ήταν σαράντα έξι (46) χρονών (άρα γεννήθηκε το έτος 1848) ξοδεύτηκε στην Ελλάδα, και έγινε η πρώτη αυθεντία πάνω στην αρχαία τοπογραφία της Ελλάδος σε συνδυασμό με σημαντικό βαθμό γνώσης για το παρελθόν και για την εποχή του.

Στην εποχή του ο ένας στους πέντε ταξιδιώτες χρησιμοποιούσε ως οδηγό το βιβλίο *"Ελλάδα του Baedeker"*, το οποίο ως επί το πλείστον ήταν έργο του H.G. Lolling. Συγκεκριμένα, ήταν στην οικογένεια του Carl Wilberg, Γερμανού πρόξενου στην Αθήνα, που ο Baedeker συνάντησε, το έτος 1876, το Lolling και αναγνώρισε σ' αυτόν, τον άνθρωπο που θα τον βοηθούσε για να ετοιμαστεί το εγχειρίδιο (οδηγό) που σχεδίαζε.

Ο Lolling από την άφιξή του στην Αθήνα είχε προσφέρει υπηρεσίες

οικοδιδάσκαλου στην οικογένεια του πρόξενου Wilberg και αφιέρωνε τον ελεύθερό του χρόνο σε μια συνεχή μελέτη κάθε άκρης και κάθε γωνιάς της Αττικής. Στα πλαίσια της υπεύθυνης εργασίας που ανέλαβε από τον Baedeker ταξίδεψε σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα και με επιμέλεια σύνταξε ένα βιβλίο οδηγό για την αρχαία τοπογραφία, τα μνημεία και την ιστορία της.

Σχόλια

Οι σημειώσεις του **Lolling** δεν επέχουν θέση ταξιδιωτικών αναμνήσεων, μάλλον ήσαν υλικό χρήσιμο για τη σύνθεση κάποιου ταξιδιωτικού οδηγού της περιοχής. Πράγματι, ο αναγνώστης βλέπει την έγνοια του συγγραφέα να αποτυπώσει αποστάσεις μεταξύ τοποθεσιών, που ο ίδιος κρίνει ενδιαφέρουσες και σημαντικές, χρησιμοποιώντας ως μονάδα χρόνου τα λεπτά της ώρας.

Στο ταξίδι του αυτό ο Lolling καθώς και στα γραπτά του έχει σημαντικό οδηγό - βοηθό τα γραπτά του Ulrichs. Χρησιμοποιεί μάλιστα αυτούσια αποσπάσματά του, ειδικά όταν αναφέρεται στην Αράχοβα. Οι περιγραφές του για την περιοχή δεν ήταν σύμμετρες. Αναφέρεται σχετικά σύντομα στους Δελφούς, ενώ είναι λεπτομερής, όταν περιγράφει τη διαδρομή προς την Αράχοβα και την ίδια την Αράχοβα.

Στόχος του φαίνεται δεν ήταν το αρχαίο ιερό του Απόλλωνα, αλλά όλη η ταξιδιωτική διαδρομή που περνάει από τη Δελφική περιοχή. Αναφερόμενος στους Δελφούς περιγράφει μόνο όσα είδε (λαξευτούς τάφους) στην είσοδο (στο Λογάρι) του αρχαιολογικού χώρου.

Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι αυτός, παρότι ήταν ένας εκλεκτός κλασικός φιλόλογος, δεν αναφέρθηκε καν στην Κασταλία Πηγή. Αντ' αυτής προτίμησε να σημειώσει το ημερήσιο κόστος παραμονής στους Δελφούς (διανυκτέρευση + διατροφή), που ήταν τότε 5 φράγκα περίπου.

Για την περιοχή της Αράχοβας αφήνει ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Μεταξύ άλλων αναφέρει ότι η εκκλησία στο Ζεμενό, που βρίσκεται απέναντι από το *"Απάνω Χάνι",* ήταν από τότε αφιερωμένη στη μνήμη του Αγίου Αθανασίου. Επίσης, αναφέρει ότι στα χρόνια αυτά υπήρχε εκεί κοντά εργαστήριο αγγειοπλαστικής, προφανώς εννοούσε το Κεραμιδαριό (σε… άπταιστα Αραχοβίτικα *"Τσαραμ'δαριό"*).

Η βιοτεχνία αυτή θα έγινε, προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες της περιοχής κυρίως σε κεραμίδια, μετά τις μεγάλες καταστροφές του σεισμού του 1870, που είχε το επίκεντρό του στην Αράχοβα. Όσον αφορά την εξυπηρέτηση στο Κάτω Χάνι του Ζεμενού, προειδοποιεί το μελλοντικά διερχόμενο περιηγητή, να συμφωνεί από πριν την τιμή του φαγητού και της εξυπηρέτησής του, για να μην βρεθεί προ εκπλήξεων. Φαίνεται ότι η φιλοσοφία της *«αρπαχτής»* είναι διαχρονικό φαινόμενο στην πατρίδα μας, ενυπάρχει στο...

DNA των Ελλήνων.

Μαθαίνουμε ακόμη από το Lolling ότι η Αράχοβα από εκείνα τα χρόνια, λόγω του καλού της κλίματος, είχε παραθεριστές το καλοκαίρι. Του δημιούργησε την εντύπωση μιας όμορφης μικρής ορεινής πόλης παρά ενός μεγάλου χωριού. Εκεί μάλιστα, όπως αναφέρει, υπήρχαν άνθρωποι που γνώριζαν Γαλλικά, Αγγλικά ακόμη και Γερμανικά!

Επίσης, αναφέρει ότι υπήρχαν και μερικές ταβέρνες, που όμως όλες τους ήσαν βρώμικες και δεν είχαν καλό φαΐ, γι' αυτό ο κάθε διερχόμενος επισκέπτης θα έπρεπε να υπολογίζει στις δικές του προμήθειες ή σε φιλοξενία σε Αραχοβίτικο σπίτι.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Reisenotizen aus Griechenland 1876 und 1877"*,**
H. G. Lolling, Berlin.

Από τη Λιβαδειά μέσω Χαιρώνειας (Κάπραινας), Πανοπέα (Αγ. Βλασίου), Δαυλίδας (Δαύλειας) προς τους Δελφούς.

Από το Παλαιόκαστρο της Δαυλίδας, ο δρόμος προχωράει προς τη Σχιστή οδό και συνεχίζει για την Αράχοβα και τους Δελφούς, αρχικά με κατεύθυνση κατευθείαν προς τον Παρνασσό. Περνάει διάφορες πλαγιές χαμηλών λόφων, όπου υπάρχει άφθονο νερό πηγής για τη λειτουργία των νερόμυλων, έπειτα κάνει έναν κουραστικό κύκλο γύρω από τους ανατολικούς και νότιους πρόποδες ενός πετρώδους λόφου, για να φτάσει στους αμπελώνες της Μονής Ιερουσαλήμ (και του Μετοχιού). Από εκεί και πέρα έχουμε στα δεξιά μας τον τεράστιου ύψους Παρνασσό, στα αριστερά δε ψηλούς απόκρημνους λόφους, που για κάμποση ώρα της διαδρομής απέχουν αρκετά από τον Παρνασσό, μετά όμως πλησιάζουν όλο και περισσότερα το δρόμο και τον κάνουν σκέτη λάσπη.

Λίγο μετά το στένεμα του δρόμου ανοίγεται ένας μικρός κάμπος, στη δυτική άκρη του οποίου ενώνονται οι δρόμοι από τη Δαυλίδα (και τη Χαιρώνεια), το Δίστομο (Άμβρυσσος) και την Αράχοβα (και τους Δελφούς). Το σημείο συνάντησης αυτών των δρόμων είναι η παλαιά Τρίοδος ή Σχιστή Οδός, όπου σκότωσε ο Οιδίποδας το Λάιο και έδωσε έτσι ο ίδιος αφορμή για την ανείπωτα τραγική μοίρα του.

Καταλαβαίνει κανείς, βλέποντας τη στενότητα του δρόμου, που σήμερα καμία άμαξα δεν μπορεί να περάσει, γιατί ο παλαιός μύθος τοποθέτησε την αιματηρή έριδα μεταξύ πατέρα και γιου σε αυτή τη γωνία του βουνού, που

ήταν κακόφημη ήδη στην αρχαιότητα και ακόμα και σε αυτό τον αιώνα εξυπηρετεί τους ληστές ως κρησφύγετο και όπου οι δρόμοι από την ανατολική Ελλάδα συναντιόνταν σαν ακτίνες σε ένα κέντρο.

Από εδώ και πέρα, ο δρόμος για τους Δελφούς είναι ανηφορικός και πιο δύσκολος, στην αρχαιότητα όμως πρέπει να υπήρχε δρόμος για άμαξες, ίσως με τεχνητές ράγες πάνω από τα βράχια, που τέτοιες συνήθιζαν οι αρχαίοι Έλληνες να τοποθετούν σε δύσκολο έδαφος με πολλή κίνηση.

Μέσα από μια έρημη κοιλάδα, που περικλείεται δεξιά και αριστερά από γυμνούς βράχους, φτάνει κανείς σε 18 λεπτά από την Τρίοδο σε ένα ρέμα που διασχίζει την κοιλάδα, και από εκεί σε 14 λεπτά στο χάνι του Ζεμενού με τον τεράστιο πλάτανο, 3 λιβάδια και μια πηγή με κρύο νερό. Βρίσκεις εδώ, εκτός από τα συνηθισμένα ποτά (καφέ όχι), ψωμί και κρέας, όχι πάντα όμως.

Καλό θα είναι να συνεννοηθείτε κατά την άφιξη ήδη για την τιμή. Το χάνι είναι, όπως τα περισσότερα, για την διαμονή και όχι για τη διατροφή. […;] της Κυπαρίσσου, που σύμφωνα με τον Παυσανία ήταν το όνομα της Αντίκυρας (Άσπρα Σπίτια). Αλλιώς θα σκεφτόταν κανείς μάλλον την Αιολίδα, που καταστράφηκε, μαζί με τον Πανοπέα και τη Δαυλίδα, από τους Πέρσες.

Ο Ούλριχς υποθέτει ότι η Αιολίδα και η Κυπάρισσος ταυτίζονται. Ένας άλλος, ασήμαντος όμως τόπος στην κοιλάδα του Πλειστού, ανάμεσα στον Παρνασσό και στην Κίρφι, ήταν ο Έρανος. Το Παλαιόκαστρο της Κυπαρίσσου (Αιολίδας;) απέχει μια ώρα από την Αράχοβα.

Στην άκρη του λόφου παρατηρεί κανείς ερείπια από πολυγωνικά τείχη, οι πάνω στρώσεις των οποίων αποτελούνταν από αρκετά ιδιόμορφους οριζοντίους λίθους. Ένα ψηλό στρώμα επιχωματώσεων στο εσωτερικό εκτείνεται μέχρι τα ερείπια των τειχών και είναι γεμάτο βάτα που δεν σε αφήνουν να εξετάσεις τα τείχη. Από την ανοικοδόμηση της κατεστραμμένης από τους Πέρσες πόλης […;] οδοιπόρους.

Θα ήταν καλό να φέρει κανείς τόσο τη διατροφή του, όπως και κουβέρτες και λοιπά για τη διανυκτέρευση. Ο δρόμος ακόμα ανεβαίνει μέχρι το δεύτερο χάνι, κοντά στο οποίο βρίσκεται κάτω από μερικά ψηλά πουρνάρια το ξωκκλήσι του Αγίου Αθανασίου (μετά από 22 λεπτά).

Περνάς με το άλογο την αυλή του χανιού, που μοιάζει με το προηγούμενο και μετά περνάς μια πηγή με ένα εικονοστάσιο. Εδώ, το έδαφος γίνεται πεδινό, μέχρι που μετά από 10 λεπτά μερικοί βραχώδεις βράχοι προβάλουν στην κοιλάδα από το Βορρά, από την πλευρά του Παρνασσού δηλαδή. Από εκεί και πέρα κατεβαίνει η πεδιάδα και αρχίζει να γίνεται κυματιστή. Μετά από 6 λεπτά στα δεξιά ένα εργαστήριο αγγειοπλαστικής. Εδώ κατεβαίνει πολύ ο δρόμος σε ένα βαθύ ρέμα, στο οποίο βρίσκονται ένας νερόμυλος κινούμενος από νερό πηγής και ένας κήπος με καλλιέργειες βαμβακιού (μετά από 10 λεπτά).

Κοντά στο σημείο όπου ο Πλειστός (Ξεροπόταμος) περνάει το δρόμο βρίσκεται ένα σημαντικό Παλαιόκαστρο το οποίο συνήθως […;] εμείς τίποτα, το μέρος παραήταν μάλλον ασήμαντο κι έμεινε μέσα στα ερείπιά του.

Από την πεδιάδα του Πλειστού, νότια του Καστριού και του Χρισσού (Κρίσσα), οδηγεί ένας άνετος δρόμος κατά μήκος της όχθης του ποταμού, βαθιά κάτω από τους λόφους του Καστριού και της Αράχοβας. Ο δρόμος προς Αράχοβα παραμένει στις νότιες υπώρειες του Παρνασσού από τον οποίο κατεβαίνουν λόφοι και πλαγιές με μεγάλη χρωματική ποικιλία.

Από το μύλο φτάνει κανείς σε 8 λεπτά στο γειτονικό λόφο και ανεβαίνει λίγο αργότερα ένα ψηλό λόφο. Μόνο σε λίγα σημεία, κυρίως σε ένα ρέμα που κατεβαίνει προς τον ποταμό, εμφανίζεται ο γυμνός βράχος, η επιφάνεια των μεγάλων σειρών από κυματιστούς λόφους αντιθέτως είναι καλυμμένη με πλούσιο χώμα και καλλιεργημένη επιμελέστατα (ακόμα και τα πιο ξερά σημεία τα έχουν εκμεταλλευτεί) από πάνω μέχρι κάτω με αμπελώνες με εξαιρετικά ισόμορφες εκτάσεις. Μόνο μετά από 24 λεπτά σταματάνε οι αμπελώνες πάνω από το δρόμο, συνεχίζουν όμως από την κάτω μεριά του.

Το γνωστό για τη θαυμάσια τοποθεσία και την υγιή ατμόσφαιρα χωριό Αράχοβα, γίνεται ορατό (μετά από 7 λεπτά) μόνο όταν το έχει κανείς πλησιάσει στα 14 λεπτά. Ο δρόμος πριν φτάσεις στο χωριό περνάει τη βόρεια άκρη δυο βαθιών φαραγγιών, που κάνουν μια βαθιά τομή στο λόφο. Κατά γενική άποψη, η Αράχοβα βρίσκεται στο σημείο της αρχαίας Ανεμώρειας, όπου είχε τα όρια του ο Δήμος των Δελφών.

Η Ανεμώρεια, λεκτικά το ανεμώδες ύψωμα, βρισκόταν σε μια προεξοχή ενός βράχου κάτω από το μέρος του Παρνασσού που λέγεται Κατοπτήριο, επειδή εκεί ο Απόλλωνας ανακάλυψε το δράκο Πύθωνα, που απειλούσε το νεοϊδρυθέν ιερό με καταστροφή.

Το Κατοπτήριο έχει σήμερα το όνομα Πετρίτης. Την πάλη μεταξύ του Απόλλωνα και του δράκου υπενθυμίζει ένα δημοτικό τραγούδι, που κατέγραψε ο Ούλριχς στην Αράχοβα, που έχει θέμα την πάλη του Χάροντα, που ως γνωστό θεωρείται θεός του θανάτου, με τη λεία του. Την ανακάλυψη του δράκου θυμίζει κυρίως η εισαγωγή του τραγουδιού:

«Το βλέπεις κείνο το βουνό, που ’ναι ψηλό και μέγα,
πόχει ανταρούλα στην κορφή και καταχνιά στη ρίζα;
Τσοπάνης εροβόλαγε από τα καρφοβούνια,
Φέρνει το φέσι του στραβά και το γιαμπά στριμμένο.
Κι ο Χάρος τον εβίγλισε από ψηλή ραχούλα.
Εις το στενό κατέβηκε κι εκεί τον καρτερούσε.»

Πιο κάτω λέει:

«Πιάστηκαν και πάλεψαν δυο νύκτες, τρεις ημέρες.
Κι αυτού την τρίτην την αυγή, κοντά στο γιόμα, γιόμα
Φέρν' ο λεβέντης μια βολά, του Χάρου κακοφάνει.
Απ' τα μαλλιά τον άδραξε, στη γη τον αβροντάει».

Η Αράχοβα, που φημίζεται, τόσο για τους γερούς αδύνατους άντρες και τις εξίσου όμορφες γυναίκες, όσο και για την καθαρότητα των ελληνικών τους, είναι και ο συχνά αναφερόμενος στους απελευθερωτικούς πολέμους τόπος, όπου ο Καραϊσκάκης το 1826 ώθησε τους 5.000 Τούρκους του Μουσταφάμπεη στη πιο πάνω αφηγούμενη πράξη απόγνωσης που τους κόστισε τη ζωή. Από τους λόφους του χωριού μπορεί να επιβλέπει κανείς ένα μεγάλο μέρος της κοιλάδας του Πλειστού και της Κίρφεως, οι Δελφοί όμως και η γωνία του βουνού με το Καστρί κρύβονται από ένα βουνό που εξέχει και στο οποίο βρισκόταν η περιβόητη πύλη του Λογαριού.

Περιβόητο είναι και το κρασί του χωριού. *«Η Αράχοβα»*, λέει ο Ούλριχς, *«είναι ένα μέρος όπου φανερώνεται η ζωή του επαρχιακού πληθυσμού με τις ιδιαιτερότητές του. Ανεξάρτητοι και εύποροι, εξοπλισμένοι με γερή υγεία, ζούνε οι Αραχοβίτες το καλοκαίρι στα ψηλά οροπέδια με τον καλό αέρα όπου έχουν τις καλύβες τους, καλλιεργούν τους αγρούς τους και βόσκουν τα κοπάδια τους ή φροντίζοντας τους αμπελώνες τους στους πρόποδες του Παρνασσού. Το χειμώνα δε, περικυκλωμένοι από χιόνι και τσουχτερό κρύο, αποτραβιούνται όλοι στις ζεστές τους εστίες. Συχνές γιορτές και η ζωντανότατη και δημόσια διεξαγωγή τις τελετής του γάμου και άλλων, κατά τα άλλα σπιτικών γιορτών, κυρίως όμως το πανάρχαιο έθιμο να χορεύουν σε μεγάλες χορωδίες και να συνοδεύουν το ρυθμό με τραγούδια, όλα αυτά κάνουν γι' αυτούς την ποίηση ζωτική ανάγκη. Αμέτρητα ποιητικά προϊόντα ξεφυτρώνουν σαν ανοιξιάτικα βλαστάρια και μαραίνονται πάλι, ενώ μερικά εξαιρετικά τραγούδια κρατάνε περισσότερο και διαδίδονται πιο πέρα, χωρίς να έχει νοιαστεί ποτέ κανείς για το όνομα αυτού που το πρωτοτραγούδησε. Τα δημοφιλέστερα θέματα είναι τα τραγικά, και τα περισσότερα δημοτικά τραγούδια είναι αληθινές τραγωδίες, «τραγούδια» όπως συνηθίζουν να τα λένε οι σύγχρονοι Έλληνες.»*

Το μέρος δημιουργεί περισσότερα την εντύπωση μιας όμορφης μικρής ορεινής πόλης παρά ενός μεγάλου χωριού. Κατά κανόνα βρίσκεις εκεί άτομα που ξέρουν γαλλικά, αγγλικά ή ακόμα και γερμανικά.

Υπάρχουν εκεί μερικές ταβέρνες, που όμως είναι όλες τους βρώμικες και δεν έχουν καλό φαΐ, ούτως ώστε να εξαρτάται κανείς από τη φιλοξενία ή από δικές του προμήθειες. Το καλοκαίρι συναντά κανείς εδώ συχνά μη ντόπιους Έλληνες, που παραθερίζουν λόγω του εξαιρετικού κλίματος· η ηλικία των

ντόπιων εδώ πολύ συχνά ξεπερνά τα εκατό. Το χωριό βρίσκεται 3.000 (πόδια) πάνω από τη θάλασσα.

Ο δρόμος για τους Δελφούς (Καστρί) κατεβαίνει σταδιακά τους πρόποδες του Πετρίτη έτσι ώστε, εκεί που στρίβει κανείς δεξιά για την πύλη του Λογαριού και το Μοναστήρι, να μένει ορατή πλέον μόνο η εκκλησία του χωριού ψηλά στην άκρη του λόφου. Και στις δύο πλευρές του δρόμου εκτείνονται οι αμπελώνες της Αράχοβας. Μετά από 4 λεπτά, κοντά σε μια πηγή [είναι η βρύση *«Χτιριαρού»*], βρίσκεται πολύ κοντά το παρεκκλήσι της Παναγιάς. Η περιοχή λέγεται *«Τσυριά».* Εδώ, ο δρόμος αρχίζει να κατεβαίνει πιο πολύ, δεξιά εκτείνονται οι αμπελώνες στις πλαγιές του βουνού, κάτω αριστερά, στον κάμπο του Πλειστού, φαίνονται οι πρώτες ελιές που δείχνουν πιο κάτω, όπου στέκονται πιο κοντά η μια στην άλλη, σαν δάσος.

Πάνω από την κοιλάδα βρίσκεται νότια η Κίρφι με τις γυμνές, απόκρημνες, βραχώδεις πλαγιές της (Ξεροβούνι). Μετά από 1 ώρα και 12 λεπτά, ο δρόμος πλησιάζει ακόμα περισσότερα τους πρόποδες του Παρνασσού. Εδώ υπάρχουν, δίπλα από ένα απόκρημνο βράχο, παλιοί τάφοι. 4 λεπτά πιο πέρα κατεβαίνουν γύρω στους δέκα μύλους σε συνεχόμενη σειρά προς τον ποταμό. Όλοι τους κινούνται με το πλούσιο ορεινό νερό μιας πηγής. Μετά από 3 λεπτά τα ερείπια ενός μεγάλου αρχαίου κτηρίου που μοιάζει πύργος (ταφικό μνημείο), με πλάγιους ακανόνιστους αρμούς στα οριζόντια στρώματα, από τα οποία διατηρούνται τέσσερα στη βόρεια πλευρά, την πλευρά του δρόμου δηλαδή. Τρία (3) λεπτά πιο δεξιά, στο βράχο δυο ημικυκλικές κόγχες που μοιάζουν με φούρνο. Παρόμοιες βρίσκονται και πιο πέρα, πολύ διαφορετικές σε μέγεθος (και αριστερά τάφοι). Σύντομα, ο δρόμος στρίβει γύρω από ένα βράχο και μετά από 7 λεπτά φτάνει κανείς στη διάσημη πύλη του Λογαριού ή πύλη του Άδη. Πρόκειται για μια λαξευμένη στο φυσικό βράχο ανάγλυφη παράσταση μιας πύλης με δυο πτέρυγες, που έχει σκιστεί στη μέση από μια σχισμή του βράχου.

Το τελευταίο μέρος του δρόμου και η γύρω λοφώδης περιοχή όπου βρίσκονται και εκεί τάφοι, λέγεται Χαρούτης (;). Το πιο αξιοθέατο είναι η πύλη του Άδη που δείχνει να αναφέρεται σε μια επιγραφή:

«Στον πεθαμένο του το γιο, το μακαρίτη, για ενθύμηση
Έχτισε αυτό ένας Πύθιος δίπλα από τις πύλες
Γι' αυτόν που όλοι τον αγαπούσαν, τον καλό, το σώφρονα, τον αγαθό
Το Ρήτρο, που λίγα χρόνια φωτός κατάφερε να απολαύσει.»

Το ταφικό μνημείο του Ρήτρου ήταν μάλλον ένας θάλαμος στο βράχο ή μια από τις κόγχες που φαίνονται κοντά στη πύλη του Λογαριού. Κατά τον Ούλριχς, λένε αναφορικά με την ονομασία της πύλης που θυμίζει *«λόγος»*, ομιλία δηλαδή, την ακόλουθη ιστορία: *Όταν ο χριστιανισμός απλωνόταν σε αυτές τις*

περιοχές, ο ιερέας του διαβόλου (ως εκπρόσωπος του παλιού παγανισμού) συγκέντρωσε τους κατοίκους και τους είπε ένα λόγο σε αυτή την πύλη, όπου στο λόγο αυτό βλαστημούσε τη Θεοτόκο. Τότε ξαφνικά άνοιξε ο ουρανός και εμφανίστηκε η Παναγιά με το μωρό στα χέρια και φωτισμένη από εκτυφλωτική λάμψη δόξας. Την ίδια στιγμή κατέβηκε ένας κεραυνός από τον ουρανό, που χτύπησε τον ιερέα και ταυτόχρονα έσκισε στη μέση την πύλη στην οποία στεκόταν.

Επτά (7) λεπτά πιο πέρα φτάνει κανείς αριστερά στο «Μοναστήρι» που στην ουσία είναι ένα μετόχι. Οι επισκέπτες των Δελφών, που επιθυμούν να μείνουν για περισσότερο καιρό στην περιοχή, βρίσκουν εκεί φιλοξενία, ένα καλό δωμάτιο και επαρκή τροφή με 5 φράγκα ημερησίως περίπου.

Από το Καστρί προς Σάλωνα (Άμφισσα)

Από το Καστρί φτάνεις σε μια ώρα περίπου, από ένα τραχύ και δύσκολο κατηφορικό δρόμο, στο όμορφο χωριό Χρισσό, που χαρακτηρίζεται από την ομορφιά των σπιτιών του και τον πλούτο των κατοίκων του.[...]

Μετόπη από το Θησαυρό των Αθηναίων
(Θησέας και Αμαζόνα Αντιόπη).

85. JAMES FORSTER YOUNG

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **James Foster Young**, όπως προκύπτει από τον υπότιτλο - κάτω από το όνομά του - στο εξώφυλλο του βιβλίου του : *"Five weeks in Greece",* απ' όπου και το παρακάτω ταξιδιωτικό του απόσπασμα, πρέπει να ανήκε στο διδακτικό προσωπικό του Κολλεγίου Brasenose της Οξφόρδης.

Σχόλια

Ο **James Forster Young** έφτασε με την παρέα του στους Δελφούς, ερχόμενος από τη Σκάλα των Σαλώνων (Ιτέα), αφού προηγουμένως έκανε μια σύντομη στάση στο Χρισσό, προκειμένου ένας αγωγιάτης του, Χρισσαΐτης, να ετοιμαστεί καλύτερα για το ταξίδι τους.

Στους Δελφούς διανυκτέρευσε μια νύχτα και την επόμενη μέρα τράβηξε βόρεια για την Αγόριανη, προκειμένου να περάσει στη Γραβιά και στη συνέχεια να επισκεφτεί τις βορειότερες περιοχές της χώρας, όπως π.χ. τις Θερμοπύλες. Ο χρόνος επίσκεψής του στην περιοχή των Δελφών ίσως να πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 1871 (Μάρτιο έως Μάιο). Αυτό προκύπτει από τα εξής στοιχεία:

1)Υπήρχαν ακόμη αισθητοί μετασεισμοί, τους οποίους βίωσε και ο ίδιος στους Δελφούς, του μεγάλου σεισμού του 1870(έντασης 6,8 της κλίμακας Ρίχτερ σύμφωνα με τα σημερινά επιστημονικά δεδομένα), που είχε πλήξει στις 20 Ιουλίου (με το παλιό ημερολόγιο) του έτους εκείνου την ευρύτερη περιοχή της Φωκίδας και είχε επίκεντρο την Αράχοβα.

2)Υπήρχαν ακόμα χιόνια στην κορυφή του Παρνασσού, τα οποία είδε ο ξένος αυτός επισκέπτης κατεβαίνοντας προς την Αγόριανη.

3)Είχαν αρχίσει να ξαναχτίζονται κάποια κατεστραμμένα σπίτια στο Χρισσό, που οικονομικά ήταν ένα από τα πιο εύρωστα χωριά στη γύρω περιοχή.

Μάλιστα, ο Young δίνει την πληροφορία ότι ο Εγκέλαδος είχε καταστρέψει ολόκληρο το Χρισσό και είχε σκοτώσει 200 ανθρώπους! Την ίδια εικόνα καταστροφής ατένισε μόλις έφτασε και στους Δελφούς. Επηρεασμένος από αυτή την ερήμωση γράφει: " *Η έντονη κατήφεια και κατάθλιψη είναι κατά κύριο λόγο το κυρίαρχο χαρακτηριστικό των Δελφών στη σημερινή εποχή, οποιαδήποτε και αν ήταν, κάποτε, η έμφανισή των, που ζωντάνευε από το συνεχές ποτάμι του πλήθους των επισκεπτών που συνέρρεαν από όλα τα μέρη της Ελλάδας, και συνωστίζονταν προς το ναό, ο οποίος περιείχε το Μαντείο του Απόλλωνα."*

Δεν έδωσε και πολύ μεγάλη σημασία στον Αρχαιολογικό χώρο, πιο πολύ εστίασε στους ανθρώπους του χωριού και ειδικά στις Δελφιώτισσες, τις οποίες βρήκε πολύ ωραίες και σεμνές, και με ενδιαφέρουσα ενδυμασία που την

περιέγραψε λεπτομερώς λες και ήταν ενδυματολόγος. Περιέγραψε με ωραίο τρόπο και τις εικόνες που βίωσε στον Παρνασσό κατά την πορεία του από Δελφούς προς Αγόριανη. Όταν έφτασε στην Αγόριανη βρέθηκε σε ένα γάμο που ετελείτο, καθότι η μέρα εκείνη ήταν Κυριακή, κατάλληλη για γιορτές και γλέντια.

Οι εκεί περιγραφές του είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσες και ζωντανές, σχεδόν κινηματογραφικές, νομίζεις ότι έχει μαζί του κάμερα και απαθανατίζει κάθε ενδιαφέρουσα στιγμή είτε αφορά την τελετή του γάμου, το γλέντι - χορό, το φαγητό, την ενδυμασία της νύφης, τους οργανοπαίχτες και τους μερακλωμένους χορευτές που πλήρωναν τους μουσικούς, είτε τις συμπεριφορές τους, τόσο μεταξύ τους όσο και προς τους ίδιους του ξένους. Κατά τη γνώμη μου, εάν δεν υπήρχε καμία άλλη περιγραφή για τη ζωή της Αγόριανης στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, θα έφτανε αυτό το κείμενο του Young για να μας πληροφορήσει πώς ζούσαν τότε οι Αγοριανίτες.

Εμμέσως, από την περιγραφή του, μπορεί να υποθέσει ο αναγνώστης ότι όχι μόνο το χωριό Μαριολάτες αλλά και η Κάτω Αγόριανη (Λιλαία) ήταν τα χρόνια εκείνα, δηλαδή γύρω στα 1870, σε τόσο κακή κατάσταση που δεν έδιναν καν την εικόνα χωριών ή οικισμών. Δεν είναι τυχαίο ότι κατεβαίνοντας ο εν λόγω περιηγητής από την Επάνω Αγόριανη (Επτάλοφο) και οδοιπορώντας προς Γραβιά, δεν κάνει καμία αναφορά ούτε για κάποιο άλλο χωριό ούτε για κάποιο άλλο μικρό οικισμό στο ενδιάμεσο, παρά μόνο για κάποια μεγάλα πλατάνια με χοντρούς κορμούς δίπλα στο ποτάμι που κυλάει(μάλλον αναφέρεται στο *“Μαριολακιώτικο Κεφαλόβρυσο”*).

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***“Five weeks in Greece”*,**
James Foster Young, London 1876.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11
ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ ΑΠΟ ΖΑΚΥΝΘΟ - Ο ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ ΚΟΛΠΟΣ - ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ -ΠΑΤΡΑ - Ο ΚΟΛΠΟΣ (ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ) - ΑΦΙΞΗ ΚΑΙ ΑΠΟΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΙΤΕΑ -ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΕΛΛΑΔΑ - ΧΡΙΣΣΟ - ΔΕΛΦΟΙ.

[…] Μόλις φορτώθηκαν οι αποσκευές στα μουλάρια, καβαλικέψαμε και ξεκινήσαμε ως αρχαίοι προσκυνητές για τους Δελφούς. Για μια ώρα ή περισσότερο, μετά την αναχώρησή μας από την Ιτέα, διασχίζαμε έφιπποι την επίπεδη πεδιάδα της Κρίσσας ή Κίρρας, διάσπαρτη με ελιές και αμπέλια κορινθιακής σταφίδας και όχι πια: *«χωρίς όργωμα και ακαλλιέργητη*

εξυπηρετώντας μόνο τη βοσκή των βοειδών», όπως είχε καταδικαστεί να είναι μετά την κατάσχεσή της από το Αμφικτιονικό Συνέδριο, και την καθαγίασή της από το Δελφικό θεό Απόλλωνα, γύρω στα 595 π.Χ. Στη συνέχεια, αρχίσαμε να ανεβαίνουμε το ανηφορικό έδαφος που σχηματίζει τους πρόποδες, ας πούμε, του Παρνασσού - έχοντας πίσω μας μια έξοχη θέα της παραλίας της Κρίσσας, του Κόλπου (Κορινθιακού) και των ορεινών όγκων της Αχαΐας - και φτάσαμε στο χωριό του Χρισσού.

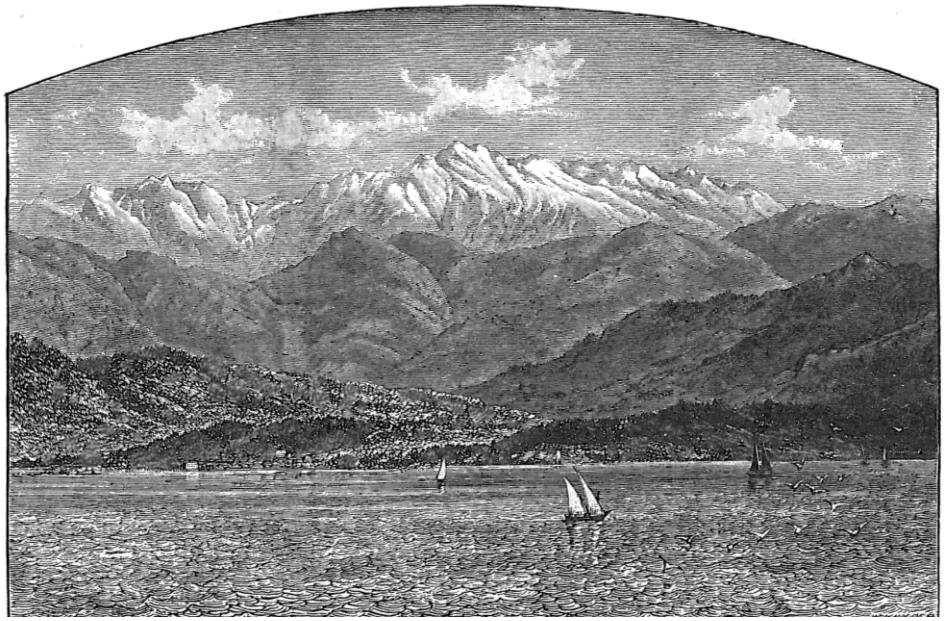
Σταματήσαμε για λίγο εδώ, για όση ώρα ένας από τους αγωγιάτες που καταγόταν από εδώ, ολοκλήρωνε τις ταξιδιωτικές του προετοιμασίες. Λίγο αργότερα, εμφανίστηκε μοιάζοντας άλλος άνθρωπος: φρέσκος, περιποιημένος και καθαρός με μια κατάλευκη φουστανέλα.

Μέχρι το τέλος του ταξιδιού μας, αυτή η φουστανέλα είχε λασπωθεί αναλόγως και είχε βρωμίσει˙ κάτι που δεν τους προκαλεί έκπληξη, καθώς αυτοί οι τύποι δεν αλλάζουν ούτε καν βγάζουν τις φορεσιές τους για τρεις εβδομάδες ή και περισσότερο κάθε φορά, αλλά ζουν και κοιμούνται μ' αυτές. Όπως πληροφορηθήκαμε, ένας ισχυρός σεισμός σημειώθηκε εδώ στο Χρισσό, στα 1870, αφάνισε 200 ζωές και κατάστρεψε ολόκληρο το χωριό.

Αντί να λάβουν το περιστατικό αυτό ως μια προειδοποίηση για το μέλλον, οι κάτοικοι αμέσως στρώθηκαν στη δουλειά για να ξαναχτίσουν˙ και ένα εξολοκλήρου νέο χωριό εμφανίστηκε, με αρκετά σπίτια, από ευπρεπή πέτρα, να υψώνονται πάνω από τις στάχτες των παλιών, όπου συνεχίζουν να ζουν, όπως οι Ναπολιτάνοι του Ερκολάνο στο μέρος τους, που ίσως κάποια μέρα γίνει ο τάφος τους.

Σημάδια ερήμωσης και καταστροφής, που μαρτυρούσαν τη δική τους θλιβερή ιστορία, ήσαν υπέρ του δέοντος εμφανή απ' όλες τις απόψεις και στο ίδιο το Χρισσό και παντού κατά μήκος του δρόμου προς τους Δελφούς˙ μισοθαμμένα θεμέλια παλιών κτηρίων χωμένα σχεδόν μέσα στη σκόνη και σκόρπιοι διάσπαρτοι ογκόλιθοι, που στρώνουν τη βουνοπλαγιά τόσο πυκνά σαν το χαλάζι. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ήταν μια ακόμη πιο ερειπωμένη και θλιμμένη εικόνα από αυτή της Πομπηίας, διότι εκεί κάτι διακρίνεται, εδώ τίποτε, παρά η βία της Φύσης, την οποία μαρτυρούν τα σκισίματα και οι ρωγμές στα βράχια.

Πράγματι, θα μπορούσε να μοιάζει (έτσι παρατήρησε ο Β) σαν να υπήρχε ακόμη ένας Απόλλωνας να κατρακυλάει μεγάλα βράχια εναντίον των εχθρών του κάτω στην πλευρά του βουνού του, όπως υποτίθεται ότι είχε κάνει εναντίον των Περσών, αποτρέποντας με αυτόν τον τρόπο την κατάληψη των Δελφών και των θησαυρών του από τον Ξέρξη.

Άποψη του Παρνασσού από τον Κορινθιακό κόλπο.

Συνεχίσαμε την ανάβαση για άλλες δυο ώρες - το μονοπάτι, κατά κάποιο τρόπο, γινόταν όλο και τραχύτερο και οι πέτρες πάνω του χοντρότερες και πολυπληθείς - μέχρι που τελικά στρίψαμε σε μια στροφή, και οι Δελφοί, κείτονταν στη σκιά δυο απόκρημνων βράχων, που σχηματίζουν από κάτω τους ένα κοίλωμα.

Το μονοπάτι έπειτα ακολουθεί την πλευρά της πλαγιάς που ήταν κυψελωτή, με σκοτεινά σπήλαια εδώ και εκεί - καταφύγια ίσως των σύγχρονων νομάδων βοσκών, όπως παλιότερα των αρχαίων θεών και ανθρώπων! Φθάσαμε στους πρόποδες και βρεθήκαμε στο Καστρί (μοντέρνοι Δελφοί), ένας σωρός από άθλια χαμόσπιτα αφού προφανώς οι κάτοικοί τους δεν είχαν ποτέ το κουράγιο να ξαναχτίσουν το κατεστραμμένο χωριό τους. Διασχίζοντας έφιπποι τον απόλυτο αφανισμό και συναντώντας πάνω στο δρόμο μας αρκετούς διαλυμένους κίονες - που φημολογείται ότι ανήκαν στο Ιερό του Απόλλωνα - βρεθήκαμε απέναντι από ένα χάσμα μεταξύ δυο απότομων γκρεμών, που σχηματίζουν το νοτιότερο άκρο του Παρνασσού και υψώνονται δυο χιλιάδες πόδια πάνω από το επίπεδο της θάλασσας.

Οι ντόπιοι και οι αγωγιάτες μας (ο Άγγελος δεν είχε βρεθεί ποτέ πριν εδώ), με δικαιολογημένη άγνοια υπέδειξαν ένα υπόγειο σπήλαιο κοντά στο στόμιο αυτού του χάσματος ως την αρχαία κάμαρα του Μαντείου. Μέσα στην άγνοιά μου, περίμενα να το βρω στο πιο απομακρυσμένο κοίλωμα της αβαθούς

σχισμής, έτσι ώστε αυτό το νόθο σπήλαιο πλημμυρισμένο, όπως ήταν με νερό, μούσκεψε τη φλόγα μου όπως και τα πόδια μου. Ο φίλος μου Β, ωστόσο, όντας πολυμαθής γνώριζε καλύτερα. Όπως όλοι οι εμβριθείς μελετητές των κλασικών σπουδών, γνωρίζουν ότι το Μαντείο βρισκόταν σε ένα από τα διαμερίσματα του ναού του Απόλλωνα που στεκόταν μέσα σε μια περιοχή περιτοιχισμένη, σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά από αυτή τη σχισμή. Και όντως ήταν η εστία της αρχαίας δεισιδαιμονίας - το Μαντείο των Δελφών!

Η έντονη κατήφεια και κατάθλιψη είναι κατά κύριο λόγο το κυρίαρχο χαρακτηριστικό των Δελφών στη σημερινή εποχή, οποιαδήποτε και αν ήταν, κάποτε, η έμφανισή των, που ζωντάνευε από το συνεχές ποτάμι του πλήθους των επισκεπτών που συνέρρεαν από όλα τα μέρη της Ελλάδας, και συνωστίζονταν προς το ναό, ο οποίος περιείχε το Μαντείο του Απόλλωνα.

Εδώ, όπως παλιότερα στη Δωδώνη, ο Παγανισμός είχε την εδραιωμένη του κατοικία και οι Δελφοί, ίσως για περισσότερο από δυο χιλιάδες χρόνια, ήταν το Βατικανό του αρχαίου κόσμου. Γιατί όπως ακριβώς ο διάδοχος του Αγίου Πέτρου, που στο Μεσαίωνα και στη σύγχρονη εποχή είχε κεραυνοβολήσει και ακόμα κεραυνοβολεί με τις βούλες του και τα αλάθητα διατάγματα τους αφοσιωμένους πιστούς του σε όλες τις χώρες, έτσι άλλοτε σε απάντηση των Ελλήνων, Ρωμαίων, Ασιατών ερωτώντων, η Δελφική ιέρεια, υπό την επιρροή του Απόλλωνα (ή των Νυμφών!), παρέδιδε τις μαντικές απαντήσεις της και εντολές ως πειστικές και *«αλάθητες»!*

Για να μεταφέρω την παρομοίωση ακόμα πιο πέρα, όπως κάποιος μπορεί να μπει στον πειρασμό να πει ότι το αίμα του αγίου Ιανουαρίου στη Νάπολη είναι ορισμένες περιόδους *"θαυματουργικώς"* φτιαγμένο να ρευστοποιείται από τους ρωμαιοκαθολικούς ιερείς προς απάντηση στις προσευχές των πιστών, έτσι και άλλοτε οι Δελφικοί ιερείς και ιέρειες συντηρούσαν για αιώνες μια μη ανιχνευόμενη ή (εάν ήταν ανιχνευόμενη) μη καταδικάσιμη απάτη.

Και όμως αυτό το Μαντείο, όσο και αν, κατά πάσα πιθανότητα, ήταν μια απάτη, αποφάσισε περισσότερο από μια φορά τη μοίρα ενός έθνους, όπως για παράδειγμα, όταν όρισε ότι οι Αθηναίοι στην εισβολή του Ξέρξη, μετά τη μάχη των Θερμοπυλών, θα έπρεπε *«να προστατεύσουν τους εαυτούς των με ξύλινα τείχη»,* ένας τρόπος ενέργειας που (ερμηνευόμενος απ' αυτούς ότι εννοούσε πλοία) τελικώς έδειξε τη σωτηρία.

Ενθυμούμενοι, επίσης, την επιρροή που άσκησε αυτό το Μαντείο πάνω σε ολόκληρη την ιστορία και το χαρακτήρα ενός λαού - σχετικά με τους πολέμους του, τα σχέδιά του, τις επιχειρήσεις του, εξωτερικές και εσωτερικές υποθέσεις και με την εικόνα που παρείχε στη μωρία και την ευπιστία ενός σοφού λαού - αυτή η τοποθεσία πρέπει ακόμα να είναι μια από τις πιο ενδιαφέρουσες και υποβλητικές στην Ελλάδα.

Και είτε υιοθετήσουμε τη θεωρία του Ολλανδού γιατρού Van Dale και του

M. Fontenelle, δηλαδή ότι οι προφητικές αποκρίσεις του Μαντείου, δεν ήσαν τίποτα περισσότερο από απάτες των ιερέων, είτε αυτήν του Jesuit Baltus, πάνω στην ομόφωνη αυθεντία των Πατέρων της Εκκλησίας, ότι δηλαδή ήσαν όντως και ειλικρινώς έργο των δαιμόνων, το ηθικό δίδαγμα που απορρέει είναι ακριβώς το ίδιο. Γιατί, ατενίζοντας τους Δελφούς, σε κάθε νου πρέπει να έρχεται η αναπόφευκτη σκέψη, ότι εδώ σε ένα εξαθλιωμένο τώρα χωριό, που από καιρού εις καιρό συγκλονίζεται από τις δυνάμεις της Φύσης, κάποτε συνέβη μια μεγάλη ηθικοπλαστική αναστάτωση· όταν όλο το παγανιστικό σύστημα των πανηγύρεων, των χρησμών, οιωνών και προφητειών, βαθμιαία κατέρρευσε και χάθηκε μπροστά σε μια νέα και καθαρότερη πίστη, την πίστη του Χριστιανισμού.

Σκαρφαλώσαμε, σε μια μικρή απόσταση, μέσα στη σχισμή που τρέχει προς τα πίσω, αλλά για πολύ λίγο, χρησιμοποιώντας τα κατάλοιπα από μερικά σκαλοπάτια λαξευμένα στο συμπαγή βράχο. Επίσης, ήπιαμε από την Κασταλία πηγή που εκβάλλει από τη σχισμή· και εδώ είδαμε τις καλλονές των Δελφών να αναλώνονται στην ανιαρή εργασία του πλυσίματος των ρούχων. Ήσαν, χωρίς αμφιβολία, οι πιο ωραίες που είχαμε δει μέχρι τώρα, με εκλεπτυσμένα συμμετρικά χαρακτηριστικά. Μερικές απ' αυτές είχαν μόλις επιστρέψει από τη δουλειά στα χωράφια - σ' αυτά τα μέρη δουλεύουν το ίδιο, εάν όχι περισσότερο από τους άντρες - και φορούσαν τις συνηθισμένες αντρικές γκέτες.

Η ενδυμασία τους ήταν πολύ εντυπωσιακή και ήταν εντελώς νέα για μας. Οι γυναίκες στην Πελοπόννησο μένουν, κατά κανόνα, στο σπίτι και στο περιθώριο και όταν είναι έξω δεν φαίνεται να κάνουν ιδιαίτερο κόπο για να καλλωπιστούν. Αντιθέτως, αυτές οι γυναίκες του Παρνασσού είναι κοινωνικές και η φορεσιά τους έχει σχεδόν από μόνη της ένα χαρακτήρα. Αποτελείται από ένα λευκό φόρεμα με ριχτά μανίκια που φτάνουν μέχρι τους αγκώνες, πάνω από την οποία φοριέται μια μακριά λευκή αμάνικη μάλλινη μπλούζα [τουνίκ], κεντημένη με καλαίσθητα μοτίβα, με μαύρα σιρίτια, που φτάνει μέχρι το γόνατο, η οποία είναι ανοιχτή μέχρι κάτω στο μπροστινό μέρος και σφίγγει γύρω από τη μέση με μια φαρδιά χρωματιστή μάλλινη ζώνη σαν μια ίγκλα σέλας.

Μερικές φορές, μάλιστα, σε πλήρες ντύσιμο, αλλά όχι σε συνήθεις περιστάσεις, φοριέται και ένα κεντημένο μπούστο. Φορούν επίσης, μια μάλλινη ποδιά, κατά κανόνα κόκκινη, που φτάνει σχεδόν μέχρι τις πατούσες, και ένα απλό αλλά λευκό ή χρωματιστό μαντήλι διπλωμένο στο κεφάλι. Τα μαλλιά τους, αξιοπερίεργα πλεγμένα με χοντρή μαύρη μεταξωτή κλωστή, καταλήγουν προς τα κάτω, σε μια ή μερικές φορές σε δυο μακριές πλεξούδες, από την πλάτη μέχρι τη μέση τους, όπου και συγκρατούνται στη ζώνη. Πολλές απ' αυτές, στις γιορτινές μέρες, μπορούν να καμαρώνουν για τα χρυσά

σκουλαρίκια τους, για τις σειρές από χρυσά ή ασημένια νομίσματα είτε ως περιδέραια είτε ως διαδήματα στα μέτωπά τους και σαν μακριές κρεμασμένες καδένες στον μπούστο τους. Αυτά τα στολίδια συνιστούν την προίκα τους, και ως Ιταλίδες κοντέσες συσσωρεύουν τα χρήματά τους και δεν φροντίζουν να παντρευτούν μέχρις ότου τα αποκτήσουν.

Αυτό το έθιμο έχει τα πλεονεκτήματά του, όχι μόνο για το νέο άντρα πριν το γάμο, που έτσι μπορεί να υπολογίσει με μια ματιά τη χρηματική αξία της αγαπημένης του, αλλά επίσης για το σύζυγο μετά το γάμο, που στην περίπτωση χρηματικής ένδειας μπορεί τότε να δανειστεί χρήματα με βάση τα κοσμήματα, όπως οι σύζυγοι στην Αγγλία που είναι γνωστό ότι βάζουν ενέχυρο τα διαμάντια των συζύγων τους! Εν τούτοις, δεν θεωρώ ότι αυτό το σύγχρονο έθιμο της νυφικής προίκας θα τύγχανε της έγκρισης του Σόλωνα, ο οποίος στους νόμους του περιόρισε την περιουσία της Αθηναίας νύφης σε τρεις εσθήτες και μερικά σπιτικά αγαθά μικρής αξίας.

Ακόμα περισσότερο από τις Πελοποννήσιες, αυτές οι βόρειες γυναίκες έχουν ένα επιφυλακτικό, περήφανο τρόπο να κρατούν σε απόσταση τους ξένους και να μην επιζητούν συζήτηση, και βεβαίως - ακόμα περισσότερο - κομπλιμέντα, τα οποία θα μπορούσαν να τους δοθούν, πολύ πιο ειλικρινά απ' ό,τι στις περισσότερες Ρωμαίες κοντέσες.

Βάλαμε τον Άγγελο να μιλήσει σε μια απ' αυτές. Ήταν συγκρατημένα ευγενική, αλλά με κανένα τρόπο εκδηλωτική. Ήταν κάτω από τα είκοσι - όπως είπε η ίδια - αλλά είχε την εμφάνιση και το συγκροτημένο τρόπο μιας τριαντάρας γυναίκας. Αυτές θα μπορούσαν να είχαν γίνει όλες ένα ωραίο σύνταγμα Αμαζόνων, γερό, ισχυρό, στητό και ατρόμητο. Στη συνέχεια, περπατήσαμε κάμποσα βήματα προς το κατάλυμά μας - μια ξεκομμένη και μισογκρεμισμένη σιταποθήκη. Πλησίον υπήρχε ένα μικρό Μοναστήρι, τα μέλη του οποίου έχουν ελαττωθεί σε ένα και μόνο μοναχό, έναν ωραίο νέο, ο οποίος με την ιδιότητα του πνευματικού ποιμένα του χωριού μάς υποδέχτηκε στο κατάλυμά μας κατά την άφιξή μας. Σύντομα βολευτήκαμε με το χωρικό και τη γυναίκα του που μας περιποιήθηκαν, και μολονότι το κατάλυμά μας δεν ήταν μεγαλοπρεπές, ήταν καλούτσικο, για ελληνικό σπίτι.

Κατά τη διάρκεια του δείπνου, ο Άγγελος και ο Β. άκουσαν μια απομακρυσμένη βοή, που, όπως μας είπε ο καλόγερος, δεν ήταν τίποτε περισσότερο από έναν από τους ασθενείς σεισμούς, που συμβαίνουν συχνά σ' αυτήν την περιοχή. Όντας πιο προσηλωμένος στο δείπνο μου δεν μπορώ να πω ότι τον άκουσα. Ως συνήθως, κοιμηθήκαμε στο πάτωμα, χωρίς κρεβάτια, με τον Άγγελο, τον οικοδεσπότη μας και την οικοδέσποινα να καταλαμβάνουν το παρακείμενο δωμάτιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12
ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ - ΑΓΟΡΙΑΝΗ - ΓΡΑΒΙΑ - ΣΤΗ ΔΩΡΙΔΑ - ΒΟΥΝΟ ΟΙΤΗ - ΠΕΔΙΑΔΑ ΤΗΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ - ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ - ΜΩΛΟΣ

Το επόμενο πρωί, ανεβαίνοντας το διάδρομο που διατρέχει κατά μήκος της πλευράς του σπιτιού, συναντήσαμε τον καλόγερο και την αδελφή του, που είχε έλθει από την Αράχοβα - μια διαδρομή τουλάχιστον τριών ωρών - για να τον δει. Ήταν και αυτή όμορφη (όπως και ο αδελφός της) και σύμφωνα με τις αγγλικές μας αντιλήψεις ξεχωριστή. Ήταν επίσης πιο ομιλητική και κοινωνικώς προσηνής σε σχέση με το μέσο όρο των συμπατριωτισσών της, και, μεταξύ άλλων, μας είπε ότι η μητέρα της και η αδελφή της είχαν σκοτωθεί στο σεισμό του 1870. Οι λέξεις της ούτε που είχαν βγει από το στόμα της, όταν όλοι ακούσαμε ευκρινώς ένα απειλητικό υπόκωφο βουητό, και τότε άρχισε να τριγυρίζει νευρικά, καθώς μόνο αυτό το φτωχό κορίτσι γνώριζε πολύ καλά από θλιβερή εμπειρία, τι συνέβαινε.

Τι ζωή γι' αυτούς τους χωρικούς - να πρέπει να ζουν καθημερινά τον τρόμο μιας τέτοιας μοίρας! Και όμως φαίνονται αρκετά ψύχραιμοι και σίγουρα δεν δείχνουν καμία πρόθεση, προς το παρόν, να μετατοπίσουν τα καταλύματά τους κάπου αλλού.

Αφού αποχαιρετίσαμε τον καλόγερο και την αδελφή του, που μας ξεπροβόδισαν ως την εξώπορτα, αφήσαμε τους Δελφούς στις 7 το πρωί και ιππεύσαμε στις πλαγιές του βουνού από ένα τραχύ μονοπάτι, συναντώντας ακόμα παντού γύρω μας τα αδιάσειστα ίχνη των σεισμών, στην πληθώρα των βράχων μικρών και μεγάλων που έχουν εκσφενδονιστεί από την κορυφή και βρίσκονται σκορπισμένοι ανάκατα, πάνω σ' όλη την πλευρά του βουνού. Τελικώς, φτάσαμε το πέρασμα στην κορυφή της πιο χαμηλής οροσειράς και μπήκαμε στην άγρια ορεινή περιοχή του ίδιου του Παρνασσού - μια σειρά από έλατα - καλυμμένες κορυφογραμμές που υψώνονται η μια πάνω στην άλλη και όλες υποδεέστερες από την ομιχλώδη κορυφή που στέκεται σε 8.000 πόδια πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Θα ήταν πραγματικά δύσκολο να βρω μέσα σε άλλη αντίστοιχη έκταση παρόμοια αφθονία δέντρων ελάτης, που, ανακατεμένα με σποραδικά κομμάτια γκρίζου βράχου, αποτελούσαν ένα ασυνήθιστα όμορφο αποτέλεσμα ειδικότερα, όταν ο ήλιος παλεύοντας ανάμεσα στα βροχερά σύννεφα τα φώτιζε με άστατες ανταύγειες και τους έδινε μια λαμπερή ζεστή όψη όχι δική τους.

Αλλά, έτσι κι αλλιώς, σε καμιά περίπτωση δεν είναι φυσικό να περιμένουμε να βρούμε δέντρα ελάτης εδώ απ' όλα τα μέρη, καθώς στην αρχαία απεικόνιση των έξαλλων εκδηλώσεων των βακχευόντων ή των ιερέων του Βάκχου που γίνονταν, ετησίως, σ' αυτό το βουνό, καθένας μετέφερε το θύρσο ή το ραβδί στεφανωμένο με ένα κουκουνάρι από πεύκο. Πλάι - πλάι

ρομαντικές κοιλάδες και ρεματιές άγριες, σκληρές και απάτητες αποκάλυπταν τον εαυτό τους δεξιά και αριστερά - παντού - όλες, υποδηλώνοντας τη Μυθολογία και μύθους - τα ευφάνταστα μέρη φανταστικών θεών και ηρώων.

Ο ίδιος αέρας φαινόταν να φυσά το πνεύμα των κλασικών, εξάλλου δεν ήμασταν στον Παρνασσό - το μυθικό σπίτι και ιερό του Απόλλωνα, το καταφύγιο των πιστών του Βάκχου; Αλλά πόσο άλλαξε! Στη θέση των βραχνιασμένων και μανικών κραυγών των έξαλλων λυσσασμένων οπαδών του Βάκχου, που διαδιδόταν ο αντίλαλός τους με μεθυσμένα και παράφρονα ουρλιαχτά προς τιμήν του θεού τους, ερημιά και ησυχία συνεχίζεται σήμερα με αδιάσπαστη κυριαρχία· και την ώρα που φύγαμε από Δελφούς μέχρι την ώρα που φτάσαμε στο πρώτο χωριό, από την άλλη πλευρά του ορεινού περάσματος, μόλις και μετά βίας συναντήσαμε ανθρώπινο ον. Η ζωή ενός απόκοσμου και αρκετά μελαγχολικού ζωικού βασιλείου σε μορφή μερικών όρνεων, που ζυγιάζονταν πάνω από το κουφάρι ενός αλόγου ή ενός μουλαριού, που κείτονταν σε μια ρεματιά πιο κάτω από μας.

Και όμως, λιγότερο από πενήντα χρόνια πριν, κάθε αχρείος Τούρκος, χωρίς ένδοξες αναμνήσεις απ' το δικό του έθνος, εκτός από τέτοιες, όπως ο πόλεμος και η κατάκτηση, που φέρνει μαζί του μια ψυχή σπουργιτιού και ένα μυαλό τόσο σαρκικό όσο το κορμί του, μπορούσε να θεωρεί αυτό το Ιερό της Ελληνικής Μυθολογίας ως τμήμα της αυτοκρατορίας του, ενώ οι πραγματικοί κληρονόμοι[2] ήσαν στο έδαφος, κάτω από τη φτέρνα τού τύραννου της χώρας τους. Και σ' αυτήν την περιοχή του Παρνασσού - τον αέρα του οποίου αναπνέεις ελεύθερα που δίνει ζωή και υγεία - διαδοχικοί ξένοι κατακτητές πρέπει πράγματι να έχουν κάνει τη δουλειά τους αποτελεσματικά πριν ακόμα η (τουρκική) δουλεία μπορούσε να είχε υπάρξει στην ψυχή του άντρα, της γυναίκας ή του παιδιού. Αρκετά σύντομα αρχίσαμε να κατεβαίνουμε την άλλη πλευρά του βουνού και γευματίσαμε μέσα στη θέα της κορυφής του Παρνασσού, την πλευρά του οποίου - τώρα που τα σύννεφα και η βροχή είχαν απομακρυνθεί και μπορούσαμε να τη δούμε για πρώτη φορά - ήταν αρκετά άσχημη, με το χιόνι να είναι σε μπαλώματα και μάλιστα όχι πολύ απ' αυτό. Την αφήσαμε πίσω μας στα δεξιά μας και κρατώντας πορεία ακριβώς προς τα βόρεια, διασχίσαμε έφιπποι προς τα κάτω μια βαθιά ρεματιά - σκεπασμένη με έλατα - τίποτα άλλο παρά έλατα σε κάθε πλευρά μας.

Κάποια στιγμή, λίγο πριν φτάσουμε στο ορεινό χωριό της Αγόριανης, ακούσαμε τον ήχο μουσικής και χορού και ρωτώντας μας είπαν ότι αυτό

[2] Σύμφωνα με τη γνώμη του Θήρσιου και άλλων, η αρχαία ελληνική γενιά είχε διατηρηθεί κυρίως στον Παρνασσό από ό,τι σε άλλη περιοχή της Ελλάδας, αν και ο καθηγητής Φαλλμεράιερ του Μονάχου υποστηρίζει τη θεωρία ότι οι σύγχρονοι Έλληνες είναι σαφούς σλαβικής προέλευσης και καθόλου ελληνικής καταγωγής. Δεν γνωρίζω, εάν ο τελευταίος κάνει κάποια εξαίρεση υπέρ των ντόπιων του Παρνασσού.

γινόταν προς τιμήν ενός γάμου που ετελείτο τη συγκεκριμένη μέρα, Κυριακή ανήμερα, σημαντική μέρα εδώ, όπως και αλλού στην Ευρώπη, για κάθε λογής γιορτές. Μόλις γίναμε αντιληπτοί, ένα μεγάλο πλήθος από μάλλον άξεστους στην όψη άντρες (όπως όλοι οι βοσκοί του Παρνασσού), μαζεύτηκαν γύρω μας και σίγουρα τραβήξαμε την προσοχή τους πολύ περισσότερο απ' ό,τι το νεόνυμφο ζευγάρι. Του Άγγελου προφανώς δεν του άρεσε και πολύ η τροπή της υπόθεσης, καθώς μας ψιθύρισε ότι θα ήταν καλύτερα να προχωρήσουμε. Ωστόσο, αυτοί δεν έκαναν τίποτα περισσότερο από το να πιέζουν γύρω μας ενοχλητικά και να κοιτάζουν επίμονα σαν να ήμασταν όλοι [...]. Ακριβώς τότε, δυο άντρες ή μάλλον αγόρια άρχισαν να φιλονικούν για κάτι ασήμαντο, και αμέσως, χωρίς να διστάσει ούτε στιγμή, ο ένας απ' αυτούς τράβηξε το μαχαίρι του και χύμηξε στον άλλο. Ευτυχώς τους χώρισαν αμέσως, διαφορετικά θα χυνόταν αίμα σε ακτίνα μόλις μιας γιάρδας από μας. Ήταν μια ακριβώς παρόμοια περίπωση με αυτήν που είδαμε στην Κύπρο και περιγράφει εξαιρετικά, καλύτερα απ' ό,τι θα μπορούσε να προβλέψει οποιαδήποτε στατιστική, το κακό αποτέλεσμα εκείνων των ακυβέρνητων εκρήξεων οργής που είναι η πληγή και το εμπόδιο κάθε λαού, του οποίου ούτε οι νόμοι ούτε η πίστη, και τα δυο, καταφέρνουν να επικρατήσουν.

Στην απορία μας μετά απ' αυτά το, ποιο ήταν το μήλο της έριδας, ο Άγγελος μας είπε ότι η ελάχιστη υποτιθέμενη βρισιά είναι εντελώς επαρκής από μόνη της να αποτελέσει γι' αυτούς πρόφαση για καυγά και ότι μεταξύ κάποιας τάξης ζωηρών χωρικών, θεωρείται ατιμωτικό να επιτρέψει κάποιος, ακόμα και στον καλύτερο φίλο του, να πατήσει τα δάχτυλα του ποδιού του τυχαία, χωρίς να του ζητήσει εξήγηση ή και να τον μαχαιρώσει γι' αυτό το λόγο. Λίγο αργότερα, μόλις αυτή η ασήμαντη υπόθεση διευθετήθηκε (όλοι οι παρόντες εκτός από μας τη θεώρησαν ως αυτονόητη), ένας πολύ ευγενής άντρας που ήξερε λίγα Γαλλικά, για τα οποία ήταν πολύ περήφανος, μας συστήθηκε ως αντιδήμαρχος στη διοίκηση και μας πήρε κάτω από την προστασία του. Στη συνέχεια, μας οδήγησε στο κατάλυμά του, στο οποίο συνεχίζονταν οι γαμήλιες εκδηλώσεις ή ακριβέστερα σε ένα μικρό αχυρώνα γεμάτο από τόσο πολύ κόσμο, όσο μπορούσε να χωρέσει, και χωρίς κανένα άνοιγμα παρά μια πόρτα που άφηνε να μπαίνει το φως και να βγαίνει η μπόχα. Πρέπει να υπήρχαν τουλάχιστον πενήντα (50) άτομα στριμωγμένα μέσα σ' αυτό το μικρό χώρο και όταν φτάσαμε ο χορός ήταν στα ύψη του. Αμέσως αποτελέσαμε αντικείμενο μεγάλης προσοχής στην ευρύτερη παρέα, που άφησε το χορό, για αρκετή ώρα, και συναγωνίζονταν μεταξύ τους στο καλωσόρισμα και στις εκδηλώσεις φιλοξενίας. Η νύφη, ένα πολύ ωραίο μελαχρινό κορίτσι εμφανίστηκε αμέσως, και προς μεγάλη μας αμηχανία φίλησε τα χέρια μας διαδοχικά με τον όσο πιο χαριτωμένο, σεμνό και φυσικό τρόπο. Το φόρεμά της ήταν σχεδόν όμοιο με εκείνο που φορούσαν οι γυναίκες των Δελφών· μόνο που καθώς ήταν νύφη,

ήταν αρκετά πιο διακοσμημένο. Το λευκό εξωτερικό ήταν από μια καλοδουλεμένη ύφανση και, αντί ενός απλού κεφαλόδεσμου, φορούσε ένα μικρό κολακευτικό τουρμπάνι, όχι πολύ διαφορετικό από ένα καπέλο τύπου *“Charlotte Corday”,* αλλά με τελειώματα που έπεφταν μέχρι τη μέση της. Είχε μια ωραία προίκα από χρυσά νομίσματα και κοσμήματα (πάνω από το μέτωπό της σαν μικρό διάδημα) και βραχιόλια. Ο γαμπρός, μέσα στην πεντακάθαρη λευκή φουστανέλα του, εμφανίστηκε στη συνέχεια και μας χαιρέτισε με εγκάρδια χειραψία· και αφού οδηγηθήκαμε προς τις καλύτερες θέσεις του δωματίου (ξύλινα σκαμνιά), καθίσαμε και παρατηρήσαμε το χορό, που άρχισε εκ νέου με πολύ κέφι. Ήταν ο εθνικός χορός, ο ονομαζόμενος *“Ρωμαίικος”*. Αγόρια και κορίτσια έπαιρναν μέρος σ' αυτόν, κρατώντας δυο κύκλους καθ' όλη τη διάρκειά του - οι τελευταίοι στον εσωτερικό, οι πρώτοι στον εξωτερικό - που περιστρέφονταν αργά γύρω στο δωμάτιο. Η κίνηση ήταν αργή και ρυθμική, αλλά αρκετά χαριτωμένη. Περιστασιακά, έτσι για να σπάσουν τη μονοτονία, ορισμένοι από τους άντρες παραδίδονταν σε μια πολύ καλή απομίμηση του *“Highland fling”* (ζωηρός σκωτσέζικος χορός), κροταλίζοντας τα δάχτυλά τους και κάνοντας στροφές στο ένα πόδι.

Η νύφη πήρε μέρος στο χορό και ήταν η πιο χαριτωμένη από όλους. Γενικώς, ωστόσο, θεωρώ ότι οι περισσότεροι άνθρωποι θα προτιμούσαν τη ναπολιτάνικη ταραντέλα. Η ορχήστρα συνίστατο από ένα νταούλι και μια διαπεραστική πίπιζα με τόνο αφύσικα υψηλό, την οποία ένας πολύ μεγαλόσωμος φυσούσε, σαν να είχαν μπει όλοι οι άνεμοι του ουρανού μέσα στο στόμα του και προσπαθούσαν να ξαναβρούν έξοδο όλοι ταυτοχρόνως. Καθώς καθόμασταν κοντά του επωφελούμασταν των κόπων του, το αποτέλεσμα των οποίων (σε μας τουλάχιστον) ήταν ένας εκκωφαντικός τραχύς θόρυβος, συγκρινόμενος μόνο με αυτόν ενός πριονιού κατά τη διεργασία του ακονίσματος ή ενός μελαγχολικού ζευγαριού από γκάιντες κακόκεφες με απογοήτευση. Έπαιζε για χρήματα και όχι από αγάπη και προφανώς πληρωνόταν αδρά, γενικώς, από τη συντροφιά. Πού και πού ένας χορευτής παθιασμένος και λαχανιασμένος έβγαινε από τον κύκλο για μια στιγμή, για να χώσει κάτι στο χέρι του μουσικού, ο οποίος το τσέπωνε χωρίς να διακόπτει τη μουσική, τόσο ανεπιτήδευτα, όπως ένας ταμίας τράπεζας φτυαρίζει σωρούς χρυσών λιρών μέσα στο συρτάρι του ταμείου του. Εν τω μεταξύ, αρκετοί από τους παρισταμένους μάς έφεραν ένας - ένας τις λιχουδιές της εποχής, που αποτελούνταν αρχικώς από το κρεμώδες τυρί του Παρνασσού συνοδευμένο με άφθονη ποσότητα καλής ρετσίνας. Στη συνέχεια, μια σύνθεση καλούμενη *“διαγούρτι”,* τίποτα περισσότερο ή λιγότερο από ξινό γάλα με υφή σαν αυτή της κρέμας πουτίγκας και για την οποία όσο λιγότερα λέμε τόσο το καλύτερο. Το τυρί υποχρεωθήκαμε να το φάμε με τα δάχτυλά μας και χωρίς ψωμί, το *“διαγούρτι”* το φάγαμε με κουτάλια από μια ξύλινη γαβάθα. Παρόλο που τα

φαγητά ήσαν δυσάρεστα, η φιλοξενία τους ήταν αυθεντική, έτσι ευχαρίστως προτιμήσαμε να αρρωστήσουμε παρά να τους προσβάλουμε με την άρνησή μας. Ήσαν πολύ ορεξάτοι να μας φορτώσουν με δώρα από εσάρπες κλπ. κεντημένα στο σπίτι (όλοι τους φυσικά ανέμεναν δώρα σε ανταπόδοση, σύμφωνα με το έθιμο), αλλά καθώς δεν είχαμε τίποτα μαζί μας για να τους δώσουμε, σκαρφιστήκαμε μια δικαιολογία και έτσι αποφύγαμε κάτι που διαφορετικά θα είχε αποδειχτεί μια μεγάλη επιβάρυνση. Μας πίεσαν, επίσης, πολύ εγκάρδια να διανυκτερεύσουμε εκεί και μας υποσχέθηκαν να ψήσουν για εμάς ένα ολόκληρο αρνί και να μας φιλοξενήσουν με αρχοντιά, αλλά εμείς θέλαμε να προχωρήσουμε προς τη Γραβιά, έτσι αρνηθήκαμε και αυτή την προσφορά τους. Έξω στον καθαρό αέρα, περισσότερες παρέες είχαν καταπιαστεί στο χορό και σταθήκαμε κάμποση ώρα παρατηρώντας τον ήσυχο, σεμνό τρόπο συμπεριφοράς των κοριτσιών και την αθλητική ενέργεια των αντρών. Και μείναμε πολύ εντυπωσιασμένοι από την παντελή απουσία, παντού καθ' όλη τη διάρκεια της τελετής, από οποιαδήποτε απρέπεια.

Οι άντρες του χωριού ήσαν ιδιαιτέρως ωραίοι και ανεξάρτητοι στην όψη και παρατηρήσαμε μερικά, ασυνήθιστα γοητευτικά, πρόσωπα μεταξύ αυτών. Όλοι είχαν πιστόλια και μαχαίρια στα δερμάτινα σελάχια τους με τα πρώτα πάντα οπλισμένα, τα οποία χρησιμοποιούν μεταξύ τους για ασήμαντη αφορμή. Απλώς, καθώς πολλά από τα πιστόλια είναι παλιά και σκουριασμένα, δεν εκπυρσοκροτούν πάντα, όταν απαιτείται! Πρόκειται για ένα είδος βοσκών από τους οποίους οι Αλβανοί και οι Βλάχοι ληστές πρέπει να έχουν στρατολογήσει σποραδικά. Πιστεύω ότι κανένας απ' αυτούς δεν ήταν ο ίδιος Αλβανός, αλλά από άλλες απόψεις, αυτοί ανταποκρίνονται στην περιγραφή του παλιότερου ληστο-νομαδικού τύπου, όσον αφορά τα έθιμά τους, βόσκοντας τα κοπάδια τους πάνω στα βουνά το καλοκαίρι και κατεβαίνοντας στις πεδιάδες το χειμώνα. Επιτέλους, έχοντας αποδώσει τον αποχαιρετισμό προς τη συντροφιά, γενικώς, και ιδιαιτέρως προς τη νύφη και τον γαμπρό, αφήσαμε το χωριό, πολύ ευχαριστημένοι με ό,τι είχαμε δει και από τον τρόπο με τον οποίο είχαμε φιλοξενηθεί.

Στη συνέχεια, ξαναρχίσαμε το δρόμο μας κάτω προς την ευρεία ρεματιά που μας έφερε στην πεδιάδα της Δωρίδας. Για κάμποση ώρα διασχίσαμε την πεδιάδα, περνώντας ανάμεσα σε πολύ παρόμοια με τα δάση της Αγγλίας και κατά μήκος ενός ποταμού, στις όχθες του οποίου, παραπλεύρως, φύτρωναν μερικά πλατάνια με τεράστιους κορμούς. Εάν δεν υπήρχε αυτή η βάρβαρη συνήθεια του καψίματος εκτάσεων δασών για να δημιουργηθούν στη θέση τους βοσκότοποι, η Ελλάδα θα μπορούσε να είναι κατά κάποιο τρόπο έξοχα ξυλευόμενη χώρα.

Γύρω στις 7:30 μετά το απόγευμα φτάσαμε στο μικρό χωριό Γραβιά.[...]

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

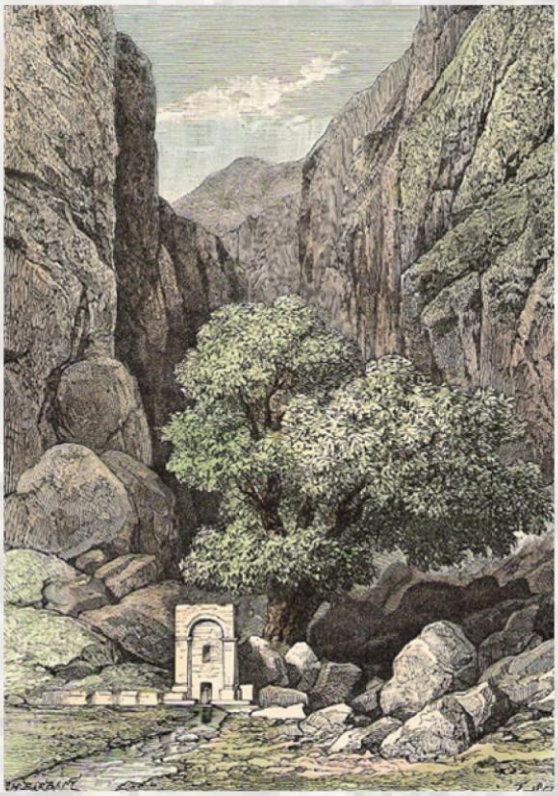
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(20ο e-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

86. ALFRED GILLIERON

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Ελάχιστοι είναι οι περιηγητές που επισκέφτηκαν δυο φορές τους Δελφούς και τη γύρω περιοχή. Εάν εξαιρέσουμε τους: Leake, Dodwell, Wyse και Stanley και βεβαίως το βασιλιά Όθωνα με τον ακολουθό του Ross που επανέλαβαν το εν λόγω ταξίδι δυο φορές, με διαφορά μερικών ετών από τη μια επίσκεψή τους στην επόμενη, ο Gillieron είναι ο μόνος που επανέλαβε το ταξίδι του στους Δελφούς, Αράχοβα και Παρνασσό με διαφορά ενός μόνο χρόνου.

Συγκεκριμένα, επισκέφτηκε για πρώτη φορά τους Δελφούς το Μάη του 1875, δεν έμεινε όμως πολύ καιρό εκεί. Σύμφωνα με τα λόγια του, έμεινε στους Δελφούς μόνο μια μέρα, προκειμένου να μπορέσει να επισκεφτεί από εκεί το Κωρύκιον Άντρον. Διανυκτέρευσε σύμφωνα με τον ίδιο στο Μοναστήρι της Παναγίας της Ζυγωτής. Στη συνέχεια, πήγε στην Αράχοβα, όπου έπεσε πάνω σε ένα εντυπωσιακό γάμο, στα πλαίσια του οποίου χόρευε ολόκληρο το χωριό μαζί με το γαμπρό και τη νύφη, όχι μόνο στο χοροστάσι, αλλά και στους δρόμους του χωριού. Έμεινε ευχαριστημένος από τη φιλοξενία που του προσφέρθηκε από ένα δημοτικό σύμβουλο, επειδή ο Δήμαρχος του χωριού, τον οποίο αρχικά αναζήτησε, έλειπε από το χωριό. Περιηγήθηκε τον οικισμό της Αράχοβας και έμεινε καταγοητευμένος και από τους ανθρώπους της, ιδίως τις γυναίκες, και από τις απασχολήσεις τους και το γύρω περιβάλλον.

Στο δεύτερο ταξίδι του, που πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 1876, αφιέρωσε πολύ περισσότερο χρόνο στους Δελφούς, καταγράφοντας και τις αρχαιότητες τις οποίες επισκέφτηκε, κυρίως όμως καταγράφοντας την καθημερινή ζωή των Καστριτών, για τους οποίους έχει μάλλον καλές κουβέντες να πει. Όλες τις βραδιές διανυκτέρευσε στο σπίτι του καφετζή Παναγιώτη, για τον οποίο εκφράζεται μάλλον θετικά. Επισκέφτηκε και τη γύρω περιοχή των Δελφών προς την κατεύθυνση της κοιλάδας του Πλειστού, όπου βρίσκονταν οι μύλοι του χωριού, και έμεινε καταγοητευμένος. Με ορμητήριο τους Δελφούς ανεβαίνει πάλι στο Κωρύκιον Άντρον με οδηγό Δελφιώτη, ο οποίος όμως δεν τον ακολούθησε στην αναρρίχηση της Λιάκουρας, επειδή σύννεφα άρχισαν να κυκλώνουν την κορυφή του Παρνασσού, παρά την αυξημένη τιμή που του πρόσφερε.

Ο Gillieron, όμως, ήταν αποφασισμένος έτσι κι αλλιώς να ανεβεί στη Λιάκουρα. Ίσως για αυτή την αναρρίχηση πραγματοποίησε το δεύτερο ταξίδι του στην περιοχή. Όταν πέρασε από τα Αραχοβίτικα Καλύβια μίσθωσε κάποιον Αραχοβίτη τσοπάνο, για να τον συνοδέψει ως οδηγός μέχρι τη Λιάκουρα.

Πράγματι, έφτασε την ίδια μέρα σε κάποια στάνη κοντά στο Γεροντόβραχο. Φιλοξενήθηκε και διανυκτέρευσε εκεί και την άλλη μέρα πριν χαράξει, είχε φτάσει στην κορυφή, όπου περίμενε ευτυχισμένος την ανατολή του ήλιου, ώστε να μπορέσει να διακρίνει με μια ολάκερη ματιά την Ελλάδα των ονείρων του. Η περιγραφή του από την κορυφή του Παρνασσού είναι πολύ ενδιαφέρουσα.

Η κατάβασή του μέχρι τα Αραχοβίτικα Καλύβια ήταν σχετικά εύκολη. Εκεί ξεκουράζεται και ξεδιψά στην υπάρχουσα καντίνα και αποφασίζει να ξεκινήσει για τους Δελφούς μόνος του, ίσως για να μην πληρώσει και άλλον οδηγό, πιστεύοντας ότι γνωρίζει πια την πορεία από την προηγούμενη χρονιά. Όμως, έχασε το δρόμο του και καθώς περνούσε το απόγευμα και πήγαινε να σκοτεινιάσει, παγιδεύτηκε πάνω στα βράχια του Φλεμπούκου. Έβλεπε δίπλα του τους Δελφούς, έβλεπε τις Καστρίτισσες που πήγαιναν για νερό στην Κασταλία, αλλά δεν μπορούσε να κατεβεί, οπότε μετά από επίμονες κλήσεις του για βοήθεια, ο αγροφύλακας του χωριού τον κατάλαβε, και σε λίγο τον εντόπισε, αλλά πριν του δώσει χέρι βοήθειας ζήτησε αμοιβή διάσωσης. Ο Gillieron δεν είχε άλλη επιλογή και του υποσχέθηκε πληρωμή. Σε λίγη ώρα, βρισκόταν σώος στο χωριό, και η όλη του περιπέτεια του έμεινε αξέχαστη. Η διάσωσή του έγινε την άλλη μέρα το κύριο θέμα στο χωριό. Ως και οι Καστρίτισσες, που τον συναντούσαν στο δρόμο, τον ρωτούσαν ειρωνικά για τα *"νέα"* του από το Φλεμπούκο!

Μετά τους Δελφούς ανέβηκε για δεύτερη φορά στην Αράχοβα. Τώρα όμως δεν βρήκε εορταστική ατμόσφαιρα στο χωριό, γιατί οι περισσότεροι κάτοικοι είχαν ανεβεί στα Καλύβια στο Λιβάδι της Αράχοβας, για το θερισμό, όπως και ο ίδιος διαπίστωσε περνώντας από εκεί την προηγούμενη μέρα, κατευθυνόμενος προς τη Λιάκουρα. Τώρα, δεν φιλοξενήθηκε από τον Αμφιτρύωνά του της περασμένης χρονιάς, γιατί αυτός επισκεύαζε το σπίτι του, έτσι αναγκάστηκε να φιλοξενηθεί, όχι αδαπάνως, από τον υποδηματοποιό Παναγιώτη, τον οποίο θεωρεί πολύ ενοχλητικό και συμφεροντολόγο άνθρωπο. Από την Αράχοβα κατευθύνθηκε στη συνέχεια στο Ζεμενό, από εκεί στη Δαύλεια και μετά στο Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ, για να συνεχίσει το ταξίδι του στη Βοιωτία με τέρμα την Αθήνα. Το ταξιδιωτικό κείμενο του Gillieron είναι από τα πιο ενδιαφέροντα. Είναι εκτενές, είναι καλογραμμένο που ταξιδεύει τον αναγνώστη του. Το βλέμμα του πέφτει όχι μόνο στα ουσιώδη και κύρια, αλλά και στις λεπτομέρειες. Η ματιά του είναι καθαρή και οξύτατη. Τα συμπεράσματά του ασφαλή και οι στοχασμοί του καίριοι. Μερικά από τα λόγια του είναι πολύ εύστοχα και επίκαιρα, ακόμα και στη σημερινή εποχή της μεγάλης οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα μας. Συγκεκριμένα, αναφερόμενος στην φιλοξενία του από τον Αραχοβίτη πρόκριτο σημειώνει:

«*Περιμένοντας το πλούσιο δείπνο, εγώ και ο φιλοξενών μιλάμε για το ένδοξο παρελθόν της Ελλάδος και τα περιπετειώδη πεπρωμένα της. Ο συνομιλητής μου έχει διαβάσει Παπαρρηγόπουλο, την ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Έχει ακούσει να μιλούν για την αρχαία πόλη της Ανεμώρειας, που πιθανώς υφίστατο τους ανέμους από τους λόφους του Παρνασσού. Θα ήθελε πολύ το γενέθλιο χωριό του να άλλαζε το ύποπτο σλαβικό όνομά του με το αρχαιοελληνικό όνομα Ανεμώρεια. «Ναι χωρίς αμφιβολία», του είπα, «είναι ευχάριστο όταν κάποιος είναι Έλληνας να κάνει να αναβιώνουν τα αρχαία ονόματα των κωμοπόλεων και των πόλεων». Αλλά αυτό που πρέπει πριν απ' όλα για την ευτυχία και το μεγάλωμα της Ελλάδας, είναι η εργασία, ο θόρυβος της σκαπάνης και του αρότρου, ο θόρυβος των υδραγωγείων, το βαρύ μουγκάνισμα των κάρων, το μονότονο τραγούδι των μηχανών και των κοπάνων. Πρέπει η Ελλάδα να κάνει εμπόριο στο οποίο να πουλάει μάλλον παρά να αγοράζει, ακολουθώντας τον κανόνα του Κάτωνα. Σύμφωνα με το γνωμικό πρέπει: "Πάντοτε περισσότερο κρασί, πάντοτε περισσότερο λάδι, πάντοτε περισσότερο βαμβάκι και μαλλί". Μανιώδης εργασία είναι το μόνο μέλλον για τη χώρα σας, του είπα.*»

Τέλος, θεωρούμε το ταξιδιωτικό αυτό κείμενο ένα από τα καλύτερα που γράφτηκαν για την περιοχή μας - ίσως το καλύτερο απ' όλα - και ευτυχώς που το εντοπίσαμε, έστω και την τελευταία στιγμή, πριν την έκδοση του παρόντος, διαφορετικά το εν λόγω έργο θα ήταν κατά τη γνώμη μας λειψό.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

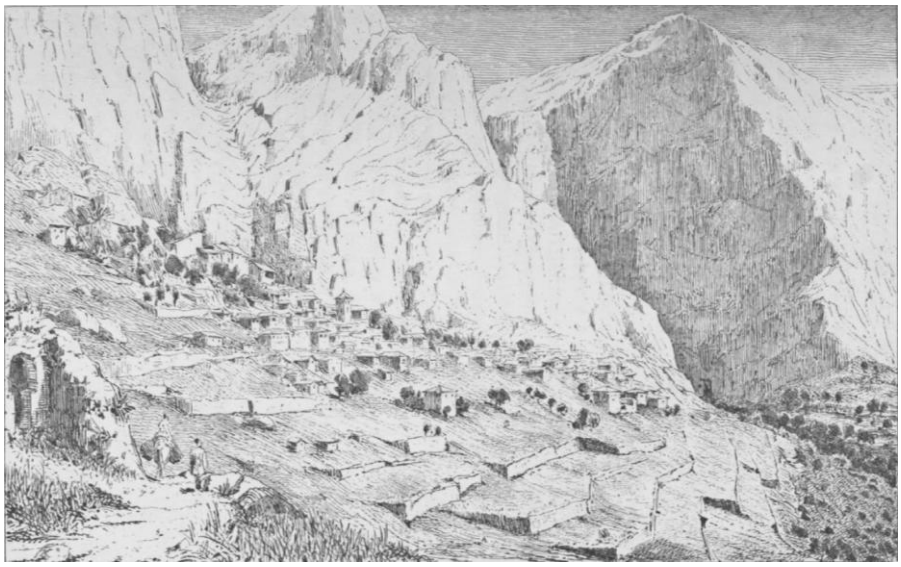
"Grece and Turquie", Alfred Gillieron, Paris 1877

X

Από την Πάτρα στους Δελφούς

[…] Φεύγοντας από το Χρισσό ο δρόμος είναι πολύ κακός και υψώνεται σε ζιγκ-ζαγκ πάνω σ' αυτό το πρώτο αντέρεισμα τοίχου του Παρνασσού, που σχηματίζει τις *''Φαιδριάδες Πέτρες''* πάνω από τους Δελφούς. Πάνω και κάτω από σένα ακούς τα κρόταλα των μύλων, που διεγείρουν και εντείνουν το βήμα.

Πάνω στο μονοπάτι συναντήσαμε τον αγωγιάτη μας που επέστρεφε από το Καστρί, όπου είχε αποθέσει τις αποσκευές μας στον Παναγιώτη, τον καφετζή. Επιτέλους, έπειτα από ανηφόρα μιας ώρας φτάνουμε πάνω στην άκρη των κοκκινωπών βράχων που φέρουν τις οχυρώσεις οι οποίες υψώθηκαν από το

Τα πεζούλια των Δελφών.

Φιλόμηλο, στρατηγό των Φωκέων. Σε λίγο, φτάνουμε εκεί όπου ο Ευμένης, βασιλιάς της Περγάμου, φίλος των Ρωμαίων, δολοφονήθηκε από τους έμπιστους του Περσέα, διακρίνεις ξαφνικά τους Δελφούς καθισμένους ήσυχα στο μέσο του κοίλου ενός φυσικού θεάτρου, με τα *''τσαμπιά''* των κίτρινων και μισοκατεστραμμένων σπιτιών, που είναι σκαρφαλωμένα σε ταράτσες, φτιαγμένες από ανθρώπινο χέρι. Από πάνω υψώνονται οι Φαιδριάδες, χωρισμένες στα δυο από μια χαράδρα που ανοίγεται λίγο πέρα από το χωριό. Ο ένας από τους βράχους ονομάζεται *''Ροδίνι''*, είναι αυτός από τα δυτικά, που στην αρχαιότητα λεγόταν *''Ναυπλία''*. Ο άλλος ο ανατολικός ονομάζεται *''Φλεμπούκος''* και έφερε, στην αρχαιότητα, το όνομα *''Υάμπεια''*. Αυτά τα κάθετα βραχώδη διαχωριστικά, ύψους τετρακοσίων (400) μέτρων, είναι που δίνουν στο τοπίο των Δελφών αυτή τη μυστηριακή και αυστηρή φυσιογνωμία. Αυτοί οι βράχοι δεν έχουν το είδος της σκληρής και αναίσθητης πέτρας, θα ’λεγε κάποιος ότι πάλλονται μέσα τους, και από όλες τις πλευρές φαίνονται οι χρωματικές κηλίδες, από τα νερά των μεγάλων λευκών πληγών, μέσα από τους πέτρινους όγκους, που η οργή των θεών απέσπασε από το τείχος.

Από κάτω, τα σκαλοπάτια που υποβαστάζουν το Καστρί. Το κοίλωμα του φυσικού θεάτρου συνεχίζει και κατεβαίνει μέχρι την κοιλάδα του Πλειστού, όπου το βλέμμα σταματά λίγο πάνω στον ελαιώνα, του οποίου η ηρεμία διακόπτεται από το θόρυβο των μύλων, μέχρι να προσκρούσει αυτός ο θόρυβος στο ανυπέρβλητο τείχος που σχηματίζει το φόντο της φυσικής σκηνής. Αυτές οι επάλξεις των βράχων και των ελάτων είναι η Κίρφις όπου

διακρίνεται, μέσα σ' ένα κοίλωμα, προστατευμένο από τους ανέμους, το χωριό της Δεσφίνας. Θεωρείστε ότι η τοποθεσία των Δελφών, χαμένη και ξεχασμένη, είναι εκεί όπου θα την ξαναβρεί αλάνθαστα η αίσθηση του ταξιδιώτη. Σε κανένα μέρος η ψυχή δεν αισθάνεται τόσο το ρίγος του μεγαλείου, όσο εδώ. Στη στροφή των αλωνιών βλέπεις ακόμα τον Κόλπο και την πλούσια πεδιάδα της Κρίσσας και όλες τις λαμπρές βεβηλώσεις του ελληνικού τοπίου. Κάνεις τρία (3) βήματα επιπλέον και δεν έχεις πλέον γύρω σου παρά ένα αυστηρό στόμιο υποβλητικό, όπου όλο έχει ένα χρώμα ξένο και μυστηριακό από τα υπόξανθα είδη της γης μέχρι τα γκριζωπά ψαροκόκκαλα των βράχων που κρέμονται.

Όποιοι έχετε δει στην πραγματικότητα ή μπορείτε να φανταστείτε αυτό το φημισμένο άγαλμα του Απόλλωνα του Μπελβεντέρε, όπου ο θεός είναι όρθιος, υπερήφανος στη θέση ενός ήρωα που τελείωσε την πάλη, η ωραία κεφαλή του τριχωτή κι ελαφρά στραμμένη στην πλευρά ενός αόρατου εχθρού, να μοιάζει ότι αποτελειώνει με διαπεραστικό βλέμμα κάποιον νικημένο γίγαντα, τότε δώστε σ' αυτό το άγαλμα τις εκατονταπλάσιες αναλογίες και βάλτε το εκεί στην κορυφή των Φαιδριάδων, διότι είναι εδώ που ζει δια παντός η μνήμη του Απόλλωνα. Είναι εδώ όπου κάποιος μπορεί να φωνάξει με τη Σίβυλλα του Cumes. *«Ο θεός! Να ο θεός!»*

Είμαστε ακόμα μερικές εκατοντάδες μέτρα μακριά από το ιερό, περιστοιχισμένοι από όλες τις πλευρές από τα ερείπια. Είναι εδώ που υψώνεται το προάστειο της Πυλαίας, έργο των Ρωμαίων που εκεί είχαν κατευθύνει με γιγάντιο υδραγωγείο τα νερά του Παρνασσού. Εδώ πολύ κοντά στο τρίγωνο του μονοπατιού βρίσκεται το πρώτο Συνέδριο ή το κτήριο του Αμφικτιονικού Συμβουλίου. Είναι μέσα σε αυτό το χώρο που ο Αισχίνης έριξε με δύναμη την ονομαστή απόστροφο μπροστά στους Αμφικτίονες: *«Βλέπετε, ω Αμφικτίονες, βλέπετε αυτήν την πεδιάδα που καλλιεργούν οι Αμφισσείς. Βλέπετε αυτούς τους φούρνους των τούβλων και αυτούς τους στάβλους που έχουν κτίσει. Βλέπετε με τα μάτια σας αυτό το άσχημο και αποτρόπαιο λιμάνι τριγυρισμένο από τείχη;[…]».* Πολύ αργότερα, το Συνέδριο μεταφέρθηκε πολύ κοντά στους Δελφούς, μακριά από τη θέα της θάλασσας και είναι πάνω στα δυνατά τείχη αυτού του ρωμαϊκού οικοδομήματος, που είναι κτισμένη σήμερα η εκκλησία του Αγίου Ηλία, όπου οι Καστρίτες έρχονται να αποθέσουν τους νεκρούς τους.

Ο βράχος, που είναι πάνω από το μονοπάτι που φέρει τις βέβηλες επάλξεις, υψωμένες από το ληστρικό Φιλόμηλο, χρησίμευε για νεκρόπολη των Δελφιωτών της ελληνιστικής εποχής. Βλέπει ακόμη εκεί κανείς μεγάλα κοιλώματα στον τοίχο (για τοποθέτηση αγάλματος) ανοικτά, των οποίων η μεγαλύτερη ερήμωση έγινε από την ευσέβεια όλων αυτών των νεότερων που προσήλθαν στην εκκλησία, αλλά αυτή σήμερα μοιάζει λίγο εγκαταλειμμένη και

το ιερό καντήλι δεν καίει μπροστά στην Παναγία. Δεξιά μας, αμέσως κάτω από το βράχο της Ναυπλίας, κοντά στο Λάκκωμα, είναι το Στάδιο, που χρονολογείται περίπου στο 2^{ο} αιώνα π.Χ. Είναι το μόνο ερείπιο των Δελφών, καλά διατηρημένο.

Το ρωμαϊκό υδραγωγείο περνά από εκεί ακόμα, αλλά οι μαρμάρινες επενδύσεις έχουν εξαφανιστεί και το σιτάρι φυτρώνει μέσα στην έρημη περίφραξη. Από κάτω αρχίζει η ανάβαση της Κακιάς Σκάλας. Αυτά τα αρχαία σκαλισμένα σκαλοπάτια μέσα στο βράχο στον τόπο τον πιο προσιτό, επιτρέπουν στους Καστρίτες να σκαρφαλώνουν μέσα από ένα γυριστό μονοπάτι διαχωριστικό του Ροδίνι που χωρίζει τα χωράφια τους και τα βοσκοτόπια τους.

Ο Απόλλωνας ρίχνει τους τελευταίους χαιρετισμούς του στις κορυφές των Φαιδριάδων, τη στιγμή που φθάνουμε πάνω στο μικρό χώρο, στο Καστρί, ο οποίος έχει μήκος είκοσι βήματα σε κάθε πλευρά. Αυτός ο χώρος, στο μέσον του οποίου υψώνεται ένας κορμός κολόνας ανεβασμένης σε μια μαρμάρινη βάση, σκεπάζει τελείως τον προθάλαμο αυτού του ναού και ακουμπά ακόμα και σήμερα πάνω στον πελασγικό τοίχο που υποβαστάζει το πλάτωμα του πιο αρχαίου ιερού.

Μπαίνουμε στο μικρό καφενείο του Παναγιώτη, που κρασπεδώνει την πλευρά, είναι ο τόπος που ζητήσαμε να δειπνήσουμε, τον οποίο είχαμε μεγάλη ανάγκη, έπειτα από εξήντα (60) στάδια κοπιαστικής ανάβασης. Αλίμονο, εμείς πέσαμε σε πλήρη νηστεία, γιατί η ελληνική εκκλησία κάνει μια μικρή σαρακοστή των 15 ημερών πριν την Κοίμηση της Θεοτόκου.

Και η ελληνική Σαρακοστή, όπως ξέρεις, δεν είναι μια αστειότητα. Δεν τρώει κανείς καθ' όλη τη διάρκειά της, ούτε κρέας, ούτε ψάρι, ούτε βούτυρο, ούτε τυρί, ούτε γάλα, ούτε λάδι, ούτε αυγά. Εάν κάποιος θέλει να συμμορφωθεί πρέπει να περιορίζεται στο ψωμί, στα νερόβραστα λαχανικά, στον ταραμά, και στις ελιές. Η ελληνική εκκλησία αφήνει ελεύθερα να τρώνε βατράχια και στρείδια, αλλά στους Δελφούς δεν βλέπεις ούτε βατράχια ούτε στρείδια, εδώ και δεκαπέντε αιώνες.

Ο Didot διηγείται ότι τότε, στα 1819, κατά τη διαμονή του στο ελληνικό κολλέγιο της Κυδωνίας απόκτησε την άδεια να μην νηστεύει το λάδι. Ο Δελφιώτης Παναγιώτης, πιο πολύ επιεικής σχετικά μ' εμάς, ήθελε να μας ετοιμάσει μερικά αυγά. Ευτυχώς, είμαστε ευχάριστα αφηρημένοι από τον ασκητισμό μας, από το θέαμα που μας πρόσφερε αυτή η ταπεινή παράγκα, της οποίας ένας πάγκος, τρία χαραγμένα τραπέζια και μερικά ντουλάπια με μια χοντρή σιδεριά συνθέτουν όλη την επίπλωση.

Οι μισοί περίπου αρσενικοί του χωριού σχηματίζουν μια πραγματική αυλή γύρω μας. Είναι όλοι οι άντρες υπερήφανοι, φυσικά κομψοί στους τρόπους έκφρασης και στο βάδισμα, παρά τη λεκιασμένη φουστανέλα τους, και

προκαλώ τον πιο ένθερμο Σλαβομάνο, να αμφισβητήσει αυτούς τους καθαρούς απογόνους των Ελλήνων. Αυτή η κοιλάδα είναι βέβαια ένα τμήμα της Ελλάδας, όπου το παλιό αίμα των Ελλήνων είναι διατηρημένο πιο καθαρό από κάθε ανάμειξη.

Έτσι, το καφενείο είναι τόσο μικρό για να χωρέσει όλους αυτούς που ήθελαν να μπουν. Κανείς δεν σπρώχνει το διπλανό του, όπως θα έκαναν σε μας. Πολλοί μένουν όρθιοι κοντά στην πόρτα και ψιθυρίζουν κοιτάζοντάς μας. Οι άλλοι παίρνουν θέση μπροστά στο τραπέζι και σερβίρουν ένα ποτήρι ρακί, αρωματισμένο με γλυκάνισο που το πίνει κανείς με νερό. Το ποτήρι άδειο επιστρέφει στον καφετζή, γιατί στην Ελλάδα δεν γνωρίζει κανείς την ευχαρίστηση να είναι καθισμένος στο τραπέζι πίσω από τη θεία μπουκάλα. Κάποιοι παίζουν χαρτιά και φιλονικούν, ένα χάρτινο χωνί με φακές που χρησιμεύουν για το μέτρημα στο παιχνίδι.

Οι πιο τολμηροί μάς πλησιάζουν, εξετάζουν τα ρούχα μας, τα βιβλία μας, τα όπλα μας και αποφασίζουν επιτέλους να μας ρωτήσουν. Η ευχαρίστησή τους είναι μεγάλη, όταν βλέπουν ότι μιλώ Ελληνικά. Τι καινούρια πράγματα θα μάθουν! Η μεγαλύτερη ικανοποίηση από όλους είναι του Παναγιώτη, που μας φιλοξενεί. Ψηλός στο ανάστημα, λυγερός και σβέλτος, είναι παντού έμπιστος. Η λεπτή και επιμήκης φιγούρα του εκφράζει απλοϊκά την ευχαρίστηση που του δίνει η άφιξη των δυο ξένων. Οι ξένοι σ' αυτόν προδίδουν σημαντικότητα στο πρόσωπό του. Είναι μια γιορτή για την περιέργειά του, μια ωφέλεια για το πορτοφόλι του, δόξα, νεωτερισμός. Τι άλλο μπορεί να συντελέσει περισσότερο στην ευτυχία ενός Έλληνα;

Οι προετοιμασίες για τη νύχτα δεν είναι μεγάλες. Ενώνει τα δυο τραπέζια του καφενείου, απλώνει από πάνω μια κουβέρτα και ο συνοδός μου και εγώ πλαγιάσαμε αδελφικά πάνω σ' αυτό το σπαρτιάτικο παλιοκρέβατο, ενώ ο ιδιοκτήτης της ταβέρνας, από την πλευρά του, διαμορφώνει τον πάγκο του ξύλινου μαγαζιού του σε κρεβάτι. Η νύχτα, όπως μπορεί κάποιος να σκεφτεί, είναι μακριά και σκληρή. Θα είμαστε καλά μέσα στο περιφραγμένο του ναού του Απόλλωνα. Ο Θεός βοηθός, που δεν αφήνει ποτέ μέσα στη δυστυχία αυτούς που τον επικαλούνται, δεν μας παρέχει παρά μια μέτρια προστασία εναντίον των νυχτερινών *''πυθώνων''* [εννοεί τα ζωύφια: κοριούς, ψύλλους κλπ.] που ατιμάζουν αυτά τα προπύλαια του ναού.

XI
Διαμονή στους Δελφούς. Το μαντείο και οι θησαυροί.

Νωρίς την άλλη μέρα οι πόρτες του καφέ άνοιξαν και εμείς ευτυχισμένοι εγκαταλείπουμε το υψωμένο στρώμα μας. Παράξενη σύμπτωση! Αυτή η φτωχή θέα όπου είμαστε στο ύπαιθρο, οι σύντομες πλύσεις του πρωινού, είναι

στο Βατικανό της αρχαιότητας, βρισκόμαστε στον ίδιο τον προθάλαμο του ναού των Δελφών. Είναι εδώ που ο ίδιος ο άνθρωπος των αρχαίων χρόνων ερχόταν, για να γονατίσει μπροστά στο βωμό του Απόλλωνα και να ικετεύσει το θεό να διανοίξει γι' αυτόν το απειλητικό φάσμα που αποκαλείται αύριο.

Σήμερα, όπως και άλλοτε, η ζωή είναι γεμάτη από ώρες όπου η σκιά είναι πολύ πηχτή, όπου η σκέψη έχει θανάσιμες λιποψυχίες, όπου το δίκαιο του ανθρώπου, και ιδίως αυτό των λαών, σταματά αναποφάσιστα στο σημείο όπου διασταυρώνονται οι δρόμοι της ζωής και του θανάτου. Μέσα σε αυτές τις ώρες, εκεί, ο Έλληνας έτρεχε στα μαντεία του, διότι γι' αυτόν ο κόσμος κυβερνιόταν από τα θεία θελήματα, που κάποιος θα μπορούσε να κάμψει, και να παραδώσει στον άνθρωπο τα μυστικά τους. Σήμερα, αλίμονο, οι θεοί σιωπούν. Εάν εμείς ξέρουμε ότι οι νόμοι που μας κυβερνούν είναι καλοί, ξέρουμε ακόμη καλύτερα ότι αυτοί είναι αμείλικτοι και μέσα στην απελπισία μας προσκρούομε, χωρίς διακοπή, ενάντια στην αναγκαιότητα, στο μέτωπο του μπρούντζου.

Στους χρόνους, όπου οι ελληνικές φυλές ήταν αγρότες και η ύπαρξή τους εξαρτιόταν από τα σύννεφα, τον κεραυνό και το χαλάζι, η Δωδώνη είχε το μαντείο της. Η μαντική ήταν τότε ένα είδος ενστικτώδους Μετεωρολογίας, που έψαχνε στον ουρανό ν' αποσπάσει τα μυστικά, τα οποία δεν είχε ακόμα ευαρεστηθεί να παραδώσει κανένα σημείο στη γνώση. Αργότερα, όταν η κοινωνία αναπτύχθηκε και οι ελληνικές φυλές κατέβηκαν προς τη νότια Ελλάδα δεν ζητούν πλέον τα μυστικά του ουρανού, αλλά τα μυστικά της ύπαρξης του θεού, τη λάμψη της νεότητας και της ομορφιάς που ταυτίζεται με το φως, το οποίο θριαμβεύει σ' όλες τις σκιές, και μαζί τη θεία πρόγνωση του μέλλοντος που βλέπει όλα τα πράγματα.

Τα θαύματα φαίνονται να βεβαιώνουν στους Δελφούς, περισσότερο από αλλού, την παρουσία των θεών. Ένα άνοιγμα που έχασκε, απ' όπου έφευγαν ανθρακικοί ατμοί, οι οποίοι έδιναν το παραλήρημα και ενέπνεαν προφητικές ασυναρτησίες, ήταν πλέον αυτό που έπρεπε να υπηρετήσει την απαρχή του μαντείου. Μια παρθένος, καθισμένη πάνω στον τρίποδα του θεού και ήδη μεθυσμένη από τις δάφνες που είχε μασήσει, υπηρετούσε ως παθητικό όργανο τις θεϊκές αποκαλύψεις. Κατά τη διάρκεια δεκαπέντε αιώνων, ακολουθώντας την έκφραση του Σοφοκλή, η φωνή του Απόλλωνα πάλλει πάνω στον Παρνασσό, όπως μια φλόγα που λάμπει.

Κατά τη διάρκεια δεκαπέντε αιώνων ο ναός έγινε σαν η κατοικία (διαμονή) ενός θείου νομομαθούς, πολιορκούμενου από τους πρίγκιπες και τους λαούς, από το φτωχό και τον πλούσιο, από τους βαρβάρους καθώς και από τους Έλληνες. Κατά τη διάρκεια δέκα αιώνων, το λιγότερο, αυτή η θεία φωνή ακούγεται επίσης από τη φωνή του Ρωμαίου ποντίφικα. Αλλά ποτέ αυτή δεν δημοσίευσε διατάξεις και δεν άκουσε ποτέ, για να απαντήσει σ' αυτό το οποίο

του ζητούσαν. Δέκα αιώνες ήταν σαν μια σταθερή αποκάλυψη, μια θεϊκή λαλιά, που πάντα ακούγεται με σεβασμό και σπάνια παρακούεται, μια μεγάλη φλόγα που φωτίζει το απλό και το σοφό.

Η Ελλάδα δεν είχε ιερά βιβλία ούτε ιερατική κάστα ούτε ιεραρχική παράδοση, δεν γνώρισε ποτέ θρησκευτική στασιμότητα. Το Μαντείο των Δελφών ήταν σαν ζωντανός λόγος και αυτόν το λόγο τον ακούμε να πάλλεται πότε δυνατός πότε αδύνατος, αιώνιος και πάντοτε νέος διαμέσου των χρόνων, από το μυθικό Οιδίποδα μέχρι τους χρόνους του Ιουλιανού.

Το μαντείο δεν επενέβη ποτέ σαν διαιτητής, δεν έκανε ελληνική ιστορία, αλλά την κατηύθυνε και την επηρέασε. Πρέπει να το πούμε προς τιμήν του, ότι κήρυξε σχεδόν πάντα την ανοχή (επιείκεια), τη συγγνώμη και την ομόνοια. Το μαντείο συγχώρεσε τον Ορέστη και τον Αλκμέωνα που ακολουθούνταν από τις Ερινύες. Πάντοτε έβλεπε κανείς να προστατεύει τους ικέτες. Στην αποστολή των Συβαριτών, που είχαν σκοτώσει ένα μελωδό κοντά στο βωμό της Ήρας, τους έριξε με δύναμη αυτή την κεραυνοβόλα απόστροφο: *«Απομακρύνσου από τον τρίποδά μου, το αίμα που τρέχει από τα χέρια σου, σου απαγορεύει το πέτρινο κατώφλι. Δεν θα σου απαντήσω. Έχεις σκοτώσει τον υπηρέτη των Μουσών μπροστά στο βωμό της Ήρας, χωρίς να φοβάσαι την εκδίκηση των θεών. Αλλά η τιμωρία δεν θα περιμένει και οι ένοχοι δεν θα γλυτώσουν από το Δία.»*

Όταν ρωτήθηκε η Πυθία για το, ποιος είναι ο πιο ευτυχισμένος άνθρωπος, αυτή ανέφερε το Φήμιο, που ερχόταν να πεθάνει στην πατρίδα του. Σε μια παρόμοια ερώτηση που απευθύνθηκε από το Γύγη βασιλιά της Λυδίας, ο θεός απάντησε αναφέροντας τον Αγλαό από την Ψωφίδα, ηλικιωμένο κάτοικο, που καλλιεργούσε ένα μικρό χωράφι στην Αρκαδία.

Από πολιτική άποψη ο ρόλος του μαντείου ήταν ιδιαίτερα δύσκολος. Οι Έλληνες ήταν διαιρεμένοι, τα κομματικά μίση τόσο βίαια, η δικαιοσύνη τόσο συχνά περιφρονημένη από όλες τις φατρίες. Οι Δωριείς της Σπάρτης ήταν από άλλη αιτία ξεχωριστοί προστάτες του ναού, και ο Απόλλων βρισκόταν *''εκών - άκων''* πολύ λιγότερο αλληλέγγυος της πολιτικής τους.

Το μαντείο ήταν αυτό που πρωτοστάτησε στην ίδρυση του μεγαλύτερου μέρους των ελληνικών αποικιών και στερέωσε μεταξύ άλλων την σημειωμένη από τη μοίρα θέση της Κωνσταντινούπολης. Έδωσε στους νόμους του Λυκούργου το κύρος του, και επικύρωσε το θαυμασμό των απογόνων για τη σοφία του Σωκράτη. Καταδίκασε την κατάκτηση της Μεσσηνίας από τους Σπαρτιάτες και νίκησε την αντιπάθειά τους για την ανατροπή των Πεισιστρατιδών της Αθήνας.

Κατά τους Μηδικούς πολέμους το μαντείο είχε τις ελλείψεις του. Φοβόταν μαζί με τη μισή Ελλάδα και φόβισε τους Αθηναίους απεσταλμένους, αναφέροντας ερείπια και λεηλασίες που προετοιμάζονταν. Τότε, έπειτα από τη

γνώμη ενός Δελφιώτη, οι θεωροί ή πρεσβευτές των Αθηνών πήραν τα κλαδιά της ελιάς και πήγαν για δεύτερη φορά να συμβουλευτούν το θεό ως ικέτες. *''Ω, πρίγκιπα, δώσε έναν καλύτερο χρησμό για την πατρίδα μας, ως ικέτες που ερχόμαστε ή, καλύτερα, δεν θα αφήσουμε το ιερό σου, αλλά θα μείνουμε εδώ, περιμένοντας μέχρι θανάτου.''* Είναι τότε που η Πυθία τους μίλησε για ένα ξύλινο τείχος, το οποίο ο Δίας παραχώρησε στους Αθηναίους, για τελευταίο καταφύγιο, και το οποίο έκανε τον Θεμιστοκλή να επωφεληθεί.

Αυτό το ίδιο το μαντείο διέτρεχε ένα μεγάλο κίνδυνο κατά τη διάρκεια αυτού του πολέμου. Τα ιερόσυλα τάγματα πεζικού των Περσών, κάτω από το δέλεαρ των θησαυρών των Δελφών, ήταν ήδη εκεί κοντά στο Ιερό της Προναίας Αθηνάς, όταν ο θεός που είχε απαγορεύσει κάθε συμπλοκή στους Δελφιώτες, βγάζει τη δική του κραυγή πολέμου από το βάθος του ναού του. Τότε βράχια αποσπώνται από τον Παρνασσό και συντρίβουν τους επιτιθέμενους. Οι ήρωες του τόπου, Αυτόνοος και Φύλακας, τιμημένοι μέσα σε ξεχωριστούς ναούς, ρίχνονται στην καταδίωξη των Περσών που τρέπονται σε φυγή και οι Δελφοί σώθηκαν.

Από τους Μηδικούς πολέμους η πολιτική της Ελλάδας ήταν αλίμονο! πολύ ταραγμένη και το Μαντείο οδηγείτο συχνά από αντίθετες φιλοδοξίες. Εκείνο τον καιρό, η ειλικρίνεια, που υποστήριζε, χάθηκε. Κάποιος διέφθειρε την Πυθία. Το κύρος των Αμφικτιόνων, φυλάκων των Δελφών, που άξιζε, στον καιρό του Δημοσθένη παρουσίαζε σκιά. Αλλά αυτή η σκιά ήταν μοιραία για την Ελλάδα, διότι υπηρετούσε την κάλυψη των σχεδίων για κατάργηση των ελευθεριών από το Φίλιππο.

Εμείς δεν γνωρίζουμε πολύ τα πράγματα, το επαναλαμβάνω. Είναι όμως η απόδειξη της ελαφρότητας του πνεύματος, να μην βλέπω στην ιστορία του Δελφικού Μαντείου την ιστορία του τέλειου δόλου. Όσα η Πυθία εκστόμιζε και οι προφήτες τα συγκέντρωναν και τα ανακοίνωναν στους Δελφιώτες και τους άλλους Έλληνες, πιστευόταν, για πολύ καιρό, ότι στηρίζονταν στην αποκάλυψη του Απόλλωνα και αυτή η πίστη δεν πέθανε εξ ολοκλήρου παρά μαζί με τον παγανισμό. Το πνεύμα του θεού πνέει όπου θέλει. Αυτό βέβαια έπνευσε στην ώρα του πάνω στους Δελφούς.

Σήμερα, όλα είναι θλιμμένα και σιωπηλά μέσα στην κοιλάδα, όπως τη μέρα που ο Απόλλωνας κατέβηκε εκεί για πρώτη φορά. Το άντρο των χρησμών είναι γεμάτο με βωμούς που έχουν χάσει τη λάμψη τους και είναι παραχωμένοι κάτω από τα ερείπια. Αλλά γι' αυτόν που ξέρει να ακούει, αυτή απέραντη σιωπή έχει μια φωνή. Οι βράχοι και οι πηγές μάς διηγούνται την απόρροια των αιώνων και είναι για μας η αποκάλυψη της θρησκευτικής ζωής της αρχαίας Ελλάδας.

Όπως στη Ρώμη υπάρχουν δυο (2) πράγματα, το Βατικανό και ο ναός του Αγίου Πέτρου, έτσι και στους Δελφούς υπήρχε το μαντείο και ο ναός του

Απόλλωνα. Εάν η φωνή του θεού είναι βυθισμένη κάτω στη γη, ο ναός εντούτοις ίσως είναι ακόμα όρθιος; Το δελφικό ιερό ήταν ένα από τα πιο ωραία της Ελλάδας. Στον αιώνα του Περικλή συγκρινόταν με το ναό της Ολυμπίας και τον Παρθενώνα.

Σύμφωνα με το θρύλο, η πρώτη κατοικία του θεού είχε κατασκευαστεί σε σχήμα μιας μικρής καλύβας με κλαδιά δάφνης φερμένα από τα Τέμπη. Η δεύτερη με κερί και φτερά μελισσών. Η τρίτη ήταν μπρούντζινη και εξαφανίστηκε μέσα στα σπλάχνα της γης, πολύ καιρό πριν την αρχή της Ιστορίας, διότι στον αιώνα του Ομήρου το Πύθιο ιερό είχε ήδη ένα ναό πέτρινο που είχε κτιστεί, κάτω από την οδηγία του ίδιου του Φοίβου, από τους δυο αρχιτέκτονες, τον Τροφώνιο και τον Αγαμήδη. Εκεί ήταν αυτό το φημισμένο κατώφλι κάτω από το οποίο ήταν εγκλεισμένος, όπως λέγει ο Αχιλλέας, τόσος πλούτος. Αυτός ο ναός κάηκε γύρω στα 546 π.Χ. και αποφασίστηκε να κτιστεί ένας καινούριος. Το Αμφικτιονικό Συμβούλιο ψήφισε δαπάνη τριακοσίων (300) ταλάντων. Ολόκληρη η Ελλάδα συνεισέφερε. Οι Δελφιώτες πήγαν και έκαναν έρανο σε όλο το γνωστό κόσμο και απέκτησαν από το βασιλιά της Αιγύπτου Άμασι ένα σημαντικό ποσό. Η κατασκευή του ναού ανατέθηκε σε ασύγκριτους εργολάβους. Αποτέλεσμα, οι Αλκμεωνίδες των Αθηνών που επιφορτίστηκαν με αυτήν την κατασκευή, επειδή δεν τους ευχαριστούσε να κάμουν την πρόσοψη του ναού πέτρινη, όπως απαιτούσε η συγγραφή υποχρεώσεων, αυτοί την έκαναν από μάρμαρο της Πάρου. Αρχιτέκτονας ήταν ο Σπίνθαρος από την Κόρινθο, και οι δυο γλύπτες ήσαν Αθηναίοι.

Οι Έλληνες τότε ολοκλήρωναν το δωρικό ρυθμό και ο Σπίνθαρος ο Κορίνθιος είχε πιθανόν εμπνευστεί από το ναό της Κορίνθου, που είχε μόλις ανεγερθεί, και του οποίου επτά (7) κολόνες, ακόμη όρθιες, μας προσφέρουν σήμερα το πιο αρχαίο δείγμα της δωρικής αρχιτεκτονικής. Οι βάσεις (θεμέλια) του οικοδομήματος του Σπίνθαρου φαίνονται ακόμη και σήμερα προς την πλευρά του καφενείου όπου μένουμε. Εξάλλου ο Μ. Foucart μέσα στις σημαντικές ανασκαφές του 1861, ξέθαψε τους σπονδύλους των στύλων και τα κιονόκρανα, που επιτρέπουν στη φαντασία μας να ανακατασκευάσει αυτόν τον πρωτότοκο αδελφό του Παρθενώνα πάνω σε μια θέση, που καλύπτεται από θλιβερά χαλάσματα στο έδαφος.

Υπάρχει ελπίδα να ξαναβρούν κάποια επιπλέον σπασμένα κομμάτια των κολονών. Τα ερειπωμένα σπίτια του χωριού Καστρί, τα οποία θα κατεδαφιστούν, μια μέρα θα φανερώσουν σίγουρα πολύτιμα μυστικά. Ο Μ. Foucart έχει μάλλον κατεβεί μέσα στους σκοτεινούς διαδρόμους που αποτελούσαν μέρος του άδυτου, θα έλεγε κανείς το υπόγειο του ναού. Οι κάτοικοι βεβαίωναν ότι υπήρχε (το άδυτο) από παλιά, αλλά εμπόδισαν βιαστικά τις αναζητήσεις, κλείνοντας την τρύπα απ' όπου κάποιος κατέβαινε.

Κάποιος μένει με απορία μπροστά σ' αυτές τις καλύβες που υπάρχουν εκεί,

στα λείψανα του ναού που λάτρεψε η Ελλάδα. Κάποιος αναρωτιέται, εάν τα έργα του ανθρώπου δεν οδεύουν παρά στην απόλυτη ανυπαρξία, και εάν όλα δεν είναι προορισμένα να πέσουν αργά ή γρήγορα μέσα σ' ατέλειωτο βάραθρο μιας αιώνιας λήθης. Μπορεί, πραγματικά, να έρθει η μέρα της καταστροφής για όλα τα πράγματα, και οι πομπώδεις βασιλικές των νεότερης δικής μας χριστιανοσύνης που έχουν οικοδομηθεί με το χρήμα πολλών διάφορων λαών, να είναι προορισμένο να γίνουν κομμάτια και να κοιμηθούν για πολλούς αιώνες, όπως ο ναός των Δελφών κάτω από άθλια χαλάσματα. Αν και δεν έμεινε σχεδόν τίποτε από το ναό, πρέπει κάποιος να αισθάνεται ευτυχής που ξαναβρίσκει όρθιο και τελείως άθικτο έναν τοίχο, που είναι ο παλαιότερος του ναού, ο οποίος φέρει πάνω του όλη αυτή τη σημερινή αθλιότητα.

Σύμφωνα με την ομηρική παράδοση, ένα αναρίθμητο πλήθος μυθικών εργατών είχε εργαστεί στα τείχη των Δελφών κάτω από τα μάτια του Απόλλωνα. Ποιος θα το πίστευε; Το έργο αυτών των υπερανθρώπων είναι εκεί όρθιο μπροστά μας αμέσως στα νότια του χωριού Καστρί. Είναι ένας τοίχος 90 μέτρων μήκους, δομημένος από πελώριες πέτρες ενωμένες χωρίς τσιμέντο, χωρίς σύνδεση, και σχεδιασμένος με παράξενο ανακάτεμα αρμών σε χαριτωμένες καμπύλες, που δίνουν στην όλη κατασκευή μια σφραγίδα όλως ιδιαίτερη. Αλλά αυτό που φαίνεται δεν είναι το όλον. Αυτό το τείχος που χρησίμευε να συγκρατεί το πιο ψηλό πλάτωμα του πρώτου ναού, έχει επιζήσει σε όλους τους σεισμούς, σε όλες τις λεηλασίες και σε όλες τις καταστροφές. Αυτό το τείχος είναι ένας μεγάλος οδηγός για την ανίχνευση του όλου αρχαίου χώρου και ο πιο ωραίος τίτλος τιμής του θεού των Δελφών. Είναι σαν ένα μεγάλο βιβλίο ακόμα ανοιχτό για μας, πάνω στο οποίο εγγράφονται όλα τα συμβόλαια πώλησης, που ο ίδιος ο θεός έκανε με τους κατόχους των δούλων. Ο Απόλλωνας, που είχε υπηρετήσει στον Άδμητο, γνώριζε γι' αυτά που υποφέρουν, όλους τους πόνους της δουλείας, και πήρε νωρίς κάτω από την προστασία του αυτούς που είχαν υποφέρει σαν αυτόν.

Ο κύριος που ήθελε να πωλήσει το σκλάβο του στο θεό, παρουσιαζόταν μπροστά στο ναό των Δελφών, περνούσε κοντά στον εξωτερικό βωμό, προχωρούσε προς τη μεγάλη πύλη και έμενε πάνω στο κατώφλι. Οι ιερείς έρχονταν να συναντήσουν το δούλο, ο οποίος οδηγείτο στο θεό, και παρουσία των γερουσιαστών και ορισμένου αριθμού μαρτύρων, συνομολογείτο το χρηματικό ποσό απελευθέρωσης και αποδέχονταν τον όρκο των δυο πλευρών.

Φυσικά, ήταν ο δούλος που πλήρωνε στον ιερέα το ποσό της απελευθέρωσης και ο πωλητής υπήρχε εκεί συμβατικά. Ο Απόλλωνας αγοράζοντας το δούλο δεν ήταν για να τον βάλει στην υπηρεσία του ιερού του, αλλά για να τον απελευθερώσει. Ο θεός ήταν σαν εγγυητής της

απελευθέρωσης και η εγγραφή αυτής, που ήταν χαραγμένη πάνω στο ναό, ήταν η μοναδική απόδειξη της ελευθερίας του δούλου.

Αυτός ο τοίχος που εκφράζει ωραία τη δύναμη της σταθερότητας, είναι τραγικά συνδεδεμένος με το πεπρωμένο του Ottfried Müller. Είναι εδώ που έπεσε στο πεδίο της τιμής, μπροστά σε αυτές τις εγγραφές, από την προσβολή των βελών του θεού του φωτός, αυτός ο σοφός που ήταν ευφραδής υμνητής των Δωριέων και φλογερός αρνητής του ηλιακού χαρακτήρα του Απόλλωνα.

Ο M. Foucart ήταν επίσης πολύ καρτερικός, κυρίως όμως πιο ευτυχής. Βοηθούμενος από το M. Vescher καθάρισε 40m από τον τοίχο και αντέγραψε περισσότερες από 500 εγγραφές, από τις οποίες, μερικές, μας γνωρίζουν τις διπλωματικές αντιπροσωπείες ή τους πρόξενους των Δελφών - ένα είδος όπως οι πρεσβευτές (νούντσιοι) της Αγίας Έδρας του Πάπα - από όλες τις πόλεις του ελληνικού κόσμου. Αλλά ο ναός δεν ήταν το μόνο μεγάλο μνημείο στους Δελφούς, δέκα ή δώδεκα φορές μικρότερος συγκρινόμενος με τη Βασιλική του Αγίου Πέτρου. Μπορούσε να εξυπηρετήσει και το Μουσείο στην αποθήκευση του πλούτου που η ευσέβεια, η ευγνωμοσύνη ή η ματαιοδοξία των πιστών, των νικητών αθλητών, των Κρατών και των Βασιλιάδων, συσσώρευε στους Δελφούς.

Στην εποχή όπου ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος μιλά για 3.000 αγάλματα των Δελφών, ο Νέρων είχε ήδη πάρει 500, οι Γαλάτες είχαν ήδη λεηλατήσει το ιερό και πριν από αυτούς ο Φωκεύς στρατηγός Φιλόμηλος είχε αρπάξει το χρήμα του θησαυροφυλακίου, γύρω στα 60 εκατομμύρια νομίσματα.

Για να έχεις κάποια ιδέα του, τι γινόταν με τις δελφικές προσφορές, θα πρέπει να φανταστείς όλους αυτούς τους θησαυρούς από μάρμαρο και μπρούντζο που οι πόλεις επισώρευαν. Ο Θησαυρός της Κορίνθου, ανάμεσα στους άλλους, όμοιος με αυτόν του Μινύα στον Ορχομενό ή του Αγαμέμνονα στις Μυκήνες. Εκεί, οι Λυδείς βασιλείς απέθεταν τους χρυσούς κρατήρες τους και τα ασημένια λιοντάρια τους. Πρέπει, επίσης, να φανταστείς τη Στοά, όπου το χέρι του Πολύγνωτου είχε καλύψει με ζωγραφιές, και όλο αυτό το πλήθος με τα αγάλματα, όπου οι θεοί αναμιγνύονταν με τους ανθρώπους και οι αυστηροί φιλόσοφοι με την Αφροδίτη και τη Φρύνη.

Μερικοί από αυτούς τους θησαυρούς ίσως θα ξαναδούν το φως της μέρας. Οι γιοι αυτών των Γαλατών, που είχαν άλλοτε λεηλατήσει τους Δελφούς, είχαν στον αιώνα μας τη σκέψη να σχίσουν το σάβανο που σκεπάζει τελείως την αγία πόλη, αλλά προσκρούουν συγχρόνως στην αδιαφορία του μεγάλου κοινού, στη χλιαρή θέληση του ελληνικού κράτους, και στην ακλόνητη προσκόλληση των Δελφιωτών για τα σπίτια τους.

Χωρίς αμφιβολία, ο Απόλλων δεν θα ξαναγεννηθεί στο φως, όταν η Ελλάδα απωθήσει ξανά τους βαρβάρους από το στήθος της, και τους διώξει από τους Δελφούς, αλλά όταν όλοι οι λαοί της αρχαίας Αμφικτιονίας ξαναεπιστρέψουν

ελεύθεροι και ίσοι. Μια μόνο από αυτές τις προσφορές υφίσταται, και είναι ένα τρόπαιο υψωμένο μετά την ήττα των Περσών. Αυτό το τρόπαιο βρίσκεται στα χέρια αυτών που αντικατέστησαν τους Πέρσες. Είναι στη θέση Atmeidan ή Ιππόδρομο στην Κωνσταντινούπολη, στα χέρια των Τούρκων, αλλά η Ελλάδα παρηγορείται ότι το τρόπαιο αυτό θα της επιστραφεί μετά τη νίκη και την ελευθερία.

Σήμερα, βλέπεις ότι το μισό αυτό τρόπαιο είναι θαμμένο μέσα στο έδαφος. Θα πίστευες ότι βλέπεις μια στριμμένη κολόνα μπρούντζινη ύψους 6 μέτρων, που αποφυλακίζεται από το μέσον της και πάνω, και από εκεί μέχρι την κορυφή γίνεται πιο στενή. Παρατηρώντας από πολύ κοντά, θα αναγνώριζες τις τριπλές δίπλες τριών κουλουριασμένων φιδιών. Τα κεφάλια τους έχουν εξαφανιστεί. Το ένα ακρωτηριάστηκε από τον ίδιο τον Μωάμεθ το ΙΙ, τα άλλα χάθηκαν, κανείς δεν ξέρει πότε.

Η κομμένη κεφαλή είναι φυλαγμένη στο τουρκικό μουσείο της Αγίας Ειρήνης. Οι τρεις κεφαλές των ερπετών συγκρατούσαν ένα χρυσό τρίποδα, αφιερωμένο από τους Έλληνες μετά τη μάχη των Πλαταιών. Ναι, αυτό το μνημείο διαμορφώνει το πιο ένδοξο τρόπαιο της Ελλάδας. Διαβάζει κανείς στο μέσον του σώματος των διπλωμένων ερπετών τα ονόματα 31 πόλεων που είχαν διώξει τους βαρβάρους στις Πλαταιές, και η τύχη, τόσο συχνά ειρωνική ή άδικη, ήταν δίκαιη αυτή τη φορά διατηρώντας τα 31 ονόματα στους πιο μακρινούς απογόνους: Λακεδαιμονία, Αθήνα, Κόρινθος, Τεγέα, Σικυώνα, Μέγαρα, Επίδαυρος, Ορχομενός, Φλιούντα, Τροιζήνα, Ερμιόνη, Τύρινθα, Πλαταιές, Θεσπιές, Κέα, Μήλος, Τήνος, Νάξος, Ερέτρια, Χαλκίς, Στύρα, Ελίς, Ποτείδαια, Λευκάδα, Ανακτόριο, Κύθνος, Σίφνος, Αμβρακία, Λέπρεο. Αυτές οι 31 πόλεις, αλίμονο! Δεν ήταν παρά το μισό της Ελλάδας, και για τόσο επιφανείς πόλεις που έλειπαν από τον αγώνα, όπως το Άργος και η Θήβα, το μνημείο αυτό ήταν αφιερωμένο στην καταισχύνη τους. Τιμή λοιπόν στις 31 πόλεις που εκπόρθησαν τους βαρβάρους, αλλά, στο εξής, πέφτουν οι θλιβερές σκιές των πολιτικών διχονοιών τους στις πιο μεγάλες σελίδες της ελληνικής Ιστορίας.

Δύσκολα κάποιος θα μπορούσε να αναπαραστήσει με τη φαντασία του για το πώς θα έπρεπε να ήταν οι Δελφοί. Οι σύντομες τελετές της Ρώμης, οι γιορτές της Αγίας Εβδομάδας και του Καρναβαλιού, μόλις που θα μπορούσαν να δώσουν μια ιδέα των διαρκών γιορτών της ελληνικής πόλης. Την ημέρα οι θεωροί ή ιερές πρεσβείες ήταν ανακατεμένοι με ηλικιωμένους, γυναίκες και παιδιά, που έκλειναν τους δρόμους στα απροσδόκητα μονοπάτια, τα οποία έρχονταν από την Κρίσσα και τη Χαιρώνεια, έως την μέρα που θα κάπνιζε πάνω στο βωμό προς θυσία το θύμα, το προσφερόμενο από αυτούς που έρχονταν για να συμβουλευτούν την Πυθία.

Πάντα τα ιερά δράματα παρουσίαζαν ξανά τις ηρωικές περιπέτειες του

θεού, πάντα οι γυμνικοί αγώνες, οι αγώνες της ποίησης ή της μουσικής, πάντα οι ταξιδιώτες, οι προσκυνητές και οι περίεργοι. Οι Δελφιώτες ήσαν οι οικοδεσπότες ανθρώπων από ολόκληρη την Ελλάδα και εξ αιτίας αυτού του επαγγέλματος είχαν γίνει κάπως παράσιτα, φλύαροι και επαίτες.

XII
Οι πηγές και τα ιερά δάση

Από όλες τις δόξες τους οι Δελφοί έχουν διατηρήσει άθικτες μόνο αυτές τις τρεις πηγές που χύνουν σήμερα, όπως άλλοτε, την ευεργετική δροσιά τους. Η ιερή πηγή, αυτή που χρησίμευε στις πλύσεις της Πυθίας, ονομαζόταν Κασσοτίς. Είναι η σημερινή κρήνη του Αγίου Νικολάου. Πηγαίνοντας προς αναζήτησή της θα συναντήσουμε πάνω στο δρόμο μας πολλά ερείπια και ενθύμια - που αρπάξαμε μερικά στο πέρασμά μας - όπως το έκανε εδώ και 17 αιώνες ο λεπτολόγος Παυσανίας.

Αυτή βρισκόταν μέσα στον περίβολο, θα έλεγα μέσα στο περίφραγμα του ναού, και πότιζε με τα ιερά νερά της τις χρησμολόγες δάφνες του αθάνατου μικρού δάσους του Απόλλωνα. Η δάφνη δεν είναι ιθαγενής στους Δελφούς. Θα βρεθεί ανώφελα σε κατάσταση άγρια μέσα σ' αυτή την τραχιά κοιλάδα, όπου ευδοκιμεί εν τούτοις η ελιά. Επίσης, ο μύθος έλεγε ότι οι δελφικές δάφνες που χρησίμευαν στις θυμιάσεις της Πυθίας και στο καθάρισμα του ναού, ήταν απόγονοι του δέντρου που μεταφέρθηκε από τα Τέμπη από το χέρι του ίδιου του θεού. Είναι από αυτό το δελφικό δέντρο που οι ποιητές της αρχαιότητας, ιδίως οι Λατίνοι, είχαν συλλέξει τις ποιητικές τους δάφνες, και είχαν ακόμα γεμίσει το κύπελλό τους από τη γειτονική πηγή της Κασταλίας. Επίσης εκπλήσσομαι, κατά κάποιο τρόπο, που δεν τις βρίσκω πλέον στους Δελφούς. Εμείς εν τέλει ανακαλύψαμε μια κοντά στην Κασσοτίδα πηγή, πάνω στη μικρή πλατεία που προηγείται της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου.

Είναι μέσα στον τόπο αυτό που οι φθορές από τα σεισμό είναι ακόμα ορατές. Το μικρό θυριδωτό κωδωνοστάσιο, που οι Καστρίτες κατασκεύασαν μετά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, για να στεγάσουν τις καμπάνες, που δεν τολμούσε κάποιος να χτυπήσει στον καιρό των Τούρκων, δεν υποστηρίζεται παρά από ένα θαύμα της ισορροπίας. Οι χωριστές καμάρες τοποθετούνται τοξωτά, οι μεν πάνω στις δε, και οι καμπάνες μετατοπισμένες περίμεναν πάνω σε μια χοντρή ξύλινη σκαλωσιά ένα καινούριο κωδωνοστάσιο. Η εκκλησία αυτή είναι η πιο ενδιαφέρουσα της ενορίας και χωρίς αμφιβολία κτισμένη κοντά στη θέση του τύμβου του Νεοπτόλεμου, γιου του Αχιλλέα, δολοφονημένου σε αυτή τη θέση από τον μανιακό Ορέστη.

Δυο κολόνες κολοβωμένες, όπου βρίσκεται ακόμη μια αρχαία επιγραφή, υποστήριζαν μια μικρή στοά που της δίνουν μια, αναμφίβολα, αρχιτεκτονική

αξία. Οι μαυρισμένες αγιογραφίες από τις λαμπάδες, δεν αξίζουν, βεβαίως, όπως αυτές που ο Πολύγνωτος είχε διακοσμήσει τη μεγάλη λέσχη, θα λέγαμε τη μεγάλη στοά των Κνιδίων. Αλλά αυτές δεν είναι λιγότερο περίεργες και θα άξιζαν να μελετηθούν από ένα γνώστη του θέματος. Αριστερά της Πύλης είναι η αναπαράσταση της τελευταίας κρίσης. Να μια πύρινη στήλη στο μέσον της οποίας κάποιος διακρίνει τις γάμπες, τα κεφάλια, τα μπράτσα των ανθρώπων που βασανίζει η Κόλαση. Ένα χέρι στην τύχη, το χέρι του Θεού ίσως, κρατάει μια ζυγαριά μέσα στο ίδιο πλάνο με το χέρι πάνω μπροστά. Σχεδιάστηκαν πολυάριθμα οβάλ ομοκεντρικά πάνω σε μπλε φόντο και κόκκινο το εξωτερικό άκρο, χωρίς αμφιβολία ο ουρανός, όπου το μάτι του Θεού. Από τη μια πλευρά μικροί δαίμονες αγκιστρώνονται στις αλυσίδες της ζυγαριάς και στον έναν από τους δίσκους. Από την άλλη πλευρά ζυγώνει μια ομάδα φτερωτών αγγέλων, οπλισμένων με μακριές λόγχες που ψάχνουν να τους χτυπήσουν. Η ζυγαριά κλίνει αποφασιστικά στην πλευρά των αγγέλων όπου βρίσκεται πιθανώς μια καλή ψυχή. Δυστυχώς, δεν μπορεί να ακολουθήσει μέχρι την άκρη η εξέλιξη της σκηνής, λόγω της άσχημης κατάστασης του τοίχου.

Βγαίνοντας από τον Άγιο Νικόλαο δεν καθυστερούμε να ψάξουμε την πέτρα φετίχ, που σημειώνει το κέντρο της γης και πέρασε στα μάτια των θρήσκων, ως η πέτρα που η Ρέα είχε προσφέρει στο σύζυγό της Κρόνο. Δεν θα χάσουμε πλέον το χρόνο μας υπολογίζοντας τις βαθμίδες του θεάτρου, χαμένοι μέσα στα χαλάσματα που περιτριγυρίζουν το δρόμο. Θα ανεβούμε όλο ίσια προς την πηγή της Κέρνας. Είμαστε εδώ πάνω στα σύνορα της ζωής και του θανάτου, στα ριζά των Φαιδριάδων βράχων. Μερικές χαμένες μουριές στη μέση των ερειπίων των 100 χαλασμάτων φαίνονται να είναι η τελευταία προσπάθεια της βλάστησης. Έπειτα, ξαφνικά, ισιώνει μπροστά μας ο μεγάλος διαχωριστικός τοίχος, γυμνός σαν ένας αρχαίος αθλητής και χαραγμένος εδώ και εκεί με διακοσμητικά, και οι στενοί διάδρομοι στοιχειωμένοι από τα αρπακτικά όρνια.

Από τις μεγάλες πλύστρες, γύρω από τις οποίες παίζουν τα παιδιά του Καστρί, υποδεικνύεται ήδη από μακριά η θέση της πηγής που αναβλύζει κάτω από ένα μαύρο βράχο, που ένας σεισμός άρκεσε για να εκβάλλει πάνω στο χωριό. Εν τούτοις, ο βράχος είναι εκεί από πολύ καιρό, διότι έδωσε τόπο σε ένα μύθο, ήδη τραγουδισμένο από τον Όμηρο.

Η νύμφη της πηγής πλανά τον Απόλλωνα και ψάχνει να τον ελκύσει μέσα στο στενό, όπου ξεκουραζόταν ο απαίσιος Πύθων. Ο θεός ερεθισμένος της λέει: *«Δέλφουσα, αυτό δεν ήταν μέσα στον προορισμό σου, πλανάς το πνεύμα μου να περνώ πολύ καιρό σ' αυτό τον επιθυμητό τόπο του ωραίου και διαυγούς νερού σου».* Έτσι μίλησε, και ο βασιλιάς τοξευτής Απόλλων έσπρωξε το βράχο απ' όπου ανάβλυζε το νερό και έσπασε το ρεύμα.

Η πιο ποιητική από τις πηγές των Δελφών είναι χωρίς αντιλογία αυτή της

Κασταλίας. Η φαντασία, έμπειρη στις κλασικές μεταφορές, δεν ξεχωρίζει την Κασταλία του Παρνασσού και ξαναπαρουσιάζει τους ποιητές της ύστερης αρχαιότητας να θέλουν να πιούν με βαθιές ρουφηξιές από αυτή τη θεία πηγή της έμπνευσης.

Αρχικά, η Κασταλία ήταν μια πηγή που χρησίμευε στις θρησκευτικές πλύσεις (καθαρμούς) των προσκυνητών, των συμβούλων και των αθλητών. Ο εξαγνισμός με το νερό ήταν ένα από τα έθιμα τα πιο στενά συνδεδεμένα με τη λατρεία του Απόλλωνα. Ο ίδιος ο Απόλλωνας πλύθηκε στον Πηνειό, μετά το φόνο του Πύθωνα, και ξαναπαρουσιάζεται συχνά υγραίνοντας τη θεία κόμη του μέσα στο νερό της Κασταλίας, που είχαν τοποθετηθεί πλάι της δυο μεγάλοι κρατήρες σταλμένοι από τον Κροίσο. Πολλοί, χωρίς αμφιβολία, αποδίδουν σ' αυτή τη διαδικασία μια μαγική δύναμη.

Ένα αρχαίο επίγραμμα βάζει στο στόμα της Πυθίας αυτά τα λόγια: *«Μην εμφανίζεσαι μέσα στο ναό του θεού παρά με καθαρή καρδιά, αφού έχεις διαβρέξει τα μέλη σου στο παρθένο νερό. Για τους καλούς μια σταγόνα αρκεί, αλλά για τους κακούς δεν φτάνει ολόκληρος ο Ωκεανός.»*

Επίσης, επιφυλασσόμαστε να δώσουμε στη λεκάνη της Κασταλίας το όνομα *''μπάνιο της Πυθίας''*, όπως το έχουν κάνει αρκετοί Άγγλοι ταξιδιώτες. Η Πυθία δεν πλενόταν σ' αυτό το σημείο, διότι από ένα χρονικό σημείο και μετά, λόγω των ασχολιών της, δεν εγκατέλειπε πλέον το περιφραγμένο μέρος του ναού και ως εκ τούτου δεν είχε την ανάγκη εξαγνισμού. Η πηγή της Κασταλίας μπορούσε εύκολα να διέλθει από το φωτοστέφανο της λογοτεχνίας, όπως το έκανε ο Martial, ο Stace και ο Οβίδιος. Ομοίως αυτή η πηγή είναι το πιο συναρπαστικό από τα φυσικά αξιοθέατα των Δελφών. Αναβλύζει στο άνοιγμα μιας άγριας στενωπού σκαλισμένης από τα νερά που τρέχουν μεταξύ του Ροδίνι και Φλεμπούκου. Σήμερα δεν είναι εύκολο να έχεις μια ιδέα του πώς ακριβώς ήταν αυτή η πηγή. Κάθε χρόνος που περνά αποδιώχνει κάποιο πράγμα από τους αρχαίους Δελφούς.

Ο Κυριακός Αγκωνίτης είχε δει ακόμα ολόκληρο το Θέατρο και το Στάδιο. Μετά το πέρασμα του Ulrichs το 1838, πολλά σπασμένα ενδιαφέροντα κομμάτια εξαφανίστηκαν. Από το 1870 η γούρνα νερού της Κασταλίας πηγής δεν υπάρχει πια. Ο M. Foucart μέσα στη σοφή αναφορά του για τους Δελφούς μας περιγράφει την πηγή, όπως ήταν πριν δεκαπέντε χρόνια πριν: *«….Είναι μια γούρνα λασπώδης, μια λεπτή κλωστή νερού που δραπετεύει σ' ένα παχύ βούρκο… Ο βράχος είχε σκαλιστεί και λειανθεί με φροντίδα, είχε δημιουργηθεί μια γούρνα προορισμένη να δέχεται το νερό το οποίο κατέβαινε από 4 σκαλοπάτια - σκαλισμένα στην πέτρα. Στο βάθος αυτής της γούρνας είχε κάποιος εξίσου σκαλίσει μέσα στο βράχο ένα μικρό τοίχο διάτρητο, που αφήνει να δραπετεύει το νερό μέσα στη δεξαμενή. Μέσα στο διαχωριστικό τοίχο, στο βάθος, από πάνω από τη γούρνα, είναι ένα μεγάλο κοίλωμα προορισμένο*

χωρίς αμφιβολία για το άγαλμα της νύμφης. Σε κάθε πλευρά υπάρχει ένα πολύ μικρό κοίλωμα για τοποθέτηση αγάλματος… Μέσα στη κόγχη, αριστερά, υπάρχει τώρα μια μικροσκοπική εκκλησία ή μάλλον υπολείμματα θεμελίων, αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη. Αυτά είναι σκαρφαλωμένα πάνω στο μικρό τοίχο, για τον οποίο έχω μιλήσει, και ακουμπούν στο βράχο.»

Ο M. Foucart μιλώντας για την αρχαία κρήνη προσθέτει μερικές λέξεις που περικλείουν μια πρόδηλη αντιλογία. Αυτή η διευθέτηση τόσο απλή, είπε, δεν έπρεπε να υστερεί σε ομορφιά. Θα υπονοούσε κάποιος την ταπεινή προέλευση της πηγής που δεν πέφτει παρά σταλαγματιά-σταλαγματιά. Το νερό κυλούσε από έξι (6) τρύπες μέσα στη γούρνα και ο βράχος που το πλαισιώνει του δίνει ένα αναμφίβολο μέγεθος. Θα αναρωτιέται κανείς, πώς είναι δυνατόν το νερό πέφτοντας σταγόνα-σταγόνα από το βράχο, να κυλάει από έξι τρύπες συγχρόνως μέσα στη γούρνα. Ότι αυτό γίνεται στην πηγή δεν είναι πλέον σχεδόν αναγνωρίσιμο μετά το σεισμό του 1870. Το κανάλι που δημιουργήθηκε στο βράχο για να οδηγήσει το νερό είναι παντελώς φραγμένο. Οι όγκοι που υπήρχαν πάνω από τη σχισμή του βράχου και σχημάτιζαν ένα σκέπασμα είναι πεσμένοι μέσα στη γούρνα και δύσκολα σ' αφήνουν να δεις τα σκαλοπάτια που κατέβαιναν μέχρι το επίπεδο των σωλήνων.

Όσον αφορά τη μικρή εκκλησία του Αγίου Ιωάννου, δεν βλέπει κανείς τίποτα, παρά το μέρος που ήταν σκαμμένο μέσα στο βράχο. Ένα πέτρινο διάφραγμα και ένα απόκομμα κολόνας σκεπασμένο από μια μαρμάρινη πλάκα, χρησίμευε ως Αγία Τράπεζα. Από ένα λεπτό σκουριασμένο σίδερο κρέμεται ένα γυαλί, μέσα στο οποίο κάποια θρήσκα, πιστή σε παλιές μνήμες, έρχεται από καιρού εις καιρόν και χύνει λίγο λάδι (ανάβοντας προφανώς καντήλι, σημ. τ. Μ.).

Το στένωμα ιδίως έχει μείνει αδιαπέραστο, γι' αυτό ο αρχαιοφύλακας επιμένει να μας δείξει, πού βρισκόταν άλλοτε το άδυτο μακριά από εκεί μέσα στην περίφραξη του ναού. Πιο μακριά, κάποια σκαλοπάτια κακοσκαμμένα και γυαλισμένα από τους τράγους που έρχονται να ξαπλώσουν εκεί την ώρα του μεσημεριού, μας οδήγησαν μέχρις ένα άνοιγμα του βράχου, πίσω από το οποίο πιστεύεται ότι ακουγόταν ο υπόκωφος θόρυβος του βόμβου των Σιβυλλών.

Ο σεβασμός των σύγχρονων Δελφιωτών σταματά στη μικρή τούρκικη βρύση που υψώνεται στην άκρη του δρόμου προς Αράχοβα. Δεν μπορεί κανείς να περάσει μια ώρα στην Κασταλία, ιδίως μια γιορτινή μέρα, χωρίς να δει κάποια φτωχή γυναίκα να έρχεται κοντά στην πηγή με σταυρωμένα χέρια, μεταφέροντας ευλαβικά μερικές σταγόνες ευεργετικού νερού ή λίγο - πολύ να σταυροκοπιέται περνώντας. Δυο πλατάνια σκιάζουν σήμερα τα γύρω από την πηγή. Έχουν χωρίς αμφιβολία αντικαταστήσει ένα από τα πιο παλιά δέντρα φετίχ της Ελλάδας, αυτό κάτω από το οποίο κοιμήθηκε η Λητώ σύμφωνα με

ένα θρύλο. Η ελιά που απαξιοί τις βραχώδεις πλαγιές του Χρισσού και της Πυλαίας, ανεβαίνει από τον Πλειστό μέχρι την Κασταλία και αποκρύπτει στο μισό, κάτω από αυτές τις κινητές αψίδες, μια μεγάλη και περίεργη κατασκευή, το Μοναστήρι της Κοίμησης της Παρθένου. Αυτό το Μοναστήρι είναι στην πραγματικότητα ένα Μετόχι, κάτι σαν να πούμε αγρόκτημα που εξαρτάται από το μεγάλο Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ, που βρίσκεται σε έξι λεύγες από εκεί πάνω στα υψώματα του Παρνασσού. Ο Παυσανίας δεν σταματά παρά μια στιγμή πάνω σ' αυτή την πλαγιά και μόνο για να ψάξει εκεί κάποιο κατάλοιπο μέσα στις λόχμες όπου πληγώθηκε ο Οδυσσέας, κυνηγώντας τον κάπρο μαζί με τους γιους του Αυτόλυκου.

Ο νεότερος ταξιδιώτης, λιγότερο εύπιστος, έρχεται να θαυμάσει εδώ ένα μεγάλο ελληνιστικό τοίχο διπλό, που θα τελείωνε μέσα στο κελί του Μετοχιού, τα απομεινάρια του Θόλου, αναγγέλοντας χωρίς αμφιβολία ένα μπάνιο, και μερικά σπασμένα ανάγλυφα κομμάτια, που το ένα αναπαριστά δρομείς ίσως τόσο εξυμνημένους. Το Μετόχι είναι το πέρασμα όλων των ξένων που επισκέπτονται τους Δελφούς. Η ενδιαφέρουσα φιλοξενία τού καλόγερου δεν μας άφησε την προηγούμενη χρονιά παρά μια ανάμνηση όχι και πολύ καλή. Επίσης, εμείς ευχαριστηθήκαμε αυτή τη φορά εδώ να δεχτούμε ένα φλιτζάνι καφέ, που μας πρόσφερε ο φιλόφρων εκμισθωτής του αγροκτήματος του Μοναστηριού. Για την εγκατάστασή μας στου Παναγιώτη, κάναμε πως δεν ακούγαμε όλους τους υπαινιγμούς αυτών που μας υποδέχτηκαν. Ο καλόγερος, που προσωποποιεί τον αρχαίο Δελφιώτη με όλες τις άσχημες πλευρές που του αποδίδει η παράδοση, κάνει επίσης εμπόριο λίγο - πολύ αρχαιοτήτων με τρελές τιμές. Αυτό που υπάρχει ως πιο ενδιαφέρον και αυθεντικό, για να δούμε εκεί, είναι ο κατάλογος των ξένων, όπου γράφονταν τα ονόματά τους και οι ιδιότητές τους μαζί με σκέψεις περισσότερο ή λιγότερο πνευματικές, αναφορικά με τους Δελφούς ή τους κατοίκους τους.

Αυτό το κατάστιχο επέτρεψε να βεβαιωθούμε ότι ο Παρνασσός δεν είναι πλέον κατακλυσμένος από τους Άγγλους. Μερικά άγνωστα ονόματα Ελβετών εμφανίζονται εκεί δίπλα στους μαθητές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας, που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν στους Δελφούς τον ευτυχή συμπατριώτη τους Μ. Foucart! Όχι μακριά από τη θέση αυτή, η κυρία Σοφία Σλήμαν κάνει μνεία με μερικές λέξεις και με μια ελαφρά μελαγχολική γραφή, ότι επισκέφτηκε αυτά τα ερείπια μαζί με τον πολυαγαπημένο της Ερρίκο. Η γραφή αυτή είναι, χωρίς αμφιβολία, μετά τις ανασκαφές στην Τροία και τις Μυκήνες.

Ένας μιλόρδος, πολύ γενναιόδωρος, δηλώνει ότι πρέπει ο ταξιδιώτης που σέβεται να δίνει ένα φιλοδώρημα, να προσφέρει μια λίρα στερλίνα στον ανάπηρο που φυλάει τα ερείπια. Ένας άλλος γράφει ότι οι αφιλόξενοι σήμερα Δελφιώτες έχουν πολύ διαφθαρεί από τους προγόνους τους. Στο τέλος ένας

τρίτος Γάλλος, χωρίς αμφιβολία, παραπονιόταν να βλέπει στο κατάστιχο, τη στιγμή που έγραφε, να διέρχεται ένα έντομο, το οποίο όμως δεν ονομάζει.

Το χειμώνα του 1876 είχαν πάει στους Δελφούς πολλοί διακεκριμένοι επισκέπτες. Ο ταπεινός κατάλογος του Μοναστηριού εμπλουτίστηκε σήμερα από το όνομα του Don Pedro της Βραζιλίας, που ανανεώνει ένα μεγάλο από τα πολυμαθή ταξίδια του αυτοκράτορα Αδριανού. Έλεγε εκεί πάνω στην τελευταία σελίδα την απλή ενθύμηση: *Don Pedro d' Alcantara κόμη του Gobineau, Visconde de Bon Rediro κόμη του Messale, K. Henning, 28 Νοεμβρίου 1876.*

Έπειτα από μια αλλόκοτη σύμπτωση πάνω στην ίδια σελίδα φαινόταν το όνομα του Don Carlos της Ισπανίας. Από τότε που ο αυτοκράτορας Αδριανός πέρασε στους Δελφούς, οι κάτοικοι τον τίμησαν καλύτερα από μια εγγραφή πάνω σ' ένα κατάλογο. Μια αναμνηστική στήλη, που βρίσκεται ακόμη σήμερα μέσα στη στενωπό της Κασταλίας, μαρτυρά τις ευχαριστίες που απονεμήθηκαν στον ανακαινιστή της Ελλάδας από τους ενωμένους Έλληνες στις Πλαταιές.

Είναι σχεδόν μάταιο, στην έξοδο του Μοναστηριού να μπαίνεις σε αναζήτηση των τριών (3) ναών, που ανασκάφτηκαν στα 1838 από έναν αρχιτέκτονα του ελληνικού κράτους, ονόματι Laurent. Τα κομμάτια που ήρθαν στο φως εκείνη την εποχή ξαναθάφτηκαν και δεν αναγνωρίζεται πλέον το επίπεδο αυτού του φημισμένου ναού της Προναίας Αθηνάς, όπου σταμάτησε, μπροστά στον κεραυνό και τις φωνές της εκδίκησης του θεού, η εμπροσθοφυλακή των ιερόσυλων που έκαναν επίθεση στους Δελφούς. Το πελασγικό πλάτωμα που ο λαός ονομάζει Μαρμαριά, υφίσταται σήμερα τις ύβρεις του καιρού, και φέρει τώρα στον τόπο του ναού δάση ελιών, που οι ρωμαλέοι κορμοί τους μοιάζουν να προσβάλλουν την υπέργηρη τελειότητα των ερειπίων.

Δεν θα κάναμε καλά να μην συστήσουμε στον τουρίστα που είναι εραστής του γραφικού τοπίου, την εκδρομή προς τους Μύλους, που μπορεί να κάνει κάποιος χωρίς κόπο, αρχίζοντας από τους τάφους που περιτριγυρίζουν στο δρόμο. Το μονοπάτι κατεβαίνει αριστερά ανάμεσα σε μεγάλο πλήθος από σπασμένες και αναποδογυρισμένες σαρκοφάγους. Όλες είναι απλές, χωρίς γλυπτική διακόσμηση. Ένα μόνο σκέπασμα ξαπλωμένο στο μέσον ενός χωραφιού γειτονικού στο μονοπάτι, αναπαριστά μια γυναίκα ξαπλωμένη και ακουμπισμένη πάνω σε μαξιλάρια. Έχει μόνο διασωθεί το κομματιασμένο άγαλμα. Ένα από τα χέρια μοιάζει να έχει αφαιρεθεί με σμίλη. Πιο μακριά διαβάζεις σε μια αρχαία πέτρα ένα αντίο που απευθύνεται στην ψυχή του Αγαμέμνονα. Φτάνεις πάνω στην τελευταία πλαγιά και ακούς, κάτω από τα πόδια σου, τους ειρηνικούς βόμβους της πηγής του Κεφαλόβρυσου, που αναβλύζει στο μέσον μεγάλων γκρεμισμένων όγκων.

Εκατό (100) βήματα πιο μακριά είσαι ήδη στον πρώτο από τους 8 ή 10

μύλους που είναι παραταγμένοι κλιμακωτά κατά μήκος του ρυακιού. Αφού έχει γυρίσει το νερό όλους αυτούς τους μύλους, οδηγείται κάτω στις πλαγιές των κοιλάδας όπου χρησιμοποιείται για να ποτίζει τις ελιές. Δεν φαντάζεσαι την αντίθεση τόσο καταπληκτική, συγχρόνως δε και τόσο ευχάριστη, από αυτό που προσφέρει το βάθος της κοιλάδας του Πλειστού στο αντίκρισμα του πετρώδους των Δελφών. Εκεί ψηλά όλο είναι κίτρινο, απογυμνωμένο και τυλιγμένο από μια μυστηριώδη σιωπή που βοηθά στη θρησκευτική εντύπωση, αλλά και ολοκληρώνεται από την ανάταση της ψυχής.

Πάνω στις όχθες του Πλειστού, αντίθετα, το όλο λάμπει, σπινθιρίζει και τραγουδά. Ακούς εκεί όλες τις φωνές από τη μουρμούρα, από μικρούς καταρράχτες ασημωμένους με το νερό, που τρέχει από επίπεδο σε επίπεδο ανάμεσα σε γιρλάντες από αναρριχώμενα φυτά, μέχρι τη φωνή του τζίτζικα και το μούγκρισμα των βαριών ξύλινων σφυριών των νεροτριβών [μανταμιών].

Βρισκόμαστε μπροστά στον πρώτο μύλο, μερικοί άντρες απασχολημένοι να πλέκουν πανέρια από τα κλαδιά της ελιάς. Ο ένας απ' αυτούς έχει μεταφέρει από τα ταξίδια του από μακρινή χώρα τη γνώση της Ιταλικής γλώσσας. Στο εσωτερικό του μύλου ένας άλλος Καστρίτης ζυμώνει ένα γλυκό με λάδι ελιάς. Μας καλεί να φάμε απ' αυτό σε μια ώρα. Δεχόμαστε. Για να δούμε, πού θα το ψήσει, δεν έχουμε παρά να τον ακολουθήσουμε μέχρι τον παρακάτω μύλο. Αυτός ο (δεύτερος) μύλος είναι μια εγκατάσταση όπου λευκαίνεται η μάλλινη φανέλα που χρησιμεύει για να κατασκευάζουν τα γυναικεία ενδύματα. Έξι (6) ή επτά (7) ξύλινα μεγάλα σφυριά, μπαίνουν σε κίνηση από το νερό, και χτυπούν κυκλικά το ύφασμα, και ένας εργάτης εφοδιασμένος με μια σκαλισμένη κολοκύθα δεν παύει να ραντίζει με νερό κορεσμένο με σαπούνι (σαπουνάδα). Ο ήλιος επιφορτίζεται με το υπόλοιπο της εργασίας. Είναι εδώ που ο άνθρωπός μας, τοποθέτησε κάτω από τις στάχτες, ακόμα ζεστές, το γλυκό που μας πρότεινε να μοιραστούμε μαζί του.

Το ψήσιμο πάει λίγο μακριά και εμείς έχουμε τον ελεύθερο χρόνο να κάνουμε το γύρο από όλους τους μύλους. Ω! τι έκκπληξη! Να, αν δεν μας απατούν οι αισθήσεις μας, μια πραγματική μηχανή για έκθλιψη ελιών κατασκευασμένη από μασίφ σίδερο, καθώς ο ιδιοκτήτης αρέσκεται να μας το βεβαιώσει, με τη βοήθεια του ραβδιού μας. Μιλάμε για το μύλο του και προσπαθούμε να τον κάνουμε να καταλάβει ότι μπορούσε να χρησιμοποιεί ακόμα καλύτερα τη δύναμη της μηχανής που έλκει τα βαγόνια του νερού, αλλά ο Καστρίτης αμφιβάλλει για τους καλύτερα θεμελιωμένους φυσικούς νόμους και δεν θέλει παρά να υπερηφανεύεται για τη δική του εμπειρία. Βρίσκουμε σε λίγο τον ιδιοκτήτη του μύλου να έχει απομακρυνθεί, σοβαρά απασχολημένο για να ράψει ένα ευώδες δέρμα από τράγο για να κάνει ένα ασκί. Κοντά του κρύβεται μια επιγραφή, δυσανάγνωστη, βέβαια, χωρίς αμφιβολία κάποιο επιτάφιο αντίο. Αυτός ο παράδεισος απ' όπου ακούγεται ο

θόρυβος των τρεχούμενων νερών, ν' αναμειγνύεται με το τικ-τακ της μοντέρνας βιοτεχνίας, διατηρεί κατά κάποιο τρόπο κάτι από την αυστηρή ποίηση των ελληνικών τοπίων.

Κάθε μύλος συνοδεύεται από ένα εικονοστάσι μισοερειπωμένο, χτισμένο από σπασμένα λίθινα υλικά, σε οριζόντιες λίθινες στρώσεις τύπου ελληνιστικής οικοδομής. Θα πείτε, γιατί τόσα εικονοστάσια μαζεμένα σ' αυτή την απομονωμένη μικρή κοιλάδα; Ο M. Foucart υποθέτει, όχι χωρίς δυνατά επιχειρήματα για το ζήτημα αυτό, ότι καθένα από αυτά τα μικρά ιερά αντικατέστησαν κάποιον αρχαίο οικίσκο. Μόνο αφεντικό του τόπου η Αφροδίτη κάποτε, έχει εκδιωχτεί από την αγνή Παναγία.

Για τις άλλες θεότητες δεν έχει γίνει, παρά μια ελαφρά αντικατάσταση του ονόματος που αφήνει να υφίσταται κάτω από το διάφανο πέπλο της χριστιανικής ονομασίας η αρχαία προσωπικότητα, θεία ή ηρωική. Έτσι, ο Άγιος Ηλίας ερχόταν χωρίς μεγάλη προσπάθεια ως ο διάδοχος του ομωνύμου θεού Ήλιου. Ο Άγιος Ιωάννης ο κυνηγός έπαιρνε τη θέση κάποιας κυνηγετικής θεότητας, όπως ο Άρης ή ο Άδωνις.

Πάνω στα ακρωτήρια ο Ποσειδώνας αντικαταστάθηκε από τον Άγιο Νικόλαο. Το ίδιο και στις όχθες των πηγών, ο Ασκληπιός, ο θεός της φροντίδας των ασθενών, παραχώρησε τη θέση του στους Αγίους Αναργύρους, Άγιο Κοσμά και Άγιο Δαμιανό, ήρωες δωρεάν θεραπειών. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, ο χριστιανισμός έκανε μάλλον διείσδυση, παρά επανάσταση και οι αρχαίοι θεοί δεν πέθαναν παρά για να ξαναζήσουν κάτω από μια καινούργια μορφή.

XIII
Το χωριό Καστρί (Δελφοί) στα 1876

Η κοιλάδα των Δελφών είναι ένας ευνοϊκός χώρος ιδίως για μια μελέτη της νεότερης Ελλάδας και τις προϋποθέσεις της ύπαρξής της. Στους πιο φανατικούς οπαδούς του Fallmerayer, σ' αυτούς λέμε ότι δεν υπάρχει καμιά ανάγκη να ανάψουν εδώ ένα φανάρι για να βρουν έναν Έλληνα. Ο πληθυσμός προστατευμένος από τις επάλξεις των βράχων έμεινε στο σύνολό του αυτό που ήταν εδώ και 20 αιώνες. Όταν ο Μοριάς είχε δεχτεί ένα δυνατό κατακλυσμό σλαβικού λαού, και οι όχθες του Κηφισού, αυτές της Κωπαΐδας, αυτές του Λάδωνα είναι σήμερα στα χέρια των απογόνων του Σκεντέρμπεη. Αυτό εκεί είναι βέβαιο, αλλά εδώ η αλβανική εισβολή σταμάτησε στον Παρνασσό. Το ίδιο θα μπορούσε να πει κανείς και για τις δυτικές ακόμα επαρχίες της Αιτωλίας και Ακαρνανίας, είναι δηλαδή, όπως οι τόποι των Δελφών, παρθένοι από τούτη την εισβολή.

Η κοιλάδα των Δελφών έχει άλλα προνόμια. Αν και περιτριγυρισμένη από αυστηρούς βράχους στο Νότο και στο Βορρά, αυτή δεν είναι απομονωμένη

ούτε περιορισμένη, όπως τόσες άλλες ελληνικές τοποθεσίες, σ' ένα μόνο είδος καλλιέργειας. Όλη η φυτική κλίμακα της Ευρώπης βρίσκει θέση μεταξύ της κοίτης του Πλειστού και της διπλής κορφής του ιερού βουνού. Είναι κατ' αρχάς η ελιά προσφιλής της Προναίας Αθηνάς, που ανεβαίνει μέχρι και τα επτακόσια (700) μέτρα και σκαρφαλώνει ιδίως την πλαγιά της Αράχοβας, απ' όπου πηγάζει ο Πλειστός. Έπειτα, έρχονται πάνω στ' απόκρημνα που τα διαδέχονται οι Φαιδριάδες, οι μεγάλοι αμπελώνες που δεν μεθούν πια τους Βακχευτές αλλά προμηθεύουν, αλίμονο! πιο πολύ μόχθο από μέθη τις φτωχές γυναίκες που τους καλλιεργούν. Πιο ψηλά είναι οι τραχιές γυμνότητες των βράχων που επανακτούν στις θέσεις τους μια δενδροφυή βλάστηση, γεμάτη από αρώματα και από έλατα. Από πάνω από τους βράχους απλώνεται το πλάτωμα των λιμνών, που παρατείνεται ανάμεσα σε χίλιες ανωμαλίες του εδάφους σ' ένα μήκος πλέον από δυο (2) λεύγες από τους Δελφούς μέχρι την Αράχοβα. Εδώ είμαστε στη μέση στο βουνό και σε 1.200 μέτρα πάνω από τον (Κορινθιακό) Κόλπο. Είναι εδώ που οι Καστρίτες έρχονται, τον Αύγουστο μήνα για να μαζέψουν τα σιτάρια και τις φακές και να κόψουν ξυλεία για κατασκευές. Επιτέλους, είναι από εκεί που ανεβαίνεις στα μεγάλα βοσκοτόπια του Παρνασσού.

Στο σύνολό της η κοιλάδα των Δελφών είναι σαν μια επιτομή ολόκληρης της Ελλάδας. Έχει τα πρώτα επίπεδα και τους μακρινούς ορίζοντες, τις αναβλύζουσες πηγές και τις γυμνές πλαγιές, τη συρροή των μικρών δασών και των μεταλλικών αντανακλάσεων των μεγάλων διαχωριστικών τοίχων (γκρεμών). Έχει την ελιά και το αμπέλι, το έλατο και το σιτάρι. Όαση της ποίησης, αυτή αντηχούσε τους παιάνες του Απόλλωνα και τους διθυράμβους του Βάκχου, όπως και σήμερα αυτή επαναλαμβάνει εφάμιλλα τα τραγούδια του τρύγου και τα βουκολικά. Και έπειτα τα ερείπια που κάνουν τον ταξιδιώτη να ονειρεύεται, από τα φαντάσματα των θρύλων μέχρι και τα μπρούντζινα αγάλματα της ιστορικής εποχής. Παντού τα ακρωτήρια των βράχων, όπου το προσεκτικό μάτι θα ξεχώριζε ακόμα σήμερα την αποτύπωση του Τρίποδα που σημείωνε τα όρια του ιερού εδάφους. Παντού οι βράχοι μάρτυρες για την πόλη της Ελλάδας εναντίον των βαρβάρων, από τον Απόλλωνα μέχρι το γιο της καλογριάς, Καραϊσκάκη. Παντού τα σπήλαια που μιλάνε για τον Πάνα, τις Νύμφες τον Οδυσσέα, που είχε κυνηγήσει μέσα σε αυτές τις λόχμες, τους Έλληνες που έφευγαν μπροστά στον Ξέρξη και τους κλέφτες μπροστά στους Τούρκους. Ναι, αν έπρεπε να επιλεγεί μια καταφυγή στην Ελλάδα, είναι μέσα σ' αυτή την κοιλάδα που θα ήθελα να ζει, είναι εδώ που θα ήθελα να βλέπω να ξετυλίγεται κάτω από όλες τις εκφάνσεις του το δράμα, αλλάζοντας από τη φύση και τα χίλια επεισόδια της λαϊκής ζωής.

Εάν θέλετε να δείτε τον Καστρίτη του παρελθόντος, τον Έλληνα της γενιάς των τουρκομάχων, ο αρχηγός φοβίζει τα παλληκάρια του δημοτικού

τραγουδιού να πάνε στο στρατηγό Φράγκο. Αυτός ο Φράγκος είναι ένας Δελφιώτης και όχι όπως μπορούσε να κάνει το όνομά του να πιστέψουμε ένας Γάλλος χαμένος στους Δελφούς που έγινε αφέντης της κοιλάδας. Ο Φράγκος αυτός όφειλε το όνομά του στον πατέρα του, όπως όλοι εμείς, και ο πατέρας του το όφειλε στα παντελόνια του γαλλικού τρόπου κατασκευής που είχε φέρει από ξένες χώρες. Το σπίτι του είναι αμέσως από κάτω από το καφενείο του Παναγιώτη μέσα στην ευθυγραμμία του πελασγικού τείχους. Και αν και δεν είχε κανένα επίσημο τίτλο θα του κάνω την επίσκεψη, για να του συστήσω το συνοδό του ταξιδιού μου που θα άφηνα στους Δελφούς για μερικές εβδομάδες. Ο Φράγκος μάς δέχτηκε πολύ καλά. Όταν τον έβλεπες δεν τον έκανες για ογδόντα (80) χρονών. Έχει ευθεία κοψιά, λίγο κοντός, το μάτι διαπεραστικό σαν του αϊτού, το παραδοσιακό μουστάκι του παλληκαριού και οι βλεφαρίδες πυκνές και μεγάλες. Αφού ήπια τον απαραίτητο καφέ, άνοιξα το κεφάλαιο των εκστρατειών του. Μου διηγήθηκε σύντομα, πώς έφυγε από το Καστρί με μια εκατοστή άνδρες, για να πάει να πολεμήσει με το Γρίβα, με το ληστή Οδυσσέα και τον ηρωικό Καραϊσκάκη. Το δωμάτιό του είναι γεμάτο με πανοπλίες και παλιά όπλα, μερικά εκ των οποίων ανήκαν σε Τούρκους. Σήμερα ο γέρος περνάει το καλοκαίρι μόνος του με μια υπηρέτρια. Όταν έρχεται ο χειμώνας κατεβαίνει στο γιό του, στην ήπια κλιματολογικά κοιλάδα της Άμφισσας. Από το πόλεμο, πέρασα στις αρχαιότητες, διότι ο Φράγκος εάν πρέπει κανείς να πιστέψει όλα αυτά που λέγονται γι' αυτόν, φαίνεται να ήταν περισσότερο ο Αττίλας των Τούρκων. Αφαίρεσε τα χώματα μετά το 1840 από το πελασγικό τείχος πάνω σ' ένα μήκος 20 μέτρων. Έπειτα, αφού είχε σφετερισθεί, έκλεισε πάλι μέσα στα κτήριά του ένα κομμάτι του τείχους που ανήκε στη δημόσια περιουσία. Ο Φράγκος βάλθηκε να κάνει στην κατοικία του, ακολουθώντας το παράδειγμα του Foucart, να αποσπάσει τις πέτρες, και να τις σπάσει για να χρησιμοποιήσει αυτές σαν υλικό και ν' αναποδογυρίσει τις ελληνικές οριζόντιες στρώσεις λίθων, για να αποκολλήσει τις συνδέσεις από μόλυβδο. Το πρόστιμο που του επιβλήθηκε εναντίον του, του ερέθισε τη μανία της καταστροφής. Φυσικά, ο Φράγκος κατά τη δική του εκδοχή δεν έκανε τίποτε, λέει, παρά να χρησιμοποιήσει το δίκαιο της ιδιοκτησίας του. Ο τοίχος είναι δικός του όσο η Ελλάδα ανήκει στο βασιλιά. Αν τον απαλλοτριώσει θα τους παραχωρήσει τις επιγραφές. Μέχρι τότε κανείς ούτε υπουργός δεν μπορεί να τις αντιγράψει.

Αυτό το οποίο φαίνεται ακατανόητο είναι ότι οι δυο Γάλλοι (Vescher και Foucart), τους οποίους είχε φιλοξενήσει δωρεάν επί τρεις (3) μήνες, τόλμησαν να ζητήσουν στον υπουργό να εκδώσει διαταγή εναντίον του. Μάταια προσπαθώ να τον κάνω να καταλάβει ότι οι επιγραφές σαν αυτές στον τοίχο του δεν έχουν εμπορική αξία και ότι θα μπορούσε κάλλιστα να αφήσει να τις αντιγράψει κάποιος πολυμαθής Έλληνας. Ο βασιλιάς των βουνών κουνάει το

κεφάλι και με οδηγεί, πάνω στην ερώτησή μου, μέσα σ' ένα υπόστεγο, του οποίου το κλειδί έχει πάντοτε πάνω του. Εδώ μου επιτρέπει να βλέπω και όχι να αγγίζω. Δυστυχώς, ο τοίχος δεν είναι όπως τον φαντάζεται ο Φράγκος εξολοκλήρου σκεπασμένος με επιγραφές και δεν υπόσχεται μια επιγραφική σοδειά, επίσης το ίδιο άφθονη με αυτή που έκανε ο Müller και ο Foucart. Παρότι ο Φράγκος ζημιώνει λίγο τις αρχαιότητες και τους αρχαιολόγους, εντούτοις είναι πολύ φιλόξενος και προσφέρεται να δώσει κατοικία σε μένα τον ίδιο, και για το συνοδό μου προσπαθεί με πολύ δραστηριότητα να του βρει μια κατάλληλη κατοικία.

Κάνουμε ακόμα καλή γνωριμία με έναν άλλο αξιωματούχο, τον κύριο Γιώργο Μποτίλια, συγγενή του Φράγκου. Έπρεπε να φέρει το ίδιο όνομα (Φράγκος), αλλά εδώ και εξήντα (60) χρόνια ο πατέρας του Μποτίλια, αδελφός του Φράγκου, δέχτηκε από τους φίλους του, χάρη στην υπερβολική του απλότητα, το ειρωνικό παραστσούκλι Μποτίλιας (Μπουκάλας). Αυτό το παρατσούκλι έγινε όνομα της οικογένειάς του. Ο Μ. Μποτίλιας γιος, πίνει νερό, είναι ένας γοητευτικός άντρας αρκετά μορφωμένος για έναν υπολοχαγό και πολύ ένθερμος για την καλή φήμη της χώρας του. Είναι στη φρουρά της Άμφισσας και έρχεται όλες τις Κυριακές στους Δελφούς, για να επισκεφτεί την οικογένειά του, όπου έχτισε ένα σπίτι με ωραία όψη. Αν και μιλώντας αρκετά εύκολα τα Γαλλικά, ζει σαν ανατολίτης και τρώει ακόμα σαν Τούρκος.

Κάθε ξένος που περνά από τους Δελφούς, συνεννοείται απαραιτήτως με τον αρχαιοφύλακα ή φύλακα των αρχαιοτήτων. Ο φτωχός γέρος που έχει δει στη νεότητά του τους Τούρκους είναι πολύ λιγότερο ισχυρός από το Φράγκο. Βαδίζει δύσκολα, με το μπαστούνι του στο χέρι, ανάμεσα στις αρχαίες τοιχοποιίες και τις νεότερες αθλιότητες (τα ερειπωμένα σπίτια), απασχολημένος να εξετάζει όλες τις πέτρες και να ερευνά όλες τις κρυφές γωνιές της κοιλάδας. Αλίμονο! Εδώ πολλές εβδομάδες περνούν χωρίς να φανεί κανείς στον ορίζοντα, αλλά όταν ένα καπέλο και ένα φράγκικο ένδυμα φαίνεται στη στροφή της κοιλάδας, ο αρχαιοφύλακας είναι όρθιος και φτάνει συγχρόνως με σας εκεί που είστε.

Ο ξεναγός μάς προσκαλεί ν' ανεβούμε στην καλύβα του, που είναι μια από τις λιγότερο άσχημες του χωριού. Έχει μέσα στην αυλή του ένα εξασφαλισμένο αριθμό κομματιών από επιγραφές που γνώριζε από τον κατάλογο και τα επόπτευε με μια ματιά ζηλωτή. Με την ευκαιρία αυτή γνωριστήκαμε με την κόρη του, η οποία μέσα στη φορεσιά της φέρνει κάποια ομοιότητα με ένα ινδικό είδωλο. Τα χέρια της επιμελώς σκεπασμένα με δαχτυλίδια, το μέτωπό της καλυμμένο από ένα διάδημα βάρους μερικών λιβρών από μετάλλια ή φλουριά κρεμασμένα στο λαιμό της, ενώ μεγάλες πλάκες ψεύτικου χρυσού απλώνονται πάνω στο στήθος της και τεράστιες πλεξούδες προστατεύουν την πλάτη της, καθώς το σώμα είναι φυλακισμένο μέσα σε 2 ή 3 χιτώνες

κεντημένους και από μέσα το αόρατο μεσοφούστανο. Όμοια (τέτοια) είναι η πομπώδης φορεσιά όλων των Αρτέμιδων των Δελφών, τις συγκεκριμένες μέρες σχόλης.

Οι Δελφιώτες είναι όπως όλοι οι Έλληνες περισσότερο ενεργοί στο πνεύμα παρά στο σώμα. Τους βλέπεις σαν αδέρφια ενωμένους στη δημόσια πλατεία, για να μιλήσουν για τα νέα της μέρας, ενώ οι γυναίκες εργάζονται στα χωράφια ή κυνηγούν τα μουλάρια μέσα στα μονοπάτια του βουνού. Είναι μέσα σ' αυτή την αγορά πάντοτε ειρηνικοί, ενώ παλεύουν τα τοπικά προβλήματα και τα μεγάλα συμφέροντα της πολιτικής του βασιλείου. Το αντικείμενο της ημερήσιας διάταξης, κατά την εποχή που περάσαμε από τους Δελφούς, ήταν τα οικονομικά προβλήματα που είχαν ήδη αναφανεί στους Έλληνες και που έπρεπε προοδευτικά να απορροφήσουν την προσοχή τους, εάν ήθελαν να κατακτήσουν αποφασιστικά τη θέση ενός πολιτισμένου έθνους. Η ενεργοποίηση για την αγορά ενός ελαιοτριβείου που να λειτουργεί με ατμό, σαν αυτόν που ήδη κατέχει η Αράχοβα. Μάλιστα, καθένας έδινε τη γνώμη του πάνω στο σύστημα, στο κόστος και τη θέση τη μηχανής σαν να ήσαν ενήμεροι για όλα. Τέλος, οι Δελφιώτες επείγονταν να πραγματοποιήσουν την καλή τους πρόθεση, και βάλθηκαν κατόπιν θαρραλέα να κατασκευάσουν τον αμαξιτό δρόμο που θα επέτρεπεν συνδεθεί η Αράχοβα με τη θάλασσα.

Η Ελλάδα με το ένα εκατομμύριο των ελιών της και τους απέραντους αμπελώνες της θα βρεθεί πάνω στο δρόμο της ανάπτυξης με παντού καλούς δρόμους, με ελαιοτριβεία και τέλεια πιεστήρια για σύνθλιψη του ελαιόκαρπου. Ιδιαίτερα, στην άφιξη ενός ξένου είναι που προδίδεται η περιέργεια του πνεύματος του Δελφιώτη. Όταν ο Τούρκος κοίταζε να περνά κάποιος ταξιδιώτης, δεν τον έβλεπε με καλό μάτι ο ίδιος και του έριχνε κάποια ακαταλαβίστικη κατάρα. Ο Έλληνας, το αντίθετο, τρέχει σ' αυτόν. Ο ξένος γι' αυτόν είναι ένας φίλος και ιδίως ένα πρόβλημα: Από πού έρχεστε; Ποιος είστε; Πόσο κερδίζετε ερχόμενος εδώ; Είστε παντρεμένος; Τι λένε για την Ελλάδα στη χώρα σας; Τόσες είναι οι ερωτήσεις που συνωθούνται εξ αρχής πάνω στα χείλη τους, περιμένοντας τη ροή της συνομιλίας που οδηγεί σε άλλες χίλιες. Το καλύτερο τότε είναι να κλείσετε το τετράδιο των σημειώσεων, να διπλώσετε το χάρτη και να απαντάται μετρίως σ' αυτές τις εφόδους της αξιοσημείωτης περιέργειας. Τι να κάναμε στους Δελφούς; Με αυτό εκεί το τίμημα μπορούσαμε στον κύκλο μας να ρωτήσουμε και να ακούσουμε, και για το τέλος κάποιος να μας χαρίσει κάποιο τραγούδι, όπου με κάποιο ύφος μισοελληνικό-μισοϊταλικό, να τραγουδήσει με τη συνοδεία ενός είδους επιμήκους μαντολίνου που ονομάζουν μπουζούκι.

Αφού αναχώρησα, ο συνοδός μου στο ταξίδι, ζωγράφος στο επάγγελμα, είχε κάθε βράδυ την ευκαιρία να κάθεται σε ατέλειωτες συζητήσεις, φιλονικείες, των οποίων αορίστως καταλάβαινε το αντικείμενο, και των

οποίων ο ίδιος έκανε το φόντο. Πόσα χρήματα έχει και πόσο κερδίζει κάποιος κάνοντας αυτές τις εικόνες; Αυτή ήταν η ερώτηση στην ημερησία διάταξη, έπειτα από πολλές μέρες, όταν ένα βράδυ ένας ναύτης που είχε ταξιδέψει με τους Άγγλους και επομένως είχε μάθει πολλά, ανέλαβε να δώσει εξηγήσεις στη συνάθροιση που νιώθει θαυμασμό, όταν έμαθε ότι ο ξένος έκανε τις ζωγραφιές, οι οποίες έδειχναν τοπία από ψηλά, για να τα επιδείξει στις εμποροπανηγύρεις των μεγάλων πόλεων. Είχε από αυτά δει πολλά, έλεγε, όπου κάποιος πλήρωνε 10 σαντίμς (διαίρεση γαλλικού φράγκου) για είσοδο. Εικονιστείτε, έλεγε, να, αυτός μέσα στο κουτί του έχει όλα τα φανταστικά χρώματα. Ένας ακροατής ζήτησε, εάν ο ζωγράφος είχε επίσης μαζί του χρώμα από ντομάτες! Ο ζωγράφος έχει αποτυπώσει με το χρωστήρα του τόσο τους ανθρώπους όσο και τα σπίτια τους στους Δελφούς και στο Χρισσό.

Οι Δελφιώτες αρέσκονται σε μια αφέλεια που ξεπερνά πάσα ιδέα. Το μεγαλύτερο μέρος των σπιτιών τους δεν έχουν ξανακτιστεί μετά το σεισμό, δηλαδή εδώ και 6 χρόνια. Είναι επίσης ερείπια που κάποιος έχει ρίξει πάνω τους μια στέγη για να τα κάνει κατοικήσιμα. Όταν κάποιου του έρχεται η ιδέα ανασηκώνει το γκρεμισμένο σπίτι του αυτό γίνεται σαν από μαγεία μέσα σε μερικές μέρες. Έτσι, την Κυριακή μετά το δείπνο ο ιδιοκτήτης ενός διπλανού σπιτιού από το δικό μας, αποφάσισε να σηκώσει τα κεραμίδια της στέγης του με τη βοήθεια των παιδιών του και αυτών του γείτονα. Την επόμενη, Δευτέρα, ο τεχνίτης και ο ξυλουργός του χωριού ήρθαν και άρχισαν από την αυγή να ξανακτίζουν το σπίτι.

Οι γυναίκες ανακατεύουν το κονίαμα απλά καμωμένο από νερό και χώμα και το μεταφέρουν στον τόπο που πρέπει. Ο τεχνίτης βοηθάει τον ξυλουργό στην εργασία του, ο ξυλουργός τον τεχνίτη, ο διπλανός έρχεται να δώσει ένα χέρι, και σε οκτώ (8) ημέρες ο όροφος του σπιτιού είναι όρθιος και ξανασκεπασμένος με την παλιά στέγη. Το υγρό καταφύγιο όπου προ ολίγου ζούσε η οικογένεια θα χρησιμεύσει εις το εξής ως στάβλος και αποθήκη. Γιατί αυτοί οι Έλληνες χωρικοί που έχουν τόση φυσική εξυπνάδα, έχουν τόσο λίγη πρωτοβουλία στα πρακτικά πράγματα; Η φτώχεια εξηγεί λίγο, αλλά δεν δικαιολογεί εξ ολοκλήρου αυτή την αγάπη για τη ρουτίνα και αυτή την απόλυτη αδιαφορία για ευμάρεια, που χαρακτηρίζει τους Δελφιώτες και το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων χωρικών.

Ο πλούσιος και πολιτισμένος Έλληνας κατοικεί στις πόλεις και εκεί κάνει εμπόριο, και οι χωρικοί αφημένοι στους εαυτούς τους είναι χωρίς αμφιβολία πολύ αποστερημένοι από καλές συμβουλές, και καλά παραδείγματα. Μπορεί κάποιος, δεν διαφωνώ με αυτό, να ζει ευτυχισμένος γύρω από ένα τούρκικο τραπέζι με πολύ μικρό ύψος (σοφράς), αλλά τι καλό πλάγιασμα μπορεί να γίνει πάνω στο σκληρό έδαφος, και αρκείται σε λίγη εργασία, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να προμηθευτεί ένα καλό και καθαρό πάτωμα και κάποιο

πράγμα που να μοιάζει με κρεβάτι; Γιατί, επίσης, να στερείται τη χαρά στην καρδιά του, από την ύπαρξη τζαμιών στα παράθυρα και να μένει εκτεθειμένος, χωρίς προστασία, σε όλες τις κακοκαιρίες των εποχών; Εκτός από δυο (2) καφενεία, στενοχωριέμαι να βλέπω στους Δελφούς μόνο έξι (6) κατοικίες εφοδιασμένες με τζάμια, και μια μέρα διασκέδαζα πολύ να παρατηρώ ένα χαμίνι που είχε μπει στον Παναγιώτη και φανέρωνε την κατάπληξή του στη θέα των τζαμιών χαϊδεύοντάς τα με τα χέρια του. Από καιρού εις καιρό έχανε, εν τούτοις, λίγο από τη θέα και έφερνε τα χέρια του στο κεφάλι του.

Δεν έχω δει πώς γίνεται το μάζεμα των ελιών, που τις γκρεμίζει κάποιος άσπλαχνα με μακριές βέργες, ακρωτηριάζοντας το δέντρο. Αυτό που ξέρω είναι ότι οι θεριστές και οι τρυγητές χρησιμοποιούν τρόπους πολύ πρωτόγονους και δαπανηρούς. Τα σταφύλια μπαίνουν στα πανέρια, ρίχνονται σε μια γούρνα χτισμένη στο ίδιο το αμπέλι, και εκεί ένας άνδρας τα πατάει με τα πόδια τόσο πολύ, που ο μούστος διαφεύγει από μια τρύπα και πηγαίνει να χυθεί μέσα σε μια άλλη γούρνα πιο μικρή ανοιχτή σε ένα κατώτερο επίπεδο. Από εκεί το υγρό μεταγγίζεται μέσα σε ασκιά, και οι φλούδες των σταφυλιών γεμάτες με χυμό συσσωρεύονται μέσα σε δερμάτινους σάκους που μεταφέρονται στο χωριό, πάνω στις πλάτες των μουλαριών, χωρίς κάποιος να ανησυχεί καθόλου, εάν αυτό το φορτίο θα έχει απώλεια μούστου στο δρόμο. Εκεί το όλο περιεχόμενο αδειάζει μέσα σε ένα μεγάλο βαρέλι όπου πρέπει να γίνει η ζύμωση, διότι στους Δελφούς δεν γίνεται παρά μόνο κόκκινο κρασί.

Εν κατακλείδι, η μόνη προετοιμασία που υφίσταται το κρασί είναι η ανάμειξη σε αναλογία 1/70 ή 1/80 με ρετσίνι. Οι Δελφιώτες κατέχουν σήμερα μερικά καλά γαλλικά βαρέλια, αλλά αυτά που αυτοί κατασκευάζουν είναι πραγματικά άσχημα να τα βλέπεις. Αυτοί δεν γνωρίζουν καλά να συνδέουν ένα κύκλο από ξύλο και χρησιμοποιούν, για να στερεώνουν τις δόγες, σπάγκους και καρφιά.

Η κοιλάδα του Πλειστού μοιάζει εξόχως κατάλληλη στην καλλιέργεια των λαχανικών. Αλλά παρόλα αυτά κάποιος βλέπει εκεί 2 ή 3 μικρούς κήπους. Όλα τα λαχανικά που τρώγονται στους Δελφούς έρχονται από την Άμφισσα ή την Ιτέα. Τρώνε πατάτες, που είναι μια πολυτέλεια, καθώς κοστίζουν 30 ή 40 σαντίμ το κιλό. Ρωτήστε τους χωρικούς, γιατί δεν καλλιεργούν από αυτές. Παρόμοια θα σας απαντήσουν ότι είχαν φυτέψει πατάτες την περασμένη χρονιά και αυτές είχαν ευδοκιμήσει. Ένας άλλος διατείνεται ότι δεν φύτεψε, γιατί θα του τις έκλεβαν. Ακόμα ένας τρίτος ομολογεί ότι δεν ήξερε ότι αυτές μπορούσαν να ευδοκιμήσουν στους Δελφούς, αλλά θα κάνει είπε πολύ σύντομα μια δοκιμή. Είναι το ίδιο με το βαμβάκι. Πολλοί παραδέχονται ότι οι Δελφοί θα παρήγαγαν επίσης ό,τι και όλοι οι άλλοι τόποι. Αλλά βιάστηκαν να προσθέσουν ότι δεν καλλιεργούν από αυτά, γιατί κάποιος θα τα έκλεβε.

Για να έχεις μια ιδέα για τη φτώχεια του Έλληνα χωρικού και τη σπανιότητα του χρήματος, αρκεί να παρίστασαι στην πληρωμή των φόρων. Με αυτή την ευκαιρία οι Δελφοί δέχονται την επίσκεψη από ένα σοβαρό κύριο περιβεβλημένο από ένα καπέλο από ψάθα και ένα μαύρο ένδυμα και συνοδευμένο από 5 ή 6 στρατιώτες και χωροφύλακες. Ο τελάλης ερχόταν να φωνάξει κάθε βράδυ δημόσια και να θυμίσει στους κατοίκους τις υποχρεώσεις τους.

Ο εισπράκτορας εμφανίζεται όλα τα βράδια στο καφενείο του Παναγιώτη, έτσι την Κυριακή το πρωί τίθεται στην διάθεση των φορολογουμένων, που έρχονταν ένας - ένας και βάζουν μέσα στο μαντίλι του το ποσόν του φόρου τους. Μερικοί, αλίμονο! Έρχονται με όλο αυτό που κατέχουν και ξαναγυρνούν με αυτό που ο εισπράκτορας τους το επιστρέφει.

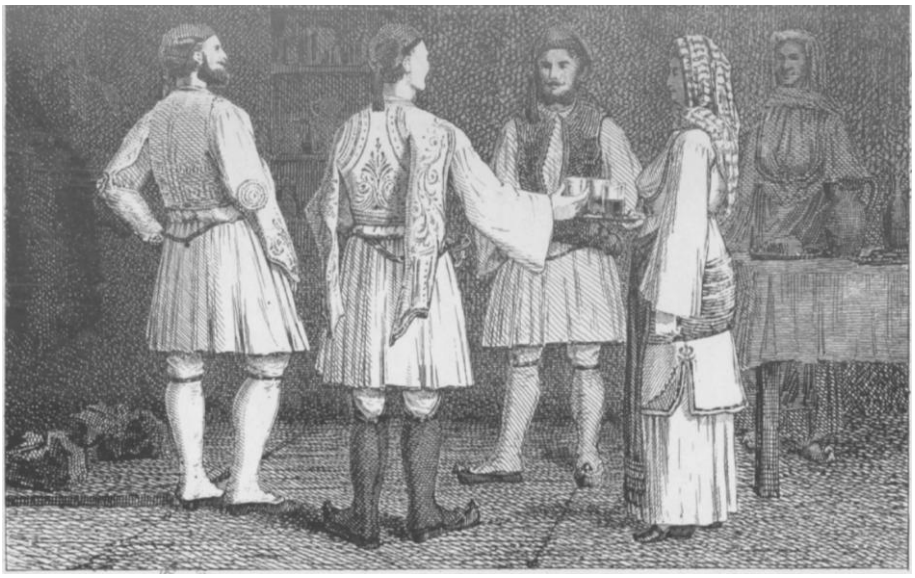
Πολλοί δεν έχουν νομίσματα παρά ένα ή δυο σεντίμ και το κράτος είναι ικανό να τους τα πάρει, όταν δεν έχουν άλλο πράγμα να δώσουν. Είδα έναν από αυτούς τους φτωχοδιάβολους που ήρθε να πληρώσει ένα ποσόν 25 δρχ. σε νομίσματα του ενός, δυο και τριών λεπτών. Έτσι, η είσπραξη διάρκεσε λίγο - πολύ 15 μέρες.

Η φτώχεια είναι φίλη της νηστείας, και οι Δελφιώτες νηστεύουν λίγο κοντά στους 4 μήνες από τους 12. Ευτυχώς, υπάρχουν από καιρού εις καιρόν οι γιορτές που τους κάνουν υπομονετικούς στις σκληραγωγίες τους. Αλίμονο! Νηστείες και γιορτές συνεργούν, για να φτωχύνουν το χωρικό και να του αφαιρέσουν το χρόνο και τις δυνάμεις των οποίων τόσο έχει ανάγκη. Υπάρχει εκεί ένας ελαττωματικός κύκλος από τον οποίο δεν θα βγει κανείς, παρά μέσα από έναν καλό και ρωμαλέο μεταρρυθμιστή.

Κατά τη νηστεία ο χωρικός χαζεύει και είναι χωρίς δύναμη και χωρίς ευθυμία. Έπειτα, έρχονται οι μέρες των γιορτών όπου το στομάχι του αναλαμβάνει, χωρίς την ωφέλεια για την εργασία της επομένης. Η πιο ωραία από τις γιορτές στο Καστρί είναι το μεγάλο πανηγύρι στο τέλος του Αυγούστου, που είναι η ημέρα της ελληνικής Κοίμησης της Θεοτόκου.

Την παραμονή της γιορτής το Μοναστήρι της Παναγίας κατακλύζεται από μια μεγάλη συνοδεία από χήρες που έρχονται εκεί να κλάψουν τους μακαρίτες συζύγους τους. Από όλες τις πλευρές προστρέχουν τα παιδιά κρατώντας ένα πιάτο γεμάτο με βρασμένο σιτάρι, με παραχωμένες σε αυτό κορινθιακές σταφίδες. Αυτά είναι τα κόλλυβα, το ανάλογο με αυτές τις προσφορές σίτου και μελιού που οι αρχαίοι πρόσφεραν στους νεκρούς σε ορισμένες μέρες του χρόνου.

Η ελληνική εκκλησία δεν έχει καταργήσει αυτό το έθιμο πιο παλιό από την Ελλάδα, αυτή το έχει διαμορφώσει και τα κόλλυβα διανέμονται τώρα σε φτωχούς και φίλους. Συγχρόνως, το χωριό ζωντανεύει. Δίπλα από ένα μικρό καφενείο, που είναι αμέσως κάτω από το δικό μας, υψώνεται μια συκιά πάνω

Δελφιώτες σε γιορτή.

στην οποία στηρίζουν μερικά εγκάρσια δοκάρια, είναι εκεί το αυτοσχέδιο κρεοπωλείο. Για μια τη στιγμή αφήνουν τρία (3) αρνιά στο μέρος αυτό για γδάρσιμο και τα σκυλιά έρχονται από γύρω, απ' όλες τις πλευρές, για να δοκιμάσουν τα πρώτα (απαρχές) της γιορτής.

Την επομένη, Κυριακή, τελείται η λειτουργία με μια μεγάλη πομπή στο Μοναστήρι, και αμέσως μετά αρχίζει να ξεδιπλώνει ο χορός την πολύχρωμη αλυσίδα του κάτω από τις ελιές. Έπειτα από 1 ½ ώρα ο χορός διακόπτεται, αλλά θα ξαναρχίσει το απόγευμα πάνω στη μικρή πλατεία στο Καστρί. Εκεί διαρκεί χωρίς διακοπή μέχρι τη δύση του ηλίου.

Ο χορός στη σειρά είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά έθιμα που οι Έλληνες έχουν κληρονομήσει από τους προγόνους τους. Αυτό το καταλαβαίνεις εύκολα. Σε μας είναι ο στροβιλιστικός χορός, όπου ο άντρας και η γυναίκα καταναλίσκουν το χρόνο αγκαλιασμένοι από αγάπη και μεθυσμένοι από ευχαρίστηση και την κίνηση. Εδώ, όμως, όπως λέει ο Μ. Αμπού, ο Πιερ δεν χορεύει με τη Μαργαρίτα, αλλά όλο το χωριό χορεύει με όλο το χωριό.

Το μονότονο τραγούδι του ταμπουρά και του διαπεραστικού κλαρίνου ρυθμίζουν με μια σοφή βραδύτητα το ζύγισμα των δυο αλυσίδων χορού των αντρών και των γυναικών, που κυματίζουν χωρίς να κομματιάζονται (διαλύονται). Ούτε μια φωνή ούτε ένα από αυτά τα ποδοκρατήματα που δίνουν στους χωρικούς μας πρόοδο στη μέθη τους.

Το αισθάνεσαι ότι είσαι απέναντι σ' ένα δικαιοπράτη λαό και του οποίου οι μακρές δυστυχίες τον έκαναν σοβαρό και σκεπτικό ως και στις ηδονές του.

Παρά τη θέληση, το σπάσιμο της νηστείας καταποντίζει όλο τον κόσμο, και εάν ο καφετζής πουλά μερικά μικρά ποτήρια ρακί πέρα από το σύνηθες, η βρύση του χωριού έχει ακόμα περισσότερους πελάτες από το ταπεινό μαγαζί.

Οι χοροί του απογεύματος μας θυμίζουν τους αρχαίους χορούς της Ελλάδας. Αυτός ο λαός ντυμένος με τα γιορτινά του, οι γυναίκες με τα βαθιά στήθη με τις ελκυστικές στολές και τις φωτεινές ζώνες τους και οι άνδρες με το χιτώνα με τις κυματιστές πτυχές (φουστανέλα). Τα ερείπια του ναού, οι μεγάλοι βράχοι επενδυμένοι από φως και χρώματα, αμυδρά πορφυροί, όλα μέχρι αυτή τη χοντρή κολόνα, προσομοιάζουν με το βωμό γύρω από τον οποίο γυρίζει ο χορός και όλοι εμείς μεταφερθήκαμε σ' αυτή την αρχαιότητα, όπου οι Ναυσικές έρχονται να χορέψουν στις γιορτές των θεών, όπου οι τραγικοί χοροί ξετυλίγονται γύρω από το βωμό τον αφιερωμένο στο Βάκχο.

Το βράδυ η εικόνα έχει αλλάξει, αλλά είναι όλα επίσης στα αρχαία χρώματα. Κάθε σπίτι έχει μια γιορτινή σάλα. Και το πιο φτωχό σπιτικό έχει σφάξει το παραδοσιακό αρνί και έχει γεμίσει το φλασκί ή κολοκασιά και καθένας κάνει την πιο ανοιχτή φιλοξενία. Η νηστεία ήταν τόσο μεγάλη και τόσο σκληρή που λίγο μπορούσε να χορτάσεις σπίτι σου. Έτσι, πηγαίνει κάποιος από σπίτι σε σπίτι, δοκιμάζει το κρασί και το αρνάκι του γείτονα· θα έλεγε κάποιος ότι πρόκειται για την αρχαία γιορτή των Θεοφανίων.

Ο σπιτονοικοκύρης μας μας οδήγησε από πόρτα σε πόρτα από τραπέζι σε τραπέζι. Παντού ξανάρχιζε το δοκίμασμα του κρασιού και της σάρκας του αρνιού. Δυστυχώς, οι δυνάμεις μας δεν είναι στο ύψος της καλής μας θέλησης και αφήσαμε σε λίγο το ελβετικό όνομα εκτεθειμένο στον εμπαιγμό του σπιτονοικοκύρη μας, που δεν καταλαβαίνει να κάνει καλύτερη τιμή σε ένα πανηγύρι.

Οι Έλληνες δεν καταλαβαίνουν, το δίχως άλλο, τίποτε από τα πολιτισμένα στομάχια μας υποδουλωμένα στην ώρα και τη συνήθεια. Αυτοί είναι ακόμα στη δίαιτα των συντρόφων του Οδυσσέα, που δεν μαγείρευαν, παρά όταν ο άνεμος τους πετούσε πάνω σε μια ακρογιαλιά, και έπαιρναν το φαγοπότι τους για 3 ή 4 μέρες. Στις 10 η ώρα το βράδυ όλα σχεδόν τελείωσαν. Δεν ξέρει κανείς εν τούτοις αληθινά να πει ότι η μάχη τελείωσε ελλείψει των μαχητών, διότι παρά τη θέληση των χορευτικών κύκλων όλα είναι ήρεμα στο Καστρί. Καθένας ήπιε ακολουθώντας τις δυνάμεις του και υπακούοντας στον κανόνα του Οράτιου: *«Ne quis modici transiliat munera Bacchi»* .

XIV
Η Αράχοβα και το Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ

Όποιος τουρίστας αγαπά τις αντιθέσεις δεν σταματά καθόλου στους Δελφούς. Μετά τους Δελφούς πρέπει να δει την Αράχοβα. Μετά την αρχαία

Ελλάδα η νεότερη Ελλάδα. Αφήνετε ακουσίως την Κασταλία και τον πλάτανο του Αγαμέμνονα αλλά, το να ταξιδεύεις δεν σε υποχρεώνει να αποχωριστείς αιώνια αυτό που άρχισε και σου γίνεται αγαπητό;

Κοντά στο ναό της Αθηνάς το μάτι σας προσπαθεί να αναγνωρίσει πάνω από το δρόμο τους όγκους που τιμώρησαν τους ιερόσυλους Πέρσες. Χωρίς αμφιβολία οι σεισμοί τους έχουν βαθμηδόν ωθήσει μέχρι το βάθος της κοιλάδας. Στη θέση τους κοίτονται μεγάλα κομμάτια αποσπασμένων βράχων από τον πρόσφατο σεισμό. Ανοιχτοί τάφοι μέσα στο βράχο προσθέτουν στην υποβλητική εντύπωση του τοπίου. Να, στο πλάι του δρόμου μια μεγάλη επικήδεια πόρτα με διασταυρούμενους ταμπλάδες. Είναι, χωρίς αμφιβολία, η εικόνα της πόρτας των Υάδων ανοιχτή μέρα και νύχτα στις σκοτεινές λεγεώνες των νεκρών. Μια συκιά που έχει σπάσει την πέτρα κάτω από την πίεση του νέου της χυμού, μοιάζει ν' αποτελειώνει το έργο του σεισμού και ρίχνει με δύναμη στο θάνατο μια περήφανη πρόσκληση.

Σε δεκαπέντε λεπτά από τους Δελφούς ο δρόμος περνά δίπλα σ' ένα πύργο που υψώνεται ως τα 3 μέτρα. Είναι ένας τάφος ή ένας τόπος αποθήκευσης; Δεν υπάρχει μέσα στα σπασμένα κομμάτια τίποτα που θα μας τραβήξει από την αβεβαιότητά μας. Το μονοπάτι σχεδόν όμοιο πετρώδες, αλλά λιγότερο απόκρημνο από εκείνο που οδηγεί από το Χρισσό στο Καστρί, ακολουθεί πιστά όλες τις άκρες και όλες τις ελικοειδείς πτυχές του βουνού. Η κατωφέρεια, επίσης απότομη, όπως αυτή των αμπελώνων της Leman, είναι εξ ολοκλήρου σκεπασμένη με χαμηλά κλήματα που δίνουν το εξαιρετικό κρασί της Αράχοβας. Κάνοντας την παρατήρηση στον οδηγό μας, ότι η καλλιέργεια σ' αυτούς τους ανώμαλους αμπελώνες πρέπει να είναι πολύ κοπιώδης, θα μας απαντήσει μ' ένα τόνο άνετο. *«Ναι, αλλά είναι οι γυναίκες που εργάζονται εκεί.»*

Οι άντρες όφειλαν τουλάχιστον να φορτώνουν και να διασχίζουν τους δρόμους, αφού οι γυναίκες θέλουν να ασχολούνται στις σκληρές εργασίες του αμπελουργού. Το μονοπάτι παντού άσχημο, καταντά εδώ τόσο στενό που κάποιος κινδυνεύει να κυλήσει στις κατωφέρειες ή να μείνει κρεμασμένος στα αγκάθια των βάτων. Επιτέλους, φαίνεται πίσω από τις άκρες των βράχων η επιβλητική κωμόπολη της Αράχοβας, της οποίας τα σπίτια με τις κόκκινες στέγες σκαλώνουν σε πυκνές σειρές στις κατωφέρειες του Παρνασσού. Αμέσως από πάνω από το χωριό υψώνονται μεγάλοι βράχοι εφάμιλλοι των Φαιδριάδων, ενώ στο νότο οι οροσειρές με τις απομονωμένες κορφές.

Τα ταξίδια μου στην Ελλάδα με είχαν οδηγήσει δυο φορές στην Αράχοβα. Η πρώτη φορά ήταν μια Κυριακή του Μάη, το 1875. Επισκεφτήκαμε γρήγορα τους Δελφούς κατά την ημέρα και γύρω στις πέντε η ώρα το απόγευμα μπήκαμε στην Αράχοβα, ακολουθούμενοι από τους δυο αγωγιάτες που μας είχαν πάρει από το Χρισσό. Ήδη από μακριά ένας ξένος θόρυβος είχε τραβήξει

την προσοχή μας. Εμείς σταματήσαμε μέσα σ' έναν ανηφορικό δρόμο μπροστά στο σπίτι του δημάρχου, στον οποίο αποταθήκαμε. Ο δήμαρχος έλειπε, κάποιος μας οδήγησε στην κατοικία ενός Πρόκριτου του χωριού. Ήταν ένας νέος άνθρωπος υπερήφανος με κάτι, από αυτή την ιταλική απαλότητα σάρκας που είναι σπάνιο στην Ελλάδα. Μας δέχτηκε και προσφέρθηκε να μας οδηγήσει στο χορό.

Το χοροστάσι είναι μια βραχώδης ταράτσα που βρισκόταν στο τέρμα του χωριού σε γειτνίαση με μερικές βραχώδεις κορφές με έντονο ανάγλυφο. Καθώς πλησιάσαμε, το αυτί πάντοτε αντιλαμβάνεται πολύ ευδιάκριτα τους ήχους της μουσικής, ενώ το μάτι ανακαλύπτει ξαφνικά ολόκληρη στιλπνή θάλασσα από φορεσιές λευκές, μπλε, και κόκκινες.

Τη στιγμή που φθάσαμε όλο το χωριό είχε τα μάτια καρφωμένα πάνω σε 4 ή 5 χορευτές που κρατιούνταν από το χέρι, έγερναν προς τα πίσω έπειτα προχωρούσαν, ενώ εκτελούσαν χαριτωμένες περιστροφές στο ένα πόδι, όπου το σώμα τους έμοιαζε ζυγισμένο στη φορά από το μονότονο ρυθμό και το παιχνίδι του χορού. Μερικά νέα αγόρια καθισμένα πάνω στην άκρη της ταράτσας του αλωνιού σηκώθηκαν για να μας δώσουν τη θέση τους. Η ορχήστρα αντιπροσωπευόταν από ένα τύμπανο και ένα οργανοπαίχτη πλαγίαυλου, που παρακολουθούσε με το παίξιμό του όλες τις στροφές του χορού και προκαλούσε, με μια μιμητική πολύ διασκεδαστική, τη μεγαλοψυχία και τη λίγη βαρεμάρα της γαλαρίας.

Ήμασταν σε μια γιορτή γάμων, όπου οι χοροί των ανδρών και των γυναικών εναλλάσσονταν, έπειτα αναμειγνύονταν ο ένας με τον άλλο. Κάποιος μας έδειξε το σύζυγο τη στιγμή που έμπαινε στην κεφαλή του χορού. Η ευτυχία του τού έδινε φτερά και του ενέπνεε αγαπημένα ελαφρά πηδήματα και γυροβολιές εκτελεσμένες με τέχνη. Μετά το χορό του συζύγου, ήρθε αυτός της συζύγου, χλωμή σαν μια Καρυάτιδα, αυτή φορούσε στο κεφάλι ένα είδος τιάρας και πάνω στο στήθος το μεγάλο επιστήθιο των γιορτινών ημερών. Αυτά τα βήματα είναι ντροπαλά, αβέβαια, αλλά το φέρσιμό τους είναι σεμνό. Ο φιλοξενών καθισμένος δίπλα μας, μας εφιστούσε την προσοχή στις διαφορές των φορεσιών και σε χίλιες λεπτομέρειες του θεάματος. Ενώ τον περίμενα να μιλήσει για τη νύφη (παντρεμένη της ημέρας) ή για παρθένους, σήκωσα τα μάτια πάνω στους βράχους κατοικημένους από τις Μούσες ή χαμηλά προς τον Κορινθιακό κόλπο, τότε με ρώτησε εάν είμαι στον αιώνα μου ή έχω μεταφερθεί σαν από μαγεία στους πρώτους αιώνες της Ελλάδας.

Όταν τελείωσε ο χορός, ο φιλοξενών μας οδήγησε ενσυνείδητα πάνω σε τρεις λόφους της κωμόπολης και πρώτα απ' όλα πάνω στην ακρόπολη που φέρει την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Η εκκλησία απόλυτα ερειπωμένη από το σεισμό που κόστισε τη ζωή σε 26 Αραχοβίτες, υψώνεται στο μέσον των ερειπίων πιο ωραία από πρώτα. Οι μεγάλοι πρίνοι την προφυλάσσουν

απέναντι στις παγωμένες πνοές του Παρνασσού, ενώ από τη νότια πλευρά η θέα, ανεμπόδιστη μετά την καταστροφή του τοίχου του περιφράγματος, σταματά στο μέσον των βραδινών ομιχλών πάνω στους βιολετί όγκους του Χελμού ή Αροανίων. Για τους οδηγούς μας ο κόσμος τέλειωνε στην κοιλάδα των Δελφών και κανένας απ' αυτούς δεν γνωρίζει τα ονόματα των Μοραΐτικων βουνών, όπως θα φαινόταν επίσης ευδιάκριτα οι Άλπεις στους κατοίκους της Jura.

Μέσα στους δρόμους της Αράχοβας τα τραγούδια ακούγονται ακατάπαυστα. Εδώ και εκεί συναντούσαμε ομάδες νέων κοριτσιών, που κρατιούνταν από το χέρι και χόρευαν στον ήχο των τραγουδιών. Μερικές ανάμεσα στις άλλες είναι ξανθές σαν την Αφροδίτη, και μεγαλόσωμες σαν την Παλλάδα, μας χτύπησαν με την ιδεώδη ομορφιά τους, τις παρομοιάσαμε με ένα χορό των Νυμφών που κατέβηκαν από τον Παρνασσό, για να γιορτάσουν κάποια ποιητική γιορτή. Ξαναγυρίζουμε στον Αμφιτρύωνά μας, βρίσκουμε το μεγάλο δωμάτιο του σπιτιού κατακλυσμένο από τις ωραίες χορεύτριες της Αράχοβας.

Στην πρώτη σειρά λάμπει η κόρη του σπιτιού που η παρουσία των ξένων την κάνει διπλά ντροπαλή. Κατά τη διάρκεια της βραδιάς είχα την ευκαιρία να εξετάσω τη φορεσιά της που αποτελούνταν από ένα χοντρό πανωφόρι πολύ κομψό και ένα μακρύ πουκάμισο φουσκωτό πολύ λεπτό, ανοιχτό στο λαιμό με μακριά κρεμαστά μανίκια, που μιμείται τις πτυχές μιας αρχαίας στολής. Επάνω στο μπροστινό μέρος του σώματος πέφτει μια χοντρή κόκκινη ποδιά από πυκνό μαλλί συνδεδεμένη πιο χαμηλά από τη μέση από μια φαρδιά φάσα υφάσματος. Αυτή η ταινία παίζει ένα σημαντικό ρόλο μέσα στη φορεσιά της γυναίκας. Είναι αυτή που σημειώνει την τάξη της. Είναι δεσποινίδα, η ταινία είναι κόκκινη. Τη μέρα του γάμου γίνεται μπλε. Αυτή δεν χάνεται πια, ώστε τα αγόρια να είναι πληροφορημένα. Μια ταινία λοιπόν υφάσματος στην πλάτη των κοριτσιών, πράγμα που θα αλλάξει ίσως μια μέρα λόγω της προόδου.

Εν τω μεταξύ, οι υποψήφιοι μνηστήρες για γάμο μπορούν να βρουν μερικές χρήσιμες πληροφορίες μέσα στα *''χρυσάφια''* ή τις πλάκες πολύτιμου μετάλλου, με τα οποία οι γυναίκες σκεπάζουν το στήθος τους τις γιορτινές μέρες ή μέσα στα φλουριά ή τα μετάλλια που μερικές φορές τα κάνουν διαδήματα.

Δεν ξέρω, αν λαθεύω, αλλά μου φαίνεται ότι στην Αράχοβα οι μεγαλοκοπέλλες είναι πιο σπάνιες παρά σε μας ή τουλάχιστον αυτές φαίνονται λιγότερο δημόσια. Ο αριθμός των νέων προσώπων, ακόμη νέων και δροσερών ήδη στολισμένων με τη ζώνη του Υμέναιου, σας λένε καθαρά ότι οι γάμοι είναι πρόωροι μέσα σ' αυτά τα ευτυχισμένα βουνά.

Τη στιγμή που η νύχτα πέφτει οι επισκέπτες φεύγουν και ο φιλοξενών με ρωτά, αν πείνασα. Βεβαίως, η ελληνική φιλοξενία δεν συμβαδίζει σε όλα με

την ελβετική φιλοξενία. Στην Ελβετία, δεν έχεις πει περισσότερες από είκοσι (20) λέξεις σε αυτόν που σε φιλοξενεί και ήδη δοκίμασες τη δύναμη του κρασιού του και το ψωμί του. Στην Ελλάδα, εάν ξεχωρίσεις τον καφέ, κανείς δεν σου προσφέρει τίποτε μέχρι τη νύχτα και κανείς δεν πληροφορείται για την όρεξή σου, παρά μόνο όταν ο ύπνος είναι έτοιμος να σε αρπάξει.

Περιμένοντας το πλούσιο δείπνο, εγώ και ο φιλοξενών μιλάμε για το ένδοξο παρελθόν της Ελλάδος και τα περιπετειώδη πεπρωμένα της. Ο συνομιλητής μου έχει διαβάσει Παπαρρηγόπουλο, την ιστορία του ελληνικού έθνους. Έχει ακούσει να μιλούν για την αρχαία πόλη της Ανεμώρειας, που πιθανώς υφίστατο τους ανέμους από τους λόφους του Παρνασσού. Θα ήθελε πολύ το γενέθλιο χωριό του να άλλαζε το ύποπτο σλαβικό όνομά του με το αρχαιοελληνικό όνομα Ανεμώρεια. *«Ναι χωρίς αμφιβολία»*, του είπα, *«είναι ευχάριστο όταν κάποιος είναι Έλληνας να κάνει να αναβιώνουν τα αρχαία ονόματα των κωμοπόλεων και των πόλεων.»* Αλλά αυτό που πρέπει πριν απ' όλα για την ευτυχία και το μεγάλωμα της Ελλάδας, είναι η εργασία, ο θόρυβος της σκαπάνης και του αρότρου, ο θόρυβος των υδραγωγείων, το βαρύ μουγκάνισμα των κάρων, το μονότονο τραγούδι των μηχανών και των κοπάνων.

Πρέπει η Ελλάδα να κάνει εμπόριο στο οποίο να πουλάει μάλλον παρά να αγοράζει, ακολουθώντας τον κανόνα του Κάτωνα. Σύμφωνα με το γνωμικό του πρέπει: *«Πάντοτε περισσότερο κρασί, πάντοτε περισσότερο λάδι, πάντοτε περισσότερο βαμβάκι και μαλλί»*. Μανιώδης εργασία είναι το μόνο μέλλον για τη χώρα σας, του είπα.

Ο φιλοξενών με επιδοκίμασε και πίεσε για τις προετοιμασίες του δείπνου. Αυτός κάθεται στο τραπέζι δίπλα μας και πρόφερε ιεροτελεστικά : *«Καλώς ορίσατε»,* πριν από το οποίο θα ήταν απρέπεια να βάλεις το χέρι πάνω στα φαγητά. Έπειτα κατέχοντας όχι μια κούπα, αλλά μια χοντρή φλάσκα συνέβαλε στην ευτυχία μας. Ήταν οι πρώτες σπονδές. Ανάγγειλε ακόμα μια φορά το *«γειά, καλώς ορίσατε»* και έτεινε το φλασκί. Ήπιαμε γύρα και του ευχηθήκαμε εξ ίσου μια καλή υγεία. Η φιλοξενία του οικοδεσπότη μας γινόταν όλο και πιο γενναιόδωρη και συσσώρευε πάνω στο πιάτο μας κομμάτια αρνιού και τυριού, που δεν μας άφηνε να αποθαρρυνθούμε.

Όση ώρα τρώγαμε, δεν γινόταν να μην δώσουμε κάποια προσοχή στο νέο οικονόμο (επιστάτη) που μπαινοβγαίνει χωρίς να πει ούτε λέξη, και περιμένει σιωπηλά οδηγίες του αδελφού του. Μετά το δείπνο το νέο κορίτσι απλώνει κάτω μερικά σεντόνια. Η πράξη τελείωσε, ακούμε αυτόν που μας φιλοξενούσε να μας εύχεται *"καλή νύχτα"* και αποσύρεται. Αλλά όχι, η ελληνική συνήθεια θέλει ο Αμφιτρύων να παρίσταται ξεντυμένος με αυτούς που τους δέχεται σπίτι του. Εμείς καταλαβαίνουμε και υποκύπτουμε.

Το νέο κορίτσι απλό σαν μια αρχαία παρθένα βγαίνει έξω από το δωμάτιο και στη συνέχεια μας φέρνει δροσερό νερό για τη νύχτα. Έπειτα πιστός στους κανόνες της ελληνικής φιλοξενίας ο αμφιτρύωνάς μας δεν μας αφήνει, μέχρι που είμαστε πολύ καλά εγκαταστημένοι για έναν ύπνο μερικών ωρών.

Όταν έμπαινα στην Αράχοβα για δεύτερη φορά μια ωραία Κυριακή, μήνα Αύγουστο του 1876, εντελώς γεμάτος αναμνήσεις του περασμένου χρόνου, ήθελα άπληστα να ακούσω όλους τους θορύβους της κοιλάδας, αλλά μάταια. Τα τύμπανα και το κλαρίνο είναι άφωνα. Τα δρομάκια δεν είναι έμψυχα, όπως ένα χρόνο πριν, με το χαριτωμένο θαύμα των ντόπιων φορεσιών, και η εποχή των παιχνιδιών των γέλιων και των χορών μοιάζει περασμένη. Ο ωραίος μήνας του Μαΐου δεν υπάρχει πλέον και ο Αύγουστος έχει έρθει οδηγώντας χορευτές και χορεύτριες προς το βουνό. Αλλά και πώς να υπάρχει καρδιά για χορό, όταν κανείς έχει μπροστά του 15 μέρες για θερισμό και επιπλέον έχει 15 μέρες νηστεία;

Πατάμε το πόδι μας στην είσοδο του χωριού και ακολουθούμε τους δαιδαλώδεις δρόμους που τους διασχίζουν τα αυλάκια των τρεχούμενων νερών. Μερικές νέες γυναίκες σηκώνονται, για να μας τιμήσουν, όταν περνάμε από μπροστά τους. Φτάσαμε στο μαγαζί, που βρίσκουμε εκεί τον αμφιτρύωνά μας του περασμένου χρόνου. Δυστυχώς, το σπίτι του επισκευάζεται και από αλλού προτιμάμε, για να είμαστε πιο ελεύθεροι στις μετακινήσεις μας, να ζητήσουμε από τον υποδηματοποιό Παναγιώτη, λιγότερο αφιλοκερδή, μερικές μέρες φιλοξενίας. Σε μερικά λεπτά εγκατασταθήκαμε σε ένα ψηλό δωμάτιο. Ένα χοντρό μπαλκόνι από ξύλο μας επιτρέπει να εισπνεύσουμε με γεμάτα πνευμόνια τη βραδινή δροσιά. Όλες αυτές οι κόκκινες στέγες σκεπασμένες μ' ένα λοφίο καπνοδόχου και σκαλωμένες πάνω σε πλαγιές σύννεφων, οι μεγάλοι προμαχώνες των βράχων που κλείνουν από τρεις πλευρές τη ρομαντική αυτή κωμόπολη, η ευεργετική δροσιά του αέρα, όλα αυτά μας θυμίζουν την πατρίδα μας και τα μεγάλα αλπικά χωριά που κάθονται πάνω στην κατωφέρεια των βουνών.

Μόλις φτάσαμε και ο Παναγιώτης μας έχει ήδη αρπάξει. Τον ακολουθούμε στο καφενείο όπου μας σερβίρουν δροσιστικά. Ξαναβλέπουμε τους γνωστούς τόπους, την ακρόπολη του Αγίου Γεωργίου, με την εκκλησία που είχε πριν λίγο τελειώσει, τις κορφές των ψηλών βράχων, το χοροστάσι.

Ο Παναγιώτης που ένιωθε αφ' υψηλού σε σχέση με τους Αραχοβίτες, λόγω της παρουσίας μας στο σπίτι του, γινόταν όλο και πιο ενοχλητικός. Είπα με την ευκαιρία της παρουσίας μου στην Κέρκυρα ότι οι ξεναγοί είναι σπάνιοι στην Ελλάδα, και ότι αυτό είναι μια από τις μαγείες ενός ταξιδιού στην Ανατολή, ότι μπορείς να περπατήσεις από τα Ιωάννινα στην Πάτρα, από την Αθήνα στη Σπάρτη, από τη Θήβα στο Μεσολόγγι, χωρίς ποτέ να προσκρούσεις πάνω στη δυσάρεστη φιγούρα αυτών των παρασίτων. Αλίμονο! Ο Παναγιώτης χωρίς να

είναι ξεναγός στο επάγγελμα και χωρίς να είναι ποτέ σε καμιά σχολή των Ιταλών αχθοφόρων, που να είναι κατειλημμένος από όλες τις κατεργαριές του επαγγέλματος, εν τούτοις δεν μας απάλλαξε από την ενόχλησή του, παρότι του επαναλάβαμε πολλές φορές, στη συνέχεια, να μείνουμε μόνοι μας στις διαδρομές μας, απόλυτα μόνοι .Το ότι ο Παναγιώτης μας κοίταζε με τα μεγάλα μάτια του, ένας Θεός ξέρει ποια υποψία του περνούσε από το μυαλό του!

Επιστρέψαμε στη γοητευτική κατοικία του, μέσα από τα δρομάκια της Αράχοβας, χωρίς τον οδηγό μας. Ναι, εδώ είναι η καλή πλευρά της νεότερης Ελλάδας, αυτή που ονειρεύτηκα, πλούσια από κρασί και λάδι, από επιδέξιες νοικοκυρές που γνέθουν οι ίδιες τα ρούχα τους και τα ωραία χαλιά των κατοικιών της, παντού λευκά σπίτια από πέτρα, με ένα περιβόλι ως διακόσμηση, από ποιητικά βράχια σαν καταφύγιο, από μακρινές αποδράσεις, από κόλπους και θάλασσες, και μέσα στις γιορτινές ώρες των χορών και τραγουδιών, τραγουδιών αρχαίων και νέων. Διότι οι κακολόγοι της νεότερης Ελλάδας δεν λένε ότι ο Παρνασσός είναι χωρίς φωνή, και η Αράχοβα δίχως Μούσες. Είστε βασιλιάς σαν τον Όθωνα και στην επιστροφή από μια ανάβαση πάνω στον Παρνασσό θα είστε δεκτός, όπως τον υποδέχτηκαν, από χορωδίες των νέων κοριτσιών και των γοητευτικών τραγουδιών τους που αυτοσχεδιάζονται από τις Μούσες του χωριού.

Αυτό εκεί το βράδυ ο Παναγιώτης μάς πρόσφερε από ένα πιάτο φακές και μερικά αβγά τηγανητά μέσα στο λάδι. Έπειτα, τσιμπώντας το μπράτσο με ένα τρόπο εκφραστικό, μας συμβουλεύει να ξαπλώσουμε μάλλον στο μπαλκόνι, στο ύπαιθρο παρά μέσα στο δωμάτιο ήδη κατειλημμένο και το οποίο ήθελε να ενοικιάσει.

Το πρωί θα εξαφανιστούμε νωρίς από τον ενοχλητικό οικοδεσπότη μας. Φεύγοντας από την Αράχοβα η κοιλάδα του Πλειστού φαίνεται θλιμμένη και έρημη, γεμάτη αμπέλια, γεμάτη δέντρα. Το κουράγιο μας είναι πολύ δυνατό μέσα σ' αυτόν τον αυχένα, που μοιάζει να βυθίζεται σε αιώνια υπνηλία. Εν τούτοις, να ένας μύλος συνομιλεί θορυβωδώς με τον Πλειστό, τραγουδά ακόμα κρυμμένος κάτω από μια συστάδα από λεύκες, αλλά το χαρούμενο τραγούδι θα εκπνεύσει εντός ολίγου ανάμεσα στα ξερά βράχια. Αριστερά, η αρχαία πόλη των Αιολιδών έχει αφήσει μερικά ερείπια πάνω σε μια ρώγα βυζιού από θάμνους. Από απόσταση 24 αιώνων αυτά τα ερείπια μας μιλούν ακόμη για τους Πέρσες και τις ιερόσυλες μανίες τους, διότι οι Αιολίδες είχαν καταστραφεί από τη στρατιωτική φάλαγγα των βαρβάρων, που είχαν σταλεί εναντίον των Δελφών, και αυτή δεν ξανακτίστηκε έκτοτε. Αισθάνεται κανείς σχεδόν άσχημα λίγο πιο κάτω μέσα στο έρημο δερβένι ή κλεισούρα του Ζεμενού. Οι βράχοι τού Παρνασσού και του Ξεροβουνιού έχουν όψεις άγριες και περήφανες. Το στένωμα είναι τόσο γεμάτο μυστήριο και σιωπή, που κάποιος ονειρεύεται, χωρίς να το θέλει, αυτούς τους κλέφτες που συνέχισαν

για τόσο πολύ καιρό μέσα σ' αυτές τις στενωπούς τις παραδόσεις του βάρβαρου Οδυσσέα (Ανδρούτσου).

Δεν είναι κοντά εδώ που ο Οδυσσέας δολοφόνησε με τα παλληκάρια του, τους παλιούς συντρόφους του, Παλάσκα και Νούτζο, και δεν είμαστε τόσο κοντά στον τάφο του αρχηγού της Χωροφυλακής Μέγα που υπέκυψε στη θανάσιμη πάλη εναντίον του κλέφτη βλάχου Νταβέλη; Αν και ο ταξιδιώτης σήμερα καθησυχάζει, εν τούτοις η Ελλάδα υπέφερε πολύ από αθλίους και έχει αποκρούσει με το στήθος της τη ληστεία, και η σιωπή αυτών των στενωπών της και των βουνών της δεν έχει πια τίποτε το απειλητικό για τον ταξιδιώτη.

Στον τόπο όπου η κλεισούρα είναι πλατιά και βραχώδης, υψώνεται το χάνι του Ζεμενού, μεγάλο ορθογώνιο με τοιχοδομίες, μπροστά από το οποίο ένα ρυάκι μουρμουρίζει κάτω από τη σκιά των ιτιών. Εδώ ο Απόλλωνας έπρεπε να αναγνωριστεί, διότι είμαστε στο μήνα Αύγουστο και το ρυάκι τρέχει γρήγορα χαρούμενα στο μέσον μιας φαρδιάς μπορντούρας από γρασίδι.

Πιο μακριά το στένωμα κατηφορίζει και διατηρεί την αποκρουστική του θέα. Εδώ κι εκεί μερικές ακανθώδεις βελανιδιές, μερικά πουρνάρια, αλλά παντού πέτρες στεφανωμένες από ένα λεπτό φλοιό πρασινάδας. Δεξιά το Ξεροβούνι ή Κίρφις όλο καλυμμένο από μαύρο. Αριστερά, ασβεστολιθικά διαχωριστικά του σκληρού Παρνασσού, όμοια με τις ψηλές κορφές των χαμηλών Άλπεων. Ο δρόμος είναι λιθόστρωτος, που ακολουθούμε με πολύ προφύλαξη από το φόβο να πέσουμε. Είναι μια κληρονομιά των Τούρκων που ήθελαν να συνδέουν με ένα δρόμο, από την πλευρά τους, τις αγαπημένες έδρες τους, αυτή της Λιβαδειάς και αυτή των Σαλώνων.

Από πολύ καιρό οι βροχές έπλυναν το αίμα που απλώθηκε τόσες φορές σ' αυτόν τον τραγικό δρόμο, διότι είναι εδώ που ο Οδυσσέας σταμάτησε τους Τούρκους. Τα χαρακώματα (άμυνας) που είχαν σηκωθεί είναι ακόμη ορατά και μοιάζουν με αυτούς τους πέτρινους φράχτες, που χωρίζουν τις νομές των ζώων στα βουνά μας.

Αυτός ο Οδυσσέας, γιος του κλέφτη Ανδρούτσου και μιας Αλβανίδας, ήταν τύπος από αυτούς τους ανθρώπους της αταξίας, από ένα λαό που επαναστατεί, και δικαιολογείται σε στιγμές κινδύνου, αλλά που έπρεπε να αφήσει, όταν η πάλη είχε τελειώσει. Μέγας στην αυλή του Αλή των Ιωαννίνων ο Οδυσσέας δεν είχε επωφεληθεί των μαθημάτων της δολιότητας και της απανθρωπιάς που του έδιναν κάθε μέρα αυτά τα αλβανικά γιουρούσια. Όταν η Ελληνική Επανάσταση εκρήγνυται ο Οδυσσέας και τα παλληκάρια του έπιασαν τα στενά της Οίτης και του Παρνασσού. Σήμερα ήρωας, αύριο τέλειος κακοποιός. Είχε πει ένας σατιρικός ποιητής εκείνου του καιρού: η άγρια όψη, το βλέμμα των ματιών ενός κλέφτη, το νεκροτομείο ενός Οσμανλή, οι ξυρισμένοι κρόταφοι, τα κόκκινα τσαρούχια. Στασιαστής εναντίον της κυβέρνησης των Αθηνών, νικήθηκε, αυτός και η ομάδα του οδηγήθηκε στην

Αθήνα και κλείστηκε πάνω στην Ακρόπολη. Ένα πρωί θα τον βρουν νεκρό πάνω στους βράχους, όπου λεγόταν ότι σκοτώθηκε θέλοντας να δραπετεύσει.

Βλέπει κανείς πάνω από τη Βελίτσα το ολάνοικτο σπήλαιο όπου είχε παραχώσει τους θησαυρούς του και πάνω από την Αράχοβα τους βράχους που αγαπούσε να κατασκηνώνει. Αυτοί οι φόνοι και οι λεληλασίες δεν αδικούν τη μνήμη του Οδυσσέα, γιατί τα δημοτικά τραγούδια τον εξυμνούν ως τέλειο τύπο ήρωα. Ο όχλος δεν βλέπει παρά μια όψη των ανθρώπων. Εξιδανίκευσε τον Οδυσσέα, επειδή αναγνώρισε σ' αυτόν την εξαιρετική εμφάνιση των προσωπικών ενστίκτων που χαρακτηρίζουν τον Έλληνα αρχηγό.

Αφού είχαμε περάσει το χάνι της Μπαρδάνας (Κάτω Χάνι) που σκιάζεται από μεγάλα δέντρα, φθάνουμε στη Σχιστή Οδό, την ξακουστή Τρίοδο ή σταυροδρόμι τριών δρόμων. Εδώ εμφανίζεται η τραγική μορφή του Οιδίποδα, ο οποίος στην επιστροφή από τους Δελφούς, σκότωσε σ' αυτό τον τόπο τον πατέρα του Λάιο, που δεν είχε γνωρίσει. *«Είναι μέσα στη γη της Φωκίδας,* λέει ο Σοφοκλής*, ένας διπλός δρόμος διασταυρώνεται εκεί, ο ένας έρχεται από Δελφούς ο άλλος από τη Δαύλεια. Είναι εκεί, μπροστά μου ένας κήρυκας, φαίνεται, και ανεβαίνει πάνω στην άμαξα που σέρνουν τα άλογα. Ένας γέρος μόλις που τον διακρίνεις. Αυτοί προχωρούν και έξω από το δρόμο ο οδηγός της άμαξας και ο ίδιος ο γέρος βίαια θέλουν να με διώξουν. Εγώ χτυπώ μέσα στο θυμό μου αυτόν που με απώθησε. Ο γέρος που με βλέπει δριμύς, τη στιγμή που προσεγγίζω την άμαξα, δυο χτυπήματα από τη βουκέντρα με παίρνουν στο κεφάλι. Αυτός δέχτηκε χτυπήματα παραπάνω από εκείνα που μου είχε δώσει, διότι την ίδια στιγμή χτυπημένος από το μπαστούνι που όπλισε αυτό το χέρι αναποδογυρισμένο πάνω στην άμαξά του, κυλά στα πόδια μου και εγώ σκοτώνω όλο αυτό που τον περιβάλλει».*

Λίγο με ενδιαφέρει ότι η καινούρια μυθολογική γνώση αποδεικνύει ότι ο Οιδίποδας είναι ο Ήλιος και αυτός δεν έχει ποτέ σκοτώσει άλλο πράγμα παρά το σκοτάδι της νύχτας, όπως επίσης αυτή που αποδεικνύει ότι ο Προμηθέας δεν είχε υποφέρει τα βάσανα που περιγράφονται από τον Αισχύλο. Η ανθρωπότητα δεν επιμένει λιγότερο να ξαναβρεθεί σ' αυτά τα εκφραστικά σύμβολα, αυτή προσανατολίζεται σήμερα περισσότερο από ποτέ, μέσα σ' αυτήν την ατυχία να τα γνωρίζει όλα, εκτός από τον καθαρό της προορισμό, και ότι βαδίζει με κλειστά μάτια μπροστά στις αναπόφευκτες καταστροφές.

Ανάμεσα στους δρόμους που συναντιούνται εδώ, παίρνουμε αυτόν αριστερά που οδηγεί στη Δαύλεια πλησιάζοντας από κοντά τα απόκρημνα του Παρνασσού, είμαστε πάνω σ' ένα πλάτωμα που του δίνουν ζωή οι μύλοι από τα νερά του Κηφισού. Το υδραγωγείο στενάζει κάτω από το βάρος των συκιών και από τους σωρούς της πρασινάδας που το καλύπτει. Πόσο θα μας άρεσε να βρέξουμε μέσα στο τρεχούμενο νερό τα πονεμένα πόδια μας και να δροσίσουμε το καμένο κεφάλι μας κάτω από τις πράσινες αψίδες που

τραγουδούσαν άλλοτε τα αηδόνια της Δαύλειας! Αλλά όχι, πρέπει να αφήσουμε τον ήλιο, τη νηστεία και την κούραση, πρέπει να βαδίζουμε, βαδίζουμε συνεχώς και πραγματοποιούμε τον προορισμό μας. Να! η πεδιάδα της Βοιωτίας που αποκαλύπτεται προς την ανατολή, χαραγμένη εδώ και εκεί από φαρδιές σκιές από το ιδιότροπο παιχνίδι των νεφών που επιπλέουν στον ουρανό. Πολύ κοντά υψώνεται ένας βράχος έρημος που φέρει τα ερείπια της αρχαίας (θρακικής) Δαυλίδας. Το λίκνο του μύθου της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τυρέα. Η Φιλομήλα έμενε στα μικρά τριγύρω δάση και έριξε στους βράχους του Παρνασσού στην αιώνα κατοικία του θανάτου τον Ίτυ, τον οποίο είχε σκοτώσει με τα ίδια της τα χέρια. Εάν πρέπει να πιστέψουμε σ' αυτά, τον Παυσανία, το χελιδόνι Πρόκνη δραπέτευσε από τους τόπους, μάρτυρας της ντροπής. Σήμερα, τουλάχιστον, αυτό μοιάζει να επέστρεψε εκεί, γιατί το πουλί της άνοιξης δεν είναι σπάνιο πια πάνω στους βράχους της Δαυλίδας.

Το νεότερο χωριό της Δαύλειας είναι σε κάποια απόσταση από την αρχαία ακρόπολη και πολύ κοντά στην πεδιάδα. Τα 200 σπίτια της με την κόκκινη στέγη, ξανακτισμένα μετά τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, κοιμούνται ειρηνικά στη σκιά των ελιών, των ροδιών και των κληματαριών. Σ' αυτή τη μεσημεριανή ώρα όπου όλα συγκρατούν την αναπνοή τους, δεν ακούει κανείς, παρά τη φωνή του πετεινού που μοιάζει να είναι το μόνο ζωντανό του χωριού. Κατεβαίνουμε στο μαγαζί, για να μείνουμε. Αλλά, αλίμονο! Πρέπει να αρκεστούμε στο ρακί και στα αναπόφευκτα καρπούζια, των οποίων κάνουμε καταχρηστική κατανάλωση εδώ και μερικές εβδομάδες.

Επιστρέφουμε πάνω στο πλάτωμα των μύλων, εμείς διακρίνουμε μπροστά μας πάνω στην πρώτη ταράτσα του Παρνασσού το μεγάλο Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ, του οποίου η τερπνή πρόσοψη των πράσινων παραθυρόφυλλων μοιάζει να μας οδηγεί ψηλά στους βράχους και εγώ δεν ξέρω ποια φιλοξενία μας περιμένει. Μετά από μια ώρα έχουμε περάσει τα μετόχια του μοναστηριού, καμένα από τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, και εμείς σκαρφαλώνουμε στους βράχους όπου περνούν μερικοί κατσικόδρομοι.

Επιτέλους, να το ίδιο το Μοναστήρι, ο μεγάλος δρόμος που είχαμε χάσει και οι φαρδιές ποτίστρες. Μπήκαμε μέσα στην αυλή και όπως ο Θεμιστοκλής στον Άδμητο, πήραμε θέση στην απουσία του κυρίου, όχι πια όπως άλλοτε στην εστία, αλλά πάνω στα πηγάδια. Οι σκύλοι μάς έριχναν ματιές λίγο καθησυχαστικές, αλλά βλέποντάς μας ήδη μέσα στην περίφραξη αυτοί επιφυλάσσονταν να γαβγίσουν. Επιτέλους, η πύλη που είναι μισάνοιχτη μας αφήνει να διακρίνουμε την υποδεχόμενη τους ξένους κυρία, έπειτα ένα μοναχό ή καλόγερο που μας κάνει νόημα να μπούμε.

Τα μάτια μας δεν μας ξεγέλασαν, η κυρία που εμείς πιστέψαμε ότι είδαμε είναι μια πραγματική κυρία, μια Αθηναία, γυναίκα του αξιωματούχου της φρουράς στη Λιβαδειά. Θυμάμαι ότι είχα διαβάσει μέσα στις *«Εκδρομές στην*

Ελλάδα» του Ρος, ότι όταν η βασίλισσα Αμαλία ταξίδευε με το βασιλιά Όθωνα έγινε κάτι το συνταρακτικό. Κάποιο βράδυ που χτύπησε την πόρτα μαζί με το σεβαστό σύζυγό της στο μοναστήρι του Οσίου Λουκά στη Φωκίδα, ο βασιλιάς έγινε δεκτός με ανοιχτές αγκάλες, αλλά η βασίλισσα ήταν γυναίκα, δεν μπορούσε κατά το μοναστικό κανόνα να μπει μέσα στο μοναστήρι. Η ελληνική λεπτότης ήρθε εν τούτοις να βοηθήσει και άνοιξε τις πόρτες του θείου οικοδομήματος. Ο Ηγούμενος ενθυμείται ότι ο βασιλιάς κατά τη βυζαντινή παράδοση είναι ιερέας και η ίδια η βασίλισσα εκτιμώμενη σαν ιέρεια μπόρεσε μ' αυτόν τον τίτλο να υπερισχύσει του κανόνα.

Το Μοναστήρι της Ιερουσαλήμ το έβλεπε κανείς να ακολουθεί έναν κανόνα λιγότερο αυστηρό, αναφορικά με την είσοδο του γυναικείου φύλου. Ο μοναχισμός από άλλη αιτία χάνει έδαφος κάθε μέρα στην Ελλάδα. Ένας μεγάλος αριθμός Μοναστηριών εκκοσμικεύτηκαν, άλλα είναι απασχολημένα κατά κύριο λόγο να αξιοποιήσουν τις γαίες που τους απέμειναν και κάποια όπως το δικό μας, χωρίς αμφιβολία, είναι ήδη στα χέρια αυτών των κοσμικών ιερέων που τους ονομάζουν παπάδες και όχι καλόγερους. Εάν ειπωθεί ότι καθαρά μέσα στην Ελλάδα, αυτοί δεν είχαν ποτέ φωτιστεί από το φως που οδηγεί στη γνώση, αυτοί είχαν, το λιγότερο, πάντοτε κρατήσει καλά ψηλά τη σημαία του σταυρού και του ραγιά. Οι γκρίζες τοιχοποιίες τους ήταν σχεδόν πάντοτε τα φρούρια, μένοντας στα χέρια των κλεφτών, και τα σίγουρα καταφύγια ενάντια των Τούρκων[…]

Τα Μοναστήρια είναι ευχάριστες εκπλήξεις για τον ταξιδιώτη που διατρέχει την Ελλάδα χωρίς αμάξι, χωρίς στρώμα. Ένα πανόραμα πάντοτε λαμπρό, ένα γεύμα σίγουρο, μια συνηθισμένη κουβέντα και ένα καλό στρώμα. Όλα αυτά είναι οι θησαυροί που τα ελληνικά μοναστήρια επιφυλάσσουν στο κουρασμένο ταξιδιώτη […]

XV
Ανάβαση στον Παρνασσό

Εσύ θυμάσαι, αναγνώστη, τον Παρνασσό που ο Ραφαήλ ζωγράφισε στο Βατικανό μέσα στο δωμάτιο της Σχολής των Αθηνών; Ένα λόφο πρασινισμένο, μερικά πυκνά δέντρα, δροσερά ρεύματα νερού, ναούς, αγάλματα, τον Απόλλωνα καθισμένο να συνομιλεί, με τη λύρα του στο χέρι, τις Μούσες τις συνοδούς του, γλυκιές φιγούρες που θυμίζουν τις ψυχές. Στα πόδια τους οι ποιητές: Όμηρος, Βιργίλιος, Οβίδιος, Δάντης, σοφή και άγια συνάθροιση των πιο ωραίων πνευμάτων που ο κόσμος χαιρέτισε κάποτε πάνω σ' αυτή την ιδεατή σκηνή, ένα φως πιο πορφυρό από το ελληνικό φως, χωρίς αμφιβολία αυτό που ο Βιργίλιος ονειρευόταν για τα Ηλύσια Πεδία.

Είναι καλά εκεί. Με ρωτάτε τώρα πώς είναι εδώ ο Παρνασσός της πραγματικότητας; Όχι, ο Παρνασσός του Ραφαήλ είναι πολύ ωραίος, πολύ ιδεατός πιο ανθισμένος από τον πραγματικό, είναι παντού λιγότερο χαλικώδης από μια άποψη πιο ευχερής. Αλλά, εάν είναι γλυκό να αφήνεσαι να λικνίζεσαι από τα πιο ευχάριστα επινοήματα, ακόμη και από την πιο ωραία από τις πραγματικότητες και τις πνευματικές περιπλανήσεις κάτω από τα άλση των δαφνών μαζί με τους σοφούς όλων των εποχών, είναι κάποτε απαραίτητο να αναρριχάσαι σε τραχείς κορυφές του αληθινού Παρνασσού, να κάθεσαι πάνω σ' ένα σπασμένο θρόνο και να μεθάς από τη σιωπηλή ποίηση αυτών των βράχων και χώρων που δεν είναι στεφανωμένοι από δάφνες.

Έξι (6) ώρες κοπιώδους βαδίσματος αρκούν μόλις για να φθάσουμε στο σκοπό μας, στην κορυφή του Παρνασσού, από τους Δελφούς. Οι Δελφιώτες διατείνονται ότι μπορεί κάποιος να βαδίσει πάνω στο μουλάρι μέχρι κοντά στην ακρώρεια. Αλλά, έπρεπε κάποιος να σεβαστεί τον Παρνασσό, και παρότι ήταν προτιμότερο να επικαλεστώ τη βοήθεια δυσπειθούς Πήγασου, εν τούτοις αποφάσισα να ανεβώ με τα πόδια το ποιητικό βουνό. Η ανάβαση για να είναι άνετη χρειάζεται δυο μέρες. Την πρώτη εμείς παραδινόμαστε στο καλό πρωινό στα Καλύβια της Αράχοβας. Είναι δυνατόν να αρνηθείς τις προόδους της δημόσιας ασφάλειας στην Ελλάδα, όταν κανείς σκέπτεται ότι είναι 30 χρόνια που ο Παρνασσός ήταν ακόμη ένα κρησφύγετο κλεφτών, ενώ σήμερα περπατάμε για την αναρρίχηση με μια κάνη μέσα στο ένα χέρι και μια μάλλινη κουβέρτα μέσα στο άλλο;

Ακολουθήσαμε για τρία τέταρτα της ώρας ένα χαλικώδες μονοπάτι και συγχρόνως γλιστερό, και φθάσαμε πάνω στην άκρη του πλατώματος των Καλυβιών, που βρίσκονται σε υψόμετρο 1.200 μ. Τα Καλύβια δεν είναι όπως τα ελβετικά σαλέ γεμάτα από την ορεκτική μυρωδιά του γαλακτερού. Αυτά είναι από χοντρά ερείπια από πέτρα, και χρησίμευαν για καταφύγιο στους εργάτες που όργωναν, έσπερναν και σύναζαν τους αγρούς του βουνού. Την άνοιξη της προηγούμενης χρονιάς βρήκαμε το πλάτωμα (Λιβάδι) υγρό ακόμη από τα χιόνια του χειμώνα. Σήμερα, όλα είναι κίτρινα και σκασμένα από τη λάμψη του ήλιου. Στο μέσον του πλατώματος υψώνεται μια κατασκήνωση θεριστών, διότι στην Αράχοβα ο θερισμός, όπως γίνεται σε κάποιες χώρες ο τρύγος, είναι μια γιορτή στην οποία ο καθένας παίρνει μέρος. Άνδρες, γυναίκες, παιδιά κυκλώνουν φύρδην - μίγδην στο μέσον τα χρυσά δεμάτια και θα έλεγε κάποιος ότι το μισό της κωμόπολης έχει μεταφερθεί εδώ.

Καλύβες με στέγες από σανίδες σκεπασμένες με κλαδιά έλατου και γραφικά τακτοποιημένες σε ομάδες, σχηματίζουν όλες ένα χωριό από πράσινες τέντες. Από όλες τις πλευρές ακούς κραυγές και βλέπεις σκηνές σαν να βρίσκεσαι σε τσίρκο. Πελώρια κομμάτια σκορπισμένων δεματιών πάνω στο έδαφος σχηματίζουν κυκλικές αρένες όπου καλπάζουν ουλαμοί αλόγων. Στην

Εύβοια γίνεται το αλώνισμα με έλκηθρα που τα καβαλούν αγόρια, επίσης θορυβώδικα, όπως ο αμαξάς στο τσίρκο. Εδώ οι οπλές των αλόγων που γυρίζουν γύρω από ένα κεντρικό παλούκι.

Ο Όμηρος ερχόμενος στον Παρνασσό θα ξανάβρισκε το αλωνιστικό εργαλείο που έβαλε στα χέρια των αλωνιστών. Η Ελευσίνια Δήμητρα θα μπορούσε να αγανακτήσει βλέποντας τα δώρα της περιφρονημένα από τους απογόνους του Τριπτόλεμου. Όπως στην Απολλωνία, ο Ζέφυρος επιφορτίζεται μόνος να ξεχωρίσει το άχυρο από το σπόρο και διασκορπίζει μακριά το θρεπτικό σιτάρι. Είμαι πεπεισμένος ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να σπέρνει όλες τις καλλιεργήσιμες γαίες που αφέθηκαν ακαλλιέργητες.

Στο μέσον των Καλυβιών υψώνεται μια καλύβα από σανίδες. Είναι η καντίνα του κάμπου. Πουλάει εκεί ρακί, ψωμί, πρόβειο τυρί και αυτά τα αιώνια καρπούζια, χωρίς αυτά θα πεθαίναμε από δίψα και πείνα! Όσον αφορά τις φακές και τις ωμές ντομάτες που δημιουργούν τις ηδονές των καλοφαγάδων της Αράχοβας, αυτές δεν μας ενέπνεαν παρά μια βαθιά αποστροφή. Η κοινωνία είναι πιο ποικίλη από τα φαγητά. Εδώ ένα παλληκάρι με τα μακριά μουστάκια είναι καθισμένο δίπλα στο σπουδαστή των Αθηνών, που επέστρεψε στο γενέθλιο χωριό του όπου έχει φροντίσει να αλλάξει, με την τσόχινη ζακέτα του, τη φορεσιά των πατέρων του.

Το πλάτωμα (το Λιβάδι) είναι περιτοιχισμένο απ' όλες τις πλευρές από ένα περίφραγμα ψηλών βράχων πλούσια δασωμένων από μαύρα έλατα. Είναι πάνω σε μια από αυτές τις κατωφέρειες που βρίσκεται το Κωρύκιον Άντρον, όπου έρχεται κάπου-κάπου να το επισκεφτεί το πλήθος των προσκυνητών των Δελφών.

Κατευθυνόμενος προς Βορρά, διασχίζει κανείς το πλάτωμα καθ' όλο το μήκος μέχρι μια μικρή λίμνη που ξηραίνεται κατά τον Ιούνιο. Είναι εδώ που αρχίζει μια επίπονη ανάβαση ανάμεσα σε θάμνους και κυλιόμενες πέτρες. Αναρωτιέται κανείς εάν ο οδηγός θα βρει το σπήλαιο. Επιτέλους, αφού έχουμε εξετάσει καλά τον τόπο, φαίνεται ένας βράχος κοντά σε ένα τριγωνικό άνοιγμα. Είμαστε μπροστά στο Σαρανταύλι, όπως λέγεται από τους νεότερους Έλληνες το Κωρύκιον Άντρον. *«Από τα σπήλαια που έχω δει,* λέει ο Παυσανίας, *αυτό εδώ μου έχει φανεί το πιο σπουδαίο που επισκέφτηκα και βρίσκεται στα πιο ένδοξα που έχουν εξερευνηθεί στην Ελλάδα και την Ασία. Αλλά το Κωρύκιον Άντρον,* προσθέτει, *ξεπερνά σε μέγεθος όλα αυτά για τα οποία μίλησα, και μπορεί κάποιος να διατρέξει το πιο μεγάλο μέρος του χωρίς φως. Το ανώτερο μέρος του υψώνεται αρκετά πάνω από το αρχικό δάπεδο. Το νερό που έρχεται από πηγές στάζει παντού από ψηλά, έτσι μέσα σ' όλο το σπήλαιο βλέπει κανείς πάνω στο έδαφος το αποτύπωμα από αυτή τη διίδρωση. Οι κάτοικοι του Παρνασσού θεωρούν αυτό το Άντρον αφιερωμένο στις Κωρύκιες νύμφες και τον Πάνα.* »

Μια αρχαία επιγραφή, σήμερα εξαφανισμένη, αφιέρωνε όντως το σπήλαιο στον Πάνα και στις Νύμφες, ως εκ τούτου δεν υπάρχει καμία αμφιβολία για την ταυτότητα αυτού του σπηλαίου. Η είσοδος του πρώτου θαλάμου του σπηλαίου ήταν φραγμένη κατά τη διάρκεια του πολέμου με τους Τούρκους, από καταφυγόντες σε αυτό Αραχοβίτες. Πρέπει να σκύψουμε για να μπούμε μέσα στο σπήλαιο. Από την είσοδο, η οροφή υψώνεται και η αίθουσα στρογγυλεύει σαν σε μια μεγάλη γοτθική εκκλησία, μήκους 24 μ. Βρίσκει εκεί κανείς αυτούς τους σταλαγμίτες, για τους οποίους μιλάει ο Παυσανίας, φωτισμένους από το μισόφωτο που τους δίνει τόνους πράσινους και ροζ, με θέα γραφική λόγω των σκοτεινών εσοχών και των μεγάλων ανοιχτόχρωμων επιφανειών τους που έχουν το βελούδινο του μανιταριού και τη σκληρότητα της πέτρας.

«Μέσα σε μια μυστηριώδη ατμόσφαιρα, λέει ο M. Foucart*, ο όγκος του βάθους μοιάζει με ένα βωμό που υποβαστάζει τις λατρευτές θεότητες μέσα σε αυτό το καταφύγιο. Από κάθε πλευρά του βωμού υψώνονται άλλες ομάδες φανταστικών αγαλμάτων, τόσο ζωντανά τόσο τολμηρά στις στάσεις τους, θα τα έπαιρνε κάποιος γι ανθρώπους που πιάστηκαν επ' αυτοφόρω στη διάρκεια πράξεων και απολιθωμένους σαν από θαύμα. Σε κανένα μέρος η αυταπάτη δεν είναι τόσο δυνατή και δεν κυριεύεσαι τόσο ζωντανά από τη φαντασία. Ο βωμός των θεοτήτων είναι ακόμη στη θέση του, μοιάζει το θορυβώδες πλήθος των λατρευτών του Βάκχου να επανεμφανίζεται και να ξαναδίνει τις θυσίες, καθώς τα τραγούδια για μια στιγμή έχουν διακοπεί.»*

Για να περάσουμε από την πρώτη αίθουσα μέσα στη δεύτερη, πρέπει να βγάλουμε τα παπούτσια μας και να υπερπηδήσουμε ένα κατώφλι από γλιστερούς και υγρούς βράχους. Βρίσκεσαι τότε μπροστά σε μια μεγάλη μαύρη πρόσοψη που χρησίμευε για κατάστιχο στους επισκέπτες του σπηλαίου. Αυτά τα γραπτά, από τα οποία μερικά είναι πριγκιπικά, μας ξαναφέρνουν πίσω στο 1836 και δεν έχασαν το ενδιαφέρον τους. Ξαναβρήκα το όνομά μου άθικτο, χαραγμένο στο βράχο πριν από ένα χρόνο. Από τότε οι προσκυνητές δεν ήταν πολυάριθμοι και το κατάστιχο είναι λίγο εμπλουτισμένο.

Ο οδηγός μας στην επιστροφή μας μέσα στη μεγάλη αίθουσα δεν μας έκανε τη χάρη να ρίξει τις υποχρεωτικές πιστολιές, των οποίων η ηχώ παράγει μια εντυπωσιακή αντανάκλαση. Αφήνουμε στον άνθρωπό μας τις λαμπάδες μας που θα τις πρόσφερε σε κάποια γειτονική εκκλησία και αφήνουμε γύρω στο μεσημέρι αυτό το σπήλαιο που δεν αξίζει, έλεγε κάποιος, σαν αυτό του Adelsberger. Αλλά αυτό του Adelsberger, δεν ήταν ποτέ αφιερωμένο στον Πάνα ούτε στις Νύμφες, δεν προφύλαξε πριν 25 αιώνες συμπολίτες του Μιλτιάδη και του Λεωνίδα, δεν ξεπροβάλλει απέναντι στο δικόρυφο Παρνασσό.

Ο αέρας έχει μια ανυπόφορη βαρύτητα και η σιέστα επιβάλλεται λόγω της κούρασής μας. Βαριά σύννεφα τριγυρίζουν τον Παρνασσό ή Λιάκουρα και απειλούν να τον τυλίξουν με ένα διάδημα από βροχή και ψύχος. Είναι μήνας Αύγουστος προπάντων μπορεί κάποιος να επαναλάβει το λόγο του Byron: *«Ποιος έχει δει ποτέ τη Λιάκουρα χωρίς σύννεφα;»* Ο συνοδός μου αποποιείται επί πλέον αμοιβή και αποκοιμίζεται κάτω από μια γκορτσιά. Για την αύξηση της δυστυχίας μας οι οδηγοί είναι τόσο σπάνιοι, διότι όλος ο κόσμος είναι απασχολημένος και ο Έλληνας δεν έχει την περιπετειώδη διάθεση που έχουν οι δικοί μας κλαμπίστες. Πρέπει εξάλλου να ομολογήσω ότι η νηστεία δεν κάνει για τη σωματική κούραση. Σε τρεις ώρες η απόφασή μου πάρθηκε. Δεν θέλω με τίποτε να εγκαταλείψω το ελληνικό Σινά, χωρίς να ανεβώ στην κορφή του και θα αψηφήσω τα σύννεφα και τις φωτιές που αγκαλιάζουν το κεφάλι μου και κάνουν να λυγίζουν οι γάμπες μου. Επιτέλους, ένας βοσκός, προικισμένος με χαρακτήρα λίγο - πολύ έντιμο, προσφέρθηκε να με οδηγήσει. Η τιμή συζητήθηκε επί μακρόν, και φύγαμε.

Διασχίσαμε καταρχάς στη δεξιά γραμμή το Λιβάδι της Αράχοβας, που οι κακές νεράιδες του βουνού μοιάζουν να ευχαριστούνται να σκορπούν χιλιάδες μικρά μυτερά πετραδάκια. Το πόδι μου τσαλακώθηκε σε κάποια στιγμή πάνω σ' αυτές τις πέτρες, που οι φαρδιές παντόφλες (ποδητά) του οδηγού μου πατούσαν χωρίς κανένα πρόβλημα. Για την αύξηση της δυστυχίας μας ο άνθρωπός μου θέλει πολύ να με οδηγήσει, αλλά αρνείται να κάνει τον μεταφορέα, διότι δεν συμφωνήσαμε γι' αυτό από την αρχή. Οι τελευταίες αθλιότητες του καλοκαιρινού συνοικισμού είναι πίσω μας και ξαναρχίζουμε να ανεβαίνουμε μια φαρδιά δασωμένη αυλακιά όπου ελίσσεται ένα μονοπάτι ξυλοκόπου. Ήδη εξαντλημένος από την κούραση των προηγούμενων ημερών, σταματώ κάθε τόσο και ο άνθρωπός μου ανυπομονεί και συγκατατίθεται να με ξαλαφρώσει από το φορτίο μου.

Κάτω από μεγάλα δέντρα που γεμίζουν τον αυχένα συναντούμε πυκνές σκιές, ενώ εδώ και εκεί υψώνεται κάποιος μεγάλος μοναχικός κέδρος. Ενίοτε ο οδηγός μου αφήνει το μονοπάτι, για να πάει να πάρει δείγμα πάνω σε κάποιο χωράφι με φακές, γιατί οι φακές του Παρνασσού είναι επίσης ονομαστές μέσα στην κοιλάδα των Δελφών, όπως οι δάφνες μέσα στην κλασική ποίηση. Μετά τον αυχένα αναρρίχησης διέρχεσαι μερικές δασωμένες ρεματιές για να βρεθείς στους πρόποδες του μεγάλου λόφου που σχηματίζει τον κύριο όγκο του Παρνασσού. Εδώ ο τόπος είναι γυμνός από δέντρα και τα περισσότερα μονοπάτια φαίνονται εύκολα. Πρέπει να βαδίζετε πάνω στο σκληρό βράχο και στην κόψη του, και να επωφελείστε από τις άνισες προεξοχές που σας προσφέρει η κατηφοριά. Ο οδηγός μου είναι τρομερά γρήγορος στο βήμα. Εάν η εποχή των κλεφτών δεν είχε κλείσει οριστικά, θα τον υποψιαζόμουν και δεν θα ένιωθα σιγουριά κοντά στο Διαβολόρεμα, ανάμεσα στις δυο κορφές του

Παρνασσού. Έχω δείξει καλά στον άνθρωπό μου ότι ο ήλιος είναι ακόμη ψηλά και έχουμε χρόνο πριν τη νύχτα. Αυτός συνεχίζει να ανεβαίνει και δεν έχω άλλη βοήθεια παρά το ακόλουθο: *«longo sed proximus intervallo»* ζηλεύοντας από μέρους μου τις γάμπες του και ονειρευόμενος τις απίθανες διασκεδάσεις των Θυιάδων. Επιτέλους, έπειτα από 3½ ώρες αδιάκοπης ανάβασης, εμείς περιδιαβαίνουμε τη ροζ κορυφή του Γεροντόβραχου και μπαίνουμε μέσα σ' ένα μεγάλο πέτρινο αλώνι. Μανιώδη γαβγίσματα αντηχούν αμέσως απ' όλες τις πλευρές. Αυτά τα γαβγίσματα είναι το *"γειά σου"*, είναι η απελευθέρωση. Η πέτρινη καλύβα του βοσκού δεν είναι μακριά. Από εδώ τη βλέπω ακουμπισμένος στο βράχο. Ο βοσκός διπλώθηκε μέσα στη μεγάλη μάλλινη κάπα του, προετοίμασε πάνω στην εστία, που είναι εγκατεστημένη στο ύπαιθρο, το βραδινό φαγητό. Αυτό το φαγητό είναι *''ντρόμσις''*, μαύρο ψωμί διαλυμένο στο νερό. Λίγο ρακί μεταφερμένο από την Αράχοβα, ψωμί, τυρί φρέσκο, παγωμένο νερό και λίγες ντρόμσις συνθέτουν τούτο το μενού του δείπνου μου. Αλλά τι ενδιαφέρον! Η ανάβαση είναι σχεδόν τελειωμένη και αύριο εγώ θα αγγίξω αβίαστα την κορυφή. Ένα κρύο που τρυπά βαθιά πάνω στο βουνό μαζί με το σκοτάδι και η φωτιά γίνεται μια ευχάριστη συνοδεία στο νυχτέρι. Επιτέλους, ξάπλωσα σε κάποια απόσταση από την θράκα μέσα σε μια κατοικία δίχως στέγη. Αλλά το κρύο και, Θεέ μου, συγχώρησέ με! τα έντομα, στα πολύ κλέφτικα ένστικτά τους, με εμπόδισαν να κλείσω μάτι και μου έδωσαν τον ελεύθερο χρόνο να μελετήσω πάνω στις χαμένες μου αυταπάτες και τις μεταβολές ενός ταξιδιού στην Ανατολή.

Καθώς βλέπω τα αστέρια να εγγίζουν σχεδόν την κορυφή του Γεροντόβραχου, το μαστέλο που μου χρησίμευε για μαξιλάρι μου φαίνεται πάντα πιο σκληρό, οι πέτρες πάνω στις οποίες ξάπλωσα πιο ενοχλητικές. Από καιρού εις καιρόν ένα από τα σκυλιά του βοσκού έρχεται να με μυρίσει με μια σκυλίσια οικειότητα. Ευτυχώς, το σκυλί στην Ανατολή, είναι μέσα στις αρχές της φιλοξενίας του αφεντικού του. Μια φορά κάτω από τη στέγη του κυρίου είμαι ένας φιλοξενούμενος, τον οποίο οφείλει να σεβαστεί και ένα απλό *"ούξου"*! ειπωμένο από μια επιτακτική φωνή, αρκεί για να σε απαλλάξει από αυτές τις ενοχλήσεις. Σε 2½ ώρες είμαστε όρθιοι. Ο βοσκός είναι μακριά και κοιμάται χωρίς αμφιβολία κάτω από κάποιο βράχο. Δεν μπορώ να του καταμαρτυρήσω κάποια δυσαρέσκεια για τη φιλοξενία του. Θα μου άρεσε επίσης να ξαναπεράσω αργότερα από την καλύβα του, ίσως τότε να μου τραγουδούσε κάποιο αρχαίο τραγούδι, διότι οι βοσκοί του Παρνασσού δεν είναι μόνο φιλόξενοι, είναι γνωστοί μακράν για τα τραγούδια τους. Η γλώσσα τους διατηρήθηκε, όπως και οι δεισιδαιμονίες τους, μια αρχαία σφραγίδα, και κάποιος την ακούει να ξαναηχεί τις λέξεις μέσα στο στόμα του, που ήταν ήδη παλιές από τον καιρό του Σοφοκλή και του Πλάτωνα.

Το σκοτάδι είναι πυκνό. Το βάδισμα στην αρχή εύκολο, γίνεται προοδευτικά πιο επίπονο. Αφού έχουμε υπερπηδήσει τον αυχένα του Γεροντόβραχου, κατεβήκαμε μέσα στο Διαβολόρεμα. Ο ουρανός που άσπριζε έριχνε με δυσκολία λίγο φως πάνω σ' αυτό το απαίσιο πεδίο, όπου οι νεράιδες και οι λύκοι μάγοι καλούμενοι βρικόλακες έρχονται να χορέψουν τους κυκλικούς καταχθόνιους χορούς τους.

Σ' αυτή την αβέβαιη ώρα οι επισωρευμένοι βράχοι φύρδην - μίγδην μέσα στο βάθος της εκσκαφής παίρνουν απαίσιες στάσεις και τα χρώματα του σάβανου. Το βουνό μοιάζει να είναι σκισμένο και οργωμένο παντού από φοβερούς σεισμούς. Ούτε ένας όγκος άθικτος, όλα είναι χαραγμένα από σχισμές, όπου το πόδι λυγίζει και χάνεται. Ιδίως αυτή την ώρα, το Διαβολόρεμα ονειρεύεται μάλλον το φοβερό Χάροντα των ελληνικών τραγουδιών παρά τον ακτινοβόλο Απόλλωνα. Εντός ολίγου μια απότομη πλαγιά υψώνεται μπροστά μας, είναι η κορυφή της Λιάκουρας. Μερικά λεπτά προσπάθειας ακόμα και είμαστε στη κορφή!

Ένας βλάχος βοσκός ηλιοκαμένος στην όψη, μας βλέπει παράξενα, τόσο κοντά, μέσα στην πρωινή ομίχλη. Του προσφέρω μια σταγόνα ρακί και για αντάλλαγμα ησυχάζει τα σκυλιά του. Μετά από πέντε λεπτά έβαλα ένα μακρύ αναστεναγμό ανακούφισης.

Ήμουν πάνω στη Λιάκουρα, πάνω στην κορφή όπου ο Δευκαλίων άραξε μαζί με την κιβωτό του και δεν είχα πλέον παρά να περιμένω την ανατολή του ήλιου. Κρατάω τα βλέμματά μου καρφωμένα προς την κατεύθυνση της Εύβοιας, διότι είναι από εκεί που θα φανεί ο ήλιος.

Ο ουρανός ακόμα ωχρός και κρύος είναι χαραγμένος από βιολετιές ζώνες, ροζ και μπλε. Όλη η Ελλάδα φαίνεται σαν να είναι πνιγμένη μέσα σ' ένα απέραντο ημίφως. Η Θεσσαλία, η γη των μύθων είναι τυλιγμένη στα σκότη. Ο Κορινθιακός κόλπος αναρριγεί μέσα στην ομίχλη σαν μια πλάκα παγωμένου μετάλλου. Τα βουνά της Λοκρίδας και της Αιτωλίας υψώνουν στο ίδιο ύψος με τον Παρνασσό τις γυμνές κεφαλές τους.

Είναι η εικόνα της θείας νύχτας, της μυθικής νύχτας που τυλίγει την Ελλάδα κατά τη διάρκεια τόσων αιώνων. Από την ακτή της θάλασσας, εν τούτοις, το σκοτάδι είναι λιγότερο αλγεινό και η θάλασσα του Αιγαίου ασημίζει με απαλές λευκότητες. Είναι από εδώ που θα έρθει το φως που θα φωτίσει την Ελλάδα. Επιτέλους, ένα κόκκινο σημείο εμφανίζεται ξαφνικά και ένας φωτεινός κεραυνός χαράζει τα βάθη του ουρανού. Το μάτι παρατηρεί προσεκτικά με θαυμασμό χωρίς τρόμο το βασιλιά της μέρας, διότι βγαίνει μόλις από το λίκνο του. Ο οδηγός μου αρχίζει να τραγουδά κάποιον άμορφο παιάνα και τα αρπακτικά πουλιά που τριγυρνούν τη Λιάκουρα χαιρετίζουν με τις διαπεραστικές φωνές τους το καινούργιο.

Γεννημένη μοναδικά η αρχαία Πελοπόννησος πλήρης σκιών, οι γυμνές ακρώρειές της μοιάζουν να αποφεύγουν να χαιρετίσουν το άστρο της μέρας. Αλλά αυτό θα τελειώσει, διότι ο ουρανός ήδη σχεδιάζει από την πλευρά του Νότου και της Δύσης ένα μεγάλο ροζ τριανταφυλλί ημικύκλιο. Επιτέλους, ο ήλιος δυναμώνει την ακτινοβολία του, βγαίνει από το λίκνο του, στραγγαλίζει τα ερπετά του σκότους και χύνει πάνω στη θάλασσα χρυσές αυλακιές. Ο Απόλλωνας είναι νικητής. Με ένα σκίρτημα ορμάει πάνω στον Όλυμπο και πάνω στα άλλα βουνά τα κατοικημένα από τους θεούς. Έπειτα λίγο - λίγο κατεβαίνει προς τις κατοικημένες από τους ανθρώπους και αποκαλύπτει στο μάτι τις ένδοξες πόλεις, όπου το σκοτάδι των πρώτων αιώνων έδωσε θέση στο ευεργετικό φως των τεχνών και των γραμμάτων.

Η Ελλάδα φαίνεται από εδώ σαν ένας απέραντος ανάγλυφος χάρτης. Από την πλευρά του Βορρά είναι μια χαριτωμένη περιπλοκή των νησιών που λαμπυρίζουν και των ακρωτηρίων που εκσφενδονίζουν μακριά τις γλώσσες της φωτιάς τους. Είναι η θαλάσσια Ελλάδα του Βορρά όπου άρχισε η λάμψη του ελληνικού πολιτισμού. Είναι ο Βορράς της Εύβοιας, είναι η Σκύρος, είναι η Σκιάθος, είναι η οροσειρά του Πηλίου τυλιγμένη από τα νερά που αυλακώνει ο Ιάσωνας.

Πέρα οι ασημένιοι τόποι του Αιγαίου, είναι το βουνό Άθως που φαίνεται σαν ένα όριο φυτεμένο στο τέρμα του ορίζοντα. Προς το Βορρά είναι η διπλή ευθυγραμμία των θεσσαλικών οροσειρών της Πίνδου μέχρι το μεγαλόπρεπο Όλυμπο, μπροστά στον οποίο εξαφανίζεται ο σκλάβος το Πήλιο. Πολύ κοντά η Όθρυς, όπου πολέμησαν οι Γίγαντες, σημειώνει το εύθραυστο σύνορο του ελληνικού βασιλείου και συνεχίζεται στα δυτικά μέχρι το πυραμιδοειδές Βελούχι, όπου δένει το δίκτυο των ελληνικών οροσειρών.

Στα δυτικά υψώνονται οι ασβεστώδεις κορφές του Ξεροβουνιού και της Γκιώνας, η οποία ξεπερνά για μερικά μέτρα τον Παρνασσό. Πιο μακριά οι παράξενες οδοντώσεις του Αιτωλικού. Μάταια ψάχνω στα πόδια μου την Αράχοβα και τους Δελφούς. Το βλέμμα πηδά στο Νότο μέχρι τους ελαιώνες του Χρισσού, μέχρι το Γαλαξείδι και τα ακόμα υπόλευκα κύματα του Κορινθιακού κόλπου, του οποίου ακολούθησα τα χαριτωμένα περιγράμματα από τη Ναύπακτο έως το βράχο της Ακροκορίνθου.

Εάν κανείς γυρίσει προς την Ανατολή νιώθει σαν να πετά, σαν πουλί, πάνω από την πεδιάδα του Κηφισού. Έξι οδοντωτές βουνοκορφές θα μας μεταφέρουν με ένα πήδημα μέχρι τη Βελίτσα. Από εδώ ο κόλπος της Κορίνθου δεν είναι παρά ένα δάσος από ψηλές κορφές βουνών και γυμνές ακρώρειες. Προς τα δυτικά ο Ερύμανθος, πολύ πιο κοντά μας τα Αροάνια που βλέπουν να γεννιέται η Στύγα, έπειτα η διπλή κορφή της Ζήρειας, πίσω από την οποία έρχονται οι κοιλάδες της βουκολικής Αρκαδίας. Και στο άλλο βάθος του πίνακα η απότομη μυτερή κορφή του Ταΰγετου.

Τι χαρά για τον ταξιδιώτη που αναγνωρίζει από ψηλά από αυτή την ολύμπια κορφή, τα βουνά που έχει κοπιαστικά σκαρφαλώσει, τις κοιλάδες που ακολούθησε κατά τη διάρκεια των μακρών ημερών, τα ερείπια που είχε ονειρευτεί! Ποια αγαλλίαση για τον άνθρωπο που αισθάνεται το ιδανικό που αγκαλιάζει μ' ένα μόνο βλέμμα, μέσα στις αντιθέσεις τους, τα σχήματα και τα χρώματα, τα βουνά που είδαν τους θεούς να περπατούν, και τις πόλεις που είδαν να γεννιούνται οι ήρωες της ποίησης και των τεχνών. Η Αθήνα μόνη έλλειψη στον πίνακα.

Οι Έλληνες αποζημιώνονται ανακαλύπτοντας μέσα στους ατμούς της ανατολής, την Κωνσταντινούπολη και τους επτά λόφους της. Είναι που τη βλέπουν λέει ο Μ. About, με τα μάτια της επιθυμίας. Ο Μ. ντε Σατωμπριάν έλεγε ότι του άρεσε να φέρει σαν σουβενίρ λίγο από το νερό από όλους τους ποταμούς που περνούσε.

Όσον αφορά εμένα με ευχαριστεί να συλλέγω μερικά τυχαία λουλούδια. Αυτή την εποχή οι πετρώδεις βοσκές του Παρνασσού δεν είναι χωρίς πρασινάδα. Τα αμμοδίαιτα, τα θυμάρια, οι ηριγέροντες, οι σαξίφρεζες, σμαλτώνουν τους βράχους με ανθισμένες κηλίδες.

Όλος ο κόσμος γνωρίζει ότι δεν είναι εύκολο πράγμα να φθάσεις στην κορφή του Παρνασσού. Μερικοί υποστηρίζουν ότι είναι πολύ δύσκολο να κρατηθείς εκεί μια φορά, παρά το να ανεβείς εκεί. Είχα την εμπειρία το πόσο πιο δύσβατο είναι το κατέβασμα.

Μέχρι τα Καλύβια όλα πήγαν καλά, εγκαταστάθηκα εκεί στην καντίνα πάνω σ' ένα κορμό δέντρου πρόσφατα τετραγωνισμένο (κάρλα) και θα μείνω εκεί. Το καλύτερό μου, διότι δεν έφθασα ακόμη στα άκρα από την κούρασή μου και ο συνοδός του ταξιδιού με περίμενε το βράδυ στους Δελφούς.

Κοντά στις 4 η ώρα αποφάσισα να φύγω. Μου προσφέρθηκε ένας οδηγός που τον απέρριψα, γιατί γνώριζα το δρόμο που είχα κάνει την προηγούμενη χρονιά. Διέσχισα χαρούμενα το πλήθος των θεριστών και σε λίγο πέρασα κάτω από το Κωρύκιον Άντρον, έπειτα μπροστά από μια πηγή που έχει διατηρήσει το αρχαίο όνομά της *''Φριάς''*, άγνωστο στην υπόλοιπη Ελλάδα και μπροστά από τις καλύβες των Καστριτών.

Το έδαφος είναι δασωμένο και κομμένο από χαράδρες τις οποίες διασχίζουν έλατα που εκτιμώνται από την αρχαία εποχή. Ένας βαθύς αυχένας ξανοίγεται προς την κατεύθυνση των Δελφών, εκεί υποχρεώθηκα να βαδίσω ακολουθώντας ένα μονοπάτι που χάθηκε σε λίγο.

Η σύνεση με αναγκάζει να γυρίσω πίσω, αλλά η κλίση του εδάφους είναι πολύ απότομη και από αλλού το στένωμα δεν έχει σε πρώτη προσέγγιση τίποτα το τόσο σκληρό. Σίγουρα θα βγάζει στους Δελφούς και ποιος ξέρει εάν αυτό δεν είναι ο δρόμος ο πιο σύντομος και ο πιο εύκολος;

Μετά από λίγο ήμουν στην ξερή κοίτη του χειμάρρου που τη διάβαση εμπόδιζαν μεγάλοι κυβικοί όγκοι και λίγο μετά ριψοκινδυνεύω να ακολουθήσω κάποια ίχνη ξυλοκόπου που σβήνονται σε λίγο κάτω από τα φυλλώματα. Ο ήλιος δεν θα αργήσει να δύσει και θα ήθελα με όποιο τίμημα να βγω από τη ρεματιά πριν το λυκόφως.

Επιτέλους, διακρίνω μια δίοδο που οδηγεί στην κοιλάδα των Δελφών. Δυστυχώς, η κοίτη του χειμάρρου χάνεται στα πόδια μου. Δεν μου μένει παρά να σκαρφαλώσω τους βράχους που είναι αριστερά μου. Η δουλειά δεν είναι εύκολη. Όλα τα μέλη μου είναι λουσμένα στον ιδρώτα. Η κούραση και ο ερεθισμός κάνουν τις γάμπες μου να λυγίζουν. Όταν αγκιστρώνομαι από ένα βράχο το πακέτο που είχα στο χέρι μ' εγκατέλειψε και τότε δοκίμασα να το ξαναπιάσω. Οι πέτρες που αποσπόνταν κάτω από τα βήματά μου κυλούσαν με ορμή μέσα στο βάραθρο του χειμάρρου. Οι χοντρές άγριες αχλαδιές κρεμασμένες στο χαλικότοπο δείχνουν την τραχύτητα της κατηφοριάς. Επιτέλους, μετά από πολλές προσπάθειες είδα την κορυφή Ροδίνι. Πίστεψα ότι σώθηκα.

Οι Δελφοί είναι στα πόδια μου σ' ένα πέταγμα της πέτρας και ο βράχος μου φαίνεται σε πρώτη εκτίμηση αρκετά βατός. Κατεβαίνω στον κατήφορο χωρίς πολύ δυσκολία από ένα διάδρομο σπαρμένο με απότομες κοψιές. Αλίμονο! Η αυταπάτη δεν είναι μακριά. Είμαι μέσα στο βαραθρώδες στένωμα της Κασταλίας.

Ο διάδρομος που κατέβηκα, καταλήγει σε μια κατηφοριά που οδηγεί σε ένα φοβερό γκρεμό. Οι πέτρες που κυλούσαν δεν έδειχναν το δρόμο που θα έπρεπε να ακολουθήσω. Η σοβαρότητα της κατάστασής μου φαινόταν σε όλη της τη δύναμη. Στο βάθος του διαδρόμου κάτω από τα πόδια μου φαινόταν η πηγή της Κασταλίας.

Από ψηλά από το βράχο μου άκουγα να μιλάνε και έπειτα σκέφτηκα τις γυναίκες που έρχονταν από μακριά, από το χωριό, για να πάρουν νερό, ένα νερό προτιμότερο από αυτό της Κέρνας. Αλλά, αλίμονο! Η Κασταλία δε μου έστειλε καμία έμπνευση, ούτε μου έδωσε δύναμη για να τα καταφέρω. Δεν μου έμενε πλέον παρά να καλέσω σε βοήθεια. Φώναξα για πολύ ώρα, χωρίς να με ακούσει κανείς.

Επιτέλους, παρατήρησα μια κάποια κίνηση γύρω από την πηγή, και σε λίγο ένας άνθρωπος με κάλεσε και με ρώτησε εάν πραγματικά δεν μπορούσα να κατεβώ. Τον ικέτευσα να έρθει μέχρις εμένα, αλλά σε λίγο δεν άκουσα πλέον τίποτα και πίστεψα ότι ήμουν καταδικασμένος να περάσω τη νύχτα πάνω στην κορυφή των βράχων που κύλησαν στο παρελθόν στα σώματα των ιερόσυλων, όγκοι ριγμένοι από τον Απόλλωνα. Επιτέλους, καθώς η νύχτα ήταν πραγματικότητα, διέκρινα σε κάποια απόσταση τα βήματα ενός ανθρώπου, έπειτα από τις φωνές του καλέσματός του.

Σε λίγο είμαστε δυο πάνω στην κορνίζα του βράχου. Θα φανταζόταν το δίχως άλλο ότι η πρώτη μου φροντίδα θα ήταν να σφίξω τον ελευθερωτή μου μέσα στα μπράτσα μου. Αλίμονο! Πήγαινα ίσως να το κάνω, όταν μου είπε: *«Πόσα θα μου δώσεις για να σε τραβήξω από αυτή την κακοτοπιά;»*

Αφού είχα παζαρέψει λίγο, συμφωνήσαμε την τιμή της διάσωσης και άρχισε η κατάβασή μας, η πιο επικίνδυνη που είχα κάνει ποτέ, διότι πρόκειται να τρέξω στην πλαγιά σε πλήρες σκοτάδι κατά μήκος του Φλεμπούκου, αποφεύγοντας διαδρόμους που τόσες επιβουλές κρύβουν και τις κυλιόμενες πέτρες. Ευτυχώς, τα σύννεφα μας κάλυπταν λίγο από το φόβο του γκρεμού. Ο ελευθερωτής μου δεν ξεχνά ότι βρίσκεται στην Ελλάδα. Στην κατάσταση που βρισκόμαστε ένας άνθρωπος του Βορρά θα σιωπούσε. Ο αγροφύλακας όμως των Δελφών (διότι σ' αυτόν αναφέρομαι) παραδόθηκε σε ασκήσεις ευφράδειας. Αυτός μου εισηγήθηκε ότι θα ήμουν καλύτερα στο σπίτι του παρά στου καφετζή, και ότι ήταν ο καλύτερος ξεναγός της χώρας και ότι το μουλάρι του ανέβαινε ως την κορφή του Παρνασσού. Με λίγα λόγια, τη στιγμή που πάταγα το πόδι μου στους Δελφούς η γοητεία του ελευθερωτή μου έχει γίνει αποδεκτή, και πληρώνοντας τη συμφωνημένη τιμή για τον κόπο του, τού απηύθυνα μπροστά σε όλους τους άλλους Έλληνες ένα μικρό λόγο, που άκουσε σφίγγοντας στο χέρι του το νόμισμα που του είχα δώσει. Το όνομά του Χριστόδουλος (υπηρέτης του Χριστού) είναι όλως τυχαίο.

Ο ιδιοκτήτης της ταβέρνας χειροκρότησε για τις σκέψεις μου, για τα πρώτα καθήκοντα ενός αληθινού χριστιανού αντιμέτωπου με αποπλανημένους ταξιδιώτες και ο καθένας θα αποχωρίσει, για να πάει για ύπνο κάτω από το χοντρό σκέπασμά του, στο κρεβάτι του από σανίδες, δίπλα στο τραπέζι του από έλατο. Εκατό φορές κατά τη διάρκεια που ξάπλωσα για ύπνο σκεφτόμουνα όλες τις παραλλαγές της απόδρασής μου περισσότερο ή λιγότερο τρομερές της προηγούμενης μέρας, και την επομένη δεν μπορούσα να κάνω δέκα (10) βήματα στους Δελφούς, χωρίς να συναντήσω μια γυναίκα που με ρωτούσε με ένα ύφος λίγο-πολύ πονηρό για τα νέα από το Φλεμπούκο. Αργότερα, ο υπολοχαγός Μποτίλιας θα μου πει, όταν έμαθε ότι ήμουν χαμένος στους βράχους, μετά το Χριστόδουλο, να μην καταδικάσω όλους τους Έλληνες.

Παρηγορήθηκα χωρίς πολύ δυσκολία για τα δυστυχήματά μου με την ιδέα ότι γνώρισα τώρα καλύτερα από όσο κανείς άλλος το φαράγγι της Κασταλίας και τους βράχους του Απόλλωνα, και ότι άφηνα στους Δελφιώτες μια ανάμνηση πιο σκληρή από το μεγαλύτερο μέρος των τουριστών που είχαν περάσει. Εάν κάποιος φτιάχνει ακόμα μύθους στους Δελφούς θα είχα την τιμή να του εμφανιστώ και να με παρουσιάσει για αρκετό μεγάλο διάστημα ως ένα παράδειγμα για όλους τους ταξιδιώτες που θα τολμούσαν να βαδίσουν χωρίς ξεναγό στα περίχωρα των Δελφών

.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

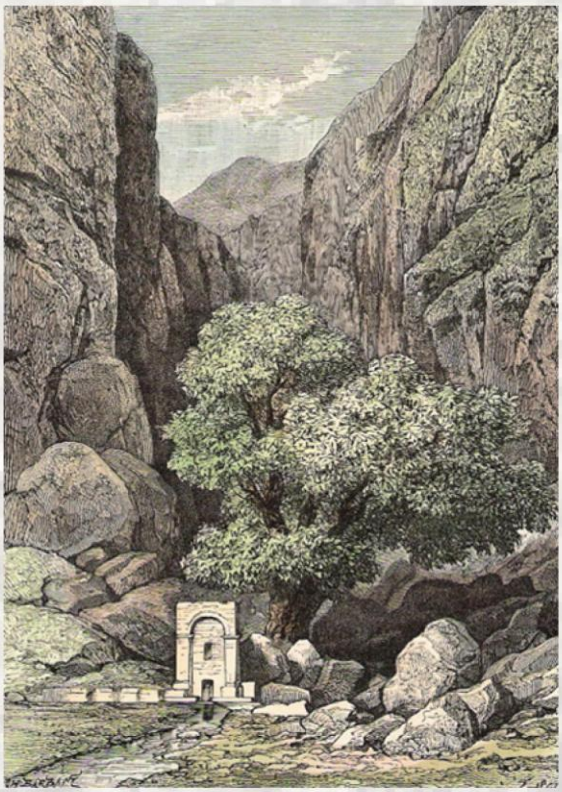
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(21ο e-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

87. DENTON J. SNIDER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Denton J. Snider** (1841-1925), συγγραφέας, παιδαγωγός και κριτικός λογοτεχνίας, ήταν ένας εκ των ιδρυτικών μελών της Φιλοσοφικής Λέσχης του St. Louis. Η Λέσχη ήταν ένας Σύλλογος Χεγκελιανών Φιλοσόφων που ιδρύθηκε το 1866 από τους William Torrey Harris και Henry C. Brockmeyer, τους οποίους ο Snider γνώρισε, όταν δίδασκε στα σχολεία του St. Louis. Με τις γνώσεις του στα Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Γερμανικά και Ιταλικά, ο Snider εισήγαγε την αγάπη για τη λογοτεχνία, μια εξαίρετη κριτική ευαισθησία και μια ευρύτητα στις θέσεις της ομάδας του St. Louis. Πέρασε αρκετό χρόνο διδάσκοντας κλασικούς στη Σχολή Νηπιαγωγών της Susan Blow. Οι δρόμοι τους χώρισαν με άσχημο τρόπο, λόγω της απαρέσκειας της Blow, για την ανεξαρτησία του και για τον ενθουσιασμό του σε παγανιστικές κουλτούρες-έθιμα.

Σύμφωνα με το Αμερικανικό Βιογραφικό Λεξικό, ο Snider ήταν ψηλός και λεπτοκαμωμένος, με μαύρο μουστάκι και φλογερό ταμπεραμέντο. *«Κινιόταν παρορμητικά στο βήμα, διακόπτοντας τη ροή της ομιλίας του μόνο και μόνο για να επιπλήξει αυστηρά τους αργοπορημένους».* Από το 1884 έως το 1897 ο Snider έγραψε και έδωσε διαλέξεις, περιοδεύοντας συστηματικά, κυρίως στην Κεντρική και Βόρεια Αμερική. Στην περίοδο αυτή έδωσε μια σειρά από διαλέξεις στη Σχολή Νηπιαγωγών Grand Rapids-GRKTS. Για να αποφύγει την εμπορευματοποίηση του έργου του, εξέδιδε τα γραπτά του με δικά του έξοδα, υπό τη σφραγίδα της Sigma Εκδοτικής Εταιρείας. Κέρδισε λίγα έως ελάχιστα χρήματα από τους περισσότερους από σαράντα τόμους που εξέδωσε, και συχνά χάριζε αντίτυπα στους παριστάμενους στις διαλέξεις του που ήθελαν να τα διαβάσουν.

Οι πρώιμες εργασίες του Snider, πολλές από τις οποίες ήταν γραμμένες σε έμμετρο λόγο, αφορούσαν την Ελλάδα και τη Ρώμη (*«Ένας περίπατος στην Ελλάδα», «Ο Όμηρος στη Χίο», «Prorsus Retrorsus», «Η κόρη του*

Αγαμέμνονα»). Μεταξύ των ετών 1877 και 1897, εξέδωσε εννέα(9) τόμους, σχολιάζοντας τις *«Τέσσερις λογοτεχνικές βίβλους της Δύσης»,* ήτοι τα έργα του Σαίξπηρ, το Φάουστ του Γκαίτε, τα έργα του Ομήρου και τη Θεία Κωμωδία του Δάντη. Αργότερα, ξεκίνησε ένα φιλόδοξο σχέδιο για μια σειρά τόμων που θα αποτελούσαν ένα σπουδαίο φιλοσοφικό ή *«ψυχολογικό»* σύστημα, που θα περιλάμβανε εργασίες για την ιστορία, την επιστήμη, την ψυχολογία και την πολιτική φιλοσοφία. Ο Snider έγραψε επίσης ποίηση και δύο αυτοβιογραφικά έργα: *«Ένας συγγραφέας εν τη γενέσει του»* (1910) και *«Το Κίνημα του St. Louis στη Φιλοσοφία, Λογοτεχνία, Εκπαίδευση, Ψυχολογία με αυτοβιογραφικά κεφάλαια»* (1920).

Σχόλια

Η περίπτωση του **Denton J. Snider** είναι εντελώς ιδιαίτερη. Δεν μπορεί να θεωρηθεί ένας απλός επισκέπτης, περιηγητής ή ακόμα και προσκυνητής του Πύθιου Ιερού, όπως τόσοι άλλοι. Ο άνθρωπος αυτός φλέγεται κυριολεκτικά από Ελλάδα και ελληνικό πολιτισμό, τον οποίο ιχνηλατεί ερχόμενος από την Αμερική (St. Louis) πρώτα στην Ευρώπη, με κύριους σταθμούς το Λονδίνο, το Παρίσι και τη Ρώμη, πριν φτάσει στην ελληνική γη, που είναι και ο τελικός του προορισμός.

Ήλθε στους Δελφούς από την Αθήνα, πιθανόν στα τέλη Ιανουαρίου ή αρχές Φεβρουαρίου του 1876, και γύρω στις 22 Φεβρουαρίου αναχώρησε πάλι για την Αθήνα. Εκεί παρέμεινε για τρεις (3) εβδομάδες οπότε και αποφάσισε να επιστρέψει στην πατρίδα του, το St. Louis. Όμως, κατά την παραμονή του στη Δελφική γη, ο Snider κυριολεκτικά μαγεύτηκε από την περιοχή, λες και κάποιος αρχαίος δαίμονας τον έπιασε εκεί στα βρόχια του. Έτσι, ενώ μπάρκαρε από τον Πειραιά στις 14 Μαρτίου για τη χώρα του, μόλις το καράβι έπιασε λιμάνι στη Σκάλα των Σαλώνων (Ιτέα), αποβιβάστηκε και, νάτος πάλι στο Καστρί(Δελφούς), στο σπίτι του γερο-Παρασκευά, τον οποίο αποκαλεί παλαίμαχο-βετεράνο, όπου είχε φιλοξενηθεί πριν λίγες εβδομάδες. Παραμένει στους Δελφούς μέχρι τις 27 Μαρτίου 1876 και την επομένη επισκέπτεται την Αράχοβα, την οποία είχε γνωρίσει και κατά το χρόνο του πρώτου ταξιδιού του στους Δελφούς. Στις 4 Απριλίου γυρίζει πίσω στους Δελφούς για να επιστρέψει ξανά στην Αράχοβα στις 8 Απριλίου, όπου και παραμένει μέχρι τις 14 του ιδίου μηνός, επισκεπτόμενος για τρίτη φορά το Κωρύκιον Άντρον.

Το απόγευμα της 14ης Απριλίου και ενώ βρίσκεται στην Αράχοβα, σύμφωνα με τα γραπτά του, αισθάνεται ξαφνικά μέσα του ότι κάλυψε πλήρως το σκοπό του ταξιδιού του, ένιωσε δηλαδή ό,τι ήταν να νιώσει, έμαθε ό,τι ήταν να μάθει, συνειδητοποίησε ό,τι ήταν να συνειδητοποιήσει για την Ελλάδα και τον πολιτισμό της, που τροφοδότησε και φώτισε ολόκληρη τη Δύση. Αισθάνεται

ότι ο δαίμονας του ταξιδιού του, του έχει λύσει πια τα δελφικά δεσμά του και μπορεί να επιστρέψει ξανά στην Ιθάκη του. Γράφει σχετικά: *«Μια παράξενη αίσθηση με κατέλαβε σήμερα˙ αυτή ότι κατέκτησα την κορυφή. Όλο μου το ταξίδι μοιάζει να έχει ευδοκιμήσει σ' ένα συμπέρασμα αυτό το συγκεκριμένο απόγευμα, μάλιστα αυτήν ακριβώς την ώρα, που είναι πράγματι η πλέον όμορφη ώρα αυτής της όμορφης άνοιξης, σ' αυτόν τον όμορφο κόσμο.»*

Από τα γραπτά του καταλαβαίνουμε ότι έφυγε οριστικά από τους Δελφούς για την πατρίδα του, στις 16 Απριλίου 1876. Την παραμονή της οριστικής αναχώρησής του από τη Δελφική γη με κάποιο τόνο μελαγχολίας συνοψίζει το ταξίδι του γράφοντας: *«Σήμερα με καλύπτει το αίσθημα του επερχόμενου αποχωρισμού, έχω την εντύπωση ότι κοιτάζω οικείες τοποθεσίες για τελευταία φορά, οι ελιές μου γνέφουν αντίο και η Κασταλία κελαρύζει ένα χαμηλόφωνο αποχαιρετισμό. Πράγματι, έχω πλέον αποκομίσει το μέγιστο αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής περιοδείας μου, αν και είχα την ίδια αίσθηση και νωρίτερα, κυρίως μετά τις δύο μου παραμονές στην Αθήνα. Αλλά οι δύο παραμονές μου, ειδικότερα η τελευταία, εδώ, σ' αυτήν την παρνασσική περιοχή, μου πρόσφεραν αυτό που ξέρω πλέον ως το λόγο της επίσκεψής μου στην Ευρώπη, ακόμα κι αν αρχικώς αυτός ο λόγος ήταν εντελώς ασυνείδητος. Εξερεύνησα αυτήν τη σύγχρονη νησίδα του αρχαίου ελληνισμού πολύ εκτενώς, έχοντας περπατήσει απ' άκρη σ' άκρη πολλές φορές˙ ειδικότερα έχω μείνει στα δύο βασικά του σημεία, στους Δελφούς και στην Αράχοβα, ή στην αρχαιότητα εντός του σύγχρονου κόσμου και στο σύγχρονο εντός της αρχαιότητας».*

Γι' αυτόν οι μεν Δελφοί(Καστρί) είναι η αρχαιότητα μέσα στο σύγχρονο κόσμο και η Αράχοβα είναι ο σύγχρονος κόσμος μέσα στην αρχαιότητα. Αυτά τα δυο μέρη αποτελούν κατά την άποψή του ένα σημαντικό δίπολο, για το οποίο γράφει: *«Οι Δελφοί και η Αράχοβα αποτελούν για μένα δύο κόσμους ή μάλλον καλύτερα δύο σκηνές του ελληνικού κόσμου. Μπορώ να περάσω από τη μια στην άλλη μόλις σε μιας ώρας δρόμο. Και οι δύο πόλεις πρέπει να εκτιμηθούν σωστά και να διαδοθούν. Γνωρίζεις ότι ο Όμηρος έχει δύο κόσμους, έναν ανώτερο, του Ολύμπου, των Θεών, και έναν κατώτερο, γήινο, αυτόν των ανθρώπων. Έτσι συμβαίνει κι εδώ.*

Οι κάτοικοι του χωριού Καστρί (το σύγχρονο όνομα των Δελφών) αποτελούν μια ταπεινή κοινότητα, που ζει με μια απορία σχετικά με την πόλη και τα ερείπιά της. Είναι το αρχαίο κέλυφος, εντός του οποίου προσπαθώ να τοποθετήσω τη ζωή της Αράχοβας. Και οι δύο λοιπόν ανήκουν η μία στην άλλη, τουλάχιστον κατά τη γνώμη μου. Έτσι, συχνά περνώ και ξαναπερνώ από τη μία στην άλλη, καθώς κάθε μια μου προσφέρει το δικό της ξεχωριστό υλικό για το οικοδόμημά μου.

Πράγματι, η Αράχοβα του σήμερα που είναι οι προ-Δελφοί, δείχνει το μπουμπούκι, από όπου άνθισαν οι Δελφοί στους αρχαίους χρόνους και μαζί μ'

αυτούς η πολιτισμένη Ελλάδα.»

Ενθουσιάζεται από αυτό που βιώνει στην Αράχοβα και γράφει: «*Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για είκοσι πέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά».*

Όταν στις 8 Απριλίου βρίσκεται πάλι στην Αράχοβα γράφει: *«Έχω επιστρέψει ξανά στην Αράχοβα, αυτό το ελληνικό βρέφος ηλικίας 3.000 ετών, αλλά ακόμα ζωντανό και ζωηρό. Ξαναζώ εκ νέου, όχι απλώς την αρχαία πολιτισμένη Ελλάδα, αλλά την ακόμα αρχαιότερη Ελλάδα, που κρύβεται πίσω από αυτή, έχοντας περιπλανηθεί γύρω από το Δελφικό τάφο, ο οποίος, ωστόσο, είναι κατοπινός ή νεότερος. Τι απροσδόκητου χρόνου κόσμος υπάρχει εδώ, εάν κάποιος δεν τον υιοθετήσει απλώς, αλλά κυριολεκτικά τον νιώσει μέσα του! Αυτή η παρνασσική ζωή αντιστρέφει τους αιώνες· ο αρχαιότερος λαός ζει ακόμα στην παιδική ηλικία, ενώ ο απόγονος είναι εδώ και καιρό πεθαμένος και ο τάφος του κείται σε ερείπια.»*

Οι περιηγητικές εντυπώσεις του Snider έχουν γραφεί υπό μορφή επιστολών προς ένα φίλο του, ο οποίος δεν αποκλείεται να είναι κάποιος από το Σύλλογο των Χεγκελιανών Φιλοσόφων, ίσως ο William Torrey Harris. Μια όμως *"επιστολή"* του την απευθύνει-αφιερώνει σε ένα μικρό κοριτσάκι στην Αμερική, ίσως κορούλα ή ανιψούλα του. Εκτός από τις εντυπώσεις του σε πεζό λόγο, καταγράφει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του υπό μορφή ποιημάτων, που ορισμένα παρεμβάλλει στο *"επιστολικό"* ημερολόγιό του. Τις ποιητικές του αυτές δημιουργίες τις αποκαλεί ο ίδιος *"Δελφικούς ύμνους"*. Επειδή γνωρίζει τα Ελληνικά, μπορεί να διεισδύει ευκολότερα και καλύτερα στα ελληνικά πράγματα. Έτσι, παραμένοντας τόσο καιρό στη Δελφική γη αποκτά στέρεη άποψη για ό,τι βιώνει σε κάθε βήμα του.

Για την Αράχοβα μας δίνει επίσης τη σημαντική πληροφορία ότι το 1876 το χωριό αυτό διέθετε τρία(3) Σχολεία. Το ένα από αυτά θα ήταν το Δημοτικό Αρρένων, το άλλο θα ήταν το Σχολαρχείο (αντίστοιχο με το σημερινό Γυμνάσιο), όπου μάλλον φοιτούσαν μόνο αγόρια, και υπήρχε και ένα τρίτο(μικρότερο) Δημοτικό σχολείο Θηλέων, στο οποίο δίδασκε Δασκάλα. Ο Διευθυντής του Δημοτικού πρέπει να ήταν ο συντηρητικός, που φορούσε την παραδοσιακή φουστανέλα, και ο Διευθυντής του Σχολαρχείου ο μοντέρνος, που είχε ζήσει στην πανεπιστημιακή ατμόσφαιρα της Αθήνας και φορούσε τα φράγκικα.

Στην Αράχοβα μαγεύτηκε από την ομορφιά μια κοπέλας, την οποία ονομάζει Ελπινίκη. Μάλιστα γράφει ότι την είδε πάλι το βράδυ, πριν την οριστική του αναχώρηση από τους Δελφούς για την πατρίδα του, και καθώς ξάπλωσε μπροστά στο τζάκι του σπιτιού του γερο-παλαίμαχου Παρασκευά, με τη σκέψη του σ' αυτή, τον πήρε στις αγκάλες του ο Μορφέας. Γράφει συγκεκριμένα:

Την τελευταία βραδιά ήταν που είδα την Ελπινίκη στους Δελφούς.
Απαλά τα λόγια της ηχούσαν στα αυτιά μου τη μελαγχολική μελωδία ενός ύμνου.
Αφότου γύρισα σπίτι, πλάγιασα στο χαλάκι μπροστά στο τζάκι,
κι εκεί βρισκόμουν μοναχός, χορτασμένος με το μουσικό της λόγο.
Διαρκώς τριγυρνούσαν οι σκέψεις μου στη φωνή και στις ματιές της,
ώσπου σιγά-σιγά παρασύρθηκα στο βασίλειο του ονείρου.

***

Το περιηγητικό κείμενο του Snider το ανακαλύψαμε πολύ πρόσφατα, μόλις πριν λίγους μήνες του 2014. Φαίνεται ότι αγωνιζόταν η ψυχή του, όλον αυτόν τον καιρό, για να μας εμφανιστεί το έργο του, ώστε να μην απουσιάσει αυτός ο ένθερμος φίλος της Δελφικής γης από το *"προσκλητήριο"* των ξένων περιηγητών που κάνουμε στην παρούσα εργασία μας. Και θεωρώ ότι η εύρεση του εν λόγω κειμένου ήταν ο καλύτερος επίλογος που θα μπορούσε να υπάρξει στην ανά χείρας προσπάθειά μας. Γι' αυτό ευγνωμόνως, ως πνευματικώς παρόντα, τον ευχαριστούμε.

Κείμενο
Από το βιβλίο:

"A Tour in Europe"
by Denton J. Snider, St Louis 1907

Επιστροφή στους Δελφούς

Δελφοί, 14 Μαρτίου 1879

Λοιπόν, προς έκπληξή μου και όχι με λιγότερη αμηχανία, βρίσκομαι εδώ για ακόμα μια φορά. Πράγματι, είμαι λίγο σαστισμένος με το λαβύρινθο των κινήσεών μου, ρωτώντας το δαίμονά μου, τι σκοπεύει να κάνει μαζί μου και προς τα πού με οδηγεί.

Δεν είχα κλείσει ούτε μια εβδομάδα στην Αθήνα, την τελευταία φορά, όταν άρχισα να αισθάνομαι μια έντονη επιθυμία να επιστρέψω στους Δελφούς και στην περιοχή του Παρνασσού. Όταν έφυγα από εδώ πριν από τρεις εβδομάδες, μετά από μια μεγάλης διάρκειας παραμονή, ούτε που σκεφτόμουν να επιστρέψω, αν και κάποιες στιγμές μπορεί και να το είχα ευχηθεί.

Το αρχικό μου σχέδιο ήταν να επιστρέψω στην Αθήνα, για να αποχαιρετίσω τους φίλους μου και στη συνέχεια να πάρω από τον Πειραιά το ατμόπλοιο για την επιστροφή μου στην πατρίδα. Αλλά σύντομα ένιωσα μιαν επιρροή, που συνεχώς γινόταν πιο έντονη, καθώς το ατμόπλοιο έβγαινε από το λιμάνι, να επισκεφτώ ξανά τους Δελφούς από τον πλέον σύντομο δρόμο. Έτσι, να ’μαι για μιαν ακόμα φορά εδώ και βρίσκομαι ξαπλωμένος στη φωλιά του καλού Έλληνα παλαίμαχου, η καλύβα του οποίου βρίσκεται στον περίβολο του αρχαίου ναού του Απόλλωνα.

Είμαι αποφασισμένος να παραμείνω εδώ μέχρι να υπερνικήσω τη Δελφική μου διάθεση, αποδιώχνοντάς την με ένα είδος εντάλματος και απελευθερώνοντας έτσι τον εαυτό μου από αυτόν τον αρχαίο δαίμονα, που με κατέλαβε ως τα εσώψυχά μου. Δεν ξέρω καν για πόσο χρονικό διάστημα θα παραμείνω εδώ - πιθανόν για πάντα. Τι έχεις να πεις γι’ αυτό, φίλε μου; Σου εξομολογούμαι ότι μου περνάει από τη σκέψη, μήπως δεν καταφέρω ποτέ να απαλλαγώ από αυτόν το Δελφικό κόσμο και, συνεπώς, μήπως δεν μπορέσω να σε ξαναδώ στο St. Louis, εκτός ίσως από μια πρόσκαιρη επίσκεψη στο Μισισιπή. Όμως μην κλάψεις, τουλάχιστον όχι ακόμα, γιατί πιστεύω ότι ύστερα από μερικές εβδομάδες, με επιμελείς εξερευνήσεις, περιπάτους και προχειρογραψίματα, θα καταφέρω όχι απλώς να απελευθερωθώ από τον τυραννικό δαίμονα αλλά και να τον τσακώσω - αυτόν που με τόση ένταση με κρατά τώρα δεσμευμένο. Ίσως μάλιστα να καταφέρω ακόμα και να τον δαμάσω με λέξεις και να τον μεταφέρω στην άλλη πλευρά του ωκεανού, για να σου τον παρουσιάσω αλλά και να τον κάνω να χορέψει λίγο αλυσοδεμένος προς δική σου τέρψη.

Έρχομαι ενώπιον του εαυτού μου τώρα, έχοντας ξεφύγει από το σύγχρονο κόσμο, ακόμα και από τη σύγχρονη Ελλάδα, και πηγαίνοντας πίσω στη ζωντανή παρουσία της αρχαιότητας. Όσο ήμουν στην Αθήνα, αγόρασα την Ιστορία του Τρικούπη, μια πολύ επαινεμένη εργασία με θέμα την Επανάσταση για την Ελληνική Ανεξαρτησία (1821-30). Δεν άργησα να αντιληφθώ ότι δεν μπορούσα να διαβάσω ένα τέτοιο βιβλίο τώρα, παρόλο που ο συγγραφέας του θεωρείται κάτι σαν νέος Θουκυδίδης. Η αλήθεια είναι ότι η Αθήνα παραέγινε μοντέρνα για μένα.

Επίσης, εδώ, είμαι ελεύθερος, απαλλαγμένος από ακόμα μια αθηναϊκή διαμάχη, η οποία παρότι συγκεκαλυμμένη ήταν πολύ πραγματική. Οι κύριοι συνεργάτες μου στην Αθήνα ήταν οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι, από τους οποίους υπάρχουν τέσσερις διαφορετικές ομάδες, οι οποίες δεν παρέλειψαν να με συναντήσουν και να εκφράσουν τα ελαττώματα της μιας για την άλλη. Αλλά για μένα προσωπικά είναι όλοι πολύ φιλικοί και φιλόξενοι, παρόλο που έχουμε τόσο διαφορετικές επιδιώξεις. Και οι δύο πλευρές σύντομα συναντηθήκαμε στο στέκι τους, για να γνωριστούμε και διατηρήθηκε μια

μάλλον δυσοίωνη σιωπή· μόνο μια φορά μια από τις πλέον ένθερμες κυρίες μού έκανε μια μικρή διάλεξη για την υπέρμετρη *"ειδωλολατρία"* μου. Είχαμε πολύ ευχάριστες συζητήσεις, όμως όλες τους διατρέχονταν από αυτό το υπονοούμενο των ασύμφωνων επιδιώξεων.

Αυτές οι Ιεραποστολές είχαν αποκλειστεί από τον ελληνικό χριστιανικό πληθυσμό και ήταν πολύ αντιδημοφιλείς. Θυμάμαι ότι όταν πρωτοέφτασα στην Αράχοβα, και είπα ότι ήμουν Αμερικανός, οι κάτοικοι ζήτησαν να μάθουν εάν είμαι *«ένας από εκείνους τους Αμερικανούς ιεραποστόλους από την Αθήνα»*. Κέρδισα την εύνοια των Αραχοβιτών αμέσως μόλις τους είπα ότι, εάν ήμουν Ιεραπόστολος, δεν θα ερχόμουν στην Αράχοβα αλλά θα διέσχιζα τα σύνορα και θα προσπαθούσα να κάνω κάτι σχετικά με τους βάρβαρους Τούρκους.

Δελφοί, 14 Μαρτίου 1879

Λοιπόν, μπορείς να με κοροϊδέψεις, αγαπητό μου κοριτσάκι, που ταξίδεψα τόσο μακριά για να πάω στην Ελλάδα, την οποία νομίζεις ότι θα μπορούσα εύκολα να την είχα ανακαλύψει στην πατρίδα. Αλλά οι δύο λέξεις που ηχούν τόσο όμοιες στα αυτιά σου, είναι εντελώς διαφορετικές σε νόημα, αν και δεν έχω καμία αμφιβολία ότι το μικρό σου κεφαλάκι όπως και τα μικρά σου χέρια γνωρίζουν πολύ καλύτερα το λίπος (*grease*) απ' ό,τι την Ελλάδα (*Greece*). Γράψε τώρα σωστά τις δύο αυτές λέξεις, και όταν πας στο σχολείο, ζήτα από το δάσκαλό σου να σου εξηγήσει τη διαφορά τους. Κάποτε ίσως να θελήσεις κι εσύ να επισκεφτείς την Ελλάδα, εννοώ την *Greece*, που βρίσκομαι τώρα, όχι αυτή που ξέρεις στο σπίτι. Πιθανόν, όταν επιστρέψω πάλι από την Ελλάδα, θα σε βρω εκεί.

Δελφοί, 21 Μαρτίου 1879

Μπροστά από την καλύβα του παλαιμάχου μου βρίσκεται ένας σπόνδυλος ενός από τους κίονες της κιονοστοιχίας του αρχαίου Δελφικού ναού. Έχει γύρει στο έδαφος, και είναι μισοθαμμένος δημιουργώντας ένα καλό κάθισμα, αν και με σπασμένες γωνίες εδώ και εκεί, και με αγριόχορτα να τυλίγονται γύρω του.

Μπορώ να διαβάσω σ' αυτόν έναν ευχάριστο χαιρετισμό - στα ελληνικά - από τους αρχαίους Δελφούς. Παρόλα αυτά οφείλω να ρωτήσω: τι σε χτύπησε τόσο βίαια και γιατί; Ας ταξιδέψουν αυτές οι ερωτήσεις από το παρόν και ας οικοδομήσουν εκ νέου τον αρχαίο ναό, όπως προκύπτει αυτός από τη διάμετρο του σπόνδυλου του κίονα. Από μια και μόνο μέτρηση η όλη κατασκευή *«ρέει»* προς όλα τα μέλη της. Όχι απλώς το μεμονωμένο κτίσμα αλλά ολόκληρο το Δελφικό κόσμο προσπαθώ να ανακατασκευάσω καθισμένος σε ένα πέτρινο θραύσμα, που αποτελεί ένα ζωτικό τμήμα του, και το οποίο μοιάζει να με κρυφοκοιτάζει από την κάλυψη των αιώνων και να χαμογελά, σαν έτοιμο να μιλήσει. Αποτελεί για μένα ένα σύμβολο της αρχαίας πόλης, η

οποία μπορεί να ιδωθεί με συμπονετικό βλέμμα παντού τριγύρω, ρίχνοντας φευγαλέες ματιές από αυτό το έδαφος.

Ο οικοδεσπότης μου, ο Παρακευάς, ο βετεράνος, έχει χτίσει την καλύβα του στον ιερό περίβολο, περίπου στο κέντρο του, σύμφωνα με τους υπολογισμούς μου. Διασκεδάζω κάθε βράδυ απλώνοντας τα όνειρά μου στο ίδιο ακριβώς τρίγωνο, όπου στην αρχαιότητα στεκόταν το φημισμένο Δελφικό τρίποδο, απ' όπου η Πυθία ξεστόμιζε τις απαντήσεις της υπό την επήρεια εκείνων των προφητικών αναθυμιάσεων, που τόσο έχουν προβληματίσει αρχαιολόγους και θεολόγους. Συνεπώς, το πρόβλημα που προβάλλει τώρα· δεν θα μπορούσα και εγώ, επίσης, στο συγκεκριμένο σημείο, να εισπνεύσω λίγες από αυτές τις θεϊκές αναθυμιάσεις και να μεθύσω αρκετά, ώστε να μπορέσω να ξεστομίσω μερικές δελφικές προφητείες σε αρχαία μετρική;

Επίτρεψέ μου να σου εξομολογηθώ, εμπιστευτικά, φίλε μου, ότι αυτό ακριβώς κάνω και σύντομα μπορεί να λάβεις μερικές από τις νεότερες αποκρίσεις, που ξεστομίστηκαν υπό την επήρεια της δελφικής μέθης. Ωστόσο, εδώ υπάρχει και ένας σύγχρονος κόσμος, στον οποίο βυθίστηκα σήμερα από τα παρνάσσια ύψη με έναν τρόπο που μ' έκανε να ανατριχιάσω. Η ιδιοκτήτρια της καλύβας μου, που μπορώ να την αποκαλέσω σπιτονοικοκυρά, η σύζυγος του παλαίμαχου Παρασκευά, είχε γεννηθεί Μωαμεθανή αλλά σε μικρή ηλικία βαπτίστηκε Ελληνορθόδοξη.

Δεν πρέπει να ήμουν στο χωριό πάνω από 24 ώρες, όταν ένας κουτσομπόλης στο Οινοπωλείο φρόντισε να με ενημερώσει για το γεγονός αυτό, με ένα κακόβουλο γελάκι, που δε συνειδητοποίησα εκείνη τη στιγμή. Χθες το βράδυ, στο δείπνο, άφησα τυχαίως να ξεφύγει αυτή η πληροφορία και τότε έγινε μια έκρηξη, που συντάραξε την καλύβα, σαν να είχε πέσει σπίθα σε βαρέλι με πυρίτιδα. Η ηλικιωμένη γυναίκα ήταν σε έξαλλη κατάσταση και ακόμα και ο ψαρομάλλης παλαίμαχος φανέρωσε θυμό στην ερώτησή του: *«Δείξε μου αυτόν που μίλησε έτσι για τη γυναίκα μου και θα σου τον τακτοποιήσω· είναι χειρότερος και από Τούρκο. Έχει βαπτιστεί εδώ και σαράντα χρόνια»*.

Απολογήθηκα ταπεινά και, ευτυχώς, βρήκα ένα διαμεσολαβητή στο πρόσωπο του γιου τού ηλικιωμένου αλλά θετού γιου τής δεύτερης αυτής συζύγου του, που δεν τον πολυσυμπαθεί. Αυτή ήταν μουτρωμένη σήμερα μέχρι το βράδυ, οπότε και της έδωσα μερικές πένες για να ανάψει κεριά στην εκκλησία, μπροστά από τις εικόνες κάποιων αγίων, των οποίων γιορταζόταν η μνήμη τους. Αυτό φάνηκε να τη συμφιλιώνει με μένα, δίνοντάς της την ευκαιρία να δείξει στις άλλες γυναίκες του χωριού, πόσο καλή Χριστιανή ήταν. Αλλά αυτή η σύγχρονη θρησκευτική μισαλλοδοξία με συγκλόνισε, σχεδόν με ξετίναξε, οπότε στον υπόλοιπο χρόνο μου θα προσπαθήσω να κρατηθώ στο γαλήνιο αρχαίο κόσμο.

Αράχοβα, 28 Μαρτίου 1879

Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για είκοσι πέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.

Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα!

Είναι, πράγματι, συγκινητικό να βλέπεις το δαιδαλώδες ερμπάριο των κλασικών ευρυμαθών να ανθίζει στην κυριολεξία και να δίνει νέα άνθη για ακόμα μια φορά! Φαντάσου με, φίλε μου, να έρχομαι πρόσωπο με πρόσωπο με ομηρικά ή ίσως και με προ-ομηρικά ελληνικά, στη δική τους διάλεκτο, χαιρετώντας με ονόματα όπως: Οδυσσέας, Πάρης (Αλέξανδρος), ναι, και με την Αφροδίτη την ίδια. Δεν πηγαίνω πίσω στην αφετηρία; Κι όμως, όλο αυτό που ακούγεται τόσο ονειρικό, είναι εδώ το πιο φυσικό πράγμα στον κόσμο, στην πραγματικότητα είναι ένα απλό καθημερινό και κοινότοπο συμβάν.

Αράχοβα, 30 Μαρτίου 1879

Κατά την παραμονή μου στην Αθήνα, είχα πολλές συζητήσεις για την Αράχοβα και την παρνασσική περιοχή, φυσικά με μια μεγάλη δόση χειρονομιών ενθουσιασμού (που, όπως ξέρεις, είναι στη φύση μου). Το αποτέλεσμα είναι ότι ορισμένοι, λιγοστοί σε αριθμό, άνθρωποι ξεφεύγουν προς τα εδώ. Το αγόρι από το Σινσινάτι (Cincinati), που είχε περιπλανηθεί σε τόσο εκτεταμένη περιοχή πεζό, εμφανίστηκε την επομένη στους Δελφούς. Δεν το συνάντησα εκεί αλλά ο Παρασκευάς μού λέει ότι δεν έμεινε για αρκετό καιρό και ότι δεν είχε παπούτσια.

Ισχυριζόταν, επίσης, ότι το είχαν απαγάγει ληστές στην Ιθώμη, οι οποίοι όμως το ελευθέρωσαν, μιας και δεν είχε καθόλου χρήματα (για λύτρα). Έτσι, λοιπόν, η έλλειψη μετρητών τού έσωσε τα αυτιά και τη μύτη του, πιθανόν και

τον ίδιο του το σβέρκο. Αλλά η σημαντική επίσκεψη σ' αυτές τις περιοχές ήταν εκείνη των πρεσβευτών με τη μεγαλοπρεπή υποδοχή τους από τον κόσμο και με το καλωσόρισμα από το Δήμαρχο Παπαϊωάννου. Πέρασαν ερχόμενοι από τους Δελφούς και εισήλθαν στην πόλη με μια εντυπωσιακή καβαλαρία. Με έσπρωξαν προς το Γερμανό Πρέσβη, ο οποίος μου είπε ότι με είχε ακουστά - κάτι που ήταν μάλλον μια διπλωματική αλήθεια. Γέλασα και σκέφτηκα: *«Τώρα, στον Παρνασσό, είμαι πιο διάσημος απ' ό,τι ήμουν ή θα γίνω ποτέ».*

[*Σημείωση του εκδότη (του υπόψη βιβλίου του Snider)* - Μια αναφορά σχετικά με αυτήν την επίσκεψη των Πρεσβευτών στην Αράχοβα δίδεται στο βιβλίο: *«Περίπατος στην Ελλάδα»*].

Αλλά για σκέψου! Ένας Αμερικανός ιεραπόστολος είχε επίσης έρθει για επίσκεψη σ' αυτόν τον τόπο και με στοίχειωνε εδώ πάνω στην Αράχοβα. Δεν ήταν φυσικά δύσκολο να με βρει, καθώς οποιοσδήποτε - άντρας, γυναίκα ή παιδί - στην πόλη με γνώριζε. Δεν ήταν ένας από τους ιεραπόστολους που ζούσαν στην Αθήνα και οι οποίοι δεν ήταν αγαπητοί στην επαρχία, αλλά *"ανήκε"* σε μια περιοχή της Ασιατικής Τουρκίας και βασικά είχε έρθει στην Αθήνα κυρίως για να μάθει Ελληνικά, και εκεί ήταν που τον γνώρισα. Περιπλανιόταν στην Αράχοβα φορώντας ένα τραχύ ντύσιμο πεζοπόρου, είχε έρθει στην Ιτέα με το ατμόπλοιο και από εκεί ακολούθησε τη διαδρομή μου προς τους Δελφούς, όπου πίστευε ότι θα με έβρισκε. Ο Παρασκευάς τον έστειλε ξωπίσω μου και τώρα του εξασφάλισα δωμάτιο και κρεβάτι, δηλαδή κάτι που δεν είναι εύκολο σ' αυτήν την πόλη.

Φυσικά, κάναμε μια μεγάλη βόλτα στους ελαιώνες αλλά δεν τον παρέσυρα στο Οινοπωλείο, όπου αυτοί οι Παρνάσσιοι Έλληνες ξεδιπλώνουν τον καλύτερο εαυτό τους, χύνοντας στις ψυχές τους ρετσίνα. Τον πήγα να δει τις αγαπημένες μου τοποθεσίες για θέα και του υπέδειξα τα κυριότερα σημεία του τοπίου. Η συζήτησή μας ήταν πολύ ευχάριστη. Μπορούσα να αντιληφθώ ότι η κατάσταση της Ιεραποστολής στην Αθήνα ήταν το ίδιο ασύμβατη σ' αυτόν, όσο και σε εμένα, αν και για διαφορετικούς λόγους. Συζητήσαμε κυρίως για τα ελληνικά ζητήματα, παλιά και νέα, σχετικά με τα έθιμα, τις ενδυμασίες των Ελλήνων και των Ελληνίδων, αναφερόμενοι πού και πού στην Αμερική.

Προς το τέλος, συναντήσαμε τυχαία μια ομάδα νεαρών γυναικών, που μάζευε ελιές· και άρχισα να του λέω, τι σήμαινε αυτό για μένα. *«Αυτό,* είπα, *είναι μια κλεφτή ματιά στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, πολύ νωρίτερα από τη γέννηση του Χριστού, ίσως ακόμα και πριν από τον Όμηρο».*

Αυτός έδειξε κάπως έκπληκτος από αυτή τη δήλωση, αναρωτιόμενος πιθανόν, τι θα έκανε αυτός, ως ιεραπόστολος, με μιαν ιδέα σαν κι αυτή στο μυαλό του. Αλλά συνέχισα να μιλώ και να ξεδιπλώνω την ομορφιά του παρνασσικού αυτού κόσμου, ώσπου στο τέλος έδειξα με ακρίβεια μια κοπέλα

από την ομήγυρη, αναφωνώντας: *«Νάτη, η κεντρική φιγούρα! Αυτή είναι η Ελπινίκη».* Κοίταξε ξανά και ξανά αλλά δεν την εντόπισε, οπότε γυρίσαμε και οι δύο την πλάτη μας και ανηφορίσαμε την πλαγιά προς την πόλη, όπου μας περίμενε ένα καλό δείπνο.

Το επόμενο πρωί ξεκίνησε το ταξίδι του προς τη Λιβαδειά, απορώντας, τι ήταν αυτό που με κρατούσε τόσο καιρό στην Αράχοβα. Κάποια στιγμή έχωσα το χέρι μου στην τσέπη μου και τράβηξα έξω το σημειωματάριό μου, θέλοντας να του διαβάσω έναν από τους Δελφικούς μου ύμνους, που ψάλλονταν καθημερινώς στις πλαγιές του Παρνασσού, σαν μουσική στον αέρα. Αλλά το χέρι μου σταμάτησε με τη σκέψη ότι αυτός ο καλός άνθρωπος ήταν συνηθισμένος σε ένα τελείως διαφορετικό είδος υμνωδίας και ότι ο δικός μου μπορεί να του φαινόταν ως παραφωνία κατά την αναχώρηση του.

Αράχοβα, 31 Μαρτίου 1879

Τι θαυμάσια βουτιά μέσα στην αρχαία ελληνική πηγή! Μου φαίνεται ότι σήμερα συνάντησα ίχνη του αρχαίου ελληνικού Μύθου, που ζει ακόμα στα χείλη των ανθρώπων. Και ο βάρδος ή ο ραψωδός του χωριού είναι σίγουρα εδώ, σήμερα, έτοιμος να επαναλάβει όχι κάποιο επεισόδιο του Τρωικού Πολέμου, αλλά της σύρραξης με τους Τούρκους. Κάποιος θεωρεί τον εαυτό του ως τον απευθείας απόγονο του ομηρικού αοιδού, όπως του Φήμιου και του Δημόδοκου της Οδύσσειας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, πάντως, ο ραψωδός ήταν μια γυναίκα, γνωστή από παλιά ως η θεματοφύλακας των μύθων, των παραμυθιών και των ασμάτων της αρχέγονης λογοτεχνίας των ανθρώπων.

Υπάρχουν δύο Σχολεία στην πόλη, και τα δύο εξαιρετικής σημασίας για τον ένα δάσκαλο. Υπάρχει και ένα τρίτο, πολύ μικρό, το οποίο και επισκέφτηκα, που είναι για νεαρά κορίτσια και στο οποίο διδάσκει μια γυναίκα. Τη ρώτησα, εάν γνώριζε οτιδήποτε σχετικά με παιδικούς σταθμούς αλλά μου είπε ότι απλώς τους είχε ακουστά. Πηγαίνω συχνά να ακούσω τη νεολαία της Αράχοβας να ερμηνεύει Ξενοφώντα, το στυλ του οποίου φαίνεται ότι αντιγράφουν οι σύγχρονοι Έλληνες ως λογοτεχνική γλώσσα.

Σε αυτό το σημείο, πάντως, εισβάλει η ευφυΐα. Ο σύγχρονος πολιτισμός έρπει μέσω της εκπαίδευσης, όλοι αυτοί οι νεολαίοι θα μπορούν να διαβάσουν τις εφημερίδες από την Αθήνα και έτσι θα συμμετάσχουν στο κίνημα του σύγχρονου κόσμου. Η απομονωμένη Αράχοβα θα στροβιλιστεί στο ρεύμα των αιώνων και θα αφομοιωθεί σταδιακά στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Στην πραγματικότητα, αυτήν ακριβώς τη στιγμή υπάρχει στην Αράχοβα μια μικρή διένεξη μεταξύ των δύο αυτών τάσεων, των υποστηρικτών του παλαιού και του μοντέρνου. Μου είπε ο ένας από τους διευθυντές των Σχολείων, ο οποίος φορά φέσι και φουστανέλα: *«Η φορεσιά που φορώ εξαφανίζεται˙ σε είκοσι χρόνια θα σπανίζει. Η μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου εδώ, όπως και*

εγώ, τη φορά ακόμα, αλλά θα δεις ότι ο άλλος διευθυντής την έχει πετάξει. Με αντίστοιχο τρόπο είναι βέβαιο ότι και οι υπόλοιπες από τις παλιές ιδέες και έθιμα θα εξαφανιστούν. Έχω ήδη δει σημαντικές αλλαγές στον καιρό μου αλλά έρχονται ακόμα μεγαλύτερες. Έχω αντισταθεί μέχρι τώρα, αλλά τι να κάνω»!

Με αυτά τα λόγια ανασήκωσε έντονα τους ώμους του, σαν να είχε κι αυτός πιαστεί στη λαβή της αναπόφευκτης Μοίρας, που κρεμόταν πάνω από την παλιά Αράχοβα. Μιας και γνώριζε την έντονή μου χαρά για την πόλη ως συνεχίστρια της ελληνικής αρχαιότητας, συνέχισε: *«Κατέφτασες ακριβώς στην κατάλληλη στιγμή· μετά από δέκα χρόνια δεν θα έβλεπες ούτε τα μισά. Θα είχες δει πολλά περισσότερα, αν ερχόσουν δέκα χρόνια νωρίτερα».*

Αυτή ήταν η ζοφερή πρόβλεψη του συναδέλφου στην Αράχοβα, προαισθανόμενος ότι σύντομα ο κόσμος του θα χανόταν, έχοντας ήδη πιαστεί από τη λαβή του πεπρωμένου. Ξέρεις τι μου θύμιζε έντονα; Την αρχαία ελληνική Μοίρα, που πάντοτε αιωρείται πάνω από την Ελλάδα και τους Έλληνες, από την εποχή του Ομήρου και δώθε, και η οποία εκφράζεται τόσο θαυμάσια στην αθηναϊκή τραγωδία.

Και πράγματι, τι άλλο θα μπορούσε να είναι εκείνο το σύμπλεγμα του Λαοκόοντος, το οποίο μελετώ τόσο συχνά στο Μουσείο του Βατικανού, όπου στέκει ως η πιο ακαταμάχητη έκφραση της ελληνικής αρχαιότητας, που αφορά τον εαυτό της - και εκείνης επίσης της δικής της ανώτατης τέχνης, δηλαδή της γλυπτικής; Δεν περίμενα λοιπόν να βρω εκείνο το άγαλμα κατά κάποιο τρόπο μετενσαρκωμένο και ακόμα ζωντανό.

Αυτή ήταν, πράγματι, μια νέα εμπειρία της αρχαίας ιστορίας που απεικονιζόταν εδώ. Έτσι, η Αράχοβα θεωρεί τον εαυτό της καταδικασμένο, καθώς προχωρά το δρόμο της με ηρεμία, με χαρά ναι, και μάλιστα συχνά με πολλά χαρούμενα πανηγύρια. Τη φαντάζομαι σαν ένα μικρό, πράσινο νησί, απωθημένο στις πλαγιές του Παρνασσού, που έχει επιζήσει από το ναυάγιο ενός κόσμου. Και έτσι έχει κατά ένα παράξενο τρόπο διασώσει την αρχαία ιδέα του πεπρωμένου, που είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στην αρχαία ελληνική συνείδηση, την οποία πράγματι εδώ είδε και προέβλεψε.

Η ιστορία έχει αναφέρει το μεγάλο κατακλυσμό του ελληνικού κόσμου, αλλά εδώ υπάρχει ένα μικρό υπόλειμμα που επιπλέει από το κολοσσιαίο ναυάγιο, αυτή η Αράχοβα, από το οποίο πρέπει να φανταστείς ότι έχει ξεπηδήσει και προσπαθεί τώρα να ζήσει τη ζωή της, τόσο παλαιά και ταυτοχρόνως τόσο νέα.

Αράχοβα, 4 Απριλίου 1879

Πίσω πάλι στους Δελφούς στην καλύβα του καλού γερο-Παρασκευά, του βετεράνου. Ένιωσα μια νοσταλγία γι' αυτό το σημείο χθες, καθώς προσφέρει κάτι, που η Αράχοβα δεν μπορεί να παρέχει. Εδώ είναι το πραγματικό ναυάγιο της αρχαιότητας, σπασμένο σε συντρίμμια και ταπεινωμένο στη σκόνη της γης·

παρόλα αυτά το πνεύμα των Δελφών μέσα από τα θραύσματα ρίχνει μια γρήγορη ματιά προς το μέλλον.

Το χτύπημα της Μοίρας, που έπληξε εκείνη την αρχαία ζωή, δεν είναι απλώς αντιληπτό αλλά γίνεται και έντονα αισθητό σε αυτόν τον τόπο· η τραγωδία της παλαιάς Ελλάδας είναι εντυπωσιακά παρούσα και μπορεί να αναγνωστεί μόλις μάθεις τη γραφή. Και αυτό είναι το αέναα επαναλαμβανόμενο ενδιαφέρον, το ενδιαφέρον του τραγικού.

Οι Δελφοί και η Αράχοβα αποτελούν για μένα δύο κόσμους ή μάλλον καλύτερα δύο σκηνές του ελληνικού κόσμου. Μπορώ να περάσω από τη μια στην άλλη μόλις σε μίας ώρας δρόμο. Και οι δύο πόλεις πρέπει να εκτιμηθούν σωστά και να διαδοθούν. Γνωρίζεις ότι ο Όμηρος έχει δύο κόσμους, έναν ανώτερο, του Ολύμπου, των Θεών, και έναν κατώτερο, γήινο, αυτόν των ανθρώπων. Έτσι συμβαίνει κι εδώ.

Οι κάτοικοι του χωριού Καστρί (το σύγχρονο όνομα των Δελφών) αποτελούν μια ταπεινή κοινότητα, που ζει έχοντας μιαν απορία σχετικά με την πόλη και τα ερείπιά της. Είναι το αρχαίο κέλυφος, εντός του οποίου προσπαθώ να τοποθετήσω τη ζωή της Αράχοβας. Και οι δύο λοιπόν ανήκουν η μία στην άλλη, τουλάχιστον κατά τη γνώμη μου. Έτσι, συχνά περνώ και ξαναπερνώ από τη μια στην άλλη, καθώς κάθε μια μου προσφέρει το δικό της ξεχωριστό υλικό για το οικοδόμημά μου.

Πράγματι, η Αράχοβα του σήμερα που είναι οι προ-Δελφοί, φανερώνει το μπουμπούκι, από όπου άνθισαν οι Δελφοί στους αρχαίους χρόνους και μαζί μ' αυτούς η πολιτισμένη Ελλάδα. Θα μπορούσα άραγε να ξανακάνω αυτά τα ερείπια να βλαστήσουν από τον αρχικό ζωντανό σπόρο; Αυτό είναι το πρόβλημά μου, το οποίο με κρατά τόσο καιρό σ' αυτές τις περιοχές του Παρνασσού. Έχω αρχίσει να πιστεύω ότι αυτό πρόκειται να είναι το διακύβευμα όλης της ευρωπαϊκής μου περιοδείας, το οποίο μόλις τώρα αγγίζω και αντιλαμβάνομαι, αν και αρχικώς δεν είχα καθόλου συνειδητοποιήσει τέτοιο τέλος.

Δελφοί, 4 Απριλίου 1879

Όσο ήμουν στη Ρώμη, ο Davidson μου έκανε μια λεπτομερή αναφορά του ταξιδιού του στην Ελλάδα, ξεκινώντας από την Αθήνα, συνεχίζοντας με το γύρο της Πελοποννήσου, στις ανασκαφές στην Ολυμπία (την οποία πρέπει επίσης να επισκεφτώ) και επιστρέφοντας μέσω της Βόρειας Ελλάδας.

Η παρέα του ήταν μεγάλη - δέκα ή δώδεκα άτομα, αν θυμάμαι καλά - είχαν τους προσωπικούς τους οδηγούς, γαϊδούρια και μαγειρικά σκεύη και μαγείρευαν κυρίως τις δικές τους προμήθειες. Μια τέτοιου είδους συντροφιά θα μπορούσε να δει τους τόπους και τους ανθρώπους επιφανειακά, και να έχει τις δικές της εμπειρίες, αν αυτές ήταν ο σκοπός του ταξιδιού. Με

ενδιέφερε πολύ η περιγραφή του Davidson, καθώς ήδη από τη Ρώμη σκεφτόμουν ότι πιθανόν θα επιθυμούσα να κάνω κάτι παρόμοιο.

Το περιστατικό που εντυπωσίασε τον Davidson ήταν μια Ελληνίδα μάνα, που έβγαλε το παπούτσι της, έβαλε μέσα σ' αυτό λίγο κατσικίσιο γάλα και έδωσε στο παιδί της να πιει από εκεί μέσα. Εγώ, τρώγοντας και διανυκτερεύοντας στις καλύβες αυτών των απλών ανθρώπων, δεν είδα ποτέ κάτι παρόμοιο, αν και κάτι τέτοιο δεν ακυρώνει την αναφορά του.

Όταν ήμουν στη Ρώμη, άκουσα τον Davidson να επαναλαμβάνει το περιστατικό αυτό τουλάχιστον τρεις ή τέσσερις φορές. Πράγματι, έδειξε μιαν αντίδραση απέναντι στον ελληνικό κόσμο κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ελλάδα, η οποία πρέπει να τον απογοήτευσε.

Στο St. Louis, ξέρεις, του άρεσε να αυτοαποκαλείται Έλληνας παγανιστής, με μια - όπως πίστευα πάντα - δόση αστεϊσμού. Να είσαι σίγουρος, η στάση του εναντίον των Γερμανών ήταν πολύ πιο εμφατική και πικρή. Στη συνέχεια, ο καθολικισμός του μπορεί να εξουδετέρωσε τελείως την προηγούμενη *"ειδωλολατρία"* του.

Όλα αυτά ξανάρθαν στην επιφάνεια, γιατί ο Παρασκευάς μού λέει ότι θυμάται πολύ καλά την παρέα, η οποία θεώρησε ότι μια στάση διάρκειας λιγότερης από μια μέρα αρκούσε για τους Δελφούς.

Την επόμενη φορά που θα συναντήσω τον Davidson, εάν έρθει το θέμα προς συζήτηση, θα του πω: *«Δεν γνώρισες ποτέ την Ελλάδα με αυτή τη γαϊδουρινή καβαλαρία – πώς θα μπορούσες άλλωστε;*

Η Ελλάδα είναι οι άνθρωποί της, οι οποίοι ήταν επιφυλακτικοί απέναντί σου καθ' όλη τη διάρκεια της περιοδείας. Ο μόνος τρόπος είναι μόνος σου και πεζός· τότε μόνο οι άνθρωποι θα βγουν από το καβούκι τους και θα σχετιστούν μαζί σου, κι έτσι θα τους ανακαλύψεις.

Δεν γνώρισες ποτέ τον αρχαίο ελληνικό κόσμο μέσα στο σύγχρονο, όταν ήσουν καβάλα στο γάιδαρό σου από τους Δελφούς προς την Αράχοβα - δεν μπορεί να ιδωθεί με αυτόν τον τρόπο, αν και αυτός ο κόσμος είναι παρών και ζωντανός επίσης. Δεν θα μπορούσες να τον ανακαλύψεις ούτε κατά τη μακροχρόνια παραμονή σου στην Αθήνα, γιατί απλώς εκεί δεν είναι παρών, τουλάχιστον όχι στην αυθεντική του έκφραση».

[*Σημείωση του εκδότη (του υπόψη βιβλίου του Snider).* Πολλά χρόνια αργότερα συνάντησα για τα καλά τον Davidson στο Σικάγο, κατά τη διάρκεια Φιλολογικών Σπουδών, αλλά το θέμα της Ελλάδας δεν ήρθε στην επιφάνεια, καθώς υπήρχαν άλλα πιο σημαντικά ζητήματα στο μυαλό και των δυο μας. Κάποια στιγμή τού έδειξα στο δρόμο έναν Έλληνα μανάβη, που γνώριζα, τον οποίο χαιρέτισε στη μητρική του γλώσσα. Πάντως, την ιστορία του με το γάλα, την άκουσα ακόμα μία φορά σε μια παρέα].

Δελφοί, 5 Απριλίου 1879

Είμαι εδώ τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, που συχνά αναλογίζομαι το ταξίδι μου και αναρωτιέμαι, τι σημαίνουν όλα αυτά για μένα, τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον. Και κατέληξα στο εξής συμπέρασμα, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί υπερβολικό: Αυτός ο παρνασσικός κόσμος, στον οποίο τώρα κατοικώ, είναι ό,τι υπάρχει πίσω από την Τέχνη, που συνάντησα στη Ρώμη. Αυτή είναι η αυθεντική πραγματικότητα, από την οποία εξελίχθηκε η Τέχνη. Φυσικά αυτό δεν αποτελεί παρά μόνο ένα μικρό θραύσμα του συνόλου του ελληνικού κόσμου, απ' όπου ανάβλυσε η ποιητική και καλλιτεχνική Ρώμη, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Έτσι, κολακεύω τον εαυτό μου ότι έχω ακολουθήσει το ρεύμα πίσω στην πηγή του, από την οποία τώρα καθημερινώς πίνω γουλιά - γουλιά σε μοναχική έκσταση.

Επιπλέον, έχω προσπαθήσει να εκφράσω αυτό που συναντώ εδώ, ακριβώς όπως έκανα στη Ρώμη και στη διαδρομή από τη Ρώμη προς τα εδώ. Αλλά το υπόβαθρο είναι πολύ διαφορετικό· εδώ δεν υπάρχει τέχνη, ούτε αναπτυγμένο αίσθημα προς αυτή, αλλά, παρόλα αυτά, όλα είναι πιθανά.

Ο χαρακτήρας της χώρας και των ανθρώπων είναι αυτός που θα μπορούσε να ονομαστεί ειδυλλιακός· ωστόσο αυτές οι δικές μου διαπιστώσεις δεν μοιάζουν αυστηρώς με τις ειδυλλιακές σκηνές του Θεόκριτου και του Βιργίλιου, που και οι δυο τους δραπέτευσαν προς μια απλή βουκολική ζωή, έξω από τους αντίστοιχους πολιτισμούς τους, τον ελληνικό και το ρωμαϊκό, από τους οποίους ήταν ως ένα βαθμό αποξενωμένοι.

Ο Σαίξπηρ έχει επανειλημμένως χρησιμοποιήσει μια τέτοια απόδραση προς μια ειδυλλιακή ζωή ως θέμα μιας κωμωδίας (π.χ. στο *«Όπως σας αρέσει»*). Η δική μου διάθεση, αντιθέτως, δεν είναι μια απόδραση *"από"*, αλλά μάλλον μια προέλαση *"προς"*· μοιάζω να επιστρέφω, όχι να φεύγω.

Έτσι όλες αυτές τις νέες *«δημιουργίες»* μου αποφάσισα να τις ονομάσω Ύμνους, σκηνικό των οποίων αποτελούν οι αρχαίοι Δελφοί, ειδικότερα το ενδιαίτημα του Θεού, η αρχαία θεματολογία πολλών Ύμνων, καθώς και η κατοικία των Μουσών, εμπνευστές όλων των ασμάτων. Επιπλέον αυτοί οι Ύμνοι κινούνται ήπια προς το ελεγειακό μέτρο, που για μένα τουλάχιστον τείνουν να γίνουν έμφυτοι σ' όλο αυτό τον κλασικό κόσμο, που αναπαράγει τον εαυτό του στα Αγγλικά. Να είσαι σίγουρος ότι λαμβάνουν μια διαφορετική απόχρωση σε διαφορετικό περιβάλλον και με διαφορετική θεματολογία, που εδώ είναι η άμεση ποιητική ζωή, από την οποία προέκυψε η Ελλάδα πριν από χιλιετίες.

Στους Δελφούς δεν γίνεται να μη σκεφτώ ότι η Φύση έπαιξε ένα πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση του ελληνικού εσωτερικού κόσμου της αρχαιότητας. Είναι σήμερα η φύση ό,τι ήταν και τότε, που οι αρχαίοι Πελασγοί πρωτοξεχύθηκαν στην κοιλάδα κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης άριας

μετανάστευσης. Μετά από επανειλημμένους στοχασμούς θα μπορούσε κάποιος εδώ να προσωποποιήσει ή να θεοποιήσει τη *Φύση* προικισμένη με ζωή και με μια ιδιάζουσα προσωπικότητα.

Τώρα είναι Άνοιξη πάνω στις Δελφικές πλαγιές και η Φύση μού παρουσιάζεται σαν μια όμορφη Ελληνίδα παρθένα, που στολίζεται για το γάμο της. Φυσικά, σε μια τέτοια περίσταση, κανένας θνητός δεν μπορεί να κρατήσει το βλέμμα του μακριά αλλά συνεσταλμένα θα κρυφοκοιτά τους τρόπους με τους οποίους διασκεδάζει στην παρνασσική της γκαρνταρόμπα:

Πάνω στο κορμί της βάζει θριαμβευτικά ένα ριχτό πράσινο ένδυμα.
Σμαράγδια ανθίζουν στο άγγιγμά της από κάθε μπουμπούκι στα κλωνάρια.
Ανθισμένες γιρλάντες τυλίγει γύρω από το κόρφο της, βελούδινες, πορφυρές.
Εδώ είναι λευκές σαν τα χέρια της κι εκεί γαλάζιες σαν τα μάτια της.
Α! Το λαμπρό πρόσωπο του γαμπρού ξεπροβάλλει ακριβώς πάνω από το βουνό!
Είναι ο νέος Ήλιος από τους ουρανούς, που ρίχνει το χρυσάφι του στο δρόμο της.
Τώρα, αρχινά το τραγούδι της, το γλυκό πάθος της τερετίζει πάνω από τους ελαιώνες, μαζί και κάθε πουλί στο κλαδί τραγουδά το δικό του νυφικό ρεφρέν.
Και ο προσκυνητής του Παρνασσού, συντονισμένος στις ακτίνες του θεού Ήλιου, τραγουδά σε απόκριση έναν ύμνο που συνταράσσει τα κυματιστά βουνά.

Δελφοί, 6 Απριλίου 1879

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι το όνομα του Λόρδου Βύρωνα είναι το πιο γνώριμο στους Έλληνες σε σύγκριση με οποιουδήποτε άλλου Ευρωπαίου. Όχι ότι γνωρίζουν τα ποιήματά του ή το γεγονός ότι ήταν ποιητής· γι' αυτούς είναι ένας είδος ήρωα, που κατέβηκε στον κόσμο τους από ψηλά για να πολεμήσει για την ελευθερία τους.

Αυτή η πράξη του τον κατέστησε πολύ πιο διάσημο από ό,τι τα ποιήματά του, τα οποία, παρόλα αυτά, εξακολουθούν να είναι πολύ ενδιαφέροντα για κάποιον που επισκέπτεται την Ελλάδα σήμερα. Πέρασε από αυτή την περιοχή του Παρνασσού και στις πρώτες στροφές του Childe Harold *(«Το προσκύνημα του Τσάιλντ Χάρολντ»*) δηλώνει, μιλώντας για τη Μούσα:

«Κι ακόμα έχω περιπλανηθεί γύρω από το περίφημο ρυάκι σου,
Ναι! Αναστενάζοντας για το εδώ και χρόνια ερημωμένο Δελφικό ιερό,
εκεί όπου έσωσε εκείνη την ασθενή πηγή, όλα είναι ήσυχα».

Μπορώ να πω ότι για μένα δεν είναι καθόλου ήσυχα, αλλά προικισμένα με φωνή και μάλιστα χαρούμενη. Η σύρραξη μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων

επηρέασε βαθιά το Βύρωνα, ο οποίος την αναπαρήγαγε ποιητικά με ποικίλους τρόπους, και τελικώς έχασε τη ζωή του σ' αυτόν τον αγώνα φυλών και θρησκειών.

Ο γερο-παλαίμαχός μου (αν τον καταλαβαίνω σωστά) πιστεύει ότι, όταν ήταν παιδί, είδε το Βύρωνα, ο οποίος πέθανε πριν από πενήντα πέντε (55) χρόνια, στο Μεσολόγγι.

Στην Αθήνα κυκλοφορούν πολλές ιστορίες γι' αυτόν, και ειδικότερα για τους έρωτές του. Με τον τρόπο του είχε δείξει ενθουσιασμό για τους αρχαίους Έλληνες· αλλά δεν φαίνεται να ασχολήθηκε ποτέ με την κλασική φόρμα· είναι σίγουρο ότι δεν προσπάθησε να την αναπαράγει, αλλά ενσωμάτωσε όλα τα ελληνικά στοιχεία στην προκαθορισμένη αγγλο-σαξωνική ποιητική του φόρμα.

Έτσι νιώθω εδώ, στους Δελφούς, ανακαλώντας αμυδρώς τα έργα του και την επιρροή που μου άσκησαν πριν από αρκετό καιρό. Εντούτοις, σύμφωνα με τους ίδιους τους Έλληνες, είναι η σημαντικότερη προσωπικότητα από όλους τους Φιλέλληνες,.

Ο φιλελληνισμός, οι αξίες και τα όρια του Βύρωνα θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα ενδιαφέρον θέμα μελλοντικής μελέτης· γιατί δεν μπορώ να μην τον συγκρίνω με αυτόν του Γκαίτε, παρόλο που ο τελευταίος δεν έφτασε ποτέ ως την Ελλάδα αλλά μόνο ως την ελληνική Σικελία.

Έχω συχνά αναρωτηθεί, τι θα έκανε, αν ήταν εδώ, ο φίλος μας Brockmeyer με αυτόν το Δελφικό κόσμο. Θα τον άλλαζε με τη μοναδική δημιουργική του δύναμη και θα τον έβαζε σε φόρμα; Ή και σ' αυτήν την περίπτωση θα παρέμενε ένα τεράστιο απόσπασμα ημιτελές και μη ικανό να περατωθεί;

Έως τώρα δεν έχω συναντήσει κανένα άτομο με τόσο παθιασμένη εκτίμηση για την Ελληνική Τέχνη· *«είναι η μοναδική Τέχνη ως τώρα»* τον άκουσα να λέει μια φορά, μετά από μια έξοχη παρουσίαση της Αντιγόνης. *«Τι υπέροχη αίσθηση της ελληνικής φόρμας»* σκέφτηκα.

Ξέρω τουλάχιστον μια ντουζίνα έργων, που έχει ξεκινήσει: ποιήματα, διηγήματα, θεατρικά έργα, απολογίες, περιπέτειες με μια ραμπελαισική αίσθηση του χιούμορ, αλλά όλα καταρρέουν κάπου πριν τη μέση, παραμένοντας τιτάνια αποσπάσματα. Φυσικά, με το τωρινό πολιτικό του αξίωμα, προφανώς, δεν θα μπορεί να ασχοληθεί πολύ με τα λογοτεχνικά· αλλά τον έχω παρακολουθήσει επί δέκα χρόνια πριν την εκλογή του και συχνά τον παρότρυνα να τελειώσει κάτι, όπως το «*Reynald in America*» ή το «*Hans Grotsmoot*» ή τη φιλοσοφική του διατριβή για το Αμερικανικό Σύνταγμα, το πνεύμα του οποίου ήξερε καλύτερα από το Story ή οποιονδήποτε άλλο συγγραφέα που γνωρίζω.

Έχω κάποιο δικαίωμα να το λέω αυτό, καθώς ως καθηγητής του Συντάγματος στο Γυμνάσιο έχω διαβάσει αρκετή από τη σχετική βιβλιογραφία. Τώρα, καθόσον φίλος και των δύο μας, θα σου γνωστοποιήσω τη Δελφική μου

εντύπωση: Ο Brockmayer, ο οποίος έχει ασκήσει τόσο ισχυρή επιρροή στα ενδότερα της ύπαρξής μου, είναι μια ιδιοφυΐα, η οποία όμως όντας απραγματοποίητη και πιθανόν ακατόρθωτη, δεν μπορεί να δώσει στον εαυτό της μια φόρμα- ακόμα κι αν πρόκειται για μια φόρμα που εκτιμά τόσο πολύ.

Έχω επίσης ονειροπολήσει αυτό που θα είχε εμπνευστεί να γράψει ο Γκαίτε, εάν ήταν στη θέση μου. Κατά την κρίση μου ο Γκαίτε είναι ο σπουδαιότερος αναπαραγωγός της αρχαιότητας που έχει ποτέ υπάρξει, σπουδαιότερος και από τους παλιούς Ρωμαίους ποιητές. Ασφαλώς, οι ελεγείες του έχουν εντονότερη ποιητική ζωή από οποιεσδήποτε λατινικές, που έχω συναντήσει στον Οβίδιο, στον Προπέρτιο και στον Τίβουλλο.

Με απασχολεί διαρκώς το γεγονός ότι θα μπορούσε να έχει δημιουργήσει το κορυφαίο κλασικό του αριστούργημα σε μια τραγωδία, όπως π.χ. «*Ιφιγένεια στους Δελφούς*». Ίσως, μάλιστα, αυτός ο αραχοβίτικος τρόπος ζωής να τον είχε ωθήσει να γράψει ένα ζωηρό ειδυλλιακό έπος, στα χνάρια του *«Χέρμαν και Δωροθέα»*, αλλά μ' ένα ελληνικό κι όχι με ένα γερμανικό σκηνικό και περιεχόμενο.

Μου προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι μπόρεσε να αρκεσθεί στη Ρώμη και τη Σικελία, που αποτελούσαν απλώς τον απόηχο του αυθεντικού ελληνικού κόσμου. Γιατί δεν συνέχισε ως την Ελλάδα; Φυσικά ένα τέτοιο ταξίδι ήταν εφικτό στην εποχή του. Κάποια εσωτερικά όριά του πρέπει να τον εμπόδισαν, τη φύση των οποίων δεν έχω μπορέσει ακόμα να διαλευκάνω.

Παρόλα αυτά, ο Γκαίτε είναι η ιδιοφυΐα που μορφοποιεί και δεν μπορεί να σταματήσει, όποιο και αν είναι το υλικό του - γερμανικό (τευτονικό), κλασικό, περσικό ή ακόμα και κινεζικό. Και σχετικά με το μεγάλο θαυμαστή και Άγγλο μεταφραστή του Γκαίτε, τον Τόμας Καρλάιλ, έχω ρωτήσει το Μαντείο εδώ σχετικά με το, τι θα παρήγαγε η μεγαλοφυΐα του από το Δελφικό κόσμο, ως Γότθος που είναι.

Μπορώ να αφουγκραστώ μόνο αυτή την απόκριση: θα το έσπαγε σε κομμάτια κατ' εντολή, ξανακάνοντας αυτό που οι αρχαίοι Γότθοι και οι Βάνδαλοι είχαν κάνει στον κλασικό κόσμο. Είναι αλήθεια ότι κάποτε έγραψε μια εγκωμιαστική κριτική για το έργο «*Ελένη*»* του Γκαίτε, αλλά από τότε δεν ξαναέμεινε σ' αυτό το μονοπάτι, ποτέ. Δεν φλέρταρε την Ελένη, την άπιαστη ελληνική ομορφιά όπως ο Φάουστ και όπως και ο ίδιος ο Γκαίτε. Παρέμεινε ένας Βόρειος βάρβαρος έως το τέλος, και μάλιστα ανέπτυξε τη βαρβαρότητά του. Ασφαλώς και δεν θα μπορούσε να είναι ο εκλεκτός αρχιτέκτονας για την ανοικοδόμηση του κατεστραμμένου Δελφικού ναού.

* Φάουστ, Β΄ Μέρος: (Πράξη Γ΄: Ελένη)

Αράχοβα, 8 Απριλίου 1879

Έχω επιστρέψει ξανά στην Αράχοβα, αυτό το ελληνικό βρέφος ηλικίας 3.000 ετών, αλλά ακόμα ζωντανό και ζωηρό. Ξαναζώ εκ νέου, όχι απλώς την

αρχαία πολιτισμένη Ελλάδα, αλλά την ακόμα αρχαιότερη Ελλάδα, που κρύβεται πίσω από αυτήν, έχοντας περιπλανηθεί γύρω από το Δελφικό τάφο, ο οποίος, ωστόσο, είναι κατοπινός ή νεότερος. Τι απροσδόκητου χρόνου κόσμος υπάρχει εδώ, εάν κάποιος δεν τον υιοθετήσει απλώς, αλλά κυριολεκτικά τον νιώσει μέσα του! Αυτή η παρνασσική ζωή αντιστρέφει τους αιώνες· ο αρχαιότερος λαός ζει ακόμα στην παιδική ηλικία, ενώ ο απόγονος είναι εδώ και καιρό πεθαμένος και ο τάφος του κείται σε ερείπια.

Ο Χρόνος, ταξιδεύοντας αντίστροφα κατ' εξακολούθηση, με παίρνει ακριβώς εδώ και με στροβιλίζει προς τα πίσω, σ' ένα είδος υποχώρησης, οδηγώντας με ξαφνικά στην ελληνική του αφετηρία. Σ' αυτό το σημείο η πραγματικότητα είναι τόσο στοιχειωμένη και τα φαντάσματα είναι τόσο αληθινά, που πρέπει να συνηθίσεις σ' ένα νέο τύπο σύμπαντος, και μάλιστα να το βάλεις σε μουσική, γιατί έχει σίγουρα το δικό του τραγούδι.

Για τρίτη και, πιθανώς, τελευταία φορά πήγα και έμεινα για σχεδόν μια ολόκληρη ημέρα στο Κωρύκιον Άντρον, το οποίο είναι ξακουστό στην περιοχή από την αρχαιότητα έως και σήμερα. Σύμφωνα με τον αρχαίο μύθο ήταν Ιερό αφιερωμένο στον Πάνα και είχε τις δικές του ξεχωριστές Νύμφες, που ονομάζονταν Κωρύκιες. Είναι γεμάτο από σταλακτίτες των πλέον ασυνήθιστων σχηματισμών, που κατά ένα αξιοσημείωτο τρόπο θυμίζουν γλυπτά.

Υπήρχε μια πληθώρα μασκών που ξεπρόβαλαν παντού, από τους τοίχους και τα ταβάνια. Πολλά επιβλητικά σχήματα μόλις που περιγράφονταν και στη συνέχεια έμοιαζαν να χάνονται πίσω μέσα στον ασβεστόλιθο. Το ένα κάλυπτε το άλλο και σχημάτιζαν ομάδες με ένα ανάγλυφο τρόπο. Μια μητέρα και ένα παιδί (θα μπορούσε να πει κάποιος) είχαν μία εντυπωσιακή στάση· φυσικά το μυαλό μου πήγε στη Νιόβη και την Παναγία.

Εδώ θα μπορούσα πρόθυμα να θεωρήσω τη Φύση ως το αυθεντικό γλυπτό, και η ευχαρίστησή μου ήταν ότι σ' αυτό το Άντρο ανακάλυψα την πρωτότυπη πινακοθήκη, που είχα συναντήσει στη Ρώμη, στο Παρίσι, στο Λονδίνο, στην πραγματικότητα κατά τη διάρκεια όλης της ταξιδιωτικής μου πορείας.

Η φαντασία χοροπηδά από χαρά βλέποντας αυτό το αξιολάτρευτο παρνασσικό βουνό να κυοφορεί μια τόσο χαρούμενη γενιά από όμορφους απογόνους, να κινείται μέσω της Ευρώπης ως την Αμερική. Και όχι μόνο η Γλυπτική αλλά και η Αρχιτεκτονική υποδηλώνεται έντονα, ειδικότερα η κολώνα που κρέμεται από το ταβάνι προς το έδαφος. Νομίζω ότι εδώ ξαναβρίσκω τη φύτρα του ελληνικού κόσμου σε μία από τις πιο διακεκριμένες εκφάνσεις του· η Φύση αποκαλύπτει στον Έλληνα καλλιτέχνη, με ποιο τρόπο και με ποιο υλικό θα πρέπει να διαμορφώσει τις γλυπτικές φόρμες του, οι οποίες θα συναγωνίζονται ακόμα και τους θεούς, που κατεβαίνουν από τον Όλυμπο.

Το Κωρύκιον Άντρον έχει επίσης αποτελέσει την πηγή έντονης μυθολογίας. Ακόμα και σήμερα έχει τα ξωτικά και τα πνεύματα, που παραδόξως στην

Αράχοβα τα αποκαλούν Νεράιδες. Καθώς κάθομαι στο Σπήλαιο, προσπαθώ να αναπαράγω το θεϊκό του πληθυσμό αποτελούμενο από μικρές θεότητες και να νιώσω την επιρροή τους. Σέρνομαι από άκρη σε άκρη στις μυστικές του αίθουσες, μικρές και μεγάλες, και ανάβω το σπαρματσέτο μου για να δω τις αέναα μεταβαλλόμενες μορφές. Κάποια στιγμή αναγκάστηκα να ξαπλώσω (εντελώς) και να στριμωχτώ μέσω ενός ανοίγματος, που η οροφή του σχεδόν ακουμπούσε την πλάτη μου.

Στη συνέχεια, ανέβηκα σ' ένα θάλαμο στο δεύτερο όροφο και άναψα ένα φως. Μέσα σ' αυτό το χώρο είδα αλλά και ένιωσα το θεό Πάνα. Γι' αυτό με κατέλαβε εκεί ένα είδος πανικού και σκέφτηκα προς στιγμήν ότι θα έπρεπε να γυρίσω πίσω. Πλήρως εξουθενωμένος, σωριάστηκα σ' ένα βράχο και στα πόδια μου ανακάλυψα μια λιμνούλα νερό: ο βράχος είχε κοιλανθεί σχηματίζοντας μια μικρή κούπα, που είχε μαζέψει και κρατήσει τις σταγόνες, που έσταζαν από ψηλά.

Την πρώτη φορά που επισκέφτηκα το Κωρύκιον Άντρον είχα ως οδηγό το Δημήτρη, με τη βοήθεια του οποίου, γνώρισα καλά τους Δελφούς και τον οποίο συναντούσα συχνά, μιας και περιπλανιόταν στους λόφους. Περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο ανθρώπινο πλάσμα, αυτός ο Δημήτρης αποτελούσε για μένα την ενσάρκωση του θεού Πάνα (Φαύνου), ακόμα μια ελληνική επινόηση, που βρίσκεται πίσω από την πολιτισμένη Ελλάδα. Ο Πάνας έχει αποκτήσει μεγάλη φήμη λόγω ενός αγάλματος του Πραξιτέλη, που υπάρχει σε πολλά αντίγραφα. Πράγματι, στο Άντρο υπήρχε ένας σταλακτίτης, με μορφή που έμοιαζε να έχει κάποια ομοιότητα με τον ίδιο το Δημήτρη.

[*Σημείωση του εκδότη(του υπόψη βιβλίου του Snider).* Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε στο κεφάλαιο: *«Δελφικός Πάνας»* στο έργο: *«Περίπατος στην Ελλάδα»*].

Αράχοβα, 14 Απριλίου 1879

Μια παράξενη αίσθηση με κατέλαβε σήμερα: αυτή ότι κατέκτησα την κορυφή. Όλο μου το ταξίδι μοιάζει να έχει ευδοκιμήσει σ' ένα συμπέρασμα αυτό το απόγευμα, μάλιστα αυτήν ακριβώς την ώρα, που είναι πράγματι η πλέον όμορφη ώρα αυτής της όμορφης άνοιξης, σ' αυτόν τον όμορφο κόσμο.

Είχα ακούσει κάποτε τον Brockmeyer να δηλώνει ότι μια νεαρή παρθένα έχει την πλέον τέλεια ημέρα, και μάλιστα το πλέον τέλειο λεπτό της και ότι αυτός είχε την ικανότητα να το αντιληφθεί. Αμφιβάλλω, αν εγώ θα μπορούσα, να το αντιληφθώ αλλά ένιωσα ένα παρόμοιο προαίσθημα στη δική μου εμπειρία σήμερα, σεργιανίζοντας και ατενίζοντας τις συνεχόμενες σειρές των παρνασσικών κορυφών, καθώς χάνονταν στη μακρινή καταχνιά. Αλλά μετά την κορύφωση ακολουθεί η πτώση, και αυτό το συναίσθημα επίσης υφέρπει κάτω από τη σπουδαία άνθηση της Δελφικής μου διάθεσης.

Και τώρα θα σου στείλω ένα μικρό ελεγειακό ξέσπασμα, που επιχειρεί να περιγράψει αυτήν την ημέρα των ημερών ή ακριβέστερα, αυτή τη στιγμή των στιγμών, την οποία αποκαλώ τη Δελφική μου στιγμή.

Όλη η χρονιά άνθισε ξαφνικά σ' αυτή τη μέρα, σ' αυτό το λεπτό·
Το σύνολο του κόσμου είναι ένα λουλούδι που ευωδιάζει αυτήν τη στιγμή.
Κάθε ηλιόλουστη ανατολή μοιάζει να προσδοκάται με (κάποια) χαρά.
Αυτή είναι η στιγμή που είδε μακριά στη λάμψη της ματιάς του.
Όλες οι ημέρες του χρόνου κλιμακώνονταν γι' αυτήν την κορυφή.
Τώρα κάθε χτύπος του ρολογιού λυπηρά πρέπει να ηχεί πένθιμα στη «δύση» τους.
Αλλά το ταξίδι της ζωής έχει φτάσει τώρα στην πιο όμορφη στιγμή του.
Γρήγορα φύλαξέ την στην καρδιά σου - αυτή είναι η δική σου νίκη επί του Χρόνου.

Δελφοί, 15 Απριλίου 1879

Για ακόμα μία φορά, είμαι με το Δελφιώτη παλαίμαχό μου στην καλύβα του. Έχω αρχίσει να συμπαθώ το γερο-Παρασκευά, ίσως από κατανόηση, γιατί καθώς ξέρεις, είμαι κι εγώ απόμαχος και έτσι έχω κι εγώ μια σειρά από στρατιωτικές εμπειρίες. Ο γιος του παλιόφιλου επιστρατεύτηκε πρόσφατα και ο πατέρας είναι πολύ ενθουσιασμένος γι' αυτό, παρόλο που προς το παρόν δεν υπάρχει πόλεμος και ούτε φαίνεται κάτι τέτοιο στο άμεσο μέλλον. Αρχίζω να νιώθω τη θλίψη του αποχωρισμού από αυτόν και από τους Δελφούς: θα μου λείψει η πιεστική του παρότρυνση στα γεύματα *«φάε»,* αλλά θα το ξεπεράσω.

Σήμερα με καλύπτει το αίσθημα του επερχόμενου αποχωρισμού, έχω την εντύπωση ότι κοιτάζω οικείες τοποθεσίες για τελευταία φορά, οι ελιές μου γνέφουν αντίο και η Κασταλία κελαρύζει ένα χαμηλόφωνο αποχαιρετισμό. Πράγματι, έχω πλέον αποκομίσει το μέγιστο αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής περιοδείας μου, αν και είχα την ίδια αίσθηση και νωρίτερα, κυρίως μετά τις δύο μου παραμονές στην Αθήνα. Αλλά οι δύο παραμονές μου, ειδικότερα η τελευταία, εδώ, σ' αυτήν την παρνασσική περιοχή, μου πρόσφεραν αυτό που ξέρω πλέον ως το λόγο της επίσκεψής μου στην Ευρώπη, ακόμα κι αν αρχικώς αυτός ο λόγος ήταν εντελώς ασυνείδητος.

Εξερεύνησα αυτήν τη σύγχρονη νησίδα του αρχαίου ελληνισμού πολύ εκτενώς, έχοντας περπατήσει απ' άκρη σ' άκρη πολλές φορές· ειδικότερα έχω μείνει στα δύο βασικά του σημεία, στους Δελφούς και στην Αράχοβα, ή στην αρχαιότητα εντός του σύγχρονου κόσμου και στο σύγχρονο εντός της αρχαιότητας. Αρχικώς, πίστεψα ότι μια εβδομάδα θα αρκούσε αλλά στο τέλος αυτής, ακόμα μια εβδομάδα ήταν απαραίτητη, και ακόμη και κατά τα τέλη της τρίτης εβδομάδας μια εσωτερική πιεστική φωνή μου ψιθύριζε, όχι ακόμα, όχι

ακόμα. Έτσι, προέκυψε να με αιχμαλωτίσει ο δαίμονας εδώ για τέταρτη και πέμπτη εβδομάδα, προσφέροντάς μου, πάντως, γενναιόδωρη ψυχαγωγία καθόλη τη διάρκεια της παραμονής μου. Αλλά μια - δύο μέρες τώρα ένιωσα να χαλαρώνει τη λαβή του, και αυτό το δειλινό μού είπε, φύγε την επαύριο. Έτσι, αυτή τη νύχτα θεωρώ ότι ολοκλήρωσα τη Δελφική μου μαθητεία, μετά από μια θητεία, που φαντάζομαι ότι θα μου πάρει καιρό να την ξεχάσω.

Την τελευταία βραδιά ήταν που είδα την Ελπινίκη στους Δελφούς.
Απαλά τα λόγια της ηχούσαν στα αυτιά μου τη μελαγχολική μελωδία ενός ύμνου.
Αφότου γύρισα σπίτι, πλάγιασα στο χαλάκι μπροστά στο τζάκι,
κι εκεί βρισκόμουν μοναχός, χορτασμένος με το μουσικό της λόγο.
Διαρκώς τριγυρνούσαν οι σκέψεις μου στη φωνή και στις ματιές της,
ώσπου σιγά-σιγά βυθίστηκα στο βασίλειο του ονείρου.

[*Σημείωση του Εκδότη(του υπόψη βιβλίου του Snider).* Ποιο ήταν το τελευταίο αυτό Δελφικό όνειρο, είναι πολύ μακροσκελές για να αναφερθεί εδώ, μπορεί όμως να βρεθεί στις «*Δελφικές Ημέρες*», όπου είναι τυπωμένο ως το τελευταίο ποίημα του βιβλίου, υπό τον τίτλο *«Η θέα».* Μιας και η διαμονή στην παρνασσική περιοχή είχε κάποια λογοτεχνική επιρροή στη ζωή του συγγραφέα, ας μας επιτραπεί σ' αυτό το σημείο η αναφορά σ' αυτήν την επιρροή, γι' αυτούς που τυχόν ενδιαφέρονται.[…]]

Από τη ζωφόρο των Σιφνίων.

Από τη ζωφόρο των Σιφνίων.

88. JOSEPH REINACH

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος **Joseph Reinach** (30 Σεπτεμβρίου 1856 - 18 Απριλίου 1921) ήταν συγγραφέας και πολιτικός. Γεννήθηκε στο Παρίσι. Οι δυο αδελφοί του Salomon και Theodore έγιναν γνωστοί στο πεδίο της αρχαιολογίας. Μετά τις σπουδές του στο Λύκειο Condorcet, διορίστηκε δικηγόρος το 1887. Γράφοντας άρθρα πάνω θέματα βαλκανικής πολιτικής, στην εφημερίδα Republique Francaise, προσέλκυσε την προσοχή του Leon Gambetta.

Επί πρωθυπουργίας Γαμβέττα, ο Reinach ήταν ο γραμματέας του και προσπάθησε να επιτύχει μια μερική αναθεώρηση του συντάγματος. Από τις στήλες της Republique Francaise άνοιξε πόλεμο εναντίον του Boulanger, το έτος 1898.

Ο Reinach ήταν πολύ γνωστός ως υπερασπιστής του Alfred Dreyfus στη γνωστή ομώνυμη πολύκροτη υπόθεση, που είχε συνταράξει τη Γαλλία. Ήταν ένας παραγωγικός συγγραφέας πάνω σε πολιτικά θέματα. Τύπωσε σε τρεις τόμους τη ζωή και πολιτική δράση του Γαμβέττα. Επίσης εξέδωσε και τους πολιτικούς λόγους του Γαμβέτα.

Σχόλια

Ο **Joseph Reinach** έφτασε στα μέσα του Οκτωβρίου του 1878 στους Δελφούς προερχόμενος από την Ιτέα, αφού διέσχισε προηγουμένως τον Κορινθιακό κόλπο ξεκινώντας από την Κόρινθο. Διανυκτέρευσε ένα βράδυ στους Δελφούς και την άλλη μέρα αφού ανέβηκε στο Κωρύκιον Άντρον κατέβηκε και διανυκτέρευσε στην Αράχοβα. Την επόμενη μέρα άρχισε το ταξίδι επιστροφής του στην Αθήνα.

Από τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις προκύπτει ότι Reinach έμεινε πολύ ευχαριστημένος, δεν προλαβαίνει να παρατηρεί και να ενθουσιάζεται. Το γράψιμό του έχει μια ποιητικότητα, εκφράζει πότε - πότε ένα ρομαντισμό που διακόπτεται από ρεαλιστικές περιγραφές. Μας άφησε γενικώς ένα ωραίο ταξιδιωτικό οδοιπορικό. Στους Δελφούς βρήκε τους Καστρίτες και τις Καστρίτισσες να είναι θηριώδεις σε μέγεθος και ως σκανταλιάρης Γαλάτης παρομοίασε (φαντάστηκε) ο αθεόφοβος τις ερωτοτροπίες τους σαν αυτές των λιονταριών και αρκούδων !

Για τις Αραχοβίτισσες, αν και τις βρήκε πιο ψηλές από τις Καστρίτισσες, δεν προχώρησε σε απρεπείς εκφράσεις. Στους Δελφούς δεν ψάχνει με το πνεύμα του αρχαιολάτρη κάθε γωνιά του αρχαιολογικού χώρου, αυτός ενδιαφέρεται να βιώσει στο σύνολό του αυτόν τον τόπο, χωρίς αρχαιολογικές λεπτομέρειες και αρχαίες ιστορίες.

Αξίζει να παρατεθούν λίγες σκέψεις του για το ταξίδι του στη Δελφική γη και την ευρύτερη περιοχή της. Συγκεκριμένα γράφει: *“Αλλά αυτή η άγρια ομορφιά του αμφιθέατρου των βουνών είναι επιβλητική ακόμα και αυτό το μέγεθος δεν σε συντρίβει, είναι αυτό που δεν αισθάνεσαι πάνω στο στήθος το φοβερό βάρος, που επιβάλλουν στην Ελβετία όλοι οι κολοσσοί του πάγου και του αιώνιου χιονιού στο Μοντ Μπλαν (Λευκό όρος) και στο Γκοτάρ. Στο Σαμονί δεν μπορούσα ν’ αναπνεύσω, πνιγόμουν, είχα πάνω μου όλη την πίεση του βουνού. Εδώ η ψυχή μένει ελεύθερη, πετά υπερήφανα στη σειρά των μεγάλων αετών. Αυτή είναι πλέον ελαφριά, νέα, θα έλεγα αέρινη. Τι δίνει αυτή τη διαφορετική αίσθηση; Αν δεν κάνω λάθος αυτή προέρχεται εξολοκλήρου από το σχήμα των βουνών. Αυτά της Ελβετίας είναι τέρατα, ο Παρνασσός και οι γιοί του όμορφοι γίγαντες. ”*

Επίσης: *“Όλες τις μέρες η μνήμη μας εμπλουτίστηκε με καινούργιους τόπους καινούργιες φιγούρες, και αφοσιώνομαι τόσο πολύ σε όλα όσα βλέπω σ' αυτό το ταξίδι στην Ελλάδα, ώστε σε 10 χρόνια από τώρα οι αναμνήσεις μου δεν θα ξεθωριάσουν.”*

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Voyage en Orient",
Joseph Reinach, Paris 1879.

Από Κόρινθο στους Δελφούς, 17 Οκτωβρίου

Φύγαμε αυτό το πρωί από τη Νέα Κόρινθο, διασχίσαμε τον (Κορινθιακό) κόλπο και προς τις δυο η ώρα το απόγευμα είχαμε αποβιβαστεί στη Σκάλα των Σαλώνων, την αρχαία Άμφισσα. Αυτός ο κόλπος χαριτωμένα στρογγυλευμένος μου θυμίζει τα φιόρδ της Σκωτίας. Ο πλους δεν έμοιαζε με αυτόν του Σαρωνικού κόλπου, αλλά ήταν ακόμα πιο γοητευτικός. Ήμουν μαλακά ξαπλωμένος πάνω στη γέφυρα, καπνίζοντας και πίνοντας ένα εκλεκτό καφέ, δεν ένιωθα την κίνηση του πλοίου παρά σαν ένα λίκνισμα.

Αριστερά η Αχαΐα ξεδιπλώνει τις όμορφες πεδιάδες της στο πόδι της πολύ βαριάς πυραμίδας του Ακροκορίνθου, τους μεγάλους οπωρώνες που ξεχειλίζουν από φρούτα, τις εκτάσεις με τις συκιές με τα φαρδιά φύλλα, πλούσια χώρα και χαρούμενη που (φυσικά η υπέρτατη Αφροδίτη κυριαρχεί) επιδρά σαν υπέρτατο φυσικό αφροδισιακό. Απέναντί μας η γη του Απόλλωνα, η Φωκίδα, της οποίας το κύμα χτυπάει υπόκωφα τις απόκρημνες όχθες.

Μερικές δασικές σκιές κηλιδώνουν τις πλαγιές του Παρνασσού και του Ελικώνα [εννοεί Κίρφεως] και βλέπει κανείς να λάμπουν μέσα στα φαράγγια των βουνών, λευκά χαλίκια, που είναι η Αράχοβα και οι Δελφοί. Παράτεινα περισσότερο το ταξίδι μου στην Ελλάδα και λιγότερο καταλαβαίνω τη χριστιανική πάλη της ψυχής με το σώμα. Εδώ η αρμονία της ύπαρξης είναι εκπληκτική, αισθάνεται κανείς μοναδικός. Το σώμα δεν είναι παρά ένα μεγάλο λουλούδι, του οποίου η ψυχή είναι το άρωμα.

Τα Σάλωνα βγαίνουν ξαφνικά στην αγκαλιά των κυμάτων. Οι κόκκινοι βράχοι του βαθιού όρμου σχηματίζουν ένα οχύρωμα, που προφυλάσσει το λιμάνι ενάντια στη φουσκοθαλασσιά της Αδριατικής. Αυτοί λάμπουν από μακριά, όπως ένα περιδέραιο από ρουμπίνια, και οι σκοτεινοί κυματισμοί κυλούν γύρω τους με τη μαγευτική στιλπνότητα, που έχουν οι πανοπλίες, που τις χτυπά ο ήλιος.

Με την άφιξή μας, το πλοίο βρέθηκε αμέσως περικυκλωμένο από μια εικοσαριά βάρκες, που ήρθαν να πάρουν τους ταξιδιώτες. Οι βαρκάρηδες ρωτούσαν χαρούμενα και χτυπούσαν μεταξύ τους με μεγάλα κουπιά. Φορτώνοντας τις αποσκευές όπως - όπως, πετώντας τες φωνάζοντας με δυνατές φωνές τα άλογα για τη δύσκολη ανάβαση των Δελφών.

Μετά από μια ώρα έχουμε βαλθεί να βαδίζουμε διασχίζοντας την εξαιρετική χώρα. Δεν γνωρίζω πιο δυνατή εμπειρία, πιο βίαιη μέσα σ' αυτές τις

εκρήξεις της οργής, αλλά συγχρόνως πιο λεπτή (μέσα) στις αποχρώσεις της και πιο ρυθμική (μέσα) στα σχήματά της.

Εικονίζεται καταρχάς ένας μεγάλος πλάγιος υπόλευκος δρόμος γεμάτος σκόνη, διασχίζοντας τους εκτενείς αγρούς με τα καλάμια, απ' όπου βλέπει κανείς γυρίζοντας τον μπλε κόλπο, που αγκαλιάζει σαν ένα βελούδο σπαρμένο με πολύτιμες πέτρες, έπειτα ένα απέραντο δάσος από ελιές, που τρέχει όλη τη βάση του βουνού και του οποίου η γκρίζα φωτεινή απόχρωση εναρμονίζεται θαυμάσια με τη σχεδόν υπόξανθη γυμνότητα του Παρνασσού.

Συναντά κανείς αρκετούς Αλβανούς ταξιδιώτες, νομάδες Βλάχους και Τούρκους. Μερικές φορές καραβάνια από καμήλες ταταρικές που μηκώνται, όταν τους βάζουν το φορτίο στην πλάτη, και πατούν με ένα βάδισμα με κουνήματα πιο προφανές από αυτό των καμηλών της Αφρικής. Οι ελιές είναι υπερήφανες, οι πιο όμορφες της Ελλάδας, πιο ρωμαλέες από αυτές του ιερού δάσους των Σαλώνων.

Χρισσό, η αρχαία Κρίσσα, είναι στο κέντρο του δάσους, χωριό άγριο, όπου οι άνδρες έχουν το τραχύ είδος της φάρας των βουνίσιων και των οποίων τα σκυλιά στοιχισμένα σε θέση μάχης κατά μέτωπο στις δυο πλευρές του δρόμου, σπρώχνουν με μανιώδη γαβγίσματα πάνω στο πέρασμά μας.

Πέφτει το βράδυ, και στο μέτρο που προχωράμε, το μονοπάτι γίνεται πιο απότομο στριφογυρνώντας, όπως ένα φίδι γύρω από ένα δέντρο. Το βουνό μοιάζει κατακομμένο με χτυπήματα από μπαλτά από μια ομάδα Τιτάνων, οι οποίοι ήσαν υποχρεωμένοι να πολεμήσουν σε μια μεγάλη μάχη, χρησιμοποιώντας τις πέτρες, και έστρωσαν έτσι με βράχους την ανάβαση του Παρνασσού. Πενήντα μέτρα πάνω από το δάσος των ελιών κάθε είδος δέντρου εξαφανίζεται. Μόλις μερικά μικρά λουλούδια δοκιμάζουν γενναία να παλέψουν κόντρα στην τραχύτητα της φύσης, ψάχνουν και βρίσκουν μια δαχτυλιά γης ανάμεσα στις πτυχές του βράχου, θέλουν ζωή, το πετυχαίνουν ακόμα να λάμπουν και να μοσχοβολούν.

Ανεβαίνουμε ακόμα, και ξαφνικά βρισκόμαστε πάνω σε μια ευρύχωρη κυκλική ταράτσα, που από κάτω παρουσιάζεται το είδος ενός γιγάντιου βωμού. Εξάλλου το χωριό των Δελφών δεν είναι μακριά, παρά 200 βήματα θα έλεγα μέσα σε μια απέραντη μοναξιά. Γύρω μας, αν αυτό δεν είναι ο άνεμος που μουγκρίζει με ένα θόρυβο καταρράκτη, τίποτε άλλο δεν έχει ζωή. Αυτό το άγριο μέρος μοιάζει μ' αυτό του θανάτου. Απ' όλες τις πλευρές εκτός προς την ανατολή, συμπαγείς πελώριοι βράχοι προχωρούν ο ένας προς τον άλλον με τις σκιερές τους άκρες σαν στρατός απολιθωμένος.

Μέσα στους βαρείς εφιάλτες, που διατηρείται η ανάμνηση τους, ψάχνεις μάταια μια συγκέντρωση μορφών μάλλον φανταστικών. Αλλά αυτή η άγρια ομορφιά του αμφιθέατρου των βουνών είναι επιβλητική, ακόμα και αυτό το μέγεθος δεν σε συντρίβει, είναι αυτό που δεν αισθάνεσαι πάνω στο στήθος το

φοβερό βάρος, που επιβάλλουν στην Ελβετία όλοι οι κολοσσοί του πάγου και του αιώνιου χιονιού στο Μοντ Μπλαν (Λευκό όρος) και στο Γκοτάρ.

Στο Σαμονί δεν μπορούσα ν' αναπνεύσω, πνιγόμουν, είχα πάνω μου όλη την πίεση του βουνού. Εδώ η ψυχή μένει ελεύθερη, πετά υπερήφανα στη σειρά των μεγάλων αετών. Αυτή είναι πλέον ελαφριά, νέα, θα έλεγα αέρινη. Τι δίνει αυτή τη διαφορετική αίσθηση; Αν δεν κάνω λάθος, αυτή προέρχεται εξολοκλήρου από το σχήμα των βουνών. Αυτά της Ελβετίας είναι τέρατα, ο Παρνασσός και οι γιοί του όμορφοι γίγαντες. Η θέα από μακριά είναι απεριόριστη. Μπροστά μας από την Κρίσσα μέχρι τη θάλασσα ξεδιπλώνεται σαν βεντάλια 25 ή 30 λεύγες η Φωκίδα και πίσω ο Κόλπος, τμήμα της Πελοποννήσου βγαίνει απαλά από τα σκοτεινά κύματα σαν ένας κύκλος, από αναρίθμητα σκαλοπάτια των όμορφων λόφων. Όλο αυτό το τοπίο μ' ένα σκοτεινό μπλε, σχεδόν μαύρο, ήταν όπως ο ουρανός φωτισμένος εδώ και εκεί από ένα αρπακτικό όρνιο, που πλανιέται αθόρυβα πάνω από το κοπάδι που θ' αφανίσει.

Εμείς πλησιάζουμε στην άκρη της ταράτσας και κάτω μας, δεν ξέρω σε ποιο επίφοβο βάθος φαίνεται η Δελφική κλεισούρα, που έγινε ο τάφος των είκοσι βαρβαρικών επιδρομών. Εγκιβωτισμένοι ανάμεσα στις πελώριες βάσεις του Παρνασσού και του Ελικώνα [εννοεί της Κίρφεως] έχει τη στενότητα χειμάρρου και το μονοπάτι που το διασχίζει λάμπει σαν ένα νερό αφρισμένο. Έπειτα σηκώνεις το κεφάλι και οι συσκοτισμένες κορυφές συγχέονται με τα πέπλα της νύχτας, έτσι ώστε το σύνορο μεταξύ ουρανού και γης μοιάζει να έχει εξαφανιστεί.

Φιλοξενηθήκαμε σ' ένα γέρο στρατιώτη, του οποίου το σπίτι κατέχει μέρος κοντά στη θέση που βρισκόταν άλλοτε ο πρόναος του ναού του Απόλλωνα. Κάτω από το ταβάνι του υπνοδωματίου μια εικοσαριά σκοινιά είναι τεντωμένα, σαν μια αιολική άρπα και ισορροπούν πάνω στα κεφάλια μας τσαμπιά σταφυλιών, ισάξια της γης Χαναάν. Επάνω στον τοίχο στο μέσον ενός αληθινού οπλοστασίου τουφεκιών και σπαθιών, 2 στεφάνια από αποξηραμένα λουλούδια περιβάλλουν το πορτρέτο ενός νέου κοριτσιού και ενός χάρτη της Ελλάδας.

Δελφοί, ίδια ημερομηνία, τη νύχτα

Τα φώτα είναι αναμμένα παντού. Η νύχτα είναι δροσερή πολύ καθαρός ουρανός, μια στιγμή φορτωμένος σύννεφα την άλλη στιγμή είναι καινούργια η σπορά των αστεριών. Ο άνεμος δυνατός, αλλά πλέει από τον Κορινθιακό, καλό σημάδι για τέτοια εποχή. Εκτός από τα μακρινά γαβγίσματα των σκύλων της Αράχοβας και του Χρισσού δεν ακούς άλλο θόρυβο.

Όλος ο κόσμος κοιμάται ήσυχος, εμπιστευμένος, όσο ο θεός με το ασημένιο του τόξο προφυλάσσει ακόμα την ιερή πόλη των Δελφών. Οι κάτοικοι που

είχαμε δει αυτό το βράδυ της άφιξής μας έχουν αναστήματα γιγάντων, κατά το ήμισυ κυνηγοί και το ήμισυ ληστές. Οι γυναίκες τους είναι επίσης ψηλές, όπως οι άνδρες. Οι έρωτές τους πρέπει να μοιάζουν μ' αυτούς των λιονταριών και των αρκούδων.

18 Οκτωβρίου, το πρωί

Σηκώθηκα με το φως. Έσπρωξα τη ξύλινη πόρτα, που είχε κάποιος κλείσει στο μέσον της νύχτας με μια χοντρή πέτρα, κομμάτι του παρελθόντος όπου φαίνονται δυο (2) Έλληνες καβαλάρηδες να πολεμούν με ένα Λυδό σκοπευτή. Καταρχάς είδα τη δελφική κοιλάδα και τη θάλασσα που λαμποκοπούσε μακριά ανάμεσα στην υπερήφανη ακτή της Φωκίδας και τους φωτεινούς ορίζοντες του Μοριά. Έπειτα ξαναγύρισα προς τον Παρνασσό.

Τόσο μεγάλη που είναι η μαγεία των ονομάτων δεν αρκεί για την ευχαρίστησή μου, παρά για ένα ελάχιστο μέρος. Κανένα θέαμα των βουνών δεν μου προξένησε μια τέτοια εντύπωση. Το συμπαγές του Παρνασσού έχει ένα χαρακτήρα, που δεν έχω βρει ούτε στο Μοντ Μπλαν ούτε στα Χάιλαντς.

Είναι ένα βουνό ευγενές και εμφαντικό, όπως το όνομα που έχει, είναι καλύτερα ο ομφαλός του κόσμου. Είναι η ανάμιξη της μεγαλοπρέπειας των όγκων και της ομορφιάς των γραμμών και των περιγραμμάτων. Είναι μια κορυφή που είναι στις κορυφές των Άλπεων ή των Απεννίνων, εκεί που είναι οι θεοί του Ολύμπου, στους θεούς των άλλων θρησκειών κάτι μεγάλο που δεν είναι πελώριο, κάτι τρομερό που παραμένει αρμονικό.

Οι Έλληνες είχαν κάνει αυτό το βουνό την αγαπητή κατοικία του Απόλλωνα. Αυτός είναι ο θεός του φωτός εκεί κατοικεί ακόμη, τόσο ήλιος πλημμυρίζει από γαλήνια φωτεινότητα τις θαυμάσιες πλευρές του Παρνασσού. Θα έλεγα ένας απέραντος βωμός έχοντας για βάθρο όλο το συμπαγές των άλλων βουνών. Σε περιμένει να τον δεις, όπως μέσα στις Ευμενίδες που προχωρούν προς την υπέρτατη Πυθία, για να προφέρουν τη μεγάλη επίκληση: *"Στη γη των πρώτων σεβασμών πριν όλους τους άλλους θεούς αυτή επιστρέφει εδώ, χρησμοδοτεί".*

Αυτό το πρωί το χρώμα του είναι αυτό του καμένου τοπαζιού. Δεν ήθελα να μεταχειριστώ τη λέξη φαιά, που είναι άγρια και εκφράζει κάτι σκοτεινό, όσο ο τόνος του Παρνασσού έχει μια γλυκύτητα υπερβολική.

Τα στενά μονοπάτια σέρνονται πάνω στις πλαγιές και ακτινοβολούν μέσα στη διαφάνεια του αέρα. Εδώ και εκεί σωροί βράχων, που μοιάζουν ναοί γκρεμισμένοι, μερικά ξύλα ελάτης που έχουν αποσπαστεί ριγμένα πάνω στον όγκο του βουνού, σαν τις μαύρες φιγούρες των ελληνικών αγγείων πάνω σε φόντο του πηλού.

Όλο αυτό είναι γεμάτο φως, εκθειάζει το σκοτεινό χρωματισμό και σαν απαλό βελούδο της δελφικής κοιλάδας, που τρέχει ανάμεσα στον Ελικώνα [εννοεί Κίρφι] και τον Παρνασσό από την Αράχοβα μέχρι το δάσος των ελιών

της Κρίσσας, δεν ξέρω, εάν ένας ζωγράφος θα μπορούσε να συνθέσει αυτό τον πίνακα.

Όπως στην Αργολίδα τα πρώτα πλάνα λείπουν και το βάθος των οριζόντιων προκαλεί όλη την εντύπωση. Η διαβεβαίωση μπορεί να μοιάζει ξένη. Αυτό είναι παντού ανάγλυφο. Δεν πιστεύω τη δυνατή ερμηνεία στο μάρμαρο μιας παρόμοιας σκηνής, διότι η τέχνη της γλυπτικής δεν πρέπει να παραβληθεί με τις ζωντανές φόρμες, αλλά γιατί η αρμονία των μορφών και των περιγραμμάτων είναι τόσο τέλεια που το πνεύμα χαίρεται μπροστά στο έργο καλά ρυθμισμένο από ένα Φειδία ή από ένα Πραξιτέλη. Αλλά οι λέξεις δεν επαρκούν, όπως τα χρώματα δεν επαρκούν στο ζωγράφο.

Είναι πάνω στη θέση αυτή του ναού του Απόλλωνα, που υψώνεται το Καστρί, το νέο χωριό των Δελφών. Έτσι κάποιο σπίτι κατέχει τη θέση των Προπυλαίων, κάποιο άλλο αυτό του Πρόναου ή του Οπισθόδομου. Σπάνια κομμάτια σπασμένα, που ο χρόνος έχει σεβαστεί δεν έχουν ενδιαφέρον, παρά για τον αρχαιολόγο. Μια μικρή κρήνη αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο, φιγούρα της Κασσοτίδας πηγής. Η πηγή της Κασταλίας είναι μέσα σ' ένα στενό και βαθύ λαιμό, που χωρίζει τις Φαιδριάδες πέτρες.

Στη σκιά ενός τεράστιου πλατάνου μια δωδεκαριά γυναίκες είναι εκεί και κάνουν τη μπουγάδα γελαστές με τις κόκκινες φούστες τους ανασηκωμένες πάνω από το γόνατο. Αυτές φορούν όλες μεγάλα περιδέραια από λεπτά νομίσματα και αντί για ψεύτικα μαλλιά, μακριές μαύρες πλεξούδες τα μαλλιά τους πέφτουν μέχρι το ύψος της μέσης.

Αράχοβα, ίδια ημερομηνία, το βράδυ

Η μέρα πέρασε με τρέξιμο μέσα στα βουνά, που τέλειωσε πριν λίγο, ανάμεσα στους βράχους των οποίων η τρομακτική ταχύτητα δεν σταμάτησε τα μικρά θεσσαλικά άλογά μας, έπειτα κάτω από τις ελατοφυτευμένες αρωματισμένες με τη μυρωδιά του έλατου περιοχές, μας έκανε να ξαναβρούμε τις όμορφες δασικές μυρωδιές των Βοσγίων ορέων.

Μερικές φορές το μονοπάτι ήταν σχεδόν κάθετο, πατάμε πάνω στη γη και η κακή αρχή της ποιητικής τέχνης μάς ξανάρχεται στη μνήμη. Το Κωρύκιο σπήλαιο τόσο υπερεγκωμιασμένο από τον Foucart είναι μέτριο. Αυτό του πάρκου Monceaux είναι επίσης ποιητικό και λιγότερο οχυρό.

Προς τις 5 η ώρα εμείς φθάσαμε στο χωριό Αράχοβα, την αρχαία Ανεμώρεια *"Λόφος όπου φυσά ο άνεμος βίαια".* Οι αμπελώνες δίνουν ένα σταφύλι γλυκό και οι γυναίκες είναι πιο ψηλές ακόμα από τις Δελφιώτισσες.

Λιβαδειά, 19 Οκτωβρίου

Εμείς φύγαμε νωρίς το πρωί. Δυστυχώς το πρωινό οι όμορφες Αραχοβίτισσες βαδίζουν ήδη μέσα στους δρόμους του χωριού στρίβοντας βαμβάκι και τραγουδώντας χαμηλόφωνα τις άγριες μελωδίες του βουνού. Δεν ήξερα να πω όλη τη γοητεία που βρίσκω στη ζωή των νομάδων. Όλες τις μέρες

η μνήμη μας εμπλουτίστηκε με καινούργιους τόπους, καινούργιες φιγούρες, και αφοσιώνομαι τόσο πολύ σε όλα όσα βλέπω σ' αυτό το ταξίδι στην Ελλάδα, ώστε σε 10 χρόνια από τώρα οι αναμνήσεις μου δεν θα ξεθωριάσουν.

Το σπίτι που περάσαμε την τελευταία νύχτα ήταν πολύ φτωχό, έτρεμε σαν τη βρεφική κούνια στο παραμικρό φύσημα του ανέμου. Από το ξύλινο μπαλκόνι διακρίνει κανείς όλο το χωριό, και τους λόφους στο χρώμα του θειαφιού που περικυκλώνουν τον Ελικώνα.

Είμαστε 5 και δεν είχαμε παρά μόνο 2 μικρά δωμάτια, χωρίς τζάμια στα παράθυρα με κάτι άσχημα παραθυρόφυλλα από ξύλο έλατου. Ήταν γοητευτικά. Ποτέ δεν παρακάθισα σε γεύμα τόσο χαρούμενο από τ' άλλα. Εμείς μιλούσαμε από το πρωί ως το βράδυ σαν να κελαηδούσαν πουλιά.

Στη Φωκίδα ή τη Βοιωτία είναι ιδιαίτερη η ευχαρίστηση να μιλάς για παριζιάνικες υποθέσεις, για το τελευταίο ποίημα του Sully-Prudhomme, για τον τελευταίο πίνακα του Bastien Lepage ή του Henner. Βλέπεις τα νέα από την τελευταία εφημερίδα, που διαβάσαμε πριν αφήσουμε την Αθήνα. Θυμάμαι με ευχαρίστηση αυτό το μονοπάτι που είχαμε μιλήσει για την Ντομινίκ, αυτή τη στάση κάτω από ένα πεύκο-ομπρέλα, όπου απαγγείλαμε τους στίχους του Musset και του Chenie.

Βγαίνοντας από την Αράχοβα πήραμε την κατεύθυνση προς Δαύλεια, η αρχαία Δαυλίς, και όλο το πρωί πέρασε γυρίζοντας τη βάση του Ελικώνα (εννοεί Κίρφεως). Είναι το παράλογο πνεύμα των Ρωμαίων που έκανε τον Ελικώνα και τον Παρνασσό κατοικία των Μουσών.

Ποτέ οι Έλληνες ποιητές δεν είχαν μωλωπίσει πάνω στους τραχείς βράχους τα ελαφρά πόδια των 9 αδελφών. Αυτοί (οι Έλληνες) δεν τραγούδησαν αυτά τα βουνά παρά σαν ιερές κατοικίες των Μαινάδων, των Θυιάδων και των Βάκχων. Είναι οι δυο Μπρόγκεν της Ελλάδας. Αλλά οποία η διαφορά ανάμεσα στα βρώμικα Βαλπούργια και των οργιαστικών χορών του Διονύσου!

Πάνω στον αποψιλωμένο λόφο της Γερμανίας αυτή που οδηγεί το χορό είναι η γριά Baubo, ολόγυμνη καβαλικεύοντας μια γουρούνα. Εδώ είναι ο θεός Διόνυσος ο νικητής του Χάρου. Στο πρόσωπο της παρθένου, στο μέτωπο που περιβάλλει τον τρυγητό, που κυριαρχεί και σκύβει πάνω στο άρμα με γόους του Λύγκα με τα εκατό χρώματα, το μέτωπο υπακούει.

Ονειρεύομαι μερικές φορές ένα καινούργιο Φάουστ, που κάποιος θεός της Ελλάδας πάντοτε έφηβος θα τον έπαιρνε από το χέρι. Όπως ο Μεφιστοφελής του Γερμανού γιατρού και που θα τον οδηγούσε διασχίζοντας τους αιώνες προς τον παγανισμό, αιώνια πηγή όλης της αλήθειας και όλου του φωτός.

Από τη Φωκίδα στη Βοιωτία η πορεία ήταν αργή και βαθμιαία. Λίγο-λίγο ο δρόμος γινόταν λιγότερο πετρώδης· στις χαράδρες πληθύνονται τα δένδρα που ευδοκιμούν στους δρόμους· μικρά ρυάκια αρχίζουν να κελαρύζουν μεταξύ δυο εμποδίων των λευκών αγκαθιών και των συκιών· ο αέρας χτυπιόταν, μια

μεγάλη ανακούφιση γινόταν μέσα σ' όλη τη φύση. Περάσαμε από το σταυροδρόμι όπου ο Λάιος σκοτώθηκε από τον Οιδίποδα. Οι χωρικοί είναι χαρούμενοι, έχουν χάσει όλη την αγριότητα των Δελφιωτών κυνηγών. Θα έλεγα περίπου οι πλούσιοι τσιφλικάδες της Βοιωτίας ή της Τουραίν. Τα κορίτσια είναι όμορφα, χαριτωμένα και αστειεύονται λιγότερο από τους αγωγιάτες, δείχνοντας χαρούμενα με δυο σειρές λευκά μαργαριτάρια (δόντια).

Το μεσημέρι κάναμε στάση στο αγαπητό χωριό Δαύλεια.[...]

Μετόπη από το Θησαυρό των Σιφνίων.

Μετόπη από το Θησαυρό των Σιφνίων.

89. RICHARD RIDLEY FARRER

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Ο **Richard Farrer** ήλθε στην περιοχή των Δελφών την άνοιξη (πιθανόν το Μάρτη) του 1880, προερχόμενος από την πλευρά της Δαύλειας. Διανυκτέρευσε στην Αράχοβα, και ανέβηκε την άλλη μέρα στο Κωρύκιον Άντρον. Στη συνέχεια, κατέβηκε στους Δελφούς, και αφού περιεργάστηκε σύντομα τον αρχαιολογικό χώρο συνέχισε τη διαδρομή του προς στην Ιτέα, προφανώς για να συναντήσει το πλοίο της γραμμής.

Το ταξίδι του Farrer ήταν γεμάτο επεισόδια από τη στιγμή που άφησε το Χάνι της Χαιρώνειας μέχρι να φτάσει στο λιμάνι της Ιτέας. Συγκεκριμένα, λίγη ώρα αφότου είχε αναχωρήσει από τη Χαιρώνεια, ο μάγειρας της συνοδείας του διαπίστωσε ότι του έλειπε το πανωφόρι. Εστάλησαν πίσω δυο άνδρες για να το αναζητήσουν, αλλά το πανωφόρι δεν βρέθηκε. Ο χανιτζής ούτε που το είχε δει, όπως ισχυρίστηκε. Δεν είναι απίθανο όμως, αυτός ο ίδιος να το είχε τεχνηέντως *"παραμερίσει"*, για να μπορέσει να το υφαρπάσει. Αν κρίνουμε από το ταξιδιωτικό κείμενο του περιηγητή Bayard Taylor το Χάνι της Χαιρώνειας δεν φημιζόταν για ευπρέπεια και αξιοπιστία (βλέπε σελίδα 180).

Το δεύτερο ατυχές γεγονός ήταν ο αναξιοπρεπής οικοδεσπότης τους στην Αράχοβα, ο οποίος φαίνεται να είχε φοιτήσει στην τουριστική σχολή του Δελφιώτη...Χαγιάτα! Εφάρμοζε και αυτός κατά γράμμα τις ίδιες πρακτικές.

Το τρίτο επεισόδιο είναι η φασαρία που δημιούργησαν οι Θηβαίοι αγωγιάτες, μόλις έμαθαν ότι έγινε εκμίσθωση άλλων υποζύγιων από την Αράχοβα, ζητώντας επί πλέον μπαξίσι.

Το τέταρτο επεισόδιο δεν έχει σχέση με ανθρώπους αλλά με τα τσοπανόσκυλα του Παρνασσού, με τα οποία έδωσε μάχη - σωστό πετροπόλεμο - μέχρι να κατορθώσει να απομακρυνθεί από αυτά. Μάχη που, από τα λόγια του καταλαβαίνει ο αναγνώστης ότι, μάλλον καταευχαριστήθηκε.

Το πέμπτο επεισόδιο έχει σχέση με κλοπή του βαριού και ακριβού πανωφοριού τους, μετά από μεθόδευση αγωγιάτη της συνοδείας του.

Το έκτο και τελικό επεισόδιο ήταν η προσπάθεια άλλου αγωγιάτη να κλέψει κάποιο ωραίο περίστροφό τους, κατά την κατάβασή τους από τους Δελφούς προς το Χρισσό. Αυτή τη φορά η βία που εξασκήθηκε εκ μέρους των ξένων πάνω στον επίδοξο κλέφτη έφερε αποτελέσματα. Φαίνεται ότι από τις πολλές επισκέψεις ξένων η περιοχή είχε..."*ξυπνήσει*" τουριστικά πέρα από το αναμενόμενο.

Μετά από τόσα επεισόδια, πού να είχε μυαλό ο Farrer για να δει αρχαία και

να σκεφτεί για Πυθία και Απόλλωνα. Σίγουρα αυτή η διαδρομή θα του είχε μείνει αξέχαστη για πολλά-πολλά χρόνια στη μνήμη του. Αν και έγραψε κάποια στοιχεία για τους Δελφούς, πάλι καλά...

Επίσης, στην Αράχοβα είχε την τύχη ή ατυχία να εμπλακεί και σε ένα άλλου είδους επεισόδιο, δηλαδή σε πολιτική συζήτηση με το δήμαρχο του χωριού και τους παρευρισκόμενους ηλικιωμένους Αραχοβίτες. Η σχετική συζήτηση περιστράφηκε τόσο σε θέματα ελληνικής όσο και ευρωπαϊκής πολιτικής και ορισμένες φορές οξύνθηκε αρκετά. Του έκανε μάλιστα ιδιαίτερη εντύπωση η κτυπητή αντίθεση μεταξύ της ενδυμασίας του Δήμαρχου (με ρεντιγκότα και ψηλό καπέλο!) και των Αραχοβιτών (με φουστανέλες...) και το σημειώνει χαρακτηριστικά υποδηλώνοντας την έκπληξή του.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"A tour in Greece 1880",
Richard Ridley Farrer, London 1882.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8
ΟΙ ΦΩΚΙΚΕΣ ΑΛΠΕΙΣ

[…] Στη συνέχεια, ανεβήκαμε το υψίπεδο στα δεξιά μας, που βρίσκεται κάτω από τον Παρνασσό. Ο δρόμος αποτελείται από γυμνές πέτρες που μπορεί να φανεί προφανής η παρομοίωση της ροής τους σαν μπιζελόσουπας. Το προχώρημα είναι αργό, ακόμη και το πιο καλά εξασκημένο ζώο θα ήταν ανίκανο να ανεβεί και να κατεβεί σκαλοπάτια με μεγάλο βηματισμό. Η απόσταση από τη Δαύλεια ως το σημείο συνάντησής μας είχε εκτιμηθεί σε διάρκεια περίπου μιάμισης ώρας· όμως στην εκπνοή αυτής της χρονικής περιόδου είχαμε διανύσει λιγότερο από το μισό δρόμο, οπότε φάνηκε ότι ήταν καλύτερο να προχωρήσουμε πεζή.

Η ομίχλη είναι πυκνή και ζοφερή, αλλά όταν τα σύννεφα απομακρύνονται στιγμιαία, εμφανίζονται φευγαλέα ωραίες ψηλές βουνοπλαγιές και μερικές φορές και οι δυο θάλασσες ταυτόχρονα - του Κορινθιακού κόλπου και των Ευβοϊκών στενών - μια αρκετά καλή ένδειξη του μεγάλου υψομέτρου του μονοπατιού που κατακτήσαμε. Σε ένα συγκεκριμένο σημείο, το μονοπάτι διακλαδίζεται σε δυο κατευθύνσεις. Πρόκειται για την περίφημη *«Τρίοδο»* που συνδέει τους δρόμους από Δαύλεια, Άμβρυσσο και Δελφούς, και το σημείο που ο Λάιος σκοτώθηκε από το χέρι του Οιδίποδα, του ανεπίγνωστου γιου του.

Ο ηλικιωμένος ευγενής οδηγούσε εκείνη τη στιγμή και η ιππήλατη άμαξά του κατέλαβε όλη την επιφάνεια του δρόμου· οι υπηρέτες του απώθησαν τον

Οιδίποδα από το μονοπάτι και ως εκ τούτου συνέβη ο ατυχής καυγάς. Θα πρέπει να είναι ένα ασυνήθιστο όχημα εκείνο που μπορεί να διαβεί εκείνη τη διαδρομή σήμερα ή που όντως θα καταφέρει να φτάσει εκεί τελικά.

Μια μεγάλη φάλαγγα από μουλάρια εμφανίζεται σ' αυτό το σημείο και η όψη των οδηγών συνιστά σύνεση, για να μη μιμηθούμε τον Οιδίποδα και έρθουμε σε ρήξη μαζί τους αβοήθητοι. Αλλά η στάση μας είναι τόσο εξαιρετικά φιλειρηνική που δεν συνέβη τίποτα το δυσάρεστο, και η διαδρομή βγάζει σε μια έξοχη κοιλάδα που περιβάλλεται από τις δεσπόζουσες πλευρές του Παρνασσού και του Ξεροβουνιού (το ξηρό βουνό) - μια ονομασία που οι υπάρχουσες σημερινές περιστάσεις δεν το επιβεβαιώνουν.

Δυο άντρες μας προφταίνουν εδώ γύρω, που αποδεικνύεται ότι ανήκουν στην ακολουθία μας. Είχαν σταλεί πίσω στη Χαιρώνεια για το βαρύ πανωφόρι του άτυχου μάγειρα, καθώς η βροχή του υπενθύμισε λίγο νωρίτερα, ότι το είχε ξεχάσει. Αλλά όλος ο κόπος πήγε χαμένος· ο οικοδεσπότης μας της προηγούμενης νύχτας αρνιόταν παντελώς ότι γνώριζε κάτι γι' αυτό.

Τελικώς, φτάνοντας στο μικρό Χάνι του Ζεμενού, ένα απόμερο αγροτόσπιτο, οι εναπομείναντες της ομάδας θρονιάστηκαν για γεύμα πολύ ευχαριστημένοι γι' αυτό, μετά από μια γρήγορη οκτάωρη νηστεία. Εδώ γύρω περιφέρεται ασκόπως ένας αριθμός κακοποιών στην όψη, επικίνδυνων να τους συναντήσεις μόνος μια σκοτεινή νύχτα, ως επί το πλείστον ρωμαλέων και μεγάλου αναστήματος και οπλισμένων μέχρι τα δόντια με μαχαίρια και απαρχαιωμένα πυροβόλα. Αυτοί παριστάνουν ότι είναι τσοπάνηδες, αλλά δίνουν ελάχιστη προσοχή στα κοπάδια τους, τα κουδούνια των οποίων ακούγονται πέρα μακριά στις βουνίσιες κοιλάδες όπου τριγυρίζουν ελεύθερα.

Άλλης μιάμισης ώρας πορεία μάς φέρνει στην Αράχοβα, μια μικρή πόλη, κυριολεκτικά, στη δεδομένη περίπτωση, μέσα στα σύννεφα. Στέκει στη σχεδόν κατακόρυφη πλευρά του Παρνασσού, σε υψόμετρο περίπου 4.000 πόδια και σωστά δικαιούται το αρχαίο της όνομα *«Ανεμώρεια»* που σημαίνει: *"ορεινή πόλη των ανέμων".* Είναι φημισμένη για την υπεροχή των κρασιών της και την ομορφιά των κοριτσιών της, αλλά δεν είχαμε την ευκαιρία να αποφανθούμε για κανένα από τα δυο· το ένα (το κρασί), επειδή είναι αλλοιωμένο απ' το ρετσίνι, και το άλλο (οι κοπέλες) επειδή δεν έτυχε να τις συναντήσουμε τη συγκεκριμένη στιγμή.

Μια επίσκεψη στο Δήμαρχο με τις συστατικές επιστολές μας, μας οδηγεί προς αυτόν τον κρατικό λειτουργό, που στέλνει να μεριμνήσουν για κατάλυμα, και στη συνέχεια μας οδηγεί στο γραφείο του. Εκεί συνωστίζονται όλοι οι ηλικιωμένοι του χωριού που κάθονται τριγύρω και παρατηρούν και ακούνε. Όλοι τους είναι ντυμένοι με τη γραφική εθνική περιβολή εκτός από το Δήμαρχο, που τραβάει την προσοχή ένεκα της μεγαλοπρέπειας του λειτουργήματός του, μέσω μιας ρεντιγκότας και ενός ψηλού καπέλου.

Η συζήτηση διεξάγεται στα Γαλλικά, και στη συνέχεια μεταφράζεται για να γίνει κατανοητή από το πλήθος και, καθώς δεν είχαμε κατανόηση της Ελληνικής, το αποτέλεσμα ήταν αρκετά διασκεδαστικό. Παραδείγματος χάριν, μετά από κάποια συνομιλία γύρω από την ευρωπαϊκή πολιτική και αφού κακολόγησαν πολύ το τέρας λόρδο Beaconsfield, φτάσαμε στο συναρπαστικό θέμα των βουλευτικών εκλογών.

Δήμαρχος

Φυσικά, η Κυβέρνηση έχει κάθε ευκαιρία να αποκτήσει την πλειοψηφία, έχοντας την εξουσία να υποχρεώσει τοπικούς αξιωματούχους και καθένα χωριστά ψηφοφόρο.

Άγγλος

Απεναντίας, υπάρχει πάντα μια ισχυρή τάση να καταψηφίσουν έναν Υπουργό, έτσι ώστε με άλλα πράγματα η Αντιπολίτευση έχει καλύτερη ευκαιρία. Εν πάση περιπτώσει ούτε πρέπει ούτε μπορεί να ασκείται βία.

Οι γεροντότεροι από το πλήθος

(Όλοι μαζί, μετά τη μετάφραση της απάντησης).

Εξωφρενικό! Αδύνατο! Οι λόρδοι καταχρώνται της ευπιστίας μας.

Και η απάντηση πρέπει να επαναληφθεί δυο φορές, πριν μπορέσουν να αναγνωρίσουν στην κάθε Κυβέρνηση την τόση γελοία παραμέληση των ευκαιριών της.

Δήμαρχος (παρακινούμενος από έναν ηλικιωμένο).

Γιατί η Κυβέρνησή σας δεν πιέζει την Υψηλή Πύλη, για να εκπληρώσει τις υποσχέσεις της και να παραχωρήσει τη Θεσσαλία και την Ήπειρο στην Ελλάδα, έτσι ώστε να απελευθερωθούν εκείνες οι περιοχές από το σκοτάδι της τουρκικής καταπίεσης και να αποκαλυφθεί σ' αυτούς το λαμπρό φως της ελληνικής ελευθερίας.

Άγγλος (με πραότητα).

Θυμηθείτε ότι η Υψηλή Πύλη ποτέ δεν υποσχέθηκε η ίδια να κάνει αυτές τις παραχωρήσεις. Επιπλέον, η Αγγλία δεν είναι παρά μόνο μια από τις έξι Μεγάλες Δυνάμεις και δεν μπορεί από μόνη της να ρυθμίσει τις ενέργειες της Ευρώπης.

Χορός από ξεφωνητά που εκφράζουν τη χωρίς λόγια αγανάκτηση.

Δήμαρχος (αλλάζοντας θέμα).

Τι θέλετε να δείτε σ' αυτή την περιοχή;

Άγγλος

Τους Δελφούς, Το Κωρύκιον Άντρον και εάν είναι δυνατόν να κάνουμε την ανάβαση του Παρνασσού.

Δήμαρχος

Αυτό είναι αδύνατο, το χιόνι είναι έξι πόδια πάχος.

Ένας ηλικιωμένος (Η φωνή του υψώνεται ανάμεσα στη γενική μουρμούρα).

Επί πλέον κάνει φοβερό κρύο εκεί πάνω.

Δήμαρχος (περιφρονητικά προς αυτόν που διέκοψε).

Α, ρε ανόητε! Λες και θα πειράξει αυτό έναν Άγγλο. Δεν είναι συνηθισμένοι και σε τίποτε διαφορετικό.

Μετά τη συνομιλία πασχίζουμε πάνω-κάτω στους απόκρημνους δρόμους, και έπειτα μεταφερόμαστε σε κατάλυμα που ανακάλυψαν οι Αρχές (Δήμαρχος). Για χάρη μας, ο οικοδεσπότης μας γυρίζει από εδώ και από εκεί καθαρά σαν ένας κωμικός και απολογείται για την απουσία της γυναίκας του, εκ του λόγου ότι αυτή εργάζεται έξω στα χωράφια, κάτι που σχολιάζει με πολλά συγκρατημένα χαιρέκακα γέλια, που πάντα την καταφέρνει να το κάνει.

Μετά το δείπνο, ανακαλύπτουμε ότι όλα τα στρωσίδια έχουν μουσκέψει από τη βροχή που έπεσε κατά τη διάρκεια της μέρας, και δεν καταφέραμε να τα στεγνώσουμε παρά τις προσπάθειες μας. Αμφισβητώντας τη διαβεβαίωση ότι δεν υπάρχει φωτιά κατάλληλη γι' αυτό το σκοπό, πηγαίνουμε προς την κουζίνα και δεν μας αρκούν τα βάσανά μας από την ταλαιπωρία μας, αλλά εμπνέουμε στον ιδιοκτήτη του σπιτιού την ιδέα να μας συνοδεύσει πίσω στο δωμάτιό μας, όπου και στρογγυλοκάθεται και νιώθει σαν στο δωμάτιό του και ξεκινά μια μακρά και γνωστή σε μας συζήτηση.

Δεν υπάρχει ίσως πιο εκπληκτική πλευρά του εθνικού χαρακτήρα (των Ελλήνων), από τον τρόπο με τον οποίο ένας οικοδεσπότης έχοντας αποσπάσει εκβιαστικά μια υψηλή τιμή για τη νυχτερινή χρήση ενός απλού δωματίου, χωρίς χαλιά ή έπιπλα, θα παίξει το ρόλο του πρόσχαρου οικοδεσπότη, εισβάλλοντας στην ιδιωτική ζωή των φιλοξενουμένων του κάθε στιγμή, εμμένοντας στη συναναστροφή με αυτούς. Τελικώς, με την αποχώρησή τους, αξιώνει, φωνάζοντας *"μπαξίσι",* και περιμένει να τον ευχαριστήσουν θερμώς για τη φιλοξενία του.

Ο τωρινός οικοδεσπότης μάς έκανε να ορκιστούμε με ευλαβή όρκο, ότι ποτέ ξανά σε ανάλογη περίπτωση θα αποκαλύψουμε ότι καταλαβαίνουμε τη γλώσσα της χώρας. Μας έδειξε δυο εγκωμιαστικές επιστολές γραμμένες προς αυτόν από έναν Αγγλικανό κληρικό που είχε φιλοξενηθεί κάποτε στο σπίτι του, και συνέχιζε να τις διαβάζει ως το τέλος με πολλή έμφαση και ανάλογο τρόπο. Προς το τέλος, αντιλαμβανόμενος το ακροατήριό του να ρυθμίζει τα του ύπνου, το οποίο, λόγω του ότι πλησίαζαν μεσάνυχτα και υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, δεν ήταν αφύσικο - σχολίασε: *«Φοβάμαι ότι σας προκάλεσα πλήξη»* και καθώς δεν διαψεύσθηκε, άφησε το προαναφερθέν ακροατήριο στα νοτισμένα κρεβάτια του.

Ένα αίσθημα αδιαθεσίας το επόμενο πρωινό αποδεικνύει τη μη ορθότητα της ολοήμερης πορείας με ανεπαρκείς μερίδες τροφής και ανεπαρκή ύπνο, καθώς επίσης το επιθυμητό των στεγνών κρεβατιών, όταν κάτι τέτοιο είναι εφικτό. Ο διερμηνέας μας είχε διαφορετική αντίληψη για το φαινόμενο: *«Α!*

κύριοι!», σχολιάζει με κατανόηση: *«Τι μπορείτε να περιμένετε διαφορετικό, εάν χρησιμοποιείτε εκείνα τα απαίσια κρύα μπάνια το πρωί;».*

Κατά τη διάρκεια του πρωινού εκεί, έλαβε χώρα μια εισβολή από τους Θηβαίους οδηγούς, που με τα ζώα τους στάλθηκαν πίσω, μόλις παρουσιάστηκε ευκαιρία για προμήθεια ξεκούραστων ζώων. Αυτοί επιμένουν κουνώντας τα χέρια τους έντονα παντού γύρω δυο τρεις φορές. Εκ των υστέρων, φαίνεται ότι αυτό είναι ένας δυνατός υπαινιγμός ότι θα δέχονταν ευχαρίστως ένα μπαξίσι, αλλά λαμβάνοντας υπόψη τη συμπεριφορά τους και τις περιστάσεις της απόλυσής στους, ο υπαινιγμός δεν κατανοείται.

Ανεβασμένοι στα μουλάρια - μια τεράστια βελτίωση σχετικά με τα άλογα - σκαρφαλώνουμε σε μυτερά βράχια. Πυκνά σύννεφα γεμάτα βροχή κρύβουν τη θέα. Παίρνοντας στροφή στην κορυφή των Φαιδριάδων πετρών, των απόκρημνων βράχων που δεσπόζουν πάνω από τους Δελφούς, συναντάμε μια φυσική λεκάνη, μια μικρή πεδιάδα κάποτε υπό την κυριότητα του Ιερού των Δελφών, που φαντάζει παραδόξως εύφορη ανάμεσα σε εκείνα τα πετρώδη ερημικά μέρη. Στο κέντρο υπάρχει μια μικροσκοπική λίμνη, από την οποία εκβάλλει προς τα βράχια και χάνεται για να ξαναεμφανιστεί σύμφωνα με την κοινή πίστη ως η Κασταλία πηγή.

Στην άκρη της πεδιάδας υψώνεται ένας μεγάλος κωνικός λόφος, που περιέχει το Κωρύκιον Άντρον. Αυτό το σπήλαιο που είναι το μεγαλύτερο στον κόσμο, σύμφωνα με τον Παυσανία, αξίζει πολύ την ταλαιπωρία μιας επίσκεψης. Παρά τις διαβεβαιώσεις των αρχαίων ταξιδιωτών ότι το σπήλαιο μπορεί να προσεγγισθεί από *«άλογο ή μουλάρι ή ακμαίο άντρα»*, κάτι τέτοιο μπορεί πλέον να πραγματοποιηθεί αναμφίβολα μόνο μέσω *"δίποδου"* ζώου.

Μια ανάβαση περίπου είκοσι λεπτών σκαρφαλώματος με το χέρι θα φέρει κάποιον στο στόμιο, σε μια κατάσταση μεγάλης εξουθένωσης. Η δήλωση του Παυσανία ότι το σπήλαιο μπορεί να επιθεωρηθεί χωρίς δαυλό, είναι σχεδόν σωστή για την πρώτη αίθουσα, γιατί σε μήκος 100 γιάρδες, είναι τόσο ψηλό και ευρύχωρο, που το φως από την είσοδο εισχωρεί σχεδόν μέχρι το πίσω μέρος του. Ο επισκέπτης, ωστόσο, πιθανόν να παραιτηθεί από κάθε προσπάθεια να ελέγξει την αλήθεια της υπόδειξης του Παυσανία, λαμβάνοντας υπόψη την τραχιά επιφάνεια του δαπέδου που είναι ολισθηρή από το αδιάκοπο στάλαγμα, προσφέροντας αποτελεσματικά εμπόδια με τη μορφή τεράστιων μαζών από σταλαγμίτες.

Όπως συμβαίνει σε όλα τα ασβεστολιθικά σπήλαια που δεν έχουν τεθεί υπό αυστηρή προστασία, οι μικρότεροι και οι πιο ωραίοι σχηματισμοί σταλακτιτών έχουν πριν από πολύ καιρό αποκοπεί και δεν παραμένει τίποτα, εκτός από τα τεράστια εξογκώματα που μάλλον ήσαν ήδη αρκετά χοντρά, για να αντισταθούν στις καταστρεπτικές προσπάθειες των ντόπιων κατοίκων της περιοχής.

Στο τέλος αυτής της μεγάλης αίθουσας, το δάπεδο και η στέγη φαίνεται να συγκλίνουν, αλλά υπάρχει ίσα - ίσα χώρος για να περάσεις ανάμεσά τους, ανεβαίνοντας από ένα οδοντωτό και ολισθηρό πρανές, μέσα στη δεύτερη αίθουσα, μήκους περίπου 30 γιαρδών.

Συνοδευόμαστε από τους αγωγιάτες μας και ένα δυο τυχαίους βοσκούς, άτομα εξαιρετικά κατεργάρηδες στην όψη, που προτείνουν ως ενδεδειγμένο να αφυπνίσουμε τον αντίλαλο του σπηλαίου με λίγους πυροβολισμούς από τα περίστροφά μας.

Το αποτέλεσμα είναι βεβαίως καλό, ο ήχος αντηχεί στις κοιλότητες της ψηλής οροφής και επιστρέφει με αυξημένη ένταση. Είναι τόσο ανυπόμονοι για μια επανάληψη της *"παράστασης"* που δεν μας φαίνεται καθόλου συνετό, λαμβάνοντας υπόψη τη θέση και την ομήγυρη, να αδειάσουμε όλους τους γεμιστήρες των όπλων μας και έτσι ουσιαστικά να αφοπλιστούμε.

Μετά το γεύμα δίπλα σε μια ορεινή λιμνούλα, ακριβώς κάτω από το σπήλαιο, το σύνθημα δόθηκε για να βαδίσουμε προς Δελφούς και όλο το καραβάνι κινείται για μερικά μίλια ανάμεσα σε πευκοδάσος. Αυτή η γρήγορη ματιά του ελληνικού δασώδους τοπίου είναι πολύ γοητευτική, με την παρατήρηση της ανεπανόρθωτης ζημίας που υφίσταται το μεγαλύτερο μέρος του δασώδους της χώρας, από την καταστροφή του λόγω υλοτόμησης. Το νερό γίνεται αμέσως πιο άφθονο, ένας σταθερός κανόνας, όπου έχουν διατηρηθεί τα δέντρα, και προσδίδει μια επί πλέον γοητεία στο τοπίο, σχεδόν απαράμιλλη, με τη θάλασσα να προστίθεται στα συνηθισμένα συστατικά ενός αλπικού τοπίου.

Η αγριότητα της φύσης σ' αυτά τα υψίπεδα φαίνεται να εντυπώνεται πάνω σ' όλα τα πράγματα άψυχα ή έμψυχα· ακόμα και τα σκυλιά έχουν αυξημένη αγριάδα όπως και οι κάτοικοι. Οι ράτσες των σκυλιών στην Ελλάδα έχουν πάντα επιδείξει πολύ έντονα αυτό το χαρακτηριστικό. Η κληρονομική εμπειρία έχει αποτυπώσει πάνω στη διανοητική δομή τους μια σκληράδα και την πεποίθηση, γενικώς, ότι οι προθέσεις των ξένων είναι κακόβουλες. Εκπαιδευμένο, ως εκ τούτου, σε σταθερή επαγρύπνηση απέναντι σε άγρια ζώα και άγριους ανθρώπους, το ελληνικό τσοπανόσκυλο αποτελεί ένα στοιχείο κινδύνου που δεν είναι, επ' ουδενί, ανάξιο προφύλαξης. Αλλά ένα πράγμα, πάντοτε, από τις μέρες του Ομήρου μέχρι σήμερα, έχει καταφέρει να αναχαιτίσει την ορμητικότητά του - δεν μπορεί να ανεχθεί μια πέτρα και ευτυχώς τέτοια βλήματα βρίσκονται σε αφθονία στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας.

Μην τύχει και βρεθείς σε καμιά πλευρά· ο προσκυνητής (οδοιπόρος) πρέπει να επιλέξει ανάμεσα στο να χτυπήσει αυτό που του επιτίθεται βιαίως ή να κατασπαραχθεί σε κομμάτια, και η διαφορά μεταξύ αυτών των εναλλακτικών είναι μικρότερη απ' ό,τι ίσως είναι αναμενόμενη, βλέποντας ότι ο πρώτος

τρόπος ενέργειας θα τον εκθέσει σε βία και ίσως σε θάνατο, από τα χέρια των αφεντικών που απολαμβάνουν πλήρως το να είναι μάρτυρες της γενναιότητας των προστατευομένων τους (σκυλιών), χωρίς να κάνουν καμία προσπάθεια να τα ανακαλέσουν, και αγανακτούν για κάθε αναπόφευκτο τραύμα που επιβάλλεται σ’ αυτά λόγω αυτοάμυνας, τόσο έντονα σαν να αφορούσε προσωπικό τους τραύμα.

Αλλά επάνω στον Παρνασσό οι επιθέσεις από σκυλιά γίνονται ένα συναρπαστικό σπορ, καθώς αποτελούν σχεδόν τη μοναδική περίσταση υπό την οποία ένα ανθρώπινο ον δικαιολογείται να επιτρέψει στον εαυτό του την ανομολόγητη απόλαυση του να πετά πέτρες με όλη του τη δύναμη σε ένα ζωντανό στόχο. Έτσι, σε κάθε επίθεση πηδούσαμε από τα μουλάρια μας, για να εμπλακούμε με τον εχθρό. Πολεμοφόδια υπήρχαν άφθονα, και μια πολύ γρήγορη βολή ήταν συχνά αναγκαία. Ενίοτε ο εχθρός πλησίαζε στις δέκα (10) γιάρδες, αλλά δεν πετύχαινε την περικύκλωση. Θα μπορούσε επίσης να επιδείξει σημαντική στρατηγική ικανότητα˙ έχοντας ξεθυμάνει την οργή του πάνω σε μερικά βλήματα, θα μπορούσε να προσποιηθεί άμυνα και να αποτραβηχτεί, να μαζέψει την ουρά του ανάμεσα στα σκέλια του, μόνο και μόνο για να πηδήξει στη συνέχεια πιο μακριά στο πλησίασμα κάποιων ογκόλιθων.

Επιτέλους, αρχίζει το σχεδόν ατέλειωτο ζιγκ-ζαγκ που οδηγεί κάτω στους Δελφούς, πάνω σε ολισθηρό βράχο καθ' όλη τη διάρκεια της διαδρομής. Ο οδηγός και ο μάγειρας αρνούνται ακόμη να εγκαταλείψουν τα μουλάρια τους, έως ότου ο ένας απ’ αυτούς περνάει δυσάρεστα κοντά από ένα γκρεμό, οπότε και ακολουθούν το παράδειγμά μας και καταδέχονται να περπατήσουν.

Την ώρα του δειλινού διασχίζουμε το βρώμικο μικρό χωριό Καστρί, χτισμένο ακριβώς πάνω στα ίδια τα θεμέλια του μεγάλου ναού του Πυθικού Απόλλωνα˙ λίγο πιο πέρα από το σπίτι του παπά, ένα μοναστήρι στέκεται μέσα σ’ ένα ελαιώνα στα αριστερά της Κασταλίας πηγής.

Το ανθρώπινο γένος έχει κάνει ό,τι ήταν δυνατόν, για να εξαλείψει αυτό το παγκοσμίου φήμης θρησκευτικό κέντρο, το οποίο για χίλια χρόνια διατηρούσε την επιρροή του πάνω στην πίστη ή τη δεισιδαιμονία της ανθρωπότητας. Αλλά η φύση ανθίσταται στις προσπάθειές του και οι ενέργειές της είναι ακόμα ακέραιες στο να γεμίζουν οι θεατές της με δέος και ευλάβεια.

Η πόλη στεκόταν, σαν σε κοίλο αρχαίου θεάτρου, με τη μορφή ημικυκλίου πάνω στη βουνοπλαγιά. Πολλά πλατύσματα σε απόκρημνες σειρές δίνουν το ανάλογο των κερκίδων καθισμάτων. Στη βάση που ανταποκρίνεται στην ορχήστρα, σχηματίζει μαιάνδρους η κοίτη του Πλειστού, που τώρα ονομάζεται Ξεροπόταμος, και απέναντι, ανταποκρινόμενο στη σκηνή, υψώνεται το μακρύ μέτωπο της Κίρφεως.

Ακριβώς πάνω από την πόλη ή μάλλον δεσπόζουσες σ’ αυτή, υψώνονται οι

πελώριες Φαιδριάδες πέτρες, χωρισμένες στα δυο από μια στενή σχισμή. Αμαθείς συγγραφείς και ποιητές τις έχουν συχνά μπερδέψει με τις δίδυμες κορυφές του Παρνασσού. Όντας οι Δελφοί στην οροσειρά του Παρνασσού, ήταν φυσικά αναμενόμενο να μεταβιβάσουν μερικές από τις ιδιότητές τους και την ιερότητα σε ολόκληρο το βουνό. Αλλά οι δυο υπερβολικά κορυφαίες τοποθεσίες (του Παρνασσού) είναι μίλια μακριά και είναι τελείως κρυμμένες εξαιτίας των Φαιδριάδων που έχουν υψωθεί πάνω από την πόλη.

Μια ματιά σ' αυτούς τους γκρεμούς εξηγεί την υποτιθέμενη θαυμαστή διάσωση του Ιερού από την Περσική και την Κελτική (Γαλατική) βεβήλωση. Και στις δυο περιπτώσεις λέγεται ότι τεράστιες μάζες βράχου είχαν αποσπαστεί και πέσει επάνω σε ασεβείς βάρβαρες στρατιές εν μέσω σεισμού και βροντής, και για την εμφάνιση των ντόπιων ηρώων που ηγέρθησαν από το θάνατο για να υπερασπιστούν την πολυαγαπημένη και ιερή γενέτειρά τους.

Μια λεπτομερής επιθεώρηση την επόμενη μέρα δεν έχει να προσθέσει πολύ περισσότερα, στο δέος και το συναρπαστικό ενδιαφέρον που προκαλείται από την αρχική γενική θέα. Υπάρχει η Κασταλία πηγή που εκρέει μέσα από τη σχισμή ανάμεσα στις δυο πέτρες (Φαιδριάδες). Μια μικρή κατολίσθηση πριν από πέντε χρόνια έφραξε την πηγή, η οποία ακόμα και τώρα δεν είναι καθαρή από τα φερτά υλικά. Ωστόσο, η ορθογώνια πέτρινη δεξαμενή, όπου μέσα σ' αυτήν συγκεντρωνόταν το νερό, έχει καθαριστεί. Ο φυσικός βράχος πίσω απ' αυτή έχει κοπεί κάθετα και διάφορα μικρά κοιλώματα έχουν λαξευτεί, για να περιέχουν αναθηματικές προσφορές.

Αυτό το ιερό ρυάκι που χρησιμοποιείτο σε κάθε τελετουργικό του ιερού, είναι πλέον εξαιρετικά λιγοστό. Ενδεχομένως, να μην ήταν ποτέ σε αφθονία και δείχνει απλώς ένα θαυμάσιο παράδειγμα της ελληνικής ευφυΐας, να περιβάλλει τετριμμένα πράγματα με ένα φωτοστέφανο ομορφιάς και καλαισθησίας ίσως, όπως ο Πλειστός που ελαττώθηκε, μπροστά στη φοβερή φωνή που έβγαλε ο Απόλλωνας *«με υπόκωφη κραυγή»* από*«τα βάραθρα των Δελφών»* και το παλιό προφητικό του ιερό. Αφήνοντας αυτό το πλέον, δυστυχώς, όχι πολύ διαυγές ρυάκι, επιθεωρούμε τα άλλα λείψανα που αποτελούνται από κάτι παραπάνω από θεμέλια παλιών κτηρίων, τα οποία σ' αυτή την απότομη κατωφέρεια υποχρεώθηκαν να είναι ασυνήθιστα κοντά το ένα στο άλλο.

Σε αντίθεση με τους περισσότερους τοίχους που, καθημερινά, ο ταξιδιώτης καλείται να επισκεφτεί, υπάρχει ένας στους Δελφούς που έχει πραγματικά ενδιαφέρον. Φαίνεται να έχει σχηματίσει μέρος των θεμελίων του ναού και χρονολογείται στη μακρινή αρχαιότητα.

Μπορεί μεν να ονομάζεται *«Πελασγικός»*, επειδή αποτελείται από πολυγωνικές πέτρες, αλλά σε αντίθεση με άλλες πελασγικές κατασκευές της πιο πολιτισμένης περιόδου, οι συναρμογές τους δεν είναι ευθείες, αλλά

καμπύλες προχωρημένης αντίληψης. Επί πλέον, παρά την υπερβολική τους ασυμμετρία, κάθε πέτρα συναρμόζεται μέσα στις γειτονικές της με εξαιρετική ακρίβεια και συγκρατείται η θέση της χωρίς τσιμέντο ή άλλου είδους στερεωτικό. Στη συνέχεια, η εξωτερική επιφάνεια λειάνθηκε και αποτελείται τώρα από ένα πλήθος επιγραφών σχετικών με κάθε είδους εργασίες που εκπορεύονταν από το ναό, όπως η απελευθέρωση των σκλάβων, διορισμοί προξένων σε ξένες πόλεις, επιχορηγήσεις προς χρήση από το ιερό και πολυάριθμα άλλα θέματα.

Περίπου την ίδια ώρα οι τρεις φίλοι μας, των οποίων προπορευόμαστε σε όλο το δρόμο, ιππεύουν προς το Καστρί και ενώνουν τις δυνάμεις τους με μας. Η φήμη, ως συνήθως, φαίνεται να έχει διαψευστεί, ούτε ένας από τους είκοσι πέντε (25) προς παρουσίαση στρατιώτες δεν τους έχει συνοδεύσει στο δρόμο, αλλά έχουμε δει αρκετούς άντρες κατά διαστήματα κατά μήκος του δρόμου, που αποδεικνύει ότι η Κυβέρνηση θεώρησε φρόνιμο να φυλάξει έξυπνα την ασφάλειά μας σ' αυτήν την άγρια περιοχή.

Αργότερα, έχοντας ξεκινήσει τη διαδρομή προς τη θάλασσα, ξεπεζέψαμε στην άλλη πλευρά του χωριού, για να επιθεωρήσουμε μερικούς τάφους λαξευμένους μέσα στο βράχο, καθώς και το Στάδιο, το χώρο όπου εκτυλίσσονταν οι φημισμένοι Πυθικοί αγώνες. Αυτό βρίσκεται πάνω από το δρόμο και διαθέτει μια πιο εκτεταμένη θέα απ' ό,τι το χωριό.

Στο κατέβασμά μας για να ξανασυναντήσουμε τα ζώα μας, διαπιστώνουμε ότι οι υπηρέτες έχουν μετακινηθεί σε κάποια απόσταση και εκμεταλλευόμενοι τη σύντομη απουσία μας βρίσκουν την ευκαιρία να κλέψουν ένα από τα βαριά πανωφόρια μας, σοβαρό πράγμα σ' αυτή την ευμετάβλητη εποχή. Ένας από αυτούς στέλνεται πίσω για να το αναζητήσει και φυσικά δεν επανήλθε ποτέ στην ομάδα. Έχασε απλώς ως πρόστιμο κάπου δώδεκα δραχμές για μίσθωμα του υποζυγίου του δυο ημερών και κέρδισε σε αντάλλαγμα μ' αυτό, ένα μεγαλύτερης αξίας ένδυμα γι' αυτόν. Αν και γλυτώσαμε από έναν κακοποιό, οι μπελάδες μας με αυτούς τους κυρίους δεν τέλειωσαν με κανένα τρόπο.

Δίνουν σημεία ανοιχτής απειθαρχίας. Για παράδειγμα, η προέλασή τους κατά τη διάρκεια της επίσκεψής μας στο Στάδιο, ήταν σε ευθεία παράβαση των εντολών μας· και αυτή η ανυπακοή είχε την έννοια να χρησιμεύσει ως μια διαμαρτυρία για την καθυστέρηση, καθώς ο στόχος τους ήταν να μας οδηγήσουν όπως - όπως στη θάλασσα και να επιστρέψουν πριν το ηλιοβασίλεμα.

Κατά τη διάρκεια της σχεδόν κατακόρυφης κατάβασης προς το Χρισσό υπάρχει μια αφορμή για ανταρσία. Στο μπροστινό μέρος ενός σαμαριού κρέμεται ένα μεγάλο περίστροφο· το μέγεθός του έχει αποτελέσει σε κάθε περίπτωση αντικείμενο ζήλειας για τους ντόπιους. Ένας από τους οδηγούς το αρπάζει ξαφνικά και το τσεπώνει. Ο αναβάτης δεν μπορεί να μιλήσει Ελληνικά,

αλλά ακούγεται από πίσω να διαμαρτύρεται σε κατάλληλα Αγγλικά.

Καβαλικεύουμε και βρίσκουμε τον οδηγό να προφασίζεται ότι δεν καταλαβαίνει το νόημα των λόγων του αναβάτη, ακόμα και όταν αυτό του μεταφράστηκε. Απαιτήθηκε η επίδειξη του μπαστουνιού, για να τον κάνει να παραιτηθεί της λείας του. Απολογείται με τον ισχυρισμό ότι η έντονη κατηφοριά του δρόμου έθετε το όπλο σε κίνδυνο πτώσης - μια αναμφίβολα - αληθινή διαπίστωση, αλλά από την άλλη το όπλο διέτρεχε μεγαλύτερο κίνδυνο να χαθεί στην περίπτωση που μεταφερόταν στην επιτήρησή του

Περίπου σε δέκα λεπτά αργότερα οι προβλέψεις επαληθεύονται και το πιστόλι πράγματι πέφτει έξω, οπότε αυτός πάλι το βουτάει και πάλι δέχεται να το αφήσει μόνο μετά την εφαρμογή πολύ προσωπικών διαπληκτισμών. Μετά τον εντοπισμό και την παρεμπόδιση μιας τρίτης προσπάθειας, ο ιδιοκτήτης στερεώνει το όπλο πάνω του και έτσι αποφεύγεται περαιτέρω φασαρία.

Αναζωογονημένοι από αυτά τα μικρά συμβάντα, συνεχίζουμε σταθερά την κατάβαση (εκτός από όταν ένα πεισματάρικο μουλάρι που σταματά για να δώσει μια μικρή κλωτσιά και ως εκ τούτου αποδιοργανώνει την πομπή), περνώντας ακριβώς μέσα από το χωριό του Χρισσού, την αρχαία Κρίσσα (που δεν πρέπει να συγχέεται με την Κίρρα, το επίνειο [των αρχαίων] Δελφών) κάτω προς την εύφορη πεδιάδα της Κίρρας.

Αυτή διεκδικείτο, παλιότερα, στο σύνολό της ως ιερός τόπος από το Δελφικό ιερατείο, και προφανώς έμενε ακαλλιέργητη ακόμα και απ' αυτούς. Η ιερόσυλη συμπεριφορά των Λοκρών της Άμφισσας, στο να τολμήσουν να αξιοποιήσουν ένα μέρος αυτού του χερσότοπου, προκάλεσε την καταδίκη τους από το Αμφικτιονικό Συνέδριο και το ξέσπασμα του Ιερού πολέμου.

Μέσα από ελαιώνες ιππεύσαμε μέχρι τη Σκάλα των Σαλώνων, ευγνώμονες που αλλάξαμε τον απόκρημνο τόπο με ισόπεδη επιφάνεια.

Δελφοί - Φαυστίνα (Α΄- Β ΄όψη)

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

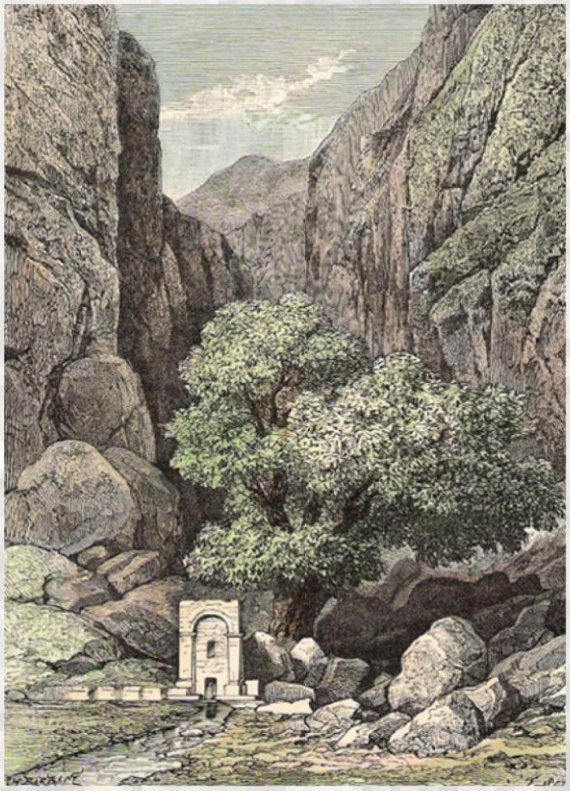
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(22ο e-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

90. AGNES SMITH

Βιογραφικά στοιχεία

Οι δίδυμες αδελφές **Agnes Smith**(1843-1926) και **Margaret Smith**(1843-1920), που μερικές φορές αναφέρονται ως οι Westminster Sisters, ήταν μελετήτριες του σημιτικού πολιτισμού. Κόρες του Σκωτσέζου δικηγόρου και ερασιτέχνη γλωσσολόγου John Smith, έμαθαν περισσότερες από 12 γλώσσες, και έγιναν πρωτοπόρες στην ακαδημαϊκή εργασία και στις ευεργεσίες προς την Πρεσβυτεριανή Εκκλησία της Αγγλίας, ειδικά προς το Westminster College, στο Cambridge.

Η μητέρα τους είχε πεθάνει 3 εβδομάδες από τη γέννησή τους. Η εκπαίδευσή τους είχε γίνει σε ιδιωτικά σχολεία στο Birkenhead και στο Λονδίνο, και είχε διανθιστεί με ταξίδια στην Ευρώπη, καθοδηγούμενες από τον πατέρα τους, μετά το θάνατο του οποίου, εγκαταστάθηκαν στο Λονδίνο και εντάχθηκαν στην Πρεσβυτεριανή εκκλησία στο Kingston. Συνέχισαν να μαθαίνουν ξένες γλώσσες και να ταξιδεύουν πάλι στην Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή.

Και οι δυο αδελφές παντρεύτηκαν κληρικούς, αλλά και οι δυο έμειναν σύντομα χήρες. Το 1890 εγκαταστάθηκαν στο Cambridge και άρχισαν να μελετούν συριακά και αραβικά. Το 1882 ταξίδεψαν στο Μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης στο όρος Σινά, όπου ανακάλυψαν την παλαιότερη συριακή έκδοση των Ευαγγελίων που είναι γνωστή μέχρι σήμερα.

Συνέχισαν να ταξιδεύουν και να γράφουν μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αν και το Πανεπιστήμιο του Cambridge δεν τις τίμησε ποτέ με τίτλους, έχουν

λάβει τιμητικούς τίτλους από τα Πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης, του Δουβλίνου και του St. Andrews.

Υπάρχει και σήμερα τιμητική πινακίδα στην εκκλησία St. Columba, στο Καίμπριτζ, για τις αδελφές Smith. Ήσαν γενναιόδωρες οικοδέσποινες στο σπίτι τους στο Castlebrae, που έγινε το κέντρο ενός ζωντανού πνευματικού και θρησκευτικού κύκλου.

Σχόλια

Η **Agnes Smith** μαζί με την αδελφή της **Margaret** και τις φίλες της **Violet** και **Edith**, έφτασαν στην Αράχοβα, στα μέσα Μαΐου του 1883 ερχόμενες από δυτικά.

Αρχικά, το ατμόπλοιο με το οποίο έφτασαν στη Φωκίδα έπιασε λιμάνι στο Γαλαξείδι και μετά στην Ιτέα. Με τη συνοδεία τους ανέβηκαν στους Δελφούς. Η επίσκεψή τους εκεί ήταν πολύ σύντομη. Είδαν το Στάδιο, πήγαν στο ναό του Απόλλωνα, που εκείνο τον καιρό είχε έλθει στο φως, επισκέφτηκαν την Κασταλία πηγή, γευμάτισαν και έφυγαν για την Αράχοβα, που έγινε ο βασικός προορισμός τους, αφού διανυκτέρευσαν εκεί δυο βραδιές, με σκοπό να επισκεφτούν το Κωρύκιον Άντρον και την κορυφή του Παρνασσού. Έτσι τους δόθηκε η ευκαιρία να πάρουν μια ιδέα της αραχοβίτικης ζωής. Έφτασαν, αρχικά, στο χωριό μουσκεμένες *"μέχρι το κόκκαλο"*, έτυχαν όμως καλής περιποίησης στο σπίτι που κατέλυσαν. Γρήγορα ένιωσαν άνεση και ήσαν έτοιμες για την απόδρασή τους την επόμενη μέρα στο Κωρύκιον Άντρον. Ο ιδιοκτήτης ονομαζόταν Κωνσταντίνος Χριστόπουλος. Στο σπίτι του έγινε επίδειξη τοπικών χορών από συγγένισσές του (την Ασήμω και την Καλλιόπη) και από άλλες κοπέλες του χωριού. Εκεί έγινε η πρώτη αναφορά και παρ' ολίγον η πρώτη επίδειξη χρήσης οδοντόβουρτσας στην Αράχοβα και δόθηκε το πρώτο μάθημα για την υγιεινή του στόματος από την Violet στην Ασήμω, μια από τις πιο όμορφες Αραχοβιτοπούλες, που ήταν εξαδέλφη του Χριστόπουλου.

Και ενώ η Violet έδωσε στην Αράχοβα μαθήματα για τη στοματική υγιεινή, η Agnes Smith έδωσε, και μάλιστα έντονα, μαθήματα στους συνοδούς αγωγιάτες, για καλή συμπεριφορά απέναντι στα υποζύγιά τους.

Ο σπιτονοικοκύρης, πάνω στον ενθουσιασμό του, είπε στις ευγενέστατες Σκωτσέζες και κάποιες υπερβολές, αναφορικά με τη μακροζωΐα των κατοίκων του χωριού. Ούτε λίγο ούτε πολύ ισχυρίστηκε ότι: "*Στην Αράχοβα υπήρχαν γέροντες εκατόν είκοσι ετών και γριές εκατόν τριάντα χρονών που συνεχίζουν να εργάζονται!*"

Είχαν απομακρυνθεί από το χωριό, όταν βίωσαν ένα δυσάρεστο συμβάν, που παραλίγο να κοστίσει τη ζωή της Violet. Μια ξαφνική συνάντηση, με αντίθετα ερχόμενο, σε ένα στενό μέρος του δρόμου, ήταν η αιτία να βρεθεί η Violet στο έδαφος. Η περιπέτεια της παρέας δεν είχε τελειωμό. Μια νέα

ισχυρή μαγιάτικη νεροποντή τις ταλαιπώρησε αφάνταστα και όταν κάποτε έφτασαν στο Χάνι του Ζεμενού και άρχισαν να στεγνώνουν τα βρεγμένα ρούχα τους, ένας κεραυνός έπληξε το Χάνι και προκάλεσε πυρκαγιά στη στέγη του οικοδομήματος. Η άμεση επέμβαση από όλους, αλλά και το υγρόν της στέγης, απέτρεψαν τα χειρότερα. Στη συνέχεια, ξεκίνησαν για τη Δαύλεια, χωριό που τους έκανε επίσης καλή εντύπωση.

Παρόλες τις ταλαιπωρίες τους, οι ευγενείς Σκωτσέζες δεν πτοήθηκαν και ανέβηκαν στο Κωρύκιον Άντρον. Με λύπη τους, όμως, δεν πραγματοποίησαν τον άλλο στόχο τους, να ανεβούν στην κορυφή του Παρνασσού, λόγω ύπαρξης χιονιού στην κορυφή του βουνού. Πρέπει να ήσαν πολύ σκληραγωγημένες. Το παραδέχεται εξάλλου και η ίδια η Agnes Smith. Γράφει κάπου: *"Μόνο εξαιτίας του σκληραγωγημένου χαρακτήρα της ζωής που είχαμε ζήσει, μπορέσαμε να γλιτώσουμε από σοβαρές αρρώστιες".*

Η Αράχοβα τους άφησε ωραίες αναμνήσεις. Αναφέρει σχετικά: *"Καθώς κατηφορίζαμε έφιπποι το δρόμο, τα κορίτσια στέκονταν σε κάθε γωνιά με λουλούδια ευχόμενες «καλό κατευόδιο». Αφήσαμε την Αράχοβα με έντονη θλίψη. "*

Για την ομορφιά των Αραχοβιτισσών σημειώνει: *"Οι γυναίκες είναι οι πιο όμορφες στην Ελλάδα και φαίνονται περισσότερο γραφικές μέσα στις άλικες φανελένιες ποδιές τους."* Μάλιστα, επειδή οι εκεί τοπικές ενδυμασίες τους άρεσαν πολύ, η Agnes Smith αποφάσισε να αγοράσει μερικές γυναικείες φορεσιές.

Εντύπωση κάνει το γεγονός ότι σε όλο αυτό το ταξίδι: Ιτέα - Δελφοί - Αράχοβα - Κωρύκιον Άντρον - Χάνι Ζεμενού - Δαύλεια, δεν κάνει καμία αναφορά στη δίδυμη αδελφή της Margaret. Αναφέρει στα διάφορα επεισόδια την Edith και την Violet, τις φίλες της, αλλά η Margaret λείπει εντελώς από το όλο αυτό περιπετειώδες σκηνικό.

Επίσης, είναι εντυπωσιακή η σύμπτωση, όταν οι Αγγλίδες βρίσκονταν στην Αράχοβα, να εμφανιστεί από το πουθενά - και μάλιστα στην πιο δύσκολη συγκυρία, αυτή της αποχώρησης του συνοδού τους Αλέξανδρου μετά από καυγά - κάποιος Έλληνας, Αραχοβίτης ή μη δεν διευκρινίζεται, που γνώριζε καλά Αγγλικά και τις βοήθησε, και ο οποίος είχε παντρευτεί Αγγλίδα και είχε ζήσει εννιά (9) χρόνια στο Birkenhead, στο μέρος όπου οι αδελφές Smith μικρές είχαν πάει στα ιδιωτικά τους σχολεία!

Τέλος, πρέπει να πούμε ότι το χρονικό της Smith, αναφορικά με την Αράχοβα και την ευρύτερη περιοχή της, είναι καλογραμμένο, ενδιαφέρον και δίνει εναργείς εικόνες. Είναι, επίσης, εκτενές και εστιάζει όμορφα στην τότε ελληνική ζωή δίνοντας πολύ ενδιαφέρουσες σκηνές και πληροφορίες για την Αράχοβα.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

“Glimpses of Greece like and scenery”, Agnes Smith, London 1884.

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

Το ατμόπλοιο προσέγγισε το Γαλαξείδι στις 2 η ώρα. Πρόκειται για ένα χωριό που βρίσκεται στη βόρεια ακτή του Κορινθιακού Κόλπου, και οι κάτοικοι του οποίου επιβιώνουν αποκλειστικώς από τη θάλασσα. Προμηθεύει ναυτικούς σε αρκετά λιμάνια της Ανατολής και έχει ένα μικρό μόλο για τις ψαρόβαρκες. Μια ώρα αργότερα, αποβιβαστήκαμε στην Ιτέα, και μέχρι να ετοιμάσουν το δωμάτιό μας, καθίσαμε μπροστά από ένα καφενείο της κακιάς ώρας με μια συντροφιά από συνεπιβάτες μας, ένα βουλευτή με την οικογένειά του. Γοητευτήκαμε με τη θαυμάσια θέα των βουνών και της ήρεμης σαν λάδι θάλασσας, πάνω στην αγκαλιά της οποίας αρμένιζαν πολλά γραφικά ιστιοφόρα.

Το επόμενο πρωί σηκωθήκαμε στις πέντε (5) τα χαράματα και γνωρίσαμε τα νέα μας άλογα. Ήσαν όλα ανεξοικείωτα σε αγγλικά χαλινάρια. Ειδικότερα το δικό μου, ήταν αποφασισμένο να δείξει τη δυσαρέσκειά του. Όμως, ήσαν ζώα δυνατά, σταθερής περπατησιάς. Ιππεύσαμε για μια ώρα κατά μήκος μιας γόνιμης πεδιάδας πυκνοφυτευμένης με ελιές και κάπου - κάπου κίτρινης από ώριμα δημητριακά, μέχρις ότου φτάσαμε στα ριζά του λόφου, πάνω στον οποίο στέκεται το Χρισσό. Εδώ, ένας αριθμός από καμήλες βοσκούσαν. Μας ενημέρωσαν ότι αυτό το μέρος είναι η μόνη τοποθεσία στην Ελλάδα όπου μπορούν να παρατηρηθούν καμήλες.

Στη συνέχεια, ξεκινήσαμε μια πολύ τραχιά, πετρώδη ανάβαση. Όταν κοντοσταθήκαμε, ήταν για να ατενίσουμε πίσω ένα κομμάτι θάλασσας με τα βουνά της Πελοποννήσου σε μια εξαιρετικά λεπτομερή προοπτική. Εγγύτερα, οι γιγάντιοι σχηματισμοί της Οίτης και του Παρνασσού καλύπτονταν από βαριά σύννεφα. Καθώς προχωρούσαμε, κοιτάζαμε κάτω μακριά στην κοιλάδα όπου ο Πλειστός σχηματίζει μαιάνδρους κατά τη διαδρομή του, ώσπου στην κορυφογραμμή του λόφου σταματήσαμε, για να δούμε τους Δελφούς. Πρόκειται για ένα φτωχό χωριό που μοιάζει με το Χρισσό, το επάνω μέρος των σπιτιών είναι χτισμένο από λάσπη (πλίθες), που ενδεχομένως μπορούν να αντέξουν καλύτερα στις δονήσεις των σεισμών. Και τα δυο χωριά έχουν καταστραφεί μέσα στα τελευταία τρία χρόνια (από σεισμούς).

Πάνω από το χωριό, πελώρια βράχια είχαν σχιστεί και αποσπαστεί. Προς τα ανάντη του χωριού βρίσκονται οι θέσεις των αρχαίων επάλληλων

πλατυσμάτων πάνω στην πλαγιά του βουνού. Με ολόκληρη την τοποθεσία να μοιάζει σαν ένα γιγάντιο θέατρο, στην κορυφή του οποίου βρισκόταν το Στάδιο. Στα αρχαία χρόνια αυτό το Στάδιο ήταν πελεκημένο στο βράχο, αλλά αργότερα επιστρώθηκε με πεντελικό μάρμαρο. Πιο κάτω από το χωριό υπάρχει ένα βαθύ φαράγγι, μέσω του οποίου εκβάλλουν τα νερά από την Κασταλία Πηγή.

Γευματίσαμε μπροστά από ένα φτωχό σπίτι εν μέσω μιας ελαφριάς μπόρας. Τα άλογά μας καυγάδιζαν και ο ωραίος δυνατός καράς μου κλώτσησε ένα δύστυχο άσπρο ζώο, τόσο που το δέρμα στο στήθος του κρεμάστηκε σε δυο λωρίδες.

Ο Αλέξανδρος επέμενε να μας οδηγήσει κάτω, στο ναό του Απόλλωνα, που είχε ανασκαφεί και προς τον οποίο δεν υπήρχε δρόμος πρόσβασης παρά μόνο με σάλτο. *«Γιατί δεν φτιάχνουν μια πρόσβαση;»* ρώτησα, *«επειδή ο κόσμος θα κλέψει»* απάντησε.

Ο ναός είναι σε μια αταξία από σπασμένες και σκορπισμένες κολώνες και πέτρινες επιγραφές. Υπάρχει ένας ψηλός τοίχος στην επάνω πλευρά του ναού, του οποίου το επάνω μισό είναι σύγχρονο και το κάτω μισό απαρτίζεται από επίπεδες πλάκες καλυμμένες με πολύ πυκνές λεπτομερειακές επιγραφές. Εδώ, υποθέτω ήταν ο θρόνος του Πινδάρου, όπου στεκόταν και εξυμνούσε τον Απόλλωνα.

Μετά κατεβήκαμε προς την Κασταλία πηγή, η οποία εκβάλλει κοντά στο στόμιο μιας μεγάλης σχισμής σε ένα βραχώδες βάραθρο, ύψους δυο χιλιάδων ποδών, υπενθυμίζοντάς μας έντονα την είσοδο στο στενό τμήμα του φαραγγιού του Pfeffers.

Οι γυναίκες έπλεναν στο χαμηλότερο μέρος της πηγής και εμείς τις προσπεράσαμε μέχρι να φτάσουμε σε μια ήρεμη λιμνούλα κατάφυτη με νερόχορτα και περιτριγυρισμένη από αρχαία λιθοδομή. Σκαλοπάτια οδηγούν κάτω σ’ αυτή, και εδώ η Πυθία υποτίθεται ότι λουζόταν πριν θρονιαστεί στον τρίποδα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι συχνοί σεισμοί ερμηνεύονταν παλιά ως αποκάλυψη της παρουσίας μιας θεότητας. Διαβάζουμε ότι, όταν οι Γαλάτες έκαναν εκστρατεία εναντίον των Δελφών, υπό την αρχηγία του Βρέννου, μια τρομακτική δόνηση συνέβη με αστραπές και βροντές, έτσι που μεγάλα τεμάχια βράχου εκσφενδονίστηκαν πάνω τους. Η επίδραση που ασκούσαν παρόμοια συμβάντα στην αρχαία σκέψη μπορεί να κριθεί από την περιγραφή του Δία να ρίχνει κεραυνούς κατά την πολιορκία της Τροίας, όταν φοβερός τρόμος κυρίευσε όλους τους Έλληνες αρχηγούς και μόνο ο Διομήδης επέμενε να προελάσουν.

Όταν οι Σπαρτιάτες πολεμούσαν εναντίον των Αργείων, μια φορά παρά λίγο να χάσουν τα μυαλά τους από παρόμοια αιτία, και εξανάγκασαν το βασιλιά

τους Αγησίπολη σε παραίτηση.

Οι ντόπιοι χωρικοί, ως συνήθως, ήσαν υπερβολικοί στους χαιρετισμούς τους. Μια ηλικιωμένη γυναίκα ρώτησε, εάν οι συντοπίτες μας έχαιραν καλής υγείας.

Με τον ουρανό συννεφιασμένο, αφήσαμε τους Δελφούς στις μιάμιση η ώρα. Μπορούσαμε να δούμε λίγο απ' την Αράχοβα σκαρφαλωμένη σε μεγάλο ύψος, με πολλά υψώματα στο ενδιάμεσο.

Μισή ώρα απόσταση πριν από την πόλη, ξέσπασε μια μανιασμένη καταιγίδα. Τα άλογά μας, επίσης, ήταν μάλλον μεγαλόσωμα και ζόρικα για κυρίες. Ανέβαιναν με ένα τίναγμα πάνω από βράχους, που ο μικρόσωμός μου πελοποννήσιος καράς θα είχε αποφύγει με απλό διασκελισμό. Παρόλο που φορούσαμε αδιάβροχα, η βροχή μας μούσκεψε, περνώντας μέσα από κάθε κουμπότρυπα, και τα πέτρινα μονοπάτια μετατράπηκαν σε λασπωμένα ρυάκια.

Φτάνοντας στο χωριό (Αράχοβα) περπατούσαμε βαριά και με κόπο στους στενούς δρόμους του, και στις ερωτήσεις του Άγγελου για πληροφορίες σ' ένα σπίτι, τον κατεύθυναν σ' ένα άλλο. Εκεί, μπήκαμε σε δυο άδεια δωμάτια. Πού ήταν ο Αλέξανδρος και οι αποσκευές μας; Τα πόδια μας ήταν μούσκεμα, και χρειαζόμασταν επειγόντως να αλλάξουμε τα ρούχα μας. Χτυπώντας ο Άγγελος είπε: *«Δεν ξέρω που έχει πάει ο Αλέξανδρος, αλλά η οικοδέσποινα θα σας φέρει φωτιά».* Αυτή η γυναίκα ήρθε κρατώντας ένα σιδερένιο τρίποδο και ένα φαράσι γεμάτο αναμμένα κάρβουνα. Κάναμε ό,τι καλύτερο μπορούσαμε για να στεγνώσουμε, μέχρις ότου ο Άγγελος επιστρέφοντας μας εξήγησε ότι ο Δήμαρχος κατά την άφιξη του Αλέξανδρου είχε προσφέρει το σπίτι του, και ότι οι αποσκευές μας ήταν εκεί. *«Αλλά δε μ' αρέσει το σπίτι του Δήμαρχου τόσο, όσο αυτό»,* πρόσθεσε *«και πρέπει να τακτοποιήσουμε τα πράγματα εδώ»*. Περιμέναμε υπομονετικά, ακούγοντας σποραδικά θυμωμένες φωνές. Μετά από δυόμιση ώρες, κάποιος χτύπησε την πόρτα και ο Αλέξανδρος μπαίνοντας, είπε στα Γαλλικά: *«Έχουμε ένα πολύ όμορφο σπίτι και εάν δεν έρθετε αμέσως σ' αυτό, θα φύγω αμέσως για την Αθήνα».*

Η Βιολέτα απάντησε με αξιοπρέπεια: *«Φύγετε λοιπόν. Μήπως είστε το αφεντικό;»* Αυτός έφυγε και ο Άγγελος ξαναεμφανίστηκε, *«Σκοπεύει να φύγει για την Αθήνα· πολύ καλά, αφήστε τον θα τα καταφέρουμε και μόνοι μας».*

Τώρα, αυτή δεν ήταν ευχάριστη προοπτική. Οι φούστες μας δεν είχαν στεγνώσει. Είχαμε περιμένει σχεδόν τρεις ώρες, χωρίς το φλιτζάνι τσάι, που τόσο πολύ χρειαζόμασταν, και ο Άγγελος ο ίδιος παραπονιόταν για αδιαθεσία. Ξεσηκώθηκε, ωστόσο, και πήγε στο σπίτι του Δήμαρχου. *«Κύριε Δήμαρχε»* είπε: *«Αυτές οι κυρίες δεν είναι Αραχοβίτισσες να βγουν στη λάσπη, είναι ευγενείς Αγγλίδες και κάθονται γύρω από τη φωτιά περιμένοντας τα πράγματά τους».*

Ο μάγειρας, που είχε πιάσει ήδη δουλειά, άρχισε να πακετάρει, αλλά οι αγωγιάτες αρνήθηκαν να κουνηθούν. Δεν είχαν καμιά διάθεση να βραχούν για δεύτερη φορά. Ο Άγγελος αρνήθηκε να του χαλάσουν τα σχέδια. Μίσθωσε καινούργια μουλάρια και γύρω στις επτάμισι είχε τακτοποιήσει τα πάντα. Οι τέσσερις ώρες εξαντλητικής αναμονής ανταμείφθηκαν από ένα εξαιρετικό δείπνο, που σερβιρίστηκε στις οχτώμισι. Βοήθεια εμφανίστηκε επίσης με την παρουσία ενός Έλληνα που μιλάει Αγγλικά, ο οποίος είχε ζήσει εννιά χρόνια στο Birkenhead και είχε παντρευτεί Αγγλίδα.

Ο Αλέξανδρος επέστρεψε το επόμενο πρωί ζητώντας να τον δεχτούμε. Αλλά ο Άγγελος ήταν ανένδοτος και σωστά καθώς η στιγμή για την απειθαρχία του ήταν παρά πολύ άκαιρη. Μόνο εξαιτίας του σκληραγωγημένου χαρακτήρα της ζωής που είχαμε ζήσει, μπορέσαμε να γλιτώσουμε από σοβαρές αρρώστιες. Ο Αλέξανδρος είναι ασυνήθιστα έξυπνος, αλλά θεωρήσαμε ότι το πρωταρχικό καθήκον ενός υπηρέτη είναι η υπακοή.

Ξεκινήσαμε στις 9 η ώρα σκαρφαλώνοντας ένα από τα παρακλάδια του Παρνασσού από ένα απόκρημνο βραχώδες μονοπάτι. Μετά βρεθήκαμε σε ένα κατάφυτο υψίπεδο, στη μια πλευρά του οποίου υψωνόταν η γκριζωπή με λωρίδες χιονιού κορυφή αφιερωμένη προς τιμή του Απόλλωνα και των Μουσών, και μια μικρότερη χιονισμένη κορυφή που είναι αυτή προς τιμή του Βάκχου.

Έπρεπε να κινηθούμε μέσα από απαίσιες λάσπες στις παρυφές μιας μικρής λίμνης και ρίχνοντας μια ματιά στα *“Καλύβια”* ή τα καλοκαιρινά καταλύματα των Αραχοβιτών, αρχίσαμε να ανηφορίζουμε ένα λόφο στην πλευρά απέναντι από τον κύριο όγκο του Παρνασσού.

Είχαμε παραλάβει καινούργια άλογα. Ήσαν πιο μικρόσωμα από εκείνα της προηγούμενης ημέρας και ευχάριστα προς ίππευση, αν και δεν τους άρεσαν τα αγγλικά τους χαλινάρια. Και τα τρία, όντας μαύρα, ονομάζονταν *“καράς”.* Το δικό μου ανήκει στον ιδιοκτήτη του καταλύματός μας και ήταν το πιο θαυμάσιο μικρόσωμο ορειβατικό που είδα ποτέ.

Συχνά γυρνούσαμε να κοιτάξουμε προς την υπέροχη θέα πίσω μας. Η κορυφογραμμή του Ελικώνα ήταν ορατή, καθώς και όλες οι χιονισμένες κορυφές της Πελοποννήσου, με τη μακρόστενη λωρίδα του Κορινθιακού κόλπου. Οι πέτρες στο τέλος έγιναν τόσο δύσκολες για τα άλογά μας, που αναγκασθήκαμε να πραγματοποιήσουμε το υπόλοιπο της ανάβασης προς το Κωρύκιον Άντρον με τα πόδια. Η Εντίθ και εγώ δεν συναντήσαμε μεγάλη δυσκολία, αλλά καθώς δεν υπήρχε μονοπάτι η Βιολέτα, αναστενάζοντας, χρειαζόταν βοήθεια σε κάθε πέτρα.

Το Κωρύκιον Άντρον είναι μια τεράστια ασβεστολιθική σπηλιά, από την οροφή της οποίας κρέμονται ευμεγέθεις σταλακτίτες, ενώ σταλαγμίτες δυο φορές το ύψος μας, ακανόνιστοι σε μορφή, χιονώδεις στο χρώμα, υψώνονται

από τη βάση του. Μοιάζαμε πολύ με φαντάσματα, καθώς με το κερί στο χέρι, προσπαθούσαμε να ακολουθήσουμε τους δυο οδηγούς ως τους τεράστιους βράχους στο ψηλότερο άκρο της σπηλιάς. Αλλά επιτέλους, τα καταφέραμε, και έπρεπε να είμαστε ικανοποιημένες κοιτάζοντας το αποτέλεσμα των φαναριών Bengal που φώτιζαν ψηλά, για να δούμε από μακριά τη θολωτή οροφή.

Η Ηρωφίλη, η αρχική Σίβυλλα που προφήτευε στους Δελφούς, γεννήθηκε στο Κωρύκιον Άντρον. Ήταν κόρη κάποιου Θεόδωρου και μιας νύμφης.

Το σπήλαιο παρείχε καταφύγιο στους κατοίκους της περιοχής κατά τους περσικούς και τους τουρκικούς πολέμους, και επίσης αναγκασθήκαμε να αναζητήσουμε καταφύγιο σ' αυτό λόγω βροχής. Αφού περιμέναμε για μια ώρα, ο ουρανός καθάρισε και αρχίσαμε την κατάβαση.

Το έδαφος ήταν βρεγμένο και τα ρούχα μας λάσπωσαν φοβερά. Άλλη μια δυνατή μπόρα ήλθε πριν φτάσουμε στο κατάφυτο οροπέδιο. Κοιτάζοντας πίσω, είδα ένα αγόρι να οδηγεί το άλογό μου προς τα κάτω, ενώ αυτό πρόβαλε σθεναρή αντίσταση. Πλησιάζοντας είδα ότι το αγόρι, βάζοντας χαλινάρι στο ζώο, είχε μπήξει την αλυσίδα και τα σχετικά μέσα στο στόμα του, έπειτα τράβηξε απότομα τον ιμάντα του χαλινού, έως ότου τα έσυρε όλα στη μια πλευρά και μάτωσε τα ούλα του ζώου. Θύμωσα πολύ και τον κατσάδιασα και στα Ελληνικά και στα Αγγλικά. Αφού είχαμε προχωρήσει με δυσκολία μέσα στο λασπώδες οροπέδιο, η αγανάκτησή μου φούντωσε πάλι, επειδή το αγόρι και ο Αντρέας συνέχιζαν να μαστιγώνουν το άλογο της Βιολέτας.

Τους είπα ότι αυτοί μπορούσαν να κάνουν ό,τι θέλουν, όταν τα ζώα μεταφέρουν φορτία, αλλά όχι όταν μεταφέρουν κυρίες. Φαινόταν αδύνατο να τους καταστήσω κατανοητό το γεγονός ότι ήμασταν απόλυτα ικανές να ελέγχουμε οι ίδιες τις κινήσεις μας. Αποφάσισα, επίσης, ότι δεν πρόκειται ποτέ να ξανασχεδιάσω πάλι μια επίσκεψη σ' αυτές τις περιοχές. Θα πρέπει να κατέβω στο στάβλο και να μάθω πώς πρέπει να φοριέται ένα χαλινάρι. Περάσαμε τα Αραχοβίτικα Καλύβια και ένα κτίσμα, σαν αχυρώνα, το οποίο ο Θεόδωρος ευαρεστήθηκε να ονομάσει: *«Η εκκλησία του Αϊ-Γιάννη».*

Από το λόφο που δεσπόζει, η θέα της Αράχοβας ήταν άκρως μεγαλοπρεπής. Ο ουρανός ήταν πλέον τελείως γαλάζιος και ο Παρνασσός - πάνω στον οποίο είχε μόλις πέσει φρέσκο χιόνι - όρθωνε ακριβώς πίσω μας την ψηλή σαν τρούλο και ξακουστή κορυφή του. Νωρίτερα, ατενίζαμε απέναντι την πεδιάδα του Πλειστού και τις οροσειρές του Ξεροβουνιού και του Ελικώνα, καθώς επίσης και τη μακριά λωρίδα του Κορινθιακού Κόλπου. Κατεβήκαμε με τα πόδια, και ανεβήκαμε στο άλογο πάλι, όταν ήμασταν σχεδόν έξω από την Αράχοβα.

Οι στέγες των σπιτιών αυτού του χωριού καλύπτονται με κόκκινα κεραμίδια, που συγκρατούνται στις θέσεις τους από γκρίζες πέτρες στη σειρά. Οι γυναίκες είναι οι πιο όμορφες στην Ελλάδα και φαίνονται περισσότερο

γραφικές μέσα στις άλικες φανελένιες ποδιές τους. Πολλές απ' αυτές στάθηκαν στο δρόμο κρατώντας τις ρόκες τους με μια τουλούπα χιονάτου μαλλιού και μ' ένα *«καλώς ορίσατε»* και ένα *«γεια σας»,* που σημαίνει *«να έχετε υγεία»*. Είχαμε συναντήσει μερικές ευχάριστες οικογένειες, αλλά αυτή του οικοδεσπότη μας στην Αράχοβα ήταν ανώτερη όλων. Η σύζυγός του έκανε τη μπουγάδα μας λαμπρή και μας πρόσφερε ως συνοδευτικό για το τσάι μια καρδάρα γιαούρτι, το ξινό γάλα της υπαίθρου.

Αγοράσαμε μερικές γυναικείες φορεσιές και διασκεδάσαμε πολύ, όταν η κυρία μάς έντυσε, εξηγώντας ότι η κόκκινη ζώνη φοριέται από τις ανύπαντρες γυναίκες και η μαύρη από τις παντρεμένες, παρόλο που και οι δυο κατηγορίες γυναικών φορούν κόκκινη ποδιά.

Με το που φτάσαμε στην Αθήνα, αγόρασα επιπλέον μια αντρική στολή. Η φουστανέλα ήταν φτιαγμένη σε δυο κομμάτια, που μπορούν να κουμπώσουν με κόπιτσες και να ξεκουμπωθούν σε περίπτωση φύλαξης. Αλλά αλίμονο! όντας ογκωδέστερη από ένα κρινολίνο, ανακάλυψα ότι θα απαιτούσε περισσότερο από το μισό ενός μεγάλου μπαούλου, κι έτσι αναγκάστηκα απρόθυμα να αναχωρήσω χωρίς αυτή.

Το επόμενο πρωινό, οι αποσκευές μας φορτώθηκαν στα μουλάρια υπό την εποπτεία του Θόδωρου. Ήμασταν έτοιμες να ακολουθήσουμε, όταν άρχισε να βρέχει δυνατά. Μαύρα σύννεφα μαζεύτηκαν πάνω από την κορυφή του Παρνασσού. Όλοι ωστόσο συμφωνούσαν στο ότι επρόκειτο απλώς για περαστική μπόρα.

Πολλοί επισκέπτες μπήκαν, οι οποίοι συνομιλούσαν με τον οικοδεσπότη μας Κωνσταντίνο Χριστόπουλο. Αυτός είναι πολύ μορφωμένος και μάλιστα και αυτός και η γυναίκα του, μιλούν εξαιρετικά Ελληνικά. Μας έδειξε έναν πίνακα υψομέτρων των γειτονικών περιοχών που του είχε δοθεί από έναν Άγγλο κληρικό, με τον οποίο είχε μια φορά ανεβεί στον Παρνασσό.

Χωριό	Αγγλικά πόδια
Χρισσό	570
Δελφοί	1.800
Αράχοβα (Σπίτι Κωνσταντίνου Χριστόπουλου)	3.100
Χαιρώνεια	410
Δαύλεια	1.050
Άγιος Βλάσιος	480
Κωρύκιον Άντρον	4.360
Κορυφή του βουνού Παρνασσός	8.066

Μας είπε ότι στην Αράχοβα υπήρχαν γέροντες εκατόν είκοσι ετών και γριές εκατόν τριάντα χρονών που συνεχίζουν να εργάζονται. Η κυρία Χριστοπούλου

μας σύστησε σε ξαδέλφες της που δεν ήταν αδελφές μεταξύ τους. Η μεγαλύτερη σε ηλικία η Ασήμω θεωρείτο η όμορφη της Αράχοβας. Ήταν ψηλή, καλοφτιαγμένη με κλασικά χαρακτηριστικά, ροδαλά μάγουλα και μαύρα μάτια. Η νεότερη, η Καλλιόπη, ήταν λίγο κοντύτερη και με πιο λεπτεπίλεπτη κοψιά.

Η Ασήμω που ήταν πολύ ομιλητική, μας είπε ότι αυτή η μέρα ήταν η γιορτή της Αγίας Ειρήνης και ότι, εάν ο καιρός το επέτρεπε, τα κορίτσια θα έβγαιναν και θα χόρευαν στη χλόη. Θα φορούσαν τις κεντημένες τους φορεσιές με μεταξωτά πουκάμισα στήθους και περιδέραια.

Η Βιολέτα είπε στον Άγγελο στα αγγλικά ότι είναι κρίμα που ένα τόσο χαριτωμένο κορίτσι παραμελούσε τα δόντια του και ότι ίσως σύντομα θα τα έχανε όλα. Καθώς η Ασήμω περίμενε εναγωνίως για τη μετάφραση αυτού του σχόλιου, διαφωνήσαμε στο κατά πόσο θα ήταν φρόνιμο ή όχι να της δοθεί. Αποφασίσαμε αρνητικά. Αλλά, λίγα λεπτά αργότερα, με το δωμάτιο γεμάτο από κόσμο, ο Άγγελος άρχισε: *«Ασήμω»,* είπε αυτός, *«Η λαίδη λέει ότι είσαι πολύ όμορφη, αλλά υπάρχει ένα πράγμα που σε χαλάει. Πρέπει να πάρεις ένα βουρτσάκι και να καθαρίσεις τα δόντια σου»*.

Υπήρξε ένα γενικό πνιχτό γέλιο, και επιφωνήματα: *«Μάλιστα, μάλιστα»* από τους παρευρισκόμενους άντρες. *«Πώς θα πάρω μια;»* είπε η Ασήμω. *«Θα σου δώσω εγώ μια»* αποκρίθηκε η Βιολέτα ψάχνοντας στη τσάντα. Το βουρτσάκι φυσικά δεν έμελλε να βρεθεί. *«Κάντο μόνη σου»* είπε ο Άγγελος *«και βάλε λίγο σαπούνι σ' αυτό», «Για πόσο χρόνο;», «Δεν απαιτείται πολύς χρόνος»* είπε ο Άγγελος.

Η Ασήμω παρέμεινε σκεφτική για λίγα λεπτά. Κατά τη διάρκεια του βοητού της οχλοβοής που ακολούθησε, ξεγλίστρησε στα γρήγορα προς τη μεριά της Βιολέτας για να τη συμβουλευτεί για το σαπούνι δοντιών σε σκόνη. Τελικά, έστρεψε τις σκέψεις μας σε άλλη κατεύθυνση: *«Αφήστε μας να σας δείξουμε πώς μπορούμε να χορεύουμε»* είπε. Έδωσε το χέρι της στην Καλλιόπη και με άλλα τέσσερα κορίτσια σχημάτισαν έναν κύκλο, που πήγαινε αργά κυκλικώς με μονότονη μελωδία, και που σποραδικώς παράλλασσε την κίνηση με ένα μικρό σκέρτσο.

Κάθε τόσο ο κύριος Χριστόπουλος τους έλεγε να μας δώσουν κάτι πιο χαριτωμένο, και τότε άλλαζαν τον τόνο κάνοντας ένα σποραδικό άλμα που απειλούσε να ρίξει το πάτωμα κάτω. Αμέσως προσελκύστηκαν θεατές από το δρόμο και αρκετά νέα κορίτσια μπήκαν στον κύκλο του χορού. Αρνήθηκα την πρόσκλησή τους να κάνω το ίδιο.

Μόλις ο ουρανός ξαστέρωσε λίγο, προετοιμαστήκαμε να αναχωρήσουμε. Η Ασήμω, μεταξύ άλλων, μίλησε για την αγροτική της δουλειά και είπε ότι έβρισκε πολύ παράξενο το ότι σ' άλλες χώρες εργάζονταν οι σύζυγοι για τις γυναίκες τους, *«ενώ εμείς»,* κοιτώντας τα δυνατά χέρια της, *«εργαζόμαστε για*

τους άντρες». Ο κύριος και η κυρία Χριστοπούλου μου είπαν ότι μου ανέθεταν τη φροντίδα του μικρού αλόγου τους υπό την ευθύνη μου, και καθώς δεν έστελναν κανέναν μαζί του, ήλπιζαν ότι θα φρόντιζα για τη βολή του.

Η Βιολέτα ζήτησε τον ιδιοκτήτη του δικού της αλόγου και τον υποχρέωσε να πει στο μικρό του υπηρέτη, Αναστάσιο, να μην μαστιγώνει ούτε να ακουμπά το άλογο, ενόσω αυτή θα ίππευε. Η πεζή συνοδεία μας ήταν ένας ηλικιωμένος άντρας που ονομαζόταν Αντρέας, ο αδελφός της Ασήμως, ο Στέργιος, και το αγόρι ο Αναστάσιος.

Κατά την ίππευσή μου έδωσα και στους τρεις μια διάλεξη σχετικά με την αφροσύνη, του να τραβούν απότομα προς τα πίσω τον ιμάντα του χαλιναριού, και ο κύριος Χριστόπουλος τους ζήτησε, σε καμία περίπτωση, να μην χρησιμοποιούν έτσι το χαλινάρι.

Καθώς κατηφορίζαμε έφιπποι το δρόμο, τα κορίτσια στέκονταν σε κάθε γωνιά με λουλούδια ευχόμενες *«καλό κατευόδιο».* Αφήσαμε την Αράχοβα με έντονη θλίψη. Ο αέρας της είναι ο πιο καθαρός και ο πιο αναζωογονητικός που μπορεί κάποιος να αναπνεύσει. Και επί πλέον είχαμε αναγκαστεί να εγκαταλείψουμε ένα αγαπημένο μας σχέδιο, αυτό της ανάβασης στον Παρνασσό. Είχαμε ατενίσει τη χιονισμένη κορυφή του πιστεύοντας ότι κάτι τέτοιο ήταν δυνατό να γίνει. Ωστόσο, μας διαβεβαίωσαν ότι αυτό θα είχε ως συνέπεια ανάβαση μιάμισης ώρας σε ολισθηρή πλαγιά, όπου η εναλλαγή του λειωσίματος και του παγώματος του χιονιού την έχει μετατρέψει σε υγρό πάγο. Υπάρχουν άντρες στην Αράχοβα που έχουν πραγματοποιήσει αυτή την ανάβαση είκοσι φορές, αλλά αυτό έχει γίνει μόνο μετά από μια παρατεταμένη αδιατάρακτη αυγουστιάτικη λιακάδα.

Στις 18 Μαΐου, κατεβήκαμε έφιπποι ένα πολύ απότομο λόφο σε μια κατάφυτη κοιλάδα. Παρατηρήσαμε τότε ότι μαύρες μάζες σύννεφων μαζεύονταν πάνω από τον Παρνασσό. Άρχισε να βρέχει και συνέβη ένα περιστατικό που παρά λίγο να είχε κοστίσει τη ζωή της Βιολέτας. Ένας ηλικιωμένος άντρας κατευθυνόταν προς τα εμάς στο στενό μονοπάτι, οδηγώντας ένα δυνατό μουλάρι, φορτωμένο και από τις δυο πλευρές με βαριές ντάνες ξύλων. Ο Αντρέας του ζήτησε να σταματήσει το μουλάρι σε μια κατάλληλη θέση του βραχώδους επιχώματος έως ότου περάσουμε.

Ο Άγγελος και εγώ όντως περάσαμε και όλα θα πήγαιναν καλά, εάν είτε ο Αντρέας είτε ο Αναστάσιος δεν είχε αγγίξει το κακόμοιρο ζώο με το μαστίγιό του. Αυτό όρμησε αμέσως πάνω στο προεξέχον χείλος του γκρεμού και μη βρίσκοντας ασφαλές πάτημα όρμησε ξανά προς τα κάτω, ανασηκωμένο κατά της Βιολέτας, που περνούσε τελευταία.

Το μονοπάτι ήταν στενό˙ το άλογο της Βιολέτας στριφογύρισε και έτρεξε προς το χείλος του γκρεμού προς την άλλη πλευρά. Από κάτω έχασκε ο γκρεμός. Το μουλάρι όρμησε κατά πίσω του και δεν μπορώ να περιγράψω το τι

συνέβη, καθώς το μόνο που μπορούσα να δω ήταν τα καπούλια του αλόγου της Βιολέτας και το σωρό από τα κούτσουρα από πάνω τους.

Η Εντίθ λέει ότι το μουλάρι έπεσε, σκέφτηκα ότι η Βιολέτα σκοτώθηκε και αισθάνθηκα ευγνωμοσύνη, όταν την είδα να βγαίνει από την επικίνδυνη κατάσταση, να ξεπεζεύει αμέσως και να κάθεται στο υγρό γρασίδι ωχρή από την τρομάρα της. Η Εντίθ έτρεμε και αυτή, θέλησε επίσης να ξεπεζέψει, αλλά η βροχή δυνάμωνε. Ο Άγγελος μαινόταν κατά των αγωγιατών, τότε ακούστηκε ένα δυνατό μπουμπουνητό. Η Βιολέτα δήλωσε ότι προτιμούσε να περπατήσει προς το πλησιέστερο χάνι και καθώς έπεφτε χοντρό χαλάζι, μας παρότρυνε να ακολουθήσουμε το παράδειγμά της. Τα άλογά μας ήσαν τόσο αξιόπιστα, που θεωρήσαμε ότι ήταν καλύτερο να παραμείνουμε στις θέσεις μας

Δέκα λεπτά αργότερα άστραφτε ζωηρά. Ξεπεζέψαμε και όλη η ομάδα προχωρούσε με τα πόδια. Επιλέξαμε να βαδίζουμε από πέτρα σε πέτρα, καθώς είδαμε ότι και ο δρόμος και το γρασίδι ήταν πλημμυρισμένα στο νερό. Το χαλάζι μας χτυπούσε ανελέητα. Ακολούθησα τον Αντρέα, ενώ ο Άγγελος έμενε πίσω με τη Βιολέτα και την Εντίθ. Τα αγόρια οδηγούσαν τα άλογά μας. Τελικώς, φτάσαμε σε ένα ορμητικό ποτάμι με πολύ θολά νερά, πολύ πλατύ για να το πηδήξουμε. Ακολουθήσαμε μια μεγάλη παράκαμψη ελπίζοντας να βρούμε ένα στενότερο πέρασμα. Αλλά αυτό σύντομα ενώθηκε με ένα παραπόταμο και τα δυο αυξάνονταν, όπως είναι προφανές, σε πλάτος. Τότε, ένας περαστικός γιδάρης σταμάτησε. Αυτός ανασήκωσε προσεκτικά μια μεγάλη πέτρα και την τοποθέτησε κοντά στην όχθη. Αδράχνοντας γερά το μαστίγιο του Στέργιου πήδηξα πάνω από το χείμαρρο.

Η Εντίθ ακολούθησε, και το ίδιο έκανε και ο Άγγελος, αλλά η δυστυχής Βιολέτα, τα νεύρα της οποίας ήταν πολύ κλονισμένα, έβαλε μεν το ένα πόδι της πάνω στην πέτρα, αλλά δεν είχε το κουράγιο να πηδήξει με το άλλο. Η πέτρα κουνήθηκε και ταλαντεύτηκε κάτω από το πόδι της. Σκεφτόμουν ότι κάθε στιγμή θα βουλιάξει μέσα στο ποτάμι. Ο ξένος ωστόσο γονατίζοντας κράτησε την πέτρα σταθερά με τα δυο του χέρια, ενόσω ο Άγγελος και ο Στέργιος την σήκωσαν και την πέρασαν από τη μια πλευρά του ποταμού στην άλλη. Έπειτα, συνεχίσαμε την πορεία ανάμεσα σε χείμαρρους μέχρι το Χάνι του Ζεμενού, το οποίο ήταν ένα μεγάλο σκοτεινό δωμάτιο με μια τεράστια στοίβα κούτσουρων. Ο Άγγελος και ο χανιτζής πέρασαν κάθε μια μας σ' ένα άλλο δωμάτιο, κοντά στα άλογα, αφήνοντάς μας σε απόλυτη ελευθερία, για να στεγνώσουμε τα βρεγμένα ρούχα μας.

Όταν ο Αντρέας μπήκε για να αποθέσει φρέσκα ξύλα, η Βιολέτα μού ζήτησε να του εξηγήσω ότι θα τον συγχωρούσε, υπό τον όρο ότι θα άφηνε ένα από τα αγόρια να περπατάει πλάι της, και ότι για κανένα λόγο, κανένα από αυτά δεν θα έπρεπε να αγγίζει το άλογό της. Αυτή η εντολή ήταν η πιο απαραίτητη, καθώς ένα απ' αυτά τα παιδιά είχε τραβήξει απότομα πίσω το χαλινάρι και

έκανε τον καλό μου ήρεμο καρά να σηκωθεί στα πισινά του πόδια, ακριβώς τη στιγμή που ξεπέζευα. Ο Αντρέας είπε ότι ήσαν όλοι πολύ λυπημένοι. Φαινόταν ότι επιτέλους αντιλαμβανόταν ότι οι συνέπειες τέτοιων συμπεριφορών μπορεί να ήταν σοβαρές. Ήταν ένας συμπαθητικός άντρας, αλλά πολύ αδαής.

Το στέγνωμά μας διήρκεσε πάνω από μια ώρα και δυσκολευτήκαμε αρκετά από τον καπνό των ξύλων που μας τύφλωνε. Ανοίξαμε την εξωτερική πόρτα και ακούγαμε το ένα μπουμπουνητό μετά το άλλο. Τότε ακούστηκε μια φωνή *«φωτιά!».* Οι άντρες όρμησαν από το διπλανό δωμάτιο αναζητώντας κουβάδες νερού. Τα μπουμπουνητά είχαν προκαλέσει πυρκαγιά στη στέγη, αλλά ευτυχώς είχε ήδη διαβραχεί τόσο καλά που η ζημιά σταμάτησε σύντομα.

Ο Άγγελος άπλωσε το γεύμα μας σε ένα χαμηλό τραπέζι, μόλις ένα πόδι ύψος πάνω από το χωμάτινο δάπεδο, και φτιάξαμε πρόχειρα μερικά ξύλινα σκαμνιά ή μάλλον συρθήκαμε μπροστά από το τραπέζι. Η μπόρα κόπασε γύρω στις δυο η ώρα. Μισή ώρα αργότερα, παρόλο που έβρεχε ακόμα, ο Άγγελος μας συμβούλεψε να συνεχίσουμε το δρόμο μας. Κατηφορίσαμε άλλο ένα απότομο λόφο ατενίζοντας τα τεράστια βράχια σκισμένα από τους πολλούς σεισμούς.

Τριγύρω ήσαν άγρια πετρώδη βουνά. Καθώς διασχίζαμε ένα ορμητικό θολό ρυάκι, ο Αντρέας εξήγησε ότι εδώ σ' αυτό το σημείο στα 1865 οι Αραχοβίτες περικύκλωσαν και σκότωσαν το λήσταρχο Νταβέλη και τη συμμορία του. Λίγο πιο πέρα ένας μικρός κατάφυτος λόφος, στεφανωμένος με κατσάβραχα, υψώνεται στο βάθος της στενής κοιλάδας. Στην κορυφή του κείται το μνήμα (του Μέγα που σκότωσε το λήσταρχο Νταβέλη) και στη βάση του τρεις δρόμοι συναντιούνται, ο ένας οδηγεί στη Δαύλεια, ένας στη Λιβαδειά και ένας στην Αράχοβα. Αυτή είναι η *"Σχιστή οδός",* το μέρος όπου ο Οιδίποδας σκότωσε τον πατέρα του. Λίγες τοποθεσίες, ούτε και η Glencoe, είναι περισσότερο σε μεγαλύτερη αρμονία με τραγικές μνήμες. Ο δρόμος που διασχίσαμε είχε πολλά τμήματα ακανόνιστου αρχαίου πλακόστρωτου. Πρόκειται για υπολείμματα της Ιεράς Οδού προς τους Δελφούς.

Μια ανηφορική διαδρομή μας έφερε σε θέα της ακρόπολης της Δαύλειας, καθώς επίσης και του Μοναστηριού της Αγίας Ιερουσαλήμ, που βρίσκεται φωλιασμένο ψηλά ανάμεσα σε δάση από έλατα, σε ένα παρακλάδι του Παρνασσού. Το έδαφος εδώ δεν ήταν βρεγμένο και οι άντρες που ανταμώσαμε μας πληροφόρησαν ότι δεν είχε βρέξει καθόλου όλη την ημέρα. Η μικρή πεδιάδα της Δαύλειας απλωνόταν μπροστά μας.

Οι κορυφογραμμές του Ελικώνα υψώνονταν γύρω, αλλά όλα τα πέριξ υψώματα που μας περιέβαλαν ήταν πολύ άγονα και πετρώδη. Η Δαύλεια είναι ένα καθαρό στην όψη χωριό και τα σπίτια της είναι χτισμένα σε απόσταση μεταξύ τους. Καθώς περνούσαμε, τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες μας χαιρετούσαν εγκαρδίως. Τα σχολιαρόπαιδα έρχονταν ένα τσούρμο σε μακριά

παρέλαση και μας χαιρετούσαν τοποθετώντας δυο δάχτυλα κάτω από το δεξί μάτι.

Ξεπεζέψαμε στο σπίτι του παπά που ήταν επίσης και ο Διευθυντής του σχολείου. Συντροφιές γυναικών μαζεύτηκαν έξω από την πόρτα μας, ενώ άλλες παραφύλαγαν, για να κρυφοκοιτάξουν μέσα από τα παράθυρα. Ένα μικρό χαμίνι σκαρφάλωσε σε ένα δέντρο απέναντί μας. Τα αηδόνια, για τα οποία η Δαύλεια φημίζεται, έκαναν με τα τραγούδια τους το πρωινό χαρούμενο. Οι έξι αγωγιάτες μας ήσαν ασυνήθιστα αργοί στο φόρτωμα των ζώων τους. Συνέβη, επειδή κάθε ένας κατείχε ένα μουλάρι και πάντα φιλονικούσαν για το ποιο ζώο πρέπει να μεταφέρει ένα συγκεκριμένο κιβώτιο. Ευχαριστηθήκαμε ιδιαιτέρως ακούγοντας να φωνάζουν κάποιον Πλούταρχο. Στους δρόμους ήταν παραταγμένες ομάδες γυναικών, που κάθε μια μας πρόσφερε τριαντάφυλλα ή δεντρολίβανο. Το τελευταίο θεωρείται σύμβολο τύχης. Κατεβήκαμε έναν πετρώδη χορταριασμένο λόφο, και μετά αρχίσαμε να διασχίζουμε μια κατάφυτη πεδιάδα. Μαύρα σύννεφα μαζεύονταν στον ουρανό[…]

Μετόπη από το Θησαυρό των Αθηναίων.

Μετόπη από το Θησαυρό των Αθηναίων (Ηρακλής).

91. C. G. SAUNDERS - FORSTER

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Ο **C. G. Saunders - Forster** έφτασε στους Δελφούς, προερχόμενος από ανατολικά, στις 7 Απριλίου του 1885, δηλαδή την ημέρα της εκλογικής αναμέτρησης Χαρ. Τρικούπη και Θεόδ. Δεληγιάννη.

Στην Αράχοβα έφτασε το βράδυ της παραμονής των εκλογών και εκεί διανυκτέρευσε. Το επόμενο βράδυ διανυκτέρευσε στους Δελφούς και την αμέσως επόμενη μέρα διέσχισε τον Παρνασσό με κατεύθυνση την Αγόριανη και την κοιλάδα του Κηφισού.

Το οδοιπορικό αυτό έχει μεγάλο ενδιαφέρον, διότι είναι καλογραμμένο, εκτενές και πλούσιο σε περιγραφές και εικόνες. Παρατηρεί και καταγράφει σαν ζωγράφος. Άλλωστε μόλις του δίνεται ευκαιρία, είτε στους Δελφούς (στον αρχαιολογικό χώρο) είτε στον Παρνασσό, στήνει το καβαλέτο του για να ζωγραφίσει κάτι που θα του κινήσει το ενδιαφέρον.

Το κείμενό του εκπέμπει, μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις ποιητικότητα, όπως εξάλλου και ο τίτλος του (*“Κάτω από τα σύννεφα του Παρνασσού και τη λιακάδα του Ολύμπου.”*), που τέρπει τον αναγνώστη.

Όταν έφτασε απόβραδο στην Αράχοβα βρήκε το χωριό κατάφωτο, σε προεκλογικό πυρετό. Οι κομματάρχες από την Αθήνα, αγωνίζονταν για την πολυπόθητη συσπείρωση των εκλογέων. Κατευθύνθηκαν στο σπίτι μιας χήρας, όπου πέρασαν τη νύχτα τους. Εκεί βρίσκει την ευκαιρία και παρατηρεί τη σβελτάδα και αξιοσύνη των γυναικών, που τρέχουν *“από θαμπά”* για να εξυπηρετήσουν τους άντρες τους, οι οποίοι στέκονται ατάραχοι σαν άρχοντες, σαν αγάδες.

Την άλλη μέρα είχε τη συνάντηση με τη Μαριγούλα την Αραχοβίτισσα, που όχι μόνο αντικατέστησε επάξια τον άντρα της στα καθήκοντα του αγωγιάτη, αλλά έπαιξε και το ρόλο του ξεναγού μόλις πλησίασε στους Δελφούς.

Η Αραχοβίτισσα αυτή περιγράφεται ως πολύ αποφασιστική και δυναμική γυναίκα, επίσης πολύ έξυπνη με χιούμορ και κατατοπισμένη ακόμη και για τις αρχαιότητες των Δελφών. Η Μαριγούλα μπορούμε να πούμε ότι κλέβει την παράσταση στο εν λόγω ταξιδιωτικό κείμενο.

Όταν οδήγησε την ομάδα των περιηγητών στο σπίτι του φύλακα των αρχαιοτήτων όπου και θα έμεναν, έχει πολύ ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο έγινε η πρώτη επαφή και γνωριμία. Έγινε και η απαραίτητη ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο, πόσο μάλλον που ο οικοδεσπότης τους (ο Βασίλης) ήταν και ο φύλακας των αρχαιοτήτων. Το Καστρί όμως του έκανε αλγεινή

εντύπωση. Έχει όμως τα καλύτερα λόγια να πει για τους νεαρούς Δελφιώτες, που τους βρίσκει να μοιάζουν σαν τα μοντέλα του Μύρωνα, ενός από τους μεγάλους γλύπτες της αρχαιότητας.

Την επόμενη μέρα μέσα από τον ανοιξιάτικο Παρνασσό, προχώρησαν βορειοδυτικά για την Αγόριανη. Στο χωριό αυτό του έκαναν μεγάλη εντύπωση οι πολλές βρύσες με τα πλούσια νερά τους.

Οι Αγοριανίτισσες μόλις είδαν τον ξένο επισκέπτη τους να έχει μαζί του ένα ωραίο αραχοβίτικο πανωφόρι, το λεγόμενο ταλαγάνι, τον μακάρισαν, κάτι ήξεραν αυτές από αραχοβίτικη ποιότητα και καλαισθησία.

Η Αγόριανη ως χωριό πρέπει να τον γοήτευσε ιδιαίτερα, διότι σημειώνει: *" Με βοηθάνε να ιππεύσω, μου εύχονται καλό ταξίδι και λυπάμαι που δεν είμαι σε θέση να μείνω μια εβδομάδα σ' αυτόν τον τόπο. […] "*

Κείμενο
Από το βιβλίο :

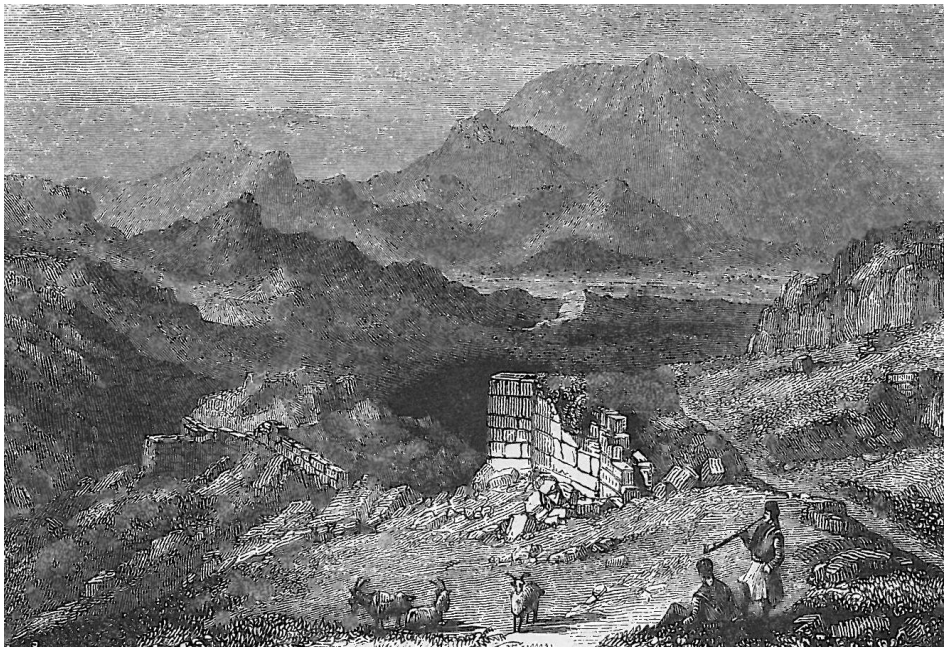
"Beneath Parnassian Clouds",
Saunders - Forster, London 1887.

ΑΠΟ ΛΙΒΑΔΕΙΑ ΠΡΟΣ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΑΧΟΒΑ

[…] Ιππεύοντας προς τα δυτικά, υψώνεται πίσω μας η ακρόπολη του Πανοπέα και απόλαυσα τη θέα του τείχους της, το οποίο περιβάλλει γραφικά κάθε σημείο του βράχου που προεξέχει, ενώ οι τρεις επιβλητικές πύλες της δένουν αρμονικά με τους ενδιάμεσους πύργους που παρεμβαίνουν. Κάθε πύλη είναι τοποθετημένη πλάγια προς το τείχος.

Σύμφωνα με τον Όμηρο, ο Πανοπέας ήταν η ιδιαίτερη πατρίδα του Επειού, του κατασκευαστή του Δούρειου Ίππου που δωρίστηκε στους Τρώες. Και εκείνοι οι θεόρατοι βράχοι, που με τις κατακόκκινες κηλίδες και *"φλέβες"* προεξέχουν από το πλάι της ακρόπολης, εκλαμβάνονταν από τους παλιότερους ότι είναι από εκείνες από τις οποίες έπλασε ο Προμηθέας το ανθρώπινο γένος.

Γιατί, αν υποθέσουμε ότι ο Προμηθέας ήταν όντως ένας υπαρκτός Φοίνικας σιδηρουργός, δεν είναι απίθανο αυτός και οι εργάτες του να είχαν εξορύξει σιδηρομετάλλευμα από τους βράχους σ' αυτή την τοποθεσία και να είχε επίσης διδάξει στους αυτόχθονες αυτή την ωφέλιμη τέχνη, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα νέο μέλλον γι' αυτούς, σ'

Υπολείμματα των τειχών του Πανοπέα με φόντο τον Παρνασσό.

αυτή την καινούργια βιομηχανία, και έτσι να είχε κερδίσει τα εύσημα της δημιουργίας του ανθρώπινου γένους. Άλλωστε, ο Πανοπέας δεν βρίσκεται μακριά από τον Κορινθιακό κόλπο, στις όχθες του οποίου υπήρχαν περισσότερες από μια φοινικικές παροικίες.

Μια ξαφνική νεροποντή σκιάζει τη θέα του επιβλητικού φρουρίου από τα μάτια μου και υποχρεωνόμαστε να κάνουμε μια εκτεταμένη ευρεία παράκαμψη, καθώς ο Πλατανιάς ήταν τόσο φουσκωμένος, που δεν μπορούσαμε να τον διασχίσουμε στο συνηθισμένο πέρασμα. Αλλά, καθώς η αχλή αραιώνει, έξοχη αποκαλύπτεται η θέα του Παρνασσού μπροστά μας, με το διάδημα από τις χιονισμένες κορυφές του. Την επόμενη στιγμή τυλίγοντας (η αχλή) τους φαρδιούς ώμους του, εντείνει το φαινόμενο της πλούσιας βλάστησης και των κατάφυτων πλαγιών στις πλευρές του.

Κοκκινοβυσσινιές είναι οι πανύψηλες κορυφές της Κίρφεως στα αριστερά μας, τα χρώματά τους αναδεικνύονται από τη βροχή. Ευτυχώς, δε φυσάει άνεμος· ο αέρας μοσχοβολά από αρωματικά βότανα και τα αγριολούλουδα τονώνουν τη χλόη που μοιάζει σαν να είναι η πραγματική αγγλική χλόη.

Μέσω μιας σχετικά δύσκολης ολισθηρής ρεματιάς, το άλογό μου με πέρασε με ασφάλεια από τον ορμητικό Πλατανιά. Ο αγωγιάτης ή αλλιώς ιδιοκτήτης του αλόγου, εμψύχωσε το έξυπνο μικρό άτι και εξαναγκάζοντάς το σε άλμα από τον ένα βράχο στον άλλο, τελικά αυτό σκαρφάλωσε σαν γάτα πάνω στο

πρανές, και προσγείωσε τον εαυτό του και μένα σε σταθερό έδαφος.

Με τροχασμό με ανεβοκατέβασε στις όχθες του αφρισμένου ποταμού, που ήταν καλυμμένες από την ανθισμένη αγγλική μας periwinkle [βίγκα ή αγριλίτσα]. Από θάμνους κράταιγου[τρικουκκιά] με ένα στρώμα από κάτασπρα λουλούδια του χιονιού, ηράνθεμα [αγριομαργαρίτες με ανοιχτό κίτρινο χρώμα] που ξεμυτίζουν από προφυλαγμένες ακρούλες και θαυμάσιοι κίτυσοι [μικροί θάμνοι που φέρουν άνθη] ροζ, άσπροι και κίτρινοι μεγαλώνουν πλάι σε σκουρόχρωμους κέδρους [αειθαλείς θάμνοι με σκουρόχρωμα μούρα από τα οποία προέρχεται φαρμακευτικό έλαιο] και φουντωτούς θάμνους με ζωηρό στιλπνό πράσινο χρώμα.

Παραπέρα πιο ψηλά στις χλοερές πλαγιές του Παρνασσού βλέπω συγκροτήματα από τσοπάνικες καλύβες. Όμορφα πρόβατα κορφολογούν στις λάκκες. Χαρούμενα βοσκόπουλα παίζουν με καλάμινες φλογέρες, όπως την εποχή που ο Θεόκριτος έγραψε τα χαριτωμένα ειδύλλιά του.

Τσίχλες και καρδερίνες κελαηδάνε και απολαμβάνουν την ελαφριά ανοιξιάτικη βροχή, ενώ ρωμαλέοι τσοπάνηδες τυλιγμένοι στις κάπες τους από κατάλευκη προβιά υποδέχονται με ενθουσιασμό το διερμηνέα μας και μας παροτρύνουν να επισπεύσουμε την ανάβασή μας, καθώς οι χείμαρροι του βουνού φουσκώνουν επικίνδυνα.

Με μερικά επιπλέον έξυπνα άλματα το άλογό μου πέρασε από αυτόν τον παραπόταμο του Πλατανιά για τελευταία φορά και εισήλθαμε στο τρίστρατο - τη Σχιστή - όπου ο Οιδίποδας ερχόμενος από Δελφούς συναπάντησε τον, άγνωστο σ' αυτόν, πατέρα του Λάιο, που κατευθυνόταν προς τον ιερό τόπο, και τον σκότωσε πάνω στη συμπλοκή, για το ποιος θα περάσει πρώτος μέσα από το στενό αυτό πέρασμα.

Ένας τεράστιος γκρίζος βράχος που βρίθει αιχμών ορθώνεται άγρια και διαιρεί το τρίστρατο προς Δελφούς, προς Θήβα και προς Δίστομο. Αυτός ο βράχος στεφανώνεται από ένα χοντροκομμένο μνημείο σε ανάμνηση του θανάτου του γενναίου Γιάννη Μέγα, σε αυτό το σημείο, από λαβωματιές που δέχτηκε στην προσπάθειά του να συλλάβει και να σκοτώσει τον αρχιλήσταρχο Νταβέλη σε μια μάχη σώμα με σώμα, στα 1857.

Από αυτό το σημείο ανεβαίνουμε καλπάζοντας ένα ολισθηρό κακοτράχαλο μονοπάτι πάνω στις υπώρειες του Παρνασσού, και το άγριο μεγαλείο της σκηνής είναι απερίγραπτο. Ο Παυσανίας δεν φαίνεται να έχει απολαύσει αρκετά τις ομορφιές του, εντυπωσιασμένος κυρίως από το γεγονός ότι: *«ο δρόμος από τη Σχιστή, γίνεται πιο απότομος και κακοτράχαλος, που ξεκινά για τους Δελφούς, και δύσβατος ακόμα και για ένα πεζοπόρο»*· αλλά τα άλογά μας διαλέγουν τη στράτα τους ηρωικά σ' αυτόν τον κατσικόδρομο, και σταματούν να πιούν από ένα θαυμάσιο κρουσταλλένιο με νερά ρυάκι, που γυρίζει έναν πρωτόγονο μύλο κοντά σ' ένα χάνι, στη σκιά μιας επιβλητικής φουντωτής

βαλανιδιάς.

Καθώς συνεχώς ανεβαίνουμε, με τους γκρίζους γκρεμούς του Παρνασσού να κρέμονται από πάνω, στα δεξιά μας, παρατηρώ τη βαθμιαία μείωση του ύψους της οροσειράς της Κίρφεως, προς τα νότια.

Τώρα έχουμε φτάσει το στενό υψίπεδο, πάνω στο οποίο στέκει η Αράχοβα, και διασχίζουμε έφιπποι ανάμεσα σε πεζούλια αμπελιών που σκεπάζουν τις πλαγιές εκατέρωθεν. Κάπου μακριά τα φώτα του χωριού λάμπουν μέσα στο σούρουπο, το οποίο μας έχει τυλίξει ξαφνικά.

Ένα κοπιαστικό μισάωρο μέσα σε δυνατό άνεμο και πυκνή βροχή μας φέρνει στην είσοδο της Αράχοβας. Κατεβαίνοντας ένα δαίδαλο απότομων γκαλντεριμιών, τα ηρωικά άλογά μας αφηνιάζουν. Κάθε σπίτι μοιάζει να είναι κρασοπουλιό. Οι λάμπες πετρελαίου ρίχνουν ένα απόκοσμο φως πάνω σε παρέες ψηλών αντρών, ντυμένων γραφικά μέσα σε ζακέτες (*"σωκάρδια"*) του πορφυρού, του μπλε και του χρυσαφί, που κρέμονται τα μανίκια τους, με την κάτασπρη φουστανέλα και τις άσπρες κάλτσες (γκέτες) που επιδεικνύουν τα μακριά και γεροδεμένα τους πόδια.

Παντού γύρω κραυγάζουν τα ονόματα του Τρικούπη και του Δεληγιάννη. Αλλά γιατί εκείνες οι αλλόκοτες, σαν μαύρα σκαθάρια, μορφές περνούν φευγαλέα ανάμεσα σε αυτούς τους τύπους της ελληνικής λεβεντιάς; Είναι απλώς οι μαυροντυμένοι εκλογικοί αντιπρόσωποι από την Αθήνα, απασχολημένοι με την ψηφοθηρία τους. Στρίβοντας αιφνιδίως από αυτή τη ζωηρή σκηνή, το άλογό μου γλιστράει προς τα κάτω σ' ένα σοκάκι τόσο απότομο που, μέσα στο απόλυτο σκοτάδι, φαντάζει σχεδόν κατακόρυφο.

Ένα μοναχικό φως, αμυδρό σαν της πυγολαμπίδας, διακρίνεται και ο διερμηνέας μας χαιρετάει κάποιον χαρούμενα. Ψαχουλεύοντας διστακτικά το άλογό μου σταματά και αντιλαμβάνομαι μια σκάλα, στην κορυφή της οποίας στέκεται μια ψηλή γυναίκα κρατώντας μια λάμπα κλασικού σχήματος στο ένα της χέρι, ενώ με το άλλο με βοηθάει να ξεπεζέψω και να ανεβώ τα ετοιμόρροπα παλιά σκαλοπάτια. Μας οδηγεί κατά μήκος μυστηριωδών πλατωμάτων μέσω μιας σκοτεινής εισόδου, ανεβαίνοντας μια πέτρινη σκάλα απότομη με σκαλοπάτια σαν εκείνα που κουρνιάζει η κότα, έως ότου φτάνουμε στην κουζίνα.

Μια τέτοια λάμψη φωτός θαμπώνει τα μάτια μας, ώστε μόλις αναγνωρίζω το μάγειρό μας Giuseppe, που καθισμένος στο πάτωμα μπροστά από μια ζωηρή φωτιά, γυρίζει για να μας καλωσορίσει και εφιστά την προσοχή μας σε διάφορα δοχεία που αναδύουν πικάντικες οσμές. Μας λέει για όλα τα καλά πράγματα που θα ανακουφίσουν την ψυχή του καθενός, ενώ με ένα χαμόγελο συμπόνιας μας προτείνει να αλλάξουμε τα λασπωμένα ρούχα μας.

Η καλή σπιτονοικοκυρά, μια χήρα, μας δείχνει τα δωμάτιά μας· και τα δυο είναι σκοτεινά με πολλά παράθυρα, ενώ πολλά σπασμένα τζάμια επιτρέπουν

την είσοδο της θορυβώδους βροχής στο δωμάτιο περισσότερο από ό,τι είναι ανεκτό. Αλλά μπορούμε να είμαστε πολύ ικανοποιημένοι που οι Νεράιδες, οι οποίες (σύμφωνα με τους σύγχρονους Έλληνες χωρικούς) προξενούν τον άνεμο και χορεύουν στις ριπές του, δεν μας σάρωσαν μακριά, καθώς τους αρέσει πολύ να το κάνουν στο ατυχές ανθρώπινο πλάσμα που παραλείπει να γονατίσει μπροστά τους και να φωνάξει: *«Μακάρι με μέλι και γάλα να είναι στρωμένος ο δρόμο σας».* Αυτές οι Νεράιδες έχουν αντικαταστήσει τις Νύμφες και τις Δρυάδες στη δεισιδαιμονία των χωρικών.

Αυτά τα πανέμορφα ξωτικά έχουν μουσκέψει με πάρα πολύ μοχθηρία τον καλό μας διερμηνέα ως το κόκκαλο. Ντυμένος με ένα όμορφο κουστούμι που του δάνεισα, τόσο σκισμένο και χαλασμένο πλέον, σαν να βλέπεις ένα μείγμα φορεσιάς Swiss Guard [Ελβετού φρουρού] και Beef - eater [δεσμοφύλακα του πύργου του Λονδίνου ντυμένο στις μέρες των βασιλέων του οίκου των Τυδώρ], μας σερβίρει ένα θαυμάσιο ζεστό δείπνο, τοποθετώντας το πάνω σε ένα τραπέζι που πιάνει τη μια γωνιά, με την άλλη γωνιά να καταλαμβάνεται από ένα τεράστιο δρύινο πάγκο, ενώ υπάρχουν ακατέργαστα παλιά δοκάρια στη στέγη με πλήθος ιστών αράχνης που κρέμονται και ρίχνουν δυνατές σκιές πάνω σε στοίβες από καρπίτια, κύριο χειροτεχνικό προϊόν της Αράχοβας, τα οποία καλύπτουν όλο τον κενό χώρο στο πάτωμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV
ΑΠΟ ΑΡΑΧΟΒΑ ΠΡΟΣ ΔΕΛΦΟΥΣ

Την άλλη μέρα ξυπνάω, για να διαπιστώσω ότι η βασίλισσα Νεράιδα συνεχίζει την έχθρα της εναντίον μας με τη συνεχιζόμενη μανιασμένη καταιγίδα, παρότι τα μαύρα κοκόρια που λαλούν έξω από το παράθυρό μου, σύμφωνα με την κοινή αντίληψη, οφείλουν να έχουν εκδιώξει αυτή την αδελφή του Μεγαλέξανδρου πριν το ξημέρωμα, ώστε μέχρι το σούρουπο να ξαναενισχύσει τις μυστηριώδεις δυνάμεις της.

Ανάμεσα στη βροχή που πέφτει ορμητικά, βλέπω μορφές σαν φαντάσματα να κατεβαίνουν φευγαλέα τα σκαλοπάτια της σκάλας που οδηγεί από το χαγιάτι κάθε σπιτιού στα λασπωμένα μονοπάτια. Πηδώντας από τη μια πέτρα στην άλλη αυτά μοιάζουν με πυροσβεστήρες πάνω σε πόδια αράχνης και, με πιο προσεκτική ματιά, κάποια στιγμή, από μια κοντινότερη άποψη, ανακαλύπτω να είναι όμορφες καλές σύζυγοι της Αράχοβας, τόσο νωρίς στο πόδι, για να φέρουν φρεσκοψημένα καρβέλια για το πρωινό των ψηλών και γεροδεμένων συζύγων τους που ραχατεύουν στα χαγιάτια πλήρως ντυμένοι στις φορεσιές τους, καπνίζοντας τσιγάρα υπό το καταφύγιο των ευρύχωρων στεγών τους.

Μια παρά πολύ πρακτική φορεσιά για άσχημο καιρό είναι αυτή που

φοριέται από αυτές τις γυναίκες - ζακέτα από μπλε ύφασμα πάνω από κοντές φούστες με ίδιες κάλτσες και μια μυτερή κάπα που απομακρύνει τη βροχή από το κεφάλι και τους ώμους (το λεγόμενο ταλαγάνι).

Σπεύδοντας στο διερμηνέα μας, του ζητάω να με προμηθεύσει με ένα από αυτά τα χρήσιμα ρούχα. Αυτός, γρήγορα, φέρνει ένα πάρα πολύ χοντρό μπλε ρούχο έξυπνα κεντημένο με λευκή κλωστή στην άκρη (σαν ρέλι). Δεν αγόρασα ποτέ πιο πρακτική προστασία εναντίον της βροχής και του ανέμου. Ζεστά και άνετα κλεισμένος σ' αυτό είμαι έτοιμος, με το που θα μας το επιτρέψει μια αλλαγή του καιρού, να ξεκινήσω.

Με λύπη αποχαιρετώ τον εκλεκτό και περιποιητικό αγωγιάτη μας από τη Λιβαδειά. Ο διάδοχός του, ένας χαρούμενος άνθρωπος, με ανεβάζει πάνω σε ένα γέρικο λευκό μικρόσωμο άλογο, ενώ ένα πλήθος κοριτσιών με λαμπερά μάτια έχουν καθίσει πάνω σε ένα μισογκρεμισμένο τοίχο, για να επιθεωρήσουν το καραβάνι μας.

Οι μανάδες τους, ψηλές καλοντυμένες κυρίες, τακτοποιούν με καλό τρόπο τα συνηθισμένα ρούχα ιππασίας μου και μετά από πάρα πολλές χειραψίες με άντρες και γυναίκες ξεκινάμε εν μέσω κατευοδίων για το ταξίδι μας.

Στο τέλος του χωριού μας πλησιάζει μια ευχάριστη στην όψη γυναίκα με μπλε κάλτσες και ακουμπώντας το χέρι της στα καπούλια του μικρόσωμου αλόγου μου, λέει: *«Είμαι η σύζυγος του αγωγιάτη και είμαι αυτή που θα σας οδηγήσω στους Δελφούς».* Μιας και ο πραγματικός ιδιοκτήτης του κάθε αλόγου έρχεται μαζί μας, σχηματίζουμε μια ωραία παρέα. Αλλά, όπως όλοι οι μουλαράδες Σύριοι ή Έλληνες, αυτοί οι άνθρωποι οδηγούν όλα τα ζώα τους μπροστά με βίαια κτυπήματα με μαστίγιο· ασχέτως εάν τα φορτώματά τους είναι εμπορεύματα ή εμείς οι καημένοι άνθρωποι. Αυτοί οι ίδιοι εν τω μεταξύ ραχατεύουν πίσω, καπνίζοντας και συζητώντας άγρια την πολιτική κατάσταση. Το μικρόσωμο άλογό μου επωφελείται από αυτό το μπέρδεμα, μεταξύ των μουλαριών που μεταφέρουν τις αποσκευές, για να χώνει τη μύτη του πάνω σε γκρεμούς και σπαρτά δοκιμάζοντας κάθε τούφα νεοφυτρωμένου γρασιδιού.

Χωρίς να προσπαθήσω να τραβήξω το κεφάλι του ή να χτυπήσω με το τακούνι, προκειμένου να βγει από το σαματά, φωνάζω δυνατά. Η Μαριγούλα, η αφεντικίνα του, βλέπει το μπλέξιμό μου, και, πηδώντας προς τα κάτω σαν σάτυρος, κεντρίζει με την άκρη της πολύτιμης αγγλικής μου ομπρέλας το αλογάκι μου στο πισινό μέρους του. Έτσι νουθετημένο αυτό, με μεταφέρει ζωηρά μπροστά απ' όλη την ομάδα, βάζοντας τα πόδια του μαζί και γλιστρώντας προς τα κάτω σε κάθε βραχώδη πλαγιά, σαν ιρλανδέζικο hunter [άλογο που χρησιμοποιείται στο κυνήγι της αλεπούς].

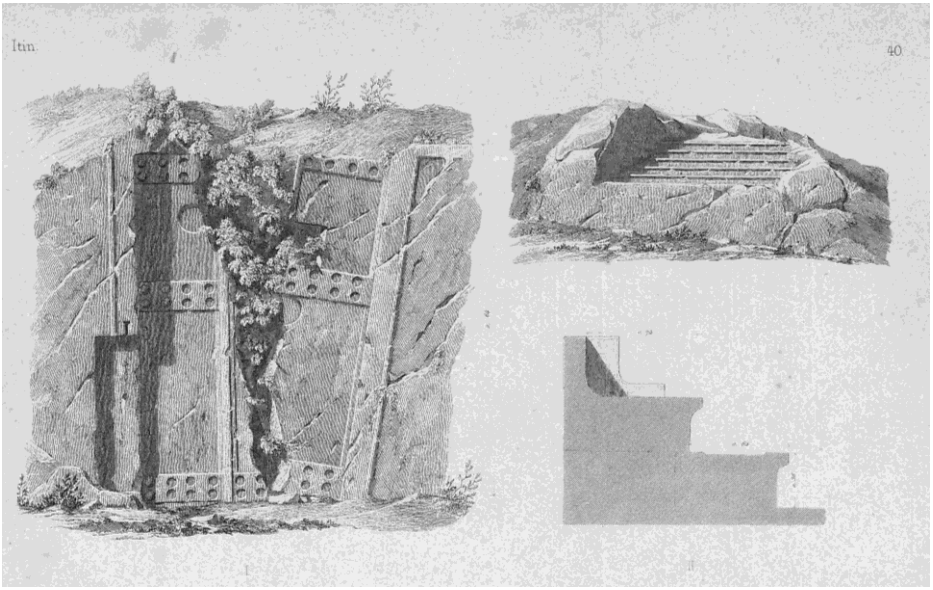
Ξαφνικά, ένα ξέσπασμα λιακάδας απομακρύνει γρήγορα τα σύννεφα. Σε κάδρο απαλής μπλε αχλής βλέπω άσπρο που μοιάζει να ξεκουράζεται πάνω σε όγκους απαλού πράσινου. *«Οι Δελφοί!»* αναφωνεί η Μαριγούλα. *«Αλλά*

υπάρχει μια καλύτερη όψη από τη Νεκρόπολη».

Γλιστρώντας γρήγορα προς τα κάτω στην τελευταία γλιστερή κατηφοριά, το ζαβολιάρικο μικρόσωμο άλογό μου γνωρίζει ότι είναι κοντά στο τέλος της διαδρομής και, παρά τα τραβήγματά μου στο καπίστρι του, απειλεί να με μεταφέρει πίσω στην Νεκρόπολη, ως τη στιγμή που η αφεντικίνα του τρέχει με ταχύτητα ισάξια της Αταλάντης, αρπάζει την αλυσίδα του και στρέφει το κεφάλι του προς το γκρεμό. Και τώρα, βλέπω θεσούλες (λειψανοθήκες) κάθε μορφής και μεγέθους σκαμμένες στα βράχια που κρέμονται από πάνω. Μια οργιώδης βλάστηση έχει θρυμματίσει σε μεγάλο βαθμό τον γκρεμό, προσθέτοντας στη γραφικότητά του, τώρα επαυξημένη από τα ζωηρά χρώματα που αναδεικνύονται λόγω των τελευταίων βροχών πάνω στην επιφάνεια του βράχου.

Λίγο πιο πέρα η Μαριγούλα δείχνει περήφανα προς τις *«Πόρτες του Άδη!»* αναφωνώντας: *«Έχετε δει ποτέ τόσο τεράστια πύλη;»* Είναι πραγματικά *«μια μεγάλη πύλη»* ύψους από οκτώ έως δέκα πόδια, έξυπνα εξορυγμένη από το σκληρό βράχο παριστάνει μια δίφυλλη πόρτα, με το ένα φύλλο της να ανοίγει προς τα μέσα. Φατνώματα, μεντεσέδες-πόρπες και στολισμένη με σχέδια νυχιού[1] σε θαυμάσια απομίμηση. Το πιο πιθανό είναι ότι στόλιζε την πρόσοψη ενός τάφου, όπως ακριβώς τόσοι άλλοι στη Μικρά Ασία και την Ετρουρία, όπου η πραγματική είσοδος προς τον τάφο ήταν συνήθως πιο ψηλά στο βράχο. Τυλιγμένη με κλαδιά κισσού, αυτή η πόρτα σχηματίζει το πλέον γραφικό σημείο στο πόδι του γκρεμού που δεσπόζει. Και ίσως μια από τις μάζες του βράχου αποσπάστηκε απ' αυτόν, κατά τη διάρκεια κάποιου από τους πολλούς σεισμούς που έχουν συμβεί στους Δελφούς. Βαθιά πιο κάτω στα καταφαγωμένα φαράγγια και την ορμητικότητα του ασημένιου Πλειστού, λειτουργεί μια ομάδα μικρών μύλων με μεγάλη δραστηριότητα. Πιο πέρα υψώνονται στις πλαγιές, οι αμπελώνες της επιβλητικής οροσειράς της Κίρφεως, με απότομες κορυφές σε απόχρωση κοκκινωπή, καφέ ώχρας. *«Η Μαρμαριά!»* φωνάζει η Μαριγούλα, δείχνοντας σε ένα αριθμό πλατωμάτων που συγκρατούνται από τοίχους της αρχαιοελληνικής εποχής, ακριβώς κάτω από τα πόδια μου. Σύμφωνα με το συνταγματάρχη Leake, αυτές είναι οι θέσεις των τριών Ιερών που αναφέρονται από τον Παυσανία, καθώς στέκεται κοντά στην είσοδο των Δελφών. Τα φαντάζεται να στεφανώνουν αυτό το βάραθρο. Τα λευκά περιγράμματά τους βυθίστηκαν με ανακούφιση στο βαθύ μωβ, εκείνου του ίδιου πολύ απότομου γκρεμού που τώρα υψώνεται στα δεξιά μου - η κορυφή *«Φλεμπούκος»* - που στις παλιές μέρες λεγόταν *«Υάμπεια».*

[1] Αυτή η πόρτα μοιάζει με την πέτρινη πόρτα στο Λούβρο που είναι κάθε μισό της διαφορετικό. Δέκα νύχια σε μεντεσέ - πόρπη, κεφάλι, λιονταριού που φέρνει σκουλαρίκι.

"Το χάσμα που άνοιξε ο σεισμός και ευθύς εγιόμισ' άνθη",
στην … "Πορτάρα" των Δελφών.

Ανάμεσα στις λαμπερές κιονοστοιχίες έλαμπαν με την ίδια λάμψη, όπως τη στιγμή που γέμιζε το φαράγγι του Πλειστού. Ένα βήμα πιο πέρα, προς τα δυτικά, και ο αρχαίος προσκυνητής μπορούσε να αγκαλιάσει σε μια θέα όλα τα κτήρια της ιερής πόλης. Ακόμη και τώρα οι θεμελιακοί τοίχοι του Ιερού του Απόλλωνα φαίνονται επιβλητικοί, υψούμενοι ανάμεσα σε πλατώματα καλυμμένα με αμπέλια.

Η Μαριγούλα δείχνει προς ένα κοίλωμα, όπου βρισκόταν το Θέατρο προς τα δυτικά του ναού, και όπου από πάνω, προς την πλευρά του απότομου βράχου *«Ροδινή»*, είναι ο συμπαγής τοίχος που στηρίζει το Στάδιο. *«Θα το περάσετε, όταν θα φεύγετε από τους Δελφούς»* λέει η καλή γυναίκα.

Σ' ένα απότομο γύρισμα προεξέχει ο γκρεμός *«Φλεμπούκος»* και βλέπω την Κασταλία Πηγή να ξεχύνει προς τα εμπρός τα κρουσταλλένια καθαρά νερά της διασχίζοντας κατά πλάτος το μονοπάτι.

Την επόμενη στιγμή, κοιτάζω επίμονα μέσα σε εκείνη τη γιγάντια σχισμή το φαράγγι της Κασταλίας. Τόσο κοντά πλησιάζουν οι *"τοίχοι"* του φαραγγιού και τόσο ατέλειωτοι φαίνονται, που είναι ανακούφιση να γυρίσεις, το δίχως άλλο, από την παγερή τους σκοτεινιά στην ηλιόλουστη σκηνή των κατάφυτων με αμπέλια πλαγιών μέσα σε ζεστή αχλή, που ανέρχεται από την Κρισσαία κοιλάδα κάτω χαμηλά.

Προειδοποιώντας: *«Φροντίστε να μην κρυολογήσετε στους Δελφούς»,* η Μαριγούλα οδηγεί με βιασύνη το μικρό μου άλογο σε ένα στενό δρομάκι και

σταματώντας μπροστά από μια κλειστή πόρτα φωνάζει δυνατά: *«Βασίλη, πού είσαι;»* Καμιά απόκριση· έτσι, σκαρφαλώνοντας στον τοίχο του αυλόγυρου, πετάει πετραδάκια στην πόρτα του σπιτιού.

Έρχονται προς τα πάνω ο μάγειρας και ο διερμηνέας μας με ανυπόμονες φάτσες. *«Α!»* φωνάζει η Μαριγούλα, *«Εδώ είναι η βασίλισσα»* (το ευφυολόγημα με το όνομα της βασίλισσας και το όνομα του Βασίλη). Και στο παράθυρο, *«Παρακαλούμε τη Μεγαλειότητά σας να μας επιτρέψετε την είσοδο».*

«Νάτος ο Βασιλιάς μας!» φωνάζει ο μάγειράς μας και να, ανεβαίνει με μεγάλες δρασκελιές ένας ωραίος κεφάτος άντρας οπλισμένος με ένα σκουριασμένο κλειδί, που όπως λέει είναι πολύ δύσκολο να το κουμαντάρει λόγω της υγρασίας.

Σπρώχνοντάς τον στην άκρη, η Μαριγούλα ανοίγει την πεισματάρικη κλειδαριά, και αφήνοντας το μικρόσωμο άλογο, με αρπάζει στα δυνατά της χέρια και με αποθέτει γρήγορα - γρήγορα, καθαρό, από τις λάσπες της αυλής στο στεγνό κατώφλι του παλιού γκρίζου σπιτιού.

Περνάμε μέσα από την κουζίνα και ο Βασίλης, που είναι ο φύλακας ή επιμελητής των αρχαιοτήτων στους Δελφούς, μας οδηγεί μέσα στον κύριο ξενώνα του, ένα μακρύ καφετί δωμάτιο με παλιά μαύρα καδρόνια σκεπής, με πολύ φως που περνούσε μέσα από τις χαραμάδες της οροφής.

Ανοίγοντας την μπαλκονόπορτα, ο οικοδεσπότης μάς δείχνει περήφανα προς τη θέα, λέγοντάς μας ότι βλέπουμε πάνω στον περίβολο του ναού του Απόλλωνα· και μπορούμε, πράγματι, να δούμε το λευκό μαρμάρινο δάπεδο και τα σκόρπια υπολείμματα από κάποιες κολώνες του ναού.

Ακούγοντας ότι οι αγωγιάτες μας επιστρέφουν στην Αράχοβα, τρέχω έξω για να ευχηθώ ένα εγκάρδιο αντίο στην καλή μου φίλη Μαριγούλα, που με σύστησε στη γυναίκα του Βασίλη με τον πρέποντα τρόπο.

Η νεαρή σύζυγος είναι πολύ αρχοντική, μέσα στην ωραία κεντημένη ζακέτα της και τη μακριά άσπρη φούστα δουλεμένη σε μαύρο, την οποία περίμενε να φορέσει, για να κάνει την εμφάνισή της σε μας τους ξένους.

Ο Giuseppe έχει ετοιμάσει ένα εξαιρετικό γεύμα και έτσι τονωμένοι ξεκινάμε, υπό την καθοδήγηση του Βασίλη, να εξερευνήσουμε τους Δελφούς. Αρχικά, εξερευνούμε τη σπηλιά της Κασταλίας· πίνουμε από το καθαρό νερό της και παρατηρούμε τις αρχαίες εσοχές στο βράχο για τις αναθηματικές προσφορές, η μεγαλύτερη από τις οποίες έχει χρησιμοποιηθεί ως ένα εικονοστάσι προς τιμήν του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου.

Πιο κάτω, ψηλά πλατάνια και ασημόχροες ελιές· φτάνουμε στις θέσεις εκείνων των τριών ιερών, που είναι τόσο γραφικά τοποθετημένα στην είσοδο των Δελφών στο δρόμο προς Αράχοβα. Παραμένουν μόνο οι βάσεις τους.

Σε ένα σκιερό δρομάκι κοντά στη μικρή εκκλησία και το Μοναστήρι της

Παναγίας, φτάνουμε στο συμπαγή τοίχο που συγκρατεί το πλάτωμα, εκεί όπου στεκόταν το αρχαίο *«Γυμνάσιον».* Μετρώ και σκιτσάρω τις πέντε σειρές από αυτή την ωραία ελληνική τοιχοποιία, που υψώνεται στη δυτική γωνιά πάνω από βυσσινί γη και συγκρατεί ένα λιοστάσι. Ψηλός πύργος οι Φαιδριάδες κορυφές.

Πιο κάτω προχωράει ελικοειδώς το αρχαίο μονοπάτι που οδηγεί στο Κρισσαίο πεδίον, αλλά τώρα είναι κλεισμένο από θρυμματισμένα βράχια. Προς όλες τις κατευθύνσεις είχαμε πάρα πολύ ευχάριστες απόψεις των θαυμάσιων βουνών.

Μια απριλιάτικη μπόρα κάνει τα πετρώδη σημεία να λαμποκοπούν σαν διαμάντια, ενώ ροζιασμένοι κορμοί των αργυρόφυλλων ελιών πλαισιώνουν την εικόνα. Μια καταθλιπτική υγρή ζέστη μας κάνει να νιώθουμε σε κάθε βήμα μας μια κούραση, καθώς αγωνιζόμαστε πάνω-κάτω σε γλιστερά χορταριασμένα μονοπάτια, που οδηγούν προς το *«Ελληνικό»* ή αλλιώς τα απομεινάρια του μεγάλου θεμελιακού τοίχου που περιέκλειε τα πέριξ του ναού του Απόλλωνα.

Πεπονιές και αγγουριές, αμπέλια και λιγοστές ροδιές καλύπτουν τις απότομες πλαγιές από κάτω μας. Άλλο ένα απότομο σκαρφάλωμα και βρισκόμαστε να θαυμάζουμε την ωραία πολυγωνική τοιχοποιία που σχηματίζει τη βάση του πλατώματος του ναού, ενώ η ανώτερη σειρά της αποτελείται από ορθογώνια κομμάτια. Είναι παράξενο να βλέπεις τα νότια σκαλοπάτια του ναού με τραχιά μορφή και καλυμμένα από λεπτές πέτρινες πλάκες.

Ο Βασίλης φαίνεται να ενδιαφέρεται πραγματικά για τα ερείπια, δείχνοντας μια έκφραση μεταμέλειας για τις κατεστραμμένες βάσεις των κιόνων του ναού, δωρικών στη εξωτερική πλευρά και ιωνικών εντός του κτηρίου. Τα μάτια του λάμπουν, καθώς δείχνει την απότομα κομμένη επιγραφή, πάνω στον τοίχο, που συνδέεται με τα όρια της δικαιοδοσίας του Ιερού. Και η Ναξία κολώνα είναι το καμάρι του, με τις επιγραφές της που αναφέρουν ότι ο λαός αυτού του νησιού είχε το δικαίωμα να ρωτάει το Μαντείο πριν από όλους τους άλλους.

Ενώ ο Βασίλης μου δείχνει ένα ανάγλυφο που απεικονίζει τέσσερα φλογερά άλογα συνδεδεμένα με ένα άρμα, παρατηρώ ότι ορισμένες ομάδες αντρών που στέκονται στην πλατεία πάνω από την περιοχή του ναού, ρίχνουν περιφρονητικές ματιές και χλευαστικές λέξεις στον καημένο φύλακα.

Φαίνεται ότι αυτοί οι χωρικοί του Καστριού είναι που προβάλλουν σθεναρή αντίσταση στην πραγματοποίηση των ανασκαφών, παρόλο που έχουν αποζημιωθεί γερά για τις θέσεις των ξεχαρβαλωμένων καλυβιών τους, που έστεκαν πριν στην περιοχή που τώρα απογυμνώνεται από τους εργάτες της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής των Αθηνών.

Το Καστρί είναι το πιο βρώμικο χωριό που έχω δει στην Ελλάδα, και με το που βλέπομε τα ερείπια του Θεάτρου και την Κασσοτίδα πηγή, χαιρόμαστε να επιστρέψουμε στο δροσερό μας μπαλκόνι στο σπίτι του Βασίλη και να απολαμβάνουμε τη θαυμάσια θέα προς τα βουνά και την κοιλάδα. Ατενίζοντας κάτω προς το ναό και τα πλατώματά του, όπου έστεκαν στριμωγμένα τόσες πολλές χιλιάδες αγάλματα, δεν μπορώ παρά να σκεφτώ για το πώς χανόταν εδώ τελείως η ομορφιά τους, ελλείψει χώρου και κατάλληλου φωτός και σκιάς.

Αλλά το *«Γυμνάσιον»* στην απέναντι πλαγιά και εκείνη η ομάδα των τριών Ιερών πρέπει να ορίζουν την τελειότητα, περικυκλωμένα από άλση αριάς, δάφνης και κυπαρισσιού, οι κρεμώδους απόχρωσης κολόνες των οποίων, χρυσίζουν κάτω από τον απογευματινό ήλιο, και τα περιγράμματά τους αναδεικνύονται από τη μωβ ομίχλη, που ντύνει τις βάσεις τής, σε ρουμπινένια απόχρωση, οροσειράς της Κίρφεως.

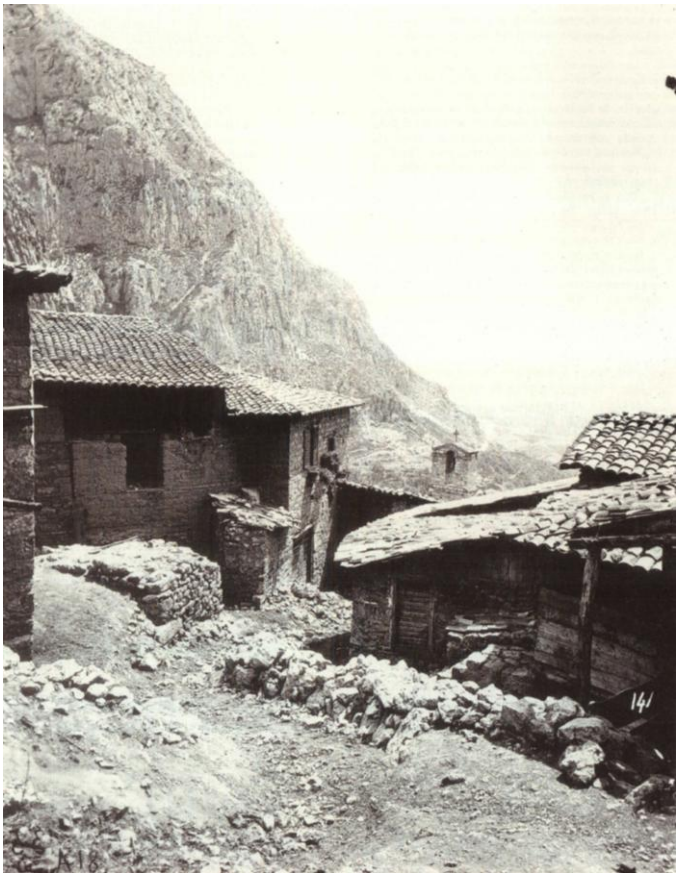
Το βρίσκουμε δύσκολο να αφήσουμε αυτό το υπέροχο ηλιοβασίλεμα και σηκωνόμαστε από το δείπνο μας για να το δούμε άλλη μια φορά. Ένα θαυμάσιο ουράνιο τόξο καλύπτει την κοιλάδα από την πλευρά, την οποία διασχίσαμε ερχόμενοι από Αράχοβα.

Πολύ σύντομα το σούρουπο εμφανίζεται. Μια δυνατή μπόρα πέφτει και όταν έχει σταματήσει, η μικροσκοπική πλατεία μπροστά από το κατάλυμά μας φωτίζεται με φανάρια, σαν εκείνα που βλέπεις στα χέρια μερικών από τις φιγούρες στις αρχαίες ελληνικές terracotta από την Τανάγρα, δηλαδή αιχμηρά στην κορυφή, κυκλικά στη βάση, όπως τα τούρκικα φανάρια.
Ένα βουητό από φωνές αντηχεί από τα καφενεία. Μπορώ να δω τις σκονισμένες σιλουέτες των μαυροντυμένων εκλογικών αντιπροσώπων που μοιράζουν γενναιόδωρα κρασί ρουμπινένιο. Έχοντας μπροστά μας πρωινό ξύπνημα την άλλη μέρα, λέμε *“καληνύχτα”* ο ένας στον άλλο.

Διακρίνω λαμπερά αστέρια ανάμεσα από τις τρύπες της οροφής μου, που στάζει ακόμη από την τελευταία δυνατή μπόρα, η οποία έκανε το κρεβάτι μου δυσάρεστα υγρό. Ρίχνοντας ένα αδιάβροχο κατά μήκος του, ξαπλώνω πάνω από το κάλυμμα του κρεβατιού ντυμένος ακόμα την ιππική μου στολή.

Στο διπλανό δωμάτιο οι γρήγορες και λυσσασμένες ομιλίες για τις εκλογές με εμποδίζουν να κοιμηθώ. Ευτυχώς, κατέχω ένα μικρό χαγιάτι και πηγαίνοντας έξω σ’ αυτό βρίσκω ότι το φεγγάρι έχει ανατείλει, ρίχνοντας μια μαργαριταρένια λάμψη πάνω στις κοντινές και μακρινές οροσειρές.

Σε λίγο, έξω από τα μικρά καφενεία βαδίζουν με μεγάλα βήματα ψηλοί λευκοντυμένοι χωρικοί ψηφοφόροι, εμπνευσμένοι, προφανώς, από την λατρεία του Βάκχου, καθώς κραδαίνοντας τις τσοπάνικες γκλίτσες τους πηδούν από την πλατεία σε παρέλαση. Απόκοσμες σκιές ρίχνονται από τις αδύνατες σιλουέτες τους και τις άγαρμπες φουστανέλες τους.

Το παλιό Καστρί.

Τόσο ευρύχωρα φτιάχνουν τα ανυψωμένα κόκκινα παπούτσια τους (τα τσαρούχια), που το βλέπεις, όταν χτυπάνε τα τακούνια τους, σαν να δικαιολογούν σχεδόν το λεγόμενο από τους Έλληνες: *«Ότι το δάχτυλο του ποδιού ενός Αλβανού τσοπάνη είναι στην Μακεδονία, όταν η φτέρνα του ξεκουράζεται στη Βοιωτία»*. Μονάχα κομψές Μαινάδες λείπουν για να κάνουν τη σκηνή να μοιάζει με αυτές επάνω σε ένα αρχαίο ελληνικό αγγείο. Ένα λεπτό αργότερα, και όλη η ομάδα κατεβαίνει τα στενά σκαλοπάτια με ησυχία, επαναφέροντας τη συνηθισμένη ήσυχη συμπεριφορά με τον κρύο αέρα, και περνώντας φευγαλέα σαν φαντάσματα από το λευκό μαρμάρινο πλάτωμα του ιερού του Απόλλωνα, εξαφανίζονται ο ένας μετά τον άλλο στα ομιχλώδη βάθη πιο κάτω. Ακόμα και οι ομιλητικοί γείτονες κοιμούνται. Ξαπλώνοντας, ακολουθώ το παράδειγμά τους, για να ξεκουραστώ στη συνέχεια νανουρισμένος από τις απαλές νότες της μικρής κουκουβάγιας και το

λαρυγγισμό του βάτραχου των δέντρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V
ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΑΝΩ ΚΗΦΙΣΟΥ

Το επόμενο πρωί, καθώς ιππεύουμε κι αρχίζουμε την ανάβαση του απόκρημνου γκρεμού πίσω από τους Δελφούς η πρωινή ομίχλη, ακολουθούμενη από βροχή, κρύβει σε όλη τη διαδρομή τη θέα. Το Στάδιο σκαρφαλωμένο στο ακριανό και πιο ψηλό από τα βραχώδη πλατώματα που βρίσκονται πάνω από την αρχαία πόλη, τραβάει το ενδιαφέρον μας καθώς ανηφορίζουμε.

Φτάνοντας στην κορυφή των ζιγκ-ζαγκ, το μονοπάτι μας κατευθύνεται προς τα βόρεια. Σταματάμε για να ατενίσουμε το σκηνικό πίσω μας. Μοιάζει σαν κάποιος να μπορούσε να ρίξει ένα πορτοκάλι από τους απότομους προς τα κάτω γκρεμούς, από τους οποίους μας μετέφεραν τα μουλάρια μας, στα βάθη του φαραγγιού του Πλειστού, κάτω χαμηλά. Ρίχνω μια φευγαλέα ματιά πέρα προς τον Κορινθιακό, με τα νερά του να έχουν μια βαθιά ζαφειρένια απόχρωση. Προς τα νότια υψώνεται ο επιβλητικός Χελμός και η χαριτωμένη Κυλλήνη στην Πελοπόννησο, με το φρέσκο χιόνι να λαμπυρίζει πάνω τους. Προς τα ανατολικά ορθώνεται η οροσειρά της Κίρφεως αγκαλιάζοντας την κοιλάδα, την οποία διασχίσαμε ερχόμενοι από Αράχοβα˙ ενώ στα αριστερά μας οι Φαιδριάδες υψώνονται απότομα προς τα πάνω. Εδώ αρχίζει η διαδρομή μας προς τον Παρνασσό, σε ένα γοητευτικό χλοερό χωμάτινο τόπο που διακόπτεται από γραφικούς βράχους.

Διασχίζοντας έφιπποι ένα μικρό πυκνό λόγγο, μπαίνουμε ξαφνικά σε ένα θαυμάσιο λιβάδι, οριζόμενο από τον όγκο του ίδιου του Παρνασσού, τώρα με έναν όγκο καθαρού χιονιού να φτάνει χαμηλά μέχρι κάτω στη ζώνη του, όπου φυτρώνουν ψηλά πεύκα. Απαλά κουδουνίσματα από κουδούνια προβάτων ηχούν σε όλες τις πλευρές. Τα κοπάδια είναι μεγάλα, τα ζώα μιας πολύ ωραίας ράτσας με μακρύ χιονάτο μαλλί καλής ποιότητας. Και αυτά που εκτρέφονται εδώ πάνω σ’ αυτό το μέρος του Παρνασσού ανήκουν στους Δελφιώτες - όχι σε συνηθισμένους Βλάχους τσοπάνηδες - και οι βοσκοί τους είναι οι γιοι εκείνων των ενθουσιωδών πολιτικάντηδων, που μόλις είχαμε αφήσει στην αρχαία πόλη του Απόλλωνα, και που η κυριότητα ενός μικροσκοπικού κομματιού γης τους δίνει το δικαίωμα της αυριανής τους ψήφου.

Οι νέοι άντρες που μας συνοδεύουν, ως ιδιοκτήτες των μουλαριών, προέρχονται από αυτή την τάξη των τσελιγκάδων. Πρόκειται για λυγερούς και με καθαρά άκρα τύπους, καλοντυμένους μέσα στην άσπρη φουστανέλα, το λινό χιονάτο πουκάμισο σπιτίσιας ύφανσης, το σκούρο μπλε γιλέκο,

αριστοτεχνικά κεντημένο με κορδόνι, με χοντρές σειρές μικροσκοπικών κουμπιών στο κάτω μπροστινό μέρος. Καθώς ο καιρός είναι βροχερός, όλοι τους φορούν από ένα σκούρο μπλε πανωφόρι εξωτερικά, χοντρές μάλλινες άσπρες κάλτσες και κόκκινα παπούτσια, με γυρισμένο προς τα πάνω το μέρος που βρίσκεται στα δάχτυλα (τσαρούχια), όντας ένα έξοχο προστατευτικό κάλυμμα του ποδιού πάνω σ' αυτά τα μυτερά βράχια.

Μου κάνει εντύπωση η μορφή του κεφαλιού αυτών των νέων ανθρώπων - ακριβώς όπως αυτό του Δισκοβόλου του Μύρωνα. Και το μαλλί τους πάνω στα κεφάλια τους φυτρώνει το ίδιο ακριβώς κοντό, πυκνό, με σγουρές μπούκλες, όπως έχει αναπαρασταθεί[2] στα αγάλματα. Ορισμένοι κριτικοί τέχνης σχολιάζουν το δύσκολο τρόπο με τον οποίο ο Μύρωνας μεταχειρίστηκε το ανθρώπινο μαλλί. Συνεπώς, παρατηρώ προσεκτικά το χτένισμα σ' αυτούς τους νέους, των οποίων οι μπούκλες δεν έχουν αγγιχθεί από κουρέα[3]. Και στο χωριό Άγιος Βλάσιος παρατήρησα τα μαλλιά των αγοριών να φυτρώνουν με τις ίδιες πυκνές μπούκλες, που μαζεύονται σε μια οξεία θέση και στη συνέχεια γυρίζουν σχηματίζοντας κύκλο γύρω από το κεφάλι (το λεγόμενο στην Αράχοβα χτένισμα: *"κατσαρόλα"*). Όλοι αυτοί οι νέοι Δελφιώτες έχουν φαρδύ φρύδι, μύτη του τύπου του Αλέξανδρου με ευρύ ρουθούνι, κοντό πηγούνι και ένα κομψό πλασμένο αυτί και αναδεικνύονται με το μαύρο μαλλί γύρω. Οι μεγαλύτεροι νέοι φοράνε ένα μικροσκοπικό μαύρο σκουφί που σουφρώνει προς το κέντρο του, και επίπεδο σαν πιατάκι, τοποθετημένο λοξά πάνω στις λαμπερές μπούκλες, και όλα είναι περιποιημένα στο πρόσωπό τους.

Ανάμεσα στις συστάδες των μεγάλων ελάτων υπάρχουν μπαλώματα με μικρά βουνίσια σταροχώραφα, το είδος του σιταριού αυτού το ονομάζουν *"διμηνιό",* επειδή ωριμάζει μέσα σε δυο μήνες. Τώρα μπαίνουμε σε ένα κομμάτι πυκνού δάσους. Το βραχώδες έδαφος είναι εξαιρετικά αποσαρθρωμένο· το μουλάρι μου περνάει με το ζόρι ανάμεσα στα δέντρα και εγώ πρέπει σταθερά να χτυπιέμαι στο σαμάρι μου από τα κλαδιά. Αν και δεν ήταν γι' αυτή την προστασία, διέθεσα το σφιχτοφτιαγμένο αραχοβίτικο πανωφόρι, που μου επέτρεπε να σκύβω γρήγορα το κεφάλι μου και να γλιστρώ ανάμεσα στα φυλλώματα που μ' άγγιζαν ανάλαφρα και γρήγορα. Πλούσια χλόη φυτρώνει τριγύρω. Τα άνθη του αγγλικού μας Μάη αρωματίζουν εδώ τον αέρα. Βιολέτες, πασχαλιές, ανεμώνες σε χρώμα θειαφιού, άγριες τριανταφυλλιές και βίγκες (αγριλίτσες) ευχαριστούν το μάτι. Άγριοι υάκινθοι σ' όλες τις πλαγιές κάνουν βαρύ από το άρωμά τους τον αέρα κάτω από τα πεύκα, των οποίων όμως και η δική τους μυρωδιά είναι υπέροχη. Χαίρομαι, όταν βγαίνουμε σ' ένα ξέφωτο, όπου υπερισχύει μόνο το άρωμα

[2] Επίσης το κεφάλι του πολεμιστή Αγασία στο Λούβρο.

[3] Στο χωριό Καστρί είδα μια ηλικιωμένη γυναίκα να κουρεύει το μαλλί του γιου της.

των πεύκων.

Το ζουμερό γρασίδι είναι μεγάλος πειρασμός για το μουλάρι μου και όλες οι προσπάθειές μου να το οδηγήσω καλά, απέτυχαν. Ο ωραίος του ιδιοκτήτης δεν θέλει τη φασαρία να το οδηγεί για μένα, προτιμώντας να σεργιανίζει πίσω συζητώντας πολιτικά με τους άλλους μας άντρες. Έτσι φωνάζει: *«Δημήτρη, έλα εδώ».* Αυτό, που από μακριά μου φάνηκε θημωνιά από ξηρά άχυρα, ξεπετάχθηκε, και πίσω από μια πολύ παλιά μαλλιαρή κάπα ξεπρόβαλε ένα ωραίο αγόρι. Άλλος ένας από τους τύπους του Μύρωνα. Ο μεγάλος του αδερφός με παραδίδει στη φροντίδα του και πράγματι πιο ευγενικό και πιστό παλληκάρι ποτέ άλλοτε δεν συνάντησα. Χάρις σ' αυτόν μπορώ τώρα να σταματώ και να σχεδιάζω τον Παρνασσό με άνεση. Κρατάει το μουλάρι σταθερά σαν βράχος, ταΐζοντάς το και χαϊδεύοντας τη μύτη του μέχρι το σχέδιό μου να τελειώσει.

Μια μανιασμένη μπόρα μας πλησιάζει. Ο μεγάλος αδερφός βουτάει την κάπα του Δημήτρη και τυλίγεται μέσα σ' αυτή. Διαμαρτύρομαι *«Α! είναι μικρός»,* απαντάει ο Πέτρος, και προχωράει αγέρωχα. Βρίσκω ότι τα δικαιώματα του αγοριού, του νέου άντρα και του ηλικιωμένου άντρα είναι πολύ σαφώς καθορισμένα· και καθώς ο μάγειράς μας είναι ο γεροντότερος της ομάδας, τον μεταχειρίζονται με μεγάλο σεβασμό και του απευθύνονται με το *«Κύριε».* Ο Δημήτρης μου λέει ότι, καθώς είναι ο πιο νέος στην οικογένεια, πρέπει να μένει πάντα εδώ πάνω προσέχοντας το κοπάδι της οικογένειας και δείχνει σε μια κοιλάδα στα ανατολικά, απ' όπου, λέει, ότι μπορούσα να σκιτσάρω πάλι τον Παρνασσό με ένα τέτοιο κοπάδι γύρω μου. Το αγόρι γοητεύεται από την ιδέα του να έρθει μαζί μας στη Λαμία· θα έχει να λέει για τις τροχαίες μεταφορές, κάτι που έχει ακούσει από το μεγάλο του αδερφό, και ίσως μπορέσει να δει ατμόπλοιο στη Στυλίδα. Αλλά αυτό μπορεί να το δει και κάτω στην Ιτέα, ενώ η μεταφορά φαίνεται να ασκεί γοητεία και με ρωτάει, με τι μοιάζει ένα εμπορικό ατμόπλοιο.

Έχουμε πλέον φτάσει στη βόρεια πλευρά και βλέπουμε το υψηλότερο σημείο του Παρνασσού τέλεια. Τα πεύκα είναι μεγαλοπρεπή, τόσο υγιή δέντρα και δεν έχουν ακόμα χαραχθεί για το ρετσίνι τους. Από αυτό το σημείο, η βραχώδης κατηφόρα είναι εξαιρετικά απότομη έως και κατά τόπους απόκρημνη. Κάτω σε μια ρεματιά πολύ άγρια και μεγάλη τα μουλάρια μας γλιστράνε και πηδάνε. Στη μια πλευρά υψώνονται μυτερά βράχια ανακατεμένα με έλατα.

Οι χιονισμένοι όγκοι του Παρνασσού γεμίζουν το φόντο. Ένας αφρισμένος χείμαρρος ρέει ορμητικά κάτω στα αριστερά μας και, χαμηλά πια, χρησιμοποιείται για την άρδευση κάθε διαθέσιμου μικρού κομματιού καλλιεργήσιμης γης, όπου αυτοί οι εργατικοί ορεσίβιοι σπέρνουν σιτάρια και ακόμα χωράφια με βαμβάκι, όπου ο ήλιος λάμπει πάνω σε προφυλαγμένες

θέσεις. Βελανιδιές και ιτιές ζωντανεύουν το τοπίο και επιτέλους φτάνουμε στο όμορφο χωριό της Επάνω Αγόριανης. Εδώ γευματίζουμε στο ανώι ενός σπιτιού, που είναι γεμάτο με βαμβάκι σε μπάλες, σε κοφίνια σφηνωμένο ακόμα σε ντουλάπες και σιφονιέρες σε όλα τα δωμάτια.

Αυτό το χωριό δικαιούται να λέγεται: *«Βρύσες»,* είναι τόσες πολλές αυτές που δημιουργούνται με τα παρνασσιώτικα νερά που καταλήγουν εδώ. Βλέπω λίγες ρωμαϊκές στήλες και κολόνες προσεκτικά τοποθετημένες κοντά στην καινούργια εκκλησία και ωραίες όμορφες κλαίουσες ιτιές να ρίχνουν τα κλαδιά τους, λείψανα των παλαιών εποχών. Καθώς επιστρέφω στο κατάλυμα, ένα χαρούμενο τσούρμο μικροσκοπικών αγοριών και κοριτσιών, που χαίρουν καλής υγείας, επιστρέφει από το σχολείο και μου γνέφουν *"καλημέρα"* με ένα ωραίο και ευγενικό τρόπο. Οι μανάδες τους μου λένε ότι φέρθηκα σοφά που αγόρασα το πανωφόρι μου στην Αράχοβα, καθώς η χοντρή του ύφανση θα με προστατεύσει από την επερχόμενη βροχή καλύτερα από άλλα που φτιάχνονται κάπου αλλού. Αυτές οι ίδιες φοράνε άσπρα τσεμπέρια όμορφα κεντημένα και δεμένα, με στρίψιμο στις άκρες τους, γύρω από το κεφάλι, και είναι όλες απασχολημένες στο στρίψιμο των αδραχτιών τους. Με βοηθάνε να ιππεύσω, μου εύχονται καλό ταξίδι και λυπάμαι που δεν είμαι σε θέση να μείνω μια εβδομάδα σ' αυτόν τον τόπο. […]

Ακροκέραμα & Υδρορροή από το ναό του Απόλλωνα.

Μετόπη από το Θησαυρό των Αθηναίων.

92. JOHN EDWIN SANDYS

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Sir John Edwin Sandys** ήταν ένας κλασικός μελετητής. Γεννήθηκε στο Leicester της Αγγλίας, στις 19 Μαΐου του 1844. Ήταν γιος του αιδεσιμότατου Timothy Sandys και της Rebecca (του γένος Swain). Ζώντας αρχικά στην Ινδία, επέστρεψε στην Αγγλία σε ηλικία έντεκα ετών, και εκπαιδεύτηκε στην Ιερατική σχολή στο Islington, και στη συνέχεια στη σχολή Repton.

Το 1863 κέρδισε μια υποτροφία στο Κολέγιο του Αγίου Ιωάννη στο Καίμπριτζ. Έλαβε μια υποτροφία και κέρδισε πολλά βραβεία για την ελληνική και τη λατινική λογοτεχνία.

Το 1867 εκλέχτηκε συνεργάτης στο Κολέγιο του Αγίου Ιωάννη και στη συνέχεια διορίστηκε λέκτορας και μετά επιμελητής. Το ίδιο έτος εκλέχτηκε δημόσιος ομιλητής, και απόκτησε τον τίτλο του ομότιμου ρήτορα, όταν αποσύρθηκε το έτος 1919.

Του απονεμήθηκε ο τίτλος του επίτιμου διδάκτορα από τα Πανεπιστήμια του Δουβλίνου (το 1892), του Εδιμβούργου (το 1909), της Αθήνας (το 1912) και της Οξφόρδης (το 1920). Έγινε μέλος της Βρετανικής Ακαδημίας το 1909.

Το 1880 παντρεύτηκε τη Mary Grainger, κόρη του εφημέριου της εκκλησίας του Αγίου Παύλου στο Καίμπριτζ. Πέθανε στις 6 Ιουλίου 1922 στο Καίμπριτζ.

Σχόλια

Ο **John Sandys** στις πασχαλινές του διακοπές στην Ελλάδα, το έτος 1886, ενέταξε μια ημερήσια εκδρομή στους Δελφούς, όταν το πλοίο του έπιασε λιμάνι στην Ιτέα.

Πρωί - πρωί στις 8 Απριλίου του 1886 αυτός και η παρέα του, έχοντας μισθώσει αγωγιάτες με τα υποζύγιά τους, ξεκίνησαν για τη γη του Απόλλωνα. Η διαδρομή μέχρι το Χρισσό ήταν σχετικά άνετη και δείχνει να την απολαμβάνει.

Μετά το Χρισσό όμως, ο δρόμος ήταν πιο τραχύς και η κούρασή τους εξαιτίας και του δυνατού ήλιου γινόταν πιο εμφανής. Αυτό όμως που τους αποζημίωνε κάθε τόσο ήσαν οι θέες του Κορινθιακού και της κοιλάδας του Πλειστού που είχαν στις ενδιάμεσες στάσεις τους.

Όταν έφτασαν στον αρχαιολογικό χώρο, συνάντησαν το φύλακα που, όπως έχουμε αναφέρει πιο πάνω, ονομαζόταν Βασίλης Παρασκευάς, ο οποίος ανέλαβε την ξενάγησή τους. Μάλιστα, τους έφερε στο σπίτι του και τους *"φίλεψε"* νερό και λουκούμι μάλλον με το αζημίωτο. Έτσι αυτός θα έβγαζε ένα πρόσθετο εισόδημα ακόμα και με αυτού του είδους τη φιλοξενία.

Εάν όμως η φιλοξενία περιλάμβανε ύπνο και φαγητό η τιμή ήταν βεβαίως διαφορετική. Κρατούσε και αυτός βιβλίο εντυπώσεων επισκεπτών, όπως ο

προκάτοχός του Χαγιάτας, έτσι ο Sandys βρήκε στα κιτάπια του Βασίλη γνωστούς από την πατρίδα του.

Η ξενάγηση ήταν ας πούμε πλήρης, αφού βρέθηκε από το Στάδιο στην Κασταλία και μετά στο Μοναστήρι της *"Παναγίας της Ζυγωτής"*. Στη συνέχεια, άρχισε η επιστροφή στην Ιτέα για να πάρουν το καράβι τους, προκειμένου να συνεχίσουν τις πασχαλινές διακοπές τους.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"An Easter vacation in Greece."* ,**
John Edwin Sandys, London 1887.

IV
ΔΕΛΦΟΙ

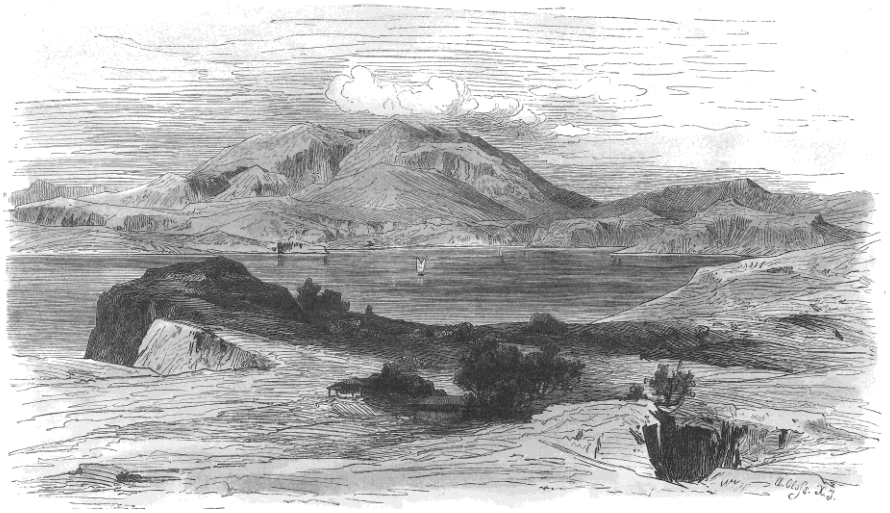
8η Απριλίου

Στις 8 το πρωί ξεκινήσαμε την πορεία μας προς τους Δελφούς. Η θέα του Παρνασσού από την Ιτέα ήταν αξιόλογη, με τις χιονοσκέπαστες κορυφές του να λάμπουν στο φως του ήλιου, πέρα πιο ψηλά από τους δυο μεγάλους γκρεμούς που υψώνονται ακριβώς πάνω από τους Δελφούς, οι οποίοι βρίσκονται κρυμμένοι πίσω από το βραχώδες αντέρεισμα, το οποίο τους ξεχωρίζει από το Χρισσό.

Ήταν μια θέα που μου έφερνε στο νου τη λαμπρή περιγραφή της ανατολής του ήλιου στους Δελφούς, στο απόσπασμα από τον Ίωνα του Ευριπίδη (82-88):

[…]
Ἅρματα μέν τάδε λαμπρά τεθρίππων
Ἥλιος ἤδη κάμπτει κατά γῆν,
ἄστρα δέ φεύγει πῦρ τόδ' ἀπ' αἰθέρος
εἰς νύχθ' ἱεράν,
Παρνησιάδες δ' ἄβατοι κορυφαί
καταλαμπόμεναι τὴν ἡμερίαν
ἀψῖδα βροτοῖσι δέχονται.
[…]

Περπατήσαμε μια μικρή απόσταση κατά μήκος της διαδρομής προς τα Σάλωνα και λίγο αργότερα, προς έκπληξή μας, συναντήσαμε μια πομπή από καμήλες. Αυτά τα ζώα εισήχθηκαν πριν από πολύ καιρό από τους

Ο Κρισσαίος Κόλπος με φόντο τον Παρνασσό.

Τούρκους και λέγεται ότι είναι το μόνο μέρος της Ελλάδας, όπου επιζούν ακόμα. Είναι βεβαίως ακόμα πιο quant(;) και γραφικές απ' ό,τι τα συνηθισμένα μουλάρια, και εκτιμούν ότι κάποιος τις συναντά εδώ και εκεί.

Με το που φτάσαμε σ' ένα χαρακτηριστικό βράχο στα αριστερά του δρόμου, εγκαταλείψαμε τον κύριο δρόμο και κόψαμε προς τα δεξιά κατά μήκος ενός μονοπατιού που σύντομα εισήλθε σε ένα ωραίο ελαιώνα, που εκτείνεται πάνω από το παλιό Κρισσαίο πεδίο. Τα νερά του Πλειστού κατευθύνονται παντού μέσα από στενά αρδευτικά κανάλια. Μετά από περπάτημα μιας ώρας περίπου, δια μέσω αυτής της μαγευτικής πεδιάδας με τις ζωηρές ανεμώνες σε κάθε πλευρά, αρχίσαμε να ανεβαίνουμε τον απότομο λόφο και μετά από λίγο είχαμε μια όμορφη αναδρομική θέα των πέριξ της Ιτέας˙ του μικρού κόλπου του Γαλαξειδιού, στην κεφαλή του οποίου στέκεται το ομώνυμο χωριό, τα γαλάζια νερά του Κορινθιακού Κόλπου, και πέρα από αυτά, τα χιονοσκέπαστα βουνά της Αρκαδίας. Μέχρι αυτή την ώρα η μέρα είχε γίνει πάρα πολύ ζεστή και μετά από περίπου μισή ώρα ανάβαση χαρήκαμε που φτάσαμε στο χωριό Χρισσό με τις βρύσες δροσερού νερού και τα καλοδεχούμενα εφόδια πορτοκαλιών, με τα οποία δροσιστήκαμε, καθήμενοι σε ένα εξώστη πάνω από ένα κήπο με μια μαγευτική θέα προς τον κόλπο.

Το Χρισσό βρίσκεται στα μισά της διαδρομής ως τους Δελφούς. Ξεκινώντας πάλι, συνεχίσαμε μέσα από ελικοειδή μονοπάτια απερίγραπτης τραχύτητας, ανεβαίνοντας με κόπο την απότομη ανηφοριά, αλλά παίρνοντας ευχαρίστηση από καιρού εις καιρό από την υπέροχη θέα της κοιλάδας των Σαλώνων και από

τα δροσερά αεράκια που φύσαγαν προς τα εμάς από βορειοδυτικά πάνω από τα χιονοσκέπαστα βουνά. Το ψηλότερο απ' αυτά σήμερα λέγεται Γκιώνα, πιθανότατα μια παραφθορά της λέξης Χιόνα, αλλά το αρχαίο του όνομα είναι εντελώς άγνωστο παρόλο που, εξαιρουμένου του Ολύμπου, πρέπει να είναι το ψηλότερο βουνό της Ελλάδας, όντας όχι λιγότερο από 8.242 πόδια πάνω από τη θάλασσα ή 174 πόδια ψηλότερο από τον ίδιο τον Παρνασσό. Η θέα προς τα ανατολικά ξεδιπλωνόταν κι αυτή βαθμιαία με τις άγριές της λοφοσειρές, ντυμένες με ποικίλα χρώματα, τόσο λαμπερά, όπως αυτά των ρεικιών. Τελικώς, μετά από ένα υπερβολικά ζεστό και κάπως βαρετό ανήφορο, κατακτήσαμε την κορυφή του λόφου, απ' όπου το μεγάλο φαράγγι των Δελφών σε όλο το ύψος του και το βάθος του εμφανίζεται ξαφνικά.

Νοτίως υψώνονταν, σε τριανταφυλλί απόχρωση, οι γυμνές πλαγιές της Κίρφεως και κατά μήκος της βάσης τους, μακριά πιο κάτω έρρεε το ποτάμι του Πλειστού. Το βάθος αυτής της κοιλάδας υπερέβη κατά πολύ από οτιδήποτε ανέμενα, με βάση τις ποικίλες περιγραφές που είχα διαβάσει. Προς τα βόρεια έστεκαν οι λαμπερές Φαιδριάδες Πέτρες χωρισμένες στα δυο από μια στενή σχισμή. Αλλά η θέα τής πραγματικής κορυφής του Παρνασσού, που είναι τόσο ωραία από απόσταση με τα χιονοστεφανωμένα ύψη, εμποδίζεται εδώ από το διπλό γκρεμό. Το γύρω τοπίο έχει αποτελέσει, φυσικά, θέμα σε πολλές αναφορές από Έλληνες και Λατίνους ποιητές, αλλά η αρχαιότερη περιγραφή της, στον Ομηρικό ύμνο προς τον Απόλλωνα, ίσως παραμένει ακόμα η καλύτερη.

> *[…]*
> *ἵκεο δ' ἐς Κρίσην ὑπό Παρνησόν νιφόεντα,*
> *κνημόν πρός Ζέφυρον τετραμμένον, αὐτάρ ὕπερθεν*
> *πέτρη ἐπικρέμαται, κοίλη δ' ὑποδέδρομε βῆσσα,*
> *τρηχεῖ: ἔνθα ἄναξ τεκμήρατο Φοῖβος Ἀπόλλων*
> *νηόν ποιήσασθαι ἐπήρατον εἰπέ τε μῦθον.*
> *[…]*

Πάνω από μας, στα ριζά του δυτικού γκρεμού, μακριά πάνω από την κοιλάδα, και σε υψόμετρο όχι σε λιγότερο από 2.300 πόδια από τη θάλασσα, βρίσκονται οι λασπωμένες καλύβες του άθλιου χωριού Καστρί, που καλύπτει τη θέση των περισσότερων από τα αρχαία κτίσματα των Δελφών.

Ξεκινώντας απ' αυτές τις καλύβες οι κατάντη λοφοπλαγιές, με αλλεπάλληλα πλατύσματα ανώμαλου και θρυμματισμένου εδάφους, μοιάζουν χονδρικώς με διαδοχικές κερκίδες αρχαίου θεάτρου και έτσι δικαιολογείται πλήρως το επίθετο *«θεατροειδές»*, το οποίο χρησιμοποιεί ο Στράβωνας για τη θέση αυτή. Η ίδια ιδέα εκφράζεται σε στροφή ποιήματος του Λόρδου

Houghton:

«Ακόμα μπορούσα να καθορίσω αμυδρά τα πλατύσματα,
απομακρυνόμενος από τους γκρεμούς στην άλλη πλευρά.
Ένα θέατρο, του οποίου οι κερκίδες είχαν γεμίσει ναούς
και πλούσια εμβλήματα Ελληνικού μεγαλείου.»

Στη θέα του μεγάλου αμφιθεάτρου των λόφων ξαποστάσαμε για λίγο, προσπαθώντας ματαίως να βρούμε καταφύγιο, στις εσοχές των βράχων, από το κάψιμο του ήλιου.

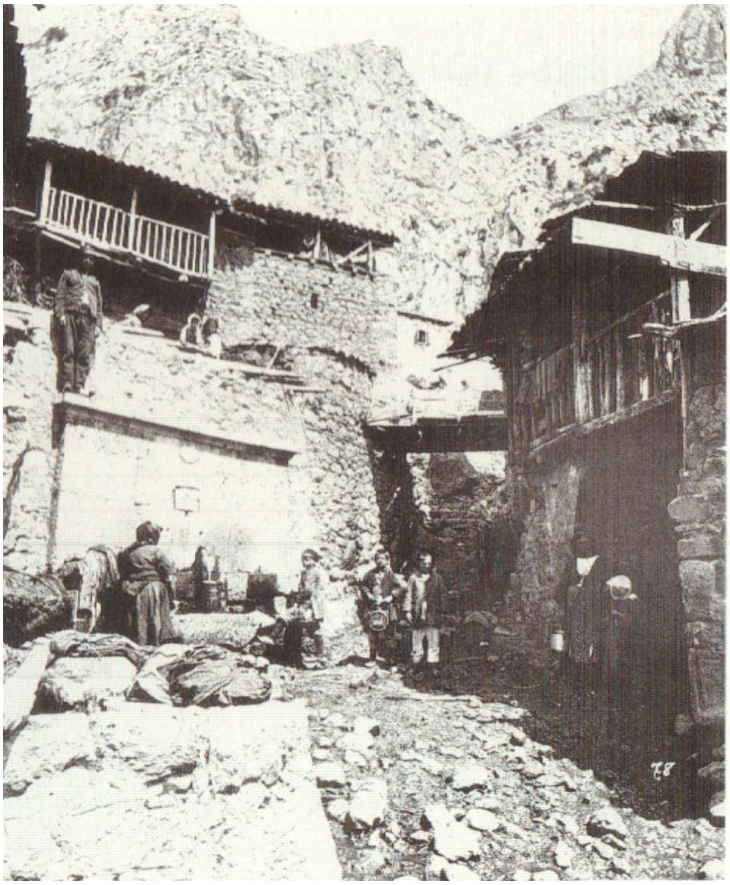
Δεν είναι απορίας άξιο που μια τέτοια καυτή θέση είχε επιλεγεί ως ο κεντρικός ιερός τόπος για τη λατρεία του θεού του φωτός, και η σχεδόν πλήρης απουσία σκιάς κάνει κάποιον να συνειδητοποιήσει ζωηρά, πόσο περιζήτητο πράγμα ήταν *«η σκιά στους Δελφούς»,* με την οποία ο Δημοσθένης, στο κλείσιμο του λόγου του για την ειρήνη, συγκρίνει το άστοχο, να οδηγηθεί εκείνη την περίοδο η Αθήνα σε πόλεμο με το Φίλιππο και όλους τους οπαδούς του στο Αμφικτιονικό συνέδριο.

Η τοποθεσία στην οποία συνήθως συνεδρίαζε το Αμφικτιονικό Συνέδριο, βρίσκεται σε ένα προάστιο στα δεξιά του σημείου όπου αναπαυόμαστε και σε αντίθεση με τους Δελφούς είχε θέα της πεδιάδας από την οποία είχαμε έλθει. Ήταν εκεί και όχι στους Δελφούς, όπου ο Αισχύνης εξέθεσε ο ίδιος την εμπνευσμένη αλλά κακόβουλη δημηγορία στο λόγο του *«Κατά Κτησιφώντα»: «Συνέβη σε μένα να μνημονεύσω την ασέβεια του λαού της Άμφισσας […] με ένα ψήφισμα, προετοιμάζοντας επιβολή ποινών πάνω στους άντρες της Άμφισσας για τα σφάλματα που είχαν διαπράξει κατά του θεού και της ιερής γης, καθώς και απέναντι στο Αμφικτιονικό Συνέδριο.»*(Αισχύνης *"Κατά Κτησιφώντα"* 118 - 124, Μάρτιος του 339 π.Χ.).

Προχωρούσαμε ανηφορικά προς την πλευρά του αρχαίου Σταδίου, όταν από μια προεξοχή του βράχου στα αριστερά, ακούσαμε μια φωνή που αποδείχθηκε ότι ήταν από τον επιμελητή των αρχαιοτήτων των Δελφών - ένα γεροδεμένο νεαρό άνδρα - ο οποίος μας ανέβασε στο Στάδιο, το οποίο προεξέχει πιο πάνω από τις σύγχρονες κατασκευές, και είναι το πιο ψηλά τοποθετημένο από όλα τα αρχαία υπολείμματα.

Πρέπει να είχε αποτελέσει τη σκηνή για πολλούς από τους διαγωνισμούς που περιλαμβάνονταν στα Πύθια και κυρίως αγώνων δρόμου, καθώς οι ιπποδρομίες διεξάγονταν στην πεδιάδα που βρισκόταν παρακάτω. Το σχήμα του διακρίνεται καθαρά και λίγες από τις πέτρινες θέσεις διακρίνονταν ακόμα. Το συνολικό μήκος του είναι 630 πόδια ή σχεδόν το ίδιο με αυτό των άλλων ελληνικών σταδίων.

Από το Στάδιο κατεβήκαμε προς το προεξέχον παρακλάδι του δυτικού γκρεμού, προς την Πηγή της Δέλφουσας, κοντά στην οποία

Νερό από την Κέρνα ή την Κασσοτίδα;

αναζωογονηθήκαμε με δροσερές ρουφηξιές από ένα μικροσκοπικό ρυάκι που έσταζε από το σκισμένο βράχο. Οι πλύστρες του Καστριού ήσαν σε πλήρη κατοχή της ίδιας βρύσης, που φαίνεται, πράγματι, ότι στα αρχαία χρόνια ήταν η δημόσια βρύση των κατοίκων των Δελφών. Αυτοί είχαν επίσης τη γειτονική Κασσοτίδα πηγή, τα νερά της οποίας κατηφόριζαν προς το Ιερό του Απόλλωνα και χρησιμοποιούνταν μόνο για ιερό σκοπό. Ο οδηγός μας, στη συνέχεια, μας πήρε στο σπίτι του, όπου μας έδειξε μερικά θραύσματα αγάλματος και μας έφερε ποτήρια με κρύο νερό και λουκούμια, την ώρα που καθίσαμε μπροστά από ένα παράθυρο απολαμβάνοντας μια ωραία θέα των νότιων κορυφών, και, ξεφυλλίζοντας τις σελίδες του βιβλίου επισκεπτών, βρήκαμε τα ονόματα αρκετών φίλων μας. Για μερικά χρόνια πίσω, καθώς φαίνεται, μόνο μια Λαίδη είχε επισκεφτεί το μέρος αυτό. Ανακαλύψαμε ότι, για την παρούσα χρονιά, ήμασταν οι πρώτοι επισκέπτες από την Αγγλία. Οι μόνοι άλλοι που είχαν γράψει τα ονόματά τους ήταν ένας Έλληνας από την Πάτρα και μερικοί

ταξιδιώτες από τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Ξαναρχίσαμε τις περιπλανήσεις μας κατά μήκος των απότομων και λερωμένων μικρών μονοπατιών του χωριού Καστρί, ανάμεσα σε άθλια σπίτια που χρειάζονται σοβαρή επέμβαση ελεγκτή υγείας, ως το σύγχρονο αντιπρόσωπο του *«Εξαγνιστή Απόλλωνα»* του: *«Ιατρόμαντι, δωμάτων καθάρσιο».*

Σύντομα, φτάσαμε στην τοποθεσία του αρχαίου Θεάτρου, αλλά απ' αυτό είδαμε μόνο τμήμα ενός τοίχου, αν και αμέσως μετά μας έδειξαν θραύσματα που ανήκουν σ' αυτό, καθώς και μερικές επιγραφές στη γειτονική εκκλησία. Λίγο αργότερα, συναντήσαμε το βόρειο τοίχο του ιερού περίβολου του ναού του Απόλλωνα.

Κοντά σ' αυτό είδαμε τη *"στήλη των Ναξίων"*, η οποία φέρει μια επιγραφή που όριζε το προνόμιο της προτεραιότητας αυτού του λαού στο να συμβουλεύεται το Μαντείο, αντί να πρέπει να αναμένει το αποτέλεσμα της κλήρωσης, όπως υπονοείται στις Ευμενίδες του Αισχύλου. Κατεβαίνοντας ακόμα περισσότερο, φτάσαμε στη νότια πλευρά του πελασγικού τείχους που καλύπτεται από μεγάλο αριθμό επιγραφών, γραμμένων λεπτεπίλεπτα, που καταγράφουν τα ψηφίσματα των Αμφικτιόνων ή της κοινωνίας των Δελφών, μ' ένα μεγάλο αριθμό αυτών να σχετίζονται ειδικά με την απελευθέρωση των δούλων που ανήκουν στο ναό.

Ήταν στην εξέταση αυτών των επιγραφών, κάτω από καυτό ήλιο, που ο Ottfried Müller, ξόδεψε τις τελευταίες λίγες μέρες της ζωής του, και η εργασία αυτή, που τότε έμεινε ατέλειωτη, συμπληρώθηκε μετά, από τις εργασίες των Γάλλων αρχαιολόγων Wescher και Foucart.

Από τη θέση του ναού του Απόλλωνα περπατήσαμε προς το άνοιγμα, μεταξύ των δυο μεγάλων γκρεμών, διασχίσαμε το ρέμα που πέφτει στο άνοιγμα, σ' ένα σημείο όπου οι πλύστρες ήταν σε πλήρη απασχόληση, και έτσι φτάσαμε σε μια θέση, όπου κάτω από ένα πέτρινο τοίχο, είδαμε στα δεξιά μας ένα πίδακα νερού που ξεχυνόταν μέσα από ένα κρουνό σε μια μικρή δεξαμενή, περιορισμένη μέσα σε χαμηλούς πέτρινους τοίχους και πυκνά καλυμμένη με νερόχορτα.

Ο περιβάλλων χώρος είχε κάπως μεταβληθεί από το σεισμό του 1870, αλλά η δεξαμενή δεν είναι άλλη από το λουτρό των προσκυνητών των Δελφών, όπου όλοι αυτοί που έφταναν για να συμβουλευτούν το Μαντείο, εξαγνίζονταν πριν την είσοδό τους στον Ιερό χώρο, και το νερό δεν είναι άλλο από αυτό της κλασικής πηγής της Κασταλίας. Για τους Έλληνες των παλιών καιρών ήταν απλώς το νερό του εξαγνισμού.

Μετέπειτα οι συγγραφείς, και ειδικά οι Ρωμαίοι ποιητές, φαντάζονταν ότι το ποτάμι αποτελούσε μια πηγή έμπνευσης για τον ποιητή, εάν όχι και για την ίδια την ιέρεια Πυθία. Αυτό το λουτρό είναι το θέμα των ακόλουθων στίχων

στην Ελληνική Ανθολογία (xix 71) που εμφανίζουν να είναι μια απάντηση της ίδιας της ιέρειας :

«ἁγνός πρός τέμενος καθαρὸν, ξένε, δαίμονος ἔρχου
ψυχήν, νυμφαίου νάματος ἁψάμενος
ὡς ἀγαθοῖς κεῖται βαιή λιβάς, ἄνδρα δε φαῦλον
οὐδ' ἄν ὁ πᾶς νῖψαι νάμασιν Ὠκεανός.»

Ήπιαμε από το νερό σε ένα σημείο όπου ήταν πιο ευκολοπλησίαστο, απ' ό,τι στον πίδακα στην απέναντι πλευρά της δεξαμενής, και το βρήκαμε ευχάριστο στη γεύση, όπως το βρήκε ο Παυσανίας (Χ 8 & 9).

Στη συνέχεια, περιπλανηθήκαμε για λίγες γιάρδες μέχρι την ξηρή ρεματιά, πάνω σε μεγάλες πέτρες, σκορπισμένες σε όλες τις κατευθύνσεις κατά μήκος της διαδρομής του χείμαρρου, που σήμερα έχει ελαττωθεί, κάτω από βράχια που κρέμονταν ψηλά πάνω από τα κεφάλια μας. Η ρεματιά μου θύμιζε αυτή του Gordale Scar κοντά στο Milhan Cove, στην περιοχή Craven του Yourkshire.

Μετά από αυτό κατεβήκαμε προς στον ελαιώνα, κοντά στη θέση του αρχαίου Γυμνασίου, που τώρα κατέχεται από το Μοναστήρι, όπου μερικές φορές οι ταξιδιώτες φιλοξενούνται τη νύχτα. Επίσης, επισκεφτήκαμε τη γειτονική εκκλησία με τις παλιές βυζαντινές της αγιογραφίες.

Η θέα από το Μοναστήρι ήταν εκπληκτική και ευχαρίστως θα είχαμε μείνει περισσότερο για να την ευχαριστηθούμε. Ωστόσο, στις δυόμισι αρχίσαμε να ξαναγυρίζουμε από τον ίδιο δρόμο και σε λίγο φτάσαμε στην αρχή ενός νέου δρόμου προς τα Σάλωνα, που μας δίνει τη δυνατότητα να περπατήσουμε για λίγο σε ένα επίπεδο δρόμο, σε κάποια απόσταση κάτω από το σημείο από το οποίο είχαμε αρχικά δει τους Δελφούς.

Τότε, επιταχύναμε προς τα κάτω στα τραχιά μονοπάτια της πρωινής μας ανάβασης, φτάνοντας πάλι στο Χρισσό με σχετική ευκολία και αφού χάσαμε το δρόμο μας μέσα στα πολύπλοκα στενά του χωριού, βρεθήκαμε άλλη μια φορά σε ανοιχτή περιοχή. Διασχίζοντας τον κύριο δρόμο θυμηθήκαμε ένα συντομότερο μονοπάτι που είχαμε παραλείψει το πρωί, και έτσι από ένα απότομο και ανώμαλο ζιγκ-ζαγκ φτάσαμε στο επίπεδο του αρχαίου Κρισσαίου Πεδίου.

Μιας ώρας περπάτημα, μέσα από ένα σχεδόν ίσιο μονοπάτι, μας έφερε μέσα από τον καλοδεχούμενο ίσκιο του μεγάλου ελαιώνα προς τον κύριο δρόμο μεταξύ των Σαλώνων και του Κόλπου, και λίγο αργότερα μετά από μια αποστολή δεκάμισι ωρών, φτάσαμε στην Ιτέα στις εξήμισι. Το ατμόπλοιο, που θα μας μετέφερε, ήταν ήδη στο λιμάνι.[…]

93. JULIUS CENTERWALL

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Julius Centerwall** γεννήθηκε στις 22 Αυγούστου του 1844 στο Raus της Σουηδίας και πέθανε στις 27 Γενάρη του 1922 στη Στοκχόλμη. Ήταν φιλόλογος, πολιτικός (φιλελεύθερος) και συγγραφέας. Έγραψε βιβλία, μεταξύ άλλων, με θέμα την ελληνική αρχαιότητα.

Ήταν γιος δικαστή της περιοχής. Το διδακτορικό του δίπλωμα στο Πανεπιστήμιο της Ουψάλα το έλαβε το 1869 με μια διατριβή πάνω στις ρωμαϊκές σάτιρες.

Διετέλεσε μέλος του Κοινοβουλίου από το 1897 έως το 1908 στην Κάτω Βουλή της εκλογικής περιφέρειας Soderhamns. Το 1900 εντάχθηκε στο νεοσύστατο κόμμα των Φιλελευθέρων. Ήταν μέλος της Συνταγματικής Επιτροπής από το 1906 έως το 1908.

Σχόλια

Παρότι το περιηγητικό κείμενο του **Centerwall**, που μας δόθηκε μεταφρασμένο από το Πανεπιστήμιο της Στοκχόλμης, αφορά τα κύρια μέρη του, εν τούτοις παρουσιάζει πολύ καλή ενότητα και ο αναγνώστης, χωρίς να αντιληφθεί ότι κάτι λείπει, απολαμβάνει της εντυπώσεις του Σουηδού περιηγητή από την επίσκεψή του στους Δελφούς και τη γύρω περιοχή.

Η επίσκεψή του αυτή συνέπεσε με τρύγο στην Άμφισσα. Από την εν λόγω πόλη έμεινε ευχαριστημένος από πολλές απόψεις. Σημειώνει ότι συνάντησε εκεί μορφωμένους ανθρώπους, του έκανε δε εντύπωση που οι τρυγητές του δώσανε σταφύλια, χωρίς να ζητήσουν χρήματα.

Επίσης, έμεινε ευχαριστημένος από τους Δελφούς και ως τοπίο και ως χωριό (Καστρί). Βρίσκει καλά λόγια να πει για τους ανθρώπους του χωριού, νέους και γέρους. Τους βρίσκει μάλλον να ευημερούν. Μάλιστα, για να τονίσει την καταδεκτικότητα των Καστριτών αναφέρει ένα χαρακτηριστικό περιστατικό πρόσκλησης για επίσκεψη.

Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι του πέταξαν, φιλικά, καρύδια, μάλλον από το μπαλκόνι ενός σπιτιού, καθώς κατέβαινε από την επίσκεψή του στον αρχαιολογικό χώρο, και έτσι είχε την ευκαιρία να δει το νοικοκυρόσπιτο, να κεραστεί από τους ιδιοκτήτες του και ευγενικά, οι τελευταίοι, να τον ξεπροβοδίσουν.

Από όλο το Δελφικό τοπίο τον εντυπωσίασε περισσότερο η Κασταλία πηγή και οι ανάντη Φαιδριάδες Πέτρες. Επίσης, τον εντυπωσίασε η άνοδός του στο Λιβάδι της Αράχοβας κατά την επίσκεψή του στο Κωρύκιον Άντρον. Για το σπήλαιο αυτό δεν έχουμε περιγραφές του, εκτός και εάν αυτές ανήκουν στα τμήματα που αποκόπηκαν μεταφραστικά.

Πάντως, σημειώνει την πλήρη ευχαρίστησή του από το ταξίδι του στους Δελφούς, τον Παρνασσό και γενικά σε όλη την Ελλάδα και εκφράζει την επιθυμία - ευχή να ξαναεπισκεφτεί τη χώρα μας. Γράφει σχετικά: *«Γνωρίζω ότι η απόσταση Σουηδίας - Ελλάδας είναι τεράστια, αλλά ελπίζω ότι και στο μέλλον θα μου δοθεί η δυνατότητα να ξαναέρθω στην όμορφη Ελλάδα.»*

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Fran Hellas och Levanten Stroftag till Lands och Vatten i Grekland och Mindre Asien", Julius Centerwall, Stockholm 1888.

Στις 8 Οκτωβρίου 1886 επισκεφτήκαμε ο καθηγητής Von Duhn και εγώ το λιμάνι στο Nykorinth(;) της Μακεδονίας, με ένα παλιό ελληνικό ατμόπλοιο και στη συνέχεια καταπλεύσαμε σε λιμάνια στον Κορινθιακό Κόλπο και γύρω από την Πελοπόννησο. Η ώρα ήταν ακριβώς δώδεκα, όταν ερχόμασταν αντιμέτωποι με τα αφρώδη κύματα του κόλπου, τα οποία είχαν κάποια ομοιότητα με αυτά της λίμνης Mälaren. Ωστόσο, έλειπε η αίσθηση που προσδίδουν τα βράχια των σουηδικών ακτογραμμών.

Παρατηρούσαμε τα μεγάλα βουνά στο εσωτερικό της Πελοποννήσου, με τις χιονισμένες κορφές. Κινούμασταν επί μέρες με το παλιό ελληνικό ατμόπλοιο, στο οποίο η εσωτερική του διάταξη διαφοροποιείτο από τα αντίστοιχα σουηδικά πλοία.

Η κατάσταση στο εσωτερικό του σκάφους θύμιζε εικόνα υποβάθμισης: Τα πράγματα των επιβατών ήσαν πεταμένα εδώ κι εκεί. Υπήρχαν ζώα, τα οποία μετέφεραν οι επιβάτες και δη τσιγγάνοι, που ήσαν απεριποίητοι και βρώμικοι. Υπήρχαν στρώματα, κουβέρτες, παπλώματα, οπουδήποτε εντός του πλοίου, και γενικότερα συνωστισμός, ο οποίος μας προξενούσε απορία, καθώς δεν ήταν συμβατός με τα σκανδιναβικά μας ήθη.

Στο πρυμναίο τμήμα του σκάφους παρατηρήσαμε φουστανελοφόρους Έλληνες και γυναίκες να τραγουδούν παραδοσιακά τραγούδια. Ο καπετάνιος του πλοίου ανέκφραστος, με λιπαρό πρόσωπο και ανάποδη μύτη, δεν συμμετείχε στα τεκταινόμενα και ήταν αδιάφορος ως προς την κατάσταση που επικρατούσε στο εσωτερικό του πλοίου.

Προσεγγίζοντας τον κόλπο της Ποσειδωνίας, κοντά στο ακρωτήριο Άγιος Ιωάννης, αντικρίσαμε τις πλαγιές του Παρνασσού, που μαζί με τους βράχους των Δελφών δημιουργούν μιαν ανεπανάληπτη ισχυρή βραχοθέση πολιτισμού εκατοντάδων αιώνων. Ο Παρνασσός συννεφιασμένος, με τις σταγόνες της βροχής που εξαπολύει ο Απόλλων μέσα από τα βαριά σύννεφα που σκεπάζουν τον ιερό χώρο των Δελφών[…]

Τα επίνεια λιμάνια του Κορινθιακού είναι το Γαλαξείδι και η Αντίκυρα, γνωστά για τις αρχαίες τους καταβολές, σαφώς και η Ιτέα, η μικρή αυτή πόλη της Φωκίδας, στην οποία και αποβιβαζόμαστε[…]

Η ώρα είναι 5 το πρωί, όταν αγκυροβολεί το ατμόπλοιο στον κόλπο της Ιτέας, όπου η εικόνα είναι φτωχική, όπως διαφαίνεται με μια πρώτη ματιά. Στους δρόμους της ξεχωρίζει ένα τετραθέσιο αμάξι με Έλληνες, το οποίο επιστρέφει από το παζάρι της Ιτέας, ενώ εμείς καθώς ξημερώνει θα κινηθούμε προς την Άμφισσα.

Στην Άμφισσα, υπάρχουν αξιοπρεπείς Έλληνες που αξίζει να τους γνωρίσεις, μορφωμένοι και καταρτισμένοι. Η διαμονή μας θα είναι στο κατάλυμα του Καραβίνη. Η νύχτα μας είναι πολύ όμορφη, καθώς το φεγγάρι φωτίζει τον τεράστιο ελαιώνα της Άμφισσας δημιουργώντας μια φαντασμαγορική εικόνα.

Η εύφορη πεδιάδα της Άμφισσας αποτελείται, ως επί το πλείστον, από πλούσια και μεγάλα ελαιόδεντρα, στο δυτικό της όμως μέρος έχει και αμπελώνες χωρίς περιφράξεις, ενώ κατά μήκος των δρόμων παρατήρησα μεγάλες δεξαμενές που χρησιμοποιούνταν ως πατητήρια, γεμάτες με σταφύλια. Επίσης, είδα και χωράφια με σιτηρά, από κόκκινο χώμα, στα οποία, απ' ό,τι έμαθα, έσπερναν κυρίως ρύζι.

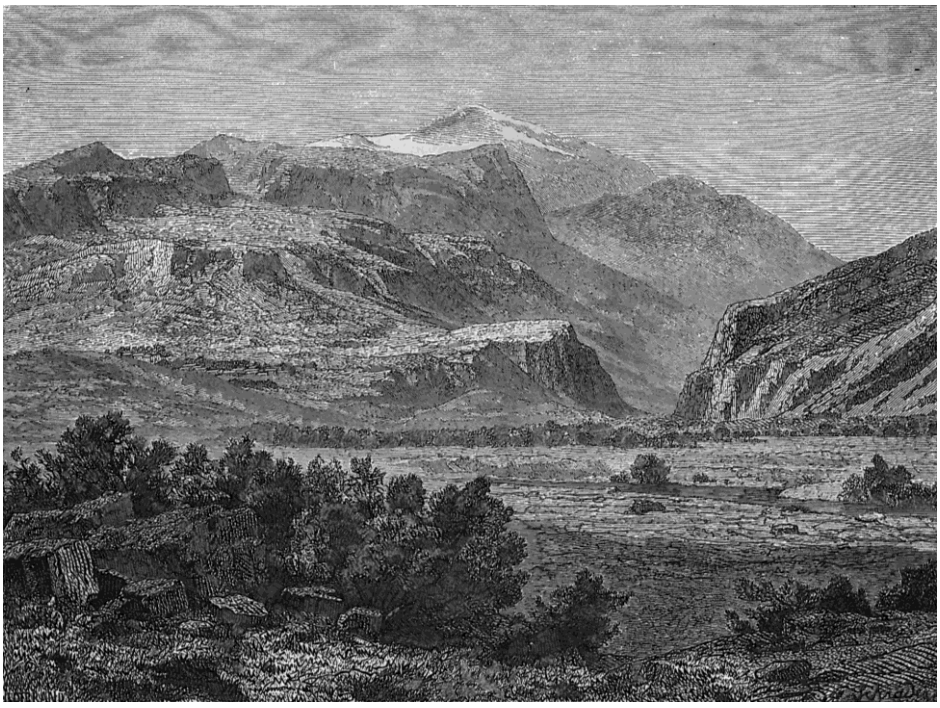
Επίσης, παρατηρούσα καθ' οδόν στην περιήγησή μου γύρω από την Άμφισσα, φωλιές ζώων και πελαργών. Παρατήρησα και πρόσφατη πυρκαγιά στο δρόμο προς τα βοριοδυτικά. Επιστρέφοντας στο εσωτερικό της πόλης, είδα καμήλες φορτωμένες με ασκιά από μούστο, καθώς και αρκετά άλογα.

Στη διάρκεια της περιήγησής μου στην Άμφισσα, μετά από μισή ώρα, είδα τον ξενώνα *''Καραβίνης'',* που θεωρείτο ο καλύτερος από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και είχα ακούσει σχετικά γι' αυτόν ότι είχε ισόγειο και πρώτο όροφο με τραπεζαρία, σαλόνι και πολύ ωραία θέα[…]

Στην Άμφισσα γνώρισα ένα δικαστή, ιδιαίτερα μορφωμένο και συμπαθή άνθρωπο, ένα ζευγάρι καθηγητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το γιατρό της πόλης και άλλους.

Δειπνήσαμε όμορφα με πολλούς εξ αυτών. Το κρέας είναι αρκετά γευστικό, ενώ το κρασί αρκετά ήπιο στη γεύση του εξαιτίας της ρητίνης, η οποία είναι διαφορετική στην Αττική.

Τα δωμάτια, στα οποία μείναμε, ήσαν φαινομενικά αρκετά αξιοπρεπή και είχαν παράθυρα με τζάμια. Βέβαια, υπήρχε λίγη σκόνη στο εσωτερικό του δωματίου, αλλά όχι κάτι το ιδιαίτερο. Η θέα προς το λόφο της Άμφισσας μας συνεπήρε ευχάριστα. Το παλιό όνομα της πόλης, στη

Κρισσαίον πεδίον.

διάρκεια της Τουρκοκρατίας, ήταν Σάλωνα. Τα σπίτια της Άμφισσας είναι γραφικά, ενώ οι κάτοικοι της κινούνται με γαϊδούρια ή καμήλες, ενώ πίσω από τα ζώα ακολουθούν άντρες με πολύχρωμα πουκάμισα σε έντονες αποχρώσεις.

Παρατηρήσαμε και πολλά μουλάρια να μεταφέρουν ελιές από τον ξακουστό ελαιώνα της Άμφισσας πάνω στον κεντρικό της δρόμο, καθώς και σταφύλια από τους αμπελώνες της. Θελήσαμε να δοκιμάσουμε μερικά σταφύλια και μας το επέτρεψαν οι κάτοικοι της, δίχως να πληρώσουμε χρήματα, αυτό άλλωστε απαιτεί και το εθιμικό δίκαιο των Ελλήνων, να φιλεύουν τους επισκέπτες, χωρίς λεφτά δηλαδή, με προϊόντα τοπικά.

Ο δικαστής, τον οποίο είχαμε γνωρίσει, μας παρέπεμψε στους άρχοντες του Χρισσού και του Καστριού(Δελφών)[4] για τη συνέχιση του ταξιδιού μας στις ομώνυμες πόλεις. Έστειλε, μάλιστα, και επιστολή προς τους δύο αξιωματούχους των παραπάνω πόλεων, στην οποία έγραφε, μεταξύ άλλων, τα εξής:

[4] Τα χωριά Καστρί και Χρισσό, τον Απρίλιο του 1888 κατασκεύασαν τα σχολεία τους, με κόστος μισό εκατομμύριο δραχμές, προερχόμενο από τη Γαλλική Κυβέρνηση.

"Θα πρέπει να βοηθήσετε και να διασκεδάσετε τους άντρες από τη Σκανδιναβία, οι οποίοι ταξίδεψαν, απεσταλμένοι της Σουηδίας, ώστε να γνωρίσουν τους όμορφους τόπους μας''.

Κινηθήκαμε λοιπόν με τα άλογά μας προς το Χρισσό, ένα χωριό πριν τους Δελφούς, σε μια καταπράσινη κοιλάδα που διασχίζεται από τον ποταμό Πλειστό, όπου δεν είδαμε να ρέει νερό, και στο κατάντη μέρος του οποίου απλώνεται ο τεράστιος ελαιώνας της Άμφισσας.

Πιο πάνω είδαμε το χωριό Καστρί (Δελφοί), όπως αναφέρεται αργότερα, με τις ρωμαϊκές κι αρχαίες παραστάσεις, τις Φαιδριάδες, την Κασταλία και τον Απόλλωνα, το κέντρο της γης, όλου του κόσμου […]

Το κουδούνισμα των προβάτων ακουγόταν ευχάριστα, ενώ είδαμε μπροστά μας το βοσκό να παίζει φλάουτο. Οι μυτεροί βράχοι του Παρνασσού με το ιερό της Κασταλίας μας δημιουργούσαν μιαν άλλη αίσθηση, στο νότιο μέρος των Δελφών, ενώ οι απόκρημνες πλαγιές και το απέναντι βουνό της Κίρφεως ήταν τοπίο μοναδικό.

Ένας κάτοικος των Δελφών, με λιπαρό και σκληρό πρόσωπο μας έφερε σε ένα ξενοδοχείο παλιό, με κουζίνα, παράθυρα κι ωραία θέα. Εκείνη την περίοδο γίνονταν οι ανασκαφές στα ερείπια του ναού του Απόλλωνα, από τους Γάλλους αρχαιολόγους που είχαν οριστεί σχετικά.

Τα σπίτια των Δελφών, λίγα στον αριθμό, λιτά, ευάερα με δυο έως τρία δωμάτια, όχι όμως ευρύχωρα Πολλά από αυτά είχαν εξώστη και ξύλινα παράθυρα, άλλα και μπαλκόνι.

Παρατηρούσα το γαλάζιο ουρανό με φόντο τους βράχους των Δελφών και τη θάλασσα του Κορινθιακού, νότια, που ήταν ένα μαγικό τοπίο. Οι χρησμοί της Πυθίας, που καθόταν σε ένα τρίποδα, ήταν ξακουστοί και ερμηνεύονταν δύσκολα και κατά το δοκούν[…]

Η ελληνική ιστορία βασίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος στους Δελφούς, που αποτελούσε το κέντρο της γης. Οι Περσικοί πόλεμοι, η μάχη των Πλαταιών, οι Πυθικοί αγώνες, αποτελούσαν μέρος της αρχέγονης ιστορίας της Κεντρικής Ελλάδας […]

Οι ανασκαφές απλώνονταν σε μεγάλο μέρος, ανατολικά των Δελφών, από πολλούς ανθρώπους που έσκαβαν διαρκώς την ιερή γη των Δελφών.

Μετά το μεσημεριανό γεύμα, απλό κατά τα άλλα, ανεβήκαμε στα μουλάρια για να πάμε προς τον Παρνασσό. Στο βάθος, ξεπρόβαλλε η όμορφη Αράχοβα, χτισμένη αμφιθεατρικά, στα ριζά του νότιου Παρνασσού.

Η θάλασσα στα αριστερά μου εξαφανίζεται, ενώ κινούμαι έξω από την Αράχοβα προς το μονοπάτι του Παρνασσού. Το οροπέδιο στα Καλύβια Παρνασσού προβάλλει μπροστά μας. Στο βάθος, βλέπουμε την κορφή του Παρνασσού. Το τοπίο φανταστικό, ενώ το σκούρο και πράσινο έλατο διακρίνεται εκατέρωθεν του Λιβαδιού. Η φύση ζωγραφίζει με τον καλύτερο

τρόπο όλες τις φυσικές ομορφιές της. Φραγκοσυκιές και πουρνάρια εναλλάσσονται στη διαδρομή μας, ενώ τα κυκλάμινα και ο λευκός κρόκος δημιουργούν μιαν άλλη αίσθηση.

Προχωρούμε με τα μουλάρια ως το βάθος του Λιβαδιού. Οι ψηλές κορφές προς τα ανατολικά του Παρνασσού συμβάλλουν στην αύξηση της διάθεσής μας και των συναισθημάτων μας! Αναρωτιέμαι, αν το τοπίο αυτό είναι παρόμοιο με την ομορφιά των σουηδικών βουνών.

Τεράστια κοπάδια ζώων, διακρίνονται στο ευρύτερο οροπέδιο, αλλά και στο δάσος του Παρνασσού: Καφέ κατσίκες και γίδια με μεγάλα και στριφτά κέρατα, πρόβατα, χωρίς όλα τα παραπάνω ζώα να έχουν την παραμικρή ομοιότητα με τα αντίστοιχα δικά μας ζώα της σκανδιναβικής χερσονήσου. Όλα δε, φέρνουν στο λαιμό τους χάλκινα κουδούνια, τα οποία ακούγονται από μακριά ευχάριστα και συνδυάζεται ο ήχος τους με τη μελωδία της φλογέρας που παίζουν πολλοί τσοπάνηδες.

Στη δυτική πλαγιά του Παρνασσού, δεν παραλείψαμε να ανεβούμε μέχρι το ονομαστό σπήλαιο: *''Κωρύκιον Άντρον''*, όπου εδώ κατοικούσαν πολλά αρχαία πνεύματα των Δελφών. Ξεκουραστήκαμε λίγο εδώ, χωρίς όμως να πάρουμε τροφή.

Λίγο αργότερα, συναντήσαμε έναν πεζοπόρο ορειβάτη, που ερχόταν προς το σπήλαιο, με τον οποίο συνομιλήσαμε για λίγο. Ήταν Έλληνας, του συστηθήκαμε και μας ρωτούσε σχετικά με το χειμώνα στη Σκανδιναβία, που είναι μακρύς και διαρκεί έξι (6) μήνες, για το θρήσκευμά μας, δηλαδή αν είμαστε Χριστιανοί, για το εισόδημά μας κλπ. Τον ρώτησα κι εγώ κάποια ιστορικά στοιχεία, αν γωρίζει, μου ανέφερε για τον Ηρόδοτο, που θεωρείται από τους μεγαλύτερους ιστορικούς συγγραφείς της αρχαιότητας και επιπλέον μιλήσαμε για την ιστορία της πόλης των Δελφών.

Η ώρα περνούσε και το ταξίδι της επιστροφής άρχισε να γίνεται κάτω από το φως του φεγγαριού. Από ό,τι πληροφορήθηκα, αρκετοί Σκανδιναβοί καθηγητές είχαν επισκεφτεί την περιοχή εδώ, ειδικά Νορβηγοί, όπως οι: A. Boe , C.G. Bugge, L.B. Stenersen, Rich. Christensen, H. Hansen, K.F. Kinch και μόνο ένας Σουηδός, πριν τη δική μας έλευση, ο καθηγητής Einar Löfstedt.

Η νύχτα ήταν ήρεμη και ήσυχη, με φεγγαρόφωτο. Το ταξίδι της επιστροφής είχε αρχίσει από άλλο δρόμο, δυτικά από τις Φαιδριάδες πέτρες, σχεδόν πάνω από το ιερό του Απόλλωνα.

Η θέα προς τους Δελφούς, αν και βραδινές ώρες, ήταν φανταστική και καθώς το φεγγάρι φώτιζε τους βράχους των Δελφών, δημιουργούσε μια ιερή μυσταγωγία! Νεράιδες, Νηρηίδες και άλλα υπερφυσικά όντα περιπλανιόνταν στις Φαιδριάδες πέτρες κάτω από τις εντολές του Απόλλωνα. Ταυτόχρονα, οι χρησμοί του μαντείου της Πυθίας, ήσαν οι πιο ξακουστοί σε όλη την αρχαία Ελλάδα:

«Το λυτρωτικό μαντείο των Δελφών
Η πηγή του νερού που λειτουργεί ως καθαρτήριο κύμα.
Μια σταγόνα του νερού αρκεί για να λυτρωθείτε.
Εμπρός ελάτε στο μαντείο των Δελφών!»

Η ανατολική πλευρά των Φαιδριάδων ονομάζεται και *‘‘ρέμα της Παπαδιάς’’,* όπου ρέει το νερό της Κασταλίας πηγής και είναι γεμάτο αναρριχητικά φυτά στους βράχους και πολλές συκιές, ενώ η δυτική πλευρά των Φαιδριάδων είναι απόκρημνη και επικίνδυνη. Στο ενδιάμεσο ρέει το ρηχό νερό της Κασταλίας πηγής και είναι γεμάτη αναρριχητικά φυτά στους βράχους, με πολλές συκιές και άλλα υδρόφιλα φυτά. Λίγα μέτρα πιο πέρα από την Κασταλία πηγή είναι ένα σπίτι, από την εποχή της Τουρκοκρατίας, όπου τα γαϊδούρια έβρισκαν εκεί καταφύγιο, ενώ πολλές γυναίκες των Δελφών άπλωναν τα ρούχα τους, αφού τα είχαν πλύνει στην Κασταλία πηγή. Δύο πανέμορφα πλατάνια, μπροστά από την Κασταλία, ίσως από αυτά που είχαν φυτέψει οι απόγονοι του Αγαμέμνονα, αλλά και κάποια μικρά δέντρα δάφνης μπροστά στην πηγή, ξεχωρίζουν χαρακτηριστικά. Λυτρωτικό το νερό της Κασταλίας, μας εμπνέει ευχάριστα:

«Το πνεύμα της Κασταλίας
θεϊκό και φωτεινό.
Σπρώξτε τα ροζιασμένα χέρια σας στην πηγή,
Καθρεφτίζει τις ψυχές μας,
Προβάλτε το πρόσωπο σας
Λυτρωτικό και καθάριο!»

Η πεζοπορία στους Δελφούς συνεχίζεται στο εσωτερικό του ναού του Απόλλωνα. Η Απολλώνια λατρεία έχει και χριστιανικούς συνειρμούς, καθώς αποτελεί τον προάγγελό της. Είναι γνωστό, ότι ο Απόλλωνας εκτόξευσε το δόρυ του εναντίον του Πύθωνα και τον σκότωσε, ενώ τα Πύθια, οι ονομαστοί αγώνες, αποτελούν προάγγελο των Ολυμπιακών αγώνων, κατά κάποιο τρόπο. Ανατολικά των Δελφών συναντάμε ερείπια από σεισμούς, καθώς και ένα γραφικό νερόμυλο με όμορφα πορτοκαλί χρώματα, ενώ ξεχωρίζει η ξερή κοίτη του ποταμού Πλειστού, όπου εδώ κατοικούσε ο δράκοντας Πύθων, τον οποίο σκότωσε ο Απόλλωνας. Γενικότερα, ο ιερός τόπος των Δελφών αξίζει κάθε προσπάθειας και κόπου, ώστε να τον γνωρίσουμε καλύτερα και να μυηθούμε έτσι στα μυστικά της ιερής αυτής φύσης.

Οι κάτοικοι του είναι ανοιχτοί και συζητήσιμοι. Μας έκανε εντύπωση, ότι γνωρίσαμε δύο πολύ αξιόλογους Δελφιώτες: Τον Αχιλλέα και τον Οδυσσέα, καθώς και δυο γλυκά όμορφα παιδιά που μας μιλούσαν για την ιστορία του

τόπου τους! Δυο κορίτσια με πολύ γλυκά μάτια, μου έκαναν εντύπωση, από όσα είχα δει. Φορούσαν σκουλαρίκια από ασήμι στ' αυτιά τους και αλυσίδες χρυσές στα χέρια τους, δίνοντας την εντύπωση ότι η περιοχή των Δελφών ευημερούσε. Επίσης, τα φορέματα των κοριτσιών που βλέπεις στους Δελφούς είναι ωραία, με λάμψη, και προβάλλουν το κόκκινο χρώμα, ενώ βάφουν και τα μάτια τους, ώστε να είναι όμορφα.

Η δεύτερη ημέρα της παραμονής μας στους Δελφούς ήταν Κυριακή, και οι κάτοικοι που συνηθίζουν να πηγαίνουν εκκλησία το πρωινό της, παρακολουθούν τους ξένους τουρίστες να διασκεδάζουν και να κάνουν βόλτες στους Δελφούς. Έξω από το δωμάτιο στο οποίο μέναμε, εμφανίστηκαν έξι άνδρες με παραδοσιακές ενδυμασίες, με συνοδεία δύο μουσικών και με ένα μεγάλο τύμπανο και μια *''καραμούζα''*.

Τα τραγούδια που έπαιζαν και τραγουδούσαν ήσαν παραδοσιακά της ευρύτερης περιοχής και μας άρεσαν πολύ. Δυστυχώς, όμως, δεν έμεινα στους Δελφούς στη διάρκεια του Πάσχα ή *«Λαμπρής»,* όπως το αποκαλούν οι Έλληνες, ώστε να παρακολουθήσω από κοντά τους ένδοξους παραδοσιακούς ελληνικούς χορούς!

Η σύγχρονη ελληνική λαϊκή ποίηση είναι πολύ σημαντική, αποτελεί μέρος της λαογραφίας της κάθε περιοχής και συνιστά αναπόσπαστο στοιχείο της. Επίσης, στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, είχε εισαχθεί ένα νέο είδος Δημοτικής μουσικής παράδοσης: *''τα κλέφτικα τραγούδια''* που εκθειάζουν τον αγώνα των κλεφτών για την ελευθερία τους, στις πλαγιές των βουνοκορφών της Ελλάδας.

Τα ελληνικά κλέφτικα τραγούδια αντιστοιχούν στη δική μας μεσαιωνική παράδοση (για εμάς τους Σουηδούς) και είναι άξια αναφοράς. Επίσης, τα Δημοτικά τραγούδια έχουν πολλές κατηγορίες, ανάλογα με το θέμα που αναφέρονται και συνιστούν την πλούσια ελληνική παράδοση.

Την Κυριακή το απόγευμα, επισκεφθήκαμε κάτι ερείπια (πιθανόν και από το σεισμό που είχε συμβεί πριν χρόνια) στο πάνω μέρος των Δελφών και καταλήξαμε στο αρχαίο Θέατρο.

Στη συνέχεια, και ενώ περπατούσαμε προς τους Δελφούς, ακούσαμε θόρυβο από καρύδια που μας έριχνε κάποιος άνθρωπος ντόπιος, δίπλα μας, ώστε να μας κεντρίσει το ενδιαφέρον και να επισκεφτούμε το σπίτι του. Ανεβήκαμε τη σκάλα, φτάνοντας στο πατάρι του σπιτιού, όπου κατοικούσε. Διακρινόταν ένας ξύλινος πάγκος με κάτι όμορφα πολύχρωμα παπλώματα, δίπλα ένας αργαλειός, ενώ πολύχρωμα κόκκινα μαξιλάρια στόλιζαν τις γωνιές του σπιτιού.

Το τζάκι του σπιτιού στο βάθος του παταριού μας έκανε εντύπωση, ενώ τα φρούτα, όπως μήλα, σταφύλια και σύκα, ήταν κρεμασμένα γύρω από το τζάκι, πιθανόν για να στεγνώσουν από την υγρασία, ώστε να αποξηρανθούν και να

είναι νόστιμα. Συζητήσαμε για τους Δελφούς και τον πρόσφατο σεισμό που είχε γίνει στην ευρύτερη περιοχή, μας κέρασαν φρούτα και γλυκά, και μετά από διάστημα μισής ώρας αποχωρήσαμε, αφού μας ευχήθηκαν με τη στερεότυπη ελληνική έκφραση: *«στο καλό» «αντίο, καλό ταξίδι».*

Το ταξίδι μου στους Δελφούς ήταν καταπληκτικό και θα ήθελα να μείνω εδώ, περισσότερο χρόνο. Βέβαια και η Αθήνα, όπως και η Αράχοβα με το πανέμορφο Λιβάδι της, με ενέπνεε πολύ! Γνωρίζω ότι η απόσταση Σουηδίας - Ελλάδας είναι τεράστια, αλλά ελπίζω ότι και στο μέλλον θα μου δοθεί η δυνατότητα να ξαναέρθω στην όμορφη Ελλάδα.

Το ταξίδι μου στους όμορφους Δελφούς και στη γύρω περιοχή, έφθανε στο τέλος του. Κατεβήκαμε στην Ιτέα, μέσα από τις ομορφιές του ελαιώνα του Χρισσού. Πλέον επιβιβαστήκαμε στο ατμόπλοιο[…] Συγκίνηση, αναμνήσεις[…] Θα έχω ως ενθύμιο τη ρόκα και το παραδοσιακό χαλί που αγόρασα από τους Δελφούς[…]

Μετόπη από το Θησαυρό των Σικυωνίων.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

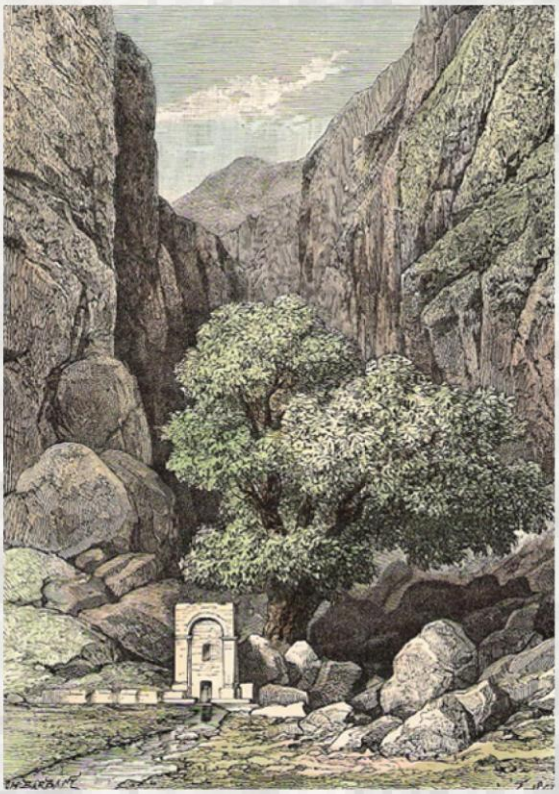
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(23ο e-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

94. PAUL LEFAIVRE

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Το *"Προσκύνημα στους Δελφούς"* του **Lefaivre**, που έγινε το Νοέμβριο του 1887, είναι κάτι παραπάνω από απλό ταξιδιωτικό κείμενο, μοιάζει με ένα ενδιαφέρον διήγημα, με υπόθεση το πέρασμα μιας επιφανούς παρέας σε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα διαδρομή, με καλό σκοπό, αλλά με δύσκολες συνθήκες και saspens. Η παρέα των ταξιδιωτών αυτών αποτελείτο από έναν υπουργό (μάλλον Γάλλο), τρεις διπλωμάτες, εκ των οποίων ο ένας πρέπει να ήταν Ρώσος, και από ένα άλλο Γάλλο, που ήταν μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών. Η εκδρομή τους είχε ως βασικό προορισμό τους Δελφούς, τερματίστηκε όμως στην Ιτέα, γιατί εκεί τους περίμενε, για να τους παραλάβει το ατμόπλοιο, που απασχολείτο στην κατασκευή της διώρυγας της Κορίνθου. Αυτό μας κάνει να υποθέσουμε ότι ο Γάλλος υπουργός πιθανόν να ήταν αρμόδιος για θέματα υποδομών και είχε έρθει να δει από κοντά το σημαντικό έργο της διάνοιξης της διώρυγας, που είχε αναλάβει Γαλλική εταιρεία. Πήραν λοιπόν το κολατσιό τους στη Χαιρώνεια και ξεκίνησαν για τον πρώτο σταθμό τους, που ήταν η Αράχοβα.

Ο συγγραφέας ήταν πολύ ενθουσιασμένος από τη διαδρομή και κυρίως γεμάτος αναμονή για ό,τι θα βίωνε σε τόπους (Σχιστή Οδός, Δελφοί, Κρίσσα), για τους οποίους διάβαζε στο σχολείο του, όταν ήταν μαθητής στη Γαλλία. Οι περιγραφές του είναι ποιητικές και όταν αναφέρεται σε περιστατικά του ταξιδιού του αυτού είναι πολύ παραστατικές. Ξαφνικά λίγο πριν τη Σχιστή Οδό (Στενή) άκουσε πυροβολισμούς, η αιτία ήταν ένα μεγάλο πουλί που τους ακολουθούσε, είδε ξαφνιάσματα μουλαριών, και έναν από την παρέα του να σέρνεται στο έδαφος. Σε λίγο ο ατυχής αυτός σηκώθηκε, αλλά ήταν αδύνατον να κουνήσει το ένα χέρι του. Ακολούθησε φυσικά η απόγνωση, αλλά ο... θεός Ασκληπιός, αυτοστιγμεί, έστειλε την εκεί αντιπρόσωπό του επί γης (μια Αραχοβίτισσα χειροπρακτική), που έκανε το θαύμα της, και έβαλε με επιδεξιότητα το *"μαραμένο"* χέρι στη θέση του, δείχνοντας στους υπερφίαλους Ευρωπαίους, τι εστί ελληνική ράτσα. Η πρακτική γιάτρισσα ήθελε και την επικύρωση της επίσημης ιατρικής επιστήμης, για να μην παρεξηγηθεί και ο Ιπποκράτης, οπότε σύστησε στον μόλις ιαθέντα να επισκεφτεί το Δήμαρχο Αράχοβας, που τύχαινε να είναι γιατρός, για να τον δει και να βεβαιώσει την αποκατάσταση.

Η ειρωνεία της υπόθεσης είναι ότι ο Δήμαρχος - γιατρός είχε ήδη ενημερωθεί από μέρες για τον ερχομό των επιφανών ξένων, και τους περίμενε

με αγωνία, με αναμμένο τζάκι και πλούσια φαγητά. Ο Lefaivre τον αναγράφει ως Στασσόπουλο, το σωστό όμως πρέπει να είναι Παπασταθόπουλος. Για το Δήμαρχο μαθαίνουμε ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες ότι δηλαδή είχε πολύ έξυπνο μάτι και είχε σπουδάσει στο Παρίσι γιατρός, ακόμη πληροφορούμαστε την προσφορά του στη γαλλικά, που ήταν η... γασκωνική! Ευτυχώς μέχρι να φτάσουν στο σπίτι του οικοδεσπότη τους γλύτωσαν την καταιγίδα, που ξέσπασε σε λίγο. Την άλλη μέρα έτοιμοι για Δελφούς, με οδηγούς αυτοί τη φορά Αραχοβίτες. Σταμάτησαν στην Κασταλία πηγή και απόλαυσαν το κολατσιό τους εκεί, κάτω από την Υάμπεια τον τόπο απώλειας του Αίσωπου, ως ....εκδίκηση προς τον αρχαίο μυθοποιό, που τους είχε παιδέψει τόσο πολύ με τα ελληνικά του, στα γυμνασιακά τους χρόνια.

Η εκδίκηση όμως είχε... κοντά ποδάρια, γιατί τα σύννεφα άρχισαν να μαζεύονται απειλητικά πάνω τους, έτσι άφησαν όπως - όπως το φαγητό στη μέση και τα αποφάγια στους λιμόττοντες Καστρίτες, που είχαν περικυκλώσει τους ξένους με γουρλωτά μάτια και...μπόλικη έκκριση σιέλου. Βιαστικά είδαν κάτι λίγο από τον υπόλοιπο αρχαιολογικό χώρο μέσα στο Καστρί, για να μη θεωρηθεί ότι δεν προσκύνησαν τον ιερό αυτό τόπο, και αμέσως άρχισαν την κατάβαση μέχρι την Ιτέα. Ο Αίσωπος, όμως, δεν είχε τελειώσει μαζί τους για τις απρεπείς σκέψεις τους˙ ζήτησε φαίνεται τη συνδρομή του.... Αίολου, γιατί όχι μόνο η διαδρομή τους προς τη θάλασσα έγινε κάτω από ισχυρότατη καταιγίδα, αλλά και τους εγκλώβισε στην Ιτέα, αφού το πλοίο που τους περίμενε βρισκόταν αράδο, λόγω των ισχυρών κυμάτων. Έτσι, είχαν την ευκαιρία να απολαύσουν για μια βραδιά το υψηλό service του ...Hotel Ιτέας αναπαυόμενοι στις αγκάλες του Μορφέα εν μέσω σωρών εύοσμων λεμονιών, που τα αποξήραινε ο Ξενοδόχος για τις δύσκολες εποχές. Κυριολεκτικά ο Αίσωπος το υπόλοιπο του ταξιδιού τους, τους το ’βγαλε... ξινό. Και πάλι καλά, γιατί θα μπορούσε το .... υπερπολυτελές αυτό δωμάτιο ύπνου και γενικής χρήσης (πολυμορφικό!), αντί από σωρούς λεμόνια, να είχε σωρούς από κρεμμύδια, όπως είχε συμβεί στα χρόνια που έφτασαν εκεί, αλλά δεν έμειναν βεβαίως ο Hobhouse και ο μεγάλος ποιητής και φιλέλληνας Byron.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***“Un Pelerinage a Delphes”*,**
Paul Lefaivre, 1887.

Νοέμβριος 1887

Στην άκρη της πεδιάδας της Χαιρώνειας, σχεδόν κάτω από το ύψωμα όπου δεσπόζει η αρχαία ακρόπολη του Πανοπαία, ο δρόμος κάνει μια στροφή προς

τα αριστερά και ξαφνικά το μάτι διακρίνει, στο βάθος μιας τελευταίας κοιλάδας, διαγεγραμμένο με την ακρίβεια ενός σκηνικού, το μεγαλειώδες άνοιγμα των περασμάτων που οδηγούν στους Δελφούς.

Οι Δελφοί! Ναι, κάπως έτσι η φαντασία, από μακριά, επινοούσε την είσοδο του Ιερού των χρησμών και, πιθανόν, χωρίς να είχε προβλέψει, πόσο συγκλονιστικό είναι αυτό το αποκαλυπτικό θέαμα, που δίνει στον ταξιδιώτη τη διαίσθηση των μυστηρίων της Αρχαίας Ελλάδας, μ' ένα απλό βλέμμα πάνω σ' ένα κομμάτι του ορίζοντα.

Ανάμεσα σε δυο πλαγιές με έντονα διαγεγραμμένες κατατομές, τελευταία αντερείσματα του Ελικώνα και του Παρνασσού, των οποίων οι ελικοειδείς οροσειρές, με τις νεφελώδεις γιρλάντες τους, γεμίζουν το βάθος του πίνακα, ανοίγει η μεγαλοπρεπής πύλη που χωρίζει δυο εποχές, δυο πνεύματα, δυο κόσμους.

Είμαστε στο κατώφλι της Μυθολογίας. Ο νους το νιώθει τόσο πολύ, που δεν μπορεί να αποφύγει αυτό το ρίγος το αχώριστο από κάθε μύηση, που θα τον μεταφέρει, έστω και για μια στιγμή, σε μια σφαίρα ιδεών και αισθήσεων μέχρι τώρα άγνωστες. Και το ίδιο για το αυτί, που πιστεύει ότι πιάνει αόριστα, στην πνοή που προέρχεται από τα βουνά, το procul este profani (μακράν οι βέβηλοι) της Σίβυλλας. Αντίο λοιπόν στον κόσμο τον άπιστο και βέβηλο, και, σε σένα, πατρίδα του μύθου και της αλληγορίας, χαίρετε!

Πράγματι, γιατί να ταξιδεύει κανείς, να ταλαιπωρείται μέρες ολόκληρες σε κατσικόδρομους, πάνω στο άθλιο σαμάρι ενός μουλαριού, το κατάλυμα και το γεύμα του να εξαρτώνται από την φιλοξενία των ληστών, σε τι ωφελούν οι ταλαιπωρίες και τα απρόοπτα, εάν δεν παραδοθεί το πνεύμα του στην ποίηση του τοπίου και των αναμνήσεων, στις συγχύσεις, έστω παρωχημένες και ψεύτικες, που του παρέχει κάθε στροφή του δρόμου, κάθε εικόνα των βουνών ή των σύννεφων, κάθε προχώρημα της μέρας όταν ανατέλλει ο ήλιος, ή της νύχτας την ώρα του δειλινού;

Εάν η ψυχή είναι ανίκανη να ανακαλεί αυτή τη γοητεία, την οικειότητα των πραγμάτων, να την ανασταίνει, στην ανάγκη να την αφομοιώνει με ευχαρίστηση, τότε καλύτερα να μείνει κανείς στο σπίτι του, με τις παντόφλες του και να περιορίζει τον ορίζοντά του στις καμινάδες της γειτονιάς του.

Η μικρή μας παρέα πορευόταν ήδη δυο ώρες, ανάμεσα στους απόκρημνους βράχους, των οποίων οι κορυφές ανυψώνονταν συνέχεια, όταν ένα ατύχημα που θα μπορούσε να είναι πολύ σοβαρό έδωσε, με το ευχάριστο τέλος, σαν μια χειροπιαστή απόδειξη, την ιδέα ότι ήμασταν στη χώρα των θαυμάτων.

Προχωρούσαμε στη σειρά, στην άκρη ενός γκρεμού, σε λίγη απόσταση ο ένας από τον άλλο, καβάλα στα μουλάρια μας - πάντα χωρίς ηνία για να μην παρενοχλούμε το ένστικτό τους, πιο σίγουρο από το βλέμμα μας - ο καθένας ψάχνοντας να βρει πάνω στο σαμάρι του, την κατάλληλη στάση για να μην

κουραστεί περισσότερο η μέση του, ήδη ταλαιπωρημένη μετά από οκτώ (8) ώρες δρόμου. Στο τέλος έρχονταν οι αποσκευές με τους υπόλοιπους αγωγιάτες.

Εδώ και περισσότερο από είκοσι λεπτά, ένα αρκετά μεγάλο πουλί, πότε μπροστά πότε πίσω από το καραβάνι μας, που εξαφανιζόταν στους θάμνους του γκρεμού ή που πάνω σ' ένα βράχο έριχνε μια απειλητική φωνή, έπαιζε γύρω μας το ρόλο του συντονιστή.

Ο οδηγός μας εκνευρισμένος μ' αυτό το παιχνίδι, ένας θεός ξέρει γιατί, είχε πιάσει το ντουφέκι των πατεράδων του και είχε μπει μέσα στο θάμνο, επικαλούμενος τον Άγιο Νικόλαο της Ελλάδας, κάτι σαν τον Άγιο Hubert (Ουμβέρτο). Ήδη, μερικοί πυροβολισμοί είχαν ξυπνήσει όλους τους ήχους τριγύρω. Όσο για το πουλί, μάλλον άτρωτο, αντιμετώπιζε αυτό το θόρυβο με την αδιαφορία ενός κουφού και συνέχιζε ζωηρά τις βόλτες του.

Φαίνεται ότι ο εκνευρισμός είναι μεταδοτικός, γιατί ένας από τους συντρόφους μας, που είχε κι αυτός ένα ντουφέκι, ένιωθε, μπροστά στους φανφαρονισμούς αυτούς, την όρεξη να συμμετέχει στο κυνήγι και να δώσει ένα μάθημα σ' εκείνο που αποκαλούσε - προερχόμενος ολόφρεσκος από τη Σορβόννη - το πουλί, *«mouche du coche»* [μύγα της άμαξας]. Και έκανε κακό. *«Το γαλάζιο πουλί»,* διότι χωρίς αμφιβολία γι' αυτό επρόκειτο, ξαναεμφανίστηκε και ακούσαμε μια εκπυρσοκρότηση, μια πτώση, φωνές… όλα σε μια στιγμή.

Ο κρότος της τόσο κοντινής έκρηξης τρομοκράτησε τα ζώα μας που, κλωτσώντας σε όλες τις κατευθύνσεις, άρχιζαν να καλπάζουν. Με το πήδημα του μουλαριού, το σαμάρι του σκοπευτή, που δεν ήταν καλά δεμένο, είχε γλιστρήσει κάτω από το ζώο και, γυρίζοντας το κεφάλι, είδα τον κακομοίρη να σέρνεται από τα πόδια, με το σώμα του να δέρνεται πάνω στις ανωμαλίες του δρόμου. Κράτησε λίγα φρικτά δευτερόλεπτα… Ένα τίναγμα έσπασε τα τελευταία λουριά, σαμάρι και καβαλάρης σταμάτησαν.

Πηδάμε κάτω, τρέχουμε γεμάτοι άγχος, πιστεύοντας ότι δεν θα βρούμε παρά ένα πτώμα. Ο φίλος μας όμως ήταν κιόλας όρθιος, πάρα πολύ χλομός και σε αξιολύπητη κατάσταση, αλλά με το χαμόγελο στο στόμα. Τίποτα το σοβαρό, τουλάχιστον σε πρώτη όψη. Καμία πληγή στο κεφάλι, τα πλευρά άθικτα, τα πόδια γερά. Το φαρδύ παλτό του είχε τυλιχτεί γύρω του και τον είχε προστατέψει. Δόξα σοι ο Θεός!

Το δεξί του χέρι μόνο κρεμόταν ακίνητο και φαινόταν εξαρθρωμένο. Σήκωσε το μανίκι μέχρι τον ώμο και με το αριστερό χέρι το πασπάτευε και το κινούσε σαν να ήταν από βαμβάκι.

Τι να κάνουμε; Ήμασταν οκτώ ώρες από τη Λιβαδειά και κάμποσες λεύγες από οποιοδήποτε κατοικημένο μέρος. Κανείς από μας δεν ήταν χειρουργός και καθένας, βέβαια, εξέφερε και μια διαφορετική γνώμη. Ελλείψει καλύτερης

λύσης φτιάξαμε έναν πρόχειρο επίδεσμο. Σχίσαμε μαντίλια, φέραμε μια ζώνη, καρφίτσες, ρούμι, καθαρό νερό…

Εκείνη τη στιγμή, χωρίς να μας ξαφνιάζει, σαν να είχε βγει ανάμεσά μας από το έδαφος, μια γριά γυναίκα εμφανίστηκε. Ρωτά, τι έγινε, και ο οδηγός μας την ενημερώνει. Ζητά να δει, πιάνει το χέρι του φίλου μας, κουνάει το κεφάλι της μ' ένα χαμόγελο και μας προτείνει να το ξαναβάλει στη θέση του επί τόπου.

Το ύφος της, γλυκό και αποφασιστικό συγχρόνως, μας κάνει καλή εντύπωση. Χωρίς πολλές σκέψεις, δεχόμαστε και να, η γριούλα, που παίρνει αμέσως το άρρωστο χέρι, το πιέζει, το πασπατεύει, το τρίβει όπως πρέπει, επιμένοντας εδώ με τον αντίχειρα, εκεί με τα δάχτυλα, βάζοντας στα χέρια μιας εξηντάρας χωριάτισσας, όλη την απαλότητα μιας αδελφής του ελέους, όλη τη δύναμη ενός νοσοκομειακού γιατρού.

Αυτή η σκηνή κλινικής περιποίησης σ' αυτό το Δαντικό τοπίο, έπρεπε να παρουσιάζει ένα παράξενο θέαμα. Μετά από μερικά λεπτά, ο ασθενής βγάζει μια φωνή.

-*«Έγινε,* λέει, η βοσκοπούλα θριαμβευτικά. *Μπήκε στη θέση του !»*

-*«Όντως,* συνεχίζει ο σύντροφός μας, *τα πράγματα είναι στην τάξη τώρα.»*

Και μας δείχνει το χέρι του που, αναποδογυρισμένο λίγο πριν, είχε ξαναβρεί την κανονική του θέση. Και νάμαστε που αλληλοσυγχαιρόμαστε. Τότε ήταν που κοιτάξαμε, όχι χωρίς έκπληξη, την ευεργετική γριά, που μας είχε βγάλει απ' αυτό το στραβοπάτημα. Με τα γκρίζα της μαλλιά, ωραία τακτοποιημένα γύρω από το κεφάλι της, τα ενεργητικά αλλά και λεπτά χαρακτηριστικά της, τα ανοιχτά και γλυκά μάτια της, την κερένια χροιά της, σχεδόν χωρίς ρυτίδες, τα καθαρά ρούχα της, αν και η φούστα ήταν πολύ παλιά, μας φαινόταν, λόγω του αιφνιδιαστικού ερχομού της σε αυτή την έρημο και της θαυματουργικής σχεδόν επέμβασής της, περισσότερο νεράιδα παρά χωριάτισσα. Ίσως να ήταν το ίδιο *«γαλάζιο πουλί»*, που ερχόταν με την μορφή εκείνης, να θεραπεύσει τον απρόσεκτο κυνηγό, ύστερα από την τιμωρία που του είχε επιβάλλει με την πτώση του.

Δεν δέχτηκε αμοιβή και περιμέναμε όλοι να την δούμε να εξαφανίζεται σαν καπνός ή να πετάει πάνω σ' έναν *«hippogriffe»* [*«ιππόγρυπο»*]. Αλλά τέρμα τα παραμύθια!… Δρόμο!… Μας πιέζει ο χρόνος. Θέλουμε τρεις ώρες για να φτάσουμε στην Αράχοβα, όπου πρόκειται να σταματήσουμε για να φάμε και να κοιμηθούμε, και ήδη αρχίζει να σουρουπώνει… Γρήγορα έναν επίδεσμο γύρω από το μπράτσο, μια εσάρπα για να το κρατήσει, και ξανά τοποθετούμε το σακάτη μας πάνω στο σαμάρι του.

Οι αγωγιάτες τράβηξαν με δυσκολία τα ζώα από τους θάμνους, όπου έτρωγαν ευχάριστα.

-*«Είστε έτοιμοι;»*

-*«Είμαστε!»*

Και το καραβάνι ξεκινάει με κλωτσιές και κουδούνια. Ανακαλύπτουμε τότε, ότι η μάγισσα έχει έναν άντρα, ο οποίος καβάλα σε ένα γαϊδουράκι δεν έχει κουνηθεί για ένα τόσο μικρό γεγονός, και συνεχίζει το δρόμο του δίπλα μας, ενώ η γριούλα βαδίζει στο πλάι του. Στο χωριό μας λέει, θα βρείτε ένα μεγάλο γιατρό, που μάλλον θα εγκρίνει τη δουλειά της.

- «*Το όνομά του;»*

-*«Βασίλης Στασσόπουλος»* [Μάλλον εννοεί Παπασταθόπουλος].

-*«Δεν είναι ο Δήμαρχος;»*

-*«Ναι!»*

-*«Σωστά αυτός είναι, είναι ο Δήμαρχος στο σπίτι του οποίου πρέπει να περάσουμε τη νύχτα.»*

-*«Εμπρός! Εμπρός!»*

Κάτω από υπέρμετρες απόκρημνες όχθες, περνάμε ένα χείμαρρο, που μεταφέρει τα πρώτα χιόνια του χειμώνα. Μας δείχνουν, πάνω σε ένα ύψωμα, ένα αρκετό όμορφο μνημείο, που ονομάζεται, *"ο πύργος του κλέφτη"* που ανεγέρθηκε στη μνήμη του γενναίου Μέγα, ο οποίος καθάρισε την περιοχή από τους ληστές που τη μάστιζαν, και σκότωσε τον αρχηγό τους, το φοβερό Νταβέλη.

Τριάντα χρόνια πέρασαν από τότε. Οι ιστορίες δεν είναι πια παρά μόνο μακρινές αναμνήσεις, και αυτή η απόμακρη περιοχή, είναι περισσότερο ασφαλής από κάποιες λεωφόρους της Πρωτεύουσας. Γι' αυτό το λόγο, περνώντας, ευχαριστούμε τη σκιά του καπετάνιου Μέγα, και ανεβαίνουμε γρήγορα τον κατσικόδρομο, που με τις στροφές του, σχηματίζει κάτι σαν κέντημα στις σκληρές και βραχώδεις πλαγιές του Παρνασσού.

Τι δρόμος! Βαθιές ρωγμές σκαμμένες από τις βροχές και τα χιόνια, βράχοι πεσμένοι από τις κορφές, στηριγμένοι μέσα στο ρήγμα τους ή διαμελισμένοι σαν οβίδες. Κάτω από τα πόδια βρίσκονται όλα τα είδη του πολυέδρου, σκαλισμένα στο γρανίτη ή στο πιο σκληρό πυρίτιο, ορθωμένα σαν πυραμίδες, κοφτερά σαν γιαταγάνια, λεία και γλιστερά σαν βότσαλα!

Διεσπαρμένο, καθέτως σ' όλα τα επίπεδα του μονοπατιού, το μικρό μας καραβάνι, που αποτελείται από μια ντουζίνα ανθρώπων και περίπου δεκαπέντε ζώα, γαϊδούρια και μουλάρια, μοιάζει μ' ένα στρατό σε πορεία.

Μας διασκεδάζει που έχουμε, έτσι που είμαστε ο ένας πάνω στον άλλο, από κάτω προς τα πάνω ή από πάνω προς τα κάτω, μια θέα σχεδόν κάθετη που θυμίζει μια μικρογραφία καρικατούρας. Η παραμικρή πτώση θα ήταν το ίδιο κάθετη. Ευτυχώς, όλα πάνε καλά, τα πόδια των ζώων μας είναι ακούραστα. Τα βλέπουμε πότε - πότε σαν το κατσίκι του *«Leconte de Lisle».*

«Τα τέσσερα πόδια πάνω σε μια θεόρατη πέτρα.»

που παίρνουν φόρα για να περάσουν, χωρίς δυσκολία, μια ρωγμή του

εδάφους ή που κυκλοφορούν με άνισα βήματα ανάμεσα στις παραξενιές μιας εχθρικής Ορυκτολογίας, με την άνεση των γαϊδουριών του τσίρκου, που περπατούν πάνω σε μπουκάλια, όπως το θέλει η δουλειά τους.

Πού και πού συναντάμε, σ' ένα διάστημα μερικών εκατοντάδων μέτρων, υπολείμματα τουρκικών δρόμων (γκαλντερίμια): χοντρές πέτρες λίγο πολύ στρογγυλές, τοποθετημένες δίπλα - δίπλα σε οποιαδήποτε πλευρά, συχνά με την κόψη προς τα πάνω, σχηματίζοντας έτσι ένα δρόμο ακόμα πιο δύσβατο από τον υπόλοιπο, μάλλον καλό κάποτε για να αντέχει στο πέρασμα των κανονιών. Τους αποφεύγουμε με προσοχή.

Οι υλικές ανησυχίες του δρόμου, όμως, σβήνονται μπροστά στο μεγαλείο και στην αυξανόμενη μαγεία του τοπίου. Δεξιά, ο απέραντος Παρνασσός πνιγμένος μέσα σε μια απειλητική ομίχλη, φαίνεται να προεδρεύει μιας συνέλευσης από θύελλες... Μπροστά μας, ο ήλιος που έχει δύσει εδώ και ώρα, χρυσίζει ακόμα κάποια καθυστερημένα νεφελώματα γύρω από τις κορυφές.

Ο αέρας πιο έντονος λόγω σούρουπου, απομακρύνει σιγά-σιγά αυτές τις ροδοκόκκινες εσάρπες, που πιάνονται σε κάθε βράχο που συναντάνε, σαν να ήταν μια καρφίτσα, και σε αυτό το ξετύλιγμα των ατμών, το μάτι πιστεύει ότι αναγνωρίζει σχεδόν τον Πήγασο, πετώντας με τα φτερά του ή την αθάνατη μορφή κάποιου πότη αμβρωσίας. Ήμασταν άραγε στον προθάλαμο του Ολύμπου;

Ο ουρανός, ένας ουρανός σε χρώμα αμέθυστου, που τον στολίζουν τέσσερα ή πέντε μεγάλα αστέρια, στέκεται θαυμάσια επάνω μας. Ξαφνικά, από το σεβαστό μέτωπο του Ελικώνα [εννοεί την Κίρφι], η Σελήνη, το γνήσιο μισοφέγγαρο της Αρτέμιδας, εμφανίζεται.

Πομπώδης στιγμή! Ιερή συγκίνηση, ποια είσαι συ για να ταράζεις σ' αυτό το σημείο, το ειδωλολατρικό αίσθημα, που έμεινε στο βάθος των καρδιών μας; Και έψαχνα στον εαυτό μου, την πηγή, το λόγο ύπαρξης της παράξενης γοητείας που, μπροστά σε αυτά τα πράγματα τα συνηθισμένα πια, σελήνη, βουνά και σύννεφα, που τα έχουμε δει κι αλλού, με μάγευε σαν να ήμουνα ένας σύγχρονος του Πινδάρου που ερχόταν να ζητήσει τα μυστικά της Μοίρας.

Ίσως να ήταν η αόρατη ανάμνηση των ενθουσιασμών μας στο κολέγιο, του λυρισμού που τόσο δύσκολα απόκτησαν τα μαθητικά μας μυαλά; Ή μήπως ήταν ένας απόηχος της παλιάς ρητορικής που ερχόταν ως εμένα, δεκαπέντε χρόνια μετά μαζί με μια γιρλάντα από ημίστιχους όλων των ειδών, επιπλέοντας σε ένα άρωμα λεξικών και θρανίων; Όχι, δεν επρόκειτο για εκείνη την ευχαρίστηση του γελοίου σχολαστικού, προνόμιο των δασκάλων που ταξιδεύουν. Να, ίσως, τι ήταν. Κάτω από τη συσσώρευση των τιμωριών και των μαθημάτων που ξέραμε, των μεταφορών και των υπερβολών κατά παραγγελία, κρατήθηκε, αόριστο μάλλον, αλλά σίγουρο, το ένστικτο ότι, εκτός από τους τύπους τους καθιερωμένους, πέρα από κανόνες της διδασκαλίας,

υπάρχει μια έννοια της ψυχής που οι Ακαδημίες μας παραμένουν ανίκανες να μας ανακαλύψουν. Τη χαρά του ζην της, την εμπιστοσύνη στον εαυτό της και στους θεούς της, που ήταν πάντα δίπλα της, την οξυδέρκεια των αισθήσεών της, που την υπηρετούσαν, τη γαλήνη της τόσο διαφορετικής από τα άγχη μας, την ενότητά της, τόσο μακρινή από την ακαταστασία μας, ποιος πανεπιστημιακός καθηγητής θα μας τις πει;

Εάν η ταραχή των αισθήσεών μας δεν προστίθεται στους ενθουσιασμούς της σκέψης μας, για να δώσει στο όραμα όλη του την πληρότητα, καμία πανεπιστημιακή γητειά δεν θα πάρει από μας την φλόγα, χωρίς την οποία παραμένουμε ασεβείς. Και το αίνιγμα αυτό, μόνο εδώ, κάτω από το διαυγές γαλάζιο, μέσα στην ελαφρότητα της ατμόσφαιρας, μπροστά στις διδασκαλίες της εύγλωττης φύσης που, πότε - όπως στην Αττική - φτάνει στο εξαίσιο, σε ό,τι αφορά το ρυθμό και την αρμονία των περιγραμμάτων, και πότε - όπως στα Δελφικά φαράγγια - ξεπερνά σε υπερφυσικό και μεγαλείο, όσα μπορούν να προσφέρουν τα άλλα πανοράματα, όλα αυτά συνδυασμένα με τις οπτασίες του πιο γοητευτικού μύθου και τους απόηχους της πιο ένδοξης ιστορίας, είναι εδώ που το αίνιγμα θα λυθεί, και όχι αλλού. Γιατί εδώ, σε αυτήν την πατρίδα του ανθρώπου και των έξοχων πραγμάτων, κυκλοφορούν διεσπαρμένες, κάποιες σπίθες μιας αθάνατης μεγαλοφυΐας. Πρέπει τότε, απλά μια από αυτές να μας διαπερνά την καρδιά, και η θεία χάρις να μας αγγίξει. Επιβάλλεται ένας κλονισμός όλου του όντος, για να εκπληρωθεί η αποκάλυψη.

Για μερικά λεπτά, ανέτρεξα στο χρόνο, σκεπτόμουν και αισθανόμουν σαν Έλληνας των αρχαίων καιρών. Κι αυτή η παρεκτροπή μιας στιγμής, μ' αποζημίωνε πλήρως, για όλη την κούραση που είχα νιώσει, που ένιωθα και που θα νιώσω ακόμα. Εμπρός! Η σκιά πυκνώνει. Πόσες ώρες ακόμα μέχρι το χωριό; Τρεις ώρες! Δεν κινηθήκαμε καθόλου ή η Αράχοβα απομακρύνεται. Ο δρόμος που πια δεν είναι καν δρόμος, δύσκολα φαίνεται.

Δυο αγωγιάτες περπατάνε μπροστά, κι εμείς, ή μάλλον τα ζώα μας, τους ακολουθούν. Περπατώντας τραγουδάνε πιασμένοι χέρι - χέρι. Τραγουδάνε εκείνα τα γεμάτα μελαγχολία τραγούδια που τα ακούμε από τους περισσότερους λαούς, που λόγω μιας συγγένειας είτε εθνικής είτε ιστορικής, έχουν σχέση με τη σλαβική φυλή, μονότονα, ένρινα, χωρίς σαφή ρυθμό, με ξαφνικές παύσεις, έπειτα επανερχόμενα σαν λόξυγκας και που φαίνονται να μη τελειώνουν ποτέ.

Καμία ευθυμία σ' αυτά τα λαϊκά άσματα, καθώς και οι σκοποί των χορών των αντρικών και των γυναικείων, που βλέπουμε στα χωριά, έχουν κι αυτοί ένα σπαραχτικό ήχο, τόσο για την ψυχή όσο και για το αυτί, μουσική των μακροχρόνια καταπιεσμένων φυλών, που αντανακλά κάτι από την αβεβαιότητα μιας εκτοπισμένης ζωής, και τη μονοτονία του αιώνιου ζυγού.

Νυχτώνει όλο και περισσότερο. Τα ωραία ροδοκόκκινα σύννεφα έγιναν

κόκκινα και μενεξεδένια κι ύστερα σχεδόν μαύρα. Το βάθος του φαραγγιού σκοτεινιάζει. Το τόξο της Σελήνης, συχνά κρυμμένο από τις γιγάντιες κορφές, δεν μας δίνει πια παρά μόνο ένα μακάβριο φως. Χωρίς τα κουδούνια μας οι σιλουέτες μας θα έμοιαζαν με φαντάσματα. Όσο για τον Παρνασσό, η κορφή του οποίου παραμένει βυθισμένη μέσα στην ομίχλη, φαίνεται σαν ειδωλολάτρης αδερφός του Brocken,όπου ο Goethe θα μπορούσε άνετα να μεταφέρει το μεφιστοφελικό γκαλά των βαλπουργίων.

Γύρω μας, σπρωγμένα από τον άνεμο, κάτι γκρίζα νεφελώματα πλανιούνται σε διάφορα ύψη, και σίγουρα τα χρησιμοποιούν για ντόμινο κάποιοι θεοί που θέλουν, περνώντας, να κρατήσουν το incognito τους. Από μια παράξενη οπτική ψευδαίσθηση, τα κομμάτια των βουνών που τεμαχίζουν οι ομίχλες αυτές, φαίνονται ν' ανεβαίνουν ή να κατεβαίνουν, καθώς το προφίλ των σύννεφων πλαταίνει ή λεπταίνει.

Δεν υπάρχουν πια αποστάσεις, η άβυσσος καλύπτεται, το απόκρημνο μπερδεύεται με τα σύννεφα, και μπροστά στο πήγαινε - έλα των χαωδών μαζών, ο άνθρωπος κατάπληκτος αναρωτιέται, εάν σε λίγο θα βρεθεί στα ανάντη του Παρνασσού ή στα κατάντη του Ελικώνα [εννοεί Κίρφεως].

Σταματάμε μπροστά σ' ένα χάνι με θλιβερή όψη. Ένα χάνι! Δηλαδή μια κακή σκεπή πάνω σε τέσσερις τοίχους, χωρίς παράθυρα, μια αυλή, ένα υπόστεγο, μια βρύση. Το υπόλοιπο, ο ταξιδιώτης το φέρνει μαζί του.

Όμως, ο δρόμος είναι μακρύς και ο στόχος του ακόμα μακριά. Σκεφτόμαστε: τα ράντζα μας θα μας εξυπηρετούσαν για μια νύχτα, αλλά οι προμήθειές μας δεν θα μας έφταναν πια, παρά μονάχα για ένα μέτριο δείπνο, αλλά όχι και για ένα πρωινό έστω και λιτό την επομένη. Και όταν πρέπει να κοιμάσαι τόσο άσχημα, η παροιμία *«όποιος κοιμάται δειπνά»*, χάνει την παρηγορητική σημασία της. Ας μην διστάζουμε και ας συνεχίσουμε το δρόμο μας.

Παλεύουμε με το *«ιππικό»* μας, που είναι της γνώμης ότι ένα χάνι είναι φτιαγμένο για να σταματάμε. Συμβιβαζόμαστε για μερικές ρουφηξιές καθαρού νερού στην ποτίστρα και ύστερα, με τις φωνές των αγωγιατών, η βέργα δουλεύοντας πάνω στ' ανυπάκουα καπούλια, βγαίνουμε από αυτό το καταφύγιο και σχηματίζουμε ξανά κάτω από το φεγγάρι την πομπή νεκρομαντών. Παρόλη τη δεξιότητά του στο φανταστικό και στο τρομερό, ο Gustave Doré, υπό την έμπνευση του Βιργιλίου, δεν θα είχε φανταστεί τίποτα πιο δραματικό απ' αυτούς τους σωρούς από κολοσσιαίους βράχους που ορθώνει η φύση γύρω μας. Όχι μακριά απ' το δρόμο που ακολουθούμε, ίσως στο βάθος του γκρεμού, στην άκρη του οποίου τα ζώα μας κάνουν θαύματα ισορροπίας, να ρέει η Λήθη που οδηγεί στον Άδη. Ναι, πράγματι, είναι καταχθόνιες οι σιλουέτες που ξεπροβάλλουν ξαφνικά σε μια κορυφή ή που διαγράφονται μαύρες σ' ένα κομμάτι πιο φωτεινό του ορίζοντα. Μια Σφίγγα

έτοιμη να ορμήξει, ένας πετρωμένος Κένταυρος, μια Ευμενίδα ρίχνοντας κατάρες, ένας Τιτάνας μέσα στους σπαραγμούς του βασανιστηρίου. Και δεν είναι χωρίς γοητεία - μια γοητεία μάλλον λίγο τεχνητή - που αφήνεται ο νους στις εκκλήσεις της υποχθόνιας αυτοκρατορίας, γευόμενος έτσι, ασφαλισμένος, με τον ερασιτεχνισμό ενός σκεπτικιστή, όλη τη φρίκη μιας άκακης φαντασμαγορίας. Μια ώρα, δυο ώρες ακόμα περπατάμε. Η νύχτα έγινε πυκνή. Κανένα χωριό, κανένα σπίτι. Ούτε ένα φως τίποτα. Μήπως πήραμε λάθος δρόμο; Μας πιάνει ανησυχία, δυο από τους συντρόφους μας, που προπορεύονταν με τους αγωγιάτες τους, δεν εμφανίστηκαν ξανά. Κανένα ίχνος από το πέρασμά τους. Χάθηκαν; Μήπως κατόρθωσαν να φτάσουν στο κατάλυμα; Κι εμείς θα φτάσουμε ποτέ εκεί; Ρωτάμε τους οδηγούς μας με αρκετά κακή διάθεση, σαν να έφταιγαν οι κακομοίρηδες για το μακρύ δρόμο. Πάντως λίγη επιφύλαξη είναι φυσική.

Οι αναμνήσεις *«του ληστή»* μας έρχονται στη μνήμη και τελικά, θα ήμασταν ωραίες λείες, ένας υπουργός, τρεις διπλωμάτες, ένα μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, αρκετά για να πληρώσει η κυβέρνηση του Βασιλιά Γεωργίου αξιοσέβαστα λύτρα ή για να ξαναρχίσει η θλιβερή έκπληξη του Μαραθώνα. Αλλά όλα πάνε καλά, το επιβεβαιώνουν οι αγωγιάτες μας, με το χέρι στην καρδιά. Ο αρχηγός τους, ο Σωτήρης, που για δεύτερη φορά κάνει τη διαδρομή, μας λέει με τα σπαστά γαλλικά του.

«Σίγουρα κύριε, καλό δρόμο. Αράχοβα εκεί πέρα».

«Επιτέλους, πόσο μέχρι εκεί;»

«Τρία τέταρτα».

Τρία τέταρτα ακόμα! Άντε μια τελευταία προσπάθεια. Μα, Θεέ μου, τι μακρινή μέρα! Ήδη δέκα τρεις ώρες δρόμου, και, από τη στάση που κάναμε στη Χαιρώνεια, όπου πήραμε στα γρήγορα ένα ελαφρύ κολατσιό, εμπλουτισμένο - μέτρια - από τις αναμνήσεις του Πλούταρχου, δεν έχουμε φάει ούτε ένα κομμάτι ψωμιού. Άλλωστε, ο λόγος είναι απλός, δεν έχουμε πια ψωμί. Ας προσέξουμε! Έτσι αρχίζουν οι επαναστάσεις. Πάντως, ο δρόμος καλυτερεύει λίγο. Είναι ένα σημάδι; Πλησιάζουμε κάποιες μορφές, που προχωρούν κουτσά - στραβά, μέσα στο σκοτάδι. Είναι γυναίκες σκυμμένες κάτω από τεράστια δεμάτια από ξύλα. Δίπλα τους, βαδίζουν με μικρά βήματα άλλα δεμάτια ή μάλλον αόρατα γαϊδούρια, χωμένα μέσα στο φόρτωμά τους πάνω στο οποίο κάθονται άντρες.

-«Καλησπέρα! Καλησπέρα! Μακριά είναι η Αράχοβα;»

-«Τρία τέταρτα»

Πώς! Πάλι τρία τέταρτα! Σαστισμένοι, στρεφόμαστε προς το Σωτήρη, σαν να ήταν ένοχος.

-«Ναι, ναι κύριε χωριό πολύ κοντά, Αυτοί βαρείς βαδίζουν αργά, εμείς ελαφριοί περπατάμε γρήγορα!»

Τα αλαμπουρνέζικά του μας ηρεμούν. Όμως η πείνα μάς ταλαιπωρεί. Θα δίναμε τον Πλούτωνα και το βασίλειό του για μια αλογίσια μπριζόλα και βεβαίως η Μυθολογία ξινίζει. Αλλά ξαφνικά ο δρόμος κάνει μια στροφή. Γη! Γη! Επιτέλους! Εκεί είναι το λιμάνι; Ένα φως, δυο φώτα, δέκα φώτα φαίνονται.

Ναι, πράγματι, είναι η Αράχοβα, της οποίας τα σαλέ εμφανίζονται σ' όλα τα υψώματα σαν χτισμένα με κινέζικη φαντασία επάνω στα άνισα ράφια μιας εταζέρας. Να τα πρώτα σπίτια, και μπαίνουμε με ευχαρίστηση σ' ένα λαβύρινθο από δύσοσμα σοκάκια, που χρησιμεύουν για οχετοί των γειτονικών στάβλων. Δεξιά και αριστερά ξεσπούν ηχητικά γκαρίσματα. Τα ζώα μας απαντούν όσο καλύτερα μπορούν και ο πάταγος αναγγέλλει στο χωριό την θριαμβευτική άφιξή μας εντός των τειχών τους.

Η λάσπη στην οποία τσαλαβουτάμε μας αφήνει να πιστεύουμε ότι, στους κόλπους των σύννεφων, *«οι Ολύμπιοι»* έπρεπε να καταριούνται το πρωτόκολλο, που τους απαγόρευε την ομπρέλα. Διότι έβρεξε - αυτό είναι σίγουρο - και ήδη κάποιες σταγόνες μας αναγγέλλουν την επόμενη μπόρα. Ας βιαστούμε! Το σπίτι του δημάρχου; Από δω. Νάτο! Ένας αναστεναγμός βγαίνει από τα στήθη μας μπροστά σ' αυτήν την τόσο επιθυμητή πόρτα.

Κατεβαίνουμε από τα υποζύγιά μας, ενώ οι κάτοικοι του σπιτιού βγαίνουν να μας υποδεχτούν. Να, και ο Δήμαρχος χαμογελαστός και πρόθυμος. Σφίγγουμε όλα τα χέρια που μας δίνουν… Και οι φίλοι μας; Είναι δυο ώρες επάνω και μας περιμένουν, δίπλα στη φωτιά. Ανεβαίνουμε πίσω από το νοικοκύρη και αρχίζουν ερωτήσεις και απαντήσεις. Διηγούμαστε το ατύχημα, το *«γαλάζιο πουλί»*, τη στάση στο χάνι, τους δισταγμούς μας μέσα στα σκοτάδια. Αλλά ο Δήμαρχος φοράει τα γυαλιά του και εξετάζει μεθοδικά το χέρι του τραυματισμένου μας. Είναι ένας ψηλός άνδρας, νέος ακόμα, παρόλο που καμπουριάζει λίγο, με ένα κεφάλι ιδιαίτερα μικρό κι ένα μάτι πολύ έξυπνο. Σπούδασε στο Παρίσι και εκφράζεται στα Γαλλικά με μια προφορά κάπως Γασκωνική.

Το ατύχημα δεν είναι σχεδόν τίποτα, χάρις στη γριά τσοπάνισσα, που δεν είναι ούτε νεράιδα, ούτε πουλί, αλλά μάλλον μια εμπειρική γυναίκα, που γιατρεύει τα στραμπουλήγματα, γνωστή στην περιοχή. Απέφυγε την εξάρθρωση του αγκώνα του φίλου μας, που θα μείνει μ' ένα στραμπούληγμα του τένοντα, δέκα πέντε μέρες με κομπρέσες. Και όπως λένε, όταν γνωρίζεις τον πόνο σου, είναι ήδη μισονικημένος, τίποτα δεν μας εμποδίζει να χαρούμε το δείπνο, του οποίου η μυρωδιά έρχεται από το διπλανό δωμάτιο.

«Ώρα για φαγητό», λέει ο Δήμαρχος. *«Ναι, ας φάμε! Δόξα τω Θεώ!».* Γύρω από το τραπέζι βρίσκονται ήδη οι τοπικές διασημότητες: Ο έφορος, ο υπάλληλος του τηλεγραφείου, ένας πρώην αξιωματικός, εγκάρδια πρόσωπα που καταλαβαίνουν τα Γαλλικά μας, όσο εμείς καταλαβαίνουμε τα Ελληνικά τους, αλλά η ευθυμία τους έχει ανταπόκριση στη δική μας.

Κάποιοι συμπαθητικοί άνθρωποι με φουστανέλα μας σερβίρουν. Ωραία η χορτόσουπα! Ωραίο το αρνί αλά παλληκάρι! Ωραία όλα όσα μας προσφέρουν και ωραία η ρετσίνα! Έπειτα ήρθε η σειρά των προπόσεων: *«Στη Γαλλία! στην Ελλάδα! στον οικοδεσπότη μας! στην υγειά μας!»* Ποτήρι με ποτήρι, τόσο πιο δυνατή είναι η σύγκρουση, όσο πιο γερή είναι η φιλία.

Στο τέλος, ο Δήμαρχος μας δίνει μερικές πληροφορίες για τη μικρή του πολιτεία. Αράχοβα είναι μια σλαβική λέξη, που σημαίνει πόλη των καρυδιών. Οι καρυδιές εξαφανίστηκαν, το όνομα όμως έμεινε. Μήπως είναι η αρχαία *«Άμβρυσσος»* του Παυσανία ή η *«Ανεμώρεια»* του Στράβωνα;

Μερικά αρχαία υπολείμματα βρίσκονται σκορπισμένα στο χωριό, ειδικά ένα ιωνικό κιονόκρανο είναι εντοιχισμένο σε μια εκκλησία. Αλλά εδώ, πρόκειται για δουλειά αρχαιολόγων. Ας την αφήσουμε. Όσο και να είναι, παρόλη τη σχεδόν απρόσιτη τοποθεσία της, η κωμόπολη δεν γλύτωσε από τις ορδές των επιδρομέων που κατέκλυσαν την Ελλάδα.

Το να είσαι στο κατώφλι ενός θησαυρού είναι μια επικίνδυνη θέση. Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Γαλάτες, Γότθοι, Βάνδαλοι, Σλάβοι, Βούλγαροι, όλες οι ενσαρκώσεις της λεηλασίας, όλες οι μορφές της αρπαγής πέρασαν από εδώ. Πέρασαν και οι βαρείς λόχοι των Φράγκων και ύστερα οι ιππείς των Σουλτάνων. Όμως, όλοι απλώς πέρασαν. Αυτός ο τόπος με τις χαράδρες του, με τα βουνά του, δεν δελέασε κανέναν. Η πλημμυρίδα έφερνε το ανθρώπινο κύμα, και η άμπωτη το έπαιρνε με τις απογοητεύσεις του. Δεν άφησε σχεδόν τίποτα από το πέρασμά του. Έτσι ο Αραχοβίτικος τύπος παρέμεινε ένας από τους πιο γνήσιους της ελληνικής ράτσας, με κάποια ανάμειξη αρβανίτικου αίματος.

Η καλλιέργεια είναι δύσκολη, τι να φυτεύεις σε πλαγιές που οι κλίσεις τους, οι πιο απαλές, δεν έχουν λιγότερο από 45° μοίρες. Το αμπέλι και η ελιά, πάντως, φυτρώνουν αρκετά καλά. Αλλά οι βασικοί πόροι του τόπου βρίσκονται στα μεγάλα κοπάδια, που βόσκουν το καλοκαίρι στα ψηλά οροπέδια και κατεβαίνουν το χειμώνα σε πιο ήπιες ζώνες. Για να μη ξεχάσουμε τίποτα, πρέπει να αναφέρουμε μερικούς αργαλειούς που κατασκευάζουν αρκετά όμορφα χαλιά.

-*«Και οι γυναίκες είναι ωραίες»,* προσθέτει ο Δήμαρχος,

-*«Αλλά αυτό δεν έχει πια σχέση με βιομηχανία ή τουλάχιστον όχι ακόμα …»,* απαντά ο συνάδελφός μας από τη Ρωσία, χαριτωμένος σαρκαστικός, του οποίου ο σκεπτικισμός δεν φαίνεται να εμπιστεύεται τα ήθη των τρωγλοδυτών. Αλλά, ας σταματήσουμε πριν αρχίσουν οι ιστορίες με ληστές, που σίγουρα δεν θα λείψουν από το τραπέζι. Η βραδιά δεν πρόκειται να είναι μεγάλη. Μια δύσκολη μέρα μας περιμένει και χρειαζόμαστε δυνάμεις. Καληνύχτα, λοιπόν, σε όλους. Πάμε να ξαπλώσουμε. Ο ύπνος μας όμως δεν ήταν τόσο ήσυχος όσο τον ελπίζαμε μετά την πορεία της προηγούμενης. Συχνά

ξύπνιοι εξαιτίας της βροχής, που χτύπαγε τα παντζούρια, και των ριπών μιας φθινοπωρινής ανεμοθύελλας, δεν νιώθουμε πολύ ευδιάθετοι, όταν γύρω στις επτά το πρωί, πρέπει να ετοιμαστούμε για την καινούργια διαδρομή.

Η κακοκαιρία πέρασε, αλλά ψιχαλίζει και, στ' αλήθεια, έτσι που τα βλέπουμε πέρα από αυτήν την υγρή μουσελίνα, τα βουνά δεν μας προσελκύουν καθόλου. Θα περιμένουμε άραγε να διώξει ο ήλιος την ομίχλη; Μπορεί όμως να περάσουν οκτώ μέρες πριν να βγει το χωριό από αυτήν την καταχνιά και εξίσου, μπορούμε να βρούμε έναν καθαρό ουρανό μερικά χιλιόμετρα από εδώ. Ένα λόγος μας κάνει ν' αποφασίσουμε να φύγουμε. Το ατμόπλοιο των έργων του Ισθμού μας περιμένει στην Ιτέα, μικρή κωμόπολη στον Κορινθιακό κόλπο, όπου πρέπει να φτάσουμε το βράδυ. Μπορεί να φύγει, εάν δεν εμφανιστούμε, και τότε θα είμαστε αναγκασμένοι να κατασκηνώσουμε σαν ναυαγοί σ' ένα χωριουδάκι, χωρίς βοήθεια, επικαλούμενοι τη Θεία Πρόνοια να μας στείλει ένα απελευθερωτικό πλοίο, είτε να διακινδυνεύσουμε σαν τον Οδυσσέα πάνω σε μια βάρκα. Οπότε, ας φύγουμε! Τα μουλάρια βρίσκονται κάτω από τα παράθυρά μας, στην πόρτα συναντάμε την τσοπάνισσα που την είχαμε αφήσει πίσω μας τη νύχτα. Γελαστή, με πάντα το μυστηριώδες χαμόγελο, ερχόταν να χαιρετήσει τον πελάτη της και να του ευχηθεί καλό ταξίδι. Αντίο ωραίο γαλάζιο πουλί! Αντίο καλέ Δήμαρχε! Κι εμπρός! Θαυμάσιοι αγωγιάτες, αληθινά μοντέλα για ατελιέ, βαδίζουν μπροστά.

Οι χτεσινοί, από τη Λιβαδειά, ξαναπήραν το δρόμο της Χαιρώνειας με τα ζώα τους. Αυτοί που τους διαδέχτηκαν είναι άνθρωποι από την Αράχοβα, περισσότερο αθλητές παρά χωριάτες, φτιαγμένοι για την πάλη και για το δρόμο. Έχουν κάτω από τις βουνίσιες ενδυμασίες τους, μια αρχοντική και κομψή κορμοστασιά. Ένας απ' αυτούς, ένα παλληκάρι είκοσι πέντε ετών, μοιάζει ακριβώς με τον κλέφτη των *«Orientales»*. Το κεφάλι του, μικρό, κινείται με υπερηφάνεια πάνω σε φαρδιούς ώμους. Η μύτη του που ανασαίνει τον αέρα των βουνοκορφών του Παρνασσού, χωρίζει ένα μακρύ και λεπτό μουστάκι. Το μάτι του, το αετήσιο, λάμπει κάτω από φρύδια πειρατών. Οι μεγάλες του δρασκελιές του επιτρέπουν να προσπερνά με άνεση τους βράχους, που φράζουν το δρόμο κι έτσι τον βλέπουμε πάνω στις κορυφές σε μια κυρίαρχη στάση, να στρίβει ένα τσιγάρο. Ο στίχος του ποιητή φαίνεται να τραγουδά γύρω του :

«Είναι ένας κλέφτης με μαύρο μάτι,
που η φτώχεια τον συνοδεύει
την πήρε και δεν έδωσε τίποτα για να την αποκτήσει.
Ένας κλέφτης έχει για όλα τον αέρα του ουρανού, νερό των πηγαδιών,
το ωραίο ηλιοκαμένο μπρούντζινο όπλο από τον καπνό και έπειτα

την ελευθερία στα βουνά.»

Εκείνος είναι σίγουρα, όπως τον είχε επικαλεστεί ο Βίκτωρ Ουγκώ με τους εξορκισμούς της παντοδύναμης μεγαλοφυΐας του. Βιαζόμαστε για να βγούμε από την ομίχλη και πράγματι, εκεί πιο πέρα ο ουρανός φαίνεται καθαρός. Οι πρόποδες του Παρνασσού υψώνονται μέσα στα γκρίζα σύννεφα, και ο Ελικώνας [εννοεί την Κίρφι] ανακαλύπτεται κομμάτι - κομμάτι, μέσα από τη σχισμή των πέπλων που σχηματίζει η ομίχλη. Σπάνια σε ταξίδι μ' αγγίζει η περιέργεια να μάθω.

Έχω δει τόσο συχνά, τις εντυπώσεις μου να παγώνουν και τη χαρά μου να πετά, μόλις ξεφύλλιζα οδηγό, που προτιμώ να φαντάζομαι τα πράγματα, παρά να γνωρίζω την ακριβή αλήθεια τους. Παρόλα αυτά, πρέπει πού και πού να δίνουμε στο νου, μερικά σημεία αναγνώρισης. Είναι το εφαλτήριο του ονείρου. Ανοίγω λοιπόν, όπως τύχει, το *«Isabert»,* προσπαθώντας να κρατήσω κουτσά στραβά μέσα στα τινάγματα του βαδίσματος, το πήγαινε έλα του τόμου.

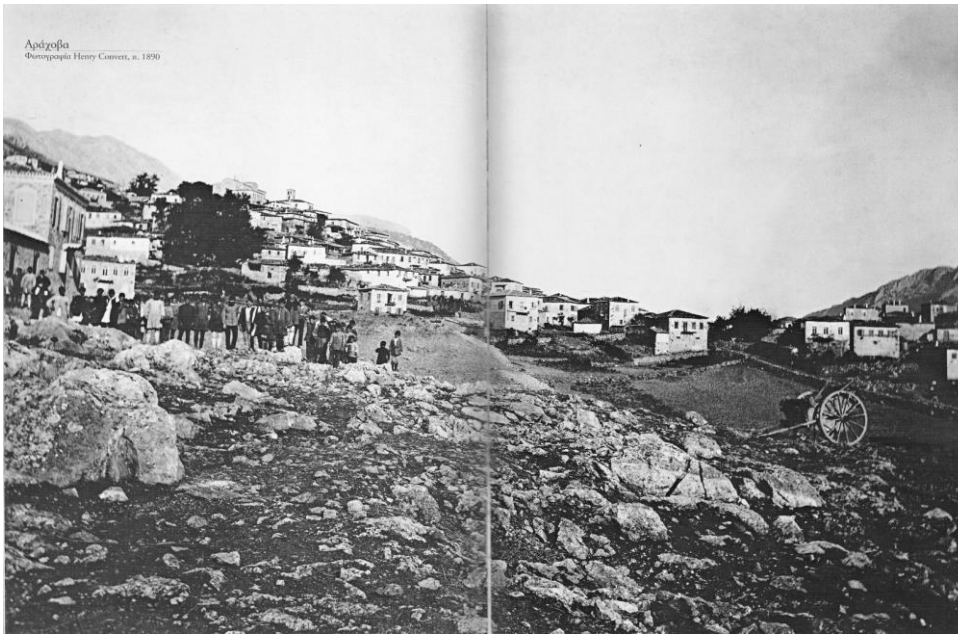
Πρώτα, ανακάλυψα ότι ο ποταμός της Λήθης στις όχθες του οποίου πίστευα ότι βρισκόμουνα χτες, ρέει πιο βόρεια, στη μεριά της Θεσσαλίας. Αλλά δεν λυπάμαι για το λάθος μου, συγχωρώ τον εαυτό μου που αγνοούσα μια λεπτομέρεια που θα μ' εμπόδιζε προφανώς να γευτώ, όπως το έκανα, όλα όσα ή φύση συγκέντρωνε γύρω μας σε κλασική καταχθόνια μορφή.

Τι; αυτοί οι βράχοι ή μάλλον όλα αυτά τα Βιργιλιανά τέρατα προερχόμενα από τα Τάρταρα, οι Γοργόνες, οι μυθικοί βασανισμένοι, οι Κένταυροι τόσο υπέροχοι μέσα στο λυκόφως, με την τραγική τους φρίκη, θα ήταν μόνο πετρώματα! Ποτέ! Καλύτερα να κάψουμε τη βιβλιοθήκη των τουριστών για χάρη του μύθου.

Αριστερά, πρέπει να συναντήσουμε τα ερείπια ενός ελληνικού πύργου, που αναγγέλλει τα περίχωρα του Ιερού. Και πράγματι, νάτο! μακριά, χρυσαφένιο από την πρώτη αχτίδα του ήλιου, που διαπερνά την ψιχάλα, διαγράφοντας το ροζ ορθογώνιό του, πάνω στις σκούρες πλαγιές του Ελικώνα [εννοεί Κίρφεως].

Από κοντά δεν είναι παρά μόνο ένα απλό οχύρωμα, όμως τα υπολείμματά του κρατάνε τη θαυμάσια καθαρότητα των γραμμών, που χαρακτηρίζουν όλα τα κτήρια της αρχαίας Ελλάδας. Υπερέχει της κοιλάδας και προ πάντων φύλαγε κάποτε το δρόμο, όπου μια απότομη εξοχή των βράχων προς το γκρεμό, κάνει ειδικά εκεί, το πέρασμα πολύ δύσκολο.

Οι πλαγιές που κατεβαίνουν προς το βάθος της κοιλάδας, είναι φυτεμένες με ελαιόδεντρα και αμπέλια. Παλιά, όπως τώρα, τα κλαριά του αμπελιού σκέπαζαν τις πλευρές της τεράστιας χαράδρας. Εδώ στις ιερές γιορτές, μεθυσμένοι, οι Βάκχες και οι Κορύβαντες, ντυμένοι πάνθηρες, μ' ένα

Η Αράχοβα το 1890 (Δυτική άποψη).

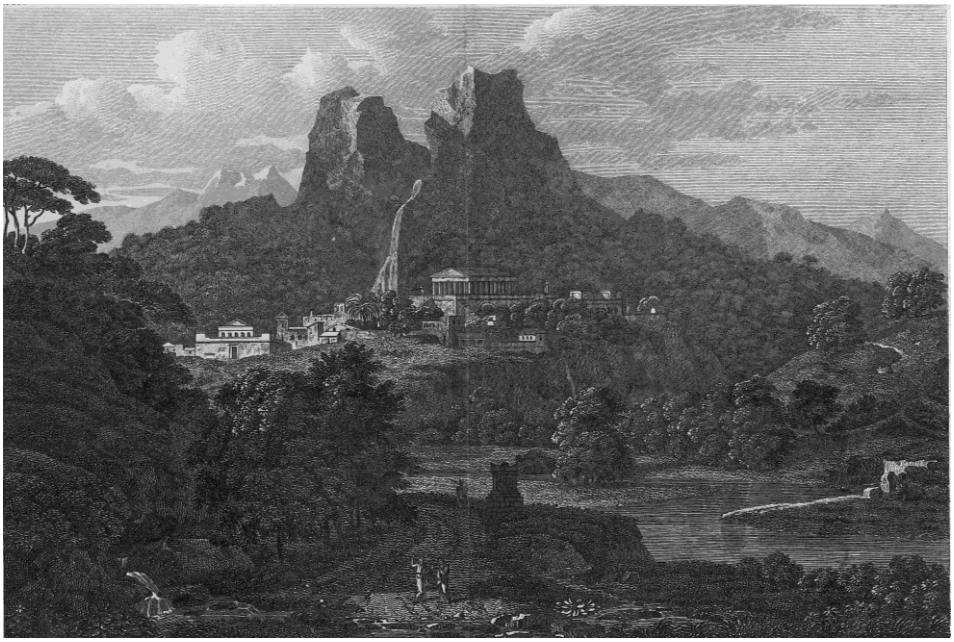
κουκουνάρι στο χέρι, ξετύλιγαν μέσα στα βουνά τους οργιαστικούς χορούς και παραληρούσαν κάτω από τ' αστέρια. Αλλά πρωί είναι, ο καιρός είναι ωραίος, μερικές κορυφές λάμπουν. Ο νους πήρε άλλη στροφή και επηρεάζεται πια τόσο πολύ από την πνοή των μυθολογικών αναμνήσεων. Δεξιά, βλέπουμε πού και πού μερικές σπηλιές - τάφους - σκαμμένες μέσα στους βράχους, κενές εδώ και αιώνες. Κι έτσι χωρίς τις σαρκοφάγους τους, μοιάζουν με αιωνίως ανοιχτά στόματα, που διαμαρτύρονται κατά των ιερόσυλων χεριών που τους παραβίασαν. Λίγο πιο μακριά, κοντά σε μια διπλή πόρτα, λαξευμένη στη γρανιτένια πλαγιά που ακολουθούμε κατά μήκος. Τα πέτρινα φύλλα της είναι σπασμένα. Μερικά δενδρύλλια, ένα άγριο αμπέλι, μια συκιά, σχηματίζουν το πλαίσιο της μισοκλειστής αυτής πόρτας και προσθέτουν στο μυστήριο που φυλάει το κατώφλι, μια ανέκφραστη μελαγχολία. Ακόμα κάποιοι κενοί τάφοι, και ξαφνικά, μια τελευταία στροφή του δρόμου εξαφανίζει την πλευρά του βουνού που μας έκρυβε την ιερή πόλη. Οι Δελφοί! Ήμουν έτοιμος να πω τα Ιεροσόλυμα… Νάτοι, σε αμφιθέατρο στην πλαγιά των Φαιδριάδων Πετρών. Αριστερά μας και μπροστά, ο Ελικώνας [Κίρφι] υποχωρεί, η πεδιάδα του Πλειστού φαρδαίνει και σ' αυτή την απότομη διαπλάτυνση του ντεκόρ, μακριά, στο βάθος τη πεδιάδας που αρχίζει στους πρόποδες των βουνών, που θα κατηφορίσουμε, ο Κορινθιακός κόλπος σπρώχνει προς την στεριά, ένα ζαφειρένιο τρίγωνο: είναι ο κόλπος της Άμφισσας.

Κάποιες ψηλές κορυφές της Πελοποννήσου κεντάνε τον ορίζοντα, ενώ μια

αχτίδα ήλιου που πέφτει λοξά και σαν βεντάλια από τα νεφελώματα του Παρνασσού, χαϊδεύει την αρχαία περιοχή του Απόλλωνα με τη λαμπερή δέσμη της… Καταγοητευμένοι προχωρούμε κάτω από αιωνόβια πλατάνια, που απλώνουν σ' όλες τις κατευθύνσεις το μεγάλο πέπλο των κλάδων τους. Κάτι όμως μας τραβάει έξω από τη σκιά. Μπροστά μας, σ' ένα κοίλωμα του γρανιτένιου τοίχου, ανοίγεται μια τεράστια σχισμή που φαίνεται να οδηγεί στην καρδιά του Παρνασσού. Λίγο αριστερά, γύρω από μια βρύση, δυο ή τρεις ωραίες βουνίσιες και ρωμαλέες κοπέλες με το κεφάλι σκεπασμένο με την κουκούλα από κατσικότριχες, τις γάμπες γυμνές κάτω από κοντές φούστες, τα πόδια μέσα στο νερό που βγαίνει από το άνοιγμα, πλένουν τα ρούχα τους, τα τυλίγουν σφιχτά, τα ξετυλίγουν ή τα χτυπάνε πάνω στα πλακάκια με τη σοβαρότητα ενός γερουσιαστή. Το ρυάκι διογκωμένο από τα πρώτα χιόνια, χωρίζει στα δυο το κελάρυσμά του για να γεμίσει, από τη μια μεριά του άντρου, τη βρύση σύγχρονου ρυθμού, παρόλο που ήταν παλιά, και απ' την άλλη, μια ευρεία τετραγωνική δεξαμενή αρχαίας κατασκευής, όπου εξαγνίζονταν οι πιστοί που έρχονταν να συμβουλευτούν για χρησμό. Είναι η Κασταλία Πηγή, αντίζηλη των νερών της πηγής Ιπποκρήνης… Η ωραία αποστροφή που, μάλιστα από εδώ, ο Μπάιρον απεύθυνε στον Παρνασσό - ογδόντα χρόνια πριν - επανέρχεται στη μνήμη μου: Τίποτε δεν μπορεί να αποδώσει τη διάχυτη, κατά κάποιο τρόπο, μεγαλοπρέπεια που γεμίζει τον τόπο και αιωρείται, πάνω από τα πάντα, γύρω μας.

Μπροστά σ' αυτή τη λαμπρότητα, θα ξεχνούσαμε για πολύ ώρα μάλλον, τη μικρότητα του τουρίστα, που ερχόταν για λίγο μόνο, εάν οι οδηγοί και οι αγωγιάτες μας δεν γύριζαν θορυβωδώς απ' το χωριό με κάποια τρόφιμα, ψωμί, αυγά, ό,τι πρέπει για να συμπληρώσουμε τις προμήθειές μας κι εκείνες που μας είχε προσφέρει ο οικοδεσπότης μας. Εν τούτοις, κανείς δεν σκέπτεται να αρνηθεί το γεύμα, γιατί, όσο *«κλασικός»* και να είναι ο αέρας του Παρνασσού, ανοίγει την όρεξη και τότε, καταπιεζόμαστε ευχάριστα. Καθόμαστε κάτω από τα πλατάνια, στη βάση ακριβώς του βράχου από όπου ρίχτηκε ο καημένος ο Αίσωπος. Ποτέ η μνησικακία των Δελφιωτών δεν του συγχώρησε εκείνο το επίγραμμα, για το οποίο ένα γερό ξυλοκόπημα θα ήταν ήδη μια αρκετά αυστηρή τιμωρία.

Για του λόγου το αληθές, κανείς από μας δεν παίρνει το μέρος του μυθοποιού. Τα βάσανα που μας προκάλεσαν οι μύθοι του στα νιάτα μας, μας προξενούν, μάλλον, τη χαρά μιας εκδίκησης, ενώ τρώμε στον τόπο του μαρτυρίου του. Ανοίγουμε τα μπουκάλια, σπάμε τις σφραγίδες των κουτιών με το κοτόπουλο και το ζαμπόν και βουτάμε τα ταξιδιωτικά μπισκότα μας στο ιερό νερό όπου ξεδιψούσαν οι Μούσες!… Θα γίνουμε άραγε ποιητές, όπως το θέλουν ο μύθος και αρκετοί λατινικοί στίχοι; Όχι, δυστυχώς! Είτε η πηγή έχασε την δύναμή της, είτε το γεύμα μας φανερώνει ήδη τη δική του. Εν πάση

Οι Δελφοί, κατά φαντασία.

περιπτώσει, ο νους μας έχει βαρύνει και συμφωνούμε σ' αυτό το σημείο, που αμφισβητούσαμε ακόμα την παραμονή, ότι την ουσία και το άρωμα της μυθολογίας τα γεύεται καλύτερα, όταν είναι κανείς νηστικός.

Ευχαρίστως θα μέναμε κάτω από το φύλλωμα των πλατανιών, γαλήνιοι και στοχαστικοί μπροστά στο θαυμάσιο πανόραμα που απλώνεται κάτω από τα μάτια μας, χωρίς καμία βιασύνη να ξεφυλλίσουμε τον Οδηγό (Isabert) ανάμεσα στα Δελφικά ερείπια. Αλλά, ο αέρας ψυχραίνει και συννεφιάζει. Αναγκαστικά, σηκωνόμαστε και, αφήνοντας ό,τι έμεινε από το γεύμα στους ντόπιους που, με πεινασμένα μάτια, σχημάτιζαν γύρω μας ένα ημικύκλιο, κατευθυνόμαστε προς το Καστρί.

Το Καστρί είναι το χωριό, που κτίστηκε πάνω στους Δελφούς και εν μέρει, με τις πέτρες τους. Πολλά σπίτια περιέχουν μέσα στους πλινθόκτιστους τοίχους τους, είτε ένα κιονόκρανο, είτε το μέρος ενός κίονα που, με τη χρυσή πάτινά τους τραβάνε το βλέμμα και κάνουν αντίθεση με την πλινθοδομή που τα πλαισιώνει. Μας πηγαίνουν μπροστά σ' ένα μεγάλο μέρος του αρχαίου ναού που φανέρωσαν οι ανασκαφές των τελευταίων δέκα ή δώδεκα χρόνων. Πρόκειται για ένα τοίχο πελασγικής δομής, περίπου 80 μέτρα μήκος, και που απλώνεται ακόμα πιο μακριά κάτω από το έδαφος και τα γειτονικά σπίτια. Εκεί βρίσκονται ωραία σκαλισμένες, αμέτρητες επιγραφές, που όμως εμφανίζονται σε μια απελπιστική σύγχυση-ειδικά για τους επιστήμονες-χωρίς σχέση η μια με

την άλλη, χωρίς αναλογία, ούτε στο θέμα ούτε στη χρονολογία: βουλεύματα, συνθήκες, συμβόλαια πώλησης, χειραφέτησης σκλάβων… παρουσιάζοντας έτσι, κάτι σαν τεράστιο πέτρινο ευρετήριο, όπου η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, το τυπικό της λειτουργίας και το Μεγάλο Βιβλίο, θα συνδυάζονταν κατά τύχη. Έτσι κι αλλιώς, αυτά είναι: *«Θήραμα για αρχαιολόγους»,* όπως θα έλεγε ο φίλος μας ο Δήμαρχος, και δεν θα θέλαμε να διακινδυνεύσουμε, σ' αυτό το κυνήγι, τα λίγα Ελληνικά που κατέχουμε ακόμα. Δυο βήματα πιο πέρα και βρισκόμαστε πάνω στα πλακάκια του Ιερού του Ναού, εν μέρει μόνο καθαρισμένο. Το Ιερό, δηλαδή το άδυτο όπου η Πυθία πάνω στο χρυσό τρίποδά της, πάλευε μέσα στην ιερή επιληψία της. Και ο Ομφαλός, η θεία πέτρα πεσμένη από τον Όλυμπο και που, τοποθετημένη στη μέση του Ιερού, όριζε τον ομφαλό του αρχαίου κόσμου, πού να τον ψάξουμε; Αλλά το κέντρο του σύμπαντος, δεν βρίσκεται πια εδώ, βρίσκεται παντού - ο Πασκάλ το είπε - και για να υποτάσσεται στο νόμο, ο Ομφαλός μάλλον, πάνω στο φτερό των ανέμων διασκορπίστηκε στην αστρική απεραντοσύνη.

Τα χοντρά σύννεφα που μας ανάγκασαν να αφήσουμε τα πλατάνια, δεν μας απειλούν μάταια. Η βροχή, μια αληθινή βροχή, αρχίζει να πέφτει. Σε λίγο, οι κουκούλες και τα αδιάβροχα παλτά, μας μεταμορφώνουν σε μαύρους μετανοητές. Και έτσι πράγματι, είναι η τιμωρία, η εξιλέωση της χαράς μας που ετοιμάζεται, ίσως είναι και η εκδίκηση της αρχαιολογίας που δεν την ικανοποιεί ο ζήλος μας. Τότε, αρνούμαστε να ανακαλύψουμε το μέρος όπου οι Νοστράδαμοι της εποχής συνέθεταν τα αλμανάκ τους. Θυσιάζουμε επίσης το Στάδιο, το Θέατρο, το περιβόλι… Τα ζώα μας; που είναι τα ζώα μας; Εκεί πέρα, σκόρπια στο χωριό με τους αγωγιάτες, που αναζητάμε έναν στα σπίτια των χωρικών που συναδελφώνονται μαζί τους. Ανεβαίνουμε στα σαμάρια μας, ήδη βρεγμένα, και κάτω από την μπόρα που δυναμώνει, κατηφορίζουμε τις πλαγιές, διασκορπίζοντας το καραβάνι μας σε φρικτά μονοπάτια, σαν κατατροπωμένοι ερημίτες.

Με τη βροχή, τα βουνά εξαφανίστηκαν και προχωράμε ανάμεσα στους καταρράκτες. Ο ήχος του νερού στις πλάτες μας μοιάζει με τυμπανοκρουσίες. Όσο για τους αγωγιάτες, έχουν σκεπάσει το κεφάλι τους με τα παλτά τους που στάζουν και φαίνονται σαν αποκεφαλισμένοι, που περιφέρονται μέσα στην καταιγίδα, με το τεράστιο στήθος τους να βγάζει άφθονα νερά από την *«πληγή»* τους. Έτσι, σ' αυτό το χάλι, διασχίζουμε το Χρισσό, γνωστό για την ανακάλυψη μιας επιγραφής στη μυστηριώδη γραφή που λέγεται *"βουστροφηδόν"* γραφή. Αυτή η ανάμνηση, όσο πολύτιμη και να είναι, δεν θα μπορούσε ωστόσο να σταματήσει την πορεία μας.

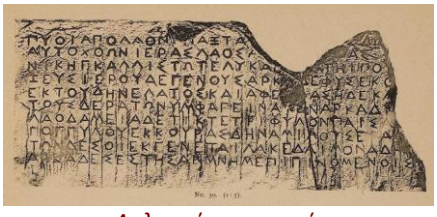
Το απόγευμα κυλάει, το βράδυ πλησιάζει χωρίς καλυτέρευση του καιρού. Φτάνουμε επιτέλους στην πεδιάδα κι έπειτα σ' έναν ελαιώνα. Δεν υπάρχει πια τοπίο. Μορφές, χρώματα όλα διαλύθηκαν, πνίγηκαν, εξαφανίστηκαν… Το νερό

μας περικυκλώνει, και πού και πού, πέρα απ’ τη βροχή που πέφτει σαν παραπέτασμα, διακρίνουμε το φάντασμα ενός δένδρου, το φάντασμα ενός θάμνου, κάτι σαν την σκοτεινή βλάστηση των υποβρύχιων περιοχών. Χωρίς τα συχνά καλέσματα των οδηγών, αρκετοί από εμάς θα είχαν χαθεί σ’ αυτό το λαβύρινθο πεσμένο μέσα σ’ ένα ενυδρείο. Με λίγα λόγια, είναι τουλάχιστον εφτά η ώρα, όταν φτάνουμε στα πρώτα σπίτια της Ιτέας.

Τρέχουμε στο καλύτερο πανδοχείο του χωριού, δίπλα στη θάλασσα. Κάτι φανάρια κάτω από ένα ξύλινο μπαλκόνι του χρησιμεύουν για επιγραφή. Ρωτάμε για το ατμόπλοιο που πρέπει να μας περιμένει. Είναι στα ανοιχτά. Η κακοκαιρία δεν του επέτρεψε να πλησιάσει την ακτή. Εξάλλου, κανένας βαρκάρης δεν θα δεχόταν να μας οδηγήσει, με τέτοια μανιασμένη θάλασσα σαν αυτή που ρίχνει τον αφρό της στο κατώφλι του καπηλειού. Ως την επόμενη λοιπόν, επιβάλλεται ο καταυλισμός μέσα σ’ αυτό το θλιβερό μέρος, όπου η τσίκνα και ο καπνός των τσιμπουκιών, φτιάχνουν μια ατμόσφαιρα πιο πυκνή ακόμα κι από τις ομίχλες του Πόλου.

Κάπου, κάποια φαγητά, χωρίς όνομα ψήνονται. Στο ταβάνι, μαντεύουμε κρεμασμένα, κάτι παράξενα ψάρια που μόνο οι ουρές τους φαίνονται, το υπόλοιπο χάνεται στην καταχνιά. Κάποιες σκιές με φουστανέλες καθισμένες πάνω σε βαρέλια παίζουν χαρτιά, χωρίς να αφήνουν από τα χείλη τους το ναργιλέ, οι σπείρες του οποίου τυλίγονται γύρω από τα πόδια τους σαν τα φίδια του μύθου γύρω από το Λαοκόοντα. Μερικά αδύνατα σκυλιά γυρνούν από πέρα, με το μουσούδι κάτω στην πέτρα, κερδίζοντας περισσότερες κλωτσιές παρά κόκκαλα με μεδούλι. Σ’ αυτήν την ταβέρνα, όπου τα πινέλα ενός Téniers που θα είχε χαθεί ανάμεσα στα παλληκάρια θα έβρισκαν έμπνευση.

Τελειώνουμε βιαστικά τις προμήθειές μας κι ύστερα, το μόνο που ονειρευόμαστε είναι να κοιμηθούμε. Τα καλύτερα δωμάτια είναι για μας, κάτι σαν καλύβες για κότες όπου ξηραίνονται χιλιάδες λεμόνια συσσωρευμένα στις γωνίες. Στήνουμε τα ράντζα μας ανάμεσα στις ξινές πυραμίδες, αυτές που δεν μας προκαλούν καμία ξινίλα… Πού τώρα ο αέρας και η καταιγίδα; Το Παρνάσσιο όνειρο τελείωσε, μας μένουν όμως και άλλα… Δεν θα τα περιμένουμε για πολύ ακόμα.

Δελφική επιγραφή.

95. GASTON DESCHAMPS

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γάλλος **Gaston Deschamps** υπήρξε αρχαιολόγος, συγγραφέας και δημοσιογράφος. Γεννήθηκε στις 5 Ιανουαρίου του 1861 στο Melle, και πέθανε στις 15 Μαΐου του 1931 στο Παρίσι. Εισήλθε στην περίφημη Ecole Normal το 1882. Ορίστηκε μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών το 1885. Πραγματοποίησε αρχαιολογικές έρευνες στην Αμοργό, στη Χίο και τη Μικρά Ασία. Όταν επέστρεψε στη Γαλλία έγινε καθηγητής στο Sens για τρεις μήνες, πριν αναλάβει εκπαιδευτικά καθήκοντα στην Ecole Normal. Κατά την αποστολή του στην Ελλάδα έγινε ανταποκριτής στη Journal des Debats, και αργότερα χρημάτισε Γραμματέας του Διοικητικού Συμβουλίου της ίδιας εφημερίδας. Έχει συνεργαστεί με δημοσιεύσεις με πολλά περιοδικά συμπεριλαμβανομένων του Dandrau, της Επιθεώρησης Bleue, της Revue des Deux Mondes, της Revue de Paris και του Le Figaro.

Εξέδωσε τα ακόλουθα βιβλία: *“Ο δρόμος των λουλουδιών”, “Σύγχρονη Ελλάς”, “Στους δρόμους της Ασίας ”, “Η ζωή και τα βιβλία”, “Η αρρώστια της δημοκρατίας”, “Ο ρυθμός της ζωής”*. Δημοσίευσε επίσης και ποιήματα. Έχει

βραβευθεί από τη Γαλλική Ακαδημία.

Σχόλια

Ο **Gaston Deschamps**, παρότι αρχαιολόγος, δεν κάνει καμία μνεία για το τι συγκεκριμένο είδε στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών, που επισκέφτηκε. Δεν περιγράφει ούτε ταυτοποιεί επί μέρους τοποθεσίες, δεν κάνει ιστορικές αναφορές για το Δελφικό Ιερό.

Ούτε ασχολήθηκε με τη σύγχρονη ζωή των εκεί κατοίκων. Άφησε μόνο ελεύθερο τον εαυτό του για να μπορέσει να συλλάβει συνολικά το αίσθημα, που του προσέφερε αυτός ο τόπος (*"αυστηρό αλλά και χαριτωμένο"* όπως λέει το τοπίο), για να νιώσει και να αισθανθεί το αρχαίο παρελθόν, αλλά και την υποβλητική ομορφιά της γύρω φύσης. Έτσι, έχοντας γεμίσει πλήρως τις φυσιολατρικές του μπαταρίες, αποφάσισε να περιγράψει μόνο την αναχώρησή του από τους Δελφούς προς την Άμφισσα, εκείνο το πρωινό του Ιουνίου.

Η αναφορά του είναι σύντομη αλλά ενδιαφέρουσα. Τον εντυπωσιάζει ακόμη και το γυμνό τοπίο με τα περιγράμματα και χρώματά του. Ο αναγνώστης καταλαβαίνει εύκολα ότι ο περιηγητής αυτός έφυγε από τους Δελφούς πλήρως ικανοποιημένος.

Κείμενο

Από το βιβλίο :

"La Grece d' aujourd'hui",
GastonDeschamps, Paris 1887.

Στην επαρχία. Από τους Δελφούς στην Άμφισσα. Η χώρα των Οζολών Λοκρών. Φθιώτιδα και Φωκίδα. Η Λαμία.

Άμφισσα 27 Ιουνίου

Στις πέντε το πρωί, αφού πλυθήκαμε κάτω από τις Φαιδριάδες και βουτήξαμε σαπούνι (ωχ! ιεροσυλία!) μέσα στην Κασταλία Πηγή, με τον καλό σύντροφό μου τον Paul Jamot, αφήνουμε το Καστρί, φτωχό χωριό του οποίου οι καλύβες αντικατάστησαν τους ναούς των Δελφών.

Ανέτειλε ο ήλιος, μένει όμως κρυμμένος πίσω από τη σκοτεινή μάζα του Παρνασσού. Μόνο από τη μεριά της Αιτωλίας, στεφανώνει τι άκρες των κορυφών, με μια ροζ λάμψη. Οι αγωγιάτες, ευκίνητοι και χαρούμενοι, μας περιμένουν στην αυλή του μικρού σπιτιού μας, και το καμπανάκι των μουλαριών μας καλεί.

Μια τελευταία ματιά στα ψηλά βραχώδη τείχη από όπου πέφτει σαν

καταρράκτης από ακτίνες η Κασταλία Πηγή. Ένα αντίο στο αυστηρό, αλλά και χαριτωμένο τοπίο, στα ιερά δάση όπου φαίνεται να θροΐζει ακόμα, στα φύλλα τους, ο ήχος ενός θεϊκού άσματος… Δρόμο! Τα μουλάρια περπατούν μέσα στη σκόνη με ρυθμικό βήμα. Μας νανουρίζει αυτή η μονοτονία.

Δεν σκεφτόμαστε πια τίποτα. Αφηνόμαστε στην εισροή των φυσικών αισθήσεων, οι οποίες είναι τόσο επιβλητικές και τόσο ακτινοβόλες, όσο να σκοτώνουν το προσωπικό όνειρο. Προχωράμε με μια δροσερή ευθυμία, με μια φωτεινή χαρά. Αυτά τα ανατολικά πρωινά έχουν μια ωραία μυρωδιά, μια γλυκιά μέθη που διεγείρει τις αισθήσεις και δεν τις ταράζει.

Πάντα μπροστά μας τα βουνά της Αιτωλίας που, σαν ένα πλατύ οχύρωμα, φράζουν τον ορίζοντα, κι αυτό είναι συγχρόνως μεγαλειώδες και γοητευτικό, εντυπωσιακό και ευχάριστο.

Κάτι όμως μας εκπλήσσει, και είναι το ότι δεν λυπόμαστε για τη βάρβαρη αποψίλωση, για τις πυρκαγιές που ξεγύμνωσαν αυτές τις πλαγιές και άφησαν την πέτρα να ξεπροβάλλει στις χαραγμένες επιφάνειες των βουνών, αλλά σχεδόν τις ευγνωμονούμε διότι, εάν τα δάση σκέπαζαν ακόμα τι καμένες πλαγιές, θα βλέπαμε μια κοινή πρασινάδα και μια άφθονη βλάστηση, θαυμάσια μεν, αλλά χωρίς χάρη.

Και τότε, αυτά τα χρώματα του παραδείσου, αυτές οι ονειρεμένες αποχρώσεις, αυτό το ροζ που δίνει στις μακρινές κορυφές και στην άμμο του δρόμου την εικόνα ενός υπερφυσικού κόσμου, δεν θα χάιδευαν, ούτε θα σαγήνευαν τα μάτια μας…

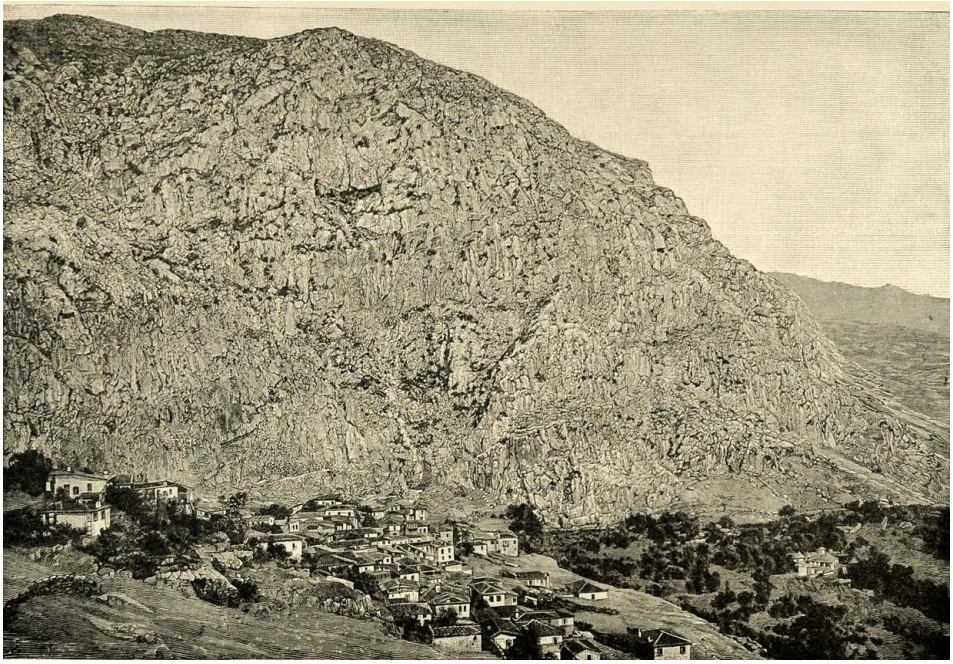
Πολύ μακριά στο Νότο, πέρα από τις πεδιάδες, όπου ο ανάγλυφος κάβος του Χρισσού προεξέχει των ελιών, ο κόλπος της Κορίνθου λαμπυρίζει. Το νερό είναι τόσο ήρεμο που, από εκεί που ήμαστε, διακρίνουμε μέσα στη διαύγειά του κάποιους γλαυκούς βράχους. Είναι μια ομαλή έκταση, χωρίς ζάρες, χωρίς ταραχή, χαμογελαστή και γυαλιστερή.

Δυο λιμάνια, η Ιτέα και το Γαλαξίδι, στο βάθος των όρμων τους, σκορπίζουν μέσα στο φως τη λευκότητα των σπιτιών τους. Πέρα από τον κόλπο, μια ψηλή γαλαζωπή μορφή: η Πελοπόννησος.

Οι αγωγιάτες, με τη φουστανέλα να ανεμίζει πάνω στα πόδια τους, ακολουθούν τα μουλάρια με γοργό βήμα, και τα παροτρύνουν με τα ξαφνικά και θορυβώδη *«στ !»* ή τα *«άντε !»* τους.

Ύστερα, με ήσυχη τη συνείδησή τους, συνεχίζουν την κουβέντα τους. Μιλούν με ακούραστο τρόπο. Περνάνε απ’ ευθείας απ’ το ένα θέμα στο άλλο. Φαίνονται να ακούει ο ένας τον άλλο, αλλά ο καθένας μέσα του, σκέφτεται ποια ιστορία θα μπορούσε να διηγηθεί, για να ξεπεράσει και να κεντρίσει τη φαντασία του συνομιλητή του.

Μόλις αφήνουμε τις κοιλάδες όπου κατεβαίνουν τα τελευταία

Το Καστρί πριν την επέμβαση της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής.
(Δεξιά, το Μοναστήρι της Παναγίας της "Ζυγωτής".)

ερείσματα της ακρόπολης των Δελφών, μπαίνουμε σε στενά μονοπάτια, στρωμένα με πέτρες. Τα διασκορπισμένα ρείκια ρίχνουν ροζ σημάδια, στο ζωηρό γκρίζο των λόφων.

Σιγά-σιγά ο ήλιος ανεβαίνει, οι σκιές μικραίνουν. Το φως κάνει τις μεγάλες πέτρες να σπινθηροβολούν και τις γραμμές των βουνών να τρέμουν σ' ένα ρίγος από διάχυτες λάμψεις.

Σ' αυτό το *«φλογερό»* τρεμούλιασμα, οι πελώριοι βράχοι φαίνονται να ζουν, όπως οι άνθρωποι, μια χαρούμενη και γοητευτική ζωή. Αυτή η κάψα όμως, δεν είναι αφόρητη ούτε νωθρή σαν τις βαριές και νεφελώδεις ζέστες του Βορρά. Είναι μια αμείλικτη ακτινοβολία που προσβάλλει τις αισθήσεις με καυτό τρόπο, αλλά δεν ναρκώνει τη σκέψη. Το αντίθετο, οι αισθήσεις εξευγενίζονται, ενθουσιάζονται σ' αυτήν τη λάμψη που αναδεικνύει το περίγραμμα των αντικειμένων, ζωντανεύει τα χρώματα και δίνει στο πνεύμα ένα είδος υπέρμετρης ικανοποίησης λόγω της αφθονίας και της μάλλον υπερβολής διαύγειας.

Μετά από μια μακριά κάθοδο, ανάμεσα στους χαμηλούς και γυμνούς λόφους, όπου φαρδιά βαθουλώματα δείχνουν τη θέση των λατομείων από τα οποία προερχόντουσαν τα μάρμαρα των Δελφών, μια πεδιάδα, πράσινη από αμπέλια και ελιές, ανοίγεται μπροστά μας: η κοιλάδα της Άμφισσας.

96. FRITZ BAUMGARTEN

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Γερμανός **Fritz Baumgarten** (1856-1913) υπήρξε Ιστορικός και Ελληνιστής.

Σχόλια

Να και ένας ξένος περιηγητής και μάλιστα Γερμανός, ο **Baumgarten,** που όταν έφτασε στους Δελφούς ασχολήθηκε πιο πολύ με τη σύγχρονη ζωή του χωριού, παρά με τα αρχαία που βρίσκονταν θαμμένα από κάτω, και ας ήταν ιστορικός και μάλιστα Ελληνιστής. Το ταξιδιωτικό του κείμενο έχει ενδιαφέρον και μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες. Ξεκίνησε από την Χαιρώνεια προς την Αράχοβα. Αναφορικά με τη διαδρομή αυτή, δεν βρίσκει να πει ούτε μια λέξη για τη Σχιστή οδό και το Λάιο, για τα Χάνια του Ζεμενού, για τους ληστές και το Μέγα.

Η αναφορά του ουσιαστικά αρχίζει με το που φτάνει στην Αράχοβα. Τον εντυπωσίασε εκεί το γεγονός ότι, μόλις στάθηκε στο καφενείο του χωριού να ξεκουραστεί, τον περιτριγύρισαν τα μαθητούδια του σχολείου, που του έδειξαν ότι εκτός από τα Ελληνικά μάθαιναν και Γαλλικά! Αυτό τον ώθησε να τους προσφέρει λουκούμια, αλλά για κακή τους τύχη και ίσως για καλή τύχη δική του, λουκούμια δεν υπήρχαν πια στο μαγαζί, διότι ο καφετζής τα είχε όλα διαθέσει. Πιστοποιεί και αυτός την ομορφιά των Αραχοβιτών, τα καθαρά τους Ελληνικά και εκφράζει την άποψη ότι στο χωριό της Αράχοβας *"φαίνεται να έχει διατηρηθεί η ελληνική φυλή πιο καθαρή από οπουδήποτε αλλού".* Βεβαίως, σημειώνει τη φιλαρέσκειά τους και τη μανία τους να στολίζονται. Περνάει όμως σε υπερβολές, όταν αναφέρει ότι οι Αραχοβίτισσες φοράνε, πέρα από τις πολύχρωμες κεντητές ενδυμασίες τους, και τα πλούσια χρυσά κοσμήματα, κολιέ και σκουλαρίκια τους, είτε πάνε στα αμπέλια(!) είτε στην αγορά.

Στους Δελφούς κοιμάται στο προσωρινό μουσείο, που βρίσκεται πάνω από το ναό του Απόλλωνα, και βρίσκει την ευκαιρία να μας εκθέσει το βασικό πρόβλημα, που ταλάνιζε πενήντα (50) ολόκληρα χρόνια όχι μόνο την Ελληνική πολιτεία αλλά και το χωριό Καστρί, αναφορικά με την μετακίνηση όλου του εν λόγω οικισμού και την πλήρη ανασκαφή του αρχαιολογικού χώρου. Η βασική αιτία ήταν οι υπερβολικές απαιτήσεις, που είχαν οι Καστρίτες για την απαλλοτρίωση των σπιτιών και υποστατικών τους, και η άρνηση των Γάλλων να ενδώσουν σε όρους, που θα ήσαν δυσμενέστεροι, από αυτούς που είχαν πετύχει οι ανταγωνιστές τους Γερμανοί στην Ολυμπία. Ο Baumgarten ήλθε σε επαφή με τους εκεί χωρικούς και η συζήτηση δεν άργησε να στραφεί σε θέματα πολιτικής και δη εξωτερικής. Σημείωσε μάλιστα εύστοχα για τις απόψεις τους, που δεν έχουν αλλάξει και ισχύουν απαράλλακτα μέχρι τις

μέρες μας για όλους τους Έλληνες, γράφει σχετικά τα εξής: *"Εντύπωση έκανε σε κάθε τέτοια συζήτηση το γεγονός ότι στο στόμα των Ελλήνων «οι Μεγάλες Δυνάμεις» ήταν πάντα η τελευταία λέξη. Δεν σκέφτονται να προοδεύσουν με τις ίδιες τους τις δυνάμεις, αλλά στηρίζονται στους ξένους. Το ότι ο Όμηρος και ο Σοφοκλής, ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας είναι οι άμεσοί τους πρόγονοι, αυτό το ξέρουν όλοι από τον υπουργό μέχρι τον ξυπόλυτο χοιροβοσκό στα βουνά. Σε εκείνους τους αρχαίους Έλληνες, η Ευρώπη χρωστάει όμως τόσο άπειρα πολλά, που η Ευρώπη πρέπει να τα ανταποδώσει τώρα στους νέους Έλληνες, όπως συμπεραίνουν"*. Επίσης, γίνεται μάρτυρας των προειδοποιήσεων του φοροεισπράκτορα, που έχει καταφτάσει με τρεις ένοπλους στρατιώτες στο Καστρί, για κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων όσων δεν έχουν εκπληρώσει ή και αρνούνται να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς την Εφορία. Αθάνατη Ελλάδα, μια ζωή τα ίδια μέσα στους αιώνες!

Τέλος, το σκηνικό αλλάζει και μας μεταφέρει στο εσωτερικό ενός δελφιώτικου σπιτιού όπου τον είχαν προσκαλέσει. Αφού πρώτα τον *"ανέκριναν"* καλοπροαίρετα: Ποιος είναι και πώς λέγεται, ποιοι οι δικοί του και η πατρίδα του, στη συνέχεια του πρόσφεραν ζεστή χορτόπιτα, καλό κρασί, ως και ρόδι τού ξεκρέμασαν από την οροφή, προτού να τον μυήσουν στα γεμάτα καημό κλέφτικα τραγούδια. Από τις λίγες αρχαιολογικές αναφορές του στην περιοχή των Δελφών, μαθαίνουμε ότι στην εποχή του είχε ξεθαφτεί ο αναλημματικός τοίχος, που στήριζε το πλάτωμα όπου βρισκόταν ο ναός του Απόλλωνα, σε μήκος ογδόντα (80) μέτρων, και ότι είχε επίσης αποκαλυφτεί και ο Θησαυρός των Αθηναίων.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Altes und neues aus Griechenland",
Fritz Baumgarten, Offenburg 1892.

Όσες φορές και να επανέρχεται το όνομα,
Ποτέ δεν το χορταίνεις.

Δελφοί

Είχα ξεκινήσει με τον καλό μου τον αγωγιάτη τα χαράματα από τη Χαιρώνεια και ίππευα κατά το μεσημέρι στους νότιους πρόποδες του Παρνασσού, ανεβαίνοντας σε μια στενή κοιλάδα, όπου ο Οιδίποδας λέγεται ότι σκότωσε τον πατέρα του το Λάιο.

Λίγες ώρες ακόμα και θα φτάναμε στους ιερούς Δελφούς. Περάσαμε μια στροφή - και η Αράχοβα βρισκόταν μπροστά μας, ένα μεγάλο χωριό σε γραφική τοποθεσία στο ύψιστο σημείο της κοιλάδας. Πάνω από τις στέγες

εξέχει το άσπρα βαμμένο καμπαναριό. Το χτίσανε στην κορυφή ενός μεμονωμένου βράχου, ούτως ώστε να φαίνεται μέχρι μακριά στην κοιλάδα του Πλειστού. Όλη η γύρω περιοχή είναι ένας και μοναδικός αμπελώνας, παντού ασχολούνταν με το να τσαπίζουν το χώμα των αμπελιών.

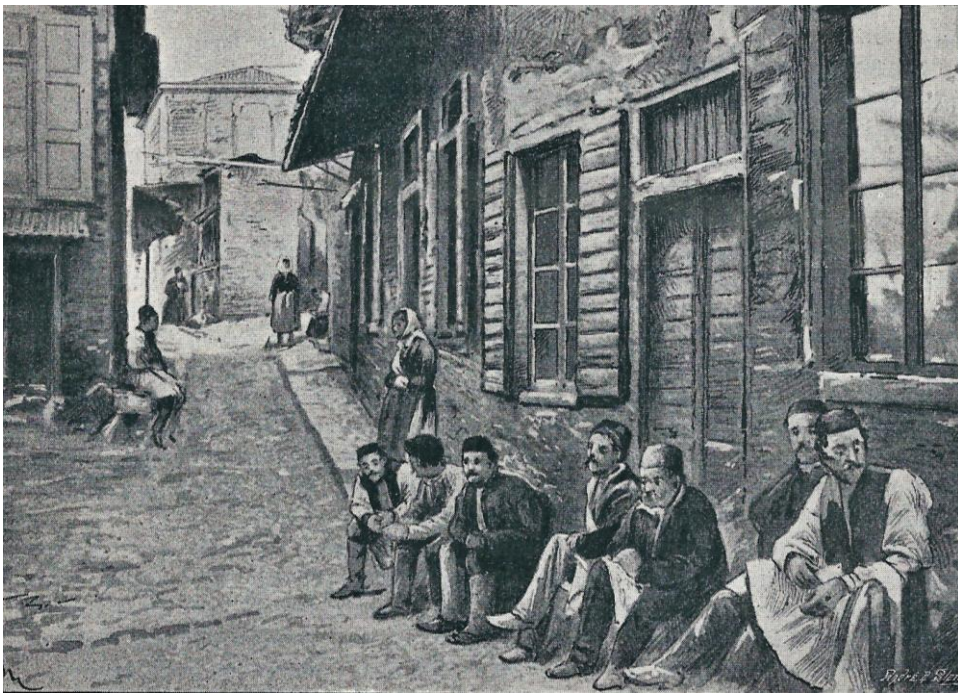
Οι πολύχρωμες ενδυμασίες των εργαζομένων έδειχναν όμορφα σαν λουλούδια μέσα το τοπίο. Στο κατάστημα του χωριού όπου στέγασα το άλογό μου, γρήγορα στριμώχθηκαν γύρω μου μερικά παιδιά σε σχολική ηλικία. Αυτά, για μεγάλη μου έκπληξη, είχαν μαζί τους, πέρα από τα ελληνικά βιβλία και τετράδια, και γαλλικά: Ποιος θα το περίμενε αυτό σε ένα τόσο απομονωμένο ορεινό χωριό;

Τα παιδιά αμέσως προσπαθούσαν με ζήλο να μου επιδείξουν όλες τις γνώσεις τους και κυρίως τα γαλλικά τους. Με ακολούθησαν μάλιστα και στο κοντινό καφενείο και ζωγράφισαν με κιμωλία πάνω στο μαύρο μαρμαρένιο τραπέζι ωραιότατα λατινικά γράμματα. Επειδή φέρονταν τόσο χαριτωμένα, παράγγειλα σε όλη τη μικρή παρέα λουκούμια, μια δημοφιλή λιχουδιά. Περίμεναν υπομονετικά για πολύ ώρα, τελικά διαπιστώθηκε ότι τα γλυκά είχαν ξεπουληθεί σε όλο το χωριό, και τώρα ήταν χαριτωμένο το, πώς αυτοί οι νεαροί Έλληνες κατάπιναν καρτερικά την απογοήτευσή τους.

Στην Αράχοβα πλήρωσα τον αγωγιάτη μου για να πάω με τα πόδια μέχρι τους Δελφούς. Ο εξαιρετικός οδηγός ευχαρίστως θα συνέχιζε το δρόμο μαζί μου και μου έκανε κανονικές εξομολογήσεις αγάπης. Όταν έβαζε το δεξί χέρι στο μέτωπο, το αριστερό στην καρδιά, υποκλινόταν αργά και έλεγε με μια παράξενη ζεστασιά *«αφέντη μου»,* τότε ήταν σχεδόν ακαταμάχητος. Το ότι δεν φιληθήκαμε στον αποχαιρετισμό ήταν μάλλον δικό μου παρά δικό του φταίξιμο.

Στην κατηφόρα προς το Καστρί, τους σημερινούς Δελφούς, συνάντησα πολλούς όμορφους ανθρώπους, άντρες και γυναίκες. Οι Αραχοβίτες είναι εξίσου γνωστοί για την ομορφιά τους, όπως και για το ότι τα ελληνικά τους είναι σχετικά καθαρά. Εδώ στα ψηλά βουνά φαίνεται να έχει διατηρηθεί η ελληνική φυλή πιο καθαρή από οπουδήποτε αλλού. Πιο μεγάλη εντύπωση από την ομορφιά αυτών των ανθρώπων κάνει όμως η φιλαρέσκειά τους και η μανία τους να στολίζονται. Να φανταστείτε ότι οι γυναίκες φοράνε, πέρα από τις πολύχρωμες κεντητές ενδυμασίες τους, και πλούσια χρυσά κοσμήματα, κολιέ και σκουλαρίκια, όταν πάνε στα αμπέλια ή στην αγορά.

Όταν βρισκόμουν σε απόσταση μισής ώρας από τους Δελφούς, ήρθε ένας άσχημος αλλήθωρος άνθρωπος προς τα μένα και μου συστήθηκε ως φύλακας των αρχαιοτήτων και ως άντρας από τον οποίο όλοι οι ξένοι παίρνουν

Αραχοβίτες σε κουσούλτο στην παλιά αγορά του χωριού.

κατάλυμα. Τον ακολούθησα διστακτικά, δεν το μετάνιωσα όμως, διότι με στέγασε στο έτσι λεγόμενο *“Μουσείο”,* όπου στη μέση των επιγραφών και των κομματιών από αγάλματα είχε ετοιμάσει πάνω σε μια παλιά ξύλινη κούτα ένα καθαρό κρεβάτι. Το Μουσείο βρίσκεται ακριβώς στη θέση του αρχαίου ναού του Απόλλωνα και ως εκ τούτου πάνω από εκείνο τον υπόγειο θάλαμο, που περιείχε τον τρίποδα του μαντείου.

Εδώ ήταν ο ομφαλός των αρχαίων Ελλήνων, δηλαδή το επίκεντρο του κόσμου, και από εδώ προέρχονταν εκείνα τα ρητά του μαντείου, που τόσες φορές επηρέασαν την πορεία της ιστορίας. Υπήρχε μια παράξενη αντίθεση του απλού αυτού χώρου, όπου έμεινα, με τις σκέψεις σχετικά με το υπερήφανο αυτό παρελθόν. Δεν υπήρχαν τζάμια άλλα μόνο παντζούρια, δεν υπήρχε ταβάνι άλλα κατευθείαν τα κεραμίδια της στέγης. Το μικρό ξύλινο μπαλκόνι στην πρόσοψη ήταν έτοιμο να καταρρεύσει. Μπροστά από το σπίτι βρισκόταν ένας ακατάστατος ανοιχτός χώρος, όπου περνούσαν την ημέρα τους μερικές αναμαλλιασμένες κατσίκες και λίγα βρώμικα παιδιά με κουρελιασμένα ρούχα.

Και παρόλα αυτά, δεν υπάρχει ούτε για μια στιγμή αμφιβολία ότι βρίσκεσαι σε περιοχή ύψιστης σημασίας, διότι πάνω από τη φτωχική όψη του εγγύτερου προσκήνιου, εξέχουν οι λαμπροί βράχοι των Φαιδριάδων από αυτή τη μεριά, η Κίρφι από την άλλη, και ο επισκέπτης κοιτάει τις τραχείες πλαγιές και

χαράδρες και των δύο με θαυμασμό ξανά και ξανά. Και τότε λέει ότι η ίδια η φύση πρέπει να προέβλεψε και να διαμόρφωσε τόσο τελετουργικά αυτό το μέρος για ιερή έδρα της λατρείας των θεών.

Την καλύτερη συνολική άποψη για την περιοχή των Δελφών έχει κανείς εκεί όπου φανερώνεται ο τόπος στον ερχόμενο από την Αράχοβα. Από εκεί φαίνεται πολύ καλά το θεατροειδές του όλου τόπου, πράγμα που ήδη οι αρχαίοι συνειδητοποιούσαν.

Από τους πρόποδες των Φαιδριάδων, που σχηματίζουν ημικυκλικά ένα άψογο αμυντικό τοίχωμα για όλη την περιοχή, κατεβαίνει η πλαγιά σαν κοίλωμα, στενεύοντας προς τα κάτω. Και σαν τοίχος σκηνής ανεβαίνει από την άλλη πλευρά η Κίρφι. Πάνω-πάνω, στους πρόποδες των Φαιδριάδων - θα μπορούσε να πει κανείς στις πάνω θέσεις του κοίλου του θεάτρου - βρίσκονται σε γραφική αταξία τα σπίτια του χωριού. Πιο κάτω - κατά κάποιο τρόπο στην ορχήστρα - απλώνεται ο γκριζοπράσινος ελαιώνας που φτάνει μέχρι τον Πλειστό.

Αυτός ο ποταμός για τους ίδιους τους Δελφούς δεν παίζει ρόλο, από ψηλά δεν είναι πουθενά ορατή η κοίτη του. Όμως υπάρχει νοτιοδυτικά ωραία θέα στον όρμο της Ιτέας που δείχνει σαν χαριτωμένη γαλάζια λίμνη. Πράσινα βουνά οριοθετούν το Μοριά. Έτσι αισθάνεται κανείς στους Δελφούς ταυτόχρονα ψηλά και χαμηλά, ψηλά κοιτώντας κάτω στον όρμο, χαμηλά κοιτώντας πάνω στους κάθετους βράχους που περιβάλουν την κοιλάδα.

Το χωριό Καστρί είναι σαν το φούρνο στο παραμύθι της κυρίας Χόλε (σ. μ. γερμανικό παραμύθι των αδελφών Γκριμ): *«Ξέθαψέ με, ξέθαψέ με»,* είναι το κάλεσμα με το οποίο ο κάθε επισκέπτης καλωσορίζεται. Πάνω από 50 χρόνια ακούγεται αυτό το κάλεσμα και μέχρι σήμερα έμεινε ανήκουστο. Αφού είναι αναγκαίο να κατεδαφίσουν πρώτα όλο το χωριό και να πληρώσουν τις ελεεινές καλύβες των Καστριτών χρυσάφι.

Η ίδια η Ελλάδα είναι πολύ φτωχή για να το κάνει. Οι Γάλλοι δε θα είχαν μεν όρεξη να το κάνουν, έχουν και λεφτά, ζητάνε όμως τουλάχιστον εξίσου καλούς όρους, όπως παραχωρήθηκαν σε μας τους Γερμανούς για την Ολυμπία. Έτσι, αιωρούνται οι διαπραγματεύσεις μέχρι και στις μέρες μας. Όχι για πολύ πλέον: Πλουσιότατα ευρήματα αναμένονται εδώ με βεβαιότητα, και οι δάφνες που αποκόμισαν οι Γερμανοί στην Ολυμπία και στην Πέργαμο δεν θα αφήσουν τους γείτονές μας να ησυχάσουν για καιρό. Ήδη προτάθηκε με κάθε σοβαρότητα[1] να μειώσουν τα γαλλικά τελωνειακά τέλη εισαγωγής για τη σταφίδα, σε περίπτωση που Ελλάδα υπαναχωρούσε σχετικά με τους Δελφούς.

Τα σημαντικότερα λείψανα βρίσκονταν την εποχή μου στο μικρό χώρο

[1] Έτσι αναφέρεται από τον Χ. Ντιλ στις χαριτωμένες του *«Αρχαιολογικές περιηγήσεις στην Ελλάδα»*, Παρίσι 1890.

νότια του μουσείου. Στη νότια άκρη του είδε ο Γερμανός ερευνητής Ulrichs ήδη το 1837 έναν πολυγωνικό τοίχο καλυμμένο με επιγραφές. Τρία χρόνια αργότερα τον ξέθαψε ο Karl Ottfried Müller σε μήκος δέκα μέτρων και βρήκε τους ακανόνιστους, αλλά τέλεια πελεκημένους λίθους του γραμμένους από πάνω μέχρι κάτω. Κατά την αποκρυπτογράφηση αυτών των επιγραφών ο λόγιος αυτός έπαθε ηλίαση από την οποία λίγο αργότερα πέθανε. Σήμερα έχει ελευθερωθεί ο τοίχος σε μήκος 80 μέτρων. Περιέχει τα πέτρινα χρονικά του ιερού των Δελφών, εξαιρετικά εμπεριστατωμένα: Οι επιγραφές αυτές καθ' εαυτές γεμίζουν ένα χοντρό τόμο.

Νότια από αυτό τον τόσο ευφραδή τοίχο, ήρθε στο φως μια αίθουσα δόξας των Αθηναίων [σ. Μ. ο Θησαυρός των Αθηναίων], όπου συνήθιζαν να βάζουν τα πολεμικά τρόπαιά τους για αναθήματα προς το θεό των Δελφών. Μπροστά από αυτό το χώρο υπάρχει πληθώρα βάθρων που χρησίμευαν ως βάσεις για τα αναθήματα που δεν υπάρχουν πλέον.

Απ' ό,τι φαίνεται συνωστίζονταν τα αναθήματα στο δελφικό ιερό με όμοιο τρόπο όπως προέκυψε στην Ολυμπία. Πάντως, είναι σίγουρο ότι θα υπάρξουν πλούσια ευρήματα τέτοιων μνημείων σε μελλοντικές ανασκαφές. Μια που συγκεντρωθήκαμε εις τιμήν του πολεμικού μνημείου, θα ήθελα να σας συστήσω την προσοχή εν συντομία σε ένα δελφικό μνημείο αυτού του τύπου, που μερικώς το γνωρίζουμε σήμερα ήδη και που ίσως είναι το πιο παράξενο απ' όλα. Αφιερώθηκε από τους νικηφόρους Έλληνες μετά τη μάχη των Πλαταιών το έτος 479 στο δελφικό θεό και έχει τη μορφή ενός τεράστιου τρίποδου, ύψους οχτώ μέτρων, και του οποίου ο λέβητας, οι κρίκοι και άλλος διάκοσμος αποτελούνταν από χρυσό, ενώ το πόδια και το μεσαίο στήριγμα σε μορφή τριών περιπλεγμένων φιδιών, ήταν χάλκινα.

Στη βάση αυτού του μνημείου νίκης αυτοαπαθανατιζόταν αρχικά μόνο ο Σπαρτιάτης στρατηγός Παυσανίας με τα καλύτερα λόγια για τον εαυτό του, ως νικητή πάνω στους Πέρσες. Οι υπεροπτικοί του στίχοι αφαιρέθηκαν όμως μεταγενέστερα και αντί αυτών απαριθμήθηκαν πάνω στα φίδια της αναφερόμενης μεσαίας στήλης όλες οι ελληνικές φυλές που *«μάχονταν την μάχην».* Αυτή η χάλκινη στήλη είναι το μοναδικό που άντεξε τη φθορά του χρόνου. Ο χρυσός έπεσε το 4^{ο} αιώνα ήδη στα χέρια των ληστρικών Φωκέων. Όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος στόλιζε την καινούργια του πρωτεύουσα με ληστεμένα έργα τέχνης από όλη τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, άρπαξε από τους Δελφούς μεταξύ άλλων και την λεγόμενη στήλη φιδιών και την πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου την τοποθέτησε σαν παράξενο στολίδι σε μια αρένα. Εκεί πάθαινε πολλές κακοποιήσεις, σχετικά πρόσφατα π.χ. από τα σπαθιά των Γενιτσάρων στους οποίους χρησίμευε ως στόχος προπόνησης.

Εκεί την εξέτασε εις βάθος πριν λίγα χρόνια ο ήδη αναφερόμενος καθηγητής Fabricius και σε μια ωραία πραγματεία έθεσε εκτός κάθε

αμφιβολίας την αυθεντικότητά της. Κατά το βράδυ, μια καταιγίδα μ' έδιωξε από το χώρο της στοάς των Αθηναίων και είχα και ανάγκη να αναμειχθώ λιγάκι με τους ζωντανούς.

Ένας ευγενικός γέρος με κάλεσε να περιμένω τη βελτίωση του καιρού στο παγκάκι μπροστά στο σπίτι του. Ευχαρίστως δέχτηκα την πρόσκληση και κάθισα μαζί του. Δεν μείναμε μόνοι για πολύ.

Λίγο αργότερα, ήρθε ένας ευπρεπής άντρας με εθνική στολή με τρεις στρατιώτες. Ήταν ο επίφοβος φοροεισπράκτορας από την Κόρινθο που κάθισε δίπλα μου, και επειδή η δουλειά δεχόταν αναβολή, ξεκίνησε μια εκτεταμένη συζήτηση μαζί μας.

Σταδιακά μαζευόταν όλη η αριστοκρατία του Καστριού γύρω μας. Θέμα συζήτησης ήταν οι ανασκαφές που απειλούσαν τον τόπο και τις οποίες ταυτόχρονα ποθούσαν πολύ. Μετά όμως η πολιτική.

Ο Γλαδστώνας ήταν ευνοούμενός τους εκείνο τον καιρό, διότι: *«μας αγαπάει».* Το Γαμβέττα τον θρηνούσαν με ειλικρίνεια για τον ίδιο λόγο. Τους Ρώσους και τους Αυστριακούς δεν τους συμπαθούσαν καθόλου τότε. Διαφορετικά είχαν τα πράγματα με το Μπίσμαρκ. Τον θαύμαζαν μεν, αλλά δεν τους έδειχνε αρκετό ζήλο για την ελληνική προπαγάνδα.

Ένας από την παρέα μάλιστα εκστόμισε και την αγενή ευχή: *«Να τον πάρει ο διάβολος αν δεν θέλει να μας βοηθήσει!»* Μόλις οι άλλοι αντιλήφθηκαν το πρόσωπό μου γεμάτο έκπληξη, προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να επανορθώσουν αυτή την αγένεια. *«Έχει το μεγαλύτερο μυαλό»,* είπε ένας. *«Τόσο μεγάλος και όμως τόσο νέος»,* ένας άλλος.

Το ατού όμως έπαιξε ο καλός ο γέρος, μπροστά στο σπίτι του οποίου καθόμασταν, φωνάζοντας: *«Θεός είναι».* Εντύπωση έκανε σε κάθε τέτοια συζήτηση το γεγονός ότι στο στόμα των Ελλήνων *«οι Μεγάλες Δυνάμεις»* ήταν πάντα η τελευταία λέξη.

Δεν σκέφτονται να προοδεύουν από τις ίδιες τους τις δυνάμεις, αλλά στηρίζονται στους ξένους. Το ότι ο Όμηρος και ο Σοφοκλής, ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας είναι οι άμεσοί τους πρόγονοι, αυτό το ξέρουν όλοι από τον υπουργό μέχρι τον ξυπόλυτο χοιροβοσκό στα βουνά.

Σε εκείνους τους αρχαίους Έλληνες η Ευρώπη χρωστάει όμως τόσο άπειρα καλά που η Ευρώπη πρέπει να τα ανταποδώσει τώρα στους νέους Έλληνες, όπως συμπεραίνουν.

Όταν μετά τη δύση του ηλίου καθόμουν μόνος μου, στο βραδινό αντιλαλούσε η κοιλάδα από μια δυνατή φωνή. Ανήκε στο φίλο μου το φοροεισπράκτορα. Στο καμπαναριό του Αγ. Νικολάου στεκόταν και ανήγγειλε μέσα στη νύχτα ότι θα έκανε κατάσχεση το άλλο πρωί σε όλους αυτούς που καθυστερούσαν τις πληρωμές.

Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου στο Καστρί.

Μια και μοναδική φορά φώναξε την απειλή του μόνο αργά πάνω από το χωριό και μπορούσε να είναι βέβαιος ότι ο καθένας τον έχει ακούσει, διότι η ακουστική στη κοιλάδα των Δελφών είναι αξιοθαύμαστη: Καταλαβαίνει κανείς ότι οι απλοί άνθρωποι και σε αυτό πίστευαν να αισθάνονται την εγγύτητα του θεού.

Μετά το βραδινό μπήκε ένας γείτονας, ο Χαράλαμπος, και μου έφερε και το καμάρι των γηρατειών του, τον έξοχό του γιο Επαμεινώνδα. Αυτός ήταν μαυρομάλλης, μαυρομάτης, με μαύρα μούσια και μαυρισμένος στο πρόσωπο. Όμως ήταν τόσο καλόκαρδος, όσο η εμφάνισή του τρομακτική. Με καλούσαν στην εστία τους και ευχαρίστως τους ακολούθησα.

Σε μαύρη από την καπνιά καμαρούλα στο ανοιχτό τζάκι που προς τιμήν μου είχαν στολίσει με δυο αναμμένα λυχνάρια, ήταν έτοιμη μια πίτα, δηλαδή ένα έδεσμα που περιέχει ανάμεσα σε δυο στρώσεις ζύμης διάφορα γευστικά χορτάρια.

Η καλή νοικοκυρά Παγώνα, μια συμπαθητική γριά, μοίρασε επιδέξια την πίτα. Πιο νόστιμο από την πίτα όμως ήταν το κρασί που μου κέρασε ο

Χαράλαμπος από μια κανάτα με στόμιο με αρχαία μορφή. Η Παγώνα έπιασε ρόκα και αδράχτι και η συζήτηση άρχισε όπως συνήθως.

Με ρώτησαν χωρίς να ντρέπονται καθόλου για όνομα και κοινωνική θέση, πατρίδα και γονείς, εισόδημα και περιουσία. Μετά περιεργάζονταν όλα που ήταν κινητά πάνω που, από το πανωφόρι μου μέχρι το σουγιά στη τσέπη μου. Και για όλα αυτά τα πράγματα έπρεπε εγώ να τους πω και την τιμή, και όταν καμιά φορά δεν την ήξερα με κοίταζαν σαν να ήμουνα χαζός[2].

Και όμως ήταν παρά πολύ καλοί άνθρωποι που τόσο αδιάκριτα με διερευνούσαν. Όταν η Παγώνα είδε το κέντημα πάνω στο σπιρτόκουτό μου, μου είπε από καρδιάς και με ευαισθησία: *«Πρέπει να σ' αγαπάνε πολύ στο σπίτι σου για να σου χαρίζουν τόσο όμορφα πράγματα!»* Και ένιωσα μια ζεστασιά για τους δικούς μου, όταν ήθελαν να μάθουν κάθε λεπτομέρεια για τον πατέρα, τη μάνα και τα αδέλφια μου.

Όταν πλέον είχε προχωρήσει η ώρα, παρακάλεσαν οι γέροι τον Επαμεινώνδα να τραγουδήσει στον καλεσμένο ένα από τα όμορφα τραγούδια του. Είχα κακό προαίσθημα, διότι οι Νεοέλληνες και το τραγούδι είναι ένα πράγμα παράξενο.

Ο Επαμεινώνδας κατέβασε πρώτα από το ταβάνι, όπου έχουν κρεμασμένα τα φρούτα σε σπάγκους, ένα ρόδι για τον καθένα και άρχισε σιγανά αλλά μετά όλο και πιο δυνατά. Σαν τον τρελαμένο Αίαντα μου φαινόταν τώρα που μέσα στη τρέλα κατακρεούργησε τα πρόβατα και θέλει μετά να κάνει κακό στον εαυτό του. Ο γέροι όμως παρακολουθούσαν λάμποντας από χαρά και υπερηφάνεια το σπαραξικάρδιο κλαψούρισμα του γιου τους.

---

[2] Δεν μπορώ παρά να περιλάβω εδώ μια εύστοχη παρατήρηση του ήδη αναφερόμενου εμπόρου E. Georgii: *«Ο αγρότης»,* μου έγραψε πρόσφατα, *«παντού στη γη είναι ξεροκέφαλος, πονηρός και αναζητά το πλεονέκτημά του: Είμαστε χαζοί, είμαστε και αλεπούδες.»* Έτσι ακριβώς φέρεται και ο Έλληνας αγρότης. Παρά τις ευκαιριακές μικρές απάτες όμως δεν παθαίνει τίποτα η τιμιότητά του, και μάλιστα η κλοπή και η υπεξαίρεση στην επαρχία σπανίζουν εξαιρετικά. Όταν ένας αγωγιάτης μου παίρνει για το άλογο 20 αντί για 6 δραχμές, τότε δεν πρόκειται κατά την άποψή του για ανέντιμη συμπεριφορά. Το ίδιο ισχύει και για τον έμπορο που διαπραγματεύεται το εμπόρευμα για το τετραπλάσιο της αξίας του. Ο Έλληνας θεωρεί δεδομένο ότι ο καθένας που αγοράζει ή πουλάει κάτι ξέρει για την αξία του πράγματος. Αν πληρώνει δίχως άλλο το ζητούμενο τίμημα, τότε αυτό σημαίνει ότι το εμπόρευμα αξίζει γι' αυτόν τόσο, άρα δεν υπάρχει απατεωνιά. Πόσο βαθιά είναι ριζωμένη αυτή η άποψη στο λαό προκύπτει πολύ καλά από το γεγονός ότι ο Νεοέλληνας, αυτό που εμείς αποκαλούμε απάτη στο εμπόριο, δεν το αποκαλεί με την αντίστοιχη λέξη *«απατάν»*, αλλά κατ' ευφημισμό *«γελάν»*, δηλαδή κοροϊδεύω.

97. PAUL BRANDT

Βιογραφικό

Ο Γερμανός **Paul Brandt** γεννήθηκε στο Saarbrucken στις 30 Μαρτίου του 1861και πέθανε στη Βόννη στις 4 Ιουνίου του 1932. Υπήρξε μελετητής της κλασικής ιστορίας, και καθηγητής Καλών Τεχνών.

Ήταν γιος του Martin Gottlieb Wilhelm Brandt, διευθυντή Σχολείου Θηλέων στο Saarbrucken. Μετά την περάτωση των εγκύκλιων σπουδών του, σπούδασε κλασικός φιλόλογος στα Πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης και Βόννης. Στη συνέχεια ακολούθησε το επάγγελμα του δασκάλου.

Το 1892 έλαβε μέρος σε ένα εκπαιδευτικό ταξίδι στην Ελλάδα με μερικούς καθηγητές από τη Βάδη. Το 1894 τύπωσε τις ταξιδιωτικές του αναμνήσεις ως ένα ανάγνωσμα για τους μαθητές γυμνασίου. Το 1896 μετακινήθηκε σε Γυμνάσιο της Βόννης. Στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο έλαβε μέρος ως αξιωματικός. Μετά την αποστράτευσή του διορίστηκε διευθυντής σε Γυμνάσιο του Έσσεν.

Ο Brandt ενσωμάτωσε στη διδασκαλία του θέματα τέχνης. Το 1910 δημοσίευσε το σημαντικό έργο του: *“Βλέποντας και γνωρίζοντας: Ένας οδηγός για τη συγκριτική εξέταση της τέχνης ”*.

Σχόλια

Διαβάζοντας ο αναγνώστης το ταξιδιωτικό κείμενο του **Brandt**, με τις μυθολογικές και ιστορικές του αναφορές, καταλαβαίνει εύκολα το δασκαλίκι που υπάρχει μέσα του. Πιο πολύ εξιστορεί το παρελθόν των τόπων από όπου περνά, παρά περιγράφει τη διαδρομή ή τις αρχαιολογικές θέσεις, που επισκέπτεται. Δεν είναι όμως αδιάφορος για τη σύγχρονη ζωή, που αντικρίζει γύρω του. Δείχνει έτοιμος να καταγράψει ό,τι σημαντικό πέφτει στην αντίληψή του.

Περνώντας από τη Σχιστή Οδό μας αναφέρει τα του Λάιου και Οιδίποδα, όταν φτάνει στην Αράχοβα, ημέρα Κυριακή, βλέπει τους κατοίκους μικρούς - μεγάλους σαν σε πανηγύρι. Εδώ δεν ξεχνάει να αναφέρει τη νίκη του Καραϊσκάκη. Και όταν φτάνει στους Δελφούς βλέπει σε λίγο τους χορούς των ντόπιων, που γίνονται στο πλάτωμα του Ιερού ναού του Απόλλωνα. Φαίνεται εκείνη την Κυριακή θα ήταν κάποια μεγάλη γιορτή.

Ως καλός Γερμανός που ήταν, θυμήθηκε και το χορηγό της εκδρομής του, τον πρίγκιπα Φρειδερίκο τη Βάδης, που εκείνη τη μέρα γιόρταζε τα σαραντάχρονα της διακυβέρνησης του κρατιδίου του. Έτσι αποφάσισε μαζί με τους συντρόφους του να του στείλουν ευχετήριο τηλεγράφημα.

Να σημειώσουμε ότι, την εποχή που ήλθε ο Brandt στο Ιερό του Απόλλωνα, το Καστρί είχε ήδη απομακρυνθεί από την αρχική του θέση και κτιζόταν στη νέα του θέση, νοτιοδυτικά. Την άλλη μέρα ξεκίνησε για την Άμφισσα μέσω

Χρισσού, με τελικό προορισμό τη Λαμία.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Von Athen zum Tempethal reiseerinnerungen",
Paul Brandt, Gutersloh 1894.

Από τη Δαυλίδα μέσω Αράχοβας προς τους Δελφούς

Στα χαράματα ήδη της τέταρτης μέρας ταξιδιού ιππεύαμε κατά μήκος των πλαγιών του Παρνασσού προς το προορισμό μας, τους Δελφούς, ενώ οι πλάγιες ακτίνες του ηλίου έχυναν το φως τους πάνω στον κάμπο που βρισκόταν βαθιά κάτω μας και τον οποίο βλέπαμε μέχρι κάτω στον Ορχομενό.

Το νερό που κατέβαινε πλούσια από τα βουνά έκανε το δρόμο δύσβατο για τους πεζούς, και σε μεγάλες παρακάμψεις μας καθοδηγούσαν οι *«φουστανελάδες»* αγωγιάτες μας, υπερπηδώντας με ευκινησία κάθε εμπόδιο. Όσο ανεβαίναμε τόσο πιο έρημος γινόταν ο τόπος και τόσο περισσότερο φαινόταν ο αλπικός χαρακτήρας της περιοχής. Μια τελευταία ματιά πίσω στην κοιλάδα του Κηφισού και μετά κατηφορίσαμε προς τη Σχιστή, τη διάσημη, που περιβαλλόταν από βράχια, Τρίοδο όπου ο Οιδίποδας σκότωσε τον πατέρα του, χωρίς να τον γνωρίζει. Εδώ χωρίζονται οι δρόμοι, αριστερά προς το Κορινθιακό Κόλπο, δεξιά προς τους Δελφούς.

Ο Λάιος πήρε τότε, ερχόμενος με μικρή ακολουθία σε άμαξα με μουλάρια από τη Δαυλίδα, το δικό μας δρόμο προς τους Δελφούς. Από εκεί πλησίαζε ο Οιδίποδας με τη γκλίτσα του, σίγουρα καταβεβλημένος από το φρικτό ρητό του μαντείου ότι θα γινόταν δολοφόνος του πατέρα του και σύζυγος της μάνας του, και ακριβώς γι' αυτό το λόγο απέφυγε τη δήθεν πατρική του πόλη, την Κόρινθο.

Ο οξύθυμος χαρακτήρας, τόσο του πατέρα όσο και του γιου, οδηγούν στο μοιραίο τσακωμό, που φέρνει αβάσταχτο πόνο στο γένος των Λαβδακιδών και έδωσε την ύλη για μία από τις πιο βαθυστόχαστες τραγωδίες όλων των εποχών, το *«Βασιλιά Οιδίποδα»* του Σοφοκλή. Ακόμα και σήμερα, ο ανατριχιαστικός χαρακτήρας της έρημης περιοχής αυτής ανταποκρίνεται στις παραστάσεις, που αποκομίζουμε από την τραγωδία του Σοφοκλή. Όμως σήμερα, ο στενός αμαξόδρομος που στην αρχαιότητα σίγουρα ήταν καλά διατηρημένος, έχει πολλά νεροφαγώματα και είναι άβατος για οχήματα.

Από τη Σχιστή ανεβήκαμε σε μια βαθιά χαράδρα, που χωρίζει από Ανατολή προς Δύση τον Παρνασσό από τη τραχιά και δασωμένη ράχη της νότιας Κίρφεως. Ο Παρνασσός υψώνεται εδώ, στη νότια του πλευρά, με κάθετα

Έναρξη των ανασκαφών στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών.

βράχια μέχρι ψηλά στα σύννεφα, τα οποία περιβάλουν το ιλιγγιώδες ύψος του σαν πέπλο. Ψηλά στον αιθέρα, οι μεγαλοπρεπείς αετοί τραβάνε κύκλους. Δυο άλλα αρπακτικά πουλιά διεξάγουν ένα τουρνουά πάνω από τα κεφάλια μας, μέχρι που το μεγαλύτερό τους να αρπάξει τη λεία από το μικρότερο. Κατά τα άλλα κυριαρχεί κυριακάτικη ησυχία πάνω από την έρημη κοιλάδα.

Μετά από ένα μικρό διάλειμμα σε ένα χάνι φεύγουμε από το φαράγγι και σκαρφαλώνουμε τη νότια πλαγιά του Παρνασσού. Σύντομα, ένας καλός δρόμος και προσεκτικά καλλιεργημένοι αμπελώνες σταφίδας, που η καλλιέργειά της είναι εδώ εφικτή λόγω της διάβρωσης των σχεδόν κάθετων στρωμάτων του αργιλώδους σχιστόλιθου, μας προειδοποιούν ότι πλησιάζουμε την Αράχοβα, ένα ζωντανότατο χωριό σε υψόμετρο 700 μέτρων: Μια στροφή ακόμη του δρόμου και μπροστά μας βρίσκεται ως εκ θαύματος το γραφικό σε άνδηρα χτισμένο χωριό. Από ψηλά χαιρετά ο θόλος μιας καινούργιας εκκλησίας, στο μισό ύψος στέκεται πάνω σε ένα βράχο, σαν φυλάκιο απομονωμένο, ένα καμπαναριό, και παντού στο δρόμο πολύχρωμες ομάδες αντρών, γυναικών και παιδιών στα κυριακάτικά τους ρούχα, που μας ετοίμασαν άθελά τους μια πράγματι βασιλική είσοδο στο χωριό. Εδώ

εξολόθρευσε ο Καραϊσκάκης, το έτος 1826, πέντε χιλιάδες (5.000) Τούρκους υπό τον Μουσταφάμπεη και έκανε, από τα κεφάλια των σκοτωμένων, μια πυραμίδα. Σήμερα πάντως όλα ήταν ηλιόλουστα και ειρηνικά, και μετά το διάλειμμα του μεσημεριού κατεβήκαμε τα 100 μέτρα υψομετρικής διαφοράς μεταξύ Αράχοβας και Δελφών, σε έναν φτιαχτό δρόμο με μεγάλες στροφές, και μετά συνεχίσαμε στο ίδιο υψόμετρο, με μεγάλη ένταση στην καρδιά, προς το τόσο ποθητό προορισμό. Σύντομα, μια ωραία θέα προς τα βουνά της βόρειας Πελοποννήσου ανοίχτηκε μπροστά στα μάτια μας, από το βάθος φέγγιζε ο όρμος της Ιτέας και πριν καλά-καλά το καταλάβουμε φτάσαμε στους Δελφούς.

10) Δελφοί

Τι δέος πρέπει να καταλάμβανε κάποτε τους πιστούς Έλληνες μπαίνοντας στο ιερό τόπο, πλησιάζοντας το ναό του Απόλλωνα, στο άδυτο του οποίου ανέδυαν από το έδαφος αναθυμιάσεις που δημιουργούσαν ευφορία και όπου η θέληση του θεού φανερωνόταν στις κραυγές έκστασης της Πυθίας! Εδώ, σε αυτό το μεγαλοπρεπές ορεινό τοπίο, κυριαρχούσε σε αρχαιότατες εποχές η λατρεία της ανατριχιαστικής Γαίας μέχρις ότου, με την κατάβαση άλλων φυλών από το Βορρά, ο θεός του φωτός Απόλλωνας, ο προφήτης του Δία, τέθηκε δίπλα και σύντομα πάνω από τη θεά Γαία, αφού εκείνος είχε σκοτώσει το δηλητηριώδη δράκο Πύθωνα. Έτσι σφραγίστηκε η νίκη της καινούργιας θρησκείας του πνεύματος πάνω στην άγρια πρωτόγονη θρησκεία της φύσης. Και τι ευλογημένα έργα είχαν την πηγή τους, εδώ στον ομφαλό, το επίκεντρο της γης, και έρρεαν σε όλη την Ελλάδα, ναι, μάλιστα, σε κάθε γωνία της γνωστής ως τότε γης!

Όχι, οι διφορούμενες προφητείες, όπως τις έλαβε ο Κροίσος, δεν ήταν το κυρίως έργο του μαντείου· ο ανώτατος και ευλογημένος του ρόλος βρισκόταν σε τελείως άλλο πεδίο. Πιο μεγάλος ήταν ο ρόλος του σχετικά με την αποικιοκρατική στρατηγική. Σε αυτό το θέμα, το μαντείο ήταν κυριολεκτικά μια κεντρική διευθύνουσα αρχή, και επί σχεδόν τρεις αιώνες το δελφικό ιερατείο διηύθυνε με περίσκεψη και εκπληκτική γνώση χωρών και λαών, και σύμφωνα με ένα ενιαίο μεγαλόπνοο σύστημα, την αποστολή τεράστιου αριθμού αποικιών στην ανατολική και δυτική Μεσόγειο και βόρεια, μέχρι τον απομακρυσμένο και επίφοβο Πόντο. Πέρα από αυτό, σεβασμό προκαλεί και ο φανταστικός συντονισμός στο τομέα του θρησκευτικού δικαίου, που επιτεύχθηκε υπό την αιγίδα του μαντείου των Δελφών. Παραμέρισε όλα τα άγρια, φρικαλέα και αιμοδιψή στοιχεία των πρωτόγονων θρησκειών της φύσης, κατάργησε τη βασισμένη σε απαρχαιωμένες αντιλήψεις βεντέτα και δίδαξε στον καθένα μέτρο, περίσκεψη και γνώση του εαυτού! *«Μηδέν άγαν»*! *«Γνώθι σαυτόν»*! φωνάζει ο ναός στον κάθε επισκέπτη.

Τέλος, ύψιστης σημασίας ήταν και η επέμβαση του μαντείου στη συνταγματική ζωή των επιμέρους κρατών. Κύρωνε με απόφαση δική του

Στο μεταίχμιο, παλιό Καστρί και αρχαιολογικός χώρο των Δελφών.

συνταγματικές ρυθμίσεις, όπως τη νομοθεσία του Λυκούργου, του Σόλωνα, τη μεταρρύθμιση των φυλών του Κλεισθένη. Στη Σπάρτη μάλιστα υπήρχε ειδική αρχή, η οποία είχε στόχο τη διατήρηση της επικοινωνίας με το θεό των Δελφών. Έτσι, το μαντείο των Δελφών είναι, από τα αρχαιότατα χρόνια μέχρι την εποχή των περσικών πολέμων, η σημαντικότερη εκδήλωση του ελληνικού ενιαίου έθνους και ταυτόχρονα ο φύλακας και υποστηριχτής του. Η δόξα του φτάνει πέρα από τον ελληνικό κόσμο ανατολικά και δυτικά, μέχρι την λυδική δυναστεία των Μερμνάδων, μέχρι τους Ετρούσκους, μέχρι την τότε ασήμαντη Ρώμη, που αργότερα κυριάρχησε στον κόσμο όλο.

Έτσι φτάσαμε και εμείς σε αυτό το ιερό τόπο. Το πρώτο που είδαμε ήταν η πύλη του Άδη, μια πόρτα φτιαγμένη από πέτρα, που παριστάνει την είσοδο στο κάτω κόσμο. Τι παράξενο και παρηγορητικό ταυτόχρονα όμως: η λίθινη πλάκα είχε σπάσει στα δύο και από τη σχισμή φύτρωσε υγιέστατα μια νεαρή συκιά - καινούργια, φρέσκια ζωή από την πύλη του θανάτου! Λίγες εκατοντάδες βήματα πιο πέρα αντιλαμβανόμαστε πλήρως όλο το μεγαλείο της δελφικής φύσης.

Ο Παρνασσός πέφτει εδώ σχεδόν 400 μέτρα κάθετα με δύο τεράστιους βράχους, που συναντιούνται σε αμβλεία γωνία, χωρισμένοι από ένα στενό, σκοτεινό χάσμα, μέσα από το οποίο κατεβαίνει τις μέρες βροχής ένας

ορμητικός χείμαρρος σχηματίζοντας μικρούς καταρράκτες.

Οι Φαιδριάδες, δηλαδή οι *«λαμπροί βράχοι»,* λέγονταν έτσι στην αρχαιότητα, διότι στους προσκυνητές τους ερχόμενους από τον Κορινθιακό Κόλπο προς το μαντείο, έλαμπαν από μακριά στο βραδινό ήλιο. Και αν δεν απατώμαστε, τότε τις έχουμε δει να φέγγουν πριν λίγες εβδομάδες από ένα από τα πιο όμορφα σημεία με θέα της Ελλάδας, την Ακροκόρινθο. Ο χείμαρρος δεν είχε νερό σήμερα. Δεξιά βλέπει κανείς ένα τετράγωνο, λαξευμένο στο βράχο λάκκο: πρόκειται για την παλαιά, σήμερα στεγνή λεκάνη στην οποία κατέβαινε ο κάθε προσκυνητής με ακόμα και σήμερα ορατά σκαλοπάτια, για να πλυθεί στην Κασταλία Κρήνη πριν μπει στο ιερό. Πάνω απ' αυτό, μια κάπως μεγαλύτερη κόγχη όπου κάποτε βρισκόταν η εικόνα της Κασταλίας. Στο κοντινό θάλαμο που δημιουργείται από τα βράχια φώλιασε ένας ελληνικός άγιος.

Η κάποτε τόσο ιερή πηγή όμως, που στους Ρωμαίους έγινε σύμβολο της μύησης των ποιητών, είναι μπαζωμένη και βγαίνει σε δυο άλλα σημεία με λιγοστό νερό, για να πάει μετά, μέσα από το μεγάλο φαράγγι της Παπαδιάς προς τον Πλειστό, που ρέει βαθιά κάτω προς τον Κορινθιακό Κόλπο. Έπειτα ανεβαίνουμε από τη χαράδρα προς το χωριό Καστρί, που χτίστηκε πάνω στα ερείπια του ιερού και μετατοπίστηκε σχεδόν ολοσχερώς, λόγω των ανασκαφών της Γαλλικής Σχολής.

Μετά από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις των δύο κυβερνήσεων για την απαλλοτρίωση των σπιτιών των ευγενών Καστριτών, μπορούσαν επιτέλους να ξεκινήσουν οι ανασκαφές τον Οκτώβρη του 1892. Το καινούργιο Καστρί χτίζεται πιο όμορφο και ανθεκτικό λίγες εκατοντάδες βήματα νοτιοδυτικά.

Το πρώτο σημαντικό εύρημα της καινούργιας καμπάνιας ανασκαφής είναι ο Θησαυρός των Αθηναίων, που είναι στολισμένος με μετόπες και ελπίζουμε ότι σύντομα θα ακολουθήσουν πολλές καινούργιες ανακαλύψεις. Τότε θα είναι άξιοι και συγκρίσιμοι οι Δελφοί με τα ήδη ανασκαμμένα Ιερά της Ολυμπίας, της Ελευσίνας, της Επιδαύρου, της Δήλου κ.α. και θα συμπληρώσουν τις γνώσεις, που έχουμε έως σήμερα γι' αυτά τα Ιερά ύψιστης σημασίας.

Μέσα από την αρχαία πύλη μπήκαμε στα τείχη του Ιερού, που μερικώς διατηρούνται άψογα. Παντού κομμάτια από μάρμαρο, σπόνδυλοι κιόνων και κιονόκρανα μέχρι πάνω στους πρόποδες του ανδήρου του μεγάλου ναού του Απόλλωνα, όπου κατέγραψαν οι Γάλλοι την πρώτη τους νίκη με την ανακάλυψη της Στοάς των Αθηναίων. Στο ψηλότερο σκαλοπάτι αυτής φαίνεται και σήμερα ακόμη η αφιερωτική επιγραφή με μεγάλα προπερσικά γράμματα: *«Οι Αθηναίοι αφιέρωσαν τη στοά και τα όπλα και τα ακρωτήρια ως λεία από τους εχθρούς.»* Πρόκειται πιθανώς για την αποφασιστική νίκη στη ναυμαχία με τους Αιγινήτες, που καθιστούσε δυνατή τη μεταγενέστερη θέση ισχύος της Αθήνας, και ανταποκρίνεται στο σεβασμό από διπλή άποψη, καθώς εδώ στο

εθνικό ιερό δεν αναφέρονται τα ονόματα των ηττηθέντων.

Λεπτοί ιωνικοί κίονες ορθώνονταν στα σκαλοπάτια και στήριζαν τη σκεπή που ακουμπάει άμεσα στο ψηλό ανάλημμα του ναού και που, αντί με τα συνηθισμένα ακρωτήρια, ήταν στολισμένη με τα χάλκινα έμβολα των πλοίων που λαφυραγωγούσαν. Το ανάλημμα αυτό, χτισμένο σε ένα παράξενο πολυγωνικό στυλ με στρογγυλοποιημένες άκρες, έχει ισιωμένη επιφάνεια και παριστάνει ένα αρχείο αφιερωματικών επιγραφών και διπλωμάτων απελευθέρωσης σκλάβων. Οι επιγραφές αυτές καλύπτουν τον τοίχο από πάνω μέχρι κάτω με μικρούτσικα γράμματα.

Εδώ και πολύ ώρα όμως οι αρχαιολογικές μας παρατηρήσεις ενοχλήθηκαν από ένα μονότονο σκοπό, που ακουγόταν από ψηλά από τον τοίχο, και από εκεί κοίταζαν πολλά μάτια παρακολουθώντας εμάς τους ξένους με περιέργεια. Τώρα μας έπιασε και μας η περιέργεια και ανεβήκαμε. Τι γραφικό θέαμα! Ένας κυκλικός χορός των κατοίκων του χωριού πάνω στο άνδηρο του ναού! Ένας, σύροντας το χορό, πιασμένος με ένα μαντίλι με την πρώτη χορεύτρια, με τη πιο σοβαρή φάτσα του κόσμου και ούτε τολμώντας να σηκώσει το βλέμμα του, χόρευε με αργά βήματα, με πολλές στροφές και χειρονομίες και φιγούρες, που επαναλαμβάνονταν από μια σειρά από κοπέλες πιασμένες χέρι-χέρι, όλοι τους σε πολύχρωμη αλβανική στολή με ένα χρυσό κόσμημα παρόμοιο με χρυσόβουλο στο στήθος, ενώ πίσω από τις μεγαλύτερες κοπέλες ακολουθούσαν τα μικρότερα κορίτσια για εκμάθηση του χορού.

Ο χορός γυρνούσε γύρω από έναν εορταστικά ντυμένο ανάπηρο, που στεκόταν στη μέση του κύκλου και φυσούσε στον ποιμενικό του αυλό ένα μονότονο σκοπό. Ο καφετζής κάθε τόσο του έχωνε μια χάρτινη δραχμή στο σκούφο, ενώ δεξιά στον τοίχο παρακολουθούσαν σιωπηλά οι άντρες, αριστερά στα σκαλοπάτια του ναού οι πολύχρωμα ντυμένες γυναίκες, το χορό, σαν να ήταν τελετουργία. Ναι μεν, είχαμε δει στα Μέγαρα και στην Ελευσίνα τέτοιους χορούς, που είναι διάσημοι λόγω της ομορφιάς των ενδυμασιών και του παράξενου στυλ του χορού, τόσο γραφική όμως δεν ήταν εκεί η συνολική εικόνα, επειδή οι ερχόμενοι με ειδικά τρένα Αθηναίοι εκδρομείς, ενοχλούσαν τον οικείο χωριάτικο χαρακτήρα του θεάματος, τον οποίο έχει διατηρήσει το απομονωμένο στα βουνά Καστρί.

Διστάζαμε να εγκαταλείψουμε το ευχάριστο χώρο του χορού, για να συνεχίσουμε την ανάβαση μέσα από τα απότομα, στενά σοκάκια του χωριού και να επισκεφτούμε τα λιγοστά ερειπωμένα λείψανα του Θεάτρου, την πηγή Κασσοτίδα, που κάποτε άρδευε το ιερό άλσος με τις δάφνες, και πάνω από το χωριό το Στάδιο τα καθίσματα του οποίου είναι λαξευμένα στο βράχο.

Πιο ψηλά, εκεί που ο δρόμος οδηγεί στο Κωρύκιον Άντρον και πάνω στον Παρνασσό, είχαμε μια φανταστική θέα στο υπέροχο τοπίο από τα λείψανα της παλαιάς οχύρωσης που έχτισε ο Φιλόμηλος στο Β΄ Φωκικό πόλεμο: στα πόδια

μας ο εύφορος Κρισσαίος κάμπος για τον οποίο ξέσπασε ο Β΄ και ο Γ΄ Ιερός πόλεμος, πίσω από αυτόν ο βαθύς όρμος της Ιτέας με τις πόλεις Ιτέα και Γαλαξείδι, που το λευκό τους χρώμα έφεγγε μέχρις εμάς, πάνω από αυτές, οι χιονισμένες κορφές της Πελοποννήσου στο βραδινό φως, ενώ ταυτόχρονα η σοβαρότητα των μεγαλοπρεπών Φαιδριάδων αμβλυνόταν ευχάριστα από τον προσεκτικά καλλιεργημένο ελαιώνα, που καταλαμβάνει τη βαθιά χαράδρα του φαραγγιού της Παπαδιάς μέχρι κάτω χαμηλά στον Πλειστό.

Μετά, κατεβήκαμε, περνώντας το χώρο του χορού, όπου διασκέδαζαν κάποια μεμονωμένα ζευγάρια νεαρών με ένα χορό ανά δύο με παράξενες στροφές, προς το κατάλυμά μας για τη νύχτα, κοντά στην είσοδο προς το αρχαίο Ιερό. Στο πλούσιο τραπέζι θυμηθήκαμε σήμερα τον ευγενέστατο πρίγκιπα, η μεγαλόκαρδη φροντίδα του οποίου μας καθιστούσε δυνατή τη συμμετοχή σε αυτό το εκπαιδευτικό ταξίδι, τον Πρίγκιπα Φρειδερίκο της Βάδης, και αποφασίστηκε η αποστολή ενός τηλεγραφήματος ευγνωμοσύνης και έκφρασης σεβασμού για την τεσσαρακοστή επέτειο της διακυβέρνησής του, που εορταζόταν αυτή την ημέρα με μεγάλο ενθουσιασμό στη μακρινή πατρίδα. Το βράδυ ηχούσαν γερμανικοί σκοποί ψηλά στο λαμπρό ξάστερο ουρανό, μια εκδήλωση ιερής διάθεσης, που μας γέμιζε μετά τα συμβάντα της ημέρας σε αυτό το τόπο.

11) Από τους Δελφούς μέσω Σαλώνων - Άμφισσας προς Θερμοπύλες και Λαμία.

Νωρίς το πρωί ήταν σελωμένα τα άλογα μας. *«Κακό χωριό»*, είπε με αφέλεια ο αγωγιάτης, διότι του πήραν για μια οκά (= 1 και 1/3 λίμπρα) βρώμη, 40 λεπτά. Εμείς όμως ήπιαμε για αποχαιρετισμό νερό από την Κασταλία Κρήνη και ποτισμένοι από το θεό που κάποτε εδώ κυριαρχούσε με τόση ισχύ, ιππεύσαμε μέσα στο υπέροχο φρέσκο πρωινό.

Για να παρακάμψουμε τις πολλές στροφές του κανονικού δρόμου, συνεχίσαμε μετά από λίγο στο παλιό πετρώδες μονοπάτι προς το ευχάριστο και αξιόλογο Χρισσό, κοντά στο οποίο βρισκόταν η αρχαία Κρίσσα, που καταστράφηκε στο Α΄ Ιερό πόλεμο μετά από διαταγή των Αμφικτιόνων.

Ένα ύψωμα ονόματι Στεφάνι πρέπει λογικά να είναι η τοποθεσία της παλαιάς πόλης Κρίσσα. Ερείπια όμως δεν είδαμε. Κάτω από το Χρισσό φτάνουμε στο δρόμο που ανεβαίνει από το όρμο της Ιτέας με το υπέροχο λαμπερό γαλάζιο του προς Σάλωνα-Άμφισσα.

Την προηγούμενη μέρα είχαμε κάνει το γύρο των νότιων πλαγιών του Παρνασσού από τη Σχιστή μέχρι τους Δελφούς, σήμερα όμως στραφήκαμε πιο βόρεια για να ανεβούμε το διάσελο της Άμπλιανης, έχοντας στα δεξιά μας τις ανατολικές πλαγιές του Παρνασσού, στα αριστερά μας τις υπώρειες της ακόμα

ψηλότερης και χιονισμένης Γκιώνας, για να μπούμε έτσι στη μικρή Δωρίδα. Σήμερα δεν είχαμε να δούμε αρχαία.

Η ιππασία μέσα από το υπέροχο παλαιό ελαιώνα και τα εύφορα χωράφια με σιτάρι αυτού του ευλογημένου κάμπου μας αποζημίωσε όμως πλήρως. Εδώ συναντήσαμε για πρώτη φορά καμήλες, οι οποίες κυκλοφορούσαν μεταξύ του λιμανιού της Ιτέας και των Σαλώνων και της Λαμίας.

Είχαμε μεγάλη δυσκολία να περάσουμε τα φοβισμένα μας άλογα από της καμήλες. Το ότι αυτές ανατρέφονται ακόμη και σήμερα εδώ στην Ελλάδα αποδείχτηκε την άλλη μέρα, όπου δυο χαριτωμένα νεανικά ζώα συνόδευαν ένα καραβάνι.

Εδώ και πολύ ώρα φαίνονταν στο τέλος του σχεδόν ευθύ δρόμου τα Σάλωνα με τη φανταστική τοποθεσία τους. Σήμερα, η πόλη έχει ξαναπάρει στην επίσημη γλώσσα το παλαιό της όνομα, Άμφισσα. Στο βάθος εξέχει το φράγκικο κάστρο, που καταλαμβάνει τη θέση της παλαιάς ακρόπολης, στο προσκήνιο δε ανεβαίνουν τις μαλακές βουνοπλαγιές με γραφικό τρόπο τα όμορφα σπίτια με τους πράσινους κήπους.

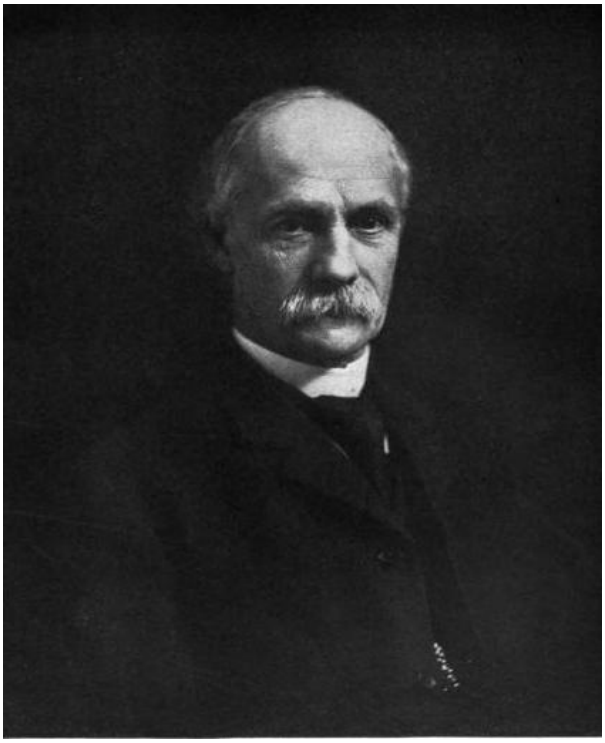
Είναι οφθαλμοφανής η σημασία της τοποθεσίας της πρωτεύουσας των Οζολών Λοκρών στη πιο απομακρυσμένη γωνία του εύφορου κάμπου, που φτάνει από τον όρμο της Ιτέας έως τον Παρνασσό και τα βουνά της Λοκρίδας και ταυτόχρονα στις υπώρειες των περασμάτων που οδηγούν από το Μαλιακό Κόλπο και τη Δωρίδα προς τον Κορινθιακό Κόλπο και ως εκ τούτου προς την Πελοπόννησο.

Επίσης, είναι λογικό ότι οι κάτοικοι της Άμφισσας αποφάσισαν να ιδιοποιηθούν την περιοχή της Κίρρας, που από τον Α΄ Ιερό πόλεμο ήταν απαγορευμένη και δεν είχε φυσικά σύνορα με την περιοχή της Άμφισσας. Την παραβίαση αυτή την εκμεταλλεύτηκε ο Αισχίνης, για να ξεκινήσει το μοιραίο Γ΄ Ιερό πόλεμο.

Δελφικό ανάγλυφο κόσμημα.

98. SAMUEL J. BARROWS

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αμερικανός **Samuel June Barrows** υπήρξε πολιτικός εκπρόσωπος της Μασαχουσέτης. Γεννήθηκε στη Νέα Υόρκη στις 26 Μαΐου του 1845. Επειδή ο πατέρας του πέθανε νωρίς, αναγκάστηκε σε νεαρή ηλικία να υποστηρίξει την οικογένειά του, δουλεύοντας σε ένα τυπογραφικό πιεστήριο.

Εργάστηκε ως γραμματέας του William Seward και ήταν παντρεμένος με την Isabel, η οποία προσλήφθηκε για λογαριασμό του, όσο ήταν εκείνος άρρωστος, ως στενογράφος το 1868, έτσι έγινε η πρώτη γυναίκα που απασχολήθηκε στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ.

Αποφοίτησε από τη θεολογική Σχολή του Harvard το φθινόπωρο του 1871. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Harvard ήταν ανταποκριτής της Βοστώνης στη New York Tribune. Πήρε μέρος στην εκστρατεία του Yellowstone το 1873, υπό τις διαταγές του στρατηγού Stanley, καθώς και στην εκστρατεία των Black Hills το 1874, υπό την αρχηγία του στρατηγού Κάστερ. Το 1873 πήρε μέρος και στη μάχη του Tongue River.

Ήταν πάστορας της πρώτης ενορίας στο Dorchester της Βοστώνης από το

1876 έως το 1881, χρονιά που παραιτήθηκε της υπηρεσίας του για να γίνει συντάκτης του Cristian Register, θέση που κατείχε για 16 ολόκληρα χρόνια. Κατά τη διάρκεια της απασχόλησής του στο Cristian Register, ο Barrows ήταν ένας αδιάκοπος συνήγορος για το δικαίωμα ψήφου των γυναικών και την εκπαίδευση των Αμερικανών ιθαγενών.

Ήταν ο Αμερικανός εκπρόσωπος στα Διεθνή Συνέδρια για τις φυλακές, τα έτη 1895, 1900 και 1905. Στο συνέδριο του 1905 εκλέχτηκε, για να προεδρεύσει στο συνέδριο του 1910.

Εκλέχτηκε ως Ρεμπουπλικάνος γερουσιαστής στο πεντηκοστό πέμπτο Κογκρέσο (1897-1899). Κατά τη διάρκεια της θητείας του στο Κογκρέσο προώθησε νομοθεσία που αφαιρούσε στις επιφυλάξεις για τους ιθαγενείς της Αμερικής, θεωρώντας ότι η πολιτιστική αφομοίωση θα οδηγούσε σε ισότητα. Επίσης, ήταν ειρηνιστής και αντίθετος στον Αμερικανο-Ισπανικό πόλεμο.

Πέθανε στις 21 Απριλίου του 1909, από πνευμονία στο Νοσοκομείο Presbyterian της Νέας Υόρκης.

Σχόλια

Το ταξιδιωτικό κείμενο του **Barrows** έχει ενδιαφέρον. Πράγματι, μπορεί να θεωρηθεί ένας ξεχωριστός επισκέπτης. Θα μπορούσαμε, μάλλον, να τον χαρακτηρίσουμε προσκυνητή, γιατί έφτασε στους Δελφούς από την Αθήνα κάνοντας αυτή τη διαδρομή μόνος του, λες και πραγματοποιούσε προσωπικό τάμα.

Η μόνη συντροφιά του από Ιτέα προς Δελφούς ήταν ένας αγωγιάτης. Αρχικά, ξεκίνησε από την Αθήνα και με το τρένο έφτασε στην Κόρινθο. Από την Κόρινθο με καράβι έφτασε στην Ιτέα. Από την Ιτέα ανέβηκε στη Δελφική γη. Ήταν Μάιος του 1893.

Έμεινε στο σπίτι του φύλακα Βασίλη Παρασκευά δυο-τρεις μέρες. Έτσι μπόρεσε να ανεβεί και στο Κωρύκιον Άντρον και να δει με άνεση κάθε ενδιαφέρον στοιχείο και θέση του αρχαιολογικού χώρου. Μας δίνει, μάλιστα, και το κόστος για τη στέγαση και σίτισή του. Πρέπει να του φάνηκε αρκετά τσουχτερός ο λογαριασμός, γι' αυτό κάνει λόγο για το κόστος.

Αναφέρει συγκεκριμένα : *"[...] Ζήτησα από τον οικοδεσπότη μου το λογαριασμό. Για δυο νύχτες στέγαση και τέσσερα γεύματα ο κύριος Παρασκευάς μου χρέωσε δέκα (10) δραχμές, που τότε ισοδυναμούσαν με 1,40 δολάρια, στις οποίες πρόσθεσα δυο δραχμές για την περιποιητική του σύζυγο".*

Φαίνεται ο Παρασκευάς είχε βγάλει με άριστα την...*"τουριστική σχολή Χαγιάτα",* ακολουθώντας μάλιστα την ίδια πρακτική, αναφορικά με τη διεκδίκηση πρόσθετης αμοιβής, για λογαριασμό της γυναίκας - βοηθού του ξενοδόχου.

Μπορεί να βρήκε το Δελφικό Μαντείο βουβό, οι δελφιώτικοι όμως κούκοι

όχι μόνο ήσαν *"φωνακλάδες"*, όπως γράφει ο ίδιος, αλλά ήξεραν και κάτι. Μάλιστα, αναφέρει ότι μέτρησε 32 φορές να το λέει ένας από αυτούς, χωρίς σταματημό. Αυτό σύμφωνα με τη γοτθική παράδοση σήμαινε ότι είχε ακόμα 32 χρόνια να ζήσει!

Το περίεργο είναι ότι ο συγκεκριμένος δελφιώτικος κούκος το είπε λίγο *"ήξεις - αφίξεις"*, όπως η αρχαία κυρά του, η Πυθία, γιατί μπορεί ο Barrows να μην έζησε άλλα τριάντα δυο (32) χρόνια, αλλά για την ακρίβεια έζησε άλλα 32 * (1/2) = 16 χρόνια! Φαίνεται ότι δεν άκουσε στο τέλος καθαρά από το πουλί.... τον κρίσιμο συντελεστή ½. Πράγματι, ο Barrows βρέθηκε στους Δελφούς το Μάη του 1893 και πέθανε στη Νέα Υόρκη στις 21 Απριλίου του 1909, δηλαδή μετά από ακριβώς 1909-1893=16 χρόνια...

Αυτό που είχε μεγάλη σημασία γι' αυτόν, ήταν ότι ήλθε σε επαφή με το μουσικό αρχαιολογικό εύρημα που είχε φέρει στο φως η Γαλλική αρχαιολογική σκαπάνη, και αφορούσε τον ύμνο του Απόλλωνα. Μάλιστα πρωτοστάστησε, ώστε ο εν λόγω ύμνος με την αρχαία μουσική να ακουστεί στην Αμερική. Γράφει σχετικά:

"Είχα μέχρι τώρα το προνόμιο να παρουσιάσω με μια χορωδία αυτόν τον ύμνο στην "Αθήνα της Αμερικής". Είχε ενορχηστρωθεί στο Παρίσι και στην Αθήνα, αλλά προτίμησα να τον τυπώσω χωρίς μοντέρνα νόθευση, έτσι ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να προσεγγίσει το πρωτότυπο όσο το δυνατόν περισσότερο".

Επειδή έφτασε στους Δελφούς σαν να ήταν αρχαίος προσκυνητής, για να εξισορροπήσει τα μέσα του θρησκευτικά συναισθήματα και τις τυχόν ενοχές του, αποφάσισε να επισκεφτεί και το σημαντικό βυζαντινό μοναστήρι της Νότιας Ελλάδας, αυτό του Οσίου Λουκά. Ξεκίνησε λοιπόν από τους Δελφούς με ένα αγωγιάτη - οδηγό και παρακάμπτοντας την Αράχοβα, αφού διέσχισε τον αραχοβίτικο ελαιώνα, έφτασε στο Δίστομο και στη συνέχεια στο εν λόγω μοναστήρι.

Αναφορικά με το Δελφιώτη μουλαρά, Παναγιώτη Λουκά Καπέλλο, για τον οποίο έχει τα καλύτερα λόγια να πει, στην προσπάθειά του να συσχετίσει το όνομά του με αυτό του Οσίου Λουκά, έκανε το λάθος, παρασυρμένος από τον τρόπο ονοματοθεσίας των ανθρώπων της Δύσης, να θεωρήσει ότι το πατρικό όνομα του εν λόγω αγωγιάτη ήταν επίσης και δικό του όνομα.

Εν πάση περιπτώσει, ο **Barrows** αξίζει το σεβασμό μας, διότι δεν ήλθε στα μέρη αυτά από απλή περιέργεια, αλλά από ειλικρινή αγάπη και θαυμασμό για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"The Isles and Shrines of Greece", Samuel J. Barrows, London 1898.

ΔΕΛΦΟΙ

Η Ολυμπία κείται σε πεδινό μέρος· οι Δελφοί πάνω στην πλαγιά του Παρνασσού και κάτω από τη σκιά λαμπερών γκρεμών. Η Ολυμπία έλκυε όλη την Ελλάδα προς αυτήν, αλλά οι Δελφοί διεκδικούσαν να είναι ο ομφαλός, το σπουδαίο κέντρο του κόσμου. Καθώς η Ολυμπία ήταν η τοποθεσία για τους σπουδαίους αθλητικούς αγώνες όλης της Ελλάδας, έτσι και οι Δελφοί εξελίχθηκαν σε ένα ιερό εθνικού ενδιαφέροντος και σημασίας. Σε καμία από τις δυο τοποθεσίες δεν υπήρχε πόλη, και οι δυο ήσαν μακριά από σημαντικά πληθυσμιακά κέντρα και σε μεγάλη απόσταση μεταξύ τους. Η Ολυμπία βρισκόταν στην Ηλεία κοντά στο Ιόνιο πέλαγος και οι Δελφοί στη Φωκίδα, βορείως του Κορινθιακού κόλπου.

Η φήμη των Δελφών έγκειται στο Μαντείο τους, αλλά η ελληνική αγάπη για τα αθλητικά και τη δραματική τέχνη αποκαλύφθηκε εδώ στην πορεία του χρόνου, και δεν υπήρχε εκεί μόνο ένας μεγαλοπρεπής ναός του Απόλλωνα, αλλά και ένα στάδιο όπου κάθε τέσσερα χρόνια τελούνταν οι αγώνες, τα Πύθια. Ο τόπος ασκούσε, επίσης, μεγάλη πολιτική επιρροή ως έδρα αυτής της ενδιαφέρουσας αρχαίας ομοσπονδίας των πόλεων, της Δελφικής Αμφικτιονίας. Σε χτυπητή αντίθεση με το ταξίδι μου προς την Ολυμπία, τη διαδρομή μου στο Δελφικό Μαντείο την πραγματοποίησα εντελώς μόνος μου. Γιατί ποια είναι η καταλληλότερη μέρα για να συμβουλευτεί κανείς τη φωνή της μοίρας αν όχι η ημέρα των γενεθλίων του;

Αφού πήρα το τρένο από την Αθήνα προς στην Κόρινθο, στη συνέχεια διέσχισα τον Κορινθιακό κόλπο με ατμόπλοιο με κατεύθυνση την Ιτέα. Το καράβι ήταν τόσο ζαλισμένο, σαν να είχε *«πιει»* το φορτίο κρασιού που είχε επάνω του, αλλά δεν ήταν ο Διόνυσος που θα μπορούσε να κατηγορηθεί· Ο Κορινθιακός κόλπος ήταν κακόκεφος. Από τον κόλπο, ο Παρνασσός, μια οροσειρά, δεν φάνταζε τόσο ψηλός όσο πραγματικά είναι. Το χιόνι πάνω του προειδοποιούσε ότι μια ανάβαση δεν θα ενδεικνυόταν. Στην Ιτέα μίσθωσα ένα σκληραγωγημένο μικρόσωμο άλογο και για αγόρι-οδηγό, άλλον ένα Έλληνα που λεγόταν Νίκος. Το φεγγάρι υψωνόταν όμορφα, καθώς διασχίζαμε τον κάμπο προχωρώντας ελικοειδώς μέσα από ελαιώνες. Μετά από μια ώρα στην κοιλάδα ο δρόμος γινόταν σταθερά

ανηφορικός, καθώς οι Δελφοί βρίσκονται περίπου δυο χιλιάδες πόδια πάνω από τη θάλασσα.

Περάσαμε μέσα από το γραφικό χωριό του Χρισσού με τα λευκά του σπίτια να λάμπουν από το ολόγιομο φεγγάρι. Ένα καθαρό ρέμα κατέβαινε σε έναν από τους στενούς δρόμους. Άνδρες και γυναίκες στα κατώφλια ανταπέδιδαν το χαιρετισμό μου.

Το χωριό Δελφοί κείται σε μια απόκρημνη πλευρά του βουνού. Η νυκτερινή προσέγγιση του χώρου προσέθετε πολύ στη μυστικιστική γοητεία του παλιού μαντείου. Τα λαμπερό φεγγάρι που πλημμύριζε στο φως την κοιλάδα και ασήμιζε τον κόλπο, οι βαθιές σκιές των υποβλητικών γκρεμών, το νερό που συνέρρεε μέσου του στενού φαραγγιού, οι σκοτεινές μάζες των ελιών παρακάτω, η δυσοίωνη σιωπή που διακοπτόταν μόνο από τον ήχο της κρήνης, η μεγάλη απομόνωση από κάθε νύξη σύγχρονης ζωής, όλα αυτά έδειχναν να περιθάλπουν βαθιά και κρυμμένα *"αινίγματα"*, τα οποία ίσως έβρισκαν έκφραση σε κάποιο αναπαλαιωμένο μαντείο.

Δεν υπάρχει πανδοχείο στους Δελφούς, αλλά βρήκα κατάλυμα στο σπίτι του φύλακα των αρχαιοτήτων, Παρασκευά. Με περισσότερη πίστη στη χριστιανική από ό,τι στην παγανιστική παράδοση με ρώτησε, εάν επέτρεπα το καντήλι να καίει στην εικόνα της Παναγίας σε μια εσοχή στο δωμάτιό μου. Σεβάστηκα την ευλάβειά του και ευλογήθηκα από ύπνο χωρίς όνειρα.

Σηκώθηκα στις τέσσερις και μισή και μετά από ένα πρωινό με βρασμένα αυγά, λευκό ψωμί και γάλα έφυγα με ένα μουλάρι και έναν οδηγό για το Κωρύκιον Άντρον. Ο δρόμος ανέβαινε με μικρά ζιγκ-ζαγκ σε απόκρημνα πεζούλια, ώσπου μετά από ανέβασμα αρκετών εκατοντάδων ποδιών, παρακάμψαμε το βουνό και κατεβήκαμε σε μια όμορφη δασώδη κοιλάδα, όπου χωρικοί έκοβαν ξυλεία για τα νέα τους σπίτια στους Δελφούς.

Η Γαλλική Κυβέρνηση είχε αγοράσει ολόκληρο το χωριό και τα σπίτια απομακρύνονταν, όσο το δυνατόν συντομότερα, για να ανοιχθεί ο δρόμος για τις ανασκαφές. Σχεδόν *"χαμένα"* κάτω από φορτία βαριάς ξυλείας, μπρος-πίσω με λατσούδια [λεπτά κλαδιά έλατου] που προεξείχαν και με επιμήκη απλάδια [χοντρότεροι κορμοί έλατου πρόχειρα πελεκημένοι], τα υποζύγια έμοιαζαν περισσότερο σαν στολίσκος από σχεδίες ή ένας αποσπασμένος πολιορκητικός κριός, παρά σαν ορεινά μουλάρια.

Σταματήσαμε στο κοίλωμα δίπλα σε ένα μεγάλο νερόλακκο, ξεχαλινώσαμε και δέσαμε το μουλάρι. Αν και το Δελφικό Μαντείο είναι βουβό, οι δελφιώτικοι κούκοι παραμένουν στεντόρειοι και ένας από αυτούς καλούσε (το 'λεγε) τριάντα δυο φορές, χωρίς σταματημό.

Δεν μπορούσα παρά να σκεφτώ ένα γερμανικό κούκο ρολογιού που σημαίνει τις ώρες, ο οποίος δεν σταματά μέχρι να ξεκουρδιστεί. Εάν δεν ήταν προδοσία να τηρώ μια διαδεδομένη γοτθική δεισιδαιμονία στους Δελφούς, ο

Ανασκαφές κάτω από τον Άγιο Νικόλαο.

κούκος του Μαντείου σήμαινε ότι είχα ακόμη 32 χρόνια να ζήσω.

Σκαρφαλώσαμε την απότομη ανηφοριά προς το σπήλαιο. Η είσοδος είναι μικρή και χαμηλή, αλλά αμέσως πέρα από το κατώφλι διευρύνεται σε ένα μεγάλο σπήλαιο μήκους διακοσίων πενήντα ή τριακοσίων ποδιών, πλάτους διακοσίων ποδιών και ύψους τριάντα ή σαράντα ποδιών.

Το νερό ακόμα στάλαζε από την οροφή, όπως στις μέρες του Παυσανία. Ανάψαμε τις δάδες μας και προχωρήσαμε στα ενδότερα μέσα στο μισοσκόταδο.

Αφού βγάλαμε παπούτσια και εξαρτήματα, σκαρφαλώσαμε σε υγρούς και λασπωμένους βράχους, τόσο απότομους και λείους που με δυσκολία μπορούσαμε να βρούμε πάτημα, περάσαμε σε μια αίθουσα γύρω στα εκατό πόδια μήκος και ακολουθήσαμε το σπήλαιο μέχρι το τέλος.

Γραφικοί σταλακτίτες κρέμονταν από την οροφή και τα πλάγια. Μπορεί ο Πάνας και οι Νύμφες, στους οποίους ήταν αφιερωμένο αυτό σπήλαιο, να είχαν φύγει, αλλά η Ηχώ είχε ξεμείνει εκεί και δεν είχε κρυολογήσει σ' αυτή την υγρή ατμόσφαιρα. Η αντήχηση ήταν έξοχη. Βρισκόμασταν σε ένα ιερό όχι φτιαγμένο με τα χέρια, και αρχαιότερο από κάθε ερείπιο (των Δελφών) που βρισκόταν πιο κάτω. Ο Παυσανίας ισχυρίζεται ότι αποτελεί άθλο για έναν

γεροδεμένο άντρα η ανάβαση στον Παρνασσό από αυτό το σημείο. Προσπάθησα να πείσω τον οδηγό μου να σκαρφαλώσει μαζί μου, αλλά ήταν ανένδοτος και αναμφίβολα έπραξε φρόνιμα, με τη δικαιολογία ότι δεν ήμασταν προετοιμασμένοι για μια αναρρίχηση μέσα στο χιόνι και τον πάγο.

Το απόγευμα κατεβαίνοντας πήρα το δρόμο μου μέσα από το φαράγγι των Φαιδριάδων ή λαμπερών γκρεμών, προς το σημείο που πηγάζει η Κασταλία Πηγή, για την οποία ο Παυσανίας είχε πει ότι ήταν καλό να πιεις και την οποία βρήκα τόσο αναζωογονητική όσο και αυτός. Στα αρχαία χρόνια, κάθε προσκυνητής όφειλε να εξαγνιστεί σε αυτή την πηγή. Παρακάτω, έπλεναν γυναίκες με σθένος ρούχα στα ποιητικά νερά σαν να έπεται η καθαριότητα της ευσέβειας. Ένα κοπάδι πρόβατα ξεκουραζόταν ήρεμα στη σκιά μεγάλων πλατάνων - δέντρα τα οποία είναι ευχάριστο να θεωρούμε ότι μπορεί να είναι οι απόγονοι αυτών που φύτεψε ο Αγαμέμνονας. Είναι η φύση που έκτισε αυτόν τον ιερό τόπο στους Δελφούς, και όσο και αν θλιβόμαστε που τα θαμμένα ιερά λεηλατήθηκαν από το Νέρωνα και άλλους, το φυσικό τοπίο πρέπει να ήταν πάντα το στοιχείο που προκαλούσε δέος σ' αυτό το σπουδαίο ιερό.

Ο αγέρωχος Παρνασσός, οι επιβλητικοί γκρεμοί, τα βαθιά φαράγγια, οι ρέουσες πηγές, πιο χαμηλά η πλατιά δασώδης (φυτεμένη με ελιές) κοιλάδα, μέσω της οποίας το ποτάμι βρίσκει το δρόμο του προς τη θάλασσα, αποκαλύπτουν στον ταξιδιώτη, γιατί το Δελφικό Μαντείο ήταν εδώ.

Ο Παυσανίας αφιερώνει σημαντικό χώρο στην περιγραφή της εισβολής των Γαλατών, το 279 π.Χ. και της απόκρουσής τους από τους Έλληνες. Είναι περίεργη σύμπτωση που μετά από εικοσιένα αιώνες οι Γάλλοι εισβάλλουν στους Δελφούς ξανά, με σκοπό την απομάκρυνση όλου του χωριού και με ύψιστο σεβασμό στην ευλαβική αποκάλυψη των ναών, που οι μακρινοί και βαρβαρικοί πρόγονοί τους αναζητούσαν για να τους καταστρέψουν. Με ικανό αριθμό αντρών, με σκαπάνες και φτυάρια και μικρά τροχήλατα που έτρεχαν πάνω σε ράγες, για να μεταφέρουν τα μπάζα σε μεγάλη απόσταση, αυτοί οι δραστήριοι Γάλλοι έφεραν στο φως επιμελώς τους Δελφούς του παρελθόντος και είχαν ήδη ανασκάψει το πλάτωμα του ναού του Απόλλωνα. Μια από τις πιο αξιοσημείωτες και σημαντικές ανακαλύψεις έμελλε να γίνει. Ο Παυσανίας αναφέρει τους ύμνους που ψάλλονταν προς τιμήν του Απόλλωνα και για τους αγώνες (για βράβευση) αυτών. Τέτοια άσματα, σαν τη φωνή της ιέρειας, έχουν ήδη από μακρού εξασθενίσει στον αέρα και, ποιος μπορούσε να υποθέσει ότι ο αντίλαλος αυτής της μουσικής θα ερχόταν πίσω στα αυτιά μας; Μετά δυσκολίας θα φανταζόμουν ότι κάτω από τη γη που βάδιζα, υπήρχαν πέτρες από τις οποίες, μετά από είκοσι αιώνες σιωπής, θα ξέσπαγε σε τραγούδι η βουβή μουσική τους.

Λίγους μήνες μετά την επίσκεψή μου, η Γαλλική Σχολή ανακάλυψε δυο

Αναμνηστική πόζα ξένου επισκέπτη μπροστά στην είσοδο του Κωρυκίου Άντρου.

λίθους που περιείχαν έναν ύμνο προς τον Απόλλωνα, που είχε αποδοθεί με ελληνική μουσική σημειογραφία. Είναι ένας ύμνος δοξολογίας, με αφορμή τη νίκη κατά των Γαλατών, προς το Θεό, το δολοφόνο του εχθρικού δράκοντα. Το γεγονός ότι το όνομα των Γαλατών πρέπει να έχει χαραχθεί πάνω σε αυτό το λίθο, που οι σύγχρονοι διάδοχοί τους έφεραν στο φως, ολοκληρώνει την αξιοσημείωτη σύμπτωση. Στο θρίαμβο της ανακάλυψης των λίθων προστέθηκε και ο θρίαμβος των Διευθυντών και συνεργατών της Γαλλικής σχολής να αποκρυπτογραφήσουν τα ευρήματα. Φαίνεται να ήταν πρέπον για εκείνα τα παιδιά των Γαλατών που πρώτα θα απέδιδαν στην Αθήνα, έναν ύμνο που ψάλθηκε από τους προσκυνητές της μητρόπολης της Αττικής, καθώς πέρασαν τον πυκνά δασωμένο Ελικώνα και έφτασαν στα άφθονα νερά της Κασταλίας πηγής που βρίσκεται κάτω από τις δίδυμες κορυφές. Είχα μέχρι τώρα το προνόμιο να παρουσιάσω με μια χορωδία αυτόν τον ύμνο στην *"Αθήνα της Αμερικής"*. Είχε ενορχηστρωθεί στο Παρίσι και στην Αθήνα, αλλά προτίμησα να τον τυπώσω χωρίς μοντέρνα νόθευση, έτσι ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να προσεγγίσει το πρωτότυπο όσο το δυνατόν περισσότερο. Καθώς η εισβολή των Γαλατών έλαβε χώρα στα 279 π.Χ., θεωρείται ότι ο συγκεκριμένος ύμνος συντέθηκε αμέσως μετά. Με την απόδοσή του με μια χορωδία αντρικών και γυναικείων φωνών, με φλογέρες και άρπα και την επιμελή τήρηση του ρυθμού 5/8, μπορεί κάποιος να πάρει, παρά τα θραύσματα στο λίθο, από στοιχεία που υποδεικνύονται στο κείμενο με παύσεις, μια κάποια ιδέα της δομής και του

χαρακτήρα του αρχαιότερου γνωστού κομματιού μουσικής στον κόσμο.

Σίγουρα, μια μουσική, τόσο ακραία μοντέρνα όσο εξαιρετικά αρχαία, είναι αυτή, δεν πρέπει απλώς να ακούγεται, αλλά να αφομοιώνεται. Σε δυο δημόσιες παρουσιάσεις παρατήρησα ότι οι τραγουδιστές στην αρχή μετρούσαν επίμονα έξι όγδοα αντί πέντε όγδοα και ότι η τονικότητα, ειδικά στην τελευταία σελίδα, φαινόταν δύσκολη και αυθαίρετη, αλλά μετά από αρκετές πρόβες οι καλύτεροι μουσικοί μπόρεσαν να το ψάλλουν με ικανοποίηση και θαυμασμό. Η προσθήκη απλών αρμονικών πάνω στην άρπα ή στο πιάνο βοηθάει τη γενική έννοια (του κομματιού). Το κλειδί του Φι ελάσσων της μουσικής που ακολουθεί, δεν προέρχεται από το πρωτότυπο στο λίθο, αλλά από μια μοντέρνα διασκευή. Στο πρωτότυπο κάποιες αποσπασματικές λέξεις έχουν παραλειφθεί.

Ο δελφικός ύμνος προς τον Απόλλωνα

«Τόν κιθαρίσει κλυτόν παῖδα μεγάλου
Διός ἐρῶ σ' ἃ τε παρ' ἄκρονιφῆ
τόν δέ πάγον ἄμβροτα πόπασι θνατοῖς
προφαίνεις λόγια τρίποδα μαντεῖον
ὡς εἶλες ἐχθρόν ὃν ἐφρούρει δράκων
ὅτε τεοῖσι βέλεσι ἔτρησας αἰόλον
ἑλικτάν φυάν συρίγμαθ' ἱείς ἀθώπευτος δέ Γαλατᾶν
Ἄρης ὃν ἐπέρας ἄσεπτος

[...]

Ἑλικῶνα βαθύδενδρον αἳ
λάχετε Διός ἐριβρόμου θύγατρες
εὐώλενοι μόλετε συνόμαιμον ἵνα
Φοῖβον ὠδαῖσι μέλψητε χρυσεοκόμαν
ὃς ἀνά δικόρυνβα Παρνασσίδος
τᾶσδε πετέρας ἕδραν' ἅμ' ἀγακλυταῖς
Δελφοῖσιν Κασταλίδος εὐύδρου
νάματ' ἐπινίσεται Δελφόν ἀνά
πρῶνα μαντεῖον ἐφέπων πάγον

ἦν κλυτά μεγαλόπολις Ἀθθίς εὐχαῖσι
φερόπλοιο ναίουσα Τριτωνίδος
δάπεδον ἄθραυστον ἁγίοις δέ βωμοῖσιν
Ἄφαιστος αἴθει νέων μήρατα ταύρων

ὁμοῦ δέ νιν Ἄραψ ἀτμός ἐς Ὄλυμπον
ἀνακίδναται, λιγύ δέ λωτός
βρέμων αἰόλοις μέλεσιν ὠδάν
κρέκει χρυσέα δ' ἀδύθρους κίθαρις
ὑμνοισιν ἀναμέλπεται ὁ δέ θεωρῶν
πρόπας ἐσμός Ἀθθίδα λαχών.»

Ο δελφικός ύμνος προς τον Απόλλωνα, ψαλμένος από νέους και κόρες της Αττικής, ως επινίκιο εναντίων των Γαλατών το 279 π.Χ. Οι ελληνικές λέξεις και οι μουσικές νότες ανακαλύφτηκαν στους Δελφούς τον Οκτώβριο του 1893(Μεταφρασμένο [στα Αγγλικά] από τον Francis Grenleaf Allinson Ph. D.).

Το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά

Πραγματοποίησα το προσκύνημά μου στο Δελφικό ιερό και το σπήλαιο του Πάνα. Δεν ήσαν καθόλου παλιότοποι για μένα. Αποφάσισα να αντισταθμίσω τους θρησκευτικούς μου λογαριασμούς με το να επισκεφτώ ένα χριστιανικό ιερό τόπο, φημισμένο για την ομορφιά της τοποθεσίας του και της κατασκευής του, το Μοναστήρι του Οσίου Λουκά, σε απόσταση περίπου εννιά (9) ώρες με μουλάρι από τους Δελφούς. Αφού σηκώθηκα στις πέντε η ώρα (το πρωί) της Κυριακής, 28 Μαΐου, ζήτησα από τον οικοδεσπότη μου το λογαριασμό. Για δυο νύχτες στέγαση και τέσσερα γεύματα ο κύριος Παρασκευάς μου χρέωσε δέκα (10) δραχμές, που τότε ισοδυναμούσαν με 1,40 δολάρια, στις οποίες πρόσθεσα δυο δραχμές για την περιποιητική του σύζυγο.

Σ' αυτό το ταξίδι από Δελφούς προς τον Όσιο Λουκά ανακάλυψα τον καλύτερο αγωγιάτη που συνάντησα στην Ελλάδα. Ο αγωγιάτης είναι ο άντρας ή το αγόρι που ενεργεί ως οδηγός, ιπποκόμος και γενικός αντιπρόσωπος. Το ελληνικό μουλάρι φορώντας καπίστρι αντί χαλινάρι και μια χαλαρή ίγκλα, γλυτώνει μερικά από τα βάσανα του Αμερικανού σύγχρονού του. Ο αναβάτης έχει μικρή επιρροή πάνω του, όταν αποφασίσει να διαλέξει το δρόμο του, αλλά συνήθως συμβαίνει να είναι τόσο έξυπνο, σε τέτοιου είδους θέματα, που είναι καλύτερο να υποκύψει κάποιος σ' αυτό. Όταν υπάρχει οποιαδήποτε ένστασή του, ο αγωγιάτης ασκεί χρέη διαιτητή. Περπατά δίπλα στο μουλάρι, το παροτρύνει έντονα με μαστίγιο ή φωνή και καθώς το ζώο σπάνια ξεστρατίζει, ο αγωγιάτης δεν έχει δυσκολία να συμβαδίζει μαζί του. Το σαμάρι είναι μια ιδιαίτερη [ασυνήθιστη] ξύλινη κατασκευή, σαν μια ανεστραμμένη γούρνα ταΐσματος γουρουνιών, με γοτθικές προεξοχές[*"κολιτσάκια"*], χρήσιμες για αγκίστρωση από τη μια πλευρά σφιχτοδεμένων φορτίων. Δεν υπάρχει τίποτα, είτε είναι φορτίο ξυλείας, βαρέλια νερού, φρύγανα είτε πήλινα σκεύη, που ένας καλός αγωγιάτης δεν μπορεί να φορτώσει στη ράχη του ζώου,

προσδένοντάς το με ένα παρόμοιο τρόπο με το *"δέσιμο διαμαντιού"* που χρησιμοποιούν οι δικοί μας δυτικοί μουλαράδες. Ο αγωγιάτης μου σ' αυτό το ταξίδι έφερε το διαπρεπές όνομα του πανίερου Λουκά (Παναγιώτης Λουκά Καπέλλος) και μου φάνηκε ότι άξιζε αυτόν τον τίτλο. Ήταν ένας δυνατός, ευτραφής άντρας, λίγο πάνω από πενήντα χρονών και με περιποιημένο ντύσιμο. Αν και δεν φορούσε τη φουστανέλα, βάδιζε με τσαρούχια και παραδοσιακές κάλτσες (γκέτες). Η μακριά μπλε κι άσπρη χωριάτικη μπλούζα (καμιζόλα) έφτανε μέχρι τα γόνατα. Ήταν κουμπωμένη μέχρι κάτω τη μέση και δεμένη με κορδόνι γύρω από τη μέση του. Το μεγάλο του κεφάλι με μια ειλικρινή, ανοιχτόκαρδη και με πυκνά γένια όψη, ήταν στεφανωμένο με ένα ψάθινο καπέλο. Είχε χωρίς ένσταση το πιο όμορφο μουλάρι που είδα στην Ελλάδα, ένα δυνατό, ευτραφές, στιλπνό, καλοζωισμένο και καλής ράτσας ζώο. Το σαμάρι ήταν πραγματικά εφοδιασμένο με αναβολείς και αντί του συνηθισμένου στενού ιμάντα που κόβει και πληγώνει το ζώο, η δερμάτινη λωρίδα [το αραχοβίτικο *"μπαλτίμι"*] ήταν τόσο φαρδιά όσο η παλάμη μου.

Αφήνοντας τους Δελφούς διασχίσαμε ένα μεγάλο λιοστάσι που ανήκε στον Παναγιώτη. Τα δέντρα φαίνονταν τόσο καλά φροντισμένα όσο και το μουλάρι. Τα αηδόνια κελαηδούσαν χαρούμενα. Διαυγή ορμητικά ρέματα διασταύρωναν τα μονοπάτια μας, μερικά από αυτά εκτρέπονταν φειδωλά μέσα στα λιοστάσια για άρδευση. Αφήνοντας τον ελαιώνα, το μονοπάτι ανηφόριζε σε πολύ μακριούς και απότομους λόφους, που από την πιο ψηλή κορφή, μετά από μια διαδρομή δυο ωρών, είχαμε την απολαυστική θέα της Αράχοβας στα αριστερά μας. Ήμουν ευτυχής, κατά τις εννιά η ώρα, από τη φέτα του μαύρου ψωμιού που ο Παναγιώτης μετέφερε στο δισάκι του. Γύρω στο μεσημέρι φτάσαμε στο Δίστομο, ένα μικρό χωριό κοντά στη θέση της αρχαίας Αμβρύσσου, και σταματήσαμε στο Χάνι για ανάπαυση μιας ώρας. […]

Πήλινος πίνακας στο Κωρύκιον Άντρον.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΑΧΩΒΑΣ

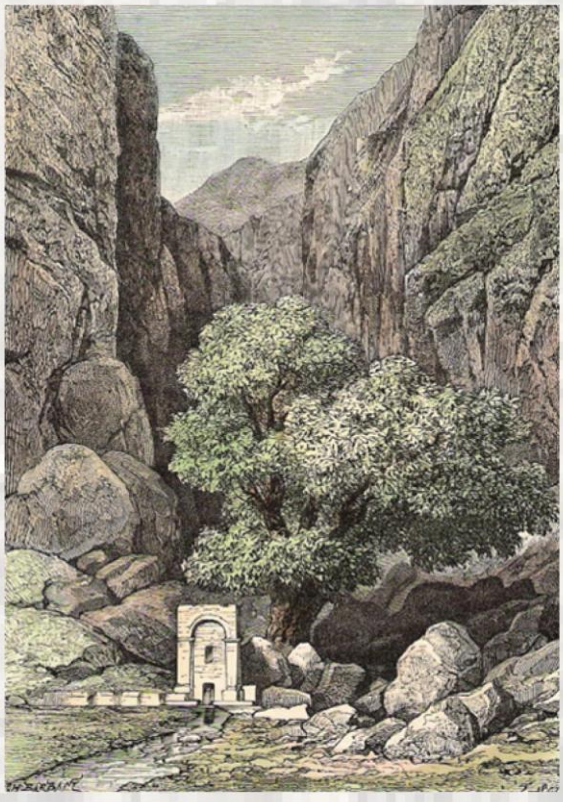
Στάθης Ασημάκης

Περιηγητές στο Πύθιο Ιερό, στον Παρνασσό και τα πέριξ

από το 10ο έως το 19ο αιώνα

ΤΟΜΟΣ Β΄

(24ο e-τεύχος)

ΑΡΑΧΩΒΑ 2015

99. WOLFGANG VON OETTINGEN

Βιογραφικά στοιχεία

Ο **Wolfgang Von Oettingen** γεννήθηκε στις 13 Μαρτίου του 1859 στο Dorpat της Γερμανίας και πέθανε στις 20 Δεκεμβρίου του 1943 στη Βόννη. Ήταν καθηγητής, Δρ. της Φιλοσοφίας στην Ιστορία της Τέχνης. Προερχόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Βεστφαλίας και ήταν γιος του καθηγητή της Ιατρικής και πρύτανη του πανεπιστημίου του Dorpat, Georg Von Oettingen. Παντρεύτηκε στις 24 Ιουνίου του 1887 στο Βερολίνο την Caroline Wilmanns και απόκτησε μαζί της τρία παιδιά.

Σπούδασε στο Στρασβούργο το 1878 και έλαβε το διδακτορικό του στη Γερμανική Λογοτεχνία. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Ιστορία της Τέχνης στο Στρασβούργο και τη Λειψία. Το 1888 κρίθηκε κατάλληλος ως καθηγητής του Πανεπιστημίου του Marburg με μια διατριβή, για τον Ιταλό γλύπτη και αρχιτέκτονα Filarete, στην ιστορία της Τέχνης.

Από το 1892 έως το 1897 δίδαξε ως καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης και της Λογοτεχνίας στην Ακαδημία Καλών Τεχνών του Ντύσελντορφ. Από το 1897 υπηρέτησε ως πρώτος μόνιμος γραμματέας της Βασιλικής Ακαδημίας Τεχνών στο Βερολίνο, πριν μετακομίσει στη Βαϊμάρη το 1908, όπου έγινε Διευθυντής του Εθνικού Μουσείου Goethe. Από το 1911 ήταν επίσης Διευθυντής του Ινστιτούτου των αρχείων Goethe και Schiller. Μέχρι το 1932 ήταν μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Goethe.

Σχόλια

Το κείμενο του **Oettingen** είναι ένα πραγματικό δώρο για το διαχρονικό αναγνώστη, αφού με τόση λεπτομέρεια, με τόσο ενθουσιασμό και με τόση ενάργεια περιγράφει όχι μόνο τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών και το γύρω τοπίο, αλλά κυρίως τη μια από τις πιο σημαντικές στιγμές της ανασκαφής του Δελφικού ιερού, αυτήν που σχετιζόταν με την ανεύρεση του Ηνίοχου.

Η ανασκαφή του περίφημου αυτού αγάλματος έτυχε να εξελίσσεται ολίγον κατ' ολίγον μπροστά στα μάτια του, καθόσον ο ίδιος είχε φτάσει μόλις πριν λίγο και περιεργαζόταν με μεγάλο θαυμασμό τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών. Η άφιξή του εκεί έγινε μετά από πρόσκληση φίλου του Γερμανού αρχαιολόγου, που βρισκόταν ήδη και εργαζόταν στην Ελλάδα (Αθήνα).

Συναντήθηκαν στην Ιτέα, ανέβηκαν με τη ζέση του προσκυνητή στους Δελφούς και από εκεί, αφού βίωσαν συγκλονιστικές αρχαιολογικές εμπειρίες, τράβηξαν ανατολικά την ίδια μέρα προς την Αράχοβα, όπου και διανυκτέρευσαν.

Το κείμενο αυτό από ένα Γερμανό καθηγητή της Ιστορίας της Τέχνης, ίσως

και να είναι η πιο συγκλονιστική αρχαιολογική ανταπόκριση, που αφορούσε στις ανασκαφές των Γάλλων στους Δελφούς.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Unter der sonne Homers",
Wolfgang von Oettingen, Leipzig 1897.

Στο βράχο των Δελφών

Μετά από διάφορα ταξίδια στα αρχιπελάγη έφτασα μια ωραία μέρα του Μαΐου, νωρίς το πρωί, στον κόλπο των Σαλώνων, στην Ιτέα. Αυτός βρίσκεται στη βόρεια ακτή του Κορινθιακού κόλπου, απέχοντας από την Κόρινθο περίπου το ίδιο όπως από την Πάτρα, και είναι το λιμάνι της Φωκίδας και της Λοκρίδας.

Στον ερχόμενο με πλοίο, η ξηρά παρουσιάζεται εξ αρχής μεγαλοπρεπής: Σε ημικύκλιο απλώνονται εδώ, όπως στην Αλβανία, τα κοκκινωπά και γκρίζα βουνά, σκεπασμένα με θάμνους, οι ράχες δε γυμνές, και πίσω τους, εξέχοντας κατά πολύ, θρονιάζονται μεγάλες κορυφές σκεπασμένες με χιόνι.

Μακριά στο Νότο, πέρα από τη θάλασσα, στην Πελοπόννησο δηλαδή, αντίκειται η χιονισμένη Κυλλήνη, και ανάμεσα στις δύο αυτές οροσειρές, ο κόλπος δείχνει πολύ περιορισμένος σε μέγεθος και ειρηνικός, συγκρίσιμος με μια ήρεμη γαλάζια λίμνη.

Η ελεύθερη πολιτεία της Γαλατίας, η ανοιχτή θάλασσα που περικλείει νησιά και δεν περικλείεται πουθενά, στέλνει τα κύματά της εδώ μέσα σαν σε φυλακή, που κάνει την πολυμορφία των μετριασμένη μονομορφία.

Στην Ιτέα με περίμενε καταρχήν μία συνάντηση. Είχα στα νιάτα έναν φίλο που μου έκανε τότε μεγάλη εντύπωση, επειδή ήταν σε όλα καλύτερος από μένα. Έγινε αρχαιολόγος, έκανε ταξίδια, και λόγω διαφόρων συμπτώσεων δεν βρισκόμασταν επί δεκαετίες. Τώρα έτυχε να έχει διαμονή στην Αθήνα και ταυτόχρονα να έχει και ελεύθερο χρόνο στη διάθεσή του.

Έτσι, επικοινώνησε μαζί μου και προσφέρθηκε να με συνοδέψει σε ένα ταξίδι με πόδια και άλογο. Δεν χάρηκα μόνο γιατί τον εκτιμώ, αλλά και γιατί δεν μου φάνηκε σώφρον να πεζοπορώ σε αυτές τις περιοχές μόνος μου επί μεγάλο χρονικό διάστημα.

Ακόμα και σε αυτόν που δεν έχει τόση ανάγκη για παρέα ανθρώπων, και που του αρέσει να μη συμμετέχει στις καθημερινότητές τους, γεμίζει τόσο πολύ η καρδιά, και τα μάτια εντυπωσιάζονται τόσο πολύ, που μόνο ο λόγος βοηθάει να τακτοποιούνται οι εντυπώσεις αυτές και να αμβλύνεται η επίδραση από τη συναισθηματική υπερχείλιση των εντυπώσεων.

Ο φίλος μου ήταν, αν θυμάμαι καλά, από τη φύση του σιωπηλός, αλλά ήταν ένας από τους αγνούς, που ντρέπονται για τα συναισθήματά τους και που όμως μπορούν να τα κρύβουν μόνο μέχρι που ένα βλέμμα χαράς, ένα χαμόγελο, ένα συγκρατημένο επιφώνημα, προδίδει την ευχαρίστηση και τον ενθουσιασμό τους, ένας αναστεναγμός δε τον πόνο τους. Και αυτό μπορεί να θεωρείται επικοινωνία, και τέτοιοι συνταξιδιώτες μου είναι συχνά οι πιο ευχάριστοι.

Έτσι, περάσαμε οι δυο μας, μετά από σύντομο αλλά εγκάρδιο χαιρετισμό, με τα πόδια το φτωχικό λιμάνι και πήγαμε πρώτα, στο καινούργιο δρόμο για άμαξες, προς τους ξακουστούς Δελφούς. Σε λίγο χρονικό διάστημα είχαμε αφήσει πίσω μας τον ελαιώνα πάνω από την μικρή πόλη.

Ανεβαίναμε σε άνετο φιδωτό δρόμο, εκτός όταν συντομεύαμε το δρόμο παίρνοντας το παλαιό ριψοκίνδυνο μονοπάτι για τα μουλάρια. Μπροστά μας κατακόρυφα βράχια, ανάμεσά τους η κοιλάδα του Πλειστού, στην οποία ο συνεχώς αναφορικός δρόμος έμπαινε σταδιακά.

Πίσω μας, όσο είχαμε ελεύθερη θέα, ο πιο φανταστικός πίνακας τοπίου. Συντίθετο από τα ίδια μέρη, τα οποία είχα δει σε άλλη σύνθεση τόσες φορές, και όμως δεν βαριόμουνα ποτέ να τα ξαναβλέπω: τα μακριά, φαρδιά, μυτερά, χιονισμένα βουνά, μπροστά τους, στη λάμψη του ηλίου, η θάλασσα που λαμπυρίζει και στο προσκήνιο μια πεδιάδα ασημί από τις ελιές και βαθύ πράσινο από τους φρέσκους βλαστούς.

Στεκόμασταν ψηλά πάνω από την πεδιάδα, πιο ψηλά όμως, πάνω από τα κεφάλια μας, *«σαν μαύρο πρωινό σύννεφο με απλωμένα τα φτερά»* και αναζητώντας λεία, αιωρείτο ένας αετός, που ίσως είχε τη φωλιά του στις Φαιδριάδες.

Οι Φαιδριάδες, τα βράχια της λάμψης, λόγω των ισχυρών αντανακλάσεων, που εκπέμπουν μακριά, όταν είναι φωτισμένες από τον ήλιο, έτσι ονομάζονται οι δυο κάθετες πλαγιές, και φτάνουν από τα κατώτερα πεζούλια της κοιλάδας του Πλειστού, στη δεξιά του μεριά, μέχρι ψηλά στα σύννεφα. Ανήκουν στις νότιες υπώρειες του Παρνασσού και συναντιούνται σε αμβλεία γωνία, ούτως ώστε να σχηματίζουν μαζί ένα ρυάκι από τα νερά των γύρω πηγών.

Μία από αυτές τις πηγές όμως είναι η Κασταλία, η πηγή των Μουσών που εξαγνίζει και καθαρίζει. Και όταν, ανεβαίνοντας από τη θάλασσα, καθόμαστε στην άκρη της άτεχνης λεκάνης για να ξαποστάσουμε, έχουμε ήδη μπει στο ιερό του Απόλλωνα και έχουμε αφήσει αριστερά πάνω μας τα απομεινάρια των Δελφών.

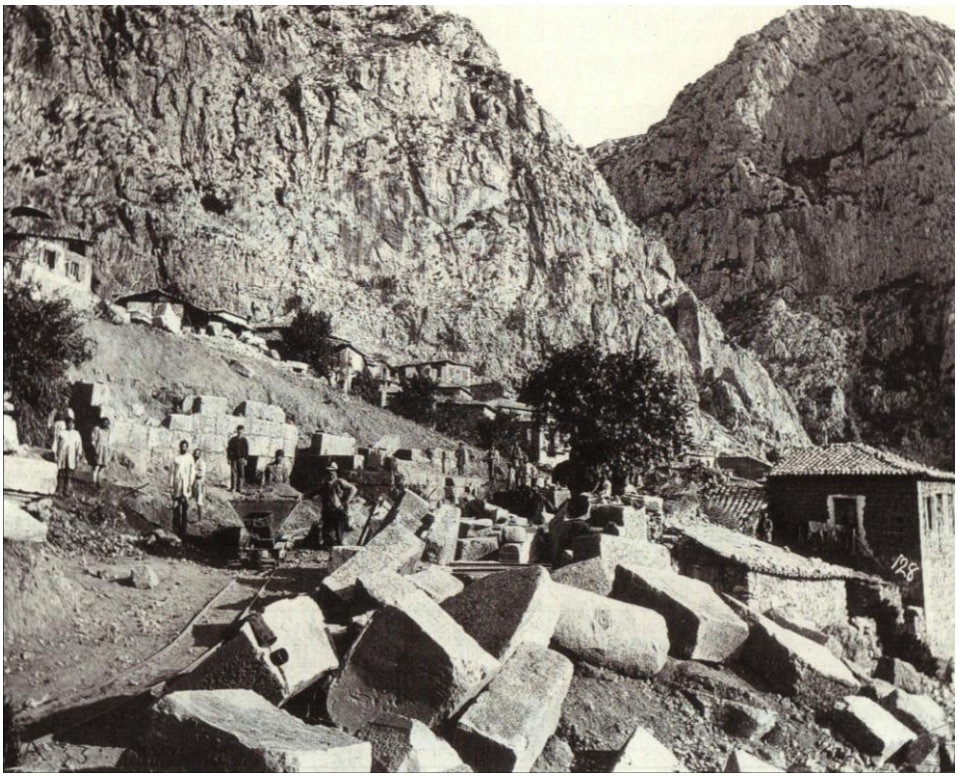
Η παλαιά έδρα των θεών βεβηλωμένη, κατεστραμμένη, σκεπασμένη κάτω από τα ερείπια και ιδιαίτερα εκτεθειμένη, λόγω της παράξενης θέσης της στην απότομη πλαγιά, στη φθορά από πλημμύρες και βροχοπτώσεις, έχει επικαλυφθεί εδώ και πολύ καιρό με το χωριουδάκι Καστρί.

Αυτό, οι Γάλλοι, δηλαδή το Γαλλικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Αθήνας, το κατεδάφισαν σταδιακά και το μετέθεσαν ως Νέους Δελφούς σε μια κατάλληλη τοποθεσία πιο κάτω. Στους ναούς δε και στο γύρω περιβάλλον ξεκίνησαν να κάνουν ανασκαφές και πράγματι ανακάλυψαν ήδη εκπληκτικά πράγματα, όπως άριστα κατασκευασμένους δρόμους και κλίμακες, θεμέλια από αίθουσες, θησαυρούς, αγάλματα, μικρά και μεγάλα ιερά.

Τα σέβη μου στους μηχανικούς της αρχαιότητας! Κατάφεραν να κερδίζουν όλο και καινούργιο χώρο σε αυτό το ακατάλληλο για χτίσιμο τοπίο και έφτιαχναν τεράστια κτίρια, όπως το ναό του Απόλλωνα, όχι μόνο με ασφαλείς βάσεις, αλλά και με μία ιδιοφυή διάταξη των αποχετευτικών αγωγών που προστάτευαν από το νερό, αν και ακριβώς αυτοί οι αγωγοί έχουν αποβεί μοιραίοι αργότερα, μετά την κατάρρευση τους. Κατάφεραν να αποσπάσουν χώρο ακόμα και για ένα Θέατρο μεγάλων διαστάσεων, και, ακόμα πιο ψηλά, για ένα Στάδιο, πέρα από αυτό και για τις ευρύχωρες κατοικίες για τους ιερείς και καταλύματα για τους ξένους. Και αυτό, απ' ό,τι φαίνεται, από σκέτο κέφι γι' αυτή την ελεύθερη τοποθεσία σε μεγάλο υψόμετρο, διότι στην πόλη που απλωνόταν κάτω από τα ιερά μέχρι κοντά στο ποτάμι, θα είχαν βρει πιο προσιτές και κατάλληλες τοποθεσίες.

Ψηλά όμως, η κάθε σπιθαμή του εδάφους έχει αξιοποιηθεί και χτιστεί. Γι' αυτό και μας εκπλήττει ένας ακατέργαστος βράχος που εξέχει ανάμεσα στα αναλήμματα δημιουργώντας μια παράξενη αντίθεση. Πρόκειται για το ιερότερο των ιερών! Λέγεται ότι, κάποτε ο βράχος αυτός σχημάτιζε το σπήλαιο όπου η Πυθία λάμβανε τις οδηγίες από το θεό της - η κυριαρχία πάνω στα πνεύματα της Ελλάδας και των βαρβάρων είχε την αφετηρία της σε αυτόν τον τόπο. Και πόσο θαυμάσια φανερώνεται και σήμερα ακόμη η δύναμη του Απόλλωνα, διότι, σε τελική ανάλυση, γι' αυτόν γίνεται εδώ το θαύμα του ιδεαλισμού, η ανάσταση της ερειπωμένης πόλης! Στη λεκάνη της βεβηλωμένης Κασταλίας Κρήνης έπλεναν άσχημες γυναίκες από το Καστρί τα πουκάμισα των παλληκαριών τους, και λίγο πιο πάνω, κάποια γαϊδούρια και μουλάρια έσβηναν τη δίψα τους με το διαυγές νερό. Εμείς όμως, αφού είχαμε ξεκουραστεί για λίγο κοντά τους, επιστρέψαμε για να ανεβούμε στα ερείπια των Δελφών.

Ήμουν ανυπόμονος να μάθω, τι θα μου έλεγαν. Και ήταν παράξενο: Κοίταζα πάνω και κάτω την ιερά οδό, μετρούσα με το μάτι τις διαστάσεις των θεμελίων που ανυψώνονταν πάνω από το δρόμο, συγκρατούσα στο μυαλό μου τις σειρές και τα συγκροτήματα των διάφορων κτηρίων και προσπαθούσα τελικά να φανταστώ την εικόνα του τότε - και όμως, ως αρχάριος και ερασιτέχνης που ήμουν, το μόνο που - παρά τις επαρκείς μου γνώσεις των αρχιτεκτονικών μορφών, διακοσμήσεων και της πολυχρωμίας - κατάφερα να ζωγραφίσω στο μυαλό μου, ήταν μια παράσταση μιας πολύχρωμης, σκληρής και νηφάλιας

Οι ανασκαφές προχωρούν.

ζωγραφιάς, του τύπου των σχολικών διδακτικών πινάκων μας.

Μου έλειπε η καλλιτεχνική ενέργεια για να φανταστώ παραστατικά την επίδραση του φωτός και της σκιάς, της υγρασίας στην ατμόσφαιρα και της λάμψης, των αντανακλάσεων και των τοπικών αποχρώσεων, του ύψους και του βάθους. Όταν, αντιθέτως, διάβαζα τις επιγραφές από τις οποίες υπήρχαν χιλιάδες και οι οποίες κάλυπταν, πυκνά με μικρούτσικα ομοιόμορφα γράμματα, τις μαρμάρινες πλάκες των στηθαίων και λείων τοιχωμάτων και αποτελούσαν ένα ενιαίο σύνολο, ένα αρχείο απελευθερωτικών εγγράφων και ομοίων, τότε μου ανοιγόταν μια καθαρή και ικανοποιητική διείσδυση στην τότε ανθρώπινη δραστηριότητα σε αυτόν τον τόπο.

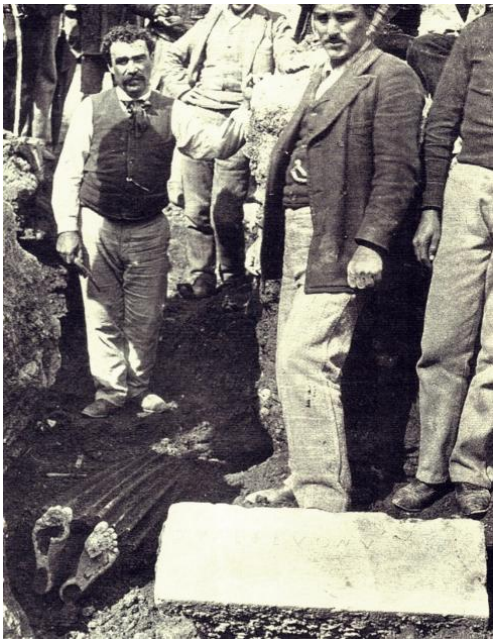
Η μεγάλη σημασία των Δελφών για την εθνική ζωή των Ελλήνων διαφαίνεται βέβαια επαρκώς και από τα κτήρια του τόπου. Βαθύτερα όμως με έπεισαν μόνο εκείνες οι επιγραφές που περνούν σχεδόν απαρατήρητες: Του χάρισαν την ελευθερία, η αυθαιρεσία του αφεντικού του έφυγε από πάνω του και η ίδια ευθύνη ανέβασε ξαφνικά τον άνθρωπο που ακόμα και ως σκλάβος - έχοντας ηθική συνείδηση ή όντας άξεστος - τείνει προς τα ψηλά, προς την φυσική ανθρώπινη αξιοπρέπεια που του αναλογεί. Και τότε θα του ήταν

ανάγκη (και από την ανάγκη έγινε νόμος) να ανακοινώσει την είδηση της αυτονομίας του εκεί όπου θα φαινόταν στους περισσότερους συμπολίτες, και να την ανακοινώσει, έτσι ώστε να διαρκέσει αιώνες, σαν αιώνια ευγνωμοσύνη προς τους θεούς. Δεν μου ήταν δύσκολο να φανταστώ όλη την αλληλουχία διαδικασιών και συνθηκών, που πρέπει να συνδέονταν με αυτές τις επιγραφές. Ο αρχαιολόγος μου πάντως κόλλησε επίτηδες στη μορφή και την ηλικία των γραμμάτων και της γλώσσας και όποτε σήκωνε το βλέμμα του μου έδινε τις ίδιες ειρωνικές απαντήσεις που θα μου έδινε ίσως ο κάθε επαγγελματίας με περιορισμένο ενδιαφέρον. Αυτός ήταν μάλιστα που ρίχτηκε με οξυμένο νου στα ευρήματα που βρίσκονταν στις διάφορες αποθήκες, τα προσωρινά καταφύγια των ανακαλυφθέντων αγαλμάτων, και εξέταζε λεπτομερώς και με γόνιμη κριτική εξ αυτοσχεδίου τον αναμφίβολα μεγάλο εμπλουτισμό του γνωστικού μας θησαυρού, ενώ ταυτόχρονα επαινούσε και ζήλευε τους Γάλλους. Εγώ από την πλευρά μου, θεωρούμενος ερασιτέχνης προς την επιστήμη της αρχαιολογίας, απολάμβανα με όλες τις αισθήσεις μου τη σιωπηλή ομορφιά των ημικατεστραμμένων φανταστικών ζωφόρων, των λιγότερα ή περισσότερα τεμαχισμένων ηρώων και εφήβων, και έπλεα, καθοδηγούμενος από τις μορφές τους, από αιώνα σε αιώνα, ξεκινώντας από την αυστηρή αρχαϊκή περίοδο μέχρι την απαλή, μελαγχολική, καλαίσθητη μορφή του ρωμαϊκού Αντίνοου. Πιο παράξενα όμως αισθανόμουν, όταν βγήκαμε και πάλι έξω στον αρχαιολογικό χώρο κάτω από τον καυτό ήλιο.

Μια συγκέντρωση των εργατών που έκαναν ανασκαφές μας τράβηξε σε ένα μέρος όπου, ανάμεσα σε θαμμένους τοίχους, ελευθέρωναν τα υπολείμματα ενός αγωγού νερού που είχε καταστραφεί ή από σεισμό ή από την κατάρρευση ενός κτηρίου μετά από πυρκαγιά. Εκεί, είχαν μόλις έρθει στο φως της ημέρας τα δάχτυλα ενός χάλκινου, φανερά αρσενικού ποδιού σε φυσικό μέγεθος, και μάλιστα μέσα στο συμπιεσμένο χώμα, κάτω από δύο ογκώδη κομμάτια μαρμάρου, που η τύχη τα είχε ωθήσει έτσι που σχημάτιζαν ένα είδος υπόστεγο. Εκεί βρισκόταν δηλαδή, σε ανάξιο τάφο, ένας θεός ή βασιλιάς ή κάποιος ήρωας, και είχε έρθει η ώρα της ανάστασής του.

Οι εργάτες, γεμάτοι περιέργεια και διπλά συγκινημένοι από την προσδοκία μίας ενδεχόμενης γιορτής χαράς, όπως και από την συγκίνηση του δέους για το μυστηριώδες αντικείμενο, στο οποίο οι ξένοι αποδίδουν τη δόξα της αρχαίας Ελλάδος και που σίγουρα θα είχε μαγικές δυνάμεις για απόκτηση πλούτου, κοίταζαν με τα μαύρα μάτια τους στο λάκκο. Μάταια τους είπαν να πάνε στη δική τους δουλειά. Οι κύριοι που διεύθυναν τις ανασκαφές μας επέτρεψαν ευγενικά να πλησιάσουμε όσο γινόταν και φώναξαν μετά τους πιο έμπειρους εργάτες και κυρίως τον πρωτεργάτη της ομάδας.

Με απαλό τρόπο και ψηλαφίζοντας παραμέριζαν με σκαπάνες μερικές πέτρες και κάποιες μπάλες χώματος. Έπειτα δούλευαν με τα ίδια τους τα χέρια

Ο Ηνίοχος των Δελφών τη στιγμή που ξανάρχεται στο φως.

και λίγο-λίγο ελευθέρωναν το αξιόλογο καλλιτέχνημα. Ήρθε στο φως της ημέρας το ένα πόδι. Γυμνό και παρά το κάλυμμά του από σκουριά και λάσπη έδειχνε ήδη ότι πρόκειται για μεγάλης αξίας και ηλικίας έργο τέχνης ρεαλιστικού τύπου με καθαρές γραμμές.

Ακριβώς δίπλα, σχεδόν παράλληλα με το πρώτο, βρέθηκε το δεύτερο, και λίγο πιο ψηλά από τους αστράγαλους άρχισαν οι ομοιόμορφες πτυχές μίας ενδυμασίας που έμοιαζε με φόρεμα και της οποίας ο κάτω ποδόγυρος πιθανώς είχε απαλές διακοσμήσεις.

Σαν να ήταν νεογέννητο, τόσο προσεκτικά προχωράει τώρα ο πρωτεργάτης στην μεταχείριση του αγάλματος. Τα σιδερένια εργαλεία δεν χρησιμοποιούνται πλέον, πρέπει να αρκούν τα δάχτυλα ή, το πολύ, κάποια μικρά ξυλάκια για να χαλαρώσουν και να αφαιρέσουν το χώμα γύρω-γύρω.

Κάθε τόσο δοκιμάζουν απαλά πόσο σφιχτά το άγαλμα είναι ακόμα χωμένο, αλλά προσέχουν ταυτόχρονα να μείνει καλά στην κοίτη του και να μην υπάρξει πουθενά κενό από κάτω, διότι κάθε ισχυρή πίεση από πάνω θα μπορούσε τότε να το βλάψει. Σιγά-σιγά και με αυξανόμενη ένταση όλων των θεατών προχωράει η απελευθέρωση. Ανεβαίνοντας στις αυστηρές άκαμπτες πτυχές της ενδυμασίας φτάνουν στη ζώνη. Θα είναι άθικτο άραγε και το πάνω μισό του κορμού, τα χέρια και το κεφάλι; Να, μια κραυγή της λύπης!

Ακριβώς πάνω από τη ζώνη, όπου βρίσκεται το πιο στενό σημείο του

σώματος, κυρίως στα έργα τέχνης αρχαϊκού ρυθμού, είναι ξαφνικά κομμένος ο χαλκός και δυστυχώς μπορούν και βγάζουν από το λάκκο τώρα χωρίς δυσκολία το μισό μόνο του αγάλματος. Ένα θλιβερό θέαμα! Εκεί ακουμπάει στο ισχυρό τοίχο, άλλα ακόμα και έτσι τεμαχισμένο είναι αξιόλογο και σφύζει από ζωή, ένα συναρπαστικό αντικείμενο παρατήρησης και αμέτρητων ερωτημάτων και εικασιών.

Και ενώ οι αρχαιολόγοι προσπαθούσαν να το φωτογραφίσουν, καταμετρήσουν, χαρακτηρίσουν και κατατάξουν, οι εργάτες ξεκίνησαν ξανά τις ανασκαφές στο τόπο εύρεσης. Η εμπειρία και οι συλλογισμοί καθοδηγούσαν τις σκαπάνες τους. Και να! Κοντά στο μέρος όπου κείτονταν τα πόδια με την πτυχωτή ενδυμασία τους βρέθηκε ξαφνικά το υπόλοιπο σώμα της φιγούρας, και, δόξα τω Θεώ, εκτός από τη μια παλάμη ήταν άθικτη!

Φαρδιοί ώμοι με νευρώδη χέρια που εκτείνονται ομοιόμορφα έμπροσθεν, όπως αυτά ενός Ηνίοχου, και πάνω από το λαιμό ένα κεφάλι με πλούσια όμορφα χτενισμένα μαλλιά, και αυτό έμεινε άθικτο, και το γεμάτο βλέμμα από τα μάτια φτιαγμένα από όνυχα και σμάλτο, και το απόμακρο, απερίγραπτο χαμόγελό του, όλα αυτά χαιρετάνε το χρυσό ήλιο, που τον είχε φέξει τελευταία φορά πριν από πολλές εκατοντάδες χρόνια, ίσως μάλιστα εκείνη την ημέρα όπου ο χάλκινος νικητής στον αγώνα (διότι μάλλον τέτοιον παριστάνει το έργο) έπεσε από το τέθριππό του και εξαφανίστηκε στην καταστροφή γύρω του.

Δόξασα το αστέρι μου που μ' έφερε στο μεγάλο θέαμα σε αυτόν τον τόπο. Διότι ποτέ στη ζωή μου δεν είχα αισθανθεί τόσο βαθιά τη δύναμη που εκπέμπει ένα έργο τέχνης, φτιαγμένο σε ρεαλιστική βάση και που μπορεί να οδηγήσει τις χρονικά πιο απομακρυσμένες γενιές στον κοινό τους παρονομαστή.

Αφού ο κάθε καλλιτεχνικός ρυθμός μοιάζει με μια παράξενη, αλλά αυτή καθ' εαυτή οργανική γλώσσα, που διαδίδει το πνεύμα του ομιλητή και του είδους του και το φέρνει σε αυτούς που έχουν τα κατάλληλο όργανο για να τον καταλάβουν.

Και όταν ο παμπάλαιος χαμογελαστός ήρωας, σκεπασμένος με γαλαζοπράσινη πάτινα, στεκόταν τώρα όρθιος κάτω από τον ανοιξιάτικο ουρανό και οι άντρες γύρω του συγκινημένοι τον θαύμαζαν, τότε μου μίλησε η αρχαιότητα μέσα από το άγαλμα και μου είπε:

«Ω ξένε, γιε μιας νεότερης εποχής, παιδί ανόητα περιπλανώμενο και προερχόμενο από άλλους κόσμους! Αυτό που αναζητάς το φέρεις μέσα σου, και αυτό που βρίσκεις το είχες από καιρό μέσα σου. Οι άνθρωποι μένουν αυτοί που είναι και ήταν, οι νόμοι τους μόνο αλλάζουν. Η αλλαγή αυτή όμως μοιάζει με κύμα, και κάτω από το κύμα παραμένει ήρεμη η σκοτεινή θάλασσα.»

Μετά η μορφή σιώπησε και το πρόσωπό της κράτησε μια υπόνοια

καλοπροαίρετης ειρωνείας. Έτσι λοιπόν έλαβα κι εγώ στους Δελφούς το χρησμό μου για να τον σκέφτομαι, ωσότου να μου φανερωνόταν η πρακτική του σημασία. Στο δρόμο προς το επόμενο χωριό, την Αράχοβα, τον τόπο διανυκτέρευσής μας, αναπτύχθηκε μεταξύ του φίλου μου και εμένα η ακόλουθη συζήτηση.[...]

Τρίγλυφα - Μετόπες κλπ από το Θόλο.

Από τη ζωφόρο του Θησαυρού των Σιφνίων.

100. WILLIAM MILLER

Βιογραφικά στοιχεία

Ο Άγγλος ιστορικός **William Miller** (1864-1945) υπήρξε ανταποκριτής της Αγγλικής εφημερίδας *"Πρωινός Ταχυδρόμος"* αρχικά στη Ρώμη, στη συνέχεια δε στην Αθήνα. Εγκαταστάθηκε μάλιστα μόνιμα στην Ελλάδα το 1903 και επιδόθηκε σε ιστορικές μελέτες αναφορικά με την Ελλάδα, ιδίως της Μεσαιωνικής περιόδου και της περιόδου της Φραγκοκρατίας, καθώς και σε συναφείς μελέτες για την Εγγύς Ανατολή και τις Βαλκανικές χώρες.

Δημοσίευσε πολλές εργασίες μεταξύ των οποίων: *"Η Ελληνική ζωή στις πόλεις και την ύπαιθρο", "Ελλάδα και Μακεδονία", "Η ιστορία του ελληνικού λαού 1821-1921"* και άλλες.

Το έργο του Miller διακρίνει θερμός φιλελληνισμός, αλλά και επιστημονική ακρίβεια. Συμπλήρωσε δε πολλά κενά της μεσαιωνικής και νεότερης ιστορίας της Ελλάδας. Γι' αυτό το λόγο τιμήθηκε από την πατρίδα μας και αναγορεύτηκε επίτιμος διδάκτορας του Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας.

Σχόλια

Την εποχή που ο **Miller** ταξίδεψε στους Δελφούς, οι συνθήκες του ταξιδιού είχαν πια αλλάξει οριστικά. Από την Αθήνα έφτανε ο ταξιδιώτης με το τρένο στην Κόρινθο και από εκεί με καράβι πήγαινε στην Ιτέα. Από την Ιτέα ανέβαινε σε μια μέρα στους Δελφούς, και στη συνέχεια με το ίδιο καράβι επέστρεφε στην αρχική του αφετηρία.

Ο Miller πρέπει να επισκέφτηκε τους Δελφούς αρχές άνοιξης, διότι αναφέρει ότι ο Παρνασσός είχε ακόμα πολλά χιόνια. Στην Ιτέα, μόλις μίσθωσε τον αγωγιάτη με το ζώο του, αυτό που του έκανε μεγάλη εντύπωση ήταν το ελληνικό σαμάρι. Τους αναβολείς του αλόγου του, τους βρίσκει πολύ πρωτόγονους, τους συγκρίνει με αυτούς της εποχής του Κρόμγουελ!

Όταν έφτασε στους Δελφούς, ο νέος φύλακας, αφού τον κέρασε, τον οδήγησε στο σπίτι του παλιού φύλακα Βασίλη Παρασκευά, όπου, σύμφωνα με το βιβλίο επισκεπτών που ετηρείτο εκεί, καθότι καλύβα... πεντάστερη, είχαν καταλύσει πολλοί σημαντικοί επισκέπτες, μεταξύ αυτών ο Λόρδος Curzon, αντιβασιλέας των Ινδιών. Βεβαίως, για πολυτέλειες ούτε λόγος, το δυνατό χαρτί όμως θα ήταν η θέα που πρόσφερε.

Γράφει σχετικά: *"[...]Η καλύβα είχε ένα ξύλινο χώρισμα πίσω από το οποίο οι φιλοξενούμενοι μπορούσαν να κοιμηθούν.*

Οι κότες τσιμπολογούσαν γύρω στο καθιστικό, και το νερό για πλύσιμο το πετούσαν από το παράθυρο, αλλά το μέρος ήταν σχολαστικά καθαρό, και από το βιβλίο των επισκεπτών πάνω στο τραπέζι έμαθα ότι αυτή η ταπεινή στέγη

είχε προσφέρει άσυλο σε πολλούς διαπρεπείς Άγγλους [...].”

Ο Miller αρχικά ψιλοενοχλείται, όταν διαπιστώνει ότι στα νερά της Κασταλίας πηγής πλένουν οι Δελφιώτισσες τα βρώμικα ρούχα τους, αλλά στη συνέχεια δείχνει την κατανόησή του.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

“Travels and Politics in the Near East”,
William Miller, London 1898.

Σπανίως έχω συναντήσει πιο πρωτόγονη ή πιο άγρια ομάδα ανθρώπων από τους ταξιδιώτες 3ης θέσης πάνω στο μικρό καράβι, με το οποίο αρμένιζα στον Κορινθιακό κόλπο κατευθυνόμενος προς Δελφούς. Από τη γέφυρα του *“Πρίγκιπα Γεωργίου”,* όπου ο καπετάνιος με είχε προσκαλέσει, παρακολουθούσα ένα πλήθος ορεσίβιων Αλβανών και Αιτωλών που κείτονταν κοιμισμένοι μέσα στα χοντρά μάλλινα, με παχύ πέλος, πλουμιστά πανωφόρια τους, πάνω στο κατάστρωμα στοιβαγμένοι σαν σωρός από σακιά. Μετανάστευαν με τα υπάρχοντά τους, τα περισσότερα από τα οποία μετέφεραν στις ράχες τους, από τη μια πλευρά του κόλπου στην άλλη και αποτελούσαν μια παραφωνία σε σχέση με τους πιο εκλεπτυσμένους Έλληνες επιβάτες.

Ο Παρνασσός εμφανίστηκε καλυμμένος με χιόνια καθώς πλησιάζαμε στην Ιτέα, το λιμάνι αποβίβασης για τους Δελφούς, και οι λευκές χιονισμένες κορυφές των βουνών γύρω από τον Κόλπο προεξείχαν, σε αντίθεση με το βαθύ μπλε του ουρανού και της θάλασσας.

Μια πραγματικά αξιόλογη παράδοση στην Ανατολή αποτελεί η ντόπια σέλα (σαμάρι). Όταν μου έφεραν το άλογο, στο οποίο θα καβαλίκευα προς τους Δελφούς, στην πόρτα του ξενοδοχείου στην Ιτέα, παρατήρησα με κατάπληξη την ασυνήθιστη ξύλινη κατασκευή, στην οποία θα ίππευα.

Αντί για τις κομψές σέλες, που χρησιμοποιούνται στην Αγγλία, το άτι μου έφερε στις πλάτες του ένα ξύλινο πλαίσιο με δυο μεγάλα κομμάτια από το ίδιο υλικό να προεξέχουν μπροστά, ενώ η ιδιαίτερη αυτή κατασκευή καλυπτόταν από κουρέλια και ρούχα, στο κέντρο των οποίων κατάφερα να βολευτώ, προς μεγάλη ικανοποίηση των παρισταμένων που θαύμαζαν το γεγονός. Αλλά, αμέσως μόλις ανέβηκα στη σέλα, ανακάλυψα ότι δεν υπήρχαν χαλινάρια, εκτός κι εάν κάποιος μπορεί να ορίσει με αυτό το όνομα τις χοντρές σιδερένιες αλυσίδες, τις οποίες μου παρέδωσε ο οδηγός.

Οι αναβολείς, επίσης, ήσαν θαύματα ντόπιας μαστοριάς· μεγάλα σιδερένια κομμάτια, με κολλημένα πάνω τους άκομψα στην όψη σπιρούνια, σαν κι αυτά

Ανασκαφικοί θύλακες ακριβώς κάτω από την Ναυπλία.
Τα βαγονέτα στη σειρά.

που βλέπει κάποιος σε δείγματα ιππικού εξοπλισμού από τα χρόνια του Κρόμγουελ.

Όπως παρατήρησα, οι Έλληνες χωρικοί καβαλάνε συχνά τα υποζύγιά τους με το γυναικείο τρόπο, καθώς είναι όντως η πλέον άνετη μέθοδος καβαλικεύματος υπό αυτές τις πρωτόφαντες συνθήκες. Καθώς μάλιστα στο άλογο ποτέ και σε καμιά περίπτωση, όταν πηγαίνει σε ήπιο βάδισμα με μικρά βήματα, δεν υπάρχει το ελάχιστο ενδεχόμενο πτώσης απ' αυτό, ακόμη κι αν καθίσεις στο πλάι πάνω στο σαμάρι και αφήσεις τα πόδια σου να κουνιούνται. Με το που αρχίσαμε να ανεβαίνουμε τις απότομες πλαγιές του Παρνασσού, παραδέχτηκα το ελληνικό άλογο ως ένα πρώτης τάξεως βουνίσιο αναρριχητή που επιδεικνύει μια θαυμαστή επιδεξιότητα στο δρόμο, ανάμεσα σε τραχιές πέτρες και κροκάλες.

Δυστυχώς, είχε τόσο πολύ χιόνι πάνω στο φημισμένο ποιητικό βουνό, που δεν μας επέτρεψε την ανάβασή μας στην κορυφή ή μάλλον στις κορυφές, γιατί υπάρχουν πέντε ξεχωριστές κορυφές συνολικά.

Η Γαλλική Κυβέρνηση, που έχει συμβάλλει ουσιαστικά στην αρχαιολογία

στην Ελλάδα, έχει αγοράσει τα σπίτια και το χώρο του μικρού χωριού Καστρί, που ξεφύτρωσε πάνω στα ερείπια των αρχαίων Δελφών.

Ολόκληρο το χωριό έχει κατεδαφιστεί και ένας νέος οικισμός έχει ανεγερθεί στην άλλη πλευρά του λόφου προς χρήση των εκδιωχθέντων κατοίκων, οι οποίοι βγήκαν κερδισμένοι από κάθε άποψη από αυτή την ανταλλαγή.

Ο εγκάρδιος φύλακας των αρχαιοτήτων με υποδέχτηκε στο σπίτι του με τον ερχομό μου και αφού μου πρόσφερε ένα εξαιρετικό ποτήρι με κονιάκ, ευγενικά εξαπόστειλε τους βοηθούς του σε ανατολή και δύση και νότια και βόρεια, για να μου εξασφαλίσει ένα κατάλυμα για το βράδυ, μιας και οι Δελφοί τότε δεν είχαν πανδοχείο.

Το αποτέλεσμα των ερευνών του ήταν πάρα πολύ ικανοποιητικό και έτσι βρήκα κατάλυμα σε ένα φιλόξενο Δελφιώτη, ονόματι Βασίλη Παρασκευά, του οποίου η καλύβα είχε ένα ξύλινο χώρισμα, πίσω από το οποίο οι φιλοξενούμενοι μπορούσαν να κοιμηθούν. Οι κότες τσιμπολογούσαν γύρω στο καθιστικό, και το νερό για πλύσιμο το πετούσαν από το παράθυρο, αλλά το μέρος ήταν σχολαστικά καθαρό, και από το βιβλίο των επισκεπτών πάνω στο τραπέζι έμαθα ότι αυτή η ταπεινή στέγη είχε προσφέρει άσυλο σε πολλούς διαπρεπείς Άγγλους. Μεταξύ άλλων καταχωρήσεων ξεχώρισα την αυτόγραφη υπογραφή του κυρίου Chamberlain, που συνοδευόμενος από τον κύριο Jesse Collings είχε φτάσει, κατά πως φαίνεται, για να συμβουλευτεί το Δελφικό Μαντείο, το Νοέμβριο του 1866, μετά την ήττα του πρώτου Home Rule Bill. Η συμβουλή που ενδεχομένως μπορεί να είχε αποκτήσει από τον τόπο δεν καταγράφηκε, αλλά είναι ευρέως γνωστό ότι κατά την αρχαιότητα η ιέρεια Πυθία ήταν ειδικευμένη ως προς την επιστήμη της πολιτικής μετεωρολογίας.

Το όνομα του Λόρδου Curzon επίσης φιγουράριζε στον τόμο, καθώς ο νέος αντιβασιλιάς της Ινδίας είχε κάνει μια πλήρη περιοδεία στην Ελλάδα πριν λίγα χρόνια. Το μέγεθος της συνοδείας του, όταν διέσχισε τη Θεσσαλία, προκάλεσε τέτοια εντύπωση στους απλοϊκούς ντόπιους, που θεώρησαν ότι ο Άγγλος ταξιδιώτης ήταν ο διάδοχος του θρόνου της Ελλάδας στο μήνα του μέλιτος.

Οι μελετητές του τελευταίου πολέμου θυμούνται ότι ο διάδοχος του θρόνου ταξιδεύει με τόσο μεγάλη ποσότητα αποσκευών. Δεν μπορεί παρά να νιώσει κάποιος μια αμυδρή απογοήτευση με την Κασταλία Πηγή, στην οποία οι επισκέπτες του Ιερού τόπου συνήθιζαν να βουτάνε τα χέρια τους πριν συμβουλευτούν το Μαντείο, και που έχει χιλιοτραγουδηθεί από τους βάρδους αναρίθμητες φορές. Όταν ο Cobden επισκέφτηκε την Αθήνα διασκέδασε βλέποντας τις Αθηναίες πλύστρες να πλένουν τα ρούχα τους στα νερά του κλασικού Ιλισσού. Όταν βρέθηκα στους Δελφούς, παρατήρησα τις Δελφιώτισσες πλύστρες να χρησιμοποιούντα νερά της Κασταλίας σε παρόμοια βάση. Αλλά στο κάτω - κάτω αυτές πρέπει να πλύνουν τα πράγματά τους

κάπου, και είναι βεβαίως καλύτερο που το νερό θα χρησιμοποιηθεί για πλύσιμο απ' ό,τι για πιόσιμο από έναν Άγγλο τζέντλεμαν, που, ενδίδοντας σε αυτό μάλλον πάρα πολύ άνετα, μου είπε ότι είχε μετανιώσει για την αντοχή του στις μεσονύχτιες βάρδιες του στην πηγή.

Ο Κορινθιακός κόλπος ήταν πράγματι πολύ φουρτουνιασμένος, καθώς σαλπάραμε από το μικρό λιμάνι της Ιτέας. Κάπου εκεί κοντά, στο μοναδικό μέρος της Ελλάδας όπου μπορείς να τις συναντήσεις ακόμα, φάνηκε ένα κοπάδι καμήλες. Η θαλασσοταραχή δεν έπαψε παρά μόνο αφού φτάσαμε στη διώρυγα της Κορίνθου, ένα έξοχο επίτευγμα της Μηχανικής.

Αέτωμα του Θησαυρού των Σιφνίων.

Δελφικό ανάγλυφο κόσμημα.

101. CYR VAN OVERBERGH

Βιογραφικό στοιχεία

Εθνολόγος, ολλανδικής μάλλον καταγωγής, ο οποίος είχε συντάξει σημαντικό αριθμό μονογραφιών εθνογραφικού περιεχομένου.

Σχόλια

Με τα γραπτά του **Cyr van Overbergh** οι ταξιδιωτικές περιγραφές, που αφορούν τους Δελφούς, αλλάζουν εποχή, διότι δεν αναφέρονται πια στο κλασικό ταξίδι του ενός περιηγητή ή μιας ολιγομελούς παρέας περιηγητών με την ακολουθία τους, οι οποίοι έφταναν για τους δικούς τους κάθε φορά λόγους (άλλοτε θεμιτούς και άλλοτε αθέμιτους) στο Δελφικό Ιερό.

Εδώ έχουμε μπει για τα καλά στη σύγχρονη εποχή, μιλάμε πια για ομαδικό τουρισμό (και μάλιστα με κρουαζιερόπλοιο), μιλάμε επίσης και για χρήση φωτογραφικής μηχανής (Kodak) αντί ζωγραφικού καβαλέτου, προκειμένου να απεικονιστεί το όποιο ενδιαφέρον τοπίο.

Στην υπόψη περίπτωση έχουμε μια κρουαζιέρα με το Γαλλικό ατμόπλοιο *"Orenoque",* οργανωμένη φαίνεται από επιφανείς Παριζιάνους, στα πλαίσια μάλλον πασχαλινών διακοπών (Απρίλιος γαρ), έχοντας επικεφαλής τον κ. Collin, πρώην μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, και βοηθό του τον κ. Homolle, που ήταν ο επικεφαλής των ανασκαφών του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών, και το διαπρεπή βυζαντινολόγο και ακαδημαϊκό κ. Charles Diehl.

Οι Γάλλοι είχαν έρθει να θαυμάσουν και να νιώσουν περήφανοι για το έργο, που είχε επιτελέσει η πατρίδα τους σ' αυτή τη σημαντικότατη αρχαιολογική περιοχή της Ελλάδας. Η επίσκεψη κράτησε μια μέρα, το πλοίο *"Orenoque"* έπιασε στην Ιτέα. Μισθώθηκαν όλα τα άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια της περιοχής, και το κομβόι ξεκίνησε με ενθουσιασμό για τη γη του Απόλλωνα. Γρήγορα όμως οι καλομαθημένοι Παριζιάνοι δεινοπάθησαν από τα σαμάρια των υποζυγίων τους. Όμως προσκυνητές χωρίς ταλαιπωρίες δεν υπάρχουν.

Σαν έφτασαν κάποτε στον προορισμό τους χωρίστηκαν σε δυο ομάδες, για να ξεναγηθούν καλύτερα, η μια ομάδα είχε τον Collin και η άλλη τον Diehl. Περιηγήθηκαν παντού, είδαν πολλά, άκουσαν πολλά μέχρι που έφτασαν κάποτε στο Στάδιο. Η οργάνωση της εκδρομής ήταν τόσο άψογη, ώστε μόλις έφτασαν εκεί κουρασμένοι και νηστικοί, βρήκαν να τους περιμένει έτοιμο το φαγητό τους στην άλλη πλευρά του Σταδίου. Είχε φροντίσει γι αυτό το πλήρωμα του Orenoque.

Μετά τον άρτο ήθελαν και θέαμα, και αυτό τους κόστισε… πενταροδεκάρες. Σε ένα πρόχειρο έρανο μάζεψαν λίγα φράγκα και δεν

άργησαν να εμφανιστούν τέσσερις γυμνόποδες Καστρίτες, που με το τρέξιμό τους αναβίωσαν, σαν σε παρωδία, τους κάποτε ένδοξους Πυθικούς αγώνες. Υπήρξαν και οι απαραίτητες εκατέρωθεν προσφωνήσεις μεταξύ των αρχών της περιοχής και των επικεφαλής Γάλλων, εκφράστηκαν και οι συνήθεις φιλοφρονήσεις και ζητωκραυγές.

Μετά, η ομάδα των Γάλλων κατέβηκε για επίσκεψη στο εκεί πρόχειρο Μουσείο. Οι εικαστικοί θησαυροί ήταν όλοι μπρος τα μάτια τους, το ενδιαφέρον όμως δεν ήταν το ίδιο ζωηρό από όλους. Κάτι το σαμάρι στην πρωινή ανάβαση, κάτι η ανηφόρα στον αρχαιολογικό χώρο, κάτι το φαγητό και κάτι ο ήλιος που τους είχε ψήσει, έκανε τους περισσότερους από αυτούς να έχουν κουραστεί και να βιάζονται να γυρίσουν στο καράβι τους. Έφυγαν το πρωί ωχροί μα γύριζαν το απόγευμα τσουρουφλισμένοι από τον ήλιο, σωστοί ερυθρόδερμοι.

Ο Cyr van Overbergh όμως ήταν ο πιο καλός ο μαθητής της εκδρομής. Πήγε παντού, παρατήρησε τα πάντα, άκουσε τα πάντα, κατέγραψε κάθε λόγο και συμβάν, λες και ήταν ο γραμματέας - πρακτικογράφος αυτής της εκδρομής. Έτσι, όχι μόνο μας έδωσε πολύτιμες πληροφορίες για πολλά θέματα των Δελφών, αλλά μας χάρισε με μεγάλη ζωντάνια όλη την ατμόσφαιρα αυτής της ίσως πρώτης τουριστικής εκδρομής στον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών.

Διαβάζοντας το υπέροχο ταξιδιωτικό του κείμενο μαθαίνουμε σημαντικά πράγματα και για την αρχαιολογική ανασκαφή των Δελφών, π.χ. πόσα χρόνια κράτησαν οι σχετικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδας και Γαλλίας, γιατί αντιδρούσαν οι Δελφιώτες, ποιος τους ξεσήκωνε συστηματικά σε αντίδραση και τέλος πόσο στοίχισε η ανασκαφή αυτή στους Γάλλους.

Ο αναφερόμενος Φράγκος, που πρωτοστατούσε στην αντίδραση των Δελφιωτών, είναι ό ίδιος που περιγράφει λεπτομερώς ο Gillieron στο δικό του οδοιπορικό, όπως είδαμε πιο πάνω.

Μας δίνει επίσης πληροφορίες και ωραίες κρίσεις πάνω στα καλλιτεχνήματα που βρίσκονταν στο μουσείο των Δελφών. Ήταν ίσως ο μόνος που έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τα εκεί εκθέματα. Αντίθετα, οι υπόλοιποι έδειχναν μάλλον απογοητευμένοι, και το μόνο που τους ενδιέφερε ήταν το γύρω τοπίο παρά τα σπασμένα μάρμαρα και ευρήματα.

Τον περίμεναν στο τέλος εκνευρισμένοι να τελειώσει τη σχολαστική εικαστική ματιά του. Ίσως έφταιγε η κούρασή τους, ίσως και η σκέψη της σέλας που θα *"γεύοντας"* στον κατήφορο προς την Ιτέα. Σίγουρα στο τέλος όλοι αυτοί είχαν περάσει καλά, αλλά και εμείς οι σύγχρονοι αναγνώστες του ενδιαφέροντος αυτού κειμένου... καλύτερα.

Κείμενο
Από το βιβλίο :

***"Dans le Levant, en Grece et en Turquie"*,**
Cyr Van Overbergh, Bruxelles/Paris 1899.

12 Απριλίου.

Στις 4 η ώρα το πρωί, το *«Orenoque»* μπαίνει στα νερά του κόλπου της Πάτρας. Δεξιά και αριστερά βλέπουμε βουνά, όχι πολύ ψηλά, αλλά βραχώδη. *«Ναύπακτος!»* φωνάζει ο υποπλοίαρχος. Στην αριστερή πλευρά μας, ορθώνονται τα άσπρα και κοκκινωπά σπίτια μιας μικρής πόλης, περιβαλλόμενης από μεσαιωνικά τείχη, δίπλα στο ήρεμο νερό, ακόμα γκρίζο.

Ναύπακτος! Τι δόξα περιέχει αυτό το όνομα! Εδώ δεν είναι που ο Δον Ζουάν της Αυστρίας δόξασε τα χριστιανικά χρονικά με το πιο λαμπρό πολεμικό γεγονός του ΙΣΤ΄ αιώνα; Μόλις οι Τούρκοι είχαν καταλάβει την Κύπρο, μιαν από τις τελευταίες λεωφόρους της Χριστιανοσύνης. Ανήσυχη η Ευρώπη ανταποκρίθηκε για τελευταία φορά στο κάλεσμα του Πίου του πέμπτου, ενός Πάπα των ηρωικών καιρών.

Την 7^{η} Οκτωβρίου του 1571, σ' αυτόν τον ίδιο κόλπο, κάτω απ' αυτά τα ίδια τείχη, σ' αυτήν την ίδια ώρα, μ' αυτόν τον ίδιο ήλιο, οι δυο στόλοι συναντιούνται: από τη μια μεριά διακόσιες γαλέρες, με τις παλιές συμμορίες της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Βραβάντης υπό τις διαταγές ενός τολμηρού. Απ' την άλλη, πεντακόσια τουρκικά πλοία προστατευμένα από τους γενίτσαρους, τους νικητές της Κύπρου. Τι μάχη! και τι συμπλοκή! Στόλος με στόλο, πλοίο με πλοίο, στήθος με στήθος, όπως στη στεριά.

Θυμάμαι τον πίνακα του Slingeneyer, ο Δον Ζουάν με σηκωμένα τα μάτια προς τον ουρανό, πάνω στην τούρκικη ναυαρχίδα, στη μέση των μαχητών που ουρλιάζουν, των πελεκιών που χτυπούν, των μαχαιριών που σκοτώνουν, των κεφαλιών των μπηγμένων πάνω σε κοντάρια, των σημαιών που ανακινούνται, των σκλάβων που απελευθερώνονται! Τι νίκη!

Με 30.000 σκοτωμένους ή αιχμαλώτους εχθρούς, με 5.000 απελευθερωμένους χριστιανούς σκλάβους, με τον τούρκικο στόλο κατεστραμμένο, με 150 κερδισμένες γαλέρες, με το Σουλεϊμάν το Β΄, τρεις μέρες χωρίς να τρώει και να έχει μέτωπό του σκεπασμένο με σκόνη, με την Ασία καταπονημένη, και την Ευρώπη σώα! Κάτω από την ανατολή του ήλιου, η Ναύπακτος εμφανίζεται σ' όλη της τη δόξα. Η αυγή με τα τριανταφυλλένια δάχτυλά της χαϊδεύει τα βουνά της Αχαΐας και της Φωκίδας. Πουθενά αλλού - και αν είναι, ίσως στην Ελβετία - αυτή η εικόνα δεν αναδύεται πιο φυσικά, καλύτερα από εδώ. Η ροζ απόχρωση αυτών των βουνών, ένα ηλιόλουστο πρωινό, είναι εντυπωσιακή… Η ατμόσφαιρα έχει μια γλύκα και μια ρευστότητα σαγηνευτική.

Ανασκαφές με πολλούς…επιβλέποντες.

Η Βοστίτσα, το ακρωτήρι Άγιος Πάγκαλος, ο κόλπος των Σαλώνων, και η Ιτέα, τόπος του ξεμπαρκαρίσματος. Για πρώτη φορά ο καπετάνιος και οι αξιωματικοί του ταξιδεύουν σ' αυτά τα μέρη. Είναι ευτυχείς που ήρθαμε χωρίς πρόβλημα. Κι εμείς! Επιτέλους, θα κατεβούμε, θα περπατήσουμε στη στεριά, θα απαλλαγούμε, για μια ολόκληρη μέρα, από το φόβο της ναυτίας.

Ο ουρανός είναι υπέροχος, η φύση ωραία, τα πόδια μας γερά. Εμπρός! Ανάμεσα στα γέλια κατεβαίνουμε κατά ομάδες, οκτώ με δέκα ατόμων, μέσα σε ελληνικές βάρκες. Τις οδηγούν Έλληνες ναύτες, που μιλούν ελληνικά. Στην αποβάθρα, πίσω από κάποιους ντόπιους αστυνόμους, περιφέρεται το πλήθος των αγωγιατών με τα άλογα, τα μουλάρια και τους γαϊδάρους. Ο καθένας διαλέγει το δικό του, και δρόμο!

Βγαίνοντας από την Ιτέα, ο βατός δρόμος περνά από μια γόνιμη και κατοικημένη πεδιάδα. Τα δημητριακά, τα αμπέλια και το πράσινο χορτάρι ξεχωρίζουν καθαρά, πάνω σε κόκκινους βράχους, απομονωμένους στην ύπαιθρο, με τα σπηλαιώδη ανοίγματά τους. Εδώ κι εκεί ελιές, θαυμάσιες για την παλαιότητά τους, για το ύψος τους και για τη γραφικότητά τους, με τους πελώριους στραβούς κορμούς, συχνά ανοιγμένους και κενούς, που δεν

κρατιούνται πια παρά μόνον από την προσκόλληση των χοντρών φλοιών τους.

Πορευόμαστε οι τέσσερις μπροστά: ένας παριζιάνος γλύπτης, μ' ένα μεξικάνικο σομπρέρο, ένα μαύρο βελούδινο κοστούμι και κλέφτικες μπότες, καβάλα πάνω σ' ένα ωραίο μικρό αραβικό άλογο με ζωηρό βάδισμα. Ένας άλλος παριζιάνος με ταξιδιωτική ζακέτα και με το χαμόγελο στα χείλη πάνω σ' ένα μικρό alezan που δεν αφηνιάζει. Ένας Ισπανός, τετράγωνος από τη βάση ως την κορυφή, καθισμένος πάνω σ' ένα μουλάρι με ύφος αλά Σάντσο Πάντσο κι εγώ πάνω σ' ένα μουλάρι πολύ ζωηρό, του οποίου τα ιδιότροπα και απότομα τινάγματα μου επιτρέπουν να νιώθω εκεί που οι βάτραχοι δεν έχουν ουρά, τις ανεκδιήγητες γλύκες της Δελφικής σέλας. *«Φανταστείτε*, λέει ένας σύντροφος στη δυστυχία*, ένα είδος βασανιστικού εργαλείου φτιαγμένου από κομμάτια ξύλου που οι γωνίες τους είναι επίτηδες αιχμηρές και υποβάλλουν τη μέση και τα μηριαία οστά του ευτυχισμένου ταξιδιώτη σε ασυνήθιστα βασανιστήρια! Ένα αληθινό προσκύνημα σας λέω!».*

Με μεγάλο καλπασμό σ' ένα σύννεφο από σκόνη περνούν καμιά δεκαριά άμαξες με τις κυρίες και τους γέρους της αποστολής. Να ένα κοπάδι από καμήλες, να κι ένα δεύτερο, κι ένα τρίτο. Γρήγορα τα *«Kodaks»*!

Πάνω σ' ένα λόφο αριστερά, εμφανίζεται ο κλασικός Έλληνας βοσκός, που διαγράφει πάνω στον ουρανό μια σιλουέτα γλυπτού, ακουμπισμένος πάνω σε μια γκλίτσα με κυρτή άκρη, αδύνατος, μουσάτος και ηλιοκαμένος, σκεπασμένος με μια προβιά.

Δεν κατανοούμε μια αποστολή στους Δελφούς, χωρίς αυτόν το βοσκό. Εικόνα Οιδίποδα Τύραννου, που ενθουσιάζει τα μέλη της Ακαδημίας και που κάνει τους άλλους να αναρωτιούνται, εάν δεν είναι ένας θεατρίνος βοσκός που θα τον είχε βάλει εδώ, για την περίσταση, κάποια εταιρεία που ασχολείται με εκδρομές.

Οι αγωγιάτες μας - ένας για κάθε ζώο - έχουν ύφος *«Οδυσσέα του λαθρεμπορίου».* Βουνίσιοι, με γερές γάμπες και γρήγορο βάδισμα, φορούν μια γραφική ενδυμασία. Παράξενο αυτό το εθνικό ντύσιμο, με την άσπρη φουστανέλα που σφίγγει πάνω από τους γοφούς με τη φαρδιά δερμάτινη ζώνη με πολλές τσέπες όπου βρίσκονται ανακατεμένα πιστόλια, μαχαίρια, ψωμί, φρούτα.

Επιτέλους, οι πρώτες ανηφόρες. Ένας αληθινός ημιονικός δρόμος, απόκρημνος, σκληρός με στρογγυλές και μυτερές πέτρες. Ήδη βλέπουμε από ψηλά την πεδιάδα, τον ελαιώνα που μόλις περάσαμε, τα χωράφια, την Ιτέα, τον όρμο όπου αράζει ο *«Orenoque»* πάνω σε μια γαλάζια θάλασσα.

Από κάθε μεριά ψηλά βουνά, που θυμίζουν τα πρώτα όρη των Πυρηναίων στην Λούρδη. Λούρδη! Γιατί πρέπει στην καρδιά της Φωκίδας, το όνομα αυτό να καλείται σε βοήθεια, να προσβάλλεται, να χρειάζεται προστασία;

Ο Ισπανός βλέποντας τους δυο Γάλλους να χαιρετούν την Παναγία ενός

μικρού ξωκκλησιού, δίπλα στο δρόμο, θύμωσε για *«τη γελοία δεισιδαιμονία, απόλυτα αντιπολιτιστική»*. Αυτό ήταν η αρχή. Από κουβέντα σε κουβέντα η συζήτηση αναφέρθηκε στα θαύματα της Παναγίας της Λούρδης.

Του θύμισα την περίπτωση του Pierre de Rudder, ενός Βέλγου εργάτη: είχε πέσει από ένα δένδρο και από τότε, για οκτώ χρόνια, το πόδι του έμενε σπασμένο. Δεν είχε κολλήσει, και η γάμπα του, στη μέση της, ήταν κινητή προς όλες τις κατευθύνσεις. Είχε μια μεγάλη πληγή με πύον, στην οποία φαινόντουσαν τα δυο κομμάτια του σπασμένου οστού σε μια απόσταση τριών πόντων. Βούτηξε στα νερά της Λούρδης και ξαφνικά το πόδι γιατρεύτηκε, τα κόκκαλα κόλλησαν, οι πληγές εξαφανίστηκαν. Ας το εξηγήσει αυτό η επιστήμη! Για απάντηση, ο Ισπανός χτυπά δυνατά το μουλάρι του και φεύγει καλπάζοντας στον ανηφορικό δρόμο.

Όταν τον πλησίασα, του μίλησα για την ίαση πασχόντων από αταξία(;) στον τρίτο βαθμό, από έλκος του στομάχου, από φυματίωση στο τελευταίο στάδιο, από βρογχοκήλη, από εξοφθαλμία, από αρρώστιες του μυαλού…για τους παράλυτους, τους κωφάλαλους εκ γενετής, τους καρκινοπαθείς, τους παραπληγικούς, τους υδρωπικούς… στο τέλος, ζήτησε έλεος. Και έπειτα, σταμάτησε να κοροϊδεύει τους χαιρετισμούς μας στην Παναγία… Όμως, ανεβαίνουμε ακόμη. Αριστερά, ένα νεκροταφείο περιβαλλόμενο από τοίχους, σπρώχνει προς τον ουρανό τις κορφές καμιά τριανταριά κυπαρισσιών, των μοναδικών της πεδιάδας και των βουνών.

Μας ανταμώνουν οι σύντροφοί μας και όλοι μαζί μπαίνουμε στο Χρισσό, την Αρχαία Κρίσσα. Ένα χωριό στη μέση μιας πλαγιάς του βουνού. Μας είχαν πει ότι ο πληθυσμός θα μας υποδεχόταν θερμά. Είχαμε μάθει να φωνάζουμε: *«Ζήτω η Ελλάδα»,* σε απάντηση στο: *«Ζήτω η Γαλλία»* που θα μας απεύθυναν οι ντόπιοι, για καλωσόρισμα. Το αντίθετο, ηρεμία.

Όλος ο κόσμος βρίσκεται στο κατώφλι του και μας κοιτάζει, όπως κάνουν οι χωριάτες σε μας όταν περνάει ένας ξένος. Οι άνθρωποι είναι συμπαθητικοί, αλλά όχι ενθουσιώδεις. Οι ηλικιωμένοι είναι ωραίοι, ψηλοί, δυνατοί, γεροί. Οι νεαροί έχουν ένα καλογραμμένο σώμα και τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους είναι αρκετά συμμετρικά. Το ίδιο και στις νεαρές γυναίκες που είναι μάλλον όμορφες, και στα παιδιά που είναι θαυμάσια. Κάτι όμως είναι αξιοπαρατήρητο: Καμία ελληνική μύτη!

Ακόμα δυο ώρες ανάβασης κάτω από έναν όλο και περισσότερο καυτό ήλιο, από δρόμους όλο και περισσότερο απόκρημνους, μέσα σε μια φύση όλο και περισσότερο άγρια, με αιχμηρά βράχια, ενώ η Δελφική σέλα μας υποβάλλει σε αφάνταστα βάσανα! Επιτέλους, όλα περνούν. Να το Καστρί, το καινούργιο χωριό που έχτισε η Γαλλία μετά από την απαλλοτρίωση του παλιού, λόγω των ανασκαφών που οδήγησαν στην αποκάλυψη των Δελφών. Ωχ! Τι ομηρική Οδύσσεια, αυτή η απαλλοτρίωση του Καστριού!

Άποψη του Κρισσαίου Πεδίου από τους Δελφούς.

Ο κύριος George Radet διηγήθηκε τις κωμικές περιπέτειές της. Οι διαπραγματεύσεις άρχισαν το 1861 και τελείωσαν μόνο το 1891. Αυτό το τριαντάχρονο δράμα, πρέπει να διαιρεθεί σε τρεις πράξεις λέει ο κύριος Radet. Πρώτη πράξη: *«Ο κλεμμένος τοίχος».* Δεύτερη πράξη: *«Οι σταφίδες»*. Τρίτη πράξη: *«Το παστό χοιρινό της Αμερικής». «Ο Wallenstein της πρώτης περιόδου ήταν κάποιος ονόματι Φράγκος, καπετάνιος, κάθαρμα με μαύρη την ψυχή, ιδανικός για να ηγηθεί των Δελφιωτών των πιο κακών ανθρώπων του κόσμου».* Λίγο έλειψε να εκπαραθυρώσουν τους αρχαιολόγους που διακινδύνεψαν να πάνε τον Ιούλιο του 1862, για να εμποδίσουν τις έρευνες της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Ο καπετάνιος κατάσχεσε τριάντα μέτρα του πελώριου τοίχου, που ονομάζεται *«Πελασγικός τοίχος»,* που υποστηρίζει την ταράτσα του ναού του Απόλλωνα και πάνω στον οποίο βρίσκονται αμέτρητες επιγραφές σχετικές με την απελευθέρωση των σκλάβων. Η κατάσχεση αυτή προκάλεσε ένα διπλωματικό επεισόδιο. Ο πρέσβης μας στην Ελλάδα, ο κ. Bourée ανέφερε το γεγονός στο Γαλλικό Υπουργείο των Εξωτερικών και αφού εκείνη την εποχή η Γαλλική Κυβέρνηση ήταν ισχυρή και μιλούσε δυνατά, ο Φράγκος καπετάνιος υποχώρησε. Φαινόταν μετά ότι οι ανασκαφές θα μπορούσαν να συνεχιστούν ομαλά. Ο Ναπολέων ο Γ΄ ενδιαφερόταν, και γι' αυτό το λόγο είχε αποσπάσει 4.000 φράγκα από τα δικά του χρήματα, μετά από αίτηση του Léon Renier. Αλλά δυστυχώς, οι Έλληνες ανέτρεψαν τον

βασιλιά τους Όθωνα και μέσα στην αναταραχή που ακολούθησε, η υπόθεση των Δελφών ξεχάστηκε. Ξαναβγήκε στην επιφάνεια μόνο το 1880, όταν ο κύριος Foucart που την είχε αρχίσει, έγινε Διευθυντής της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας. Πίστεψε τότε, ότι είχε φτάσει η στιγμή να τελειώσει το έργο, στο οποίο ο Ottfried Müller πρώτα κι έπειτα αυτός ο ίδιος με τον συνάδελφό του τον Wischer, είχαν ασχοληθεί. Ζήτησε δυο πράγματα: το ένα, να απαλλοτριώσει η Ελληνική Κυβέρνηση είκοσι πέντε με τριάντα σπίτια που βρίσκονταν πάνω στα ερείπια, και το άλλο, να ψηφίσει το Γαλλικό Κοινοβούλιο ικανοποιητικά κονδύλια για να γίνουν πλήρεις και μεθοδικές έρευνες. *«Στην Πέργαμο, όπως στην Ολυμπία,* έγραψε την 27 Απριλίου του 1881*, η επιτυχία των Γερμανών στηρίζεται στους μεγάλους πόρους που διαθέτουν οι ερευνητές και στη δραστική υποστήριξη, που παρέχει ο υπουργός Εξωτερικών στις αρχαιολογικές επιχειρήσεις. Πράγματι, το αποτέλεσμα είναι ότι, όχι μόνο πλουτίζουν την επιστήμη, αλλά και απλώνουν στην Ανατολή, τη φήμη και την επίδραση του έθνους που τις αναλαμβάνει»*.

Ο Κουμουνδούρος, ο Έλληνας Πρωθυπουργός, ενθάρρυνε το σχέδιο. Ένα πρωτόκολλο συντάχθηκε. Αλλά δεν είχαν λογαριάσει το συνταγματάρχη Φράγκο, ο οποίος, παρόλο που είχε ανεβεί στη στρατιωτική ιεραρχία, είχε κρατήσει τα ίδια αισθήματα. Ξεσήκωσε τους Δελφιώτες που ζήτησαν τριάντα δραχμές για κάθε πήχη γης τους. Ήταν περίπου σαν να θέλαμε να κάνουμε ανασκαφές στην περιοχή της Madelline και της Opera(του Παρισιού). Για να βρεθεί ένα τέλος στις απαιτήσεις του Φράγκου και της παρέας του ο Κουμουνδούρος κατάθεσε ένα γενικό νομοσχέδιο για την απαλλοτρίωση, λόγω δημόσιας χρήσης, αλλά έπεσε η κυβέρνησή του. Ο Τρικούπης που τον διαδέχτηκε, πρόβαλλε, καταρχάς, την αντίρρηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας της Αθήνας, και ύστερα φανερώνοντας τις σκέψεις του, δήλωσε ότι είχε αποφασίσει να συνδέσει την τύχη της συμφωνίας των Δελφών με αυτήν της εμπορικής συμφωνίας με τη Γαλλία. Να, που εμφανίζονταν οι σταφίδες (29 Μαρτίου 1882)! Μετά από ένα χρόνο δύσκολων διαπραγματεύσεων, ο Γαλλικός προστατευτισμός έδειξε ανένδοτος για το *«κουκούτσι»* της Κορίνθου, και ο ελληνικός πατριωτισμός έδειξε αμετάβλητος για το ναό τού Απόλλωνα.

Αναγκασμένος να εγκαταλείψει τη μάχη ο Jules Ferry έγραψε την 21^{η} Απριλίου του 1883 στον κύριο Freysinet : *«Η σχετική ήττα στην οποία υποπέσαμε, παρ' όλη την προφύλαξη και την σύνεσή μας, είναι ένα απ' αυτά τα γεγονότα, που καλά θα ήταν να ξεχαστούν».*

Στην ευέλικτη και λεπτή διπλωματία του κυρίου Homolle, οφείλουμε την τιμή της ρεβάνς. Και όμως, εν τω μεταξύ, ένας τρίτος παράγοντας είχε μεσολαβήσει: το παστό χοιρινό από την Αμερική! Την 17^{η} Μαΐου του 1890, ο κύριος Ribot, Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών που είχε λάβει ένα τηλεγράφημα από την Ουάσιγκτον, ενημέρωσε το συνάδελφό του κύριο

Δυτικό ανασκαφικό μέτωπο.

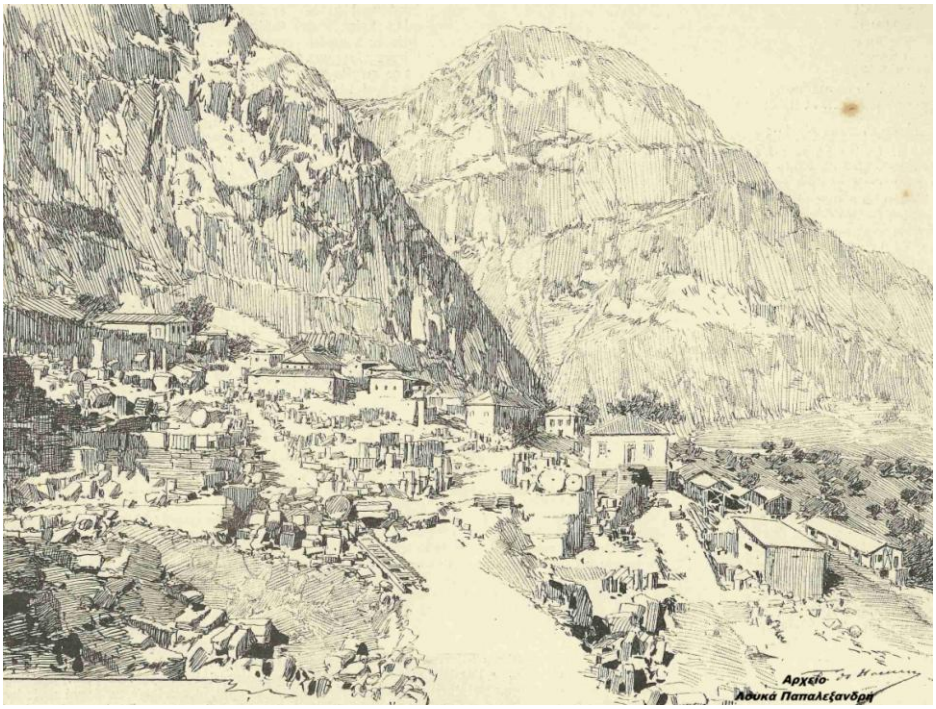
Bourgeois, τον Υπουργό Παιδείας, ότι μια ομάδα Αμερικανών καπιταλιστών, που επιθυμούσαν να συνδέσουν το όνομά τους μ' ένα μεγάλο αρχαιολογικό έργο, προσφέρθηκαν να αναλάβουν όχι μόνο τις ανασκαφές των Δελφών που τις είχε αναλάβει η Γαλλία, αλλά και τα έξοδα της απαλλοτρίωσης του χωριού Καστρί.

Το Σικάγο σκέπαζε την Πυθία με δολάρια. Η Αθήνα είναι ακόμα η πατρίδα του Αριστείδη. Οι *«Ξέρξες»* του Ιλινόϊς και οι *«Αρταξέρξες»* του Οχάϊο άδικα επέδειξαν το χρυσό τους. Η Ελλάδα δεν ξέχασε ότι η Γαλλική Σχολή ήταν η πρώτη που ιδρύθηκε στην Αθήνα, για να μελετήσει επιτόπου την ιστορία και τα μνημεία της. Ο νόμος που παραχώρησε για δέκα χρόνια τους Δελφούς στις επιστημονικές επιχειρήσεις της Γαλλίας, δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 6/18 Μαΐου του 1891. Παρόλα αυτά, τα έργα εγκαινιάστηκαν μόνο την 11^{η} Οκτωβρίου του 1892. Μπροστά στον κύριο Homolle, τον υποκόμη De Bourgoing, το Γενικό Έφορο των Αρχαίων, το Δήμαρχο του Χρισσού και άλλους Έλληνες προύχοντες, τα βαγόνια στα οποία ανέμιζαν ελληνικές και γαλλικές σημαίες, μετέφεραν τα χώματα μέχρι τον

γκρεμό.
Φαίνεται ότι οι σημερινοί κάτοικοι του νέου Καστριού, δεν έχουν καμιά μνησικακία κατά των Γάλλων. Τα σπίτια τους είναι σημαιοστολισμένα προς τιμήν μας και στο δρόμο, υψώνεται μια αψίδα θριάμβου από φύλλα και κλαδιά, όπου τα ελληνικά και τα γαλλικά χρώματα σμίγουν. Από το μαζεμένο πλήθος στη σκιά, βγαίνουν μερικές σπάνιες κραυγές: *«Ζήτω η Γαλλία».* Δεν υπάρχει ενθουσιασμός, αλλά συμπάθεια. Προχωράμε πάντα πάνω στο σκονισμένο δρόμο. *«Μπα,* λέει ο Ισπανός*, τι είναι αυτό το λατομείο αριστερά;» - «Μα, πρέπει να είναι οι ανασκαφές».* Σαν να είχε καταλάβει την επιθυμία μου να φτάσω, το μουλάρι μου άρχισε ν' ανεβαίνει τη σχεδόν κάθετη πλαγιά παρόλες τις φωνές, τις απειλές και τα χτυπήματά μου και δεν σταμάτησε παρά μόνο μπροστά στον Ελληνικό τοίχο. Το άφησα στην τύχη του και κατευθύνθηκα γρήγορα προς την Κασταλία Πηγή, την πασίγνωστη στην ποιητική μνήμη που βρίσκεται στο μέρος, όπου ο δρόμος από την Ιτέα ως την Αράχοβα κάνει απότομη στροφή προς τα δεξιά. Τι απόλαυση να πίνεις λίγο απ' αυτό το ευχάριστο νερό και να κάθεσαι στη σκιά των δυο θαυμαστών πλατανιών με τα πλατιά φύλλα τους γυρισμένα προς τη χαράδρα: αυτό το πράσινο το βαθύ και ημιδιαφανές που προβάλλεται πάνω στο βιολετί φόντο του σκιερού και μακρινού φαραγγιού, απέναντι από τα ερείπια, αποτελεί το πιο καταπληκτικό ντεκόρ που μπορεί να φανταστεί κανείς.

Αυτό το τοπίο είναι μαγικό με τον ωραίο ήλιο του Απριλίου, με το ωραίο φως που απλώνεται στις πλαγιές των βουνών και στη χαράδρα του Πλειστού, όπου φυτρώνουν ροζ δάφνες και ροδιές με κόκκινα λουλούδια. Τι γλυκιά ονειροπόληση κυριαρχεί στο νου! Ο τόπος δεν έχει αλλάξει από την αρχαιότητα. Είναι πάντα το ίδιο ντεκόρ που σαγήνευε τους αρχαίους προσκυνητές. Εδώ είναι που έστελναν, από παντού, οι λαοί τις αποστολές τους, για το χρησμό της Πυθίας, πριν πραγματοποιήσουν κάποια επιχείρηση. Πίστευαν ότι οι Δελφοί ήταν το κέντρο του κόσμου, ο ομφαλός της γης. Ήταν σίγουρα η πνευματική μητρόπολη του παγανισμού.

Ο παγανισμός! Πόσες σκέψεις αναπολεί αυτή η λέξη! Παγανισμός, ατίμωση κοινή σ' όλες τις θρησκείες, εκτός από την Ιουδαϊκή, σ' όλες τις θεογονίες και κοσμολογίες, σ' όλες τις μυθολογίες και λατρείες, που επί τριάντα ή σαράντα αιώνες βασίλευαν πάνω στις ανθρώπινες ράτσες. Παγανισμός, ατίμωση κοινή σ' όλες τις θρησκείες που θεοποιούν τη φύση, υλοποιούν τον Θεό, προσωποποιούν τα θεϊκά σύμβολα μέσα στις δυνάμεις του κόσμου, προσβάλλουν το ρόλο του Θεού, θολώνοντας και φθείροντας την έννοιά του, αντί να τον αποκαλύπτουν, να τον αναγνωρίζουν και να θρησκεύονται. Παγανισμός! τρομερή οπισθοδρομική απόκλιση της ανθρώπινης εξέλιξης, εκτροπή του ορθού δρόμου, θανάσιμη κρίση, αλλά όχι μοιραία, της

Οι τελευταίες μέρες της… συγκατοίκησης.

ελευθερίας που μαστίζει όλο το ανθρώπινο γένος, εκτός από τη μικρή σημιτική φυλή του Αβραάμ… Μου έρχονται στο νου τα λόγια ενός σύγχρονου ομιλητή: *«Όλοι οι λαοί που προσβλήθηκαν (από τον παγανισμό), πέθαναν. Όλες οι μορφές του εξαντλήθηκαν. Το ανθρώπινο παρελθόν δεν είναι πια παρά μόνο μια τεράστια νεκρόπολη, στην οποία ο παγανισμός κοίμισε τα έθνη και αυτόν τον ίδιο με τον όχλο των ψεύτικων θεών του»*.

Οι Δελφοί ήταν για τους παγανιστές ό,τι η Ρώμη για τους χριστιανούς και η Μέκκα για τους Μουσουλμάνους. Πλήθος κόσμου ερχόταν στο λατρεμένο ναό, και εδώ, στην Κασταλία πηγή, κάτω από τη σκιά παρόμοιων πλατανιών, μπροστά στο ίδιο σαγηνευτικό τοπίο, οι προσκυνητές και οι απεσταλμένοι των αποστολών, δροσίζονταν και εξαγνίζονταν πριν μπουν στον ιερό χώρο.

«Ελάτε! κυρίες και κύριοι, δεν έχουμε χρόνο για χάσιμο. Πρέπει να δούμε τα ερείπια. Ας χωριστούμε σε δυο ομάδες: Την πρώτη θα την οδηγήσει ο κύριος Collin, πρώην μέλος της Σχολής της Αθήνας και συνεργάτης του κυρίου Homolle στις αξιοθαύμαστές του ανασκαφές των Δελφών. Τη δεύτερη θα την οδηγήσω εγώ, σε κάποια απόσταση». Έτσι μίλησε ο κύριος Diehl, ανεβασμένος πάνω σ' ένα πεσμένο στύλο. Πολύ σωστά μας έκανε να παρατηρήσουμε ότι η γενική όψη της πόλης των Δελφών θύμιζε Ρωμαϊκό θέατρο: οι κάθετοι βράχοι, πίσω, σχημάτιζαν τα ημικύκλια τείχη και την άνω γαλαρία. Οι κλιμακωτές

ταράτσες, η μια πάνω από την άλλη, μοιάζουν σαν πελώριες κερκίδες που θα τις είχε τοποθετήσει εδώ η φύση. Οι βράχοι ανοίγονται σε σχήμα θεάτρου, έλεγε ο Ιουστίνος.

Πάμε λοιπόν, στην Ιερά οδό, πίσω από τον κύριο Collin. Με την πεποίθηση που του εξασφαλίζει η άψογη μνήμη του, ο επιστήμονας με άφθονες λεπτομέρειες, κάνει όλες αυτές τι διασκορπισμένες στις δυο πλευρές άσπρες πέτρες, να ξαναζωντανέψουν. Παρά τον εκτυφλωτικό ήλιο, τον ακολουθούμε χωρίς παράπονο, κρεμασμένοι από τα χείλη του, καταμαγεμένοι από την επίκληση του μεγαλόπρεπου κλασικού παρελθόντος. Στις δυο πλευρές της, η ακόμα όλο πλακοστρωμένη ιερά οδός ήταν πλαισιωμένη από μνημεία νίκης. Ας φανταστούμε ένα υπαίθριο Westminster. Όλη η ελληνική ιστορία ανακαλείται απ' αυτά τα άμορφα πέτρινα υπολείμματα. Συνοψίζεται εδώ με τις δόξες της, τα ένδοξα ονόματά της, τα ανδραγαθήματά της, τα ρατσιστικά μίση της. Δεξιά, το αφιέρωμα του *«Αιγός Ποταμοί»,* αριστερά το μνημείο του Μαραθώνα. Πλάι, εκείνα των βασιλιάδων του Άργους, των νικητών της Λακεδαίμονος. Μπροστά σ' αυτές τις πέτρες, πρέπει να θυμηθούμε την περιγραφή των μνημείων του *«Baedeker της Αρχαιότητας»*, του Παυσανία. Το συγκρότημα των αγαλμάτων που αφιερώθηκαν μετά την ήττα των Αθηναίων στους *«Αιγός Ποταμούς»* ήταν το πιο σπουδαίο λόγω του αριθμού των αγαλμάτων που περιλάμβανε. Ανάμεσα στις θεότητες, το Δία, τον Απόλλωνα, την Άρτεμη, εμφανίζονταν ο Λύσανδρος, ο Σπαρτιάτης στρατηγός, στεφανωμένος από τον Ποσειδώνα συνοδευόμενος από το μάντη του και τον οδηγό του. Και πίσω, κάνοντας ένα είδος ζωντανού στεφάνου δόξας προς τον ήρωα της Λακεδαίμονος, ήταν τακτοποιημένα σαν σε επιτελείο, τα αγάλματα των είκοσι εννέα Σπαρτιατών ή σύμμαχων αρχηγών που είχαν βοηθήσει στη νίκη. Αυτά τα αγάλματα από μπρούντζο με γαλαζωπό χρώμα, λόγω χρόνου, ήταν έργα εννέα καλλιτεχνών απογόνων του Κλείτωρα της Αρκαδίας, από τα Μέγαρα, το Άργος, την Καλαύρεια, τη Σικυώνα. Συναγωνίζονταν λένε από καλλιτεχνική άποψη, με το μνημείο του Μαραθώνα, έργο του Φειδία, που έδειχνε τον Απόλλωνα και την Αθηνά, τους θεούς προστάτες της πατρίδας, με το Μιλτιάδη το μεγάλο νικητή. Έτσι ήταν και τα άλλα μνημεία. Σε λίγα βήματα, μπορούσε ο προσκυνητής να ξαναζήσει την ιστορία της Ελλάδας…Ύστερα, πάντα στην ιερά οδό, ακολουθούσαν *«οι Θησαυροί».* Ήταν διεσπαρμένοι. Γενικώς, η εξωτερική επιγραφή περιλάμβανε μια αφιέρωση στον Απόλλωνα, το όνομα του λαού που είχε αφιερώσει το μνημείο και τη νίκη που μνημόνευε. *«Χρησίμευε,* λέει ο Foucart, *για να φυλάσσονται και να προστατεύονται οι προσφορές αυτού του λαού, που είχαν τοποθετήσει εκεί το κράτος ή οι ιδιώτες. Πιθανώς, να υπήρχε ένα υπόγειο δωμάτιο όπου τοποθετούσαν για ασφάλεια τα πλούτη που δεν είχαν καλλιτεχνική αξία και*

Ανασκαφικά προϊόντα στη σειρά.

μπορούσαν να τα δανειστούν εν ανάγκη. Για παράδειγμα, στην αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου, οι εχθροί της Αθήνας που δεν είχαν αρκετά χρήματα, αποφάσισαν να δανειστούν από τους Θησαυρούς των Δελφών (Θουκυδίδης). Χρησίμευαν, ακόμα, για τη φύλαξη θρησκευτικών αντικειμένων».

Οι ανασκαφές οδήγησαν στην ανακάλυψη των θησαυρών της Σικυώνας, της Κνίδου, της Αθήνας, της Κυρήνης και της Θήβας. Ο πιο ενδιαφέρων είναι, χωρίς αμφιβολία, εκείνος της Σίφνου, του οποίου το διάζωμα και το αέτωμα βρίσκονται εκεί πέρα στο Μουσείο, αριστερά, κάτω από τις ανασκαφές. Γιατί δεν σταματά ο Παυσανίας μπροστά στα μνημεία αυτά; Μήπως, διότι δεν τους είχε σκαλίσει κανένας φημισμένος γλύπτης; Μήπως, διότι στην εποχή του, ήταν, ήδη άδεια από τα πλούτη τους και είχαν χάσει τη σημασία τους; Μήπως δεν ήταν, εκ μέρους του, παρά μόνο μια απλή βιασύνη που τον έκανε να τρέξει προς τα λαμπρά μνημεία που γειτόνευαν το ναό; Sub judice… Η μήπως ήταν, γιατί, πολύ απλά, τον απασχολούσαν οι μεγάλες θρησκευτικές ιδέες, που έπρεπε να καταλαμβάνουν την ψυχή κάθε θρήσκου ειδωλολάτρη σ’ αυτό το περίφημο ιερό;

Όπως ο χριστιανός προσκυνητής στην Ιερουσαλήμ που, τόσο μαγεμένος

από τις αναμνήσεις, δεν έχει πια μάτια για τα καλλιτεχνικά πλούτη που γεμίζουν το ναό. Αυτό που με σιγουρεύει σ' αυτήν τη γνώμη είναι, ότι αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στις παραδόσεις της Σίβυλλας, της οποίας η τεράστια μαύρη πέτρα βρίσκεται αριστερά της Ιεράς οδού, και ότι ξεχνά, λόγου χάρη, να αναφέρει την αίθουσα τη Συγκλήτου, το Βουλευτήριο που προηγείται απ' αυτήν, και που αποτελεί το κατ' εξοχήν δημόσιο κτήριο του ιερού.

Ο Παυσανίας και ο Ηρόδοτος ευχαρίστως σταματούν μπροστά στα αγάλματα και τα μνημεία, τα τοποθετημένα στην είσοδο του ναού του Απόλλωνα. Παρατηρούμε τα υπολείμματα του αναθήματος των Φωκέων, των νικητών των Θεσσαλών, και εκείνα του αναθήματος των Ταραντίνων, των νικητών των βαρβάρων Μεσσαπίων. Έπειτα, βρισκόταν ο μεγάλος βωμός που *«χώριζε σε δυο μέρη τα δώρα που βρίσκονταν μπροστά στο ναό»*. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, εδώ ήταν που ερχόντουσαν οι νεαρές κοπέλες να χορέψουν προς τιμήν του Θεού. Εδώ ήταν που *«συγκεντρώνονταν οι ιερείς και οι πολίτες για τις ιερές πομπές»*.

Ως τώρα, τα μνημεία δεν μας μιλούν παρά μόνο για τις δόξες των Ελλήνων και για τους πολέμους που δίχαζαν τις πόλεις τους. Μεγάλες κι αγνές έπρεπε να ήταν οι εντυπώσεις του πολίτη που, ερχόμενος να θυσιάσει προς τον Απόλλωνα, διέσχιζε αυτά τα Προπύλαια της δόξας. Το αίσθημα της πατρίδας τον διέγειρε, τον ενθουσίαζε και τον έκανε καλύτερο. Γιατί όμως πρέπει, μετά απ' αυτό το προσκύνημα στο ίδιο το κατώφλι του ναού, ο Ηρόδοτος και ο Παυσανίας να μας δείχνουν και τα αγάλματα εταίρων, που τις εξυμνούσαν εξίσου με τις αγνές δόξες της Ελλάδας;

Γιατί αυτό το άγαλμα της Ροδόπης, που αφαίρεσε από τα πλούτη που είχε αποκτήσει με άτιμο τρόπο, τη δωρεά, που άφησε στους Δελφούς, να τη βάζει στο ίδιο επίπεδο με το Λύσανδρο και τον Μιλτιάδη; Γιατί αυτό το άγαλμα της Φρύνης, αριστούργημα του Πραξιτέλη, τοποθετημένο - είναι σκάνδαλο - ανάμεσα στα αγάλματα του σοβαρού Αρχίδαμου και του Φιλίππου, του υιού του Αμύντα; Ήδη ο φιλόσοφος Κράτης έλεγε με αγανάκτηση: *«Είναι ένα τρόπαιο της αμετροέπειας των Ελλήνων!»* Τι να πούμε για το Θεό που δεχόταν τέτοιες δωρεές και τις άφηνε να εκτίθενται με αλαζονεία στο ίδιο το κατώφλι του ναού του; Τι να σκεφτούμε γι' αυτήν τη θρησκεία που έδειχνε τέτοιες εύνοιες για τη διαφθορά και την αισχρότητα; Ποιος ουρανός είναι, τότε, αυτός που βαραίνει τη φτωχή την ανθρωπότητα!

Ας ανεβούμε στο ναό. Ο κύριος Collin, πάνω σ' ένα πεσμένο στύλο, μας διηγείται τη δημιουργία του και τους μύθους του. Ο Παυσανίας μετρά πέντε συνεχείς ναούς: Ο πιο αρχαίος, σε μορφή καλύβας, είχε χτιστεί από κλαδιά δαφνών που προέρχονταν από τα Τέμπη. Ο δεύτερος από κερί και φτερά μελισσών. Ο τρίτος ήταν από χαλκό. Ο τέταρτος και ο πέμπτος από πέτρα.

Βεβαίως, τα τρία πρώτα κτίσματα ανήκουν στο μύθο. Ο τέταρτος είναι της ιστορικής περιόδου. Απ' αυτήν χρονολογείται ο πελασγικός τοίχος που ανακάλυψε ο Müller και που υποστήριζε τον αρχικό ναό, καθώς και τον ίδιο τον πέμπτο.

Αυτός ο Πελασγικός τοίχος, ένας από τους καλύτερα διατηρημένους από όσους ανακαλύφτηκαν, ανήκει στη δεύτερη πελασγική εποχή. Οι πέτρες, κομμάτια από βράχους, είναι λείες και συναρμολογημένες επακριβώς. Χωρίς τσιμέντο στηρίζονται μόνο από τον όγκο τους και την ακρίβεια των αρμών. Σημειώνουμε μια ιδιομορφία στους Δελφούς: την καμπύλη των γραμμών ενώσεως. Αλλού η ευθεία κυριαρχεί, εδώ οι γραμμές ενώσεως σχηματίζουν παράξενους ελιγμούς. Αυτός ο τοίχος προκαλεί το χρόνο. Ύστερα από τριάντα αιώνες μένει άθικτος σαν την πρώτη μέρα. Επομένως, που βρίσκεται το μυστικό αυτής της αντοχής;

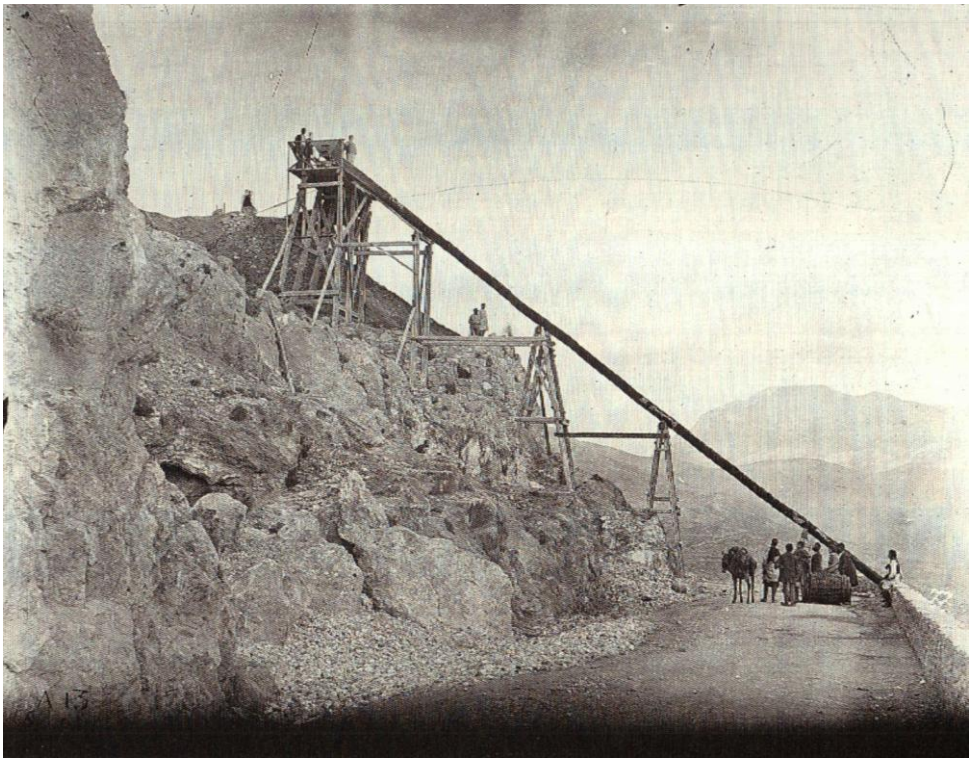
Πάνω στην ταράτσα που σχηματίζει αυτός ο τοίχος ανυψωνόταν ο Ομηρικός ναός, του οποίου δεν μένει παρά μόνο η ανάμνηση. Ο Αγαμέμνων συμβουλεύτηκε το χρησμό πριν από τον Τρωικό πόλεμο και ο Αχιλλέας φωνάζοντας ότι προτιμούσε τη ζωή απ' όλα τα πλούτη, έστω κι αν ήταν αυτά των Δελφών, μαρτυρούσε ότι ήδη σ' εκείνους τους αρχαίους χρόνους ο ναός του Απόλλωνα ήταν φημισμένος για τον τεράστιο πλούτο του. Το 548 π.Χ. μια πυρκαγιά κατάστρεψε τον ομηρικό ναό και είναι ανάμεσα σ' αυτήν την ημερομηνία και το 480 π.Χ. που κτίστηκε ο καινούργιος ναός του οποίου τα υπολείμματα κείτονται στα πόδια μας. Το σχήμα του ναού ήταν αυτό το ίδιο που είχαν όλοι οι Ελληνικοί ναοί. *«Μια σειρά από κολόνες πάνω σ' ένα υπόβαθρο αποτελούσε μια στοά γύρω από το ιερό, με δυο αετώματα, ανατολικά και δυτικά. Στη μέση το ιερό χωρισμένο σε τρία μέρη: πρόναος, ναός και άδυτον».* Τα κομμάτια στύλων, σκορπισμένα στο έδαφος, μας επιτρέπουν να έχουμε μια ακριβή ιδέα της εικόνας του ναού. Οι στύλοι είναι δωρικού ρυθμού, με είκοσι αυλακώματα, στένευαν προς την κορυφή (26 πόντοι διαφοράς από τη διάμετρο της βάσης 1,72). Δεν είναι ακόμα ο αρμονικός και δυνατός στύλος του Παρθενώνα της Αθήνας, αλλά δεν είναι πια ο βαρύς στύλος των αρχαιότερων ναών της Μεγάλης Ελλάδας και της Σικελίας. Αυτοί οι στύλοι δεν είναι πια μονοκόμματοι, όπως στην Κόρινθο, αλλά σε τμήματα, όπως εκείνοι του Παρθενώνα και της Ολυμπίας.

Με τη βοήθεια μερικών ερεισμάτων μπορούμε λοιπόν, με πολύ επιστήμη και πολύ φαντασία, να αναστήσουμε το οικοδόμημα που έπρεπε να ήταν ο ναός του Απόλλωνα. Χάρη στις πολλές και ακριβείς περιγραφές των συγγραφέων σημειώνουμε την τοποθεσία των εσωτερικών μνημείων. Αλλά πρόκειται για μια δουλειά γραφείου, μια δουλειά αρχαιολόγου, για την οποία δεν είναι απαραίτητο να έρθεις επί τόπου. Γι' αυτό το λόγο, ενώ ο κύριος Collin προσπαθεί να πείσει τους ακροατές του για τις χάρες μιας επιστημονικής και

φανταστικής αναπαράστασης, τρέχω, αποφεύγοντας τα καυτά βέλη του Απόλλωνα, να καθίσω εκεί όπου η Πυθία προφήτευε. Γνωρίζουμε τη διήγηση του Στράβωνα, που επιβεβαιώνουν εκείνες του Λογγίνου, του Ιουστίνου και του Σχολιαστή του Αριστοφάνη: *«Το Χριστήριο είναι ένα βαθύ άντρο του οποίου το άνοιγμα δεν είναι πολύ φαρδύ. Απ' αυτό το άντρο βγαίνει μια εμπνευστική πνοή. Πάνω από άνοιγμα είναι τοποθετημένο ένα ψηλό τρίποδο. Η Πυθία ανεβαίνει σ' αυτό το κάθισμα, και, λαμβάνοντας αυτήν την εμπνοή, χρησμοδοτεί σε στίχους ή σε πρόζα»* . Αυτή είναι η επίσημη αφήγηση ενός πιστού. Στην πραγματικότητα, να τι γινόταν: Η Πυθία ήταν μια παρθένα γυναίκα. Στην αρχή ήταν μια κοπέλα. Αργότερα προτιμούσαν γυναίκες των πενήντα χρόνων και πάνω, αλλά, που είχαν πάντα ζήσει με εγκράτεια. Αυτή η γυναίκα οδηγείτο με ή παρά τη θέλησή της από του ιερείς και, μασώντας δάφνες, καθόταν στο τρίποδο που βρισκόταν πάνω από την ρωγμή του βράχου, από όπου έβγαιναν μεθυστικές αναθυμιάσεις. Αυτές οι αναθυμιάσεις προκαλούσαν στην Πυθία ένα είδος παραίσθησης ή παρανόησης και ορμητικούς σπασμούς. Τότε, εκστόμιζε λόγια λίγο πολύ ασυνάρτητα ή προφητικά, που τα συγκέντρωναν οι ιερείς για να τα ερμηνεύσουν και να τα γράψουν σε στίχους. Έτσι διατυπώνονταν οι πολυάριθμοι χρησμοί που για αιώνες έκαναν τους Δελφούς φημισμένους σ' όλον τον κόσμο.

Οι συγγραφείς του ΙΘ΄ αιώνα δέχονται μόνο μια τέλεια φυσική εξήγηση του φανταστικού γεγονότος αυτού, που επικρατεί της κλασικής αρχαιότητας. Κατά τη γνώμη τους, οι ιερείς θα είχαν επινοήσει τους χρησμούς, και τα ασυνάρτητα λόγια της Πυθίας δεν θα ήταν παρά μόνο μια αφορμή για την κατασκευή τους, δημιουργώντας έτσι τη φήμη του ιερού τόπου. Όλα, τότε, θα ήταν τσαρλατανισμός και η αρχαιότητα θα είχε εξαπατηθεί μεγαλοπρεπώς. Αυτή η εξήγηση δεν είναι επιτρεπτή. Χωρίς αμφιβολία υπήρχαν κάποιες φανερές απάτες. Χωρίς αμφιβολία υπήρχαν διφορούμενες απαντήσεις - εκ των οποίων το: *«Ιω, εσύ Αιακίδη, μπορείς να νικήσεις τους Ρωμαίους»,* είναι ο πιο κλασικός και κοινός τύπος. Αλλά, και πολύ συχνά, οι χρησμοί συνοδεύονταν από πραγματοποιήσεις τόσο εντυπωσιακές, που φαίνεται παράλογο να δεχτούμε ότι ο νους των ιερέων και μόνο, τους είχε κατασκευάσει. Για μας τους χριστιανούς που πιστεύουμε στην ύπαρξη του υπερφυσικού, η εξήγηση του φαινόμενου είναι εύκολη. Μάλλον έπρεπε το πνεύμα του κακού να λάμβανε χώρα στους Δελφούς. Κι αυτό ήταν που μιλούσε διαμέσου της Πυθίας που άφριζε. Εδώ δεν έχουμε παρά μόνο ένα από τα πολλά παραδείγματα της επέμβασης του δαίμονα στην ιστορία των ειδωλολατρικών εθνών…

Η καθαρή και συγκλονιστική φωνή του κυρίου Charles Diehl μ' έβγαλε από τις σκέψεις μου. Η ομάδα Collin είχε φύγει, ακολούθησα το δεύτερο ξεναγό. *«Προχωρήστε, έλεγε, ως την αρχή του πελασγικού τοίχου που υποστηρίζει τα*

Η αποκομιδή των μπάζων από τον αρχαιολογικό χώρο.

ερείπια του ναού του Απόλλωνα. Και έτσι πάνω απ' τις λεπτομέρειες όλων των ερειπίων που μόλις τα είδατε να ξαναζωντανεύουν, φανταστείτε την άφιξη των θεωριών στις γιορτές των Δελφών που γίνονταν κάθε εννέα χρόνια. Η πομπή ερχόταν από την ιερά οδό, αυτές οι θεωρίες ήταν οι ιερές αποστολές που έστελναν οι Ελληνικές πόλεις για *«να προσφέρουν τις πατρογονικές θυσίες, να παραβρεθούν στις επισημότητες της γιορτής και να φέρουν στους θεούς τους πρώτους καρπούς».* Οι δημοκράτες συναγωνίζονταν σε μεγαλοπρέπεια για να έχουν οι αποστολές τους μια ασύγκριτη και πολυτελή λάμψη. Ήταν αληθινές εκστρατείες, αν κρίνουμε από τις διηγήσεις, που μας έχουν σωθεί. Ο Lebas μας γνωστοποιεί ένα γράμμα των Δελφιωτών, που αφορούσε στη λαμπρότητα της αθηναϊκής αποστολής.

«Ο άρχοντάς της ήταν ένας από τους πρώτους άρχοντες της πόλεως και τον συνόδευαν γερουσιαστές. Η πομπή προχωρούσε με επικεφαλής την ιέρεια της Αθήνας, πίσω της έρχονταν οι ιερείς και οι ιέρειες των άλλων θεών, οι χορωδίες των νεαρών αρρένων και θηλέων, οι αυλητές οι θρησκευτικές αδελφότητες, οι Διονυσιακοί καλλιτέχνες, οι Θυιάδες και ο συρφετός των εμπόρων».

Φανταστείτε αυτήν την πομπή με τα πολλά χρώματά της που λαμποκοπούσαν, να προχωρά στην ιερά οδό, σχηματίζοντας ένα φίδι του οποίου η ουρά θα ήταν στην Κασταλία Πηγή και το κεφάλι στην περιοχή του ναού. Εμφανίζεται ανάμεσα στα μνημεία δόξας και στους Θησαυρούς, ανάμεσα σ' ένα πλήθος από αγάλματα, όπου το παριανό μάρμαρο συναγωνίζονταν το πεντελικό και ο γαλαζωπός μπρούντζος με το λαμπρό χρυσό. Ακούστε τις επευφημίες των προσκυνητών, των κατοίκων της πεδιάδας, και των Δελφιωτών. Έχοντας ένα στεφάνι πάνω στο κεφάλι και ένα μαχαίρι στο χέρι. Ανάμεσα στους ύμνους τελούνταν οι θυσίες προς τον Απόλλωνα, το θεό του ήλιου και του φωτός, της μαγείας και της ποίησης. Ύστερα η πομπή κατευθύνεται προς το Θέατρο, για τους αγώνες. Ας κάνουμε το ίδιο, ας καθίσουμε στις φλεγόμενες κερκίδες.

Τα ερείπια είναι θαυμάσια διατηρημένα. Είναι στ' αλήθεια η πρώτη φορά που η φαντασία μπορεί να ξεκουραστεί. Μέχρις εδώ, τα σκορπισμένα μάρμαρα και οι άσπρες πέτρες, δεν είχαν μιλήσει παρά μόνο στις αναμνήσεις και στη φαντασία μας. Χάρη στους ξεναγούς μας, τους οποίους βοήθησαν τα κείμενα του Παυσανία, του Ηρόδοτου και του Πλούταρχου, πήραμε μια ιδέα για το πώς έπρεπε να είναι ο ναός του Απόλλωνα.

Το ίδιο Θέατρο, όμως, φανερώνεται ξαφνικά μέσα στην τελειότητα του σχεδίου του και στη μέση μιας φύσης που ήδη πριν τριάντα αιώνες το περικύκλωνε. Τι θαυμάσιο τοπίο! Στα πόδια μας, το λευκό νεκροταφείο των ερειπίων εξαφανίζεται στην κλίση της πλαγιάς. Το φαράγγι του Πλειστού εμφανίζεται μέσα στην άγρια ομορφιά του. Κάτω από τον καυτό ήλιο, όλα παίρνουν ένα μπλε-μωβ χρώμα, σαν να απλωνόταν ένα λεπτό πέπλο επάνω στις προεξοχές των βουνών, στα περιγράμματα των δένδρων και στα κρημνώδη μέρη των βράχων. Στο πρώτο πλάνο διαγράφεται η άσπρη γραμμή του σκονισμένου δρόμου που πάει από την Ιτέα στην Αράχοβα. Από τη μεριά της Κασταλίας Πηγής ξεχωρίζουν καθαρά σαν χαλκομανία, τα δυο υπέροχα πλατάνια με το ανοιχτό και δυνατό ανοιξιάτικό τους φύλλωμα.

Επάνω τους, αριστερά, η κόκκινη Υάμπεια, ο γνωστός βράχος από τον οποίο έριχναν τους ασεβείς, τον Αίσωπο μεταξύ άλλων. Γύρω μας οι Φαιδριάδες, καμένες από τον ήλιο, με τις γκρίζες και ωχρώδεις αποχρώσεις τους. Τι θαυμαστό θέαμα, τι πλαίσιο για τα Πύθια! Το περιβάλλον έπρεπε να εμπνέει τους κιθαρωδούς που διαγωνίζονταν για το βραβείο.

Ενώ στην Ολυμπία οι αρχικοί αγώνες ήταν αθλητικοί, στους Δελφούς, για μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν ήταν παρά μόνο αγώνες μεταξύ κιθαρωδών. *«Η κιθάρα με άσμα, ο αυλός και η κιθάρα, μόνο τέτοιοι ήταν για πολύ καιρό οι μοναδικοί αγώνες».*

Ο Απόλλων ήταν ο Θεός της μουσικής. Ανάμεσα στους Θεούς, κατά την μυθολογία, *«τραγουδάει χτυπώντας με το χρυσό του πλήκτρο την κιθάρα που*

δίνει ευχάριστους ήχους, και οι αθάνατοι μαγεύονται από τα άσματά του και τους ήχους της κιθάρας. Η χορωδία των Μουσών υμνεί την ευτυχία και τη δύναμη των Θεών σε σύγκριση με τη μιζέρια των ανθρώπων. Με τους ήχους της κιθάρας και με τη συνοδεία της οι Χάρες, οι Ώρες, η Ήβη και η Αφροδίτη σχηματίζουν χαριτωμένους χορούς που δίνουν χαρά στο βασιλιά του Ολύμπου».

Η ομάδα μας διασκορπίζεται κατά βούληση. Κουραστήκαμε ν' αναπνέουμε φωτιά και σκόνη. Κατευθυνθήκαμε προς την Κασσοτίδα πηγή, ένα μέρος γεμάτο σκιά και δροσιά. Πάνω σ' ένα βράχο που προεξέχει αριστερά, να, που εμφανίζεται και πάλι ο τύπος του κλασικού Έλληνα: Ένας γέρος με μακριά άσπρα μαλλιά και μακριά γένια κάθεται με σκεπτικό ύφος, η γκλίτσα του ανάμεσα στα πόδια του. Πιο κάτω, τέσσερα κοριτσάκια με υπέροχα και τρυφερά μάτια. Βγάζω την Kodak και αυτό αρκεί, σαν μια τουφεκιά σ' ένα τσούρμο σπουργιτιών, για να ταράξει τη γοητευτική εικόνα. Γέρος και παιδιά εξαφανίζονται ξαφνικά πίσω απ' τους βράχους.

Στοχαζόμενοι, ανηφορίζουμε και πάλι προς το Στάδιο από ένα δρόμο, όχι πολυσύχναστο, ανάμεσα σε κίτρινα και μωβ λουλούδια: δείγμα αιώνιας νιότης της φύσης πάνω στα ερείπια μνημείων που χάθηκαν για πάντα. Το Στάδιο, όπως το Θέατρο, είναι θαυμάσια διατηρημένο, σχεδόν ανακαινισμένο. Παρά τον ήλιο και τη ζέστη, έχουμε όρεξη για τρέξιμο.

Πάμε όσο το δυνατόν γρήγορα στην άλλη άκρη, όπου μας περιμένουν οι μάγειροι και οι σερβιτόροι του *«Orenoque»* για το μεσημεριανό φαγητό. Ανάμεσα στα χειροκροτήματα και στον ενθουσιασμό, οι δρομείς πραγματοποιούν τον *«αρχαίο»* σκοπό τους. Αμείβονται:

Πρώτοι κάθονται στις κερκίδες, στη σκιά των Φαιδριάδων πετρών και νάτους που τρώνε από τις ίδιες τις προμήθειες του Καπετάνιου του *«Orenoque».* Για μισή ώρα ζήσαμε μια τρέλα: η πείνα ήταν άγρια και η δίψα μεγάλη. *«Τα ερείπια για ένα μπουκάλι»,* φωνάζει κάποιος. Καταβροχθίζουμε το κρέας, αδειάζουμε τα μπουκάλια κρασιού και τις κανάτες με το νερό από την Κασσοτίδα πηγή. *«Ένα αληθινό βουλευτήριον»!*[1]

Η κουβέντα αυτή είχε μεγάλο σουξέ. Παρατηρήστε, πώς μας αρέσει να γελάμε όταν έχουμε γεμάτο το στομάχι μας; Τότε, άρχισε μια πληθωρική ευθυμία, η γαλλική ευθυμία, συγκρατημένη για αρκετό καιρό μπροστά στη σοβαρή εντύπωση των ερειπίων, καταρράχτης από λογοπαίγνια, όργιο από γέλια, εκκωφαντικός θόρυβος… Μετά από την πρώτη έκρηξη, κάναμε τον κόπο να κοιτάξουμε γύρω μας. Πάνω από μας, είχαν μαζευτεί οι κάτοικοι του

[1] Η ερασμιακή προφορά θέλει το «β» να προφέρεται ως «μπ» και τότε, βουλευτήριον γίνεται μπουλευτήριον (Bouleuterion). Εδώ πρόκειται για ένα λογοπαίγνιο ανάμεσα στις λέξεις: Bouleuterion και Boulotter (μπουλοτε) που στην αργκό σημαίνει τρώω.

Χρισσού και του Καστριού, οι άνδρες από τη μια μεριά και οι γυναίκες απ' την άλλη. Ξαφνικά, ο κύριος Diehl σηκώνεται και προτείνει να κάνουμε έναν έρανο για τα βραβεία ενός αγώνα δρόμου ανάμεσα στους ντόπιους μέσα στο Στάδιο. Θέλουμε πενήντα φράγκα, το υπόλοιπο θα είναι για τους φτωχούς του Καστριού. Δυο χαριτωμένες κυρίες περνούν στις κερκίδες μαζεύοντας, σε πέντε λεπτά, αρκετά για να ικανοποιηθεί όλος ο κόσμος.

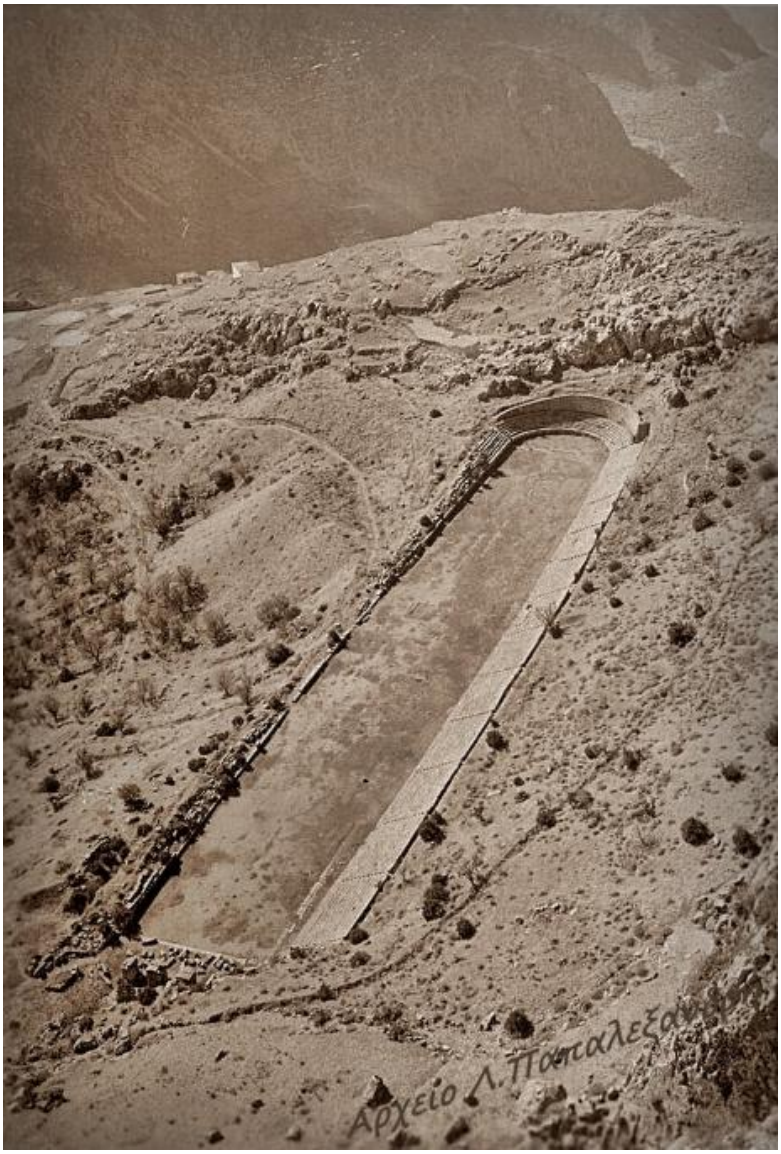
Γρήγορα παιδιά, στη σειρά. Μια πιστολιά. Ένας τρελός και ακατάστατος αγώνας αρχίζει μεταξύ τεσσάρων ξυπόλητων αγωνιστών. Μετά από έναν αγώνα ταχύτητας, ένας αγώνας αυτάρκης. Πραγματικά, είναι αξιολύπητο. Παρά τον ήλιο, η φαντασία μας δεν κατόρθωσε να αναστήσει την αρχαιότητα…

Αξιολύπητοι και οι χοροί των κατοίκων της χώρας. Άρεσαν, άραγε, στον Απόλλωνα; Είναι γελοίο! Αλλά, να, που έρχονται επίσημα προς το αυτοσχέδιο μπουφέ μας, τέσσερα σοβαρά άτομα, ντυμένα ευρωπαϊκά. Οι κύριοι Diehl και Collin πηγαίνουν να τους ανταμώσουν. Είναι οι δημοτικές αρχές του Χρισσού. Λίγη ομιλία, μετά από το φαγητό, είναι ό,τι πρέπει. Ο κύριος Diehl τα καταφέρνει μια χαρά, με μια γλυκιά και λεπτή ειρωνεία, επισημαίνει το προσκύνημά μας στους Δελφούς, στο τέλος του ΙΘ΄ αιώνα.

Δεν φοράμε πια τις αρχαίες ενδυμασίες των θεωριών του παλιού καιρού. Δεν βλέπουμε παρά μόνο φορέματα αμαζόνων και κουστούμια ποδηλατιστών. Ερχόμαστε να θαυμάσουμε, όχι το αποτέλεσμα της λεηλασίας των αγρίων Γαλατών με τα μεγάλα μουστάκια, που οδηγήθηκαν από το Βρέννο στην έφοδο των τότε γεμάτων από χρυσό Δελφών, αλλά το έργο ταπεινών επιστημόνων, που υπό την καθοδήγηση του κυρίου Homolle, ανακάλυψαν το αρχαίο ιερό του Απόλλωνα, πλουτίζοντας την ιστορία της τέχνης με τα θαυμάσια έργα που θα δούμε αργότερα στο Μουσείο…

Το έργο της Σχολής της Αθήνας είναι φανερό. Όταν σκεφτόμαστε ότι με τόσο λίγους πόρους, 500.000 φράγκα, οι δικοί μας κατόρθωσαν να καθαρίσουν αυτόν τον τεράστιο αρχαιολογικό χώρο, δεν ξέρουμε τι πρέπει να θαυμάσουμε περισσότερο: τη μεγαλοφυΐα του Διευθυντή των ανασκαφών ή την αυταπάρνηση της Σχολής της Αθήνας, που κοπίασαν κάτω από τη φωτιά του ήλιου μέσα στους *«πέτρινους Δελφούς».*

Καθήκον είναι για μας να ευχαριστήσουμε την Ελλάδα για την έξυπνη βοήθεια που μας έχει παραχωρήσει. Χωρίς την Ελληνική Κυβέρνηση, αυτό το έργο δεν θα ήταν δυνατόν και η δόξα των ανακαλύψεων δεν θα αναδυόταν στη χώρα μας. Η ανθρωπότητα θα ήταν λιγότερο πλούσια σε καλλιτεχνικούς θησαυρούς και η Γαλλία λιγότερο πλούσια σε δόξα. Ευχαριστίες λοιπόν στο Δήμαρχο του Χρισσού που εδώ αντιπροσωπεύει την Ελληνική Κυβέρνηση, ζήτω η Ελλάς!... Συγκινημένος ο δήμαρχος του Χρισσού απαντά: *«Οι Έλληνες θυμούνται ότι η Γαλλία τους συμπαραστάθηκε κατά τις τελευταίες συμφορές τους. Οι Έλληνες θυμούνται ότι η Γαλλία πάντα τους αγαπούσε: οι σελίδες της*

Το Στάδιο από τις Φαιδριάδες.

ιστορίας μας του ΙΘ΄ αιώνα είναι γεμάτες από την εύνοιά της ως προς εμάς. Οι Έλληνες είναι ευτυχείς που υποδέχονται τους Γάλλους. Επιθυμούν θερμά να επαναλαμβάνονται συχνά αυτές οι πομπές (προσκυνήματα), για να ενδυναμωθούν ακόμα περισσότερο οι δεσμοί που ενώνουν τους δυο λαούς. Ζήτω η Γαλλία, Ζήτω οι Γάλλοι φιλοξενούμενοί μας!»

Για αρκετό καιρό η ηχώ επαναλαμβάνει τα *«Ζήτω η Γαλλία!»* των Ελλήνων

και τα *«Ζήτω η Ελλάς!»* των Γάλλων. Ενώ ξαναρχίζει η κλαψιάρικη μουσική για το χορό ενός θαυμάσιου ευζώνου, τον οποίο φωτογραφίζουν και ξαναφωτογραφίζουν τα Kodak με μια εκνευριστική επανάληψη, αναμιγνύομαι με τους Έλληνες, που διασκορπίστηκαν στις πάνω κερκίδες, μέσα στον ήλιο.

Το κεφάλι των γέρων έχει ένα σχήμα και μια έκφραση που θα άρεσαν στο Μιχαήλ Άγγελο. Οι ενήλικοι είναι κοινοί, τα παιδιά θαυμάσια. Τα μεγάλα και γλυκά μάτια των κοριτσιών σε χαϊδεύουν μ' ένα ανεκδιήγητο τρόπο. Όσο για τις γυναίκες με σκεπασμένο το κεφάλι μ' ένα σάλι, μερικές είναι όμορφες. Καμιά ελληνική μύτη! Οι ενδυμασίες με λευκές φουστανέλες είναι σπάνιες, το μπλε χρώμα κυριαρχεί. Είναι βρώμικοι, αλλά όχι ρακένδυτοι, ούτε αποκρουστικοί. Δυο παπάδες κυκλοφορούν ανάμεσά τους, μιλούν άνετα με τους ενορίτες τους άνδρες και γυναίκες, που τους δείχνουν μεγάλο σεβασμό. Στο γλυκό πρόσωπό τους διακρίνεται μια μεγάλη γαλήνη. Για μένα, παρουσιάζονται σαν τους μεγάλους θριαμβευτές επί του αρχαίου παγανισμού, που φανερώνονται πάνω στα ερείπια. Αντιπροσωπεύουν το θρίαμβο του χριστιανισμού επί του ειδωλολατρικού αισθησιασμού.

«Τι σας έκανε περισσότερο εντύπωση στο λόγο του κυρίου Diehl;» ρώτησα τον Γραμματέα (;) του Χρισσού, που μόλις παρουσιάστηκε σε μένα και που μιλά γαλλικά όσο οι Φλαμανδέζες υπηρέτριές μας. *«Ότι η Γαλλία και η Ελλάδα είναι αδελφές, ότι έχουν μια κοινή μοίρα. Βρίσκω ότι είναι η αλήθεια, όταν σκεφτόμαστε τα τελευταία γεγονότα. Όταν αυτά τα τέρατα, οι Τούρκοι, μας απειλούσαν και μας νικούσαν, οι φιλελληνικές διαδηλώσεις στη Γαλλία μας εγκαρδίωναν. Δεν το ξεχάσαμε και θέλουμε να σας το δείξουμε με όλα μας τα μέσα».*

Και ενώ οι τουφεκιές ηχούσαν από χαρά για πολύ ώρα μέσα στα βουνά, ο Γραμματέας (;) του Χρισσού μου θύμιζε τις περιπέτειες εκείνου του πολέμου που πέρσι πότιζε με αίμα τη γη της Ελλάδας. Μιλούσε για την αφετηρία της συμπλοκής, το μακελλειό των χριστιανών στην Κρήτη, την εξέγερση των Ελλήνων μπροστά στη δολιότητα και τη μουσουλμανική βαρβαρότητα, τον αυθορμητισμό και τη γενναιότητα του αγώνα, την αδράνεια των μεγάλων και τη συντριβή του Ελληνικού Στρατού στις πεδιάδες της Θεσσαλίας, λόγω του αριθμού, του εξοπλισμού και προπαντός των Γερμανών αξιωματικών του τουρκικού στρατού.

«Αλλά θα ξαναρχίσουμε, κύριε, και θα πετύχουμε. Έχουμε ήδη περάσει χειρότερες φάσεις. Έχουμε εμπιστοσύνη στη Γαλλία που πάντα μας υποστήριζε όποτε μπορούσε. Ξέρουμε ότι δεν είναι πια ο μαέστρος της Ευρωπαϊκής ορχήστρας, αλλά δεν αγνοούμε ότι το όργανό της προσπαθεί πάντα να συμφωνεί με τα συμφέροντά μας και δεν μπορείτε να φανταστείτε πόσο της είμαστε ευγνώμονες».

Αλλά η κάθοδος είχε αρχίσει. Χωρίς τάξη, ανάλογα με την φαντασία του

καθενός, οι εκδρομείς μαζί με τους ντόπιους, κατέβαιναν από το Στάδιο προς το Μουσείο. Το νεκροταφείο των ερειπίων εμφανιζόταν πάλι. Μπροστά μας, ο ιερέας αριστερά, η τοποθεσία της αρχαίας πόλης των Δελφών. Για πρώτη φορά μ' εντυπωσίαζε το, πώς αυτά τα πράγματα ήταν μικρά. Όλο το σύνολο δεν περιλάμβανε περισσότερα από δυο τετραγωνικά χιλιόμετρα έκτασης. Έτσι, με την πρώτη ματιά, ο ιερός χώρος καταλαμβάνει ακόμα περισσότερο τόπο από την πόλη. Είναι η αρχαία κωμόπολη που προσπαθεί να μας παρουσιάσει ο Taine στη *«Φιλοσοφία της Τέχνης»* του! Για την αλήθεια, οι Δελφιώτες υπηρέτες του ναού του Απόλλωνα ζούσαν από την περιουσία του ναού. Λαός - παράσιτο, πλούτισε με τις δωρεές όλου του κόσμου. Δεν δημιούργησε ούτε ένα άγαλμα, αλλά είχε υπό την εξουσία του μερικά από τα πιο ωραία μνημεία της Ελλάδας.

Ανέκαθεν τα πλούτη του τραβούσαν τα βλέμματα και προκαλούσαν τη ζήλια των Ελλήνων, όπως και των ξένων. Θυμάμαι τη Γαλατική επιδρομή που, στο τρίτο αιώνα π.Χ., απείλησε την Ελλάδα και επιχείρησε τη λεηλασία του Ιερού των Δελφών. Ο τρόμος που ενέπνεαν οι προγονοί μας με τα μεγάλα μουστάκια, ήταν τέτοιος που οι ιστορικοί, όπως ο Παυσανίας, ο Ιουστίνος και ο Διόδωρος λένε στις αφηγήσεις τους, ότι μόνο ένας Θεός μπόρεσε να τους αποκρούσει. Μάταια οι Έλληνες του Βορρά προσπάθησαν να τους σταματήσουν. Πέρασαν τις Θερμοπύλες. Ο Βρέννος κατευθύνθηκε προς τους Δελφούς. Είχε μαζί του πενήντα χιλιάδες άγριους, αδάμαστους και δυνατούς άνδρες. Την πόλη την υπερασπίζονταν τέσσερις χιλιάδες πεντακόσιοι πολεμιστές. Η μάχη άρχισε ορμητική. Ο Βρέννος προκαλούσε τους στρατιώτες του, δείχνοντάς τους τα αμέτρητα αγάλματα του Ιερού που λαμποκοπούσαν από χρυσό. Τίποτα δεν τους αντιστεκόταν.

Ξαφνικά, ένας σεισμός τραντάζει τη γη, τεράστια κομμάτια από βράχους πέφτουν πάνω στους Γαλατικούς λόχους, μια φοβερή καταιγίδα ξεσπά και μπροστά σ' αυτήν την φρικτή εξέγερση των στοιχείων, οι Γαλάτες διασκορπίζονται, λύνουν τους ζυγούς δραπετεύουν στο εξής, στο έλεος των μικρών ελληνικών στρατών που στέλνουν πάνω τους οι γύρω πόλεις. Διαδόθηκε η φήμη ότι ο Θεός είχε υπερασπιστεί το Ιερό του. *« Κύριοι,* διέκοψε ο κύριος Diehl, ανεβασμένος σ' ένα ύψωμα*, θα μπούμε στο Μουσείο όπου συγκεντρώνονται τα μεγάλα ευρήματα που ανακαλύφτηκαν στους Δελφούς από τη (Γαλλική Αρχαιολογική) Σχολή της Αθήνας. Είδαμε το χώρο και την τοποθεσία, ας δούμε τώρα και τα αριστουργήματα. Δυο μέλη της Σχολής, με την άδεια του κυρίου Homolle, θα σας δώσουν όλες τις εξηγήσεις περί αυτών των θαυμάσιων έργων».*

Ενώ αυτοί οι κύριοι μοιράζονται τους τουρίστες και τους διδάσκουν την ιστορία της αρχαίας τέχνης, όπως τη φανερώνουν οι ανακαλύψεις των Δελφών, ενώνομαι με την παρέα των καλλιτεχνών, φιλοσόφων που τελευταία,

στην πρύμνη του *«Orenoque»*, συζητούσαν την προέλευση της ελληνικής τέχνης. Ο ένας εκστασιάζεται μπροστά στη Σφίγγα του στύλου της Νάξου. Καθισμένο στον πισινό του, σε μια υπερήφανη και αξιοπρεπή στάση, το φανταστικό ζώο δίνει μια εντύπωση μεγαλείου, αινίγματος και τρόμου. Έχει 2 μέτρα ύψος και 1,50 μάκρος. Το πρόσωπό του, με τη γυναικεία γλυκιά του όψη, δείχνει ένα σοβαρό και αινιγματικό χαμόγελο. Θα αναρωτιόταν κανείς για μέρες και για χρόνια, τι σημαίνει ακριβώς αυτό το αιώνιο και φευγαλέο χαμόγελο, το οποίο σ' ακολουθεί τόσο πολύ που δυσκολεύεσαι να το αποφύγεις, για να θαυμάσεις το συγχρόνως απλό, κομψό και κλασικό σχήμα του σώματος του ζώου.

Όταν κάνω την παρατήρηση σ' ένα φίλο, ότι το κεφάλι είναι πάρα πολύ χοντρό σε σχέση με το σώμα, μου απαντά αφ' υψηλού, *«Ωχ! Μη βεβηλώνετε τη μεγαλοφυΐα των Ελλήνων στις αναλογίες. Κατηγορείτε μόνο την αμάθειά σας! Σκεφτείτε ότι αυτή η σφίγγα ήταν τοποθετημένη πάνω σ' ένα στύλο ύψους 7 ή 8 μέτρων μέσα στο ιερό. Έτσι, αναγκαστικά βλεπόταν από κάτω, δείτε πως η κριτική σας γίνεται έπαινος, σκύψτε μέχρι το έδαφος και κοιτάξτε».*

Πράγματι, η φαινομενική ανωμαλία εξαφανίζεται και έχω τύψεις που διατάραξα το θαυμασμό του έμπειρου συντρόφου μου. Ένας άλλος, ένας αρχαιολόγος μου δίνει τη γνώμη του για το σύνολο. Μόλις είδε στη σειρά τα κύρια έργα του Μουσείου είπε: *«Αυτό που μου κάνει εντύπωση στους Δελφούς είναι η κυριαρχία των αρχαϊκών έργων. Βρίσκουμε λίγα ή σχεδόν καθόλου αγάλματα των μεγάλων κλασικών ιωνικών εποχών. Αντίθετα, η Πελοποννησιακή σχολή επιβεβαιώνει την ασύγκριτη δύναμή της: απόδειξη ότι στην τέχνη, όπως στην πολιτική, η Πελοπόννησος προηγούνταν της υπόλοιπης Ελλάδας. Χωρίς αμφιβολία, οι Απόλλωνες του ΣΤ΄ αιώνα και οι φιγούρες της γιγαντομαχίας του διαζώματος της Σίφνου έχουν κοντόχοντρες αναλογίες, βαριές μορφές, στρογγυλά πρόσωπα με εξόφθαλμα μάτια, με λίγα λόγια, όλα τα φανερά στοιχεία μιας ατελούς τέχνης, ακόμα αδέξια, αλλά μαντεύουμε ότι η αυριανή τέχνη θα ανθίσει, όπως γεννιέται από το μπουμπούκι το γεμάτο χυμό, το μυρωδάτο λουλούδι και το αρωματισμένο φρούτο».*

Σίγουρα, απάντησα, οι Δελφοί φανέρωσαν την ανθηρή τέχνη της Πελοποννήσου. Σίγουρα, αυτή η τέχνη είναι τόσο μυστηριώδης και υπέροχη όσο οι υποσχέσεις της ερχόμενης τελειότητας, αλλά μου φαίνεται ότι δεν μπορούμε να συμπεραίνουμε λόγω του γεγονότος ότι, οι ανασκαφές δεν έφεραν στο φως παρά μόνο σχεδόν αρχαϊκά έργα, ότι επικρατούσαν κάποτε στον ιερό των Δελφών, σε σημείο που τα κλασικά έργα χανόντουσαν μέσα στο πλήθος τους.

Εάν βρίσκουμε τόσα λίγα κλασικά έργα στους Δελφούς, μήπως είναι γιατί οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες έκλεψαν τα αγάλματα μιας ολοκληρωμένης τέχνης και άφησαν τα αρχαϊκά έργα, λιγότερο της μόδας και λιγότερο όμορφα; Ας

αγαπάτε τα αρχαϊκά αριστουργήματα της Πελοποννησιακής τέχνης σαν προδρόμους μιας πιο τέλειας τέχνης, έστω! Αλλά, επιτρέψτε μου να προτιμώ τα αριστουργήματα που πραγματοποιούν αυτές τις υποσχέσεις, που είναι έργα μεγάλης τέχνης και ολοκληρωμένα. Θαυμάστε αυτό το συγκρότημα του Δ΄ αιώνα που παρουσιάζει τρεις χορεύτριες ενωμένες με την πλάτη: τι χάρη στην κίνηση! Ακούμε, σχεδόν, τον ελαφρύ ρυθμό που τις κινεί. Τα πόδια σε κάμψη, μόλις αγγίζουν το έδαφος, οι γάμπες κινούνται απαλά στον αέρα, οι δίπλες των ρούχων έχουν μια απίστευτη ελαφρότητα ζωής, και η γοητεία του ήρεμου, σοβαρού και γλυκού προσώπου εμπνέει μια εντύπωση τέχνης τελείως εξαίρετη και μαγευτική. Τι διαφορά ανάμεσα στο διάζωμα της Σίφνου και στο συγκρότημα των χορευτριών Καρυάτιδων! Εκεί το μπουμπούκι, εδώ το άνθος. Να τώρα ο Αντίνοος, για τον οποίο ο κύριος Τρικούπης έλεγε στον κύριο Homolle: *«Βρήκατε τον Ερμή σας»* .

Δεν έχω δει ακόμα τον Ερμή του Πραξιτέλη. Θα τον δω αύριο στην Ολυμπία. Αλλά ο Αντίνοος είναι ένα αριστούργημα της ελληνορωμαϊκής σχολής. Ακούω έναν καλλιτέχνη που μου διαβάζει την περιγραφή του κυρίου Homolle: *«Το σώμα είναι νεανικό και όμορφο, η κομψότητά του ισορροπεί με τη δύναμή του. Η σάρκα του είναι τόσο μαλακή που φαίνεται να ζει και να πάλλεται, το ρωμαλέο στήθος να ξεχειλίζει από μια υγιή και δυνατή πνοή. Οι ώμοι είναι φαρδιοί σαν εκείνοι ενός αθλητή, αλλά στρογγυλεύουν χωρίς πλαδαρότητα. Οι γάμπες λεπτές με ωραίες γραμμές. Το κεφάλι στεφανωμένο μ' ένα κλαδί κάτω απ' το οποίο φουσκώνουν οι μπούκλες των μαλλιών που πλαισιώνουν αρμονικά το πρόσωπο, το οποίο γέρνει στο πλάι με μια χάρη που δεν είναι χωρίς θλίψη, και το μάτι, κάτω απ' την σκιά του φρυδιού, έχει κάτι το μελαγχολικό».*Ωστόσο, ένας μεγάλος κύκλος είχε σχηματιστεί απέναντι απ' την εξώπορτα. Τον Ηνίοχο θαύμαζαν. Ξέρουμε την ιστορία της πιο διάσημης ανακάλυψης των Δελφών. Την 9η Μαΐου του 1896, ο κύριος Homolle στέλνει ένα τηλεγράφημα στον Υπουργό Παιδείας και Καλών Τεχνών (της Γαλλίας):*«Βρέθηκε μπρούντζινος, φυσικού αναστήματος, νεαρός πυθιονίκης αγώνων αρμάτων, ένα από τα αριστουργήματα της τέχνης του μπρούντζου, άθικτη πάτινα»*. Την 11η Μαΐου, καινούργιο τηλεγράφημα :*« Επιγραφή βεβαιώνει ότι είναι ο Ιέρων Α΄ των Συρακουσών, πυθιονίκης. Ιστορική αξία ισοδύναμη με την καλλιτεχνική αξία»*.

Στην αναφορά της 12ης Μαΐου ο κύριος Homolle γράφει: *«Ανάμεσα στα τόσα αρχαία έργα, ωραία και σπάνια, βασικά για τη μελέτη της ελληνικής τέχνης που μας έδωσε η γη των Δελφών, αυτό το εύρημα είναι ίσως το πιο πολύτιμο και το πιο εξαιρετικό… Είναι ένα αξιόλογο γεγονός αυτή η ανακάλυψη ενός πρωτότυπου και ανέπαφου έργου της αρχής του Ε΄ αιώνα, της εποχής των πρώτων μεγάλων καλλιτεχνών που μπορούμε, χωρίς υπερβολή, να το χαρακτηρίσουμε αριστούργημα!»*

Πράγματι, η πρώτη αίσθηση είναι φανταστική. Σε γοητεύει αυτό το θαυμάσιο μπλε χρώμα του μπρούντζου, συχνά είχα αναρωτηθεί, τι ήταν αυτό το μπλε χρώμα του μπρούντζου, για το οποίο μιλούν οι κλασικοί συγγραφείς. Και νάτο! Είναι θαυμάσιο, και τι εντύπωση αυτό το γλυκό γυάλισμα του μετάλλου πρόσθετε στο έργο τέχνης! Η πάτινα είναι ανοιχτοπράσινη με άσπρες και μπλε ανταύγειες, κάπου πιο σκούρες, κάπου πιο γυαλιστερές. Πού βρίσκεται όμως το μυστικό αυτής της πάτινας; Μάταια θα ισχυριζόμασταν ότι είναι μια συνέπεια του χρόνου.

Ο χρόνος δε γεννά αριστουργήματα με τόση ομορφιά, με τόση ομαλότητα, με τόση τελειότητα. Το άγαλμα έχει 1,80 μέτρα ύψος. Απεικονίζει έναν άνδρα, όρθιο, ντυμένο μ' ένα μακρύ μάλλινο ρούχο με ημιμακριά μανίκια σφιγμένο στη μέση με μια ζώνη, που πέφτει μέχρι τους αστραγάλους με μακριές συμμετρικές πτυχές. Δεν είναι ο Απόλλωνας του ΣΤ΄ π.Χ. αιώνα με κοντόχοντρα μέλη, παχιά και ακίνητα.

Δεν είναι ακόμα το αριστούργημα του Δ΄ π.Χ. αιώνα με τις αρμονικές αναλογίες, γεμάτες χάρη και δύναμη. Είναι ήδη η ζωηρή, αλλά ακόμα λίγο ακίνητη, μαρτυρία ενός αρχαϊσμού που πεθαίνει. Το κεφάλι είναι νεανικό, καλογραμμένο, ρωμαλέο, αλλά τα πόδια είναι κοκκαλιάρικα, μακριά και πλατιά. Εάν η μύτη και ο λαιμός είναι ωραίοι δυνατοί και χαριτωμένοι, η ανάπτυξη του πηγουνιού είναι υπερβολική και η έκφραση του στόματος αδέξια. Εάν τα μάτια είναι ζωηρά και ελκυστικά, χάρη στα χρωματιστά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, αυτός ο κερατοειδής χιτώνας από λευκό σμάλτο, αυτή η ίριδα και αυτή η κόρη από όνυχα καφέ και μαύρο αντίστοιχα, μου θυμίζουν τις παιδικές κούκλες μας και τις πιο ψεύτικες τεχνοτροπίες μιας φθηνής τέχνης. Εάν το σύνολο αναπνέει τη νεότητα και τη δύναμη, η στάση φαίνεται άκαμπτη και άτολμη.

Εν συντομία, πρόκειται για ένα ωραίο κομμάτι της αρχαίας τέχνης, ίσως το πιο αξιοθαύμαστο της τέχνης που γνωρίζουμε από την αρχή του Ε΄ αιώνα. Καταλαβαίνουμε τον ενθουσιασμό που προκάλεσε μέσα στο περιβάλλον της Σχολής της Αθήνας, αλλά δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να συγκριθεί με την ολοκληρωμένη τέχνη του επόμενου αιώνα, που απαλλάχτηκε από τον αρχαϊσμό και υψώνεται στις κορυφές, στις οποίες η ανθρώπινη τέχνη δεν έχει ακόμα ξεπεραστεί.

Με λίγα λόγια, το Μουσείο των Δελφών προσφέρει πολλά επιγραφικά και αρχαιολογικά αξιοθέατα, μας επιτρέπει να βάλουμε κάποια χρονολογική τάξη στην ιστορία των τεχνών από τις αρχαϊκές εποχές, μας προσφέρει πολλά δείγματα γλυπτικής, εξαιρετικά διατηρημένα, αλλά δεν μας δείχνει σχεδόν τίποτα από τη μεγάλη εποχή της γλυπτικής, της τέλειας τέχνης που έκανε την Ελλάδα μητέρα της ανθρωπότητας. Θα ήθελα να ξαναδώ κάποιες μετόπες κρεμασμένες κατά μήκος του τοίχου, να σχεδιάσω μερικά αγάλματα με

απλοϊκά παράξενες εκφράσεις, να ανταλλάξω εντυπώσεις μπροστά στα κεραμικά, τα όπλα και τα κοσμήματα. Όμως οι ενοχλητικές εκλιπαρήσεις του αγωγιάτη μου με σήκωσαν χωρίς έλεος.

Εδώ και μισή ώρα, οι συνταξιδιώτες μου με περίμεναν. Γι' αυτούς, το Μουσείο ήταν μια απογοήτευση μεγάλη. Δεν έδιναν σημασία παρά μόνο στο ορεινό περιβάλλον, στην τοποθεσία του ιερού, στο Θέατρο, στο Στάδιο. Η φύση τους ενδιέφερε περισσότερο από τα υπολείμματα της αρχαίας τέχνης. Και, αν κρίνω από τον αριθμό των αναβατών που είχαν ήδη φύγει, δεν ήταν λίγοι που σκεφτόντουσαν έτσι. Η αλήθεια είναι ότι η κούραση και η ζέστη είχαν εκνευρίσει τους περισσότερους. Πολλοί, που το πρωί είχαν φύγει χλομοί από το πλοίο, γύριζαν κόκκινοι σαν αστακοί, σημαδεμένοι από τον Απόλλωνα και ηλιοκαμένοι.

Η κάθοδος ήταν ταυτόχρονα επικίνδυνη, μελαγχολική και καθόλου ευχάριστη. Στην αρχή ξαναζήσαμε όλα τα πρωινά βάσανα, στο τετραπλάσιο. Εάν η πλάτη δεν πονούσε τόσο, τα αντίθετα μέρη υποβάλλονταν σε ανελέητα βασανιστήρια από μια σέλα ακόμα πιο απαίσια από εκείνη την πρωινή. Σ' αυτά τα απόκρημνα μονοπάτια, η κάθοδος των μουλαριών ήταν δύσκολη. Παραπατούσαν συχνά, μερικές φορές έπεφταν. Αφού συνηθίζουμε τα πάντα και τον κίνδυνο, ο φόβος εξαφανίστηκε μπροστά στο θαυμάσιο θέαμα του δειλινού στα βουνά των Δελφών και στην πεδιάδα όπου ρέει ο Πλειστός ποταμός.

Τα βουνά σκεπάζονταν σαν από *«τούλι»* με αμέθυστες και χρυσές ανταύγειες. Σε μερικά σημεία οι βράχοι διαγράφονταν σαν δαντέλες πάνω σ' ένα φόντο πιο σκούρο και φαινόντουσαν ροζ ή ελαφρώς πράσινοι, έσχατη λάμψη μιας ακτίνας του ήλιου που έδυε στην άλλη μεριά σ' έναν ουρανό αποθέωσης.

Δεν ακούγαμε παρά μόνο τα βήματα των μουλαριών μας και μια μακρινή καμπάνα. Πότε, πότε, σε μια στροφή του μονοπατιού εμφανίζονταν ένα φρέσκο πρόσωπο μ' ένα παρθενικό χαμόγελο, ανάμεσα σε λευκά ή μαύρα πρόβατα, που βοσκούσαν το σπάνιο χορτάρι των πέτρινων πλαγιών του βουνού. Καμιά φορά, ένα χαλί από λευκά και κίτρινα λουλουδάκια ανάμεσα στα οποία φυτρώνει σαν μοναχικό λίλιο ένας μελαγχολικός ασφόδελος, τραβάει το μάτι. Στη μέση της πλαγιάς, οι μυτερές και μαύρες σιλουέτες των κυπαρισσιών ενός νεκροταφείου.

Πιο πάνω, το σκούρο γκρι φύλλωμα του ελαιώνα ανάμεσα σε κόκκινο χώμα και τρυφερή πρασινάδα. Μακριά, πέρα από την πεδιάδα, η μπλε του κοβάλτιου γραμμή της θάλασσας της Ιτέας, πάνω στην οποία φαινόταν η μικρή μαύρη σιλουέτα του *«Orenoque»*… Και ο νους σκεφτόταν ξανά και ξανά το κομμάτι της αρχαιότητας που είχε δει.

102. EDMUND FREIHERR V. SPETH-SCHULZBURG

Βιογραφικά στοιχεία

Δεν βρέθηκαν διαθέσιμα στοιχεία.

Σχόλια

Το παρόν έργο μας δεν θα μπορούσε να τελειώσει καλύτερα παρά όπως τώρα, με το ταξιδιωτικό δηλαδή κείμενο του **Edmund Freiherr V. Speth - Schulzburg,** το οποίο φέρει την επικεφαλίδα **Δελφοί**, τον άλλοτε ομφαλό της γης, και περιέχει ένα καταπληκτικό πανόραμα της ελληνικής ζωής στα χρόνια που έδυε ο δέκατος ένατος (19ος) αιώνας και ανέτελλε ο εικοστός (20ος).

Το ταξίδι του ξεκίνησε από την Αθήνα με βασικό προορισμό τους Δελφούς, με ατμόπλοιο μέσω της διώρυγας της Κορίνθου και άφιξη στην Ιτέα. Μετά την περιήγηση στους Δελφούς επιστροφή πάλι προς Ιτέα, για μπαρκάρισμα προς την Πάτρα.

Το κείμενο ξεκινάει με αγορά εμφιαλωμένου κρασιού προέλευσης Πατρών (προφανώς *«Αχάια Κλάους»*) και κλείνει με φαγητό στην Πάτρα. Από το οδοιπορικό αυτό προκύπτει ότι ο Speth - Schulzburg συνταξίδευε με έναν άλλο φίλο του. Στην Αθήνα μίσθωσαν κάποιον ονόματι Χρήστο ως ξεναγό - βοηθό, ώστε να μην αντιμετωπίσουν μεγάλες δυσκολίες κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους στην ελληνική ενδοχώρα.

Στους Δελφούς δεν αφιερώνει πολλές περιγραφές. Αναφέρει μόνο τα βασικά για την Κασταλία όπου ήπιε νερό, για το τότε Μουσείο και το αντιπροσωπευτικό έκθεμα, τον Ηνίοχο που είδε εκεί, για το Θέατρο και το Στάδιο. Πιο πολύ ασχολείται με την ελληνική ζωή, τα ευτράπελα και λυπηρά της (για να μην τα πούμε σοβαρά) που είδε και βίωσε καθ' όλη τη διαδρομή του Αθήνα - Πειραιάς - Ιτέα - Δελφοί - Ιτέα - Ακράτα - Πάτρα. Και πού δεν αναφέρεται και τι δεν κριτικάρει, χωρίς να μπορούμε να πούμε ότι είναι άδικος.

Στην κακή ύδρευση των Αθηνών, στο κλέψιμο νερού του δικτύου ύδρευσης από τους χωριάτες της Αττικής, στους πολυάριθμους παπάδες της Αθήνας, στο κακό αποχετευτικό σύστημα του Πειραιά, στα λάθη σχεδιασμού της διώρυγας της Κορίνθου, στη βιασύνη αποβίβασης των επιβατών στο Λουτράκι, όπου έπεσε και το σχετικό ξύλο, και λίγο έλειψε να γίνει επικίνδυνη η αποβίβαση, για το ανυπότακτο των Ακαρνάνων, για την κατάσταση του τότε ελληνικού σιδηροδρόμου, για τον τυχοδιωκτισμό των καλογέρων της Μονής του Μεγάλου Σπηλαίου, που εκείνες τις μέρες είχαν φτάσει στο σημείο να δολοφονήσουν τον ηγούμενό τους, για τις συμμορίες των λωποδυτών στην Πάτρα, που με το πρόσχημα του αχθοφόρου ξάφριζαν τους ταξιδιώτες.

Πράγματα και καταστάσεις που μας πληγώνουν, όχι τόσο γιατί συνέβησαν

κάποτε, αλλά διότι εξακολουθούν να συμβαίνουν ακόμη και τώρα μετά από εκατόν είκοσι χρόνια από τότε, σε διαφορετικό βαθμό ή κάπως διαφοροποιημένα.

Για να μην κλείσουμε όμως το τελευταίο αυτό σχόλιό μας με αθυμία, ας δανειστούμε από το εν λόγω οδοιπορικό τη σπιρτόζικη απάντηση, που έδωσε γυρίζοντας ο διερμηνέας Χρήστος (είχε σταλεί να μάθει, γιατί καθυστερούσε τόσο πολύ να ξεκινήσει το τραίνο από τον ασήμαντο σταθμό Πλάτανο για την Πάτρα) προς τον Speth - Schulzburg. *«Ο εισπράκτορας πήγε να τα πιει και όταν θα έχει σουρώσει αρκετά θα συνεχίσουμε»! ...* Αθάνατη Ελλάδα, αναλλοίωτη μες στους αιώνες των αιώνων...

Κείμενο
Από το βιβλίο :

"Auf klassischem Boden, wanderungen durch den Peloponnes und in Kleinasien", Edmund Freiherr v. Speth-Schulzbug, Munchen und Wien 1903.

Δελφοί

Εξοπλισμένοι με αρκετά τρόφιμα ξεκινήσαμε το ταξίδι της Πελοποννήσου. Είκοσι τέσσερα (24) μπουκάλια κρασί της Πάτρας θα φρόντιζαν να μην είμαστε εξαρτημένοι από τη ρετσίνα. Ο οδηγός μας Χρήστος είναι ομιλητικός και, όπως φαίνεται, ξέρει για τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της πατρίδας του. Όχι, ότι όλα που λέει μπορεί να θεωρηθούν ίσως σκέτη αλήθεια, ούτε όμως σκέτο παραμύθι.

Κατά τη διάρκεια της μετάβασης με την άμαξα μιλούσαμε για τις συνθήκες στην Αθήνα. Από άποψη παροχής νερού υπάρχει το αξιοθρήνητο γεγονός ότι η Αθήνα έχει κάκιστο πόσιμο νερό. Μία συνέπεια αυτού το γεγονότος είναι ο τυφοειδής πυρετός, που θερίζει συχνά την πόλη και του οποίου πέφτουν θύμα κάθε χρόνο πολλοί ντόπιοι και ξένοι. Ο λόγος, για τον οποίο δεν διορθώνεται το κακό και δεν φέρνουν καλό νερό πηγής στην πόλη, είναι παράξενος. Η πηγή, που ανακάλυψαν επιτυχώς, πρέπει να πιάνεται σε αρκετή απόσταση από την πρωτεύουσα. Η μεγάλη διαδρομή του αγωγού όμως δεν μπορεί να φυλάγεται συνέχεια, λόγω του υψηλού κόστους, που θα επέφερε αυτό. Και όμως αυτό θα ήταν αναγκαίο, διότι η εμπειρία έδειξε ότι οι κάτοικοι της επαρχίας, αν δεν κλέβουν τους σωλήνες, τότε τους τρυπάνε για να αρδεύσουν έτσι τα χωράφια τους.

Πώς γίνεται όμως ένας λαός να είναι τόσο κλεπτικός, ενώ ο ξένος σε κάθε του βήμα συναντά ιερείς; Λοιπόν, στο μικρό αριθμό των παπάδων πάντως δεν οφείλεται, διότι στην Αθήνα π.χ., με 130.000 κατοίκους και απ' αυτούς 4.000

καθολικοί και 400 προτεστάντες, υπάρχουν 600 παπάδες για να φροντίζουν την ψυχή και ηθική του λαού. Όμως, και εκεί έχει η φάβα λάκκο, οι καημένοι οι παπάδες παραέχουν δουλειά με τους ίδιους και την οικογένειά τους: Για να συντηρήσουν το σπιτικό τους με μηνιάτικο μισθό 20 δραχμές, ήτοι 12 μάρκα, συχνότατα είναι αναγκασμένοι να ασχολούνται και με μια δεύτερη δουλειά. Δεν είναι καθόλου αξιοπερίεργο ότι με τέτοιες συνθήκες ο Έλληνας ιερέας δεν έχει ούτε κοινωνική υπόληψη ούτε ισχύ. Στη εκκλησία βλέπεις στη λειτουργία ως επί το πλείστον γυναίκες, που μάλιστα τηρούν ευσυνείδητα και τις αυστηρότατες επιταγές της νηστείας. Και το εκκλησιαστικό ημερολόγιο έχει κάμποσες νηστείες μεγάλης διάρκειας κατά τις οποίες απαγορεύεται η κατανάλωση κρέατος, ψαριού, οινοπνευματωδών ποτών και ακόμα και το γάλα. Μόνο τα φρούτα και τα λαχανικά επιτρέπονται. Πολλή ευτυχία δεν φέρνει όμως η νηστεία, λέει ο Χρήστος: Η μητέρα του ιδιοκτήτη του ξενοδοχείου Hotel d' Athènes π.χ. τηρεί συνεπέστατα τους κανόνες της νηστείας και ευλογήθηκε τόσο πολύ γι' αυτό που σήμερα είναι τυφλή, κουφή και κουτσή.

Η πόλη του Πειραιά την οποία περνάμε τώρα έχει κατά το Χρήστο σε περίπτωση βροχής τα μαύρα της τα χάλια. Στην τελευταία ισχυρή καταιγίδα πνίγηκαν κάμποσα παιδιά στους δρόμους. Στις 11 είχαμε επιβιβαστεί σε ένα μικρό βαπόρι που πήγαινε στην Ιτέα. Ήδη κατά την είσοδο στον Πειραιά δυο μέρες πριν, μου είχε κάνει εντύπωση ένα μεγάλο κτήριο στην ακτή. Τώρα πήρα την ευκαιρία να ρωτήσω το Χρήστο για τη χρήση αυτού. Έμαθα την ακόλουθη χαρακτηριστική ιστορία: Το μεγάλο κτήριο αυτό είναι βρεφοκομείο-ορφανοτροφείο για έκθετα παιδιά και έχει τόση ζήτηση, ώστε να είναι συνεχώς υπερπλήρες. Το *«περίσσευμα»* το στέλνουν στην Αθήνα όπου υπάρχει όμοιο ίδρυμα. Όμως και αυτό πάσχει από υπερπληθυσμό. Και λοιπόν, τι κάνουν γι' αυτό; Κανένα πρόβλημα, πολύ απλό, παραπάνω από απλό. Εκθέτουν τα παιδιά, και επειδή σε ένα πολιτισμένο κράτος - πάντως αυτό ισχυρίζεται το βασίλειο της Ελλάδας ότι είναι - δεν θα ήταν καθωσπρέπει να πράττουν σύμφωνα με τα ήθη και έθιμα της αρχαίας Σπάρτης, γι' αυτό εκθέτουν τα καημένα τα μωρά στο πολυσύχναστο δρόμο από Αθήνα προς Πειραιά. Κάποια συμπονετική ψυχή θα νιώθει κάποια συγκίνηση και θα πάρει το ένα ή το άλλο αυτών των μικρών πολιτών της γης στο σπίτι του για να το αναθρέψει. Συνήθως βρίσκεται κάποιος συλλέκτης. Ο Χρήστος είπε ότι και ο ίδιος πριν χρόνια ήταν κάποτε καλός Σαμαρείτης. Το δικό του αγόρι ήταν πολύ εντάξει, λέει. Αλλά πριν λίγες μέρες το *«χάρισε»* το παλληκάρι, διότι άρχισε να τον κουράζει και δεν είχε αρκετό χρόνο να τον προσέχει.

Η διαδρομή από το Σαρωνικό Κόλπο είναι όμορφη. Το βαπόρι μας δυστυχώς είναι φίσκα. Το κοινό δεξιά και αριστερά, μπροστά και πίσω δείχνει ανησυχητικά μικτό. Μήπως θα άξιζε το κόπο να πάρει κανείς εισιτήριο πρώτης

κατηγορίας; Στο γεύμα - αν μπορείς να αποκαλείς το φαΐ αυτό ως τέτοιο - δεν μπορούμε να συμμετάσχουμε. Γίνονται διάφορα και μας χαλάνε την όρεξη, πριν καν αρχίσουμε.

Η αποπνικτική ζέστη στον κλειστό χώρο, η ρετσίνα με το άρωμά της και οι τρόποι των διπλανών μας να τρώνε, καταφέρνουν και μας διώχνουν ταχύτατα ξανά στο κατάστρωμα, όπου ανοίγουμε, για να συνέλθουμε από το γεύμα, ένα μπουκάλι κρασί από την Πάτρα, αλληλοευχόμαστε *"καλό ταξίδι στην Πελοπόννησο",* πίνουμε εις υγείαν μας, μετά εις υγείαν των παρευρισκόμενων, που μας κοιτάνε με μεγάλη περιέργεια και που το θεωρούν ανείπωτη καλοφαγία και ανήκουστη πολυτέλεια να περιφρονείς το ντελικάτο επαρχιακό τους κρασί και να κουβαλάς μαζί σου δικό σου κρασί στο ταξίδι.

Κατά τις τρεις το μεσημέρι φάνηκε το ψηλό όρος Γεράνεια και η απόκρημνη, στεφανωμένη με λείψανα, Ακροκόρινθος. Ανάμεσα στα δυο βουνά αυτά βρίσκεται ο Ισθμός της Κορίνθου με το ιερό πευκόδασος του Ποσειδώνα. Από το έτος 1883 είναι ανοιχτή η διώρυγα. Στο χωριό Καλαμάκι, στην είσοδο της διώρυγας, σταματάμε για λίγο και μετά το πλοίο μπαίνει σιγά-σιγά στη στενή σχισμή της γης.

Η διώρυγα έχει μήκος έξι χιλιομέτρων και είναι εντελώς ευθεία. Οι τοίχοι στις δυο πλευρές έχουν ύψος εβδομήντα μέτρα περίπου. Το βάθος του νερού λέγεται ότι είναι οχτώ μέτρα. Το σχέδιο να συνδεθεί ο Σαρωνικός με τον Κορινθιακό Κόλπο είναι παλιό. Ο Νέρων ήδη το είχε κατά νου και μάλιστα είχε αρχίσει την υλοποίησή του. Λέγεται μάλιστα ότι βρήκαν και τρύπες από την εποχή του Νέρωνα. Η ελληνική κυβέρνηση λοιπόν πραγματοποίησε το μακρόπνοο σχέδιο, ταυτόχρονα όμως έκανε και μεγάλη κοτσάνα. Διότι μόλις στα εγκαίνια της διώρυγας πήραν χαμπάρι ότι το πλάτος της διώρυγας και το βάθος του νερού δεν επαρκούν για μεγαλύτερα πλοία. Έτσι, τα μεγάλα καράβια συνεχίζουν να κάνουν την πορεία γύρω από το ακρωτήρι Ματαπά και η διώρυγα εξυπηρετεί μόνο την εσωτερική ναυσιπλοΐα. Επειδή όμως αυτή δεν είναι και ιδιαίτερα ζωηρή, δυσκολεύονται να πληρώσουν ακόμα και τα έξοδα συντήρησης των εγκαταστάσεων με τις εισπράξεις από τα διόδια.

Στο Λουτράκι, τα πρώτα λουτρά του Βασιλείου της Ελλάδας, σταματήσαμε για κάμποση ώρα. Ευτυχώς και άδειασε το πλοίο. Είχε μεγάλη πλάκα, πώς ταλαντεύονταν και έκλιναν ανησυχητικά μια δεξιά, μια αριστερά οι βάρκες, που ήταν φίσκα, και ταυτόχρονα οι φωνές και η ανησυχία των επιβατών. Στις σκάλες της εξόδου έπεσε μάλιστα και ξύλο, που όμως με την επέμβαση του καπετάνιου και του πληρώματος πήρε γρήγορα τέλος. Αφού είχε αναχωρήσει η τελευταία βάρκα αποβίβασης, παρατηρήσαμε ότι εκτός από μας δεν υπήρχαν πλέον επιβάτες στο καράβι.

Στρίβοντας γύρω από ένα βράχο της ακτής ανοίχτηκε μπροστά μας ο Κορινθιακός Κόλπος σε όλο το μήκος του. Αριστερά ανεβαίνουν οι ράχες των

πελοποννησιακών βουνών μέχρι ψηλά την Κυλλήνη. Δεξιά ορθώνεται μια βραχώδης οροσειρά με απόκρημνες πλαγιές που πέφτουν στη θάλασσα, τα βουνά της Φωκίδας και της Λοκρίδας. Από αυτά εξέχει υπερήφανα, με ύψος 7.000 πόδια, ο Παρνασσός. Στην αιώνια του λάμψη ξεχωρίζει καθαρά το περίγραμμα της θρυλικής κορυφής του βουνού των θεών από το φωτεινό γαλάζιο του αιθέρα.

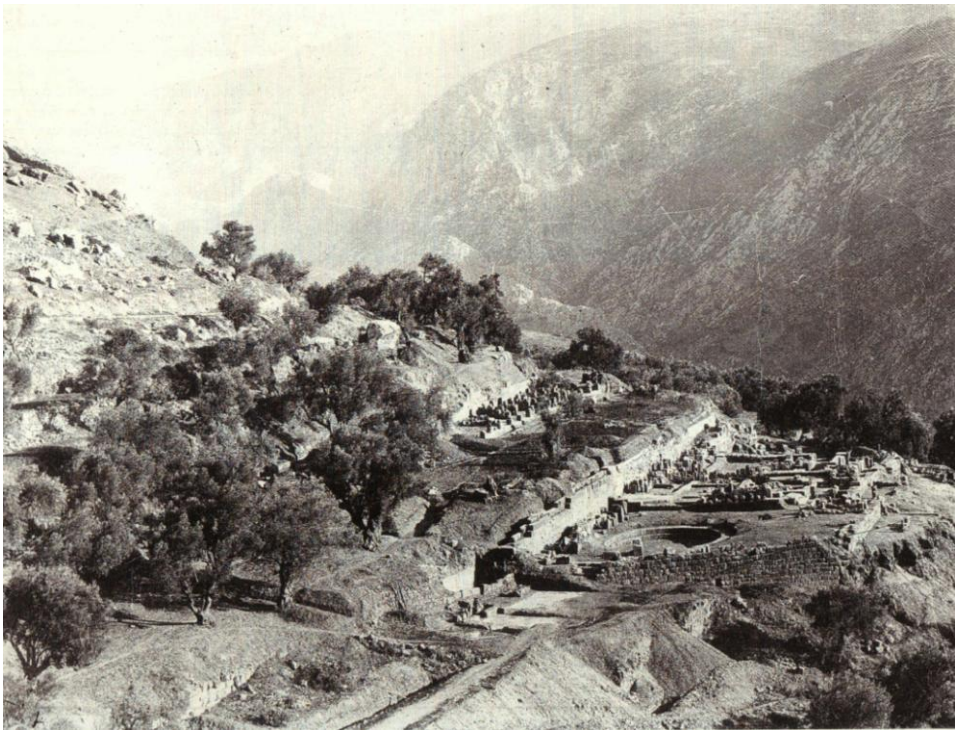
Τι όμορφο και ονειρεμένο κόσμο φέρνει στην ψυχή μας ο μοναχικός γίγαντας! Πόσο εύκολα ανατρέχουμε σε εκείνες τις εποχές, όταν ο οφθαλμός του Έλληνα, εκεί ψηλά στα ηλιόλουστα ύψη, παρακολουθούσε το χορό του βασιλιά των Μουσών! Και σήμερα, πού είναι όλες αυτές οι λαμπρές μορφές;

«Όμορφε κόσμε, που είσαι; Επίστρεψε
Όμορφη εποχή των ανθέων της φύσης.
Αχ, μόνο στην παραμυθένια χώρα των ωδών
Ζούνε ακόμα τα μυθικά σου τα ίχνη.
Έρημα πενθεί το τοπίο.
Κανένας θεός δεν εμφανίζεται στα μάτια μου.
Αχ, από εκείνη τη ζεστή και ζωντανή εικόνα
Δεν έμεινε παρά η σκιά της.»

Όταν ο ήλιος έτεινε προς τη δύση του, φέγγιζε σε υπέροχο γαλάζιο ο γκρίζος ασβεστόλιθος του βουνού των θεών και η πάντοτε χαρούμενη κορυφή ακτινοβολούσε σαν στις Άλπεις. Στο μικρό λιμάνι της Ιτέας, από περιέργεια είχε μαζευτεί κατά την άφιξή μας πλήθος ανθρώπων, που άφησαν να περάσουν τους τρεις (3) ξένους αφιχθέντες μπροστά τους.

Το ξενοδοχείο που έπρεπε να μας παρέχει στέγη γι’ αυτή τη νύχτα βρισκόταν στην παραλία. Στον πολύ λιτό ξενώνα αυτό ανακοινωνόταν σε όλο το κόσμο με τεράστια γράμματα, που κάλυπταν όλον τον τοίχο της πρόσοψης, ότι αυτός ο οίκος είναι grand hotel. Άρα βρισκόμαστε ακόμη και τώρα σε πολιτισμένη χώρα! Το δωμάτιο που μας δόθηκε δεν ήταν άσχημο και τα κρεβάτια έδειχναν καθαρά. Όμως τα φαινόμενα απατούν. Μετά από λίγη ώρα ήμασταν αναγκασμένοι να διοργανώσουμε αληθινό κυνήγι (εννοεί η κοριούς ή κουνούπια), που δεν έφερε όμως το ποθητό αποτέλεσμα. Σε μισοξύπνια κατάσταση, στο χέρι την ένεση με την ζαχαρίνη, περιμέναμε το ξημέρωμα.

Νωρίς το πρωί ήρθε μια άμαξα με τρία άλογα, που θα μας έφερνε στους Δελφούς. Ο δρόμος περνούσε έναν κάμπο με ένα μεγάλο ελαιώνα, αργότερα ανέβαινε στριφτά μια ψηλή πλαγιά. Η θέα προς την Ιτέα και τους πράσινους ελαιώνες, όπως και προς το Κορινθιακό Κόλπο και τα βουνά που στην πρωινή ομίχλη κοίταζαν κατάματα και πονηρά το υπέροχο καλοκαιρινό πρωινό, ήταν όμορφη.

Ανασκαφές στο αρχαίο Γυμνάσιο και στο ναό της Αθηνάς Προναίας.

Έχοντας ανέβει 600 μέτρα, κατά ελεύθερη εκτίμηση, φτάσαμε στο χωριό Καστρί. Οι άνθρωποι εκεί ζούνε, για τα δικά μας δεδομένα, κάπως πρωτόγονα. Πολλά σπίτια είναι φτιαγμένα από πηλό και όλοι έχουν φτιάξει τα σπίτια τους μόνοι τους.

Προχωράμε στο δρόμο, που ξαφνικά κάνει μια στροφή: Μπροστά από τα έκπληκτα μάτια μας ανοίγεται η κοιλάδα των Δελφών. Προς κάθε πλευρά ορθώνονται βουνά με παθιασμένα περιγράμματα, δείχνοντας να θέλουν να κατακτήσουν τον ουρανό, πρώτο απ' όλα ο Παρνασσός.

Σε ένα ανατριχιαστικά βαθιά φαγωμένο φαράγγι περνάει στροβιλίζοντας, αφρίζοντας και βουίζοντας ο ορμητικός Πλειστός. Περιβεβλημένο από μια τέτοια μεγαλειώδη, τελετουργικά σοβαρή φύση, βρισκόταν, μερικώς σε φυσικά, μερικώς σε τεχνητά άνδηρα, ψηλά πάνω από το γκρεμό, το ιερό του Απόλλωνα των Δελφών. Ο χώρος του ιερού έχει αρκετά μεγάλη έκταση. Στην *«Ιερά οδό»* βρίσκονται οι θησαυροί των διάφορων ελληνικών κρατών.

Από το ξακουστό ναό του Απόλλωνα διατηρούνται μόνο τα θεμέλια. Στη θέση αυτή, κάποτε, στεκόταν το χρυσό άγαλμα του θεού του φωτός και πιο πίσω το μυστηριώδες χάσμα της γης, πάνω από το οποίο καθόταν η Πυθία στο χρυσό τρίποδο και, συγκεχυμένη από τις αναθυμιάσεις, έβγαζε κραυγές τις

οποίες έξυπνοι ιερείς ερμήνευαν με επιδεξιότητα.

Στο μέτωπο του ναού ήταν γραμμένα με χρυσά γράμματα τα βαθυστόχαστα λόγια: *«γνώθι σαυτόν».* Πάνω από το ναό αναγνωρίζει κανείς τη βάση του αναθήματος για τη νίκη στις Πλαταιές, μία χάλκινη στήλη φιδιού [σ.Μ. Τρίποδας των Πλαταιών]. Η στήλη αυτή μεταφέρθηκε από το Μεγάλο Κωνσταντίνο στην Κωνσταντινούπολη.

Το Στάδιο, όπου λάμβαναν χώρα οι πυθικοί αγώνες, διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση, όπως και το Θέατρο. Στο Μουσείο, ένα μικρό κτήριο την επέκταση του οποίου έχουν ήδη ξεκινήσει, βρίσκονται πολλοί ζωφόροι και μετόπες των θησαυρών.

Το πιο αριστουργηματικό έκθεμα της συλλογής είναι το χάλκινο άγαλμα ενός ηνίοχου. Η μορφή του είναι εξαιρετικά λεπτή και ευλύγιστη. Τα μάτια δείχνουν το άσπρο και τις τοποθετημένες κόρες. Τα δόντια είναι από ασήμι.

Στη βόρεια άκρη των ανασκαφών, στις απόκρημνες πλαγιές των Φαιδριάδων, ξεπηδάει η πηγή της Κασταλίας. Σε αυτή ρίχτηκε η νύμφη Κασταλία, την οποία είχε ερωτευτεί ο Απόλλωνας, για να γλιτώσει από τους πόθους του. Στη συνέχεια, ο θεός έδωσε δυνάμεις ευφορίας στο νερό της, ούτως ώστε όποιος έπινε απ' αυτό γινόταν ποιητής.

Προς αυτή την κατεύθυνση, εμείς, ναι, μεν δεν καταλάβαμε καμία ενέργεια, το κρύο καθαρό νερό όμως μας πρόσφερε υπέροχη αναζωογόνηση, όπως άλλοτε και στους πολλούς προσκυνητές, που όλοι τους ανεξαιρέτως πριν μπουν στο Ιερό πήγαιναν στην Κασταλία Κρήνη, πιστοί στο πυθικό ρητό:

«Καθαρός στην καρδιά μπες στο ναό του θεού του φωτός,
Αφού στην ιερά πηγή έχεις βρέξει του σώματος τα μέλη.»

Στην επιστροφή προς την Ιτέα κάναμε στο Καστρί τη γνωριμία του ελληνικού εθνικού ποτού, της μαστίχας. Αυτή, φτιαγμένη από το ζουμί του μαστιχόδενδρου, έχει γεύση παρόμοια με το κύμινο. Ο αμαξάς μάς κατέβασε καμιά μισή ντουζίνα απ' αυτό και μετά συνεχίσαμε προς την κοιλάδα.

Πίσω από τους Δελφούς, προ πάντων όμως στην Ακαρνανία που συνορεύει με τη Φωκίδα, έχει τελειώσει, κατά το Χρήστο, η ζώνη εξουσίας του βασιλιά Γεωργίου. Οι κάτοικοι της Ακαρνανίας, ναι μεν τυπικά είναι υποταγμένοι στην ελληνική κυβέρνηση, ουσιαστικά όμως ζουν εντελώς αυτόνομα με τους δικούς τους αρχηγούς φυλών.

Όταν το μεσημέρι φτάσαμε στην Ιτέα, το βαπόρι είχε ήδη φύγει. Επειδή όμως δεν είχαμε καμία όρεξη να μείνουμε ολόκληρη μέρα σε αυτό το φτωχικό χωριό, για να περιμένουμε την άφιξη του επόμενου πλοίου, νοικιάσαμε ένα ιστιοφόρο, για να περάσουμε τον Κορινθιακό Κόλπο και να πάμε στην Ακράτα. Υπό το βλέμμα όλου του χωριού ανεβήκαμε με όλα τα υπάρχοντά μας στο

καράβι, όπου μας περίμεναν κιόλας οι δύο ναυτικοί και ένας στρατιώτης, στον οποίο είχαμε επιτρέψει να έρθει μαζί μας.

Όσο ήμασταν στον όρμο της Ιτέας χρειάστηκε να χρησιμοποιούμε τα κουπιά. Ταυτόχρονα, οι ναυτικοί πήραν το γεύμα τους που αποτελείτο από ψημένες μέδουσες. Οι καλοί άνθρωποι μας κάλεσαν να συμμετάσχουμε στο γεύμα τους, εμείς όμως αποποιηθήκαμε την πρόσκληση ευχαριστώντας.

Στον ανοιχτό Κορινθιακό Κόλπο άρχισε ο αναμενόμενος άνεμος. Μάζεψαν τα κουπιά, ύψωσαν τα πανιά και άρχισε το χαρούμενο ταξίδι. Ο όλο και αυξανόμενος άνεμος φούσκωσε τα κύματα και σύντομα η βάρκα χόρευα μία πάνω σε ένα κύμα, μια από κάτω του. Η άγρια πορεία πάνω-κάτω συγκρινόταν με roller-coaster σε λουναπάρκ. Ο υπέροχος αλμυρός θαλάσσιος αέρας όμως έδιωξε τη ναυτία.

Σταδιακά όμως άρχισαν τα κύματα όλο και πιο συχνά να περνάνε από πάνω από το τοίχωμα του καραβιού. Οι κουβέρτες μας έπρεπε να μας παρέχουν προστασία από το υγρό στοιχείο και τις βγάλαμε. Να, όμως, ένα τεράστιο ταρακούνημα, ο καθένας από μας πιάνει ενστικτωδώς κάτι σταθερό. Βλέπουμε μόνο νερό και άσπρο αφρό και μετά το κύμα τελείωσε.

Οι ναυτικοί και ο Χρήστος φώναξαν αμέσως: βγάλτε το νερό, και αμέσως άρχισε ο καθένας από τους έξι επιβάτες πυρετωδώς να αντλεί νερό με καπέλα και ό,τι άλλο βρισκόταν στα χέρια του. Και αυτό στο παρά πέντε, διότι το πλοίο είχε γεμίσει στο μισό και βρισκόταν ήδη επικίνδυνα βαθιά στο νερό.

Στο φίλο ξέσπασε, λόγω του τρόμου, για λίγη ώρα η ναυτία. Τα ρούχα μας ήταν τόσο βρεγμένα, που μπορούσες να τα στείψεις, εμείς οι ίδιοι όμως τη γλυτώσαμε.

Τα μεγάλα κύματα έκαναν δύσκολη ακόμα και την προσόρμιση, και πέρα απ' αυτό δεν φαινόταν πουθενά στην ανοιχτή ακτή ένα κατάλληλο μέρος προς αποβίβαση. Από αυτή την κρίσιμη κατάσταση μας λύτρωσε τελικά ένα τεράστιο κύμα, που έριξε το πλοίο με τεράστια δύναμη στην παραλία. Μοιάζοντας με ναυαγούς, πήγαμε, στάζοντας από το νερό, με βρεγμένες κουβέρτες και αποσκευές, στο σταθμό της Ακράτας, όπου προσπαθούσαμε να στεγνώσουμε όσο γινόταν μέχρι την άφιξη του σιδηρόδρομου.

Ο ελληνικός βασιλικός σιδηρόδρομος ήταν γεμάτος, ακόμα και οι θέσεις πρώτης κατηγορίας, και μάλιστα όχι μόνο με ανθρώπους, αλλά παρευρίσκονταν και πολλοί κόκορες που είχαν πάρει μαζί τους κάποιοι επιβάτες. Στον ασήμαντο σταθμό Πλάτανος σταμάτησε το τρένο πάνω από 20 λεπτά. Στείλαμε το Χρήστο να μάθει την αίτια του παρατεταμένου διαλείμματος.

Ο διερμηνέας μας ανακοίνωσε στην αστεία του γερμανική προφορά: *«Ο εισπράκτορας πήγε να τα πιει και όταν θα έχει σουρώσει αρκετά θα συνεχίσουμε».* Αυθόρμητα θυμηθήκαμε το σιδηρόδρομο της Σουαβίας μας και

νοσταλγήσαμε την πατρίδα μας.

Στο χωριό Διακοφτό ανεβαίνει μια δασώδης κοιλάδα στο εσωτερικό της περιοχής προς τα Καλάβρυτα. Σε αυτή τη μικρή πόλη βρίσκεται το μεγαλύτερο μοναστήρι της Ελλάδας, το Μέγα Σπήλαιον. Οι 300 μοναχοί που μένουν εκεί δεν δείχνουν να θυμούνται πάντα το καθήκον του ευλαβούς τους επαγγέλματος, διότι πριν τρεις εβδομάδες, έτσι μας είπε ο συνοδός μας, συμμετείχαν στη δολοφονία του ηγουμένου τους, επειδή τους φαινόταν πολύ αυστηρός.

Στις 7 το βράδυ φτάσαμε στον προορισμό μας. Ολόκληρη συμμορία από λωποδύτες, που ήθελαν να παρέχουν τις υπηρεσίες τους ως αχθοφόροι, όρμησαν στο κουπέ για να γδύσουν τους ξένους. Είχε πολύ πλάκα η έκπληξή των τύπων, όταν ο Χρήστος τους κατσάδιασε στη μητρική τους γλώσσα με κάθε λογής βρισιές. Στο *“Grand Hotel Patras”* στεγαστήκαμε.

Το βραδινό σερβιρίστηκε στον κήπο του ξενοδοχείου. Το φαΐ ήταν καλό, *«το γεύμα του δημίου»* [σ. Μ. τελευταίο γεύμα ενός καταδικασμένου σε θανατική ποινή], έλεγε ο ξεναγός μας. Για τελευταία φορά ύστερα από κάμποσο καιρό, είχαμε την πλήρη απόλαυση του πολιτισμού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Β΄ ΤΟΜΟΥ

54. CHRISTIAN AUGUST BRANDIS
55. AUBREY DE VERE
56. ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ *"JOHN MURRAY"*
57. STEPHEN OLIN
58. C. SCHAUB
59. JEAN A. BUCHON
60. GHRISTIAN ANDERSEN
61. JEAN JACQUES AMPERE
62. ETIENNE REY
63. ANTOINE MARIE CHENAVARD
64. RAOYL DE MALHERBE
65. ANTOINE DE LATOUR
66. VALERIE GASPARIN
67. GUSTAVE FLAUBERT
68. HENRY BAIRD
69. HERMANN HETTNER
70. EUGENE YEMENIZ
71. THOMAΣ CHASE
72. JOHN STUART BLACKIE
73. WILHELM V. VISCHER
74. BAYARD TAYLOR
75. EMILY A. BEAUFORT
76. DORA D' ISTRIA
77. FREDERIKA BREMER
78. HENRI BELLE
79. FRIEDRICH G. WELCKER
80. ARTHUR PENRHYN STANLEY
81. LAURENTIUS B. STENERSEN
82. LUDWIG SALVATOR
83. JOHN P. MAHAFFY
84 . HABBO G. LOLLING
85. JAMES FORSTER YOUNG
86. ALFRED GILLIERON
87. DENTON J. SNIDER

88. JOSEPH REINACH .....
89. RICHARD RIDLEY FARRER .....
90. AGNES SMITH .....
91. C. G. SAUNDERS - FORSTER .....
92. JOHN EDWIN SANDYS .....
93. JULIUS CENTERWALL .....
94. PAUL LEFAIVRE .....
95. GASTON DESCHAMPS .....
96. FRITZ BAUMGARTEN .....
97. PAUL BRANDT .....
98. SAMUEL J. BARROWS .....
99. WOLFGANG VON OETTINGEN .....
100. WILLIAM MILLER .....
101. CYR VAN OVERBERGH .....
102. EDMUND FREIHERR V. SPETH-SCHULZBURG .....
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ .....

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1.*"Βίος και Πολιτεία και μερική θαυμάτων διήγησις του Οσίου Πατρός Ημών και Θαυματουργού Λουκά"*, ΦΩΚΙΚΑ (Τόμος Πρώτος), Γεωργίου Π. Κρέμου.

2.*"Voyages Rabbi Benjiamin Fils De Jona Tudele"*, Amsterdam, 1784.

3.*"Early Voyages and Travels in the Levant, I. The Diary of Master Thomas Dallam 1599-1679 II.[…]"*, Edited by Theodor Bent, London 1893.

4.*"Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant"*, Jacob Spon,1678.

5. *"Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, et du Levant"*, George Wheeler, A La Haye, 1723.

6.*"Extrait de mon premier voyage en Grece avec le citoyen Foucherot, ingenieur des Ponts et Chaussees"*, Fauvel, 1780.

7. *"Journal du Voyage fait en Grece en 1780"*, Foucherot.

8. *"Voyage militaire dans l' Empire Othoman"*, Louis - Auguste Felix De Beaujour, Paris 1829.

9. *"Travels in Greece"*, Richard Chandler, Oxford 1776.

10.*"Les Recherches de A. F. Sturtzenbecker a Delphes et dans les environs, en 1784"*, Cristian Callmer, 1948.

11.*"Voyage en Grece"*, De Xavier Scrofani, Sicilien, Paris et Strasbourg, 1801.

12.*"The Travels of the Late Charles Thompson"*, London 1752.

13. *"A Description of the East and some other countries"*, Richard Pococke, London 1745.

14. *"Parnassus and the neighbouring district, from Dr. Sibthorp"* from *"Memoirs relating to European and Asiatic Turkey and other countries of the East edited from manuscript journals"*, Robert Walpole,London 1818.

15. *"Remarks on parts of Boeotia and Phocis from Raikes"* from *"Memoirs relating to European and Asiatic Turkey and other countries of the East edited from manuscript journals"*, Robert Walpole,London 1818.

16. *"Remarks on parts of the Continent of Greece from colonel Squire"* from "Memoirs relating to European and Asiatic Turkey and other countries of the East edited from manuscript journals", Robert Walpole, London 1818.

17. *"Travels in various countries of Europe, Asia and Africa"*, Edward Clarke, London 1816.

18.*"Voyage en Grece fait dans les anees 1803 et 1804"*, J. L. S. Bartholdy, Paris 1807.

19. *"Nicholas Biddle in Greece"*, The Pennsylvania State University Press, 1993.

20. *"Voyage de la Grece"*, F.C.H.L. Pouqueville,Paris 1826.

21.*"Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817"*, C. R. Cockerell, New York and Bombay 1903.

22. *"A Journey through Albania and other Provinces Turqey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810"*, J. C. Hobhouse, London 1813.
23. *"Greece, a poem in three parts, with notes, classical illustrations and sketches of the scenery"*, William Haygarth, London 1814.
24. *"Letters and Journals of Lord Byron"*, Thomas Moore, London 1830.
25. *"Voyages and travels, in the years 1809,1810 and 1811"*, John Galt, London 1812.
26. *"La Grece vues pittoresques et topographiques dessinees"*, O.M. Baron De Stackelberg, Paris1834.
27."*Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, & C during the years 1812 and 1813*", Henry Holland, London 1815.
28. *"A classical and topographical tour through Greece during the years 1801,1805 and 1806"*, Edward Dodwell, London 1819.
29. *"Viaggio nella Grecia"*,Simone Pomardi, Roma 1820.
30. *"Itinerary of Greece containing one hundred routes in Attica, Boeotia, Phocis, Locris and Thessaly"*, William Gell, London 1819.
31.*"Travels in Northern Greece"*, William Martin Leake, London 1835.
32.*"Travels in Greece and Albania"* ,T.S. Hughes , London 1830.
33.*"Journal of tour in the Levant "* ,William Turner, London 1820.
34. "*Travels in Italy, Greece and the Ionian islands"*, H. W. Williams, Edinbourg 1820.
35. *"Tagebuch einer Reise durch Griechenland und Albanien von einem Deutschen, der englischen Diensten stand",* Berlin 1826.
36. *"Narrative of an excursion from Corfu to Smyrna",* Joliffe, London 1827.
37.*"A visit to Greece in 1823 and 1824",* George Waddington, London 1824.
38.*"Greece: pictorial, descriptive, and historical"*, Christopher Wordsworth, London 1844.
39.*"L' Italie, la Sicile, la Malte, la Grece, l' Archipel, les Iles Ioniennes et la Turquie"*, M. J. Giraudeau, Paris 1835.
40.*"Η απελευθέρωσις των Αθηνών, Απομνημονεύματα Χριστόφορου Νέεζερ."*, Μετάφραση - Έκδοση εγγονού Στεφ. Νέεζερ.
41. *"Greece and the Levant or diary of a Summer's excursion"*, Richard Burgess, London 1835.
42. *"Wanderungen in Griechenland im Gefolge des Koning Ottto und Konigin Amalie",* Ludwig Ross.
43. *"Letters on a Journey to Bombay through Syria and Arabia in 1834-35",* Alexander S. Finlay, Privitely printed 1837.
44.*"Reise durch alle theile des Konigreiches Griechenland"*, Karl Gustav Fiedler, Leipzig 1840.

45. *"Damascus and Palmyra a journey to the East"*, Charles G. Addison, London 1838.
46. *"Ταξιδιωτικές Σημειώσεις από τα Ιόνια Νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835",* Vladimir Davidoff, Έκδοση 1839-1840 Ρωσία, Μεταφρασμένη (στα Ελληνικά) επανέκδοση Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004.
47. *"Souvenirs d' Orient"*, Henri Cornille, Paris 1836.
48.*"Entre l' Europe et l' Asie, Voyage dans l' Archipel",* Prince De Pulker Muskau, Paris 1840.
49.*"A short visit to the Ionian Islands, Athens, and Morea",*Edward Giffard, London 1837.
50.*" The Greece of the Greeks"*, G.A. Perdicaris New York 1845.
51.*"Reisen und forschungen in Griechenland",* H.N. Ulrichs , Bremen 1840.
52.*"Das alte und neue Griechenland, eine parallele, gezogen auf einer Reise nach Athen und der Morea"*, Adolgh Strahl, Wien 1840.
53.*"Journal of a tour in Greece and the Ionian Islands",* William Mure, Edinbourg and London 1842.
54.*"Mittheilungen uber Griechenland",* Christian August Brandis, Leipzig 1842.
55.*"Picturesque Cketches of Greece and Turkey",* Aubrey De Vere, London 1850.
56.*"Handbook for travelling in Grece"*, John Murray, London 1854.
57.*"Greece and the golden horn"*,Stephen Olin, New York 1854.
58. *"Les Thermopyles et Delphes",* C. Schaub,1840.
59.*"La Grece Continentale et la Moree, Voyages sejour et etudes historiques en 1840 et 1841 "*, J.- A. Buchon, Paris 1843.
60.*"Οδοιπορικό στην Ελλάδα",* Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, Αθήνα 1999.
61. *"La Poesie grecque en Grece, J.J. Ampere"* (Les ascensions celebres aux plus hautes montagnes du globe, par Zurcher et Margolle, Paris 1869).
62. *"Voyage pittoresque en Grece et dans le Levant, fait en 1843-1844"*,Etienne Rey, Lyon 1868.
63. *"Voyage en Grece et dans le Levant, fait en 1843-1844",* A.M. Chenavard, Lyon 1849.
64. *"L' Orient 1718-1845. Histoire, politique, religion, moeurs, etc."*, M. Raoul de Malherbe, Paris 1846.
65. *"Voyage de S.A.R. Monseigneur le Duc de Montpensier, a Tunis, en Egypte, en Turquie et en Grece, lettres"*, Antoine de Latour, Paris 1847.
66. *"Journal d' un voyage au Levant ",* Gasparin Valerie, Paris 1848.
67. *"Oeuvres completes, Notes de voyages",* Gustave Flaubert, Paris 1910.
68.*"Modern Greece a narrative residence and travels in that country",* Henry Baird, New York 1856.

69.*"Athens and the Peloponnese with sketches of Northern Greece",* Herman Hettner, Edinbourg 1854.
70. *"Voyage dans le Royaume de Grece"*, Eugene Yemeniz, Paris 1854.
71. *"Hellas her monuments and scenery.",* Thomas Chase, Cambridge 1863.
72. *"Erinnerungen und eindrucke aus Griechenland"*, W. Vischer, Basel 1857.
73. *"Greece and Russia",* Bayard Taylor, New York 1859.
74. *"Egyptian Sepulchres and Syrian Shrines.",* Emily Beaufort, London 1861.
75. *"Excursions en Roumeli et en Moree",* Madame Dora d' Istria, Zurich/Paris 1863.
76. *"Greece and Greeks",* Frederica Bremer , London 1863.
77. *"Trois annees en Grece",* Henri Belle, Paris 1881.
78.*"Tagebuch einer griechischen Reise",* F.G. Welcker, Berlin 1865.
79. *"Impressions of Greece",* Thomas Wyse and "Letters from Greece to friends at home.",Arthur Penrhyn Stanley, London 1871.
80. *"En reise i Graekenland",* L.B. Stenersen, Kjobenhavn 1875.
81. *"Eine spazierfahrt im Golfe von Korinth"*, Ludwig Salvator, Prag 1876.
82. *"Rambles and Studies in Greece",* J.P. Mahaffy, London 1876.
83. *"Reisenotizen aus Griechenland 1876 und 1877"*, H.G.Lolling, Berlin.
84. *"Five weeks in Greece",* James Foster Young, London 1876.
85. *"Grece and Turquie"*, Alfred Gillieron, Paris 1876.
86. *"A Tour in Europe",* Denton J. Snider, St. Louis 1907.
87. *"Voyage en Orient",* Joseph Reinach, Paris 1879.
88. *"A tour in Greece 1880.",* Richard Ridley Farrer, London 1882.
89. *"Glimpses of Greece like and scenery.",* Agnes Smith, London 1884.
90. *"Beneath Parnassian Clouds",* Saunders - Forster, London 1887.
91. *"An Easter vacation in Greece."* John Edwin Sandys, London 1887.
92. *"Fran Hellas och Levanten Stroftag till Lands och Vatten i Grekland och Mindre Asien"*. Julius Centerwall, Stockholm 1888.
93. *"Un Pelerinage a Delphes",* Paul Lefaivre,1887.
94. *"La Grece d' aujourd'hui",* Gaston Deschamps, Paris 1887.
95. *"Altes und neues aus Griechenland",* Fritz Baumgarten , Offenburg 1892.
96. *"Von Athen zum Tempethal reiseerinnerungen",*Paul Brandt, Gutersloh 1894.
97. *"The Isles and Shrines of Grece",* Samuel J. Barrows, London 1898.
98. *"Unter der sonne Homers"*,Wolfgang von Oettingen, Leipzig 1897.
99. *"Travels and Politics in the Near East",* William Miller, London 1898.
100. *"Dans le Levant, en Grece et en Turquie",* Cyr Van Overbergh, Bruxelles/Paris 1899.
101. *"Auf klassischem Boden, wanderungen durch den Peloponnes und in Kleinasien",* EdmundFreiherr v. Speth-Schulzbug, Munchen und Wien 1903.

102. *"Τζώρτζ Κραμ Κουκ"*, Άρθρο του Γιάννη Καραλή, Περιοδικό *"Συλλογές"* (Ιανουάριος 2006).
103. *"Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα"* (Τόμοι: Α, Β, $Γ_1$, $Γ_2$), Κυριάκου Σιμόπουλου, Εκδόσεις *"ΣΤΑΧΥ"*, Αθήνα 1999.
104.*"Η Αράχωβα του Παρνασσού",* Τάκη Λάππα, Αθήνα 1961.
105. *"Ο Ελληνικός Κόσμος μέσα από το βλέμμα των Περιηγητών (15^{ος} - 20^{ος} αιώνας.)"* Ανθολόγιο από τη Συλλογή του Δημητρίου Κοντομηνά, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2005.
106. *"Ετερότητα και περιηγητική Γραμματεία. Η περίπτωση της Λάρισας κατά τον 19^{ο} αιώνα, μέσα από τα κείμενα Ευρωπαίων περιηγητών."* Διδακτορική Διατριβή της Χριστίνας Πολέζε, Αθήνα 2006.
107. *"Μια Σουηδέζα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα",* του Στούρε Λιννέρ, Εκδόσεις ''ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ'', Αθήνα1997.
108. *"Fruhe Reisende in Phokis und Lokris",* Annamarie Felsch-Klotz Universitatsverlag, Göttingen 2009.
109. *''Παγκόσμιος Ιστορία (τόμος Α)''*, H.G.Wells, Εκδόσεις ''ΠΕΡΓΑΜΗΝΑΙ'', Αθήνα 1960.
110. *''Ο Λόρδος Έλγιν & τα Μάρμαρα)''* (Β΄ έκδοση), William St. Clair, Εκδόσεις ''Ελληνικά Γράμματα'', Αθήνα 1999.
111. *"Περδικάρης. Η πορεία μιας κοσμοπολίτικης οικογένειας που ξεκίνησε στην Κέρκυρα το 18^{ο} αιώνα "*, του Αντώνη Γ. Περδικάρη, Κέρκυρα 2011.
112. *"Περιηγητικά θέματα, Υποδομή και Προσεγγίσεις",* Επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Έκδοση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1993.

[...] Μετά από δύο εβδομάδες παραμονής στους Δελφούς, επισκέφτηκα για αλλαγή την Αράχοβα, η οποία απέχει μόλις μιας ώρας περπάτημα. Η πόλη έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο ζωής, ο οποίος μου προξένησε μια περίεργη ευχαρίστηση. Δεν είναι σύγχρονος αλλά αρχαίος, παρόλα αυτά είναι ζωντανός και έντονος. Να τι σημαίνει για μένα: μια αυθεντικά παλιά ελληνική πόλη, που όμως βρίθει από ζωντανές ανθρώπινες δραστηριότητες. Τη φαντάζομαι να έχει με κάποιον τρόπο ανυψωθεί από την αρχαιότητα, και να προσγειώνεται για εικοσιπέντε αιώνες και να εγκαθίσταται σήμερα στον Παρνασσό, ακριβώς όπως ήταν την εποχή που ιδρύθηκε, πριν από πολλά χρόνια, ανάμεσα σ' αυτά τα βουνά.
Φαίνεται ότι τα βουνά και οι χαράδρες με τις εσοχές και τις σπηλιές τους αποτέλεσαν ασφαλές καταφύγιο, γι' αυτούς τους ανθρώπους, και τους προστάτευσαν από όλες τις εισβολές και τις επαναστάσεις που είχαν σαρώσει τα πεδινά. Συνολικά αποτελεί το πιο εντυπωσιακό ψήγμα αρχαιότητας, που έχω συναντήσει μέχρι σήμερα στα ταξίδια μου. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα έβλεπα το νεκρό ελληνικό λεξικό μου να απελευθερώνεται σε ζωντανό λόγο! και ότι από το λεξικό το αρχαιολογικό με τις τεράστιες ποσότητες των καλά αποξηραμένων, τακτοποιημένων και ονοματισμένων ειδών, θα ξεπηδούσε ξαφνικά σε ολοζώντανη πραγματικότητα! [...]

Denton J. Snider (1841-1925),
Αμερικανός περιηγητής